DE INDISCHE GIDS.

De Indische Gids.

Staat- en Letterkundig Maandschrift.

Hoofdredacteur: R. A. VAN SANDICK,

MET VELER MEDEWERKING.

DRIE EN TWINTIGSTE JAARGANG

I.

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR TAAL-, LAND- & VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

AMSTERDAM. J. H. DE BUSSY. — 1901

INHOUD VAN DEN DRIE EN TWINTIGSTEN JAARGANG, EERSTE DEEL.

Pag.

Beschouwingen over rentabiliteit van Waterwerken; door C. J. de Jaager, *Resident te Kediri*; met een voorwoord van Prof. J. Kraus 1

Decentralisatie in Indië; door Mr. J. W. T. Cohen Stuart; 31

Het sprookje van de meerwaardigheid van leeraren met den academischen doctorsgraad; door v. S. 54

Iets over 't verleden en de toekomst van 't Middelbaar Onderwijs in Nederlandsch-Indië; door Dr. E. Bonebakker 60

Varia, door v. S.:

Het koloniaal debat en *De Indische Gids*. 90

De tegenwoordige aanvulling van het keurcorps op advertentie 90

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen. 92

Prof. Dr. L. W. C. van den Berg, over het Panislamisme, in de *Gids*. — De korpsen gewapende politiedienaren op de buitenbezittingen, door H. E. D. Engelhard, in het *Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur*. — De personeele bepalingen voor inlandsche ambtenaren, door M. P. Korenaar, in hetzelfde tijdschrift. — De *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, over afvaardiging van Indië in de Kamer. — J. P. Quant, in de *Ingenieur*, over de onbillijkheid eventueel ingenieurs-leeraren in Indië minder te bezoldigen voor hetzelfde werk dan doctoren-leeraren. — Het *Algemeen Handelsblad* over Indische schuld-, fiscaliteit-, pandhuispacht en poëtische rechtvaardigheid.

Wetenschap en Industrie:

Malaria en muskieten; door v. S.. 105

Welke Javaansche taalvorm moet bij de prediking gebruikt worden? door P. Jansz 107

Uitspraak van het Maleisch; door J. Habbema. 110

Welke eischen moet men stellen aan een goed Maleisch woordenboek? door Dr. A. A. Fokker 113

Financieel Overzicht 116

Het gewoonte-recht in de Minahassa; door Mr. J. H. Carpentier Alting. 129

De Landbouwkolonie te Gondosoelie; door A. Salmon Vz. 145

Indische militaire belangen. *Het Inlandsch element in het leger*; door *** 150

Varia; door v. S.:

Schorsing der Solowerken 182

Polygamie en Christendom in Indië 183

De streep tot afscheiding van het Zendingsgebied van verschillende Christelijke Kerkgenootschappen 185

Errata in „Beschouwingen over rentabiliteit van waterwerken" in de Januari-aflevering. 186

Pag.

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 187

Vijf hoofdartikelen in *De Tijd* over de Solo-vallei. — De zaak Fokkens-Kleian in het *Algemeen Handelsblad*. — Afschaffing van heerendiensten op Java zonder aequivalent. — Een schetsje getiteld: Een onderneming in Indië met Chineesche koelies door Pa Moentjag in het *Algemeen Handelsblad*. — Over koeliewerving en emigratiebureaux op Java, ontleend aan gegevens van X. door het *Algemeen Handelsblad*. — Wat kost de Atjehoorlog? een vraag met een bemoedigend antwoord. — De subsidie aan de Landbouwschool te Wageningen, met de daaraan verbonden quaestie van „Indische of Nederlandsche belangen." — Een tegenwerping in het *Algemeen Handelsblad* naar aanleiding van een becijfering van den heer Van Kol over 15 millioen, die Arabieren en Chineezen jaarlijks aan Java zouden onttrekken. — De huidige politieke toestand in Atjeh in het *Algemeen Handelsblad*. — Meer plaats aan de opleidingschool te Kampen voor Ned.-Indische onderofficieren. — Een ingezonden stuk van den heer F. de Hartogh in het *Algemeen Handelsblad* over sneller recht in Oost-Indië. — Dr. J. H. F. Kohlbrugge in de *Vragen des Tijds* over „Raden van Advies bij het bestuur op Java".

Koloniale Literatuur:

Het Handboek voor Cultuur- en Handelsondernemingen in Nederlandsch-Indië; door v. S. 207

Ook onderdanen onzer Koningin. (*Een bezoek aan de tamme Koeboes*); door Winter 208

Financieel Overzicht 248

Vervanging van de gedwongen Koffieteelt door eene vrije volkscultuur; door F. Fokkens, *Resident, tijd. Lid van de Algemeene Rekenkamer* . 265

Eene veranderde inrichting van den waterstaatsdienst op Java; door E. Gerst 299

Het rapport van J. C. van Eerde over de regeling der agrarische toestanden in West-Lombok; door v. S. 318

Varia; door v. S.:

De controleur-grootvader. 337

Maandelijksche Revue van brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 338

Mr. D. Fock over de wetgevende bevoegdheid der Staten-Generaal voor Ned.-Indië, in het *Vaderland*. — Het *Algemeen Handelsblad* over de benoeming of verkiezing van dessa-hoofden. — Vijfjaarlijksche economische verslagen, in het *Algemeen Handelsblad*. — Mr. C. Th. van Deventer over de decentralisatieplannen, in *De Gids*.

Correspondentie Artikelen:

De streep tot afscheiding van terreinen voor Katholieke en Protestantsche zending; door P. Jansz 347

De Heerendiensten bij den bouw der waterleiding te Salatiga; door Wong Tanie. 348

De onderwerping van Bantam, 1676—1684; door N. Mac Leod. I. . . . 350

Britsch Noord-Borneo; door H. Zondervan, I en II. 370

Financieel Overzicht 381

Pag.

De Nederlandsche Regeering als leverancier voor Indië; door H. H. van Kol. 393

Over het Maleisch en het Hollandsch en over de Hollandsche beweging in Indië; door F. P. H. Prick 400

Varia, door v. S.:

Opneming van nationale oudheden op Java 415
De zachte dwang bij vrijen arbeid aan openbare werken 417
Het 25-jarig bestaan der hoogere burgerschool te Soerabaja 420
Inlandsch onderwijs zonder scholen 426
Overgangsbepalingen bij de opleiding der ambtenaren B. B.. 431

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 433

Nogmaals het *Algemeen Handelsblad* en de 5 jaarlijksche economische overzichten. — Een uniek stukje van *Unico* over het batig saldo in de *Residentiebode*. — Het *Algemeen Handelsblad* over opiumkitten, speciaal voor vrouwen ingericht. — Heerendienst-cijfers in verband met de kosten verbonden aan de afschaffing dezer drukkende belasting in arbeid; in het *Alg. Hbl.* — Een stukje van *Creusesol* in de *Nieuwe Courant* over Hollandsch sprekende Javanen. — Een noodkreet uit Curaçao in de *Residentiebode*.

Correspondentie Artikel:

De streep; door J. Kreemer, *met naschrift van* v. S. 440

Herinneringen uit mijn Controleurs loopbaan; door F. A. H. 449

Reorganisatie van den Indischen Waterstaatsdienst; door J. van Tubergen, *Ingenieur van den Waterstaat* 450

Britsch Noord-Borneo; door H. Zondervan, III, (*Vervolg en slot*) 461

De onderwerping van Bantam 1676—1684; door N. Mac Leod. II, (*Vervolg.*) 480

Financieel Overzicht 507

Nederlandsch Indië bij de Algemeene Verkiezingen van 1901; door Jhr. O. van Beresteyn. 521

Varia, door v. S.:

Het Institut Colonial International 560
De Vereeniging „Moederland en Koloniën" 560

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 565

De heer H. H. van Kol in *Le Mouvement Socialiste* over La question coloniale en Hollande. — Dezelfde over onze West-Indische eilanden (een noodlijdende Kolonie). — Levensschets van Dr. Snouck Hurgronje door Mr. Dr. Th. W. Juynboll in de *Mannen en Vrouwen van beteekenis*. — Een klacht van *Oost en West*. — De noodlijdende particuliere koffie-cultuur in het *Algemeen Handelsblad*. — Indische millioenen studiën van Professor Baron Mr. d'Aulnis gerectificeerd in het *Algemeen Handelsblad*. — Het *Nieuws van den Dag* over het nieuwe stelsel van opleiding van Indische administratieve ambtenaren. — Het *Algemeen Handelsblad* over de verkiezing van dessa hoofden, naar aanleiding van een rapport van den controleur Tengger opgenomen in het *Tijdschrift van het Bataviaasch genootschap*.

Pag

De ontworpen regeling ter opleiding tot bestuurs- en bureau-ambtenaren, met kantteekeningen; door v. S.. 576

Demonstratie-velden voor Indische cultures; door Wong Tanie. 615

De onderwerping van Bantam 1676—1684; door N. Mac Leod. III, *(Slot)*. 619

Financieel Overzicht. 637

De rentabiliteit der Solo-valleiwerken; door J. van Tubergen, *sectie ingenieur der irrigatie-afdeeling „Brantas"* 653

Herinneringen uit mijn Controleurs loopbaan. V. Zal mijn zoon ambtenaar op de buitenbezittingen worden? door F. A. H.. 672

Ambulante ambachtsscholen voor den „tani"; door Wong Tani. 674

Varia; door v. S.:

Conclusie in zake de zaak Bosch 681

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagblad-artikelen 683

W. in het *Sociaal Weekblad* en Abbas in de *Controleur* over de positie van den mohammedaanschen priester bij inlandsche rechtbanken. — De heer P. C. C. Hansen en Mr. C. Th. van Deventer in de *Amsterdammer* over de Solowerken. — De Vereeniging „Moederland en Koloniën", besproken in het *Sociaal Weekblad*. — Het *Algemeen Handelsblad* over Poeloh Weh. — De zaak Bosch weer opgerakeld in de *Nieuwe Rott. Courant*, het *Algemeen Handelsblad* en door Mr. P. Brooshoofd in hetzelfde blad, en in het *Weekblad van het Recht*. — Een lofrede van Ralph in brochurevorm op den gewezen resident Fokkens. — Het opstel van den heer E. B. Kielstra in *Onze Eeuw* over de afschaffing der heerendiensten. — De heer C. P. Rouffaer over monumentale kunst op Java in de *Gids*. — Rechtvaardige koloniale politiek door Mr. C. Th. van Deventer in het *Sociaal Weekblad*.

Wetenschap en Industrie:

Handel met China. 696

Correspondentie artikel:

Ongemotiveerde verontwaardiging over zachten dwang bij vrijen arbeid aan openbare werken; door E. Gerst; met naschrift van R. A. van Sandick . . . 697

De ontworpen regeling ter opleiding van administratieve ambtenaren in ons Parlement; met naschrift door v. S. 705

Oud tegenover nieuw in de Maleische en de Javaansche spraakkunst; door Dr. A. A. Fokker. 797

Financieel Overzicht 804

Beschouwingen over rentabiliteit van Waterwerken,

DOOR

C. J. DE JAAGER, *Resident te Kediri.*

MET EEN VOORWOORD VAN PROF. J. KRAUS.

VOORWOORD.

Tijdens mijn verblijf te Kediri, in verband met de door Z. E. den Minister van Koloniën aan de commissie van advies nopens de werken in de Solovallei verstrekte opdracht, om een onderzoek in te stellen naar de werken voor de bevloeiing der districten Waroedjajeng en Kertosono, leidde de behandeling van deze aangelegenheid met den Resident van genoemd gewest, den heer C. J. de Jaager als van zelf tot eene bespreking van de economische zijde van het vraagstuk der bevloeiing van de Solovallei.

Eene langs officieelen weg ontvangen Nota over dit onderwerp van den Hoofdinspecteur van cultures, den heer H. J. W. van Lawick van Pabst, behoefde aanvulling sinds gebleken was, dat men, door het in depôt houden van water, ook in den Oostmoesson over aanzienlijke hoeveelheden bevloeiingswater kon beschikken, waardoor de ontwikkeling eener uitgebreide suikerindustrie in de Solovallei mogelijk werd. De heer van Lawick, met verlof naar Europa, kon eerst later opnieuw over deze zaak worden gehoord en het scheen mij daarom van veel belang de meening te kennen

van een Resident, die ook in de Solovallei geen vreemdeling is en van wien mij bij bespreking van de aangelegenheid Waroedjajeng-Kertosono gebleken was, dat hij het vraagstuk der bevloeiing van vele zijden had bezien.

Aan mijn verzoek om voorlichting werd welwillend voldaan. Teneinde den heer De Jaager een vertrouwbaar uitgangspunt te verschaffen, stelde ik hem in kennis met het stuk van den heer van Lawick en mocht kort daarna de volgende nota ontvangen, die mij voorkomt van zoodanig belang te zijn, dat ik niet aarzel gebruik te maken van de mij door den schrijver verleende vergunning, om daaraan openbaarheid te geven.

DELFT, October 1900. J. KRAUS.

BESCHOUWINGEN OVER RENTABILITEIT VAN WATERWERKEN.

In zijne nota omtrent „den économischen toestand van de „Solovallei, in verband met de gedeeltelijk reeds in uitvoering „gebrachte plannen tot verbetering van de afwatering en bevloeïng „aldaar", gedateerd van Mei 1899, komt de Hoofd Inspecteur der Cultures H. J. W. van Lawick van Pabst tot de conclusie, dat de meerdere inkomsten uit dit werk door den Lande te trekken, n.l. *f* 562.000 's jaars, ter nauwernood zullen opwegen tegen de vermindering aan inkomsten en de uit het werk voortvloeiende kosten van onderhoud en andere uitgaven, die een direct gevolg zullen zijn van het tot stand komen van dat werk.

Er zullen dus geene financieele voordeelen worden behaald, maar integendeel, de Indische begrooting zal moeten belast worden met de rente van ruim *f* 40.000.000 ter wille van dit werk. [1])

Bij zijne beschouwingen gaat de Hoofdinspecteur uit van het

---

[1]) De Commissie van advies heeft de voltooiing der bevloeiingswerken in de Solovallei geraamd op. . . . . *f* 27.450.000
terwijl daarvoor reeds werd uitgegeven . . . . . „ 111.200.000
zoodat de geheele uitgaaf zal hebben bedragen. . . . . „ 138.650.000
Daar de uitgegeven millioenen bij niet voortzetting der werken zoo goed als verloren moeten worden beschouwd, heeft men bij het beoordeelen der rentabiliteit thans enkel rekening te houden met de uitgaven, die nog gedaan moeten worden, dat is met eene som van rond 27 en een half millioen gulden.

J. K.

standpunt, dat op dat tijdstip door hem moest worden ingenomen, dat eene Oost-moessons bevloeiing niet mogelijk zoude zijn en dus de vermeerderde inkomsten alleen gevonden zouden worden in een betrekkelijk geringe vermeerdering der landrente en eenige andere kleinere belastingen.

Na dien tijd is echter uit de voortgezette onderzoekingen van Professor Kraus gebleken, dat, door eene verbetering en wijziging van het werk, een vrij belangrijke hoeveelheid water beschikbaar kan komen voor bevloeiing in den Oostmoesson en verzocht Zijn Hoog-Geleerde mij, hem mijne meening te willen mededeelen omtrent den invloed, die deze zeer belangrijke wijziging ten goede op de rentabiliteit van het werk zoude kunnen hebben.

Gaarne wil ik daaraan voldoen *voor zoover mijne kennis ter zake daarvoor voldoende is*, daar ik slechts een klein gedeelte van het gebied der Solovallei door eigen aanschouwing ken, n. l. de afdeeling Bodjonegoro, waar ik van Januari 1889 tot October 1890 assistent-resident was. In hoofdzaak moet ik mij dus tot algemeene beschouwingen bepalen, waar ik zal trachten de vraag te beantwoorden: „welke rechtstreeksche voordeelen voor den „fiscus verwacht kunnen worden van eene zekere vermeerdering „van het debiet der hoofdleiding gedurende den Oost-moesson".

Al dadelijk kan ik als mijne bepaalde overtuiging voorop stellen, dat, wanneer dit water *uitsluitend* wordt aangewend voor de teelt van tweede gewassen voor de inlandsche markt bestemd, (in hoofdzaak voedingsgewassen), dit voordeel zal blijken *uiterst* gering te zijn.

Terecht wijst de Hoofd-Inspecteur er op, dat de toestand van de bevolking, zooals die thans is, niet zoo bizonder treurig is, als die wel eens wordt voorgesteld.

Noch in Blora, de aan Bodjonegoro grenzende Zuid-westelijke afdeeling van Rembang (waar ik van Augustus 1886 tot begin 1889 assistent-resident was), die bijna uitsluitend van regenwater afhankelijk is, noch in Bodjonegoro zelve hoorde ik ooit van vrees voor gebrek aan voedingsmiddelen, doch moet men daarbij in aanmerking nemen dat in die afdeelingen uitgestrekte bosschen voorkomen, die tal van ressources aanbieden, zoowel aan voedingsgewassen (aardvruchten) als aan boschproducten van anderen aard.

Als een staaltje van de vreemde voorstelling, die soms aan dergelijke zaken gegeven wordt en welke sensatieberichten van tijd tot tijd verspreid worden, moge het volgende dienen.

Toen ik in het laatst van 1886 nog slechts korten tijd assistent-resident van Blora was, las ik eensklaps tot mijn groote verwondering in de courant, „dat in die afdeeling zulk een nijpend „gebrek aan voedingsmiddelen was, dat de bevolking genood-„zaakt was zich te voeden met wortelen, die zij in de bosschen „opgroef."

Men stelt zich bij zoo iets natuurlijk een uitgehongerde bevolking voor, die in de bosschen zwerft om gulzig alles te verslinden, wat maar eenigszins eetbaar is.

Dat dit wel overdreven zoude zijn had mij mijne ondervinding op het gebied van couranten-berichten wel geleerd, maar ik was pas in de afdeeling; het was dus mogelijk dat er *iets* van waar was, ofschoon mij geen enkel bericht van gebrek aan voedsel ter oore gekomen was.

Ik stelde dadelijk een onderzoek in en hierbij bleek mij dat inderdaad de bevolking in dien tijd, *zooals elk jaar het geval is*, de op dat tijdstip rijp geworden aardvruchten in de bosschen verzamelde en als een *gewild* voedingsmiddel gebruikte, maar er tevens *overal* in de loemboengs nog een voldoende hoeveelheid padi aanwezig was, die *natuurlijk* door de eigenaren in dien tijd zoo min mogelijk aangesproken werd, maar òf voor later bewaard, òf voor *verkoop* bestemd werd.

Hiermede wil ik echter volstrekt niet beweren dat de toestand der bevolking in die streken zoo buitengewoon gunstig is, dat *verbetering* niet gewenscht zoude zijn.

Een spreekwoord dat men in die afdeelingen (ik spreek hier alleen van Blora en Bodjonegoro) vaak hoort is:

„makanan moerah, wang mahal", d. w. z. „het voedsel is „goedkoop, het geld is duur," waarmede bedoeld wordt dat er geen gebrek aan eten, maar gebrek aan gelegenheid tot *geldverdienen* is.

Wanneer dan ook de padioogst afgeloopen, en het voornaamste werk voor de tweede gewassen verricht is, zwermen tijdelijk vele der mannelijke inwoners uit, om in de naburige residenties op koffieperceelen of bij suikerfabrieken zooveel te kunnen verdienen, dat zij hun landrente kunnen betalen en in hun andere behoeften aan kleeding enz. kunnen voorzien.

Worden nu de velden van een Oostmoessons bevloeiing voorzien en met tweede gewassen beplant, dan zal er, wel is waar, nog ruimer in de behoeften van voedingsmiddelen worden voorzien,

maar *veel meer geld* zal er niet verdiend worden en de landrente dier velden zal slechts een geringe verhooging kunnen ondergaan, die op het totaal bijna geen invloed zal uitoefenen, te minder omdat toch niet alle, maar slechts een relatief gering deel der gronden in den Oostmoesson zal kunnen worden bevloeid.

Het is trouwens iets dat van zelf spreekt en direct voortvloeit uit het karakter der landrente, die in oorsprong en voor een groot deel nog in toepassing een belasting op het gewas is, dat een hooge landrente alleen geheven kan worden van die velden, welke beplant worden met gewassen die een hooge marktwaarde hebben, *en een overschot opleveren, dat door den landbouwer niet voor eigen gebruik behoeft te worden bestemd.*

Stellen wij ons een oogenblik Java voor als een eiland, waar noch invoer van buiten, noch uitvoer naar buiten plaats heeft, (min of meer verkeerde Japan vóór een dertigtal jaren in dien toestand) dan kan de bevolking alleen dan welvarend zijn, d. w. z. voldoende in eigen behoefte voorzien, wanneer het land zelve alles oplevert, wat daarvoor noodig is, dus niet alleen voedingsmiddelen, maar ook de grondstoffen voor de andere levensbenoodigdheden, zooals metalen, brandstoffen, katoen, zijde enz. enz. *en de bevolking tevens de noodige capaciteiten bezat om die grondstoffen te exploiteeren en te bewerken.*

Noch het een, noch het ander is op Java het geval. Er is gebrek aan allerlei zaken, die van elders *moeten* worden ingevoerd en als tegenwicht *moet* derhalve ook kunnen worden uitgevoerd.

De Javaansche landbouwer nu, aan zich zelf overgelaten, produceert, *zooals de toestanden thans zijn*, bijna niets, wat voor export geschikt is.

Voor een groot deel is dat zekerlijk te wijten aan het eigenaardig volkskarakter, dat weinig energiek, den Javaan niet dwingt tot het aanvatten van zaken, waarvoor eenige ondernemingsgeest noodig is.

Voor een ander deel werken allerlei andere omstandigheden daarop in, die hem dat beletten, zooals bijv. het koffiemonopolie enz. enz.

Hieromtrent in nadere beschouwingen te treden zoude te ver voeren en ook voor het doel, dat ik met dit schrijven beoog, niets ter zake doen.

Het is voldoende het feit te constateeren om ons te plaatsen op het standpunt, dat bij de beoordeeling der zaak in kwestie moet worden ingenomen.

Zelfs bij de beste bevloeiïng produceert de Javaansche landbouwer bijna niets anders dan de gewone voedingsgewassen, waarvan zelfs het hoofdgewas, de rijst, niet voor export naar ver afgelegen landen geschikt is, althans niet de meestal door haar geteelde soorten.

Nemen wij nu aan dat deze in zoo ruime mate geteeld worden, dat er een belangrijk overschot is, na aftrek van hetgeen voor het eigen onderhoud van den landbouwer noodig is, dan is het duidelijk dat hij daarvan alleen voordeel kan trekken, wanneer hij in het land zelf een ruime kring van afnemers kan vinden, die *zelf geen voedingsmiddelen produceerende*, hem dat overschot tegen behoorlijke prijzen afkoopen.

Is dat, zooals de toestanden thans zijn, het geval of niet?

In zijn „Beschouwingen aangaande de volkswelvaart en het irrigatie-wezen op Java in verband met de Solovallei-werken" schrijft de heer Homan van der Heide de vermindering der welvaart in *hoofdzaak* toe aan de omstandigheid, dat de vermeerdering der bouwgronden geen gelijken tred heeft gehouden met de vermeerdering der bevolking en er dus een toenemend gebrek aan voedingsmiddelen geconstateerd wordt. De landbouwer *procentsgewijze* minder produceerende gaat daardoor in welvaart achteruit, de koopkracht van het grootste deel der bevolking vermindert en heeft daardoor ook een ongunstigen invloed op de welvaart van de rest der bewoners. Betere bevloeiing en daardoor grootere productie der bouwvelden is het voornaamste middel, om in dien vicieusen toestand verbetering te brengen.

Ik erken dat voor zijn betoog zeer veel te zeggen is en om niet tot misverstand aanleiding te geven, wil ik op den vóórgrond stellen, dat ook door mij verbetering der irrigatie een *onafwijsbare eisch* geacht wordt.

Is echter de toestand van den Javaanschen landbouwer inderdaad zoo zorgwekkend, *wat zijne behoefte aan voedsel betreft*, als de schrijver zich dezen denkt? Zal een ruimere opbrengst van voedingsgewassen daarin die verbetering brengen, die hij zich daarvan voorstelt? Zal de fiscus daarvan die voordeelen trekken, die hij meent daarvan te mogen verwachten?

Konden al deze vragen in bevestigenden zin beantwoord worden en was de conclusie van den schrijver juist, dat na voltooiing der werken een bate van *f* 13,50, waarvan *f* 10 alleen aan landrente, per bouw in het gebied der Solovallei-werken kan

worden verwacht, zonder dat de bevolking te zeer bezwaard wordt (blz. 214), zoodat de Staat zonder vrees voor décepties gerust nog ettelijke millioenen meer dan thans begroot is, aan die werken kan besteden, *dan* was zeker de kwestie van de rentabiliteit dier werken in den meest bevredigenden zin opgelost.

Hoe verdienstelijk ook het werk van den schrijver is, toch zijn daarin echter, naar mijne bescheiden meening, zoovele onjuistheden, zoowel in de praemissen als in de daaruit te trekken conclusies, dat ik ten ernstigste meen te moeten waarschuwen, zoowel tegen zijn al te pessimistische beschouwingen omtrent den toestand der bevolking als tegen de optimistische verwachtingen, die hij enkel van een uitbreiding en verbetering der bevloeiing verwacht.

De koloniale verslagen en de andere door den schrijver geraadpleegde bronnen leveren zeer zeker tal van wetenswaardige bizonderheden, maar zij zijn op verre na niet voldoende om zich daaruit een beeld te scheppen van den economischen toestand der bevolking.

Wanneer in eenige jaren geen volkstelling gehouden is en dus de cijfers „faute de mieux" dezelfde blijven, mag men daaruit niet opmaken, dat het bevolkingscijfer stationnair gebleven is.

Een fout van dien aard begaat de schrijver, waar hij de uitbreiding der bouwgronden behandelt.

Op bladz. 7 en 8 zegt de schrijver dat volgens de koloniale verslagen de uitgestrektheid der bouwvelden in de Gouvernementslanden is toegenomen van 3.311.000 bouw in 1885 tot 3.516.000 bouw in 1896, dus met $6^1/_5$ pCt. en de bevolking in dat zelfde tijdvak van 19.614.000 zielen tot 24.472.000 zielen of met 25 pCt. en op bladz. 22 dat in het tijdperk van 1865 tot 1885 die cijfers respectievelijk bedragen 2.436.000 en 3.311.000 bouw of een toename van 36 pCt. der bouwvelden en 11.362.000 en 17.439.000 zielen of een toename van 53 pCt der bevolking.

Wat de statistiek der bevolking betreft kunnen die cijfers als vrij juist worden beschouwd; die, welke betrekking hebben op de bouwvelden mogen echter niet zonder eenige kritiek worden aangenomen.

De uitbreiding der bouwvelden wordt n.l. door de bevolking en de hoofden (vooral die der desa's) zooveel mogelijk verzwegen, eensdeels uit vrees voor verhooging der landrente, anderdeels

omdat die uitbreidingen veelal door clandestiene ontginningen zijn tot stand gekomen.

In het tijdvak 1880—85 nu, heeft er, in verband tot de nieuwe regeling der landrente, een opmeting der gronden plaats gehad en werd daarbij geconstateerd dat tal van desa's 100 en meer procent bouwvelden meer in ontginning hadden, dan waarvoor zij in de leggers te boek stonden.

Na dien tijd heeft alleen in de Preanger een bepaalde hermeting der velden plaats gehad en werden daar opnieuw zoogenaamde meerbevindingen geconstateerd van 100 en zelfs veel meer pCt.

Voor de rest van geheel Java moeten die hermetingen nog geschieden.

Men is er thans ook in Kediri mee begonnen; wat de resultaten daarvan zullen zijn is nog onbekend, maar wel weet ik *nu reeds* dat bijv. in het district Paree dezer residentie desa's zijn, die feitelijk 120 pCt. meer bouwgronden hebben dan waarvoor zij te boek staan. Ditzelfde is het geval in het district Djamboan en zeker ook elders.

Nu is het best mogelijk, dat het blijken zal dat de vermeerdering der bouwgronden in het tijdperk 1885 tot nu toe minder bedragen heeft dan die in 1865—85, al staat dit ook volstrekt nog niet vast, maar dat die veel grooter is dan door den schrijver wordt aangenomen is *zeer zeker*.

Deze zelfde cijfers vormen echter de basis voor de vermoedelijke opbrengst der geslaagde velden (staat XII van het koloniaal verslag) en is dus die opbrengst in de zelfde mate foutief, d. w. z. veel te klein, als de opgegevene uitgestrektheid te klein is aangenomen en geven dus de op blz. 12 genoemde productiecijfers geen juist beeld der werkelijkheid.

Door studie en opleiding wiskunstenaar, baseert de heer Homan van der Heide zijne verdere redeneeringen op die cijfers en bewijst met mathématische zekerheid dat de bevolking honger *moet* lijden.

Aangezien echter de cijfers foutief zijn is het ook even wiskunstig zeker dat de conclusies op dat punt in de zelfde mate foutief *moeten* zijn.

Ik wil hiermede niet beweren, dat de aangehaalde cijfers *alle* waarde missen, maar het is te betreuren, dat de schrijver aan zoo veel ijver en zoo groote gave van scherp logisch redeneeren, niet de noodige kennis van de door hem behandelde onderwerpen

paart, die hem in staat gesteld zouden hebben, die cijfers eerst eens aan de noodige critiek te onderwerpen.

Door dit gebrek aan kennis, dat zich op tal van plaatsen in zijn boek openbaart, maakt hij een reeks van fouten, die de waarde van zijn betoog zeer verzwakken.

Slechts eenige voorbeelden wil ik daarvan aanhalen.

Als een der bewijzen hoe zeer de welvaart der bevolking achteruit gegaan is in het tijdperk 1885/1896 wordt aangehaald de vermindering van verschillende belastingen en daarbij ook genoemd de landrente.

Nu is het echter algemeen bekend dat die belasting in de voorafgaande jaren te hoog was opgevoerd. Bovendien zijn de marktprijzen der padi, zooals straks nader zal worden behandeld, in 1885 en latere jaren sterk gedaald, zoodat de landrente, *die berekend wordt naar de geldswaarde der bruto productie in verband met de draagkracht der bevolking*, ook daarom herzien en verminderd moest worden.

In 1885 nu was de padiprijs reeds gedaald, maar de landrente nog op vroegere gegevens gebaseerd en dus ook al om die reden veel te hoog.

Op blz. 195 wordt het gemiddelde berekend van de productie der van regen afhankelijke sawahs in de residenties Rembang en Soerabaja.

In Rembang nu liggen de magerste gronden *buiten het gebied der Solovallei* en de goede gronden daarbinnen, zoodat het gemiddelde productiecijfer te laag is, wanneer men alleen de in de Solovallei gelegen velden in beschouwing neemt, zooals door den schrijver gedaan wordt, waar hij het gebruikt voor de berekening van de vermeerdering der baten uit den aanleg der werken te verwachten.

Ook het percentage van mislukking en onbeplant blijven is om de zelfde reden te hoog.

Juist in die streken van Rembang komen mislukking en onbeplant blijven zelden voor zooals dat ook in het aangehaalde rapport van den Hoofdinspecteur der cultures te recht wordt opgemerkt.

Op bladz. 206 wordt gezegd:

„Er is zonder twijfel alle reden om te verwachten dat de „Solovlakte even goed als de Brantasvlakte en de delta van „Sido-ardjo een der productiefste streken van Java kan worden."

Hierop doorredeneerende wordt op de volgende bladzijden betoogd, dat eene *vermeerdering* der landrente met *f* 10.— per bouw alleszins gemotiveerd geacht moet worden.

De schrijver baseert die berekening bijna uitsluitend op de hoogere padiproductie, maar neemt daarbij niet in aanmerking, dat de delta van Sido-ardjo een ruime Oostmoessonsbevloeiing heeft en daardoor een centrum van nijverheid geworden is, terwijl ook allerwege tweede gewassen geplant kunnen worden, *die in die sterk bevolkte streek en in het nabij gelegen Soerabaja, van waar weer gemakkelijk naar Madoera wordt uitgevoerd, goede prijzen kunnen bedingen.*

Alleen door die *zeer bizondere* omstandigheden kan de landrente daar zoo hoog zijn.

De uit de Brantas *goed bevloeide* velden der residentie Kediri (ook een centrum van nijverheid) zijn voor den afzet der producten niet *zoo gunstig* gelegen als Sido-ardjo, en wordt daar dan ook slechts een landrente van *f* 6 à *f* 7 per bouw geheven.

De Solovallei zoude dus, om billijk te oordeelen, *hoogstens* met die streek vergeleken mogen worden en dan nog in aanmerking moeten worden genomen, dat de eerste *niet*, de tweede *wel* van een Oostmoessons-bevloeiing is voorzien.

Ten einde het betoog te versterken, wordt uitgerekend, dat de prijs der gepelde rijst te Soerabaja op gemiddeld *f* 5.— kan gesteld worden. Straks zal ik uitvoerig aantoonen dat dit een prijs is, die de landbouwer *nimmer* maakt.

Nog tal van andere plaatsen zoude ik kunnen aanhalen om te bewijzen dat in het geheele werk, van de eene zijde de van een permanente bevloeiing te verwachten voordeelen te hoog worden aangeslagen, en daarentegen van den anderen kant de toestand der bevolking in te zwarte kleuren geschilderd wordt.

Dat de économische achteruitgang der bevolking reeds zulke afmetingen heeft aangenomen, dat wij voor een *hongercrisis* staan, zooals onder meer op bladz. 287 wordt beweerd, ontken ik ten sterkste.

Gedurende mijn bijna zeven-en-twintigjarigen diensttijd leerde ik een groot deel van Midden- en Oost-Java kennen en dikwijls stelde ik mij de vraag: „is er bij de bevolking in het algemeen „gebrek aan voedingsmiddelen waar te nemen?" en ik moet erkennen dat ik dit steeds in ontkennenden zin kan beantwoorden.

De zelfde vraag stelde ik aan vele andere personen, particulieren

zoowel als ambtenaren, die in andere streken bekend waren en *nimmer* hoorde ik die vraag bevestigend beantwoorden.

In zeer bizondere omstandigheden, bijv. in tijden van groote droogte komt wel eens *plaatselijk* en tijdelijk een inderdaad nijpend gebrek aan het noodige voor, zooals dat zich in 1891 nog in Madioen en ook elders voorgedaan heeft, maar dit bewijst daarom volstrekt niet, dat op Java een hongercrisis heerscht of zelfs maar aanstaande is. Vaak is te gelijkertijd op andere plaatsen een overvloed van voedingsmiddelen, die zoo goed als waardeloos is.

Kan een dergelijke ramp echter voorkomen worden door voor een behoorlijke bevloeiing te zorgen, dan is dit zeer zeker de plicht der Regeering, maar men vergete niet dat over de geheele aarde de landbouwer aan wisselende kansen bloot staat en hij dus door den aard van zijn bedrijf verplicht is in de goede jaren wat op zijde te leggen voor den tijd dat de naar wenschelijke berekening onvermijdelijke, kwade jaren komen. Van een dergelijke voorzorg is echter bij den echten Javaan zelden eenig spoor te vinden (de Madoerees is in dit opzicht *iets* beter). Al heeft hij ook een reeks van goede jaren gehad, altijd is alles opgemaakt en de kwade tijd vindt hem bijna even hulpbehoevend alsof hij *steeds* gebrek geleden had. Er is nog voedsel genoeg tegen billijken prijs te koop, maar hij heeft geen geld om het zich te verschaffen.

Wanneer de landbouwer hier in Kediri zijn oogst heeft binnengehaald, zal hij, in den regel, geen slag werk verrichten, vóór alles weer verteerd is en zijn loemboeng leeg, en niet dan met moeite kan men hem er toe krijgen wat tweede gewassen te planten.

Is alles op, dan werkt hij juist zooveel, dat hij weer het hoogst noodige kan koopen, voedt zich met Saigon-rijst, daar hij zijn eigen padi verkocht heeft en scharrelt zoo den tijd door, tot hij weer oogsten kan; en werkelijk komt hij er steeds vrij goed, daar bij de Europeesche industrie altijd wel een dagloon van 20 of 25 centen te verdienen is.

Had hij inderdaad zulk een gebrek aan voedingsmiddelen, als de heer Homan van der Heide dit voorstelt, dan zoude hij wel wat meer tweede gewassen planten, waarvoor altijd nog ruimschoots gelegenheid is.

Het is trouwens een feit, dat indien er van een der gemakkelijk groeiende voedingsgewassen, bijv. ketela, wat veel geplant wordt,

deze geheel waardeloos is, tenzij ze wordt opgekocht voor bereiding voor de Europeesche markt. Nu moge ketela minder lekker en minder voedzaam zijn dan rijst, wanneer er werkelijk *honger* geleden werd zoude deze toch zeker niet versmaad worden.

Dat groote hoeveelheden Saigonrijst worden ingevoerd is geen bewijs dat hier gebrek aan voedingsmiddelen is, of althans niet gemakkelijk daarin zou kunnen worden voorzien, maar voorloopig alleen, dat deze, hoewel minder goed dan de Java-rijst, door de bevolking geprefereerd wordt boven ketela, obi en dergelijke voedingsgewassen. Wanneer wij echter door verbetering der irrigatie in het land zelf in die behoefte kunnen voorzien, zal dit zeer zeker de welvaart der bevolking en ook den fiscus ten goede komen, daar de millioenen, die thans daarvoor naar het buitenland gaan, dan ten bate van het volk kunnen worden aangewend.

De Bengawan-djero ken ik persoonlijk niet, maar toch zoude ik met volle gerustheid de woorden van den Hoofdinspecteur van Lawick van Pabst durven onderschrijven, waar hij in zijn bovenaangehaalde rapport zegt:

„Erken ik hiermede de volle urgentie van maatregelen die „worden genomen tot verbetering van den économischen toestand „in de Bengawan-djero, *aan den anderen kant meen ik te moeten „waarschuwen tegen overdrijving in de voorstelling van dien toestand. „De bewoners dezer streek voelen zich niet zoo ongelukkig als wij „dat wel eens denken.*" enz.

Acht ik derhalve de toestand van de bevolking, *wat de vrees voor* gebrek aan voedingsmiddelen betreft, niet zoo zorgwekkend als die wel eens wordt voorgesteld, toch geloof ik dat het inderdaad een feit is, dat de welvaart van den Javaan, vooral van den landbouwer, voortdurend vermindert en acht dit een verschijnsel, dat groote zorg baart. *Alle* middelen en dus *zeer zeker* ook verbetering van den cultuurtoestand, moeten dus worden aangewend om het dringende gevaar van steeds toenemende verarming af te wenden.

Hoe is dit verschijnsel te verklaren? Welke zijn daarvan de oorzaken? Ziedaar de vragen, wier beantwoording uiterst moeilijk is en gaarne zoude ik die dan ook willen overlaten aan hen, wier kennis van handelsbeweging en économie grooter is dan de mijne, die, ik erken dat gaarne, in dat opzicht zeer veel te kort schiet. Zij staan echter in een te nauw, ja onmiddellijk verband met het onderwerp, dat ons meer spéciaal bezig houdt n. l. de

rentabiliteit van waterwerken uit het oogpunt van den fiscus beschouwd, dan dat ik die geheel onbesproken kan laten.

Zooals reeds gezegd is, produceert de Javaansche landbouwer weinig of niets voor export en betrekt daarentegen vele voorwerpen die hem *met den tijd* tot een dagelijksche behoefte geworden zijn, uit den vreemde.

Zoo bedroeg de invoer van petroleum voor geheel Nederlandsch-Indië van 1878 nog slechts *f* 3.394.470.

In 1880. . . .	*f* 7.313.000	voor Java en Madoera.	
„ 1881. . . .	„ 4.887.000	„ „ „	„
„ 1882. . . .	„ 10.234.000	„ „ „	„
„ 1883. . . .	„ 5.578.000	„ „ „	„
„ 1884. . . .	„ 6.994.000	„ „ „	„
„ 1885. . . .	„ 6.265.000	„ „ „	„
„ 1886. . . .	„ 7.912.000	„ „ „	„
„ 1887. . . .	„ 7.328.000	„ „ „	„
„ 1888. . . .	„ 6.715.000	„ „ „	„
„ 1889. . . .	„ 9.529.000	„ „ „	„
„ 1890. . . .	„ 9.479.000	„ „ „	„
„ 1891. . . .	„ 9.387.000	„ „ „	„
„ 1892. . . .	„ 10.383.000	„ „ „	„
„ 1893. . . .	„ 11.379.632	„ „ „	„
„ 1894. . . .	„ 4.743.252	„ „ „	„
„ 1895. . . .	„ 4.446.402	„ „ „	„

In 1893 bedroeg die dus ruim *f* 11.000.000. Wel is waar daalt die tot ongeveer $4^1/_2$ millioen ten gevolge van de ontwikkeling der petroleum-industrie op Java zelf, maar men kan gerust aannemen, dat de geldswaarde van het verbruik niet verminderd is, en voor den Javaanschen landbouwer is het hetzelfde of hij dat geld aan Amerikaansche of Russische industrieelen moet betalen, dan wel aan Hollandsche exploitanten; alleen de daaraan besteede arbeidsloonen blijven althans nu in het land.

Een ander artikel, waarop ik de aandacht wil vestigen is lucifers.

Hiervan werd aangevoerd:

In 1893 voor	*f* 2.627.127
„ 1894 „	„ 1.516.203
„ 1895 „	„ 1.889.457

Dus voor ± *f* 2.000.000 's jaars.

Tot voor korten tijd werkte hier te Kediri een lucifersfabriek, die echter heeft moeten staken ten gevolge van de vreemsoortige regeling van den accijns op dat product. Doch ook al werden alle lucifers hier te lande vervaardigd, den Javaanschen *landbouwer* zoude dat weinig of niets helpen.

De vervoermiddelen n.l. stoom- en tramwegen, zijn in de laatste jaren kolossaal uitgebreid.

Eenigermate moge ook dit den landbouwer ten goede komen, door gemakkelijker afzet van zijn product, in een ander opzicht kan het niet ontkend worden dat zij als een zuigpomp werken op het Javaansche kapitaal. Wat het personenvervoer betreft, danken spoor- en tramwegen hun inkomsten bijna uitsluitend aan het vervoer van inlanders.

In elke desa vindt men tegenwoordig lampen, glaswerk, borden, naaimachines en allerlei andere voorwerpen, waarvan jaren geleden het gebruik den inlander bijna onbekend was en: *alles ingevoerd uit Europa.*

Het budget van den landbouwer wordt dus belast met allerlei uitgaven, die vroeger niet noodig waren, terwijl zijn inkomsten zeker niet vermeerderd zijn.

Voor zoover die nog in het archief aanwezig waren, heb ik uit de Javacouranten een lijstje laten samenstellen van de prijzen der rijst van 1875 tot 1897.

Wanneer ik nu daaruit neem de laagste prijzen van de witte rijst gedurende die jaren in de residentie Semarang, dan geeft dit een vrij goed beeld van den laagsten algemeenen marktprijs op Java van dat artikel. Semarang toch is in het midden van Java gelegen en bestaat voor een groot deel uit de bijna uitsluitend rijst produceerende afdeelingen Demak en Grobogan, welke afdeelingen tevens een goede gelegenheid tot afvoer hebben en een markt vinden in de overige deelen dier residentie en in de Vorstenlanden.

Die prijzen geven dus aan wat de landbouwer *vlak na den oogst* van zijn product kan maken in normale omstandigheden.

In verband met de Solovallei zijn ook die prijzen voor Rembang en Soerabaja daarin opgenomen en de invoer en uitvoer van gepelde rijst, voor zoover ik daarvan gegevens heb, in duizendtallen van kilo's.

In het jaar	Laagste marktprijs van de witte rijst in de residentie			Invoer van gepelde rijst.	Uitvoer van gepelde rijst.
	Semarang.	Rembang.	Soerabaja.	Ton.	Ton.
1875	*f* 5,—	*f* 4,50	*f* 4,50	—	—
1876	„ 4,50	„ 3,35	„ 5,—	—	—
1877	„ 5,—(?)	„ 4,—(?)	„ 4,—(?)	—	—
1878	„ 2,75	„ 3,—	„ 3,75	—	—
1879	„ 3,50	„ 2,50	„ 4,—	—	—
1880	„ 4,—	„ 4,—	„ 5,—	136 771	8.859
1881	„ 4,50	„ 3,50	„ 4,—	139.635	6.977
1882	„ 3,40	„ 3,—	„ 4,—	137.220	4.648
1883	„ 3,50	„ 3,10	„ 4,—	109.125	5.311
1884	„ 2,37	„ 3,—	„ 3,75	63.401	10.421
1885	„ 2,50	„ 2,—	„ 3,—	29.849	27.675
1886	„ 1,15	„ 2,—	„ 2,75	941	57.699
1887	„ 1,—	„ 1,98	„ 2,75	453	71.980
1888	„ 1,50	„ 1,50	„ 3,25	9.851	61.163
1889	„ 2,37	„ 2,38	„ 3,75	28.156	30.097
1890	„ 3,50	„ 4,50(?)	„ 4,—	46.063	26.753
1891	„ 2,75	„ 2,50	„ 3,—	45.495	27.504
1892	„ 2,75	„ 2,50	„ 4,—	79.762	17.134
1893	„ 2,—	„ 3,—	„ 3,40	101.719	28.888
1894	„ 1,70	„ 2,25	„ 3,—	126.975	29.114
1895	„ 1,70	„ 2,25	„ 3,—	75.445	30.325
1896	„ 2,15	„ 2,25	„ 3,30	104.600	28.000
1897	„ 2,75	„ 2,75	„ 3,80	140.000	28.000
1898	—	—	—	—	—
1899	—	—	—	—	—

Uit dit staatje blijkt dat de rijstprijzen van 1875 af vrij geregeld daalden, ja zelfs in 1887 tot *één gulden* per picol gepelde witte rijst.

Dat beduidt dat, in dat jaar, de prijs van de padi, in den vollen oogsttijd, in het rijstproduceerend gedeelte der residentie Semarang dus in Demak en Grobogan (en niet bijv. op de hoofdplaats) slechts *f* 0,50 per picol bedroeg!

Dit cijfer klinkt ongeloofelijk maar ik heb het in het jaar 1888 zelf kunnen constateeren dat in de geheel van bevloeiing verstoken

afdeeling Blora de aan bossen gebonden alang alang (*niet* tot atap's verwerkt maar gewoon gedroogd en gebost), welke voor dakbedekking gebezigd wordt, *hooger in prijs was dan de geboste padi.*

Het zelfde, werd mij verzekerd, was in het aangrenzende Grobogan toen het geval.

De voor Rembang voor dat jaar opgegeven laagste marktprijs van *f* 1,50 is dus zeker niet te laag.

Na dien tijd stijgen de prijzen weer eenigszins, maar bereiken tot nog toe, op verre na, niet meer de prijzen van 1875.

In de laatste twee jaren is in Kediri de laagste marktprijs ± *f* 1,75 per picol padi geweest.

Bij de berekening der landrente nu, mag niet de gemiddelde prijs over een geheel jaar in aanmerking gebracht worden, maar de gemiddelde laagste prijs van de laatste jaren, want dat is de prijs, die de landbouwer voor zijn product besomt, daar hij, al is dit dan ook niet verstandig van hem gehandeld, het grootste deel van zijn surplus (zoo niet alles) in dien tijd verkoopt.

Die marktprijzen worden slechts *gedeeltelijk* beheerscht door de meer of minder overvloedige productie op Java, en voor een ander *zeer groot deel* door den prijs der Siamrijst in verband met den *dollarkoers* dus een factor geheel onafhankelijk van de rijstproductie hier te lande.

Een lage zilverkoers drukt de padiprijzen op Java.

Al maakt dus de landbouwer een groote productie (wat ik, ik herhaal dit hier nogmaals, niet alleen wenschelijk maar zelfs zeer noodig acht) en kan hij dus een groot overschot van de hand doen, toch zal hij daarvoor *niet veel geld* maken.

Zijn budget, belast met den inkoop van allerlei zaken, die hij zelf niet produceeren kan, wijst slechts een gering overschot aan, *van welk klein overschot de belastingen betaald moeten worden.*

Neemt men hierbij in aanmerking, dat de koelieloonen in de laatste jaren ongeveer 20% minder zijn dan vroeger, welke loonen op dit lage peil gehouden kunnen worden *juist door de goedkoopte der voedingsmiddelen* en ook door den aanwas der bevolking, die het aanbod op de arbeidsmarkt vergroot, dan begrijpt men waarom niet alleen voor Rembang, maar bijna voor geheel Java het spreekwoord waarheid behelst: „makanan moerah, wang mahal". Dan begrijpt men ook, dat het streven der ambtenaren om een opdrijving der landrente tegen te houden, niet is te wijten

aan verkeerd geplaatste humaniteit (zie blz. 273 van het werk van den heer Homan van der Heide), maar aan werkelijke kennis der toestanden, die zij geput hebben uit andere en betere bronnen dan enkel koloniale verslagen en eenige statistieken en courantenberichten. De ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur, die belast zijn met de regeling der landrente, of advies uitbrengen over rentabiliteit van waterwerken, zijn zeer zeker geen bureau- of kantoormannen. Alle gegevens worden door jaren lang nauwkeurig voortgezette proefnemingen, op het veld zelf verkregen en aangevuld door onderzoekingen in de desa.

Te beweren, dat die ambtenaren land en volk dikwijls niet veel anders dan van uit den trein hebben leeren kennen, verraadt, ook weder in dit opzicht, bij den schrijver gebrek aan kennis van het behandelde onderwerp.

Blijkbaar is de schrijver van meening dat om de landrente te bepalen, niets anders noodig is dan het maken van een rekensom als op blz. 214 is uitgewerkt, en dat de landrente bijv. in de Brantasvlakte van Kediri, (die zooals gezegd nog het beste met de Solovallei vergeleken zou kunnen worden, ofschoon toch altijd nog in gunstiger toestand verkeerende dan deze), slechts zoo laag is, omdat de met de vaststelling belaste ambtenaren allen behebt waren met een bekrompen en verkeerd geplaatst humaniteitsgevoel.

Laten wij aannemen, dat de productie der velden in de Solovallei inderdaad zal stijgen tot gemiddeld 40 pikol padi per bouw.

Meer dan *f* 1,50 marktprijs per pikol mag niet worden aangenomen, daar de kans bestaat, dat die zelfs lager wordt.

Dat is dus *f* 60.—

Rekenen wij voor onkosten aan zaadpadi, slijtage van landbouwgereedschappen enz. *f* 4,50.

Voor eigen verbruik is noodig minstens 9 pikol (zie blz. 33) of *f* 13,50, te zamen *f* 18.—.

Rest zuiver *f* 42.—.

De landrente bedraagt thans ± *f* 3.— per bouw.

De heer Homan van der Heide wil die verhoogen met *f* 10.—, dus stellen op *f* 13.—.

Is het, zelfs zonder verder commentaar, niet duidelijk dat een dergelijke belasting exorbitant zoude zijn en onmogelijk kan worden opgebracht?

Het doel van dit schrijven is oorspronkelijk niet geweest een

kritiek te leveren op het werk van den heer Homan van der Heide en allerminst hem te bestrijden, waar hij tracht aan te sporen tot voortzetting der Solovalleiwerken en uitbreiding der permanente irrigatie in het algemeen.

Zooals reeds gezegd, deed Professor Kraus mij de eer, mij te verzoeken mijn oordeel te geven over de rentabiliteit der Solovalleiwerken, aannemende dat de daardoor te irrigeeren velden gedeeltelijk van een Oostmoesson's bevloeiing zouden kunnen worden voorzien, en gaf mij daarbij ter inzage het in den aanhef dezer vermelde rapport van den Hoofd-Inspecteur der cultures.

Eenige dagen daarna verscheen het werk van den heer Homan van der Heide.

De eerste schrijver gaat uit van het idee, dat geen Oostmoessonsbevloeiing mogelijk is, de tweede laat dit punt vrij wel onbesproken. Alleen op blz. 289 wordt door hem gereleveerd „dat het gewone debiet in den drogen tijd niet meer dan 1/10 „gedeelte van het Westmoessonsdebiet is."

Dit zoude dus zijn ± 20 kub. meter. Misschien was het ZEd. onbekend, dat in het zeer droge jaar 1891 een debiet van slechts 8 kub. meter werd geconstateerd, waarvan geen druppel disponibel zoude zijn voor bevloeiing.

Al komt zulk een watergebrek ook slechts zelden voor, Europesche industrie met name suikercultuur, die ontzaggelijke sommen jaarlijks voor exploitatie eischt, zoude daardoor vrij wel onmogelijk worden.

Hoe dit zij, bij zijne berekeningen wordt dit buiten beschouwing gelaten en de rentabiliteit van het werk bijna uitsluitend op de hoogere productie van padi in den Westmoesson gebaseerd.

De heer van Lawick van Pabst komt tot de slotsom dat het werk den fiscus niets zal opbrengen maar de begrooting belasten met een rente van *f* 40.000.000.

De heer Homan van der Heide rekent uit dat „alleen reeds uit „een ondernemingsoogpunt voor den Lande een uitgaaf aan „aanlegkassen van *f* 300 per bouw of voor de geheele Solovallei- „werken van *f* 70 millioen alleszins gerechtigd zoude zijn.

De meeningen der beide heeren staan dus lijnrecht tegenover elkander en ligt het dus voor de hand, dat ik, hetzelfde onderwerp behandelende, de redenen aangeef, die mij de opinie van den een doet wraken en van den ander billijken.

Wat ik vermeen vooral te moeten bestrijden in het werk van den

heer Homan van der Heide is niet zoo zeer de overdreven voorstelling, die hij van den toestand der bevolking geeft, maar vooral de, naar mijn oordeel, veel te optimistische verwachtingen, die hij voor den fiscus van verbetering van het irigatiewezen verwacht.

Van harte hoop ik dat de Regeering er toe moge overgaan de Solovalleiwerken en andere irrigatieplannen uit te voeren, maar, evenmin als men dit een partikulier, waar men tot het aanvatten van de een of andere zaak zou willen overhalen, mag doen, evenmin mag men de Regeering voordeelen voorspiegelen, die nooit verwezenlijkt zullen worden.

De plicht, die op den Staat rust om Java van een betere bevloeiing te voorzien, is helaas, niet tevens een voordeelige onderneming, wanneer die enkel uit een fiscaal oogpunt beschouwd wordt, maar een kwestie van zelfbehoud; de bevolking gaat achteruit en zal op den duur niet in staat zijn de van elders te betrekken levensbehoeften en *ook niet de thans reeds gevorderde landrente* te blijven betalen, wanneer niet *alle middelen* worden aangewend om haar économisch sterker te maken.

Al zoude ook blijken dat tot nog toe de uitbreiding der bouwgronden gelijken tred gehouden heeft met de vermeerdering der bevolking, lang kan dit niet meer duren.

In vele streken is de uiterste grens reeds bereikt en begint zich gebrek aan bouwgronden te doen gevoelen, want men vergete niet, dat een groot deel der bosschen gespaard *moet* blijven uit een klimatologisch oogpunt.

In vele streken, en ook in deze residentie, is men al veel te ver gegaan met de ontwouding ten behoeve der particuliere en gouvernements koffiecultuur, en doet zich de slechte invloed van het kappen der bosschen reeds duidelijk gevoelen.

Al ontken ik dan ook, dat op Java reeds hongercrisis heerscht, de vrees dat zij in een niet zoo heel ver verwijderde toekomst zich zal openbaren is volstrekt niet ongegrond.

Ik zie de zaken niet lichter, maar donkerder in dan de heer Homan van der Heide dit doet, want waar deze de zekerheid meent te hebben, dat de bevolking uit de vermeerderde productie harer velden in staat zal zijn een belasting te betalen, die den aanleg van waterwerken rentabel, ja zelfs winstgevend zal maken, acht ik ook die hoop ijdel.

Zooals ik reeds schreef, ik acht het een plicht, ja zelfs een plicht van zelfbehoud, die op de Regeering rust om door betere

bevloeiing de productiviteit der bouwgronden te vermeerderen, maar zeer zeker zal deze niet zoo gemakkelijk er toe overgaan om de daarvoor noodige fondsen beschikbaar te stellen, als het geval zoude zijn, wanneer die uitgave tevens een goede geldbelegging kon worden genoemd, enkel uit een ondernemingsoogpunt beschouwd.

Dat echter de regeering zich op zulk een standpunt zoude plaatsen kan ik niet aannemen, daar dit al de meest kortzichtige staatkunde zoude zijn, die men zich denken kan. De welvaart van Nederland, zijn handel en industrie, staat in zulk een innig verband met de welvaart van den Javaan, dat het wel geen betoog zal behoeven, dat, al brengt ook het een of ander werk van openbaar nut geen rechtstreeksche en dadelijke voordeelen aan den fiscus, het toch in hooge mate winstgevend kon zijn in meer uitgebreid économischen zin.

Dat behalve het tot stand brengen van een betere irrigatie ook nog in allerlei ander opzicht veel gedaan kan worden om den Javaan uit zijn toestand van verval te verheffen houd ik voor onbetwistbaar.

Het is hier echter de plaats niet, daaromtrent in nadere beschouwingen te treden.

Résumeerende kom ik tot de volgende slotsom:

1e. Verhooging der productiviteit door verbetering der irrigatie is noodzakelijk.

2e. Voor den fiscus zijn geene of slechts onbelangrijke directe voordeelen van den aanleg van waterwerken te verwachten indien de daaruit bevloeide gronden enkel met gewassen voor de inlandsche markt beplant worden, omdat deze tengevolge van de concurrentie van het buitenland (Siam, Saigon) slechts eene geringe marktwaarde hebben, de landbouwer daardoor voor zijn surplus slechts een kleine som geld kan bedingen en dus na aftrek van de onkosten voor noodzakelijke, veelal uit het buitenland betrokken levensbehoeften, niet genoeg overhoudt om daarvan nog een hooge belasting te betalen.

Wij willen thans nagaan welke verandering in den toestand gebracht wordt, wanneer een gedeelte der velden beplant wordt met producten voor de Europeesche markt, en zal ik mij daarbij uitsluitend bepalen tot de suikerindustrie, omdat deze verreweg de belangrijkste is, en zal ik trachten de vraag te beantwoorden

welke invloed de vestiging van die industrie in een streek heeft en welke directe en indirecte inkomsten het Gouvernement daarvan mag verwachten.

In de eerste plaats moet daarvoor worden nagegaan, welke invloed de oprichting van een suikerfabriek heeft op de welvaart der bevolking in 't algemeen en op die der landbouwers in 't bizonder en zal ik trachten zoowel de voor- als de nadeelen daarvan op onpartijdige wijze in het licht te stellen, maar kan daarvoor natuurlijk niet alles tot in de uiterste détails behandelen, mij tot hoofdzaken moetende bepalen.

Bij de volgende berekeningen wordt aangenomen dat de fabriek een aanplant heeft van 1000 bouw bruto, d. i. met inbegrip van wegen en slooten.

Een dergelijke fabriek brengt jaarlijks onder de bevolking

1e.	grondhuur à *f* 30 per bouw	*f* 30.000
2e.	plantloon à *f* 1,20 „ „	„ 120.000
	waakloonen.	„ 5.000
3e.	transport en snijloon inclusief inlandsch personeel	
	1000 bouw à 1100 picol riet per bouw à 6 cents per picol tot den molen	„ 66.000
4e.	ambachtslieden	„ 7.000
5e.	koelies.	„ 7.000
6e.	emballage van 110.000 picol suiker à 16 cent per picol.	„ 17.600
	Totaal	*f* 252.600

Deze opgaven zijn zeer globaal. De grondhuur à *f* 30 per bouw bruto is vrij hoog gesteld. Somtijds wordt iets meer betaald, meestal echter minder.

Een opbrengst van 1100 picol riet per bouw en 110 picol suiker is *matig* genomen.

Wij zien dan daaruit dat een dergelijke fabriek 's jaars rechtstreeks onder de bevolking brengt ruim *f* 250.000.

Dit is ontegenzeggelijk een belangrijke som en oppervlakkig zoude men zoo zeggen dat het een groote welvaart onder de bevolking moet brengen.

Al te groote illusies make men zich echter daarvan niet; er zijn, meer speciaal voor den landbouwer, nadeelen aan verbonden, die niet uit het oog verloren mogen worden.

De grond wordt door den fabrikant geoccupeerd gemiddeld 15 à 16 maanden.

De landbouwer derft één polowidjo-oogst, daarop één padioogst en meestal nog een polowidjo-oogst.

De voor de suikercultuur gebezigde gronden behooren uitsluitend tot de beste, ook wat bevloeiing betreft.

Schat ik den padioogst op een waarde van *f* 60 en die der twee (of anderhalve) polowidjo-oogsten op *f* 30, te zamen *f* 90, dan zal dit toch zeker wel een matige taxatie genoemd mogen worden. Rekenen wij hier nog af *f* 6 voor zaad en slijtage aan landbouwgereedschappen dan rest altijd nog *f* 84.

Hij derft dus door den verhuur van zijn grond *f* 54.

Nemen wij het dagloon aan op *f* 0,25, dat in den tegenwoordigen tijd *zeker* niet te laag gesteld is, dan zoude de landbouwer 216 dagen als koelie moeten werken, om nog maar hetzelfde te krijgen als hij bij eigen landbouw zou genieten.

Om nu precies na te gaan wat voordeeliger voor hem is, grondverhuur of eigen landbouw, zoude men de dagen arbeid, die hij zelf aan zijn veld besteedt, gebruik aan ploegvee enz. in rekening moeten brengen.

Dergelijke beschouwingen, die dan tot resultaat zouden hebben de bepaling van de netto productie van den inlandschen landbouwer zijn al zoo vaak beproefd en geven zulke vreemdsoortige resultaten, dat ik mij daarin liever niet wil verdiepen. Het bovenstaande is voldoende om aan te toonen, dat de landbouwer, die zijn grond aan een suikerfabriek verhuurt, daarmee geen bizonder voordeelige zaken maakt.

Dat die grondhuren te laag zijn, zelfs enkel beschouwd als schadeloosstelling voor het gemis van den grond, wordt dan ook vrij algemeen erkend.

Waren die gronden in handen van Europeanen, dan zouden deze zich zeker niet tevreden stellen met een pacht alleen berekend naar de waarde van het product, *dat zij kunnen opleveren aan gewone inlandsche voedingsgewassen*, maar zouden deze een huur eischen, die verband houdt met wat daarop werkelijk geteeld wordt n.l. het veel meer waarde hebbende suikerriet. De inlander echter, altijd in geldnood verkeerende, is niet bestand tegen de verlokking van het voorschot en staat zijn grond af.

Concurrentie heeft de fabrikant zelden of nooit te vreezen, daar

hij zich daarvoor vrijwaart door de zoogenaamde grenscontracten die hij met de andere fabrikanten sluit.

Hij heeft dus een monopolie, waarvan hij gebruik en, het valt niet te ontkennen, ook wel eens misbruik maakt. Dit monopolie is door de laatst uitgekomen bepalingen omtrent den maximum aanplant nog versterkt geworden.

Er is echter nog meer.

Om die velden vroeg disponibel te krijgen voor den aanplant van het volgende jaar, ten einde ze tijdig te kunnen bewerken, kan daarop van te voren alleen snel rijpende padi (zoogenaamde padi géndjah) geplant worden, welke veel minder beschot oplevert dan de langer te veld staande padi dalem.

Slechts eens in de drie jaren kan dus de landbouwer (bij een driejaarlijksche verwisseling) even goed beschot leverende padisoort op zijn veld planten.

Hij zoude daarvoor echter afzonderlijke zaadpadi moeten bewaren maar doet dit gewoonlijk niet, zoodat men in een suikerstreek zelden een mooi rijstgewas aantreft.

In de meeste streken, waar een uitgebreide suikercultuur gedreven wordt, is in den Oostmoesson al het dan beschikbare water, althans over dag, noodig voor die cultuur. De helft van het water wordt dus daarvoor in beslag genomen. Wel is waar krijgt de bevolking het 's nachts, maar toch lijdt natuurlijk de teelt van tweede gewassen daaronder. De zeer nauwkeurige proeven in het Pekalengebied en elders genomen hebben aangetoond, dat voor de meeste gronden $^1/_3$ liter per bouw en per seconde voldoende is voor de bevloeiing van riettuinen, d. w. z. dat met een debiet van 1000 liter ner seconde 3000 bouw suikerriet bevloeid kunnen worden of 2000 liter als het water van des ochtends 6 tot des avonds 6 wordt verstrekt. Alleen wanneer voor een zeker bevloeiingsgebied over 't geheel genomen, $^1/_3$ liter water per seconde en per bouw disponibel is, benadeelt de suikercultuur de eigen cultuur der bevolking niet. Veelal is echter in den Oostmoesson het water vrij schaarsch.

Heeft bij uitzondering de rivier, die het irrigatiewater aanvoert, een vrij groot Oostmoessons- en een klein Westmoessons debiet zooals dit in de Pekalen inderdaad het geval is, dan is het voor de rijstcultuur voordeelig, dat er tevens riet geteeld wordt; daar dit laatste, in het algemeen, in den Westmoesson geen irrigatiewater noodig heeft en dit water dus beschikbaar komt voor de padi.

De suikercultuur heeft dus op den inlandschen landbouw meestal een nadeeligen invloed en zoude dus, strikt genomen, de landrente, indien die alleen een overal volgens den zelfden maatstaf geheven belasting op het gewas ware, in een streek waar een fabriek opgericht wordt eer moeten dalen dan rijzen. Inderdaad oefent dan ook die cultuur op de welvaart van den landbouwer als zoodanig geen voordeeligen invloed uit, vooral wanneer men daarbij in aanmerking neemt dat hij de grondhuur zoo lang mogelijk van te voren tracht in handen te krijgen en die, na afbetaling van eenige meest dringende schulden, gewoonlijk in enkele dagen verteert. De meest welvarende desa's zijn dan ook die, welke hun gronden niet verhuren.

Uit het voorgaande zoude men allicht opmaken, dat ik de suikerindustrie eer een ramp dan een zegen voor den Javaan acht, of zooals men dit gewoonlijk uitdrukt „een tegenstander „ben van de particuliere industrie".

Dit is echter in geenen deele het geval. Ik heb alleen willen doen uitkomen, dat ook hierbij „niet alles goud is wat er blinkt," en men wel degelijk de nadeelen in overweging moet nemen, waar men van de andere zijde de voordeelen zoo luid hoort ophemelen.

Zooals ik in het begin van dit opstel zeide, produceert de Javaan, aan zich zelven overgelaten, bijna niets wat voor export geschikt is. Daar de verbruiksartikelen, die door hem uit het buitenland betrokken worden te kunnen betalen *moet* hij dus in het land een kring van afnemers kunnen vinden, die hem het surplus van zijn product afkoopen of hij *moet* als loonarbeider kunnen werken.

Beide gelegenheden biedt hem de Europeesche industrie.

Wel verre van een tegenstander der Europeesche industrie te zijn, acht ik het behoud daarvan een levenskwestie voor Java.

Vestigt zich in een streek een suikerfabriek, dan heeft de landbouwer gelegenheid tot geldverdienen in den tijd, dat hij niet op zijn veld werkzaam is. Om zijn belasting te betalen en te voorzien in allerlei kleine uitgaven, behoeft hij geen onevenredig groot deel van zijn oogst te verkoopen, waardoor hem te weinig voor eigen gebruik zoude overblijven, maar kan het daarvoor noodige geld door arbeid verdienen. Zijn koop- en uit een fiscaal oogpunt beschouwd zijn draagkracht wordt daardoor dus grooter.

Dat hij van een dagloon van *f* 0,20 à *f* 0,25 nu niet rijk, ja zelfs niet bizonder welvarend wordt, is duidelijk, maar hij heeft

daaraan genoeg om in de *noodzakelijkste* levensbehoeften voor zich en zijn gezin te voorzien.

Stellen wij dat in het rayon, waarin een fabriek plant, vijf maal meer bouwgronden liggen dan de aanplant van die fabriek bedraagt, dus 5000 bouw, dan zoude een landrente van *f* 13 per bouw of *f* 65.000 betaald kunnen worden, alleen uit het transport- en snijloon.

Een dergelijke landrente (hier en daar nog wat hooger) kan echter slechts in enkele deelen van Java (meer speciaal in den Oosthoek) worden opgebracht, want zooals ik hiervoren in het licht stelde, moeten bij de voordeelen die de suikercultuur der bevolking geeft ook het nadeel dat zij aan den landbouw toebrengt in aanmerking genomen worden.

Een groot irrigatiewerk kan daarom slechts in bizonder gunstige omstandigheden een altijd nog slechts *zeer matige* rente van het aanlegkapitaal opbrengen, *wanneer men die bijna uitsluitend in verhooging der landrente wil zoeken.*

De landrente nu wordt voor sawahs geheven van het geldswaardig bedrag van den padi-oogst volgens een maatstaf, waarbij de draagkracht der bevolking wordt in aanmerking genomen.

Of die velden feitelijk *niet* met padi maar met riet beplant werden, hiermede wordt geen rekening gehouden. Trouwens dit kan ook niet, omdat niet de landrenteplichtige, maar een ander, in casu de fabrikant, dit gewas teelt, en de huur die betaald wordt, zooals gezegd, hoogstens beschouwd kan worden als een schadeloosstelling voor het gemis van den grond en niet in verhouding staat tot de waarde van het daarop geteelde riet.

Alleen waar de bevolking eigen geteeld riet plant, kan dit in aanmerking genomen worden voor de berekening der landrente.

Ligt het nu echter niet voor de hand, dat het in elk opzicht billijk genoemd moet worden om dengeen, die het meeste profiteert van de productiviteit van den grond en van de vruchtbaar makende werking van het irrigatiewater, daarvoor dan ook een behoorlijke belasting te doen betalen?

Deze belasting treedt dan in de plaats van de meerdere landrente, die de bevolking zoude opbrengen, indien zij de capaciteit en het kapitaal bezat om zelf haar gronden op de meest winstgevende wijze te exploiteeren.

De beste vorm, waarin die belasting zoude kunnen worden geheven komt mij voor die te zijn van een zekeren *cijns* per bouw.

In *Staatsblad* 1871, no. 213, werd in al. c van artikel 14 van het ontwerp-contract vastgesteld, dat „van het riet, verkregen „buiten alle tusschenkomst des bestuurs en op de onderneming „verwerkt, aan het Gouvernement zou worden betaald een cijns „van *f* 25 per bouw."

Wanneer nu die cijns niet uniform, maar rekening houdende met de productiviteit der gronden werd geheven en daarvoor alle met riet beplante gronden, (dus ook die waarop door de bevolking eigen geteeld riet wordt verbouwd), in klassen worden verdeeld, dan geloof ik dat het alleszins mogelijk is die belasting zoodanig te regelen, dat zij bij een behoorlijke opbrengst aan den fiscus, noch te zwaar noch onevenredig drukt.

Wordt als basis voor de klassenverdeeling twee cent per pikol riet en voor de klassen een verschil van *f* 2 aangenomen (dus *f* 10, *f* 12, *f* 14 enz.) dan verwacht ik dat op Java gemiddeld een cijns van *f* 18 per bouw zal kunnen worden geheven.

De aanplant voor het volgende jaar zal waarschijnlijk 100 000 bouw bedragen, alleen van de ondernemingen uitsluitend berustend op overeenkomsten met de bevolking.

Ook van de ondernemingen, welke niet of slechts gedeeltelijk berusten op overeenkomsten met de bevolking, zooals die in de Vorstenlanden of op erfpachtsperceelen, zouden een evenredige belasting moeten worden geheven, maar op anderen leest geschoeid. Misschien zoude men de daardoor geproduceerde suiker aan een accijns kunnen onderwerpen.

Evenzoo zoude ook de indigo-industrie, die op bijna de zelfde wijze als de suiker de gronden exploiteert, aan die belasting moeten worden onderworpen.

Dit en nog veel andere détails zouden natuurlijk nader geregeld moeten worden, doch acht ik het onnoodig daaromtrent in bizonderheden te treden, voor en aleer de Regeering in principe uitspraak gedaan heeft dat zij het billijke en wenschelijke van een dergelijke belastingheffing inziet.

De moeilijkheden zijn echter zeer zeker niet zoo groot of het zal alleszins mogelijk blijken die belasting vóór het einde van het volgende jaar op bevredigende wijze te regelen en in te voeren.

Drukt een uitvoerrecht of een uniforme cijns onevenredig, door de verdeeling in klasse verdwijnt dit bezwaar. Trouwens de mogelijkheid, zoo niet de wenschelijkheid, om ook met verschillende omstandigheden, zooals de meer of minder zware transportkosten

naar een plaats van afscheep als anderszins rekening te houden, is volstrekt niet uitgesloten.

Geen enkele onderneming behoeft bovenmatig belast te worden, maar ik geloof dat bijna iedereen het met mij eens zal zijn, dat waar het uitvoerrecht op de suiker werd afgeschaft met het oog op de moeilijke tijden, die die industrie beleefde, de tijd nu wel gekomen mag worden geacht om deze weder behoorlijk te doen bijdragen aan 's Lands financiën, die „zoo zeer behoefte hebben aan versterking."

Het zoude mij gemakkelijk vallen om voorbeelden aan te halen van fabrieken met aanplantingen van minder dan 1000 bouw, die in dit en het vorige jaar te zamen een half millioen gulden verdienen. Hiertegenover kunnen echter weer fabrieken aangehaald worden, die weinig of niets verdienden, maar zeer zeker is het, dat de suikerindustrie een tijdperk van grooten bloei beleeft en overal waar dit mogelijk is nieuwe fabrieken worden opgericht, wat toch wel als een bewijs mag gelden, dat de betrokkenen goede hoop op de toekomst hebben.

Thans trekt het Gouvernement van een fabriek van 1000 bouw die gerekend wordt 110 pikol suiker per bouw en *f* 1 winst per pikol te maken de volgende directe baten:

Verponding	± *f* 1.000
Patentbelasting onderneming	± „ 2.000
Administrateur en Europeesche geëmployeerden	± „ 900
Personeele belasting	± „ 200
Bedrijfsbelasting van Inlandsche en Chineesche werklieden en karrevoerders	± „ 2.300
Zegels voor contracten, vergunningen enz.	± „ 100
Spoorvrachten	pro memorie
	± *f* 6.500

Indien wij nu aannemen dat in de Solovallei in den Oostmoesson een voldoende hoeveelheid water disponibel zal komen om 25.000 bouw te bevloeien, dan zal daarvan de fiscus zoo goed als geen, en de bevolking slechts weinig profijt trekken, indien dit water uitsluitend wordt aangewend voor den inlandschen landbouw.

In het belang van alle partijen is het dus, dit water dienstbaar te maken aan de Europeesche industrie, waardoor in de Solovallei 25 fabrieken, ieder van 1000 bouw zouden kunnen worden opgericht.

Zooals hiervoren uitvoerig werd betoogd, zal de eigen landbouw der bevolking eer daaronder lijden, dan vooruitgaan, de draagkracht wordt echter hooger, zoodat per slot van rekening de landrente iets hooger kan worden, dan wanneer er enkel een Westmoessons-bevloeiing tot stand kwam en dus geen particuliere industrie zich kon ontwikkelen.

In het laatste geval zouden de meerdere inkomsten uit dit werk door den Lande te trekken ongeveer opwegen tegen de vermindering aan inkomsten en de uit het werk voortvloeiende kosten van onderhoud en andere uitgaven. Al wat dus meer aan inkomsten daaruit getrokken kan worden zal als een zuiver provenu van het werk beschouwd kunnen worden.

Nemen wij nu aan dat de landrente ten gevolge van de vestiging der particuliere industrie met *f* 1.— per bouw kan stijgen dan zoude deze komen op *f* 6.— per bouw.

Meer mag zeker niet worden aangenomen, want dit is ongeveer hetzelfde als wat thans in Kediri betaald wordt en slechts *f* 0,50 minder dan getaxeerd werd door de rentabiliteitscommissie voor landrente der bevloeide velden in de districten Kertosono en Waroedjajeng, na tot stand komen der geprojecteerde werken. Al deze velden toch zullen voorzien worden van een Oostmoessonsbevloeiing, ook voor den eigen landbouw der bevolking, waarvan in de Solovallei geen sprake kan zijn.

Het zuiver provenu der werken zal dus bedragen:

Landrente	*f* 230.000
Rechtstreeksche baten van elke fabriek te trekken à *f* 6.500 is voor 25 fabrieken	„ 162.000
	f 392.000

Aangezien door de vestiging dier industrie ook andere bedrijven meer zullen bloeien, die in een niet zoo rechtstreeksch verband daarmede staan, zal ook daardoor verhooging der bedrijfsbelasting in het algemeen verwacht mogen worden, zout- en opium-debiet zullen ruimere inkomsten afwerpen. 's Lands bosschen zullen een belangrijke afzet vinden in de streek zelve voor houtwerken en brandhout enz. enz., zoodat de zoo even genoemde som van *f* 392.500 zeker wel tot *f* 500.000 verhoogd kan worden, als de vermoedelijke bate door den Lande middellijk en onmiddellijk uit die industrie te trekken.

Wordt echter geen cijns of eenige andere nieuw in te voeren belasting van die industrie geheven, dan zijn daarmede ook *alle*

voordeelen opgenoemd, die de fiscus van de Solovalleiwerken mag verwachten.

De geaardheid der gronden in de vallei geeft echter gegronde hoop, dat een productie van 1100 pikol riet en 110 pikol suiker per bouw verwacht mag worden, waardoor op een cijns van *f* 22 per bouw zou mogen worden gerekend.

Stellen wij echter die verwachtingen liever niet te hoog en nemen wij aan dat slechts een cijns van *f* 18 per bouw zal kunnen worden opgelegd, dan zullen de inkomsten daaruit bedragen 18 × *f* 25.000 of *f* 450.000 's jaars.

Volgens een matige berekening kan dus als netto provenu van de Solovalleiwerken ongeveer één millioen gulden 's jaars verwacht worden.

Ik weet niet hoeveel de kosten van het werk (enkel dat gedeelte, wat voor de verbetering der irrigatie besteed zal worden, in rekening brengende) zullen bedragen. Voorloopig moet echter verwacht worden, dat die werken, uit een zuiver fiscaal oogpunt beschouwd een schadepost zullen blijken te zijn.

Nemen wij echter in aanmerking welk een gunstige invloed de uitvoering van dit werk zal hebben op den économischen toestand van een groot deel der bevolking van Java, haren handel, industrie en transportwezen, ook in Nederland daarvan ruime vruchten zullen plukken, dan geloof ik dat de enkele tonnen 's jaars, waarmede de begrooting belast zal worden, nuttig besteed zullen blijken te zijn, mits de zaak niet al te zeer uit een bekrompen, enkel fiscaal oogpunt wordt beschouwd.

Bovendien ook voor den fiscus zijn nog vele voordeelen daaruit te trekken, die ik, als niet te taxeeren, buiten rekening moest laten, bijv. vermeerdering der inkomende rechten op machinerieën en verbruiksartikelen, vermeerdering der rijtuig- en slachtbelasting enz. enz.

Mogt de Regeering er toe besluiten een cijns te heffen in den zin als door mij wordt voorgesteld, dan zullen andere waterwerken, zooals bijv. de Waroedjajeng-Kertosono, niet alleen rentabel, maar zelfs zeer winstgevend blijken te zijn, en dus de elders te lijden verliezen compenseeren.

En hiermede meen ik aan het einde mijner taak gekomen te zijn.

Ik heb getracht zoo kort als de uitgebreidheid van het onderwerp dit toelaat mijne meening ter zake te zeggen, en daarbij zoo

objectief mogelijk alles in het licht gesteld, wat ik tot goed begrip der kwestie noodig achtte. Nog veel meer zoude er over te zeggen zijn en vooral zoude menig punt nog meer in détails kunnen worden behandeld, maar eensdeels staan mij niet voor alles de noodige bronnen ten dienste en anderdeels is de tijd verstreken, die ik hieraan wijden kon.

Ik heb getracht aan te toonen, dat, en waarom, de verbetering der irrigatie op Java noodzakelijk is, en daarvoor de toestand van den Javaan geschetst, zooals die naar mijne meening werkelijk is, en de invloed die daarop zoowel ten goede als ten kwade door de Europeesche industrie wordt uitgeoefend. Ik heb trachten aan te toonen welk overwegend belang deze laatste bij een goede bevloeiing heeft en in hoe hooge mate de voordeelen daarvan haar ten goede komen, zoodat het niet meer dan billijk genoemd mag worden, dat deze ook bijdraagt in de lasten daarvan, wat trouwens ook in haar eigen welbegrepen belang geacht moet worden, daar zonder die bijdrage 's Lands financiën het niet zullen toelaten met de uitbreiding en verbetering daarvan voort te gaan, zonder welke die industrie nimmer die groote vlucht zal kunnen nemen welke anders met grond mag worden verwacht.

Kediri, 20 October 1899.

C. J. DE JAAGER,
Resident te Kediri.

Decentralisatie in Indië.

Elke groote hervorming heeft haar tijd.

Lange jaren te voren moge hare noodzakelijkheid door enkelen zijn gevoeld en uitgesproken, maar zoolang de tijd nog niet rijp is, blijven de warmste vertoogen (schijnbaar) zonder eenigen invloed; zij worden met spot of met ironie beantwoord, en de voorstanders der hervorming gelden voor utopisten of demagogen, zoo niet voor warhoofden.

Daarna volgt er vaak eene periode dat de zaak der hervorming den slaap des doods schijnt te zijn ingegaan. De voorstanders hebben hunne argumenten uitgeput en ondervonden dat die onverbiddelijk afstuiten op het oogenschijnlijk ondoordringbaar harnas van vooroordeel en onverschilligheid van de groote massa. Deze, die niet nadenkt doch alleen meeschreeuwt met hare „spitsboeven", die zij heeft leeren vertrouwen als hare onfeilbare leiders, beschouwt de quaestie als uitgemaakt.

Maar ziet! Plotseling ontstaat er beweging. De zaak der hervorming was niet dood; zij had slechts gesluimerd. Gedurende haar slaap heeft zij ongemerkt meer en meer de aandacht getrokken. De argumenten harer voorstanders schijnen dan toch hier en daar in vruchtbare aarde te zijn gevallen en nagewerkt te hebben. De *Prince charmant* verschijnt, beroert de schoone slaapster in het bosch, en op éénmaal is alles leven en beweging: de doodgewaande is herrezen, en hoe? Van alle kanten toegejuicht en verwelkomt! Wat kort geleden algemeen als onmogelijk beschouwd werd, geldt nu eensklaps voor de allereenvoudigste zaak ter wereld. Alle vroeger geopperde bedenkingen worden ongeduldig ter zijde geschoven; en de warmste voorstanders van vroeger zelven, die zich genoodzaakt hebben gezien de in geenen deele alle even ongegronde bezwaren, welke steeds tegen hunne voorstellen werden aangevoerd, onder de oogen te zien en er eene oplossing voor te vinden, worden in deze nieuwen roes als reactionnairen, zoo niet als halve slaapkoppen ten toon gesteld

wanneer zij, met alle voldoening over de veranderde stemming der groote massa, nochtans met nadruk waarschuwen tegen overdrijving!

Zoo gaat het met vele hervormingen; zoo is het ook met het idee eener decentralisatie van het bestuur in Indië gegaan.

Eene halve eeuw is het welhaast geleden dat de zaak voor het eerst ernstig ter sprake kwam. Aan den Gouv.-Gen. Duymaer van Twist komt de eer toe, er dadelijk in 1854 zoowel de groote lichtzijden als de onmiskenbare bezwaren van te hebben begrepen.

Sedert is de quaestie herhaaldelijk, — eerst in den boezem der Indische Regeering, daarna ook buiten af — ter sprake gekomen; verdedigd door eenige weinigen, z. a. de Resident van Batavia de Kock van Leeuwen (1859), Generaal van Swieten (1857), het lid (later Vice-President) van den Raad van N. I., Mr. Prins (1860), de Gouv.-Gen. Sloet van de Beele (1866), de Minister de Waal vooral niet te vergeten (1870), het lid van den Raad van N. I., Mr. Rappard (1871), die vroeger reeds (in 1863) als Procureur-Generaal bij het Hoog Gerechtshof eene Commissie had voorgezeten welke zich krachtig vóór de zaak verklaard had, de Directeur van Financiën Bool (1873), de Minister van Koloniën Fransen van de Putte (1874) en van Bosse (1878).

Buiten de Regeeringskringen trok het vraagstuk der decentralitatie (aanvankelijk gold het meer in 't bijzonder de oprichting van gemeente-instellingen) slechts zeer sporadisch de aandacht. Er waren al dadelijk enkele publicisten, van Hoëvell natuurlijk in de eerste plaats, die er 't belang van inzagen. Ook verdient eene poging van Mr. H. O. van der Linden, in 1873 gedaan om speciaal voor Banda een gemeenteraad te verkrijgen, in herinnering te worden gebracht. En eindelijk moge het met alle bescheidenheid den schrijver dezer regelen vergund zijn, om onder zoovele anderen en beteren ook zich zelven te noemen als een der warmste verdedigers der decentralisatie in de jaren 1877 en volgende, toen hij achtereenvolgens de redactie van de *Locomotief* en het *Indisch Vaderland* voerde en o. a. het denkbeeld der invoering van gewestelijke raden aanbeval. Indien hij zich niet sterk vergist, was hij zelfs de eerste die dit denkbeeld opwierp en daarmede de quaestie der op zich zelve staande gemeenteraden overbracht op het terrein eener algemeene en eigenlijk gezegde decentralisatie.

Wanneer hieraan te dezer plaatse herinnerd wordt, geschiedt het *uitsluitend*, om bij voorbaat de verdenking af te weren, dat

de beschouwingen in dit opstel afkomstig zijn van een verstokt bureaucraat, die in paperassen en antecedenten is opgewassen en daarbuiten niets ziet, niets begrijpt, niets waardeert. Het tegendeel is waar: oude liefde roest niet.

Doch wij zouden op deze wijze te ver afdwalen.

In 1878 en volgende jaren wilde men in Indië niets meer weten van decentralisatie.

Het geheele land verkeerde destijds in hevige beroering over de voorgenomen invoering van nieuwe belastingen op de Europeesche ingezetenen. Het verzet daartegen ging aanvankelijk uit van de meest verlichten onder hen, met name van den bekwamen, zeer invloedrijken President der Javasche Bank, Mr. N. P. van den Berg; van allen *facile princeps*. Hun verzet droeg toen hoofdzakelijk een principeel karakter; het wortelde in den heftigen afkeer van de batig-slotpolitiek, in het verlangen naar eene financieele scheiding tusschen Nederland en Indië, en in het beginsel: geene nieuwe belastingen zonder radicalen ommekeer in de koloniale politiek en zonder aan de Europeesche ingezetenen in Indië eenige stem te geven in het van de belastingen te maken gebruik.

Ongelukkig werden deze *principiëele* tegenstanders der nieuwe belastingen, z. a. het vaak gaat, overstemd door het profanum vulgus dat alleen iets gevoelde voor het stoffelijk argument. De quaestie der batig-slotpolitiek, der financiëele scheiding van vertegenwoordiging en van gemeente-instellingen liet de groote massa koud; maar nieuwe belastingen, — méér geld opbrengen, ja, dáár waren zij tegen! En nu kwamen de armzalige argumenten die dit standpunt moesten verdedigen, en natuurlijk op de Regeering en op de publieke opinie in Nederland hoegenaamd geen indruk maakten. Men moest het piteuse gezicht zien, de wanhopende kreten hooren — over die nieuwe, ondragelijke *lasten*, aan de „reeds zoo zwaar belaste" Europeesche ingezetenen in Indië op te leggen! Wie zou om zulke argumenten niet lachen? Men stoorde er zich dan ook in 't geheel niet aan; de belastingen werden ingevoerd ten spijt van al het misbaar. En zoo is eene goede zaak, die bij gelegenheid der invoering dezer nieuwe belastingen met een weinig meer belangloosheid en beginselvastheid van de zijde der Europeesche ingezetenen reeds in 1878 haar beslag had kunnen krijgen, voor langen tijd van de baan geraakt omdat ze was verlaagd tot eene ellendige dubbeltjes-quaestie.

Want de Regeering, die begon met te gelooven dat het verzet der Indische burgerij voornamelijk voortsproot uit ergernis over het feit dat zij geheel buitengesloten werd van alle bemoeienis met de publieke zaak en daaraan te gemoet wilde komen door de invoering van gemeente-instellingen, werd met hoon overladen. De Commissie van Bataviasche notabelen, door de Regeering bijéengeroepen om te adviseeren over de oprichting van een gemeentebestuur voor de hoofdstad van N.-I., bracht een rapport uit, dat duidelijk een weerslag was van de verbitterde stemming der burgerij en ongelukkig zich had laten inspireeren door den materialistischen geest harer minst nobele elementen om met een onwillig gebaar, als een gevaarlijk geschenk der Danaërs, te behandelen wat zij — als zij zich goed bezonnen hadden — met beide handen zouden hebben moeten aangrijpen. In beginsel natuurlijk juichte de Commissie het denkbeeld der invoering van gemeente-instellingen toe; dit was niet anders te verwachten van de bekwame, verlichte en energieke mannen die van de Commissie deel uitmaakten. Doch onder den indruk der nieuwe belastingen, die zouden worden ingevoerd en die zij zich nu eenmaal aangewend hadden als onaannemelijk te beschouwen, lieten zij zich verleiden tot zoodanige geringschatting en zelfs verdachtmaking van het plan om gemeente-instellingen in te voeren, dat, wie niet beter wist, wel denken moest dat hunne liefde voor dien hervormings-maatregel van louter platonischen aard was. En die indruk werd nog versterkt door de verklaring van alle particuliere leden der Commissie zonder onderscheid, dat zij voor zich eventueel een benoeming tot lid van een gemeente-bestuur voor Batavia niet zouden aannemen.

Dit advies van 1878 gaf ontegenzeggelijk de algemeen heerschende stemming onder het publiek in Indië tamelijk zuiver terug. De invoering der gemeente-instellingen wordt vrij algemeen, als eene vermomde poging om de burgerij nieuwe lasten op te leggen, met minachting afgewezen. Maar het advies van eene Commissie als die van 1878 had zich boven dien volkswaan moeten verheffen; dat het dit niet deed, heeft de invoering der hervorming twintig jaren vertraagd. De Gouv.-Gen. van Lansberge, in beginsel haar zeer genegen, moest na zulk een advies wel tot het ontmoedigende besluit komen dat bij het meerendeel der Indische ingezetenen geene genoegzame belangstelling in de openbare zaak heerschte om ter wille van een gemeentebestuur zich opofferingen van tijd

en geld te getroosten. Zelfs een man van zoo onverdacht liberale en zelfs radicale beginselen als de oud-Minister de Waal, de nooit volprezen schrijver van „Onze Indische Financiën" en andere doorwrochte studiën over koloniale politiek, — iemand die zich niet licht liet afbrengen van denkbeelden, welke hij zich eenmaal gevormd had, en o. a. van de decentralisatie van ons bestuur in Indië groote verwachtingen koesterde —, zelfs deze kwam na de lezing van het advies der Bataviasche Commissie van 1878 tot het mistroostig besluit: „dat onder de bestaande omstandigheden ook zijn bescheiden wensch tot de vrome behoorde". [1])

Langen tijd bleef sedert de zaak rusten. De publieke opinie bekommerde er zich niet meer om. Hare wakkerste voorstanders waren ontmoedigd, en weder was het in Regeeringskringen dat zij op nieuw ter hand genomen werd. Eerst maakte de Minister Sprenger van Eyk, toen de Minister Keuchenius haar weder aanhangig. De Indische Regeering werd natuurlijk nogmaals geraadpleegd, en dit gaf den Directeur van Onderwijs P. H. van der Kemp in 1890 aanleiding om in eene zeer uitvoerige, hoogst lezenswaardige en van veel studie getuigende Nota de voor- en nadeelen der hervorming in beschouwing te nemen en de grondslagen aan te wijzen, waarop zij z. i. moest steunen. De Heer van der Kemp bewees hiermede aan de zaak der decentralisatie een grooten, niet genoeg gewaardeerden dienst. Hij maakte door zijne studie een eind aan de nuttelooze divagatiën en het onberedeneerde non-possumus van voor- en tegenstanders die het onderwerp feitelijk niet genoeg bestudeerd hadden om er over te kunnen medespreken, en formuleerde de hoofdomtrekken van de door hem als mogelijk voorgestelde decentralisatie in een ontwerp, waardoor het tot dusver tamelijk nevelachtige denkbeeld een vasten vorm verkreeg.

Voor eene verwezenlijking der voor dien tijd zeer revolutionnaire

[1]) De Heer de Waal meende n.l., tegenover de talrijke bezwaren die geopperd waren, in overweging te moeten geven de invoering der gemeenteinstellingen geleidelijk tot stand te brengen door te beginnen met op plaatsen, waar eene talrijke gemengde bevolking woont, eene commissie van ingezetenen te raadplegen over een of ander gewichtig plaatselijk belang; daarna die commissie dan niet onmiddellijk weder te ontbinden maar opnieuw te raadplegen over andere plaatselijke aangelegenheden, en haar allengs te vervormen tot een permanenten adviseerenden stedelijken raad. (Zie *Onze Ind. Fin.*, deel V., 1e ged. pag. 48).

denkbeelden van den heer Van der Kemp was echter het oogenblik toen nog niet gekomen. Onder zijne ambtgenooten stond hij met die denkbeelden alleen. In den Raad van Ned.-Indië waren wel is waar de kenteekenen van eene aanstaande kentering onmiskenbaar, doch de oude zuurdeesem eener angstvallige behoudzucht hield de gemoederen nog bevangen. De Gouverneur-Generaal Pijnacker Hordijk verklaarde zich in het algemeen een voorstander van decentralisatie en ook van gewestelijke en plaatselijke raden met zéér beperkte en wel voornamelijk wetgevende bevoegdheid, doch achtte eene reorganisatie van den Raad van Ned.-Indië van meer belang.

Na langdurigen tweestrijd bracht daarop de Minister Van Dedem eenige wetsontwerpen te voorschijn tot reorganisatie en decentralisatie van het bestuur in Indië (1893). Deze ontwerpen waren de vrucht van een compromis. De heer Van Dedem zou persoonlijk liever veel verder zijn gegaan, doch zijne raadgevers — mannen van erkenden naam, van hooge positie en dus ook van gezag op koloniaal politiek gebied — hadden hem zoo nadrukkelijk gewaarschuwd om niet te ver te gaan, dat hij zich zijns ondanks genoodzaakt achtte, tevreden te zijn met enkele zeer bescheiden maatregelen.

Hij oogstte er weinig bijval mede in en kort daarop, nog vóór dat zijne ontwerpen in de Staten-Generaal in behandeling waren genomen, trad hij af, opgevolgd door den Minister Bergsma, die terstond de ontwerpen introk.

Niemand scheen zich destijds veel hiervan aan te trekken. Nog altijd was de publieke opinie niet geheel voor de zaak der decentralisatie gewonnen.

Toch schijnt de poging van den Minister Van Dedem de oogen geopend te hebben. Het was de eerste maal dat het onderwerp aan de Regeeringstafel openlijk aan de orde werd gesteld en in een wetsontwerp was belichaamd. Men had nu niet meer te doen met een vaag droombeeld en onbestemde leekevisioenen: een Minister had het de moeite waard geacht er vorm aan te geven, en daar stond het nu! Men kan er thans zijne gedachten over laten gaan, en zich een oordeel over vormen; men maakte er zich gemeenzaam mede.

Aldus stonden de zaken toen de Minister Cremer de portefeuille van Koloniën aanvaardde: de heer Cremer, de man der decentralisatie bij uitnemendheid. Ieder verwachtte dat deze hervorming

thans zeer spoedig haar beslag zou krijgen, en van iemand als de heer Cremer, rekende men op doortastende voorstellen. Doch een paar jaren gingen in afwachting vergeefs voorbij. Wie bekend was met de groote stapels adviezen, die er over het onderwerp der decentralisatie in den tijd van eene halve eeuw waren uitgebracht, verwonderde zich over het uitstel niet. De Minister moest zich toch eerst op de hoogte stellen, en dit nog wel onder al het andere en vele werk dóór! Bovendien, de kennisneming van al die adviezen moest den heer Cremer onvermijdelijk huiverig maken door te tasten.

Eindelijk verschijnen de lang verbeide voorstellen!

Hoe langer er op gewacht was, des te meer stelde men er zich van voor. En hoe meer men er zich van voorstelde, des te sterker moest wel de teleurstelling zijn. Dit was onvermijdelijk.

Onvermijdelijk, — maar daarom nog niet billijk.

Voor de overtuigde voorstanders van decentralisatie van het bestuur in Indië moge de tamelijk onverwachte ommekeer in de publieke opinie (vooral in Indië) in de hoogste mate verblijdend wezen, — het zou evenmin verstandig zijn er zich *thans* verder door te laten medesleepen dan na rijp overleg wenschelijk is, als het vroeger was om zich door de onverschilligheid en tegenzin der publieke opinie te laten overtuigen van de onuitvoerbaarheid der hervorming. De volkswaan is en blijft een volkswaan, zoowel wanneer hij zich vóór als wanneer hij zich tegen iets verklaart. Juist daarvoor is de staatsman staatsman dat hij zich niet laat medesleepen door dien waan, en met een koel hoofd en open oog het voor en tegen weegt wanneer hij ten slotte tot handelen geroepen wordt.

Wat schrijver dezer betreft: hoe krachtiger met de jaren zijne overtuiging geworden is, dat decentralisatie van het bestuur eene dringende noodzakelijke hervorming voor Indië is, — hoe meer hij daarvan op den duur is gaan verwachten voor de ontwikkeling van het aldaar aan Nederlands heerschappij onderworpen gebied, — des te sterker is ook het bewustzijn bij hem levendig geworden dat de voorgenomen hervorming alleen dán ten volle aan de verwachtingen zal beantwoorden, wanneer men haar den tijd laat zich geleidelijk te ontwikkelen en zich stipt onthoudt van overhaaste en dientengevolge onvoldoende voorbereide maatregelen. De Natuur gunt zich voor hare evolutiën ook den noodigen tijd; zij maakt geen sprongen. Waarom zouden wij wijzer willen zijn dan de natuur? Wie in ééns te snel vooruit wil, bij groote

sprongen, ziet zich gewoonlijk verplicht op een gegeven oogenblik weder eenige schreden terug te doen en is daarmede veel verder van de wijs dan degeen, die telkens niet meer dan eene enkele schrede tegelijk gedaan heeft maar nimmer behoeft terug te keeren.

Zoo laat ons dan een oogenblik onze gedachte bepalen bij het decentralisatie-ontwerp van den Minister Cremer en ons rekenschap trachten te geven van de gegrondheid der daartegen geopperde bedenkingen. Want dit staat vast, dat het bijna algemeen met teleurstelling ontvangen is. Het zijn niet alleen de couranten, zóó in Indië als in Nederland, die daarvan hebben doen blijken; maar ook onder de Indische ingezetenen, particulieren en ambtenaren, hoog- en laaggeplaatsten vindt men dezelfde opinie terug. In hoever deze opinie geïnfluenceerd is door de uitingen der dagbladpers, valt moeilijk uit te maken. Op zich zelf is er geene reden, waarom de ingezetenen niet langs denzelfden weg der redeneering tot een gelijke conclusie zouden zijn gekomen als de dagbladen. En deze overeenstemming, welke in de uitspraken der Nederlandsche en Indische dagbladen (behoudens enkele uitzonderingen) valt waar te nemen, wederlegt het anders licht rijzende vermoeden dat speciaal de Indische pers zich in deze heeft laten leiden door haar in den regel ongelukkig maar al te sterk partipris tegen elk voorstel dat van de Regeering uitgaat.

Men verwijt den Minister dat hij niet verder heeft durven gaan. Zijn hervormingsplan is te schroomvallig. Men wil gemeente-instellingen; zelfstandige en onafhankelijke gemeenteraden, zooals die in Nederland, gekozen door de ingezetenen.

Indien het doenlijk ware, waarom niet? Het is natuurlijk zoo niet de ideale, dan toch de daaraan meest nabijkomende toestand dien men zich kan voorstellen. Daaromtrent kan onder Nederlandsche burgers van den tegenwoordigen tijd, die het leven in het vaderland hebben medegemaakt en het thans hier in Indië nog belangstellend uit de verte gadeslaan, geen oogenblik verschil van gevoelen bestaan. Wij weten allen dat gemeentebesturen volstrekt niet de volmaaktheid vertegenwoordigen; wij aanschouwen het nog dagelijks, zoowel in Nederland als elders, dat de financiën van tal van gemeenten op deplorabele wijze worden beheerd, en dat de aanwezigheid van een gemeentebestuur eene goede voorziening in de plaatselijke behoeften in geenen deele waarborgt.

Maar een staatsburger van onzen tijd stelt vóór alles prijs op zijn recht tot deelneming aan het bestuur, waaronder hij leeft, ook al staat het vast dat hij dat recht, wanneer hij 't eenmaal heeft verworven, in den regel volkomen verwaarloost. Wij willen liever *slecht* bestuurd worden door een bestuur, op welks samenstelling wij desverlangd invloed *kunnen* uitoefenen en dat dus min of meer onder onze contrôle staat, — dan *goed* door een bestuur waarover wij niets te zeggen hebben.

Doch onze wenschen moeten dan toch met de omstandigheden rekening houden? En nu vraag ik aan ieder, die met zooveel onstuimigheid aandringt op de invoering van gemeentebesturen in optima forma in Indië, in gemoede hoe hij dat verlangen kan overeenbrengen met den toestand, zooals hij dien dagelijks aldaar kan waarnemen? Men zie om zich heen en vrage zich af,

primo: of zulke gemeenteraden overal in Indië denkbaar zouden zijn? Zoo neen, — waar dan wèl?

secundo: of de toestand overal elders, d. w. z. daar waar geen gemeenteraden denkbaar zijn, onveranderd moet blijven? Zoo neen, — hoe men dien zou meenen te kunnen verbeteren?

tertio: hoe men zich de samenstelling der gemeenteraden voorstelt, dáár waar men ze wil zien opgericht? Zullen er alleen Europeanen zitting in hebben? Zoo neen, wie nog meer, en in welke verhouding zullen de verschillende rassen vertegenwoordigd zijn?

quarto: hoe moeten de leden der gemeenteraden er komen? Door verkiezingen? Voor alle rassen? Zoo neen, op welke wijze voor elk ras? En waar moeten eventueel de Inlandsche, Chineesche, Arabische leden van daan komen om eenigen waarborg van geschiktheid te geven?

quinto: hoe moeten de beraadslagingen geschieden, — hoe de uitgevende arbeid? In het Nederlandsch? In het Maleisch?

sexto: welke bevoegdheid moet den gemeenteraden worden toegekend? Dezelfde als de Nederlandsche gemeenteraden bezitten? Welgevonden bevoegdheid, financieele bevoegdheid, recht tot belasting heffen?

Op al deze vragen moet een antwoord gevonden worden; al die vragen heeft ook de Minister zich moeten stellen. En nu kan men wel met een achteloos gebaar al die vragen op zijde schuiven als zaken die zich van zelven regelen. Maar wie de hervorming enstig wil, moet er zich toe zetten om zich eene klare voorstelling te vormen van den *modus quo*, en dit is lang niet

gemakkelijk. Wel is waar is Britsch-Indië ons vóórgegaan op den weg der decentralisatie, en kunnen wij van daar veel leeren. Maar men bedriegt zich wanneer men meent dat men daar reeds tot eene goede oplossing van alle vraagstukken gekomen is, ja zelfs wanneer men meent dat de invoering der gemeente instellingen in Britsch-Indië op dit oogenblik — ofschoon ze reeds langer dan dertig jaren bestaan — als een beslist succes kan worden aangemerkt. En ook in Britsch-Indië is men slechts van stap tot stap verder gegaan, van eene plotselinge invoering van gemeenteraden in optima forma is ook daar nooit sprake geweest. Ik twijfel er niet aan, of onze Britsche buren zijn op den goeden weg; maar hun voorbeeld bewijst dat men niet te veel op eens moet verlangen, — aanvankelijk tevreden moet wezen met kleine vorderingen, en aan den tijd moet overlaten om te beslissen in hoever men telkens verder kan gaan.

Dit kan niet beter blijken dan door de hierboven gestelde vragen eenigszins nader in beschouwing te nemen.

Op de *eerste* vraag zal men wel algemeen antwoorden dat: gemeenteraden *niet* overal denkbaar zijn. Niet alleen zijn zij niet denkbaar in het grootste deel der Buitenbezittingen, maar zelfs op Java zal men slechts op zeer weinige plaatsen gemeenteraden kunnen oprichten. Op Java b.v. te Batavia, Mr. Cornelis, Buitenzorg, Bandoeng, Semarang, Salatiga, Solo, Djokdja, Soerabaja; in de Buitenbezittingen, te Padang, Makassar, Amboina, Banda. Wellicht nog op een tiental andere plaatsen, maar daar houdt het dan ook mede op.

Zou men hiermede echter (zie de *tweede* vraag) het doel der decentralisatie voldoende bereikt achten? Is het dan alleen te doen om op eenige weinige plaatsen, waar eene betrekkelijk talrijke Europeesche gemeente aanwezig is, aan de Europeanen, stem te geven in het bestuur der plaats hunner inwoning?

Neen, de decentralisatie, zooals hare meest vooruitstrevende voorstanders zich die denken en zooals ook de Minister Cremer zich haar voorstelt, heeft een veel wijder doel. Zij beoogt de reorganisatie van het plaatselijk bestuur in *geheel* Indië; zij wil om *elk* deel van Indië gelegenheid te geven zich vrijelijk te ontwikkelen, de zelfstandigheid der plaatselijke autoriteiten zoo veel mogelijk versterken; en zij wil dit liefst zoo algemeen mogelijk bereiken met de hulp der ingezetenen, overal waar dezen in genoegzame getale een ontwikkelde kern bevatten.

De Minister wijst hierop in zijne Memorie van Toelichting.

„Het zal niet mogelijk zijn", lezen wij daarin, „al aanstonds overal tot de oprichting van raden voor gewesten of gedeelten van gewesten over te gaan. Daarvan zal zeker geen sprake kunnen zijn in streken, waar een te klein getal geschikte of onafhankelijke personen aanwezig of beschikbaar is om er eene keus uit te kunnen doen voor de samenstelling dier colleges. Waar die voorwaarde niet vermeld wordt en waar geen of slechts enkele Europeanen, inlanders of vreemde Oosterlingen van voldoende ontwikkeling te vinden zijn buiten de daar bescheiden ambtenaren en officieren, zou de invoering van raden, uitsluitend of bijna uitsluitend samengesteld uit de aan het hoofd van bestuur ondergeschikte ambtenaren weinig nut stichten, terwijl in gewesten, waar de handhaving van ons gezag nog veel politiek beleid vordert, de invoering allicht ongeraden zou kunnen zijn. *In zulke gevallen zal men beter doen van de oprichting van raden* VOORSHANDS *af te zien, maar daarom behoeft in deze gewesten de decentralisatie niet te worden prijsgegeven. Zij is daar evengoed noodig als elders*, doch zij moet er zich bepalen tot eene financieele decentralisatie op minder ruime schaal.....

„Wilde men, uit gehechtheid aan het denkbeeld van raden voor gewesten of gedeelten van gewesten, de (financieele) decentralisatie bepalen tot die streken waar zulke raden zonder bezwaar kunnen worden opgericht, men zou wel een aantal op zich zelf staande administratiën verkrijgen, maar in de grondslagen der bestuursinrichting zou slechts weinig verbetering worden gebracht".

Mij dunkt, het is onbetwistbaar dat de Minister, aldus sprekende, blijk geeft van een oneindig breedere opvatting dan degenen die hem, met een beroep op de zoogenaamd veel verder gaande wetsontwerpen van den Minister Van Dedem, gebrek aan doortastendheid voor de voeten werpen, omdat hij niet terstond voor enkele belangrijke plaatsen volledig toegeruste gemeenteraden voorstelt! Met eene „hervorming" als deze zouden eenige weinige en kleine kringen gebaat zijn; men zou er den mond mede gestopt hebben van eenige publicisten, die 't ongetwijfeld uitnemend meenen maar zich blind gestaard hebben op het idee van gemeenteraden; doch tot een eigenlijk gezegde, stelselmatige decentralisatie van het geheele bestuur, waaraan Indië zoo dringend behoefte heeft, zou men zoodoende niet gekomen zijn. Dit was dan ook de zéér zwakke zijde van de decentralisatie plannen van den Heer Van Dedem.

Eene ware, grondige bestuursreorganisatie gelijk ieder gevoelt dat Indië thans behoeft, gaven die niet; zij stikten slechts eenige nieuwe bonte lappen op een ouden, versleten deken.

Eene algemeene decentralisatie derhalve, geene sporadische, stond den Minister voor oogen, en terecht. Maar uit dit standpunt volgde tevens, dat de formuleering van den hervormingsmaatregel ten volle rekening moest houden met de zeer ver uitéénloopende toestanden in de verschillende deelen van Indië. En aangezien het onmogelijk is die allen te omvatten in eene korte formule, terwijl het even onmogelijk is in bijzonderheden al dadelijk eene regeling te treffen welke aan alle, vaak niet eens nauwkeurig bekende plaatselijke eischen voldoet, moet men zich onvermijdelijk vergenoegen met eene zéér vage omschrijving, welke aan het uitvoerend gezag eene uitgebreide discretie tot handelen verleent: die haar ten volle in staat stelt de teugels niet alleen zoo min mogelijk te vieren, maar ook ze desnoods zoo strak mogelijk aan te halen.

Natuurlijk geeft men zoodoende aan aller verbeelding vrij spel. Sommigen letten alleen op de bevoegdheid om zoover mogelijk te gaan, en maken zich wellicht bezorgd over de gevaren eener ongebreidelde demogogie onder Dajaks en Bataks. Anderen houden op verder na te denken, zoodra zij lezen dat de Regeering de decentralisatie feitelijk tot eene klucht kan verlagen door alle zelfstandigheid en onafhankelijkheid, zelfs in de voor eene oprichting van een tamelijk vergevorderd zelfbestuur volkomen geschikt te achten bevolkingscentra, aan banden te leggen. Doch ligt het niet veeleer voor de hand, *aan te nemen en te* VERTROUWEN *dat de Regeering van de haar verleende ruime bevoegdheid het gebruik zal maken hetwelk in overeenstemming is met den toestand van zaken in de verschillende deelen van onze Indische bezittingen*: VRIJZINNIG WAAR HET KAN, — BEHOEDZAAM WAAR HET MOET? Hervormingen als die, waarvan hier sprake is, worden niet voorgesteld om opgeborgen te worden in een donkere lade, maar om zoo breed en vrijzinnig mogelijk te worden *uitgevoerd*. Vertrouwt men de Regeering zóóver niet, dan is het vruchteloos verder te spreken.

Men vergeet bovendien maar al te zeer, en hiermede komen wij aan de derde, vierde en vijfde vraagpunten, dat men bij de invoering van plaatselijk zelfbestuur in Indië op geene geringe moeilijkheden stuiten zal.

Ieder verstandig mensch begrijpt dat het niet aangaat de 30 millioen Inlanders (om van andere rassen te zwijgen) over te

leveren aan het bon plaisir van 50 à 60000 Europeanen, die geene andere drijfveer hebben dan hun eigenbelang. Er is niet alleen een tegenwicht, maar zelfs een *formidabel zwaar* tegenwicht noodig, om de balans in evenwicht te houden. Geen mensch met redelijken zin zal de geringschatting goedkeuren, waarmede vele en daaronder zelfs in andere opzichten verstandige ambtenaren in Indië over „particulieren" spreken. Die „particulieren" zijn niet meer, zooals vroeger, een handjevol verloopen kolonialen of matrozen; ze zijn van allen rang en stand; méér nog, — ik durf beweren dat ze behooren tot de beste, de krachtigste elementen van het Nederlandsche volk. Het zijn zeker niet de minst energieken, de Jan Salies en melkmuilen van een volk, die hunne toekomst durven zoeken in een vreemd land, in een vreemd klimaat, onder een vreemd volk, ver van magen en vrienden! Onze beste, onze hoogst geplaatste ambtenaren komen uit geen betere of hoogere kringen voort dan de tegenwoordige Indische particulieren.

Doch er is één onderscheid tusschen particulieren en ambtenaren, dat *nimmer* uit het oog mag worden verloren, omdat het geheel en al beider standpunt bepaalt tegenover de Indische maatschappij, tegenover het Indische land en het Indische volk: het is het verschil in beider levenstaak.

Beiden, particulieren en ambtenaren, worden geleid door hun eigenbelang. Daarvoor zijn zij nu eenmaal de schepselen der natuur. Maar 't eigenbelang der particulieren kent geene andere perken dan die der welvoegelijkheid, der moraal en der wet. Niemand eischt of verwacht van hen dat zij voor de belangen van anderen dan zich zelven opkomen; men is tevreden indien zij althans de belangen van anderen ontzien en die niet moedwillig, in strijd met de moraal, de wet of de welvoegelijkheid, overtreden. Men ziet het zelfs door de vingers wanneer zij, in den harden strijd om het leven, de moraal en de welvoegelijkheid ten aanzien der belangen van anderen niet al te brutaal en onbeschaamd onder den voet treden. Menschen zijn nu eenmaal geene engelen en ieder gevoelt zich zelven het naast.

Ambtenaren daarentegen hebben juist in de allereerste plaats tot taak voor de belangen van anderen te waken. Hoe beter zij dat doen, hoe beter zij ook hunne taak verrichten en hoe beter zij tegelijk ook hun eigen belang dienen. Dit is althans de theorie. Ik weet maar al te goed dat ook in dit opzicht de

praktijk de theorie vaak te schande doet; maar het feit alleen dat aan den ambtenaar eene taak als de omschrevene is opgelegd, heeft reeds groote beteekenis. Een ambtenaar, die zijne taak verwaarloost; erger nog, — die haar moedwillig aan zijn onmiddellijk eigen belang opoffert —; zulk een ambtenaar is een *slecht* ambtenaar: ieder zal het wel daarover eens zijn. En natuurlijk zijn er slechte ambtenaren, zooals er slechte particulieren zijn. Maar deze slechte menschen zijn de regel niet; zij tasten ook het algemeen karakter van hun gilde niet aan. En het algemeen karakter van den werkkring der ambtenaren is: de zorg voor de belangen van land en volk; terwijl dat van den werkkring van den particulier is: de zorg om zoo spoedig mogelijk „binnen" te zijn. Voor 't overige hebben beiden alleen te zorgen, dat zij hunne taak verrichten zonder aanstoot te geven.

Niemand zal, naar het mij voorkomt, beweren dat ik in deze schets de particulieren zwart maak en de ambtenaren idealiseer. Ik geef ze, meen ik, zooals zij zijn. De ambtenaren beschouw ik als van nature niets beter dan de particulieren; het is alleen het verschil in werkkring dat beider standpunt bepaalt. Indien morgen aan den dag beiden van positie verwisselden, — indien de ambtenaren particulieren en de particulieren ambtenaren werden, — zouden de particulieren doen wat nu de ambtenaren doen, en de ambtenaren wat de particulieren doen. Om dezelfde redenen waarom thans aan de particulieren de onbeperkte macht over land en volk in Indië niet mag gegeven worden, zou die macht alsdan aan de ambtenaren moeten worden onttrokken.

Wanneer men nu, uit dit oogpunt beschouwd, den eisch om invoering van gemeentebesturen op den voet van die in Nederland aan de feitelijke toestanden in Indië toetst, — wie ziet dan niet terstond in dat de grootst mogelijke voorzichtigheid een gebiedende eisch is van een humaan regeeringsbeleid? De Regeering *mag* hare macht niet uit handen geven dan met de zekerheid dat er door anderen geen misbruik van kan of zal worden gemaakt. Men herinnere zich Multatuli's zeer gegronde waarschuwingen in zijne brochure over Vrijen Arbeid. Die zouden eerst met recht te pas komen wanneer men aan het Europeesch eigenbelang niet alleen den vrijen teugel liet voor vrijwillige overeenkomsten, maar zelfs de bestuursmacht toevertrouwde.

. . . . . .

„De Gouverneur-Generaal houdt 'n teugel in handen, die van

„afstand tot afstand zich verdeelt in onderdeelen, welker splitsing
„weer opnieuw onderscheiden lijnen en koorden daarstelt, die
„— weer op hun beurt gesplitst — zich rechts en links uit-
„strekken, en na herhaalde weerverdeeling ten laatste elk individu
„bereiken. . . . . .

„Welnu, verander al die lijnen in *buizen*, zet de twaalf millioen [1])
„dunne, twintig maal onderverdeelde bijbuisjes op de borst van
„twaalf millioen Javanen, breng 'n zuiger, 'n flinken stoomzuiger
„aan op de hoofdbuis, geef elken avonturier [2]) toegang tot de machine,
„tot de hoofdbuis, tot de onderbuis, tot de kleine nevenbuisjes . . . . .

„Sta hem toe, dat hij zijne eigen stoommachine doe werken
„rechtstreeks op de bron . . . . . .

„Vergun hem, z'n eigen buizen, z'n eigen primitieve, ditmaal
„*ongezwachtelde* buizen, de buizen van de WELEDELE HEEREN
„DROOGSTOPPEL EN CONSORTEN, te plaatsen op de borst van twaalf
„millioen Javanen . . . . . .

„Laat hem booren dóór die borst, tot hij 't hart raakt . . . . . .

„En dan . . . . ja, dan . . . . . .

„POMP . . . . POMP . . . . POMP . . . . voor den duivel . . . en voor de vrij-arbeiders!"

. . . . . .

Overdreven, zegt men? Zeker, overdreven, zooals het overdreven gebleken is ten aanzien van den vrijen arbeid.

Het zij zoo. Laat het *overdreven* wezen; maar men geve wel acht: wie er spreekt van „overdreven", erkent daarmede onwillekeurig tevens, dat er een kern van waarheid aan de voorstelling ten grondslag ligt. En die kern is inderdaad onmiskenbaar, vooral wanneer de voorstelling wordt toegepast op de invoering van plaatselijke zelfbesturen, waarin rechtstreeks verkozen Europeesche particulieren een overwegenden invloed zouden uitoefenen.

Ha, hoor ik roepen: daar hoort ge den ambtenaar! *Ex ungue!*

Een oogenblik. Laat mij een vraag mogen doen.

Waarom worden de decentralisatie-plannen van den Minister Cremer links en rechts afgekeurd en ten toon gesteld als een halve maatregel? Is het niet, omdat daarin aan het particuliere

---

[1]) Multatuli rekende met twaalf millioen Javanen. Thans zou men moeten spreken van *dertig* millioen!

[2]) Het woord „avonturier" is, als qualificatie, uit de oude doos. Wie is tegenwoordig géén „avonturier" in den zin van *fortuinzoeker*, — hetzij in de oude, hetzij in de nieuwe wereld?

element te weinig invloed verzekerd is? Omdat men van oordeel is, dat de Minister het ambtelijk overwicht te krachtig op den voorgrond gesteld heeft? Wat beteekenen deze klachten anders, dan dat men het overwicht verplaatst wenscht te zien, en overgebracht naar de zijde van het particuliere element? Of zou men de balans op het doode punt willen hebben en houden? Dat zou al zeer practisch wezen!

Men zal vermoedelijk, om zich uit het dilemma te redden, zeggen dat de critiek zóó niet bedoeld is; dat men zeer goed begrijpt dat het Gouvernement ten slotte het heft in handen moet houden, doch dat dit niet zóó sterk in de geheele inrichting moet doorstralen dat reeds van meet af aan als het ware elk particulier initiatief in de kiem gesmoord wordt.

Dat klinkt heel mooi. Maar eene dezer moet open of dicht zijn. De macht moet *hier* zijn of *daar*. Hoe zou men 't moeten inrichten om tegelijkertijd het particuliere element de gewenschte vrijheid en onafhankelijkheid van beweging te geven, en des keizers te laten wat des keizers is? Wat keurt men ten slotte eigenlijk precies af? Wat heeft de minister in zijn ontwerp anders gedaan dan eene oplossing gezocht van een uiterst moeilijk vraagstuk? Wie weet niet dat de Inlandsche bevolking nog in lange jaren ten eenenmale ongeschikt is om naast de Europeesche ingezetenen gelijk op deel te nemen aan het publieke leven? Wie ziet niet in, dat er dientengevolge exceptioneele maatregelen noodig zijn, om de verdediging harer belangen te verzekeren in openbare colleges en vergaderingen, waar het eigen belang der Europeesche ingezetenen met onbeteugelde kracht zich zal doen gelden? Wie kan het onder zulke omstandigheden in zijn hoofd krijgen om in Indië gemeenteinstellingen te verlangen, die met de Nederlandsche te vergelijken zouden zijn?

Er moet getransigeerd worden, dat is duidelijk.

Men kan den Europeanen de gelegenheid geven om hunne wenschen vrijelijk uit te spreken, daarvoor zoo krachtig mogelijk op te komen, met woord en daad. Maar men kan, men mag hun niet de *beslissing* in handen geven, behalve in aangelegenheid van betrekkelijk ondergeschikt belang. Die beslissing *moet* in handen blijven van het verantwoordelijke Gouvernement en van zijne vertegenwoordigers.

Men kan al verder eene betere toekomst *voorbereiden* door de Inlandsche bevolking geleidelijk te wennen aan deelneming aan

het bestuur. Men kan beginnen met aan enkelen der meest verlichte Inlanders en vreemde oosterlingen zitting te geven in de bestuurscolleges, ook al kan men van te voren nagaan dat deze menschen de noodige zelfstandigheid en geschiktheid, om op gelijken voet als hunne Europeesche medeleden aan de werkzaamheden deel te nemen, geheel en al zullen missen. Illusiën kan men zich dienaangaande onmogelijk maken. Eene dertigjarige ondervinding in Britsch-Indië, waar de toestand betrekkelijk nog zoo oneindig veel gunstiger is dan hier omdat men daar inderdaad eene (zij het dan ook zeer kleine) klasse van goed ontwikkelde Inlanders aantreft, heeft dit glashelder aangetoond. Men moet zich tevreden stellen met de hoop dat de Inlandsche bevolking mettertijd meer en meer de noodige geschiktheid verkrijgen zal en dat de deelneming aan het publieke leven haar allengs van zelf daartoe zal opvoeden.

Van eene volksverkiezing van Inlandsche leden van plaatselijke raden kan voorloopig natuurlijk geene sprake wezen. Mettertijd kan ook dit veranderen; feitelijk worden thans reeds in Britsch-Indië een groot aantal Inlandsche leden van plaatselijke raden door rechtstreeksche verkiezingen benoemd.

Wat de Europeesche leden der plaatselijke raden betreft: er zal wellicht geen bezwaar tegen bestaan hen gedeeltelijk te doen kiezen door de ingezetenen zelven. Het wetsontwerp van den minister sluit daartoe de gelegenheid niet af, al wordt in de Mem. v. Toelichting voorshands hunne *benoeming* door de Regeering noodzakelijk geacht. De ondervinding zal hieromtrent uitspraak moeten doen; maar dat men *begint* met benoeming door de Regeering kan m. i. bezwaarlijk een ernstige grief zijn. Men zal in den aanvang nog voor tal van moeilijkheden staan, en hoe minder men die compliceert hoe beter. Wanneer eenmaal de decentralisatie haar beslag gekregen heeft en de administratie geregeld marcheert, kan men telkens een stap verder gaan en de machine verbeteren door partieele wijzigingen. Het wetsontwerp moet alleen de algemeene beginselen, de grondslagen aangeven; de practijk moet het verder doen. Het eenige wat men verlangen moet, is: dat het wetsontwerp daaraan niet in den weg sta.

In elk geval is het duidelijk dat de Regeering, om het heft in handen te houden in het belang der Inlandsche bevolking, zich te allen tijde den vereischten invloed op den gang van zaken in de plaatselijke bestuurscolleges, hetzij rechtstreeks, hetzij door

tusschenkomst harer ambtelijke vertegenwoordigers moet voorbehouden, en dat zij dus het recht moet hebben, een deel der leden te benoemen.

Om dezelfde reden moet de Regeering ook het recht hebben althans sommige categorieën van raadsbesluiten te niet te doen. Deze beperking der bevoegdheid van den plaatselijken raad is trouwens niet zoo exorbitant als zij sommigen voorkomt. Volgens art. 70 van de Nederlandsche Gemeentewet kan de burgemeester *alle* besluiten van den gemeenteraad, die hij in strijd met de wet of het algemeen belang acht, onuitgevoerd laten in afwachting van de Koninklijke beslissing of ze in aanmerking komen voor schorsing of vernietiging; art. 153 herhaalt nog eens ten aanzien van plaatselijke verordeningen, dat de Koning die kan schorsen of vernietigen voor zoover zij strijden met de wetten of het algemeen belang; en art. 145 der grondwet verklaart zelfs de macht des konings in dit opzicht „onbeperkt." Nu zal men misschien zeggen, dat de gemeentewet en de Grondwet dan toch die macht tot schorsen en vernietigen afhankelijk maken van strijd met de wet of het algemeen belang, terwijl het wetsontwerp van den Heer Cremer daaromtrent niets bepaalt. Doch niets belet alweder, dat bij de aan dat wetsontwerp te geven uitvoering dit punt nader geregeld wordt; en bovendien wat beteekent eigenlijk, op den keper beschouwd, de bedoelde beperking? Het „algemeen belang" is een verbazend rekbaar begrip; daar is alles onder te brengen. Ten slotte komt immers de zaak weder geheel neder op de *toepassing?* En wie twijfelt er een oogenblik aan, dat eene illiberale uitoefening van het recht tot schorsen en vernietigen, lijnrecht in strijd met de bedoeling der beoogde hervorming, algemeen protest zou uitlokken en terstond bedwongen zou worden door de inmenging der Staten-Generaal?

Men lette verder op art. 146 der Grondwet, bepalende dat, de besluiten der gemeentebesturen, rakende zoodanige beschikking over gemeente-eigendom of zoodanige andere burgerlijke rechtshandelingen als de wet aanwijst, alsmede de begrootingen van inkomsten en uitgaven, aan de goedkeuring der Gedeputeerde Staten (moeten worden) onderworpen. En op art. 147 der zelfde wet, houdende dat het besluit van een gemeentebestuur tot het invoeren, wijzigen of afschaffen eener plaatselijke belasting wordt „voorgedragen" aan de Gedeputeerde Staten, en *niet mag worden uitgevoerd* zonder de goedkeuring van den Koning.

Zie voorts artt. 134, 136 en 137 der Grondwet, waaruit blijkt dat *alle* verordeningen der Provinciale Staten, in het provinciaal belang noodig geoordeeld, de goedkeuring des Konings behoeven, terwijl deze goedkeuring hier niet eens afhankelijk is gesteld van strijd met de wet of het algemeen belang; dat evenzoo *elk* besluit der Staten tot het invoeren, wijzigen of afschaffen van eene provinciale belasting, en *elke* begrooting van provinciale inkomsten en uitgaven, door den Koning moet worden goedgekeurd. Ten overvloede, alsof dit nog niet genoeg ware, bevat art. 140 G.W. nog eens de bepaling, dat de Koning alle besluiten van Provinciale of Gedeputeerde Staten, die in strijd zijn met de wet of het algemeen belang, kan schorsen of vernietigen.

Wanneer men deze serie van bepalingen vergelijkt met het wetsontwerp van den Minister Cremer en de daarbij behoorende toelichting, dan mag, dunkt mij, gevraagd worden welk *principieel* verschil er bestaat? Men spreekt van een schijngezag, dat het ministerieel ontwerp aan de plaatselijke raden toedenkt. Te oordeelen naar de letter van ontwerp en toelichting terecht. Maar welken anderen naam verdient het gezag der Nederlandsche Provinciale Staten en Gemeenteraden, wanneer men met den tekst der wet alleen te rade gaat? Met de wet in de hand kan het koninklijk gezag elken gemeenteraad, elk Provinciaal bestuur machteloos maken, niet meer en niet minder dan de Resident en de Gouverneur-Generaal het de in te voeren plaatselijke raden zullen kunnen doen. Maar het is absurd, te veronderstellen dat van de bepalingen een dergelijk misbruik zal worden gemaakt. Het spreekt van zelf dat in de meeste gevallen de besluiten en handelingen der plaatselijke Raden zullen worden geëerbiedigd. Doch het Gouvernement moet de macht hebben, om *zoo noodig* in te grijpen en noodlottige beslissingen te vernietigen. Indien men de noodzakelijkheid daarvan voor Nederland erkent, dan zal toch zeker a fortiori dezelfde noodzakelijkheid voor een land als Indië niet kunnen worden geloochend. Elk woord dat hieraan verder gewijd wordt, kan m.i. als volkomen overbodig worden aangemerkt.

Men zal hier mogelijk de opmerking maken dat de Minister voor Indië echter een dubbele voorzorg neemt. Niet alleen eene repressieve, — door het voorbehoud der goedkeuring of bekrachtiging door het hoogste gezag — maar ook eene preventieve, door te verlangen dat elke plaatselijke raad voor meer dan de helft uit landsdienaren zal zijn samengesteld. Volkomen waar. Doch

beide voorzorgen hebben niet hetzelfde doel en dezelfde beteekenis. Het overwicht, dat de Minister in de plaatselijke raden aan het ambtelijk element wil verzekeren, is bestemd om aan de belangen der Inlandsche bevolking, die anders in de plaatselijke raden geene voldoende bescherming zouden vinden, den noodigen steun te verzekeren tegen de uit den aard der zaak zich veel krachtiger op den voorgrond dringende belangen der Europeesche ingezetenen. En aangezien de Inlandsche bevolking metterdaad een veel grooter belang vertegenwoordigt dan de Europeesche, is het geenszins onbillijk dat zij in de plaatselijke raden krachtig gesteund worde door het ambtelijk element zoolang de bevolking nog niet genoeg ontwikkeld is om zich zelve te beschermen. Wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat de landsdienaren, aan wie eene plaats in de raden toegedacht wordt, meerendeels waarschijnlijk Europeanen zullen zijn, wier belangen als zoodanig zich nauwer aansluiten bij die hunner niet-ambtelijke landgenooten, dan bij die der Inlandsche bevolking, dan zou zelfs de vraag kunnen rijzen of ten slotte de bevolking wel zooveel baat zal vinden bij die bescherming. De ondervinding zal dit moeten uitwijzen. Vergeleken evenwel met de door den Minister Van Dedem ontworpen regeling, blijkt het voorstel van den Minister Cremer ook op dit punt weder volstrekt niet reactionnnair. De heer Van Dedem verlangde toch dat niet minder dan $^3/_4$ der leden van de plaatselijke raden uit landsdienaren zou bestaan, terwijl de heer Cremer met eene eenvoudige meerderheid tevreden is. In Britsch-Indië is de verhouding van het ambtelijk element tot het niet-ambtelijke in de plaatselijke raden allengs kleiner geworden; thans is zij in sommige gewesten $^1/_4$, in andere $^1/_3$, en nog andere $^3/_5$ enz.

Tot dusver heb ik het decentralisatie-ontwerp van den Minister Cremer nagenoeg uitsluitend beschouwd in verband met het ongeduldig verlangen van het publiek naar eigenlijk gezegde *gemeente-instellingen*. Ik heb er echter reeds op gewezen, als eene verdienste in het ontwerp, dat het zich *niet* uitsluitend met gemeente-instellingen bezig houdt, maar de zaak van een veel ruimer standpunt in behandeling genomen heeft.

De Minister heeft niet in de eerste plaats gedacht aan eenige weinige gemeenteraden, maar aan *geheel* Indië, aan elk gewest; aan gewesten, waar geene raden mogelijk zouden zijn, en aan gewesten waar zulke raden al aanstonds of spoedig tot stand zullen

komen; voorts aan gewestelijke raden niet alleen, maar ook aan afdeelingsraden, en ten slotte aan raden voor eenvoudige gemeenten, met een algemeenen naam „onderdeelen van gewesten". Kortom: de Minister heeft een wijden horizont geopend voor alle mogelijke combinatiën en regelingen, zoodat overal en ten allen tijde de instellingen zich voegen kunnen naar de bijzondere omstandigheden. Men heeft zoodoende het groote voordeel, dat ook in die gewesten, waar voor gemeenteraden geene plaats is omdat er geen enkele gemeente groot genoeg is om de samenstelling van een raad te gedoogen, toch eene eerste schrede kan worden gezet op den weg van zelfbestuur door de oprichting van een afdeelingsraad. En waar zelfs voor een afdeelingsraad de vereischte elementen in een gewest ontbreken, zal toch misschien nog een gewestelijke raad mogelijk blijken. Bij toenemende ontwikkeling van zulke gewesten, zal dan allengs gelegenheid bestaan om onder een gewestelijken raad een afdeelingsraad, en onder een afdeelingsraad een gemeenteraad in 't leven te roepen. Wanneer men den goeden weg uit wil, en daaraan valt thans wel niet te twijfelen, nu men zoowel in Nederland als in Indië eene Regeering heeft die met grooten ijver bezield is voor de krachtige doorzetting dezer bestuurshervorming; en wanneer men voorts de zaken niet door overijling bederft, maar gestadig voortgaat, stap voor stap; dan mag met grond verwacht worden dat de ondernomen decentralisatie op den duur de rijkste vruchten zal afwerpen voor de kolonie.

Doch men make zich ook in dit opzicht geene — ik zeg niet: *overdreven*, — maar *verkeerde* illusies. Wanneer het gelukt, met véél geduld en groote volharding, in Indië een stevigen grondslag te leggen voor een gezond en krachtig stelsel van zelfbestuur, dan kan men m. i. van de toekomst der beoogde hervorming geene verwachtingen koesteren, die niet door de uitkomst overtroffen zullen worden.

Wel te verstaan: uit een oogpunt van *algemeen* belang.

Maar wie zich voorstelt, dat door de invoering van plaatselijke zelfbesturen, — ja, al waren er gemeenteraden in optima forma; wie zich voorstelt dat met de invoering daarvan de gouden eeuw zal aanbreken; dat nu voortaan elke plaatselijke behoefte terstond bevredigd zal worden; dat men dadelijk overal gaslicht of electrisch licht zal krijgen, en waterleidingen die het water met een kraantje tot zelfs in de badkamer of boven de waschtafel zullen brengen, enz. enz. enz..... die zal zeker bitter bedrogen uitkomen.

Want al die heerlijkheden kosten geld; héél veel geld. Dat geld zal moeten gevonden worden uit nieuwe belastingen.... En of nu al degenen, die thans zoo luide roepen om gemeenteraden, zich daarvan wel precies rekenschap gegeven hebben; of zij begrepen hebben dat die belastingen, wanneer zij die zichzelven zullen moeten opleggen, hoogst waarschijnlijk wel niet zoo bijster vlug zullen tot stand komen, — en dat wanneer dat niet gebeurt, ook van al de plaatselijke verbeteringen niet spoedig iets te bespeuren zal zijn,.... ziedaar iets, wat ik ernstig in twijfel meen te moeten trekken.

Toch spreekt het van zelf, en de Minister heeft het in de toelichting tot zijn ontwerp ook niet bemanteld.

Wanneer de Indische ingezetenen thans luide klagen over gebrekkige voorziening in de plaatselijke behoeften, moeten zij begrijpen, dat dit eenvoudig een gevolg is van gebrek aan fondsen. Niemand kan daaromtrent onwetendheid voorwenden. Ieder weet, dat de Regeering jaarlijks niet dan met de grootste moeite de balans in evenwicht houdt. En zelfs, al waren er baten, of al werden, ter voorziening in buitengewone behoeften, leeningen gesloten, die der Regeering op ander gebied de handen wat ruimer zouden kunnen maken,—ieder weet ook, dat er nog zoo ontzettend veel te doen valt voor zaken van *algemeen* belang, dat er niet aan kàn gedacht worden, op ruime schaal uit de Staatskas tegemoet te komen aan plaatselijke behoeften. Dit is dan ook een der voornaamste motieven voor de decentralisatie. De *locale* belangen moeten *locaal* behartigd worden. Wie iets noodig heeft of begeert, moet er zelf maar voor betalen, doch er niet een ander mede belasten. Dit is billijk.

Plaatselijk zelfbestuur zal het den ingezetenen mogelijk maken om zich de gemakken en voordeelen te verschaffen, welke zij in Europa geleerd hebben te beschouwen als onmisbare stedelijke behoeften. Maar zij zullen ondervinden, dat het geld kost en dat een gemeenteraad niet maar eenvoudig een van zelf vloeiende bron van inkomsten is, waaruit men naar hartelust putten kan.

Nog een enkel woord tot besluit.

In vorenstaande beschouwingen is het wetsvoorstel van den Minister Cremer verdedigd tegen eene m. i. in zeer vele opzichten hoogst onbillijke critiek.

Maar daarmede wil ik niet beweren, dat er niets op aan te

merken valt. Het zou mij te ver voeren in bijzonderheden er mijne bedenkingen tegen uit één te zetten. Eén is er slechts, welke het mij vergund moge zijn hier met alle gepaste bescheidenheid te berde te brengen. Het is deze: dat het ontwerp te veel in bijzonderheden treedt, en dientengevolge niet elastisch genoeg is. Dit geldt met name de algemeene bepaling omtrent het toezicht der Algemeene Rekenkamer, eene bepaling die onmogelijk is op te volgen zoodra het aantal plaatselijke raden eenigszins belangrijk wordt en vermoedelijk zelfs al terstond ontzaglijk belemmerend zal werken op de geregelde afdoening der begrootingsrekeningen van eene kleine *veertig* gewesten. Evenzoo belemmerend is de bepaling omtrent het aangaan van geldleeningen. Verder.....

Maar zoodoende zou ik in eene omstandige beoordeeling gaan treden, welke hier ter plaatse niet op mijn weg ligt.

Mijn doel was alleen waarschuwend op te treden tegen een bedenkelijk streven naar overschatting der rechtmatige aanspraken van de Europeesche ingezetenen in Indië op deelneming aan de behandeling der publieke zaak. Dit streven zou er toe kunnen lijden, een in beginsel zeer aannemelijk voorstel van den Minister Cremer af te wijzen; wat ik een ramp zou achten, omdat het niet te zeggen is wanneer een nieuw voorstel van gelijke strekking zou worden gedaan. Het zou ook kunnen lijden tot eene wijziging van dat voorstel in eene richting, welke het lot der geheele Inlandsche bevolking allengs zou overleveren in handen van een minimaal kleine maar voor haar eigen belang uiterst waakzame minderheid van Europeesche ingezetenen. En dit zou ik nog een veel grootere ramp achten. Als mensch, als Europeaan, als staatsburger der 20e eeuw deel ik in de meeste opzichten de aspiratiën mijner Indische landgenooten wat betreft de „verbeteringen", die zij zouden wenschen in te voeren. Geen oogenblik verdenk ik hen (in 't algemeen) van den toeleg om zich opzettelijk en schaamteloos te goed te doen ten koste der Inlandsche bevolking.

Ik neem aan dat zij met de beste, de humaanste bedoelingen te haren aanzien bezield zijn. Maar wie weet niet, dat de heimelijke zucht naar misbruik van macht ook den beste ingeboren is? Wie deinst niet terug voor de ontzaglijke verantwoordelijkheid om het wel en wee eener talrijke bevolking in handen te geven eener kleine kliek van vreemde overheerschers?

BUITENZORG. Mr. J. W. T. COHEN STUART.

Het sprookje van de meerwaardigheid van leeraren met den academischen doctorsgraad.

Wij hebben het verwijt wel eens hooren uiten dat de oud-leerlingen der Nederlandsche Universiteiten de practische gewoonte hebben elkaar tegenover het zoogenaamd niet-klassiek ontwikkelde publiek op te hemelen. In die mate dat bij een deel van dat publiek nog steeds het sprookje geloof vindt dat bij deze lieden — doctoren met een academischen graad — bij uitstek, ja bij uitsluiting de wijsheid en de beschaving te vinden is.

Dat sprookje van den alléén beschaving schenkenden doctorshoed, dat in Europa vrij wel uitgediend heeft, geeft zich in Nederlandsch-Indië nog niet zoo spoedig gewonnen, getuige een zeer merkwaardig officieel stuk, dat wij hieronder afdrukken, afkomstig van Mr. Abendanon, den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid, dat in ruimeren kring dan dien van de leden der commissie van toezicht op de Hoogere Burgerschool te Soerabaja, verspreiding verdient.

Aan
de Commissie van Toezicht op de Hoogere Burgerschool te Soerabaja.

Batavia, den 9en Juli 1900.

De weinig rationeele wijze, waarop de bezoldigingen der leeraren bij het middelbaar onderwijs in Nederlandsch Indië geregeld zijn, heeft de vraag doen rijzen of daarin geen verandering behoort te worden gebracht.

Naar hunne bezoldiging kunnen thans de leeraren worden verdeeld in twee categoriën: die met *f* 550 tot *f* 850 en die met *f* 450 tot *f* 750 traktement 's maands, terwijl op den duur nog een derde categorie is ontstaan van tijdelijke leeraren, waarvan een gedeelte *f* 450 tot *f* 750 en een ander gedeelte slechts *f* 450 per maand geniet.

Hield die verdeeling der leeraren nu verband niet alleen met bezoldiging maar ook met den graad hunner bevoegdheid, dan zou zij in menig opzicht geen bedenking ontmoeten, maar dat is niet het geval. Er zijn leeraren in het bezit van een doctoralen graad, die *f* 450. anderen met beperkte bevoegdheid, soms ontleend aan eene overgangsbepaling der wet op het middelbaar

onderwijs, die *f* 550 's maands als minimum-tractement genieten; ook zijn er tot het geven van Middelbaar onderwijs geheel onbevoegde of slechts van bevoegdheid voor onderwijs aan eene hoogere burgerschool met driejarigen cursus voorziene leeraren, die evenveel tractement hebben als de bezitters van volledige bevoegdheid.

Wel kunnen onbevoegden en onvolledig bevoegden sinds de afkondiging van het Koninklijk Besluit van 21 Augustus 1897 No. 34 (*Indisch Staatsblad* No. 247) niet meer definitief tot leeraren bij de hoogere burgerscholen hier te lande benoemd worden, maar de thans nog heerschende opvatting van artikel 1, alinea 2, van genoemd besluit laat toch den weg open om hen voor langen tijd aan zulk eene school te laten verbonden blijven onder genot van alle aan de door hen waargenomen betrekking verbonden wettige voordeelen.

Een andere fout in de tegenwoordige wijze van bezoldiging der leeraren is, dat het aanvangstractement te hoog is in vergelijking met de minimum bezoldiging, toegekend aan andere ambtenaren, aan wie eveneens hooge eischen van kennis en bekwaamheid worden gesteld. Militaire artsen, rechterlijke ambtenaren, ingenieurs, ambtenaren voor de beoefening van Indische talen en andere beginnen op bezoldigingen aanmerkelijk lager dan *f* 450 's maands.

Het komt mij voor dat ook voor de leeraren bij de Indische hoogere burgerscholen de aanvangs bezoldiging moet gesteld worden.

Dit denkbeeld is vroeger reeds behandeld en toen afgestuit op eene berekening van de werkelijke inkomsten, welke pasbeginnende leeraren gedurende den eersten tijd hebben, na aftrek van contributiën voor pensioen-, weduwen- en weezenfondsen en van korting van genoten voorschot, en verder op de vrees dat voor een lager tractement dan *f* 450 per maand geen geschikte leeraren uit Nederland zouden kunnen verkregen worden.

Daarentegen valt echter aan te voeren dat alle ambtenaren den eersten tijd na hunne indiensttreding voor de bedoelde contributiën een even groot gedeelte van hun tractement moeten afstaan als de leeraren (korting wegens genoten voorschot op tractement, tot het nemen waarvan niemand verplicht wordt moet buiten rekening blijven). Wanneer aan het leeraarschap overigens voldoende finantiëele vooruitzichten worden verbonden, behoeft voor gebrek aan beschikbare personen geen vrees te bestaan. Voor de bovenvermelde andere betrekkingen kan in den regel ook over voldoende personen worden beschikt. Leeraren met een aantal jaren dienst bij Nederlandsche hoogere burgerscholen zouden wellicht minder geneigdheid toonen om in Indischen dienst te treden; maar het zou dunkt mij geen overwegend bezwaar opleveren. Men zou dan de Indische leeraren meer uitsluitend moeten recruteeren uit de jongeren en dat zou zelfs in het belang van het onderwijs hier te lande kunnen geacht worden. Wanneer die jongeren voldoende geschiktheid voor het leeraarschap hebben getoond, dan schijnt het aanbevelenswaardig hen de verder noodige ervaring te laten opdoen bij het Middelbaar onderwijs in Indië zelf. Tal van jonge leeraren, ook aan de onder Uw toezicht staande hoogere burgerschool hebben spoedig na hun overgang in Indischen dienst aangepast aan de bijzondere Indische onderwijstoestanden en zijn zeer gewaardeerde leeraren geworden.

In verband met het bovenstaande zou eene regeling als de volgende m. i. rationeel zijn en voldoende kunnen geacht worden;

Er zijn twee categoriën van leeraren; 1e leeraren die hunne bevoegdheid tot het geven van middelbaar onderwijs ontleenen aan het bezit van den academischen graad van doctor;

Zij genieten eene bezoldiging van *f* 350 's maands met 5 driejaarlijksche verhoogingen van *f* 100 's maands tot *f* 850 's maands;

2e. leeraren die bovenvermelde bevoegdheid ontleenen aan het bezit eener acte voor middelbaar onderwijs of van den academischen graad van candidaat;

Zij genieten eene bezoldiging van *f* 300 's maands met 6 driejaarlijksche verhoogingen van *f* 75 tot *f* 750 's maands.

Personen die voor de benoeming tot leeraar de vereischte bevoegdheid niet bezitten en dus slechts tijdelijk, bij gebreke aan bevoegden, met het geven van onderwijs aan eene inrichting van middelbaar onderwijs kunnen belast worden, genieten eene bezoldiging van *f* 300 's maands.

Ik heb de eer Uwe Commissie te verzoeken, mij omtrent de vaststelling van eene regeling als boven aangegeven Uw gevoelen te willen mededeelen.

De Directeur van
Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid
ABENDANON.

De ingenieurs-leeraren worden in deze ontwerp-regeling niet genoemd. Maar, daar de hoogste klasse der leeraren *uitsluitend* zal bestaan uit doctoren, is het duidelijk, dat de ingenieurs, zoo goed als de acte-bezitters minder bezoldigd zouden worden dan de doctoren.

Een tractementsregeling, berustende op verschillende mate van bevoegdheid, niet op de te verrichten soort en mate van arbeid, is vroeger ook in Nederland wel eens bij het Middelbaar Onderwijs toegepast; maar ze is daar algemeen verlaten, wegens de bezwaren voor het onderwijs, dat er baat bij vindt dat leeraren, geheel onafhankelijk van hun opleiding, worden beoordeeld en bezoldigd naar hun werk.

Indische ingenieurs hebben, door berichten in de Indische pers, iets vernomen van een voornemen om, bij een regeling van de positie der leeraren bij het Indisch Middelaar Onderwijs, de doctoren hooger te bezoldigen dan de overigen, en zij wendden zich tot den gouverneur-generaal met een request, dat wij hierna weergeven.

Men heeft de opmerking gemaakt, dat „het afgaan op courantenberichten" een slecht uitgangspunt was voor dat request. De Indische ingenieurs zullen uit de missive van Mr. Abendanon zien, dat die couranten-berichten juist waren, en dat zij op het juiste oogenblik hun verzoek aan Zijn Excellentie den landvoogd indienden. Het request spreekt voor zich zelf, en wij ondersteunen het van harte.

Geven met verschuldigden eerbied te kennen de ondergeteekenden, H. P. Mensinga, hoofdingenieur der 1e kl. bij den Waterstaat en 's Lands Burgerlijke Openbare Werken, c. s., allen in het bezit van een diploma als ingenieur of technoloog, verkregen krachtens de wet van 2 Mei 1863, Ned. Staatsblad no. 50;

dat volgens de in de nieuwsbladen voorkomende berichten, het voornemen schijnt te bestaan, bij eene reorganisatie van de positie der leeraren bij het Middelbaar Onderwijs aan hen, die den graad van doctor verkregen hebben in de wetenschappen, die op de Hoogere Burgerscholen worden onderwezen, gunstiger, financieele voorwaarden toe te kennen voor benoeming en bevordering, dan aan hen, die den doctorsgraad niet bezitten;

dat zij vermeenen de aandacht van Uwe Excellentie er op te mogen vestigen, dat volgens art. 82 der bovengenoemde wet een ieder, die krachtens die wet een diploma als technoloog of ingenieur heeft verkregen, bevoegd is tot het geven van onderwijs in de technische wetenschappen, waarin hij ter verkrijging van zijn diploma een examen heeft afgelegd;

dat het geven dier bevoegdheid in den meest algemeenen zin en zonder eenige uitsluiting, naar meening van requestranten uit den aard der zaak bij den wetgever gebaseerd is geweest op de overtuiging, dat de algemeene en wetenschappelijke ontwikkeling, die de ingenieurs en technologen bezitten, op geen lager trap staat dan die, welke verkregen wordt door de studiën aan een universiteit, waar de doctorsgraad treedt in de plaats van den ingenieurstitel;

dat, naar hunne meening, de algemeene strekking van het onderwijs aan de Hoogere Burgerscholen is om jongelieden op te leiden met het oog op de praktische eischen van het maatschappelijk leven, en dat de aard der studiën van den ingenieur zeker niet minder bevorderlijk moet worden geacht ter bereiking van dat doel, dan de uitsluitend theoretische studie van den tot doctor gepromoveerde;

dat requestranten vermeenen, dat in algemeenen zin op geenerlei wijze gebleken is, dat het onderwijs, door ingenieurs gegeven, ten achter staat bij dat van andere leeraren;

dat er dus naar hun oordeel geen billijke redenen zijn te voeren om ingenieurs of technologen, die hunne krachten wijden aan het geven van middelbaar onderwijs, ten achter te stellen, in welk opzicht dan ook, bij hen, die den graad van doctor in de te onderwijzen wetenschappen hebben verkregen;

dat een dergelijke tenachterstelling bovendien geheel in strijd zoude zijn met den tijdgeest, die de ingenieursstudiën huldigt als gelijkwaardig met die der universitaire opleiding;

redenen waarom zij, indien de berichten in de nieuwsbladen, als boven vermeld, waarheid mochten bevatten, eerbiedig Uwer Excellenties steun inroepen om te voorkomen dat er bepalingen worden gecreëerd, waarbij, als leeraren bij het middelbaar onderwijs, aan doctoren voordeelen worden toegekend boven hen, die aan de Polytechnische School te Delft promoveerden tot ingenieur of technoloog.

Soerabaja, 30 September 1900. 't welk doende,

(*w. g.*) H. P. Mensinga, H. C. Pennink, A. G. van Hattum, G. L. Verver, M. F. Onnen, U. von Faber, J. F. R. Hellendoorn. J. Akkerman, A. Vroesom de Haan, J. de Booij, C. A. Emil van Leeuwen, W. J. Steup, J. J. S. van

Leeuwen, W. de Jongh Dzn., M. van Winsen, Jhr. R. L. R. de Muralt, J. E. van Cleef, S. J. Veenstra, M G. A. Reigers, Jan A. Stoop, A. Wurfbain, A. de Groot, A. W. Hein, J. G. Ribbers, F. A. C. Mallinckrodt, H. G. J. Strengnaerts, J. Homan van der Heide, L. G. de Val, J. van Tubergen, O. E. Rappard, J. Wilke, E. van Zuijlen, Dr. Th. van Buuren, C. J. N. Bijvanck, J. P. Kruimel, W. Elenbaas, P. J. Fritzlin, F. C. Nauta.

De heeren Mensinga c. s. wendden zich d.d. 10 Oct. tot den Minister van Koloniën. Zij gaven te kennen:

dat zij zich, ter zake eener eventueele reorganisatie van het leeraarspersoneel bij het middelbaar onderwijs hier te lande, hebben gewend tot den Landvoogd van Nederlandsch Oost-Indië met een verzoekschrift, gedateerd Soerabaja 30 September 1900, waarvan een afschrift hierbij wordt overgelegd;

dat zij de in dat verzoekschrift bepleite belangen der volgens de Nederlandsche wet gediplomeerde ingenieurs en technologen onder de hooge bescherming van Uwe Excellentie wenschen te stellen;

redenen waarom zij Uwe Excellentie eerbiedig verzoeken deze hunne belangen in welwillende overweging te nemen.

Afschrift van deze requesten werden gezonden aan de heeren Lely, van Kol, het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, den Directeur der Polytechnische School, de Redacties van de *Indische Gids*, de *Gids* en *de Ingenieur*.

Aan den gouverneur-generaal werd een adhaesiebetuiging gezonden met het adres van de heeren H. P. Mensinga c. s., door Dr. R. D. M. Verbeek c. s., zijnde 53 ingenieurs of technologen, op West-Java, waaronder 10 in den rang van hoofdingenieur. Een tweede adhaesiebetuiging circuleert op Midden-Java.

Door den heer Van Kol werd bij de behandeling der Indische begrooting bij onderafd. 58 der uitgaven in Ned.-Indië: „onderwijs van Europeanen ƒ 2.814.745" in de zitting der Tweede Kamer van 29 Nov. 1900 deze opmerking gemaakt.

Een enkel woord om zoo mogelijk het gevaar af te wenden, dat allen bedreigt, die aan de Polytechnische School te Delft gepromoveerd zijn.

Het ligt in het plan der Indische regeering om over te gaan tot een reorganisatie van het personeel, werkzaam bij het middelbaar onderwijs aldaar, naar het schijnt daarbij uitgaande van de bedoeling om het doctors-diploma te stellen boven het ingenieurs-diploma.

Naar aanleiding daarvan is op 30 September een request, geteekend door den hoofd-ingenieur Mensinga en vele anderen, den Gouverneur-Generaal aangeboden. waarvan dd. 10 October aan den Minister van Koloniën een afschrift werd gezonden. Dit adres verzoekt handhaving van art. 82 der wet op het middelbaar onderwijs, (2 Mei 1863 No. 50). Requestranten vroegen —

en te recht — om gelijkheid van rechten voor de gediplomeerden aan de Universiteiten en aan de Polytechnische School.

Ik geloof dat in technische vakken, die voornamelijk aan de hoogere burgerscholen onderwezen worden, het onderwijs der laatste minstens even goed is gebleken te zijn als bij de eerste het geval was. Een achteruitzetting van de ingenieurs-diploma's ware dus geenszins te rechtvaardigen. Daarom hoop ik dan ook dat de Minister al zijn invloed zal aanwenden om dit te voorkomen.

Hierop antwoordde de minister van koloniën:

In antwoord aan den heer van Kol deel ik mede, dat het bedoelde adres, ondersteund door den waarnemenden directeur der Polytechnische School, mij vóór enkele dagen is ter hand gekomen en mijn aandacht heeft; **het is mij niet bekend, dat bij de Indische regeering eenige plannen ter zake bestaan.**

De hier door ons vet gedrukte zinsnede van den minister vinden wij vreemd. Mogen wij zijn Excellentie vragen hoe die verklaring te rijmen is met den op blz. 54 afgedrukten brief van den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid?

v. S.

Iets over 't verleden en de toekomst van 't Middelbaar Onderwijs in Nederlands-Indië. [1])

I.

'n Voorstel tot wijziging der traktementen van leraren.

Er is in Indië 'n nieuwe traktementsregeling der leraren M. O. op til, als 't „Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië" goed is ingelicht, en daaraan wordt door niemand getwijfeld. 't Schrijft dd. 14 Julie jl.:

Naar wij vernemen bestaan bij de regering plannen tot reorganisatie van 't traktement der leraren aan 't Gymnasium Willem III en de indiese hogere burgerscholen.

De leraren zouden namelik in twee kategorieën verdeeld worden. Tot de eerste zouden dan behoren de leraren bevoegd tot 't geven van M. O., welke bevoegdheid ontleend is aan 't bezit van de akademiese graad van doktor.

Deze krijgen alle een begintraktement van *f* 350.— 's maands met vijf driejaarlikse verhogingen van *f* 100.—, zodat zij een maximum kunnen bereiken van *f* 850.— 's maands.

De tweede kategorie zou bevatten de leraren bevoegd tot 't geven van M. O. krachtens bezit ener akte M. O. of de akademiese graad van kandidaat. Deze krijgen een begintraktement van *f* 300.— en zes driejaarlikse verhogingen van *f* 75.—, zodat zij dus een maximum krijgen van *f* 750.—.

Leraren die met de betrekking van tijdelik leraar belast zijn omdat zij de vereiste bevoegdheid niet bezitten, krijgen *f* 300.— 's maands en kunnen geen aanspraak maken op enige verhoging."

---

1) Op verzoek van den schrijver is de Kollewijnsche spelling in dit opstel gevolgd. RED.

II.

Terugblik op de tans geldende traktementsregeling.

Deze hervorming zal vervangen de regeling van 1881.

Sedert dat jaar zijn er, naar de betrekkingen, 2 klassen van leraren.

Voor die der hoogste klasse is 't traktement *f* 550.— 's m., met 3 vierjaarlikse verhogingen van *f* 100.— 's m Hieronder behoren de betrekkingen van leraar in de scheikunde, in de natuurkunde, in de natuurlike historie, in geschiedenis en staatswetenschappen.

Voor alle andere betrekkingen: in wiskunde, in talen, in geschiedenis en aardrijkskunde, hand- en rechtlijnig tekenen is 'n traktement vastgesteld van *f* 450.— 's m. met 3 vierjaarlikse verhogingen van *f* 100.— 's maands.

Deze regeling draagt 't kenmerk van de generatie door wie zij is gemaakt.

Van den aanvang af was de H.B.S. — tegen de bedoeling van de wetgever maar desondanks feitelik — 'n inrichting van onderwijs in de z.g.n. exacte vakken, met 'n aantal bijvakken; tevens helaas 'n opleidingsschool voor de P. S. te Delft.

Toen geloofde men noch in de alleenzaligmakende kracht die van de natuurwetenschappen zou uitgaan voor 't geestelik welzijn der mensheid. Eerst in 't laatst decennium dezer eeuw heeft 't bankroet niet van de wetenschap — maar van de te hoge verwachtingen der wetenschap plaats gehad.

De andere vakken waren, in de werkelikheid, bijvakken; 't meest bijvak waren de talen, tekenen en schoonschrijven; daarvoor was de opleiding der leraren onvoldoende en daarin kon men ten onzent geen degelike wetenschappelike, oordeel- en smaak-ontwikkelende studie deelachtig worden, noch zelfs proeven ervan afleggen.

In die tijd was 't taalonderwijs dan ook 'n korveetje voor de leerlingen, ook voor ons, nu volwassen leerlingen van voor 20 en meer jaar; we genoten er niet van, interesseerden er ons niet voor en staken er maar weinig van op. Meestertjes, burgermannetjes waren onze taalleraren, als vakken waren de talen in diskrediet.

In die zelfde tijd echter had de taalstudie reeds de eerste wiekslagen gedaan van z'n tegenwoordige hoge vlucht.

Hij werd 'n vak van wetenschap, deed ook aan de hogeschool z'n intrede als de „vergelijkende indogermaanse taalwetenschap" met z'n onderdelen van indiese, griekse, latijnse, romaanse, germaanse en slaviese taalstudie; hij slokte de oude klassieke tekstcritiese philologie op of duwde 'm in 'n hoek, en werd als evenknie der natuurwetenschappen — noch niet in omvang maar in metode en zekerheid van uitkomsten — opgenomen in 't leerplan van 't hoger onderwijs in 't buitenland. Met de taalstudie werd die der litteratuur aan de liefhebberende schoolmeester onttrokken. Men kreeg een historiese kijk op de taal in ruil voor de dwangvoorstelling dat de nieuwe talen nagebootst latijn waren; ze werden in 't bezit van hun eigen spraakkunst gesteld, en in de letterkunde hield 't klassiek schoon — zo verfomfaaid en zo verwrongen naar onze moraal- en religie-iedeeën als 't in later eeuwen was geworden — 't klassiek schoon hield op de maatstaf van alle kunstschoon te zijn: de woordkunst der modernen werd aan hun eigen karakter en behoeften getoetst, gelijk deze bleken uit de geschiedenis van de volkeren kultuur.

Van de hogeschool verspreidden zich de wandelaars op de nieuwe paden over de middelbare scholen en de Gymnasia. Hun kundigheid en hun werkzaamheid deden duidelik worden, dat hun vakken zozeer als de natuurwetenschappelike vooraan *moesten* staan en *waardig* waren te staan. Dit viel samen met de wassende overtuiging dat de natuurwetenschap haar belofte niet gehouden had van álles óm ons te zullen verklaren, álles ín ons te bevredigen, van 't evangelie te zijn dat de raadselen der eeuwigheid beter zouden ontsluieren dan enige heilige schrift. Tans vormt de aesthetiese en ethiese opvoeding door taal- en litteratuuronderwijs bij Fransen en Duitsers 't zeer voorname deel in de opvoeding van hen die de stand der hoogste 10.000 in 't rijk des geestes bestemd zijn uittemaken.

Ook in Nederland hebben moderne taal- en litteratuurstudie 'n plaats aan de hogeschool gekregen. In de nederlandse taal- en letterkunde stelde de wet op 't H. O. van 1876 'n doktoraat verkrijgbaar, waarvoor 'n studieprogramma werd voorgeschreven dat noch op de hoogte van de tijd is.

De liefhebbers — de bekwame, conscientieuse liefhebbers! — die deze vakken beoefenden en onderwezen, zouden nu geleidelik door grondig onderrichte vakmannen opgevolgd kunnen worden; en, eerst enkelen, maar sinds de laatste 10 jaar 'n groot aantal doktoren in de nederlandse letteren zijn van de hogescholen gekomen en aan H. B. SS. en Gymnasia werkzaam.

De wetgever van '76 leverde intussen half werk; hij stapte over de hond, maar niet óók over de staart. De taal en letterkunde der ons omringende volken; vakken die bij ons tot op de L. S. worden onderwezen, tot 't programma van elk voortgezet onderwijs behoren, 't onderwijs in de moedertaal aanvullen, en omgekeerd hierdoor worden aangevuld; waarvan de studie op geen andere grondslag dan die in 't nederlands kan gevestigd worden — die 3 talen en litteraturen kregen maar 'n staanplaatsje in de hogeschool, en wel bij art. 43, 5° d. en g. der wet op 't H. O.: „aan minstens één universiteit wordt bovendien onderwijs gegeven in de fransche, de engelsche en de duitsche taal- en letterkunde; in de oude talen en letterkunde der germaanse volken". 'n Doktoraat werd niet ingesteld; leraren in de moderne talen zouden zich moeten blijven vormen door de studie voor de middelbare akte, welke echter door de instelling der bovengenoemde professoraten, en de zorgen die de hoogleraren als leden of voorzitters der kommissieën, aan de akteëksamens wijdden, in waarde sinds de laatste 15 jaar enorm gestegen zijn. De bestudeerder der moderne talen, werd hij ook noch niet als zoon der alma mater in haar woonstee erkend, als lazarus mocht hij er toch binnenkomen en kreeg er goede brokken te pikken.

Zo heeft in de nederlandse onderwijswereld de wel-onderlegde taalleraar zijn intree gedaan, en is 't gehalte van taal- en letterkundig onderwijs belangrijk beter geworden.

In 1881 echter was ook de bevoegde taalleraar veelal noch slechts 'n meer of minder ontwikkeld onderwijzer, 'n geheel ander man dan de veelal akademies gevormde kollega-leraar in andere vakken. En in Indië was er noch pas 'n hele enkele bevoegde taalleraar.

De toenmalige opvattingen ziet men uitgedrukt in de traktementsregeling van 1881. De natuurwetenschappen, i/d regel onderwezen door doktoren, achtte men 't hogere loon waard; en de

staatswetenschappen, gewoonlik door 'n Dr. Juris onderwezen, (met geschiedenis als bijvak om de betrekking vol te maken) stelde men daarmee gelijk. De talen, wisk., geschiedenis, aardrijkskunde en tekenen waren minder geld waard.

Voor Dr. ned. letteren studeerde toen niet meer dan 'n enkele; er was er noch geen een in Indië en daar dacht men noch niet aan eksemplaren dier nieuw ontstaande soort; men — de mannen der natuurwetenschap deelden de lakens uit — begreep de betekenis van de wet op 't H. O. niet voor 't taalonderwijs; men keek niet buiten z'n eigen wetenschap; talen waren onderwijzersvakken, en de traktementsregeling was voor 't ogenblik goed, in zover zij als waardering gold van de vakken en de opleiding der leraren die ze in den regel zouden te onderwijzen hebben, en vooral van hen die ze tot dusver onderwezen hadden.

Maar nu is de regeling hoogst onbillik geworden. 't Aantal aan de P. S. of akademies gevormde wiskunde-leraren neemt toe, 't gehalte der taalleraren is veel hoger gestegen; van de andere houders der middelbare akten geldt 't zelfde; maar hun traktement is *f* 1200 's jaars minder dan van enkele kollega's.

'n Dr. in 't Nederlands heeft volgens de wet *bevoegdheid* in 3 vakken, d. i. voor 3 volle betrekkingen: nederlands, gesch., en aardrk., en gewaarborgde *bekwaamheid* in de 2 eerste; hij moet zich in eventuële opdrachten tot onderwijs in elk van die vakken schikken — o die arbeidsversnippering! — hij moet dus — in dit boekenarm land — in 't bezit zijn der voornaamste vaklitteratuur der 3 vakken; hij heeft voor zijn met lange studie en door wetenschappelike arbeid verkregen graad iets op te houden als hij zo'n vak erbij krijgt; zo'n bijvak noodzaakt hem dus tot 'n inspanning waar 'n ander zich veelal niet verplicht toe zal rekenen; hij heeft 'n bij uitstek vermoeiende taak door de eigenaardige metode van 't nieuwe spreek- en lees-onderwijs; hem wordt meer dan enig ander leraar de last en 't displezier van allerlei eksamens opgelegd, waarbij hij 't meeste werk heeft en 't meeste gewicht in de schaal legt; toch blijft hij altijd 2de-klasse-leraar.

Maar 'n Dr. Rechten, bevoegd alleen voor luttele uren staatsinstellingen, niet bevoegd voor staathuishoudkunde, niet bevoegd voor geschiedenis (als de Dr. Nederl.) van wie 't onderwijs lang niet die inspanning vereist in en buiten de school, wiens vakken in de opleiding der leerlingen op verre na niet 't belang hebben dat tegenwoordig aan 't onderwijs in de landstaal begint toegekend

te worden; die eindelik 'n graad heeft welke door de in de praktijk zeer verminderde eksameneisen en de door de wetgever tot 'n formaliteit verlaagde promotie geen *waarborg* meer geeft van wezenlike wetenschappelike studie — die Dr. Juris geniet zijn hele loopbaan *f* 100 'sm. meer dan de Dr. Nederl., dan de taalleraar die b.v. bevoegd is voor 2 talen, dan de leraar voor gesch. en aardr.

De traktementsregeling is echter niet slechts onbillik — hij is op geheel verkeerde grondslag gevestigd, en daardoor nochmaals onbillik. De fout is dat bepaalde traktementen vastzitten aan bepaalde betrekkingen, zonder dat er bij de toekenning der traktementen enigszins rekening kan worden gehouden met de groter of geringer bevoegdheid van hen die ze bekleden zullen.

Wordt iemand benoemd in de betrekking: natuurkunde, op *f* 550.— en acht de direkteur de Dr. leraar in wiskunde, op *f* 450.—, geschikter voor dat vak, dan wordt hem gelast natuurkunde te onderwijzen, en de voor dit vak benoemde geeft wiskunde. Wordt iemand met diploma voor apotheker benoemd voor scheikunde, met de (halve) akte K. I. [1]) voor wis- en natuurkunde, hij geniet *f* 1200.— 's jaars meer dan bijna alle bevoegde leraren. Zulke gevallen hebben zich tot in de allerlaatste tijd herhaaldelik voorgedaan.

De regeling is vooral met 't oog op 't Kon. Besluit van 1897 over de benoembaarheid, tans biezonder verkeerd te vinden.

In Indië heeft nl. de wet op 't M. O. geen kracht van wet.

Onze H. B. SS. zijn geheel ingericht naar 't model van de nederlandse; onderwijs en de dagelikse gang van zaken zijn net zo als in Nederland; 't reglement voor elke school is, behoudens formele wijzigingen, naar de wet op 't M. O. vastgesteld; de verhouding tussen Direkteur en leraren, de plichten van dezen zijn als in 't moederland geregeld; 't admissieëksamen en 't eindeksamen worden volgens 't zelfde programma en reglement afgenomen; leerlingen van de N.-I. H. B. SS. worden aan 'n Rijks H. B. S. toegelaten in dezelfde klas als waarin zij reeds zaten; onze scholen zijn dus 'n getrouwe kopie — op 't papier; want

[1]) d. i. bevoegdheid voor de 3 laagste klassen der H. B. S. met 5 j. c.

hier is niet van kracht de wet op 't M. O. De enige houvast die 't M. O. heeft, zijn:

1°. de wet van 1873 waarbij 't eindeksamendiploma der indiese H. B. SS. gelijk gesteld werd met dat der nederlandse, omdat 't afgenomen werd „onder gelijke waarborgen";

2°. 't Kon. Besl. van 1897 waarbij de benoembaarheid en de wijze van uitzending van leraarspersoneel werd geregeld.

Dit laatste zegt, art. 1: „Tot leeraar bij 't M. O. in N.-I. zijn benoembaar zij die daartoe in Nederland benoembaar zijn. — Bij uitzondering kan ander geschikt personeel met 't geven van onderwijs aan 'n inrichting voor M. O. in N.-I. belast worden." En 't Koloniaal verslag van 1897 tekent hierbij aan: „daar niet altijd in Indië geschikt personeel tijdig beschikbaar is, gedoogt 't besluit dat bij uitzondering ander geschikt personeel . . . . belast worde."

Duideliker kan niet uitgesproken worden dat de Regering zoveel als enigszins mogelik al 't onderwijs door bevoegden wil laten geven. En daarom is de huidige regeling der betrekkingen zo verkeerd. „Benoembaar in N. I. zijn zij die in Nederland benoembaar zijn." Welnu 'n Dr. Juris is „benoembaar" in Nederland, iemand met akte handtekenen is er „benoembaar"; met akte boekhouden is er „benoembaar"; zij zijn 't dus hier ook. Maar 'n betrekking alleen voor die vakken is er niet. Voor de Jurist is alleen plaats in de betrekking voor geschiedenis en staatswetenschappen; hij is hier „benoembaar", en wel met 'n kleine draai, voor de hele betrekking.

Voor de houder der akte handtekenen is alleen plaats in de betrekking voor handtekenen, lijntekenen en schoonschrijven; [1]) welnu, de houder der akte M. I. is hier „benoembaar", en wel met 'n kleine draai, voor de hele betrekking. Krachtens dit besluit zullen dus onder de bestaande regeling 'n aantal voor 'n deel onbevoegde leraren kunnen benoemd worden. Er is 'n vakature in wiskunde. 'n Onderwijzer met akte boekhouden meldt zich aan; hij is hier „benoembaar", en wel met 'n kleine draai, voor deze hele betrekking in Indië. Vroeger zouden zulke benoemingen noch

[1]) Bij Goevernementsbesluit van 1880 (Stbl. no. 157) is bepaald „dat onderwijs in 't rechtlijnig teekenen behoort tot 't dienstwerk der leeraren in 't handteekenen en schoonschrijven, zullende hun titel in den vervolge luiden: leeraar in 't teekenen en schoonschrijven."

met 'n „maar" vergezeld zijn geworden; nu zijn in ze quasi-wettig.

Genoeg om te doen zien dat 'n traktementsregeling, los van bepaald omschreven betrekkingen, bevattende 'n andere klasse-indeling, dringend nodig is.

III.

Over de graden van bevoegdheid der nieuw voorgestelde regeling.

De nieuw ontworpen regeling houdt in 't oog twee graden van bevoegdheid, 'n hogere graad met groter salaris en 'n mindere graad met geringer salaris. Zo zullen voor die vakken waarvoor verschillende bevoegdheden verkrijgbaar zijn, zij aangelokt worden die de voor 't M. O. meest waardevolle bezitten. De onbevoegden worden heel laag gehouden, als om ze afteschrikken.

De indeling der bevoegden is eenvoudig: doctoren komen in de hoogste categorie, houders van middelbare akten en half afgestudeerden of kandidaten in de laagste.

Toen dit bekend werd keken de doctoren glunder, en de aktenaren sip, niet omdat ze er enig onmiddellik voor- of nadeel van konden verwachten maar om de in dit voorstel uitgedrukte waardering hunner bevoegdheden.

En de ingenieurs-leraren zagen er uit als vraagteekens. Van hen werd niet gerept.

Weldra ontspon zich gedachtewisseling, men gestikuleerde met de wetten M. O. en H. O., er vormde zich 'n oordeel.

't Hoofdstuk uit de wet M. O. over de akten van bekwaamheid is voor 't N.-Indies M. O. van kracht.

De wet heeft ingesteld akten van bekwaamheid tot 't geven van M. O. voor alle vakken aan H. B. S.S. te onderwijzen. De daarvoor gestelde eisen zijn de norm voor alle bevoegdheid; ze zijn in artt. 70—77 aangeduid (in den brede omschreven bij K. B., nauwkeurig vaststellende de eksamenprogramma's).

'n Laatste artikel, 82, bepaalt dat technologen, civ. ingenieurs, bouwkundige, scheepsbouwkundige, werktuigkundige en mijn-ingenieurs, veeartsen en landbouwkundigen, die in Nederland hun diploma hebben behaald, bevoegd zijn tot 't geven van onderwijs in de techniese wetenschappen waarin zij ter verkrijging van hun diploma's eksamen hebben afgelegd.

Krachtens deze bepaling hebben de oudleerlingen der Polyt. School 'n bevoegdheid gelijk aan die welke door enige middelbare akte wordt verkregen.

In de „overgangsbepalingen" wordt verder gezegd, (art. 86): „zij die voor de invoering der wet (op 't M. O.) aan een van 's Rijks hoogescholen een akademischen graad verkregen hebben, behouden de bevoegdheid tot 't geven van M. O.; .... de graad van doctor in de Wis- en natuurkunde *geeft gelijke bevoegdheid* als de akte B. vermeld in art. 70—2; de graad van candidaat in de W. en N. kunde geeft gelijke bevoegdheid als de akte A vermeld in art. 70;" en ze geven noch enige graden „gelijke bevoegdheid" als zekere akten.

Art. 87: *„gelijke bevoegdheid* als in 't voorgaand artikel *wordt toegekend* aan hen die na de invoering der wet (M. O.) de genoemde graden van doctor of candidaat zullen verkrijgen, totdat de wet tot regeling van 't H. O. anders zal hebben beschikt."

De wet op 't H. O. van 1876 heeft in aansluiting hieraan de bevoegdheid tot M. O. van onderscheidene wetenschappelike graden vastgesteld. Art. 92, al. 3: (de graad van Dr. in de rechtswetenschap).... geeft... de bevoegdheid M. O. te geven in de gronden van de gemeente-, provinciale en staatsinrichting van Nederland."

Art. 95: „De graad van Dr. in de Wis- en sterre-kunde en die van Dr. in de Wis- en natuurkunde *geven gelijke bevoegdheid* als de akte B vermeld in de artt. 70—1 der wet M. O."

En dan komen in dit en 2 volgende artt. noch enige graden die *„gelijke bevoegdheden geven,"* als overeenkomstige middelbare akten.

De ingenieurs, die zich terecht de gelijken in ontwikkeling en kennis van doctoren in de ook door hen bestudeerde vakken achten, en, met 't oog op 't M. O., op dezen 'n voorsprong hebben doordat zij de te onderwijzen vakken prakties op andere vakken hebben leren toepassen, meenden dat ze in de eerste kategorie tuis hoorden. Toen verluidde dat zulks niet 't geval zou zijn, is door hen op de ingenieurs in Indië en Nederland 'n beroep gedaan om door de hoge regering te doen uitmaken dat zij voor 't M. O. de minderen der doctoren niet zijn. Wij zullen over dit punt niet verder spreken, omdat de meest bevoegden dit te bevoegder plaatse zullen doen.

Nadere bespreking verdient wel de vraag of 't juist is gezien, de leraren met Midd. akte lager aanteslaan met 't oog op

't M. O. dan de doctoren, wier bevoegdheid door de wetgever „gelijkgesteld" is aan die der akten.

De houders van midd. akten wijzen erop dat in de wet hun akte de norm van bevoegdheid is; dat er dus van *geen verschil in graad van bevoegdheid* tussen hen en de doctoren kan worden gesproken. Dit is onweerlegbaar.

Dan wordt er gezegd: de doctor in enig vak heeft 'n zeer breed opgevatte studie achter de rug; dit is zo: maar wie tegenwoordig 'n akte middelbaar haalt, heeft ook z'n hele vak in uitgebreide zin leren beheersen, en wel bijna steeds ook aan de hogeschool, en zulks ten gevolge van de schier onwettige uitbreiding die de eksamenkommissieën, vooral voor de vreemde talen aan de eksamenprogramma's geven.

De doctor, zegt men verder, is 'n beschaafd en algemeen ontwikkeld man; hiertegenover staat dat 't eindeksamen gymn. 'n zwakke waarborg voor degelike algemene ontwikkeling is, even zwak als 't eindeksamen aan de H. B. S. S. Dit is de communis opinio in de onderwijswereld geworden.

De toekomstige Dr. Wis- en Nat.k. kan met „onvoldoende" voor latijn en grieks voor 't eindeksamen slagen; voldoende sijfers voor moderne talen, waaraan maar enkele uren gedaan wordt op 't Gymnasium, zeggen niet veel, en van kennis der litteratuur blijkt op 't eksamen niets, zou, desgevorderd, ook niet veel goeds blijken.

Omgekeerd is de toekomstige Dr. Rechten en Letteren op 't gymn. in den regel in kennis van de natuur verre de mindere van 'n onderwijzer, die voor de hoofdakte in dit vak voldoende krijgt.

De „algemeenheid" van de ontwikkeling bij 'n gestudeerd persoon wordt dus door 't eindeks. Gymn. niet gewaarborgd, en is, indien aanwezig, gewoonlik door eigen latere studie verkregen; maar ook zonder deze algemene ontwikkeling kan men schitterend slagen voor alle akademiese eksamens, die zich alle bewegen binnen de grenzen van één gebied van wetenschap: òf der wis-, natuur- en scheikunde, natuurl. historie; òf der rechten; òf der taalwetenschap en letterkunde.

't Gaat dus niet aan, de houder ener akte midd. de mindere in algemene ontwikkeling te achten van de Dr., te minder daar de jongere houders van midd. akten, in Indië pas sinds enkele jaren bekend, veelal eindeks. Gymn. of H. B. S. hebben gedaan.

Men vergeet ook wel eens dat hogere wetenschappelikheid aan geschiktheid voor 't onderwijs soms in de weg staat; dat de jongste vergadering van leraren bij 't M. O. in Nederland de wenselikheid heeft uitgesproken, dat Doktoren geen bevoegdheid tot onderwijs zullen erlangen zonder voorafgaande pedagogiese vorming. Dit is inderdaad zeer dringend nodig.

De leraar M. O., veelal vroeger onderwijzer geweest, heeft in dezen vaak veel voor op de Dr.

Ik erken graag 't geen ik in dezen van niet-gestudeerde kollega's heb geleerd; en herinner mij uit mijn gymnasiumtijd 't degelik, en geestdriftwekkend onderwijs in geschiedenis en aardrijkskunde van twee leraren met M. akte, en 't deels onbegrijpelik, — veel te geleerd — deels onvergelijkelik onderwijs in natuur- en scheikunde en plant- en dierkunde, vakken waarvan ik mij onder leiding van drie jonge, veerkrachtige, als mensen hoogst beschaafde doktoren, tot mijn levenslang nadeel, nooit iets tot blijvend nut en genot heb eigen gemaakt.

Men zegt dat ingenieurs minder geschikt zijn voor 't onderwijs omdat zij bij de studie voor wis- en natuurkunde noch zoveel techniese vakken leren, en dus van de eerste niet zoveel werk kunnen hebben gemaakt; maar dezelfde „men" zegt dat de studie voor midd. akte (N. B. net als die voor Dr.) zich zo eenzijdig binnen 't gebied van één vak beweegt!

In aardr., geschiedenis en moderne talen is, eindelik, de akte de hoogste en enigste in den lande verkrijgbare bevoegdheid; gaat 't nu aan hen niet in de hoogste categorie te plaatsen?

Wij geloven dat dit 'n voor hen grievend onrecht zou zijn en 'n nadeel voor 't M. O. En welk onrecht voor leraren met twee middelb. akten!

Tot dusver hebben, z. a. uit later volgende besijferingen zal blijken, de talen achtergestaan bij de andere vakken. Bijna alleen onbevoegd personeel heeft er les in gegeven en bij de huidige autoriteiten heerst noch altijd de vele jaren oude, langzaam gegroeide overtuiging, dat 't onderwijs in die vakken veel gemakkeliker is dan in de exacte, en dat de gemiddelde taalleraar ver achter staat bij die in andere vakken. Iedereen kan tot dusver over taal- en litteratuur-onderwijs meespreken, en toen ik als eerste in de moderne taalwetenschap onderwezen leraar voor 6 jaar uitgekomen was, heeft de zeer begrijpelike en verschoonbare taalbekwaamheid van „iedereen" mijn takt dikwels op 'n zware proef gesteld.

'n Uiting van dezelfde opvatting, die eerst door de werkzaamheid van 't nu aangroeiend aantal echte taalleraren zal worden gedood, is de rangschikking van hen in de 2e kategorie.

Hierbij is noch 1 punt niet voldoende in acht genomen. 't Zijn vooral de taalleraren in wier hand de zorg is gelegd voor de algemene ontwikkeling van 't grote beschaafde publiek; vooreerst in hun hoedanigheid van leraren; ten tweede in hun hoedanigheid van deskundigen tot wie men zich wendt voor privaatlessen, ten derde in hun hoedanigheid van eksaminatoren voor de akte-eksamens. In Nederland wordt daarvoor 'n grote kommissie *gekozen* uit de beste elementen; hier 'n kleine *samen*gesteld uit de *beschikbare* elementen. Tot dusverre zijn geheel onbevoegde personen met dictatorsmacht bekleed geweest in 't taal-onderwijs, dat dan ook noch lang niet is wat 't wezen moest — ik bedoel natuurlik aan de L.school, waar de sinds zovele jaren door onbevoegde leraren geëksamineerden nu werkzaam zijn. Moet tot verheffing van de Westerse kultuur 't taalonderwijs niet in handen gelegd worden van de besten? En zullen die zich laten overhalen om uittekomen, voor altijd gedoemd in de 2de kategorie te blijven? Men bedenke hierbij wel dat in Nederland, als gevolg van de buitengemeen hoge eisen door de kommissieën gesteld, zo weinigen slagen dat er daar al nu en dan 'n tekort is. Men zie hierna blz. 77 ten opzichte van 't Duits.

Voor 't Engels geef ik uit de officiële verslagen enige sprekende sijfers.

In 1896 waren er 14 kandidaten; geslaagd 2; rest 12.
„ 1897 „ „ 10 „ „ 0; „ 10.
„ 1898 „ „ 16 „ „ 5; „ 11.
„ 1899 „ „ 8 „ „ 3; „ 5.

In 4 jaar slaagden er dus op 48 kandidaten 10, d.w.z.: als men aan kon nemen dat alle afgewezenen van '96 ieder jaar waren teruggekomen, dan zouden er 3 jaar later noch 2 niet-geslaagden zijn overgebleven.

Op grond van deze feiten, uit de verslagen met andere gemakkelik te vermeerderen, zal de Regering wel doen door te overwegen of de voorgeslagen splitsing in klassen in 't belang van ons M. O. is.

Mijn mede-doctoren zullen mij misschien als 'n deserteur beschouwen dat ik op gelijkstelling aandring van akte-houders en ons. „De doctors-stand moet hoog gehouden worden"; dat meen ook ik, maar ik geloof niet door doctors-hoogmoed; daarentegen

wel door waardering van de bekwaamheden dergenen die vaak op moeiliker wijze dan wij hun akte verwierven; en vooral: door die degelikheid in onze arbeid en die waardigheid in ons publiek en biezonder leven die de enige kracht is welke 'n stand op den duur hoog houdt. Bovendien moeten wij als leraren — en dat behoren wij meer dan doctoren te zijn — de leraarsstand hoog houden, en 't mogelijke doen om in ons corps de beste elementen voor alle vakken op te doen nemen; indien daaronder personen voorkomen van andere opleiding dan wij, dan kan dat strekken tot 't weren van 'n zekere kastegeest en bevooroordeeldheid die groepen van geleerden zeer licht kenmerken en in de geschiedenis tot hun eigen schade vaak gekenmerkt hebben.

* * *

Voor onbevoegden is 't nieuwe voorstel zeer ongunstig. 't Zal te bezien staan of bij de onvermijdelik vaak voorkomende tijdelike vakatures steeds onbevoegden zullen bereid zijn leraar te worden op *f* 300.— 's m. Alleen voor onderwijzers derde klas zou 't 'n geldelike vooruitgang zijn. Maar is 't soms de stille wens der regering dat zij niet bereid zullen wezen, en is 't soms haar voornemen van 't L. O. 'n reserve van 't M. O. te maken? Dat zou heel goed kunnen.

Nu reeds komt 't meermalen voor dat voor 't L. O. 'n onderwijzer met akte M. O. uitgezonden wordt; verscheidene zodanigen zijn later, soms dadelik geplaatst aan 'n H. B. S. Als de Regering nu eens er toe overging, in de oproeping voor onderwijzers in Nederland de clausule te voegen dat de voorkeur genieten zij die 'n middelbare akte bezitten, ja, hun 'n hogere gratificatie toekent, dan zou er zeer waarschijnlik weldra 'n reserve van onderwijzers met akten aanwezig zijn, die voor tijdelike en voor vaste benoemingen in aanmerking konden komen, waarbij de regering tevens de hoge leraarsgratificatie uitsparen zou.

IV.

Over de verhouding tussen bevoegde en onbevoegde leraren, bevoegd en onbevoegd gegeven onderwijs.

We hebben hiervoor aangetoond dat 't ernstig voornemen der Regering is om, evenals bij andere takken van dienst, voortaan voor zover mogelik alleen bevoegde leraren aan te stellen.

Evenals bij andere takken van dienst! In dezen is de Regering inderdaad tot voor korte tijd biezonder inkonsekwent geweest. „Hij die *zonder daartoe bevoegd* te zijn L.O. geeft wordt gestraft met een *geldboete van 25 tot 50 gulden* voor de eerste maal; bij herhaling: met een *boete van 50 tot 100 gulden* en *gevangenisstraf van 8 tot 14 dagen, te zamen of afzonderlijk*, en vervolgens telkens met gevangenisstraf van een maand tot een jaar." (Reglement op 't L. O. voor Europeanen in N. I., art. 30, 1.) „Tegen hem die *buiten de grenzen zijner bevoegdheid* Lager Onderwijs geeft wordt de helft dezer straffen uitgesproken." (ald. 2).

Men heeft bevoegd personeel voor M. O. desverlangd steeds kunnen krijgen op de totdusver vastgestelde traktementen. Maar 't is nooit verboden geweest, zonder of buiten de bevoegdheid M. O. te geven. Hoeveel indiese leraren zouden anders beboet zijn en in de gevangenis gezeten hebben?

* * *

In 1897 waren er aan de 3 H. B. SS. in N. I. 72 leraren, ongerekend de onderwijzers in de Gymnastiek en de Wapenhandel die niet geacht worden tot 't Corps leraren te behoren (Kolon. Verslag 1897, p. 126. 1e kol.).

'n Zeker aantal van hen waren bevoegd voor al 't onderwijs dat hun was opgedragen. Anderen waren wel bevoegd voor M.O. in enig vak, doch gaven les ook in andere vakken. [1]) Ook waren er leraren met taalakte A, en dus voor 'n 5 jarige cursus onbevoegd volgens de wet. Maar deze alle waren ten minste niet onbevoegd tot alle M. O. Beide kategorieën zullen wij hieronder $^1/_2$ B(evoegden) noemen. Degenen die voor meer dan de helft of voor al 't hun opgedragen onderwijs bevoegd waren noemen wij B. Hen die, als houders van 't apothekersdiploma, van een of meer lagere akten of als niet bezittende enig bewijs van voltooide studie, ten enenmale verstoken waren van bevoegdheid voor enigerlei M.O. — die allen noemen wij T(otaal) O(nbevoegden); dezen en de $^1/_2$ B. samen noemen wij W(ettelik) O(nbevoegden).

Er waren dan in 1897 72 leraren, waarvan

31 B of 43 % tegen 41 W.O. of 57 %

Anders:

49 B + $^1/_2$ B of 68 % „ 23 T.O. of 32 %

[1]) Zie boven hoofdstuk II p. 66.

Men kan opmerken dat deze voorstelling onbillik is; er waren voor de tijdelike klassesplitsingen tijdelike betrekkingen gemaakt, waarvoor niet dan bij uitzondering bevoegd personeel kón gevonden worden. Als tegenopmerking zou kunnen gelden dat 't bestaan van tijdelike betrekkingen in 't algemeen, en dat de tijdelike werkzaamheid voor verscheiden leraren in 't biezonder chronies zijn, zodat 't de moeite zou lonen vaste leraars als vervullers van tijdelike vakatures te engageeren. Maar laat ons zien de verhouding tusschen B. en O. onder 't vaste personeel.

In 1897 waren er 55 definitief benoemde leraren, waarvan

30 B of 54,5 % tegen 25 W.O. of 45,5 %.

Anders:

42 B + ½ B of 76,5 % „ 13 T.O. of 23,5 %.

* * *

Aan de H. B. SS. met 5 jarige cursus in Nederland waren in 't schooljaar 95/6: 792 leraren, waarvan:

780 B of 98,5 % tegen 12 W.O. of 1,5 %;

d.w.z. $\frac{3}{200}$ van 't hele aantal vaste èn tijdelike leraren tegen 45,5 % of $\frac{90}{200}$ van alleen maar 't aantal vaste leraren in N.-I., d. i. dus 30 × zoveel hier als ginds; of strikt genomen $\frac{11}{400}$ d. i. dus 38 × zoveel hier als ginds.

Aan de Gymnasia was in 95/6 van 428 leraren niet een onbevoegd; behalve 4 leraren voor 't facultatieve vak Hebreeuws, en in Assen was aan de leraar-Doctor in Wiskunde 'n deel der aardrijkskunde-lessen opgedragen; hij had vroeger de hoofdonderwijzersakte gehaald.

* * *

Nu volgt de verhouding van B. en O. aan elke H. B. S. afzonderlik in 1897:

			B.		W. O.		B. + ½ B.		T. O.
Batavia	vast en tijdelik	30	waarvan 14 = 46⅔ %	tegen	16 = 53⅓ %	of	22 = 73⅓ %	tegen	8 = 26⅔ %
	vast	25	„ 13 = 52 %	„	12 = 48 %	„	19 = 76 %	„	6 = 24 %
Semarang	vast en tijdelik	19	„ 6 = 31⅗ %	„	13 = 68⅖ %	„	9 = 47⅓ %	„	10 = 52⅔ %
	vast	13	„ 6 = 46⅕ %	„	7 = 53⅘ %	„	8 = 61½ %	„	5 = 38½ %
Soerabaya	vast en tijdelik	23	„ 11 = 47⅘ %	„	12 = 52⅕ %	„	18 = 78¼ %	„	5 = 21¾ %
	vast	17	„ 11 = 64⅔ %	„	6 = 35⅓ %	„	15 = 88¼ %	„	2 = 11¾ %

dus in Semarang ruim de helft TOTAAL ONBEVOEGD voor M.O.
„ „ Batavia „ een kwart „ „ „ „
„ „ Soerabaya „ „ vijfde „ „ „ „
of wel in Semarang ruim 2/3 ONBEVOEGD VOLGENS DE WET M.O.
„ „ „ Batavia „ de helft „ „ „ „ „
„ „ „ Soerabaya „ „ „ „ „ „ „ „
't Opmerkelikst van al is dat van 't *vast* personeel:
te Semarang bijna $^2/_5$ T. O.
„ Batavia „ $^1/_4$ „ „
„ Soerabaya ruim $^1/_{10}$ „ „
of te Semarang ruim de helft W. O.
„ „ Batavia bijna „ „ „ „
„ „ Soerabaya ruim een derde „ „

Nu gaan we zien hoe de verhoudingen waren voor de onderscheiden vakken. De letters A—E geven de groepering aan zoals bij 't eindeksamen in acht wordt genomen. [1])

	A.	B.	D.		C.	E.	
	Wisk.	Natuur-wetensch.	Vreemde talen.	Nederl. taal.	Geogr. Gesch. Stswsch.	Tekenen.	
T.O. vast	3	+ 2	+ 7	+ 0	+ 1	+ 0	= 13
T.O. tijdelik	5	+ 0	+ 2	+ 2	+ 1	+ 0	= 10
T.O. totaal	3+5=8	2+0=2	7+2=9	0+2=2	1+1=2	0+0=0	13+10=23
		(1 Dr. pharm.)					
$^1/_2$ B vast	5	+ 0	+ 1	+ 0	+ 4	+ 2	= 12
„ tijdelik	0	+ 0	+ 5	+ 0	+ 0	+ 1	= 6
„ totaal	5+0=5	0+0=0	1+5=6	0+0=0	4+0=4	2+1=3	12+ 6=18
					(3 Dr. Juris)		
B vast	6	+ 7	+ 6	+ 4	+ 5	+ 2	= 30
„ tijdelik	1	+ 0	+ 0	+ 0	+ 0	+ 0	= 1
„ totaal	6+1=7	7+0=7	6+0=6	4+0=4	5+0=5	2+0=2	30+ 1=31
	(4 Dr. phil.)			(1 Dr. ned.)			
	(4 ingenieurs.)						

[1]) Veel leraren geven les in verschillende vakken. Wij schikten hen dan bij 't vak hunner bevoegdheid of bij dat waarin zij hoofdzakelik onderwijzen.

Er waren dus in 't geheel aan de 3 H. B. SS.

In de rubrieken A en B 14 of 48¼ % Bvgd.
15 of 51¾ % W.O. (d.i. T.O. + ½ B)
„ „ rubriek D 10 of 37 % Bvgd.
17 of 63 % W.O.
„ „ „ C 5 of 45,5 % Bvgd.
6 of 54,5 % W.O.
„ „ „ E 2 of 40 % Bvgd.
3 of 60 % W.O.

Tot meerdere duidelikheid plaatsen we de getallen der leraren in de onderscheiden vakken naar de volgorde der percentsijfers. We hebben hierbij de Dr. pharmacie maar bij de Bv. gerekend, omdat bij zijn studie de scheikunde 'n heel belangrijke plaats bekleedt.

	B.		W.O.	
1. natuurwetenschappen .	8 = 89 %	tegen	1 = 11 %	= noch geen ⅛ W.O.
2. Nederlands	4 = 66⅔ %	„	2 = 33⅓ %	= ⅓ W.O.
3. gesch., geogr. en stswsch.	5 = 45,5 %	„	6 = 54,5 %	= ruim ½ W.O.
4. tekenen	2 = 40 %	„	3 = 60 %	= ⅗ W.O.
5. wiskunde	7 = 33⅓ %	„	13 = 66⅔ %	= ⅔ W.O.
6. vreemde talen.	6 = 28,5 %	„	15 = 71,5 %	= 7/10 W.O.

Als wij nu de gedeeltelik en voorwaardelik Bevoegden bij de Bevoegden rekenen, worden de sijfers beter, maar niet mooi; de volgorde verandert dan ook.

	B. + ½ B.		T.O.	
1. tekenen.	5 = 100 %	tegen	0 = 0 %	= 0. T.O.
2. natuurwetenschappen.	8 = 89 %	„	1 = 11 %	= noch geen ⅛ T.O.
3. gesch. geogr. stwtsch.	9 = 82 %	„	2 = 18 %	= „ „ ⅕ T.O.
4. Nederlands	4 = 66⅔ %	„	2 = 33⅓ %	= „ „ ⅓ T.O.
5. wiskunde.	12 = 60 %	„	8 = 40 %	= „ „ ⅖ T.O.
6. vreemde talen. . . .	12 = 52,5 %	„	9 = 47,5 %	= bijna ½ T.O.

Zetten we nu de voornaamste vakken in 2 groepen bijeen, nl. de wisk. en de natuurwetensch. enerzijds, de 4 talen anderzijds, dan krijgen we de volgende tabel:

	B.		W.O.	
1. Wisk. en Natw. .	15 = 51,7 %	tegen	14 = 48,3 %	= bijna ½ W.O.
2. de talen	10 = 37 %	„	17 = 63 %	= „ ⅔ W.O.
of anders:	B. + ½ B.		T.O.	
1. W. en Ntw. . . .	20 = 68 %	„	9 = 32 %	= „ ⅓ W.O.
2. talen.	16 = 59¼ %	„	11 = 40¾ %	= „ ⅖ W.O.

De vreemde talen waren er dus heel slecht aan toe; de helft der leraren gaf geen wettige waarborg van voor 't M. O. vereiste ontwikkeling en kennis; een had helemaal geen een diploma, een ander niets dan 3 taalakten L. O., noch een had altans bij 2 taalakten de hulpakte; de anderen bovendien de hoofdakte.

Er waren dus voor geen vak uitsluitend bevoegden,

er werd dus in slechts 1 vak uitsluitend door geheel en gedeeltelik bevoegden onderwezen,

in alle andere vakken was 'n belangrijk deel der leraren, variërend tusschen $^1/_8$ en $^1/_2$ totaal onbevoegd,

in de grote meerderheid der vakken was de meerderheid der leraren, variërend tussen ruim de helft en ruim $^7/_{10}$ wettelik onbevoegd.

Er was dus 'n groot tekort aan bevoegde leraren; maar 't aantal lesuren door onbevoegden gegeven was noch groter. Dat komt doordat de B. en $^1/_2$ B. niet vooral of bij uitsluiting les gaven in de vakken hunner (gedeeltelike) bevoegdheid.

In Nederland geeft een B. leraar bijna zonder uitzondering alleen les in 't vak waarvoor hij de akte heeft. De omstandigheden moeten al heel gebiedend zijn voordat 't Staatstoezicht 'n inbreuk gedoogt. Zo kwam 't in de laatste jaren voor, dat door 'n tekort aan houders der akte Duits B aan 'n 5-jarige H.B.S. personen benoemd werden met akte A; zelfs, menen wij, zijn zodanigen wel eens definitief benoemd.

Ook komt 't voor dat 'n leraar met akte Nederlands tijdelik benoemd wordt voor 'n vakature Nederl. en aardrk., onder beding dat hij binnen zekere tijd zijn akte ook in dit vak zal behalen, zullende hij anders ontslagen worden. Zulke gevallen komen voor — bij uitzondering.

In N. I. werd daarentegen aan 'n veronderstelde of echte bevoegdheid voor enig vak als 't ware de waarde gehecht van 'n akte voor sommige meer of min verwante vakken, en vooral diegene waarvoor zo 'n leraar 'n lagere akte had. Natuurlik is dit geen bewust principe geweest, maar men zou niet overdrijven als men zei dat de toestand weinig anders geweest ware, als men dit tot principe had aangenomen.

Dit blijkt uit de volgende lijst van leraren die tussen 1890

en 97 in N. I. werkzaam geweest zijn in de C. en D. vakken. [1])

Elk leraar wordt met 'n volgnummer aangegeven; achter 't nummer staan de vakken die hij heeft onderwezen; daarvoor of hij B. dan wel O. was, of wel taalakte A. had; achter z'n vakken wordt aangegeven wat voor lagere akte aanleiding kon geven 't hem optedragen; daarbij betekent H: hoofdakte; h: hulpakte; W: wiskunde; F: Frans; E: engels; D: duits; G: gymnastiek; T: tekenen. Romeinse sijfers geven de studiejaren aan waarin de leraar vaak of steeds 't vak onderwees, deze sijfers staan tussen haakjes als 't maar 'n enkel jaar geschiedde. 't Aantal lesuren is hier en daar opgegeven om te doen zien hoeveel van de normale 20 lesuren 's weeks aan 't bevoegdheidsvak waren toegewezen. Onder 't volgnummer staat 't totaal aantal vakken dat 'n leraar onderwees. 't Jaartal is dat van 't jaar waarin de cursus begon. Dus 1892 betekent: cursus 92/3.

1) Dr. Juris oude wet	B. Staatswtsch. III—V.	9 à 12 uren	
4 vakken	T.O. Geschiedenis I—III	12 à 9 uren	1890—7.
van rubriek C.	T.O. Boekhouden III—V		
2)	idem		1881—92.
idem	idem H.		
3) Dr. Juris wet van 1876	B. Staatsinstellingen III—V	3 uren	
3 vakken	O. Staathuishoudkunde	II—V 17 uren	1895—7.
van rubr. C.	O. Geschiedenis		
4) midd. akten	B. Staathuishoudk.		
	B. Geschiedenis	I—V 17 uren	1878—95
5 vakken	B. Aardrijksk.		verlof 90—1.
van C	O. Staatsinstellingen III—V	3 uren	
	O. Boekhouden (III—V)		
5) midd. akten	B. Staathuishoudkunde		
4 C-vakken	B. Staatsinst.	III—V 10 uren	1890—97.
	B. Boekhouden		
	O. Geschiedenis H.	I—V 10 uren	
6) kand. lett. oude wet	B. Geschiedenis	I—V	1888/92.
2 C-vakken	B. Aardrijksk.		
7) cand. id.	B Geschiedenis	I—V	1890—4.
2 C-vakken	B. Aardrijksk.		
1 taal	B. Nederlands I (2 jaar)		

[1]) Deze lijst is samengesteld uit de jaarlikse schoolprogramma's en de algemene verslagen van 't M. en L. O. voor Europeanen in N. I. die volledige gegevens bevatten. Ik beperk mij tot de C. en D. vakken omdat daarmee alleen al de stelling duidelik genoeg bewezen is. Noch meer zou te zwaar op de maag liggen.

8) midd. akte	B. Aardrijksk. I—V. 16 uur.	1893—7.
2 C-vakken	O. Geschiedenis h. I 4 uur (2 jaar)	
9)	O. Geschiedenis H.	1894—7.
2 C-vakken	O. Aardrijksk. I—III	
1 taal	O. Nederlands	
10) midd. akte	B. Geschiedenis III—V 7 uur	1889—91.
2 C-vakken	O. Aardrk. H. I—V 11 uur (ook natuurkundige)	
11) kand. lett. oude wet	B. Geschiedenis I—V	1884—93, 1896.
2 C-vakken	B. Aardrijksk.	
1 taal	B. Nederlands V (1 jaar)	
12) midd. akte	B. Aardrijksk. I—V 13 uur	1892—7.
2 C-vakken	O. Geschied. H. I—III 5 uur	
13)	O. Rechtlijnig tekenen. T. II—III	1884—6.
1 C-vak	O. Handtekenen I	
1 D vak	O. Gymnastiek G. I—V	
2 E vakken	O. Aardrk. H. I—V	1887—92.
en Gymn.	O. Nederlands I—II	
14)	O. Alg. en Vad. Gsch. I—V	1894—7.
1 vak	(kand. klss.lett. wet '76)	
15) akte midd.	B. Nederlands I—V	1882—97.
1 taal		verlof 1894.
16) akte midd.	B. id. I—V 15 uur	1888—97.
2 talen	O. Frans F. I (1 jaar) 5 uur	
17) akte midd.	B. nederlands III—V 9 uur	1885—94.
2 talen	I 5 uur	1889—92.
	O. frans T. II—V 13 uur	1885—94.
18)	O. nederlands H. I—II	1893—4.
2 talen	II—V	1895—7.
	O. engels E. I—II (1 jaar)	1893—4.
19) akte Midd.	B. nederlands I—V	1879—89.
1 taal.		
20) 1 taal.	O. nederlands H. I—V	1890—5.
21) Dr. ned. lett.	B. Aardrijksk. I—IV 11 uur	1894—5.
	II en V 3 „	1895—6.
1 taal	B. nederlands II—III 9 „	1894—5.
1 C-vak.	I—V	1895—7.
22)	½ B. frans I—V 16 à 20 uur	1887—97.
2 talen..	O. engels. E. I—II 4 uur.	1887—96.
23)	O. frans T. I—V zonder H.	188?—89, 1895.
3 talen.	O. engels E. I—II	1892—7.
	O. duits D. II—V	
24) Midd. akte	B. engels I—III	1881—3; verlof '94.
2 talen	I—V	1884—95.
	O. duits II—III	1881—3.

25)	O. duits D. II–V	1884–95.
2 talen	O. engels, zelfs zonder E. II–V 1 jaar.	1894–5 verl. Jan. 96.
26) 4 talen	O. frans F. I–III	1876–84.
2 C-vakken	O. duits. D I–III	
1 A-vak	O. aardrk. H. I–III	
7 vakken	O. Alg. en Vad. gesch. H. I–V	
	O. Rekenkunde W. II	
	O. nederlands H. I	1885–97.
	O. engels E. I	
27) 1 taal	O. frans geen dokumenteel bewijs van genoten opleiding.	1880–97 (verlof 87–8).
28)	O. nederlands H. I	1880–5; 93 verl. '94.
3 talen.	O. frans F. I–II (I–V 1 jaar)	1880–93; 96.
	O. engels E. II–V	1880–97.
29)	B. duits II–V In '88 geen duits; andere jaren soms enkele uren.	1883–97.
2 talen.	O. engels II–V	verlof 1889–90.
30)	O. nederlands H.	1894–5.
3 talen	O. frans F. I–II	
	O. engels E.	
31)	O. duits D. I–IV	1894.
	„ II–III	1895.
2 talen	O. nederlands H. I	1896.
2 C-vakken	O. aardrk. I	1895–97.
1 A-vak	O. Vad. en alg. g. I	
5 vakken.	O. Rekenkunde (zonder W.) I	
32)	½ frans B. I– II 12 uur.	1895.
	1–III 12 uur.	– 6.
2 talen	I–IV 15 uur.	– 7.
1 C-vak	O. nederlands H. II 6 à 9 uur.	1896–7.
	O. aardrk. I–IV 6 à 9 uur.	1895–7.
33)	O. engels E. I–V	1879–97.
2 talen	O. nederlands H. I–II	1886–92. verlof 94.
34) akte van voor wet 63	B. duits II–V	1882–91.
1 taal		
35)	O. nederlands H. I–III	1886–96.
2 talen	O. frans F.	
36) akte midd.	B. frans IV–V 6 uur.	1896.
2 talen	O. nederlands H. I 12 uur.	
	B. frans I–V	1897.
37)	½ engels B. I–V	1894.
3 talen	I–III 12 à 15 uur.	1895–7.
	O. duits D. I–II	
	O. nederlands H. I	1896.

38)	O. nederlands H. I		1892.
2 talen	O. duits D. II—V		
39)	O. boekhouden	IV—V	1882-93.
1 taal	B. id.		1894— 7.
1 T-vak	O. reken- en stelkunde W. I—IV		1877—97.
1 C-vak	engels E. I (—V)		
40)	O. frans F. I—III		1890—5.
3 talen	O. engels E. I		
	O. duits D. II		
41) midd. akte	B. duits II 8 uur.		1887.
3 talen	II—V		1888—90. en 94—7.
	O. frans F. I, IV—V		1887.
	O. nederlands H. I		1897.
42) midd. akte	B. frans I—V		1896—7.
1 taal			
43)	1/2 frans B. I—III		1894—7.
2 talen	O. nederlands H. I		
44)	O. engels E. I—V		1896—7.
1 taal			
45)	O. nederlands H.	I—II	1893—4.
3 talen	O. frans F.		
	O. engels E.		
46)	1/2 engels B. I		1897.
2 talen	O. nederlands H. I		
47)	1/2 B. engels I—IV		1897.
1 taal			
48) midd. akte	B. duits II—III 12 uur.		1896—7.
2 talen	O. engels zonder E. I		

Van deze 48 leraren hebben gedurende hun loopbaan lesgegeven :

1	leraren	in	7	*vakken*,	T.O.						
3	„	„	5	„	van wie	1	leraar	voor	3	vakken	B.
						2	„	„	alle	v.	T.O.
3	„	„	4	„	„ „	1	„	„	3	vakken	B
						2	„	„	2	„	B.
13	„	„	3	„	„ „	2	voor	alle	3	vakken	B.
						3	„	1	v.		B.
						2	„	1	„		1/2 B.
						6	„	alle	3	„	T.O.

19 leraren in *2 vakken* van wie 2 voor beide vakken B.
9 „ 1 vak B.
3 „ 1 „ ½ B.
5 „ beide vakken T.O.
9 „ „ *1* „ „ „ 4 B.
1 ½ B.
4 T.O.

Verder verdienen biezondere opmerkzaamheid N°. 10, met akte midd. gesch., die in gesch. slechts 7 uur geeft, maar zonder bevoegdheid in de hele geogr., 11 uur; terwijl a/d zelfde school N°. 5 10 uren gesch. gaf, zonder bevoegdheid. Men zou zeggen dat van zelf had gesproken dat N°. 5 de aardr. had gekregen, en N°. 10 de hele geschiedenis; nu werden er in geschiedenis maar 7 uur door 'n B. lesgegeven, en 't was mogelik geweest 17 uur; de geogr. zou in beide gevallen in handen van 'n O. zijn gebleven. Let verder op N°. 17 de enige bevoegde voor Nederl. aan zijn H. B. S., die 13 uur Frans gaf, hoewel O.; terwijl 't Nederl. door diverse T. O. werd onderwezen; let op 9, 13, 18, 26, 30—3, 35—8, 41, 43—6 dus op 17 leraren die allen in de lagere klassen Nederlands konden onderwijzen als bijvak, in welk vak dan zeker iedereen thuis is.

Het gevolg van de hier in sijfers beschreven toestanden is, dat de verhouding tussen 't aantal lesuren gegeven door B. en O. noch ongunstiger is dan die tussen 't aantal B. en O. leraren.

Om van de eerstgenoemde verhouding een juiste voorstelling te geven hebben we uit de 3 × 12 programma's en lesroosters der 3 H. B. SS. over de jaren 1886—97 nauwkeurige tabellen opgemaakt die in authentieke getallen presies uitdrukken de uren die in C. en D.vakken door de onderscheidene leraren zijn gegeven. Daaruit hebben we totalen gekregen van lesuren door B. en O. gegeven. Door optelling kregen wij de volgende lijsten die nauwkeurig aangeven hoeveel uren per week gedurende 12 jaar in elk vak van elke H. B. S. aan B. en W. O. waren opgedragen. Meermalen zullen de lessen door anderen gegeven zijn dan op 't programma vermeld staat, en zulks door absentie, verlof etc. Dat laat zich niet meer nagaan; zeker zouden de sijfers der door O. gegeven lesuren noch hoger stijgen. Dat is

iets onvermijdeliks, dat echter in Indië door 't hoge absentensijfer veel meer nadeel veroorzaakt dan in Nederland.

Ziehier de sijfers:

't Aantal week-lesuren gedurende de jaren 1886—7 opgedragen aan B. en W. O. bedroeg voor

't **frans**	te Batavia	42	= 9,15 %	tegen	417	= 90,85 %
	„ Semarang	27	= 9,25 %	„	265	= 90,75 %
	„ Soerabaya	0	= 0 %	„	343	= 100 %
't **engels**	„ Batavia	177	= 41,5 %	„	250	= 58½ %
	„ Semarang	0	= 0 %	„	266	= 100 %
	„ Soerabaya	0	= 0 %	„	327	= 100 %
't **duits**	„ Batavia	105	= 37¼ %	„	177	= 62¾ %
	„ Semarang	90	= 43½ %	„	117	= 56½ %
	„ Soerabaya	195	= 84 %	„	37	= 15 %

Plaatsen wij deze percentsijfers in volgorde dan zien wij dat in die 12 jaar van de lessen is gegeven:

te Soerabaya	in 't engels	0 %	door B.
„ Semarang	„ „ „	0 %	„ „
„ Soerabaya	„ „ frans	0 %	„ „
„ Batavia	„ „ „	9,15 %	„ „
„ Semarang	„ „ „	9¼ %	„ „
„ Batavia	„ „ duits	37¼ %	„ „
„ „	„ „ engels	41½ %	„ „
„ Semarang	„ „ duits	43½ %	„ „
„ Soerabaja	„ „ „	84 %	„ „

Er is dus in de 3 vreemde talen aan de 3 scholen alleen in 't Duits te Soerabaya in meer dan de helft der uren door B. les gegeven; in alle talen aan alle H.B.SS. overigens minder dan de helft; 5 keer minder dan $^1/_{10}$, 3 keer helemaal niet.

Tellen wij de weeklesuren in een zelfde taal aan de 3 H.B.SS. bijeen dan krijgen wij:

	B.		W.O.
't FRANS . . .	69 = 6⅖ %	tegen	1025 = 93⅗ %
„ ENGELS . . .	177 = 17⅖ %	„	843 = 82⅗ %
„ DUITS	390 = 55 %	„	331 = 45 %

Dus in 1 taal is in 't geheel iets meer dan de helft door gedoceerd, in 1 taal bijna $^1/_5$, in 1 taal ruim $^1/_{15}$.

't Aantal weeklesuren gedurende 1886—97 opgedragen aan:

	B. en	W.O.
bedroeg voor		
't NEDERLANDS te Semarang	94 = 28,65 %	tegen 234 = 71,35 %
„ Soerabaya	165 = 39 9/10 %	„ 249 = 60, 1 %
„ Batavia	410 = 79 1/2 %	„ 106 = 20 1/2 %

Er is dus alleen te Batavia meer dan de helft ja meer dan 3/4 door B. les gegeven in 't Nederlands, te Soerabaya noch geen 2/5 te Semarang noch geen 3/10.

Tellen wij de lesuren in 't Nederlands a/d 3 H. B. SS. te samen, dan krijgen wij:

B.	tegen	W. O.
669 = 53 %		589 = 47 %.

Tellen wij de lesuren in alle talen aan de 3 H. B. SS. bijeen, dan krijgen we:

B.		W. O.
1305 = 31 9/10 %	tegen	2788 = 68 1/10 %.

dus in alle talen samen is aan de 3 H. B. SS. gedurende 12 j. ongeveer 7/10 der lessen door onbevoegden gegeven; en nemen we de houders van akten A. bij de bevoegden dan zijn er voor de 4 talen aan de 3 H. B. SS. in 12 jaar noch niet meer dan

B + ½ B.		T. O.
2002 = 48 9/10 %	tegen	2091 = 51 1/10 %, dus iets

meer dan de helft der lesuren is gegeven door absoluut onbevoegden.

Met de vakken der rubriek C. staat 't veel gunstiger. Wij geven de sijfers over 1889—97 omdat we geen zekerheid hebben ten opzichte van de bevoegdheden van sommige toen fungerende leraren.

Het aantal weeklesuren gedurende die 9 j. opgedragen aan

	B.		W. O.
bedroeg in			
Geschied.	233 = 29 3/4 %	tegen	551 = 70 1/4 %.
Boekhouden	27 = 45 3/4 %	„	32 = 54 1/4 %.
Staatk. geogr.	231 = 61 1/4 %	„	146 = 38 3/4 %.
Ekonomie en statist.	129 = 89 %	„	16 = 11 %.
Staatsinstellingen	99 = 100 %	„	0 = 0 %.

dus in 2 vakken meer dan 1/4 doch minder dan de helft voor B.,

doch in 3 vakken meer dan de helft door B. en wel resp. $^3/_5$, $^9/_{10}$ en alle lessen.

't Totaal van alle vakken van de rubrieken C en D is:

	B.		W. O.
2024 =	$36^2/_5$ %	tegen 5333 =	$63^3/_5$ %
	B + $^1/_2$ B		
of 3043 =	$54^3/_4$ %	„ 2514 =	$45^1/_4$ %

dus in 9 vakken samen 36 % door B.
54 % „ B. + $^1/_2$ B.
46 % „ T. O.

We hadden de sijfers over de A. en B.-vakken eigenlik ook moeten verzamelen; maar we hebben 't niet gedaan om onze lezers niet duizelig te maken. Hiervoor is al gebleken dat in deze rubrieken steeds veel meer bevoegd personeel is geweest.

Genoeg om te doen zien dat de regering wel reden had om 't aanstellen van onbevoegd personeel zoveel mogelik te beperken.

't K. B. van 97 was de eerste stap. Maar 2 omstandigheden hebben er de uitwerking van verzwakt. De eerste is genoemd op pag. 66 de andere bespreken we hieronder.

V.

Middelen tot bestrijding van de onbevoegdheid.

De blijkbare bedoeling van 't K. B. van '97 is uit de tekst zelf en de toelichting in 't Kol. Verslag aangewezen op p. 66. 't Heeft lang 'n punt van bespreking uitgemaakt — immers op deze toelichting is de aandacht noch zelden of niet gevallen — of de Regering met de 2e alinea van art. 1, de eerste op losse schroeven heeft willen zetten, teneinde, wellicht, de oude toestand achterna te sanctionneren en te bestendigen; danwel of zij met de 2e helft bedoelde wat we op p. 66 uit 't Kol. Verslag als haar bedoeling aantoonden. Toch is er op 't Departement de eerste uitlegging aan gegeven. Dit blijkt uit 't feit dat aan meer dan 1 H. B. S. onbevoegde leraren tijdelik zijn aangesteld in definitief op de begroting gebrachte betrekkingen, en dat zij bovendien de gewone traktementsverhogingen met de definitieve leraren mee genieten. Door deze uitlegging van 't K. B. is 't onbevoegd geven van onderwijs in plaats van beperkt, bestendigd voor onbepaalde tijd.

De nieuw ontworpen traktementsregeling doet hopen dat 't nu echter de bedoeling der Regering is om aan 't onbevoegd onderwijs voor goed 'n eind te maken, zoveel 't enigzins mogelik is. De onbevoegde leraren zullen 'n onveranderlik traktement houden van *f* 300.— terwijl alle andere leraren zullen opklimmen, resp. tot *f* 750 en *f* 850; en 't is wel te verwachten dat de Regering nu voort zal gaan met voor elke definitieve vacature uit Nederland 'n volledig bevoegd leraar te doen uitkomen. Door 't groot aantal in de laatste jaren uitgezonden bevoegde leraren is hun percentage in 2 jaar reeds belangrijk vooruitgegaan.

Er waren in 1899 66 leraren.

Daarvan waren 37 B = 56 % tegen 43 % in 1897.
„ „ 49 B + ½ B = 74,3 % „ 68 % in 1897.

Er waren 50 vaste leraren;

daarvan waren 35 B = 70 % tegen 54½ % in 1897.
„ „ 43 B + ½ B = 86 % „ 76½ % in 1897.

Maar de verhouding kan noch beter worden, en zulks

1°. indien, overeenkomstig 't K. B. van '97, nooit meer 'n onbevoegd leraar wordt aangesteld, tenzij bij volstrekte onmogelikheid tot 't vinden van 'n bevoegd leraar; [1])

2°. indien 'n persoon met bevoegdheid voor 'n vak, voor 't welk op de rooster maar enkele lesuren zijn uitgetrokken, alleen voor dat vak benoemd wordt op 'n naar rato van 't aantal uren vasttestellen traktement (b.v. Boekhouden, Staatswetenschappen, 2 vakken die trouwens ook tot 1 hele betrekking zouden kunnen worden gemaakt);

3°. indien de regering de onbevoegde leraren òf na volbrachte diensttijd ontsloeg òf dwong de bevoegdheid tijdens 'n buitenlands verlof te verwerven.

't Eerste punt sub. 3° zou iets nieuws zijn in de M. O. wereld. Maar 'n onpartijdig beoordelaar zou er niets onbilliks in kunnen zien. Nu de Regering door haar besluiten en daden erkent dat 'n O. leraar minderwaardig geacht moet worden, kan zij 'n zodanige na 20 j. diensttijd pensionneren, gelijk zij op dat tijdstip aan zo

[1]) 't Kwam verscheiden malen voor dat bij 't L. O. werkzaam was iemand met K. I., akte Nederlands, akte Stswetenschappen, akte Engels A. en voor 'n definitieve of tijdelike benoeming werd voorbijgegaan, terwijl in stede daarvan T. O. werden of bleven aangesteld.

menig ambtenaar en officier meedeelt, dat op zijn arbeid geen prijs meer wordt gesteld. 't Is vooral daarom niet onbillik, omdat 'n onbevoegd leraar zolang geprofiteerd heeft van 't zeldzaam geval dat hij bij 'n tak van dienst was waar de voorwaarden voor benoembaarheid tot dusver niet geregeld waren en 'n gebrekkig toezicht zijn benoeming mogelik maakte zonder wettig gewaarborgde bekwaamheid. Op deze wijze zou na verloop van zeker niet meer dan 5 jaren bijna 't hele vaste personeel uit bevoegde leraren kunnen bestaan. Slechts enkele vaste jongere leraren zijn onbevoegd. Voor hen zouden biezondere bepalingen kunnen getroffen worden; niets is billiker dan dat hun aangezegd wordt dat zij verplicht zijn zich met de volle borst op de akte-studie toe te leggen en dat zij b.v. 2 of 3 jaar na dato in de gelegenheid zullen gesteld worden om met eenjarig verlof naar Europa te gaan, teneinde zich daar verder te bekwamen en eksamen te doen, en dat zij, bij terugkeer alléén dan weer de voor hen opengehouden betrekking zullen mogen vervullen, als zij de volle bevoegdheid voor hun vak zullen hebben verworven, zullende zij anders ontslagen worden. Hun wordt zodoende als plicht opgelegd, wat niet anders dan hun zedelike plicht is. Heeft de betrokken leraar de nodige ijver en aanleg, dan zal hij slagen; slaagt hij niet, dan is 't bewijs zijner onvoldoende kennis geleverd en 't ontslag geen onrecht maar herstel van 't onrecht zijner vroegere benoeming, 't grote onrecht aan honderden leerlingen.

Een dergelijke bepaling werd in 1886 tot schrik van vele onderwijzers bij 't inlands onderwijs gemaakt in 't besluit van de G. G. van 15 Febr. 1886, nº 7, *Stsbl.* nº 47.

Verkerk Pistorius, de auctor intellectualis van dit goevernementsbesluit, daartoe van ambtenaar B. B. tot inspekteur van 't inlands O. gemaakt, meende terecht dat hoofdonderwijzers, tweede-onderwijzers en europese hulponderwijzers aan inlandse kweekscholen allen in 't bezit moesten zijn van de akte voor de maleise taal en de land- en volkenkunde van N. I.

„De reeds in dienst zijnde europeesche onderwijzers aan de kweekschool tot vorming van inlandsche onderwijzers zijn verplicht dit examen (nl. voor die akte) binnen den tijd van twee jaar met gunstigen uitslag afteleggen, ZULLENDE ZIJ ANDERS UIT HUN BETREKKING ONTSLAGEN WORDEN."

Door deze bepaling werden een aantal vaste ambtenaren getroffen, sommige zelfs die reeds sinds 1875 in dienst waren als

hoofd van een kweekschool, en die tot de reorganisatie van 1886 bevoegd geweest waren volgens de geldende bepalingen.

Zij allen hebben 't eksamen gedaan.

Hetzelfde deed zich nochmaals voor bij de reorganisatie van 1894. 't Toenmalig sinds 1893 VAST benoemd hoofd der hoofdenschool te Magelang kreeg aanzegging dat hij op grond der nieuwste bepalingen onbevoegd was geworden voor zijn betrekking, daar hij de akte voor land- en volkenkunde niet bij zijn akte voor 't Maleis had, en *dat hij geacht zou worden* TIJDELIK *te zijn benoemd tot tijd en wijle hij de ontbrekende akte zou gehaald hebben.* Toen is zelfs in de Locomotief een campagne tegen deze ambtenaar geopend, die overigens nog meer bevoegdheden had dan voor zijn betrekking noodig waren; er werd in dat blad betoogd dat anderen die de ontbrekende akte wel bezaten, recht hadden in zijn plaats te worden benoemd. Hiervan is toen niets gekomen omdat hij weldra in 't eksamen voor die akte slaagde.

Als de regering dit billik heeft kunnen achten, hoeveel eer zal ze 't dan kunnen ten opzichte van de totaal onbevoegde leraren, in de kracht van hun leven.

VI.

Slot.

't M. O. in Nederlands Indië is sinds enige jaren op de goede weg. 'n Nieuwe traktementsregeling in de geest der voorgestelde, maar op sommige punten verbeterd, zal er heel veel goed aan doen. Moge nu het nodig aantal leraren bereid zijn naar Indië te gaan! 'n Loopbaan in de tropen heeft zeker nadelen; 't leven in Indië onthoudt 'n man van studie veel.

Maar daar staat ook veel tegenover. 'n Indies leraar heeft een toekomst voor zich, zonder overmatige arbeid en hij wordt zo goed bezoldigd dat hij, ook bij 't groeien van zijn gezin vrij van geldzorgen kan blijven. Maar er is meer dan dit.

De geestelike ontwikkeling van N. Indië is achterlik.

Aan 't L. O. de taak 'n grondslag te leggen bij de toekomstige generatie, aan de H. B. S. leraar de taak haar de hogere geestelike beschaving te doen verwerven die haar boven de tegenwoordige zal verheffen. Wie behoefte heeft aan arbeid en 'n ideaal wenst om na te streven, die leraar moet naar Indië gaan; hij zal hier 'n terrein

van werkzaamheid, 'n gelegenheid tot krachtsontplooiing vinden, groter dan in 't vaderland. De Indo, de Javaan, zij behoeven en zij verlangen naar hoger beschaving; zij gaan beseffen dat de Westerling hun die geven kan; mits hij hebbe toewijding en hart voor de Aziaat. De meeste Nederlanders zijn hier werkzaam in techniese en praktiese werkkring; het onderwijs alleen kan werkzaam zijn voor de ontwikkeling van 't intellekt. Aan de H.B.S. leraar 't voorrecht om met zijn schatten van kennis de geestelike paupers te verrijken. Laat hij tuis blijven wiens levensideaal is rijk te worden. Die tijd is bij 't M.O. voorbij. Maar ieder kome, die er iets voor voelt bevestiger te zijn van 't Nederlands element in onze Oost, en de verspreider onzer Westerse beschaving.

SOERABAJA. DR. E. BONEBAKKER.

VARIA.

HET KOLONIAAL DEBAT EN DE INDISCHE GIDS.

Het koloniaal debat in de Tweede Kamer vult meer dan 200 kolommen der „Handelingen". Wij zien er van af het te resumeeren.

Over nagenoeg alle onderwerpen, die ter sprake kwamen, werden in dit tijdschrift in den laatsten tijd oorspronkelijke artikelen geplaatst, en het verheugt ons te kunnen constateeren dat de artikelen in de *Indische Gids* vrij geregeld het uitgangspunt waren van den besprekingen dier onderdeelen in de Kamer bij de begrooting.

Wij deelen dit alleen mede om er vooral onze Indische lezers op te wijzen, dat een belangrijk opstel in de *Indische Gids* vrij zeker besproken wordt in ons Parlement. Wij zijn daar trotsch op; want daaraan ontleenen wij een recht. Het recht om ons te blijven noemen *De Indische Gids*.

DE TEGENWOORDIGE AANVULLING VAN HET KEURCORPS OP ADVERTENTIE.

Indische dagbladen worden in Nederland weinig gelezen. En toch zijn niet alleen hun hoofdartikelen van veel gewicht, maar zelfs uit berichtjes, ja zelfs advertentiën, krijgt men heel dikwijls een ander kijkje op den toestand dan uit koloniale verslagen en officiëele mededeelingen in Nederland gedaan. Zoo komt ons van veel belang voor de volgende advertentie, die voor ons geknipt is uit het *Bataviasch Nieuwsblad*.

OPROEPING.

De Directeur van Binnenlandsch Bestuur maakt bekend, dat personen in het bezit van een diploma van afgelegd groot-ambtenaarsexamen en genegen om, bij vacature, eventuëel in aanmerking te worden gebracht voor een plaatsing bij het Binnenlandsch Bestuur op de bezittingen buiten Java en Madoera, zich daartoe, vóór den **4en November 1900,** tot hem hebben te wenden bij gezegeld request, onder opgave van den datum hunner geboorte, en onder overlegging van hun diploma, en van een geneeskundig certificaat, waaruit blijkt, dat zij voor den dienst bij het Binnenlandsch Bestuur physiek geschikt worden geacht.

De Directeur voornoemd,
P. C. ARENDS.

Men ziet hieruit hoezeer de aanvulling van het keurcorps aan het gouvernement ter harte gaat! Men zendt uit Nederland slechts 10 ambtenaren ter beschikking uit, hoewel de volgende nummers slechts onbeteekenend weinig met de in

cijfers hooger gewaardeerde, eveneens geslaagde candidaten verschilden en vult daarna het corps stilletjes, bij advertentie, aan uit toevalstreffers, in Indië aanwezig.

Deze advertentie geldt de Buitenbezittingen.

Men schreef ons echter uit Indië — wij kunnen de waarheid niet controleeren — dat er voor Java zelf reeds een veertigtal ambtenaren te kort komen, naar aanleiding van welk gerucht al verschillende controleurs der Buitenbezittingen een verzoekschrift hebben ingediend om bij het B. B. op Java te worden overgeplaatst. Die laatsten zijn namelijk tegenwoordig, hoe slecht hun promotie ook is, toch nog in veel beter conditie dan hun ambtgenooten op de Buitenbezitingen. In den Regeeringsalmanak namen wij een willekeurigen controleur 1e klasse ter hand, die No. 5 staat voor assistent-resident. Hij is van de ambtenaars-promotie van 1882. Zoekt men nu zijn ambtgenoot van de Buitenbezittingen, die ook No. 5 staat voor assistent-resident, dan ontdekt men dat hij van de promotie van 1879 is. Dat is 3 jaar verschil!

De zoogenaamde reorganisatie van het B. B. heeft de schaal nog meer naar de kant der Javaansche controleurs doen overslaan.

Maar deze advertentie is vooral veelzeggend, na al de gevleugelde woorden van autoriteiten, deskundigen en belanghebbenden, die om strijd beweerden, hoezeer zij overigens ook van meening verschilden, dat men voor het keurcorps de élite der Nederlandsche (niet de Indische) jongelingschap noodig had. We zagen echter een dergelijke advertentie niet in een Nederlandsche courant en men krijgt dus nu natuurlijk hoofdzakelijk de Indische jongelingschap, en waarschijnlijk daarvan juist niet de élite.

Men kan niet beweren dat er eenig systeem aan die aanvulling ten grondslag ligt. Zijne Majesteit het Toeval beheerscht nu weer alles.

Intusschen is er in 't geheel geen Indische in Nederland en bestaat alleen de opleiding te Batavia, die afgeschaft zal worden omdat ze geen breeden blik schenkt.

En men vult het corps aan door advertentie! v. S.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

15 December 1900.

INHOUD.

Prof. Dr. L. W. C. van den Berg, over het Panislamisme, in de *Gids*. — De korpsen gewapende politiedienaren op de buitenbezittingen, door H. E. D. Engelhard, in het *Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur*. — De personeele bepalingen voor inlandsche ambtenaren, door M. P. Korenaar, in hetzelfde tijdschrift. — De *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, over afvaardiging van Indië in de Kamer. — J. P. Quant, in de *Ingenieur*, over de onbillijkheid eventueel ingenieurs-leeraren in Indië minder te bezoldigen voor hetzelfde werk dan doctoren-leeraren. — Het *Algemeen Handelsblad* over Indische schuld,- fiscaliteit,- pandhuispacht en poëtische rechtvaardigheid.

In *De Gids* van November schrijft Dr. L. W. C. van den Berg, hoogleeraar aan wijlen de Indische Instelling te Delft, een opstel over Panislamisme, dat ons in de eerste plaats trof, omdat er al weer uit blijkt hoe onjuist het is, als men beweert dat de aanstaande Indische ambtenaar bij zijn studie eigenlijk van de Moslemsche instellingen en -recht slechts een heel klein beetje te weten heeft, omdat de inlanders toch geen echte Mohammedanen zijn. Zooals men weet, was de te grondige studie van dit vak een grief tegen de tegenwoordige ambtenaars-opleiding, en het mag verwacht worden dat de aanstaande breede-blik-ambtenaren daarvan, tot heil van Indië, slechts zeer oppervlakkige notiën zullen krijgen. Uit dit opstel van den Delftschen hoogleeraar blijkt nu, naar onze meening, zonneklaar (als het nog een bewijs noodig had!) hoe noodig kennis van den Islam buiten Java, hoe noodig behoorlijk geschiedkundige kennis van den Islam voor de Indologische studie van den Nederlandschen ambtenaar is.

Men vergeve ons deze uitweiding, die eigenlijk onze slotsom is bij het lezen van dit opstel, dat wij thans willen bespreken.

Prof. van den Berg geeft als eerste inleiding een scherp omlijnde en zeer korte definitie van het Panislamisme (zooals de Europeanen het noemen).

Hij verstaat daaronder *het streven onder de Muzelmannen naar staatkundige eenheid*. Dit streven trekt in de laatste jaren meer en meer onder de Christenen de aandacht, vooral in landen met overzeesche bezittingen, waar een talrijke Mohammedaansche bevolking wordt aangetroffen. Ook in Nederland is dit het geval, en terecht. Van de ruim 32 millioen zielen, waarop de bevolking van Nederlandsch-Indië gewoonlijk geschat wordt, zijn stellig 30 millioen belijders van den Islam, en tot die dertig millioen behooren nog wel de volken van den Archipel, wier beschaving en economische toestand het hoogst staan. Wanneer men de Balineezen uitzondert, en het betrekkelijk kleine getal Inlandsche Christenen buiten rekening laat, kan men zelfs veilig beweren, dat

de niet-geïslamiseerde inheemsche bevolking in Nederlandsch-Indië bijna geheel bestaat uit stammen, die in een toestand van geheele of gedeeltelijke wildheid verkeeren, en dus ten aanzien van de algemeene koloniale politiek nog niet medetellen.

Van het kolossale cijfer van 30 millioen moet al dadelijk een aantal personen worden afgetrokken, die niet medeleven met de geestesstroomingen in hunnen godsdienst.

De schrijver heeft hier vooral het oog op het bekende feit, dat een goed deel onzer bruine broeders Muzelmannen zijn van een bijzondere soort, die in hun Islâm allerlei elementen, aan het Hindoeïsme of aan de oude Polynesische begrippen of instellingen ontleend, hebben overgebracht. Het spreekt van zelf, dat de uit een theologisch en juridisch oogpunt, zoo streng belijnde Sonnietische of, gelijk men gewoonlijk zegt, „orthodoxe" Islâm, welken zij heeten, en zelf beweren te belijden, op de hier bedoelde Indische Muzelmannen niet zoo krachtig kan inwerken, als elders het geval moet zijn. Aan den anderen kant mag wederom niet worden vergeten, dat een verbreiding van den Islâm, in zijn meer zuiveren en internationalen vorm, tegenwoordig ook onder hen niet te miskennen valt. In elk geval zou het van groote politieke kortzichtigheid getuigen, een beweging als het Panislamisme voor den Oost-Indischen Archipel, op grond van de eigenaardige opvattingen, in vele streken daarvan bestaande, als van geene praktische beteekenis te beschouwen.

Wij krijgen nu in het eerste hoofdstuk een beschouwing over het Panislamisme als geworteld in deze leer van het orthodoxe Mohammedaansche recht: dat alle Muzelmannen, van welken landaard ook, en welke volkstaal ook sprekende, behooren te vormen één enkele ideale staatsgemeenschap, of althans dat de verschillende Mohammedaansche vorsten niet behooren te zijn souvereinen, in den zin welke wij aan dit woord hechten, maar dat zij allen één oppervorst behooren te erkennen. Van dien oppervorst kunnen zij, wat het inwendige bestuur hunner landen betreft, min of meer onafhankelijk zijn; hunne autonomie kan zoover gaan, dat zij, binnen de perken der heilige en universeele Wet van den orthodoxen Islam (Arab. *Sjar*[1]) of *Sjarî'ah*[2]), naar eigen inzicht hun volk regeeren; zelfs het betalen eener schatting is niet eens een noodzakelijke voorwaarde voor de rechtmatigheid van hun gezag; maar wel is in elk geval noodig, dat zij dien oppervorst als den banierdrager van de gemeenschap der geloovigen tegenover de buitenwereld erkennen, dat zij van hem de investitatuur ontvangen, en dat zij hun onderlinge geschillen aan zijne beslissing onderwerpen. Buiten het bevorderen dezer leer gaat het Panislamisme niet. De hoogere, de organische eenheid, namelijk die in geestesrichting en in beschaving, moet veeleer het gevolg zijn van de staatkundige eenheid, dan dat zij daaraan zoude behoeven vooraf te gaan. Uitgaande van hetzelfde beginsel verdeelt het Mohammedaansche recht de wereld in twee groote afdeelingen: het gebied (Arab. *dâr*) van den Islâm, en dat der ongeloovigen, welk laatste gebied in het Arabisch „het gebied (Arab. *dâr*) van den oorlog (Arab. *harb*)" wordt genoemd, omdat het een plicht is, welke op de Muzelmansche gemeente rust, bedoeld gebied, door kracht van wapenen, tot

1) Ongeveer uit te spreken als *Sjar-a*.

2) Namelijk de Koran, d. w. z. Allâh's woord, de *Sonnah*, of Overlevering omtrent Mohammad's daden en uitspraken, en de *fatwâ*'s of uitspraken der juridische autoriteiten.

aanname van het ware geloof te dwingen, of het althans te onderwerpen. Dit laatste kan geschieden, hetzij in den vorm van een inlijving als ongeloovige vazalstaat met meerdere of mindere autonomie, hetzij door indivudueele onderwerping der ongeloovigen met behoud van hun godsdienst en, voor een goed deel, ook van hun recht. Het beginsel van staatkundige eenheid der Muzelmannen wordt bij de klassieke Arabische juristen, wier werken thans nog autoriteit vormen, zoo streng doorgevoerd, dat zij slechts tweeërlei soort van oorlogen behandelen, namelijk de buitenlandsche oorlogen tegen de ongeloovigen, en die tot handhaving der binnenlandsche rust, welke laatste worden onderverdeeld in oorlogen tegen afvalligen van den Islâm, tegen rooverbenden en tegen rebellen.

Volgens de wet volgt verder logisch dat een ongeloovige vorst principieel nooit door orthodoxe Muzelmannen als hun wettige souverein kan worden erkend, doch hoogstens op utiliteitsgronden tijdelijk en plaatselijk als hun overheid kan worden geëerbiedigd.

Het Panislamisme berust dan ook niet op een feitelijke, in de natuur gegronde en zich organisch ontwikkelende ethnologische eenheid, maar op een godsdienstige eenheid, en dan nog wel op een godsdienstige eenheid, welke een mechanisch karakter draagt, tengevolge van het leerstuk der verbreiding van den Islâm met het zwaard, en vooral tengevolge van het leerstuk der verplichte staatkundige onderwerping van de ongeloovigen aan den idealen souverein der Muzelmannen, ook zonder bekeering. Dit karakter van het Panislamisme is oorzaak, dat het zich tegen iedereen richt, die nog niet in de staatkundige eenheid der Muzelmannen werd opgenomen, en in het bijzonder tegen Christen-mogendheden, wier onderdanen in min of meer grooten getale den Islâm belijden. Het opleven in onze dagen van een dergelijke beweging, welke bovendien op lastgevingen van Allâh zelf heet te berusten, wordt natuurlijk in Europa met bezorgdheid gadegeslagen.

De concrete vorm der panislamitsche propaganda ook in ons Indië hangt samen met het beweren van de Sultans van Turkije, dat zij, opvolgers der Chaliefen van het groote Mohammedaansche rijk in de Middeleeuwen, de oppervorsten aller Muzelmannen zijn. We herinneren ons de geruchtmakende mededeelingen van den correspondent der *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (5 en 10 Aug. 1898) waarin beweerd werd dat de Porte zelf voor dit panislamisme propaganda maakt wat reeds toen ter tijd door den schrijver onwaarschijnlijk werd geacht en door den minister van buitenlandsche zaken in de zitting van 6 Dec. 1898 werd tegengesproken.

In het tweede en derde hoofdstuk gaat Prof. Mr. van den Berg nu allereerst na welke denkbeelden de orthodoxe Muzelman heeft over den idealen souverein, den oppervorst volgens de Wet (Sjárî'ah). Wij willen hem hier niet volgen, daar hij ten deze o. a. aanhaalt het bekende artikel van Dr. Th. W. Juynboll, „Het Imamaat" in de *Indische Gids* van 1898 dl. I, bl. 517, waarbij hij tot de slotsom komt, dat het recht van den Sultan van Turkije op de Chaliefwaardigheid zeer betwistbaar en betwist is, niet slechts uit een Christelijk, maar ook uit een Mohammedaansch oogpunt.

Dit laatste wordt uiteengezet in het vierde hoofdstuk; de eenige rechtsgrond zou zijn het recht van den sterkste. Doch afgescheiden van het theoretisch recht is op te merken, dat onder de Sonnieten de Sultan van

Marokko, afstammeling van Ali's zoon Hassan, niet als Imâm wordt erkend. Evenmin door de Arabische stammen, de woestijnridders. Trouwens alle Arabieren, en niet het minst die in ons Indië, welke, na in eenige geslachten gekruist te zijn met inlandsche vrouwen, al wat Arabisch is, allereerst de spreektaal, verliezen, hebben een sterk besef van de voornaamheid hunner geboorte, en zij zullen niet over het hoofd zien dat een Turksche Sultan, een-niet-Arabier, door dat feit alleen al geen Imân zijn kan. Daarom gelooft Prof. van den Berg *a priori* niet aan een welige opkomst der kiemen van het Panislamisme in Indië onder *onze* Arabieren, omdat de bewoners van onze Arabische wijken afkomstig zijn uit het nog onafhankelijk gedeelte van Zuid-Arabië, die den Sultan van Turkije in 't geheel niet als hun hoofd zouden willen aangemerkt zien.

Een ander geval is het met de Sonnietische vazalvorsten en rechtstreeksche onderdanen van westersche mogendheden; deze erkennen in den regel het Imâmaat van den Grooten Heer te Stamboel, zij het alleen theoretisch en in geval van verzet (Britsch India 1857, Atjeh 1873) wendden zij zich — tot nu toe echter steeds te vergeefs — tot Constantinopel.

Natuurlijk erkennen de niet-orthodoxe, zoogenaamde kettersche secten, die zich afscheidden juist wegens verschil in opvatting over het Imâmaat, den sultan van Turkije niet. Dit zijn de Sji'ieten (in Perzië, Kaukasas, Oudh in Britsch Indië en Yemen, te zamen 20 millioen), de legitimisten van de Islam. De Wahhâbieten (in Centraal Arabië en het N. W. van Britsch-Indië, $2^1/_2$ millioen) de puriteinen van den Islam, die in de Ned. Indische geschiedenis geen kleine rol hebben gespeeld als de Padri's op Sumatra, zullen zeer zeker nooit kunnen heen stappen over de plaats in de Sonnah, waar Mohammed het Imâmaat uitdrukkelijk aan den stam der (Arabische) Quaraisjieten beloofde.

Dan vermeldt de schrijver nog de secten der Ibâdhieten, de intransigeanten en rigoristen van den Islâm, (den stam der Mozâbieten in Noord-Afrika, verder Omân en Zanzibar), die geen allegorische noch subjectief ethische uitlegging van den Koran toelaten, en steeds positie nemen tegen de Sonnieten. En ten slotte de Mahdisten, die wel is waar in 1899 door Engeland-Egypte zijn ten onder gebracht, doch die wellicht toch nog wel weer eens zouden kunnen opduiken.

Bij al deze secten, te zamen 34 millioen, kan van een erkenning van den Sultan van Turkije als Imâm geen sprake zijn. Maar daar er 200 millioen Mohammedanen zijn, is het overblijvende gedeelte toch de zeer groote meerderheid. Doch nu vestigt schrijver in het zesde hoofdstuk de aandacht op iets dat van meer waarde is voor de toekomst van den Islam dan de quaestie van het Imâmaat van den Turkschen sultan: het streven naar eenheid, en de toenadering tusschen de orthodoxie en de dissidente secten van den Islam. Immers Perzië (Sji'ieten) en Turkije (Sonnieten) zijn tegenwoordig ook officieel de beste vrienden, en telkens duiken geruchten op van betrekkingen tusschen Turkije en Marokko. Voor die toenadering van elkaar vroeger verketterende secten zoekt schrijver twee oorzaken: een politieke en een intellectueele.

In het zevende hoofdstuk zet Prof. van den Berg uiteen hoe Mekka het uitgangspunt is van de propaganda voor het Panislamisme, die zich vooral richt tot de Mohammedaansche onderdanen of beschermelingen van Christenmogendheden, van welke de hadjis-djawa, als zijnde welgesteld, te Mekka zeer welkom zijn.

In het achtste hoofdstuk wordt gehandeld over de propagandamiddelen en wel speciaal voor ons Indië.

Persorganen in 't Arabisch hebben in Indië te weinig verstaanders en dus lezers. Meer invloed hebben de verzamelingen van Arabische preeken, waarin de Sultan onbehoorlijk in de hoogte wordt gestoken. Veel gevaarlijker is de propaganda der zendelingen: pelgrimsagenten, en een categorie van lieden die een niet bekend doel schijnen na te jagen. Zij verkoopen amuletten enz., collecteeren voor vrome stichtingen te Mekka en worden door onze ambtenaren geregeld verward en vereenzelvigd met de bewoners onzer Arabische wijken, Hadhramauters, die echter met deze fortuinzoekers niets te maken willen hebben.

Het krachtigste propagandamiddel zijn de geestelijke broederschappen (tarîqah). Onze lezers kunnen in een zeer belangrijk anoniem opstel in jaargang 1891, dl. II, blz. 1137: „De wording en het verloop der Tjilegonsche troebelen in 1888" lezen, hoe zulk een broederschap (de tarîquâh der Quâdirîs) een opstand in Bantam verwekte. En zoo was ook een geestelijke broederschap in den opstand van Bandjermasin (1859) gemengd.

In hoofdstuk IX behandelt schrijver de secundaire oorzaken, die naast de hoofdoorzaak (het beginsel van de staatkundige eenheid der geheele Mohammedaansche wereld) de panislamitische propapanda begunstigen. Die oorzaken loopen in vele landen uiteen. In Algerië is het de haat tegen de Franschen door hun assimilatie-politiek teweeg gebracht; in Britsch-Indië het ontwaken van de nationalistische beweging.

In ons Indië zijn deze beide oorzaken over 't algemeen niet aanwezig. Maar daar is de verhouding tot Mekka in ons nadeel. Mekka, dat op de volken van den Maleischen stam een „raadselachtige aantrekkingskracht" uitoefent, in die mate dat aan het hadjischap nergens zoo groote waarde wordt gehecht en aan alles wat van Mekka komt van ouds in onzen Archipel het grootste gezag wordt toegekend. Die eerbied voor Mekka is het grootst bij de inlanders, die dit zeker niet geleerd hebben van de Hadhramauters in Indië gevestigd (de zoogenaamde Arabieren), die hoewel zij telkens tusschen Arabië en Indië heen en weer trekken, slechts zelden zelf een bedevaart doen. Maar hun afstammelingen in Indië, naarmate zij hun Arabisch karakter en taal verliezen, gaan wat eerbied voor Mekka betreft meer en meer tot de opvatting der inlanders, de echte Mekka-generatie. over.

Hiermede eindigt dit opstel dat 81 pagina's beslaat en dus hier natuurlijk slechts onvolkomen gerefereerd is. Het maakt zeer den indruk van niet-af te zijn. Hopen wij dat de schrijver het spoedig vervolge. Hij maakt hierbij de beste propaganda voor het vak dat hij te Delft zoo lang doceerde, en dat men thans in sommige kringen schijnt te minachten.

* * *

Een zeer belangrijk artikel is het opstel van H. E. D. Engelhard over de korpsen gewapende politiedienaren op de buitenbezittingen in het *Tijdschr v. h. Binnenl. Bestuur*, afl. 5.

De verdediging tegen den buitenlandschen vijand (den B. V. zooals men in Indië zegt) heeft uitsluitend Java tot onderwerp: ten minste men hoort er niet van dat ooit de buitenbezittingen ook maar in geringe mate de aandacht trekken. En toch kan daar een ontzagwekkende macht tegen een inlandschen vijand worden geschapen, die, in de ure des

gevaars, vereenigd met het leger, sterk aangevoerd en toegerust met de zoo onontbeerlijke terreinkennis, den B. V. het hoofd kan helpen bieden. Tevens kan de schatkist daarmee belangrijk gebaat worden. Schrijver doelt op een radicale hervorming in dat kwijnende instituut: de korpsen gewapende politiedienaren (G. P. D.). Op suggestieve wijze wordt uiteengezet welk een paskwil de instelling der G. P. D. thans is. Wij verwijzen de belangstellenden ten deze naar het opstel zelf; trouwens aan velen onzer lezers zullen die corpsen en hun inrichting wel bekend zijn.

Wat zijn nu de reorganisatieplannen van den heer Engelhard?

De term „korpsen G. P. D." doet in elk gewest de aanwezigheid van een lichaam vermoeden, waarvan de onderdeelen — detachement genoemd — in een nauw verband staan, zoo onderling als tot het geheel, evenals dat bij het leger het geval is. Niets is minder juist, want de feitelijke toestand is, dat in geen gewest een „korps" in dien geest bestaat. Die naam wordt gegeven aan een aantal troepjes varieerende van 8 tot 25 man, verspreid over het geheele gewest, naar goedvinden van het hoofd van gewest.

De vaak zoo onbeduidende sterkte der detachementen doet de vraag rijzen, waartoe zij anders dienen dan tot vermeerdering van het aantal politie- of bureauoppassers bij het hoofd van plaatselijk bestuur en om voor diens bureau of woning te loopen schilderen. Die versnippering lijdt tot noodelooze uitgaven, omdat zij een grooter kader vereischt, dan noodig, ten einde als kommandanten van detachementen op te treden, terwijl zij niet strekt tot bevordering van orde, tucht en krijgsmansgeest. Ook de oefeningen kunnen niet naar behooren plaats hebben, omdat deze zich dan natuurlijk alleen moeten bepalen tot de meest eenvoudige bewegingen en elementaire handgrepen der wapens.

De algemeene toestand van rust en orde op de buitenbezittingen is van dien aard dat in de binnenlanden nergens onmiddellijk gevaar dreigt, en, waar dit het geval mocht zijn, kan bij eenige waakzaamheid en nauwgezette plichtsbetrachting der ondergeschikte ambtenaren het hoofd van gewest spoedig genoeg daarmede in wetenschap worden gesteld om de vereischte maatregelen te nemen.

Daartoe staan hem tal van middelen ten dienste, bijv. op geheel Sumatra over 't algemeen goede wegen, die nog steeds verbeterd en uitgebreid worden, daarbij een geregelde postverbinding met de binnenlanden en een telegrafische met de gewestelijke hoofdplaatsen; verder een telefonische gemeenschap in de Padangsche Beneden- en Bovenlanden evenzoo ter Sumatra's Oostkust. Ook dient vermeld de inlandsche posterij door middel van kĕmits tusschen de verschillende distrikten en kampongs, de Spoorwegen ter West- en Oostkust en eindelijk het door het Gouvt. gesubsideerde transportwezen in de geheele residentie Palembang met karren en de welbekende Deeleman wagentjes. Hier behoeft niet eens gesproken te worden van de talrijke politieoppassers — bereden of niet bereden — in elke residentie bescheiden, waarvan ook partij kan getrokken worden tot het afzenden van berichten in spoed vereischende gevallen, indien over geene andere, betere middelen kan beschikt worden.

Als men in 't oog houdt dat het doel der korpsen G. P. D. moet zijn om op of in de nabijheid van de zetels van het bestuur in het binnenland steeds een gewapend korps ter beschikking te hebben, geoefend en sterk genoeg om besturende ambtenaren in de gelegenheid te stellen in

al de gevallen, waarbij de gewone politie niet bij machte is de rust te herstellen, spoedig en krachtdadig op te treden, dan zijn als van zelf in elk gewest de centra aangewezen, waar een garnizoen van G. P. D. behoort te worden gelegd. Dan ook heeft men steeds voldoende tijd en gelegenheid om met de aangegeven middelen de vereischte hulp te requireeren en te ontvangen. Ook met den politieken toestand moet rekening worden gehouden d.w.z. is hij van dien aard dat de bevolking in bedwang moet worden gehouden of dient het daar aanwezige korps eenvoudig om de besturende ambtenaren te steunen in het voeren van hun gezag. zooals in de Lampongsche distrikten en in de Minahassa?

Wel zijn er fanatieken en ontevredenen, maar dat fanatisme en die ontevredenheid zijn volstrekt niet zoo algemeen dat zij eenige zorg baren. In algemeenen zin kan gezegd worden, dat die centra zullen moeten liggen op alle hoofdplaatsen van afdeelingen, waar een groot militair garnizoen niet aanwezig is.

Wat gezegd werd van de versnippering der krachten van de korpsen G. P. D. geldt in meerdere mate van de bezetting der militaire posten. Naar het oordeel van bevoegde beoordeelaars is de sterkte van het indische leger te gering om onder normale omstandigheden op den duur aan de gestelde eischen te voldoen, zooveel te minder in geval eener vijandelijke invatie.

Schrijver wil daarom alle militaire posten in de binnenlanden doen inrukken met uitzondering van Timor Koepang en dergelijke, welke wegens hun isolement moeten behouden blijven, tot zoolang een betere, snellere communicatie per telegraaf met Java, dus met Batavia, zal zijn tot stand gebracht. De daardoor beschikbaar gekomen sterkte dier garnizoenen zal aan het leger zeer welkom zijn.

Ook bij het legerbestuur bestaat een verklaarbare neiging tot concentratie van troepen, omdat bij te veel verdeeling de oefening en tucht te wenschen overlaten, de manschappen minder soldaat blijven. Die posten zou Engelhard willen doen bezetten door G. P. D., die dan de verblijfplaatsen der troepen (kazernes enz.) zonden kunnen betrekken, wat uit een finantieel oogpunt ook aan te bevelen zou zijn. Zij zouden dan tevens in tijden van beroering tegen den eersten aanloop van kwaadwilligen bestand zijn en kunnen dienen tot schuilplaats voor vrouwen en kinderen der Europeanen en inlandsche ambtenaren en hoofden. Daartoe zouden echter die korpsen op een andere wijze moeten worden samengesteld als tegenwoordig.

Bij de vroegere organisatie der korpsen G. P. D. stond het denkbeeld op den voorgrond dat zij waren en moesten blijven gewapende korpsen onder civiel beheer, waarmede het militaire departement hoegenaamd geene bemoeinis — althans niet meer dan hoogst noodig — moet hebben. Langzamerhand kwam men tot de overtuiging dat zonder behoorlijke discipline en voldoende krijgsmansgeest die korpsen weinig nut opleveren en niet aan het doel beantwoorden konden. Men ging toen over tot de aanstelling van europeesche instructeurs uit het leger, maar bedacht daarbij niet dat zij in den regel slechts goede, flinke militairen zijn en blijven, zoolang zij onder strenge controle en een ijzeren, militairen krijgstucht staan. Deze worden bij de korpsen G. P. D. niet gevonden en daarmede is hunne organisatie veroordeeld en behoort zij gewijzigd en in overeenstemming gebracht te worden met de hedendaagsche eischen welke aan die troepen mogen gesteld worden.

Zie hier de voorstellen van Engelhard:

1e. onttrekking dier korpsen G. P. D. aan het direkt gezag en de bemoeienis der ambtenaren van het binnenlandsch bestuur met behoud van het beginsel, uitgedrukt in de eerste alinea van het Reglement van Orde en Tucht, namelijk, dat zij staan onder het oppergezag van het hoofd van bestuur; 2e. plaatsing onder hun eigene aanvoerders; 3e. deze alsmede het kader en de manschappen bij voorkeur te kiezen uit gewezen officieren en militairen van het leger. Aanbeveling zou het wijders verdienen om alle gewestelijke korpsen zonder onderscheid wat betreft formatie, oefeningen enz. geheel op denzelfden voet te schoeien als het leger en de officieren niet altijd in 't zelfde gewest te laten maar over te plaatsen naar gelang van omstandigheden.

Aan het hoofd van een korps behoort gesteld te worden een gepensionneerd kapitein van het leger bij voorkeur te kiezen uit de infanterie en direkt ondergeschikt aan het hoofd van gewestelijk bestuur, van wien hij zijne bevelen ontvangt.

Als kommandanten van detachementen van 25 man en sterker zouden in aanmerking kunnen gebracht 1e of 2e luitenants dan wel onderluitenants met den rang van 2e luitenant.

Het kader wordt aangeworven uit gewezen europeesche en inlandsche militairen van de infanterie, oppassende personen van goed gedrag. Om hun maatschappelijken toestand te verbeteren moeten zij aangenomen worden zoo mogelijk voor een graad hooger dan de laatste door hen in 't leger vervulde, hetgeen zeker een gunstigen invloed op de werving moet uitoefenen.

Zij moeten de kern vormen van de korpsen G. P. D. en daarom zooveel mogelijk bestaan uit personen, die door opvoeding en ontwikkeling eenigermate boven de kamponglieden uitsteken, maar daartoe is noodig de medewerking der betrokken korpskommandanten. Zonder de voorgestelde reorganistie is van hen weinig medewerking te verwachten, want 't is alleszins verklaarbaar dat de militaire autoriteiten gaarne zien, dat een flink oppassend militair, wiens dienstverband geeindigd is, door reengagement voor het leger behouden blijft en dus ongaarne medewerken om hen te doen overgaan bij korpsen als de tegenwoordige G. P. D. die alle militaire waarde missen. — Geheel anders zullen de inzichten dier autoriteiten worden, indien zij weten, dat de gewezen militair overgaat bij korpsen, op militaire leest geschoeid onder bevel van gewezen officieren. Het leger heeft dan in zoodanige korpsen inderdaad een reserve, die in tijden van gevaar uitstekende diensten kan bewijzen.

Om hun weerbaarheid te verhoogen en hen te gewennen met het geweer om te gaan, dat velen hunner, naderhand in 't leger getreden, moeten gebruiken, is noodig dat de korpsen G. P. D. bewapend worden met hetzelfde geweer, dat bij de infanterie in gebruik is. Alle oudgediende militairen zijn daarmee reeds goed bekend. Bovendien maakt dit de instructie en de oefening der rekruten gemakkelijk. Misschien ware het beter repeteerkarabijnen te verstrekken, als zijnde handiger in het gebruik en dus meer voldoende voor een politiekorps. Het beaumont achterlaadgeweer is voor deze korpsen ongeschikt, omdat het te zwaar is, terwijl de lange bajonet tot niets nut is, integendeel veel last veroorzaakt bij oefeningen en bewegingen. In elk geval is het nog beter dan het tromplaadgeweer, waarmede de korpsen G. P. D. in sommige gewesten nog bewapend zijn. Bij de bevolking, waar ook, vinden dergelijke geweren volstrekt geen aftrek meer.

Over de bezuinigingen door den fiscus en de verbetering der weerbaarheid tegen den B. V. worden verder nog eenige denkbeelden ontwikkeld.

Wij bevelen deze *ballon d'essai*, hooger zal de geachte schrijver dit voorontwerp ook niet aanslaan, in de overdenking aan van de civiele zoowel als de militaire autoriteiten. Wij hebben van andere zijde wel eens het denkbeeld hooren opperen, de G. P. D. te vervangen door korpsen marechaussees. Den heer Engelhard zweeft dunkt ons ook zoo iets voor den geest.

* * *

In afl. 4 van hetzelfde Tijdschrift van Binnenl. Bestuur geeft M. P. Korevaar een opstel over de personeele bepalingen voor inlandsche ambtenaren.

Wij kregen daaruit den indruk eener schromelijke onbillijkheid, die ons gouvernement pleegt tegenover de inlandsche ambtenaren, vergeleken met hun Europeesche collega's. De groote verschillen tusschen die beide rubrieken van staatsdienaren, die onbillijk schijnen, betreffen toch 5 punten: 1°. de voorschotten bij verplaatsing; 2°. de binnenlandsche verloven; 3°. de reis- en verblijfkosten: 4°. de vrije geneeskundige behandeling; 5°. het weduwen- en weezen-pensioen.

Geresumeerd komen Korevaar's wenschen hierop neer:

1e. dat voor de inlandsche ambtenaren nieuwe en duidelijke bepalingen worden vastgesteld op het verleenen van voorschotten bij verandering van stand- of woonplaats in den geest van die welke voor de Europeesche ambtenaren gelden.

2e. dat de bepalingen op het verleenen van binnenlandsch verlof wegens ziekte voor inlandsche ambtenaren zoodanig worden gewijzigd, dat door hen bij verlof wegens ziekte gedurende den geheelen duur van dat verlof vol tractement wordt genoten.

3e. dat aan de inlandsche ambtenaren worden toegekend reis- en verblijfkosten bij verandering van stand- of woonplaats, en

4e. dat aan inlandsche ambtenaren wier bezoldiging *f* 150 's maands of minder bedraagt, worde toegekend vrije geneeskundige behandeling en kostelooze verstrekking van geneesmiddelen.

De betrekkelijk geringe offers, die hiervoor noodig zijn, kunnen volgens Korevaar gevonden worden door bezuiniging op reis- en verblijfkosten van Europeesche ambtenaren, die hiertegen echter zeker wel bezwaren zullen hebben.

Wij willen hier een woord van waardeering uitspreken voor den heer Korevaar, die hier een voor de waardeering van ons bestuur in Indië zeer gewichtig beginsel heeft aangevallen: het in alle richtingen meten met twee maten, waar het Europeanen of inlanders geldt als ambtenaren, waarbij de inlander altijd de kleinste maat krijgt.

* * *

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* gaf (29 Nov.) een dubbel hoofdartikel over de vertegenwoordiging van onze koloniën. Na een breede uitweiding over den beweerden achteruitgang van den Javaan, waaraan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* alsnog niet gelooft, en die volgens dit blad daarenboven niets te maken heeft met de inrichting van het bestuur der kolonie, wordt de noodzakelijkheid bepleit voor het departement van koloniën, meer dan voor een ander departement, van een goed gebruik van de in art. 110 der Grond-

wet gegeven bevoegdheid, om ministers, bij het behandelen van voorstellen in de Kamers, te doen bijstaan door bij koninklijk besluit aangewezen commissarissen.

Na partij te hebben gekozen tegen een kolonialen raad of eenig ander lichaam dat het raderwerk nog ingewikkelder zou maken, wordt een niet zeer gunstig oordeel geveld over de altijd in zeer kleinen getale in de Kamer aanwezige „koloniale specialiteiten", wier aantal onder het uitgebreide kiesrecht nog dalende is. Dit zijn lieden, die hun toekomst zien in Nederland, niet in de kolonie en die hun licht opsteken bij niet te controleeren persoonlijke inlichtingen en uit Indische dagbladberichten. En dat de Indische pers bij het Rotterdamsche orgaan niet gezien is kon men reeds afleiden uit het feit dat haar persoverzicht zich zoo zelden bezig houdt met hoofdartikelen uit die Indische pers.

Wanneer nu die gebrekkig ingelichte koloniale specialiteit van tijd tot tijd ereis een samenspraak houdt met den minister van koloniën, staan in de Kamer de meeste andere Kamerleden daarbij te luisteren, „niet wetende en niet in staat te onderzoeken aan welke zijde het recht is." — Dit laatste gedeelte, door ons aangehaald, geven wij gaarne toe; de eerste alinea in de laatste zinsnede gelieve de naieve lezer echter vooral niet woordelijk optevatten. Als de koloniale specialiteit in de Kamer met den minister zijn woordgevecht houdt, loopen de meeste andere Kamerleden weg en staan er dus niet bij; en, als ze er bij staan, luisteren zij in 't geheel niet. Doch hoe dit alles zij, de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* verlaat in haar tweede artikel het veld der blauwe beschouwingen, om ons voor te stellen Indië in de Kamer te doen vertegenwoordigen (beter afvaardigen) zóó, dat niet nog eenige van die bedenkelijke koloniale specialiteiten door een achterdeurtje binnen laten.

Aan onze Tweede Kamer zouden kunnen worden toegevoegd eenige afgevaardigden, door de Europeesche ingezetenen van Ned. Indië — waarom ook niet door inlanders, die waarborgen van ontwikkeling bezitten? — bij keuze aan te wijzen. Hun aantal zou niet groot behoeven te zijn: in den aanvang vijf. Wanneer drie daarvan uit Java worden afgevaardigd, dan komen de drie volks-afdeelingen van het voornaamste eiland van den archipel tot haar recht: Batavia, als ambtelijk middelpunt, voor het Soendaneesche; Semarang, waar de invloed van de Vorstenlanden zich doet gelden, voor het Javaansche; Soerabaja, de nijverheids- en handelshoofdplaats, voor het Madoereesche ras. Voor Sumatra zou het blad Medan, de hoofdplaats van Deli, eerder in aanmerking willen doen komen dan Padang, waar misschien weder een ambtenaarsvertegenwoordiging op den voorgrond zou treden. „De industrieele en arbeidersstoestanden op de Oostkust worden tegenwoordig zóó dikwijls eenzijdig in de Kamer ter sprake gebracht, zonder dat er iemand met eigen ervaring zijn stem kan verheffen, dat vertegenwoordiging der dáár gevestigde, gewichtige belangen wenschelijk geacht moet worden".

Voor het oostelijk gedeelte van den Archipel zou Makassar het aangewezen centrum zijn. Het is waar dat Menado, met de Minahassa, en de Molukksche eilanden dan zonder eigen vertegenwoordiger zouden zijn; doch het blad denkt, dat men te Makkassar aan den eenen en te Soerabaja aan den anderen kant voldoende op de hoogte is van den stand van zaken in het verdere Oosten, om daarover mee te spreken. Daarbij: het is de bedoeling, de afvaardiging vooreerst niet in te veel onderdeelen te splitsen.

De grenzen dezer „kiesdistricten" — geographische kies-afdeelingen ware juister — wijzen zich nu vrij wel van zelf aan.

Met de aanspraak om kiesbevoegdheid zij men niet bekrompen. Een grondslag daarvoor in ingezetenschap, in gestadigheid van woonplaats, in gevestigden maatschappelijken staat, in belastingplichtigheid, of anderszins, is niet moeilijk te vinden.

Natuurlijk moet art. III in het Regeerings-reglement wordt gewijzigd, zoodat kiezersvergaderingen geoorloofd worden.

Verkiesbaar zouden zijn, evenals hier te lande, de mannelijke ingezetenen van een bepaalden leeftijd, in het volle bezit hunner burgerlijke en burgerschapsrechten. Nu de afgevaardigden uit de koloniën niet zouden vormen een zelfstandig lichaam, maar opgenomen worden in de algemeene vertegenwoordiging van het Nederlandsche volk, moet men zich niet al te ongerust maken over „ongeschikte" elementen. Het zal van henzelf afhangen, of zij in de Kamer het aanzien verwerven, dat hun toelaat op den loop der zaken invloed uit te oefenen. Werd er eens een heethoofd of een warhoofd afgevaardigd, hij zou of in de koele atmosfeer, waarin hij zich verplaatst zou vinden, tot bedaren komen of ervaren, dat hij daar niet veel uitricht met bittere woorden en met machtspreuken. Van deze twee krijgt trouwens de Tweede Kamer tegenwoordig reeds genoeg te hooren om er, zelfs al werden ze voortaan soms met de bekende „indische peper" bestrooid, niet vervaard voor te zijn.

De *N. Rott. Ct.* wil, dat er een tijdperk van onafgebroken verblijf in Indië van bijvoorbeeld tien jaren, tot voorwaarde gesteld zou worden. De benoeming zou geschieden voor vier jaren. evenals hier, maar anders dan in Nederland, zou de bevoegdheid om herkozen te worden, uitgesloten moeten zijn voor het eerstvolgende verkiezingstijdperk. Het is te doen om stemmen uit de Indische samenleving, frisch van dáár vernomen, onvermengd met tonen of tongvallen uit het moederland. Anders krijgen wij onze tegenwoordige Indische specialiteiten in een anderen vorm terug. Het blad ziet niet over het hoofd het bezwaar dat hierdoor een afgevaardigde, die zich uitnemend het mandaat waardig heeft getoond, plaats kan moeten maken voor een ander, die in geschiktheid bij hem achterstaat. Het hoofddoel weegt echter het zwaarst.

De stemming zou, in overeenstemming met het vertegenwoordigen van groote geographische kringen, niet in persoon, maar door het inzenden van briefjes moeten geschieden. Hierdoor zou tevens de kans op samenscholingen, op de dagen dat het er 't meest op aankomt, alweer kleiner worden. Uit de hoofdplaats van het kiesdistrict, zou tegen den tijd dat er een verkiezing gehouden moet worden, aan ieder kiezer een stembriefje, met gewaarmerkt briefomslag gezonden wordt. De dag, waarop de stemming afgeloopen wordt verklaard, wordt vastgesteld in overeenstemming met het aankomen der posten. Vóór dien datum zendt ieder kiesbevoegde zijn ingevuld stembiljet in gesloten omslag naar de hoofdplaats, waar het door het hoofd van gemeentelijk bestuur in ontvangst genomen en, in tegenwoordigheid van bijzitters, geopend wordt. Daarna wordt de uitslag vastgesteld. Is er herstemming noodig, dan moet hetzelfde herhaald worden.

Deze wijze van kiezen is omslachtig en langzaam. Men moet hierbij in aanmerking nemen, dat het, in dit systeem, of een Indisch afgevaardigde precies op tijd in Nederland is om zijn plaats in de Tweede Kamer in te nemen, er

niet veel op aankomt Of er vijf, vier of drie Indische leden aanwezig zijn, maakt geen overwegend onderscheid: Om deze reden zouden vacatures tusschentijds misschien niet eens vervuld behoeven te worden.

Aan afvaardiging voor een betrekkelijk zoo korten tijd, als bedoeld wordt, zou een schadeloosstelling verbonden moeten zijn, die het aannemen van een mandaat mogelijk en begeerlijk maken zou. Zij zou dus, wegens het verschil in geldswaarde, hooger moeten wezen dan die der Nederlandsche Kamerleden. De grondslag zou kunnen zijn een evenredig deel van het in Indië genoten inkomen, met vrijen overtocht heen en terug, onder behoud van mogelijke aanspraken op voortgang in ancienneteit, als ambtenaar of officier.

De koloniale afgevaardigden zouden dezelfde onschendbaarheid, dezelfde rechten, bevoegdheden en verplichtingen hebben als de Nederlandsche volksvertegenwoordigers Toch zou het doelmatig kunnen zijn, dat er in enkele opzichten eenig onderscheid bestond. Er zijn vele onderwerpen van wetgeving, die voor de ingezetenen der koloniën, ofschoon niet rechtstreeks, toch ook van beteekenis zijn. Over deze hebben hun afgevaardigden daarom recht tot mede-stemmen. Er zijn echter andere voordrachten, zuiver locaal en voor de Indiën van geen beteekenis hoegenaamd. Van het behandelen daarvan zouden de Indische Kamerleden zich, desverkiezende, kunnen onthouden, om hun tijd nuttiger te besteden. Als een vingerwijzing daarheen zou kunnen dienen, dat bij het berekenen van „de helft der leden", die volgens art. 105 der Grondwet bij het beraadslagen of besluiten aanwezig moeten zijn, de koloniale afgevaardigden niet meetelden. Voorts zou in het reglement van orde der Kamer bepaald kunnen worden, dat in elke afdeeling steeds één lid uit Indië zitten zou, zóó dat bij de gedachtenwisseling de voorlichting, die wij wenschen, verzekerd zou zijn.

Zullen door deze bijzondere koloniale vertegenwoordigers de Indische specialiteiten. zooals wij ze kennen, overbodig worden? Een Mirandolle, een Van Dedem, een Levyssohn Norman, een Bool, — om alleen dooden te noemen — zouden een zeer gewaardeerd element in de Tweede Kamer blijven, zoowel uithoofde hunner bekendheid met koloniale vraagstukken, als tot behartiging der belangen, welke door een Nederlandsch kiesdistrict hun worden toevertrouwd. Ook om de voorstelling van zaken te controleeren en zoo noodig te verbeteren, welke door de afgevaardigden uit de koloniën zou worden gegeven, is voor de Nederlandsche Indische specialiteiten eene taak in de Kamer als aangewezen. Voor hen hebben echter de kiezers in het moederland te zorgen. Het is de wensch der *N. R. Ct.*, dat het dezen niet ontbreken moge aan het besef van het groote belang, dat er voor Nederland in een wijs koloniaal beleid gelegen is.

* * *

In de *Ingenieur* (No. 48) schrijft de ingenieur der B. O. W., thans leeraar aan de H. B. S. te Batavia J. L. Quant een artikel waarin hij betoogt dat er geen reden zou kunnen bestaan om de ingenieurs, als ze leeraar zijn, lager te bezoldigen dan doctoren-leeraren. Hij begint dat stuk met deze woorden: „Eenige weken geleden meldde een courantenbericht, dat een reorganisatie werd voorbereid van het personeel der hoogere burgerscholen in Indië, die o.a. beoogde een gepriviligeerde positie in het leven te roepen voor bezitters van den doctorstitel."

Uit een ander opstel in deze aflevering zal de ingenieur Quant kunnen zien, dat die voorbereiding inderdaad bij den directeur van O. E. en N. bestaat, al zeide de minister van koloniën dat hem van plannen der Indische *regeering* niets bekend is.

Hoe zeer het M. O. is doordrongen met den ingenieurs-baccil, blijkt uit de opgave van Quant, dat, ongerekend degenen, die bij hun Delftsch diploma den doctorstitel bezitten, thans aan gewone hoogere burgerscholen geplaatst zijn: als directeur drie ingenieurs, te Amsterdam, Rotterdam en Breda, als leeraar zeven en twintig ingenieurs en technologen, te Soerabaja (4), te Batavia (2), Delft (2), Tilburg (2), Rolduc (2), Amsterdam, Rotterdam, Haarlem, Arnhem, Leiden, Maastricht, Zutphen, Deventer, Schiedam, Alkmaar, Helder, Apeldoorn, Gorkum, Winschoten en Winterswijk.

Wij moeten den heer Quant opmerken, dat als hij eens nagaat hoevelen ingenieurs — levenden en overledenen — het middelbaar onderwijs, beter gezegd, de H. B. S., weer verlieten, niet omdat het hen niet beviel, of zij aan de H. B. S. niet aanstonden, maar omdat zij iets beters in dezelfde lijn (professor aan Universiteit of P. S.) of in een andere lijn (zooals Quant als hij wellicht later weer in den Indischen waterstaat gaat dienen) hij tot verrassende ontdekkingen en tot meer dan een dubbel totaal zal komen. Maar dat onderzoek is niet zoo eenvoudig, omdat eenigen van hen zonder een Universiteit bezocht te hebben als doctor te boek staan, namelijk als *doctor honoris causa* (Schols, Van Pesch, Kluyver en anderen).

* * *

In het *Algemeen Handelsblad* treffen wij deze maand weinig Indische artikelen aan, die ons tot afzonderlijke behandeling in het persoverzicht nopen.

In het nummer van 11 Dec. „De Indische Schuld" wordt de heer van Kol geprezen wegens zijn nota en sympathie betuigd met zijn denkbeeld om de financieele scheiding uit te spreken, *nadat* bepaald zal zijn dat Nederland nòg de rente en aflossing (*f* 3.861.000 's jaars) van voor Indische rekening aangegane schulden voor zijn rekening neme.

In het nummer van 20 Nov. „Indische fiscaliteit", een philippica tegen den dwang om openbare verkoopingen te doen plaats hebben uitsluitend door de vendukantoren. Was het eerste artikel een periphrase van de nota van Kol, dit laatste is grootendeels aangehaald uit het jaarverslag der Semarangsche Kamer van Koophandel.

In het geheel geen nieuws bevat „De pandhuispacht" (30 Nov.) terwijl „Poëtische rechtvaardigheid" (1 Dec.) in een Van-dag-tot-dag de billijkheid bepleit om alsnog aan wijlen den kapitein Van Daalen, die in 1874 was voorgedragen tot de Willemsorde doch die niet kreeg omdat hij de hand weigerde aan den gouverneur-generaal London, die orde toe te kennen en zulks uit motief, als wij het goed begrijpen: dat zijn zoon, evenzoo heetende als zijn dappere vader, als kapitein de Willemsorde en de eeresabel heeft verworven.

Op gevaar af van een herhaling van het verwijt dat het *Handelsblad* ons deed, omdat wij een zeker artikel niet noemden, dat de *Indische Gids* een persoverzicht *heet te geven*, moeten wij ons hier beperken tot de opmerking dat deze voorslag blijk geeft van een goed hart.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

MALARIA EN MUSKIETEN.

In Mei 1900 zond het Colonial Office te Londen de doctoren Sambon en Low uit met de opdracht het malaria-seizoen door te brengen in het meest beruchte gedeelte der Campagna Romana. De laatstgenoemde arts gaf aldus zijn ondervinding weer:

„Dr. Sambon, ik en een bediende brachten het geheele malaria-tijdperk — van Juli tot October — door in het zwaarst bezochte deel der Campagna en geen onzer had ook maar de minste aanval van malaria. Om ons heen leden de onbeschermde landlieden op vreeslijke wijze aan die ziekte en in het naastbijzijnde huis op een afstand van 300 yards werden alle zeven bewoners aangetast. Onze muskiet-dichte [1]) hut was gebouwd op de ergste plek die wij konden vinden, $1^1/_2$ mijl van het dorp Ostia, 3 uren rijdens van Rome en op de grens van het Moeras van Ostia. Des daags gingen wij uit zonder eenigerlei bescherming, maar elken avond, een kwartier vóór zonsondergang, trokken wij ons terug in onze hut, waaruit wij nimmer te voorschijn kwamen, vóór dat de zon behoorlijk op was. Het was onnoodig om ons dan nog te beschermen, daar de muskieten zich over dag niet vertoonen. Korten tijd na zonsondergang echter zetten zich myriaden muskieten neer op de netten vóór onze vensters, maar geen enkele kwam ooit in ons huis. Elken avond verschenen zij met groote regelmatigheid en met dezelfde regelmatigheid verschenen zij kort na zonsopgang. Des daags zetten wij onze onderzoekingen voort onder de bevolking. Er is geen gevaar om over dag gebeten te worden. Ik zag, gedurende de maanden dat ik in de Campagna was in het geheel slechts 7 muskieten over dag.

„Wij toonden aldus met stelligheid aan dat, een mensch, mits hij niet gebeten wordt door muskieten, met volmaakte veiligheid kan leven in de slechtst befaamde malaria streken der wereld. Ook werd bevonden dat het volk, dat werkte aan den spoorweg, met volmaakte veiligheid, ook 's nachts kon werken, mits handen en hoofd beschermd zijn. Een ander gedeelte van de proeven betrof de opkweeking van jonge malaria-muskieten in het Santo Spirito Hospitaal te Rome. Nadat deze insecten personen gebeten hadden, die leden aan goedaardige malaria, werden zij per Indische mail naar Londen gezonden, waar proeven met die muskieten werden genomen. De zoon van Dr. Watson en de heer Warren van de school voor tropische geneeskunde

1) *Musquito-proof* vertalen wij maar met *muskietdicht*, zooals men ook *water-proof* met *waterdicht* vertaalt.

lieten zich door die muskieten bijten; zij kregen behoorlijk, goed te constateeren malaria-aanvallen en malaria-parasieten werden aangetoond in hun bloed.

„De Italiaansche Regeering heeft nu middelen beraamd om de spoorwegambtenaren in de malaria-streken te beveiligen; hun hutten zullen beschermd worden met gaas.

„Ik voeg er nog aan toe, dat wij in 't geheel geen chinine gebruikten, en, om de valschheid aan te toonen van de theorie dat malaria wordt opgeloopen door de lucht in te ademen, sliepen wij steeds met al onze vensters open."

* * *

Wij vinden deze eenvoudige mededeeling zeer belangrijk. Muskieten zijn bij ons in Indië nooit zeer populair geweest; maar men heeft tot nu toe toch hoofdzakelijk bepaald tot hun verdrijving uit bed, hoogstens uit slaapkamer. Ook waren er enkele lieden, die zich in een muskietennet afsloten van de buitenwereld als zij zaten te werken. Maar de *sapoe-lidi*, noch het net, dat bed of kamertje beveiligt, zijn voldoende om de muskieten uit het huis te houden.

Als onze Engelsche vrienden gelijk hebben, dan dient de strijd tegen de muskieten ernstiger te zijn, willen wij ons voor malaria afdoende beveiligen.

v. S.

Welke Javaansche taalvorm moet bij de prediking gebruikt worden?

Het zal aan velen bekend zijn geworden, dat op het gebied der zending onder de Javanen in den laatsten tijd een woordenwisseling ontstaan is over den te gebruiken Javaanschen taalvorm bij het prediken in de kerk. Ik acht het noodig te zijn het publiek dat belangstelt in deze zending, op dat punt in te lichten, ten einde te voorkomen, dat vooringenomenheid zonder degelijken grond de schaal te vroeg zou doen overhellen naar de eene of de andere zijde.

Met betrekking tot de gelijkheid of het verschil in stand van een spreker met den aangesprokene heeft de Javaansche taal twee verschillende hoofdvormen voor een zeker aantal woorden, bepaaldelijk dezulke die in elke rede gedurig of veelvuldig terugkomen. De vorm van spreken tot geringen of tot lieden uit den middenstand, in 't kort die geen rang of aanzien in de maatschappij hebben, hetzij de spreker zelf tot dien stand behoort of er boven staat, wordt genoemd n g o k o. Deze benaming is de werkwoordsvorm van de verdubbeling van het woordjen k o, een verkorting van k o w é, *gij*, omdat in dien vorm dit het voornaamwoord van den tweeden persoon is. Veeltijds vindt men dat k o w é voorgesteld als beteekenende *jij* en *jou*. Hiermede doet men de taal geweld aan, want ofschoon het daarvoor dienen *kan*, zoo is dat toch niet de gewone zin. Voor dat bepaalde *jij* of *jou* heeft de Javaan geen woord. In 't kort, het n g o k o is de familjare, vertrouwelijke taal, de taal *zonder omslag of complimenten*.

De vorm van spreken tot meerderen en tot lieden van rang of hooge afkomst, als ook bij dezen onderling, heet k r a m a, hetwelk zeggen wil *beleefd* of *poliet*. De beleefdheid nu bestaat daarin, dat men sommige woorden en sommige aanhechtsels ervan een ongewonen vorm geeft of wel de woorden verwisselt met andere die niet in zoo algemeen gebruik zijn, maar die in geen enkel opzicht zich aanprijzen als beter of passender dan die in den anderen vorm. Het zou kunnen zijn, dat bij enkele dier woorden de afleiding uit het Sanskriet op iets edelers of voortreffelijkers wijst, maar, daar onder het volk niet dan zeer enkelen iets van die taal weten of gevoelen, kan ook dit in het besproken opzicht geen reden tot voorkeur geven.

Anders is het gelegen met het voornaamwoord van den tweede persoon. Dit beantwoordt geheel aan den aard van het krama, d. i. aan de complimenteuze taal. Het woord luidt s a m p é j a n en beteekent eigenlijk *voeten*. Het wijst er op dat de spreker minstens ondersteld wordt aan de voeten van den aangesprokene te zitten, waar hij dan ook niet hooger dan naar die voeten, of hoogstens de knieën mag opzien en dus als ware 't de voeten of beenen aanspreekt; een complimenteuze zelfvernedering en schepselverheffing alzoo, welke in het burgerlijk maatschappelijk leven zich recht van bestaan heeft veroverd,

maar rechtstreeks strijdt met den geest van waarheid en broederschap die in de prediking in de Gemeente moet heerschen. Maar er is meer: de kramavorm laat geen vermaning toe, veel minder bestraffing of zelfs iets wat er naar zweemt, terwijl die toch doorgaans in de prediking *niet* gemist *mag* worden.

„Wat er naar zweemt": een staaltje uit vele. Iemand zal zijn meerdere iets wijzen, b.v. den weg of een plaats of de manier van iets te verrichten. Dan mag het woord *wijzen* of *aanwijzen* niet gebruikt worden, zelfs in zijn kramavorm niet, omdat in het grondwoord ook de beteekenis van berisping of verwijt opgesloten ligt; en behalve dat, zou het voor den meerdere een beleediging zijn *uit te spreken*, dat de mindere iets hoegenaamd beter zou weten dan hij; zoo blijkt wel dat de politesse vrij wat heeft van politiek en van politoer of vernis; en het is dus klaar dat het krama *niet* dienen kan of mag voor de prediking in de gemeente.

Er is gezegd: de voorganger is broeder onder de broeders en daarom moet hij krama spreken. Ik zeg: dáárom moet hij *ngoko* spreken, want onder broeders gebruikt men, ook de Javaan geen complimenten of omwendingen, maar men spreekt ruiterlijk uit wat men te zeggen heeft. Ook volgens de Javaansche gewoonte of adat geldt die regel. Waar men elkander geheel als broeders beschouwt, ook als werkelijke broeders te zamen, daar spreekt men geen krama, maar ngoko.

Nog is gezegd: de Apostel Paulus leert aan zijn leerling Timotheus in de toespraak tot de gemeente *deftigheid* in acht te nemen. Welnu, niemand die het Javaansch kent, zal meenen dat men in ngoko niet deftig spreken kan. Hoe zou het anders gaan met regeeringsverordeningen, koninklijke besluiten en rechterlijke uitspraken! Inderdaad kan men daarin een zeer gekuischte rede houden, in volle waardigheid. Wel zijn in het ngoko woorden die verre van gekuischt zijn, scheld- en triviale woorden, maar die zijn zeer goed te mijden. De Javaan heeft ze zelf reeds afgescheiden onder den naam van grof ngoko. Ook moet tot het deftige een zekere zeggenskracht gerekend worden, en juist daarin lijdt het krama vaak merkelijke schade door de afwezigheid van vermaan en bestraffing, als mede door de veelvuldige herhaling van sommige verlengde aanhechtsels der woorden.

En waarlijk, de Javaansche taal is rijk en buigzaam genoeg, om, wanneer iemand een enkel woord ontmoet dat voor *zijn* gevoel wat te weinig vriendelijk luidt, dat met een ander uit denzelfden vorm te verwisselen. Zoo indien iemand in de prediking het k o w é wil vermijden (al is het voor den geringen Javaan geheel niet stootend) dan kan men daarvoor immers s a d o e l o e r, *broeders* zeggen, hetwelk evenzeer als voornaamwoord kan dienen, terwijl voor *zusters* hetzelfde woord gereed staat, zoodat één woord algemeen van toepassing is.

Ten laatste moet ik wijzen op het spreekwoord: „c'est le ton qui fait la musique." Een klein voorbeeld. Wanneer de leden der gemeente te Djapara, die ik jaren lang in ngoko, met k o w é en s a d o e l o e r, heb aangesproken, mij hier te Pati na mijn veeljarige afwezigheid eens komen bezoeken, is het aandoenlijk de blijken te zien van hun innige gehechtheid aan ons, welke altijd vergezeld gaat van een of ander om ons genoegen te doen, als voortbrengsel van hun grond of hun handenarbeid.

Men bedenke toch ook nog de in 't oogvallende strijdigheid tusschen spraak

en houding bij het prediken in krama! Men spreekt alsof men aan de voeten van het auditorium in de laagte zat en vandaar niet dan een weinigje opwaarts zag, en inderdaad staat men vrijwel verheven boven de vergadering, misschien zelfs op een podium of preekstoel en ziet van daar uit de hoogte op de lieden neder.

De verdediger van het krama begreep dan ook spoedig dat het bovengenoemde sampéjan geheel onpassend is, en heeft dat verwisseld met djëngandika, waarlijk een zeer deftig woord, maar dat juist daardoor den broederlijk gemeenzamen toon geheel afsnijdt.

Inderdaad, geen andere vorm dan ngoko beantwoordt aan den eisch van broederlijke en deftige gemeenzaamheid die vereischt wordt in een toespraak van een ouderen broeder tot zijn broeders en zusters.

Misschien wijst een of andere kenner van het Javaansch mij op het zoogenaamde madya, een midden- of tusschenvorm, die in het dagelijksch leven veel gebruikt wordt, en vraagt of dat dan niet voor het doel dienen kan. Ook daarvan bedienen broeders zich onder elkaâr nooit. Daarenboven is het een mengsel van ngoko en krama dooreen; en het is juist deze halfslachtigheid welke dien vorm in minachting houdt bij alle beschaafde Inlanders, en die dan ook allerminst stroken zou met de gewenschte *deftigheid*. Het is o. a. zeker dat een meer of min hooggeplaatste Javaan met tegenzin een toespraak in madya zou aanhooren, en liever met ngoko zou willen aangesproken worden.

De bewering is geopperd geworden dat ook de vertaling des Bijbels in krama behoorde te geschieden, natuurlijk de verhalen en leeringen als hoofdinhoud der geschriften. Nog veel stelliger dan tegen het boven besprokene kom ik daartegen op en op zeer gewichtige gronden. Veel van het boven gezegde geldt ook hier.

Die gronden liggen deels op een geheel ander gebied dan hierboven betreden werd, misschien buiten het terrein van dit Tijdschrift. Mocht evenwel, òf het publiek òf de Redactie mij er toe uitnoodigen, dan ben ik ook zeer genegen en bereid daaraan tegemoet te komen.

PATI. P. JANSZ.

Uitspraak van het Maleisch.

In de *Indische Gids* van 1881 blz. 644 maakte ik de opmerking, dat de *i*-klank als in het Hollandsche woord *ik* in het Maleisch onbekend is.

Dr. A. A. Fokker is van een andere meening, want in zijn *Malay Phonetics* blz. 7, lees ik: „*i* (surd) only short; English *i* in *kitten*, *ring* or *ink*", en in navolging daarvan zegt de heer Spat in het hoofdstuk „Klankleer van de Maleische Taal" blz. 12: „*i* als de *i* in het Nederlandsche *ik*".

Heeft de heer Fokker de *i* als in *ik* inderdaad gehoord, „in the spoken Malay as it is pronounced by Malays in the strictest sense of the word"? Ik haal deze woorden uit zijn proefschrift blz. 5 aan, omdat Hollanders en Maleisch sprekende Javanen (die in hunne taal wèl een *i*-klank hebben als in het Hollandsche *ik*) het Maleische woord voor huid of schil uitspreken als *koelit*, terwijl dat woord in den mond van Maleiers luidt als *koeliet*.

C. P. J. Elout, de vertaler van Marsden's „Grammar of the Malayan Language", zegt omtrent de uitspraak der Maleische *i* op blz. 25 dier vertaling het volgende: „Observez que *in* dans *minta* et autres semblables n'a pas le son nasal des mêmes lettres dans *pinte*, *guinder*, mais qu'il doit se prononcer comme dans *inaccessibles*, *innover*."

In aanmerking nemende dat Elout van 1827—1830 resident van Riouw is geweest en dat hij bij verschil van opinie met iemand als Marsden wel niet over één nacht-ijs zal zijn gegaan, heeft die uitspraak veel waarde.

Ook Gerth van Wijk zegt in zijne *Spraakleer van de Maleische Taal* blz. 6 § 25: „Nooit komt zij (de *i*) overeen met onze *i* in *dit*, *ding*". In het bovenbedoeld artikeltje in de *Indische Gids* voerde ik nog aan als indirect bewijs voor het niet bestaan van de „surd" *i* in het Maleisch, dat Maleiers geen onderscheid hooren tusschen *petten* en *pitten*.

In zijne Atjehsche taalstudiën *(Tijdschrift voor Indische Taal-, Land en Volkenkunde*, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van K. en W. deel XLII afl. 2) zegt Dr. Snouck Hurgronje: „*i* als ons *ie* in *die* en *ziet* nooit als *i* in *pit*".

Nu is het wel waar, Atjehsch is geen Maleisch, maar dat de *i* als in *pit* onbekend is in het Atjehsch, in het Maleisch van Sumatra's Westkust en ook in het Soendaasch, geeft toch te denken.

Eene andere opmerking betreft de waardebepaling van de Maleische *s*, die altijd scherp is, ook tusschen twee klinkers. Het is noodig daarop de aandacht te vestigen in Engelsche of Nederlandsche werken over de Maleische phonetiek, omdat zoowel in het Engelsch als in het Nederlandsch de *s* tusschen twee klinkers als *z* luidt; b. v. *mason* (E.) *kruisen* (N.) Elout zegt daaromtrent op blz. 17 van bovenbedoelde vertaling: „*s* dans les mots *salah*, *masak*, *atas*, a le son de notre s dans *soeur*, *assez*. Placé entre deux voyelles il vaut mieux le rendre par ç".

In Gerth van Wijks's *Spraakleer* blz. 4 vindt men: „De *s* is altijd scherp en mag tusschen twee klinkers staande niet verward worden met de in het Maleisch niet bestaande *z*, zooals door Nederlanders dikwijls geschiedt; men spreke dus niet uit *pizang, bezar*, maar *piessang, bessar*".

Als men de Maleische *dj* met een Engelschen medeklinker moet vergelijken, dan kan de *j* daarvoor alleen in aanmerking komen. Identiek zijn die beide „sounds" echter in het geheel niet, want in de Mal. *dj* wordt geen sisklank gehoord.

Zou eene vergelijking met *d y* in het snel uitgesproken *do you* niet beter zijn?

Voor Nederlanders schrijvende is het niet noodig zijne toevlucht te nemen tot het Engelsch.

De verwante *dj* en *tj* zouden gelijktijdig behandeld kunnen worden aldus: *tj* als in de woorden *vaatje puntje*; *dj* als in *mandje rondje*, mits men aan de *d* de waarde geve, die zij in het Nederlandsch heeft en die woorden dus niet uitspreke alsof er stond: *mantje, rontje.*

De *j* en *w* heeten ook in het Nederlandsch *halfklinkers*, omdat zij min of meer vocalisch zijn, in de uitspraak nl. worden voorafgegaan de door *j* en de *w* door *oe*.

In het Nederlandsch zijn die voorafgaande klinkers echter nauwelijks hoorbaar, veel meer in het Engelsch voor de *y* en de *w*.

Dr. Snouck Hurgronje zegt omtrent deze medeklinkers in het Atjehsch: „*j* en *w* als de Arabische of Maleische halfklinkers (de *w* dus als in het Engelsch), niet als onze *j* en *w*".

Gerth van Wijk zegt op blz. 22 van zijne „Spraakleer" omtrent de j: „komt overeen met de Fransche y in il y a: zij is dus j voorafgegaan door eene zeer korte *i*".

Volgens dr. Fokker komen de Maleische *j* en *w* overeen met de Engelsche *y* en *w* tusschen twee klinkers, zijnde *zachter* dan dezelfde Engelsche medeklinkers aan het begin van een woord, terwijl volgens den heer Spat de Maleische *j* en *w* overeenkomen met de Hollandsche *j* en *w*, doch *zachter* zijn.

Als men zegt dat de *w* en de *b* zachter zijn of klinken dan de *v* en de *p*, dan is dat duidelijk, maar de qualificatie van de Maleische *j* en *w* als *zachter* dan de Hollandsche, geeft m. i. geen juisten indruk van het werkelijke verschil.

Eindelijk meen ik bezwaar te moeten maken tegen een verwijt dat Dr. Fokker in het voorwoord van zijn „Malay Phonetics" richt tegen de Nederlandsche scholen, nl. waar hij zegt:

„The same confusion of letters and sounds prevails in nearly all elementary school-books on language, and the teaching of our own tongue, the Dutch, in inferior and middle-schools as well as in the gymnasia, is a constant contradiction of our motto „a language is made of sounds not of letters".

Al sedert meer dan 25 jaren wordt op de lagere scholen in Nederland bij het aanvankelijk leesonderwijs de zoogenaamde klankmethode gevolgd.

Den leerlingen wordt gevraagd hoe een voorwerp heet, dat de onderwijzer hen laat zien of waarvan hij eene afbeelding op het bord teekent, b. v. een roos. Daarna brengt hij zijne leerlingen er toe zelf te zoeken en te zeggen

uit welke klanken het woord *roos* is opgebouwd en eerst daarna wordt hen geleerd, door welke teekens de samenstellende klanken (klinkers en medeklinkers) van het woord worden voorgesteld.

Zoo worden achtereenvolgens door eene geschikte keuze van woorden de verschillende klinkers en medeklinkers geleerd en *daarna* de letterteekens.

Wat „the middle schools" betreft, daar houdt men zich aan hetgeen de heer Fokker zegt op blz. 8 van zijn *M. P.* nl. dit: „Having given a particular sign for each consonant or vowel, I can henceforth speak of the one and the other indiscriminately, saying sign or letter and meaning consonant or vowel".

Alleen bij het aanvankelijk onderwijs van de eerste taal die men aan het kind leert, dus zijne moedertaal, is het noodig, dat het leeren van de klanken voorafgaat aan dat van de letterteekens, maar bij het onderwijzen van eene nieuwe taal b. v. het Engelsch op de H. B. S. is dat niet meer noodig en handelt men zooals Dr. Fokker dat doet van af blz. 8 van zijn *M. P.*

Trouwens reeds op de vorige bladzijden maakt hij zich schuldig aan „confusion of letters and sounds", want klankonderwijs kan alleen mondeling worden gegeven en als men den leerling een boek in handen geeft waarin gedrukt staat (*M. P.* blz. 6): „*g* the Eng. *g* in *game*", dan staat het teeken voor de klank en vergelijkt men feitelijk de *letter* in de eene taal met een *letter* in eene andere. Men begint dan al dadelijk vertrouwen te stellen in de scherpzinnigheid van den lezer, die wel begrijpt dat men zou moeten lezen: the *g* sounds (of i. d.) as the *g* in *game* maar ook dan blijft er verwarring bestaan tusschen letter en klank, want de gedrukte, zichtbare *g* is en blijft een letter en de klank welke door die letter wordt voorgesteld, kan men alleen maar hooren.

Er kan dus in den geest van Dr. Fokker's vooropgesteld motto alleen gehandeld worden, wanneer men het aanvankelijk onderwijs in het Maleisch mondeling geeft, zooals men dat doet, voor de Nederlandsche taal, op onze lagere scholen.

J. HABBEMA.

Welke eischen moet men stellen aan een goed Maleisch woordenboek?

In een artikel in dit tijdschrft (afl. April, 1900, blz. 545) richt de Heer Johan van Dissel, lector voor de Maleische taal aan de opgeheven Indische Instelling te Delft, een verzoek aan allen, die de Maleische taal beoefenen, om hem hulp te verleenen in de onderneming, die hij begonnen is: de samenstelling van een nieuw Maleisch woordenboek. Tevens geeft hij daarbij eenige denkbeelden aan, welke volgens hem bij dien arbeid tot richtsnoer moeten dienen.

In verband met het een en ander uit dat artikel wenschen wij onzerzijds uiteen te zetten wat naar onze overtuiging in 't oog moet gehouden worden, wil men inderdaad een woordenboek voor bedoelde taal tot stand brengen, dat werkelijk *goed* kan heeten.

Allereerst willen wij opkomen tegen 't beginsel, door den Heer van Dissel aangenomen, dat ieder op te nemen woord „belegt" zou moeten wezen, zooals de Duitschers zeggen.

Waar 't een levende taal als de Maleische geldt, is zulk een beginsel in hooge mate vreemd. Een vergelijking van een eventueel samen te stellen Maleisch woordenboek met het „Petersburgsche lexicon" voor het Sanskrit gaat volstrekt niet op. Voor een doode taal, welker woordenschat uit geschriften moet opgediept worden, spreekt het van zelf, dat bij elk woord dient vermeld te worden waar men het, in dien zin gebruikt, aantreft. Voor een taal als de Maleische, die bijna geen literatuur bezit, en waarvan dat beetje nog niet eens behoorlijk uitgegeven is, zou zulk een onderneming onbegonnen werk zijn. Bovendien weet een ieder, die met de Maleische *spreektaal* vertrouwd is, welk een beperkt deel van den ganschen taalschat terug te vinden is in de geschreven verhalen en stukken. Men hoeft het woordenboek van Von de Wall maar op te slaan, om dadelijk te bespeuren, hoe er tal van woorden in de levende taal voorkomen, die men nooit in de literatuur ontmoet.

Doch afgezien van dat al, het heele streven om de taal als 't ware te doen berusten op de geschreven werken is averechts verkeerd waar 't een levende taal geldt, en, waar 't een doode betreft, slechts een redmiddel, iets waarvan men zich bedient, waarmee men zich behelpt, omdat men niets beters heeft. De gesproken taal is en blijft *de taal* bij uitnemendheid, niet de geschrevene. Wanneer zullen *alle* taalbeoefenaars deze eenvoudige waarheid toch eens eindelijk inzien? Eerst *na* het gesproken woord komt het in geschriften neergelegde in aanmerking. Zou iemand, die wel bij zijn verstand is, er ooit aan denken, de natuurlijke historie te gaan bestudeeren uitsluitend uit *afbeeldingen van planten, dieren* en *delfstoffen*. en beweren, dat de levende natuur daarbij maar bijzaak is? De geschreven taal is iets gekunstelds, iets nagebootst, iets dat altijd min of meer een verwrongen beeld van 't levende idioom geeft.

Doch laten we dit verder rusten.

Een hoofdzaak voor een woordenboek eener taal, die, als de Maleische, niet voor ieders persoonlijke waarneming en bestudeering bereikbaar is, is, dat ieder woord zóo geschreven zij, dat men een *zuiver beeld van de uitspraak* krijgt, of dat de uitspraak althans blijke uit een phonetische spelling naast een gewone, praktische, als men deze laatste er bepaald bij wil hebben.

Er is op 't oogenblik geen enkel Maleisch woordenboek, waarin, om eén ding te noemen, de *lengte* en *aard der klinkers* behoorlijk aangeduid is. Daar waar lange klinkers geschreven zijn (Von de Wall) houdt dit verband met de spelling in Arabisch schrift, en iedereen weet, dat die volstrekt geen waarde heeft voor de kennis eener zuivere uitspraak. We hoeven maar even te herinneren aan zooveel *âlif's*, die absoluut niet beantwoorden aan lange a's, b.v. in *dapât*, *sakit*, *akar* enz., waarin de a's in de eerste lettergreep geheel den klank hebben van onze a in *bak*, *zak* enz. Welk bezwaar zou er wezen, om de lange a's steeds door â aan te duiden, zooals C. Spat reeds deed in zijn spraakkunst, en zooals wij deden in onze Maleische Gesprekken en in onzen Leercursus? De korte heldere, want een lange doffe a bestaat niet, zou dan in de weinige gevallen, dat die voorkomt, door ă kunnen weergegeven worden. 't Zelfde geldt voor de overige klinkers.

Zooals 't nu is, weet een studeerende bij een nieuw woord — een, dat hij nog nooit door een kenner van 't gesproken Maleisch heeft hooren voorzeggen — vaak niet, of hij ò of ó, é of è a. a. moet uitspreken. Zoo hoort men dan menschen het woord voor *boom* uitspreken als ware het *poohòn*, terwijl de ware uitspraak twee helderklinkende ó's vereischt. Evenzoo in de plaatsnaam *Johor*. In een vorig artikel over Maleische spelling (in het *Tijdschr. voor N. I.*) noemden we 't voorbeeld *bosân*, waarvan de ware uitspraak ons woord *bossen* nabij komt, terwijl de spelling *bosan* leidt tot de onherkenbaar klinkende verhaspeling *boosân*.

Wat de medeklinkers betreft, moest men een afzonderlijk teeken voor elk aannemen, en niet meer *tj*, *dj*, *nj* en *ng* schrijven. Ook dit leidt tot verkeerde uitspraak. En daar 't Maleisch toch geen vaste spelling heeft, noch in 't Arabische, noch in 't Latijnsche schrift, heeft men de heerlijke vrijheid een consequente spelling te volgen, die een juist denkbeeld van de uitspraak geeft.

De spelling van 't woordenboek hoeft buitendien nog volstrekt niet de maatstaf aan te geven voor een z.g. praktische voor 't dagelijksch leven.

Ook zou desnoods die laatste naast de andere in 't woordenboek kunnen vermeld worden, al zien wij de noodzakelijkheid daarvan niet bepaald in, want welke moeite zou 't wezen, b.v. *tjoetjoe* te blijven schrijven, al geeft het woordenboek *cucu*?

Een derde punt van belang is, dat men eens voor goed afstappe van de zotte methode, alleen de grondwoorden als afzonderlijke woorden op te geven, en de afleidingen steeds onder die grondwoorden te vermelden. Verbeelden we ons een woordenboek van 't Fransch, waar men het woord *longanimité* moet gaan zoeken onder *âme*, waarbij dan vermeld zou dienen te worden, dat *âme* ontstaan is uit *anima*, *anime!* Of dat we in een Nederlandsch lexicon *onverdraagzaamheid* onder den stam *draag* moesten opslaan! Niemand denkt aan zoo iets bij zulk een woordenboek, en waarom dan moet dit regel zijn voor 't Maleisch?

Neen, in een goed Maleisch woordenboek diende men *al* de afleidingen als afzonderlijke woorden op te nemen, behalve alleen de w. w. vorm met het voorvoegsel *di*, welke gevoegelijk naast de stamwoorden kon vermeld worden. Zoo zouden wij een woord als *mengambil* onder de m, en *ambil* onder de a willen opnemen. Sloeg men dan *pengambil* op, en vond het niet, dan zou men veilig daaruit mogen besluiten, dat die afleiding òf niet bestond, òf ongebruikelijk was. Men is dan behoed voor het *eigenmachtig maken van afgeleide woorden*, wat men met de bestaande woordenboeken steeds geneigd is te doen. En ieder, die wat Maleisch kent, weet hoe gevaarlijk dit is.

't Woordenboek zou dan veel dikker worden. Toegegeven, maar 't zou een veel juister beeld van de taal geven. 't Maakte dan ook niet meer het treurige effect van taalarmoede, dat een Maleisch woordenboek met enkel stamwoorden zoo licht maakt.

Nog een andere eisch, dien wij zouden willen stellen, is het opnemen van voorbeelden, korte zinnen of spreekwoorden, en spreekwijzen, „idioms", zooals de Engelschen zeggen.

Wat de *etymologie* betreft, de afkomst der vreemden woorden en den oorspronkelijken vorm dier woorden zouden wij behoorlijk aangeduid wenschen te zien. Daarbij diende dan rekening gehouden te worden met het nieuwe op dit gebied, en monstruositeiten als de afleiding van *kubis* uit Eng. *cabbage* of die van *semula* (wederom) uit Sanskrit *mûla* moesten vermeden worden. Dat op dit gebied nog niet alles behoorlijk onderzocht is, behoeft waarlijk geen bezwaar op te leveren. 't Is bekend genoeg, dat er in zeer voor de hand liggende talen, Fransch of Nederlandsch of Spaansch bijv., verscheidene woorden te vinden zijn, waarvan nog niemand de juiste etymologie gevonden heeft. Zoo is 't lang niet zeker, waarvandaan het Fransche *bis* in *pain bis* komt, en ook niet, hoe men in 't Spaansch aan 't woord *hallar* voor *vinden* gekomen is. En wie weet wat *stief* in 't Nederlandsche *stiefvader* a.a. oorspronkelijk beteekent?

In de woorden van Mal. Polynesischen oorsprong dienden de voorvoegsels steeds in de schrijfwijze uit te komen. Zoo b.v. moest men niet *terjun*, maar *terejun*, niet *terbang* of *bernang*, maar *terebang* of *berenang* schrijven.

Een zaak van gewicht achten wij 't ook, dat men bij ieder woord vermelde, of 't al dan niet in de spreektaal gebruikelijk is, en of 't uitsluitend in *hikâyat-* en poëzie-stijl te vinden is. Op deze wijze worden spreek- en schrijftaal goed uit elkaar gehouden, en dit is in 't Maleisch wel noodig. De domme strijd tegen 't zoogenaamde „hoog" Maleisch, die men thans nog steeds kan waarnemen — getuige de uitval van zekeren heer in den Amsterdamschen gemeenteraad nu onlangs — zou dan ook verminderen. Men zou dan bijv. gaan inzien, dat geen kenner van 't Maleisch ooit zijn leerlingen doceeren zal, zinnen te vormen vol *sabermula's* en *mâka's* of *niscâya's*, evenmin als een verstandig onderwijzer in Indië aan een Javaantje zal leeren, dat wij in 't gesprek rondgooien met *echter's* en *edoch's* of *eilieve's*.

Ten slotte nog — om daarmee van dit onderwerp af te stappen, al erkennen wij gaarne, dat er meer over te zeggen valt — zouden wij wenschelijk achten, ook die woorden op te nemen, welke in 't basterd-Maleisch op Java gesproken voorkomen; doch dan steeds met het woord Java erbij, of bijv. cursief gedrukt. Bij de uitsluitend Batavische woorden als bijv. *dôang* voor *sâja*, kon dan 't woord Batavisch gevoegd worden. Zoo ook zou 't raadzaam wezen, enkele dialectische woorden met vermelding der streek, waar ze voorkomen, aan te halen: bijv. bij het woord *sâhang* voor *peper* Westerafdeeling van Borneo enz.

Een woordenboek op redelijke wijze voldoende aan de bovengestelde eischen zou een zegen zijn voor allen, die in 't Maleisch belangstellen. Hopen wij, dat het in niet te langen tijd eens de Malaïci met zijn geboorte verblijde.

AMSTERDAM. Dr. A. A. FOKKER.

Financieel Overzicht.

AMSTREDAM, 15 November — 15 December 1900.

De rijzing in de Tabaksaandeelen maakte verdere belangrijke vorderingen. Ook ging nog al iets om in de Petroleum-afdeeling. De „Koninklijke" bereikte zelfs den koers van 307½, doch moest een deel van haar avans prijsgeven. Bizondere vermelding verdient nog de daling met 41 % van de aandeelen Mijnbouw Mij. Soemalata. Ook de Tramweg-aandeelen waren flauwer gestemd.

Hooger werden genoteerd:

Aand.		Cultuur Mij. der Vorstenlanden	5¼ %
„		Koloniale Bank	7¼ „
„		Liq. Barge & Moormann	3⅛ „
Cert. v. Aand.		Ned. Handel Mij.	1½ „
Aand.		Ned. Ind. Escompto Mij	5 „
„		Ned. Ind. Handelsbank	5 „
„		Javasche Cultuur Mij.	4½ „
„		Maron Cultuur Mij.	3¼ „
„		Amsterdam Sumatra Cult. Mij	12⅞ „
Cert. v. Aand.		Tabak Mij. Arendsburg	19 „
Aand.		Balangan Tabak Cultuur Mij.	10 „
„		Besoeki Tabak Mij.	7¾ „
„		Deli Batavia Mij.	22 „
„		Deli Maatschappij	14½ „
„		Deli Plantage Mij.	2 „
„		Deli Tabak Mij.	15⅜ „
Pref. Aand.		Idem	6⅞ „
Aand.		Tabak Mij. Franco Deli	9¼ „
„		„ „ Kwala Pessilam	4 „
„	A.	Langkat Cultuur Mij.	14½ „
„	B.	Idem	10 „
Pref. Aand.		Tabak Mij. Langk. Soekaranda	10⅜ „
Aand.		Langkat Tabaksbouw Mij.	6¾ „
„	A.	Langkat Tabak Mij.	10¼ „
„		Medan Tabak Mij.	22 „
Pref. Aand.		Tab. Mij Namoe Djawi	12⅛ „
Aand		Nieuwe Asahan Tabak Mij.	7 „
„	A.	Padang Cultuur Mij	10 „
„	B.	Idem	7½ „
„		Padang Tabak Mij.	12½ „
„		Rotterdam Deli Mij.	7¼ „
„		Senembah Maatschappij	14 „
„	A.	Serdang Tabak Mij.	24 „
„	B.	Idem.	8⅞ „
„		Kon. Paketvaart Mij.	3¾ „
„		Rotterd. Lloyd	4¾ „
„		Stoomvaart Mij. Nederland	5¾ „
„		Java Petroleum Mij.	4½ „
„		Kon. Ned. Mij v. Petr. bronnen	12 „
„		Sumatra Palembang Petr. Mij	2 „
„		Ned. Ind. Expl. Mij.	6 „

Aand.	Redjang Lebong Mijnb. Mij.	$10^1/_2$ %
„	Deli Spoorweg Mij.	$9^7/_8$ „
„	Babat Djombang Stoomtr. Mij.	$5^1/_4$ „
„	Malang Stoomtram Mij.	2 „
„	Serajoedal „ „	$1^1/_8$ „

Lager werden genoteerd:

Aand.	Javasche Bank	$1^1/_4$ „
„	Amsterdam Deli Compagnie	5 „
„	Deli Cultuur Mij.	$3^1/_2$ „
Pref. Aand.	Dordtsche Petroleum Industrie Mij.	$2^3/_8$ „
Aand.	Nd. Celebes Mijnbouw Mij.	9 „
„	Singkep Tin Mij.	8 „
„	Mijnbouw Mij. Soemalata	41 „
„	Madoera Stoomtram Mij.	10 „
„	Modjokerto „ „	$11^1/_2$ „
„	Oost Java „ „	3 „

DIVIDENDEN.

Deli Batavia Maatschappij (interim).	8 %
Amsterdam Deli Compagnie („)	25 „
Cultuur Mij. Pondok Gedeh.	6 „
Kina Cult. Mij. Lodaja.	21 „
Ned. Ind. Tramweg Mij.	$7^8/_{10}$ „
Javasche Bank	$8^8/_{10}$ „
Ned. Ind. Zee en Brandass. Mij.	6 „
2e Idem.	6 „
Naaml. Venn. Industrie v/h. Noothout & Co.	6 „

INCOURANTE FONDSEN.

De volgende werden verhandeld:

Aand.	Cult. Mij. Watoetoelis Poppoh.	105	%
„	Tanah Wangie-Maatschappij.	30	„
„	Koetei Exploratie Mij.	45—80	„
„	Billiton Mij. 1e rubriek	f 1875.— —1955.—	
„	„ „ 2e „	„ 1650 — —1690.—	
„	Mijnbouw Mij. Redjang Lebong.	348	%
„	Bat. Zee- en Brand-Ass. Mij.	10	„
„	O. I. Zee- en Brand Assur. Mij.	$26^1/_2$—32	„
„	Balangan Tabaks Cult. Mij.	$20^1/_4$	„
„	Kayoe Enak Cult. Mij.	30	„
„	Tabak Mij. Arendsburg	626	„
„	Singkep Tin Mij.	106—114	„
„	Deli Langkat Tabak Mij.	250	„
Cert. v. Aand.	Deli Cultuur Mij.	86	„
„	Rotterdam Deli Mij.	225—226	„
Aand.	Ned. Ind. Gas Mij.	141	„
Opr. bew.	Ned. Ind. Landbouw Mij.	f 8.75 — f 10.—	
„	Singkep Tin Mij	„ 66.— ex div.	
„	Javasche Cultuur Mij.	f 42.50 — f 45.—	
„	Suikerfabriek Kalibagor.	f 40.—	
Bew. v. Deelg.	van Obl. Soerab. Bank en Handelsver	2 — $2^1/_{16}$	%
Aand.	Redjang Lebong Mijnbouw Mij.	342	„
„	Cultuur Mij. Pondok Gedeh	101	„
„	Electriciteit Mij. Medan	80	„

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Dec. 1	TE AMSTERDAM. Dec. 15	TE BATAVIA. 16 Nov.
Cultuur-Mij. d. Vorstenl.....Aand.	58	56¾	
id. ...Pref. Aand.	138	132	
Handelsv. Amsterdam.....Aand.	119	120	116½
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	74½	74½	79½*
Javasche Bank..... „	179	178¾	180
Koloniale Bank..... „	50	52	50*
id. .....Pref. Aand.	68	69½	
Liquid. Barge & Moormann. Aand.	62½	61	
Ned. Handel-Mij.....Cert. v. Aand.	154⅞	153½	151
Ned. Ind. Escompto Mij.....Aand.	117	117	110
Ned. Ind. Handelsbank ..... „	86	85	85
Ned. Ind. Landb. Mij.....5 % Obl.	104½	105	
Badas, Suikerfabriek.....Aand.	51¾	51¾	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij..... „	97⅜	97⅜	
Java'sche Cultuur-Mij..... „	98	98	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	68¼	67¾	
Kaliwoengie Plantaran..... „	—	—	
Maron, Cult.-Mij..... .... „	62	62	
Melattie, Landbouw-Mij..... „	—	—	75*
Michiels-Arnold, Rijstl.....Cert. v. A.	—	—	
Ned Ind. Houtaankap Mij...Aand.	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij..... „	—	—	
Penampean Cult.-Mij..... „	—	—	
Pondok Gedeh Cult. Mij.... „	—	—	
Suikerond. Sentanen.-Lor... „	114	114	
Sindanglaoet, Suikerfabr.... „	185	185	
Soemberredjo Cult.-Mij..... „	—	—	
Temoeloes, Landb.-Mij..... „	—	—	
West-Java Kina Cult.-Mij.... „	—	—	
Wilhelm. Koffie Cult. Mij... „	—	—	
Amsterdam-Deli Comp..... „	652	625*	* ex div.
Amsterdam Sum. Cult.-Mij... „	102½	98⅞	
Tabak-Mij. Arendsburg.....Cert. v. A.	631	640	
Balangan Tab. Cult. Mij.....Aand.	30½	30	
Besoeki Tabak-Mij..... „	67	72¾	
Deli-Batavia-Mij..... „	380	384*	* ex div.
Deli-Cultuur-Mij..... „	80	77½	
Deli-Langkat-Tabak-Mij.....C. v. A.	—	—	
Deli-Maatschappij.....Aand.	426	422½	
Deli Padang Mij..... „	—	—	
Deli Plantage Mij..... „	90⅛	86	
Deli-Tabak-Mij..... „	44	47⅞	
„ .....Pref. Aand.	70½	69¾	
Tab.-Mij. Franco Deli.....Aand.	47½	46¾	
Tab. Mij. Kwala Pessilam... „	72	74	
Langkat-Cult.-Mij..... „ A.	121	116	
„ „ ..... „ B.	60	62	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda. Pref. Aand.	60	60	
Langkat-Tabaksbouw Mij ... Aand.	64	64¾	
„ Tabak-Mij..... „ A.	94½	99¾	
„ „ „ ..... „ B.	80	80	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Dec. 1	TE AMSTERDAM. Dec. 15	TE BATAVIA. 16 Nov.
Medan-Tab.-Mij .....Aand.	254	250	
Tab.-Mij. Namoe Djawi.....Pref. Aand.	83	87	
Nieuwe Asahan Tab. Mij....Aand.	125 3/4	127	
Padang Cultuur Mij.....Pref.Aand.A.	80 1/2	82	
„ „ „ .....Aand. B.	36 1/4	42 1/2	
Padang Tabak-Mij ..... „	129 1/2	122	
Rotterdam-Deli-Mij..... „	220	222 3/4	
Tabak Mij. Sakoeda .....Pref. Aand.	89 1/2	89	
Senembah-Mij.....Aand.	394	395	
Serdang Tab. Mij..... „ A.	141 1/2	165	
„ „ „ ..... „ B.	69	73 1/2	
Ned.-Ind. Electr.-Mij..... „	64	64	75*
Kon. Paketvaart-Mij..... „	163	162 3/4	160
Rott. Lloyd..... „	124	127 1/2	
Stoomv. Mij. Nederland..... „	155 1/8	155 3/4	
Dordt. Petr. Industrie Mij...Pref. Aand.	129 1/2	127 5/8	
Java Petroleum Mij.....Aand.	47	45 1/2	
Kon.Ned.Mij.v.Petr.br.in Indië „	292 1/2	293	
Petroleum Mij. Moeara Enim „	147 3/4	148 3/4	
Sumatra Palembang Petr. Mij. „	70 3/4	71	
Ned. Ind. Expl. Mij..... „	90	90	
id. Mijnbouw-Mij..... „	80 1/8	82	79
N. Celebes Mijnb. Mij..... „	35 3/8	31 1/2	
Oost Borneo Mij..... „	—	14 3/4	
id. .....Pref. Aand.	—	—	
Redjang Lebong Mijnb.-Mij...Aand.	337 1/2	350 1/2	350
Singkep Tin-Mij..... „	106	110	
Mijnbouw Mij. Soemalata.... „	145	115	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok.... „	—	—	
Deli-Spoorweg-Mij..... „	180	179 7/8	166
Ned.-Ind Spoorweg-Mij..... „	215	217	212*
Babat Djomb. St. tr. Mij.... „	56	58 1/4	
Bat. Electr. Tram-Mij..... „	—	—	
Kediri Stoomtram-Mij..... „	107	107	115
Madoera „ „ ..... „	52	50	
Malang „ „ ..... „	—	72	114*
Modjokerto „ „ ..... „	49 1/2	50 1/2	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij..... „	—	—	132*
Oost-Java-Stoomtram..... „	89	89	
Passoeroean „ ..... „	—	—	
Probolingo Stoomtr.-Mij..... „	70	70	
Semar.-Joana Tramw.-Mij.... „	177	177	184
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij.. „	138	135	136
Serajoedal St.-Tr.-Mij..... „	131 1/8	131 1/8	131 1/2*
Ned.-Ind Hypotheekbank ... „	—	—	105*
id. Cred.- & Bank-Ver. „	—	—	100*
id. Effectenbank..... „	—	—	100
Handelsver. Java..... „	—	—	110*
Padangsche Handel Mij..... „	—	—	132 1/2*
Winkel-Mij. Eigen hulp ..... „	—	—	55
Maatsch Onderlinge hulp ... „	—	—	97 1/2
Maatschij. Expl. Grondeigendom Eurazie I	—	—	105*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 16 Nov.
Ned.-Ind. Levensverz.- en Lijfr.-Mij	Aand.	340*
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	80*
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	100*
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	„	105*
Nederl. Lloyd	„	76*
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	185*
2de N.-I. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	130*
Koloniale id.	„	140
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	130*
Brand-Verz.-Mij.Mercurius	„	175*
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	„	140*
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	„	230*
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	„	172½*
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Unitas	„	100*
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	„	110*
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	„	140*
2de id.	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Padang	„	50*
id. de Merapi	„	95*
id. de Oosthoek	„	
id. de Westhoek	„	
id. Noordhoek	„	
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	„	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	„	135*
id. Ardjoeno	„	135*
id. Sumatra	„	
Batavia'sch Prauwenveer	„	135*
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv.	„	160*
Tagalsch Prauwenveer	„	180*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	„	165*
Samar. Stoom- en Prauwenveer	„	
Prauwenv. te Soerabaya	„	130*
Oost-Java Prauw-Mij	„	102½*
Soer. Prauw-Mij.	„	135*
Nieuw Soerab. Pr.-veer	„	185
Nieuw Pad. Prauwenveer	„	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	„	150*
Bagelen-Thee & Kina-Mij	„	80*
Suikerf.-Mij. Tjoekir	„	185*
Cultuur-Mij. Pagottan	„	
„ Tjiogreg	„	
Kina-Mij. Kertamana	„	100*
Cultuur-Mij. Perbawatie	„	207½*
id. Goalpara	„	175*
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	„	65*
„ Artana	„	102½*
Assam Thee Ondern. Gedeh	„	100
Mij. t. E. v. Rijstlanden	„	205*
Assam Thee Ondern. Malabar	„	145
Cultuur Mij. Ramawatie	„	172*
Assam Thee Ond. Wanasoeka	„	95*
„ „ „ Singaparna	„	110
„ „ „ Pasir Salam	„	100*
„ „ „ Goenoeng Soesoeroeh	„	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 16 Nov.
Ned. Ind. Getah Pertjah Mij.	Aand.	100
Kult. Mij. Tjidjangkar	"	106*
Kult. Mij. Tjihoenie	"	70*
Preanger Bibit Maatschij	"	100*
Kultuur Mij. Gabes	"	200*
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	"	152½
Intercomm. Telefoon-Mij	"	76*
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	"	102½*
Preanger Telefoon-Mij	"	97½*
Algem. Telephoon Mij	"	90*
Telephoon Mij. Insulinde	"	106*
Cheribon Telephoon Mij.	"	195
Mijnbouw Mij. „Belang"	"	72½*
Mijnbouw Mij. „Matinan"	"	22½*
Mijnbouw Mij. „Totok"	"	40
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong" 7½ % Obl.		315
Id. Lebong Soelit	"	85
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	"	15*
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	"	50*
Exploratie-Mij. Balangan	"	40*
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij.	"	10*
Mijnbouw Mij Kahajan	"	90
Goud Exploratie-Mij. Pinogo	"	65*
„ „ Batjan	"	15*
Mijnbouw Mij. Monano	"	70*
„ „ Soepajang	"	27½*
„ „ Pangkallan	"	15*
Mijnbouw Mij. Atjeh	"	125*
„ „ „ Opr. bew.		*f* 165
Goud Exploration Mij. Bone	"	60
Exploratie Mij. Doda	"	24*
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	"	100*
„ „ Sonder	"	30*
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij.	"	32½
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	"	15*
„ „ Pagoejaman	"	87½*
„ „ „ Opr. bew.		*f* 75
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	"	
Mijnbouw Mij. Tomini	"	45*
„ „ Barma Sawah	"	80*
„ „ Pariet	"	200*
„ „ Loemar	"	180*
Lapoe Placer Mij.	"	100
Mijnbouw Mij. Natal	"	100
„ „ Tebing-Tinggi	"	101½*
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	"	84*
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas	"	50*
Koffie pellerij Sisir	"	100*
New Singap. dist. Water Ice Cy Ltd.	"	235*
Java Veem	"	115*
Ned. Ind. Sport Mij.	"	100*
Bandongsche Quinine Fabriek	"	100*
Boekhandel Visser & Co	"	100*
Cheribonsche Apotheek	"	140*
Fabr. de Volharding Soerabaya	"	100*

De met een * geteekende koersen zijn die der laatste noteering.

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Maatschappij tot exploitatie van Vastigheden, Said Aloei Almoenawar.

(Javasche Crt. No. 86, van 26 October 1900.)

Zetel. Semarang.

Doel. De exploitatie van de hierna onder „inbreng" bedoelde en van later event. te verkrijgen perceelen, zoomede het oprichten van huizen en andere gebouwen en het verkoopen, verhuren en ruilen van vastigheden.

Kapitaal. *f* 72.300, in 482 aandeelen à *f* 150.—

Inbreng. Door den Arabier Said Aloei bin Mohamat bin Agil Almoenawar, voor 480 aandeelen: 14 diverse perceelen.

Bestuur. 1 directeur: de Arabier Said Aloei bin Mohamat bin Agil Almoenawar; plaatsvervangend directeur: de Arabier Said Abdulkadir bin Aloei Almoenawar.

Winstverdeeling. Na aftrek van event. af te houden deelen voor vernieuwings- en reservefondsen en voor tantièmes, komt de winst aan aandeelhouders.

Tapiocafabriek Semarang.

(Javasche Crt. No. 87, van 30 October 1900.)

Zetel. Semarang.

Doel. De verdere exploitatie van de Tapiocafabriek Mirtjan, het fabriceeren van en handel drijven in paarden- en veevoeder, het opkoopen van cassave, dan wel het voor eigen rekening aanplanten van deze op van de Inlandsche bevolking te huren gronden.

Kapitaal. *f* 50.000, in 500 aandeelen à *f* 100, serie A en B waarvan 34 aandeelen (de serie A) te allen tijde à pari aflosbaar zijn.

Inbreng. Door de Tapiocafabriek Mritjan, voor 34 aandeelen serie A, 36 aandeelen serie B en *f* 8.000 in contanten: de Tapiocafabriek Mritjan met den geheelen inventaris.

Bestuur. 1 directeur: de heer F. A. Enklaar van Guericke; 2 commissarissen.

Winstverdeeling. Eerst 10 % dividend aan de aandeelen serie A, daarna 10 % dividend aan de aandeelen serie B. Het overige als volgt: 10 % aan het reservefonds, 10 % aan een waarborgfonds, 10 % aan den directeur, 10 % aan de commissarissen, 20 % aan het personeel, 40 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Maximum *f* 15.000.

Waarborgfonds. Maximum *f* 15.000. Zoodra deze maxima bereikt zijn, komen de daarvoor genoemde winstaandeelen aan aandeelhouders.

Exploitatie Maatschappij Banjoe-Oerip

(Javasche Crt. No. 88, van 2 November 1900.)

Zetel. Soerabaia.

Doel. De verdere exploitatie van de jodiumhoudende waterbron, genaamd Banjoe Oerip, gelegen nabij de dessa van dien naam, in het district Goenoeng Gending, afd. en res. Soerabaia.

Kapitaal. *f* 44.000, in 44 aandeelen à *f* 1.000.

Inbreng. Door den heer K. Ellinger, voor 20 aandeelen: de vergunning tot exploitatie van de bron Banjoe Oerip, en de huurrechten op het daarbij gelegen terrein.

Bestuur. 1 directeur: de heer K. Ellinger; 3 commissarissen: de heeren C. L. Filz, L. A. Derks en G. Ellinger.

Winstverdeeling. Eerst 5 % voor het reservefonds, daarna 6 % dividend. Van het overige komt 5 % aan den directeur, 5 % aan de commissarissen, 90 % aan de aandeelhouders.

Reservefonds. Maximum *f* 10.000.

SOERABAIASCHE MINERAALWATERFABRIEK MERK SOERABAIA.

(Javasche Crt. No. 80, van 6 November 1900.)

Zetel. Soerabaja.

Doel. Het oprichten en exploiteeren van Mineraalwaterfabrieken.

Kapitaal. *f* 10.000, in 20 aandeelen à *f* 500.

Inbreng. Door den heer J. C. E. Rösener Manz, voor 6 aandeelen: de Soerabaiasche Mineraalwaterfabriek Merk Soerabaia, met den geheelen inventaris en de vorderingen.

Bestuur. 2 directeuren: de heeren J. C. E. Rösener Manz en D. W Hordijk.

Winstverdeeling. Na aftrek van een aandeel voor directeuren en event. voor een reservefonds, komt de winst aan aandeelhouders.

CULTUUR MAATSCHAPPIJ MAIJANG.

(Javasche Crt. No. 91, van 13 November 1900).

Zetel. Djember.

Doel. De cultuur en de bereiding van koffie en/of van andere gewassen op de erfpachtsperceelen Garahan V en Garahan IV b, gelegen district Soekokerto, afd. Djember, res. Besoeki en op event. later te verkrijgen perceelen.

Kapitaal. *f* 150.000, in 150 aandeelen à *f* 1000.

Inbreng. Door den heer P van der Heyden voor 147 aandeelen: de 2 bovengenoemde erfpachtsperceelen, met alles wat daartoe behoort, de daarop rustende crediet hypotheek en oogstverband inbegrepen.

Bestuur. 1 directeur: de heer D. Birnie; 2 commissarissen: de heeren O. J. Oppenheim en F. H. D. van Wely.

Winstverdeeling. De algem. Vergadering kan bepalen dat de winst of een deel daarvan zal strekken tot afbetaling op de schulden Overigens wordt die als volgt verdeeld: minstens 50% aan het reservefonds, het overige aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 50.000 bedraagt, zal over event. verdere reserves telken jare worden beslist.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE DER BATAVIASCHE BEGRAFENISONDERNEMING.

(Javasche Crt. No. 92, van 16 November 1900.)

Zetel. Batavia, met event. bijkantoren op andere plaatsen in Ned. Indië.

Doel Het bedienen van sterfhuizen, door:

a. het doen van aangiften voor de begrafenis, het successierecht enz. vereischt;
b. het plaatsen van advertentiën, het rondzeggen of verspreiden van doodberichten, met of zonder behulp van aansprekers, het voeren van de daarover noodige correspondentie, enz.;
c. het incasseeren en verantwoorden van begrafenis-uitkeeringen of geldswaardige papieren;
d. het verhuren van lijk- en rouwwagens;
e. het houden van een gedetailleerden voorraad lijkkisten en den verkoop daarvan;
f. het bezorgen van roef, doodkleed en baar;
g. het aannemen en uitvoeren der werkzaamheden voor het oprichten van tombes, gedenkteekenen enz.;
h. het regelen en uitvoeren van alles wat valt onder de hoofdstukken VI en VII der verordening van den Resident van Batavia, de dato 13 October 1882, opgenomen in de *Javasche Courant* No. 85 van 1882 en volgende.

Kapitaal. *f* 50.000, in 500 aandeelen à *f* 100, waarvan 100 aandeelen serie A zijn volgestort, en 400 aandeelen serie B, die naar gelang van behoefte worden uitgegeven.

Inbreng. Door den heer A. Waardenburg voor 100 aandeelen serie A: zijne rechten en verplichtingen voortspruitende uit het Besluit van den Resident

van Batavia, d.d. 19 Juli 1900. Mocht later tot uitbreiding van kapitaal overgegaan worden, dan wel de heer August Waardenburg of zijne erven of rechtverkrijgenden daarin deelnemen voor een vijfde gedeelte van het aantal uit te geven nieuwe aandeelen serie C, welke aandeelen mede als inbreng, beschouwd en als vervolg-aandeelen serie A aan hem of zijne erven of recht. verkrijgenden in vollen eigendom overgedragen moeten worden.

Bestuur. 1 directeur: de heer A. Waardenburg; 2 commissarissen: de heer W. van Blommestein, de 2e nader te benoemen.

Winstverdeeling. Na event. toekenning van gratificatiën, eerst 6 pCt. dividend. Van het overige: 10 pCt. aan het reservefonds, 20 pCt. aan de commissarissen, 10 pCt. aan den directeur, 10 pCt. aan den administrateur, 50 pCt. aan de aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit 25 pCt. van het geplaatst maatschappelijk kapitaal bedraagt, komt het daarvoor genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN ONROERENDE GOEDEREN EN RECHTEN, MERK YANG GOAN.

(Javasche Crt. No. 93, van 20 November 1900.)

Zetel. Batavia.

Doel. Het koopen en verkoopen, en verhuren en huren van onroerende goederen en rechten, waaronder rechten van erfpacht en opstal, in de residentie Batavia.

Kapitaal. *f* 400.000 in 20 aandeelen à *f* 20.000.

Bestuur. 1 directeur: de Chinees Khouw Oen Giok; 1 commissaris: de Chinees Khouw Oen Kiam.

Winstverdeeling. Na eventueel toetekennen tantièmes, komt de winst aan aandeelhouders.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ SEMEROE.

(Staats Crt. No. 277, van 26 November 1900.)

Zetel Amsterdam.

Doel. Het aankoopen en exploiteeren van reeds bestaande cultuur-ondernemingen, niet in de residentiën Soerakarta of Djokjokarta gelegen, of het in cultuur brengen van te verkrijgen erfpachtsgronden in Nederl.-Indië.

Kapitaal. *f* 200.000 in 145 aandeelen en 55 preferente aandeelen à *f* 1.000.

Inbreng. Door den heer C. D. van Vliet, als liquidateur van de Cultuur maatschappij Tangkil, voor 145 gewone en 28 preferente aandeelen: het erfpachtsrecht op de koffielanden Tankil en Goenoeng Gemprah Lor, gelegen distr. Toeren, onderdistrict Pamottan, afd. Malang, res. Pasoeroean, op het Zuidergebergte.

Bestuur. 1 directeur: de heer H. P. M. le Fèvre de Montigny; 3 à 5 commissarissen.

Winstverdeeling. Allereerst zullen de houders van preferente aandeelen, uit de winst terug ontvangen het nominaal bedrag dezer aandeelen, vermeerderd met een accumulatief dividend ad. 5 % per jaar. Is dit geschied, dan worden deze preferente aandeelen geheel gelijkgesteld met gewone aandeelen en is de winstverdeeling als volgt: 75 % aan aandeelhouders, 10 % aan commissarissen, 5 % aan den directeur, 10 % aan het reservefonds.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit $^1/_{10}$ van het geplaatst maatschappelijk kapitaal bedraagt, komen van de daarvoor bestemde 10 % der overwinst: $2^1/_2$ % aan den directeur, $2^1/_2$ % aan de commissarissen, 5 % aan de aandeelhouders.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ „REMBES".

(*Staats-Crt. No. 297, van 19 December 1900.*)

Zetel. Amsterdam.

Doel. Het drijven van landbouw in Nederl. Indië, met uitzondering van de resid. Djokjokarta en Soerakarta, het voor de markt bereiden van het product en de verkoop daarvan.

Kapitaal. *f* 200.000, in 50 aandeelen A en 150 aandeelen B. à *f* 1000.—

Inbreng. Door den heer en mevr. J. C. Sturzenegger—Fels, voor 150 aandeelen B en *f* 50.000 in contanten: 1 eigendomsperceel, eenige erfpachtsperceelen en het recht van opstal op stukken grond, gelegen distr. Bodja, res. Semarang, afd. Kendal, met het zich daarop bevindende op 1 Januari 1901, behalve hetgeen tot dien datum is geoogst. De inbrengers waarborgen een minimum-dividend van dooréén 6 % over de eerste 10 boekjaren, aan de houders der aandeelen A, en een werkkapitaal tot een doorloopend maximum van *f* 42.000, zoolang dit niet uit de reserverekening kan worden bestreden, waartoe zij een krediet openen van *f* 50.000 bij eene bankinstelling.

Bestuur. 1 directeur: de heer L. D. J. Schas; 3 commissarissen: de heeren J. C. Sturzenegger—Fels, S. P. van Eeghen en J. D. van Dorp.

Winstverdeeling. Na aftrek van 5 à 7½ % aan de(n) administrateur(en), en 5 % aan den superintendent, verminderd met zijn vast salaris ad *f* 900.—, komt van het overige 6 % dividend aan de aandeelen A, daarna 6 % dividend aan de aandeelen B. Van het dan resteerende komt 70 % aan aandeelhouders A en B, 20 % aan het reservefonds, 5 % aan commissarissen, 5 % aan den directeur.

Reservefonds. Zoodra en telkens wanneer een bedrag van *f* 10.000 is gereserveerd, strekt dit in mindering van het beschikbaar gesteld werkkapitaal. Zoodra op deze wijze *f* 20.000 is afgezonderd, herkrijgen de heer en mevr. Sturzenegger—Fels de vrije beschikking over de door hen tot waarborg voor dat werkkapitaal gedeponeerde effecten. Zoodra het reservefonds *f* 40.000 bedraagt en voldoende zekerheid is gesteld voor de event. nog loopende dividend garantie, herkrijgen de heer en mevr. S. F. de beschikking over de overige effecten.

Zoodra het reservefonds *f* 50.000 bedraagt, komen slechts 10 % van de overwinst aan dit fonds, en komen dan de vrijgevallen 10 % aan de houders der aandeelen A en B.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Samarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).

Opbrengst over October 1900.

Reizigers, aantal (104.400)	*f*	46.900.—
Goederen, tonnen (43.200)	„	249.900.—
Diverse ontvangsten	„	13.100.—
Totaal opbrengst deze maand	*f*	309.900.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	236.900.—
Van af 1 Jan. dit jaar	„	2.578.427.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	2.523.466.—
Per dag-kilometer deze maand	„	48.76
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	37.28
Van af 1 Jan. dit jaar	„	41.37
„ „ 1 Jan vorig jaar	„	40.49

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (87.900)	*f*	31.300.—
Goederen, tonnen (10.500)	„	41.800.—
Diverse ontvangsten	„	3.000.—
Totaal opbrengst deze maand	*f*	76.100.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	73.000.—
Van af 1 Jan. dit jaar	„	710.158.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	714.658.—
Per dag-kilometer deze maand	„	43.84
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	42.05
Van af 1 Jan. dit jaar	„	41.72
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	41.98

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (25.300)	*f*	3.000.—
Goederen, tonnen (6.400)	„	9.200.—
Diverse ontvangsten	„	300.—
Totaal opbrengst deze maand	*f*	12.500.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	6.400.—
Van af 1 Jan. dit jaar	„	113.793.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	105.419.—
Per dag-kilometer deze maand	„	16.80
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	8.60
Van af 1 Jan. dit jaar	„	15.60
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	14.45

Stoomtram Djocja—Magelang. (Lengte 47 kilom.).

Reizigers, aantal (40.200)	*f*	8.000.—
Goederen, tonnen (2.600)	„	7.200.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal opbrengst deze maand	*f*	15.400.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	13.000.—
Van af 1 Jan. dit jaar	„	174.226.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	148.488.—
Per dag-kilometer deze maand	„	10.57
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	8.92
Van af 1 Jan. dit jaar	„	12.19
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	10.39

Stoomtram Goendih—Soerabaja (in aanleg.) 90 kilom. [1]).

Reizigers, aantal (44.300)	*f*	9.500.—
Goederen, tonnen (5.000)	„	4.200.—
Diverse ontvangsten	„	100.—
Totaal opbrengst deze maand	*f*	13.800.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	—

1) Gemiddeld in exploitatie.

Van af 1 Jan. dit jaar	„	94.015.—*)
„ „ 1 Jan vorig jaar	„	—
Per dag-kilometer deze maand	„	4.93
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	—
Van af 1 Jan. dit jaar	„	8.06*)
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	—

*) Van af 1 April 1900.

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ

Opbrengst in de maand November *f* 26.000 tegen *f* 27.996 in 1899. Opbrengst sedert 1 Juli 1900 *f* 130.200 tegen *f* 140.302 in 1899.

BATAVIA ELECTRISCHE TRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten November 1900 *f* 10.800.

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten November 1900 *f* 20.500 tegen *f* 13.035. In exploitatie 127 K.M. in Nov. 1900 tegen 119 K.M. Sedert 1 Jan. 1900 *f* 251.500 tegen *f* 225.821.

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten November 1900 *f* 6400 tegen *f* 4706. Sedert 1 Jan. 1900 *f* 93.750 tegen *f* 110.415. In exploitatie 54 K.M. in November 1900 tegen 37 K.M.

SOLOSCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten November 1900 *f* 3900 — *f* 75. Sedert 1 Jan. *f* 52.715 + *f* 2370.

PASOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Nov. 1900 *f* 4500 + *f* 1114. Sedert 1 Jan. *f* 76.844 + *f* 33.140.

PROBOLINGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Nov. 1900 *f* 6100 + *f* 170. Sedert 1 Jan. *f* 80.721 + *f* 10.119.

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Nov. 1900	*f*	16.400	*f* 6.—	91
„ 1899	„	11.800	„ 4.70	84
Verschil meer	„	4.600	„ 1.30	
Verschil minder	„	—	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1900 tot 30 Nov. 1900	„	283.200	„ 9.70	87
1899 „ 30 „ 1899	„	248.800	„ 8.90	84
Verschil meer	„	34.400	„ 0.80	
Verschil minder	„	—	„ —	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie
Nov. 1900	*f*	58.100	*f* 7.20	270
„ 1899	„	45.300	„ 5.60	
Verschil meer	„	12.000	„ 1.60	
Verschil minder	„	—	„ —	

Van 1°. Jan.:					
1900 tot 30 Nov. 1900		„	835.600	„ 9.30	270
1899 „ 30 „ 1899		„	668.500	„ 7.50	267
Verschil	meer	„	167.100	„ 1.80	
	minder	„	—	„ —	

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag:	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Nov. 1900		*f* 60.900	*f* 6.40	316
„ 1899		„ 68.900	„ 8.60	266
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 8.000	„ 2.20	
Van 1°. Jan.:				
1900 tot 30 Nov. 1900		„ 931.000	„ 9.40	296
1899 „ 30 „ 1899		„ 890.800	„ 10.40	256
Verschil	meer	„ 40.200	„ —	
	minder	„ —	„ 1.00	

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Nov. 1900		*f* 19.600	*f* 14.40	39
„ 1899		„ 18.800	„ 16.00	
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 1.900	„ 1.60	
Van 1°. Jan.:				
1900 tot 30 Nov. 1900		„ 198.300	*f* 15.20	39
1899 „ 30 „ 1899		„ 198.600	„ 15.20	
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 300	„ —	

Lijn Modjokerto—Ngoro.

Nov. 1900		*f* 9.200	*f* 7.50	41
„ 1899		„ 5.500	„ 4.50	
Verschil	meer	„ 3.700	„ 3.—	
	minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1900 tot 30 Nov. 1900		„ 116.000	*f* 8.50	41
1899 „ 30 „ 1899		„ 114.000	„ 8.30	
Verschil	meer	„ 2.000	„ 0.20	
	minder	„ —	„ —	

BABAT-DJOMBANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten November 1900. *f* 6301 tegen *f* 782, in exploitatie 32 K.M. tegen 10 K.M. Sedert 1 Jan. 1900 *f* 50.026; gemd. in expl. 25.6 K.M.

Het gewoonte-recht in de Minahassa.

Zonder eenigen twijfel is de Minahassa voor den jurist een belangwekkend land, in meer dan een opzicht geheel verschillend van de andere deelen van onzen Archipel. De oorzaak is niet ver te zoeken. In de laatste halve eeuw heeft de Minahassa een ontzaggelijke verandering ondergaan.

In dien tijd vooral is de bevolking, te voren bijna geheel heidensch, gechristianiseerd, zoodat thans van de 164.000 zielen waaruit de Minahassa-bevolking bestaat, 143.000 Christen zijn.

Deze Christianiseering heeft de banden tusschen de Inlandsche en de Europeesche bevolking nauwer, hechter doen worden.

De bevolking voelt zich meer en meer aangetrokken tot de, hunne geloofsgenooten zijnde, Europeanen; ze voelt zich in zekeren zin als deel uitmakende van het Nederlandsche volk.

Meerdere aanraking met de Europeanen is hiervan het gevolg geweest en ze is gemakkelijk gemaakt door de prachtige wegen die de geheele Minahassa in alle richtingen doorkruisen en de afstanden tot zeer kleine dimensiën hebben teruggebracht.

Een op grootsche schaal ingericht onderwijs, zoowel van Gouvernementswege, als van wege 't Zendelinggenootschap gegeven, heeft het overige gedaan; het aantal vrij ontwikkelde, Hollandsch sprekende Minahassers is niet klein meer; bijna ieder spreekt maleisch en deze taal dreigt in 't verkeer althans tusschen lieden van verschillende deelen der Minahassa (hier bestaan niet minder dan zeven Alfoersche talen) de Alfoersche te vervangen.

Alles werkt dus mede om den Minahasser los te maken van de traditiën van zijn volk, hem de paden te doen verlaten eeuwen lang door hem betreden.

Dat geldt op elk gebied en niet het minst op juridisch terrein. Stuk voor stuk worden oude rechtsbegrippen, hier en daar door ouden van dagen nog met voorliefde gekoesterd, door het jonger geslacht prijs gegeven, de eerbied voor nationale instellingen,

niet voldoende trouwens meer aan de eischen van 't nieuwe leven, verdwijnt: de wetenschap dat bij Europeanen die instellingen niet meer bestaan, bracht den Minahasser er toe ze eveneens als overbodig te beschouwen.

Was bij het patriarchale stelsel, dat niet lang geleden het begin en het einde was van alle wijsheid, alles vrij wel geregeld, dat stelsel heeft zijn oude kracht verloren; de familieband is losser geworden langzamerhand; het ontzag dat de familieoudste inboezemde is gaan tanen, en kritiek heeft bij de jongeren de plaats ingenomen van de gehoorzaamheid, die vroeger hen bezield heeft.

Het gezag van den familieraad, die oudtijds, na het overlijden van eenig familielid, diens nalatenschap regelde, de kinderen verzorgde (Roemoma) is zeer verminderd, de jongeren geven er de voorkeur aan recht te zoeken bij den rechter, liever dan alles over te laten aan den wil der ouderen van dagen.

Ik zou zoo kunnen vervolgen en tal van onderwerpen kunnen opnoemen waarin het geloof aan de alleenzaligmakende kracht der oude instellingen verdween en de gehoorzaamheid wordt opgezegd aan wat hecht scheen gegrondvest.

„La critique est aiseé, mais l'art est difficile."

Dit blijkt ook in de Minahassa. Het gaat met de rechtshervorming als 't ging met de wegen.

Zoo trok te voren de lompe ossenkar met breede velgen, wel niet vlug, maar vrij gemakkelijk toch, langs nauw begaanbare wegen, waarin de lichte Amerikaansche buggy, die de Minahasser thans gebruikt, diep weg zinkt. De buggy eischt een verharden weg, om dan met dubbelen spoed vooruit te snellen, maar door dien eisch alleen wordt de kleiweg niet verhard, en ongelooflijk veel inspanning heeft het gekost en kost het nog om, in stede der oude wegen, voor de nieuwe voertuigen nieuwe wegen te maken.

Zoo ook hier.

Het is gemakkelijk voor de jongeren aan te wijzen wat in het oude gewoonterecht niet meer aan de eischen des tijds voldoet, maar moeielijker is het bij het verlaten der oude wegen dadelijk de nieuwe te vinden.

Het gewoonterecht, dat voorheen steeds zich aanpaste aan het standpunt van ontwikkeling waarop het volk telkens stond, kan met de groote omkeer, die nu alom is geboren, geen gelijken tred meer houden.

Het is dus een tijdperk van overgang, waarin de Minahassa thans verkeert, een tijdperk, zooals ik reeds zeide, in hooge mate belangwekkend voor den jurist, maar niet gemakkelijk tevens.

Bij de rechtspraak moet men telkens op moeielijkheden stuiten. Bij gebreke van wetten vooralsnog hopen de rechtzoekenden heil van den rechter, verwachten ze dat hij door zijne uitspraken een nieuwen regel zal geven in de plaats van den ouden, die de liefde verloor eens voor hem gekoesterd, en men vergeet dat de rechter slechts recht toepassen, geen recht scheppen kan.

Voor den rechter zelf is de verleiding vaak sterk, om door zijn vonnis een einde te maken aan de rechtloosheid die op eenig punt begint te ontstaan; onmogelijk bijna is 't hem om voor die verleiding niet een enkele maal eens te bezwijken.

En is 't vaak mogelijk en dan niet af te keuren, dat hij in woorden neerschrijft wat reeds wellicht onuitgesproken leefde in de ziel der rechtzoekenden, het gevaar is groot dat hij niet steeds daarbij zal blijven staan en de strenge grenslijn tusschen jus constitutum en jus constituendum uit het oog verliezen en men gevoelt het, zoodra dat gebeurt, is 't gevaar voor willekeur bij de rechtspraak zeer groot.

Bij zulk een toestand is de tusschenkomst van den wetgever gewenscht niet alleen, maar dringend noodig en dit is het dan ook wat telkens krachtiger door allen, voornamelijk door allen die met de rechtspraak iets uitstaande hebben, wordt verlangd.

Wordt ooit aan dat verlangen voldaan, dan dient de wetgever twee zaken niet uit het oog te verliezen.

Vooreerst deze, dat de Minahassa, (en ik vermoed dat ditzelfde geldt voor Ternate, Amboina en Banda) niet op een lijn kan worden gesteld met niet met eenzelfde wetgeving kan worden begiftigd als de inlandsche christengemeenten op Java.

Het verschil toch tusschen de christenbevolking hier in de Molukken eenerzijds en die elders in Indië is groot. Is overal elders, (op Java bijv.) de christelijke gemeente eene kleine, levende te midden eener meest Mohammedaansche bevolking, zoodat in ieder opzicht de behoeften van die gemeente verschillen van die der omliggende bevolking, hetgeen mogelijk maakt een gansch *nieuw recht in te voeren*, hier is het anders. Hier is de geheele bevolking, of nagenoeg de geheéle, Christen geworden, maar is ze overigens gebleven in de oude omgeving. Hier mag geen nieuw recht worden ingevoerd, maar moet het oude recht worden hervormd, zonder daarvan echter het oorspronkelijk karakter geheel overboord

te werpen. Kan daar de wetgever van boven af decreteeren wat recht zal zijn, hier moet in ieder opzicht van onder op worden gewerkt, telkens in oogenschouw worden genomen, wat van de oude kabiasaän nog kan en moet worden gehandhaafd, wat moet worden afgeschaft, in welke gapingen voorzien kan en moet worden.

Eene goede privaatrechterlijke wetgeving kan voor de Minahassa niet tot stand worden gebracht, indien ze niet uitgaat van, niet berust op de kabiasaän en 't is de vraag of dit door de Haagsche commissie gedaan zal kunnen worden.

Een andere zaak is deze.

Herhaaldelijk is reeds lang geleden verkondigd dat de bevolking der Minahassa zoude verlangen naar eene toepasselijkverklaring op haar van het Europeesch privaatrecht en, werd door hen die zoo schreven er bijgevoegd, tegen die toepasselijkverklaring zou dan ook geen bezwaar bestaan.

Deze opvatting noem ik een dwaling, en een verderfelijke dwaling tevens.

Zeker; enkele deelen van ons burgerlijk recht, voornamelijk de hoofddeelen van het familierecht kunnen, zonder dat al te groote wijzigingen noodig zijn [1]) op *de Minahassa* worden van toepassing verklaard, en, mits men zich tot de hoofddeelen beperkte, zoude de bevolking, reeds lange jaren aan de beginselen van ons personenrecht gewend, gemakkelijk ook aan de bepalingen daarvan te onderwerpen zijn.

Daarop dan ook hadden, vermoed ik zij het oog (juristen waren daaronder n. f. niet) die reeds twintig jaar geleden en meer toepasselijk verklaring van het Europeesch recht vroegen. Maar de bevolking, die thans een eigen nationaal recht bezit, al voldoet dit niet meer in zijn vollen omvang aan de behoeften van den modernen tijd, dadelijk te onderwerpen aan een volkomen nieuw, dus voor het grootste deel onbekend recht, dat gaat te ver en zou niet nalaten slechte gevolgen na zich te slepen.

Iets anders zoude zijn de gelegenheid tot onderwerping aan

---

[1]) Wijzigingen zouden o. a. moeten worden gemaakt ten aanzien der regeling van de toeziende voogdij, die, wil men niet meerdere weeskamers alleen voor de Minahassa oprichten, aan de Inlandsche hoofden onder toezicht van den Landraad zou moeten worden opgedragen; omtrent erkenning van natuurlijke kinderen zoude een eenvoudiger regeling moeten worden gemaakt, het huwelijksgoederenrecht anders geregeld, ontbinding van huwelijken ook op gemeenschappelijk verzoek der echtgenooten mogelijk gemaakt enz. enz.

het Europeesch recht gemakkelijker te maken en daaromtrent een nieuwe regeling te maken met inachtneming zooveel mogelijk van de belangen van derden.

Voor het overige is het, dunkt mij, de taak van den wetgever, om partieele regelingen van het privaatrecht in de Minahassa in het leven te roepen, zooveel mogelijk rekening houdende met de voorschriften van het Europeesch recht, maar allereerst met het vooropgezet beginsel, om die van het thans geldend gewoonterecht zooveel mogelijk te handhaven, ten einde daardoor na verloop van tijd invoering van zuiver Europeesch recht mogelijk te maken.

Wat deze wensch naar partieele wettelijke regelingen betreft, nog het volgende.

Invoering van een algemeen privaatrechterlijk wetboek in de Minahassa is niet te wenschen, af te keuren zelfs. Bij mij staat vast dat integendeel speciale wetten omtrent verschillende onderwerpen hier behooren te worden ingevoerd.

Ieder rechtsinstituut moet op zich zelf in oogenschouw worden genomen, op zich zelf geregeld.

Wel zou het niet onmogelijk zijn alles behoorlijk te regelen in een wetboek maar het is te vreezen dat jaren bij jaren daarmede gemoeid zouden zijn.

En de Minahassa kan niet wachten.

Telkens luider wordt de eisch naar rechtshervorming, vooral omtrent eenige instituten.

„Bis dat, qui cito dat"; dát geldt hier vooral voor den wetgever.

Het zij mij vergund in de volgende bladzijden een onderwerp te bespreken, dat wel allereerst regeling door den wetgever behoeft.

DE ADOPTIE.

I.

Ieder die weet hoe groote plaats in het Minahassisch familieleven de adoptief-kinderen innemen, hoe vaak de rechtspraak zich moet bezighouden met de regeling der positie dier kinderen en hoe vicieus tal van toestanden zijn door de adoptie, zooals die hier geldt, in het leven geroepen, zal het begrijpelijk vinden, dat ik het in de Minahassa geldende gewoonterecht willende bespreken aan dit instituut de eerste plaats toeken.

Adoptie (meki oki) schijnt, naar de overleveringen der bevolking te

oordeelen, hier te lande sinds onheugelijke tijden bestaan te hebben.

Daar ik geen ethnografische verhandeling schrijf, trouwens de noodige bronnen daarvoor mij zouden ontbreken, wil ik dit gezegde niet nader adstrueeren, evenmin onderzoeken of en zoo ja in welken vorm de adoptie bij andere volken van alfoerschen stam voorkomt, [1]) alleen ga een kort woord vooraf over wat naar mijne meening is de grond van het ontstaan van dit instituut in de Minahassa.

Die grond is te zoeken in de geringe hechtheid van den band tusschen ouders en kinderen, in vroegere tijden althans. Ongetwijfeld is de toestand door den invloed van het christendom veranderd, zijn ouder- en kinder-liefde niet louter begrippen meer zonder reëelen grondslag, maar in vroegeren tijd was dit blijkbaar anders.

De ouders maakten het er naar dat hunne kinderen voor hen weinig voelden, door zich aan die kinderen bijzonder weinig gelegen te laten liggen; met zorg te dragen voor de hoogst primitieve voeding en nog primitievere kleeding der kinderen, meende men reeds genoeg te hebben gedaan; overigens werden de kinderen aan zich zelf overgelaten, met dit gevolg dat zoo spoedig mogelijk de jeugdige Minahasser zich zelfstandig verklaarde en de ouderlijke woning zoo spoedig mogelijk verliet.

Uit den aard der zaak geld dit het meest ten aanzien van de betrekking tusschen ouders en zoons, dochters bleven iets langer onder moeders vleugelen, ja zelfs gelast het gewoonterecht de dochters nog om gedurende het eerste soms het tweede jaar na haar huwelijk met haar echtgenoot bij hare ouders te komen inwonen en ten behoeve dier ouders werkzaam te zijn, terwijl voorts, na eventueele ontbinding van het huwelijk door echtscheiding, hetgeen dikwijls zeer spoedig plaats had, de dochter naar de woning harer ouders terugkeerde, de zoons echter meestal buiten de woning hunner ouders bleven leven.

Zoo gebeurde het, dat ouders, hoe rijk gezegend ook met zoons, vrij spoedig zich door die zoons verlaten zagen, en op een leeftijd gekomen, waarop hun zelf de voorziening in eigen onderhoud, de bewerking vooral hunner tuinen moeielijk viel, maar zelden op hulp en bijstand hunner kinderen konden rekenen.

---

[1]) Zie eene korte aanteekening hierover van de hand van Dr. G. A. Wilken in de mededeelingen van het Nederl. Zendelinggenootschap, deel 17, p. 134.

De aldus gevoelde behoefte aan een verzorger voor den ouden dag — gevolg van een weinig hechten band tusschen ouders en kinderen — was een der voornaamste redenen van het ontstaan der adoptie door aanneming van een ander kind als zijn eigen. Tegen afgifte of belofte van eenig materieel voordeel kocht men zich een verzorger (Soemawang).

Dat zulk een verzorger het eerst werd gezocht onder de familieleden, speciaal de kinderen van broeders en zusters, spreekt wel van zelf, van eene verplichting daartoe blijkt echter niet; alleen in het district Passan-Ratahan Ponosakan, werd mij medegedeeld dat daar die verplichting wel bestond; aan de juistheid dier mededeeling meen ik echter te moeten twijfelen.

Dat bij kinderlooze ouders dit motief voor adoptie wel steeds zal hebben voorgezeten spreekt van zelf.

Wilken (zie de bovenbedoelde aanteekening) zoekt den oorsprong van de adoptie om het hier behandeld motief in den tijd van het matriarchaat.

Volgens hem zou dan de adoptie het middel zijn geweest om tusschen een man en de kinderen zijner zuster een band te vestigen als elders (bijv. in de Menangkabausche landen) reeds zonder adoptie tusschen den mawaq en den kamanakan bestaat en onderstelt hij dat de adoptie ook bij de maleiers vroeger bestaan heeft echter later als iets geheel overbodigs vervallen is.

Mogelijk is zijne gissing juist hoezeer ze mij in strijd schijnt met het feit dat aangenomen kinderen in de Minahassa, in theorie althans, gelijk beneden zal blijken eene secundaire plaats naast de eigen kinderen innemen en met dit feit dat adoptie ook voor vrouwen ten allen tijde schijnt bestaan te hebben. Hoe dit zij: zeker is dat met den overgang van het matriarchaat in het patriarchaat de omvang der adoptie niet is verminderd.

Ik noemde een en m. i. de voornaamste reden waarom in de Minahassa van de oudste tijden af, de adoptie geschiedde. Een andere grond is echter van weinig minder belang en is te zoeken in de zwakke positie die de Minahassische Alfoer oudtijds had zoo in sociaal als in politiek oogpunt.

't Is nog niet zoo heel lang geleden, dat de Minahassa bijna voortdurend ten prooi was aan burgeroorlogen, die de talrijke stammen, (pokasaän), waarin de bevolking verdeeld was tegen elkander in het harnas joegen, en de veiligheid en rechtszekerheid,

vooral van den minderen man, tot een minimum terugbrachten.

De Minahasser, die dientengevolge steeds beducht moest zijn voor aanvallen van buiten, voor berooving van zijn bezit, zocht dientengevolge herhaaldelijk steun bij sterkeren, die in tijden van gevaar hem bescherming (toemeroeng) konden geven.

En 't was niet enkel voor buitenlandsche vijanden dat bescherming noodig was, ook binnen de grenzen van zijn eigen district dreigde het gevaar voor berooving herhaaldelijk. Van politie was nog geen sprake, integendeel was, zelfs bij de best bewezen, althans bewijsbare schuld, het uiterst gemakkelijk de hoofden er toe over te halen niet te straffen, een oog dicht te doen.

Het hebben van een machtigen beschermer was dus in meer dan een opzicht noodig; vandaar dat herhaaldelijk aanzienlijken, niet zelden het stamhoofd als kind werd geadopteerd; hier kocht men zich dus vaak voor de belofte van een aandeel in de nalatenschap bescherming van het hoofd gedurende het leven.

Van geheel anderen aard is een derde grond voor adoptie, die dan aanwezig is als van twee met elkaar huwende lieden een of beide reeds kinderen hadden, tevoren verkregen, hetzij dat de kinderen geboren waren uit een wettig huwelijk, hetzij buiten huwelijk. Dan werden en worden meestal de stiefkinderen door den stiefvader of de stiefmoeder geadopteerd en op deze wijze hun een aandeel in de nalatenschap ook van den adoptant toegekend. Het karakter zelf der adoptie is echter in dit geval niet anders als in het boven in de eerste plaats behandelde geval en het motief der adoptie is ook hier ten slotte het verkrijgen van een verzorger voor den ouden dag tegen belofte of afgifte van eenig materieel voordeel.

Soms treedt dit motief minder op den voorgrond: adoptie komt wel eens voor gegrond op persoonlijke toegenegenheid (oepoes); ook gebeurt het wel eens dat twee ouderparen over en weer hun nog jonge kinderen adopteeren als blijk van onderling gevoelde vriendschap (minare toekan); ten slotte is ook hier het rechtsgevoel der adoptie geen ander als bij de boven beschrevene.

II.

Welke is dus het karakter der adoptie? Welke zijn hare rechtsgevolgen?

Als men de mededeelingen omtrent het rechtskarakter der adoptie wilde aannemen, die door inlandsche hoofden in de Minahassa

worden gegeven, dan zoude men tot de conclusie komen, dat adoptie is de toekenning aan een kind van de qualiteit van eigen kind: „anak mengakoe, ada salakoe anak soenggoe" luidt de gewone explicatie in het hier gebruikelijk maleisch gegeven.

De explicatie is echter onjuist, m. i. ware ze juist, dan zouden naar 't mij voorkomt de volgende rechtsgevolgen niet mogen ontbreken, wat zij thans wel doen.

a. Uittreding van den geadopteerde uit zijne natuurlijke familie.

b. Erfrecht van de adoptief-ouders in de goederen van den geadopteerde en van den geadopteerde bij plaatsvervulling in de nalatenschappen van bloedverwanten der adoptief-ouders.

c. Uitoefening van ouderlijke macht van de adoptief-ouders over den geadopteerde zich openbarend o. a. bij het geven van huwelijkstoestemming.

d. Erfrecht ten behoeve der geadopteerden in de nalatenschap der eigen kinderen en andere bloedverwanten der adoptanten.

e. Verplichting op de adoptanten rustende tot onderhoud van de geadopteerden.

Geene dezer dan noodzakelijke rechtsgevolgen heeft hier plaats. De band van rechtswege bestaande tusschen ouders en hunne door een ander geadopteerde kinderen blijft onverzwakt; slechts de natuurlijke ouders treden op tot het geven van toestemming tot een huwelijk hunner door anderen geadopteerde kinderen, zij ontvangen de huwelijksgift (roko) al moeten ook de adoptief-ouders bijdragen in de kosten van het huwelijk; zij zijn erfgenamen als dat kind kinderloos komt te overlijden, de geadopteerde blijft den familienaam zijner ouders dragen [1]) en treedt op geen enkele andere wijze ook buiten zijn oorspronkelijk familieverband [2]).

De regel, dat een aangenomen kind met een eigen kind gelijk staat, geldt dan ook slechts in twee opzichten: ten aanzien van het recht op de nalatenschap der adoptief-ouders en op een aandeel in hun familiegoed en ten aanzien der verplichting tot onderhoud van de adoptiefouders.

Ook op de adoptie, gelijk die hier te lande bestond en geregeld werd is de bekende Resolutie van 9 Mei 1779 gelijkt de in de

[1]) Dat een enkele maal de geadopteerde ook nog de familienaam zijner adoptief-ouders aanneemt, moet als in strijd met den adat worden beschouwd en komt dan ook hoogst zelden voor.

[2]) Wel dragen, oorspronkelijk althans, de adoptanten bij in de bruidschat die door hun geadopteerden moet worden voldaan.

Minahassa gebruikelijke in geen enkel opzicht; daar stond het belang der geadopteerde kinderen op den voorgrond de bezorging van eene goede opvoeding aan het kind „hetwelk men adopteert''; hier niet.

Naast de geadopteerde kinderen, komen hier herhaaldelijk pleegkinderen voor, die, meestal weezen, worden opgenomen ten huize van lieden, die zich met hunne opvoeding willen belasten, Wel zal het wel voorkomen, dat zulk een anaq piara ook wordt geadopteerd, doch niet altijd geschiedt dit, en allerminst is het feit dat men pleegkind was voldoende om eenig aandeel in de nalatenschap der pleegouders te bekomen.

Het best kan de hier gebruikelijke adoptie worden omschreven als te zijn eene overeenkomst tusschen een adoptant en een geadopteerde [1]), waarbij de tweede zich verbindt aan den eerste te zullen verleenen ondersteuning en bijstand gedurende zijn leven, in het bijzonder levensonderhoud en zorg voor de begrafenis, alle in ruil voor een aandeel in de nalatenschap van den adoptant, hetwelk aan den geadopteerde wordt toegekend.

Dit is de algemeene regel. [2])

De adoptie ligt dus enkel aan den geadopteerde verplichtingen op, want bij gebreke van testamenten rust op den adoptant zelfs niet de verplichting tot institutie als erfgenaam; voor opvoeding of onderhoud van den geadopteerde behoeven de adoptiefouders niet te zorgen. Wordt, hetgeen zelden voorkomt een kind geadopteerd, dan zal de adoptief-vader of moeder wel eens een klein geschenk aan zulk een kind geven; eene verplichting daartoe rust op hen niet.

Alleen aan den geadopteerde worden krachtens de adoptatie verplichtingen opgelegd,

Tijdens het leven van den adoptant moet hij met den adoptant, zoolang deze tot werken in staat is, daarna alleen, maar steeds ten behoeve van den adoptant, diens gronden, individueel bezeten

---

[1]) of als deze jong is, zijne ouders.

[2]) Er bestaat nog een andere instelling, meestal ook adoptie mekie-okie genoemd, die echter met de hier behandelde niets gemeen heeft en dan ook niet als adoptie kan worden beschouwd. Ik bedoel de betrekking, die bestaat tusschen iemand die voor een ander een dienst verricht, tijdelijk in zijn onderhoud voorziet of tijdelijk als behartiger der belangen van een ander optreedt en dien andere. Ook daar wordt wel gesproken van aanneming als kind doch ten onrechte. De belooning van het z.g. aangenomen kind bestaat hier niet in een aandeel in de nalatenschap, doch enkel in een bepaalde schenking van geld en goed, die echter ook lilikoer wordt genoemd.

(pahsini) zoowel als tot de familiegronden (kalakeran) behoorende bewerken, op den ouden dag verschaft hij hem levensonderhoud, zoo noodig verleent hij hem huisvesting in zijn eigen woning.

De tot hiertoe behandelde verplichtingen bestaan in mindere mate waar de adoptie geschiedde, om de redenen, boven de tweede plaats behandeld; een aanzienlijke, een hoofd door een zijner onderhoorigen geadopteerd, zal zich aan de bewerking der tuinen van die adoptiefouders niet gelegen laten liggen; van *verplichtingen* op zulk een geadopteerde rustende tijdens het leven van den adoptant is dan ook eigenlijk geen sprake. De adoptie gaf den adoptant enkel *hoop* op speciale bescherming of bevoorrechting door den aanzienlijke, recht daarop geenszins. Eindelijk is de geadopteerde verplicht voor de begrafenis van den adoptant te zorgen, althans in de kosten dier begrafenis zijn aandeel bij te dragen. Vooral dit laatste is van gewicht. *In het zorg dragen voor de begrafenis is het voorname criterium gelegen* bij de beoordeeling der vraag of de adoptant aan zijne verplichting voldaan heeft en hem een aandeel in de nalatenschap van den adoptant toekomt.

Bij de vele processen voor den Landraad te Menado gevoerd omtrent het recht van den geadopteerde op een aandeel in de nalatenschap, levert dan ook de vraag, of hij voor de begrafenis gezorgd heeft aanleiding op tot een uitgebreid onderzoek.

Nalatigheid in dit opzicht doet alle recht op een aandeel in de nalatenschap onherroepelijk verloren gaan, ook al voldeed de geadopteerde tijdens het leven van den adoptant volledig aan zijne verplichtingen.

Een noodzakelijk gevolg is, dat de verplichting om bij te dragen in de kosten der begrafenis in de praktijk veranderd wordt in een recht, niemand behoeft ooit tot het geven van zoodanige bijdragen gedwongen te worden, integendeel ieder, die eenige aanspraak op de nalatenschap kan doen gelden, zorgt tijdig bij de hand te zijn, om, 't zij in de kosten der begrafenis zelf, 't zij in die van het begrafenismaal, een bijdrage te leveren, liefst al de kosten geheel op zich te nemen.

De belooning voor de diensten, aldus door den geadopteerde bewezen, bestaat, gelijk reeds uit het voorgaande volgt, in de erlanging van een deel der nalatenschap van den adoptant, welk recht overgaat op des geadopteerden kinderen, indien deze na overlijden van hun vader vóór den adoptant de verplichtingen, krachtens de adoptie op hunne ouders rustende, nakomen.

Omtrent den aard van dit rechtsgevolg bestaat in theorie tusschen de daaromtrent door mij ondervraagden geene overeenstemming: volgens sommigen toch moet de geadopteerde als erfgenaam worden beschouwd; volgens anderen heeft hij enkel recht op eene uitkeering uit den boedel, welk recht dus tegen de erfgenamen moet worden geldend gemaakt.

Ik meen niet te dwalen als ik de laatstgemelde opvatting de oorspronkelijke noem.

Bij den vroegeren adat heeft ongetwijfeld als beginsel gegolden, dat de geadopteerde slechts recht had op een uitkeering uit de nalatenschap. Vandaar de invloed, in theorie nog altijd aan de echte kinderen toegekend, om het aandeel van de geadopteerden te bepalen; vandaar de regel, eveneens in theorie nog geldende, dat de geadopteerde altijd minder uit de nalatenschap moet ontvangen dan het echte kind. Dit alles geldt echter in theorie alleen.

In de praktijk heeft meer en meer, zeer ten detrimente der eigen kinderen en in strijd met de eenvoudigste eischen van billijkheid en rechtvaardigheid, zich het beginsel ontwikkeld: dat de geadopteerde is erfgenaam en met het echte kind volkomen op een lijn staat, zijn aandeel in de nalatenschap even groot is als dat der echte kinderen, bij gebreke van echte kinderen hij de geheele nalatenschap erft [1]).

Zelfs is in de praktijk herhaaldelijk van de gelijkstelling van echte en geadopteerde kinderen ten voordeele der laatste afgeweken, en niet zelden is het voorgekomen, dat geadopteerde kinderen met het grootste deel der nalatenschap gingen strijken. Vooral is dit daar het geval geweest, waar de geadopteerde een hoofd of aanzienlijke was, die van zijn positie of invloed in dit opzicht misbruik maakte.

Ook andere adoptief-kinderen echter weten vaak het grootste deel in de nalatenschap zich toe te eigenen; als de adoptief-moeder of vader oud begint te worden, niet meer voor zich zelf kan zorgen, dan gebeurt het niet zelden dat de geadopteerde door

---

[1]) Een der door mij geraadpleegde hoofden, wilde volle gelijkstelling van geadopteerden met eigen kinderen slechts van kracht erkennen, ten aanzien van als kind aangenomen stiefkinderen. Dat onderscheid is echter niet algemeen als zoodanig bekend.

[2]) Volgens de jurisprudentie van den Landraad te Menado gelden omtrent de mogelijkheid tot wraking van geadopteerden als getuigen dergelijke bepalingen als omtrent eigen kinderen.

allerlei middelen zich de bijzondere gunst van den eerste tracht te verschaffen, hij omringt hem dan met bijzondere zorgen, koestert hem op zijn ouden dag, intrigueert bij hem tegen zijn eigen kinderen en weet hem over te halen zijn intrek te nemen in zijn huis. En het gevolg is, dat, komt de adoptief-vader of moeder te overlijden, wat er aan geld of kostbaarheden was, niet zelden geheel verdwenen is in het bezit van den geadopteerde, pasinigronden, zelfs gebruiksaandeel in familie-goederen, ten voordeele van den geadopteerde zijn verpand en de echte kinderen niet dan door processen in het bezit van een schaarsch deel der nalatenschap kunnen komen.

Van daar dan ook, dat menigmaal de adoptiefkinderen als natuurlijke vijanden der eigen kinderen worden beschouwd.

III.

En deze slechte gevolgen der adoptie zijn in den loop der tijden niet verminderd. Gaf vroeger de geeischte openbaarheid der adoptie aan de eigen kinderen de gelegenheid op de adoptie eenigen invloed uit te oefenen, de praktijk heeft die nuttige openbaarheid voor een groot deel weggenomen en niet zelden gebeurt het thans dat eigen kinderen onverwachts voor het fait accompli der adoptie door hunne ouders van een ander worden gesteld.

Oudtijds kon adoptie niet anders geschieden dan met toestemming van de bloedverwanten des adoptanten door eene plechtige verklaring door den pater adoptionis afgelegd in eene daartoe speciaal bijeengeroepen vergadering van de familieleden van beide zijden, van den adoptant zoowel van den geadopteerde, waarbij ook het negorijhoofd behoorde te worden geroepen en was de adoptie eerst perfect door de aanbieding aan den geadopteerde van een geschenk bestaande hetzij in een kostbaar voorwerp van goed of geld hetzij (en meestal) in een stuk grond dat dan pasini — individueel bezit — van den geadopteerde werd, (dit geschenk wordt nairetoek ook wel lilikoer (Tomboeloe) of didikoer (Tonsea) genoemd). De plechtigheid werd dan besloten door een fosso (offer) terwijl zoowel aan den priester, die het offer leidde (walian), als aan het negorijhoofd, een geschenk, meestal een stuk katoen, als geschenk werd aangeboden.

Deze plechtige verklaring van adoptie, die door de daarvoor blijkende toestemming door bloedverwanten, zoowel als door de openbaarheid der handeling, nog eenige waarborg tegen misbruiken

gaf, dreigt echter meer en meer in onbruik te geraken. Sedert nagenoeg iedere Minahasser de schrijfkunst verstaat, leerde hij de voorkeur geven aan eene schriftelijke verklaring van adoptie, in den regel op zegel gesteld.

Moet nu in het algemeen het op schrift stellen der adoptie worden toegejuicht, een nadeel is dat de vroegere openbaarheid daardoor dreigt te vervallen, ja voor een groot deel vervallen is.

Als noodzakelijk toch wordt het zelfs niet meer beschouwd dat van deze aldus schriftelijk geschiede adoptie kennis wordt gegeven aan de wederzijdsche familie en aan het negorij-bestuur. Tal van acten van adoptie kwamen mij toch onder de oogen, waaruit van zoodanige kennisgeving niets bleek.

Bij gedingen over nalatenschappen wordt nu de rechter, waar eene adoptie aldus schriftelijk is geschied, voor een groote moeielijkheid gesteld.

Niet zelden gebeurt het, dat eigen kinderen, die van de adoptie, tijdens het leven hunner ouders geschied, onkundig werden gehouden, de nietigheid daarvan wordt beweerd en het recht van erfgenaamschap van op die wijze geadopteerden wordt ontkend.

Te ontkennen valt het dan ook niet, dat zoodanige adoptie met de oorspronkelijke adatregelen in strijd is. Toch gaat het niet aan in het algemeen daarom alleen een adoptie-acte ongeldig te verklaren. Opvolging der oude regelen is thans niet altijd meer mogelijk. Was oudtijds het bijeenroepen der familieleden gemakkelijk, toen zelfs de afstanden tusschen districten en negorijen groot waren en slechts hoogst zelden een negorijman naar elders verhuisde, dit is nu veranderd; en het aantal Minahassers, die buiten hunne oorspronkelijke negorijen, districten zelfs, ja buiten de Minahasa vertoeven, is niet gering meer; de familieband is bovendien verzwakt; de meer en meer voorkomende verdeeling van familiegoederen heeft het gezag van den familieoudste tot zeer geringe proporties teruggebracht en dientengevolge verdween ook de eenheid in de familie. Er mag dus door den rechter ook niet meer gestaan worden op een nauwlettende opvolging der adatsvoorschriften en in de meeste gevallen zal eene schriftelijke acte van adoptie dus wel als geldig moeten worden aangenomen en de daarbij geadopteerde als kind en erfgenaam erkend.

Mits maar — tenzij dat om bijzonder redenen onmogelijk is geweest — kennisgeving is gedaan aan de bloedverwanten van den adoptant en mits — dat eenige boven reeds aangewezen

criterium blijft nog overal zijn oude gezag behouden — de geadopteerde zijne verplichtingen is nagekomen, voor zijn adoptiefouders heeft gezorgd en mede in de kosten der begrafenis heeft bijgedragen.

IV.

In een zeer lezenswaardig rapport over den adat kabiasaän, eenige jaren geleden, krachtens opdracht van den Resident van Menado, door eene commissie, bestaande uit de inlandsche hoofden A. B. Kalengkongan, J. M. Parera, en A. H. Waworoentoe met bijstand als secretaris van E. W. J. Waworoentoe, opgemaakt, wordt de meening verkondigd dat de adoptie hoe eer hoe liever moet worden afgeschaft, daar de bevolking er naar verlangt.

Deze woorden waren aanleiding dat ik, waar ik kon, navraag deed om te onderzoeken, of inderdaad dit verlangen naar afschaffing der adoptie bij de bevolking bestaat, en de conclusie waartoe ik kwam, was een ontkennende beantwoording der gemelde vraag.

Er zijn in het bijzonder onder de hoofden der bevolking eenige weldenkenden, die de misbruiken door de adoptie ontstaan in hooge mate afkeuren, en, geen middel, wetende de misbruiken bij handhaving der adoptie weg te nemen, liefst het geheele instituut zouden afgeschaft zien.

Mijns inziens echter is dit niet de juiste weg. Want de bevolking eischt niet afschaffing, wenscht wel hervorming. Dit bleek mij herhaaldelijk.

Noodig is dat de adoptie wordt teruggebracht tot de enkele gevallen, waarin inderdaad daaraan behoefte bestaat; dat ze gebonden wordt aan vormen, waardoor kwesties worden voorkomen; dat de rechtsgevolgen der adoptie in vaste voorschriften geregeld worden.

Het lijdt mijns inziens geen twijfel of de wetgever moet hier tusschen beide komen. De rechtspraak kan dit niet, omdat zij slechts die enkele gevallen beoordeelen kan, die ter kennisse van den rechter worden gebracht, slechts zeggen mag wat rechtens is, niet wat ze gaarne rechtens zou erkend zien, omdat zij geen algemeene regelen mag stellen.

Dat alles kan wel de wetgever.

Mijns inziens behoort eene korte voor ieder bevatteljke regeling te

worden gemaakt, die in hoofdzaak aan de volgende vereischten moet voldoen.

1°. De wijze waarop adoptie kan geschieden behoort opnieuw te worden geregeld, en wel in dezen geest, dat ze gebeure door eene plechtige verklaring, af te leggen voor een openbaar ambtenaar, in te schrijven in een openbaar register en algemeen bekend te maken.

2°. De belangen van echte kinderen behooren te worden beschermd, hetzij door een uitdrukkelijk verbod van adoptie waar zulke kinderen zijn, hetzij door openstelling van de bevoegdheid voor die kinderen, om zich binnen een bepaalden tijd tegen eene geschiede adoptie te verzetten.

3°. De adoptie van hoofden der bevolking anders als door hunne familieleden behoort te worden verboden.

4°. Het erfrecht der adoptiefkinderen behoort te worden geregeld en wel in dezen zin: dat hun bij aanwezigheid van directe afstammelingen niet meer dan $^1/_3$ worde toegekend van het aandeel van eigen kinderen.

5°. De mogelijkheid van herroeping, eventueel tenietdoening, eener adoptie op grond van het niet nakomen zijner verplichtingen door den geadopteerde behoort te worden ingevoerd, met dien effecte evenwel, dat het feit der adoptie alleen, wanneer die niet herroepen of vernietigd is, recht van erfgenaamschap geeft.

6°. Registreering der vóór de invoering eener eventueele wet reeds geschiede adopties, met bepaling van een fatalen termijn, behoort te worden gelast.

Naar het mij voorkomt zoude eene wettelijke regeling, aan deze hoofdvereischten voldoende, een weldaad zijn voor de bevolking der Minahassa.

MENADO.

Mr. J. H. CARPENTIER ALTING.

De Landbouwkolonie te Gondosoelie.

Van bevriende zijde, werd mij onlangs toegezonden de *Soerabaya Courant* van 22 September A°.P°., en daarbij mijn aandacht gevestigd op de wekelijksche kroniek, opgenomen in die courant, waarin eenige opmerkingen voorkomen, betrekkelijk de Landbouwkolonie Gondosoelie, gelegen in het district Tengger, regentschap en residentie Pasoeroean.

Doel dier opmerkingen is om hetgeen in het *Algemeen Handelsblad* van 20 Augustus A°.P°., betrekkelijk die kolonie wordt medegedeeld, te wraken.

Aanleiding tot laatst bedoeld artikel gaf het voorkomende in de *Soerabaya Courant* van 2 Juni te voren, waarbij de redacteur van dat dagblad insinueerde dat het mislukken der proef met den kleinen landbouw door verarmde Indo-Europeanen en gepasporteerde militairen, het gevolg zijn zou van de onbillijkheid der Regeering, door aan de kolonisten geen recht (de bedoeling is natuurlijk wettigen titel) op den grond te verleenen.

Aanvankelijk was het mijn voornemen om een beschrijving te geven van de onderhavige landbouwkolonie, doch na lezing van het artikel: De landbouwkolonie te Poespo, door J. E. Barkmeijer, opgenomen in deel LVIII van het „Tijdschrijft van Landbouw en Nijverheid in Nederlandsch-Indië", waarin de geschiedenis van de wording en ontwikkeling der kolonie zoo volledig mogelijk wordt omschreven, achtte ik zulks vrijwel overbodig, te meer dewijl voor hen, die een studie van de zaak wenschen te maken, daartoe volledige gegevens te vinden zijn in de koloniale verslagen van de jaren 1893, 1895, 1896, 1897 en 1898.

Bij aandachtige lezing van een en ander zal blijken dat van een faillure geen sprake is, maar integendeel dat in de laatste 2 jaren meer stabiliteit onder de kolonisten valt te constateeren.

Blijkens het verslag van 1898 toch waren van de 16 kolonisten te Gondosoelie, een vijftal daar gevestigd sedert 1891—94, 5 sedert

1895, 4 sedert 1896 en 2 sedert 1897. Vergelijkt men die cijfers met de mutaties die tot en met 1893 hebben plaats gehad, terwijl het zelfs in de latere jaren gebeurd is, dat personen na 2 of 3 maanden de kolonie weder verlieten, en er dan ook verscheidene perceelen zijn, die 2 tot 3 occupanten hebben gehad, dan is er in 1898 vooruitgang merkbaar.

Gaat het nu aan, om, alhoewel in de laatste 2 of 3 jaar meer stabiliteit onder de kolonisten merkbaar is, hen al dadelijk een zakelijk recht op den grond toe te kennen?

M. i. heeft de Regeering, aannemende dat men nog in een periode van proefneming verkeert, te recht gedecreteerd dat de tijd nog niet daar is, om daartoe over te gaan. Door den redacteur van de *Soerabaya Courant* wordt het va et vient der kolonisten zooals ik hiervoren opmerkte, toegeschreven aan het niet toekennen van een rechtstitel op den grond, en de onzekerheid dat deze bij overlijden mitsdien hun erfgenamen zou ten deel vallen.

Oppervlakkig beschouwd is er zeker voor die bewering wel iets te zeggen, doch indien men van meer nabij met de zaak bekend is, blijkt die omstandigheid een geheel andere oorzaak te hebben. Al zeer spoedig, circa een jaar nadat de proefneming in werking was, bleek het dat zoowel uit een financieel oogpunt, als om de zaak te doen slagen, bepaalde eischen gesteld moesten worden aan de personen, die als kolonist wenschten te worden toegelaten.

Waarvan toch moesten die personen, in afwachting van de daarstelling van hun woning en het produceeren van den te ontginnen grond leven? In den aanvang werd aan hen een matige doch voldoende som tot levensonderhoud toegekend; doch zoowel wegens het oploopen van de daaraan verbonden uitgaaf, als omdat enkele der individuen de gelden, hen verstrekt voor de daarstelling van woning als anderszins, tot andere doeleinden aanwendden, heeft het bestuur besloten een anderen weg in te slaan, en dat ook daarom, dewijl verscheidene der kolonisten bleken lichamelijk, wegens ouderdom of om andere redenen, ongeschikt te zijn tot persoonlijken handenarbeid.

Er werd toen bepaald dat als kolonist alleen zouden worden toegelaten gegageerde militairen, niet ouder dan 45 jaar, lichamelijk geschikt en genegen tot het verrichten van handen- of veldarbeid, en last not least niet verslaafd aan drank. In weerwil dat aan hen, die zich kwamen aanmelden, uitdrukkelijk werd voorgehouden

dat zij zelf zouden moeten werken, en zij alleen voor het verrichten van zwaar werk, zooals het omkappen van boomen en dergelijke werkzaamheden, geldelijke tegemoetkoming zouden erlangen, om dit door koelies te laten doen, wenschten verscheidene hunner toch te worden toegelaten, in de veronderstelling heerboer te kunnen spelen. Het spreekt van zelf dat dusdanige individuen, toen het tegendeel hun bleek, al spoedig, na 2 of 3 maanden, veelal liefst met achterlating van schuld, wegens genoten voorschot, hetzij voor daarstelling of onderhoud van woning, bijslag boven het gagement enz., de kolonie verlieten. Daarbij kwam nog dat ook het meerendeel weinig of geen notie van landbouw had.

Tot staving van de zonderlinge opvatting, die enkelen van de zaak hadden, mogen de volgende voorbeelden strekken.

Een overigens geschikt en fatsoenlijk gegageerd onderofficier, zooals later bleek niet geheel onbemiddeld, trad, na eenige maanden het hem toegewezen perceel te hebben doen bewerken, als gérant van het te Poespo (op circa $^1/_4$ paal van de kolonie) gelegen gezondheidsétablissement op, terwijl hij tevens als kolonist het perceel wenschte te behouden.

Aangezien zulks met het doel der kolonie in strijd zou zijn, werd hem natuurlijk de keuze gelaten tusschen zijne betrekking bij het gezondheidsétablissement of het behoud van zijn perceel.

De man heeft sedert zich te Nongko Ojodjar (distrikt Tengger) als hôtelhouder gevestigd.

Een ander, gegageerd korporaal-schoenmaker, mede in het bezit van eenige middelen, ging er spoedig toe over, een vrij goed huis daar te stellen, en heeft daar sedert een klein hôtel voor minder gefortuneerde Europeanen, die om gezondheidsredenen in het gebergte verblijf moeten houden, opgericht.

Afgescheiden van de kwestie dat een en ander niet in overeenstemming is met het doel der landbouwkolonie, d. i. het in ontginning brengen door minvermogende Europeanen en met hen gelijkgestelden, alsmede door gewezen militairen op Java en Madura verblijf houdende, van kleine stukken grond. (Gouvernementsbesluit van 6 September 1890 No. 7), stel ik de vraag, hoe nu ten opzichte van die 2 personen zou gehandeld moeten zijn, bijaldien zij in het bezit van een zakelijk recht op den grond waren geweest.

En dat van bestuurswege wel degelijk rekening gehouden wordt,

met hetgeen door de kolonisten uit eigen middelen is ten koste gelegd voor de daarstelling van een goed woonhuis als anderszins, blijkt voldoende daaruit, dat de kolonist-hôtelhouder nog steeds in het bezit van zijn perceel is gelaten.

Een andere grief van den redacteur van de *Soerabaya Courant* is, dat het den kolonisten niet zou zijn toegestaan koffie te planten. A priori zij daaromtrent opgemerkt dat de proefneming betrekking heeft op den kleinen land- en tuinbouw, en daartoe de koffiecultuur niet behoort. Afgescheiden daarvan, aangenomen dat geen perceel grooter dan vijf bouws is, zou de beplanting met koffie dier geheele uitgestrektheid, zoowel in verband met de productie als met de bereidings- en transportkosten al zeer weinig voordeel voor den kolonist opleveren; doch er is meer. Waarvan zouden de kolonisten moeten leven, bij op elkaar volgende middelmatige of misoogsten, zooals in de 3 laatste jaren helaas met de koffie het geval was; afgescheiden nog daarvan dat zij gedurende de 3 eerste jaren in het geheel geen oogst zouden hebben?

Tot voorkoming van mogelijke misbruiken, in verband met eigen behoefte, werd den kolonisten wel degelijk toegestaan een klein gedeelte van hun perceel met koffie te beplanten, terwijl later om zeer overwegende redenen, verboden werd andere dan Liberia koffie te planten.

Als argument van het onbillijke dat de kolonisten geen zakelijk recht op den grond wordt toegekend, wordt door voornoemden redacteur verder aangevoerd, dat er kolonisten zijn, die meer dan *f* 1000 hadden moeten uitgeven aan koelies — zelf hard medewerkend, om terrassen op hun grond aan te leggen, om afspoeling te voorkomen.

Ter zake merk ik op, dat personen, die alleen voor terrasseering over *f* 1000 kunnen beschikken, niet tot de minvermogende Europeanen en daarmede gelijkgestelden behooren, en dus niet in de kolonie te huis behooren. Afgescheiden daarvan, dat, met uitzondering van den kolonist-hotelhouder, ik betwijfel of een der kolonisten over een dusdanig bedrag de beschikking heeft of heeft gehad.

Dat geschikte en ijverige personen wel degelijk in de kolonie een zoo niet luxieus bestaan toch voldoende bijslag boven hun gagement kunnen verdienen, moge uit de volgende mededeeling in het koloniaal verslag van 1898 blijken.

De geteelde producten door de 16 aanwezige kolonisten hebben

opgebracht *f* 3106 of gemiddeld per hoofd *f* 194.—, terwijl 3 hunner resp. *f* 449, *f* 485 en *f* 664 verkregen.

Daaruit de conclusie te trekken dat de proefneming geslaagd is, acht ik zeer gewaagd, dewijl niet verzwegen mag worden dat door de Regeering ten behoeve der zaak reeds *f* 14000 is uitgegeven en het voornamelijk aan de belangstelling en ijver van de controleurs, die gedurende het tijdperk 1890—1899 in het distrikt Tenger zijn werkzaam geweest, te danken is, dat de proefneming tot dusverre geen failure is. Zij toch hebben niet alleen bijna voortdurend te kampen gehad met meestal uit naijver voortvloeiende oneenigheid onder de kolonisten, niet zelden gepaard gaande met beschadiging van aanplantingen, belemmering van geregelden waterafvoer, enz., maar hebben ook zorg gedragen voor afzet van het product. De vraag is: gesteld de proef wordt genomen buiten eenige tusschenkomst of bemoeienis van bestuurswege, wat zou dan het resultaat zijn?

Ware het mogelijk onderlinge eensgezindheid en samenwerking te verkrijgen, zoodat men voor gezamenlijke rekening de producten, naar de centra's van de Europeesche bevolking kon afvoeren, en men daar een gemachtigde kon hebben, dan zou wellicht succes te verwachten zijn, doch het product van ieder kolonist op zich zelf maakt de prix de revient niet alleen te hoog, en het zou de kosten niet loonen daarvoor een agent of gemachtigde aan te stellen.

Op een enkele uitzondering na, van een kolonist, die de leverantie van groenten ten behoeve van een der hôtels te Soerabaia had, moesten de overige volstaan met hun product op de pasar te Poerpo, aan de inlandsche opkoopers te verhandelen, en aldus te concurreeren met de inlandsche groenteboeren uit den Boven-Tengger.

Vermeen ik door het bovenstaande de ongemotiveerde opmerkingen van den redacteur der *Soerabaya Courant* voldoende te hebben weerlegd, zoo teeken ik hierbij tot diens informatie tevens aan, dat op nadere artikelen zijnerzijds ter zake door mij niet zal worden gerepliceerd.

Den Haag. A. SALMON Vz.

Indische militaire belangen.

Het Inlandsch element in het leger.

Eenige belangrijke artikelen van „Een troepenofficier" in het *Indisch Militair Tijdschrift.*

Vóór mij liggen de overdrukken van een vijftal artikelen, die geschreven zijn door „Een troepenofficier" in de laatste jaargangen van het „Indisch Militair Tijdschrift" over eenige zeer voorname Indische militaire belangen. Ik ontving ze van de redactie van „De Indische Gids" met het verzoek aan die artikelen eene bespreking in haar tijdschrift te wijden. Haar werden zij voor dat doel gezonden door den redacteur van eerstgenoemd periodiek namens den schrijver.

De artikelen van „Een troepenofficier" maken over het geheel een zeer gunstigen indruk; zij zijn goed geschreven: eenmaal onder de oogen — ook van hem, die wel belang stelt in het onderwerp, maar niet zóóveel, dat hij er een onpleizierig leesuurtje voor over heeft — worden zij niet licht ter zijde gelegd; zij zijn goed overdacht en door studie naar behooren voorbereid; zij geven ook blijk van doorzicht en, wat mij persoonlijk betreft, ik gevoel sympathie voor het streven van den schrijver. Doch dit laatste is niet te verwonderen in hem, die (in zijn artikel „Onze militaire positie in Azië" op bladz. 689 van „De Indische Gids" van Juni 1899) wees op de noodzakelijkheid, om, door opbeuring van het gewoon-Inlandsch element in ons leger, dit laatste voor zijne veelomvattende taak allengs meer geschikt te maken.

Schrijvers eerste artikel, verschenen in nummer 5 van 1898 onder den titel „Onze Inlandsche fuseliers", is in hoofdzaak een goed geslaagd, eene enkele maal wat overdreven (blz. 334 en 335) algemeen betoog, leidende tot deze conclusiën: 1e dat Nederland in tijden van groote spanning voor het behoud van zijn koloniaal bezit in Azië, in zoover namelijk de verzekering daarvan tot de

taak van het leger behoort, ten slotte voornamelijk zal zijn aangewezen op de hulp van de inheemsche bevolking en 2e dat onze Inlandsche soldaten, *zooals zij nu zijn*, niet veel waarde hebben voor den afweer eener aanranding door een Europeesch bewapende en geschoolde krijgsmacht en er alsdan dus ook niet valt te rekenen op eene *nuttige* versterking van het leger uit de Inlandsche bevolking, maar dat gelukkig wel de militaire waarde onzer Inlandsche soldaten door verschillende middelen tot een zoo hoog peil is op te voeren, dat daarbij geen wantrouwen meer gerechtvaardigd kan worden geacht. Ziehier eenige aanhalingen uit het artikel, die ik zonder aarzelen gaarne onderschrijf:

Wat de 1e conclusie betreft: blz. 340.

Kromo, uw naam stempelt u tot Javaan, uw nummer maakt u soldaat. Ik heb getracht aan te toonen hoe gij het plechtanker zijt van ons koloniaal bezit, gij in de eerste plaats, omdat naast en achter u duizende en nog eens duizende landgenooten staan; maar ook uw rasgenooten van Ambon en Menado, van Ternate en Madura, die slechts honderden geven kunnen, gold mijn pleidooi en evenzeer de velen van anderen stam, die later geroepen zullen worden om met u te strijden voor de zaak van Nederland, later, als verwaarloozing zal plaats gemaakt hebben voor waardeering."

Wat aangaat de 2e conclusie: blz. 333 en 334.

Het antwoord op de vraag of ons leger met vertrouwen zijne kracht zal kunnen zoeken bij het inlandsch element zal slechts dán bevestigend mogen zijn, als het feit vaststaat, dat de inlandsche soldaat zeer hoog staat in militaire waarde.

. . . . . .

Hebben wij van Kromo gemaakt wat er van te maken was; hebben wij met vasten wil zijne ondeugden bestreden, zijne deugden ontwikkeld en opgevoerd tot de grootst mogelijke hoogte?

. . . . . .

Neen, dat hebben wij niet . . . . . Mijns inziens ligt onze hoofdfout, de oorsprong van alle andere fouten, voor de hand: wij hebben te veel vergeten dat wij vóór alles opvoeders moeten zijn, dat het materiaal waaruit een leger moet worden opgebouwd bestaat uit: *menschen*.

Menschen te vormen, op te voeden tot soldaten, is de nimmer voltooide taak waaraan een officierskorps al zijne krachten wijden moet.

Blz. 337 en 338.

Stel u eens voor dat wij Kromo eene uniform gaven in overeenstemming met zijne nationale dracht, dat wij de hem in 't bloed zittende beleefdheid en onderdanigheid dienstbaar maakten aan de krijgstucht (instede van den brutalen kerel van hem te maken, die hij thans is, in de eerste plaats in eigen oogen), dat wij zijn buitengewonen aanleg voor den guerillakrijg wisten te ontwikkelen en hem met 't oog daarop, zoo licht mogelijk uitrustten en

bewapenden, dat wij van zijne neiging tot en handigheid in het gebruik van het blanke wapen partij trokken" (ik voeg hierbij: dat wij — hetgeen bij het tegenwoordig vermogen der vuurwapenen van nog meer gewicht is — hem vormden tot onovertrefbaar juistheidsschutter, waartoe hij door zijne kalme natuur zeer veel aanleg heeft) „en dat wij, ten slotte, de hem kenmerkende eigenschap van den dood niet te vreezen zoo hoog mogelijk opvoerden. Stel u dan voor dat wij, officieren, in staat waren die inlanders te begrijpen, hen te leiden in de goede richting en bovenal hen achting en vertrouwen wisten in te boezemen. Als zij dan verder werden gevoed, gekleed, gestraft, beloond, in één woord, behandeld werden als inlanders, maar als inlanders, die deel moeten uitmaken van een geregeld leger, zou dan niet een geheel verkregen worden, dat — den langen diensttijd in aanmerking nemende — hooger zou staan dan ieder ander leger? Zou ons leger dan niet kunnen zijn *het* Koloniale leger bij uitnemendheid, ... ?

Kan ik mij dus met schrijvers beschouwingen over 't algemeen goed vereenigen, het komt mij voor dat zijne middelen, om het gehalte van het Inlandsch element in onze gelederen te verbeteren met een van zeer groote beteekenis kan worden uitgebreid.

Het zij mij vergund mijne bedoeling hier eenigszins in den breede toe te lichten. Ik acht deze bespreking van zooveel goeds op hetzelfde gebied, als de schrijver ons aanbood, daarvoor bij uitstek geschikt. En hem, wien het, zooals overal uit zijne artikelen blijkt, slechts te doen is om het heil van de zaak die hij voorstaat, zal eene aanvulling van zijn pleidooi, door mij beoogd, zeker niet onwelkom zijn, wel te verstaan, indien die aanvulling als eene werkelijk nuttige is te beschouwen. Ik voldoe dan tevens aan mijne belofte ter zake gedaan aan het slot van mijn artikel, in de 2de alinea hierboven aangehaald, alsook aan die, welke ik in mijn daarop gevolgd Juli-artikel (*Indische Gids* blz. 793) uitte met betrekking tot de promotie der Indische infanterie-officieren.

Heeft „Een troepenofficier" zich in hoofdzaak bezig gehouden met het overwegen van de middelen, waardoor het militair gehalte der Inlanders, zooals die thans aan het leger toevloeien, kan worden opgevoerd, d.w.z. met de oplossing van het vraagstuk langs zuiver militairen weg, ik zal pogen nategaan, of het niet mogelijk is, om ten behoeve van den krijgsdienst uit de inheemsche bevolking personen te trekken, die op een hoogeren trap van de maatschappelijke ladder staan dan de Inlandsche soldaten van het huidige régime.

Wanneer ik al dadelijk wijs op de bijzondere eigenaardigheid, dat er nimmer aan gedacht is, om ook in het leger in toepassing te brengen het zoo bij uitstek werkzame middel, waardoor het

kleine Nederland zijne millioenen Aziatische afhankelijken op zoo hoogst eenvoudige wijze beheerscht, *tusschenbestuur door adathoofden*, dan zal de lezer zich reeds nu een denkbeeld kunnen vormen van de richting, waarin ik mij bewegen ga.

Onze tegenwoordige Inlandsche [1]) soldaat is afkomstig uit de onderste lagen der bevolking. Dit is een feit — als meer in dit opstel nêergeschreven — mij persoonlijk bekend uit eene veeljarige ondervinding als officier belast met de werving in een der volkrijkste streken van Midden-Java. Ook „Een troepenofficier" wijst erop (blz. 782 en 783 I. M. T. van 1898 No. 10); het is trouwens in het Indische leger van algemeene bekendheid. De Javaan treedt niet in militairen dienst dan in den uitersten nood daartoe gedwongen, in letterlijken zin: dan uitgestooten door zijne desagenooten, wien hij lichamelijk of geestelijk tot last is, of ook, zooals veelal voorkomt, onder den druk van schulden, die hij met de engagementspremie alleen nog zal kunnen afdoen. Slechts afkeer gevoelende van den staat dien hij, neen die hem spoedig omhelzen zal, is zijne allereerste ondervinding eene wreede krenking van de aloude zeden en gewoonten. De onbarmhartige schaar, die in den Hollandschen soldaat geen krijgshaftigheid kent zonder haar van zooveel millimeters lengte, berooft ook hem in een oogwenk van den weelderigen haardos, die het voornaamste kenmerk is zijner nationaliteit, en teekent hem alzoo voor goed met het merk der zoo geminachte militaire dienstbaarheid. De aartsvaderlijke kain en hoofddoek moet hij afleggen om gestoken te worden in een gewoonlijk niet passend Europeesch soldatenpak, dat, ook door het ontbreken van schoeisel, aan *zijn* lichaam allerminst voldoet aan aesthetische eischen en hem voor zijne landgenooten tot een voorwerp van spot maakt. In zijne nieuwe omgeving ontmoet hij slechts lotgenooten van even duistere afkomst als hij zelf is, en voor zijne — daaruit voortgekomen — superieuren, wier meerderheid hij veelal reden heeft te minachten of die hem het leven onaangenaam maken, gevoelt hij maar weinig eerbied; *hij mist het gezag zijner adat-hoofden, dat wonderlijke iets*, **dat**

[1]) Overal waar in dit opstel van „Inlandsche soldaat" of „Inlander" wordt gesproken, wordt daarmede bedoeld de inboorling van Java. De Inlanders, die deel uitmaken van de zoogenaamd Europeesch-Amboneesche bataljons zullen kortweg als „Amboneezen" worden aangeduid. De Inlanders, niet afkomstig van Java — die bij de andere veldbataljons — zijn betrekkelijk zóó weinig in aantal, dat zij in bovenstaand betoog niet speciaal de gedachten behoeven bezig te houden.

alles van hem maakt en zonder hetwelk hij zich moet gevoelen als het kind, dat tijdens den loopcursus voor het eerst in zijn leven aan zich zelf wordt overgelaten. Keert hij, uit den dienst ontslagen, op zijn geboortegrond terug, slechts in vrij zeldzame gevallen in het genot van pensioen, daarentegen voorzien, behalve van het bovenbedoelde kenteeken, nog van het huidmerk der beri-beri-besmeting, gelijk met velen het geval geweest is, dan is hij voor zijne desagenooten het levend schrikbeeld van den militairen dienst. Van hem, die, zooals eene gemakkelijke vergelijking met zijn Amboneeschen positiegenoot hem geleerd heeft, in het leger bovendien de paria was, is zeker geen verleidelijke schildering van het soldatenleven, geen opwekking tot dienstneming — die, uitgaande van den gewezen militair, wel het meest werkzame middel tot aanmoediging der werving is — te wachten.

De gevolgen van den boven beschreven toestand zijn zonder overdrijving noodlottig te noemen. Dat zij ons niet in hun ganschen omvang bekend kunnen zijn, is helaas te wijten aan het volslagen gemis bij het Indische oorlogsdepartement eener goede *personeele statistiek*, welker tabellen en grafische voorstellingen boekdeelen zouden spreken en waarvan het overwegend belang vooral door hem wordt gevoeld, die zich heeft bezig te houden met een onderzoek als hier wordt bedoeld. Toch heb ik feiten te melden en gevolgtrekkingen te maken, welke die gevolgen eenigermate in het licht stellen. Geen beter middel staat ons daartoe ten dienste dan eene vergelijking tusschen onze Amboneesche en Inlandsche soldaten.

Om te doen zien van welk gehalte de personen zijn, die zich voor dienstneming aanmelden, vermeld ik, dat op verschillende plaatsen in Midden-Java — dus uit eene bevolking, die, als landbouwend, over 't algemeen gezond en sterk is — van 219 (Solo), 119 (Ngawi), 147 (Kedong Kebo) en 80 (Willem I) respectievelijk slechts 15, 14, 34 en 17 personen, d. i. in totaal 14 pCt. werden goedgekeurd. Van de zich aanmeldende Amboneezen voldeden ter zelfder tijd 33 tot 50 pCt. aan de eischen van het geneeskundig onderzoek. De Amboneesche rekruten worden, nadat hun de engagementspremie is uitgereikt, in afwachting van indeeling *met verlof* naar hunne negorijen (ook naar andere eilanden) gezonden; zij deserteeren nooit. Hun Javaansche lotgenooten moet men gedurende dien tijd als 't ware gevangen houden, om te voorkomen, dat een groot aantal hunner wegloopt.

Leerzamer nog dan deze keuringsgetallen zijn de cijfers der jaarlijksche verliezen. De uitslag eener berekening over het 25-jarig tijdvak 1865—1889 heeft uitgewezen, dat het gemiddeld jaarlijksch verlies onder de Inlanders 13.6 pCt. en onder de Amboneezen niet meer dan 9.7 pCt. bedraagt. Dit verschil is zeker enorm, doch het neemt buitensporige afmetingen aan, als men overweegt dat de genoemde 25-jarige periode al de voor het leger-verloop ongunstigste jaren van den Atjeh-oorlog (beri beri, enz.) bevat en de Amboneezen aan dien oorlog in *veel* grootere verhouding hebben deelgenomen dan de Inlanders. Blijkt dit laatste reeds uit de omstandigheid, dat de Amboneezen uitsluitend bij veldbataljons zijn ingedeeld, de Inlanders voor het grootste gedeelte bij de niet aan den oorlog deelnemende garnizoenstroepen, terwijl bovendien van de Amboneesche bataljons er *betrekkelijk veel meer* dan van de Inlandsche te velde zijn geweest, klemmender wordt het bewezen door het feit, dat men tijdens bedoelde periode, om een voldoend getal validen te behouden, genoodzaakt is geweest, de formatie der Amboneezen tijdelijk met 49 pCt., die der Inlanders met niet meer dan 23 pCt. uit te breiden. De gevolgen van den Atjeh-oorlog hebben alzoo in veel sterker mate op de Amboneezen dan op de Inlanders gedrukt en het verliesprocent, *daardoor veroorzaakt*, moet dus onder de eerstbedoelden grooter zijn geweest dan onder de anderen. Toch bedroeg het algemeene verliesprocent — ik herhaal het — onder de Amboneezen slechts 9.7, onder de Inlanders 13.6 's jaars. De oorzaak van dit verschil zetelt eenvoudig in den meerderen lust tot dienen, die den Ambonees boven den Inlander eigen is. Immers, uit de verliesprocenten blijkt, dat de Ambonees *gemiddeld* $\frac{100}{9.7}$ = 10,3 jaar, de Inlander niet meer dan $\frac{100}{13.6}$ = 7,3 jaar aan het leger verbonden is. Hadden de Amboneezen niet in erger mate dan de Inlanders door den Atjeh-oorlog geleden, dan zou het verschil in gemiddelden diensttijd nog grooter zijn geweest. Tot recht begrip zij hier opgemerkt, dat het vrijwillig verlaten van de gelederen op het verliesprocent natuurlijk den meesten invloed oefent, hoewel ook des Inlanders aanleg, om zich voor verderen dienst ongeschikt te maken of ongeschiktheid voor te wenden, niet mag worden over het hoofd gezien.

Niet minder leerzaam is eene vergelijking van de bovenstaande verliesbedragen met het verlies der Europeesche militairen gedurende hetzelfde tijdperk; dit laatste bedroeg jaarlijks 15 %. Terwijl het verschil tusschen de verliesprocenten der Amboneezen

en Inlanders alzoo 13.6—9.7 = 3.9 bedroeg, was dat voor Inlanders en Europeanen niet meer dan 15—13.6 = 1.4. Welke beteekenis hieraan moet worden gehecht, blijkt wel het best uit de overwegingen: 1e dat de Amboneezen en Inlanders onder veel gunstiger levensomstandigheden dienen en 2e dat aan de voorwaarden, die het op-pensioen-stellen beheerschen, door hen veel moeielijker is te voldoen dan door de Europeanen. De Amboneezen en Inlanders kunnen eerst na 25 dienstjaren wegens langdurigen dienst op pensioen worden gesteld en zij moeten op minstens 10 jaren dienst kunnen wijzen, om bij ontslag wegens gebreken, niet in en door den dienst ontstaan, gepensionneerd te worden. De Europeanen hebben reeds na 12 jaren recht op pensioen wegens langdurigen dienst en *bij afkeuring* treden zij in het genot daarvan onverschillig den tijd, dien zij in het leger doorbrachten. [1]) Bedenkt men nu nog, dat de Europeanen na afloop eener verbintenis veelal repatrieeren, niet om voor goed aan den dienst te ontvallen — daarvoor is het pensioen te dicht in het verschiet — maar om tijdig naar Indië terug te keeren (voor hen alzoo eene speciale stijging van het verliesprocent) en verder, dat ook *zij* in veel grooter' verhouding aan den Atjeh-oorlog hebben deelgenomen dan de Inlanders, dan beseft men ten volle, dat er een' buitengewone oorzaak moet zijn voor het nietige verschil (1.4) tusschen beider verliesprocenten. Ik noemde haar boven reeds en herhaal haar hier: afkeer van den militairen dienst bij den Inlander.

---

[1]) Ik acht het hier de plaats, om te wijzen op een eigenaardig zwak punt in de bepalingen, waarvan de soldaat met zijn' bekende handigheid in zulke zaken ongetwijfeld een vernuftig gebruik, natuurlijk ten nadeele van 's lands schatkist, weet te maken: Hij, die bij reëngagement wordt afgekeurd, heeft terecht aanspraak op pensioen of onderstand voor eens. Nu heeft ingevolge de algemeene order betreffende het aangaan van reëngagement (1879 No. 35 art. 36 eerste lid) het geneeskundig onderzoek plaats vóór dat het reëngagement gesloten wordt; de man die bij diensteindiging het *bepaalde* voornemen heeft om het leger te verlaten, doch nog geen aanspraak op pensioen wegens volbrachten diensttijd kan doen gelden, kan zonder gevaar te kennen geven, dat hij zich wenscht te reëngageeren. Wordt hij dan goedgekeurd, zoo heeft hij nog gelegenheid zijn oorspronkelijk te kennen gegeven doch niet gemeend voornemen te herroepen en zich nader voor pasporteering te verklaren: maar wordt hij afgekeurd, zooals hij zoo gaarne wil en waarvoor hij dus al het mogelijke doet, dan neemt hij pensioen mêe huiswaarts of onderstand voor eens indien hij Inlander c. s. met minder dan 10 dienstjaren is. Het is niet na te gaan hoeveel misbruik reeds van deze bepaling getracht is te maken en gemaakt is. Het Departement van Oorlog kan hieromtrent

De Amboneezen dienen gaarne als militair; zij gevoelen zich in het leger thuis. Meerendeels Christenen en in hunne kleeding Europeesch, wordt hun nationaliteitsgevoel bij hunne intrede in het leger niet gekrenkt. Zij worden behandeld nagenoeg op den voet van Europeesche militairen, waarvoor zij zeer dankbaar zijn; zij zijn in het leger om hunne bruikbaarheid, ook te velde, bovenmatig verheerlijkt, sommigen meenen, meer dan zij verdienen, bezitten daardoor een hoog moreel en een goed ontwikkeld eergevoel, ja wanen zich over het algemeen als militair beter dan de Europeaan; hun zelfvertrouwen, die belangrijkste der militaire deugden, is alzoo groot. De Amboneesche soldaat is door dat alles aan het Gouvernement zeer verknocht. Ongetwijfeld zal onder alle omstandigheden op hem te rekenen zijn. Mocht ooit het Indisch leger in het veld moeten komen tegenover eene op Europeesche leest geschoeide krijgsmacht, dan waarborgen ons zijne deugden, dat de Ambonees daarbij niet minder zal voldoen dan hij steeds heeft voldaan tegenover een' Inlandschen vijand.

Is het te verwonderen, dat de Amboneesche soldaat, in den dienst vergrijsd uit het leger in zijn geboorteland teruggekeerd, zijne jeugdige landgenooten opwekt om deeltenemen aan den krijgsdienst evenals hij — hen begrippen daaromtrent inprent, die vierkant staan tegenover de huivering, waarmede de Javaan zijne eerste schrede in de kazerne doet? De Amboneesche militairen komen derhalve uit een beter maatschappelijk milieu; van daar

zelfs geen benaderende onderstellingen maken, want het ontvangt geen opgave van hen, die eerst *na de keuring* op hun voornemen, om zich te reëngageeren, zijn teruggekomen. En alweder wijs ik op het gemis (dit kan niet dikwijls genoeg geschieden) van eene degelijke personeele statistiek, waardoor al zulke euvelen zeker aan het licht moeten komen. Het hier bedoelde kwaad, dat door de vermeerdering van het aantal *tijdelijke* afkeuringen sedert de *voorloopige* invoering van de Koloniale Reserve — dus nog niet definitief — wel wat zal zijn ingekrompen (namelijk wat de Europeanen, die naar die Reserve kunnen worden opgezonden, dus niet wat de overige Europeanen en de Inlanders c. s. betreft), is eenvoudig geheel weg te nemen door een voorschrift, dat eerst het reëngageeren en daarna de keuring moet plaats hebben, natuurlijk met de bepaling, dat het reëngagement niet langer mag duren dan de keurende officier van gezondheid zal toestaan. Mocht men mij willen tegenwerpen, dat hij, die bij reëngagement wordt afgekeurd, zich ook wel vroeger had kunnen doen afkeuren, zoo wijs ik er op, dat het geneeskundig onderzoek, de geschiktheid tot reëngageeren beoordeelende, over 't algemeen zeer nauwlettend is en de betrokken militairen, vooral Inlanders, zeer geslepen zijn in het voorwenden van gebreken of zwakte. Trouwens het is een feit, dat afkeuring bij reëngagement plaats heeft.

dat zij in betrekkelijk zooveel grooter aantal voldoen aan de eischen van het geneeskundig onderzoek. Hun zedelijk peil staat hooger, waardoor zij veel meer aanleg hebben om deugdelijke soldaten te worden; hun militair gedrag is beter.

Ziedaar tevens vele redenen, waarom de Javaansche soldaat (let wel *de* soldaat) in 't algemeen zoo zeer ten achter staat. Van waar zal *hij* de verknochtheid halen aan het Gouvernement, dat hij te dienen heeft, dikwijls met het leven als inzet? Welke prikkel is er voor de ontwikkeling van *zijn* eergevoel? Voor wie zal hij zich schamen over betoonde wankelmoedigheid? Slechts bange vrees bekruipt ons bij de gedachte aan de mogelijkheid, dat onze tegenwoordige Inlandsche troepen, verre de andere elementen in ons leger in getalsterkte overtreffende, eenmaal in het vuur zullen verschijnen tegenover eene op Europeesche wijze georganiseerde, gewapende en geoefende krijgsmacht. Vaderlandsliefde of vrijheidszin kan den Inlander niet bezielen in dien strijd tusschen vreemdelingen om de heerschappij over *zijn* land. Daarom dient al wat mogelijk is gedaan, om voor die deugden van nationaliteit in de plaats te verkrijgen ten minste eene groote mate van aanhankelijkheid aan ons Gouvernement — dient alles beproefd, om het moreel van de Inlandsche soldaten in de hoogte te voeren. En alsdan zal eene indeeling van *een goed deel* hunner in kleine afdeelingen, volgens de methode der samenstelling onzer tegenwoordige maréchaussée-brigades — in welk losser verband zij meer op hunne plaats zijn dan in de op Europeesche manier gevormde gelederen — voor het voeren van een guerilla-krijg (ik zeg het „Een troepenofficier" gaarne na), zeker van onberekenbaar nut kunnen zijn.

Wijl het zooveel beter *kan* zijn mag het niet blijven zooals het *thans* is. Hoe dikwijls hebben onze tegenwoordige Inlandsche troepen hunne minderwaardigheid niet reeds bewezen. Zelfs bij *denkbeeldig* gevaar ontstond herhaaldelijk in hunne gelederen paniek; twee voorbeelden uit den laatsten tijd teeken ik uit mijn geheugen daarvan op: de paniek in het begin van de Pedir-expeditie (1898) en die bij een' excursie in het Edische (1892?) Dat het vertrouwen in de Inl. troepen bij veel officieren en verder Eur. kader, aan de spits daarvan te velde trekkende, dan ook niet bijster groot is, is genoegzaam bekend. Tot welk eene laagte het nog zal wegzinken, als eenmaal het hoofd moet worden geboden aan een Eur. geschoolden vijand, dit is beter te raden

dan te berekenen. Zal dit gebrek aan vertrouwen dan niet verlammend werken op de Eur. aanvoering, die alzoo van stonde aan het noodzakelijkste element in den oorlog, het geloof aan den goeden afloop, missen zal?

Aan het *ras* ligt het niet. De Javaan is van nature trotsch en moedig, in het bezit van een groote dosis eigenwaarde en dus vatbaar voor het gevoel van eer; het gevaar trotseert hij met ware doodsverachting, bij de uitvoering zijner wraakplannen offert hij zich bijna altijd ook zelve op en de doodstraf ondergaat hij met eene benijdenswaardige onverschilligheid. Als vijand (1825—1830) is hij voor ons meer te duchten geweest dan eenig ander volk in onze Koloniën; hij ontzag zich nooit, wanneer hem de kans goed scheen, ons met het blanke wapen op het lijf te vallen; uit dit oogpunt beschouwd behoort hij zeker tot de uitzonderingen onder de volken in den Indischen Archipel. In „Bijdrage tot de kennis der oorlogvoering in de Nederlandsche Oost-Indische gewesten door P. M. La Gordt Dillié, 1863" leest men (blz. 57): „ofschoon alle bovengenoemde volken" (de schrijver bedoelt Javanen, Sumatranen, Maleijers, Chineezen van Banka en Borneo, Balineezen, Makassaren en Boegineezen, Borneezen, Timoreezen, Daijakkers, Alfoeren) *met uitzondering van den Javaan*, den strijd in het open veld zooveel mogelijk vermijden, zoo zijn zij over het algemeen geneigd tot overvallingen en overrompelingen onzer sterkten en posten en hebben zelfs nu en dan nachtelijke overvallingen ondernomen". *Met uitzondering van den Javaan dus.* Ook in het leger van heden oordeelt men zeer gunstig over de *oudere* Javaansche soldaten, die van het beroep van militair hun levensdoel hebben gemaakt; bij het korps maréchaussée voldoet dit type uitmuntend en evengoed als de Amboneezen; er zijn genoeg officieren, die over den hier bedoelden Javaan gunstiger oordeelen dan over den Ambonees van gelijken diensttijd; in ieder geval is de eerste in zijne dapperheid kalmer en bescheidener.

Boven berekende ik, dat de gemiddelde diensttijd van de Inlanders niet meer dan 7.3, van de Amboneezen onder ongunstige omstandigheden nog 10.3 jaar bedraagt. Ook in dit verschil zetelt natuurlijk eene oorzaak voor het mindere *militair* gehalte van de Inlanders in het algemeen. De Amboneezen kunnen bij hun langeren gemiddelden diensttijd, en bloc genomen, meer geoefend en meer gehard zijn. Het is een bekend feit, dat de soldaat van Inlandsche origine (dit geldt ook den Ambonees) eerst *goed* is in

zijne tweede zesjarige verbintenis; de gewone Inlander komt daar met 7.3 jaar gemiddelden dienst slechts even in, de Ambonees met zijne 10.3 jaren diep. En nog een ander groot voordeel (ook finantiëel) is aan den langeren diensttijd of — wat synoniem is — het lagere verliescijfer verbonden. Om eene sterkte van bijv. 1000 Amboneezen te kunnen onderhouden, moet bij een gemiddeld jaarlijksch verlies van 9.7 % de werving per jaar 97 man opbrengen: voor 1000 Inlanders met 13.6 % verlies stijgt de behoefte reeds tot 136 man 's jaars. Het africhtingstijdperk voor Amboneezen en Inlanders op 9 maanden gerekend, heeft men voor eene sterkte van 1000 man bij voortduring te onderhouden 9/12 × 136 = 99 Inlandsche en slechts 9/12 × 97 = 72 Amboneesche rekruten.

Het beste middel om het Inlandsch element in het leger te verbeteren, acht ik de intrede van den Inlandschen adel in het officierskorps, in de eerste plaats bij de infanterie, maar zoo mogelijk ook bij de cavalerie, de genietroepen en de bereden artillerie, bij dit laatste wapen natuurlijk alleen voor den tactischen dienst. De sterkte aan Inlandsche officieren kan bedragen 2 per Inlandsche compagnie als pelotonscommandanten (de Eur. luitenant, die verder bij deze compagnie dient, kan den kapitein in den algemeenen dienst behulpzaam zijn), 1 per escadron, 1 per batterij, enkele bij de genietroepen en een zeker aantal bij de maréchaussée. Te Batavia zou eene Koninklijke Militaire Academie zijn op te richten voor zoons van adathoofden en andere adellijke Inlanders; het onderwijs dient te omvatten het Nederlandsch, voor zooveel noodig de kennis der natuur, de Indische taal-, land- en volkenkunde, de algemeene aardrijkskunde en de rekenkunde en verder de militaire wetenschappen en de militaire practijk; de studie zal waarschijnlijk een viertal jaren moeten duren en de toelating dus plaats hebben omstreeks den 16-jarigen leeftijd. Voor hen, die reeds middelbaar onderwijs hebben genoten, kan de militaire cursus natuurlijk aanvangen in een later studiejaar en dus korter duren; ook zal voor het onderwijs zeker wel nut zijn te trekken van de hoogere burgerschool, doch het is niet noodig hier in verdere détails ten opzichte van de opleiding der adspiranten uit te weiden. De Inlandsche cadetten zullen vóór hunne benoeming tot 2e luitenant niet bij het leger in dienst mogen worden gesteld; te hunnen aanzien zal dus te handelen zijn als met de cadetten te Breda; evenals deze kunnen zij gedurende den studietijd in het belang hunner practische vorming een gedeelte van het jaar

bij de troepen gedetacheerd worden, doch daarbij moet evenals immer zorgvuldig rekening worden gehouden met hunne hooge positie in de Inlandsche maatschappij; zoo zullen zij bijv. gedurende dien detacheeringstermijn buiten de kazerne moeten verblijf houden.

Ook vroeger heeft het leger enkele Inlandsche luitenants in zijne gelederen geteld, doch dit waren eenvoudige in de officiersuniform gestoken Kromo's zonder opleiding, die een reeds veeljarigen kazernedienst achter zich hadden en hun positie dankten aan uitstekend gedrag, vooral te velde. Dat dit type niet voldeed, maar daarmede ook in geen enkel opzicht de Inlandsche officieren, zooals ik die gaarne in het leger zou zien, vergeleken kunnen worden, behoeft voorzeker nauwelijks gezegd. Wordt de door mij aangeprezen maatregel met veel beleid ingevoerd, dan zijn daarvan zeker groote voordeelen te verwachten.

De Inlandsche officiër zal eene schakel meer vormen in onze betrekking tot de inheemsche bevolking. Overheerschers en overheerschten zullen door den bedoelden maatregel eene groote schrede nader tot elkander komen, wat uit een politiek oogpunt dáárom zoo belangrijk is, omdat geen enkele categorie van Inlandsche aanzienlijken zóó druk en vertrouwelijk en zóó op den voet van gelijkheid met Nederlanders omgaat als de Inlandsche officier dit zal doen — dáárom ook zoo belangrijk, wijl naar mijne meening de officiersrang voor velen de brug moet zijn (zonder dwang wel te verstaan) om de eene of andere aanzienlijke Inlandsche burgerlijke betrekking te bereiken. De Inlandsche officieren *moeten* in hunnen omgang met Europeanen gebruik maken van de Nederlandsche taal. Gekleed in eene nette uniform, zooveel mogelijk in overeenstemming met de nationale kleederdracht, behooren zij (eventueel met hunne echtgenooten) de welkome gasten te zijn in de Europeesche salons, het lidmaatschap in de societeiten moet overal voor hen beschikbaar zijn en hunne Europeesche mede-officieren zullen collegiaal zonder de minste gedwongenheid met hen hebben omtegaan; alzoo moet op hen ook niet toepasselijk zijn het stelsel, volgens hetwelk de Inlandsche onderofficieren en korporaals staan beneden hunne graadgenooten van Europeesche origine. Zelfs is het voor het prestige van den Inlandschen officiersrang, al weder uit een politiek oogpunt, gewenscht, om in de formatie een Inlandschen adjudant in gewonen dienst van den Gouverneur-Generaal op te nemen en die plaats ook steeds vervuld te houden en ook, om

de Inlandsche officieren in andere speciale betrekkingen toetelaten (bataljons-adjudant a. a.). Zooveel meer relief men aan de positie van Inlandsch officier geeft, des te aanlokkelijker maakt men haar en ook des te meer en beter vruchten plukt men van de instelling. De bevordering tot 1e luitenant moet plaats hebben in denzelfden tijd als van de Europeesche officieren van het wapen van gelijke ancienneteit; daarom moet de benoeming van Inlanders tot 2e luitenant nooit samenvallen met die van de Europeesche adspiranten tot dien rang en bij voorkeur geschieden, nadat de onderofficieren van den hoofdcursus officier zijn geworden. Omstreeks den tijd, waarin de Europeesche officieren tot kapitein worden bevorderd, gaan hunne Inlandsche collega's van gelijken rangsouderdom over in burgerlijken dienst; zij, die overschieten of in het leger wenschen door te dienen, worden alsdan overgeplaatst bij het korps maréchaussée, om daarbij in zekeren zin — namelijk onder toezicht van den divisie-commandant — een zelfstandig commando over eenige brigades te verkrijgen; of het wenschelijk is, hen in die positie tot kapitein te bevorderen, wil ik hier niet beoordeelen; wellicht bestaat er eene enkele maal ook aanleiding om aan een Inlandsch officier het commando over eene Inlandsche compagnie bij het bataljon met rang van kapitein te geven, bijv. bij de depôt-bataljons. Ook kan, reeds vóór dat het tijdstip der bevordering van de Europeesche collega's tot kapitein is aangebroken, de gelegenheid zich voor den Inlandschen luitenant voordoen, om den militairen dienst voor den burgerlijken vaarwel te zeggen; hij moet te allen tijde naar een burgerlijk ambt kunnen solliciteeren; er is geen enkel bezwaar tegen, om voor hem eene nauwe betrekking te scheppen tusschen militairen- en civiel-Inlandschen dienst. De Inlandsche officier moet zich bij zijne benoeming hebben te verbinden, om, als hij het leger verlaten heeft, bij de eerste oproeping van Gouvernementswege in tijden van spanning gereed te zijn om den militairen dienst te hervatten. Zoodoende ontstaat eene kostbare officiersreserve in de Inlandsche maatschappij, die aan ons Gouvernement bij opkomend gevaar onschatbare diensten kan bewijzen, ook wat betreft de samenstelling van Inlandsche vrijwilligerskorpsen van oud-gedienden. Men onderschatte dit laatste niet; het zal in tijden van dreigenden nood zeker hoogelijk zijn te waardeeren, als onder de Inlandsche aanzienlijken velen worden gevonden, die in het bezit zijn van militair en organiseerend talent, met veel

goeden wil uit het leger medegenomen; weet de Regeering steeds eene goede keuze te doen uit de zonen van Haar getrouwe Inlandsche hoofden, dan zal bij de gedachte aan het vorenstaande veler wantrouwen ten opzichte van de houding der Inlandsche bevolking bij eene aanranding van Buiten ongetwijfeld verdwijnen. Telde het leger omstreeks 150 Inlandsche officieren in zijne gelederen, dan zouden bij een gemiddelden diensttijd van 10 jaren (men denke aan het verlies door overgang in burgerlijken dienst), dat is een verloop van 10 % 's jaars, ± 15 Inlandsche jongelieden per jaar tot de opleiding moeten worden toegelaten.

Met den Inlandschen officier van adel brengt men in het leger over het element, dat, staande tusschen het Europeesch gezag en de Inlandsche bevolking, voor onze heerschappij in den Indischen Archipel eene levensbehoefte is geweest en nog *steeds* is. Waarom ook niet voor en in het leger gebruik gemaakt van het alvermogen dezer voor den oningewijde zoo geheimzinnige macht?! De Inlandsche hoofden en hunne familieleden zullen op de werving voor het leger een allergunstigsten invloed oefenen; trouwens de Inlandsche officieren hebben er persoonlijk belang bij, dat hunne ondergeschikten van eigen landaard van een goed maatschappelijk gehalte zijn. En voor den Inlander zelf zal terstond al het stuitende in den soldatenstand verdwenen zijn, wanneer hij zijne Grooten zich daarin vrijwillig ziet voorgaan. Doch daarvoor behoort de Regeering hem eenige trouwens Haar licht vallende concessiën in ruil te doen, die voor het welslagen van den maatregel bepaald onmisbaar zijn, namelijk:

a. Eene uniform zooveel mogelijk in overeenstemming met de nationale kleederdracht, voor de officieren met rijk distinctief en schoeisel en evenals aan hunne Europeesche collega's vergunning om buiten dienst buiten uniform te verschijnen.

b. Een beter woonstelsel. Ik zou voor de Inlanders, in de eerste plaats voor de maréchaussée (guerilla-troepen), in de vredesgarnizoenen willen zien ingevoerd een gemengd stelsel van kampongs en kazernes. De militairen met vrouwen zouden moeten wonen in *militaire* kampongs, hunne wapening en militaire uitrusting echter in de kazerne onder dak zijn gebracht. Ook de Eur. militairen met vrouwen behoorden in die kampongs eene woonplaats te hebben, *zoodat de Inlandsche vrouw geheel uit de kazerne verdwijnen kon, zeker een voordeel van groote waarde.* Het Gouvernement zou in de garnizoenen slechts een geschikt

terrein voor die kampongs hebben beschikbaar te stellen en de inrichting volgens een voorgeschreven vast plan kunnen overlaten aan de bewoners zelven. De militaire kampongs zouden uit den aard der zaak onder streng militair toezicht moeten staan.

c. Een beter en misschien goedkooper stelsel van belooningen na afloop van militairen dienst Aan de oude soldaten zou evenals nu pensioen kunnen worden toegelegd; wordt hen tevens eene aanstelling in eenige civiele betrekking gegeven, dan zou het pensioen evenredig zijn in te krimpen. Aan hen, die den dienst vroeger verlaten, maar toch een zeker minimum aantal dienstjaren tellen, zou alleen eene positie in burgerlijken dienst behoeven te worden verzekerd; dan zouden voor een groot deel ook de pensioenen en onderstanden kunnen vervallen, die thans wegens ongeschiktheid worden toegekend. De verschillende Europeesche en Inlandsche gezaghebbers en verdere ambtenaren hebben, hetzij aan hunne bureaux of buiten hunne omgeving, genoeg betrekkingen weg te schenken, die voor oppassende oud-militairen geschikt zijn. Zeer gunstig zou de bepaling werken, dat hij, die den vast te stellen minimum diensttijd overschreden heeft, te allen tijde in eene civiele positie kan overgaan, ongeacht of de loopende militaire verbintenis *al* dan *niet* is geëindigd; van een dergelijk voorschrift zouden zeker de Inlandsche officieren bij het verlaten van het leger gebruik maken, om militairen, die hunne aandacht hebben getrokken, in hunnen dienst (particulier of ambtelijk) al dadelijk over te nemen. Zou men voortaan in alle Inlandsche burgerlijke betrekkingen, die daartoe geschikt zijn, gewezen militairen aantreffen, dan zou de Inlandsche werving zeker eene schoone toekomst te gemoet gaan. Om aan dit stelsel een nog grooter en duurzamer succes te verzekeren, zou bovendien zijn te bepalen, dat op den oud-militair, die pensioen geniet of in eenige betrekking is geplaatst, de verplichting rust, om in tijden van gevaar gehoor te geven aan eene oproeping van de Regeering, om weder onder de wapenen te komen; de verschillende ambtenaren zouden in verband daarmede verplicht moeten zijn, aan het legerbestuur jaarlijksche opgaven in te dienen van hen, op wie die bepaling van toepassing is, c. q. met vermelding der betrekkingen; dan zou tevens gemakkelijk kunnen worden nagegaan of ieder ter zake zijn plicht vervult.

d. Het verbod om ooit weder een beri beri-huidmerk toe te passen. Dit merkteeken is voor den Inlander immer een gruwel

geweest. Het is aangebracht om den man te verhinderen andermaal in militairen dienst te treden, doch was, zooals meermalen gebleken is, daarvoor nog van twijfelachtig nut. Er is, naar mij voorkomt, een beter middel, dat geen afkeer kan wekken en nog in zeer veel andere opzichten van goeden dienst kan zijn. Ik bedoel de anthropometrie, door Bertillon in Frankrijk met zooveel succes toegepast voor de herkenning van misdadigers. Deze toepassing is, herinner ik mij goed, ettelijke jaren geleden, nauwgezet bestudeerd, in eenige hoofdartikelen van de „Java-bode" uitvoerig verklaard en ook voor Indië met aandrang aanbevolen door den ambtenaar van het civiel bestuur, den heer Valette. Het is mij niet bekend of daarmede in Indië een' proef is genomen en zoo ja, welken uitslag zij heeft opgeleverd. Mocht dat stelsel ook in Indië bruikbaar zijn, waaraan, meen ik, wel niet kan worden getwijfeld, dan kan deszelfs aanwending voor het Inlandsch gedeelte van het leger van veelzijdig nut zijn. In hoever het zelfs de stamboeken zou kunnen vervangen, is natuurlijk niet zonder grondig onderzoek te beoordeelen. De anthropometrische kaarten kunnen in tweevoud (een exemplaar bestemd voor het departement van oorlog, het andere voor het korps) al dadelijk worden opgemaakt, ten deele door den officier van gezondheid met de keuring, ten deele door den persoon met de werving belast; zij zouden ook kunnen gebruikt worden voor het opteekenen van de mutatiën. Het stamboeknummer ware wellicht te vervangen door iets anders, te ontleenen aan de anthropometrische kaart. De gegevens van het tegenwoordige stamboek hebben, in zoover het Inlandsch gedeelte van het leger betreft, alle nut verloren als de man het leger vaarwel heeft gezegd, omdat de Inlandsche maatschappij niet wordt beheerscht door het instituut van den burgerlijken stand. Met het paspoort of de gagements-akte in de hand verdwijnt de gewezen soldaat naar goeddunken in de ontzettende Inlandsche volksmenigte. Op zijn tijd vertoont hij zich weder — *zoo meent men* — om zijn pensioen te ontvangen of zich op nieuw voor dienstneming aan te melden. Maar is hij het wel? Niets is er, waaruit de geringste zekerheid kan worden geput, dat de man die daar staat om zijn pensioen op te strijken, de ware rechthebbende is — ja toch, het papier, dat hij in de hand houdt, doch men behoeft niet lang in Indië vertoefd te hebben, om te ondervinden, hoe handig de Inlander met zijne particuliere bewijzen weet om te springen. Hoe dikwijls zal de

gagements-akte niet reeds al dadelijk verkwanseld zijn; hoe veel malen de gang naar het geldkantoor, misschien naar eene andere plaats overgebracht, niet zijn voortgezet door een bloedverwant of ander persoon, nadat de eigenlijke gegageerde overleden is?! Hoe groot zou de schade wel bedragen, die op zoodanige wijze aan 's lands schatkist is en wordt toegebracht?! Een onderzoek ter zake, in zoover mogelijk, zou niet onwaarschijnlijk tot verrassende uitkomsten leiden. Indirect zou zulk een onderzoek wellicht plaats kunnen vinden, door na te gaan, hoe oud sommige gagements-akten wel zijn, waarop nog wordt uitbetaald, of door eene vergelijking te maken tusschen het totaal der pensioenen, aan gewezen Inlandsche militairen uitgekeerd wordende, en andere gegevens. Nog eens, contrôle op het recht van pensioen is niet mogelijk. Doch nu en dan kan het legerbestuur waarnemingen doen, welke het bestaan van het kwaad ten duidelijkste aantoonen. Herhaaldelijk worden militairen ontdekt, meestal omdat zij de ontdekking zelven wenschen, die reeds vroeger gediend hebben, een feit alzoo, dat bij de indiensttreding niet is opgemerkt. Mij is een geval bekend, dat een *wegens physieke ongeschiktheid voor alle militaire diensten* onder toekenning voor eens van *f* 60.— onderstand ontslagen Inlandsch fuselier zich zeer kort daarna in verschillende garnizoenen tot twee malen toe weder wist te doen aannemen, alzoo ook geneeskundig werd goedgekeurd en beide keeren in het bezit kwam van de engagements-premie groot *f* 75.—. Ieder maal werd hij weer spoedig ongeschikt bevonden en dus op nieuw verwijderd; er was op hem natuurlijk geen verhaal van het door den lande geleden geldelijk verlies; evenmin was hij strafbaar. In deze gevallen werd het bedrog nog opgemerkt, maar hoe dikwijls heeft zoo iets niet plaats zonder dat daarvan het geringste aan het licht komt, waartoe de kans veel grooter is. De bewuste persoon had zich blijkbaar een industrie gemaakt van het aftappen van 's lands schatkist bij beetjes van *f* 75.— + de aanbrengpremie + kosten van onderhoud, kleeding, enz. Hoeveel malen hij daarin is geslaagd, zonder dat men wist met wien men te doen had, is natuurlijk niet na te gaan. Dat hij een benijdenswaardig voorbeeld voor zijne kameraden is geweest of wellicht nog is, laat zich gemakkelijk denken. In een ander geval verscheen plotseling op nieuw, als een komeet aan het uitspansel, een man op een ontvangerskantoor met een gagementsakte in de hand, waarvan hij beweerde de rechtmatige eigenaar

te zijn, doch waarop sedert bijna 10 jaren geene uitkeering had plaats gehad. Men rook als 't ware het bedrog, maar kon den handigen causeur (de Inlander is dat bij uitstek, als hij zijn voordeel moet bepleiten), die heel aardig over zijn (pseudo?) vroegeren dienst wist te vertellen (waarschijnlijk een uit het hoofd geleerd lesje) daarop niet betrappen. Wat moest men doen. Den man eenvoudig afwijzen, ware zeker gemakkelijk, doch niet onwaarschijnlijk even onrechtvaardig geweest. De uitslag van deze aangelegenheid is mij niet bekend geworden. **Heeft men het noodig geoordeeld (waartoe men zeker niet lichtvaardig is overgegaan) den beri beri-lijder bij zijn ontslag uit den dienst van een onvergankelijk huidmerk te voorzien, om hem te kunnen herkennen als hij zich op nieuw voor dienstneming aanmeldt, men begrijpt dan aan hoeveel gemakkelijk te plegen bedrog het Gouvernement blootstaat in zake de uitbetaling der gagementen aan Inlanders, wier identiteit uit niets kan blijken.**

De anthropometrie, uit dit oogpunt beschouwd zelfs van veel meer nut dan de gegevens van den burgerlijken stand (immers *gene* vindt ook vruchtbare toepassing waar *deze* niet ontbreekt), zal als met één slag aan alle misbruiken van de hierbedoelde soort een einde maken. De aanneming voor den dienst behoort te geschieden vóór dat daartoe de toestemming is verkregen van het departement van oorlog, dat eerst beslist na de ontvangst van de anthropometrische kaart, die natuurlijk vergeleken wordt met de aan dat departement aanwezige kaarten. De gagementsakte moet voor zooveel noodig een afschrift bevatten van de anthropometrische kaart. Enz. Enz. Enz. Wordt het stelsel ingevoerd, dan zullen alle Amboneesche en Inlandsche militairen al dadelijk aan de metingen c. s. onderworpen moeten worden, opdat geen hunner meer uit het leger kunne worden afgevoerd, omtrent wien geen anthropometrische kaarten bestaan.

e. Het opnemen in de vaste legerformatie van het korps maréchaussée. De Inlander (ook de Ambonees) bezit alle eigenschappen, om een goed guerillakrijger te kunnen worden; hij is hoogst eenvoudig in zijne voeding, gebruikt geen geestrijke dranken, is vlug en sterk, bedient zich uitmuntend van zijne kleine, onoogelijke doch taaie paarden, beweegt zich gemakkelijk in zijne moeielijke terreinen, kent daarin, al zijn zij hem vreemd, als bij instinkt den weg, is goed klimmer, ziet niet spoedig op tegen gevaar

en ten slotte is uitnemend gehard tegen vermoeienissen en ontberingen. In kleine bewegelijke troepen, waarin hij zoo zelfstandig mogelijk is, (brigades maréchaussée), licht uitgerust en voorzien van een gemakkelijk te hanteeren degelijk vuur- doch ook van een blank wapen, is hij veel meer op zijne plaats dan in de logge afdeelingen van het veldleger, wier strijd een meer stilstaand karakter draagt en waarin hij zijne bruikbaarheid op verre na niet geheel ontwikkelen kan. Van een uitgebreid korps maréchaussée is in al onze oorlogen bijzonder veel nut te verwachten; wat het in onzen strijd met den Inlander vermag, is reeds afdoende in Atjeh gebleken; wat het zal kunnen praesteeren, wanneer onze bezittingen worden aangerand door een buitenlandschen vijand, laat zich gemakkelijk denken, als overwogen wordt, hoe bezwaarlijk het is, een geregelde krijgsmacht in een vreemd gebied van al het noodige te voorzien, en hoever deze in bewegelijkheid en terreinkennis ten achter moet staan bij onze vlugge Inlandsche maréchaussée-benden, die in oorlogstijd voor eene snelle verplaatsing bovendien nog gebruik kunnen maken van Inlandsche paarden of karren. In tijd van oorlog zal dit korps de kern vormen, waaromheen zich op gemakkelijke wijze de krachten (voornamelijk oud-gedienden) groepeeren, die de Inlandsche maatschappij ons dan zal kunnen afstaan. Wil men hiervan heil verwachten (m. i. terecht), dan is een korps maréchaussée een onmisbaar element, want het meer geregelde leger is voor eene dergelijke kern-functie weinig geschikt. Het was hieraan, d.w.z. aan de werkzaamheid van het korps maréchaussée en aan de deugdelijke uitbreiding, die dit bij opkomend gevaar kan ondergaan, dat ik dacht, toen ik in het laatste gedeelte van mijn eerste artikel in dit tijdschrift (Juni '99) zoo licht oordeelde over de onzekerheid, waarin wij omtrent 's vijands landingspunt kunnen verkeeren, en toen ik eene beschrijving gaf van de wijze, waarop m. i. alsdan de strijd moet worden gevoerd. De recensent in het „Ind. Mil. Tijdschrift" No. 10 van '99, blz. 911, heeft zich van de door mij beschreven methode geen aanhanger betoond; nu zal hij mij wellicht beter begrijpen, als hij het bovenstaande rijpelijk overwogen heeft. Ik schreef in bedoeld artikel, dat de vijand zoo *actief* en lang mogelijk in zijn voornemen, om de gekozen landingsbasis (ik noemde Batavia) te bezetten, *belemmerd* moet worden, en hij vervolgens door *onophoudelijke aanvallen*, vooral op zijne landingsplaats, verbindingen daarmede en verdere hulpmiddelen, aan onze

strijdkrachten geketend moet worden gehouden, opdat hij — gedwongen tot onze dadelijke vervolging in de richting van het terrein, dat wij hebben uitgekozen, om hem met meer hardnekkigheid in eene geschikte stelling het hoofd te kunnen bieden — onderworpen zij aan „l'immense difficulté des distances"; ik wees daarvoor op de vlakte van Radjamendala achter de als hindernis geduchte Tji Taroem. Natuurlijk dat deze geheele beweging gestremd wordt, indien het ons gelukt, den vijand al spoedig te verslaan en op zijne basis terug te werpen. Ik gaf slechts een schema hoe te handelen, zoolang onze tegenstander ons kan weêrstaan, en werd daarbij geleid door de gedachte, dat deze gewoonlijk niet zoo lichtvaardig handelt, dat hij zoo maar gemakkelijk weder in zee is te drijven. De recensent meent, dat het vijandelijk leger, zoo het is geland, *dient slag geleverd.* Maar is dit niet te boud gesproken? Mij schijnt het, als vooropgesteld oorlogsplan, een al te gevaarlijk kansspel toe; alles hangt natuurlijk van de omstandigheden af. En wat moet naar het oordeel van den recensent geschieden als wij dien slag verliezen? Is mijne voorstelling niet voorzichtiger en ook vollediger uitgewerkt? Strookt zij niet *meer* met de vermoedelijke toestanden, bijv. van ons leger op Java? Ook het door mij aangegeven plan laat toe met den vijand beslissend af te rekenen, als de gelegenheid schoon is. Uit de recensie blijkt mij verder, dat ik mij niet geheel duidelijk heb uitgedrukt. Ik had niet moeten schrijven, dat „*hoofdzakelijk*" van den kleinen oorlog moet worden gebruik gemaakt; „*hoofdzakelijk*" is geen goed woord geweest. Want het veldleger, *dat zeker niet geschikt is voor het voeren van den kleinen oorlog*, moet ook m. i. behouden blijven, en wel minstens op de tegenwoordige sterkte. Uit mijn ganschen gedachtengang met betrekking tot het zoeken van eene eerste beslissing in eene stelling achter de Tji Taroem, kon al dadelijk blijken, dat ook mij de kleine oorlog volstrekt geen hoofdzaak is. Met genoegen vernam ik van den recensent, dat het niet in de bedoeling van legerbestuur of regeering ligt, om aan doode weermiddelen veel geld te verspillen. Is door mij zelfs eene ruimere plaats daaraan toegedacht, zooals hij zegt, hij gelieve te overwegen, dat ik het oog heb gehad op het versterken van meerdere oorlogshavens, die noodig zouden zijn, indien in eene krachtige zeemacht het zwaartepunt der verdediging van Indië zou worden gezocht. Ook mijne beschouwingen aangaande de

plaats voor den bestuurszetel behoorden in dat kader tehuis.

De aanvulling van het korps maréchaussée moet geschieden uit de oudere Amboneesche en Inlandsche fuseliers, zoo mogelijk met een vast te stellen minimum diensttijd; de positie moet zeer aanlokkelijk worden gemaakt, opdat in het *uitzicht* daarop eene aanmoediging te meer zij gelegen om aan het leger verbonden te blijven. Onder de voordeelen, aan die positie verknocht, kunnen behooren eene grootere zelfstandigheid, eene vrijzinnige inrichting van den dienst, aangenamer oefeningen (die in den kleinen oorlog, dus veel afwisseling), huisvesting in militaire kampongs, eigen menage en meer andere. *Aan terugplaatsing in de gelederen heeft men een goed wapen in de hand om aan misbruiking dier voorrechten het hoofd te bieden.* Het wil mij toeschijnen, dat zelfs in vredestijd van dit korps veel practisch nut is te trekken. Zoo zou het zeker niet noodig zijn geweest, had men over brigades maréchaussée te beschikken gehad, op Java afzonderlijke politiekorpsen ter vervanging van de pradjoerits op te richten.

Noemde ik hierboven reeds verschillende gewichtige voordeelen, die aan het beschreven stelsel verbonden zijn, op enkele andere, die ook niet van belang zijn ontbloot, wensch ik thans nog de aandacht te vestigen:

1. De vervanging van een groot aantal Europeesche *luitenants* door Inlandsche officieren, die niet of hoogst zeldzaam in den kapiteinsrang opklimmen, zal de bevorderingskansen van het Europeesch gedeelte van het officierskorps aanmerkelijk beter maken. Hierdoor zullen de hoogere rangen niet alleen door jongere krachten worden bezet, voor ons een hoogst gewichtig belang, maar zal daarin — en zulks ten koste van de veel minder beteekenende lagere rangen — ook langer gediend worden. De instelling van den Inlandschen luitenantsrang zou zelfs kunnen leiden tot de overweging of de positie van onderluitenant, die een doorn in veler oog is, niet ware op te heffen, doch alvorens hiertoe te besluiten zal men wel grondig moeten te rade gaan met de belangen van den onderofficiersstand, welke, grootendeels reeds beroofd van het uitzicht op den officiersrang, deze opheffing wellicht niet zonder groot nadeel voor het gehalte verdragen zoude.

2. Ook voor de Inlanders zou de langere gemiddelde diensttijd der Amboneezen en daarmede hun hoogere militaire ontwikkeling worden verkregen.

3. Het Indische oorlogsbudget zou niet onbelangrijk dalen:

a. door het opnemen in het officierskorps van een groot aantal officieren, die niet of in hoogst zeldzame gevallen in aanmerking komen voor pensioen, daar zij te voren overgaan in burgerlijken Inlandschen dienst, waarin zij tot op hoogen leeftijd kunnen blijven. In hoever de tractementen en zeldzaam toe te kennen pensioenen voor Inl. officieren lager kunnen zijn dan voor de Europeesche collega's, kan hier niet beoordeeld worden, evenmin als de invloed, die de oprichting van eene school voor Inl. cadetten op 's Rijks schatkist hebben kan. Nadeelig kan deze niet zijn: er kan gebruik worden gemaakt van de gebouwen, onderwijskrachten, enz. van de bestaande Militaire School; het aantal adspiranten in Nederland zal kunnen verminderen en wel — aangenomen, dat de Inlandsche gemiddelde officiersdienst op ± 10 jaren kan worden gesteld en de Europeesche ± 20 jaren telt — tot eene hoeveelheid, ongeveer gelijkstaande met de helft van het aantal Inlandsche adspiranten; de kosten van onderhoud van de Inl. adspiranten zullen *per hoofd* zeker minder bedragen dan die der minder aan te nemen Europeesche; en eindelijk voor Inl. officieren zullen geen overtochtskosten noch groote gratificatiën voor eerste uitrusting noch ook uitgaven voor verlof in Europa in rekening behoeven te worden gebracht.

b. door vermindering (vermoedelijk) van de gevallen, waarin onderstand voor eens of gagement aan Inlandsche mindere militairen wordt toegekend, in verband met de afnemende neiging om zoo spoedig mogelijk het leger te verlaten en met de aanstelling van gewezen militairen in burgerlijke betrekkingen, en verder door met behulp van de anthropometrie de kans weg te nemen tot het plegen van bedrog met vervallen of in verkeerde handen berustende gagements-akten.

c. omdat niet onwaarschijnlijk de uitgaven voor kleeding overeenstemmende met de nationale kleederdracht verminderen kunnen. In ieder geval zullen de werkloonen voor den aanmaak daarvan grootendeels door de Inlandsche bevolking verdiend kunnen worden.

d. door de inkrimping van het aantal rekruten tengevolge van de toeneming van den gemiddelden diensttijd.

e. omdat de verbetering van het gehalte der Inlandsche soldaten kan leiden tot eene verandering in de verhouding tusschen

Europeanen en Inlanders. Van de veldbataljons bestaan er 5 uit 1 Europeesche en 3 Amboneesche, 8 uit 1 Eur. en 3 Inl. en 5 uit 2 Eur. en 2 Inl. compagnieën; van ieder der 5 laatstbedoelde bataljons kan 1 Eur. compagnie nog door eene Inl. vervangen worden. Acht men het thans reeds niet aan bezwaren onderhevig, dat 8 veldbataljons 3 Inl. compagnieën tellen, dan zal het legerbestuur — wordt het Inl. element tot den hoogst bereikbaren graad van geschiktheid opgevoerd — er ook niet tegen opzien, de 5 nog in te smelten Eur. compagnieën voor Inl. prijs te geven, waardoor niet slechts belangrijke bezuiniging wordt verkregen maar tevens vermindering van de moeielijkheden der Eur. werving.

Het tweede artikel van „Een troepenofficier", getiteld: „Hoe de militaire waarde van het Inlandsch element van ons leger verhoogd kan worden" en voorkomende in nummer 10 van 1898, bevat vele degelijke opmerkingen en nuttige wenken ten aanzien van de werving in verband met kleeding, toekenning van gagement en benoeming in burgerlijke betrekkingen. Het doel is eenige middelen aan te wijzen, waardoor de dienstneming aanlokkelijker kan worden gemaakt.

'Schrijvers denkbeelden omtrent de toekenning van gagement, hoe goed de bedoeling zij, acht ik niet alle voor verwezenlijking vatbaar; zij zijn mij te idealistisch, te weinig voor toepassing geschikt. De schrijver heeft hierbij te veel uit het oog verloren, dat hij in de eerste plaats schrijft voor het wetten-makend gezag. hetwelk (ach! het is zoo verklaarbaar en de schrijver toont op verschillende plaatsen het te weten) toch al zoo weinig neiging gevoelt, om zich met tijdschrift- of dagblad-lectuur het hoofd te breken. Eene uiteenzetting van de financieele gevolgen van zijn stelsel — nu dit zoo uitvoerig becijferd is — had zeker niet mogen ontbreken. Hierin nu zetelt mijn hoofdbezwaar tegen de opstellen van „Een troepenofficier." Hij werkt over 't algemeen te veel uit, daalt te zeer in détails af en verhoogt zoo de kans, dat zijn werk onbruikbaar is d. w. z. maakt het geschikter voor de gouvernementeele snippermand, die het maar al te graag verzwelgt. De publiek-schrijver moet zich, waar hij regeeringsdaden of instellingen bespreekt, hoofdzakelijk tot algemeenheden bepalen; hij heeft — goed gemotiveerd — slechts te wijzen op gebreken en middelen tot herstel in 't generaal, het aan het gezag zelf overlatende — voelt het zich eene enkele maal daartoe genegen —

zijne denkbeelden in bepalingen over te gieten. Hij moet er vooral van doordrongen zijn, dat *hij* niet beseffen kan, wat niet al overwegingen aan het scheppen of veranderen van toestanden ten grondslag moeten liggen, en hij zich dus van stipuleeren zorgvuldig te onthouden heeft. Ik behoef „Een troepen-officier" zeker niet verder te beduiden, dat ik hier voornamelijk het oog heb op zijn „schema van eene regeling betreffende het toekennen van gagement aan inlandsche militairen" en waarvan de positieve cijfers, niet nader toegelicht, wel geen onverdeelde instemming zullen verworven hebben. De schrijver stelt de volgende gagementen voor:

voor 12 jaar dienst	voor den	soldaat	*f* 72					
	„ „	korporaal	„ 84					
	„ „	sergeant	„ 96					
voor 12 of $1^1/_2 \times$ 12 jaar	„ „	soldaat	„ 108	of	$1^1/_2 \times$	*f* 72		
	„ „	korporaal	„ 120	„	$1^1/_2 \times$	„ 84	− *f*	6.
	„ „	sergeant	„ 132	„	$1^1/_2 \times$	„ 96	− „	12.
voor 24 of 2 × 12 jaar	„ „	soldaat	„ 144	„	2 ×	„ 72		
	„ „	korporaal	„ 168	„	2 ×	„ 84		
	„ „	sergeant	„ 192	„	2 ×	„ 96		

Men ziet uit deze bedragen (eerste kolom) eene standvastige vermenigvuldiging *met* het getal 12 *van* een aantal guldens, voortdurend met 1 opklimmende, alleen uitgezonderd in de beide laatste sommen, waarin de opklimming telkens 2 heeft bedragen. Ik meen in deze regeling te veel willekeur te zien. De schrijver zelf acht een diensttijd van 25 jaren voor den Inlander veel te lang. Hij zegt daaromtrent, dat de Inlandsche soldaten in den regel versleten zijn vóór zij, zonder zorgen voor de toekomst, het leger kunnen verlaten; dat het onmogelijke wordt gevorderd en dat geen rekening wordt gehouden met de praktijk, die leert, dat ons leger moet zijn een krachtig veldleger, een troep vol energie en initiatief; dat een diensttijd van 25 jaar voor ons leger een verderfelijke eisch is. Maar komt, in dit licht beschouwd, zijn ± gelijkmatig opklimmende gagementsreeks (voor 12 jaar a guldens, voor $1^1/_2 \times 12$ jaar $1^1/_2 \times a$ guldens, voor 2×12 jaar $2 \times a$ guldens) hem zelf dan wel doelmatig voor? Moeten de verschillende dienstperioden niet zooveel mogelijk naar hare waarde beloond worden? Na een zeker gemiddeld maximum van diensttijd neemt de geschiktheid van den militair als zoodanig over 't algemeen af en ik meen, dat de verdere minderwaardige dienst niet met dezelfde pensioensbedragen als de vorige beloond behoeft te worden. Ik zeg niet dat dit mijn standpunt beter is

dan dat van den schrijver; ik breng dit maar bij om te doen zien hoeveel verschil van inzicht er bestaan kan met betrekking tot zoodanige regelingen en dat het niet voorzichtig is in tijdschrift-artikelen uitgewerkte voorstellen te geven.

Des schrijvers schema schijnt mij ook te ingewikkeld (zie ook zijne vele vormen van ongeschiktheid — blz. 790 en '91 en 796 en '97). Heeft hij nota genomen van mijne op vorige bladzijden gedane aanwijzingen van bedrogspleging, dan zal hij wel inzien, dat zijn bewerktuigd gagementsstelsel allerminst kan slagen zonder iets als de door mij voorgestelde anthropometrie.

Verder heeft hij, naar ik meen, eene al te schoone voorstelling van het vermogen onzer Indische schatkist: *f* 72.— gagement voor den Inl. soldaat, die na 12 jaren dienst volkomen gezond de gelederen verlaat en zoo vervolgens!! Vergis ik mij niet, dan is uit de enquête, vele jaren geleden door den redacteur van „De Locomotief", Mr. P. Brooshooft, ingesteld en gepubliceerd in dat blad, gebleken, dat het gemiddeld jaarlijksch inkomen van den Javaan nog beneden dit laagste gagementsbedrag blijft. „Een troepenofficier" heeft het finantieele bezwaar wel gevoeld, maar op zijne vergoelijking, dat geen verkeerde richting wordt ingeslagen, als wat Javanen-geld aan Javanen wordt uitbetaald (namelijk ten bate van hunne overheersching door ons) acht ik wel wat af te dingen. Het komt mij voor, dat het standpunt van de Regeering, geen pensioen te verleenen aan militairen, die nog bruikbaar zijn, alleszins juist is. Of een diensttijd van 25 jaren als minimum-eisch echter geschikt is te achten, dat is eene andere vraag. Ware het Indische leger in het bezit van een personeel-statistisch bureau, dan zou deze vraag reeds lang kunnen zijn opgelost, doch heel veel gewicht hecht ik aan deze oplossing niet, want het geneeskundig onderzoek verklaart ook ongeschikt, die dat door *ouderdom* is geworden. De schrijver acht het onbillijk, dat men allen, die geschikt gebleven zijn, zonder iets laat heengaan, als zij niet op 25 dienstjaren kunnen wijzen, terwijl aan hen, die wegens lichaamsgebreken ontslagen worden, bij veel minder dienst, een pensioen voor het leven wordt verzekerd. Geheel anders klinkt echter de redeneering, indien men omgekeerd zegt: wel is waar vordert het Gouvernement voor de toekenning van pensioen wegens volbrachten dienst een diensttijd van 25 jaren, maar, indien de man te voren wegens physieke ongeschiktheid ontslagen moet worden, zendt men hem niet zonder iets heen . . . . Aan hen, die op een zeker

minimum (bijv. 12 jaren) doch nog niet op *volbrachten* diensttijd kunnen wijzen, worde bij vrijwillig ontslag uit het leger eene burger-betrekking verzekerd; dan acht ik voor hem, die gezond en nog jong in de Inlandsche maatschappij terugkeert, door den Staat voldoende gezorgd. Op deze wijze toegepast, kan eene regeling ten aanzien van den overgang in civielen dienst van Inl. militairen m. i. zeer wel vruchtdragend zijn. Het stelsel van „Een troepenofficier" te dien aanzien komt mij niet rationeel voor. Volgens zijn' meening zal op de hooge som, die in dat stelsel voor de uitkeering van gagementen moet worden uitgetrokken een belangrijk overschot worden verkregen onder den invloed eener bepaling, dat ieder gegageerde, die geschikt wordt geoordeeld voor de aanvaarding eener burger-betrekking, *verplicht is*, deze ook aan te nemen, zoodat niet alleen wordt bezuinigd op de gagementen dergenen, die zich eene aanstelling in burgerlijken dienst laten welgevallen, maar ook nog op die van hen, welke daartoe *niet* genegen zijn. Ik acht een zoodanig dwangsysteem zóó verkeerd en zóó onuitvoerbaar, dat ik — de schrijver duide mij niet euvel — daaraan slechts deze enkele vragen wil wijden: Is dat billijk? Is dat der persoonlijke vrijheid geen geweld gedaan? Kan men zich zoo eene goede en economische uitoefening van den staatsdienst denken? Is het rechtvaardig, hem, dien men voor eene burger-betrekking niet geschikt acht, het volle gagementsgenot te laten, tegenover den betere, dien men dat ontneemt, omdat hij tot de vervulling daarvan de genegenheid mist? En zoo meer.

Kan eene gagementsregeling, als door „Een troepenofficier" aangegeven, mij alzoo niet welgevallig zijn (in de eerste plaats om hare ingewikkeldheid), zijne beschouwingen ter zake — ik herhaal dit gaarne — bevatten in mijn oog toch veel, dat de overweging alleszins waard is, en wel in de eerste plaats de aanwijzing van de noodzakelijkheid, om in dat opzicht tot verbetering te komen en verder o. m. de opmerkingen ten aanzien van de toekenning van gagement bij afkeuring in verband met de geschiktheid om in het verdere onderhoud te voorzien en omtrent de wijze, waarop de voorschriften met betrekking tot de opneming in burgerlijken dienst van gewezen militairen worden ten uitvoer gelegd.

Het 3e artikel voorkomende in nummer 7 van 1899, draagt tot titel: „De Inlander als soldaat in ons leger". Achtereenvolgens komen hierin ter sprake *a*. Kleeding en bewapening, straffen en belooningen,

b. Kenmerkende eigenschappen van den Inlander van militair standpunt bezien, met een kort uitstapje op het gebied der verdediging van Nederlandsch-Indië en *c.* Militaire opleiding in meer algemeenen zin.

Verdient ook de lezing van dit artikel alle aanbeveling, hier en daar komen opmerkingen voor, omtrent welker juistheid m. i. twijfel gewettigd is. Zoo acht ik het niet doelmatig, *den gewonen veldsoldaat — dien in het groote troepenverband* — te voorzien van een klewang ter vervanging van de bajonet (blz. 549); ook als stootwapen is het geweer het houwwapen verre de baas; daarbij geraakt het handgemeen door de verbetering der vuurwapenen hoe langer zoo meer naar den achtergrond; heel veel zorg behoeft m. i. ook niet meer aan de beoefening van het bajonet-vechten besteed te worden: het geweer stevig recht vooruit bij de voortaan zeldzame onmiddellijke aanraking met den vijand, dit zal dan wel de gewone toestand zijn; opdrijving van de blanke bewapening, nu nog, schijnt mij als het spannen van het paard achter den wagen; voor de afdeelingen, die speciaal tot het voeren van den kleinen oorlog zijn bestemd, bijv. de marechaussée, is het iets anders; het dragen van een geweer en een houwwapen te zamen is niet van moeilijkheid vrij, doch dit geldt vooral in het geregeld gevecht, dus voor den gewonen infanterist, die dan bovendien geen gelegenheid heeft van het laatste gebruik te maken. Met patronen (blz. 549) is „Een troepenofficier" voor den tegenwoordigen tijd niet bijzonder gul en zijn systeem van berging daarvan acht ik niet bijster practisch. Zijne opmerking over het exerceeren bij wijze van straf (blz. 554) zal zeker niet door ieder gedeeld worden. In de beschouwing omtrent eigenwaarde en eergevoel bij den Inlander tegenover wat de schrijver diens schaamtegevoel noemt (blz. 557) zie ik tegenspraak; ik kan zijne meening, dat de inlander, speciaal de Javaan, maar weinig eigenwaarde bezit, dan ook niet deelen; dat de *tegenwoordige* Inlandsche soldaat in den strijd, dien hij voor *ons* voert, niet veel animo aan den dag legt, is volstrekt niet vreemd; tegenover zijne landgenooten behoeft hij zich daarvoor niet te schamen en hoe wij over hem denken (den *tegenwoordigen* soldaat namelijk) is hem vrij onverschillig. Waar met schorsing en ontslag zonder pensioen wordt gedreigd (blz. 561) daar is, naar het mij voorkomt, schrijvers pen hem eenisgzins de baas geweest. De toelagen (blz. 563), die voor Inl. fuseliers aan de medailles voor Moed en Trouw en de Mil. Willemsorde 4e klasse zijn verbonden (resp. *f* 6.39, *f* 10.19 en *f* 15.29 per kwartaal) acht ik — in aanmerking genomen het gemiddelde

inkomen van den Javaan (zie boven) — ruim voldoende. Het beschenken met adelijke titels voor buitengewone oorlogsdaden (blz. 565) zou m. i. zijn aftekeuren; het kan trouwens in de Inlandsche maatschappij geen effect hebben, den man, uit de heffe des volks voortgekomen, op een zoo verheven voetstuk te plaatsen; het zou alleen schade kunnen doen aan het prestige van den echten adel, hetgeen ook niet voordeelig kan zijn voor ons gezag. Acht ik schrijvers denkbeelden omtrent de verdediging van Indië tegen een aanval van Buiten (blz. 568, '69 en '75) over 't algemeen goed, zijne meening, dat die taak, wat het territoir buiten Java betreft, ooit aan het leger zal kunnen worden toevertrouwd, voor een overwegend deel namelijk, kan ik, zooals reeds vroeger bleek („Indische Gids" Juni 1899) niet onderschrijven. Met zeer veel instemming las ik vooral schrijvers waardeering van het Javaansche element (blz. 570 en vlg.); ik werd daarbij nog meer overtuigd van het hoog noodzakelijke om in het officierskorps voorname Inlanders op te nemen en van eene nuttige kennis van de Javaansche taal bij Europeesche officieren en verder kader. Ook in het laatste gedeelte, waar „Een troepenofficier" ons eene voorstelling geeft van de methode van opleiding, die z. i. gevolgd moet worden, komen vele goede gedachten voor; ik wijs o. m. op de verdeeling van de verantwoordelijkheid en op den eisch om, wat de oefening der troepen betreft, ook te luisteren naar de officieren in de gelederen. In één gewichtig opzicht echter verschil ik met den schrijver van meening: Na zijne beschrijving hoe de gewone veldtroepen, de troepen in het groote legerverband, moeten worden opgeleid, zegt hij (blz. 588): „*In 't kort*, de compagnieën moeten reeds in het garnizoen worden geoefend in het voeren van *den kleinen oorlog* en *uitsluitend* daarin" (de cursiveering is van mij). Deze opmerking van den scherpzinnigen schrijver heeft mij grootelijks verwonderd. De schrijver heeft van de wijze waarop *de kleine oorlog* moet worden beoefend geen uitleg gegeven, zooals zijne uitdrukking „*in 't kort*" zou doen vermoeden, en het voeren daarvan *bij uitsluiting* kan niet tot *beslissende* resultaten leiden (zie daaromtrent de meening van den redacteur van het „I. M. T." als mijn recensent in zijn No. 10 van '99 en wat ik daaromtrent hierboven op blz. 168 schreef). De gewone legertroepen zijn voor het voeren van den kleinen oorlog niet geschikt; zij zijn te veel aan samenhang gebonden, bezitten te weinig individualiteit, *moeten* strijden in

eene aangeleerde onderlinge afhankelijkheid; deze kenmerken hebben zij te ontleenen aan hunne opleiding, m. a. w. hunne opleiding moet voortdurend in die richting geleid worden De kleine oorlog daarentegen vordert juist het omgekeerde: hoog ontwikkelde individualiteit, de kunst om in hooge mate onsamenhangend, in onderlinge onafhankelijkheid op te treden; alzoo kleine, sober geëncadreerde benden als eenvoudigste gevechtseenheden, doch waarvan ieder lid des noodig den commandant vervangen kan; dat is, dunkt mij, het ideaal. De kleine-oorlogvoering is *zeer* moeielijk; daarvoor zijn geen jonge Inl. soldaten in het eerste africhtingstijdperk geschikt te maken, zooals „een troepenofficier" schijnt te meenen; denkt eens aan de technische bekwaamheid, die vereischt wordt, in het vernielen en herstellen van spoorwegen bijv., aan het den vijand zooveel en oordeelkundig mogelijk afbreuk doen met een minimum verlies aan eigen zijde, enz. Alleen flinke mannen, met jarenlange ervaring in het leger, mogen worden toegelaten tot het guerilla-korps — ik zeg nog maar — om met de *beoefening* van den kleinen oorlog een begin te maken. Bovendien, ook wij in Indië kunnen de normale oorlogvoering, dus het veldleger in de gewone beteekenis, niet missen, doch ik erken gaarne dat een korps guerilla-troepen (maréchaussée), zoo groot mogelijk, voor ons van het hoogste belang is.

De beide volgende en laatste opstellen, getiteld: „Een en ander over de formatie der infanterie van het Nederlandsch-Indisch leger" zijn opgenomen in de nummers 2 en 3 van 1900. In het begin wordt ons een stuk geschiedenis voorgehouden, dat, zooals de schrijver meêdeelt, wel niet volledig is, doch waaruit toch zonneklaar blijkt — en hiermede heeft de schrijver volkomen zijn doel bereikt — hoe het met onze onvoldoende strijdkrachten een voortdurend, zelfs niet eens zuinig scharrelen, dikwijls niet zonder ernstig gevaar voor ons gezag is geweest en hoe gelukkig wij ons reeds zouden mogen rekenen, indien we nevens ons kleine leger, echter met een beter gehalte van het Inlandsch element, een flink vast guerilla-korps bezaten en daarachter een breede phalanx van oud-gedienden, om in zorgwekkende tijden opnieuw te wapen te snellen; al mijne hoop te dien opzichte is gevestigd op den Inlandschen officier van aanzien.

Waar „Een troepenofficier" (blz. 91 nummer 2 van 1900) onze krijgsmacht over geheel ons Aziatisch eilandenrijk verdeeld wil

zien, daar kan ik hem, zooals bekend is, niet de hand reiken. Nooit zal ons leger zoo krachtig kunnen worden, dat het een' dergelijke versnippering zonder gevaar verdragen kan. En waartoe? Een buitenlandsche vijand, die zich slechts het bezit van een deel van ons Aziatisch gebied verzekeren wil, treedt dan gemakkelijk met groote overmacht daar op; de aanwezigheid van een klein deel onzer strijdkrachten kan hem in zijn voornemen niet dwarsboomen. En legt hij het toe op de vernietiging van ons gansche Aziatisch' bestaan, dan tast hij ons vooreerst geconcentreerd aan op het eiland, waarop de hoofdzetel van ons bestuur zich bevindt (Java). Hoe dus ook, in geen geval zou hij op die wijze de samenwerking van al onze krachten gelijktijdig te duchten hebben. Is ons nu door den oorlog in Zuid-Afrika geleerd, welke macht een groote Staat tegenwoordig voor een' Overzeesche expeditie ontwikkelen kan, we beseffen daaruit, hoe noodig het is, de volle beschikking te hebben over ons leger tot het weêrstaan van pogingen, het laatst bedoeld. Ik blijf bij mijn geloof: alleen een' krachtige vloot kan — het meest als voorbehoedmiddel — ons het behoud van alles waarborgen.

De schrijver gaat vervolgens over tot de beschrijving van hetgeen hij op organisatorisch gebied voor ons leger wenschelijk acht, daarbij een ruim en goed gebruik makende van de critische methode. Herhaaldelijk ontmoet de lezer in dit gedeelte van het geschrift bepaald uitnemende denkbeelden. Zoo wijs ik — om mij tot enkele voorbeelden te bepalen — op blz. 107 No. 2 van 1900, waar ons eerst wordt voorgehouden, hoe het bovenal in koloniale oorlogen noodig is, den strijd zooveel mogelijk te bekorten, den troep zoo spoedig mogelijk in hygienisch minder ongunstige verhoudingen te brengen, en vervolgens, hoe het voor de koloniale geldmiddelen op den duur minder bezwaarlijk is, een leger van voldoende strekte op de been te houden, dan een dat telkens te zwak blijkt voor zijne taak — op de aansporing, om toch vooral zuinig te zijn op het kostbare Eur. element en dit niet aantewenden dan bij bepaalde noodzakelijkheid (blz. 119) — op de erkenning van het nut van ruime taalstudie (blz. 124 e. a.) — op de pleitrede voor de wederoprichting eener Indische schietschool maar vooral voor een degelijk en practisch onderwijs aan die inrichting, dat zich weet te houden binnen de perken van het nuttige (blz. 126 en 127) — op de aanbeveling om hen, die minder bruikbaar zijn voor den dienst in de gelederen, van de

eigenlijke troepen aftescheiden (blz. 127—129 No. 2 en 208 en 209 No. 3 van 1900) — op het uitmuntende betoog omtrent het wenschelijke van innige vermenging van alle Inlandsche landaarden, de Amboneezen c. s. zooals nu afzonderlijk (blz. 109 en vlg.). Wat dit laatste betreft, wensch ik de aandacht te vestigen op een merkwaardig bewijs van het verkeerde, om de verschillende landaarden angstvallig gescheiden te houden, tevens van het ongegronde der nog steeds niet prijsgegeven meening, dat onderlinge onverdraagzaamheid een gegrond beletsel tegen willekeurige bijeenvoeging is: Op 22 September 1890 vertrok het 5e bataljon infanterie, bestaande uit 2 compagnieën Europeanen en 2 compagnieën Boegineezen (255 in aantal) op expeditie naar Noord-Flores; den 6en December d.a.v. keerde het bataljon te Semarang terug; krijgsdaden waren niet verricht. Desniettegenstaande bedroeg het verlies tengevolge van ziekte gedurende die $2^1/_2$ maand niet minder dan 145 Boegineezen of 43 % der sterkte: bovendien moesten vele der overigen al spoedig na hun terugkeer in het hospitaal worden opgenomen. Ware de expeditie niet zoo snel geëindigd geweest, men zou het 5e bataljon op Flores hebben moeten vervangen, althans wat de Inlandsche compagnie betreft, want er waren geen Boegineezen in andere troepen beschikbaar, om de verliezen aantevullen, en het was werkelijk niet geraden, om bij een groot aantal individuën van dezen meest twistzieken landaard een gering aantal eens anderen in te deelen. Toen men echter korten tijd later door verminderde wervingsproductie gedwongen werd, de Boegineezen over de andere Inlandsche troepen te verspreiden, ondervond men daarvan hoegenaamd geen nadeel. Nooit is eenige klacht ingekomen over onderlinge onverdraagzaamheid. Trouwens de cavalerie, die zoo ongeveer alle Inlandsche landaarden grondig vermengd in hare gelederen telt, levert het beste bewijs voor de mogelijkheid daarvan. De hoofdzaak is, dat de zeer twistzieke elementen, Boegineezen, Madoereezen, niet het overwicht hebben en dat kan nimmer het geval zijn. Juist de scheiding geeft aanstoot; daarmede hitst men de verschillende landaarden als 't ware tegen elkander op; het is alsof men de menschen zelf op het onderscheid wil wijzen; men bemoeilijkt zoodoende de toenadering, doet de overheerschende deugden en ondeugden van ieder ras afzonderlijk meer aan 't licht komen en verwekt daardoor gemakkelijk tegen-ingenomenheid aan de eene zijde, afgunst aan de andere, terwijl verder

het maken van komplot in de hand wordt gewerkt. *Innige* vermenging, dat is het ideaal; ook afzondering in verschillende groepen bij dezelfde compagnie, zooals, naar ik meen, ten opzichte van de Alfoeren en Amboneezen plaats heeft, is verkeerd te achten.

Uit mijne mededeeling hierboven betreffende het 5e bataljon blijkt de groote beteekenis der vermenging voor eene doelmatige aanvulling van de troepen te velde: Een bataljon in het bezit van een element, dat niet ook voorkomt in andere troepen en niet vermengd kan worden met andere elementen, is ongeschikt om te velde te trekken. Van twee bataljons met een zoodanigen landaard kan slechts één, dus niet meer dan 50 %, op expeditie worden gezonden; de rest moet tot aanvulling beschikbaar blijven. In 't kort, de verhouding tusschen sterkte in totaal *en* op het oorlogsveld zal (tot zekere grenzen) steeds gunstiger worden, d.w.z. het geld, aan strijdkrachten besteed, voordeeliger belegd zijn. In aanmerking genomen de omstandigheid, dat men in het Indische leger wel immer afzonderlijk Amboneezen en Inlanders moet hebben, zou, wat de aanvulling betreft, het ideaal zeker bereikt zijn, indien beide categorieën in het veldleger gelijkelijk vertegenwoordigd waren. Mocht het die richting nog eenmaal kunnen uitgaan, het zoogenaamd Amboneesch element in het leger is nog aanmerkelijk uit te breiden door opneming daarbij van de Timoreezen en van Christen-Javanen alsook door meerderen toeleg op de werving onder de Sangireezen en Talauers.

In het laatste artikel treffen wij o.a. nog goede denkbeelden aan over het oprichten van reservetroepen (blz. 220 e.a.) en het in-dienst-stellen van militaire geëmployeerden tevens als inleiding tot de vorming van een oorlogstrein (blz. 223 en vlg.). Ten slotte de opsomming van eenige der voornaamste maatregelen, deels van politieken, voor het grootste deel echter en met recht van militairen aard, die de afkondiging van den staat van oorlog tot tijdpunt van uitgang hebben. Schrijvers politieke beschouwingen op blz. 248 en 249 zijn niet vrij van het optimisme, waartegen ik in mijn artikel in „De Indische Gids" van Juni '99 waarschuwde; ook de redacteur van het „I. M. T." deelt mijne meening, getuige de noot op blz. 248.

Voor het overige nog de opmerking, dat beide opstellen even-als het tweede, naar mij voorkomt, te veel in bijzonderheden zijn uitgewerkt, hetgeen om vroeger vermelde redenen te bejammeren is.

* * *

VARIA.

SCHORSING DER SOLOWERKEN.

De Indische bladen spreken alsof de schorsing der Solo-werken al in een definitieve staking veranderd is. Men is tot die slotsom gekomen door genomen maatregelen van het departement der B.O.W., zooals daar zijn: de overplaatsing van den chef der Solowerken den ingenieur van Goor, het geven eener andere bestemming aan verschillend rollend materieel, en het opdragen van opnamen voor ontwerpen van palliatieven in de vallei aan den ingenieur Elenbaas.

Wij voor ons zijn zoo pessimistisch niet. In de eerste plaats kan er geen quaestie van zijn, dat zoo maar, *mir nichts dir nichts*, de blijvende staking zou worden gedecreteerd in Indië. De minister van koloniën, die eigener initiatief, geheel zelfstandig, niet op advies der Indische regeering, de schorsing uitsprak, is de man er niet naar om ten deze niet met een zelfstandig voorstel aan de Staten-Generaal voor den dag te komen. En het wil ons voorkomen, dat Nederland zich wel eens twee maal mag bedenken voor het de onvergefelijke politieke fout maakt van een werk niet te hervatten, waaraan reeds 11 millioen besteed is, van het geld dat de Javaan opbrengt, een aantal millioenen dat totaal is weggeworpen bij blijvende staking. Geen enkel beschaafd inlander, geen enkel inlandsch hoofd zal in de blijvende staking zien een gevolggeving aan de, zeker geheel te goeder trouw gegeven pessimistische argumentatie van den heer de Meyier. Algemeen zal zich bij blijvende staking — en dat niet alleen bij die hoofden, maar ook bij de kleine man — de meening vestigen, dat het ons toch eigenlijk geen ernst is bij de bevordering van de belangen van den inlandschen landbouwer.

Want wie is er die zou durven beweren, dat op blijvende staking in dit werk eenige kans ware, nu 15 millioen is besteed, wanneer de Solo-vallei binnen Nederland in Europa gelegen was? De geschiedenis van Nederlandsche groote publieke werken, waarbij erger misrekeningen dan die van de Solovallei ons tot voortzetting en eindelijk succes noopten, is hier zoo sprekend mogelijk.

De Solozaak bestaat uit 3 quaesties.

1° de technische quaestie, die geen quaestie meer is, nu de deskundigen het ten deze eens zijn;

2° de economische quaestie, waar de meerderheid der commissie de voortzetting, de minderheid (de heer de Meyier) de staking vindiceert.

Zal men zich hier dan waarlijk blind staren op de landrente, directe baten eischend in klinkende munt door verhooging dier landrente, waar men in Nederland nimmer dien maatstaf voor nuttige werken aanlegt?

3° de politieke quaestie, die op zich zelf reeds dringend eischt dat *de Solowerken worden voortgezet.* Wij houden niet van schermen met *ons prestige.* Maar als er eenige beteekenis in dit woord ligt, dan eischt ons prestige tegenover den inlander, beter gezegd, onze goede trouw tegenover den inlander, dat de Solowerken worden voortgezet.

POLYGAMIE EN CHRISTENDOM IN INDIË.

Mag men de meerdere vrouwen van een man uit de kerk weren en kan men een man met meerdere vrouwen in de kerk opnemen? vraagt in de *Nederlandsche Zendingsbode* van 11 Jan. 1901 een zendeling van het Rijnsch Zendings Genootschap. Het zijn, zooals hij zegt, vragen, die reeds zeer dikwijls door zendelingen en Zendingsgenootschappen behandeld zijn geworden. Doch tot heden is er nog geen aanneembaar antwoord gegeven. In de praktijk vindt men onder de Evangelische Zendelingen twee verschillende meeningen. De een doopt de mannen met hunne vrouwen die zij, heiden zijnde, reeds hadden, onder voorwaarde, dat zij later geene andere vrouw méér zullen nemen. Het Rijnsche Genootschap, waartoe de schrijver behoort, houdt zich aan dezen regel.

De anderen eischen, dat vóór den Doop alle vrouwen behalve de eerste wettige weggezonden worden. Voor beide meeningen zijn goede redenen. Het is zeker, dat een vreedzaam, Christelijk familieleven in het eerste geval dikwijls zeer moeilijk, somtijds onmogelijk is. Wanneer een zendeling van de meening is, dat alle vrouwen op eene na moeten worden weggezonden, komt hij dikwijls in de grootste gewetensbezwaren of hij moet, om deze kerkelijke gewoonte te behouden, met onnoodige hardheid handelen tegen den doopcandidaat, die meer dan eene vrouw heeft. De gevolgen van deze praktijk zijn niet altijd moedgevend. Dit gevoelen wel de meeste der gewillige en gedwongene voorstanders dezer richting.

Wij vinden deze zaak inderdaad voor de verhouding van de zending tot de bevolking, in streken waar polygamie heerscht, zeer gewichtig. Wij geven daarom het afwijkend oordeel weer van de hierboven gegeven meening, zooals die door dezen zendeling van het Rijnsch Genootschap wordt toegepast in zijn praktijk.

„Een zendeling uit Zuid-Afrika bekende mij, dat men gaarne met deze oude gewoonte onder de Kaffers zou breken, maar dat zij zoo zeer tot eene vaststaande overlevering en gewoonte geworden was, dat men ze moeilijk veranderen kan, zonder de tucht in de gemeenten te doen verslappen.

„Het bedenkelijkste is zeker voor iederen zendeling, dat de bij den Doop van den man weggezondene vrouwen en „kleine vrouwen" een aantal „gevallene" vrouwen worden. En onwillekeurig komt de vraag tot hart en geweten: Mag in de Kerk van den Heiland der zondaren eene in den Bijbel nergens geëischte, doch eerst door de algemeene aanneming van het Christendom voor zich zelve gerechtigde, Christelijke gewoonte en de hiermede in verband staande kerkelijke praktijk, in het overgangstijdperk van een volk

van het Heidendom tot het Christendom, zoo gehandhaafd worden, dat al is het maar aan ééne ziel, de mogelijkheid gegeven worde, tot zonde te vervallen, dus eene „gevallen" vrouw te worden.

„Van orthodoxen kant kan deze vraag misschien in strengeren zin beantwoord worden, mij schijnt het echter daarom nog niet naar den Geest en de gedachte van Jezus Christus te zijn. Maar ik zie er van af allerlei op den Bijbel en de Christelijke zedenleer berustende redenen voor en tegen aan te halen, ik wil iets uit de praktijk mededeelen, want ook hier is: de geschiedenis de beste leermeesteres. Er komt mij een zeer karakteristiek voorbeeld uit mijn Zendingsarbeid, het eiland Nias, te binnen, wat ik ter beoordeeling wil mededeelen.

„Toen ik mij in het jaar 1892 op de westkust van Nias vestigde, leerde ik aldaar een man kennen, Tamaboea genaamd. Als jonge man had hij een meisje getrouwd en waren bij gelegenheid van zijn huwelijk tot in de kleinste bijzonderheden alle gebruiken en zeden in acht genomen waarvan een rijke kinderzegen te verwachten was.

„Toen deze uitbleef, moest er opnieuw geofferd worden en een beroemde tooverpriester werd geraadpleegd. Doch niets hielp! dus was de man genoodzaakt, naar heidensche zienswijze en gewoonte op Nias, eene tweede vrouw te nemen, om niet zonder nakomelingen te sterven, wat bij de Niassers als eene schande werd aangezien. Alles werd met nog meer zorgvuldigheid in acht genomen dan bij gelegenheid van het eerste huwelijk. Doch ook nu weder vruchteloos.

„De man had reeds jarenlang voor dat ik daar kwam wonen door allerlei kostbare tooverijen en offers het geluk beproefd, om vader te worden. Juist bij mijne aankomst had hij tot dit doel een groot offerfeest bereid en een beroemden priester er bij uitgenoodigd. Welk een medelijden had ik met den man, toen ik al dat heidensch spektakel hoorde! Het ontbrak niet aan vermaningen van onzen kant om toch zijne heidensche praktijken te laten varen en hulp te zoeken, waar alleen hulp te vinden is: alleen God heeft de macht den kinderzegen te geven, zooals wij hem uit de geschiedenissen van Abraham, Zacharias enz. trachtten te bewijzen. Doch deze gedachten waren te nieuw voor hem en het feest was begonnen, dus wilde hij dit eerst ten einde brengen. Bij zich zelven nam hij echter wel het besluit: kom ik met al deze kostbare heidensche feesten niet tot het doel, dan beproef ik het met de „hoekoe Lowalangi", leer van den God der Christenen.

„Het feestlawaai had opgehouden, de welgevoede en rijkbetaalde priester was afgetrokken met de verzekering, dat zich bij de beide vrouwen weldra de teekenen van een te verwachten kinderzegen zouden openbaren, doch de man wachtte tevergeefs. Ten laatste brak hij met het Heidendom en kwam vlijtig met zijne beide vrouwen onze godsdienstoefeningen bijwonen en aan het dooponderwijs deelnemen. En merkwaardig, niet alleen voor ons, maar ook in de oogen der kerkgangers en zelfs voor die der Heidenen gebeurde er iets wonderbaars: korten tijd nadat dit huisgezin zich zoo ernstig tot het Christendom gekeerd had, werd een blijde kinderzegen verwacht. God zegende den man en wel met zijne *tweede* vrouw en gaf den lieden een allerliefst dochtertje; met een zoontje zouden zij nog gelukkiger geweest zijn, doch zij waren ook nu voor dit „geschenk van God" zeer dankbaar.

„Zelfs de eerste vrouw, die wegens haar ziekelijken toestand geen moeder kon worden, verheugde zich over het kindje van de tweede vrouw.

„Nadat deze familie het dooponderwijs trouw bezocht had, werden zij gedoopt en kregen zij de namen Zacharias, Sara en Elisabeth.

„Ware ik een voorstander der strengere richting geweest, die eischt, dat voor den Doop alle vrouwen, op de ééne wettige na, weggezonden moeten worden, dan had ik moeten eischen, dat Tamaboea zijne laatst genomene vrouw met haar kind wegzond en als Christen slechts de eerste wettige, kinderlooze vrouw behield. Dit had de man voorzeker niet gedaan, vooral na hetgeen te voren was voorgevallen en hij was liever Heiden gebleven. Hij had dan en dit niet ten onrechte, den indruk gehad, dat de zendeling meer eischte dan God zelf. Doch ik stelde den eisch niet en waarschijnlijk hadden vele voorstanders der strengere richting in dit geval evenzoo gehandeld uit vrees van in strijd te met God en Zijne wonderbare genade.

„Toen dit huisgezin gedoopt werd, zagen Heidenen en Christenen slechts in deze handeling de bevestiging van het wonderbare werk Gods aan deze familie. En ziet God zegende Zacharias en zijne tweede vrouw Elisabeth nog eens met een kindje. De eerste vrouw troostte zich in haar kinderloozen toestand door de aanneming van het eerste kind, en voedde het op als haar eigen, en beide vrouwen verheugden zich met haar man over de wonderbare hulp van God.

„Het is zeker, dat niet alle gevallen zoo openlijk door God worden gerechtvaardigd en zich op zulk eene idealistische wijze laten oplossen; toch heeft mij dit geval geleerd en zal wellicht menigen voorstander der strenge richting met het beginsel doen instemmen: Naar Gods wil kunnen wel polygamisten met hunne vrouwen, wanneer Gods Geest in hen werkt, als goede Christenen in de gemeente worden opgenomen.

„Wie geeft ons het recht om iemand niet tot den Doop toe te laten, dien God zoo openlijk voor aller oogen met zijne vrouwen gerechtvaardigd en gezegend heeft?"

* * *

Wij releveeren deze meening, omdat hieruit blijkt dat er twee diametraal tegenovergestelde praktijken worden toegepast door de zending tegenover de polygamie. Dit zal zeker niet strekken, om den inlander het geloof aan een *eeuwige* waarheid te doen krijgen.

DE STREEP TOT AFSCHEIDING VAN HET ZENDINGSGEBIED VAN VERSCHILLENDE CHRISTELIJKE KERKGENOOTSCHAPPEN.

In een streek op Java, waar geen streep is getrokken, en waar de inlanders het voorrecht hebben de bedienaren van verschillende Christelijke Kerkgenootschappen naast elkaar werkzaam te zien, schenen de Javaansche hoofden geen hoog denkbeeld van verdraagzaamheid te hebben gekregen. Ziehier een berichtje uit de Indische couranten geknipt.

„Een resident op Java vroeg eens aan een vrij beschaafd en goed ontwikkeld regent:

„Wel, Adipati, wat zegt ge wel van, en hoe denkt ge over onze Christelijke godsdienstleer?"

„O, HoogEd. heer" luidde 't antwoord, „zeer mooi en veel beter dan.... (hier slikte de man zijn speeksel in), maar Kangdjeng, het is voor ons, domme Javanen nog lang geen tijd, geloof ik, om ze aan te nemen. Zoodra als Toewan Domini en Toewan Pastor en Toewan Pandita (zendeling) allemaal sobat kras betoel zijn, wordt het onze tijd, daarover eens na te denken."

„Of de resident nog verder vroeg, zegt de geschiedenis niet."

* * *

Wij gelooven inderdaad, dat niets de uitbreiding van het Christendom zoozeer in den weg staat als de concurrentie, als wij het zoo eens noemen mogen, tusschen verschillende Christelijke richtingen.

ERRATA in „Beschouwingen over rentabiliteit van waterwerken" in de Januari-aflevering.

De aandachtige lezer zal — hopen wij — zelf reeds verbeterd hebben de volgende misstellingen.

Bladz. 2, regel 7 van onderen:
staat *f* **111.200.000**; lees *f* **11.200.000.**

Id., regel 6 van onderen:
staat *f* **138.650.000**; lees *f* **38.650.000.**

Bladz. 21, regel 16 van boven:
staat plantloon à *f* **1.20**; lees plantloon à *f* **120.**

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

15 Januari 1901.

INHOUD.

Vijf hoofdartikelen in *De Tijd* over de Solo-vallei. — De zaak Fokkens-Kleian in het *Algemeen Handelsblad*. — Afschaffing van heerendiensten op Java zonder aequivalent, — Een schetsje getiteld: Een onderneming in Indië met Chineesche koelies door Pa Moentjag in het *Algemeen Handelsblad*. — Over koeliewerving en emigratiebureaux op Java, ontleend aan gegevens van X. door het *Algemeen Handelsblad*. — Wat kost de Atjehoorlog? een vraag met een bemoedigend antwoord. — De subsidie aan de Landbouwschool te Wageningen, met de daaraan verbonden quaestie van „Indische of Nederlandsche belangen." — Een tegenwerping in het *Algemeen Handelsblad* naar aanleiding van een becijfering van den heer Van Kol over 15 millioen, die Arabieren en Chineezen jaarlijks aan Java zouden onttrekken. — De huidige politieke toestand in Atjeh in het *Algemeen Handelsblad*. — Meer plaats aan de opleidingschool te Kampen voor Ned.-Indische onderofficieren. — Een ingezonden stuk van den heer F. de Hartogh in het *Algemeen Handelsblad* over sneller recht in Oost-Indië. — Dr. J. H. F. Kohlbrugge in de *Vragen des Tijds* over „Raden van Advies bij het bestuur op Java".

Wij betreuren het voor de Solo-zaak, dat *De Tijd* uitsluitend beschouwd wordt als te zijn het orgaan der katholieke staatspartij.

Wij betreuren dat, omdat er geen de minste partij-bijsmaak is aan een reeks van hoofdartikelen (27 Oct., 18, 20, 27, 29 Nov.) geteekend J. en *uit Indië* afkomstig, die aan de Solo-vallei gewijd zijn, en die wij zouden willen brengen onder de oogen van ieder Kamerlid, ja van ieder Nederlander. Ze hier te resumeeren? Och, het ware een onbezonnen werk. We willen ook niet beweren, dat er iets nieuws in staat, iets wordt gezegd beter dan in het rapport der Solo-commissie, dat ons steeds het type zal zijn van een goed rapport, dat de dingen zóó zegt, dat men *wèl* kan exerpeeren, *niet* beter kan zeggen dan het rapport doet.

Maar de verdienste van deze serie artikelen is, dat de deskundige schrijver de draagkracht, de verderfelijke draagkracht eener blijvende staking zoo goed gevoeld heeft. Dat hij zoo goed begrepen heeft, dat de economische zijde van het vraagstuk door de voorstanders der staking verkeerd is opgezet, en dus verkeerd wordt opgelost.

Na hetgeen in dit tijdschrift en in deze revue over de Solo-werken gezegd is, kunnen wij de twee eerste artikelen, het reeds zoo dikwijls gegeven historisch overzicht, hier overslaan, al hopen wij dat vele Nederlanders het zullen lezen, die er niet aan denken het Solo-rapport zelf ter hand te nemen. En onder deze laatsten zijn helaas tal van Indische deskundigen, die toch in de eerste plaats verplicht zouden zijn het rapport zelf te lezen, neen te bestudeeren.

Doen wij nu uit *De Tijd* hier en daar een greep.

Over de zending van Prof. Kraus (die oorspronkelijk allesbehalve in goede aarde viel bij de heeren in Indië) schrijft J. (20 Nov.) het volgende:

„De heer Kraus vertrok als commissaris uit Holland naar Indië, en de dienst van den Waterstaat stond onder curateele. De zending van den heer Kraus heeft in de eerste plaats ten gevolge gehad, dat het vertrouwen in den Indischen Waterstaat terugkeerde. De professor heeft er zóóveel goeds van verteld, dat de minister van Koloniën in de Kamer openlijk van het herstelde vertrouwen mededeeling deed. En, treffend genoeg, in twee jaren tijds, n.l dit en het vorige, werden vier irrigatie-specialiteiten van den Indischen dienst geridderd.

„Natuurlijk wordt hiermede niet gezegd, dat het beleid in zake de Solowerken in alle deelen is goedgekeurd. Er kleven aan dat beleid fouten, welke door niemand zullen worden ontkend, ook waarschijnlijk niet door de personen, die de fouten maakten. Maar het beste middel om geen fouten te maken is, dat men nooit iets uitvoert. Als mijn vrouw een glas breekt en ik zet bij ongeluk een leelijk gezicht, krijg ik dadelijk naar mijn hoofd: „ja, jij hebt makkelijk praten, jij komt er niet aan", en dan moet ik erkennen, dat zij gelijk heeft. En als men nu in aanmerking wil nemen, hoeveel bekwaamheid en energie er bij het ontwerpen en uitvoeren der werken zijn aan den dag gelegd, dan sla men de fouten niet al te hoog aan, doch bedenke, dat ook bij andere groote werken wel misrekeningen zijn gemaakt. De commissie zal over de persoonlijke zaken een afzonderlijk, naar ik vermoed, geheim rapport indienen, doch ik twijfel niet, of de gepleegde fouten zullen voor vergeving worden voorgedragen, om wille van gebleken eerlijkheid, bekwaamheid en werkkracht.

Wat moet thans worden gedaan? vraagt J. in het 4de en 5de van zijn artikelen (27 en 29 Nov.).

De lezer zal zich herinneren, dat, behalve in den financiëelen tegenvaller, aanleiding tot de schorsing der werken en de benoeming eener commissie werd gevonden in het meeningsverschil op technisch gebied, dat tusschen verschillende ingenieurs met betrekking tot de hoofddeelen van het werk aan den dag was gekomen. Welnu, dit bezwaar is gelukkig opgelost; *de commissie is op technisch gebied in hoofdzaak eenstemmig.*

Over de motieven der minderheid (d.w.z. van den heer De Meyier) heeft J. het volgende oordeel:

Beschouwen wij eerst de motieven der minderheid nader. Indien het waar was, dat tot dusverre bij voltooide irrigatiewerken in streken op Java, waar reeds rijstcultuur bestond, zoo goed als geen vooruitgang in de totale opbrengst is gekomen, zou weliswaar nog het groote voordeel van meer zekerheid tegen misoogst voor bevloeiing blijven pleiten, maar zou toch omtrent een groot argument voor bevloeiing twijfel moeten ontstaan. Intusschen schijnt men te mogen aannemen, dat bij sommige werken wel degelijk vooruitgang is voorgekomen, dat men bij andere den vooruitgang niet heeft willen waarnemen, en dat bij nog andere werken bijzondere oorzaken den vooruitgang hebben tegengehouden.

Zoo schrijft in het Gedenkboek van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs de irrigatie-specialiteit Melchior, dat de bevloeiingswerken van Lengkong zeker niet weinig hebben bijgedragen, om een gedeelte der residentie Soerabaja

tot een der meest welvarende streken van Java te maken. En wij kunnen hierbij opmerken, dat in deze streek werkelijk niet alleen een bloeiende suikerindustrie bestaat, doch ook de rijstcultuur een hooge opbrengst geeft. Zoo schrijft de ingenieur Saltet in de *Indische Gids* van 1895, dat bij een bevloeiing in Banjoemas de sawahproductie van 9 pikol tot 32 pikol ongepelde rijst per bouw steeg.

Wellicht heeft men somwijlen den vooruitgang niet willen zien en door lage oogstschattingen een flinke verhooging der landrente trachten te voorkomen. In 1888 schreef de assistent-resident Semalhausen in *De Locomotief* als reden, waarom verhooging van landrente niet altijd op voltooiing van een irrigatiewerk volgt, dat „veel inlandsche hoofden en verdere ambtenaren het zeer natuurlijk vinden, dat de Regeering millioenen uitgeeft voor betere irrigatie, maar later alles in het werk stellen om verhooging van belasting tegen te gaan."

Eindelijk moet erkend worden, dat reeds zoowel bij den aanleg als bij de exploitatie van sommige werken zich omstandigheden hebben voorgedaan, waardoor het effect werd verkleind. Met het oog op de rijkere ervaring, welke thans op het gebied van irrigatie op Java bestaat, mag verwacht worden, dat op zulke omstandigheden in het vervolg meer dan vroeger bijtijds zal worden gelet. Als voorbeeld zij vermeld, dat de bekende waterwerken van Demak gedurende den eersten tijd der exploitatie het grootste deel van het bevloeiingsterrein onbevloeid lieten, omdat de inlandsche machthebbenden het water naar hun eigen voordeel lieten stroomen.

Wat betreft het tweede groote bezwaar der minderheid van de Regeeringscommissie, n.l., dat de verwachte verhooging der landrente zal tegenvallen, evenals zij bij andere werken tegengevallen is, passen gedeeltelijk de juist gemaakte opmerkingen ook hierop als antwoord. En dan komt daarbij, dat in sommige gevallen terecht of ten onrechte geoordeeld werd, dat de landrente vóór het tot stand komen der werken reeds zóó hoog was opgedreven, dat zij niet voor flinke verhooging vatbaar was. Welnu, waar de landrente in den ouden toestand te hoog was, daar had in den nieuwen toestand dit „te hoog" wel degelijk als rente in rekening moeten worden gebracht.

De beide besproken bezwaren der minderheid vallen, naar het voorkomt, geheel weg tegenover het feit, dat volgens de koloniale verslagen de gemiddelde productie op bevloeide sawahs 29, daarentegen op van regen afhankelijke sawahs 19 pikols ongepelde rijst per bouw bedraagt, cijfers die tennaastenbij een gelijk verschil te zien geven als de cijfers, die omtrent eene proefneming in Bagelen werden gepubliceerd door den ingenieur Grinwis Plaat.

De economische beschouwing, welke de minderheid over Java's toestand in het algemeen ten beste geeft, lijkt zeer gewaagd. De bewering, dat er nog geen gebrek aan rijst op Java is, is lijnrecht in strijd met wat tegenwoordig omtrent dit punt als gangbare meening mag worden aangenomen: dat de bevolking ook wel wat anders kan eten, is juist, als men dan maar zorgt, dat zij de middelen krijgt, om zich dit andere te verschaffen; en dat de natuur zichzelf wel redt, ziedaar juist het krachtigste argument, dat tegen voldaanheid en laissez-faire-politiek kan worden aangevoerd: toenemende bevolking; zonder even sterke toeneming van productie, leidt tot hongersnood met al den aankleve van dien.

Voor J. lijkt dan ook geen andere conclusie goed dan medegaan met de

meerderheid der commissie en zoo spoedig mogelijk het geschorste werk hervatten. Hij heeft vertrouwen in het practische doorzicht van die meerderheid, meer dan in dat van den heer De Meijier, die met zijn vrees voor onzekerheid der baten en voor risico der uitvoering aan die soort van menschen doet denken, welke, ondanks groote bekwaamheid nooit iets belangrijks tot stand brengen.

Het is waar, dat, ook volgens het advies der meerderheid, het waterbezwaar in het oostelijke deel der Solovallei voorloopig niet wordt weggenomen, doch, hoezeer men dit moge betreuren, dit mag geen reden zijn, om het goede, dat bereikbaar is, te verwerpen.

Het komt hem voor, dat alles samen genomen, de Regeering de volgende rekensom heeft op te lossen. Voor landverbetering in de Solovallei zijn besteed elf millioen, die op zich zelf nog geen nut afwerpen. Indien nog zeven-en-twintig millioen er bij worden gelegd, kan eenigen tijd, volgens vertrouwbare raming, op zeven ton netto als directe baten worden gerekend. Overigens kunnen belangrijke indirecte baten door vermeerdering van de welvaart van een millioen zielen worden verwacht, zoodat van de zeven-en-twintig millioen voldoende rente, en daarbij wellicht nog eenige rente van de eerstgenoemde elf millioen, gewaarborgd schijnt. Wat schrijft staatsmanswijsheid in dit geval voor?

Het antwoord kan niet twijfelachtig zijn.

Als de hemel valt, gaan alle musschen dood. En als men steeds de kwade kansen zoo breed mogelijk uitmeet, kan men met den aanleg van groote werken van openbaar nut wel uitscheiden. Had men vroeger in Holland zoo gedaan, de nieuwe waterweg ware wellicht nooit tot stand gekomen en Rotterdam ware niet het toonbeeld van vooruitgang geworden, dat het thans is. Men handele dan ook thans niet zoo, en neme de scrupules van het indische commissielid niet over.

Dat irrigatie groote voordeelen medebrengt, wordt zelfs door den heer De Meyier niet ontkend. Welnu, die voordeelen te schenken aan een uitgestrekte streek, is op zichzelf een schoon doel, een doel, dat tevens urgent schijnt, indien men in aanmerking neemt, dat de bevolking der Solovallei in minder gunstigen toestand verkeert dan die over geheel Java gemiddeld, terwijl door verschillende deskundigen de bevolking over geheel Java als achteruitgaand wordt beschouwd. Daar nu met de streving naar dit doel tevens de kans gepaard gaat, nog eenige rente te verkrijgen van de reeds verwerkte elf millioen, moet niet worden geaarzeld en aan de Solovallei datgene worden gegeven, wat haar, inzake irrigatie, door de wet van 1893 werd voorgespiegeld.

Maar dan ook moet in Indië de zaak in handen worden gesteld van de meest bekwame en energieke ingenieurs: dan moet vooral ook van den aanvang af het oog worden gehouden op de toekomstige exploitatie, opdat deze reeds gedurende de uitvoering van het werk bij gedeelten kunne worden ingevoerd en alle gebreken in de exploitatie van den beginne af worden vermeden.

Ten slotte mogen hier de woorden nog een plaats vinden, waarmede de *N. R. Ct.* in September 1899 hare beschouwingen besloot over het veelbesproken en ook door mij benutte boek van den ingenieur Homan van der Heide:

„De vrees, in de monographie een en ander maal uitgesproken, dat de

schorsing der Solowerken op eene staking uit zou loopen, mist, naar het ons voorkomt, allen grond. Behalve dat dit, zooals wij reeds te kennen gaven, uit een financiëel oogpunt, de onvoordeeligst mogelijke wijze van handelen wezen zou, heeft de minister in de Kamer ten stelligste verklaard, dat hij het werk zoo spoedig zou doen hervatten, als de te ontvangen ontwerpen hem in de gelegenheid zouden stellen de verantwoordelijkheid daarvoor op zich te nemen. Van niet één zijde is dit voornemen bestreden; van meer dan één zijde daarentegen, in en buiten de Staten-Generaal, is er met nadruk op aangedrongen.

„Misschien komen echter de „Beschouwingen" van den heer Homan van der Heide op het rechte oogenblik om alle onzekerheid daaromtrent weg te nemen. Het oeconomische gevaar, waardoor Java bedreigd wordt, is nog nooit in zulk een fel licht vóór onze oogen gesteld als in zijn boek. Moeilijkheden en teleurstellingen, als in elken strijd tegen natuurkrachten ondervonden worden, mogen ons niet terughouden van den plicht, om dat gevaar te bezweren."

* * *

Wij hebben ons verder op groote schaal bezig te houden met het *Algemeen Handelsblad*, dat feitelijk meer gedachten aan Indie blijft wijden, dan de geheele Nederlandsche pers te zamen.

Verleden jaar werd den heer Kleian, hulppostcommies te Koepang (Timor) door den wd. resident Fokkens ontslagen. Reden van dit ontslag: een vermoeden van den heer Fokkens, dat de postcommies dagbladartikelen had geschreven, waarin zijn beleid werd gecritiseerd. Over deze arbitraire maatregel viel natuurlijk menig hard en hartig woord. De *Locomotief* nam de partij op voor den aan den dijk gezetten beambte, art. 110 van het Regeerings-reglement (betreffende de drukpers-vrijheid) kwam er aan te pas, en ter verkrijging van redres werden door den heer Kleian en anderen den gouv.-gen. requesten aangeboden. De Indische regeering scheen echter van de schoone gelegenheid geen gebruik te willen maken om in deze interessante quaestie nu eens een principieele beslissing te nemen. Immers in haar antwoord ontzag zij èn de geit èn de kool. De heer Fokkens werd benoemd tot lid van de Algemeene Rekenkamer, en aan den heer Kleian gaf zij bescheid, dat hij bij een voorkomende gelegenheid wederom in 's lands dienst zou worden opgenomen.

Aangaande het recht van inferieuren om over superieuren in dagbladen te schrijven, daaromtrent zegt het regeeringsstuk, dat zulks „afkeuring verdient, indien daartoe geen noodzakelijkheid bestaat".

Deze reserve is kostelijk. Aan den buitenzorgschen mandarijn, die dit document opstelde, onze onverdeelde hulde en bewondering. Door dit criterium van „noodzakelijkheid" op den voorgrond te stellen, weet niemand in welken geest art. 110 door de regeering wordt opgevat. En tot welk een zeldzame verwarring deze overigens doodeenvoudige zaak aanleiding geeft, blijkt wel hieruit, dat de heer van Kol, die anders veel werk maakt van de verdediging der economisch zwakkeren in dit geval den heer Fokkens bijvalt, terwijl het *Algemeen Handelsblad* daarentegen het ontslag van den postcommies afkeurt.

Eerstgenoemde had in de Tweede Kamer, waar bij de koloniale debatten de benoeming van den heer Fokkens tot lid van de Algemeene Rekenkamer ter sprake kwam, diens lof gezongen. Nu wil het *Algemeen Handelsblad* diens bekwaamheid niet in twijfel trekken, al is het bewijs, dat de heer van Kol daarvoor aangeeft, zwak.

Hij (de heer v. K.) verwijst naar een artikel in de „Encyclopaedie van N.-I.", — zooals hij zegt „geschreven door professoren in Nederland, die toch wel vrijelijk hun opinie konden uiten en onbevooroordeeld schrijven."

Hierbij merkt het orgaan (Nummer van 20 Dec.) op, dat toen de aflevering van de „Encyclopaedie" verscheen, waarin bedoelde biographie voorkomt, de heer Fokkens zelf een der redacteurs was. De professoren, die het eerste deel der Encyclopaedie schreven, waren prof. Van der Lith, wijlen de resident A. J. Spaan en de heer Fokkens!

Wat de heer Van Kol verder mededeelt over de verdiensten van dezen hoofdambtenaar, wil het *Alg. Handelsbl.* laten rusten, omdat het de juistheid niet kan nagaan. Of hij de jarenlang hangende quaestie der grensregeling op Timor „heeft opgelost" — gelijk de heer Van Kol meent — durft het amsterdamsche blad zelfs eenigszins betwijfelen.

Maar de Indische Regeering kan, afgescheiden van alle verdiensten en bekwaamheden van den persoon, wel goede redenen gehad hebben om daarvan gebruik te maken in een andere richting dan die van het Binnenlandsch Bestuur.

En, dit onderstellende, denkt het *Alg. Handelsbl.* aan de zaak-Kleian, waarover in de laatste mailberichten weder gesproken werd.

Reeds in het nummer van 22 September 1899 had het blad over deze zaak sprekende de wensch te kennen gegeven, dat de indische regeering zou toonen, dat de tijden van willekeur en gezagsaanmatiging voorbij zijn.

Volgens de opvatting van het *Algemeen Handelsblad* heeft de regeering dat getoond. Uit de afdoening der requesten van Kleian en anderen ingediend, blijkt dit volkomen.

De regeering zegt daarin in hoofdzaak, dat de wijze waarop de heer Fokkens getracht heeft den naam van den schrijver der dagbladartikelen (van Kleian) te leeren kennen geen navolging verdient; dat verschil van gevoelen niet is uitgesloten, omtrent het gewicht der motieven van den heer Fokkens; dat deze tot zijne handeling volkomen bevoegd was, en redres niet mogelijk is nu de plaats reeds door een ander is ingenomen; dat de Regeering echter bereid is, den heer Kleian bij voorkomende gelegenheid weder in 's lands dienst op te nemen.

Ontdaan van alle franje keurt de indische regeering in haar antwoord de houding van den heer Fokkens dus af.

Vooral, als men daarbij let op het feit dat die Regeering heeft getoond aan ambtenaren, die gebruik maken van hunne „bevoegdheid" gelijk de heer Fokkens deed, geen bestuur meer toe te vertrouwen, en hen liever te plaatsen bij de Rekenkamer, waar zij goed werk kunnen leveren en geen willekeurige handelingen kunnen plegen.

Het einde der geschiedenis, is dat de Indische Regeering den heer Kleian wel, — den heer Fokkens niet wil plaatsen in eene betrekking, gelijk aan

die welke zij verleden jaar bekleedden; daaruit blijkt nogal duidelijk zegt het *Alg. H.* wie van beide personen bij haar in het gelijk is gesteld.

Die vingerwijzing zal wel voldoende zijn om andere hoofden van bestuur, die geneigd mochten zijn op kleingeestige motieven een ondergeschikte broodeloos te maken, daarvan terug te houden. En mochten er weer zoo zijn, dan hoopt het blad dat de Indische Regeering hen daarvoor zal doen boeten, — al vinden zij later in de Tweede Kamer een (kwalijk ingelicht) pleitbezorger.

Wij hopen het het *Algemeen Handelsblad* wenschen.

* * *

De afschaffing van heerendiensten op Java *zonder equivalent* is steeds een maatregel geweest, waarvoor het *Algemeen Handelsblad* heeft geijverd. Naar het zelf zegt, heeft het het eerst de meening verdedigd, dat de tijd nu gekomen is, om alle heerendiensten op Java af te schaffen zonder equivalent. Begrijpelijk is het dan ook, dat het zich niets aantrekt van de meening in een der Bataviasche bladen uitgesproken, dat het slechts „te hooi en te gras over Indië schijft, vol onnoozele zelfgenoegzaamheid." Dat lokt niet tot repliek uit. Voor zijn streven naar afschaffing der heerendiensten heeft het den steun gevraagd ook van de indische pers, en wanneer sommige harer dienaren meenen het algemeen belang te behartigen, door den aandrang van het blad te beantwoorden met honend gelach, dan is dat haar zaak. Vooral nu het er uitziet, dat men haar steun zal kunnen ontberen.

Na deze tamelijk hooghartige verklaring, somt het *Alg. Handelsblad* van 24 Dec. de redenen op, die het aanleiding geeft tot deze optimistische zienswijze.

In de eerste plaats het antwoord van den minister bij de schriftelijke gedachtenwisseling over deze materie in de II Kamer. Bijzondere aantrekkelijkheid hadden voor het blad de volgende zinsneden:

„Wat de heerendiensten betreft, meent Z. Ex. in herinnering te mogen brengen, dat men getracht heeft door verhooging van het zoogenaamde hoofdgeld tot geleidelijke afschaffing van die diensten te geraken. Men beoogde dus de heerendiensten om te zetten in eene geldelijke belasting voor de inlandsche bevolking. Toen de ondergeteekende als minister optràd, meende hij — wegens den toenmaligen financieelen toestand en de noodzakelijkheid om op onbekrompen wijze de middelen toe te staan welke voor het verbeteren van den toestand in Atjeh noodig waren — aanvankelijk op dien weg te moeten voortgaan. De verhooging van het hoofdgeld is echter op de bekende bezwaren afgestuit. Nu de financieele toestand niet meer zoo ongunstig is, bestaat er uitzicht dat vele heerendiensten zullen kunnen worden afgeschaft zonder hoogere geldelijke lasten op de inlandsche bevolking te leggen, waartoe zooals te recht in het voorloopig verslag wordt gezegd, zeer bezwaarlijk zou kunnen worden overgegaan. De ondergeteekende, die met den Gouverneur-Generaal van oordeel is dat het weinig nuttig gebruik, dat bij de vervulling van heerendiensten in zeer vele gevallen van de werkkracht en den werktijd der inlandsche bevolking wordt gemaakt, dringend verbetering eischt, zal niet nalaten zijn medewerking te verleenen aan de voorstellen, welke hij te dien opzichte van den landvoogd verwacht".

De zaak is dus, zoo meent het orgaan, door Kamer en Regeering beide,

bij de schriftelijke gedachtenwisseling geheel gebracht in de gewenschte en aanbevolen richting: afschaffing waar mogelijk — in de eerste plaats op Java, omdat de bevolking daar het meest aan belasting in geld betaalt, en omdat daar geen vrees bestaat voor gebrek aan werkvolk voor al wat thans in heerendienst gedaan wordt — zonder verhooging van hoofdgeld of oplegging van andere lasten.

Ook bij het mondeling debat werd in denzelfden geest gesproken. Ten bewijze hier van geeft het *Alg. Hbl.* een kort resumé van hetgeen de heeren Pijnacker Hordijk, Van Kol en Verhey daarover in het midden brachten.

De minister, de verschillende sprekers beantwoordende, sprak de hoop uit, dat spoedig de financieele omstandigheden van dien aard zouden zijn, dat..... deze ook door hem niet goedgekeurde diensten geleidelijk kunnen worden ingekrompen en afgeschaft. In elk geval zal er echter eerst nog een uitgebreid onderzoek moeten plaats hebben.

Dit „uitgebreid onderzoek" is nu niet naar de smaak van hèt Amsterdamsche blad, dat hierin en terecht! — een middel ziet om de zaak op de lange baan te schuiven.

Daar zijn sedert 1886, tijdens de Gouv.-Generaal Van Rees en zijn opvolger, uitvoerige onderzoekingen op Java ingesteld om tot betere heerendienstregelingen te geraken: de hh. Van der Weide, Wiselius, Kuneman enz. werden daarmede belast. Men zal nu waarlijk wel voldoende weten hoe het met de zaken staat.

En.... wat zal men nu, om tot de afschaffing te kunnen geraken, nog moeten onderzoeken? Of er wel werkkrachten gevonden zullen worden om den arbeid uit te voeren, die thans in heerendienst wordt verricht? Dat weet men waarlijk wel, sedert van Anjer tot Banjoewangi spoor- en tramwegen in geheel vrijen arbeid zijn aangelegd.

De hoofdzaak is, of men de millioenen kan en wil beschikbaar stellen, die voor de afschaffing van alle heerendiensten noodig zijn.

In ieder geval, zoo besluit het blad, nu in de Tweede Kamer verzuimd is, den minister te vragen wat hij met deze uitdrukking bedoelde, ligt het op den weg van de Eerste Kamer dat verzuim goed te maken. Moge dan blijken dat geen uitstel bedoeld wordt.

* * *

Chineesche koelies met den aankleve van dien, kan in deze dagen van „Chineesche troebelen" een onderwerp zijn, dat in enkele kringen belangstelling opwekt. Wij gelooven dan ook in deze Revue gewag te mogen maken van een als feuilleton in het *Alg. Handelsblad* van 24 December geplaatst schetsje getiteld: „Een onderneming in Indië met Chineesche koelies" door Pa Moentjag.

Wij hebben hier niet te onderzeeken, of het een bijdrage is tot vermeerdering onzer kennis van den toestand waarin Chineesche koelies op Ned. tabaksondernemingen verkeeren. Maar wel wenschen wij te constateeren, dat in geval de schrijver de *communis opinio* weergeeft van het meerendeel der Deliplanters over het karakter en de behandeling der Chineesche koelies, de Indische Regeering zeker verstandig deed om streng de hand te houden aan de handhaving der bestaande koelie-ordonnaties.

Immers wat te denken van een administrateur eener tabaks-onderneming, ons beschreven als iemand uit den beschaafden stand, met goede manieren, intellectueel wel ontwikkeld, die „den ijzeren beugel" (een geducht wapen als hij dat om den vuist doet) en de geladen revolver „van de deugelijkste kwaliteit", steeds weet te gebruiken „waar zulks noodig is"?

Pa Moentjag doet het voorkomen alsof dat dagelijks werk is voor dezen „intellectueel", bij wien hij op visite is geweest, en die luistert naar den naam van „Staalvuist". Wij gelooven echter, dat de schrijver aan de lezers van het *Alg. Hbld.* eens een verhaal heeft willen opdisschen „pour épater le bon bourgeois". Tot dit oordeel zijn wij te eerder geneigd bij het lezen der beschrijving, die hij van Chineesche koelies in het algemeen geeft. Van dit keurige proza als specimen het volgende:

„In den allerlaatsten tijd hebben wij dikwerf gelezen hoe de Chineezen moreel op zeer lagen trap staan. Mijn verblijf hier en ook op andere dergelijke ondernemingen heeft mij het soort van Chineezen dat zich als werkvolk verhuurt, doen kennen als wezens zoo gemeen, zoo slecht en bedorven, dat men ze haast niet tot de menschen kan rekenen. Het zijn beest-menschen. Den goeden onder hen niet te na gesproken. De een is wat meer beest dan de ander misschien. Goeden in moreelen zin zijn er niet bij. Ze hebben geen begrip van moraliteit en van deugd *volgens Christelijke opvatting*. Voor den werkgever hebben ze echter meer deugden dan eenige andere landaard ter wereld voor hen zou kunnen hebben, want het zijn sterke kerels, die langen, zwaren arbeid kunnen verrichten, ijverig en vlijtig in het werk zijn en niet al te vatbaar voor klimaatsinvloeden. Om warmte en hitte geven zij niets. Bij de tabakscultuur zijn ze daarom in Indië als werkkracht zeer gewild; het zijn de beste werkkrachten die men maar hebben kan, en als men ze betaalt naar hetgeen ze uitvoeren, dat de ondernemers ook doen, voeren ze ook heel wat uit; werken desnoods na een zware dagtaak nog een eind in den nacht. Maar het zijn en blijven beesten in menschelijke gedaante. Tegen een enkele moord zien ze niet op en ik denk dat gewetenswroeging daarover bij hen een ongekend iets is. Zijn ze sterk en taai, bekend is het dat ze lafhartig zijn. Op deze ondeugd is het gezag van enkele Europeanen over honderden van deze wezens gebouwd. Had ik verachting voor den Europeeschen ellendeling, die in een boosaardig humeur arme, zachte Javaantjes sloeg, schopte en mishandelde, gelijk ik dat zoo dikwijls zag; bij de welgemeende, flink raak aankomende opstoppers soms met een ijzeren beugeltje over de vuist, Chineeschen koelies toegebracht door aan den omgang met hen gewende Europeesche employés had ik geen medelijden, ten minste niet veel. Voor de orde en de dressuur was het noodig."

De scène tusschen S t a a l v u i s t en zijn morrende koelies — te verwonderen is het, dat dergelijke individuen nog jaren lang zoo ongegeneerd met den boksbeugel en revolver gewapend te midden van deze „beestmenschen" rustig kunnen leven! — deze episode, die eindigt met een geweldigen stomp met den „stalen vuist" van S t a a l v u i s t, waarbij de praatsmakers achterover tuimelen, kunnen wij gevoegelijk overslaan. Stippen wij nog aan, dat Pa Moentjag op bezoek bij den controleur van dezen vernam, dat hij zooveel last had van de Chineesche koelies op de tabaks-onderneming van „Staalvuist", dan heeft de schrijver daarmede voldoende bewezen, dat ingeval de administrateur van

een dergelijke estate op een goeden dag vermoord wordt, dit niet in moreelen zin aan de „beestmenschen", ook Chineesche koelies genaamd, mag geweten worden, maar aan de behandeling, die hij gewapend met den „stalen vuist", „soliden wandelstok" of revolver dezen dagelijks aandoet.

Ten slotte een vraag. Zou het oordeel over de Chineesche koelies van Pa Moentjag en Staalvuist veel uiteen loopen? Zoo niet, en gaf Pa Moentjag ons dus in Staalvuist een vlug schetsje van zijn eigen beminnelijke persoonlijkheid, dan raden wij hem ten sterkste aan zich met een Majoor Lothaire te associeeren. In den Congo zal nog wel een „werkkring" voor zulk een „werkkracht" te vinden zijn.

Het *Alg. Hbl.* wenschen wij intusschen met zulke medewerkers voor de rubriek feuilleton veel succes.

* * *

Blijkt uit het bovenstaande duidelijk de noodzakelijkheid van een streng toezicht op de behandeling van chineesche koelies op tabaksondernemingen, en dat wel én in het belang der koelies, én niet minder in dat der Europeanen die door een „vrij gebruik" van „boksbeugel" en „soliden wandelstok" spoedig op een nog lager trap komen te staan, dan hunne chineesche ondergeschikten; evenzeer gewenscht is een strenge regeeringscontrole op de werving van Javaansche koelies.

Uit mededeelingen aan het *Alg. Hand.* van 25 Dec. verstrekt, vernemen wij daarover ergerlijke zaken.

Volgens den zegsman van het orgaan heerscht er overbevolking in Banjoemas, Bagelen en Kadoe; van daar zou men dus de meeste emigratie kunnen verwachten, maar dat is niet het geval, omdat de menschen er nog te eenvoudig, te fatsoenlijk zijn. Aangelokt door terugkeerenden uit Deli zijn er wel, die emigreeren, maar de werver vindt er toch niet het terrein om met veel vrucht werkzaam te zijn, om op groote schaal om te koopen, te knoeien, zich ten koste van de bevolking en van zijne principalen te verrijken...

Anders is dat in andere gemeenten, behalve in Kediri, waar zooveel mogelijk controle wordt uitgeoefend. Daar, in die andere residentiën wordt het uitschot der bevolking aangeworven, daar worden met behulp der inlandsche hoofden, valsche reispassen vervaardigd.

Op de particuliere landbouwondernemingen vindt men dat uitschot meest bijeen. Zij vinden daar de vagebonden, die sinds jaren hunne dessa's hebben verlaten; zij bieden deze voeding, kleeding, opium, vrij vervoer naar de strandplaats aan... zij vinden gehoor, maar worden op hun beurt weder bedrogen als daartoe de gelegenheid zich biedt.

Bij den „export" naar Suriname en Deli moet eerst eene keuring voor den docter plaats hebben. Hierbij gaat het dan dikwijls als volgt toe: De zielenverkooper arriveert met zijn slachtoffers te Semarang, waar zij voor den geneesheer verschijnen. De goedgekeurden worden afgeleverd aan den opzichter der Factorij van de Ned. Handelmaatschappij, — de afgekeurden worden teruggegeven aan den leverancier. Deze, die voor de eersten *f* 25 per hoofd, voor de laatste niets ontvangt, en voor beide categoriën vrij wat uitgaven gedaan heeft, lijdt schade met elke afkeuring. Hij weet door omkooping van den een of anderen mandoer die schade tot een minimum te beperken: tegen

betaling van ƒ2.50 per kop worden des nachts de reeds afgekeurden in de plaats van goedgekeurden gesteld: deze laatsten worden een volgenden dag weder voorgebracht; de geneesheer, die zich onmogelijk de gezichten herinneren kan, keurt ze wederom goed, en zoo heeft ten slotte alle dergelijke keuring ongeveer juist hetzelfde gevolg als wanneer geen keuring had plaats gehad.

Ook bij het verstrekken van reis- en zeepassen wordt flink geknoeid. In deze gewichtige documenten wordt evenals in loterij-briefjes een zeer winstgevende handel gedreven. Althans zoo moet het in verschillende residentiën gesteld zijn. Volgens den ongenoemde schrijver in het *Alg. H.* moet men den werver dan ook niet verwijten, dat hij met valsche passen werkt. Begin met te zorgen, dat in *echte* passen geen handel gedreven wordt. Naar zijn meening zit het kwaad echter in de tusschenpersonen en handlangers.

Hoe moeilijk het moge zijn al deze knoeierijen den kop in te drukken — het moet gebeuren. Men make den menschen het emigreeren gemakkelijk en onkostbaar, were alle kwade practijken... Of dat ten slotte mogelijk zal zijn zonder meer rechtstreeksch optreden van de Europeesche bestuursambtenaren? Zouden er, onder hun toezicht, geen emigratie-bureaux kunnen worden opgericht, waarbij alle denkbeeld van knoeien en bedrog is buitengesloten, waar het belang der emigranten op den voorgrond staat? Men neme eens de proef, b. v. in Kadoe!

Aldus X in het *Alg. H.*

Het orgaan kan de juistheid dezer beschouwingen niet nagaan, en richt daarom het verzoek aan de indische bladen den toestand plaatselijk te onderzoeken, en de middelen aan te wijzen, die tot verbetering kunnen leiden.

In zake koelie-schandalen en mishandeling is het blad dus niet zoo afkeerig van een „uitgebreid onderzoek" als waar het betreft de afschaffing van heerendiensten. In aanmerking genomen de bekende sympathiën van het orgaan, is dat dan ook wel te begrijpen. O. i. kan een dergelijk onderzoek gerust achterwege blijven; tenzij men natuurlijk nog langer wil wachten om op afdoende wijze aan de menschonteerende praktijken van Chineesche en Europeesche ronselaars paal en perk te stellen.

* * *

Wat kost de Atjeh-oorlog? wordt in het *Algemeen Handelsblad* van 5 Jan. gevraagd.

Aanleiding tot het stellen van deze vraag vindt het orgaan in dikwijls „uit de lucht" gegrepen becijferingen; en al kan het tegenover deze verkeerde berekeningen ook niet de *juiste* getallen plaatsen, zoo meent het toch „aanwijzingen" te kunnen geven, die „een niet al te ver van de waarheid verwijderde schatting" nabij komen.

Ten eenenmale verwerpelijk is de redeneering en berekening: Omdat in de eerste jaren van den Atjeh-oorlog deze ± 25 millioen per jaar heeft gekost, de geheele affaire ons thans reeds op ± 800 millioen is komen te staan. Deze rekenmeesters zien geheel over het hoofd, dat de uitgaven van oorlog en marine in den loop der tijden noodwendig moesten stijgen. Ook zonder Atjeh-oorlog ware dit gebeurd.

In 1872 zegt het *Algem. Hbld.* toen er nog geen Atjehoorlog was: toen er geen noemenswaardige krijgsverrichtingen plaats hadden; toen er *veel* te

weinig zorg (en geld) aan de marine werd besteedt, zoodat men in 1873 moest spreken van den „treurigen" toestand der vloot; toen het Indische leger nog wachtte op velerlei ingrijpende en kostbare verbeteringen — de organisatie van een generalen staf, traktements- en pensioensverhooging van de officieren en vooral van de mindere militairen betere huisvesting in de gezonde binnenlanden (de kampementen te Malang, Magelang, Tjimahi, Buitenzorg, dateeren *alle* van na 1872) enz. enz. toen kostten leger en vloot te zamen ongeveer 30 millioen gulden per jaar.

Ook zonder Atjehoorlog zou dit cijfer thans belangrijk geklommen zijn. De bezittingen onder ons bestuur zijn uitgebreid, de bevolking is overal toegenomen, maar vooral: de eischen van bewapening, van opleiding, van verzorging zijn hooger gesteld dan voorheen.

Wij zullen dus wel niet van overdrijving beschuldigd kunnen worden wanneer wij stellen dat de kosten van leger en vloot, zonder Atjeh-oorlog, in de laatste 25 jaren (1875—1899) gemiddeld zouden bedragen hebben 25 pCt. boven de straks genoemde 30 millioen, dus $37^1/_2$ millioen.

Welnu: in dat tijdvak zijn de totale uitgaven ongeveer gemiddeld $47^1/_2$ millioen per jaar. Daaruit volgt, dat de Atjeh-oorlog dooreen heeft gekost 10 millioen per jaar; voegt men daarbij 50 millioen voor de beide eerste jaren, 1873 en 1874, dan heeft hij in 't geheel 300 millioen gulden gevorderd.

En zeker ter geruststelling van hen, die meenen mochten, datdeze 10 millioen gulden per jaar alléén aan oorlogskosten besteed, toch een hoog smartegeld is, brengt het orgaan in herinnering, dat deze som daar niet alleen besteed wordt aan oorlogsuitgaven, maar ook aan werken des vredes, zooals stoomtramwegen, en tegenover de uitgaven langzamerhand toenemende inkomsten staan. De netto-uitgaven hebben bovendien eene onmiskenbare neiging tot daling.

Wij mogen gerust aannemen dat de Atjeh-oorlog tegenwoordig minder (en wij *vermoeden* zelfs: vrij wat minder) dan tien millioen gulden 's jaars kost. En dan volgt daaruit, zoo besluit het *Algemeen Handelsblad*, dat men allerminst recht heeft te beweren dat het de Javaan is die den Atjehoorlog betaalt. Zooals het amsterdamsche blad in zijn nummer van den 13en Maart heeft aangetoond, betaalt „de Javaan" niet meer dan voor Java van hem gevorderd mag worden, en zijn de overschotten van de Staatsexploitatie der tinmijnen op Bangka en het aandeel van den Staat in de winsten der Billitononderneming toereikend — bij de tegenwoordige hooge tinprijzen veel meer dan dat — om alle Atjeh-uitgaven te bestrijden.

Deze laatste conclusie n.l. dat niet uit de zak van den Javaan, maar uit de opbrengst der Bangka tinmijnen de oorlogskosten in Atjeh betaald worden, laten wij geheel voor rekening van het *Algemeen Handelsblad*. Cijfers groepeeren is een moeilijke kunst: vooral waar het een interessante calculatie betreft, als die van de oorlogskosten in Atjeh.

* * *

In hetzelfde nummer van het *Algemeen Handelsblad* vinden wij nog een opmerking aan het adres van den heer Van Kol. Deze had in de Kamerzitting van 21 November o. m. gezegd, dat 140.000 Chineezen en 10.000

Arabieren, die Java jaarlijks verlaten, gemiddeld medenemend *f* 100; aan Java 15 millioen onttrekken.

Blijkbaar heeft iemand hierop eens de Koloniale Verslagen nagezien, althans: „men schrijft ons", zegt het *Alg. Handelsblad:*

„Hier moet eene vergissing in het spel zijn.

Er zijn op geheel Java en Madura, vrouwen en kinderen meegerekend, volgens de laatsts telling 256.000 Chineezen en 16.000 Arabieren. Van beide categorieën zijn er zeer velen op Java geboren, uit inlandsche moeders of afstammelingen van deze, die er niet aan denken, hun geboorteland te verlaten. Maar al waren ze allen echter „uitlanders", dan is het geen oogenblik te denken dat jaarlijks meer dan de helft, tijdelijk of voor goed, naar hun vaderland terugkeert.

De heer Van Kol moet dus wel op iets anders het oog hebben gehad, of verkeerd ingelicht zijn geweest Men zou meenen dat jaarlijks hoogstens maar zeer enkele duizenden Chineezen en Arabieren van Java kunnen vertrekken."

Zonder in détails te treden gelooven wij dit wel voor zeker te kunnen aannemen. Zoo slecht hebben de Chineesche en Arabische „kapitalisten" het bij ons niet.

* * *

Wellicht om het heilig getal drie vol te maken, ruimde het orgaan in hetzelfde nummer, ook al is het in het tweede blad, een plaats in aan een derde artikel, dat over indische zaken handelt.

Het onderwijs aan de landbouwschool te Wageningen zal, met het oog op de suikerfabricage in Indië vooral, nieuwe uitgaven vorderen. Een laboratorium voor suikeranalyses, een tweede plantenkas zijn op de begrooting gebracht en na eenige discussie heeft de Tweede Kamer zich zonder stemming met de voorstellen der Regeering vereenigd.

Deze vermeerdering van uitgaven zal *f* 20.000 kosten; die volgens de verklaring van den minister van binnenlandsche zaken na overleg met zijn collega van koloniën op de indische begrooting zullen gebracht worden. Dit nu keurt het *Algemeen Handelsblad* sterk af. Het hoopt dat de heer Cremer „vierkant" zal verklaren van dergelijke bijdrage niets te willen weten. Immers het geldt hier een „nederlandsch belang".

Dat er in ons land inrichtingen zijn die voorbereiden voor een loopbaan in Indië is in de eerste plaats een *Nederlandsch* belang. De Nederlandsche jongelingschap heeft er belang bij, zoo goed mogelijk toegerust te worden voor den strijd des levens. En wat de fiscus daarvoor uitgeeft, wordt hem veelvoudig vergoed. Hij ga maar, indien dat mogelijk is, eens na wat aan belastingen wordt opgebracht door hen die met kapitaal of pensioen uit Indië zijn teruggekeerd.

Den Indischen fabrikanten is het, in financieelen zin gesproken, vrij onverschillig welke de landaard is van hun personeel; de vraag is voor hen in de eerste plaats deze: of het personeel bekwaam is voor zijn werk.

Nu stelle men zich eens voor, dat men in Duitschland — dat over de geheele wereld débouchés zoekt, niet alleen voor de producten zijner nijverheid, maar ook van zijne zonen — de opleiding van het personeel, dat de landbouw-

industrie in onze Oost behoeft, krachtig ter hand neemt, en daar aan een voldoend aantal goed ontwikkelde jongelieden alles leert wat voor die industrie noodig is. . . . Zou deze dan niet evengoed geholpen zijn? En zou de Duitsche regeering zich de uitgaven der opleiding beklagen?

Ook in een ander opzicht is hier een zuiver nederlandsch belang in het spel.

Het is een *Nederlandsch* belang, dat de plaatsen in Indië voor goed onderwezen jongelieden beschikbaar, bezet worden door Nederlanders; dat het *Nederlandsch* element daar toeneme, en niet verdrongen worde door „uitlanders". Men heeft in de laatste jaren kunnen ervaren, hoe bedenkelijk de aanwezigheid van vele „uitlanders" onder sommige omstandigheden worden kan. Indië heeft bij de toeneming van het Nederlandsch element belang, omdat het *Nederlandsch*-Indië is, zich aan Nederland verbonden gevoelt; zeker. En wanneer Indië een eigen Parlement had, dat uit eigen beweging eene bijdrage aanbood voor de opleiding in Nederland van jongelieden ten behoeve van Indische nijverheid, dan zou het orgaan dat zeer toejuichen. Men gevoelt evenwel dat de zaak thans anders staat; nu is het speciaal wat de financieele zijde van het vraagstuk betreft, wel een groot *Nederlandsch*, maar geen groot *Indisch* belang, dat Nederlandsche, en geen Duitsche of Engelsche jongelieden in Indië een loopbaan vinden.

Deze tegenstrijdigheid is het *Alg. H.* dan ook te machtig, dat zijn artikel met de zeer politieke en verstandige opmerking besluit, dat het eene verkeerde politiek is op kleinigheden te willen beknibbelen. Die kleine restitutiepostjes zullen de Nederlandsche belastingschuldigen niet rijker maken, — zij zetten, volkomen noodeloos, kwaad bloed.

* * *

Bracht de artikelen-oogst van deze maand ons reeds een Atjeh-stuk, waarin de kosten van den oorlog werden nagegaan — helaas niet vastgesteld — volledigheidshalve wenschen wij hier nog melding te maken van een tweede artikel over Atjeh, eveneens opgenomen in het *Alg. H.* Ditmaal een beschouwing over den actueelen politieken toestand aldaar.

In Groot-Atjeh — heerscht volkomen rust en orde, al is het wettige Sagihoofd der XXII Moekim, Panglima Polim, nog in verzet en ook het inlandsch bestuur in de VII Moekim Baet, door het nog ontbreken van den wettigen Oeleebalang niet wat het wezen moet. De generaal Van Heutsz heeft Toekoe Moeda Baet, die in 1896 verbannen was, doen terugkeeren met het voornemen hem (wat thans zonder bezwaar kan geschieden) in zijn gezag te herstellen wanneer zijn familieleden, in de eerste plaats zijn zoon Ali Baet met zijn aanhang, in onderwerping komen.

De kampongs en de wegen in de kampongs zijn uitermate net en zindelijk.

Aan de meeste misbruiken en knevelarijen van de hoofden is een einde gemaakt, — alle zaken worden berecht door de moesapats, waarvan de controleurs de voorzitters zijn. Het vertrouwen in die rechtbanken is voorgoed gevestigd.

De bevolking is overal tot den vroegeren arbeid en de vroegere bedrijven teruggekeerd; er worden steeds meer rijstvelden bebouwd; het hoofd der XXVI Moekim legt op vele plaatsen pepertuinen aan; de aanplant van gomboomen wordt aangemoedigd.

Overal loopt de bevolking ongewapend; zij is geheel geregistreerd en van passen voorzien, zoodat geen man zich ergens kan vestigen zonder zich eerst aan te melden, en ook niemand kan vertrekken of sterven zonder dat dit wordt aangeteekend.

In één woord het gansche land geeft den indruk van orde en rust; van tevredenheid der bewoners met veranderde toestanden, van welvaart ook.

Helaas! is het in Pedir nog niet zoo ver gekomen. Daar hebben wij nog overlast van rooverbenden. Gelukkig is het optreden dier benden, volgens het blad, meer lastig dan gevaarlijk, en worden er reeds voorbereidende maatregelen getroffen om daaraan voor goed een einde te maken. De registratie van de bevolking en de uitgifte van kampongpassen, waarmede in Groot Atjeh zoo goed gevolg verkregen werd, is reeds in vollen gang; na afloop van de a. s. excursie naar Samalanga zal de stoomtram in Pedir ongeveer gereed zijn, die nu tijdens den aanleg nog al militaire dekking kost. — generaal Van Heutsz heeft dan, meer dan op dit oogenblik, de handen vrij.

Die stoomtram, waarvan thans ongeveer 75 K. M. voltooid zullen zijn, zal van Segli oostwaarts naar Lho Seumawé loopen door Pedir, Ndiong, Meureudoe, Samalanga, Peusangan, Gloempang Doewa, Sawang, Nisam en Tjoenda en in 't geheel eene lengte van ca. 150 K. M. verkrijgen.

Hierbij moge nog herinnerd worden, dat de stoomtram in Groot Atjeh loopt tot Seulimeum; wegens de bijzondere moeilijkheden van het terrein is er verder nog voorloopig een open vak, waarna de tramlijn (in Pedir) vervolgd wordt van Keude-Breueh over Padang Tidji naar Segli. Deze laatste lijn is sedert een jaar in exploitatie. Zij wordt door de thans in aanleg zijnde baan verlengd naar Lho Seumawé, terwijl bij de Indische begrooting voor 1901 wordt gerekend op hare verdere doortrekking oostwaarts, tot Idi (Edi) toe.

De nu onderhouden baan zal medio 1901 in exploitatie zijn van Segli tot in Meurendoe, en van Lho Seumawé, westwaarts tot aan de grens van Peusangan; in het tusschengedeelte, Samalanga en Peusangan, is dan een deel van de aardenbaan gereed.

Ook in Samalanga is in sommige opzichten beterschap te bespeuren, al is het in dat landschap nog niet overal precies vrede.

Men betaalt daar nu reeds sedert eenige maanden, als straf voor zijn heulen met de Sultanspartij, verhoogde hassil, en de voorgenomen excursie, in verband met de onderwerping van den inlandschen bestuurder, zal de gelegenheid geven ons oppergezag voor goed te vestigen, ook door de registratie der bevolking, de uitgifte van kampongpassen, de ontwapening enz. Dan zal het voltooien van dit gedeelte van de stoomtramlijn vrij wat gemakkelijker zijn dan tot nu toe het geval zou zijn geweest. Want... in Samalanga was de bevolking steeds talrijk, goed gewapend en fanatiek.

Resumeerende komt het *Algemeen Handelsblad* van 5 Jan. dan tot de slotsom dat, in algemeenen zin men wel zeggen kan, dat op dit oogenblik alle tegenstand in Samalanga, en voor een klein deel in Pesanga, geconcentreerd is; wanneer de militaire excursie derwaarts is afgeloopen, zal er in geheel Atjeh geen plek meer zijn waar zelfs een klein detachement zich niet meer zal kunnen vertoonen. Van georganiseerd verzet is over 't geheel geen sprake meer. De hoofdzaak is, dat wij ons krachtig blijven toonen, zoodat de hoofden en bevolking meer

en meer dáárvan doordrongen worden, dat ons bestuur de macht bezit om alle rustverstoring te voorkomen of te bestraffen.

* * *

Onder den titel: Indische onderofficieren wenscht het *Alg. Handelsblad* van 5 Jan. „te wijzen op een klein bloempje dat het opraapte in den lusthof der parlementaire redevoeringen".

Nieuwsgierig geworden door deze bloemrijke inleiding, en weetgierig naar hetgeen het anders zoo deftig orgaan onder dit bloempje verstaat, zagen wij verder, dat het blad hiermede een uitspraak van den minister van koloniën op het oog had. Deze verklaarde nl. in de zitting der 1e kamer van 28 December 1900, dat hij zijn ambtgenoot van oorlog voorgesteld heeft, om het aantal beschikbare plaatsen voor aspirant officieren afkomstig uit Indië op de school te Kampen „dit jaar nog eenigszins uit te breiden". Hierbij herinnert het blad, dat de onderofficieren van het Indische leger, die voor den officiersrang worden opgeleid, de laatste twee jaren van hun studietijd niet meer te Meester Cornelis, maar te Kampen doorbrengen. Ook, dat dit aan sommige woordvoerders in Indië aanleiding gaf tot het uiten van denkbeeldige grieven: terwijl jaarlijks voor landsrekening Indische jongelui als cadet naar Breda en Alkmaar, Indische onderofficieren naar Kampen worden overgevoerd, werd beweerd dat de Indische Europeanen geen officieren meer konden worden bij het Indische leger!

Nu heeft het *Alg. Hand.* zich niet met deze zienswijze kunnen vereenigen. Maar één grief was naar de meening van het orgaan gegrond, dat van den aanvang af dan ook aandrong die op te heffen, wat zonder eenig bezwaar geschieden kon. Het aantal plaatsen voor Indische onderofficieren te Kampen was bepaald op 6 per jaar en meermalen kwam het voor, dat meer dan dit getal een voldoend examen voor de toelating aflegden. De wering van de overigen vond het noodeloos hard.

Maakt nu de minister van oorlog geen bezwaar, dan is „de zaak in orde", zegt het blad, dat zich verheugt „daartoe misschien wel iets te hebben bijgedragen".

Wij zijn niet jaloers van de „verheugdheid" van het Amsterdamsche blad, en gelooven geenzins, dat daarmede „de zaak in orde" is. De opheffing der militaire school te Meester Cornelis blijft een politieke fout, die niet goed te maken is door een tegemoet-koming, die nota bene „zonder bezwaar" kon geschieden.

* * *

De heer F. de Hartogh vestigt in een ingezonden stuk in het *Alg. Hbld.* van 11 Jan. de aandacht op de langzame afdoening van bij de Ned. Indische Justitie aanhangig gemaakte zaken. Hierover werd al meer en lang geklaagd, en nu het voornemen bestaat, om ingevolge de onlangs door beide Kamers aangenomen reorganisatie der rechterlijke macht in Oost-Indië de Raden van Justitie in plaats van het Hooggerechtshof te belasten met het in hooger beroep behandelen van landraad-uitspraken, vreest hij, dat de justiclabelen er niet vlugger door aan hun recht geholpen zullen worden.

Dientengevolge toch zullen eerstgenoemde rechtscolleges nog meer met

werkzaamheden overladen worden, en bestaat er alle kans, dat de klachten eerder toe- dan af zullen nemen voor het geval de inrichting en samenstelling niet tegelijk eene afdoende verandering mochten ondergaan.

Reeds nu toch is de toestand zóódanig, dat deze, in het algemeen belang, niet alleen niet bestendigd mag worden, maar de wetgever dusdanige maatregelen zal moeten treffen, dat alles spoediger tot afdoening kome, en op die wijze vele klachten dienaangaande eindelijk eens plaats mogen maken voor loftuitingen op eene radicale verbetering, zoodat men zal kunnen spreken van snel recht instede van zich doorloopend te moeten ergeren over den slakkengang, waarmede tegenwoordig de behandeling plaats vindt.

De heer H. wenscht geen blaam te willen werpen op de kennis, den ijver en den goeden wil der rechterlijke ambtenaren in onze koloniën. Integendeel hij neemt gaarne uit overtuiging aan, dat ieder hunner, zooveel in zijn vermogen ligt, zijnen plicht tracht te doen; doch hij betreurt het als leek slechts in staat te zijn om op misstanden te kunnen wijzen en het aan meer bevoegden te moeten overlaten de zoo ernstige zaak nader uit te werken en bepaalde verbeteringen aan te geven.

Als voorbeelden van de langzame afdoening van rechtzaken wijst hij aan, op de sedert kort in behandeling gekomen zaken van een gewezen ambtenaar, en een Chineesch koopman, beiden te Soerabaja, de eerste verdacht van onregelmatigheden in zijne administratie, de tweede beschuldigd van frauduleuse handelingen.

Reeds 4, bijna 5 jaar zijn deze gedingen hangende. In 1896 werd de zaak van den Chineeschen „handelsvriend" met den meesten ijver ter hand genomen door de daarmede belaste ambtenaren, n.l. officier van justitie en rechter-commissaris van strafzaken. Verschillende getuigen werden gehoord, de noodige inlichtingen ingewonnen en het rapport betreffende de boeken op gezag der justitie gecontroleerd door een accountant, nadat de door dezen daarvoor gevraagde belooning, *f* 300, betaald was door eenigen der schuldeischers die zich daartoe geneigd toonden, wijl anders de vervolging geen voortgang kon hebben in verband met het feit, dat van Regeeringswege tot dat doel in Indië geen fondsen disponibel worden gesteld, welk laatste zeer zeker ook als een treurig feit moet worden aangemerkt.

Sedert werden genoemde titularissen vervangen, de accountant verliet de plaats en ook van de getuigen kunnen thans, met het oog op vertrek naar Europa, een of meer evenmin persoonlijk worden verhoord, terwijl in de andere zaak, nl. die van den gewezen ambtenaar, drie getuigen niet meer kunnen worden opgeroepen om de eenvoudige reden, dat zij intusschen het tijdige met het eeuwige hebben verwisseld.

Ook de indische pers onthield zich niet van mededeelingen en beschouwingen omtrent het vicieuse van een dergelijken toestand. O. m. wees het *Soer. H.* op de hierboven besproken zaak van den chineeschen handelaar. De heer H. twijfelt er niet aan, of het is hoogst wenschelijk en noodzakelijk, dat met het bestaande systeem der rechtspleging in Ned.-Indië spoedig gebroken en door eene afdoende verbetering het prestige aldaar verhoogd worde.

Want het land, waar met bekwamen spoed goed recht besproken wordt, staat in beschaving vóóraan.

Het is wel te betreuren, dat de dieperen zin in deze philosophische einduit-

spraak verscholen den heeren Cremer en Mr. Winckel wellicht ontgaan zal. Overigens zijn de opmerkingen van den inzender zeer juist, en werd het beginsel, dat hij op den voorgrond plaatst: goed en **spoedig** recht, reeds bij de behandeling van het reorganisatie-ontwerp in de Tweede Kamer te berde gebracht. Maar evenals in het rijmpje „goed" en „spoed" betuigen, dat zij slecht samenpassen, zoo ziet het er ook niet naar uit, dat zij zich bij den nieuwen stand van zaken in de rechterlijke macht zullen vereenigen. Door de bijdrage van den heer Hartogh worden wij daar even aan herinnerd.

* * *

Ten slotte nog een enkel woord over een zeer belangrijk opstel, van Dr. J. H. F. Kohlbrugge over „Raden van Advies bij het bestuur op Java", dat wij in de *Vragen des Tijds* aantroffen.

Tot onzen spijt zijn wij door ons bestek tot beknoptheid gedwongen en moeten wij volstaan met een korte analyse, waarbij wij alleen op de hoofdpunten van zijn betoog de aandacht kunnen vestigen.

Schrijver is met het oog op de a. s. decentralisatie-plannen van ons bestuur in Ned.-Indië geen vriend van een al te sterk doorgedreven decentralisatie, die gepaard zou gaan met het aanstellen van een heirleger van „specialiteiten". Van een dergelijke ontwrichting van ons regeerings-organisme in Indië is bij slot van rekening de Javaan de dupe. Er moet éénheid blijven in ons bestuur.

De leiding blijve, zegt Dr. Kohlbrugge geconcentreerd in één hand, dan weet de Javaan waaraan hij zich te houden heeft. Maar, de eenheid moet verstandig zijn, wie gezag uitoefent moet de behoeften en het karakter zijner onderhoorigen kennen, en zooveel mogelijk moet hij ook alles weten wat er zoo dagelijks onder hen voorvalt.

De eene controleur doet bruggen bouwen, wegen aanleggen, welke niet noodig zijn; na een jaar of vier, vijf wordt hij overgeplaatst en zijn opvolger laat ze vervallen. De eene ambtenaar is voorstander van schaduwboomen in de koffietuinen en laat ze aanplanten.

Een ander heeft gelezen, dat koffie zonder schaduwboomen ook groeit en laat duizenden schaduwboomen omhakken. Dan weer wordt voor wegen verkeerd materiaal gekozen en spoelt dit telkens weg, zoodat veel werk verloren gaat. Zulke gebeurtenissen zouden voorkomen kunnen worden als de ambtenaar te rade ging met personen van ondervinding, die jarenlang ter plaatse gewoond hebben. Schrijver wijst er ook op hoe groot de afstand is die de ambtenaar van den kleinen Javaan scheidt.

Inlandsche ambtenaren kunnen knoeien en uitzuigen en de Europeesche ambtenaar zal er vaak veel minder van hooren dan de particulieren. Schrijver haalt daarvan eenige zeer teekenende voorbeelden aan. Verder doet schrijver uitkomen hoe ook goed gemeende raadgevingen door de inlandsche bevolking verkeerdelijk worden opgevat als bevelen, omdat zij komen van een ambtenaar, die zoover van hen staat.

Op grond van deze overwegingen en ook als middel tegen willekeur en bureauwijsheid, acht de heer K., de instelling van „Raden van Advies" wenschelijk.

Adviezen, plannen, voorschriften zullen dan heel anders behandeld worden

als zij in vergaderingen besproken worden, dan wanneer de ambtenaar er alleen tegenover staat.

„Er kan voorshands geen sprake zijn aan de kleinere plaatsen zelfstandige gemeentebesturen te geven met eigen financiën, eigen beheer; daarvoor loopen de belangen der over eene groote oppervlakte verstrooide bevolking te zeer uiteen. En toch ook deze burgers van Java zullen niet langer als domme onderdanen behandeld mogen worden, ook zij zullen moeten medewerken, schrijft dr. Kohlbrugge, tot de ontwikkeling van land en volk.

Hiervoor ziet hij slechts éénen weg. Het creëeren van „Raden van Advies."

Hoe dezen zullen samengesteld worden, en welke werkkring aan deze lichamen moet worden gegeven, daarover laat hij zich als volgt uit:

Op elke hoofdplaats eener afdeeling zij gevestigd een raad van advies bestaande uit:

a. Den chef der afdeeling als resident.

b. Eenige der Europeesche ambtenaren der afdeeling door de regeering in dier voege aan te wijzen dat elk district vertegenwoordigd zij.

c. Een aantal particulieren, vertegenwoordigende de verschillende bedrijven en beroepen, tevens zoo verdeeld dat elk district door ten minste twee personen vertegenwoordigd zij, wier werkkring zooveel mogelijk van elkander moet verschillen.

d. Behalve deze Europeesche leden moeten om politieke redenen ook de voornaamste inlandsche en Chineesche hoofden vertegenwoordigd zijn, bij wijze van decoratie, want nut is er van hen vooreerst niet te verwachten.

Deze raden van advies vergaderen op gezette, door de wet vastgestelde tijden, en verder wanneer het hoofd der afdeeling dit wenschelijk acht.

Het hoofd der afdeeling of der residentie brengt daar alles ter sprake wat hij voor zijn gewest wenscht te doen, deelt alle van hoogerhand ontvangen bevelen of vragen, die betrekking hebben op land en volk der afdeeling, mede en opent het debat.

Van dit debat worde zorgvuldig aanteekening gehouden en eene copie der notulen vergezelle, zoo de raad dit wenscht, alle brieven door het hoofd der afdeeling gericht aan de regeering, terwijl het hoofd der afdeeling tevens zijne missieven aan den raad bekend maakt, ook al druischt de inhoud van deze lijnrecht in tegen de wenschen van den raad. In de redactie zijner missieven blijft de voorzitter natuurlijk volkomen vrij, hij is niet genoodzaakt zich naar de wenschen van den raad te voegen, maar hij moet diens oordeel inwinnen en zijne afwijkende meening motiveeren, ook daar waar hij gerechtigd is zelfstandig te handelen zonder voorlichting van het opperbestuur.

Daarentegen beslist de raad zelfstandig over den vorm der notulen of over het uittreksel daarvan of de memorie, die hij, bij het schrijven van den ambtenaar gevoegd, aan de regeering wenscht te zenden. De voorzitter mag daarop geen invloed uitoefenen.

Terzelfder vergadering brengen de leden van den raad hunne wenschen ter sprake betreffende hun district of hunne woonplaatsen, vragen inlichtingen, en brengen daarna adviezen of requesten ter kennis der regeering, ook tegen den wensch van den voorzitter, die verplicht is ze te expedieeren.

Deze „Raden van Advies" beschouwt de heer K. slechts als een voorbijgaand ontwikkelingsstadium, dat gelijdelijk met de toeneming der bevolking,

plaats moge maken voor de instelling van zelfstandige gewest- of gemeenteraden.

Voor de binnenlanden zouden wij reeds veel bereikt hebben, als de te nemen maatregelen aan het oordeel der raden van advies onderworpen worden, als de klachten en wenschen der bevolking voortaan rechtstreeks de regeering bereiken, en niet meer, zooals thans, zich in nutteloos gemopper uiten.

Over vele daden der regeering wordt thans gemopperd die men, zoo de bedoeling der regeering bekend ware, zou waardeeren, en hoeveel misstappen begaat de regeering niet eenzijdig voorgelicht door bureaucraten of ambtenaren, die het volk wel dienden te kennen, maar het slechts door een verrekijker bekeken hebben.

Een hoogeplaatst ambtenaar besprak eens met mij eene voor de inlandsche bevolking ontworpen regeling. Gedurende het debat zeide ik: als u weten wil hoe de inlandsche bevolking over iets denkt, dan moet u niet bij de ambtenaren om inlichtingen komen; die weten het niet.

Waarop het antwoord volgde: „Maar wie moeten wij dan vragen? Moge de tijd spoedig komen, zoo besluit Schr. dat men op zulk eene vraag zal kunnen antwoorden: „De raden van advies."

Wellicht hebben wij later gelegenheid nog eens op dit interessant opstel terug te komen. Blijkens zijn voorstel is Dr. Kohlbrugge een middenman, die zich plaatst tusschen de *ultra's* en de uiterst voorzichtigen in zake décentralisatie. Aan critiek in de dagbladpers zal het deze bijdrage, die over een onderwerp van zoo groot actueel belang handelt, niet ontbreken. Er bestaat echter o. i. meer kans om de „Raden van advies" spoedig weder in de kolommen der Revue te ontmoeten, dan in de *Staats-Courant.*

KOLONIALE LITERATUUR.

HET HANDBOEK VOOR CULTUUR- EN HANDELSONDERNEMINGEN IN NEDERLANDSCH INDIË.

13de Jaargang, 1901. — Amsterdam — J. H. de Bussy.

Beter dan eenig ander geschrift, geeft dit lijvige boek een antwoord op de vraag, of wij Nederlanders eigenlijk wel veel belang hebben bij onze Koloniën. Een vraag, die op zich zelf al van groote kortzichtigheid getuigt. Als men dit boek open slaat, dan gevoelt men eigenlijk eerst goed, dat Nederland niets meer zijn zou zonder Indië.

De 13de Jaargang, die thans voor ons ligt is natuurlijk in hoofdzaak opgebouwd naar het beproefd gebleken plan der laatste jaargangen. De wijzigingen zijn echter even zoovele verbeteringen. Zoo is bij de ondernemingen, voor zoover hiervan opgave te krijgen was, achter den officieelen naam, de meer populaire naam gevoegd: n. l. de naam waaronder de onderneming bij de Inlandsche bevolking bekend is, een naam die dikwijls hoegenaamd niets lijkt op de officieele. Opgave wordt gegeven van de Indisch-Chineesche handelshuizen en naamlooze vennootschappen.

Voor het eerst vinden wij in het register der tabaksmerken ook de naam der ondernemingen bijgevoegd. Verder blijkt de levendigheid van Nederlands relatiën met Oost- en West-Indië uit het feit dat 50 nieuw geopende ondernemingen en 150 nieuw gevormde maatschappijen hier voor het eerst het licht zien.

Het is niet de bedoeling en volkomen onnoodig dit boek hier aan te prijzen. Het heeft zich als een degelijk, vertrouwbare Cultuur- en Handelsgids een blijvende plaats veroverd, en behoort tot een der meest practische jaarboeken, die in deze maand kunnen worden aangeschaft. v. S.

Ook onderdanen onzer Koningin.

(*Een bezoek aan de tamme Koeboes*).

DOOR

WINTER.

Als kontroleur belast met het civiel gezag in de afdeeling A. had ik den heer Z. vervangen en was sedert een week of vier op mijn nieuwe standplaats — die ik eveneens A. zal noemen — gevestigd. Erg aangenaam was het daar niet. In een mooi groot steenen huis zat ik daar moederziel alleen te midden van melankoliek stemmende moerassen. De kampong lag een heel eind van mijn woning aan de rivier, die ook mijn ruim woonerf bespoelde, zoo terdege bespoelde, dat de eerste week van mijn verblijf in het triestig oord, het geheel onder water stond en 't water soms tot aan de bovenste trap van mijn huis steeg. Het water en de sombere bosschen en moerassen om mij heen werkten drukkend op mijn gemoedsstemming, de myriaden muskieten voor wie het hier een aardsch paradijs was, vergolden mijn eenigst levensgenot, dat bestond in lectuur; de felle hitte van den dag, de nare vochtige warmte van den nacht en de akelige zoetachtige moeraslucht werkten verslappend op mijn gestel; het idée dat de naastbijzijnde Europeanen op een afstand van vijftig uren gaans van mij afwoonden, mocht wel iets gezelligs geven bij de gedachte dat de Europeanen, die de andere kanten uit woonden, om zoo te zeggen geheel onbereikbaar waren, maar vroolijk was dat toch ook niet; de wetenschap, dat hier in dit holle, eenzame huis al zooveel was geleden door koortsen en andere ziekten, dat het verblijf in dit oord de grondslagen had gelegd van voor jarenlang bedorven levens, dat nog niet zoo heel lang geleden een kontroleur strijdensmoede tegen al wat hier zoo degenereerend werkt, zich verdaan had; dat alles maakte het leven hier zoo naar en vervelend, dat alle wilskracht moest worden bijgebracht om het te kunnen uithouden.

Voordat mijn voorganger op een groot vlot, waarop hij een huisje had gebouwd voor zich en zijn gezin, zelfs een keuken, met al zijn hebben en houwen, waaronder allerlei pluimvee en ook een paar varkens, was afgereisd, had hij mij medegedeeld dat ik spoedig eens moest gaan naar de Koeboestreken, omdat de Koeboes hoe langer hoe meer door Djambineezen werden gemolesteerd. Hij had de lange vermoeiende reis daarheen niet meer kunnen doen, daar hij, reeds eenigen tijd ziek zijnde, zijn overplaatsing had afgewacht. Veel wetenswaardigs, veel leerrijks had deze buitengewoon kundige oudere kollega mij medegedeeld en gretig had ik geluisterd naar hetgeen hij mij gaf uit zijn rijke ervaring. Jammer dat deze man, die zulk een uitstekend bestuurder had kunnen wezen, het gebrek had al te streng te zijn, crimineel streng, zelfs wreed in zijn strengheid. Haat van hoofden en bevolking nam hij daarom mede en na een lang lijden zou hij sterven aan het gif, dat de een of ander wraakzuchtige hand hem hier had toegediend. Dit behoort eigenlijk niet tot de mededeelingen over de Koeboes, die ik mij voorstelde te doen; het viel mij zoo uit de pen nu ik terugdenk aan die dagen van voorheen, toen deze kontroleur en zijn treurig lot zooveel indruk maakten op mijn ambtenaarsziel.

Toen ik nu zoowat vier weken te A. was geweest stond ik op zekeren dag tegen het vallen van den avond aan den oever van de eenzame rivier te staren op de onmetelijke wouden aan de overzijde. Ik voelde mij erg neerslachtig, tot welken toestand denkelijk wel ook had medegewerkt de omstandigheid dat ik al een paar weken lang slecht gevoed was. Op het plaatsje was namelijk niets te krijgen dan kippen, rijst, eieren, olie en gedroogde visch. Geslacht werd er slechts bij hoogst zeldzame gelegenheden; als men eens in een half jaar vleesch kon krijgen was dat al wel. Het weinige proviand dat ik had medegebracht was al lang op en de leeftocht in blikjes en stopflesschen, die ik wachtende was, kwamen maar niet, doordat de prauwvaart door het hooge water lang onmogelijk was geweest. Flauw en naar ik meende half verhongerd door dat nu al drie weken lang aldoor hetzelfde voedsel, waarvan ik bijna niet meer at, zoo verveelde het mij, was ik op het lumineuse idée gekomen om een geitje te laten koopen en mij daarvan, gelijk Ezau dat voor zijn vader Isaäc deed, een schotel toe te bereiden. De kontroleur had een geitje gewenscht

en weldra bracht men het arme diertje voor zijn aangezicht. Het zou drie gulden moeten kosten. Ik kocht het. Toen ik daar zoo stond met het geitenbokje voor me en een oppasser wachtende op het bevel om het te slachten, kreeg ik medelijden met het arme beestje, dat mij met zijn heldere oogjes aankeek als wilde het mij vragen: gij zult mij toch niet dooden? Ik kon het niet doen dat jonge vroolijke leven dooden voor een hapje eten. Laat dat beestje maar loopen, zeide ik tot den oppasser, het wordt niet geslacht en ik troostte mij zelf over de mij daarmede ontgane maaltijd van vleesch met de gedachte dat het toch niet lekker zou zijn geweest. Wie eet nu eigenlijk geit! Foei, alleen de heele arme lui in Holland. Het is geen kost.

Toen ik mijn troosteloos eenzaam huis — waarvan men zeker voor de vroolijkheid algemeen vertelde dat het een spookhuis was, een huis van onheil — wilde binnengaan, kwam er een inlander het erf op met haastigen tred. Hij was een groote kerel, half hoofd (regent), half maleier, half wilde. Deze man was het mohamedaansche hoofd van het, 't verst van mijn standplaats afgelegen landschap dat tot mijn afdeeling behoorde. Hij had het gezag over eenige dorpjes aan het uiteinde van mijn uiteinde der aarde en genoot eenig vertrouwen bij de ver in de bosschen levende Koeboes. Op gejaagden toon vertelde hij mij dat de Djambiërs, die aldoor Koeboes hadden opgevangen en als slaven naar hun land gebracht, nu een heele nederzetting Koeboes, waarmede hij handel dreef, hadden verjaagd en velen hunner gevangen genomen. Hij had zijn boodschap even aan mij overgebracht en wilde terugkeeren, naar zijn woning, zeven dagreizen van de mijne gelegen. Had hij geene moeite ontzien om door zijn lange reis misschien die arme natuurgenooten van nut te kunnen zijn, door te trachten hulp voor hen te erlangen tegen de Djambiërs, ik wilde voor Maharadja Singa (de groote koning Leeuw) — zoo was de hoogklinkende naam van dit landschapshoofd — niet onder doen en besloot zelf te gaan naar de Koeboes. De brave man was zeer verheugd over mijn besluit en verzocht verlof om onmiddellijk te mogen terugkeeren, om een en ander in gereedheid te brengen voor mijn ontvangst in zijn dorp. Ik liet dadelijk alles in orde maken om te kunnen vertrekken. Maharadja Singa nam de boodschap mede voor al de aan de rivier wonende hoofden, dat ze roeiers gereed moesten hebben, opdat ik, door dikwijls van roeiers te verwisselen, zoo snel mogelijk zou kunnen reizen. Mijn huis en mijn

omgeving, waar niets mij trok, zoo op stel en sprong voor langen tijd te verlaten, koste mij niets, het was mij eer een genoegen, ik vond het prettig er eens uit te kunnen trekken en had wel schik in den tocht die zeker interessant en avontuurlijk genoeg zou zijn. Het reisvaardig maken gaf nog al drukte. Kleederen, beddegoed met kussens en bultzak, mondkost, want verderop was men denkelijk nog minder goed gesorteerd dan op mijn standplaats, wapens, scherpe patronen, kruit en lood, petroleum, kaarsen, lucifers, koffie, thee, zout en wat al meer noodig was werd in de prauw gebracht. Om alles moest worden gedacht want als we in de bosschen der Koeboes zouden zijn konden we absoluut niets krijgen wat een Europeaan noodig heeft tot onderhoud des levens, gemak of versnapering. Den politie-oppassers en pradjoerits (politie-soldaten, geen militairen) veertien in getal werd bevolen mede te gaan met mij, uitgezonderd een minder valiede oppasser die voor de politie op mijn standplaats zou achter blijven. Die lieden hadden allen geweren, die hun van gouvernementswege waren verstrekt. Een paar lieden, die vroeger al eens wat hadden medegemaakt bij een opstand of bij het ageeren tegen rooverbenden, namen de uitnoodiging om mede te gaan gaarne aan; ze hadden er wel schik in, hoe zwaar en vermoeiend de tocht ook zijn zou.

We zouden dien eigen nacht nog vertrekken.

Vijf dagen na ons vertrek kwamen we tegen het vallen van den avond te Batoe Litjin, het dorp waar M. Singa woonde, aan. Hij, die in een heel klein kanootje had gereisd, was lang voor ons aangekomen en begroette aan het hoofd der dorpsbewoners met veel geraas makende muziek op trommen en bekkens in mij het hoofd van bestuur. Op onzindelijke koperen presenteerbladen bood men mij in olie gebakken koekjes van rijstenmeel, pisang en onrijpe ananas. Beleefdheidshalve at ik een niet gebakken pisang; van die vieze koekjes te eten was mij te machtig, maar die vonden als delicatesse hun weg wel bij mijn gevolg.

Het dorp bestond uit niet meer dan een twintigtal huizen; het waren niet veel meer dan groote hutten op palen gebouwd. Elk ingezetene teelde zooveel rijst als hij voor zich en zijn gezin noodig had. Meer dan rijst, spaansche peper, een of twee soorten bladgroenten, vruchten, nu en dan een vischje uit de rivier en een enkele maal een stukje wildbraad is niet noodig om een lang

leven door te komen voor de eenvoudige dorpsbewoners van Batoe Litjin. Alleen door enkele geiten werd de veestapel hier vertegenwoordigd. Men had wel eens een paar koeien of karbouwen ingevoerd, doch had er te weinig voordeel van gehad om die proef te herhalen; altijd was het einde geweest: „soedah di makan matjan" (door tijgers verslonden). Winkels waren er niet, ambachtslieden waren er niet. Er was niets dan rijst en menschen, goede domme menschen, die niet de minste notitie hadden van beschaving, ontwikkeling, kunst of wetenschap. De hoogst ontwikkelden onder hen waren de dorpsdominee, die goed bidden kon maar wel een beetje te weinig ongeletterd was voor een wetenschappelijk man, want hij kon geen woord lezen of schrijven en het hoofd M. Singa, die het zoover had gebracht dat hij zijn naam kon teekenen; anders kon hij wel geen woord lezen of schrijven maar men respecteerde om die handteekening, die men hem had zien zetten of het maar zoo niets was, toch in hem de hooge intellectueele ontwikkeling. We bleven in onze prauw logeeren, waar we een kamertje hadden juist groot genoeg om er den bultzak in uit te leggen, en voor dat roefje een plaatsje waar een stoel kon staan, een knaapje en daar boven een hanglamp. Zulk een comfort kon men ons aan den wal niet geven, hoe goed men het ook meende. Ik geloof dat menigeen zijn oogen niet kon afhouden van de luxe die ik ten toon spreidde met mijn goedbrandende hanglamp en den stoel om op te zitten. Zoo zitten alleen de hoogsten op aarde zullen velen gedacht hebben, zoo heeft een gewoon mensch het niet. Algemeen was men verheugd over mijn komst want men haatte de Djambiërs en die mooie geweren had ik zeker niet voor niets meegenomen. Toen de avond was gevallen, was de heele mannelijke bevolking en ook de kinderen vereenigd op een groote zandplaat in de rivier, wier waterstand nu laag was. De vrouwen waren boven in het dorp, zich uitsloovende om koekjes te bakken voor de notabelsten van mijn gevolg, vooral voor die politieagenten met hun mooie baadjes, die misschien wel de vrijheid namen hun aan te zetten om hun culinaire bezigheid lang vol te houden. Mijn prauw lag aan de zandplaat, en zoo was het een aardig, landelijk groepje, beschenen door de maan van den schoonen, stillen tropischen nacht. In de prauw waren op bezoek M. Sinja, de dominee, een paar der strijders die op mijn verzoek waren medegereisd; voor in het kleine vaartuig lagen of zaten de roeiers als haringen op een gepakt, ook zij ontvingen

bezoekers, die op den rand van de schuit plaats namen. Ik geneerde mij niet en nuttigde mijn diner, bestaande uit een blikje soep en een blik hutspot met een glas wijn. Zelden — 't kan er haast niet mee door dat ik het vertel — heb ik een groot gezelschap zoo unaniem verontwaardigd gezien als tijdens dat diner, waarvan zij allen getuige waren. Een der bezoekers die erg tevreden en op zijn gemak vooruit op den prauwrand zat gehurkt, maakte zonder twijfel niet met opzet een geluid zooals men dat in fatsoenlijk gezelschap niet hoort. Algemeen was men méér dan geindigneerd over het gedrag van den bezoeker — de inlanders hebben gewoonlijk heel nette manieren, die hun aangeboren schijnen te zijn — een klagend „ah" zooals de inlanders dat kunnen zeggen werd uit meer dan een mond gehoord en een oppasser die de eer van de kontroleurs domicilium meende te moeten verdedigen, smeet de vent, die zich zoo doodelijk schaamde dat hij niet wist waar zich te bergen, in het water. Ik had nooit zoo iets beleefd; dat in mijn presentie, van mij dien ze „radja" noemden, d. i. koning, doch we waren hier aan de uiteinden der beschaving, we waren daar nog eens aan herinnerd.

Laat in den avond werd aangediend Pa Kamaret. Dat was de man dien wij hebben moesten. Hij zou onze vertrouwde gids en onze tolk zijn. Zoo juist was hij van ver uit de wildernis waar hij honig en was was gaan inzamelen, in het dorp teruggekeerd. Hij had zijn werk daar in het bosch in den steek gelaten en was dadelijk naar Batoe Litjin gegaan toen men hem was komen boodschappen dat de kontroleur te B. Litjin zou komen en naar de Koeboes wilde gaan. Zonder Pa Kamaret kon hier niets gebeuren; bij alle gebeurtenissen van eenig belang was zijn wijze raad noodig. Hij was een man van gewicht in deze streken, die veel achting en vertrouwen genoot niet alleen bij de maleiers maar ook bij de Koeboes. Nu hij er was, was men gerust en zou de leiding van den verderen tocht in goede handen zijn. Toen ik hem daar op de zandplaat een paar sierlijke buigingen voor mij zag maken, waarbij hij zeer vormelijk een paar malen de hand aan het hoofd bracht om die bijna tot den grond te doen dalen, noodigde ik hem uit bij mij in de prauw te komen. Hij maakte een bizonder gunstigen indruk op mij met zijn goedige oude tronie waaruit flinkheid en vastberadenheid sprak. De sigaar die ik hem aanbood scheen hem goed te smaken, zoo ook het glas wijn, dat hij, hoewel mohamedaan, met welbehagen dronk. Naar zijn interessante ver-

halen over de Koeboes en allerlei wederwaardigheden uit zijn meest in de bosschen doorgebracht leven, luisterde ik lang met genoegen evenals allen die dicht genoeg bij waren om de stem van den wijzen ouden man te hooren. Het was al laat geworden toen hij afscheid nam, maar 's morgens om vijf uur was hij al weer present. Nog geen half uur later nadat ik een lekker bad had genomen in de rivier en een kop koffie gedronken, waren wij op marsch naar de Koeboes. Onze weg was een boschpad ruim genoeg om achter elkaar loopend daarop ongehinderd voort te marcheeren. Pa Kamaret en een paar man liepen een eind voor ons uit met klewangs in de hand om, waar het pad geheel of gedeeltelijk was toegegroeid, de weelderige plantengroei weg te kappen. Met de lieden die ik van mijn standplaats had medegebracht en hen die zich onderweg bij ons hadden aangesloten om den tocht mede te maken, zoomede bijna alle mannen van Batoe Litjin was ons gezelschap ongeveer 100 man sterk. Het was een aardig gezicht om wanneer het terrein hier en daar wat open was die menschenmassa zich langs het kronkelend pad te zien voortbewegen als een reusachtige slang. Allen waren gewapend met klewangs en lansen; behalve mijn politiesoldaten waren er maar enkele lieden die schietgeweer hadden, oude vuursteengeweren en snaphanen, waarvan sommige stevig met rottan bijeengebonden, omdat zij geen geheel meer vormden. Toch wisten de eigenaars er het wild mede te raken en weerstonden die oude, roestige prullen den schok van de overtollig zware lading buskruit, waarmede de inlander gewoon is zijn geweer te vullen. Wild zagen we echter zoo goed als niet; voor zulk een talrijke menschenmassa ging het bijtijds op de vlucht.

Tegen den middag maakten we halt, om den inwendigen mensch wat te versterken van den medegebrachten leeftocht, en marcheerden toen weer door tot des namiddags vier uur. Geen enkel menschelijk wezen waren we dien middag tegengekomen in onze oneindige wildernis, die nooit door menschen werd betreden, behalve alleen door rondzwervende Koeboes of enkele Maleiers, die boschproducten inzamelden. Nog voor de avond was gevallen had men een paar hutjes gebouwd voor nachtverblijf en een groot vuur aangelegd dat het woud fantastisch verlichtte. Voor sommigen van de allernotabelsten van het reisgezelschap werd rijst gekookt, de overigen behielpen zich met een koude tafel plantaardig voedsel. Ik herstelde mijn krachten met een blik

soep en een blik hutspot en ontkurkte de eerste flesch wijn, die sedert de grondlegging der wereld in deze oorden werd gedronken.

Al vroeg legde ik mij ter ruste op den medegevoerden bultzak. De plechtige stilte in het woud werd alleen afgebroken door het tot ver in den omtrek weerklinkend erg druk en onrustig geblaf van siamangs (groote zwarte langharige apen) die 's nachts zoo te keer gaan als er een tijger in de buurt is; door den akelig klinkenden kreet eens nachtvogels en door het doordringend gesjirp van krekels. De schelle schreeuw van het hert en het even als dat geluid klinkend, doch veel doordringender gilletje des koningstijgers, dat men 's nachts vaak hoort in de wouden van Sumatra, misten wij in het op den mensch altijd indruk makend nachtelijk orkest der wildernis, waarbij men, als men veilig is, zoo heerlijk rustig inslaapt. Mijn inlanders hielden zich kalm en rustig, degenen hunner die begonnen te babbelen en te boomen werden door M. Singa, door Pa Kamaret of een der politiedienaren het zwijgen opgelegd. Zoo sliep ik heerlijk na de lange wandeling van dien dag en marcheerde verkwikt en gesterkt door den slaap den volgenden morgen met het aanbreken van den dag weer aan het hoofd mijner gezellen. Nu en dan trokken we door een beekje, waarvan het kristalheldere water ons verleidde om te drinken. Een paar malen zagen we een wild varken, anders hadden we geenerlei ontmoetingen.

De vele tijgers, panters, olifanten, herten, beeren, rhinocerossen en de vele andere diersoorten die in deze bosschen huisden, ze bleven ons allen uit den weg.

De rijke flora van het tropische oerwoud trok onze aandacht niet dan alleen als we opvallend veel orchideën zagen geslingerd om de reuzen van het woud, ze met hun wonderschoone bloemen prachtig tooiend als met een feestkleed der natuur, als we een reusachtige lijkenbloem zagen, waarvan we al lang te voren de akelige stank hadden geroken, een paddestoel schoon van vorm en van kleur en groot genoeg om een klein kind tot badkuipje te dienen bewonderden, of niet konden nalaten in het voorbijgaan het schoone te waardeeren van een of andere groote fraaie boom, vol, overvol versierd met roode of gele bloemen, die daar stond als een in de aarde geplant reuzenbouquet.

Tegen den middag kwam Pa Kamaret in stede van in de voorhoede in mijn nabijheid loopen en vroeg mij wat ik wenschte te doen, nu op een geschikt plekje wat rusten en eten of maar

door marcheeren, want we naderden al aardig. Om hoe laat we er denkelijk zouden wezen vroeg ik hem niet, want zijn tijdrekening was een andere dan de mijne. Hij wist hoever de dag gevorderd was aan de schaduw der hem omringende voorwerpen of aan andere hem nooit bedriegende kenteekenen in de natuur; tusschen het vallen van den nacht en het aanbreken van den morgen hield het gekraai van hanen hem voldoende op de hoogte van den tijd als hij daar rekening mee wilde houden; om den tijd van een zakuurwerk gaf hij niet. Dat wist hij mij wel duidelijk te maken dat we er nog lang voor den avond zouden zijn als we flink voortstapten. Ik dacht het is 't beste om een oogenblikje te rusten en maar geen warm eten gereed te maken, als we dan op de plaats van onze bestemming waren gekomen konden we op ons gemak een maaltijd toebereiden. Pa Kamaret oordeelde dat ook beter. Hij scheen niets vermoeid te zijn, de man die toch zeker een goede zestiger was. Tevreden en opgeruimd marcheerde hij weer vooraan met de mannen die handig en vlug wegkapten al wat ons zou kunnen hinderen in het voortgaan; waar dit veel moeite gaf moedigde hij hen aan door een opwekkend woord of een kwinkslag die hij ten beste gaf en de lui in een goed humeur hield.

We zijn er, zeide hij eindelijk, terwijl hij van een der struiken en passant een blaadje plukte dat hij ter aarde wierp. Sommigen, ook M. Singa en ik deden dat even als hij. Tegelijk met een groet scheen het een teeken te zijn dat men kwam met vredelievende bedoelingen en ook weer in vrede hoopte uit te gaan.

We betraden een klein pleintje, waar het bosch schoon was weggekapt. Aan de vier zijden er van stonden tegen den boschrand op hooge stokken en bamboes een aantal hutten gebouwd van bamboe, boomschors en gedekt met groote droge boombladeren en takkebossen. Geen menschelijk wezen was er in de nederzetting; geen enkel huisdier, geen enkel stuk pluimvee merkte men op; in de hutten was geen enkel meubelstuk of wat daar maar iets van had. Toch was men hier in het brandpunt der beschaving. In deze onmetelijke wildernissen was deze plaats zoo iets als Parijs en Weenen in Europa. Een goed schoongemaakt pleintje, een aantal hutten, die de nederzetting het aanzien gaven van een dorpje! In de oogen der Koeboes die zoo maar in de bosschen leefden, dan hier dan daar, niet aan een bepaalde plek gebonden, was dat een comfort, een luxe waarover misschien menige bejaarde

Koeboe de schouders ophaalde, daarbij denkende aan ontaarding van het Koeboeleven. De meeste Koeboes zouden zich niet op hun gemak hebben gevoeld hier waar voor hen te veel weelde heerschte, waar de thans afwezigen kleedingstukken hadden haast zoo mooi als de maleiers, sarongs, kains en baadjes, waar men dikwijls rijst at, vaak wat aardig voorzien was van tabak, waar zelfs naar men had hooren vertellen een der Koeboes een geweer had. Menig Koeboe was schuw en verlegen voor de stamgenooten die zoo mooi woonden, die zoo verfijnd en beschaafd waren, die zooveel contact hadden met de buitenwereld, soms boodschappen ontvingen niet alleen van het hoofd van Batoe Litjin, maar zelfs — 't was haast niet te gelooven — van den hoogen heer, den grooten Koning die te A. woonde (de kontroleur).

Zoo als ik zeide van de in de oogen hunner stamgenooten zoo beschaafde Koeboes die hier woonden was niemand te zien. Waar waren ze? Misschien allen geroofd door de Djambiërs en door dezen als slaven naar hun land gebracht, mogelijk ook waren ze in de bosschen gevlucht om zich te verbergen voor de Djambiërs, die hun daar niet zoo gemakkelijk zouden kunnen krijgen als in hun dorp, zal ik het maar noemen. De weelde van zoo mooi te wonen was hun veiligheid dus al noodlottig, zal menig Koeboe, die de levenswijze der voorvaderen was blijven volgen, hebben gedacht. Waren ze in de bosschen, dan dacht het mij het beste om eens een paar geweerschoten te doen. Licht zou er dan een eens komen loeren wat dat was en met zijn scherpe oogen lieden van Batoe Litjin opmerkende zou men gerust worden en zouden wel gauw al de bewoners terugkeeren op de plaats waar ze dan weer veilig zouden zijn. Pa Kamaret raade mij af om te schieten; hij zou met een hard stuk hout op een uitgeholde boom slaan in een cadans die men als roepstem zou onderkennen. Spoedig had hij gevonden wat hij noodig had en weerklonk het geluid van zijn tongtong tot ver in de bosschen. Het eenzame pleintje zag er nu vroolijk genoeg uit met al die manschappen van het verlossingsleger in het midden waarvan ik was gezeten op den meegebrachten kist met scherpe patronen, omgeven van mijn staf-officieren M. Singa, Pa Kamaret, Naher en nog een paar hoofden die mij van uit mijn standplaats waren gevolgd. We hadden nog heel wat te doen alvorens behoorlijk orde was gesteld op de inkwartiering, kampeering, en wat verder betrekking had op de intendancedienst, om dan straks als we zouden gegeten hebben

eens kalm te bepraten en te overdenken wat we zoudeu doen tot bereiking van het doel waarvoor we hier gekomen waren. Ook in dit opzicht een slecht krijgoverste, dacht ik het eerst aan mijn eigen huisvesting en voeding; mijn manschappen volgzaam, gehoorzaam en gewillig als zoete kinderen zouden wel wachten op een welverdiende buikvulling totdat we wat op streek waren. Een der hutten die mij het zindelijkst toescheen koos ik als mijn kwartier. M. Singa schudde eens flink aan de stijlen van het huisje om zich te overtuigen of het sterk genoeg was; de hooge dunne zuiltjes waarop het gebouwtje rustte hadden wat versterking noodig die straks zou worden aangebracht, ook zou er een laddertje moeten worden geimproviseerd om erin te klimmen in stede van de bamboe met inkepingen die als trap dienst moest doen en waarlangs ik mij niet naar boven waagde. In minder dan geen tijd was de bamboezen ladder klaar en bracht men de kisten met vivres naar boven. Ik wilde die in huis hebben, wijl zij mij moesten dienen voor tafel en stoelen. De hanglamp uit de prauw werd opgehangen en met petroleum gevuld, de bultzak en kussens op den vloer gelegd en ik was ingericht in mijn bij de geringste beweging als een schip wiegelende woning. Een paar blikken werden geopend en terwijl men beneden den inhoud ging warm maken, schonk ik mij een lekkere whiskey soda, stak een sigaar op en zag boven aan den trap van mijn duiventil gezeten neer op de menigte daar beneden mij. De meesten zaten rustig een sigarette te rooken, overigens was er nog een heele bedrijvigheid. Men maakte vuren aan op het pleintje om eten te koken; met het toebereiden van mijn voedsel was men al bezig, in bamboezen kokers droeg men water aan uit een bron in het bosch, een oppasser slachtte een paar kippen, een ander voerde de medegebrachte slachtkippen, af en aan gingen er lieden die behoefte hadden zich wat te verfrisschen door een lekker bad, anderen kapten hout voor brandstof, de korporaal der pradjoerits gaf rijst uit voor zijn manschappen, M. Singa hield toezicht op het verstrekken van rijst voor al het andere volk. Het was een aardige vroolijke drukte, waarvan de roezemoes nu en dan werd overstemd door het krachtig geluid van den tontong, die Pa Kamaret telkens lang achtereen liet slaan als een roepstem tot de Koeboes om terug te keeren. Langzamerhand waren onze lieden zich gaan opschieten onder de hoog boven den grond gebouwde hutten, het pleintje werd toen weer vrij en ik

gaf last dat dit zoo zou blijven. Toen maar heel primitief weg vlak in de nabijheid in het bosch een paar groote barakken waren gebouwd, bleven ze van zelf daar om mij wat vrij te laten en ook om zelf wat vrijer te zijn. Toen ik zat te eten, kwam de wachthebbende oppasser mij melden dat de Koeboes waren gekomen. Ik stond dadelijk op doch zag geen Koeboes. Zeker schuw en bang voor al dat volk waren ze, nadat Pa Kamaret hen had gezegd te blijven, dadelijk in een der huisjes gekropen. Mij weer teruggetrokken hebbende om mijn maaltijd voort te zetten, kwam de oppasser nogmaals naar boven klimmen en zeide dat er weer Koeboes waren gekomen. Allah toean telandjang betoel (God menheer, volstrekt naakt). Kort daarop zag ik hen uit een der hutten komen, maar ze hadden een oud stuk kain om hun lendenen; een zelfs een open baadje. Er waren er nog meer gekomen maar vlug als katten in de huizen gegaan om daar wat toilet te maken, waartoe een oud stuk lap voldoende was. Ik wilde hen nu toch eens zien in hun gewonen doen, zooals ze in de bosschen rondwandelden en gaf last dat de Koeboes die nog moesten komen niet in de huizen zouden gaan, maar eerst in hun boschtoilet voor mij zouden worden gebracht. Dat geschiedde toen natuurlijk ook naar het machtig woord des kontroleurs en niet lang duurde het of Père Kamaret bracht voor mij een klein gezelschap dames en heeren. Het bestond uit drie mannen, een oude vrouw, een jonge vrouw met een zuigend kind aan de borst, een opgeschoten knaap en een klein meisje. Met hun allen hadden ze aan twee lapjes goed en drie ceintures, alzoo vijf kleedingstukken met z'n achten. Het kleine meisje was naakt evenals de zuigeling, ook de jonge knaap stond daar voor mij als de naakte waarheid; de beide dames droegen elk een lap om de heupen die maar tot hoog boven de knieën reikte. Van de mannen kon men ook wel zeggen dat ze naakt waren, want hun eenigste bedekking was een opgerolde lap die zij om het middel hadden en die tusschen de beenen was doorgetrokken; zoo iets als een paard opgetuigd alleen met een staartriem. Op de bloote billen klapte, als zij liepen, zeer martiaal de breede houten schede van hun klewang (zwaard). Het waren leelijke vertegenwoordigers van het geslacht „homo sapiens". Ze zagen er verarmoed uit, lang niet zoo flink en krachtig gebouwd als de Dajaks op Borneo; ook waren ze niet zoo licht van kleur; even donker als maleiers waren ze, 't geen mij bevreemdde van menschen die altijd in de bosschen leefden. Een leelijk gezicht was

het de dorre, languitgerekte tot bijna op den buik reikende borsten der zogende vrouw te zien. Men moge zeggen wat men wil, maar ik geloof dat het toch nog zoo slecht niet is als dames een corset dragen; zoo onaestetisch als met deze vrouw wordt het dan toch niet gesteld. Het gelaat van de oudste vrouw beviel mij wel; het had in uitdrukking werkelijk veel van menige deftige dame in Holland; het had bij iets goedigs, iets vriendelijks ook iets schranders. Ze geleek wel niet sprekend op freule die óf die in den Haag, maar waarom zou ze niet dezelfde gelaatsuitdrukking kunnen hebben; beide zijn menschen, beide zijn vrouwen en naar dien alle menschen broeders en zusters zijn, staan ze elkaar na.

Daar een kontroleur voor alles staat in zijn afdeeling, ook medicijnen toedienen moet aan hen die daarom verzoeken, achtte ik het noodig om voor die lieden die er zoo slecht doorvoed uitzagen, eens als medicijnmeester op te treden en liet hun een borrel schenken. Ik dacht dat zal hen goed doen. Blijkbaar deed het hun goed. Ze vonden het heerlijk den puren jenever. De mannen ziende dat er geen knoopen inzaten, sloegen de niet te groote hartversterking in eens naar binnen en smakten daarna met de lippen. De oude dame — ik schatte haar op even veertig jaar en dat is niet jong meer voor een Koeboe — deftig als ze zich voordeed dronk ze haar borrel langzaam bij teugjes; met de oogen beurtelings omhoog geslagen en dicht geknepen savoureerde zij den drank.

Toen het op was smakte ook zij met de lippen en likte ze af, dat was nu niet deftig, maar ik geloof dat ze zoo deed omdat het haar zoo goed gesmaakt had, dat ze nog wel een duplicaatje zou willen hebben; maar te bescheiden was om het te vragen. Ze kreeg echter niets meer. De moeder van den zuigeling dronk ook, gaf wat aan het meisje en wilde ook de zuigeling ervan laten drinken in haar moederlijke teederheid, ik hield haar daar echter van terug. Aan de naakte waarheid zag ik dat zij hunkerde om ook een glaasje te krijgen; ik gaf daarom den kwajongen ook een borreltje. Het zoo jong al sterke drank gebruiken zou voor hem niet gevaarlijk kunnen worden, want het zou wel het eerste en het laatste „slokkie" zijn in zijn leven; geen gevaar was er dat hij aan den drank zou raken. Niet te roijaal mogende zijn met mijn sigaren, presenteerde ik alleen de oude dame een sigaar. Ze stak die aan, rookte eenige trekken en gaf hem toen aan een der mannen. De sigaar ging verder van hand tot hand

tot hij op was. Daar kwam waarachtig een vrouw uit het bosch de nederzetting binnen, hoe zal ik het zeggen „al te sterk gedecolleteerd', is niet genoeg. Nu het was meer dan dat. Ik geloof wel dat ze een soort staartriem droeg, schaamte en eerbaarheid had ze zeker, maar toen ik met de hand wuivende Pa Kamaret beduidde dat hij haar maar haar gang moest laten gaan, vloog zij, die ik niet geloof dat een vaste modiste had, in een huis en lachtten de maleiers om het hier heel gewoon luchtig dameswandeltoilet Meer dan een „terlaloe" (hier zoo iets als „'t is wat te erg") werd gehoord uit den mond van hen die met mij van verre waren gekomen en nog nooit Koeboe belering hadden gezien.

Ik wil nu niet meer schrijven over den tooi van medemenschen, vooral niet over die van dames. Mocht er te eeniger tijd eens een wetenschappelijk werk worden opgezet over ethnographie van de volken van onzen Archipel en daarin ook ernstige studie over de zeden en gewoonten der Koeboes worden opgenomen, dan wil ik mij wat dat gedeelte van het boek betreft wel belasten met het hoofdstuk „Kleederdracht", ook al heb ik het dan bizonder druk met ander werk.

De avond was gevallen en er kwamen nu geen andere Koeboes meer uit de rimboe in het dorpje terug. Die dien dag waren gekomen bleven in het dorp overnachten en schenen zich zeer op hun gemak te voelen te midden van al de vreemdelingen, die zij wisten dat hun niet alleen geen kwaad zouden doen, maar op wier bescherming zij konden rekenen. Den laatsten tijd hadden ze heel veel last gehad van de Djambiërs vertelden ze ons, zoodat ze zich reeds een heelen tijd niet veilig hadden geacht in het dorp en daarom maar in de rimboe waren verbleven. Eerst hadden de Djambiers een paar Koeboes geroofd en die medegenomen naar hun land waar men ze tot slaven had gemaakt. Na eenigen tijd hadden ze echter weten te ontvluchten en waren in het dorp teruggekeerd. Djambiërs waren toen daar gekomen om ze op te eischen onder het voorwendsel dat ze geldelijke schuld aan hen hadden wegens genoten voeding en kleeding, doch ze hadden niet mede willen gaan terug naar Djambi en waren het bosch ingevlucht. Sedert waren er meermalen Djambiërs in de Koeboenederzetting gekomen om lieden te rooven. De Koeboes durfden hen niet aan en zochten altijd hun heil in de vlucht. Men dacht er nu ernstig aan om ver van deze plaats

zich te gaan vestigen en zocht naar een streek in de bosschen waar de gelegenheid om in hun onderhoud te voorzien gunstig was en vanwaar zij ook naar Batoe Litjin konden gaan om de door hen verzamelde boschproducten aan handelaren, die daar nu en dan met een prauw kwamen en tijdelijk verbleven van de hand te zetten, want de last die zij hier nu hadden van de Djambiers zou wel niet ophouden dan door doodslag of slavernij. Sedert een handlanger van het naburige Djambische hoofd Raden Abdoel Rachman in hun dorp was geweest om voor en namens dezen de schoone Kemhang manies tot bijzit te vragen, om zoo te zeggen te eischen, zou men niet aflaten voor en aleer de trots van hun stam, het mooie Koeboemeisje in handen was van dien ouden wellusteling en men wilde haar niet geven tot een leven eerst van gevangenschap, daarna van zeer harde slavernij; dat dan zeker haar lot zou zijn. Nadat de Koeboes zoo 't een en ander hadden verteld aan mij van hun zorgen en nooden — Pa Kamaret had daarbij als tolk gefungeerd — wist ik al gauw precies hoe de zaken stonden. Alles was hier zoo eenvoudig dat men niet diep hoefde te denken om te vatten. Dien avond nog liet ik een brief schrijven aan Raden Abdoel Rachman waarbij ik hem uitnoodigde een onderhoud met mij te hebben op de grens van ons gebied met het Djambische rijk en dat ik het aan hem overliet het tijdstip daarvan te bepalen om geen tijdverlies te hebben met het over en weer zenden van boodschappen. Ik had er wel niet veel hoop op dat hij zou komen, hij zou, zooals zulke lui dat gemeenlijk doen, excuses maken dat hij niet kon komen wegens de ziekte van een zijner kinderen, een of ander feest dat zou worden gehouden of iets van dien aard.

Eigenlijk moest hij wel komen want zijn Sultan was een vasal van onzen koning en ik vertegenwoordigde het Nederlandsch gezag op de plaats vanwaar ik schreef, ik was een agent daarvan die hij niet nieëeren kon. De brief werd ter hand gesteld aan twee mannen van Batoe Litjin die al meer in de bovenlanden van Djambi waren geweest en die daarmede den volgenden morgen bij het aanbreken van den dag op reis zouden gaan.

Onze dag welbesteed zijnde, legde ik mij ter ruste in mijn duiventil en sliep daar heerlijk tot aan den morgen aan één stuk door zonder zelfs van de Koeboe-jonkvrouw te droomen.

Den volgenden morgen had ik een lekker bad genomen aan de bron, mijn salon ingericht, door alles wat ik zoo dien dag noodig

had bij de hand te zetten, mijn goed laten wasschen door een der pradjoerits en een lekker ontbijt klaar gemaakt waarvan ik had genoten met den gezonden honger van een voetreiziger en zat toen vergenoegd wat te luieren boven aan den trap van mijn duiventil in het streelende, gelukkige gevoel van mijn hooge groote macht, een macht zooals in Europa thans door vorsten niet wordt gekend, want woorden waren zelfs niet noodig om te bevelen wat ik bevelen wilde, een wenk was een gebod en de gehoorzaamheid mijner onderhoorigen was van een ideale volmaaktheid. Het pleintje was gedrapeerd met mijn flanelletjes en andere kleedingstukken die flink uitgewasschen aan rottan touwen te drogen hingen in de felle zon; mijn volk was in het bosch om materialen bij een te brengen voor de barakken waar het zou huizen. Ik verveelde mij niet; ik vond het hier heel aardig en wilde eens een buurpraatje gaan maken bij mijn kennissen b.v. bij de deftige dame, wie het borreltje zoo goed had gesmaakt. Daar kwam ze juist aan gaande naar mijn woonplaats. Beneden aan de trap bleef zij staan en bood mij als geschenk aan een fraai parkietje dat ze had medegebracht. Het geschenk was mij des te liever omdat dankbaarheid in haar oogen was te lezen, uit haar geheele gelaat in volheid straalde; dankbaarheid dat ik haar Koeboestam ter hulpe was gekomen in den nood. Ik apprecieerde het cadeau van haar die niets te geven had en zeker ernstig had moeten bedenken of er niet iets was waarmede ze haar erkentelijkheid kon toonen. Op mijn vragen daarnaar antwoordde ze dat ze Pi-i heette, en weduwe was en op mijn toen ik hem geuit had mij erg onnoozel voorkomende vraag waar haar man was gestorven, antwoordde ze „mati di rimboe" (overleden in het bosch). Alles gebeurde hier in en door de rimboe. Om de drie woorden bijna hoorde men het woord „rimboe" als een Koeboe iets vertelde. Het was rimboe en nog eens rimboe; de rimboe was alles, het heelal, daar was hun vreugde, hun smart, hun leven. Een oude, door mijn voorgangers wat verwende pradjoerit, die voor mijn goed zorgde, verzocht boven te mogen komen en weinig galant voor de dame heengaande, kwam hij tot mij en deelde mij als ware het iets geheims mede dat het meisje was gekomen. Eenige oogenblikken later kwam Naher, een maleisch hoofd die mij van mijn standplaats waar hij voor zaken was, was gevolgd, mij hetzelfde rapporteeren.

Deze oude Don Juan, die ik om zijn grappen en altijd vroolijk

humeur gaarne mocht lijden, gaf mij op zulk een uiterst kiesche wijze dat ik er heusch niet kwaad om zou kunnen worden te kennen dat de beauty der wildernis voor mij wat een aardig passe-temps kon zijn gedurende ons verblijf in dit oord. Hij sprak zoo uit vriendelijkheid, want hij mocht mij wel lijden en was gaarne goede vrienden met zijn baas, die hem, op zijn ouden dag door de volkskeuze tot hoofd geroepen, in dat ambt had bevestigd. Ik antwoordde hem echter met een streng woord, waaruit de slimme vogel kon opmaken dat ik mijn hoofden niet op die wijze als makelaar noodig had. Terwijl ik bezig was den immoreelen Naher een klein lesje te geven, zag ik Kembang manies uit een der woningen afdalen en het pleintje oversteken om water te gaan halen uit de bron, want ze had een dikke bamboe bij zich, die bij de Koeboes evenals bij de maleiers als emmer dient. Ze was waarlijk een flinke deern met een prachtig lichaam, waarvan men bij haar echter niet zoo veel te zien kreeg als bij Pi-i en de andere dames, want ze droeg een kain die van halverwege de borsten tot aan de knieën reikte. Ze was eer groot dan klein; het mollige en toch soepele, elastieke lichaam, dat in dat toilet zoo fraai uitkwam in zijn heerlijke vormen deed een krachtig beroep op de zinnelijkheid. Haar gelaat zou hoogere passie dan zinnelijkheid kunnen inboezemen, want het had behalve het mooie meisjesachtige een lieve zachte uitdrukking, die een man zou kunnen brengen tot vriendschap, trouw, liefde. Ze had de, indische meisjes zoo goed staande, lichtgele kleur, prachtige tanden en donkere oogen, schoon als veel oostersche vrouwen die hebben, die fluweelen oogen die zoo gevaarlijk zijn voor de zielsrust van hen op wie zij lichten. Een liefelijke verschijning was ze zooals ze daar in haar jeugd en schoonheid met een roode boschbloem gestoken in heur haar voorbij mij heen ging naar de bron; werkelijk ze was het waard dat men haar heette „lieve bloem", Kembang manies.

Den avond van dien dag waren alle Koeboes die in de nederzetting thuis hoorden daar terug, zoowat vijf en twintig personen. Kinderen waren er weinig, dat wel denkelijk daaraan moet worden toegeschreven dat de sterfte onder hen zeer groot moet zijn, tengevolge van de moeizame en gevaarvolle levenswijze die zij met hun ouders leiden. De kinderen die er waren zagen er niet voordeelig uit. Zweeren, huidziekte, wonden en andere beschadigingen, die het leven in de bosschen het menschelijk lichaam aandoet,

kwamen betrekkelijk weinig voor onder de kinderen, zoowel als onder de ouderen. Dat viel mij erg mede, maar er waren er velen die naar mijn ideé wat versterkende middelen noodig hadden en die ik zoo gaarne eens een tijd lang flink en geregeld zou willen laten dineeren. Doch dat ging niet en moest ik er mij toe bepalen om hun nu en dan wat rijst te geven en een enkele maal aan een oud man een glas wijn of sterke drank. Mevrouw de weduwe Pi-i, met wie ik bizonder symphatiseerde kreeg dikwijls een slokje, soms sopi-manies (anisette) dat ze erg lekker vond.

Ik vond het gepast om de terugkeer der Koeboes eens met een partij te vieren en daar het mooie maneschijn was maar dadelijk van het denkbeeld tot de daad komende zeide ik dat er gedanst moest worden. Een beetje verlegen was men, misschien omdat men zich schaamde dat men niet mooi dansen kon gelijk de Djambiërs en de Maleiers. Ze wilden wel, de goedige en erg gewillige natuurmenschen, maar toch was er krachtige aanmoediging van M. Singa en Pa Kamaret noodig om te beginnen. Toen ging het ook flink en danste de geheele bevolking, mannen, vrouwen en kinderen er op los in een wilden dans, die bestond in het, achter elkaar springende en schreeuwende, zich in een groote cirkel voortbewegen. We zullen maar zeggen dat het de polonaise was. Daar men echter geen andere dansen kende was het heele bal niets dan zulke polonaises. De tweede dans was eigenlijk de opening van het bal. Hij had toen zelfs een deftig, een officieel karakter, want de bestuurder, de civiele gezaghebber deed de dansers de eer aan voor te gaan. Ik liep maar in een gewonen stap den cirkel rond, achter mij de notabelsten van mijn reisgezelschap en daarachter de Koeboes. Na een of twee rondgangen trok ik mij terug en bleef staan aanzien den dansenden troep. De dans werd hoe langer hoe geanimeerder, het was een spektakel van geweld. Het orkest, dat bestond uit een paar Koeboes die snel en hard op bamboezen en stukken hout sloegen, al gauw versterkt door een paar pradjoerits die er schik in hadden in zulk een orchest mede te spelen, gaf de cadans aan op oorverdoovende wijs. Ten slotte danste alles mede, behalve de mindere luidjes van mijn gevolg. M. Singa danste, Naher maakte prachtige schuivers met zijn lange beenen, onder zijn sierlijk dansen en springen schertste hij tegen de vrouwen en moedigde hij hen aan, de oude Pa Kamaret danste ondanks zijn kleine zeventig jaren als een jonge kerel, oude stramme Koeboes haalden hun hart op aan den dans naar

de wijze hunner vaderen. De maleiers dansten mooi en sierlijk, de Koeboes deden niet veel anders dan springen en hard stampen met de voeten. Het was een luidruchtig en vermoeiend genot; mevrouw Pi-i parelden de zweetdroppels op het gelaat, terwijl ze door Naher steeds aangezet met de woorden „ajo Pi-i" (vooruit Pi-i) al wilder en krachtiger danste. Zeer merkwaardig vond ik het dat deze lieden precies zoo dansten als de Dajaksche Boekits in de bovenlanden van Riam Kiwa op Borneo. De partij geleek zoo op partijen die ik daar had bijgewoond, dat ik mij soms waande te zijn in de binnenlanden van Borneo. Op dit Koeboebal dronk men echter niet; men had hier nooit iets te drinken dan water. Toen ik genoeg had van het bal bedacht ik mij dat ik nog wel wat anders had dan dien klaren drank en ging aan de opening van mijn duiventil een glas wijn zitten drinken. Pa Kamaret danste ook niet meer; en toen ik hem daar beneden zag staan, wenkte ik hem bij mij te komen en bood hem een glas wijn aan. We gingen toen wat zitten praten en vroeg ik hem zoo een en ander betreffende de levenswijze der Koeboes. Op mijn eerste vragen, waarom die lieden zooveel verschillen van de volken die de landen bewonen die hun bosschen enclaveeren, wist hij mij niet afdoende te antwoorden. Lieden van zijn soort hebben weinig gevoel voor historie; dat schoone vak van wetenschap achten ze vrijwel onnut. Nemen wij Pa Kamaret zijn onkunde wat betreft den oorsprong der Koeboes niet kwalijk, niemand kent die met juistheid. Langs de lange grens van de residentie Palembang met het Djambische Rijk, dus bijna over de heele breedte van Sumatra, wonen in de uitgestrekte oerbosschen de Koeboes, alzoo tusschen twee volken in, die in godsdienst, zeden en gewoonten niet of bijna niet van elkaar verschillen. Zijn de Koeboes de voorvaderen der Palembangers en Djambiërs, dan wel deze de voorvaderen van de verwilderde nazaten? Het is een vraag even moeilijk te beantwoorden als die: wat er het eerst was de kip of het ei. Men kan aannemen dat oorspronkelijk Palembang en Djambi, de bovenlanden dezer oude Sultansrijken ten minste, waren bevolkt met lieden zooals nu de Koeboes zijn. De tijd van vele eeuwen en invloeden van buiten af brachten meer beschaving en bleven ten slotte in de diepste wildernissen over zij, wie die invloeden en beschaving daar niet hadden kunnen bereiken. Men kan ook aannemen, en mij lijkt meest aannemelijk deze meening van ontwikkelde inlanders, dat tijdens het Sultansbestuur slaven hun

ondragelijk lot of hun met een wreeden dood bedreigd leven zijn ontvlucht door zich in de rimboe te gaan verbergen en deze lieden de voorouders der Koeboes zijn, alzoo de Koeboes van de Palembangers, misschien ook van de Djambiërs, want ook in Djambi waren wreede sultans en hoofden, afstammen. Vele lieden, reeksen van jaren lang, zouden dan op die wijze het verblijf in de bosschen moeten zijn gaan prefereeren boven een leven onder wreede tyrannie, want er zijn nog veel Koeboes, vele honderden zeker, misschien meer, en de sterfte onder hen moet altijd groot zijn geweest door een leven onder zeer ongunstige conditiën, daarbij zijn ze vroeg oud en versleten en dan voor de vermeerdering van hun geslacht weinig waard. Het kan dat die voortdurende exodus door ontvluchting en onttrekking aan een te ellendig lot tot het aanzijn der thans levende Koeboes heeft geleid, want de wreedheid der vorsten was groot, die van hun handlangers niet minder.

Het ligt niet in mijn plan hier iets mede te deelen van de wreede en drukkende handelingen der vorsten van Palembang, waaronder zoo zwaar en bitter is geleden. Een heel gewoon staaltje van wreedheid van een dezer indische despoten zij hier echter medegedeeld bij wijze van proefje.

Een der Sultans deed een gelofte dat als iets dat hij gaarne wenschte — iets dat natuurlijk niet van menschen afhing — werd verwezenlijkt hij een gantang (een inhoudsmaat zoo groot als een kleine emmer) menschenoogen zou offeren op de plaats waar de beschermgeest heette rond te waren. Het ellendige wezen hield zijn gelofte — schending zou hem noodlottig zijn — en liet overal door met macht bekleedde handlangers lieden een oog uitsteken, en bij de allergeringste tegenspraak beide oogen uithalen.

Zoo ging het vroeger in Indië toe; ook de wreede Sultan Sleman van Martapoera offerde in zijn tijd op de goenoeg Batoe Besi een gantang menschenoogen. Doch revenons à nos moutons. Honderden, duizenden zouden in den loop der jaren uit vrees voor zulke en andere vorstengrillen de rimboe hebben gezocht en daar in de rimboe het leven op een bepaalde plek onmogelijk is wijl die plek uitgeput raakt aan wild, boschvruchten enz., hebben ze zich gaandeweg verspreid over het onmetelijk territoir ware thans met kleine groepjes de Koeboes zijn verspreid.

De Koeboes bij wie ik de bovenbeschreven danspartij bijwoonde zijn de beschaafdste soort die er is. Het zijn de tamme Koeboes.

De andere — goedaardig van karakter als de „tamme" — komen in levenswijze de dieren der wildernis meer nabij; velen zijn er die in de wildernissen ronddoolen zonder ooit een dak boven hun hoofd te hebben dan de kruinen der boomen en het uitspansel des hemels, die 's nachts als de apen in boomen slapen om niet door tijgers en slangen het treurig leven te verliezen, die daar dan slapen in de helsche temptatie van legioenen muskieten en de zeer pijnlijke steken van roode mieren en onder allerlei plagen. Schoon, grootsch, indrukwekkend moge de rimboe zijn, daarin te leven als Koeboe is zwaar en hard.

Pa Kamaret, die het in zijn huisje te Batoe-Litjin ook vrij wat aangenamer vond dan in de rimboe, waarin hij zoovele dagen zijns leven had moeten doorbrengen, vertelde mij hoe toch de rimboe de Koeboes trekt.

Een onweerstaanbare aantrekkingskracht schijnt ze te hebben voor hen die gewoon zijn daarin te leven. De herinnering er aan wekt een geweldig heimwee op bij hen die haar hebben verlaten, zij het ook voor veel gunstiger levensconditiën.

Het is gebeurd dat Koeboevrouwen maleische mannen zijn gevolgd naar de dorpen der maleiers, waar zij geheel vrij waren voor de gevaren der wildernis, waar zij beter gevoed en gehuisvest werden, waar een man hen liefhad, doende wat hij kon om hen gelukkig te maken en te behouden. Ze hielden het uit, die enkele vrouwen die met maleiers gehuwd waren, allerhoogstens tot twee, drie jaren toe, maar dan waren op een goeden dag de vogeltjes weer gevlogen, als er Koeboes in den omtrek rondzwierven, bij wie ze zich aansloten, en dan eindelijk en ten laatste weder bij hun eigen stam terecht kwamen. Ze houden het niet uit een ander leven dan dat in de wildernis. Ik heb er wel eens over gedacht om een Koeboejongetje mede te nemen en dat op te leiden tot een trouwe bediende, maar ik begreep dat het toch niet gaan zou. Hij zou van heimwee sterven of een deugniet worden. Ik kan het mij begrijpen dat de stemmen der wildernis blijven weerklinken met zoetlokkenden, machtigen klank in de harten van hen die haar verlieten; ik zelf die hier nu zoo rustig zit te schrijven in een Hollandsch kamertje met het gezicht op mijn mooi lilliputterstuintje en een stukje van den grauwen hemel daarboven, zou soms het heimweh kunnen krijgen naar Indië's wonderschoone wouden, waarin ik zoovele dagen mijns levens heb doorgebracht, waarin ik zoovele nachten heb

gesluimerd ver van de zorgen en de narigheden van het leven daarbuiten.

Heel gezellig zaten we daar, Pa Kamaret en ik, onder een glaasje wijn op den vloer van den hoogen til. Hij vertelde mij dat de Koeboes kuisch waren in hun levenswandel, dat de ouderen toezicht hielden op de deugd der jongeren. Ik had gedacht dat ze zoo maar door elkaar leefden en sliepen. Ze trouwen en elk houdt zich bij zijn eigen vrouw, elke vrouw bij haar eigen man. In den tijd dat een zeker soort wilde vruchten bij massa's rijpen worden de huwelijken gesloten. Hopen van die vruchten van een soort dat lang bewaard kan blijven, worden dan bijeengezameld en vormen het uitzet der jongelieden, die elkander zullen aannemen als echtgenoot. De formaliteiten der huwelijksvoltrekking zijn geen andere dan dat met woorden wordt uitgesproken dat die en die van nu aan zijn getrouwd, opdat allen van den stam het hebben gehoord. Kosten, die zijn aan het huwelijk niet verbonden. Men zou zoo ook weer kunnen scheiden door uit te spreken dat men nu niet meer getrouwd is. Een fraaie karaktertrek der Koeboes is het dat hun woord hun steeds heilig is. Bij een leven als het hunne komt het er veel op aan dat men afspraken behoorlijk nakomt. Van afspraken hangt soms veel af; b. v. een huisvader gaat op reis — 't doel van de reis, in de rimboe natuurlijk, is het zoeken van een plaats waar veel boschproducten zijn, veel eetbaar goed of een rijk jachtterrein — en spreekt met zijn vrouw af dat hij in acht dagen thuis zal zijn Zijn de acht dagen om en is hij niet terug, dan is het huwelijk tusschen hen ontbonden. Zoo iets als het „vermoedelijk overlijden" dat bij ons de rechter uitspreekt als afwezigen niet terugkeeren. Bij hen gaat dat echter wat eenvoudiger toe.

Als er een sterft, vertelde Pa Kamaret verder, vinden ze dat zoo verschrikkelijk, dat ze onmiddellijk verhuizen naar een andere streek der rimboe. Sterven er twee of meer kort achtereen b.v. bij epidemieën, die onder hen ook voorkomen, 't meest pokken, dan verlaten ze het oord der droefenis door eerst een eind over den grond te gaan en dan in boomen te klauteren, verder van boom tot boom gaande, totdat ze eerst een eind verder weer op den grond komen. De duivel die de ziekte bracht is dan hun spoor bijster geworden. Ze leven gewoonlijk in kleine stammen bijeen; voor te talrijke stammen zou eenzelfde boschstreek meestal niet voldoende levensonderhoud kunnen opleveren. Ze eten van

alles, zeide Pa Kamaret met een vies gezicht, Babi (varken) waarvan het vleesch hem, als Mohamedaan, een gruwel was, noemde hij het eerst, kikvorschen, hagedissen, slangen en allerlei onrein gedierte. Van olifantenvleesch houden ze niet. Voorts eten ze allerlei aardvruchten, boomwortels en boomvruchten. Planten of zaaien doen ze nooit. Vooral van dierlijk voedsel leven ze; wel het meest eten ze het vleesch van wilde varkens, die in de indische bosschen veel voor- komen; nu en dan krijgen ze ook een hert.

Prettig moet het niet zijn als men zooals zij geen vast etensuur kan stellen; ook niet als men — al is men nog zulk een groot liefhebber van de jacht — zoo alle morgen het heele leven door op jacht *moet*, vooral niet als men lijdende is aan rheumatiek. Zeide ik hierboven ergens dat de levensduur der Koeboes kort is, dat ze vroeg oud zijn, ik voeg er hier aan toe dat iemand van veertig jaar er al oud uitziet en dat een Koeboe van vijftig jaar al een zeer oud man kan heeten. Dan zijn ze zeker op en versleten. Lang te voren hebben ze gemeenlijk al last van rheumatiek. Ze zijn wel gehard tegen regen en nattigheid en kunnen ook wel tegen de indische nachtlucht die altijd vochtig en veelal ongezond is, maar het zijn menschen als wij, wat ons niet deugt deugt ook hun niet op den duur. Men moet zoo'n oude Koeboe voor het ontbijt op jacht zien gaan, men zou er medelijden mee krijgen. Met een bamboe die hij aan het einde puntig en scherp heeft gemaakt en die hem als lans dient, tevens de staf is waarop hij steunt, gaat hij krom van de rheumatiek, loopende met onhoorbaren tred het bosch in, met ledige maag, de oogen hol staande van den honger. Het hert krijgt hij niet meer; hij jaagt op klein wild, eindelijk alleen op reptielen en zulk gedierte. Zijn oogen zien ver door de rimboe heen, zijn gehoor is ongelooflijk scherp, het schuifelen van een slang en zulke zachte geluiden hoort hij al van verre. Ik ben in die dagen wel eens mede geweest met zulk een ouden jager voor het aangezicht des heeren en heb altijd de ongeloofelijke behendigheid bewonderd waarmede hij voor zijn ontbijt wist te zorgen. Dat langzaam onhoorbaar voorwaarts gaan, dat eenige stappen retireeren voor den aanval om zich zooveel mogelijk te verschuilen, dat scherpe, loerende kijken naar den prooi, dat ten slotte met gevelde lans dan weer springende voorwaarts gaan, dat dan plotseling steken, ik zou het nog zulk een jager kunnen nadoen, maar ik zou zeker niet treffen het gedierte dat hij zou raken. Kikvorschen en kleine

reptielen slaat hij met de hand, juist zoo als een kat zijn poot zou slaan op zijn prooi.

Met het vaak walgelijk ontbijt keerden we dan huiswaarts en hij maakte het gedierte schoon en roosterde het tot zijn maal. Rauw eten ze het vleesch niet, alles wordt geroosterd.

Met den puntigen bamboe staat de jonge Koeboe soms den koningstijger, daar zoo alleen in de groote wildernis met meer kans het leven te verliezen dan om het ondier te dooden. Om juist te blijven in mijn beschrijving moet ik hier opteekenen dat in deze nederzetting vele Koeboes ijzeren lanspunten hadden, die zij van handelaren te Batoe Litjin hadden gekocht. Met die lansen steken ze niet alleen, maar als ze het wild niet genoeg kunnen naderen, gooien ze ermede. Als dan de lans in het lichaam van een groot dier, b.v. een varken dringt, dan trilt en zwiept de dunne, taaie zeer buigzame stok van den lans. Dat is een mooi gezicht, eens heb ik het gezien; dat is jagen.

Behalve met de lans weten ze zich ook van het wild meester te maken door middel van strikken die zij van rottan of plantenvezels vervaardigen en in het bosch uitzetten. Zelfs vrij groote viervoetige dieren vangen ze daarmede. Olifanten kunnen ze alleen krijgen door zeer groote, diepe kuilen te maken waarvan ze de wanden loodrecht afsteken. Ze beleggen die kuilen met takken, mos, bladeren enz., zoo dat de kuilen niet zichtbaar zijn. Menig argeloos voortgaande olifant is in zulk een kuil gevangen, waar ze hem zien af te maken dan wel laten doodhongeren. Het grove vleesch dier dieren smaakt den Koeboes niet. Ze vangen de dikhuidigen alleen om de slagtanden, die, zooals men weet, hooge waarde hebben. De Koeboes die zoo schuw zijn dat men ze om zoo te zeggen nooit kan te zien krijgen, geven als zij een olifant machtig zijn geworden die slagtanden heeft die tanden aan Koeboes die, gelijk die van den stam waartoe Pi-i en Kembang manies behooren, handelsaanrakingen hebben met maleiers. Deze Koeboes verrekenen dan later, als zij ze hebben van de hand gezet, de waarde der tanden met hun schuwe rasgenooten. Ze krijgen dan in ruil voor hun ivoor rijst, tabak, ijzeren wapens of gereedschappen, een stuk goed, soms ook nemen ze geld aan. Hoewel er in hun bosschen veel olifanten zijn, blijft het toch altijd een tamelijk zeldzaam geval als ze er eens een krijgen.

De schuwe Koeboes drijven ook wel rechtstreeks handel met de maleiers, zonder dat deze hun handelsvrienden te zien krijgen.

De wijze waarop deze handel plaats heeft is van vrij algemeene bekendheid. De Koeboes leggen hun boschproducten als rottan. bijenwas, hars, ivoor op een plaats aan de rivieroever die voorbijvarende maleische handelaren in het oog valt en verwijderen zich dan. Nu en dan gaan zij kijken of eenig handelaar er voor hun waarde hebbend goed heeft naastgelegd. Komt de ruil hun aannemelijk voor dan verwijderen ze zich met het door den maleischen handelaar — wien het goed bekend is wat de Koeboes gebruiken kunnen en wat voor hen geen waarde heeft — als bod voor hun nedergelegde goed. Deze die ook nu en dan gaat zien neemt dan de producten der Koeboes en laadt ze in zijn prauw. Eens heb ik zulk een faktuurtje boschproducten ter ruilhandel uitgestald gezien op een plekje aan de eenzame rivier beneden Batoe Litjin.

De taal die de Koeboes spreken is een soort van verwilderd Palembangsch maleisch. Heel korte zinnetjes kon ik wanneer ik mij daarvoor inspande verstaan; zoo begrepen zij mij ook wanneer ik tot hen sprak in zinnen van enkele woorden; werden ze wat langer dan moesten we over en weer onze toevlucht nemen tot gebaren, die het gesproken woord begeleidden en verduidelijkten.

Lezen en schrijven kennen ze natuurlijk niet. Een paar malen dat hun stamhoofd, Gadjah geheeten, eens wat te correspondeeren had gehad met den kontroleur te A. had hij zulks gedaan middels poppetjes van bamboe. In het archief te A. had ik die poppetjes zien liggen. De laatste correspondentie tusschen mijn voorganger te A. en het Koeboehoofd had bestaan in den last des kontroleurs aan Gadjah om zoo spoedig mogelijk te A. te komen en het antwoord van Gadjah was geweest dat hij niet komen kon. Ze had op deze wijze plaats gehad: De kontroleur had hem een lans laten brengen en hij had een uit bamboe gesneden pop waarover kruiselings twee lijnen waren getrokken met den lans teruggezonden. Dat poppetje moest Gadjah voorstellen, die bij den kontroleur zou komen. De paar lijnen die er over heen waren getrokken beduidden het doorschrappen van den pop; 't geen beteekent dat hij niet zou komen. ('t Antwoord was redelijker dan de last). Het zenden van een lans als boodschap beteekent ook nu nog bij andere volksstammen in den indischen archipel dat dengene wien den lans wordt gezonden die dadelijk zelf moet terugbrengen. Zulk een boodschap middels een lans of zwaard houdt dan tevens bedreiging in bij niet komen.

Geheel vrij als de Koeboes zijn in hun doen en laten valt het

gouvernement hen niet lastig met belasting, ook behoeven ze geen heerendiensten te verrichten. Het zou ook te gek zijn van hen belastingen te heffen, hoewel zij, als behoorende tot de inheemsche bevolking, eigenlijk wettelijk verplicht zijn om even als de overige inlanders geldelijke en persoonlijke belastingen te dragen.

Vooral in den regenmoesson als de zware tropische regens schier zonder ophouden kletteren, hebben de Koeboes het hard. Groote gedeelten hunner wouden staan dan dikwerf onder water. Toen ik een Koeboe vroeg hoe of ze het dan wel hadden, antwoordde hij mij: „sarik tjari makanan" (moeielijk om voedsel te vinden).

De eerste dagen dat we daar in de nederzetting waren, namen de Koeboes het er van. In stede van het zware, harde, moeizame leven dat ze dagelijks moesten leiden om te kunnen eten, hielden ze nu een prettige vacantie, een leventje van pleizier. Zoo goed als niets uitvoeren, telkens weer getracteerd worden op een heerlijk maal van rijst en zout kunnen krijgen, niet op krenterige maar op royale wijze; in een stukje gedroogd nipahblad een sigaretje rollen van een beetje cadeau gekregen tabak, daarvan welbehagelijk te zitten rooken met lange halen, waarbij ze de tabaksrook bijna tot in den maag trokken, alvorens ze genotvol uit te blazen; op de jacht gaan zonder dat nooddruft daartoe dwong, zoo maar voor de aardigheid en in de nabijheid om aan de nieuwe kennissen die daarom verzocht hadden, eens te laten zien hoe zij, Koeboes, jaagden; babbelen en luieren, genieten van een volkomen veiligheid, van een totale absentie van alle gevaar; zich verlustigen aan al het moois dat zij zagen, al die vele dingen die beschaafder menschen gebruiken en waarvan de geweren en klewangs der politiesoldaten wel de prachtigste stukken waren, zóó mooi dat de arme jagers zonder schietgeweer er misschien 's nachts van droomden. Het waren heerlijke dagen, dagen vol genot, die hun onvergetelijk zouden blijven. Ja, zoo, zoo was het leven schoon.

Ik had schik er in dat maatschappelijk zoo misdeelden zoo tevreden waren, het was mij een genoegen de vergenoegde gezichten te zien, telkens als ik last gaf den Koeboes rijst te geven. Ik genoot bij hun gelukkig zijn in die groote vacantie, de eenige in hun leven, die zoo goed deed dat de ouden verjongden, de vrouwen opknapten en de kinderen bijkwamen.

De boodschappers die ik naar Raden Abdoel Rachman in de

naburige Djambische Bovenlanden had gezonden, waren teruggekeerd en brachten het bericht dat Raden Abdoel-Rachman zelf bij mij zoude komen in de Koeboenederzetting; hij verzocht echter een paar dagen uitstel. Het viel mij erg mede want ik had niet gedacht dat hij komen zou. Enfin we zouden zien; eerst als hij er was zou ik het gelooven en dan meteen dat hij het noodige respekt had voor de „Kompenie", waarvan zijn meester de sultan den vasal was. Erg veel macht hebben we nooit gehad over Djambi en de Djambineezen; dat had beter kunnen zijn. In die dagen was het echter met ons aanzien en onze macht tegenover Djambi toch nog heel wat beter gesteld dan later toen het hoogste gezag over de gewichtige residentie Palembang en daarmede de suprematie over Djambi jarenlang werd toevertrouwd aan een man die reeds lang met zijn gezondheid sukkelende en half verlamd, misschien uit hoofde van vriendschapsbanden, nog lang werd gehandhaafd, en nog diende den Staat toen hij zoo ongelukkig was geworden dat hij lijdende was aan „idiotisme". Iedereen wist dat ook buiten Palembang; die het mij het eerst mededeelde en dat woord gebruikte voor den treurigen toestand van den bestuurder, aan wien men in het belang van land en volk zulke hooge eischen van flinkheid en bekwaamheid had *moeten* stellen, was een arts-officier van gezondheid. Van den goeden man, den resident dien ik bedoel, spreek ik geen kwaad; ieder mensch kan ziek worden én lijden. Ik zeg alleen dat hij lang lijdende is geweest en aldoor werd gehandhaafd in zijn ambt. Er werd in die tijden, nog niet lang geleden, dan ook wonderlijk raar rond gesprongen met het bestuurspersoneel. Ik heb daar zoo wel eens 't een en ander van gehoord, doch ik houd mij niet op met al zulke praat op schrift te stellen; alle „resultaten" van het denken van den machthebbende worden door couranten publiek gemaakt onder het opschrift „Benoemingen"; de overwegingen zullen altijd ook wel edel en rechtschapen zijn geweest. En Djambi, nu ja dat zal wel terecht komen; de couranten vertellen van een ophanden zijnde expeditie, die nu erg noodig blijkt te zijn. Dan zal Djambi wel eens op zijn plaats worden gezet en verandering komen in den ten slotte onduldbaar geworden toestand, waartoe door overmoed en gebrek aan eerbied van een inlandsch vasal ons bracht. Nu het eenmaal zoo ver is moeten komen, geven wij Nederlanders en Indiërs ons geld en het bloed der onzen.

In de wouden der Koeboes vindt men groote, hooge boomen,

die den indruk maken te zijn zeer schoon en die vuile, wrange vruchten dragen; de boomstam zelf neemt het beste der levenssappen, die voor het geheel waren, voor zich en wordt mooi, recht, hoog, sterk en schoon en staat hoog opgericht als een pronkstuk in de omgeving. Die groote boomstam ziet men en zegt die is mooi; welke vruchten hij draagt daar ver in de hoogte, verscholen tusschen de bladeren, zien alleen zij die de moeite nemen en de gelegenheid en het verstand hebben ze te willen kennen. Aan de vrucht kent men den boom, zeggen zij; en achten den hoog opgerichten schoonschijnenden tronk, die alleen zich zelve en zijn bladeren voedde met de beste sappen, zonder waarde.

Van zulk een boom, een der schoonste woudreuzen die mijn aandacht trok om zijn machtigen tooi, toonde een Koeboe mij eens de vruchten en wierp ze ter aarde. Ook onder de menschen zijn er als deze boom onder de boomen, zeide ik. De Koeboe begreep mij niet. Een mensch die was als deze boom zou hij en de zijnen verachten. Boomen waren zoo, menschen niet. Het was de opvatting van zijn onbedorven ziel, hij bleef erbij en was heel wat gelukkiger dan wij die oceanen vol ondeugd en vuil zien en begrijpen vanwaar al dat vuil komt.

Doch laten we niet verder spreken over een boom die al heeft opgehouden vruchten te dragen; ook niet over bestuurszaken; wat verknoeid is, is verknoeid, wat dan ook de reden zij. We gaan nu denkelijk Djambi de broek opnestelen zooals onze voorvaderen in Indië dat zouden noemen, vinden het jammer van het bloed en van het goud dat het moet kosten en wij spreken er hier niet verder over. Liever zou ik tot opsiering van mijn verhaal nu eens iets vertellen dat wat romantische kleur heeft, wat van liefde en poezie, minneleed en liefdestrijd. Kembang manies was mooi en bevallig genoeg om voor heldin te dienen, doch ze kan zoo'n heldin niet zijn.

Daar was anders liefdestrijd, minneleed en verlangen naar teederheid genoeg in de nederzetting. Bijna iedereen was verliefd op de Koeboe-jonkvrouw, jonge pradjoerits smeekten niet met woorden maar met een uitdrukking van begeeren op hun gelaat om een liefdesblik uit de schoone fluweelen oogen van Kembang manies, de oude Naher met zijn ontvlambaar hart had reeds voor zich zelf avances gedaan, doch ze wilde niets weten van den langen mageren slungel met zijn reeds grijzend haar. Zijn

leven was één leven van liefde geweest, maar niet van zulke liefde als men in romans beschrijft; aan een gebroken hart zou Naher niet sterven; luchthartig zette hij zich over deze liefdes tegenspoed heen en daar zijn ziel en zijn lichaam behoefte hadden aldoor te minnen, richtte hij, bij gebrek aan een ander doelwit een van de vele pijlen die Amor hem had geschonken op Pi-i, die wel gediend was van de attenties van den vroolijken snaak. Liefde is liefde, hetzij ze woont in de marmeren zalen der paleizen dan wel in de wildernissen der Koeboes. Liefde is liefde, in het avondland en in het morgenland, in de harten van blanken, bruinen en zwarten. Overal tracht ze te komen tot een en hetzelfde doel. Maar de liefde van den Oosterling is niet zooals men die in romans beschrijft, (al doet men dat wel), die liefde heeft een veel geheimer leven. Het ongehuwd blijven van vrouwen komt zelden voor, lange engagementen als in Europa zouden den hartstochtelijken Oosterling te lang zijn; vrijen waarbij men elkander kust en liefkoost zonder meer is schier onbestaanbaar; met anderen spreken over de geliefde doet de Oosterling niet. „Als ze elkander krijgen" eindigt naar ouderwetschen trant de roman, de heele roman handelt dus over alles wat vóór de vereeniging gebeurt. Hoe wil ik hier nu iets romantisch verhalen van allerlei het huwelijk voorafgaand lief en leed dat niet bestaat. Is er dat in zeldzame gevallen, dan loopt alles zoo kort en bondig af dat er geen romantisch verhaal van zou zijn te maken. Hoe kan er stof zijn voor romantiek bij een volk waar het als niets buitengewoons geldt dat een man 's avonds in een dorp komt en dienzelfden avond nog wettig gehuwd is met een vrouw die hij in den middag van dien dag nog niet wist dat bestond — ik weet van veel zulke huwelijken als op dienstreizen lieden van mijn gevolg zoo snel trouwden. Hoe kan men over liefde en poezie schrijven, van levens, waarin het kan voorkomen, gelijk het mijn inlandsche schrijver eens overkwam, dat men in één etmaal weduwnaar wordt, wettig scheidt, trouwt en nog met een vierde dame geëngageerd raakt. Zulke harten hebben een andere poezie dan de onze; ze beminnen anders; ze zijn gauw verstaald. Dus er is niets van te maken. Passie is er genoeg, ook bij de lieve Kembang manies, haar veerkrachtige gang, haar mooie oogen, haar gelaat, haar wezen, haar heele lichaam alles spreekt van passie. Poezie is er te weinig. Het romantisch verhaal dat ik zoo gaarne had willen geven moet dus achterwege blijven.

Hoe vreemd het klinke, ik verveelde mij niet in de drie weken die ik bij de Koeboes doorbracht. Voor mijn eten droeg ik veel zorg en bemoeide me veel met de toebereiding ervan. De lekkere vette wilde duiven die ik schoot braadde ik soms zelf, of bakte met veel zorg beafstuk van het haasje van een hert dat men geschoten had. Nu en dan las ik wat, en dagelijks ging ik het bosch in op de jacht. Ik nam dan altijd een paar lui, waaronder een Koeboe mede. Toen Koeboes ons waren komen berichten dat er een groote kudde olifanten in den omtrek rondzwierf, gingen wij er op uit, doch we zagen ze niet. Drie dagen lang gingen we telken dag er vroeg op uit en keerden 's avonds terug. We gingen dan ver het bosch in, vele uren ver. Sporen van olifanten zagen we wel; we zagen hoe ze het bosch hier en daar hadden vernield, de plekken aan de boomen waar ze de reuzenlichamen hadden geschuurd en de formidabele excrementen. De olifanten zagen wij niet. Ik begon er den brui aan te geven en besloot in den namiddag van den derden dag om terug te keeren. Op onze terugtocht kwamen een paar Koeboes ons mededeelen dat de olifanten er waren. Ze zouden ons brengen op de plaats waar zij ze in een groote kudde hadden bijeen gezien. Toen we dicht bij die plaats waren, doch nog niet zoo dicht dat we de dieren zien konden, maakten we uit wie mede zouden gaan, want we waren met een nog al groot gezelschap bijeen. We vonden het 't beste dat al die lui daar maar bleven en dat alleen Pa Kamaret, M. Singa, een politieoppasser, een erge flinke kerel en een hoofd dat van A. met mij was medegekomen er met mij heen zouden gaan. Naher die ik altijd meenam als ik zoo lang uitging, omdat hij aangenaam, vroolijk gezelschap was niet alleen, maar omdat hij de dames in de nederzetting te veel courtiseerde, wilde ook mede. Het hoofd waar ik zoo even over sprak heette Tenang. Hij was vroeger olifantenjager van beroep geweest; had ook al eens met een paar Engelschen als leidsman in de bosschen van Palembang. rondgezworven om olifanten te schieten. Hij was een fameus jager en een heel goed schutter. Een zijner handen was wat misvormd door een jonge olifant wiens moeder hij had neergelegd. Dat jong had hij gevangen en naar Singapore laten brengen, waar het verkocht was. Nu zagen we onze olifanten door het bosch heen. Ze graasden, speelden en maakten een eigenaardig geluid dat men trompetteren noemt. Dan schudde de aarde om zoo te zeggen. Bang was ik niet, maar het maakte toch wel indruk op mij. Langzaam en voorzichtig

schreden we voorwaarts, achter elkander gaande. Tenang ging vooraan. Een klein doch zeer deugdelijk geweer dat hij van een Engelschman ten geschenke had gekregen, droeg hij onder den arm. Rustig en kalm schreed hij voort. Hij deed of hij thuis was en hij was hier ook thuis in het bosch bij de olifanten. We zagen daar vlak bij ons naar mijn schatting wel een dertigtal olifanten. Ik had ze misschien wel kunnen tellen, maar daarvoor was ik, eerlijk gezegd, niet genoeg op mijn gemak. Ik zag voor het eerst de groote dieren in het wild en zoo iets maakt wel impressie; toch trilde ik bijna van genot, van het eigenaardig, hoog genot dat de jacht geeft.

Voor ik goed op mijn gemak was en kon gaan denken wat nu te doen, zag ik Tenang aanleggen en knalde zijn schot. In de eenzame rimboe weergalmde het geluid plechtig, statig, indrukmakend op 's menschen ziel. De olifanten met hun zeker niet zwakke zenuwen schrokken er van. Ze begonnen te vluchten, gelukkig den kant op van ons af. Twee schoten volgden dra het eerste schot. Een reusachtige olifant zag ik, nadat hij een paar schreden had gedaan, vallen, neen hij viel niet, hij zonk tot halverwege zijn lichaam in een moeras. Tenang zeide kalmpjes en met een tevreden gezicht: soedah mati (hij is dood).

Met sprongen liep ik er heen en bij het lichaam gekomen was ik in het oogenblik dat Tenang, de kenner, zeide, hij is dood, op den rug geklommen van het dier, dat voor twee derde van zijn hoogte in het moeras was verzonken. Waarom ik dat deed weet ik niet. Dat weet ik wel dat toen ik op den olifant zat ik bemerkte dat mijn witte jas en pantalon voor een goed deel rood waren gekleurd van bloed. Ik prikte met een toembalada, een mooi Palembangsch dolkje, in de rughuid van 't kadaver. Knap ging het en het dolkje was in tweeën gebroken. Aan mijn dolligheid kwam spoedig een einde. Ik bedacht dat het al laat was en dat we maar gauw moesten terugkeeren. Ik sprong van het beest af naar den kant waar de grond vast was en beval den terugtocht. Nog een oogenblik stonden we zwijgend te kijken, bewonderende het kranige schot des jagers. Achter een der reuzenooren waren drie kogelgaten die ik met de hand kon bedekken, zoo dicht waren ze bijeen. De avond begon te vallen. Daar zijn oogenblikken in het leven die men nooit vergeet. Voor mij was een dier oogenblikken dat toen we daar stonden diep in het plechtig stille bosch bij het reuzenkadaver, half verzonken in het somber-

stemmend moeras, en de schaduwen der nacht het woud gingen verduisteren. Toen we weggingen van die open plek, keek ik, eer het bosch alles aan ons oog ging onttrekken, nog een paar maal om, naar de plek van ons machtig jachtvermaak. Wat zal daar feest worden gevierd, zeide Tenang op onzen terugtocht, die niet zonder moeite en gevaar was. Hij bedoelde dat dien nacht reeds de dieren der wildernis daar zouden bijeen komen om zich te verzadigen aan het doode aas. Behalve de herbivoren zou daar alles present zijn van den koningstijger af tot de mier toe. Wilde stemmen zouden weerklinken als een orkest der woestheid door het woud, menigeen zou afdeinzen voor den sterkere, zou misschien het leven laten en na een paar weken zou er niets meer te vinden zijn van den kolos dan hier en daar afgekloven beenderen en schonken, schoon en wit als waren ze door menschenhand gereinigd.

Doodmoe kwamen we in den nacht thuis. Ik dankte God dat we er waren. De paar arme hutjes om het schoongemaakte pleintje daar ver in de bosschen, ver van alle menschelijke beschaving, maakten op mij een allerprettigsten indruk. Het groote wachtvuur midden op het pleintje, de lantaarn voor mijn duiventil, enkele lampjes (bamboes waarin damar (hars) brandde) lichtten mij vroolijk en vriendelijk toe. Na den langen tocht door het eenzame donkere woud voelde ik zoo iets als „hier is het leven". De waarde van alle dingen hangt veel af van het standpunt waarvan men ze bekijkt en den toestand waarin men op dat oogenblik verkeert. Moe was ik, maar ik was gelukkig en tevreden als een mensch maar zijn kan.

Heerlijk sliep ik tot laat in den morgen. Al die velen om mij heen hielden zich stil; het waren zoete kinderen, die mannen die koningstijgers en olifanten durfden staan. Ze respecteerden den hoofdman ook in zijn slaap.

's Middags kwam zoo waar Raden Abdoel Rachman aanzetten. Hij had veertien mannen bij zich, allen welgewapend als hij. Toen ze aankwamen schatte ik vluchtig hun macht en hun kracht, want ze waren van een valsch, gemeen ras; altijd tot alles in staat. Wilden ze soms wat tegen ons ondernemen, ze konden hun gang gaan. Eigenlijk zou ik om eerlijk op te biechten zoo iets toen wel hebben gewild. We zouden hun „une bonne raclée" hebben toegediend. Doch het was met een glimlach op het gelaat,

die grijnzend was doch vriendelijk moest heeten dat Abdoel Rachman mij naderde en diep buigende voor mij kwam staan. Zelden of nooit in mijn leven heb ik iemand gezien met zulk een ongunstig voorkomen. Op zijn leelijke, magere apentronie lagen alle groote ondeugden gestempeld. De hebzucht, de wreedheid, de dierlijke wellust woonden naast de andere ondeugden in de vuile ziel van dat door zwaar opiumgebruik en onmatig zinnelijk genot verliederlijkt en versleten mensch. De kleine, waterige met bloed beloopen oogen waren één valschheid.

Het was een van die hoofden zooals men ze in maleische Vorstenstaatjes meer vindt, wier levenspad zich door niets anders teekent dan door kwade, slechte daden en die zich nog een air van deugd weten te geven door stipte waarneming van de plichten van een juist in hun smaak vallenden fanatieken godsdienst. Hij was zoo gelukkig mij te ontmoeten, zeide hij, hij had altijd veel van de „Kompanie" (van het Nederlandsch gezag en van de Hollanders) gehouden, op zijn medewerking wanneer de Koeboes hulp noodig hadden kon ik altijd rekenen. Toen hij gehoord had dat lieden van zijn volk de Koeboes molest hadden aangedaan door hen in gijzeling te houden voor schulden had hij de daders gestraft, want zelfs die aanhouding voor schulden gedoogde hij niet. Al waren het Koeboes, het waren gouvernements onderdanen en dezulken zou in zijn landschap geen kwaad geschieden.

Ik nam zijn leugenachtige, vleiende praat maar aan voor wat het was en antwoordde hem beleefd maar zeer nadrukkelijk dat ik hem verantwoordelijk stelde wanneer er verder iets, wat ook, mocht gebeuren, dat den Koeboes leed berokkende. De sultan zou hem daarvoor straffen, daar stond ik voor in. Dat ik van zooverre was gekomen om de Koeboes te beschermen was bewijs genoeg dat wij het ook met deze onderdanen goed meenden en dat wij over hun waakten tegen over kwaadwilligen. Ik liet een der bivakken van het volk ontruimen daar buiten het pleintje; hij en de zijnen konden daar verblijven tot ze zouden terugkeeren den volgenden dag. Een gedeelte van mijn volk moest zich dus weer legeren op het plein en de Koeboes waren zoodoende ook beter beschermd voor 't geval de onbetrouwbare deugniet iets tegen hen wilde ondernemen. Ik zorgde dat er behoorlijk gewaakt werd. Den volgenden dag trok hij weer af met de zijnen. Kwaad had hij niet durven uitvoeren; wel had hij nog pogingen aangewend om middels allerlei mooie beloften

het schoone Koeboemeisje tot vrouw te krijgen bij al de vrouwen die hij al had. Voor zijn vertrek had ik hem nog eens met den toorn des Sultans gedreigd; zóó, dat hij overtuigd was dat het slecht met hem zou afloopeu als hij de Koeboes weer kwaad deed en had hem gezegd van Kembang manies af te zien daar zij beloofd was aan een jonkman die dezer dagen haar man zou worden. Dit laatste was nog niet waar, maar het zou toch eerlang wel de waarheid worden. Ik was blij dat het nare terugstuitende wezen weer weg was. Voor de Koeboes meer vertrouwende op de wapens van mijn politiepersoneel dan op het woord van den trouweloozen Djambinees, besloot ik om pradjoerits in de nederzetting achter te laten en na een paar weken telkens een man of vier te laten terugkeeren. Den Koeboes gaf dat een heele gerustheid voor hun veiligheid en ik kon merken dat zij er zeer dankbaar voor waren. M. Singa zou den Pradjoerits van uit Batoe-Litjin een voldoenden voorraad rijst zenden waarvoor ik hem het noodige geld had gegeven. Nog twee dagen bleef ik in de nederzetting. Den avond voor mijn vertrek gaf ik op het pleintje een diner waartoe alle Koeboes groot en klein waren genoodigd. Het was een copieuse maaltijd voor hun, want ze konden zoo veel rijst eten als ze wilden; op een beetje zout en een enkele lombok (spaansche peper) werd niet gezien, ook lekker vleesch was er in overvloed want men had dien morgen een vette tenoh (tapir, een groot viervoetig dier dat wat heeft van een rund, meer nog van een varken) machtig weten te worden. Na het diner, zoo maar op den grond van het pleintje gehouden, sprak ik, wijl zij allen bijeen waren, een paar vriendelijke woorden, zeide dat de Kompanie hun steeds zou beschermen en dat als ze hulp en raad noodig hadden ik, M. Singa en ook de oude Pa Kamaret hun gaarne wilden blijven bijstaan. De korte woorden die ik sprak werden niet beantwoord, maar het goedkeurende gemompel dat er op volgde gold als dank. Later in den avond werd er nog eens gedanst en toen was de pret uit. Wie weet of ze wel ooit weer zouden dansen want in hun leven is geen plaats voor vroolijkheid en pret. Aan Pi-i en Kembang manies gaf ik als een klein souvenir, ieder een Mexicaansche dollar. Ze konden die bewaren als een herinneringspenning aan de historische gebeurtenis dat de kontroleur bij de Koeboes was geweest.

Naher verzocht gekscherende aan die beide dames of ze hem nooit wilden vergeten, waarop beide, ook het mooie Koeboemeisje,

antwoordden dat ze altijd aan den heer Naher zouden denken. Nog een nacht in mijn hoogen til en mijn logies bij de Koeboes was uit. Ik geloof wel dat ik de eerste Europeaan ben geweest — zoo niet de eenige tot nu toe — die bij de Koeboes in hun wouden ben verbleven en ik hoop dat ze geen onvriendelijke gedachtenis hebben behouden van den eersten Europeaan, waarmede ze kennis hebben gemaakt.

Eindelijk, na drie en twintig dagen in de nederzetting te zijn verbleven, namen we de terugtocht aan en werden een heel eind weegs uitgeleide gedaan door de Koeboes, mannen, vrouwen en kinderen. Ik ging terugkeeren naar eene woning waar geen levend wezen mij vriendelijk zou te gemoet treden, waar neerdrukkende eenzaamheid mij wachtte. Toch was ik verlangend naar mijn unheimisch thuis wijl zeker daar heel wat brieven zouden zijn aangebracht, want er waren twee, drie mails in dien tijd aangekomen die berichten zouden brengen uit de buitenwereld, ook brieven van hen daar ver over de zee, die ik zoo lief had, van een vroolijk prettig thuis, waar het maar goed was dat men zich niet kon voorstellen hoe ellendig en verlaten ik daar te A. zat.

We marcheerden flink door en weer zag ik telkens, als ik bij wat open terrein eens omkeek, de menschenmassa zich als een groote, kronkelende slang voortbewegen. Bijzondere ontmoetingen hadden we niet, al wat leefde in het bosch ging bij tijds op de vlucht als wij naderden. Er was een aangename stemming onder den troep. Pa Kamaret was erg monter en opgewekt. Dikwijls riep ik hem en liet hem vlak voor mij marcheeren om eens een praatje met hem te maken. We sliepen weer in de hutten die wij op de heenreis hadden gemaakt nadat we ze wat in orde hadden gebracht. M. Singa zeide mij dien avond in dat bivak dat hij wel de bescherming der Koeboes op zich wilde blijven nemen, dat hij zou doen wat hij kon om van de wilden menschen te maken, dat hij het zou zien gedaan te krijgen langzamerhand dat ze zich beter gingen kleeden en beter voeden, niet altijd maar met „daging" (vleesch) maar met rijst en dat ze hun woningen ook beter maakten. Om daartoe te komen had hij mijn machtigen steun noodig en verzocht hij mij daarom last te willen geven dat de Koeboes moesten besneden worden; „soepaja di djadi djinak" (opdat zij tam zouden worden) voegde hij er aan toe. M. Singa belijdde het Mohammedaansche geloof en zooals men weet

bestaat bij de Mohammedanen evenals bij de Joden de besnijdenis. Hij was zeker geen fanatiek Mohammedaan, minder uit godsdienstijver deed hij dat voorstel dan uit zucht aan de Koeboes van nut te zijn. Hoe kon daar orde zijn in een maatschappij waar de besnijdenis niet eens bestond, zal hij in zijn eenvoud wel hebben gedacht. De Maleiers zijn besneden en beschaafder dan de Koeboes, deze zijn niet besneden en onbeschaafd, ergo is voor beschaving besnijdenis noodig. Dit stond bij hem vast, het was noodig en daarom had hij mij kort en bondig gevraagd dat ik het machtwoord zou spreken. „Dat zij allen besneden worden". Het speet mij zijn goede bedoelingen te moeten contrariëeren, maar zulk een bevel te geven, dat vermocht ik niet. Pa Kamaret en ook Naher vonden het een prachtig, diepzinnig idée van M. Singa, doch ze steunden het niet.

Ons verhaal spoedt ten einde. Kon ik het hier besluiten, mij ware dan gespaard een mededeeling van droeven aard; van iets dat mij toen erg heeft aangedaan en dat mij nog dikwijls in mijn leven in de herinnering is gekomen.

Toen we den tweeden dag der terugreis weer prettig en opgewekt voortmarcheerden — ik had nog wel een paar dagen zulke de gezondheid sterkende wandelingen willen maken — kwamen een paar man der voorhoede op mij af en vertelden dat Pa Kamaret door een slang was gebeten. Algemeen verschrok men bij het bericht van het onheil den door elkeen beminden man overkomen. Een oogenblik later was ik bij de halthoudende voorhoede en daar zat Pa Kamaret op den grond met de hand om den enkel van een zijner beenen. Met zijn dolk had hij een sneetje gegeven in zijn vleesch op de plaats waar hij door den slang was gebeten en drukte hij het bloed uit de wond. Hij deelde mede dat hij zich even in het bosch had afgezonderd en toen daar was gebeten door een kleine slang die hij nog even had gezien, maar niet duidelijk genoeg om zeker te weten welk soort het was. Meer hooren wegschuifelen dan gezien had hij het ongedierte. De omstanders zeiden dat de beet onbeduidend was geweest in zooverre dat de wond er had uitgezien als een paar heele kleine puntjes of sneetjes waaruit bijna geen bloed was gekomen. Mijn hoop dat de slang een niet giftige kon zijn geweest zag ik teleurgesteld door de vreeselijke pijnen die Pa Kamaret nu kreeg en die zijn trouw, eerlijk gelaat deden vertrekken. Hij kon niet meer zitten maar viel achterover op het pad. Kreunend van pijnen vroeg hij

om kruit. Ik begreep wat hij daarmee wilde en hoewel tot mijn diep leed overtuigd dat niets hem helpen kon, verzette ik mij niet tegen zijn wensch en zag het aan dat men op de wond buskruit schudde en dat aanstak. Aan het door pijn verwrongen gelaat van onzen braven reismakker zag ik nog dat hij hoopte op de gunstige uitwerking van het kruit, doch het was alles te laat. Zijn lichaam trilde van de pijn, zijn gelaat begon een leelijke kleur aan te nemen, de oogen stonden als zouden ze zoo uit de kassen springen. Hij leed geweldig, doch hij leed het als man, met de berusting van den Oosterling in Godswil. Geen noodeloos kermen of klagen, zelfs bij dit folterend leed, bij dit helsche lijden. Zijn zoon, Kamaret, zat naast hem gehurkt op den grond en wreef de borst van zijn vader. Daar had hij het benauwd, daar ging het om het hart, om het leven. De zoon weende niet, maar de hoogste liefde en eerbied voor den vereerden vader sprak uit zijn heele wezen. Allen begrepen nu dat het einde van onzen leidsman was gekomen; allen waren diep getroffen, tranen zag men niet, maar menige zucht werd gehoord. Het einde was daar; met een blik op zijn kind en met de hand trachtende te wijzen in de richting van Batoe Litjin, waarop de zoon herhaaldelijk sterk bevestigend knikte ontvlood de brave ziel het lichaam. Ik boog mij over hem neer en drukte de hand van het lijk; het was mij een onweerstaanbare behoefte. Diep verslagen stonden wij allen een oogenblik daar op die onzalige plek, niemand sprak. Toen maakten we een doodsbaar en droegen daarop het lijk van Pa Kamaret naar de plaats waarheen hij had gewezen toen hij den doodsnik gaf. Geen woord werd gesproken op den langen tocht tot Batoe Litjin. Dienzelfden avond laat brachten we bij het licht van den schoon fonkelenden indischen sterrenhemel Pa Kamaret bij zijne vaderen ten grave en met rouw in het hart, diep verslagen over het treurig ongeval ondernam ik in mijn prauw de terugtocht over de rivier die als een eindeloos zilveren lint lag uitgerold tusschen het duister van de smaragde met bloemen getooide wouden.

Twintig jaar later, voer ik met een stoomboot van Palembang naar de Bovenlanden. Telkens na eenige uren stoomens moesten we een of andere kampong aandoen, om hout te laden, dat in alle kampongs bij groote hoeveelheden gereed lag, want alle stoomscheepjes die de groote rivieren van Palembang bevaren,

worden met hout gestookt. Terwijl we bij een dorp dat behoorde tot de afdeeling die ik als kontroleur bestuurd had, in de dagen toen ik den tocht naar de Koeboes had gemaakt, bezig waren onder veel dooreen geschreeuw en herrie van de als een troep mieren door elkaar krioelende inlanders hout in te nemen, zag ik daar vlak bij onze boot een paar handelsprauwen (vaartuigen) aan den wal gemeerd liggen. De opvarenden keken van hunne prauwen naar de spoedbeduidende herrie en drukte. Een hunner herkende ik; ik keek nog eens goed, het was werkelijk Maharadja Singa. Ook hij scheen mij dadelijk te herkennen, maakte in zijn prauw een diepe buiging en een soort van militair saluut met beide handen tegelijk en verdween in het roefje van de prauw. Na eenige oogenblikken kwam hij netjes gekleed daaruit te voorschijn en spoedde zich aan boord van mijn steamertje. Ik vond het erg aardig den ouden reismakker in de bosschen der Koeboes terug te zien. Ik gaf hem flink de hand en liet hem plaats nemen, waaraan hij voldeed door op het dek dicht bij mij op de inlandsche wijze te gaan zitten. Aan zijn gezicht kon ik het zien dat hij het prettig vond mij weer eens te ontmoeten, zijn gelaat blonk daarbij van genoegen over de eer hem aangedaan door ten aanzien van velen zoo hartelijk en vriendelijk te worden ontvangen door den in zijn oog zoo hoogen heer Assistent-Resident. Hij deelde mij mede dat hij met een vlot naar Palembang was geweest, om daar boschproducten te verkoopen, dat hij goede zaken daar mede had gemaakt, ook het vlot had van de hand gezet (terug gaan de vlotten nooit) en thans als passagier in een handelsvaartuig op de terugreis was naar zijn dorp, dat zooals we weten is gelegen dagen ver stroomopwaarts van een zijrivier der breede Moesi-rivier waar we thans lagen. Toen hij mij mededeelde dat de zoon van Pa Kamaret met hem de reis had gemaakt en thans ook aan boord was der prauw verzocht ik hem Kamaret te gaan roepen. Ik beëindigde mijn rijsttafel met van het gereed gezet zijnde dessert een paar manggis te eten en schonk mij nog een glas wijn in. Ook M. Singa en Kamaret gaf ik elk een glas wijn en zoo zaten we daar nog een heelen tijd te praten over de „days of yore" zooals Byron zou zeggen. Het deed mij goed daar zoo met hen te zijn, en in gedachten nog eens te herleven de aangename dagen van mijn jeugd, die ik daar ver in de wouden met hen had doorgebracht. Kamaret herinnerde mij door zijn gelaatstrekken aan het flinke gedecideerde voorkomen van

den ouden Pa Kamaret met wien ik in de nu lang vervlogen dagen ook zoo aangenaam had zitten praten onder een glas wijn. Mijn gasten vertelden mij dat de Koeboes van den stam van Pi-i en Kembang manies heel wat waren vooruitgegaan in beschaving, zoo zelfs dat ze al hoofdelijke belasting betaalden aan het Gouvernement van Nederlandsch Indië evenals de Maleiers. In antwoord op mijn vraag aan M. Singa hoe het stond met zijn lievelingsdenkbeeld waarvan de verwezelijking alleen de ware beschaving kon brengen, deelde hij mede dat ze nog niet besneden waren. De andere Koeboes in de bosschen waren nog even als vroeger; hun levenswijze even als toen; geen verandering was er in gekomen. Van de Koeboes die ik in de nederzetting had gekend vertelden ze toen ik belangstellend naar hen vroeg dat Gadjah — het stam hoofd — was overleden in de rimboe, dat Pi-i in der tijd spoorloos verdwenen was, en dat de schoone Kembang manies door een tijger was verscheurd geworden. Vreeslijk, ontzettend droevig einde van het leven der schoone, lieve bloem. Omstandig vertelden ze mij het korte drama dat daar in het donkerste van het woud was afgespeeld niet lang nadat ik de afdeeling A. had verlaten en waarover haar geheele stam bitter had geweend. Kembang manies was gehuwd met een flinke, knappe jongeling die in haar stam was opgenomen en was met dezen dadelijk na hun huwelijk het bosch ingegaan om daar ongestoord eenigen tijd door te brengen alleen met hun beiden in een streek die hij reeds lang te voren had uitgekozen. Na een paar weken waren daar Koeboes in die streek geweest en hadden de schoone Kembang manies dood gevonden, wonden had ze bijna niet. De koningstijger had haar klaarblijkelijk van achteren besprongen en met een slag zijner pooten den nek gebroken. Haar man vonden ze vlak bij haar lijk. Dood was hij niet; ook maar weinig gewond, maar voor zijn leven ongelukkig daar hij voor altijd stom was geworden in zooverre ten minste dat hij niet dan heesch klinkende korte geluiden kon uitstooten en dat hij in een sufheid als van een idioot verder scheen te moeten voortleven. Kamaret had den eertijds flinken jonkman meermalen in zijn ellendigen toestand ontmoet. Het kadaver des koningstijgers hadden de Koeboes zien liggen op de plek waar dat ondier een einde had gemaakt aan het lieve, jonge leven van de bloem der wouden. Van den grond hadden de Koeboes de met bloed bevlekte vlijmscherpe inlandsche dolk van den door

Kembang manies beminden man opgeraapt en begrepen hoe het korte treurspel was begonnen en afgespeeld.

Toen de kapitein mij kwam zeggen dat men met houtladen klaar was en we dus konden vertrekken ging Kamaret vlug van boord en was in een oogenblik terug met een zeldzaam schoone stok, een Semamboeh, mooi als er maar weinig waren, die nog aan zijn vader had toebehoord.

Hij bood mij die aan. Het zal mij een dierbaar souvenir blijven, dat geschenk van Kamaret en eenmaal zal het mij steunen bij de schreden van mijn ouderdom. De stoomfluit gilde, de touwen werden losgemaakt en ik drukte mijn oude rimboevrienden voor het laatst de hand. Groet de rimboe van mij en als gij weder bij onze Koeboes komt breng hen de groeten over van den vroegeren kontroleur die eens zoolang in hun nederzetting verbleef en die hun heil en geluk toewenscht,

Later, nu nog kort geleden, heb ik nog dikwijls Koeboes ontmoet in de wouden ver ten westen van die waarheen Pa Kamaret mij heeft geleid. Over de ontmoetingen met die Koeboes, die nog in veel meer primitieven staat verkeeren dan die waarmede wij nu kennis hebben gemaakt, stel ik mij voor later eens een en ander mede te deelen.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 December 1900 — 15 Januari 1901.

De Tabaks- en Petroleumaandeelen waren over het algemeen zeer vast gestemd, met hier en daar aanzienlijke koersverbetering. Stoomvaartaandeelen waren lager in prijs, terwijl eenige tramaandeelen een flink avans behaalden.

Hooger werden genoteerd:

Pref. Aand.		Cultuur Mij. der Vorstenlanden	3 %
Aand.		Handelsvereeniging Amsterdam	2 „
„		Int. Crediet- en Handelsver. Rotterdam	1½ „
„		Javasche Bank	1¾ „
Cert. v. Aand.		Ned. Handel Mij.	2⅛ „
Aand.		Amsterdam Deli Compagnie	37 „
Cert. v. Aand.		Tabak Mij. Arendsburg	30 „
Aand.		Besoeki Tabak Mij.	2¼ „
„		Deli Batavia Mij.	35½ „
„		Deli Cultuur Mij.	2¼ „
„		Deli Maatschappij	19 „
„		Deli Tabak Maatschappij	1⅛ „
„		Tabak Mij. Franco Deli	4¼ „
„		„ „ Kwala Pessilam	7 „
„	A.	Langkat Cultuur Mij.	2 „
„	B.	Idem	6½ „
„		Langkat Tabaksbouw Mij.	1¾ „
„	A.	Langkat Tabak Mij.	5¾ „
Pref. Aand.		Tabak Mij. Namoe Djawi	7 „
Aand.		Nieuwe Asahan Tabak Mij.	1½ „
Pref. Aand.	A.	Padang Cultuur Mij.	5 „
Aand.		Padang Tabak Maatschij.	8 „
„		Rotterdam Deli Mij.	13¼ „

Aand.		Senembah Maatschappij	34 %
„	A.	Serdang Tabak Mij.	11½ „
„	B.	Idem.	2 „
„		Kon. Ned. Mij. v. Petr. bronnen	32¾ „
„		Petroleum Mij. Moeara Enim	9⅛ „
„		Sumatra Palembang Petr. Mij	7⅜ „
„		Ned. Ind. Mijnbouw Mij.	15½ „
„		Noord Celebes Mijnbouw Mij.	4¾ „
„		Singkep Tin Mij.	5½ „
„		Mijnbouw Mij. Soemalata	27¾ „
„		Modjokerto Stoomtram Mij.	7 „
„		Probolngo „ „	10 „

Lager werden genoteerd:

Aand.		Koloniale Bank	3¾ %
„		Javasche Cultuur Mij.	2¼ „
„		Suikerfabriek Kalibagor	4¾ „
„		Balangan Tabak Cultuur Mij.	1 „
Pref. Aand.		Deli Tabak Mij.	4¾ „
Aand.	A.	Langkat Tabak Mij.	11 „
„		Medan Tabak Mij.	3 „
Pref. Aand.		Tabak Mij. Sakoeda	4 „
Aand.		Kon. Paketvaart Mij.	7¼ „
„		Stoomvaart Mij. Nederland	5¼ „
„		Java Petroleum Mij.	4½ „
„		Madoera Stoomtram Mij.	3 „
„		Oost Java „ „	2 „

DIVIDENDEN.

Ned. Ind. Spoorweg Maatschij. (voorloopig)	2	%
Suikeronderneming Koning Willem II, te Soerabaia	8	„
Machinefabriek Dapoean, v/h. Younge & Gill, te Seerabaia	ƒ 150.—	
Idem pref. aandeelen	„ 70.—	
Perak Sugar Cultivation Company (Limited) (slot)	10	%

INCOURANTE FONDSEN.

De volgende werden verhandeld:

Aand.		Koetei Exploratie Mij.	70—75 %
„		Redjang Lebong Mijnbouw Mij.	347—350 „
„		Singkep Tin Mij.	109½ „
„		Borneo Sumatra Maatschij.	80 „

Aand.	Tabak Mij. Ramboeng.	32½—50 %
„	Telogo Redjo Cultuur Mij.	15 „
„	Billiton Mij. 1e rubriek	ƒ 1900.—
„	„ „ 2e „	„ 1625 —
„	Cultuur Mij. Kayoe-Enak.	30 %
„	Ned. Ind. Gas Mij.	138 „
„	Cultuur Mij. Pondok Gedeh	100 „
„	Cultuur Mij. Sentanon Lor.	118 „
5 % Obl.	Crediet- en Handelsver. Banda	96 „
5 „ 3e Hyp.	Obl. Suikerfabriek Klaling.	50 „
Opr. bew.	Ned. Ind. Landbouw Mij.	ƒ 10.—
„ „	Singkep Tin Mij.	„ 66 —

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Jan. 2	TE AMSTERDAM. Jan. 15	TE BATAVIA. 14 Dec.
Cultuur-Mij. d. Vorstenl.....Aand.	56 3/4	56	
id. ...Pref. Aand.	135	135	
Handelsv. Amsterdam.....Aand.	120	122	118 1/2
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	75	76	81
Javasche Bank..... „	177 3/4	180 1/2	180
Koloniale Bank..... „	49	48 1/4	50*
id. .....Pref. Aand.	69	68 1/4	
Liquid. Barge & Moormann. Aand.	61 1/2	60 3/4	
Ned. Handel-Mij.....Cert. v. Aand.	154 1/2	155 5/8	154
Ned. Ind. Escompto Mij.....Aand.	117	117	115
Ned. Ind. Handelsbank ..... „	84	85 3/4	84
Ned. Ind. Landb. Mij.....5 % Obl.	105	105	
Badas, Suikerfabriek. ..... Aand.	51 3/4	51 3/4	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij..... „	97 1/2	97 1/2	
Java'sche Cultuur-Mij..... „	94	95 3/4	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	63	63	
Kaliwoengie Plantaran..... „	—	—	
Maron, Cult.-Mij..... .... „	—	—	
Melattie, Landbouw-Mij..... „	—	—	75*
Michiels-Arnold, Rijstl.....Cert. v. A.	94 3/4	94 3/4	
Ned. Ind. Houtaankap Mij...Aand.	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij..... „	—	—	
Penampean Cult.-Mij..... „	—	—	
Pondok Gedeh Cult. Mij.... „	—	100	
Suikerond. Sentanen.-Lor... „	114	114	
Sindanglaoet, Suikerfabr. ... „	—	—	
Soemberredjo Cult.-Mij..... „	—	—	
Temoeloes, Landb.-Mij..... „	—	—	
West-Java Kina Cult.-Mij.... „	—	—	
Wilhelm. Koffie Cult. Mij... „	—	—	
Amsterdam-Deli Comp..... „	629 1/2	662	
Amsterdam Sum. Cult.-Mij... „	100	97 3/4	
Tabak-Mij. Arendsburg.....Cert. v. A.	650	670	
Balangan Tab. Cult. Mij.....Aand.	30	29	
Besoeki Tabak-Mij. ..... „	70	75	
Deli-Batavia-Mij..... „	384	419 1/2	
Deli-Cultuur-Mij..... „	—	79 3/4	
Deli-Langkat-Tabak-Mij.....C. v. A.	—	—	
Deli-Maatschappij.....Aand.	433	441 1/2	
Deli Padang Mij..... „	—	—	
Deli Plantage Mij..... „	88 1/4	87	
Deli-Tabak-Mij..... „	47 7/8	49	
„ .....Pref. Aand.	69 3/4	65	
Tab.-Mij. Franco Deli.....Aand.	55	51	
Tab. Mij. Kwala Pessilam... „	83	81	
Langkat-Cult.-Mij..... „ A.	119 3/4	118	
„ „ ..... „ B.	67	68 1/2	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda. Pref. Aand.	62	61	
Langkat-Tabaksbouw Mij ... Aand.	65	66 1/2	
„ Tabak-Mij..... „ A.	105 1/4	105 1/2	
„ „ „ ..... „ B.	—	69	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Jan. 2	TE AMSTERDAM. Jan. 15	TE BATAVIA. 14 Dec.
Medan-Tab.-Mij .....Aand.	245½	247	
Tab.-Mij. Namoe Djawi.....Pref. Aand.	94½	94	
Nieuwe Asahan Tab. Mij....Aand.	123½	128½	
Padang Cultuur Mij.....Pref.Aand. A.	87	87	
„ „ „ .....Aand. B.	43½	43⅝	
Padang Tabak-Mij ..... „	125	130	
Rotterdam-Deli-Mij..... „	236	236	
Tabak Mij. Sakoeda .....Pref. Aand.	85	85	
Senembah-Mij.....Aand.	403	429	
Serdang Tab. Mij..... „ A.	171	176½	
„ „ „ ..... „ B.	75	75½	
Ned.-Ind. Electr.-Mij..... „	67	65	75*
Kon. Paketvaart-Mij..... „	155¾	155½	160
Rott. Lloyd..... „	127	127	
Stoomv. Mij. Nederland..... „	155	150½	
Dordt. Petr. Industrie Mij ...Pref. Aand.	128¾	127	
Java Petroleum Mij.....Aand.	43	41	
Kon.Ned.Mij.v.Petr.br.in Indië „	329½	325¾	
Petroleum Mij. Moeara Enim „	148⅞	157⅞	
Sumatra Palembang Petr. Mij. „	74⅝	78⅜	
Ned. Ind. Expl. Mij..... „	—	—	
id. Mijnbouw-Mij..... „	85¾	97½	80
N. Celebes Mijnb. Mij..... „	36	36¼	
Oost Borneo Mij..... „	15	15	
id. ... .Pref. Aand.	—	—	
Redjang Lebong Mijnb.-Mij...Aand.	347	350	350
Singkep Tin-Mij..... „	116½	115½	
Mijnbouw Mij. Soemalata.... „	146½	142¾	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok.... „	—	—	
Deli-Spoorweg-Mij..... „	180¾	179	166*
Ned.-Ind Spoorweg-Mij..... „	217	215 †	† ex div., 212*
Babat Djomb. St. tr. Mij.... „	60	59	
Bat. Electr. Tram-Mij..... „	55	50	
Kedirie Stoomtram-Mij..... „	107	107	115*
Madoera „ „ ..... „	47	47	
Malang „ „ ..... „	72	72	114*
Modjokerto „ „ ..... „	50½	57½	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij..... „	—	133	132
Oost-Java-Stoomtram..... „	89	87	
Passoeroean „ ..... „	—	82¾	
Probolingo Stoomtr.-Mij..... „	—	80	
Semar.-Joana Tramw.-Mij.... „	177	177	184*
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij.. „	138	136½	137
Serajoedal St.-Tr.-Mij..... „	131⅛	131	131½*
Ned.-Ind. Hypotheekbank ... „	—	—	107½
id. Cred.- & Bank-Ver. „	—	—	100*
id. Effectenbank..... „	—	—	100*
Handelsver. Java..... „	—	—	110*
Padangsche Handel Mij..... „	—	—	130
Winkel-Mij. Eigen hulp ..... „	—	—	55
Maatsch. Onderlinge hulp... „	—	—	95
Maatschij. Expl. Grondeigendom Eurazie I	—	—	105*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 14 Dec.
Ned.-Ind. Levensverz.- en Lijfr.-Mij	Aand.	340*
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	80*
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	100*
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	„	105*
Nederl. Lloyd	„	76*
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	185*
2de N.-I. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	130*
Koloniale id.	„	140*
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	130*
Brand-Verz.-Mij. Mercurius	„	175*
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	„	140*
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	„	230*
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	„	172½*
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Unitas	„	100*
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	„	110
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	„	140*
2de id.	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Padang	„	50*
id. de Merapi	„	95*
id. de Oosthoek	„	
id. de Westhoek	„	
id. Noordhoek	„	
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	„	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	„	135*
id. Ardjoeno	„	135*
id. Sumatra	„	
Batavia'sch Prauwenveer	„	135*
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv	„	162½
Tagalsch Prauwenveer	„	180*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	„	165*
Samar. Stoom- en Prauwenveer	„	
Prauwenv. te Soerabaya	„	130*
Oost-Java Prauw-Mij	„	102½*
Soer. Prauw-Mij.	„	135*
Nieuw Soerab. Pr.-veer	„	185
Nieuw Pad. Prauwenveer	„	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	„	150*
Bagelen-Thee & Kina-Mij	„	80
Suikerf.-Mij. Tjoekir	„	185*
Cultuur-Mij. Pagottan	„	
„ Tjiogreg	„	
Kina-Mij. Kertamana	„	100*
Cultuur-Mij. Perbawatie	„	207½*
id. Goalpara	„	165*
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	„	65*
„ Artana	„	102½*
Assam Thee Ondern. Gedeh	„	100*
Mij. t. E. v. Rijstlanden	„	205*
Assam Thee Ondern. Malabar	„	155
Cultuur Mij. Ramawatie	„	172*
Assam Thee Ond. Wanasoeka	„	95*
„ „ „ Singaparna	„	116
„ „ „ Pasir Salam	„	100*
„ „ „ Goenoeng Soesoeroeh	„	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 14 Dec.
Ned. Ind. Getah Pertjah Mij.	Aand.	100*
Kult. Mij. Tjidjangkar	„	106*
Kult. Mij. Tjihoenie	„	70*
Preanger Bibit Maatschij	„	100*
Kultuur Mij. Gabes	„	200
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	„	152½
Intercomm. Telefoon-Mij	„	76*
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	102½*
Preanger Telefoon-Mij	„	97½*
Algem. Telephoon Mij	„	90*
Telephoon Mij. Insulinde	„	106*
Cheribon Telephoon Mij.	„	195*
Mijnbouw Mij. „Belang"	„	72½*
Mijnbouw Mij. „Matinan"	„	22½*
Mijnbouw Mij. „Totok"	„	27½
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong" 7½ % Obl.		345*
Id. Lebong Soelit	„	90
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„	15*
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„	40
Exploratie-Mij. Balangan	„	40*
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij.	„	10*
Mijnbouw Mij Kahajan	„	87½
Goud Exploratie-Mij. Pinogo	„	65*
„ „ Batjan	„	15*
Mijnbouw Mij. Monano	„	70*
„ „ Soepajang	„	27½*
„ „ Pangkallan	„	15*
Mijnbouw Mij. Atjeh	„	120*
„ „ „ Opr. bew.		*f* 165
Goud Exploration Mij. Bone	„	47½
Exploratie Mij. Doda	„	24*
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	„	100*
„ „ Sonder	„	30*
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij.	„	32½*
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„	15*
„ „ Pagoejaman	„	87½*
„ „ „ Opr. bew.		*f* 75*
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	„	
Mijnbouw Mij. Tomini	„	45*
„ „ Barma Sawah	„	80*
„ „ Pariet	„	200*
„ „ Loemar	„	180*
Lapoe Placer Mij	„	100*
Mijnbouw Mij. Natal	„	100*
„ „ Tebing-Tinggi	„	101½*
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	„	79
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas	„	50*
Koffie pellerij Sisir	„	100*
New Singap. dist. Water Ice Cy Ltd.	„	240
Java Veem	„	115*
Ned. Ind. Sport Mij.	„	100
Bandongsche Quinine Fabriek	„	100
Boekhandel Visser & Co	„	100*
Cheribonsche Apotheek	„	140*
Fabr. de Volharding Soerabaya	„	100*

De met een * geteekende koersen zijn die der laatste noteering.

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Handel-Maatschappij Gebr. Haye.

(*Javasche Crt. No. 94, van 23 November 1900.*)

Zetel. Soerakarta.

Doel. De voortzetting en exploitatie der zaken onder de firma Gebr. Haye; het drijven van handel, en het zich belasten met agenturen en commissiën.

Kapitaal. *f* 20.000, in 200 aandeelen à *f* 100.—

Inbreng. Door den heer J. M. Haye, voor 100 aandeelen en *f* 10.000 in contanten: zijne zaken onder de firma Gebr. Haye, met al wat daartoe behoort.

Bestuur. 1 directeur: de heer J. M. Haye.

Winstverdeeling. 40 % aan het reservefonds, 10 % aan den directeur, 50 % aan de aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit de helft van het maatschappelijk kapitaal bedraagt, vervalt het daarvoor genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

Algemeene Ontginning- en Handel-Maatschappij Voorwaarts.

(*Javasche Crt. No. 94 van 23 November 1900.*)

Zetel. Semarang.

Doel. Het aanvragen en exploiteeren van vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige onderzoekingen en opsporingen, van concessies tot mijnontginning voor alle soorten delfstoffen, daaronder begrepen aardolie, petroleum of andere bitumineuse zelfstandigheden, tot vervoer en verlichting door stoom, electriciteit en andere middelen; het verkrijgen, aankoopen, overnemen, ontginnen, exploiteeren en/of huren voor alle cultures van producten voor de Europeesche en Inlandsche markt, voor houtaankap en winning van boschproducten, van gebruiks-, eigendoms-, erfpachts- en andere rechten, dan wel het verkoopen, cedeeren, overdragen en/of verhuren aan derden van die vergunningen, concessies of andere rechten, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk, het uitoefenen van de visscherij in het algemeen en het conserveeren van visch; het oprichten van fabrieken, het koopen en verkoopen van handelswaren en drijven van handel en het in het leven roepen van maatschappijen tot een of meer der voorschreven doeleinden, alles voor zooveel den Nederlandsch-Indischen Archipel betreft.

Kapitaal. *f* 75.000, in 750 aandeelen à *f* 100.—

Bestuur. 1 directeur: de heer G. N. Verloop; 2 à 4 commissarissen.

Winstverdeeling. Behoudens het event. af te zonderen aandeel voor reserve- en/of vernieuwingfondsen, komt de winst aan aandeelhouders.

The Kalie Baroe Planting Company Limited.

(*Javasche Crt. No. 95, van 27 November 1900.*)

Zetel. Kalie Baroe.

Doel. De exploitatie, voor de cultuur van assamthee, koffie en andere gewassen, van het erfpachtsperceel Kalie Baroe, gelegen in het district Djampang Wetan, afdeeling Tjiandjoer, residentie Preanger-Regentschappen,

waarvan de rechten van erfpacht den heer Robert Noël Glanville Bingley, ook wel genaamd: Noël Bingley, toebehooren en van event. nader te verkrijgen perceelen in die residentie, voorts de exploitatie van het door de tegenwoordige vennootschap van de te Tjiwangi gevestigde naamlooze vennootschap „Wangie Wattie Planting Company Limited", met goedkeuring der algemeene vergadering van aandeelhouders van laatstgemelde naamlooze vennootschap, over te nemen te splitsen gedeelte der onderneming Tjiwangi, zoomede het oogsten, voor de markt bereiden en het verkoopen van het verkregen product.

Kapitaal. *f* 105.000, in 35 seriën van 12 aandeelen à *f* 250.—

Inbreng. Door den heer R. N. G. Bingley voor 180 aandeelen: de onder neming Kalie Baroe en een gedeelte der onderneming Tjiwangie.

Bestuur. 2 directeuren: de heeren R. C. Wright en R. N. G. Bingley.

Winstverdeeling. Na event. aftrek voor reserve- en verminderingsfondsen en tantièmes, komt de winst aan aandeelhouders.

ZEEVISSCHERIJ BOELOESAN.

(Javasche Crt. No. 95, van 27 November 1900.)

Zetel. Boeloesan, distr. Troeko, afd. Kendal, res. Semarang.

Doel. Het bereiden van vischconserven in water en in olie, gedroogd en gerookt en op welke wijze ook, visch voor verzending geschikt te maken is. Zij bezit de bevoegdheid alle die artikelen te bereiden, welke uit zee- en riviervisch en aanverwante dieren te maken zijn, hetzij voor consumptie, hetzij voor een ander doeleinde.

Kapitaal. *f* 100.000, in 200 aandeelen à *f* 500.—

Bestuur. 1 raad van beheer van 3 leden, nl. 1 directeur: de heer R. B. de Roos; 2 commissarissen: de heeren J. B. M. Brandts en A. E. van der Meulen.

Winst. Van de bruto winst komt 10 % voor afschrijving op machinerieën, gebouwen enz., 15 % voor een waarborgfonds tot een maximum van *f* 20.000.

TANDJONG POERA HÔTEL MAATSCHAPPIJ.

(Javasche Crt. N°. 96 van 30 November 1900.)

Zetel. Tandjong Poera.

Doel. De exploitatie van het „Hotel Tandjong Poera".

Kapitaal. *f* 5000, in 200 aandeelen à *f* 25 —.

Bestuur. 3 bestuurders: de heeren J. T. R. Nagel, H. Vogel en T. A. F. Tesschau; 1 administrateur: de heer C. Chun.

Winstverdeeling. 10 % voor de reservekas, 90 % aan aandeelhouders.

Reservekas. Maximum *f* 3000.

CULTUUR MAATSCHAPPIJ SITIARDJA.

(Javasche Crt. No. 98, van 7 December 1900.)

Zetel. Batavia.

Doel. De verdere exploitatie van de koffie- en kinaonderneming Sitiardja, de invoering aldaar van de cultuur van Assam-thee, en het exploiteeren van verder te verkrijgen erfpachtsperceelen. Andere cultures, dan de 3 genoemde, worden niet uitgesloten.

Kapitaal. *f* 250.000, in 1000 aandeelen à *f* 250.—

Het bestuur is gemachtigd eene 6 % obligatieleening ad *f* 130.000 uit te schrijven, aflosbaar in 1906 *f* 10.000, en in 1907 tot en met 1910 telkens *f* 30.000. Houders van deze obligatiën kunnen deze te allen tijde en tot parikoers, inwisselen tegen de nog niet geplaatste aandeelen.

Inbreng. Door de Erven van wijlen den heer A. C. Suyck en de heeren W. G. Wiederhold, C. O. van der Plas, J. Sas en J. H. Stuffken, voor 480 aandeelen: de onderneming Sitiardja, gelegen in de afd. Tjitjalengka, res. Preanger-Regentschappen.

Bestuur. 1 directeur: de heer C. O. van der Plas; 3 commissarissen: de heeren J. A. van Delden, J. E. de Jong en J. P. Tetterode.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 25 %, tot een maximum van *f* 5000 's jaars, aan een reservefonds. Van het dan overblijvende: 10 % aan den directeur, 15 % aan de commissarissen, 15 % aan den administrateur, 60 % aan de aandeelhouders.

Reservefonds. Maximum *f* 30.000.

MAATSCHAPPIJ TOT VOORTZETTING EN EXPLOITATIE DER ZAKEN FIRMA A. HOUTMAN EN COMPAGNIE.
(*Javasche Crt. No. 99, van 11 December 1900.*)

Zetel. Batavia.

Doel. De verdere exploitatie van de handelszaken, gedreven onder bovengenoemde firma, de oprichting van filialen, en de exploitatie van 2 eigendomsperceelen.

Kapitaal. *f* 162.000, in 162 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng. Door Vrouwe E. Mesman, Wed. den heer A. Houtman en hunne kinderen, voor de 162 aandeelen: bovengenoemde handelszaken en perceelen.

Bestuur. 2 directeuren: Mevr. de Wed. E. Houtman en de heer J. Kuit.

Winstverdeeling. Na event. aftrek voor vernieuwings- en reservefondsen en voor tantièmes, komt de winst aan aandeelhouders.

MAATSCHAPPIJ TOT BEHEER VAN HET ADMINISTRATIEKANTOOR A. EHRLICHER.
(*Javasche Crt. No. 99, van 11 December 1900.*)

Zetel. Menado. De zetel kan ook naar elders in Ned. Indië of naar Nederland worden overgebracht. Eventueel bijkantoren op andere plaatsen.

Doel. Het waarnemen van agenturen van allerlei aard, behalve die van import-artikelen, delegatiën van land- en mijnbouw-ondernemingen of hare directiën en commissariaten op zich te nemen en dier belangen te behartigen; mede te werken tot het in het leven roepen van landbouw- en nijverheidsondernemingen, zullende echter het deelnemen daarin uitgesloten zijn; voorts alles wat op administratiën betrekking heeft.

Kapitaal. *f* 100.000, in 2 seriën, waarvan serie A 30 aandeelen à *f* 2000.— en serie B 400 aandeelen à *f* 100.—. Van de aandeelen A, worden, bij wijze van oprichters-aandeelen, 10 aan den heer J. H. A. Ehrlicher en 20 aan den heer H. W. Verloop uitgereikt.

Bestuur. 1 directeur: de heer J. H. A. Ehrlicher; 2 of 3 commissarissen: de heeren H. W. Verloop en C. J. Fuchter.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 10 % aan een reservefonds, 5 % aan den directeur, 10 % aan de commissarissen, eventueel 10 % voor den vertegenwoordiger in Nederl. Indië, wanneer de zetel naar Nederland is overgebracht, het overige aan de aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 50.000 bedraagt, komen de daarvoor genoemde 10 % der overwinst aan de aandeelhouders.

CULTUUR MAATSCHAPPIJ PONGGEHAUER.
(*Javasche Crt. No. 99, van 11 December 1900.*)

Zetel. Semarang.

Doel. De overname, ontginning en exploitatie van de erfpachtsgronden in het district Tjibalijoeng, afd. Tjaringin, res. Bantam, aan den heer J. W. Selleger toegezegd. De vennootschap neemt voor hare rekening de koopsom ad *f* 4000.— en de uitgaven ten behoeve der onderneming gedaan door den heer T. B. Intveld Jr., tot een maximum van *f* 2500.—

Kapitaal. *f* 36.000, in 12 aandeelen à *f* 3000.—

Bestuur. 1 directeur: de heer J. C. Soeters; 2 commissarissen: de heeren H. L. Suyck en Mr. C. W. Baron van Heeckeren.

Winstverdeeling. Na reserveering van het werkkapitaal, komt van de winst 20 % aan het reservefonds, 7 % aan den directeur, 8 % aan de commissarissen, 65 % aan de aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 75.000,— bedraagt, wordt over verdere reserves en het event. vrijkomende winstaandeel nader beslist.

ATELIER D'INDUSTRIE, VOORHEEN G. SCHELTES.
(*Javasche Crt. No. 100, van 14 December 1900.*)

Zetel. Soerakarta.

Doel. De voortzetting van het bedrijf van den heer G. Scheltes, met name het drijven van een grofsmederij, van een reparatie-atelier, zoomede de handel in stoom- en andere werktuigen, ijzerwaren, fabrieksbenoodigdheden en bouwmaterialen enz., alsook het aannemen en uitvoeren van bouwwerken.

Kapitaal. *f* 150,000, in 150 aandeelen à *f* 1000.

Inbreng. Door den heer G. Scheltes, voor 66 aandeelen: zijn bedrijf met de erven, gebouwen, machinerieën, vorderingen en de hypothecaire schulden.

Bestuur. 1 directeur: de heer G. Scheltes; 2 commissarissen: de heeren P. Buwalda en L. E. Jacobs.

Winstverdeeling. Na event. uitkeeringen van tantièmes aan de geëmployeerden 6 % dividend. Van het overige komt 10 % aan het reservefonds, 20 % aan den directeur, 10 % aan de commissarissen, 60 % aan de aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 30.000 bedraagt, komt van de bovengenoemde 10 % der overwinst, ten minste 90 % aan aandeelhouders, terwijl het eventueel resteerende ter beschikking komt van den directeur voor $^2/_3$ en van de commissarissen voor $^1/_3$.

MINAHASSA LAND- EN MIJNBOUW-MAATSCHAPPIJ.

(*Javasche Crt. No. 100, van 14 December 1900.*)

Zetel. Menado.

Doel. Het exploiteeren van vergunningen voor mijnbouwkundige opsporingen, van concessies, cultuur-ondernemingen, mijn- en andere rechten.

Kapitaal. *f* 400.000, in 4000 aandeelen à *f* 100, als serie A 2500 en serie B. 1500 aandeelen.

Inbreng. Door den heer H. W. Verloop voor 2450 aandeelen: de relaties, ter bereiking van bovengenoemd doel, en door den heer J. H. A. Ehrlicher voor 50 aandeelen: alle rechten en verplichtingen, verbonden aan- of voortvloeiende uit de door hem gedane aanvrage voor erfpacht van het onder het district Maumbi, afd. en res. Menado, ressorteerende eiland Banka.

Bestuur. 1 of 2 directeuren: de heer H. W. Verloop; 1 à 3 commissarissen: de heer J. H. A. Ehrlicher.

Winstverdeeling. Eerst minstens 15 % aan het reserfonds; van het overige 15 % aan den directeur of aan de directeuren te zamen, met een minimum van *f* 1200 voor elk, 5 % aan den commissaris of aan de commissarissen te zamen, het overige aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 50.000 bedraagt, vervallen de daarvoor genoemde 15 % aan aandeelhouders.

MIJN- EN LANDBOUW MAATSCHAPPIJ SUMATRA'S WESTKUST.

(*Javasche Crt. No. 101, van 18 December 1900.*)

Zetel. Soerabaja.

Doel. Het exploiteeren van vergunningen en concessiën voor mijnbouw, mijn- en andere rechten, en van erfpachtsperceelen, een en ander in het gouvernement Sumatra's Westkust.

Kapitaal. *f* 60.000, in 6 seriën: serie A 60 aandeelen à *f* 250, seriën B tot F elk 180 aandeelen à *f* 50.—, waarvan serie A is uitgegeven.

Inbreng. Door den heer E. Fabius, voor 20 aandeelen A: de overdracht van de overeenkomsten door hem gesloten met verschillende houders van vergunningen; door den heer J. H. Guyt, voor 4 aandeelen A: als extra vergoeding voor het voorloopig exploreeren der vorenbedoelde vergunningsterreinen. Bij uitgifte van verdere seriën zal daarvan 1/3 gedeelte of 60 stuks als volgefourneerde aandeelen worden uitgereikt aan de gezamenlijke houders van aandeelen serie A.

Bestuur. 1 directeur: de heer E. Fabius; 2 of 3 commissarissen: de heeren Mr. J. W. D. Francken en J. Campbell, de 3e nader te benoemen.

Winstverdeeling. De winst kan uitgekeerd worden zoowel in geld als in aandeelen in andere maatschappijen. Na reserveering van een bedrag als werkkapitaal, komt van de winst 5 % aan den directeur, 5 % aan de commissarissen, het overige aan aandeelhouders.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLORATIE EN EXPLOITATIE VAN GOUD-, TIN- EN PETROLEUMHOUDENDE TERREINEN.

(*Staats-Crt. No. 299, van 21 December 1900.*)

Zetel. Amsterdam, met bevoegdheid elders, ook in het buitenland, filialen op te richten.

Doel. Het exploiteeren van vergunningen of concessiën, tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen, vooral met betrekking tot goud, tin en petroleum, zoowel op eigendoms-, huur- als erfpachts-perceelen.

Kapitaal. *f* 480.000, in 400 aandeelen à *f* 1200.—, £ 100, fr. 2500 of Rm. 2000.—. Bovendien worden uitgegeven 400 oprichtersbewijzen. Dit kapitaal geplaatst zijnde, wordt het onmiddellijk vergroot tot *f* 2,400.000.—.

Bestuur. 1 directeur: de Emmissiebank; zoo noodig 1 onder-directeur, 3 commissarissen, waarvan de heer W. P. Noëls van Wageningen president-commissaris.

Winstverdeeling. 8 % dividend, daarna *f* 50.— als maximum op elk oprichtersaandeel. Van het overige komt: 10 % aan de directie, 10 % aan den president-commissaris, 10 % aan het personeel, 10 % aan den raad van commissarissen, 10 % aan het reservefonds, 10 % aan de houders van oprichtersaandeelen, 40 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra dit 25 % van het maatschappelijk kapitaal bedraagt, worden de 10 % in de overwinst verdeeld als volgt: 2 % aan de directie, 1 % aan den president-commissaris, 1 % aan den raad van commissarissen, 1 % aan de houders van oprichtersaandeelen, 5 % aan de aandeelhouders.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ „BODJONG GEDEH".

(*Staats-Crt. No. 5. van 7 Januari 1901.*)

Zetel. Arnhem.

Doel. De exploitatie van het landgoed Bodjong Gedeh.

Kapitaal. *f* 275.000, in 24 aandeelen à *f* 10.000 en 7 aandeelen à *f* 5000.

Inbreng. Door den heer E. H. Doerrleben en zijne echtgenoote, vrouwe E. J. Groenewald voor 24 aandeelen à *f* 10.000 en 6 à *f* 5000: het landgoed Bodjong Gedeh, waartoe behooren Pondok Petjong, Pondok Mangies, Bodjong Gedee, Paggar Bissi en Pondok Pinang, gelegen res. Batavia, afd. Buitenzorg, onder den last van de daarop drukkende hypotheekschuld aan de Javasche Bank, groot in hoofdsom oorspronkelijk *f* 175.000.

Bestuur. 1 directeur: de heer E. H. Doerrleben.

Winstverdeeling. Na eventueelen aftrek van een deel voor een reservefonds en voor tantièmes, komt de winst aan de aandeelhouders, voor zoover die niet door de vergadering wordt bestemd voor aflossing van schulden, als anderszins.

MIJNBOUW- EN INDUSTRIËELE-MAATSCHAPPIJ „SEDAN".

(*Staats-Crt. No. 5, van 7 Januari 1901.*)

Zetel. 's Gravenhage.

Doel. Het drijven van mijnontginningen en industriëele ondernemingen in Nederl. Oost.-Indië, uitgezonderd in de res. Soeracarta en Djocjacarta, met den daaraan verbonden handel; het aanvragen van concessies en vergunningen

voor mijnontginning en andere en het overnemen van aan anderen verleende concessies en vergunningen, ten einde het een en ander òf zelf te exploiteeren òf wel aan anderen over te dragen.

Kapitaal. *f* 500,000, in 10 seriën van 50 aandeelen à *f* 1000.

Inbreng. Door den heer H. E. van Leyden, voor 145 aandeelen, als 50 der 1e. serie, 45 der 2e. en 50 der 3e. serie: 1o. het recht van mijnontginning, omvattende de uitsluitende bevoegdheid tot het winnen van steen- en bruinkolen binnen een tusschen verticale vlakken besloten mijnveld, in het district Sedan, afd. en res. Rembang; 2o. het recht van opstal op twee perceelen onroerend goed, afd. en res. Rembang, distr. Sedan, dessa Mangseng.

Bestuur. 1 directeur: de heer J. H. Andries; 2 à 4 commissarissen: de heeren Mr. B. R. W. A. baron Sloet van Hagensdorp en J. P. Nickel.

Winstverdeeling. 10 % aan het reservefonds; 6 % dividend; van het overige komt 7½ % aan den directeur, 10 % aan commissarissen. 82½ % aan aandeelhouders.

Liquidatie. In geval daarvan wordt aan de houders der 1e. en 2e. serie allereerst *f* 5000 betaald, daarna deelen *alle* aandeelen, dus ook die der 1e. en 2e. seriën gelijkelijk in de opbrengst.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

DELI SPOORWEG MAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 102 K.M. tegen 102 K.M. in 1899.

Opbrengst November 1900	*f*	114,000	tegen *f*	110.000	in	1899
„ per dagkilometer	„	37.25	„ „	35.94	„	1899
„ sedert 1 Jan. 1900	„	1,332.000	„ „	1.271.679	„	1999

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over November 1900.

Samarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).

Reizigers, aantal (95.500)	*f*	44.000.—
Goederen, tonnen (33.200)	„	178.200.—
Diverse ontvangsten	„	8.900.—
Totaal opbrengst deze maand	*f*	231.100.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	195.100.—
Van af 1 Jan. dit jaar	„	2.810.430.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	2.726.828.—
Per dag-kilometer deze maand	„	37.58
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	31.72
Van af 1 Jan. dit jaar	„	41.05
„ „ 1 Jan vorig jaar	„	39.82

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (89.000)	*f*	31.300.—
Goederen, tonnen (9.600)	„	38.900.—
Diverse ontvangsten	„	2.800.—
Totaal opbrengst deze maand	*f*	73.000.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	70.300.—

Van af 1 Jan. dit jaar	f	783.144.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	784.928.—
Per dag-kilometer deze maand	„	43.45
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	41.84
Van af 1 Jan. dit jaar	„	41.87
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	41.97

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (22.200)	f	2.600.—
Goederen, tonnen (3.200)	„	5.200.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal opbrengst deze maand	f	8.000.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	4.600.—
Van af 1 Jan. dit jaar	„	122.789.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	110.036.—
Per dag-kilometer deze maand	„	11.11
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	6.39
Van af 1 Jan. dit jaar	„	15.32
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	13.72

Stoomtram Djocja—Magelang. (Lengte 47 kilom.).

Reizigers, aantal (39.000)	f	7.900.—
Goederen, tonnen (1.000)	„	4.300.—
Diverse ontvangsten	„	300.—
Totaal opbrengst deze maand	f	12.500.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	12.500.—
Van af 1 Jan. dit jaar	„	186.371.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	160.996.—
Per dag-kilometer deze maand	„	8.86
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	8.86
Van af 1 Jan. dit jaar	„	11.87
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	10.26

Stoomtram Goendih—Soerabaja (in aanleg.) 107 kilom. [1]).

Reizigers, aantal (37.000)	f	8.200.—
Goederen, tonnen (3.500)	„	2.100.—
Diverse ontvangsten	„	100.—
Totaal opbrengst deze maand	f	10.400.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	—
Van af 1 Jan. dit jaar	„	103.308.—*)
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	—
Per dag-kilometer deze maand	„	3.24
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	—
Van af 1 Jan. dit jaar	„	6.95*)
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	—

1) Gemiddeld in exploitatie.
*) Van af 1 April 1900.

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Dec. 1900	f	17.100	f 6.—	91
„ 1899	„	12.900	„ 5.—	84
Verschil meer	„	4.200	„ 1.—	
Verschil minder	„	—	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1900 tot 31 Dec. 1900	„	300.200	„ 9.40	88
1899 „ 31 „ 1899	„	261.700	„ 8.50	84
Verschil meer	„	38.500	„ 0.90	
Verschil minder	„	—	„ —	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag. †	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie
Dec. 1900	f	67.700	f 8.10	270
„ 1899	„	65.900	„ 7.90	
Verschil meer	„	1.800	„ 0.20	
Verschil minder	„	—	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1900 tot 31 Dec. 1900	„	903.300	„ 9.20	270
1899 „ 31 „ 1899	„	734.400	„ 7.50	267
Verschil meer	„	168.900	„ 1.70	
Verschil minder	„	—	„ —	

† In deze cijfers is begrepen wegens vervoer van aanleggoederen gedurende het jaar 1900 f 14.100.—, 1899 „ 16.500.—.

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag. †	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Dec. 1900	f	88.100	f 8.90	310
„ 1899	„	104.800	„ 12.70	266
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	16.700	„ 3.80	
Van 1°. Jan.:				
1900 tot 31 Dec. 1900	„	1.019.000	„ 9.40	298
1899 „ 31 „ 1899	„	995.600	„ 10.60	257
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	23.400	„ 1.20	

† In deze cijfers is begrepen wegens vervoer van aanleggoederen gedurende het jaar 1900 f 10.900.—, 1899 „ 20.400.—.

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Dec. 1900	f	17.600	f 14.60	39
„ 1899	„	18.700	„ 15.50	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	1.100	„ 0.90	
Van 1°. Jan.:				
1900 tot 31 Dec. 1900	„	216.000	f 15.20	39
1899 „ 31 „ 1899	„	217.300	„ 15.30	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	1.300	„ 0.10	

Lijn Modjokerto—Ngoro.

Dec. 1900	f 6.600	f 5.20		
„ 1899	„ 5.000	„ 3.90		41
Verschil meer	„ 1.600	„ 1.30		
Verschil minder	„ —	„ —		
Van 1°. Jan.:				
1900 tot 31 Dec. 1900	„ 122.700	f 8.20		
1899 „ 31 „ 1899	„ 119.000	„ 8.—		41
Verschil meer	„ 3.700	„ 0.20		
Verschil minder	„ —	„ —		

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ

Opbrengst in de maand December f 26.000 tegen f 27.500 in 1899. Opbrengst sedert 1 Juli 1900 f 156.200 tegen f 166.400 in 1899.

BATAVIA ELECTRISCHE TRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten December 1900 f 11.800.

PROBOLINGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten December 1900 f 5400 — f 199. Gedurende 1899 f 86.279 + f 10.077.

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

In exploitatie in December 127 K.M. tegen ± 121 K.M. in December 1899 Ontvangsten f 12.000 tegen f 12.341. Over het jaar 1900 f 263.500 tegen f 238.180.

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

In exploitatie in December 54 K.M. tegen 37 K.M. in December 1899. Ontvangsten December 1900 f 7000 tegen f 3679. Over het jaar 1900 f 100.750 tegen f 114.124.

PASOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten December 1900 f 5000 + f 1666. Gedurende 1900 f 81.887 + f 34.848.

SOLOSCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten December 1900 f 4600 + f 333. Over het jaar 1900 f 57.411 + f 2798.

MODJOKERTO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten December 1900 f 6147 tegen f 5962. Sedert 1 Jan. 1900 f 110,000 (in expl. 80 K.M.) tegen f 79.256 (in expl. 57,9 K.M.)

BABAT-DJOMBANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten December 1900 f 4760 (in expl. 32 K.M.) tegen f 630 (in expl. 10 K.M.) Sedert 1 Jan. f 54.786.

Vervanging van de gedwongen Koffieteelt door eene vrije volkscultuur,

DOOR

F. FOKKENS,

Resident, tijd. Lid van de Algemeene Rekenkamer.

Een vijf-en-twintigtal jaren geleden werd ik als adspirant-controleur geplaatst in een der mooiste koffieafdeelingen van Java, n. l. Ponorogo, waaronder, voor zooveel de contrôleafdeeling van dien naam betrof, ressorteerden de districten Ponorogo, Koetoe, Ardjowinangoen en Poeloeng. Vooral laatstgenoemd district was een koffiedistrict bij uitnemendheid. Ik had in Delft veel gehoord en gelezen van de groote dwangcultuur, die de Inlandsche bevolking drukte en haar een half slavenleven deed leiden, haar ternauwernood beloonde voor den gepresteerden zwaren arbeid, maar hiervan bemerkte men in deze afdeeling niets. Integendeel, het was een lust om er de Gouvernements koffiecultuur te zien drijven. Een aantal van 3198 koffiecultuur dienstplichtigen leverden alleen in het district Poeloeng jaarlijks ± 22.000 picols in de pakhuizen, waarvoor een som van *f* 308.000 werd uitbetaald. Inlandsche ambtenaren en dessahoofden ontvingen ruime koffieprocenten, die hen een zekere mate van welvaart konden doen genieten en de bevolking zelve kreeg een flinke som gelds in handen, gemiddeld *f* 98 per cultuurdienstplichtige, hetgeen als een zeer goede verdienste voor den verrichten arbeid kon aangemerkt worden, want die arbeid was niet bijzonder zwaar. Aan de kweekbedden werd weinig zorg besteed, men legde ze op zeer primitieve wijze aan, en dan nog, omdat ze waren voorgeschreven, doch men gebruikte in hoofdzaak opslag uit de tuinen; hoofdzakelijk daarmede werden de nieuwe aanplantingen voorzien. Het meeste werk gaf het plantklaar maken van het terrein, dat gekozen werd hoog in het

gebergte, ver van de bewoonde desa's. De woudboomen werden omgekapt en verbrand en de grond werd met den patjol $^3/_4$ voet diep omgewerkt; geterrasseerd werden alleen zeer steile hellingen en dan nog veelal palintangsgewijze; het gevelde hout en het uitgetrokken onkruid werden op zijde gelegd op gelijken afstand van elkaâr, dwars op de helling, waardoor langzamerhand terrassen ontstonden.

Met vooruitgegraven plantgaten bemoeide men zich niet; bij het overplanten deed men op de plek, waar de plant moest komen, een paar slagen met den patjol in den grond, en plaatste in de aldus gevormde holte de koffiebibit, nadat ongeveer 1 à 2 maanden te voren de dadap in den grond was gestoken.

Na het aanplanten bepaalde zich de arbeid tot het tweemaal in het jaar zuiveren van onkruid (voor en na den Westmousson), en in het eerste en tweede jaar eenmaal 's jaars tot het omwerken van den bodem. Voor het overige liet men alles maar groeien en werd er een rijk en weelderig product gedurende 30 à 40 jaar verkregen,

Onder die omstandigheden was het prettig het opzicht te houden over de gouvernements koffiecultuur, men vergat den dwang. Hoofden en bevolking waren opgewekt en volbrachten met ijver en lust de hun opgelegde taak, ja gewoonlijk deden zij meer en plantten eene dubbele hoeveelheid, en bovendien nog de noodige monosoeko. Inlanders, waaronder hadji's uit de districten Ponorogo en Koetoe, waar de bevolking niet cultuurdienstplichtig was, legden uit eigen beweging in het gebergte van Poeloeng monosoeko-aanplantingen aan op een afstand van 30 en meer palen van hunne woningen. Zij hadden er alleen het eerste jaar wat veel arbeid aan te verrichten, doch verder zeer weinig, en genoten er meer dan een kwart eeuw goede verdiensten aan.

Daar kwam onverwacht van Batavia eene aanschrijving om voortaan bij de koffie intensieve cultuur toe te passen, de bevolking op tegalgronden, dicht bij de desa gelegen, te laten planten opdat de planters in de gelegenheid zouden zijn dagelijks de boomen te verzorgen. Vrouwen en kinderen zouden in den tuin gaan helpen, ten einde van de koffiecultuur meer en meer een *volkscultuur* te maken.

De z. g. Preangerregeling werd ook op de gewesten van Midden-Java toepasselijk verklaard.

Ik sprak er op mijne tournée's de bevolking over, doch unaniem verklaarde zij zich tegen het planten in de nabijheid der dessa's; zij verkoos de boschgronden hoog in het gebergte, de afstanden waren wel is waar groot, doch zij was verzekerd voor hare moeite 30 à 40 jaar lang ruimschoots beloond te worden. Die zekerheid hadden de planters ten aanzien van tegalgronden in de nabijheid hunner desa's niet; die gronden te beplanten en te onderhouden zou hun beduidend meer werk geven.

Ik rapporteerde dit in de driemaandelijksche koffieverslagen, doch men geloofde het te Batavia niet en zond mijn verslag terug, voorzien van drie groote, met rood potlood geschreven vraagteekens. Het scheen den heeren daar al te sterk toe, dat hetgeen zij voor een verlichting voor de bevolking aanzagen, door die bevolking juist werd beschouwd als eene verzwaring, en als weldaad door haar werd verworpen. De hoofdinspecteur Ples zou zelf komen. Hij kwam, ondervroeg de bevolking en ontving dezelfde antwoorden als ik gekregen had. Dit was natuurlijk opstokerij van de hoofden. In de Preanger hadden de Inlanders algemeen den nieuwen maatregel toegejuicht, dus het ging niet aan te gelooven, dat de Javaan in Midden-Java uit eigen beweging zich er tegen zou kanten. In *zijn* belang moest de maatregel, zelfs *tegen zijn zin* worden ingevoerd.

Dit geschiedde — en, zooals later bleek, en door mij ook in andere gewesten werd geconstateerd, had de bevolking groot gelijk, met tegen te stribbelen, en hadden de Botanische heeren zich schromelijk vergist. Bij geringeren levensduur en dus summa summarum geringere productie was de arbeid tengevolge van de nieuwe regeling beduidend zwaarder geworden, zwaarder dan men zich had voorgesteld. De dicht bij de dessa's gewoonlijk lager gelegen gronden vorderden veel werk. De aanplantingen moesten door dichte omheiningen beschermd worden tegen losloopend vee, vooral tegen geiten, voor welke de jonge uitspruitsels van koffie en dadap een groote lekkernij scheen te zijn. Bovendien moest de grond diep worden omgewerkt, niet alleen voor de één- en tweejarige aanplant, maar ook voor de oudere, en niet eens per jaar, maar tweemaal, en toen dat nog niet voldeed, moesten plantgaten worden gemaakt van 2 voet middellijn en 2 voet diepte. Deze nu moesten weder gevuld worden niet met aarde, welke er uitgekomen was, maar met humus van elders; terwijl aan de schaduwboomen, waarop men in de hooge bergstreken niet zoo

nauw had behoeven te letten, thans veel zorg moest besteed worden; want anders slaagde de aanplant niet. De minste helling had meer te terrasseeren; om het aanhoudend tampingen (afhakken) der taluds te voorkomen, waardoor de boomen op den rand van het terras kwamen te staan met de wortels aan eene zijde geheel bloot. Zoo mede moesten die taluds met onkruid beplant worden (o. a. met *anatanen*) en gemest met koemest uit de veekralen; en toen dat niet ging, omdat er geen mest genoeg was, was het noodig om groene bemesting te gebruiken Planten met opslag uit de tuinen mocht niet meer plaats vinden, aan de bibit moest bijzondere zorg worden besteed, de kweekbedden mochten niet meer slordig en eenvoudig worden aangelegd, maar geheel volgens de regelen der kunst: 6 voet hoog, hellend dak, afvoergoten voor het water, geregelde begieting, enz.

Al deze meerdere en beduidend zwaardere arbeid werd door de bevolking verricht *zonder eenige vergoeding*. Zelfs vond zij deze niet in eene hoogere productie, want al produceerden de nieuwe tuinen goed, lang duurde het niet, na 12 à 15 jaar toch moesten zij worden afgeschreven.

Tegen de bedoeling in van artikel 56 van het Regeerings Reglement was dus de druk der koffiecultuur *verzwaard*, de betaling minder geworden. De bevolking gevoelde thans den dwang en wel verre van het ideaal te bereiken, dat men zich met de Preangerregeling had voorgesteld, n.l. de koffiecultuur tot een *volkscultuur* te maken, geraakte men hoe langer hoe meer van dit ideaal verwijderd en kweekte men tegenzin en afkeer.

Tot overmaat van ramp kwam de koffiebladziekte de zaak nog verergeren. Geheele tuinen in de nabijheid der dessa's werden in één à twee maanden weggemaaid. Alleen de hooggelegen bergtuinen bleven gespaard. Om zooveel mogelijk te redden en te behouden werd de arbeid in de overgebleven dessatuinen verdubbeld. Jong plantsoen stierf en moest gesoelamd worden, stierf weêr en werd opnieuw gesoelamd; andere tuinen moesten diep worden omgespit. Voor de plantgaten werd eene andere manier in toepassing gebracht, ze werkten als bloempotten, de omwanding was te hard, de wortels konden er niet doorheen, ze moest daarom met den patjol stuk gehakt worden, waarmede men feitelijk eene omwerking van het geheele terrein tot op eene diepte van 2 voet verkreeg. Aangegeven middelen om de bladziekte te bezweren werden aangewend, de prik-, spuit- en pagger-methode

beproefd. Alles was echter te vergeefs, de ziekte maaide den eenen tuin na den anderen weg.

En voor al dien zwaarderen en vergeefschen arbeid ontving de bevolking geen vergoeding, evenmin kreeg zij schadeloosstelling voor het derven van de gewone belooning, die zij tot nog toe steeds voor haar arbeid gehad had en die haar ontnomen was door de bladziekte, n.l. de oogst der door de ziekte gedoode tuinen, voor welke zij haar arbeid gepresteerd had

Men deed alsof artikel 56 in het R. R. niet bestond — en droomde nog altijd van een volkscultuur.

Ten minste te Batavia; in de binnenlanden was men al lang ontnuchterd; de op die wijze gedreven koffiecultuur vond er ook bij de ambtenaren niet de minste sympathie meer. Dat aanhoudend omwerken van den grond, dat soelammen en nog eens soelammen, de menschen te zien zwoegen en planten zonder dat het iets gaf, en zonder dat zij er de minste betaling, ook later niet, voor genoten, verdroot den ambtenaren en maakten hen afkeerig van de *intensieve cultuur*. Het lag dan ook voor de hand, toen zij zagen, dat de oude tuinen en de monosoekoaanplantingen hoog in het gebergte met succes de ziekte doorstonden, en de bevolking daar bij weinig arbeid veel profijt had, dat zij voorstellen deden om de intensieve werkwijze te laten varen, en de bevolking weder op de oude manier op boschgronden te laten planten. Zij zagen, dat op die manier de bevolking succes had van haar werk, terwijl zij daarentegen van al den zwaren arbeid en dat morrelen in den grond in de dessatuinen bij de heerschende ziekte niet veel resultaat gewaar werden.

De hoofdinspecteur Heyting beaamde deze voorstellen. Hij begreep dat een cultuur, op de hier vermelde wijze gedreven, nooit een volkscultuur zou kunnen worden, en dat men om zoo iets, althans zonder extra betalingen, te bereiken, den weg had te volgen, die de bevolking bij de uit eigen beweging aangelegde koffieaanplantingen (monosoeko) reeds had aangegeven. Die aanplantingen kwamen vrijwillig tot stand, omdat de arbeid eraan zoo gering was. Deze eenvoudige methode moest dus ook zooveel mogelijk op de Gouvernements-koffiecultuur worden toegepast, te meer daar in Pasoeroean waar deze cultuur in weerwil van alle misère, door de bladziekte veroorzaakt, steeds bloeide, nagenoeg alles monosoeko was. Wel had men ook daar, nadat de plaatselijke ambtenaren zich jaren lang verzet hadden,

de Preangerregeling ingevoerd, doch de ambtenaren hadden in het welbegrepen belang van het Gouvernement en van de Inlandsche bevolking zich daaraan niet veel gestoord, en zooveel mogelijk alles bij het oude gelaten.

Een contrôleur, die jaren in het Malangsche gediend had en bekend stond als een ervaren koffieplanter, schreef mij omtrent de monosoekokoffie in de residentie Pasoeroean het volgende:

„Ik geloof niet te overdrijven, indien ik beweer, dat in Pasoe-„roean's vette koffiejaren verreweg het grootste product uit de „monosoekoaanplantingen verkregen is. De meeste dier aanplan-„tingen zijn van zulk een leeftijd (sommige zijn een 40 à 50 „jaren oud), dat er bezwaarlijk van cultuurvoorschriften bij den „aanleg sprake kan geweest zijn.

„Zoo is b.v. in het district Toembang (Pakis), dat in de goede „jaren een 100.000 picols opleverde, de koffie grootendeels als bosch-„koffie geplant, en gelijken de koffieaanplantingen er dan ook meer „op bosschen dan op geregelde plantsoenen.

„Wat daar aan terrassen, vooraf beschaduwen, plantkuilen „maken, zorgvuldige keuze van bibit, enz. gedaan zal zijn, kan „men zich dus wel voorstellen. Wellicht is de oorsprong der „andere hoogst belangrijke monosoekoaanplantingen (b.v. in de „districten Penanggoengan (Batoe), Ngantang en Kotta Malang „iets minder primitief, doch zeer zeker zijn ze niet volgens de „regelen der kunst tot stand gekomen (ze waren er anders ook, „zoo waar als $2 \times 2 = 4$ is, niet geweest).

„Trouwens dadelijk moet er bij gevoegd worden, dat het klimaat „en vooral de bodem in de meeste dier streken zoo buitengewoon „gunstig waren, dat letterlijk alles er slagen moest, op welke „wijze ook geplant.

„Men nam veelal lange opgeschoten bibit uit het bosch, maakte „met een pootstok een gat, stopte het jonge plantje er in, en „stampte n.b. daarna met den voet den grond rondom ferm aan, „liet daarna het jonge wurmpje een paar jaren den strijd om „het bestaan voeren met allerlei soort van onkruid, en kwam dan „eens kijken hoe 't er mee ging. Niet alleen, dat het dan „meestal nog leefde, maar het gaf zelfs uit dankbaarheid dat men „'t niet teveel „gemaszregelt" had in zijn jeugd, een 20, 30 of „40 tal jaren koffie.

„Nu mag er wellicht later iets meer gedaan zijn aan leering „leiding en voorbeeld geven dan in den goeden ouden tijd

„(getuige het typische opschrift, monosoeko prentah [1]), dat men „ergens in 't Malangsche lezen kon op een bord bij den ingang „van een koffieplantsoen), doch de belangrijkste monosoeko aan- „plantingen zijn op Inlandsche wijze tot stand gekomen. Het „planten van dadap is in sommige streken (b.v. op den Ardjoeno) „een „conditio sine qua non" voor het slagen der koffie, maar „veelal kreeg ik daar de Inlanders er slechts toe, door hen de voor- „deelen voor te houden, die konden voortspruiten uit een twee-, „soms driejarige tusschen-beplanting met polowidjo. Had men „terrassen, plantkuilen, enz. gevorderd, zoo vrees ik, dat er van „de monosoeko in Pasoeroean niet veel zou zijn terecht gekomen.

„De bibit, die ik meestal liet gebruiken, was afkomstig van „primitieve kweekbedden, aangelegd met koffieopslag uit de tuinen op vochtige schaduwrijke plekjes".

Ten overvloede vroeg de hoofdinspecteur Heyting op zijn tournées aan de verzamelde bevolking, of zij liever weer in het gebergte op boschgronden tuinen wilde aanleggen dan op tegalans dicht bij de dessa, waarop hij, althans in mijne afdeeling, eenstemmig ten antwoord kreeg, dat zij het eerste verre verkoos boven het laatste.

Het systeem van intensieve cultuur werd nu verlaten en dessa's, die geen boschgronden binnen een behoorlijken afstand hadden, werden van het planten van koffie vrijgesteld, terwijl vele tegalgronden van het cultuurplan werden afgevoerd. De overgebleven dessatuinen werden successievelijk afgeschreven.

Dit afschrijven ging echter wel wat snel. De bevolking had een tegenzin gekregen tegen die dessatuinen, de Inlandsche ambtenaren en hoofden niet minder, want zij hadden er veel soesah en werk en weinig procenten door gekregen. Evenmin als de Regeering den meerderen arbeid der bevolking had vergoed, was zij den hoofden tegemoet gekomen in het groote verlies aan koffieprocenten, dat zij door de kleinere oogsten had geleden. Hunne ruime emolumenten waren grootendeels verdwenen en daarmede tegelijkertijd hunne belangstelling in de cultuur. De prikkel, die zoolang gunstig gewerkt had, was verstompt. Onverschilligheid was er voor in de plaats gekomen, zelfs reikhalsden sommigen naar het einde.

---

[1]) In de Preanger noemde men dit „koppi plesieran".

Ook den Europeeschen ambtenaren verdroot het om aanplantingen, die reeds door de ziekte half geconfixeerd waren, er door een bezwarende kunstbewerking bovenop te helpen. Daarom gingen zij er wellicht spoediger dan noodig was toe over, om de door de Inlandsche hoofden voorgestelde afschrijvingen te accepteeren.

Zelfs bij de Regeering bestond er in het oog der bevolking en in dat der Inlandsche ambtenaren niet meer dezelfde sympathie voor de koffiecultuur als vroeger. Hoe konden zij anders eene verklaring vinden voor het naar hun inzien aantasten van het prestige, van het gezag der groote cultuur, door het toevertrouwen der *leiding*, die steeds geweest was in handen van een hoofdambtenaar van het Binnenlandsch Bestuur, eerst aan een assistentresident, toen aan een controleur, terwijl zelfs het plan bestond, naar zij vernamen, om een docter, (d. i. *geen* gezaghebbend persoon en daarom naar de meening der bevolking *minder* bevoegd persoon) aan het hoofd der cultuur te stellen.

Dit verminderen van het gezag moest een nadeeligen invloed uitoefenen op de geheele cultuur. De hoofden toch meenden daardoor ook in den geest der Regeering te handelen, door zooveel mogelijk tuinen voor afschrijving aan te geven, des te eerder was men van die gehate cultuur af. [1])

De achteruitgang der Gouvernements-koffiecultuur ging dan ook *crescendo*.

In het district Poeloeng, waar, zooals wij in het begin van dit opstel vermeldden, een vijf en twintig jaren geleden, 3198 cultuurdienstplichtigen 22000 picols in de pakhuizen leverden, dat is 7 picols per persoon, brachten in 1890 een aantal van 2719 cultuurdienstplichtigen slechts 2031 picols in, d. i. 0,7 picol per man. In dit eertijds zoo welvarende en rijke district was de bevolking zoo verarmd, dat twee jaar later [1892] de resident van Madioen een paar ton gouds voor reliefworks meende te moeten aanvragen, om de menschen er voor hongersnood te bewaren.

Men delibereerde en overwoog, in Nederland en in Indië, men vond methodes uit, (o. a. een bestaande in het reserveeren voor elke dessa van complexen grond van zooda-

[1]) De inspecteerende ambtenaar, met de leiding der koffiecultuur belast, ging dit wel zooveel mogelijk tegen, maar hij kon onmogelijk overal zelf bij zijn.

nige grootte, dat men er een reeks van jaren op zou kunnen koffieplanten, de afgeschreven tuinen reboiseeren en na 60 à 70 jaar het gereboiseerde gedeelte weêr tot koffietuin maken), men verwaarloosde het bijplanten en scheen zich alleen te bekommeren om het afschrijven van boomen en het vrijstellen van cultuurdienstplichtige dessa's. In 1890 o. a. werden 20 millioen boomen afgeschreven en slechts $7^1/_2$ millioen bijgeplant.

Was er bij dat alles force-majeure in het spel?

Kon men niet anders handelen?

Neen, want bij de particuliere koffieindustrie werd juist het tegendeel gezien. Zij had niet minder te lijden van de bladziekte, doch de planters wisten de zaak te boven te komen door te handelen. Praten en overwegen lieten zij aan anderen over. Waar gewone Javakoffie dood ging, en de hoogte het toeliet, plantten zij Liberia, ja zelfs, waar, volgens de toen heerschende meening, de hoogte het niet toeliet, probeerden zij het, en met goed succès. Sommigen combineerden de beide koffiesoorten, plantten Javakoffie tusschen de Liberia in en kregen daarmede reeds een oogst, vóórdat de Liberia goed begon te dragen. Het resultaat was, dat, waar het Gouvernement met de koffie achteruitging, de particulieren meer en meer vooruitkwamen. Hadden de erfpachters in 1887 nog maar 64,000 bouws met koffie beplant, in 1890 was dit reeds gestegen tot bijna 87,000, terwijl de productie geklommen was van 12,000 tot 68,000 picols. [1])

---

[1]) De wetenschappelijke adviseur, dr. Burck, betoogde in het Tijdschrift van het Binnenlandsch Bestuur, 12de deel, afl. V, dat juist het niet meer toepassen van de intensieve cultuur en het daarvoor in de plaats stellen van een te eenvoudige cultuurwijze als toepassing van de voorschriften der in 1887 van Gouvernementswege in het licht gegeven, door den toenmaligen hoofdinspecteur Heyting voor de koffiecultuur samengestelde „Handleiding" en „Gids" voornamelijk de oorzaak is geweest van den achteruitgang der gouvernements koffiecultuur op Java in de laatste jaren.

„Omtrent deze opvatting van Dr. Burck", zegt het koloniaal verslag van „1896/1897 moet naar het oordeel van den Gouverneur-Generaal, wel in het „oog worden gehouden: 1e dat de eenvoudige cultuurwijze door den toen„maligen adviseur der Regeering voorgestaan, alleen is voorgeschreven voor „boschgronden, zoodat het bezwaar in alle geval niet kan gelden voor die „gewesten of gedeelten van gewesten, waar op andere dan boschgronden „wordt geplant, voor welke anderen trouwens de indertijd aangegeven werk„wijze niet anders dan „zeer intensief" kan worden genoemd, en 2e dat het „bezwaar ook niet kan wegen voor zoodanige streken, waar op boschgronden „met het drijven van eenvoudige cultuur betere resultaten zijn verkregen

De groote achteruitgang van de Gouvernementskoffiecultuur had de benoeming in 1888 tengevolge van een Staatscommissie om een onderzoek in te stellen naar de middelen, welke zouden kunnen strekken om verderen achteruitgang te beletten, de daaraan verbonden bezwaren zooveel mogelijk op te heffen, en met inachtneming dat de opbrengst dezer cultuur behoort tot de middelen van 's Lands inkomsten, daaraan eene met de belangen der bevolking overeenkomende uitbreiding te geven, zoodanig, dat ook zij deele in de voordeelen van die cultuur, en dat de belooning van den daaraan verbonden arbeid in overeenstemming gebracht worde met het voorschrift van artikel 56 al. 4. R. R. Die commissie bracht

„dan met eene intensieve werkwijze, zooals algemeen verzekerd wordt aan „de uitgestrekte, tot het totaal der op Java ingeleverde hoeveelheden 't meest „bijdragende, monosoeko-aanplantingen in Pasoeroean. Verreweg de meeste „residenten en plaatselijke ambtenaren zijn dan ook van oordeel, en, op „grond van de aangevoerde argumenten meent de Gouverneur-Generaal zich „bij dit oordeel geheel te kunnen aansluiten, dat de achteruitgang der „gouvernements-koffiecultuur in de laatste jaren niet aan de werking der in „de „Handleiding" of in de bestaande „cultuurplannen" nedergelegde voor- „schriften is toe te schrijven, doch verschillende andere oorzaken, en dat „daarbij in de eerste plaats aan de koffiebladziekte te denken valt, schijnt „ook hierin zijne bevestiging te vinden, dat op verschillende particuliere „koffieperceelen [erfpachts-gronden], waar intensief gewerkt werd, na het „optreden van de bladziekte de productie even sterk is achteruitgegaan als „in de gouvernementstuinen, waar de eenvoudige cultuurmethode werd „toegepast, terwijl in de Vorstenlanden, waar de cultuurvoorschriften van 1887 „nimmer zijn gevolgd, de productie na het optreden van genoemde kwaal „evenzeer belangrijk is verminderd

„De vraag, welke cultuurwijze, in verband met de ten dienste staande „middelen, voor de op hoog gezag gedreven koffiecultuur het meest aanbe- „veling verdient, wordt, zooals de Gouverneur-Generaal opmerkt, geheel „beheerscht door de plaatselijke toestanden. En dan is het niet genoeg alleen „op de eischen van den bodem te letten, maar valt in de eerste plaats ook „rekening te houden met den oeconomischen toestand van de bevolking, met „den druk door de te volgen cultuurwijze op haar gelegd. Van deze be- „ginselen werd dan ook uitgegaan bij de in 't vorig verslag [blz. 220/221] „medegedeelde beslissing van Maart 1895, toen aan den wetenschappelijken „adviseur werd opgedragen voor elk terrein de daarvoor passende cultuurwijze „aan te geven. De uitkomsten van deze opdracht zullen hare belichaming „vinden in de nog te arresteeren herziene cultuurplannen, over welker „samenstelling hiervóór is gehandeld. Mocht het blijken — aldus bericht „de Gouverneur-Generaal — dat voor sommige terreinen meer intensieve „grondbewerking in beginsel aanbeveling verdient, dan zal nog steeds op den „voorgrond dienen te blijven staan de zorg dat de koffieplantende bevolking „niet te zwaar worde belast, een eisch, die zonder twijfel voor een deel de

in 1889 haar rapport uit, waarin zij als hare meening uitsprak, dat de voornaamste oorzaak der achteruitgang van de koffiecultuur gelegen was in het gebrek aan voor de beplanting met koffie geschikte gronden op een redelijken afstand van de bij de koffiecultuur ingedeelde desa's, waardoor men er meer en meer toe gebracht was geworden zich met minder goede, soms met bepaald schrale gronden tevreden te stellen, terwijl ook de „zinnelijkheid" van de ambtenaren, voornamelijk van de hoofdinspecteurs, er volgens de commissie veel kwaad aan gedaan had. „Het is „niet onder cijfers te brengen," zegt de commissie, „hoeveel „onvruchtbare arbeid door den Javaan is verricht, waar hij bloot„gesteld werd aan de bevelen dier hoofdinspecteurs, wier inzichten

„aanleidende oorzaak was tot het samenstellen van de cultuurvoorschriften „van 1887.

„Of, zonder aan deze voorwaarde tekort te doen, van de toepassing van „eene andere meer intensieve methode bij eene cultuur als de op hoog gezag „gedreven koffieteelt inderdaad betere resultaten te wachten zijn, zal boven„dien de ondervinding nog moeten leeren. Ook daarom bestaat er, naar de „overtuiging van den Gouverneur-Generaal, geen aanleiding om eene intrekking „of wijziging van de „Handleiding" van 1887 in overweging te nemen, welker „voorschriften trouwens, zooals in de Inleiding van dat geschrift is te kennen „gegeven, door de met het beheer der gouvernementstuinen belaste personen „niet blindelings te volgen, maar aan eigen nadenken en oordeel te toetsen „waren."

De Regeering had den wetenschappelijken adviseur reeds vergunning gegeven om met de door hem voorgestelde cultuurmethode: meer intensieve grondbewerking met verlichting van de planttaak, een proef te nemen in de door hem daartoe gekozen afdeeling Trenggolek (residentie Kediri), waar, naar het oordeel der bestuursambtenaren, de verplichte cultuur geen toekomst meer had, een oordeel dat de Heer Burck, op grond van zijne bevindingen bij een in Augustus 1895 daaromtrent ingesteld plaatselijk onderzoek, niet kon onderschrijven. Hij meende, dat de geringe uitkomsten, door de gouvernementskoffietuinen in Trenggalek in de laatste jaren afgeworpen, niet aan gebrek aan goeden koffiegrond, maar veeleer aan slecht planten, onvoldoende toezicht en vooral aan gebrekkige grondbewerking te moeten toeschrijven.

Voor de proef werden de door de cultuurdienstplichtigen gepresteerde arbeid wat betreft aanleg en onderhoud van nog niet vruchtdragende tuinen betaald, terwijl tijdelijk bezoldigd personeel in dienst werd gesteld voor het toezicht op de aan te leggen aanplantingen.

Een noot van het koloniaal verslag van 1899/1900, blz. 177, bevat de mededeeling, dat de proef niet aan de verwachting heeft beantwoord.

Ondanks de betere werkwijze bleek het niet doenlijk de koffiecultuur in de afdeeling Trenggalek tot nieuw leven te brengen, zoodat dan ook de gedane betalingen er niet toe leidden om bij de bevolking lust voor de cultuur op te wekken.

„en voorschriften gemeenlijk in lijnrechten strijd waren met die „hunner respectieve voorgangers."

Naar het oordeel der commissie zou een der beste middelen om tot het einddoel: „overgang van de gedwongen teelt in *volkscultuur*" te geraken, zijn: *verhooging van den inkoopsprijs* en daarna *loslating* van de gedwongen cultuur. Zij vreesde echter, indien het laatste in eens gebeurde, dat de koffiecultuur dan hetzelfde lot wachtte als de peper- en kaneelcultuur was beschoren geweest, die na opheffing van den dwang onmiddellijk werden gestaakt. Daarom stelde zij voor te breken met het beginsel van de gedwongen koffieteelt, doch voor de volledige toepassing van het beginsel een termijn te bepalen van *vijf* jaren. Gedurende dien termijn zouden dan maatregelen moeten getroffen worden om de loslating van de gedwongen aanplant, geleidelijk, zonder schokken, te doen geschieden, en de bevolking te leeren inzien, dat door eene regeling als de commissie bedoelde, de koffiecultuur haar voordeelig kan en moet worden.

De commissie wilde de cultuur vrijmaken, doch in de eerste tijden niet de gedwongen *levering* opheffen. Zij grondde deze meening niet alleen op de overweging, dat de intrekking van het monopolie aanzienlijke baten voor de schatkist zoude doen verloren gaan, welke deze op dit oogenblik nog niet missen kon, maar zij vreesde ook, dat de geheele vrije beschikking over het product niet in het belang der bevolking zou zijn. Bij de geldverlegenheid, waarin de Javaan dikwijls verkeert, zou hij, meende zij, er licht toe geraken het koffieproduct voor geringen prijs af te staan aan van de gelegenheid gebruik makende opkoopers. Ook gedeeltelijke opheffing van het monopolie in gewesten of afdeelingen, waar de gedwongen koffieteelt mocht worden ingetrokken, achtte de commissie ongeraden. En dit niet slechts om de groote bezwaren, die het ongetwijfeld ontstaan van een smokkelhandel op groote schaal in het leven zou roepen; ook om de premie, die daardoor op het moedwillig verwaarloozen van Gouvernements-aanplantingen zoude worden gesteld.

De commissie meende, dat alleen dàn het monopolie zou kunnen losgelaten worden, wanneer de aan de bevolking uitgekeerde prijs per picol zoodanig verhoogd zou zijn, dat de Gouvernements-cultuur, juister gezegd: de winst op de aan het Gouvernement geleverde koffie, slechts geringe baten voor de schatkist zou afwerpen.

In verband hiermede kwam de commissie ten slotte tot de volgende conclusiën:

a. in beginsel te besluiten tot de opheffing der gedwongen koffiecultuur;

b. regeling van den overgangstoestand, en deze te stellen op vijf jaar;

c. inmiddels dadelijke prijsverhooging tot *f* 20 per picol en behoud van de verplichte levering;

d. den overgangstoestand te doen beheerschen door de volgende bepalingen: de Inlander vrij te laten in de keuze van den grond en in de manier waarop hij wil planten; de inlandsche bevolking, die zich uit vrije beweging in het gebergte ver van de dessa vestigt om daar koffie te planten, vrijdom of verlichting van lasten te verleenen.

De Staatscommissie was van meening, dat dit de eenige middelen waren om aan het Gouvernement blijvende inkomsten uit de koffiecultuur te verzekeren; de tot standkoming eener volkscultuur te verwezenlijken; op den toenmaligen voet voortgaande, achtte zij den ondergang der gouvernementskoffiecultuur onvermijdelijk. Wat speciaal de overgangsperiode betreft, bracht zij nog de volgende punten onder de aandacht der regeering:

Uitgifte van woeste gronden aan particulieren behoort ondergeschikt te worden aan de belangen der koffiecultuur van de bevolking; gelegenheid tot inlevering van het product moet zoo gemakkelijk mogelijk worden gemaakt; voorschot op den oogst van het loopende jaar dient door het Gouvernement te worden verstrekt; de mogelijkheid moet gegeven worden aan Inlanders, die gouvernementskoffie-aanplantingen overnemen om van den grond erfelijk individueele bezitters te worden; bij gemis aan communicatie middelen met het gebergte, waar de Inlander koffie wil planten, die wegen in vrijen arbeid aan te leggen; op groote schaal aan het herbosschen te gaan; de controleurs, die met het toezicht en de leiding belast worden, niet over te plaatsen; het algemeen toezicht op te dragen aan de Hoofden van Gewestelijk bestuur; en de betrekking van Hoofdinspecteur of inspecteur op te heffen.

Een lid der commissie, de oud-resident Wessels, bracht een afzonderlijk advies uit, waarmede de overige leden zich niet vereenigen konden. Dit advies strekte tot vrijlating der koffiecultuur

op Java en Madoera en tevens om aan de Inlandsche bevolking de geheele vrije beschikking te geven over haar product. Maar daarnevens den Staat ook koffieplanter te laten blijven en dan dien staatslandbouw te doen drijven in vrijen arbeid en met speciaal niet ambtelijk personeel. Hij wenschte dan ook uitbreiding aan dien Staatslandbouw te geven door aanleg van nieuwe tuinen, de bereiding en sorteering van het product der bestaande aanplantingen te doen plaats hebben door de particuliere industrie; de gouvernementskoffietuinen, die voor onderhoud door den Staat niet in aanmerking komen, òf in industrieel bezit af te staan aan Inlandsche particulieren òf te verhuren aan Europeanen òf af te schrijven en tot het Staatsdomein terug te brengen.

Noch het rapport van de Staatscommissie, noch het afzonderlijke advies van den oud-resident Wessels vonden in Indië veel bijval. Van een loslating der dwangcultuur wilde men niets weten. De baten der gedwongen koffiecultuur konden niet gemist worden.

„Het zwaartepunt van het vraagstuk der Gouvernementskoffie-„cultuur heeft zich verplaatst," schreef de Gouverneur Generaal 19 Mei 1891 aan den minister, „en moet thans voornamelijk gezocht „worden in den stand onzer Indische geldmiddelen. De stand van „het budget moet noodwendig op de oplossing van dat vraagstuk „een overwegenden invloed uitoefenen, al wordt zij daardoor „niet geheel en al beheerscht.

„Met de werkelijkheid voor oogen gaat het niet aan het laatste „overblijfsel van het door den Commissaris-Generaal van den Bosch „opgetrokken gebouw te sloopen, zonder iets beters daarvoor in „de plaats te geven.

„De zaak dient in een ander licht beschouwd te worden dan „vroeger, nu de bovenbedoelde bate verdwenen is en de zorgvolle „vraag zich op den voorgrond dringt of Indië door eigen middelen „in den vervolge nogwel in zijn behoeften zal kunnen voorzien. „Het antwoord op die vraag acht de Directeur van Financiën „afhankelijk van de inkomsten uit de koffiecultuur, die hij in „zekeren zin beschouwt als de sluitingspost in de koloniale „begrooting".

De richting die de commissie aangaf, zou volgens alle Indische adviseurs tot ongewenschte uitkomsten voeren. Niet alleen zou

de verwezenlijking der denkbeelden van de commissie den Lande op een uitgaaf van ongeveer $3^1/_2$ millioen 's jaars komen te staan, maar bovendien zouden de voorgestelde maatregelen, ofschoon het nut van enkele daarvan niet ontkend werd, nooit kunnen leiden tot het daarmede beoogde doel: de vervanging van den Staatsdoor een vrije *volkskoffiecultuur*.

Wel wilde men ook in Indië den dwang zooveel mogelijk opheffen of verzachten, maar men wenschte een *geleidelijke* opheffing van de verplichte teelt, naarmate de vrije cultuur zich ontwikkelde, en niet een plotseling loslaten van den cultuurdwang op een oogenblik, dat het bewijs nog moest geleverd worden dat de maatregelen, door de Staatscommissie aangeprezen, doel zouden treffen. Het inslaan van een anderen weg zou gelijk staan met het ondernemen van een waagstuk, waartoe de Regeering, hoe goede verwachtingen zij ook mocht koesteren van de deugdelijkheid der aangegeven middelen, niet mocht overgaan.

Men wilde dan ook niet, zooals de Staatscommissie, het oog slechts gericht houden op een toekomstige intrekking van de dwangcultuur, maar verbetering aanbrengen in het bestaande stelsel door den weerzin der bevolking weg te nemen tegen den gedwongen aanplant van koffie. En dit zou alleen kunnen geschieden door te voorzien in het groote gebrek van de toenmalige regeling, volgens welke de bevolking geen betaling kreeg, wanneer zij die het meest noodig had. De inlander, in den regel van geld verstoken, zou weinig genegen zijn een gewas te teelen zooals koffie, dat hem eerst in het 3de, 4de of 5de jaar de onzekere kans op het verkrijgen van eenig product kan geven, en hem bijgevolg noodzaakt gedurende 2, 3 of 4 jaren van andere inkomsten te leven. Daarom zou de door de Staatscommissie voorgestelde prijsverhooging noch den weerzin tegen de gedwongen cultuur wegnemen, noch een aansporing zijn tot bevordering van de vrije teelt. Bovendien zou het euvel bestendigd blijven dat de planters, door het nemen van voorschotten op de later te ontvangen oogstgelden aan woekeraars worden overgeleverd.

Betaling van den *arbeid*, zoo niet dagelijks, dan toch bij termijnen, en zulks afgescheiden van den inkoopsprijs bij de inlevering van het product, lag in de bedoeling van de Regeering om de belangstelling van den planter in de resultaten van zijn werkzaamheid levendig te houden. De uitgaven zouden ruimschoots vergoed worden door toeneming van het koffieproduct, terwijl de

loonsuitkeering voor den verrichten *arbeid* een prikkel zou zijn, tot verbetering en uitbreiding der bestaande benevens tot aanleg van nieuwe vrije aanplantingen.

De verhooging van den inkoopsprijs, aldus werd er geredeneerd, zou de bestaande ongelijkheid in de betaling niet wegnemen. In rijke koffiestreken, waar de planter reeds een voldoend plantloon in den inkoopsprijs van koffie vindt, zou zij hem nog wat meer geven en hem daardoor wellicht aansporen de aanplantingen uit te breiden, doch in de minder rijke [12 van de 17] koffieproduceerende gewesten] zou de bevolking in weerwil van de verhoogde betaling tegen onvoldoend loon blijven werken.

En wat de leiding der koffiecultuur betreft, die de Staatscommissie uit handen van een hoofdinspecteur wilde nemen, achten de Indische adviseurs, dat er niet alleen *algemeene*, maar vooral *deskundige* leiding moest bestaan. De Directeur van Binnenlandsch Bestuur en met hem de Raad van Indië wenschte de leiding der koffiecultuur toe te vertrouwen aan den Inspecteur van het boschwezen; beide cultures waren toch volgens dien hoofdambtenaar zoo na met elkaâr verwant, dat leiding ervan in ééne hand raadzaam moest worden geacht.

Het lid van den Raad van Indië, Mr. Bergsma, bracht hieromtrent een afzonderlijk advies uit Hij vond het een verwerpelijk denkbeeld de leiding der Gouvernementskoffiecultuur op te dragen aan den inspecteur van het boschwezen. Volgens hem verdiende het de voorkeur de koffiecultuur geheel te laten in handen van het binnenlandsch bestuur. Hiermede vereenigde de Gouverneur-Generaal zich in zooverre, dat hij niet geneigd was om aan den algemeenen chef een lageren titel en een mindere bezoldiging te geven, dan de hoofdinspecteur tot dusver genoten had. Met het oog op den omvang en het gewicht der hem toegedachte werkzaamheden vond hij dit minder gewenscht.

Hadden het rapport en de voorstellen der Staatscommissie in Indië weinig bijval gevonden, de Indische adviezen vonden dit evenmin in Nederland. Het werd voor den Minister van koloniën (baron van Dedem) een moeilijk geval

Het bracht hem er toe bij zijn begrooting het volgende voorstel te doen:

1°. $1^1/_2$ millioen toe te staan voor bijslag aan de planters, die in den *f* 15 koffieinkoopsprijs zelfs niet in geringe mate een

belooning vonden voor den gepresteerden arbeid, en tevens voor buitengewoon personeel;

2°. de verplichte levering op te heffen; waar de gedwongen cultuur niet bestaat of niets beteekent;

3°. aanstelling van een hoofdinspecteur voor boschwezen en koffiecultuur te zamen.

Na een uitvoerig debat in de Tweede Kamer der Staten-Generaal (23 en 24 November 1892) werd ten slotte het resultaat bereikt, dat de minister *f* 500.000 in plaats van *f* 1.500.000 kreeg voor het eerste hier bovengenoomde doel; dat sub. 2 onveranderd bleef, en sub. 3 vervangen werd door het aanstellen van een *wetenschappelijk adviseur voor de koffiecultuur met een adjunct*, ingevolge een amendement van de Commissie van rapporteurs, die de voorgestelde combinatie van boschwezen en koffiecultuur onraadzaam achtte, doch bij de leiding der cultuur ook rekening wenschte te houden met de eischen van de wetenschap.

Tegelijkertijd werd door de Kamer aangenomen een motie van het lid van Houten, luidende:

„De Kamer, overwegende dat het koffiemonopolie aan de ont-
„wikkeling der vrije koffiecultuur van de Inlandsche bevolking in
„den weg staat; dat de tot dusver gebruikelijke wijze van betaling
„der bij de Gouvernementskoffiecultuur gepresteerde diensten noch
„algemeen aan de bevolking eene ook zelfs bij benadering voldoende
„belooning verzekert, noch haar een voldoenden prikkel geeft om
„de best mogelijke opbrengst, zoo in hoeveelheid als in hoedanigheid
„te erlangen; dat, om aan de eischen van het Regeeringsreglement,
„van de billijkheid en van goede beginselen van landcultuur te
„voldoen, hetzij de voor Gouvernementscultuur gepresteerde diensten
„naar hare marktwaarde behooren te worden betaald, of wel de
„koffiegronden tegen eene — behoudens remissie bij misgewas —
„vaste betaling in geld of levering van koffie aan het Gouver-
„nement, als landrente of pacht, aan de bij hunne cultuur
„betrokken bevolking, of met hare toestemming, waar deze noodig
„geacht wordt, aan Inlandsche of Europeesche ondernemers
„behooren te worden in gebruik gegeven, noodigt de Regeering
„uit geleidelijk er naar te streven:

„1e. dat het koffiemonopolie worde opgeheven, en

„2e. dat, met wijziging der thans gebruikelijke regeling der
„exploitatie, de koffiegronden naar gelang der omstandigheden op

„eene der bovenomschreven wijze voor den staat productief worden „gemaakt en gaat over tot de orde van den dag."

Deze motie werd door de Kamer met 35 tegen 29 stemmen *aangenomen*.

De Kamer had daarmede de richting aangegeven, die zij vermeende, dat ten aanzien van de koffiecultuur moest gevolgd worden, n. l.: behoorlijke betaling van den arbeid der koffieplanters en geleidelijk streven naar opheffing van het koffiemonopolie. Aan het eerste trachtte men tegemoet te komen door den bijslag. Voor het overige heeft zij nog geen uitwerking gehad. Minister van Dedem verklaarde zich bij de motie nêer te leggen en zijn opvolger, Mr. Bergsma, zeide haar te accepteeren in beginsel. Daarbij is het gebleven en tot nu toe werd er geen begin van uitvoering aan gegeven, dan alleen de intrekking van de cultuur en van het monopolie in de residentiën Bantam, Krawang, Japara en Rembang, waar de productie sedert tal van jaren weinig of niets beteekende.

Het feit, dat de bevolking in vele streken nog groote voordeelen uit de koffiecultuur trekt en de schatkist de baten ervan nog niet missen kan, heeft de achtereenvolgende Regeeringen tot nog toe doen aarzelen om in deze een stap verder te gaan en het is nog maar eenige jaren geleden (1897) dat Minister Cremer verklaarde:

„Opheffing der Gouvernementskoffiecultuur, zonder dat zich „een vrije cultuur ontwikkeld heeft, die aan de bevolking de „voortduring verzekert van de inkomsten, die zij thans uit de „Gouvernementscultuur trekt, en zonder maatregelen, die aan de „schatkist vergoeding schenken voor wat haar zou ontvallen, „zou niet te verdedigen zijn."

De volksvertegenwoordiging had *f* 500.000 toegestaan voor bijslag aan de planters, die in den *f* 15 inkoopsprijs geen belooning vonden voor den gepresteerden arbeid, en tevens voor buitengewoon personeel.

Dit nieuwe stelsel moet dus nu worden toegepast.

Het koloniaal verslag van 1892 zegt daaromtrent het volgende:

„De sedert de laatste jaren aan de orde zijnde vraag, wat der „Regeering te doen staat om met betrekking tot de inlandsche „koffieteelt op Java tot een beteren toestand te geraken, is gebleken „nog niet voor oplossing vatbaar te zijn.

„De Indische Regeering zal voortgaan de noodige gegevens te

„verzamelen, in de eerste plaats om tot juister kennis te komen
„van den voor de koffiecultuur geschikten, nog beschikbaren
„domeingrond en van hetgeen er te doen valt om de geschiktheid
„van den bodem voor die cultuur, waar zij verloren ging, te doen
„herleven, en verder ter beantwoording van de vraag hoe, in
„verband met de groote voordeelen aan concentratie der gouver-
„nementscultures verbonden, haar arbeidsveld het doelmatigst te
„begrenzen zal zijn. Intusschen is bij de Indische begrooting
„van 1890 de gelegenheid geopend om eenige wenschelijk geachte
„maatregelen te nemen. Daarbij is namelijk een crediet toegestaan
„van *f* 500.000 om daaruit 1e met behoedzaamheid, wat betreft de
„vereischte waarborgen voor deugdelijke toepassing in streken,
„waar de bestaande betaling van *f* 15 per ingeleverden picol, met
„het oog op de eischen van art. 56 van het Regeeringsreglement,
„den planter te weinig verschaft, aan dezen, voor aanplant en
„onderhoud, gedurende de eerste jaren, een bijslag te geven ter
„aanvulling van hetgeen er aan eene behoorlijke vergoeding ont-
„breekt; en 2e. herbewoudingen te doen geschieden, waar die
„wenschelijk blijken, ten einde den grond zijne geschiktheid om
„koffie voort te brengen te doen terug erlangen. Uit den aard
„der zaak zal de sub. 1e bedoelde bijslag beperkt moeten worden
„tot die gronden, waarop de cultuur aan het Gouvernement
„nog eene voldoende bate blijft beloven.

„Bestaat er uitzicht, dat vrijwillige planters op gezegden voet
„te vinden zullen zijn, voorzoover dat niet gelukt, dan zal de bijslag
„aan hen, aan wie de cultuur wordt opgelegd, worden gegeven.

„In streken, waar nieuwe aanplant zonder bijslag als boven-
„bedoeld, niet zou mogen worden opgelegd en zoodanige bijslag
„niet wenschelijk wordt geacht, zal de gouvernementsaanplant
„moeten worden gestaakt. Voorts is in beginsel aangenomen
„om daar, waar de gouvernements-koffiecultuur niet bestaat of
„niet wordt in stand gehouden, doch wellicht bij loslating van
„de verplichte levering eene vrije volkscultuur zich zou kunnen
„ontwikkelen, de verplichting tot levering op te heffen, voorzoover
„dit kan geschieden met handhaving van die verplichting in de
„streken, waar zij in stand moet blijven. De eerste stap in deze
„nieuwe richting zal uit den aard der zaak met de noodige om-
„zichtigheid moeten plaats hebben."

„In verscheidene streken, waar de teelt van den op Java inheemsch
„geworden koffieheester allengs blijkt niet genoegzaam loonend

„te zijn, zal wellicht eene betere toekomst zich openen door het „beproeven van de teelt van Liberia-koffie, welke soort aan den „bodem mindere en aan het klimaat andere eischen stelt dan de „gewone koffie en ook beter de bladziekte weêrstaat. Tot dusver „evenwel nam die soort onder de opgelegde bijplantingen slechts „eene zeer bescheiden plaats in, maar blijkens eene mededeeling „van October j.l. heeft de Indische Regeering, gelet ook op de „ervaring door particuliere ondernemers ten deze reeds opgedaan, „den directeur van binnenlandsch bestuur te kennen gegeven er „in beginsel geen bezwaar meer tegen te hebben dat, bij het „ontwerpen van de jaarlijksche zoogenaamde voorstelstaten tot „bijplanting op hoog gezag, met de kansen voor Liberia-koffie op „terreinen, waar de teelt van gewone koffie teleurstelling geeft, „voortaan worde rekening gehouden en dat van bestuurszijde de „Liberiacultuur, waar zij slagen kan, ook aangemoedigd worde als „vrijwillige teelt van den inlander."

De verwachtingen omtrent het *bijslagstelsel* waren in den aanvang bij velen hooggespannen.

De planters kregen nu een behoorlijke betaling voor hun arbeid en daarmede zou het geliefdkoosde denkbeeld *„volkskoffiecultuur"* dan toch eindelijk verwezenlijkt worden.

De wetenschappelijke adviseur, Dr. Burck, schreef omtrent dit stelsel in het tijdschrift van het Binnenlandsch Bestuur 15de deel, afl. 2, 3, blz. 125: „Voor nagenoeg allen, die op hoog gezag „planten, was de koffiecultuur nu reeds sedert jaren een groote „druk, een zware belasting, waarbij beslag werd gelegd op den „arbeid en tijd van eene bevolking, die al te zeer hare werkkrachten „noodig heeft om door productieven arbeid in haar onderhoud te „voorzien. Geen wonder dan ook, dat van alle zijden werd aange„drongen op intrekking om aan dien treurigen toestand een einde „te maken met het gevolg, dat de koffiecultuur, van jaar tot „jaar, met reuzenschreden achteruitging en een algeheele ondergang „reeds in 't vooruitzicht lag.

„Het bijslagstelsel heeft nu daaraan paal en perk gesteld. „De groote onbillijkheden ten opzichte van de bevolking zijn „opgeheven. Het gevaar, dat een cultuurdienstplichtige schade „lijdt bij de teelt van koffie bestaat niet meer. Ieder, die in ver„plichten cultuurdienst koffie plant, is thans zeker van een be„hoorlijk dagloon. Het aantal dagen daaraan besteed is voor elke

„dessa berekend; zoomede het dagloon daarvoor verkregen bij de „inlevering van koffie.

„Men weet welke desa eene tegemoetkoming noodig heeft en „hoe groot deze zijn moet om het dagloon bij de teelt van koffie „gelijk te maken aan dat bij de cultuur van gewassen van eigen „landbouw. De enorme vrijstelling van cultuurdienst, waardoor „in eene soort van koortsachtige overijling de koffiecultuur dreigde „ten gronde te gaan, werd er door tegengehouden en de gelegen- „heid werd mee gegeven om met de vereischte kalmte en met „het noodige overleg te onderzoeken, welke de oorzaken waren „van dien enormen achteruitgang en wat er gedaan moest worden „om in dien toestand verbetering te brengen. Zoo is het bijslagstelsel „een groote weldaad voor de bevolking en terzelfdertijd een slag- „boom aan den algeheelen ondergang in den weg gesteld.

„*Om het op zijn ware beteekenis te schatten, hebben wij ons „slechts een oogenblik voor te stellen, dat het plotseling werd inge- „trokken, thans nu wij niet meer als voorheen* VERMOEDEN, *maar „*ZEKER WETEN *het* ONDERZOEK *naar de verhouding tusschen arbeid „en loon heeft het ons geleerd dat* 100.000 *à* 120.000 *menschen, „schade lijden bij de teelt van koffie. Wie zou onder die omstandig- „heden de dwangcultuur nog willen verdedigen?*"

Toen men echter meer en meer het bijslagsysteem ging toepassen, men aan het rekenen toog, daalde allengs het enthousiasme voor het nieuwe stelsel. Ten einde het Gouvernement een zekere winst per picol koffie te verzekeren en binnen de perken te blijven van het op de Begrooting toegestane bedrag van *f* 500.000, had men de koffieproduceerende gronden naarmate hunner gemiddelde opbrengst in drie klassen verdeeld en van elke klasse een zeker surplus boven de te betalen koffieprijs van *f* 15 toegekend. Het bleek nu echter dat de planters, die het *minst* voordeel van de koffie genoten, den *minsten* bijslag kregen en omgekeerd, *dus juist hetzelfde resultaat, waarom het voorstel van de Staatscommissie om den inkoopsprijs der koffie te verhoogen tot f 20 was afgekeurd.*

In eene redevoering in de vergadering der Tweede Kamer van 19 November 1896 toonde de afgevaardigde graaf van Limburg Stirum dit glashelder aan en gaf daarmede vrijwel den doodsteek aan het bijslagstelsel.

„De Regeering", zei hij, „door een gevoel van billijkheid gedreven, „verkoos het bijslagstelsel boven een eenvoudige verhooging van

„den inkoopsprijs per picol. Aan de cultuurdienstplichtigen, die „weinig koffie inleveren, zou die verhooging geen noemenswaardig „voordeel geven, terwijl zij, die *veel* koffie in 's lands pakhuizen „brengen, bovenmatig zouden worden bevoordeeld."

„Bij het bijslagstelsel daarentegen zou de spreuk „loon naar „werken" *indien niet geheel, dan toch gedeeltelijk* tot haar recht „komen".

„In het koloniaal verslag van 1896 lees ik omtrent den bijslag: „Waar het bij de becijferingen bleek, dat de daartoe gevorderde „betaling (inkoopsprijs ad *f* 15 bijslag) *f* 30 per picol zou over- „schrijden, en de bijslag dus meer dan *f* 15 per picol zou moeten „bedragen, werd het bedrag van den bijslag per cultuurdienst- „plichtige verminderd naar de verhouding van den als maximum „toe te kennen bijslag van *f* 15 per picol".

Bij de Memorie van Antwoord waren overgelegd twee tabellen, als voorbeelden hoe men den bijslag in Indië berekend had. Daarin kwamen o. a. 4 kolommen voor, bevattende:

kolom 10: hoeveel volgens de becijferingen de bijslag per cultuurdienstplichtige zou moeten bedragen om hem voor zijn arbeid ten behoeve van de verplichte koffiecultuur gelijke verdiensten te verschaffen als de teelt van het meest voorkomend eigen gewas hem oplevert,

kolom 11: „hoeveel bij toekenning van den in de voorgaande kolom vermelde bijslag de cultuurdienstplichtige per picol koffie zou moeten ontvangen",

kolom 12: „daar als inkoopprijs *f* 15 per picol wordt te goed gedaan, zou derhalve om den cultuurdienstplichtigen het in de voorgaande kolom vermeld bedrag te doen ontvangen, de bijslag onderstaande som per picol moeten bedragen",

kolom 13: „bedrag van den toegelegden bijslag per cultuurdienstplichtige (daar als beginsel is aangenomen om niet meer dan *f* 15 per picol als bijslag te goed te doen,) is overal, waar in de voorgaande kolom een hooger cijfer staat uitgetrokken, het bedrag van den bijslag per cultuurdienstplichtige gereduceerd naar reden van gemeld maximum."

Naar aanleiding van die tabellen merkte de afgevaardigde van Limburg Stirum omtrent de billijkheid van het bijslagsysteem het volgende op:

„Een cultuurdienstplichtige, die voor zijn persoon met *f* 1,85 „geholpen zou zijn, wat per picol *f* 25 maakt, ontvangt ook *f* 1.85.

„Dit geldt eveneens voor hen, die met *f* 2.07, *f* 1.44, *f* 1.24 en *f* 1.00 „goed betaald zijn. Maar de koffieplanter, die *f* 3.47 zou moeten „ontvangen om de cultuur voor hem „loonend" te doen zijn „[dus *f* 56 per picol] ontvangt slechts *f* 1.27, dus *minder* dan „zij, die slechts aanspraak kunnen maken op *f* 2.07 of *f* 1.44. „De man, die per picol *f* 38 zou moeten hebben, krijgt *f* 1.50, „d. i. 30 cents minder dan hij die *f* 31 per picol behoeft om uit „te komen. Toch is hij er nog goed aan toe in vergelijking van „den planter die *f* 56 per picol zou moeten ontvangen, want „deze moet zich met *f* 1.05 tevreden stellen.

„Naarmate de cultuurdienstplichtige op *meer* aanspraak heeft, „ontvangt hij dus *minder*. Zoo vindt men in de tabellen ook „aangegeven, dat lieden die *f* 2.40, *f* 1.90, *f* 2.25 moeten ont- „vangen, deze sommen ook uitbetaald krijgen.

„De Minister zegt dan ook in een noot in het gedeelte over de „koffie handelende van het koloniaal verslag van 1896: Deze „reductie, noodzakelijk omdat de schatkist door de toekenning „van den bijslag van meer dan *f* 15 per picol nadeel zou kunnen „lijden, brengt echter teweeg, dat de cultuurdienstplichtigen, die „op goede terreinen planten en een vrij goed product oogsten, in „vele gevallen zich een hoogeren bijslag zien toegelegd dan anderen, „die bijna geen product krijgen.

„Tabel II geeft cijfers van hetgeen gemiddeld per cultuurdienst- „plichtige aan bijslag genoten wordt. Ik vind daar hoogere en „lagere maar de lagere zijn in de meerderheid. Is *f* 2.56 per jaar „al niet bijster veel voor 60 dagen arbeid, *f* 1.18 is al bitter „weinig. Maar wat te denken van cijfers als *f* 0.84, *f* 0.61, *f* 0.54 „ja, van *f* 0.41 en *f* 0.29. Men had veel verstandiger gedaan om „eenvoudig den inkoopsprijs per picol te verhoogen. Men deed „het niet, omdat het de bestaande onbillijkheid nog grooter zou „maken. De planters, die reeds voldoende betaald worden, zouden „te veel, die niet genoeg krijgen, zouden toch nog te weinig „ontvangen. Daarom dus het bijslagstelsel, daarbij zouden „zulke onbillijkheden niet kunnen voorkomen. Instede van „ze weg te nemen, heeft dit stelsel integendeel de onbillijk- „heden nog verscherpt. Ik ga zelfs verder en geloof, dat men „er de gouvernementskoffiecultuur bij den Javaan nog gehater „mee zal maken, dan zij hem reeds is. Men heeft den Javaan „gezegd: „gij ontvangt te weinig voor uwen arbeid in de gouver- „nementskoffietuinen, wij zullen u bijslag geven, naarmate gij dus

„te weinig ontvangt, naar die mate zullen wij u meer betalen". „Heerlijk", denkt de Javaan. Nu ziet men evenwel het *tegenover-* „*gestelde* gebeuren. Wat moet de Javaan daarvan denken? Hij „begrijpt er eenvoudig niets van. Een eenvoudige verhooging „van den inkoopsprijs zou hem billijk zijn voorgekomen, ook waar „zijn buurman daarvan allicht meer dan hij had geprofiteerd. „Maar voor *meer* werk, bij grootere winstderving *minder* vergoeding „te ontvangen, dat is hem een raadsel; gelijk het ook mij is. „Een toestand als deze kan niet anders dan zijn wantrouwen „jegens het Gouvernement en zijne dienaren doen toenemen. De „wijze van toepassing van den bijslag is een nieuwe illustratie „van hetgeen door den heer Keuchenius reeds in 1896 is gezegd: „onze koloniale geschiedenis is . . . eene aaneenschakeling van „onvervulde toezeggingen en niet nageleefde bepalingen."

Men was in vele streken met den bijslag begonnen toen men tot de minder bemoedigende ontdekking kwam, door den afgevaardigde Mr. Graaf van Limburg Stirum zoo helder uiteengezet.

Tegenover de koffieplantende bevolking had het Gouvernement zich dus reeds voor eenige jaren verbonden; die overeenkomsten moesten eerst afgeloopen zijn alvorens aan het bijslagstelsel een einde kon gemaakt worden.

Het Koloniaal Verslag van 1897/1898 maakt hiervan in deze bewoordingen gewag:

„Wat het oordeel van den Gouverneur-Generaal over het bijslag- „stelsel betreft, de Landvoogd betwijfelt of de bijslagproef volgens „de tot dusver gevolgde beginselen, ter uitvoering strekkende „van de in 1893 door het opperbestuur voorgestane inzichten, „zelfs bij toepassing gedurende nog ettelijke jaren, ten opzichte „van de *verplichte* cultuur wel tot het beoogde doel zal leiden, „hetgeen echter niet in zich sluit dat het wenschelijk of zelfs „mogelijk wordt geacht reeds nu te beslissen dat op de voor „bijslag noodige fondsen niet meer bij de begrooting zal worden „gerekend.

„De Gouverneur-Generaal wijst er namelijk op, dat voor ver- „schillende terreinen bijslag is toegekend gedurende de eerste drie „jaren van aanleg van koffieplantsoenen, zoodat de billijkheid „tegenover de bevolking gebiedt de daaromtrent eventueel gedane „beloften na te komen en althans niet tot intrekking van den „bewusten begrootingspost over te gaan alvorens de laatste ter-

„mijnen van de in uitzicht gestelde tegemoetkoming zijn „uitbetaald."

Ook meende de Gouverneur-Generaal, dat wellicht nog in een andere wijze van bijslagtoekenning bij de verplichte cultuur het middel kan gevonden worden tot wegneming van de bezwaren, die in verschillende streken aan het stelsel kleefden, en wel door het toekennen onder zekere voorwaarden van eene tegemoetkoming per bouw gedurende de drie eerste levensjaren van het plantsoen, zooals reeds op kleine schaal hier en daar gevolgd was ter aanmoediging van de monosoekocultuur.

Zijne Excellentie wilde echter de vraag of en in hoever dit stelsel ten aanzien der verplichte cultuur navolging verdiende eerst aan de orde te stellen, wanneer met voldoende zekerheid verwacht kon worden, dat die werkwijze in de praktijk aan de verwachting beantwoordde.

In het Koloniaal Verslag van 1898 werd de waardeloosheid van het bijslagstelsel ruiterlijk erkend:

„De bijslagproef in de laatste jaren toegepast volgens de in „1893 door het Opperbestuur aangegeven beginselen, heeft niet „beantwoord aan de verwachtingen.

„De bedoeling was den bij de Gouvernementskoffiecultuur inge„deelde Inlander in dessa's, waar de inkoopsprijs alleen geen vol„doende vergoeding verschafte en toch nieuwe aanplanting van „koffie wenschelijk was te achten, voor zijne in cultuurdienst ver„richte werkzaamheden voor aanleg en onderhoud van nog niet „vruchtdragend plantsoen zekere betaling te doen genieten. Het „daarmede beoogde doel werd niet bereikt, en zoo ziet de Regee„ring zich wêer voor de vraag geplaatst, welke weg onder de „tegenwoordige omstandigheden, nu de marktprijs zooveel ongun„stiger is geworden, behoort te worden ingeslagen om de in de „14 Gouvernementsresidenties van Java, waar de inlander koffie „teelt en nog aan de verplichte levering is onderworpen bij hem „den lust voor die cultuur te doen toenemen. Het overleg hier„omtrent met de Indische Regeering is nog niet ten einde gebracht. „In afwachting dat omtrent de verder ten aanzien van de Gouver„nementskoffiecultuur te volgen gedragslijn eene beslissing zal „kunnen worden genomen, ligt het in de bedoeling de bijslagproef „op den tot dusver gevolgden voet, d. i. ten aanzien van het in „cultuurdienst aan te leggen en te onderhouden jong plantsoen „na afloop van het cultuurjaar 1897/98 niet verder voort te zetten

„dan voor zoover de aan de bevolking in uitzicht gestelde betalingen „dit vorderen, maar daarentegen op behoedzame wijze met eene „andere toepassing van het bijslagstelsel voort te gaan op den „voet als waartoe in 1896/97, zooals verleden jaar is medegedeeld, „reeds in zeer enkele gevallen machtiging werd verleend, n.l. om „tot aanmoediging van de vrijwillige koffiecultuur, aan Inlandsche „contractanten, onder zekere voorwaarden, eene tegemoetkoming „per bouw gedurende de eerste drie levensjaren van het tot „stand te brengen plantsoen toe te kennen."

Thans zijn in 1900 de verbindtenissen met de koffieplantende bevolking ten aanzien van den bijslag afgeloopen, en is het stelsel, althans voor de verplichte koffiecultuur, ingetrokken; geen bijslag wordt meer toegekend.

Ten aanzien van de vrijwillige teelt worden de proeven hierboven bedoeld echter voortgezet, en, naar het schijnt, met gunstigen uitslag.

Wat de *verplichte* cultuur aangaat, wordt nu wêer zonder bepaald systeem gewerkt. Deze is door het met buitenlandsch verlof gaan van den wetenschappelijken adviseur, Dr. Burck, zelfs zonder hoofdleiding, alleen de hem vroeger ondergeschikte ambtenaren (een adjunct-adviseur en twee controleurs) zijn nog in functie; de plaats van Dr. Burck is onvervuld gebleven.

Men is thans dan ook even ver als eenige jaren tevoren. Neen, men is veel verder van de wijs, veel verder verwijderd van het ideaal „een volkskoffiecultuur", dat velen gemeend hebben met het bijslagstelsel te zullen bereiken, want jaren lang heeft men nu de koffieplantende bevolking aan directe betaling, zij het dan ook onvoldoende, voor haar arbeid gewend, en thans op eens moet zij al dat werk wêer kosteloos verrichten!

Het moment is nu aangebroken, waarop Dr. Burck als op iets verschrikkelijks zinspeelde met de woorden: „Om het bijslagstelsel „op zijn ware beteekenis te schatten, hebben wij ons slechts een „oogenblik voor te stellen, dat het plotseling werd ingetrokken, „thans nu wij zeker weten dat 100000 à 120000 menschen schade „lijden bij de teelt van koffie. Wie zou onder die omstandigheden „de dwangcultuur nog willen verdedigen?"

De wetenschappelijke adviseur is hierop echter bijtijds bedacht geweest, en heeft in 1897 een uitgebreid voorstel ingediend tot regeling der Gouvernementskoffiecultuur, waarbij het bijslagstelsel met succes zou kunnen vervangen worden. Trouwens met hoeveel lof dr. Burck ook over dat stelsel gewaagt, zoo heeft hij

het toch nimmer beschouwd als een maatregel in staat om de Gouvernementskoffiecultuur weder uit haar verval op te heffen. Evenmin vond hij het een middel om te geraken tot een geleidelijken overgang van de gedwongen tot de vrijwillige cultuur. Volgens hem was het meer een tijdelijke maatregel, die dienen moest om de cultuur te behoeden voor verder verval; totdat meer afdoende middelen zouden beraamd en aangewend zijn om haar geleidelijk op te heffen (Kol. Verslag 1897/1898 blz. 200).

De regeling, door dr. Burck voorgesteld, komt in hoofdzaak neer op het volgende [1]):

Ten aanzien der *verplichte* cultuur dienen de dessa's die door eene of andere omstandigheid niet in 't bezit zijn van een plantsoen van voldoende uitgestrektheid om een loonende cultuur te kunnen drijven, door *bizondere* maatregelen zoo spoedig mogelijk weêr in 't bezit daarvan te worden gesteld. Is dit doel bereikt, dan kan verder uitgemaakt worden hoeveel boompjes ze jaarlijks hebben bij te planten om het plantsoen voltallig te houden.

De bijzondere maatregelen bestaan dan in het betalen van een bijslag totdat de dessa uit haren tuin voldoende product trekt om den bijslag te kunnen missen — of wel en dit prefereert dr. Burck omdat de bezwaren, die alsnog aan de koffiecultuur verbonden zouden blijven, worden weggenomen en binnen niet al te langen tijd van de dwangcultuur een loonende volkscultuur zou te maken zijn — men stelle den cultuurdienstplichtige die daartoe genegen is, in de gelegenheid in den kortst mogelijken tijd $^1/_4$ bouw te ontginnen, te beplanten en ook te onderhouden zoo lang de boompjes nog geen vrucht dragen, tegen behoorlijke schadeloosstelling. Is de aanplant vruchtdragend, dan wordt de planter vrijgesteld zoolang zijn plantsoen in leven blijft, en heeft hij jaren achtereen geen verdere cultuurarbeid te verrichten dan het onderhoud van zijn plantsoen en den pluk en de bereiding. Moet zijn plantsoen worden afgeschreven, dan wordt hem op nieuw eene tegemoetkoming gegeven voor den aanleg van een nieuwen tuin.

Ten aanzien der *vrijwillige* cultuur (monosoeko) dient in de eerste drie jaren voor de aan den aanleg en het onderhoud van een koffietuin ten laste gelegden arbeid betaald te worden, terwijl de aanplantingen onder contrôle en leiding moeten staan van de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur. Evenals voor de dessa's,

---

[1]) Tijdschr. voor het B. B. 15de Deel, afl. 2 en 3.

die nog zijn ingedeeld, moet de wijze van aanleg en onderhoud voor elk terrein worden opgemaakt door de plaatselijke ambtenaren, in overleg met den wetenschappelijken adviseur.

Omtrent deze door Dr. Burck voorgestelde regeling berichtte het Koloniaal Verslag van 1897-98, dat zij met het daaromtrent door den Directeur van Binnenlandsch Bestuur uitgebrachte advies bij den Raad van Indië aanhangig was. De uitslag schijnt ongunstig geweest te zijn, ten minste in het volgende Koloniaal Verslag vindt men vermeld dat de minister het met den Gouverneur-Generaal eens is dat het geen aanbeveling verdient de reorganisatie van de Gouvernements Koffiecultuur te beproeven volgens bedoelde denkbeelden van den wetenschappelijken adviseur.

Intusschen werd door de Indische Regeering in November 1898 met de residenten der 14 nog onder het monopolie vallende gewesten in overleg getreden omtrent een regeling ter verkrijging van koffie. Deze voorloopige gedragslijn komt op het volgende neêr: *dat de gedwongen cultuur, al of niet met opheffing van de verplichte levering, in de onbelangrijke koffiedistricten worde opgeheven, indien dit kan geschieden zonder opoffering van belangrijke baten, en zonder gevaar voor smokkelhandel op groote schaal; en voorts dat de op hoog gezag gedreven koffiecultuur worde beperkt tot die gewesten, waar zij het best thuis is, terwijl aldaar alle krachten van toezicht zou moeten worden geconcentreerd zoo noodig, ook ter invoering van een verbeterd systeem.*

Nu het bijslagstelsel, althans voor de verplichte cultuur, heeft opgehouden te bestaan en het, volgens Dr. Burck, met zekerheid bekend is, dat weer een 100 à 120,000 menschen schade lijden bij de teelt van koffie, is het van 't grootste belang dat in deze *ten spoedigste* eene voorziening worde getroffen. *Talmen* is hier *achteruitgang*.

Eenvoudig die 100,000 à 120,000 menschen vrij te stellen van de cultuur, zonder meer, zou niet in hun belang zijn, omdat het maar al te waar is, wat Dr. Burck in zijn opstel „de Gouvernements koffiecultuur met betrekking tot de volkswelvaart (Tijdschr. voor het B. B. afl. 2 en 3)" zegt:

„De bevolking kan de koffiecultuur niet missen (althans niet „overal). De intrekking daarvan heeft aan de welvaart een zeer „gevoeligen slag toegebracht, waarvan de gevolgen, in menige „streek, duidelijk aan den dag treden. Daar, waar de particuliere

„landbouw zich heeft ontwikkeld, kunnen thans velen, door zich „als koeli te verhuren, zich een dagloon op de erfpachtsperceelen „verzekeren en al moet nu ook gezegd worden, dat daardoor de „vrije landbouwer van voorheen, daglooner is geworden, toch moet „dit onder de omstandigheden, waaronder het heeft plaats gevonden, „beschouwd worden als een groot geluk.

„Het leed ware niet te overzien geweest, wanneer hun bij het „wegvallen der baten uit de teelt van koffie, in 't geheel geen „compensatie ware aangeboden.

„Maar toch wanneer velen in de zoogenaamde centra van den „Europeeschen landbouw, een middel van bestaan hebben kunnen „vinden op erfpachtsondernemingen, zijn duizenden en duizenden „niet zoo gelukkig geweest. Het aantal van hen, die daarvoor „*niets* hebben teruggekregen, is *vele malen* grooter dan dat der „anderen en in vele streken is de welvaart *zichtbaar* achteruit „gegaan, enz.

Ook in mijne brochure „*Verhooging van de volkswelvaart op Java*" wees ik er op, hoe de bevolking den achteruitgang der koffiecultuur ten zeerste gevoelt heeft en nog gevoelt. Ik zeide:

„In het eerste tijdvak (1865–85) bloeide de Gouvernements-„koffiecultuur en vond een groot deel der landbouwers daarin „*het middel om aan contanten te komen*, die zij vaak hetzij voor de „voortzetting van hun bedrijf, hetzij voor de uitbreiding ervan „(nieuwe ontginningen) noodig hadden, zooals voor het koopen „van zaadpadi, het huren van buffels en dergelijke, en die hun „de mogelijkheid verschafte uit vroeger gemaakte schulden te „geraken. Toen kwam de koffiebladziekte (1880) de groote cultuur „bestoken, decimeerde haar binnen weinige jaren en deed die „*geldbron* voor de Inlandsche bevolking opdrogen. Oude schulden „konden niet meer worden afbetaald, nieuwe moesten gemaakt „worden, de lasten verzwaarden, omdat de dessahoofden hunne „koffieprocenten grootendeels verloren, en de landbouwers hun nu „meer dan vroeger moesten bijspringen. Aan ontginning viel „langzamerhand niet meer te denken."

Er dient derhalve in het belang der bevolking (en dit is ook in het belang van het Gouvernement) eene regeling getroffen te worden, die haar zooveel mogelijk de winsten van de koffiecultuur blijft verzekeren, ook daar, waar het Gouvernement cultuur en monopolie loslaat.

Voor het treffen van zulk een regeling moet in het bijzonder

gelet worden op de *toekomst*. Bestaat de overtuiging, dat de dwangcultuur, al wordt zij nog zoo in overeenstemming gebracht met al. 4 en 5 van artikel 56 van het Regeeringsreglement, zal worden ingetrokken, niet om reden de koffie geen bate meer afwerpt voor het Gouvernement, zooals het motief was voor de intrekking der dwangcultuur in de residenties. Bantam, Krawang en Japara, *maar om reden men geen dwangcultuur meer wil*, dan behoort hiermede rekening te worden gehouden. En hoe ongaarne velen ook die intrekking zullen zien, twijfel ik er toch niet aan, of zij zullen, vooral met het oog op de aanneming der motie van Houten, bedoelde overtuiging deelen. Al. 6 van artikel 56 van het Regeeringsreglement [1]) zegt vrij duidelijk, reeds een halve eeuw lang, dat naar het einddoel, *„opheffing der dwangcultuur"* moet worden gestreefd. De Staatscommissie verlangde die opheffing binnen een termijn van vijf jaar en de motie van Houten herinnerde nog eens aan de bedoeling van artikel 56 van het Regeerings-reglement en gaf als wensch te kennen: *„opheffing van het koffiemonopolie"*. Waar de tijdgeest nu eenmaal die richting uit wil, kan men wel tegenpruttelen, maar de groote kans blijft, vooral bij eene herziening van het Regeeringsreglement, die in de lucht hangt, dat op eenmaal aan de dwangcultuur een eind wordt gemaakt, onverschillig of het Gouvernement er nog groote baten van trekt of niet. Zoolang men niet de zekerheid kan verkrijgen, dat dit *niet* gebeuren zal, behoort men bij het maken van een regeling op een spoedige intrekking der Gouvernements koffiecultuur te rekenen, en de toestand in het oog te houden, zooals die zijn zal *na* die intrekking, n.l. *dat de koffieplanters dan de belooning voor de door hen gepresteerden arbeid uitsluitend zullen moeten vinden in een goeden koffieprijs voor hun eerst na jaren te oogsten product*. Zijn zij, wanneer dat oogenblik aanbreekt, gewoon geraakt aan een directe betaling voor hun werk en hebben zij niet geleerd hun voordeel te zien doen met ruime, eerst later te ontvangen vergoeding, dan verdwijnt, zooals te begrijpen is, met het ophouden dier betaling, ook hun ambitie voor de cultuur en daarmede *voor goed* het ideaal, dat de koffiecultuur nog eenmaal een *volkscultuur* zal worden.

Het is derhalve in het belang èn van de koffieplanters èn voor

[1]) Dat alzoo worde voorbereid eene regeling steunende op vrijwillige overeenkomsten met de betrokken gemeenten en personen, als overgang tot een toestand, waarbij de tusschenkomst des bestuurs zal kunnen worden ontbeerd.

het tot standkomen eener *volks-koffiecultuur*, dat die planters voor hun verrichten arbeid niet dadelijk betaling ontvangen, in welken vorm ook, maar dat men hen gewent rekening te houden met later te maken winsten.

De eenige weg, die hiertoe kan leiden is: *verhooging van den inkoopsprijs der koffie*, overeenkomstig het vroegere voorstel van de Staatscommissie, *met gelijktijdige verschaffing aan de planters van een goedkoop crediet*, om te voorkomen, dat zij door het nemen van voorschotten op de later te maken oogsten aan woekeraars worden overgeleverd. Dit was ook een der redenen, die, zooals wij gezien hebben, de Indische adviseurs noopten niet mede te gaan met het oordeel der Staatscommissie om de inkoopsprijs der koffie te verhoogen, en tegelijkertijd de reden waarom die commissie de gedwongen levering niet wilde opheffen.

Het in de laatste jaren in verschillende gewesten gebruikelijke geven van voorschotten door het Gouvernement aan de koffieplanters dient daarom, in verband met de bedoeling om hen te gewennen aan den toestand, zooals deze zijn zal *na* intrekking van de dwangcultuur, te worden gestaakt. Zoomede moet den planters de gelegenheid worden verschaft om tegen een matige rente geld op te nemen [1]).

Vervolgens worde in de gewesten of streken, waar, in weerwil van de verhoogde betaling, de teelt van koffie voor den Inlander niet loonend blijkt, de *verplichte levering* ingetrokken.

De *gedwongen cultuur* houde men er echter voorshands aan. De plotselinge overgang van gedwongen werken tot de vrijheid om niets te doen, oefent toch steeds een nadeeligen invloed uit. De intrekking van de verplichte levering tegelijkertijd met die der dwangcultuur in de residenties Bantam, Krawang en Japara heeft dit weêr bewezen. De cultuurdienstplichtigen gingen dadelijk op hun lauweren rusten, plukken deden ze nog, omdat dit hun onmiddellijk voordeel gaf, maar ontginnen, planten en tuinen bewerken, daar bedankten ze voor. Nog gemakkelijker vonden velen het over de grens wat koffie te halen, en die voor een flinken prijs aan Chineezen te verkoopen. Eerst toen de ambtenaren, begrijpende dat er op die wijze binnen korten tijd geen koffieboom meer in die streken zou te vinden zijn, het stelsel van leiding, leering en

---

[1]) Zoolang deze hier nog niet geopend zijn, blijve echter het voorschottenstelsel gehandhaafd.

aanmoediging (månåsoeka prentah, koppi plesieran) in toepassing brachten, en de Chineezen met voorschotten gingen werken, waardoor de Inlanders weêr half gedwongen werden tot de cultuur, kwam hierin langzamerhand verandering, *doch niet nadat tal van tuinen door verwaarloozing waren verloren gegaan.*

Dit minder gewenschte procedé is te vermijden door in de streken, waar de verplichte levering wordt ingetrokken, de gedwongen cultuur nog eenige jaren te laten bestaan. De ambtenaren houden dan de zaak nog in de hand, en kunnen haar geheel in het belang der bevolking regelen, en deze tegelijkertijd aan de toekomstige algeheele vrijheid doen gewennen.

Om tot deze toestand te geraken, dient men in de eerste plaats te zorgen voor een goedkoop crediet, opdat niet alle voordeelen van de cultuur weêr in de zakken van den woekeraar terecht komen, die zich, evenals elders door middel van voorschotten of inning van oude schulden van het leeuwenaandeel van den oogst verzekert.

Uit den aard der zaak kan hierbij niet volstaan worden met een vereeniging van weinig bezittende Inlanders, die een bagatel bijeen kunnen brengen om elkaâr uit den nood te helpen, b.v. bij gebrek aan zaadpadi, maar het moeten *flinke* credietinstellingen zijn, die over een behoorlijk kapitaal kunnen beschikken, dat haar in staat stelt onder oogstverband of borgstelling beduidende sommen gelds uit te leenen, *eerstens* om de koffieplanters van de bestaande woekerschulden te verlossen, *tweedens* om hun geld te verschaffen tot betaling van koelies noodig voor het helpen bewerken der gronden, het planten en plukken, *derdens* om hen aan contanten te helpen voor de uitbreiding hunner aanplantingen op eenigszins belangrijke schaal en om zich eenvoudige bereidingswerktuigen te kunnen koopen, in één woord om den Inlandschen koffieplanter, waar zulks mogelijk is, de middelen te geven zich te verheffen tot een koffieondernemer, zij het dan ook in het klein.

Ook kan niet gewacht worden tot zich gegadigden zullen voordoen voor het verschaffen van een goedkoop crediet, want zoo spoedig mogelijk na de intrekking der verplichte levering in een gewest of in een zekere streek, behoort de credietinstelling in het leven te worden geroepen (en elders, waar de Gouvernementskoffiecultuur nog blijft gehandhaafd dadelijk na invoering van den verhoogden koffieinkoopprijs, ten einde het verleenen van voor-

schotten door het Gouvernement zoo spoedig mogelijk kunne gestaakt worden), opdat alles goed marcheert wanneer ook daar de dwangcultuur wordt opgeheven, en de woekeraars dan geen gelegenheid meer hebben hunne netten uit te spreiden en de bevolking ten hunnen behoeve koffie te laten planten in plaats van ten eigen bate. In de eerste plaats geldt dit voor de gewesten, waar de Regeering sedert jaren de koffieplantende Inlanders met voorschotten helpt, en dat met zooveel succes, dat zij geheel uit handen der woekeraars zijn geraakt en de hun afhandig gemaakte tuinen wederom in hun bezit zijn gekomen. Indien daar bij intrekking der verplichte levering niet *onmiddellijk* voor finantieele hulp gezorgd wordt, gaat al het gewonnene weder verloren.

Onder omstandigheden, als hier genoemd, zal het wel niet anders kunnen of in den aanvang moet het Gouvernement de zaak ter hand nemen en het goedkoope crediet verschaffen, n'en déplaise aan degenen, die in Staatsbemoeienis geen heil zien, daarbij niet vergetende hoe gunstig dergelijke gouvernementshulp in de koffieproduceerende residenties Probolinggo, Pasoeroean en Madioen en elders gewerkt heeft en nog werkt, en hoe gretig daarvan door de Inlanders is gebruik gemaakt [1]).

Trouwens directe Staatsbemoeienis behoort dadelijk op te houden, zoodra op andere vertrouwbare wijze, coöperatief of zelfstandig, in een goedkoop crediet kan worden voorzien. Staatstoezicht (d w. z. verplicht toezicht van de zijde der ambtenaren) zal echter altijd noodig blijven, om te verhoeden dat de Inlander op den duur weer het kind van de rekening wordt.

De ten behoeve der koffiecultuur in het leven te roepen credietinstellingen zullen natuurlijk tevens dienstbaar kunnen gemaakt worden aan de belangen van den landbouw in het algemeen (en omgekeerd), terwijl eene gelegenheid tot sparen er aan zal behooren verbonden te worden.

Is op de hier vermelde wijze in het gewest of in de streek, waar de Regeering de verplichte levering heeft opgeheven, alles geregeld, en bestaat er alzoo de kans, dat de koffiecultuur ook daar zonder dwang ten bate van de koffieplantende bevolking

[1]) Zie mijne brochure „Verhooging van de Volkswelvaart op Java", van Dorp & Co., 1900

zal worden gedreven, dan trekke de Regeering er de *dwangcultuur* in. [1])

De planters hebben dan geleerd de belooning voor de door hen gepresteerde arbeid uitsluitend te vinden in ruime winsten, eerst na jaren van hun te oogsten product te maken, terwijl zij door de aanwezigheid van gelegenheden voor een goedkoop crediet die winsten niet meer aan woekeraars zullen behoeven af te staan. De overtuiging zal zich daardoor meer en meer bij den Inlander vestigen, dat ook voor hem de koffiecultuur een zeer voordeelige cultuur zal zijn, en zoo het ideaal „*volkscultuur*" ten slotte toch nog bereikt worden.

BATAVIA.

---

[1]) *Toezicht* van de ambtenaren op de koffiecultuur behoort natuurlijk te blijven. Zij moeten zich niet op het standpunt stellen: de gouvernementskoffiecultuur bestaat niet meer, dus hebben wij met de koffie niets meer te maken. Evengoed als zij zich met de *tambaks* bemoeien, zorgen dat de kweekbedden bij tijds worden aangelegd, de velden niet te laat bevloeid worden, aanmoedigen en behoorlijk getopt en op rijen geplant wordt, de sawahs steeds het noodige water hebben, wieden naar den eisch plaats heeft, naar middelen zoeken om ziekte en plagen te keeren; zij het drijven van andere cultures bevorderen, den Inlander dikwijls met allerlei akals er toe zoeken te brengen de klapper- en bamboeteelt uit te breiden — evengoed behooren de ambtenaren het planten van koffie aan te moedigen en te controleeren. Zij moeten zich echter wachten voor overdrijving, en niet zoo ver gaan als een tiental jaren geleden in zeker gewest op Java plaats vond, waar men van meening was dat het belang van den Inlander meebracht dat hij peper aanplantte. De ijver ten aanzien van deze teelt werd toen plotseling zoo groot, dat er feitelijk een tweede dwangcultuur ontstond en Inlanders, die niet goed geplant hadden of niet waren uitgekomen, voor straf werden voorgedragen.

Ook hier moet de middenweg worden bewandeld.

Een veranderde inrichting van den waterstaatsdienst op Java.

Het vraagstuk den Indischen waterstaatsdienst in betere banen te voeren is aan de orde van den dag en is, hetzij op last, hetzij vrijwillig, ter hand genomen door de élite der deskundigen. Aan de adviescommissie in zake de Solovallei c. a. is het voorgelegd. De oplossing, die zij daaraan tracht te geven, is, ondanks het van bepaalde zijde aandringen op publiciteit, voor het groote publiek en de tallooze belanghebbenden nog steeds met den sluier der geheimzinnigheid omhuld en moet dus buiten bespreking blijven. Dit behoeft niet het geval te zijn met de middelen, die de ingenieur A. G. Lamminga in zijn artikel, voorkomende in het jongste Novembernummer van de *Indische Gids* aanbeveelt, om beteren gang te krijgen in het raderwerk, dat als waterstaat een deel uitmaakt der staatsmachine.

Waar een autoriteit als de heer Lamminga het woord neemt in een quaestie als deze, in welke hij, zoowel door zijn even uitstekende als welverdiende reputatie omtrent kennis en karakter, tot het uitspreken van een oordeel in de eerste plaats aangewezen is, kan hij zich van de aandacht, vooral van diegenen, die ter zake te beslissen hebben, verzekerd achten. De veronderstelling dat, afgaande op zijn advies, geheel of gedeeltelijk conform daarmede, van hoogerhand een ingrijpen plaats zou kunnen hebben, is daarom niet gewaagd.

Heeft men nu goede gronden om te twijfelen aan het nut van den voorgestelden maatregel, die zooveel kans heeft belichaamd te worden in een nieuwe regeling, dan rijst de plicht de omstandigheden bloot te leggen, die in tegengestelden zin invloed zouden kunnen uitoefenen.

Bezit men daarbij de overtuiging, dat een oplossing in andere richting meer kans op doeltreffendheid opent, dan is het gerechtvaardigd het woord te nemen tot het geven en verdedigen dier oplossing, waardoor tevens het gebied der kritiek verlaten en het meer vruchtbaar terrein van in beraad geven betreden kan worden.

Na de zeer duidelijke omschrijving van de thans vigeerende regeling in bovengenoemd tijdschrift-artikel kan de kennis dier organisatie bekend verondersteld en hare werking onmiddellijk aan eenige beschouwingen onderworpen worden.

Laat ons in de eerste plaats den blik eens wenden naar den gewestelijken dienst in een residentie waar deze dienst niet in handen is van ingenieurs, ergo het meest voorkomend geval.

Wil de gewestelijke waterstaatsdienst zijne functie goed kunnen verrichten, dan is een hoofdvereischte, dat zijne bekendheid met de streek, die zijn arbeidsveld uitmaakt, zoo groot mogelijk zij. Ten kantore van den eerstaanwezend waterstaatsambtenaar dienen zooveel gegevens van geographischen en financieelen aard met betrekking tot de residentie aanwezig te zijn, dat in de meeste gevallen van gestie, waarin een oordeel te vellen, of een beslissing te nemen is, vasten grond daarvoor aangetroffen worden. In welken zin kan nu de vraag beantwoord worden of er ten deze reeds veel verzameld is, ja of er zelfs wel ijverig naar gestreefd wordt bedoelde kennis in genoegzame mate te vergaren en in behoorlijken vorm op te schuren?

Ik vermeen op grond van ervaring te moeten mededeelen, dat het antwoord voor de meeste gevallen ontkennend zal luiden. Als men beschouwt, wat ten deze opzichte verkregen is in het langdurig tijdperk, waarin de gewestelijke dienst aan den arbeid is geweest, dan geloof ik dat er allerminst reden tot tevredenheid is. Laat ik hieraan dadelijk toevoegen, dat redelijkerwijze van de categorie van ambtenaren, die ik thans op oog heb, niet verwacht mocht worden, dat zij, hun streven in bovenbedoelde richting zouden wenden *zonder technische leiding*. Want, niet waar, het gebeurt maar zelden, ook de heer Lamminga constateert het, dat de chef der betrokken waterstaatsafdeeling zich kan bezighouden met eene eenigszins intensieve leiding der waterstaatsambtenaren in zijne afdeeling. Wie of wat daarvan de schuld moge dragen, laat ik in het midden; een feit is het, dat thans nog ieder nieuw opgetreden eerstaanwezend in eene residentie in de eerste tijden door gebrek aan systematisch verzamelde gegevens de grootste moeielijkheid heeft zich op zijn gebied eenigszins wegwijs te maken; hoe dientengevolge zijn beheer in den aanvang noodzakelijkerwijze zal moeten zijn, kan zonder nadere aanduiding vermoed worden.

Gewoonlijk is de diensttijd van één en denzelfden E. A. water-

staatsambtenaar in een en dezelfde residentie niet van zoo langen duur, dat genoegzame bekendheid met het gewest verkregen kan worden. Hoe gering is dus de kans dat hij ooit kan voldoen aan de opdracht vervat in art. 11 van het Reglement op de B. O. W. (*Staatsblad* 1889 No 39), dat luidt: „De eerstaanwezend stelt de Resident op de hoogte van al hetgeen op de Burgerlijke Openbare Werken in zijn gewest betrekking heeft en doet hem de noodige voorstellen". Het is dan ook regel geworden, dat de voorstellen niet komen van den eerstaanwezend, doch dat daarvoor het initiatief uitgaat van de onder den Resident dienende ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur. Het is de treurige waarheid, dat de eerstaanwezend de hem door het Reglement toebedachte hoofdrol in de gewestelijke organisatie niet vervult en afgedaald is tot het uitwerken van de denkbeelden op waterstaatsgebied der Assistent-Residenten en Controleurs. In het opstel van den heer Lamminga wordt deze misstand eveneens gesignaleerd en op de gevolgen daarvan gewezen.

Zien we dat het 2e lid van bovengenoemd voorschrift een doode letter geworden is, aan het gestelde in het 1e lid kan de bedoelde ambtenaar wat betreft een belangrijk gedeelte absoluut niet voldoen. Ik heb hier op het oog alle mogelijke quaesties, die zich kunnen voordoen omtrent waterverdeeling in het bijzonder en op het gebied van waterloopkunde in het algemeen. In de meeste hier bedoelde gevallen zullen de architecten een non possumus moeten doen hooren. De Resident kan zich nu wenden tot den Chef der waterstaatsafdeeling, tot welke zijn gewest behoort. Artikel 5 van bovengenoemd reglement zegt immers, dat de Chefs der Waterstaatsafdeelingen „dienen op verzoek der residenten schriftelijk van advies omtrent alle zaken, die den dienst der Burgerlijke Openbare Werken betreffen."

Het schijnt gemakkelijker te zijn schoonklinkende bepalingen op het papier te stellen, dan a priori na te gaan of voorschriften praktisch uitvoerbaar zijn, en aanlokkelijker, plichten op te leggen dan bevoegdheden te verleenen. Immers, hoe kan een afdeelingschef in dikwerf ingewikkelde vraagstukken een advies leveren, als hem niet de minste handreiking gedaan wordt. De samensteller van het Reglement van dienst kan toch niet verwacht hebben, dat de afdeelingschef als een tweede Caesar, op het terrein zou kunnen zeggen, „ik, kwam, zag en adviseerde."

Al kan de afdeelingschef krachtens het bovengenoemd artikel 5 aan het hem ondergeschikt personeel binnen de grens zijner afdeeling dienstreizen laten doen, nergens is hem de bevoegdheid gegeven dat personeel werkzaamheden op te dragen, gelegen buiten het kader, dat nauwkeurig omschreven is bij de plaatsing van dat personeel door den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken. Personeel van den Algemeenen Dienst wordt zonder uitzondering toegevoegd aan den afdeelingschef met eene nauwkeurig omschreven bestemming. Daaraan mag het niet onttrokken worden, tenzij met machtiging van den Departementschef.

Hij kan natuurlijk deze machtiging vragen, of aan den Directeur voorstellen deze of gene ingenieur aan te wijzen voor het houden van een onderzoek in loco, al dan niet gepaard gaande aan eenige opnemingen ter plaatse. In dergelijke zaken kan echter eene beslissing van wege het Departement zeer lang op zich laten wachten. Als de afdeelingschef in de toelichting van zijn voorstel niet een helder licht heeft onstoken, waarbij alles en nogwat op het Departement ten duidelijkste bekeken kan worden; als wellicht een der argumenten aldaar gewogen doch te licht bevonden is, dan volgt onverbiddelijk terugzending onder mededeeling dat men nog niet van het nut van den voorgestelden maatregel overtuigd is en dat nadere inlichtingen verwacht worden. De in Indische dienstzaken ingewijde zal nu begrijpen dat een Resident geen misbruik zal maken van zijne bevoegdheid, om van den Chef der waterstaatsafdeeling advies in te winnen. Vooral in spoedeischende gevallen zal de Resident zich zien te redden en de knoop doorhakken. Of de genomen beslissing al dan niet bevorderlijk aan 's Lands belang of aan dat van den onmondigen kleinen man zal zijn, hangt van louter toeval af.

Vooral in residenties, waar de suikerindustrie op eenigszins uitgebreide schaal gedreven wordt en waar de irrigatie-afdeelingen nog niet in werking gebracht zijn, doen groote en kleine quaesties op het gebied van bevloeiing zich herhaaldelijk voor en het is daar, dat de Resident de meest dringende behoefte gevoelt aan een deskundige adviseur, die tevens gegevens kan verzamelen voor later te maken regelingen omtrent eene waterverdeeling, waarbij zoo veel mogelijk op alle belangen gelet is. Het is mij bekend, dat vele bestuurshoofden in gewesten, waar de gewestelijke dienst in zijn eenvoudigste gedaante aangetroffen wordt, d.w.z. zonder medewerking van ingenieurs, en die niet tot een irrigatie-afdeeling

behooren, met de tegenwoordige regeling verre van voldaan zijn.

Zij stellen zich niet voor dat een ingenieur als met een tooverslag orde zal brengen op een gebied waar nu anarchie heerscht, (ik bedoel het bevloeiingswezen in hun gewest), doch vermeenen met recht te kunnen verwachten, dat een wetenschappelijk adviseur klaarheid zal weten te brengen op een terrein waar het nu nog volslagen duister is. Thans draagt de Resident een voor een bestuurshoofd, die het goed meent met de aan zijn zorg toevertrouwde belangen, wanhopig denkbeeld met zich, dat er ook voor de toekomst geen uitzicht op verbetering bestaat.

Richten we thans het oog op den Algemeenen Dienst en gaan we na of daar de huidige regeling voldoet. Zooals we uit het meergenoemd opstel hebben kunnen leeren, bestaat er gemis aan leiding, hetgeen niet alleen op het gebied van opnemen en projecteeren tot ondoelmatig werken leidt, maar bij uitvoering de schromelijkste finantieele gevolgen na zich sleept. Ieder ingenieur kan ten opzichte van een en hetzelfde werk de meest uiteenloopende denkbeelden koesteren omtrent keuze van materieel, hoeveelheid tijdelijk personeel, aard der dienstgebouwen, in het kort omtrent alle middelen van uitvoering. Daar hij nu, zooals we van den heer Lamminga gehoord hebben, vrij is naar zijne denkbeelden te handelen, bestaat er kans dat een eventueele opvolger, die evenmin in zijn vrijheid van beweging van hooger hand belemmerd wordt, geheel ingrijpende veranderingen ten opzichte van een en ander invoert.

De voorbeelden, waarbij schatten van geld verspild zijn aan kostbaar over stag gaan in werkwijze, zijn voor het grijpen.

Er is meer, dat bij den Algemeenen Dienst aanleiding tot bemerking geeft.

Door de scheiding van den dienst in algemeenen en gewestelijken zijn beide diensten en vooral de eerste gespecialiseerd en, is eerstgenoemde uitsluitend aangewezen op opneming en uitvoering van bepaalde werken, in hoofdzaak bevloeiingswerken. In de periode dat er met kracht aan dergelijke werken gearbeid wordt en de tijd van de daarbij geplaatste ingenieurs geheel door de bemoeienis met de daaruit voortvloeiende werkzaamheden in beslag genomen wordt, is er geen reden om de bedoelde regeling af te keuren Geheel anders moet echter het oordeel daarover luiden, wanneer het vastleggen van de werkkracht der ingenieurs aan een beperkt arbeidsveld oorzaak is dat deze kracht niet ten volle benut kan

worden en zich moet uitputten in verrichtingen, die uit anderen hoofde dan die van urgentie bevolen worden.

Wij beleven thans tijden, waarin op het gebied der irrigatie met halve kracht gestoomd wordt. Allerlei omstandigheden hebben daartoe medegewerkt. De groote bevloeiingswerken van het zoogenaamde werkplan verkeeren thans bijna alle in een stadium, waarin het opneem- en projectwerk tot een zaak van ondergeschikt belang geworden is, omdat de ontwerpen voltooid zijn. Ook de uitvoering bepaalt zich daarbij tot minder belangrijke onderdeelen, omdat de hoofdwerken voor den wateraanvoer ook reeds daargesteld zijn. Zoo hierdoor reeds voldoende grond bestaat voor minder intens werken, er is nog iets dat de machine tot *„langzaam voorwaarts"* noopt. Wat brandstof is voor een werktuig, is geld voor werken van openbaar nut. Waar de gang van een stoomschip geregeld moet worden naar den voorraad steenkolen in de kolenruimen, moet de uitvoering van bevloeiingswerken rekening houden met de bedragen in geld die disponibel zijn. „Pas d'argent, pas de Suisses"; „weinig geld, weinig uitvoeren"; en dat is tegenwoordig het consigne.

Zelfs irrigatiewerken van geringen omvang, wier kosten minder dan één ton gouds bedragen en waarvan het nut door alle deskundigen en tot oordeelen geroepenen erkend wordt, moeten pecunia causa uitgesteld worden. Het ligt buiten het kader van dit opstel beschouwingen vast te knoopen aan het thans vigeerend stelsel der Regeering, die het ongeraden schijnt te achten door middel van leeningen een bedrag te verkrijgen, waarmede op onbekrompen wijze bovenbedoelde, als hoogst nuttig erkende werken tot stand gebracht zouden kunnen worden. Het is uitsluitend met het oog op de gevolgen met betrekking tot het ingenieurscorps dat het ter sprake wordt gebracht; en welke zijn die gevolgen? Een eindeloos geprojecteer zonder uitzicht op het bereiken van een doel, een bezighouden der ingenieurs, dat moedeloos maakt, ten slotte een verspilling van kracht; en dat in een land waar op ingenieursgebied nog zoo ontzaggelijk veel te doen is.

Cijfers uit officieele bronnen kunnen deze beweringen staven. Volgens het verslag der Burgerlijke Openbare Werken over het jaar 1898 zijn bij den Algemeenen Dienst van den Waterstaat, met uitzondering van de werken van het vaarwater aan straat Madoera e. a., aan opnemingen en uitvoeringen respectievelijk

besteed *f 129.291* en *f 871.879*, te zamen: *f 1.001.170*. Het ingenieurspersoneel dat laatstgenoemd bedrag verwerkt heeft was ten getale van *32*. In hetzelfde jaar is bij de Solovalleiwerken door *12* ingenieurs een bedrag verwerkt van *f 3.714.105*. In dit bedrag zijn ook begrepen uitgaven ten behoeve van opnemingen en projectwerk, weshalve de Solovalleiwerken geen ander karakter dragen dan de andere werken van den Algemeenen Dienst en ze dus gevoegelijk naast de laatste ter vergelijking gesteld kunnen worden. Bij de Solovalleiwerken, is derhalve door een aantal ingenieurs, dat ± *een derde* bedroeg van dat bij de eerst bedoelde werken geplaatst, een bedrag verwerkt dat ± *drie keer grooter* is, dan dat, aan de overige irrigatiewerken te zamen besteed. Als men verder verneemt, dat de geheele Indische waterstaatsbegrooting van genoemd jaar ± *tien millioen* bedroeg en dat daaruit in dat jaar een totaal aantal van 77 ingenieurs en hoofdingenieurs bezoldigd werd, dan zal men zich toch verwonderd afvragen: „Was het rationeel bijna *de helft* van het ingenieurscorps te gebruiken tot het verwerken van ± *een tiende* van het door het geheele corps van den waterstaat verwerkt bedrag?" Zonder twijfel is hier sprake van een misstand, welke geheel te wijten is aan de bekende scheiding, die een beletsel vormt tegen het ten volle partij trekken van de werkkracht der ingenieurs. Laat men ons niet antwoorden, dat voor een ingenieur op het arbeidsveld van den gewestelijken waterstaatsdienst geen plaats zou zijn. Juist in datgene, waarin de normale gewestelijke dienst (d.i. zonder ingenieurs) zoo tastbaar tekort schiet, nl. in de beoordeeling van het al of niet urgente van door hem voorgestelde werken, is een ingenieur, die over gegevens kan beschikken, die den architect niet ten dienste staan, en die zooals we gezien hebben, uitteraard ook nooit verkregen kunnen worden, een onmisbare factor. We kunnen bewijzen voor deze stelling bijbrengen. Het schijnt tegenwoordig usance geworden te zijn, dat, daar waar een irrigatieafdeeling ingesteld is, de projecten van den gew. dienst, die maar eenigszins verband houden met de hydrographie van het gewest, ter fine van advies in handen gesteld worden van den Chef der Irrigatieafdeeling. Het is mij bekend, dat deze maatregel prachtige resultaten heeft opgeleverd, in den vorm van bezuiniging op voorstellen. Ik heb de vaste overtuiging dat een analoog voordeel te bereiken zou zijn, door de ingenieurs een woordje mede te laten spreken in het beheer der

onderhoudsfondsen van het gewest. Er heerschen ten aanzien van dat onderwerp bij sommige eerstaanwezenden opvattingen, die m.i. voldoende zijn, om hunne zelfstandigheid op dat gebied voor 's Lands financiën een nadeel te doen achten.

Aan de scheiding kan meer ten laste gelegd worden. De bestanddeelen, waarin de dienst gescheiden is, zijn niet zoo heterogeen, dat zij uit dat oogpunt te verdedigen is. Een brug, die door den gewestelijken dienst gebouwd wordt, verschilt soms in geenen deele van een, die, als behoorend tot een bevloeiingswerk, door den algemeenen dienst uitgevoerd wordt. In het algemeen gezegd, de capaciteiten van het waterstaats-personeel kunnen zoowel in den eenen tak van dienst als in den anderen tot hun recht komen. Het is daarom, dat het zoo stuitend is een ambtenaar van den eenen tak van dienst een groote reis te zien ondernemen om een bouwwerk te bezoeken, dat gelegen is op korten afstand van de standplaats van een ambtenaar, die tot den anderen behoort; dat het zoo onverdedigbaar is, in een gewest een ingenieur van den algemeenen dienst, die het, om hooger vermelde redenen, alles behalve volhandig heeft, met uitsluiting van bemoeienis in alle waterstaatsquaesties, waarin zijne voorlichting hare waarde zou hebben, te beperken tot zijn dienstonderdeel, dat somtijds zeer onbelangrijk kan zijn.

Het zou niet alleen in 's Lands belang zijn om van de ingenieurs van den algemeenen dienst meer partij te trekken, maar ook in het hunne. Gewoonlijk is den ingenieurs een standplaats aangewezen in het centrum van hun terrein van arbeid, in de meeste gevallen een dessa. De bezwaren aan het dessaleven verbonden zijn talrijk, en wegen zoowel voor gehuwden als voor ongehuwden. Het zou te wenschen zijn, dat er slechts in die gevallen tot een plaatsing in een dessa overgegaan werd, waarin zulks uitdrukkelijk door het belang van het werk geboden werd en dat in sommige gevallen toegepast werd het systeem, dat bij den Hollandschen waterstaat in gebruik is en dat bestaat in het hebben van een gemeubelde keet en kantoor op het werk, waardoor het den uitvoerenden ingenieur, die niet bij het werk verblijf houdt, mogelijk is zich bij het werk op te houden zoo dikwijls en voor zulke lange periodes als hem noodzakelijk voorkomt. Het is niet zeker dat dit systeem voor toepassing in Indië vatbaar is; de ook in Indië steeds beter wordende middelen van gemeenschap geven in ieder geval uitzicht op een

mogelijke toepassing voor later. Voorshands zal een gedwongen verblijf in een Indisch gehucht voor menig Ingenieur der B. O. W. nog wel tot de mogelijkheid blijven behooren.

In de dessa ontbeert men veel; conversatie, geneeskundige hulp, materieele behoeften, in alles wordt schaarsch of in het geheel niet voorzien. Toch kan men zich in de dessa gelukkig gevoelen, maar dan moet men in het werk, dat men onder handen heeft, compensatie vinden voor hetgeen gemist wordt. Dit moet zijn man zoo in beslag nemen, dat er geen tijd overblijft om te bepeinzen wat men eigenlijk ontbeert. Is aan deze conditie niet voldaan, dan acht ik het dessaleven moreel doodend. Uit de hier vermelde feiten en de gegeven cijfers kunnen we de conclusie trekken, dat er menig ingenieur van den algemeenen dienst in de dessa talrijke dagen moest doorbrengen in verveling en zuchtend onder den druk van het eentonig dessabestaan. Zou een flink aandeel in de bemoeienis met den gewestelijken dienst, in den vorm van al of niet doorloopende opdrachten, hier niet als tonisch middel werken?

Zoo zijn we geleidelijk gekomen van het exposé der gebreken, die m.i. de huidige organisatie aankleven tot de middelen die wellicht tot verbetering zouden kunnen strekken.

Bij bovengenoemde opsomming kon een deel der waterstaats organisatie buiten bespreking blijven en wel om de gelukkige omstandigheid, dat, naar het gevoelen van alle belanghebbenden, er geen reden tot klagen bestaat. Ik bedoel de irrigatie afdeelingen, die sedert eenige jaren de grootste redenen tot voldoening gegeven hebben.

Ook mij zij het vergund omtrent doel, inrichting en werkwijze te refereeren naar de voordracht van den Ingenieur Weijs in de vergadering van het Indisch Genootschap op den 27sten Februari 1900 en ook naar hetgeen over dit onderwerp gezegd is in het meergenoemd opstel van den Ingenieur Lamminga. We zien dan, dat de bemoeienis van de Chefs der waterstaats afdeelingen geheel ontbreekt, hetgeen echter in de praktijk niet als een gemis aangemerkt wordt. [1] Mijns inziens is dit een vingerwijzing ten

[1] Uit een opstel van den Ingenieur van den Broek d'Obrenan over hetzelfde onderwerp, voorkomend in „de Ingenieur" van 29 December 1900 No. 52, vernam ik dat de Chefs der waterstaatsafdeelingen, bij de aanbieding aan het Departement der Burg. Openb. Werken van projecten afkomstig van de irrigatieafdeeling in hun ressort, hunne bemiddeling verleenen. Praktisch schijnt deze regeling niets meer te zijn dan eene bloote formaliteit, weshalve de verdere beschouwingen, die gebaseerd zijn op totale onthouding, toepasselijk kunnen worden verklaard.

opzichte van de richting, waarin verbetering gezocht moet worden. We moeten haar niet trachten te verkrijgen door in de organisatie aan de instelling van het afdeelingschefschap meer kracht bij te zetten, maar door een oplossing te zoeken voor het vraagstuk een regeling te maken, waarbij aan het gefaald hebbende middel van contrôle en overbrenging geen plaats meer toegekend behoeft te worden. Iedereen is het er over eens dat de instelling van de Chefs der Waterstaats afdeelingen in het raderwerk der waterstaats organisatie een schijf vormt, die zonder evenredig nut af te werpen, de aan iedere overbrenging verbonden nadeelen oplevert. Het verlies van nuttig effect voor de organisatie, door de werkkracht van vier hoofdingenieurs en één ingenieur 1ste klasse vast te leggen aan een voor een zeer groot deel nutteloos gebleken bemoeienis, is ten zeerste te betreuren. Door het toevoegen van één ingenieur aan den afdeelingschef wordt niet de zekerheid verkregen, dat die hoofdambtenaar in uitgebreid ressort de velerlei aan hem opgedragen werkzaamheden *naar behooren* zal kunnen verrichten. Er wordt m.i. eerder daardoor een schrede gezet in een gevaarlijke richting, en wel in die eener vorming van vijf technische bureaux, die in dezelfde functie zouden optreden, als die van de technische afdeelingen van het departement. Spoedig zou de afdeelingschef aan één ingenieur niet meer voldoende hebben; waar één ingenieur gegeven is, wordt zeker een tweede aangevraagd. Het voorbeeld der afdeelingen A en E is daar, om reden te geven een gestadige uitbreiding te verwachten; zijn ook deze bureaux niet steeds onder den drang der omstandigheden tot uitbreiding van personeel moeten overgaan?

Het is mijn innigste overtuiging, dat het immobiliseeren van de werkkrachten van hoofd- en verdere ingenieurs op bureaux van den afdeelingschef zeer te bejammeren zou zijn. Waar men in Indië over een onevenredig klein technisch personeel te beschikken heeft, moet men woekeren met hun arbeidskracht en angstvallig vermijden een deel daarvan te onttrekken aan zijn eigenlijk werk, *ontwerpen* en *uitvoeren* in den meest uitgebreiden zin van het woord. Contrôle en revisie van ontwerpen moeten er zijn. De goede werking van de irrigatieafdeelingen heeft bewezen, dat in die noodzakelijkheden in voldoende mate door het Departement voorzien wordt. In betere mate zou dit zeer zeker geschieden, wanneer gevolg gegeven werd aan het voorstel van den Ingenieur Lamminga om een Hoofd-Ingenieur aan het

Departement speciaal aan te wijzen tot het bezoeken der werken en het houden van besprekingen in loco. Het nut van dezen maatregel is door hem zoo klemmend betoogd, dat ik volstaan kan naar dit gedeelte van zijn artikel te verwijzen.

Zooals de heer Lamminga laat doorschemeren, stond hem bij dit voorstel de tijd voor den geest, toen de Hoofd-Ingenieur Heskes geregeld eenmaal 's jaars de werken en de opnemingen bezocht Toen werd een ontwerp in een ochtendbespreking verder gebracht dan thans misschien in zes maanden; men werd opmerkzaam gemaakt op werkwijzen, die elders voldaan hadden of mislukt waren, die dus te volgen of te vermijden waren. In het kort, men ontving leiding, men verkreeg aanwijzing. Dat die bezoeken en besprekingen zoo doeltreffend en loonend waren, lag voor een groot deel aan de meer dan buitengewone gaven van den man, die er zich destijds mede belastte, aan zijn werkkracht, aan zijn kennis, maar voor het overige aan het systeem, dat in die conferenties ter plaatse verscholen lag, en dat niets anders is dan het stelsel, dat ik in dit opstel voorsta, nl. één waarin aan den tegenwoordigen waterstaats-afdeelingchef geen plaats meer toegekend is. Ook destijds geschiedde op het gebied der irrigatiewerken en opnemingen zeer veel zonder inmenging van den chef der betrokken waterstaats-afdeeling, want bovenbedoelde conferenties werden in den regel gehouden *niet in tegenwoordigheid van laatstgenoemden dignitaris.* Wanneer deze dus later eens het werk bezocht, kon hij vernemen wat er tusschen den heer Heskes en den uitvoerenden en projecteerenden sectie-ingenieur ten aanzien van werk en ontwerp overeengekomen was. Daar de heer Heskes in die dagen chef van de afdeeling E aan het Departement, ergo de hoogste autoriteit op irrigatiegebied onder den Directeur was, waren zijne beslissingen te beschouwen als te zijn genomen in hoogste instantie, zoodat den afdeelingschef allen invloed op den gang van zaken ontnomen was. Zou de opgewektheid in het werk van toen, niet toe te schrijven zijn aan de omstandigheid, dat er gearbeid werd onder een regeling, die, ofschoon niet officiëel gesanctionneerd, feitelijk alle overbodige elementen elimineerend, aan het vlug en goed functionneeren der verschillende organen van den dienst geen belemmeringen in den weg stelde? Wanneer deze vraag in bevestigenden zin beantwoord kan worden, dan is er een argument meer geboren voor de opheffing van het ambt van afdeelingschef in zijn tegenwoordigen vorm.

Zijn verdwijning zou, geloof ik, ook niet betreurd worden. De afdeelingschefs gaan gebukt onder den last van opdrachten, waaraan slechts ten deele voldaan kan worden. Van geen enkele zijde wordt hun streven en pogen gewaardeerd. Gelegenheid om zich te onderscheiden schijnt hun niet geboden te zijn; kan men zich het feit anders verklaren, dat nog nimmer een der chefs van de waterstaatsafdeelingen, als zoodanig, een uiterlijk blijk van hooge tevredenheid heeft mogen ontvangen; nooit is een van hen het toekennen van een koninklijke onderscheiding waardig gekeurd, terwijl eenige betrekkelijk jonge ingenieurs in hun werkkring zoodanig hebben weten uit te blinken, dat hunne opneming in een Rijksridderorde gevolgd is. Dat laatste ligt zeer zeker in hoofdzaak aan de personen, doch ook aan het ambt, dat den drager de gelegenheid gaf in zulke mate nut te stichten, dat een buitengewone belooning toegekend kon worden. Het ambt van afdeelingschef geeft een dergelijke gelegenheid om hooger bekend gestelde redenen *niet*.

Ik stel me voor, dat in den vervolge zonder chefs van waterstaatsinstellingen gearbeid kan worden, mits er geen scheiding meer zij tusschen gewestelijken en algemeenen dienst, en een rationneele verdeeling van het voor Java beschikbaar aantal ingenieurs over dat eiland plaats vond. De buitenbezittingen dienen, in voorloopige afwachting van betere dagen, op dezelfde wijze als nu met technisch personeel geholpen te worden.

Bovenbedoelde distributie van het personeel zou innig verband moeten houden met de indeeling in irrigatie-afdeelingen, die voorgesteld is op de teekening voorkomende in het weekblad *de Ingenieur*, jaargang 1898, No. 7 en behoorende bij het opstel getiteld: „De werkkring van den ingenieur van den Waterstaat in Nederlandsch-Indië." Deze verdeeling berust op het als grenzen aannemen van de waterscheidingen der groote rivieren en kan dus met het oog op waterstaatsbelangen als rationeel aangemerkt worden. Dat die grenzen niet samenvallen met de politieke grenzen der onderdeelen van het eiland is te betreuren, doch van geen overwegend bezwaar. De thans in werking zijnde irrigatieafdeelingen kunnen als bewijzen hiervoor gelden. De samenwerking van *één* Chef der afdeeling met *verschillende* residenten heeft tot geen noemenswaardige moeielijkheden geleid.

In elke irrigatieafdeeling, die met het oog op de nader te omschrijven bestemming, die haar gegeven zal worden, beter gequalificeerd zou zijn met den naam waterstaatsafdeeling, is een

chef, die tot de betrokken residenten in dezelfde verhouding zal staan als nu de chef van de bestaande irrigatieafdeelingen. Technisch staat hij onder de onmiddellijke bevelen van den directeur der Burgerlijke Openbare Werken. Hij dient het hoofd te zijn zoowel van den gewestelijken dienst, als van den eventueelen aanleg en exploitatie van de irrigatiewerken in zijn afdeeling, Verder heeft hij ten aanzien van de waterverdeeling en het onderhoud der bevloeiingsleidingen enz., een instructie, die analoog is met die van de tegenwoordige chefs der irrigatie-afdeelingen. Als standplaats van den chef der afdeeling wordt gekozen een gewestelijke of afdeelingshoofdplaats, die daarvoor het meest geschikt te achten is. Daar ter plaatse heeft de chef een bureau, waar zooveel mogelijk alle ontwerpen opgemaakt worden en waar de centrale boekhouding bijgehouden wordt.

Naar het voorkomt ligt in deze regeling, die nog nader toegelicht zal worden, een bron van vereenvoudiging en bezuiniging. Door de thans vigeerende scheiding van diensten in 1°. gewestelijke, 2°. algemeene en 3°. dienst der irrigatieafdeelingen is de inrichting kostbaar, hetgeen met eeu voorbeeld bewezen zal worden. Laat ons daartoe den blik wenden naar de residentie *Soerabaia*. Dit gewest ressorteert voor zijn grootste deel ten aanzien van het beheer en het onderhoud der bevloeiingswerken onder de irrigatieafdeeling „Brantas", wier chef te Malang resideert. Aan het hoofd van zijn gewestelijken waterstaatsdienst staat een eerstaanwezend ingenieur, die te Soerabaja verblijf houdt; eindelijk treffen we in deze residentie een tak van den algemeenen dienst aan met een chef, eveneens te Soerabaia. Ieder dezer diensttakken staat op verschillende wijze en onafhankelijk van elkaar in connectie met de hoogste autoriteit. Het „tout chemin mêne à Rome" is hier op eigenaardige wijze bewaarheid. De chef der irrigatieafdeeling correspondeert met Batavia, eensdeels rechtstreeks, anderdeels door tusschenkomst van den Resident, en in enkele gevallen door die van den chef der N^de^ waterstaatafdeeling; de eerstaanwezend zendt alles in met medewerking van den Resident van Soerabaia, de ingenieur 1ste klasse, chef van de sluiswerken c.a. te Goebeng doet dit weder door tusschenkomst van den Chef der IV^de^ waterstaatsafdeeling. Inderdaad staat ieder der genoemde chefs rechtstreeks in verbinding met het Departement, want noch Resident, noch Chef der Waterstaatafdeeling zal iets wijzigen in den vorm waarin de stukken aangeboden worden. Deze omstandigheid heeft tot gevolg

dat ieder der bureaux van de genoemde chefs van dienst de stukken zoodanig moeten afwerken, dat zij den toets der kritiek ten opzichte van netheid en accuratesse kunnen verdragen, hetgeen op zijn beurt weder leidt tot een inrichting dier bureaux, die de uitgaven onnoodig hoog opvoert. Thans is op ieder dier bureaux natuurlijk iemand, die de grootboeken bijhoudt, die de werklijsten in den vereischten vorm giet, die in staat moet zijn eenvoudige concepten te redigeeren, een ambtenaar gewoonlijk secretaris-boekhouder betiteld. Verder een staf van klerken, zoowel Europeesche als Inlandsche en eindelijk een volledig teekenbureau. Heeft men nu deze drie takken van dienst tot één vereenigd met een hoofdbureau, waar de hoofdadministratie geschiedt, waarvan de correspondentie met andere takken van dienst of het bestuur uitgaat, dan moet dit immers noodwendig tot beperking van personeel en dientengevolge van uitgaven kunnen leiden. Wat geldt voor het groote, is ook waar voor het kleine. Gesteld te Modjokerto heeft men thans een opzichter van den gewestelijken dienst en één van den dienst der irrigatieafdeeling „Brantas". Beide opzichters hebben natuurlijk minstens ieder één klerk en een teekenaar. Na de samensmelting der diensten zullen, naar ik voorloopig aanneem, daar ter plaatse twee opzichters noodig zijn, waarvan dan de één de chef van den andere is. In geen geval zullen dan echter twee klerken geëmploieerd behoeven te worden, weshalve besparing van een scribent verkregen zal zijn. Er zal ook wel eenige inkrimping van teekenpersoneel uit kunnen voortvloeien, aangezien er kans bestaat, dat de samensmelting medewerkt tot het over een bepaald tijdsbestek meer gelijkmatig verdeelen van den in totaal gelijk gebleven arbeid.

Eindelijk zal de vrees in deze van optimisme beschuldigd te worden mij niet weerhouden te voorspellen, dat in een dergelijk gebied als het thans beschouwde, waar nu de drie diensttakken gelijktijdig arbeiden, dezelfde werkzaamheden zullen kunnen geschieden met een kleiner aantal ingenieurs dan thans of anders met hetzelfde getal ingenieurs, waaronder echter meer jongeren dan nu voorkomen, hetgeen oudere, meerwaardige elementen van het corps voor andere doeleinden disponibel stelt.

Niet alleen langs onmiddellijken weg zal besparing verkregen worden, doch ook middellijk zal het brengen in één hand van het waterstaatsbeheer, in den meest algemeenen zin van het woord, zijn voordeel opleveren.

Zooals we hierboven gezien hebben, gebeurt het thans wel bij den algemeenen dienst, dat de ingenieurs van een uitvoering of een opneming, die om de een of andere reden sleepende gehouden wordt, zich niet in die mate een taak opgelegd zien als wel strookt met de werklust en den tijd, waarover zij beschikken. Zonder voorstander te zijn van een sweating systeem, waaronder de ingenieurs zouden moeten arbeiden, kan men toch verlangen, dat van de arbeidskracht dier over het algemeen ruim bezoldigde ambtenaren zoodanig partij getrokken wordt, dat gezegd kan worden, dat aan elk van hen de gelegenheid geboden wordt zich ten volle te geven in 's Lands belang. Dit nu zal m.i. verkregen kunnen worden, wanneer zij toegevoegd worden aan een chef met omvangrijke opdracht, en die de bevoegdheid heeft zijn personeel zoodanig te werk te stellen als hem nuttig voorkomt.

Ligt het niet voor de hand, om aan den sectieingenieur, belast met de uitvoering van een irrigatiewerk, dat zich uitstrekt over een groot gebied, tevens op te dragen het ontwerpen en uitvoeren van bruggen en gebouwen en het onderhoud daarvan, in dat ressort. Bestaat er omgekeerd geen aanleiding toe, om de ingenieurs, aangewezen voor den gewestelijken dienst in een residentie, tevens te belasten voor het werk, dat nu door afzonderlijke ingenieurs behoorende tot den dienst van eene irrigatieafdeeling verricht wordt. Al moge de wetenschap der irrigatie nog niet haar laatste woord gezegd hebben, al zijn er nog verschillende open vraagstukken op dat gebied, de dagen dat slechts enkelen der ingenieurs in het corps genoegzaam kennis van bevloeiingswezen verkregen hadden zijn reeds lang voorbij. De thans beschikbare ingenieurs hebben alle korteren of langeren tijd hun aandacht aan irrigatie moeten wijden, weshalve thans aan elk ingenieur veilig inmenging in bevloeiings zaken gegeven kan worden. Bemoeienis van een ingenieur, ergo een in zijn vak ten volle bevoegd persoon, met zaken, die hij thans dikwerf in zijne onmiddellijke omgeving door onbevoegden ziet beheeren, voor welke bemoeienis in de meeste gevallen hij wel eenigen tijd kan afzonderen, moet te verkiezen zijn boven een non-interventie, die uit de thans heerschende scheiding van diensten voortvloeit.

Er is één onderdeel van den gewestelijken dienst, ten aanzien waarvan ik door rechtstreeksch beheer, uitgeoefend door ingenieurs, voornamelijk in hooge mate verbetering verwacht. In het begin van dit opstel is de aandacht gevestigd op een gebrek, dat thans

in den regel dezen dienst aankleeft; het is het gemis aan systematisch verzamelen en bewaren van gegevens over den waterstaatkundigen toestand van het gewest.

Men zou de vraag kunnen stellen: bestaat er bij beheer van den gewestelijken waterstaatdienst onder *rechtstreeksche* leiding van ingenieurs reden om opheffing van dat gebrek te verwachten, m a. w. heeft de veronderstelling recht van bestaan, dat er, mits voldaan zij aan deze voorwaarde, een zich wellicht langzaam doch zeker ontwikkelende, zich steeds vermeerderende hoeveelheid kennis zal vormen omtrent datgene wat eigenaardig tot dezen tak van dienst behoort? De geschiedenis der bestaande irrigatie afdeelingen is daar om voor de beantwoording dier vragen geraadgepleegd te worden en tot de conclusie te voeren, dat zij alleszins in bevestigenden zin kan gegeven worden.

Ook de goede werking van den dienst in de irrigatieafdeelingen staat of valt met het al of niet bezitten van nauwkeurige bekendheid met terrein en hydrographie van de betrokken landstreken. Bij het instellen dier lichamen ontbrak deze bekendheid zoo goed als ten volle, zoodat het nuttig effect aanvankelijk in alle opzichten gering genoemd kon worden. Een der grootste moeielijkheden, die het personeel en de Chef in de voornaamste plaats op hun weg aantroffen, was het zoeken naar een goede methode om zoo spoedig mogelijk en met de minste kosten vertrouwd te geraken met de hulpmiddelen van bevloeiing, waarmede zij bemoeienis zouden hebben, en de resultaten, die bij de nasporingen verkregen waren, zoodanig vast te leggen, dat ook eventueele opvolgers hun voordeel daarmede zouden kunnen doen.

Dat die moeielijkheid schitterend overwonnen is, bewijst de goede gang van zaken bij de irrigatieafdeelingen, die niet alleen onder de eerste Chefs aan het hun gestelde doel zijn begonnen te beantwoorden, doch waar ook na mutaties van personeel geen hinderlijke schokken gevoeld zijn.

Aan de meening, dat uit het corps architecten en opzichters niet de elementen gerecruteerd kunnen worden, die voor het arbeiden in analoge richting als bij de irrigatieafdeelingen de noodige talenten zouden bezitten, behoeft in het minst geen kwetsend karakter toegekend te worden. Ofschoon de hierboven omschreven taak, oppervlakkig beschouwd, niet zoo zwaar lijkt, biedt zij toch zulke eigenaardige moeielijkheden, dat zelfs niet

alle *ingenieurs*, aan wie men het beheer in een irrigatieafdeeling opgedragen had, voor haar berekend bleken.

De grondbeginselen, waarop ik een reorganisatie van den Indischen Waterstaat (voorloopig op Java) zou wenschen te zien berusten, zijn de volgende:

1°. Opheffing van het afdeelingschefschap, zooals het thans bestaat;

2°. Invoering van het ambt van chef van een Waterstaats-afdeeling, zooals het in den loop van dit opstel beschreven is;

3°. Algeheele opheffing van de scheiding van de drie diensten, gewestelijke dienst, algemeene dienst en dienst der irrigatie afdeelingen.

Naar aanleiding van het sub. 2°. vermelde principe, zou men nog kunnen vragen: wat is het typisch verschil tusshen een chef van een Waterstaatsafdeeling, zooals hij thans werkzaam is en een chef van een Waterstaatsafdeeling, zooals ge u dien voor de toekomst voorstelt. Ik zou daarop het volgende wenschen te antwoorden. De tegenwoordige chef is zuiver adviseur, terwijl de toekomstige producent is. De toekomstige zal met behulp van het hem toegevoegd personeel de ontwerpen vervaardigen, de uitvoeringen leiden, voorstellen doen en kennis verzamelen. Hij treedt derhalve op als *handelend* en niet als *toeschouwend* deelhebber. Van den eerste wordt meer gevergd dan van den tweede, doch voor den eersten bestaat kans op het behalen van een voldoening die voor de tweede niet weggelegd is. De ageerende persoonlijkheid zal tot een belangstelling geprikkeld worden, die de adviseerende niet zal kunnen bereiken en die op haar beurt bezielend moet inwerken op de helpers.

Kan den toekomstigen chef eener Waterstaatsafdeeling de bovenomschreven taak op de schouders gelegd worden, zonder de vrees, dat hij daaronder zal bezwijken of dat zij te zwaar zal zijn? Ik geloof van wel. Het gebied, waarin hij te arbeiden zal hebben, omvat niet meer dan één der deelen, waarin het eiland Java volgens de hierboven besproken teekening ingedeeld zou kunnen worden. Elk dezer deelen is heel wat kleiner dan een der vijf bestaande waterstaatsafdeelingen en derhalve eerder geschikt om overzien te worden dan het gebied, dat den huidigen afdeelingschef als arbeidsveld aangewezen is. Het zal dus worden een „moins embrasser, pour mieux étreindre."

Omtrent de beantwoording van de vraag of bij de bestaande

formatie van het corps een regeling als de bovenomschrevene ingevoerd en volgehouden kan worden, bestaat geen absolute zekerheid, deze is alleen in de toepassing te verkrijgen. Het wil mij toeschijnen, dat er veel reden bestaat om aan te nemen, dat de mogelijkheid daartoe voorhanden is. Er zullen zijn 15 waterstaatsafdeelingen, waarvan thans reeds 3 in werking, nl. „Brantas", „Serang" en „Serajoe." Voor het chefschap der resteerende 12 afdeelingen komen beschikbaar, 3 hoofdingenieurs en 1 ingenieur der 1ste klasse, gewezen chefs der huidige waterstaatsafdeelingen. De 4de hoofdingenieur zal vermoedelijk op het departement geplaatst worden om op te treden in de hoedanigheid van inspecteerende en consulteerende autoriteit, nader omschreven in het *Indische Gids*-artikel van den Ingenieur Lamminga. Er zullen dus nog 8 chefs gevonden moeten worden uit de ingenieurs 1ste klasse, hetgeen uitvoerbaar voorkomt.

Het zou raadzaam zijn proefondervindelijk na te gaan of de hierboven geformuleerde verwachtingen, die van deze verandering in inrichting gekoesterd worden, voor verwezenlijking vatbaar zijn, voornamelijk ten aanzien van de door mij in het vooruitzicht gestelde beperking van personeel in bepaalde complexen, waaruit een betere distributie der ingenieurs zou kunnen volgen.

Voor deze proefneming beveelt zich aan de irrigatie-afdeeling „Brantas". De chef der IVde Waterstaatsafdeeling zou aangewezen dienen te worden als hoofd van genoemde irrigatieafdeeling, terwijl al het personeel werkzaam bij de drie verschillende takken van dienst, 1°. gewestelijke, 2°. algemeene en 3° irrigatieafdeeling, onder zijne bevelen werd gesteld, met bevoegdheid dit personeel zoo te werk te stellen als hem nuttig en noodzakelijk zou voorkomen. De residentie Madoera, die thans tot de IVde waterstaatsafdeeling behoort, zou gedurende deze proefneming gevoegd dienen te worden bij het gebied van den Chef der Vde Waterstaatsafdeeling, die daarentegen gedurende dien tijd zijn ressort verminderd ziet met de residentie Pasoeroean. Twee onderdeelen van de IVde Waterstaatsafdeeling, die niet tot het gebied van de irrigatieafdeeling „Brantas" behooren, nl. de residentie Madioen en het Noordelijk gedeelte van de residentie Soerabaja, zouden technisch tijdelijk gesteld moeten worden onder het beheer van den Chef der 3de Waterstaatsafdeeling. De voorgestelde proefneming zal zeer zeker op geen finantieële bezwaren

behoeven af te stuiten, daar er, voor zoover na te gaan is, geen extra-uitgaven door vereischt worden. Mocht het blijken, dat ten deze geen ijdele illusiën gevormd zijn, en dat in deze richting de bron van besparing en het middel tot beter functionneeren der organisatie gevonden kunnen worden, dan zal een kostbare aanwijzing ontvangen zijn voor de goede oplossing van het vraagstuk, dat in hoofde dezes genoemd is.

E. GERST.

'S GRAVENHAGE.

Het rapport van J. C. van Eerde over de regeling der agrarische toestanden in West-Lombok.

Namens „de commissie van voorlichting bij de regeling der agrarische toestanden op Lombok" is door den controleur voor de agrarische aangelegenheden J. C. van Eerde een hoogst belangrijk rapport ingediend, dat door de Regeering in de *Java Courant* (1900 No. 99) als afzonderlijk bijvoegsel is gepubliceerd.

Wij hebben niets dan lof voor de tactvolle, practische wijze, waarop het binnenlandsch bestuur onder resident Liefrinck tracht den agrarischen janboel, dien de oorlog geschapen heeft op Lombok, te ontwarren. Hoe het Nederlandsch gezag hier inderdaad Sassak en Baliër tot zegen kan strekken, gevoelen wij bij het bestudeeren van dat rapport. Ziehier nu een inderdaad ideaal werk voor een ambtenaar van het binnenlandsch bestuur, die hart heeft voor zijn ambt. En waar wij den laatsten tijd zooveel hebben hooren afgeven op den tegenwoordigen werkkring van den ambtenaar van binnenlandsch bestuur, daar zouden wij dit rapport onder de oogen willen brengen van ieder, die belang stelt in het „keurcorps". Er is dus, behalve staatjes trekken, duivelstoejager te zijn en te moeten dillettanteeren op elk gebied, voor den ambtenaar B. B. ook nog wel iets hartsverheffends te doen. Want hartverheffend, wonderlijk schoon, noemen wij het werk, welks beschrijving is neergelegd in dit rapport. Bemiddelend op te treden tusschen Sassak en Baliër, de billijke aanspraken van den een en van den ander op den grond te toetsen, een geregelden agrarischen toestand te scheppen in het ontredderde Lombok — ziedaar de moeilijke, doch dankbare taak, waartoe van Eerde geroepen werd.

Maar men volsta niet met het lezen van deze woorden. Het rapport zelf dient te worden bestudeerd, en om daarvoor in wijderen kring gelegenheid te geven, publiceeren wij het hieronder in extenso.

v. S.

RAPPORT OVER DE REGELING DER AGRARISCHE TOESTANDEN IN WEST-LOMBOK.

Bij Gouvernements besluit d.d. 24 October 1897 No. 1 werd de Resident van Bali en Lombok gemachtigd om over te gaan tot eene regeling der agrarische toestanden in de afdeeling Lombok.

De Resident zoude zich daarbij doen voorlichten door eene Commissie, bestaande uit den Controleur voor de agrarische aangelegenheden op Lombok benevens twee Balische en twee Sasaksche adviseurs.

Van de bepaling om bij afwezigheid of verhindering de bevoegdheid tot regeling der agrarische toestanden te kunnen overdragen aan den Assistent-Resident van Lombok, maakte de Resident bij besluit d.d. 9 December 1897 No. 272/L gebruik, doch in werkelijkheid deden zich gevallen, waarin door den Assistent-Resident eene beslissing werd genomen, zelden voor.

Gegevens voor de wijze, waarop de regeling der agrarische toestanden in het algemeen en de bestaande geschillen over grondbezit tusschen Baliërs en Sasaks zoude moeten plaats hebben, werden van Regeeringswege verstrekt, en behelsden in hoofdzaak het volgende:

1°. De Regeering wenschte, zich plaatsende op het standpunt van den Veroveraar van Lombok, den toestand in het veroverde gebied te regelen, zooals dat in het belang van land en volk noodzakelijk werd geacht.

Het gezag zoude optreden als r e g e l a a r en niet als rechter in twistgedingen over grondeigendom of daaruit voortspruitende rechten, zullende het echter daarbij rekening houden met de billijkheid en vroeger uitgeoefende rechten, en het principe van rechtvaardigheid als algemeen beginsel handhaven.

2°. In verband met het feit dat Lombok Nederlandsch-Indisch grondgebied is en onder rechtstreeksch bestuur is gebracht, moet rekening gehouden worden met de door den wetgever vastgestelde bepalingen, algemeene toestanden beheerschende, dan wel op dit stuk aangenomen beginselen, waarmede de toestand op Lombok, voor zoover hij daarvan afwijkt, in overeenstemming zoude moeten worden gebracht.

3°. Zooveel mogelijk zouden aan de Baliërs worden teruggegeven de gronden, die zij erfelijk individueel bezaten vóór de militaire expeditie, en zouden zij hunne dienstplichtige velden van vroeger weder in bewerking bekomen.

4°. Baliërs, die geen grond vinden bij hunne kampongs in West-Lombok, en die daartoe het verzoek deden, behoorden aan grond geholpen te worden in de landstreek tusschen de Babak en de Koko Pandan. Sasaks, in zulk een geval verkeerende, zouden gronden bekomen beoosten de Pandan-rivier, alwaar geene aanspraken van Baliërs op grond meer erkend zouden worden.

Zoo in het voor de Baliërs bestemde gebied zich reeds Sasaks gevestigd hadden, zouden zij onteigend en schadeloos gesteld behooren te worden.

5°. In een register zoude van de genomen beslissingen aanteekening worden gehouden.

Bij Residents besluit van 23 November 1897 No. 252/L werden tot adviseurs in de hooger genoemde Commissie benoemd

a. de twee Balineezen:

1°. Ida Kloet Wanasari;

2°. I. Goesti Madé Djilantik Koekoeh.

b. de twee Sasaks:

1°. Goeroe Alimin;

2°. Demoeng Singarëp.

De twee Balineesche adviseurs en de Sasak Demoeng Singarëp hebben tot het einde toe als permanente leden in deze Commissie zitting gehad. Het vierde lid Goeroe Alimin werd bij Residents besluit d.d. 19 Augustus 1898 No. 1201/34 vervangen door den Sasak Mami Moeliasih, in verband met de omstandigheid, dat de grondgeschillen tusschen Baliërs en Sasaks in de landstreek Koeripan—Kediri van het toenmalige district Praja, toentertijd een hoofdonderwerp van behandeling uitmaakten. Toen dergelijke geschillen in het district Batoekliang der onderafdeeling Midden-Lombok aanhangig waren, werd bij Residents besluit dd. 22 November 1898 No. 1616/34 als vierde adviseur aangewezen Mami Dikawat van Batoekliang, die later weder is vervangen door Ama Riangsi, een' Sasak van West-Lombok, in verband met de toen te regelen onderwerpen van algemeenen aard.

De eerste opdracht voor deze Commissie zoude dus bestaan in de behandeling der tusschen de Baliërs en de Sasaks gerezen agrarische geschillen.

De Reconstructie van het Balineesche grondbezit. In het laatst van November 1897, nadat op den 23en van die maand de betrekkelijke Commissie door den Resident van Bali en Lombok ten kantore van den Controleur voor de agrarische aangelegenheden was geïnstalleerd, kon met de behandeling der zaken een aanvang worden gemaakt.

Onder voorzitterschap van den Resident werden eerst vergaderingen gehouden met de Balische hoofden te Tjakra Negara op 20 November 1897, met de Sasaksche hoofden van het district Ampenan en Ommelanden te Mataram op den 23en dier maand, waarop de algemeene beginselen, volgens welke de agrarische toestanden zouden worden geregeld en de te volgen wijze van behandeling werden bekend gesteld en uiteengezet.

Dat de Baliërs het aangenomen principe om tot eene reconstructie der oude toestanden te geraken met ingenomenheid aanvaardden, behoeft geen betoog, en reeds enkele dagen daarna waren 160 zaken over gronden bij de betrekkelijke Commissie aangebracht.

De Sasaksche hoofden lieten niet na op bezwaren te wijzen. Sommige zagen de toekomst hunner onderhoorigen donker in, wanneer de door deze onrechtmatig geoccupeerde Balische gronden aan de vroegere eigenaren of bewerkers moesten worden gerestitueerd, en vreesden, dat broodeloosheid voor vele Sasaks het gevolg zoude zijn. Zulks met eenige reden.

Hadden toch de Sasaks hunne heeren en meesters van voorheen van af onze overwinningen tot nu toe veelal verloochend, hadden deze, wanneer zij al eens kwamen om over de gronden te spreken steeds tot doovemans ooren gepraat, hadden deze Sasaks, voor een groot deel gewezen slaven, prat op hun bezit, van geene teruggave in der minne willen hooren, thans nu de Europeesche ambtenaren zich daarmede bemoeiden, zagen zij zich genoodzaakt daartoe over te gaan.

En wanneer zij vreesden, niet meer als bewerker van hun aandeel in den buit te zullen worden gehandhaafd door de rechthebbenden, sproot zulks voort uit gegrond zelfverwijt.

De toekomst heeft echter anders geleerd, doch het was niet te voorzien, voor wien ook der bij deze aangelegenheden betrokkenen, het minst voor de direct daarbij geïnteresseerden, dat de Baliërs zulk eene uiterst loyale houding zouden aannemen. Met groote vergevingsgezindheid en verdraagzaamheid vergaten deze veelal de dikwerf onheusche bejegening der afgeloopen jaren, en leenden een gewillig oor aan de verzoeken der tot hen komende bewerkers. De Baliërs zijn ten deze voor rede vatbaar gebleken, en hebben in geenen deele misbruik gemaakt van de door hen opnieuw verkregen rechten.

Daar men van den beginne af van de noodzakelijkheid overtuigd was om den Baliërs de volle beschikking over de hun teruggegeven gronden te laten, in zake het uitgeven in bewerking, en er van rechten der bewerkers geen sprake kon zijn, kon men de Sasaksche hoofden, die broodeloosheid voor hunne ondergeschikten vreesden, slechts wijzen op de mogelijkheid in Midden Lombok, in de toenmaals genaamde verwoeste streek, gronden te bekomen.

Was alzoo aan de bevolking van het district Ampenan duidelijk gemaakt hoe en op welke wijze de toestanden zouden worden geregeld, later al naarmate de werkzaamheden ter zake vorderden, werden te dien einde ook in het district Geroeng (Mei 1898), te Kediri (Augustus 1898) in het toenmalige district Praja van de onderafdeeling Midden-Lombok, en met de bewoners van het district Batoekliang bewesten de Pandan-rivier (October 1893), zoomede in het district Tandjoeng van West-Lombok (Januari 1899) algemeene vergaderingen met hoofden en belanghebbenden belegd.

De belanghebbende Baliërs begaven zich nu veelal naar hunne vroegere velden, namen de grenzen en de belendingen op en onderzochten, wie de Sasaksche occupant was, voor zoover zij zulks nog niet wisten. Met dezen of met diens hoofden stelde men zich dan in verbinding om tot eene goedschiksche teruggave te geraken.

In den beginne weigerden vele Sasaksche occupanten hunne onrechtmatig verkregen gronden aan de Balische rechthebbenden van vóór de expeditie goedschiks af te staan. Zij zegden daartoe eerst te zullen overgaan na persoonlijk bekomen last van den controleur voor de agrarische aangelegenheden.

Het gevolg daarvan was een groot aantal Balische verzoeken om toewijzing van hunne vroegere velden, welke klachten dagelijks werden geregistreerd.

Had de Commissie in den beginne, dus al dadelijk eenige geschillen te behandelen, die voor al de belanghebbenden bij dergelijke zaken duidelijke voorbeelden waren van de wijze waarop deze zouden worden behandeld en den geest waarin de beslissing veelal zoude vallen, allengs kwam daarin vermindering. Toen de Sasaks toch hadden ingezien, dat tot richtsnoer werd genomen de gedurende den laatsten tijd van het Vorstenbestuur uitgeoefende rechten, en in 't algemeen eene reconstructie der toestanden werd beoogd, als heerschte, toen het Nederlandsch gezag hier voet aan wal zette, gingen zij in grooten getale goedschiks hiertoe over, wel inziende, dat obstructionisme hoogstens enkele dagen of weken uitstel zoude veroorzaken.

Zoo verschenen later wel eens al de onderhoorigen van eene desa of dasan (gehucht), die de gronden van één of meer Baliërs bewerkten, om voor de Commissie te verklaren, dat zij hunne gronden weder ter beschikking van den rechtmatigen Balischen landheer hadden gesteld. De betrokken Baliërs hunnerzijds verklaarden weder in het bezit van hunne gronden te zijn en

gingen dan niet zelden met de bewerkers, veelal hunne vroegere slaven, weder bewerkingscontracten aan, zoodat dan de oude toestand grootendeels weer was hersteld. Voor een groot deel heeft de Commissie dan ook slechts behoeven te leiden of het pad moeten effenen, waarlangs tot eene geleidelijke oplossing der zaken door belanghebbenden zelf moest worden geraakt. Waar verstandige of invloedrijke hoofden daartoe meewerkten (Koeripan en Batoekliang kwam de oude toestand als van zelf weer tot stand, zonder tot vele punten van geschil aanleiding te geven Wel werd hier en daar een leidelijk verzet opgemerkt (Batoetoempeng), en elders eerst goedschiks tot de teruggave der Balische velden overgegaan, nadat door de Commissie met de eigenaren en de occupanten al de velden ter plaatse waren nagegaan (Djerangoan), doch dergelijke feiten waren niet van verstrekkenden aard.

Men zoude dan ook het weder ter beschikking stellen van de Balische velden door de Sasaksche occupanten kunnen verdeelen over:

1°. de velden, die goedschiks weder ter beschikking van de Baliërs zijn gesteld, hetzij zonder, hetzij met eenige leiding of bemoeienis van de Commissie;

2°, de velden, die door tusschenkomst der Commissie in handen der rechtmatige bezitters of bewerkers zijn gesteld, nadat door deze een klacht was ingediend.

Op deze wijze kwamen ter kennise van de Commissie: 1293 zaken betreffende sawahs, en 61 zaken betreffende tuinen, beslaande deze sawahs eene totaal oppervlakte van $1392^{289}/_{800}$ tenah (à 7200 M²) en de tuinen een totaal oppervlakte van $117^{272}/_{800}$ tjoetak (à 7200 M²).

Dat zoo weinig zaken betreffende tuinen werden aangebracht, vindt zijne verklaring in het feit, dat eerst sawahkwestie's behandeld zijn, in verband met de groote belangen voor de betrokkenen daaraan verbonden, daarna de zaken over tuinen.

De aan Balische sawahs grenzende tuinen van denzelfden eigenaar volgden eerstbedoelde. In de ten aanzien der sawahs genomen beslissingen had men dan reeds eene aanwijzing hoe eventueele tuingeschillen zouden worden behandeld.

Al de zaken, bij de Commissie aanhangig gemaakt, werden in een register opgeteekend, met vermelding van naam en woonplaats dergenen. die er van ouds rechten op meenden te kunnen doen gelden, der occupanten of van degenen, die die rechten meenden te mogen betwisten, en de ligging en de uitgestrektheid van het grondperceel in geschil.

Zooveel mogelijk had men tot stelregel aangenomen, dadelijk, nadat een zaak was aangebracht, partijen daarvan te hooren, om na te gaan of men werkelijk met een geschil, waarin 's Residents beslissing zoude moeten worden ingeroepen, dan wel met eene eenvoudige zaak te doen had.

De door de Commissie behandelde zaken, kan men in drie soorten onderscheiden:

a. die, waarin vóór de Commissie door den Balischen verzoeker werd verklaard, dat hij reeds door den Sasakschen occupant in het bezit van zijn veld was gesteld, nadat deze had vernomen, dat eene zaak daarover aanhangig was gemaakt, en een onderzoek zoude volgen.

b. die, waarin eerst voor de Commissie door den Sasakschen occupant de rechten van den Baliër werden erkend;

c. die, waarin beide beweerden van ouds rechten op het veld in geschil te hebben.

Deze laatste soort vormen de eigenlijke agrarische geschillen tusschen Baliërs en Sasaks, waarvan er 231 door de Commissie zijn onderzocht en behandeld en waarin de beslissing van den Resident van Bali en Lombok is ingeroepen, welke beslissingen zijn gearresteerd in 33 besluiten van genoemden Resident en 3 besluiten van den Assistent-Resident van Lombok.

Zij hebben betrekking op eene totaal uitgestrektheid sawahs van $273^{728}/_{800}$ tenah (7200 M²) en $49^{301}/_{800}$ tjoetak (à 7200 M²) tuin. Wanneer bleek dat òf het veld in kwestie reeds ter beschikking van den rechthebbende was gesteld, òf dat de occupant de rechten van den eischer erkende, werd daarvan aanteekening gehouden op het van iedere zaak bestaande blad papier, waarop de zaak nader was aangeduid. Bleek echter, dat de Balische rechten werden betwist, dat er dus een geschil zich voordeed, dan werd zoo spoedig mogelijk met het onderzoek aangevangen, eerstens van wege de urgentie dezer grondzaken, die voor velen spoedige toewijzing van grond, dat is levensonderhoud, noodig maakte, tweedens om anderen niet te weerhouden goedschiks tot de restitutie der onrechtmatig geoccupeerde velden te besluiten, in de hoop dat een onderzoek uit- of afstel van de teruggave zoude tengevolge hebben.

Het perceel in geschil werd dan zoo spoedig mogelijk opgemeten door één der aan den Controleur voor de agrarische aangelegenheden toegevoegde mantri's van het kadaster.

Zulk een mantri was vergezeld van één of meer der adviseurs, die ter plaatse een onderzoek instelde en aan partijen, mede bij de opmeting tegenwoordig, den dag, mededeelde, waarop de zaak door de Commissie zoude worden onderzocht en zij met hunne getuigen of schriftelijke bewijzen hadden te verschijnen.

Waar noodig werd ook het plaatselijk onderzoek door den Controleur voor de agrarische aangelegenheden gehouden. Op den bepaalden dag was het perceel in kwestie in kaart gebracht en had het onderzoek plaats, wordende op hetzelfde vel papier, waarop het veld was afgebeeld, en de situatie daarvan aangeduid, opgeteekend:

a. de verklaringen van eischer en gedaagde, beiden nader met naam en woonplaats aangeduid;

b. de verklaringen door de getuigen van eischer en gedaagde afgelegd;

c. den inhoud van door partijen overgelegde schriftelijke bewijsstukken en de daaraan te hechten waarde;

d. de resultaten van het door de Commissieleden ingestelde plaatselijk onderzoek, dan wel mededeelingen van deskundigen of getuigen, door de Commissie ter zake gehoord.

Na beraadslaging werd mede het advies der Commissie in zake de te nemen beslissing bekend gesteld, waarna een afschrift aan den Assistent-Resident van Lombok ter doorzending aan den Resident van Bali en Lombok werd aangeboden.

De beslissing van genoemde autoriteit volgde steeds al zeer spoedig, en werden partijen en hunne hoofden voor de Commissie geroepen en daarmede in kennis gesteld.

De door de Commissie voor het onderzoek gehouden zittingen, hadden wat betreft de onderafdeeling West-Lombok plaats:

voor het district Ampenan en Ommelanden te Mataram;

voor het district Geroeng te Geroeng; en
voor het district Tandjoeng te Tandjoeng.
En wat de geschillen in de onderafdeeling Midden-Lombok betreft:
voor het district Praja, te Kediri, en
voor het district Batoekliang, te Narmanda.
Het onderzoek gaf aanleiding tot de volgende opmerkingen:

De gronden, waarover de geschillen liepen, waren gelegen in de geheele landstreek, waarin de Balische rechten zouden worden erkend nl. de onderafdeeling West-Lombok en de onderafdeeling Midden-Lombok ten Westen van de Pandan-rivier. Deze geschillen betroffen soms geheele complexen van bouwgronden, tientallen tenahs groot, elders slechts weinige petjarakens (9 M²).

De Balische eischers beweerden veelal, dat de velden, waarop door hen aanspraak werd gemaakt, van ouds familiebezit waren, dan wel later bij geldelijke overeenkomst hun erfelijk individueel bezit waren geworden. De Sasaksche occupant stelde daar soms tegenover, dat het veld zijn erfelijk individueel bezit was, door verkoop door één van eischersfamilieleden in zijne occupants, familie gekomen veelal was het beweren van occupant, dat het veld geen erfelijk individueel bezit was van eischer (djabè), doch domeingrond en eigendom van den souverein. Met zulk eene bewering beoogde occupant tweeërlei; meende hij daardoor het Europeesch Bestuur te kunnen overhalen het domeingebied te vergrooten, dat is, in het belang van zichzelven, den souverein te behagen, aan den anderen kant achtte hij zich als bewerker daarvan veilig, en meende als zoodanig gehandhaafd te zullen worden. Wel, zegde men dikwijls, had men vóór den val van Tjakra steeds de pacht in natura aan den Balischen eischer afgedragen, doch deze zoude die in zijne hoedanigheid van poenggawa of vertegenwoordiger van den Vorst namens dezen hebben geïnd. Het viel eischers veelal niet moeilijk hun goed recht te bewijzen. hetzij dan, dat de occupant vroeger zijn slaaf (sepangan) was geweest, hetzij dat deze vorstelijk onderdaan (kaoela droewé) was. Getuigen die namens eischer het veld hadden beheerd, zijne pacht hadden geadministreerd, steeds de pacht van de occupanten hadden in ontvangst genomen, gedurende vele jaren na den oogst de pachtpadi van het veld in kwestie naar eischers huis hadden vervoerd of ook voormalige bewerkers, waren veelal niet moeilijk te produceeren, evenmin als dezulken, die steeds occupant als eischers slaaf hadden gekend, werkende voor dezen en niet in 's Vorsten poeri. Omtrent landstreken van ouds in djabè bezit en waarin geene domeinvelden waren gelegen, was occupants bewering, als zoude zijn aldaar gelegen veld droewédalem zijn, al dadelijk onwaarschijnlijk.

De voormalige beheerders der landelijke inkomsten en bestuurs- of waterschapsbeambten van het Balische Vorstenbestuur, alsmede nog bezwaard gebleven belastingregisters (pepanggërans) konden der Commissie in zulke zaken dikwijls den weg tot de waarheid wijzen.

Wanneer de vroegere Balische eigenaren van een veld waren overleden, traden degenen, die hunne rechten hadden verkregen, als rechthebbenden op. In de gevallen dat eene geheele Balische familie sedert den oorlog was uitgestorven, werden hare vroegere bezittingen aan behoeftige rasgenooten toegekend.

In enkele gevallen meenden occupanten in het feit, dat het perceel in

kwestie hun was toebedeeld door hun hoofd na den val van Tjakra, een bewijs voor hun goed recht bij te brengen. Daarvan kon natuurlijk geen sprake zijn, omdat zulk eene toebedeeling wel is waar had plaats gevonden, toen vele velden braak of onbeheerd lagen na onze expeditie, doch slechts voorloopig en onwettig was, daar de Baliërs hunne velden door den drang der omstandigheden hadden geabandonneerd, zonder dat zulks, wien dan ook, buiten ons gezag, het recht gaf nader daarover te beschikken.

Wat de schriftelijke bewijsstukken betreft, zij waren van allerlei aard: vorstelijke schenkingsbrieven, koop- of pandcontracten, enz.

Alleen voor zoover zij van het gebruikelijk en voor de geldigheid vereischte zegel waren voorzien, kon daaraan waarde worden gehecht.

Dikwijls werden van een valsch stempelafdruk voorziene stukken aan de Commissie vertoond; nieuwe lontars van ouden datum kunstmatig oud gemaakt; brieven volgens welke vermelde Balische grooten zouden hebben bestaan op een tijdstip, dat zij reeds overleden waren, oude contracten door latere beschikkingen of overeenkomsten reeds vervallen; geschriften op een ander veld dan dat in kwestie betrekking hebbende, enz.

Bedrog ter zake werd, hetzij door de Commissie ter zitting, hetzij na een ingesteld onderzoek, meestal ontdekt, vooral ook, omdat de Commissie in het bezit was van de echte stempels van het vorstenbestuur, en een in beslag genomen nagemaakt stempel, waarvan de afdruk op enkele der geproduceerde lontars voorkwam. Sasaks zoowel Baliërs vertoonden ongeldige lontarbrieven; bij laatstgenoemden waren dit veelal afschriften van vroeger zeer waarschijnlijk bestaand hebbende authentieke exemplaren, in den oorlog verbrand, wat met een groot aantal van deze geschriften het geval is.

Aan de echte, geldige, schriftelijke bewijsstukken werd de waarde gehecht, die het inheemsche recht daaraan toekent. De veelal weinig ontwikkelde Sasaks trachtten in den beginne met gemakkelijk doorzichtbare leugens, of gebrekkig vervalschte stukken, hunne beweringen te staven. Later, de nutteloosheid daarvan inziende, kwam dat echter minder voor, en berustte hun vermeend goed recht op betere gronden. Zoo hadden enkelen, aan wie tijdens het Balische bestuur hunne gronden waren ontnomen, omdat eene verboden overeenkomst daaromtrent was aangegaan, of wel, omdat die door den Vorst of den meester (van slaven) waren genaast en aan anderen toegewezen volgens het inheemsche recht (tjampoet) weder zulk een veld of dat hunner familie in beslag genomen. In dergelijke gevallen werd de rechtstoestand, waarin het veld verkeerde op het oogenblik dat ons gezag hier voet aan wal zette, veelal gehandhaafd, doch ook de belangen der familieleden van dengene, aan wien het veld was ontnomen, niet voorbijgezien, omdat volgens inheemsch recht, de souverein of de meester daarvoor zoude hebben te waken.

Wanneer bleek, dat eene geldelijke overeenkomst omtrent een veld bestond, werd die gehandhaafd en bijvoorbeeld zulk een perceel eerst ter volledige beschikking van den eigenaar gesteld, nadat een daarop rustend pandcontract zoude zijn ingelost.

Eedsoplegging aan één of beide partijen kwam eenige malen voor en werd door de Commissie daarbij rekening gehouden met het gewicht van den Balischen eed en het vaak weinig nadenken, waarmede door de Sasaks de Mohamedaansche eed wordt afgelegd. Soms werd tot verdeeling van het veld

in kwestie overgegaán, omdat beide partijen daarop rechten schenen te hebben, elders werd, waar zulks wenschelijk voorkwam, een veld in geschil aan derden toebedeeld.

De uitvoering der gevallen beslissingen in zake deze grondgeschillen, stuitte op weinig moeilijkheden.

Nadat daarvan mededeeling aan partijen was gedaan, haastte men zich al spoedig om het perceel van den Balischen bezitter in bewerking te mogen ontvangen.

Slechts in enkele gevallen was het noodig een Sasak, die den door hem geoccupeerden grond aan een Baliër moest afstaan, nog eene bij herhaling den last daartoe te geven. Over het algemeen legde men zich dadelijk bij de vernomen beslissing neer in overeenstemming met het algemeen volkskarakter, dat gehoorzaam is aan den last van den wettigen souverein of diens directe ondergeschikten.

De beslissingen werden dan ook steeds door de Commissie bij monde van den Controleur voor de agrarische aangelegenheden aan partijen medegedeeld, om te vookomen, dat bij overbrenging door mindere hoofden, onjuistheid insloop of onwil werd opgewekt. Bij de uitvoering bleek de hulp van politie of justitie niet noodig te zijn, en behoefde geen geweld te worden aangewend.

De bevolking had de goede gewoonte aangenomen om bij het minste geschil, dat er tusschen een' Baliër en een' Sasak ontstond hetzij over het veld, hetzij over de uitvoering van een gevallen beslissing, zoo spoedig mogelijk te Mataram te verschijnen, en daar nadere aanwijzingen van den daarvoor aangewezen ambtenaar te vragen, waarbij dan beide partijen zich n eerlegden.

Het direct gevolg van de werkzaamheden in zake deze aangelegenheid was: dat op ultimo 1899 het Balisch grondbezit in de landstreek bewesten de Pandan-rivier, kon worden gerekend te zijn hersteld op den voet, waarop dat in den laatsten tijd van het Balisch Vorstenbestuur had bestaan. Volgens de Inlandsche metingen, die verband houden met de kadastrale uitgestrektheden, waren aanwezig:

In de landstreek bewesten de Pandanrivier:

a. 23.406 tenah sawah, waarvan 8072½ tenah erfelijk individueel bezit van Baliërs, en 828½ tenah domeingrond, bij Baliers in bewerking, bedragende dus het totaal sawahbezit der Baliërs 8901 tenah;

b. 6072 tjoetak droge gronden, waarvan 1435 tjoetak erfelijk individueel bezit van Baliërs, en 646 tjoetak domeingrond, bij Baliërs in bewerking bedragende dus het totaal bezit aan droge gronden van Baliërs 2081 tjoetak.

Van de ruim 20,000 bouws bouwgrond zijn dus in Balische handen 11.152 bouw. Reeds medio 1899 kon het Balische grondbezit als hersteld worden beschouwd, doch sedert deden zich nog hier en daar enkele geschillen voor. Dadelijk, nadat evenwicht in den toestand was verkregen en de Balische velden in hoofdzaak weder aan de rechthebbenden waren teruggegeven, werd aangevangen met een hernieuwde inmeting der waterschappen om in den nieuwen toestand vast te leggen. Vroeger had, wel is waar reeds zulk eene inmeting plaats gehad, doch de gegevens uit het tijdperk vóór de teruggave der Balische velden vereischten aanvullling en verbetering, soms geheele omwerking. Ter bestendiging van den opnieuw in 't leven geroepen toestand,

werd voorts aan alle belanghebbenden een gezegeld lontarbewijs uitgereikt, waarin de beslissing in zake de geschillen was opgenomen, blijvende van de betrokken bescheiden één exemplaar op het Residentie-bureau, en eén exemplaar op het kantoor van den Controleur voor de agrarische aangelegenheden berusten.

Op de behandelde zaken werden jaarsgewijze ingerichte klappers gemaakt, die bij navraag het naslaan vergemakkelijkten.

Was dus als direct gevolg het herstel van het Balische grondbezit bereikt, indirect had de reconstructie daarvan velerlei gevolgen.

In de eerste plaats het weder opleven van de Balische maatschappij, die na de verpletterde nederlagen door onze troepen in verwoeste wijken en dorpen levende, verstoken van leeftocht, van grondbezit, van hunne vroegere onderhoorigen of lijfeigenen, een zwaren tijd vol noodduft had doorgemaakt, waarin relief-works, bekostigd met een deel der door het Gouvernement beschikbaar gestelde ton gouds, zoomede uit die fondsen verstrekte leeftocht, slechts gedeeltelijk en tijdelijke leningen konden brengen.

Dadelijk, nadat een veld ter beschikking van den rechtmatigen bezitter was gesteld, werden zoo de bezitter het zelf niet voor zich of zijne familie in bewerking wilde nemen, bewerkingscontracten aangegaan, hetzij met den onwettigen occupant, hetzij met iemand anders, Baliër of Sasak. De behandeling der zaken en geschillen bracht dan ook geene vertraging in den landbouw teweeg, want indien eene beslissing viel, terwijl het veld bebouwd of beplant was, werd dadelijk eene voorloopige overeenkomst tusschen eigenaar en bewerker aangegaan, en had eerstgenoemde na den oogst de volledige beschikking over den grond. Reeds na den oogst van 1898 (plantjaar 1897/1898), vloeide dus eene belangrijke hoeveelheid leeftocht naar de Balische vestingen, waar de opbeuring der welvaart al spoedig viel waar te nemen.

Verplichtingen tegenover goden en afgestorvenen werden weder nagekomen, tempels en huizen weer gerestaureerd, kleeding en voedsel verbeterde, en er begon weder een opgewekte geest, het Balische volkskarakter eigen, te heerschen, nu men tastbaar had waargenomen, dat de nieuwe souverein, de verwoester van huis en hof, niet voor zich de gronden der overwonnenen benutte, doch bijna alles weder teruggaf, wat volgens het inheemsche oorlogsrecht zeker niet zoude hebben plaats gevonden.

Bij de restauratie der tempels trouwens had het Gouvernement krachtdadig hulp verleend door de beschikbaarstelling van ƒ 5625 als bijdrage tot den wederopbouw van de doodentempels te Mataram en te Tjakra Negara en den grooten desatempel in laatstgenoemde hoofdstad gelegen, welke tempels tijdens den in 1894 met de Baliërs op het eiland Lombok gevoerden krijg grootendeels waren verwoest. De doodentempels werden weder geheel gerestaureerd, de desatempel voor een groot gedeelte. waarbij de Gouvernements hulp door de Baliërs dankbaar werd aanvaard.

Werd boven reeds aangegeven, dat de gevolgen der teruggave van de Balische gronden ook voor de Sasaks niet van den aard waren geweest als eerst door dezen was geducht, dan moet hier nader worden aangegeven, welke directe en indirecte gevolgen voor hen zijn waargenomen. Behalve het vroeger Sasaksche grondbezit uit den tijd van het Vorstenbestuur, dat de Sasaksche gemeente na den val van Tjakra bewerkte onder veel gunstiger omstandigheden dan vroeger, in verband met de door ons verlichte belastingen,

de heerschende veiligheid, de vrijheid van handel, enz , hadden de Sasaks zich de Balische gronden toegeëigend, en die veelal op den voet van domeingronden in bewerking genomen. Gedurende twee of drie oogsten had men daarvan geprofiteerd, en nu moge het voor de onwettige occupanten onaangenaam zijn geweest daarvan weder afstand te moeten doen, het rechtvaardigheidsbeginsel, dat bij die teruggave voorzat deed niet te moeilijk daartoe besluiten.

Hun eigenbelang bracht mede om tot goedschikschen, onderhandschen afstand van den grond aan den rechtmatigen eigenaar uit den tijd vóór de expeditie over te gaan.

Want dat had tengevolge, dat in vele gevallen weer door dien eigenaar eene overeenkomst op de oude voorwaarden werd aangegaan met den occupant, veelal zijn' vroegeren pachter of slaaf. Het bestuur onthield zich ter zake van inmenging, doch wees er partijen uitdrukkelijk op, dat de Balische eigenaar ten deze de volle beschikking over zijn' grond had verkregen, en dien in bewerking mocht uitgeven aan wien hij wilde en op de voorwaarden, als door hem te bedingen.

Dikwijls kwam het dan ook voor, dat andere bewerkers werden aangenomen, hetzij omdat men het met den ouden bewerker niet eens kon worden over de voorwaarden, hetzij omdat men met dezen geene overeenkomst meer wilde aangaan. in verband met de door hem aangenomen houding in de afgeloopen jaren of tijdens onderzoek door de Commissie, b.v. wanneer door allerlei oneerlijke of domme middelen was getracht deze te misleiden.

In de gevallen, dat de beslissing van den Resident noodig bleek, om tot toewijzing van het grondperceel in kwestie te geraken, werd veelal een andere bewerker aangenomen.

De Balische eigenaar zag dan ook zeer goed in, dat in dergelijke gevallen het verwisselen van bewerker, het aangaan van een nieuw bewerkingscontract als 't ware een feit daarstelde, waardoor zijne beschikking over den grond, zijn bezitsrecht ten duidelijkste door de omgeving werd gevoeld en op den voorgrond trad.

Andere Sasaksche bewerkers zagen zich het voorheen door hen bewerkte perceel ontnomen, omdat vele Baliërs, die slechts een klein sawahbezit hadden, er toe overgingen, dat zelf met hunne familie te gaan bewerken. Zooveel mogelijk werd er dan ook op aangedrongen en het in de hand gewerkt, dat de Baliërs zelf als landbouwers optraden, hetzij als bebouwende hunne eigen velden, hetzij als pachters van Balische groot-grondbezitters, om op deze wijze vasten grondslag aan de Balische maatschappij te geven en die maatschappij te doen bestaan, niet alleen uit grondbezitters maar ook uit landbouwers.

Volgt hieruit, dat meerdere Sasaks niet meer als bewerkers van Balische velden, werden gehandhaafd, voor ieder, die zich aanmeldde was grond beschikbaar in de zoogenaamde „verwoeste streek" en de daar gestichte nieuwe nederzettingen en ontginningen, waarover hieronder nader wordt gerapporteerd.

Werd boven reeds geconstateerd, dat de teruggave der Balische velden niet tot moeilijkheden van politieken aard aanleiding gaf, als een gevolg van het leidzame volkskarakter en bovenal als een uitvloeisel van het eenvoudige voor ieder nadenkende begrijpelijke principe van rechtvaardigheid en gelijkstelling der beide hoofd-nationaliteiten van dit eiland voor ons gezag, waarop die

teruggave berustte, dan moet nog gewezen worden op een ander gevolg van politieken aard, naar men meent, een gunstig verschijnsel.

De Sasaks van West-Lombok bij deze zaak in hoofdzaak belanghebbend, hadden in de Baliërs steeds hunne wettige bestuurders en meesters gezien. Zij hadden die meesters bijgestaan in den oorlog tegen de oproerlingen van de Oostelijke streken en dikwijls ook tegen onze troepen.

Het Balische bestuur in West-Lombok was goed en berustte op geheel andere beginselen dan dat in de ver van het hof verwijderde streken van Oost-Lombok, waar de poenggawa's veelal naar willekeur land en volk exploiteerden. De haat in die streken bij de Sasaksche bevolking en hun eigen hoofden tegen de Baliërs bestaande, en in den verwoeden, jareniangen opstand aangewakkerd, bestond in West-Lombok niet, integendeel er kon daar sprake zijn van een band tusschen Baliërs en Sasaks.

Die band nu was geheel te niet gedaan door onze expeditie, toen de Balische vorst en het Balische volk stonden tegenover het Gouvernement en de Sasaks en masse.

Na onze overwinningen hadden dus deze Sasaks van West-Lombok geen eigen hoofden meer; de Baliërs waren van het bestuur over hen uitgesloten, eigen volkshoofden van ouds hadden zij niet. Het volk was een menigte individuën of hoogstens familiën, doch zonder verband en zonder kader. Wel werd door ons een desa en districtsbestuur over de Sasaks gecreëerd, het behoeft wel geen betoog, of in de eerste jaren werkte dat nog niet in alle opzichten voldoende, bij gebrek aan domineerende persoonlijkheden van invloed, hetzij door geboorte, hetzij door oude aanspraken.

Was dus door de omstandigheden eene verwijdering ontstaan tusschen Baliërs en Sasaks, de teruggave der Balische velden, was een factor, die, als zijnde het eigenbelang daarbij betrokken, opnieuw aanraking bracht. Inderdaad heeft die plaats gehad; er is weder eene verroering tot stand gekomen, die voor beide partijen heilzaam werkt. Behalve de contractueele verplichtingen, komen de Sasaksche bewerkers hunnen Balischen landheeren kleine diensten bewijzen, evenals zulks vroeger plaats vond; en deze noodigen hunne pachters op de door hen gegeven feesten, enz.

De kleine man onder de Sasaks heeft weder een persoon met open oor gevonden voor het aanhooren zijner bezwaren; hij heeft weer naast de van bestuurswege over hem gestelde hoofden, een pembekel, die belangstellend zijne voor- en tegenspoeden volgt. En men vleit zich te durven opmerken, dat de reconstructie van het Balische grondbezit in plaats van onrust, een zeker evenwicht heeft doen ontstaan tusschen Baliërs en Sasaks, die voor beide partijen, een meer gelukkigen toestand heeft in het leven geroepen.

Bovendien had de Sasaksche bevolking ten duidelijkste gezien, dat door het gezag, het Gouvernement, over den grond werd beschikt, zooals dat goed werd geacht, en dat er van uit den oorlog voor de Sasaks voortspuitende rechten geen sprake was.

Al de beschikkingen over gronden, afgescheiden van de hier behandelde aangelegenheid, later genomen, hebben dan ook nimmer op ernstigen tegenstand gestuit. Mogen er enkelen onder de Sasaks geweest zijn, die de meening verkondigd hebben of toegedaan zijn geweest, dat het aandeel der Sasaks in onze overwinningen hun ook eenige rechten had gegeven, dan heeft de ge-

hecle regeling der agrarische toestanden hun zeker van dien waan genezen.

De zekerheid daardoor ontstaan, het zuivere standpunt ten deze ingenomen, kunnen onze positie hier niet anders dan verbeterd hebben.

De nieuwe Nederzettingen en Ontginningen. De missive van den 1en Gouvernements Secretaris, die handelt over de regeling der agrarische toestanden op Lombok, vermeldt ook dat Baliërs, die geen grond vonden bij hunne kampongs in West-Lombok en die daartoe het verzoek deden, aan grond behoorden geholpen te worden in de landstreek tusschen de Babak en de Koko Pandan. Op meerdere plaatsen, werden op deze wijze Baliërs vestigingen gesticht.

Daartoe kwamen in aanmerking de toenmaals nog braak liggende complexen van bouwgronden, die in den opstand der Sasaks tegen het Balisch bestuur waren verlaten, en tot alang-alang vlakten waren geworden. De waterwerken, die eertijds deze streken hadden bevloeid, werden weder in orde gebracht of verbeterd, en het land door degenen, die zulks verlangden, weder in cultuur gebracht, aanvankelijk met veel moeite en arbeid. Baliërs die geen grondbezit hadden, of dezulken, die geene aanspraken konden doen gelden op hunne ten Oosten van de Pandan-rivier gelegen, vroegere bouwvelden, wijdden zich met ijver aan de ontginning van die streken en vele leden der Brahmanen-kaste ontzagen zich niet thans zelf de hand aan de ploeg te slaan om in hun onderhoud en dat der hunnen te voorzien. Op die wijze werden een zevental Balische nederzettingen in de toen verlaten streken gevormd, te zamen 497 Balische kolonisten bevattende, met eene totaal uitgestrektheid aan bouwgrond van 431 tenah sawah en 134 tjoetak tuin.

De fondsen, door het Gouvernement beschikbaar gesteld voor de noodlijdenden op Lombok, werden voor een groot deel besteed voor het aanschaffen van ploegvee, leeftocht en zaadpadi voor deze behoeftige kolonisten, alsmede voor tegemoetkoming bij den arbeid aan irrigatiewerken of transportwegen.

Ook Sasaks werden op meerdere plaatsen aan grond geholpen in deze zoogenaamde „verwoeste streek".

Ten Westen van de Pandan-rivier werden door hen, veelal dezulken, die hun bewerkingsaandeel hadden verloren bij de teruggave der Balische velden en geen bewerkingscontract meer hadden kunnen sluiten, 5 ontginningen gesticht; en ten Oosten van genoemde rivier 3 ontginningen, te zamen vormende 8 nederzettingen met 404 kolonisten en eene totaal uitgestrektheid aan bouwgronden van 639 tenah sawah en 523 tjoetak tuin.

De meeste der Balische en Sasaksche nederzettingen zijn thans, na 2 oogsten, reeds bloeiende gehuchten geworden, gelegen te midden van goed geïrrigeerde en vruchtbare velden. Enkele der nederzettingen zullen nog uitbreiding door ontginning kunnen ondergaan.

Het vormen van dergelijke nederzettingen werd zeer aangemoedigd, eerstens om de woesternij in akkers te herschapen, anderszins om den algemeenen oeconomischen toestand te verbeteren; thans zijn dan ook van de alang-alangvlakten der zoogenaamde „verwoeste streek" nog maar weinig sporen te vinden.

Al de vestigingen en ontginningen werden in kaart gebracht en de grenzen nauwkeurig vastgesteld.

Het Residents besluit dd. 31 December 1899 No. 194/L, dat die grenzen nader arresteert, bepaalt voorts, dat de tot die vestigingen behoorende velden,

eerst na vijf oogstjaren belasting- en dienstplichtig zullen zijn, dat is voor de meeste in het jaar 1904; bovendien, dat de personen, aan wie de bedoelde gronden zijn toegekend, die voor hun leven in vruchtgebruik kunnen houden en ze ook aan hunne rechtverkrijgenden mogen nalaten, doch ze niet mogen verkoopen, verpanden, of op andere wijze vervreemden, zullende over de gronden, welke eventueel komen vrij te vallen, door het bestuur opnieuw in het belang van hulpbehoevenden kunnen worden beschikt.

Schadeloosstelling op den voet van de missive van den 1en Gouvernements Secretaris dd. 24 October 1897 No. 2437 aan Sasaks, over wier gronden beschikt was geworden voor eene Balische nederzetting, werd tweemaal uitgekeerd.

Volgens Residents besluit dd. 22 November 1897 No. 251/L werd eene som van *f* 240 uitgekeerd aan de Sasaks van het gehucht Panandah, wier woonerven en boomgaarden binnen de grenzen van de Balische vestiging Djenggalë, waren gevallen, terwijl bij Residents besluit dd. 13 October 1899 No. 116/L, eene som van *f* 3041.50 werd beschikbaar gesteld, als schadeloosstelling voor 21 Sasaks, over wier erfelijk individueele gronden was beschikt geworden ten behoeve van de genoemde Balische vestiging.

Beschikking over domeingronden. Bij de regeling der agrarische toestanden meende men nog over eenige soorten van gronden te mogen beschikken. Waar zulks geschiedde, werden deze in kaart gebracht en duidelijk omschreven, berustend één exemplaar van de beschikking ten Residents-kantore, een ander bij den Controleur voor de agrarische aangelegenheden op Lombok.

In de eerste plaats kwamen voor de beschikking door den souverein in aanmerking de vroegere lusthoven der Balische vorsten of prinsen, dan wel de tuinen, waarvan de vruchten en de producten voor de hofhouding in de verschillende poeri's waren bestemd („koebon pengantjil" en „taman radja").

Dergelijke tuinen, ten getale van 63, waren in den eersten tijd van ons bestuur bij opbod in het openbaar verhuurd, in den aanvang voor het jaar 1895/1896, later voor het tijdvak 1896—1901 (Residents besluit dd. 27 Juni 1896 no. 888/34).

De totaal huursom, die daarvan in 's Lands kas vloeide bedroeg jaarlijks *f* 2309.

Indien de huurder zulks wenschte, bleef bij de beschikking over deze tuinen het huurcontract tot 1901 van kracht; wenschte de huurder ontbinding daarvan, dan werd zulk een tuin ter volledige beschikking van den begiftigde gesteld, steeds onder verbod van vervreemding, zooals bij de toekenning van alle gronden heeft plaats gehad.

Zoo werden van deze tuinen en hoven toegekend aan sommige Balische poenggawa's, die bij de organisatie van ons bestuur niet in hunne betrekking zijn gehandhaafd.

Andere perceelen dezer gronden werden bestemd voor dorpen en vestigingen van verspreid wonende Sasaksche gezinnen, veelal zulke, die uit Balische tuinen of vestigingen hadden te verhuizen.

Wederom andere benutte men door toekenning aan verschillende bevloeiingswerken met dien verstande dat materialen, bij het onderhoud dier bevloeiingswerken daarvan noodig, uit de huursom zouden kunnen worden aangeschaft, zonder ten laste te komen van de betrokken ingelanden.

Op dezelfde wijze werden enkele gronden aangewezen voor het onderhoud van den tempel te Lingsar, voor het instandhouden van den eeredienst der Baliërs zoowel als der Sasaks aldaar, en als bezoldiging van het tempelpersoneel.

Aan behoeftige Baliërs, die van ouds in de nabijheid van het vorstelijk lustverblijf Narmada verblijf hielden en daar wacht- en poeridiensten praesteerden, werd voorst toegestaan de vruchtboomen uit dien lusthof te exploiteeren en tweede gewassen aldaar te planten voor zoover zulks niet het plantsoen benadeelde, onder gehoudenis dien lusthof te bewerken en te onderhouden. Men stelt zich voor om met de bestemming voor doeleinden van algemeen nut, dan wel voor toekenning aan bijzondere personen, voort te gaan, voor zoover er nog van deze „kebon pengantjil" en „taman radja" beschikbaar zijn.

Eene andere categorie van gronden, waarover beschikt kon worden, vormen de zoogenaamde „pengantjil-sawahs", dat zijn sawahs, niet behoorende tot het staatsdomein, doch in privaatbezit bij den Vorst of diens verwanten.

Omtrent deze gronden het volgende:

Zij werden niet met een beperkt bewerkingsrecht uitgegeven, zooals de andere domeingronden (pengajah-velden), doch zuiver in pacht, die echter ook padjeg werd genoemd, doch hooger was dan bij de pengajahvelden. omdat op deze pengantjilgronden geen vorstendienstplicht rustte. De bewerkers werden naar willekeur verwisseld en gewoonlijk werd degene, die de hoogste pacht bood, als pachter aangenomen.

De padjeg, die in natura werd opgebracht, moest aan de vorstelijke poeri's, paleizen of lustverblijven worden afgedragen, en diende voor de huishouding der vorstelijke familie en den aanhang van dien.

Dergelijke gronden meende men het eerst in aanmerking te moeten brengen voor eene beschikking door ons Bestuur.

Een derde categorie van gronden thans ter beschikking, vormden de gronden, waarover geschillen bestonden, hetzij tusschen de leden van eene familie onderling, hetzij tusschen bepaalde categorieën van personen. Kwam het den souverein niet wenschelijk voor zulke gronden in geschil aan een van de beide twistende partijen toe te wijzen, dan maakt hij van zijn adatrecht „gadjah ketjapa" gebruik en gelastte de toekenning aan derden, die daarvoor in aanmerking kwamen.

Ook thans heeft men van dat recht eenige malen gebruik gemaakt.

Wenschte men dus over vele gronden te beschikken, deze bleken zeer noodig, omdat men ze tot verschillende doeleinden had te gebruiken, en wel de volgende:

a Schadeloosstelling voor degenen, die al hunne gronden of een groot deel daarvan zagen gelegen binnen de grenzen der nieuwe Balische of Sasaksche ontginningen, waarover boven uitvoeriger werd gehandeld, of wier gronden voor de uitbreiding van dorpen waren benut.

Uit deze hoofden werd toegekend aan 60 personen eene totaal uitgestrektheid van $62^{762}/_{800}$ tenah sawah en $4^{111}/_{800}$ tjoetak tuinen.

b. Tegemoetkoming voor menschen, die onder het Vorstenbestuur van 's Vorsten tafel hadden gegeten en in de poeri's diensten bewijzen.

Hiertoe behooren ook vrouwelijke familieleden van het Balische vorstenhuis, of vrouwen van gesneuvelde of verbannen vorstelijke personen.

Uit deze hoofde werd toegekend aan 19 personen eene totaal uitgestrektheid van $26^{73}/_{800}$ tenah sawahs en $12^{466}/_{800}$ tjoetak tuinen.

c. Toekenning voor degenen, die vroeger hun eenige of voornaamste grondbezit hadden in de Oostelijke streken van Lombok, en daarop, als zijnde die gronden gelegen ten Oosten van de Koko's Pandan, geen rechten konden doen gelden.

Dit waren voornamelijk lieden, die in de Oostelijke streken van Lombok waren geplaatst tot bewaking van vorstelijke lustverblijven aldaar, als veiligheidsposten in het Sasaksche land, of als aldaar geïnterneerden.

Uit dezen hoofde werd toegekend aan 57 personen eene totaal uitgestrektheid van $54^{236}/_{800}$ tenah sawahs.

d. Toekenning aan behoeftige Baliërs zonder grondbezit of middelen van bestaan, die hun verlangen kenbaar maakten om landbouwer te worden. Vooral wanneer deze menschen behoorden tot de leden der hoogste kaste, werd zooveel mogelijk aan hun verzoek gehoor gegeven, overtuigd als men is, dat, wanneer op hun voorbeeld, anderen. die gewend waren slechts de pacht in ontvangst te nemen, ook zelf de hand aan den ploeg wilden slaan, de Balische maatschappij op betere en hechtere grondslagen zoude rusten.

Uit dezen hoofde werd dan toegekend aan 46 personen eene totaal uitgestrektheid van $51^{348}/_{800}$ tenah sawahs en $34^{280}/_{800}$ tjoetak tuinen.

e. Toekenning van gronden voor verschillende doeleinden:

Woonerven. 1°. Aan den poenggawa van Pagesangan I. Goesti Njoman Wanasara.

2°. Aan 62 Baliërs, die zich na de expeditie te Tandjong (Balisch district Pamenang) hadden gevestigd, mede tot uitbreiding van genoemde plaats.

Lijkverbrandingsplaats. Voor de Baliërs van Sangiang werd een tuin aangewezen om te dienen als lijkverbrandingsplaats.

Weide. Voor het vee van de landstreek ten Zuiden van de Babak werd eene weidevlakte van 216 tjoetaks (van 7200 M² elk) gereserveerd, omdat de bevolking trachtte die vlakte langzamerhand geheel in ontginning te brengen, hetgeen niet in het belang werd geacht van het algemeen, omdat eene zeer belangrijke veestapel daar voedsel moet vinden. Maatregelen voor afbakening en bewaking werden mede getroffen.

Andere weideplaatsen zullen op dezelfde wijze worden gereserveerd.

Schulddelging. Bij de regeling der particuliere schulden van den Balischen groote Ida Madé Sebali, in aansluiting met de maatregelen door het Balische Vorstenbestuur ter zake genomen.

Voor irrigatiewerken en boschbewaking in het district Tandjong, werden mede eenige gronden beschikbaar gesteld.

f. Toekenning van ambtsvelden.

Aan drie categorieën van hoofden werden ambtsvelden toegekend, nl.:
aan het Balische buurt- en wijkbestuur;
aan het Sasaksche desa- en buurtbestuur en
aan het waterschapsbestuur.

Wel hadden sommige der hoofden van genoemde besturen van ouds ambtsvelden, doch met degenen, die eerst door ons waren aangesteld, of zij, die van het Balische Vorstenbestuur bezoldiging in padi genoten, was dat niet het geval.

Al de toegekende ambtsvelden, eerst opgemeten en in kaart gebracht,

werden nu aan het ambt verbonden en zullen op eventueel op te treden nieuwe functionarissen overgaan.

In aansluiting bij *Staatsblad* 1895 No. 183 sub IV, werden de grenzen tusschen de onderafdeelingen West- en Midden-Lombok, na opmeting, vastgesteld door den Resident van Bali en Lombok.

In de onderafdeeling West-Lombok, aldus Oostelijk begrensd, vallen thans alle Balische hoofdsteden, dorpen, buurten en nederzettingen, strekkend het Balisch grondbezit zich nog Oostelijker uit, nl. tot aan de Koko' Pandan. De woonplaatsen der Balische bevolking waren bij *Staatsblad* 1898 No. 248 IIa ingedeeld in 12 Balische districten, waarvan de districtshoofden (poenggawa's,) ieder bezoldigd met *f* 75 's maands, ondergeschikt zijn aan eenen Pepatih, het algemeene hoofd der Baliërs, op eene bezoldiging van *f* 250 's maands (*Staatsblad* 1898 No. 252).

Bij Residents besluit dd. 5 April 1899 No. 67/L, werden al de vestigingen der Baliërs, buiten de hoofdplaatsen Tjakra Negara, Mataram, Pagesangan en Pagoetan gelegen, ingedeeld bij één der districten. De directe ondergeschikten der poenggawa's zijn de hoofden der buurten, wijken of vestigingen (penglingsir of kliang genaamd), aan wie ambtsvelden werden toegekend, voor zoover zulks in verband met de door hen te praesteeren diensten noodig voorkwam.

Bij Residents besluit dd. 6 October 1899 No. 107/L werden aan 142 van deze hoofden belastingvrije ambtsvelden toegewezen.

De onderafdeeling West-Lombok was bij *Staatsblad* 1898 No. 248 IIb verdeeld in 4 Sasaksche districten: Ampenan en Ommelanden, Giroeng, Tandjoeng en Bajan.

Nadat deze districten alle kadastraal waren opgemeten en in kaart gebracht was eene nadere administratieve indeeling dezer districten tot stand gekomen.

Zoo werd het district Ampenan en Ommelanden verdeeld in 43 desagebieden; het district Giroeng in 11 desagebieden, en zijn voorstellen in behandeling om het district Tandjoeng in 3, het district Bajan in 4 desagebieden te verdeelen.

Elk desagebied bestaat uit meerdere dorpen, gehuchten, buurten of nederzettingen, waarvan het hoofd den titel van kliang voert, terwijl het hoofd van het desagebied pemoesoengan kliang wordt genoemd.

Werden nu bij *Staatsblad* 1898 No. 225 ten achtste sub I A de Sasaksche districtshoofden bezoldigd, de pemoesoengans kliang en de kliangs zijn onbezoldigde hoofden.

In aansluiting met de toestanden onder het Vorstenbestuur, heeft men gemeend dezen hoofden een belastingvrij ambtsveld te moeten toekennen als belooning voor de door hen gepraesteerde diensten, mede om hen in staat te stellen voldoende in hun levensonderhoud te kunnen voorzien, in verband met de door hen in te nemen positie.

Voor de pemoesoengans kliang werd over het algemeen aangenomen een ambtsveld van plus minus 2 tenah sawah en plus minus 2 tjoetak tuin; voor de kliangs plus minus 1 tenah sawah. Op dien voet werden toegekend ambtsvelden aan 41 pemoesoengans kliang van het district Ampenan en 287 kliangs van hetzelfde district.

Bovendien aan 11 pemoesoengans kliang en 86 kliangs van het district Giroeng, terwijl de ambtsvelden toe te kennen aan het desa- en buurtbestuur

in twee Noorderdistricten ook zoo spoedig mogelijk zullen worden toegekend, en voor dat doel reeds zijn opgemeten.

Aan de pemoesoengans kliang werden brieven van aanstelling uitgereikt, waarin hunne ambtsvelden nader zijn omschreven.

Naast het administratief bestuur en de landsverdeeling, waarop dat berust, is door den Resident van Bali en Lombok, gebruik makende van zijne bevoegdheid in *Staatsblad* 1895 No. 181 II, nadat een irrigatie onderzoek had plaats gehad, eene andere landsindeeling in het leven geroepen, in aansluiting bij toestanden, die onder het Balisch Vorstenbestuur reeds in beginsel bestonden. Deze indeeling berust geheel op het irrigatiesysteem en gemeenschappelijke waterbelangen.

Zoo is de onderafdeeling West-Lombok verdeeld in 13 bevloeiingsgebieden, dat zijn vereenigingen van waterschappen, die bevloeiingswater ontvangen uit dezelfde rivier of zijtak van een rivier of van eenzelfde hoofdleiding, en bevattende te zamen 188 waterschappen, dat zijn bepaalde groepen van sawahs, die uit een oogpunt van irrigatie onder dezelfde omstandigheden verkeeren. Aan het hoofd van een waterschap staat een pekasih, wiens onmiddellijke supérieur is het hoofd van een bevloeiingsgebied, de pembekel pekasih. Aan het hoofd van de geheele bevloeiing staat onder de directe bevelen van den Controleur voor de agrarische aangelegenheden een sedahan-agoeng, liggende het in de bedoeling deze van Gouvernementswege te bezoldigen. Hij is met zijn ondergeschikt personeel belast met de verzorging der irrigatie- en landbouwbelangen, de waterverdeeling, de landrente-inning en alles wat daarmede verband houdt. Aan de hem ondergeschikte 13 pembekel-pekasihs en 188 pekasihs, werden mede ambtsvelden toegekend.

Balische bosschen. De Baliërs bewonen in hoofdzaak de vier Balische hoofdplaatsen, Tjakra-Negara, Mataram, Pagesangan en Pagoetan.

In de Balische dorpen en nederzettingen buiten die hoofdsteden woont een betrekkelijk klein gedeelte der Balische gemeente. De hoofdsteden en de meeste der gehuchten zijn gelegen in de vallei, die West-Lombok van Oost naar West doorsnijdt, welke vallei geheel door de sawahcultuur is ingenomen.

Het gebergte, dat ten Noorden deze vallei begrenst, de uitloopers van het Rindjanistelsel en het boschrijke bergland, dat ten Zuiden van de vlakte is gelegen, zijn vrij ver van die Balische centra gelegen.

De Baliërs waren dus geheel van boschterrein verstoken, hetzij voor het halen van timmer- en brandhout, hetzij voor het verzamelen van andere boschproducten als suiker, rotan, hetzij voor het aanleggen van tijdelijke tegalvelden.

Onder het voormalig Vorstenbestuur verkeerde men in betere omstandigheden, omdat toen slaven of onderhoorigen naar de tot de Sasaksche desa's behoorende bosschen konden worden gezonden om het noodige te halen of te leveren.

Daar na den val van Tjakra al de bosschen door de Sasaks in beslag waren genomen, ook de veelvuldige bosschen, die door het Balische Vorstenbestuur als wildparken of jachtterreinen werden benut, en waarin de toegang voor een ieder was verboden, behalve voor de jacht- en boschopzieners, verkeerden de Baliërs ten deze in een ongunstige positie, temeer, omdat zij voor den wederopbouw van hunne huizen en tempels allerlei bouwmateriaal noodig hadden, waarvan de prijzen zeer duur waren in verband met de algemeene

vraag naar dergelijke artikelen, als een gevolg van wederkeerende welvaart en restauratie van alles wat in de jaren van oorlog en opstand was vernield.

Men was er op bedacht hierin verandering te brengen, en heeft aan elk Balisch district een boschterrein aangewezen, dat ten nutte van de onderhoorigen van dat district komt.

De aan de Balische districten toegewezen bosschen behooren tot de Vorstelijke larangans, zoodat geene andere belangen bij de réservatie werden geschaad. Mocht het voor de Sasaksche dassans, die deze bosschen na de nederlagen der Baliërs in beslag genomen hadden en sedert eenige jaren hadden geëxploiteerd of gedévasteerd, onaangenaam zijn zich die bosschen te zien ontnomen, het was daarmede gesteld als met de wederrechtelijk door hen geoccupeerde sawahs; uit een rechtvaardigheids oogpunt was tegen de réservatie ten gunste der Baliërs niets in te brengen.

Bij al deze bosschen werd eene boschpolitie in het leven geroepen en de bepaling gemaakt, dat zonder schriftelijke vergunning van den Controleur voor de agrarische aangelegenheden geene ontginningen daarin zouden mogen worden aangelegd en zonder vergunning van den betrokken poenggawa geen houtkap of inzameling van boschproducten daarin zoude mogen plaats hebben.

Hoe bij eene dergelijke réservatie ook de algemeene irrigatie belangen gediend worden, springt in het oog, en men is van zins al de bosschen, ook die tot de Sasaksche desa's behoorende aldus onder contrôle en toezicht van boschpolitie te stellen, ook om het streven naar boschvernieling en ontginning aan banden te leggen, in verband met de daarmede nauw samenhangende irrigatiebelangen.

Mataram, 27 Maart 1900.

Namens de Commissie van voorlichting bij de regeling der agrarische toestanden op Lombok:
De Controleur voor de agrarische aangelegenheden,
(w. g.) J. C. VAN EERDE.

VARIA.

DE CONTROLEUR-GROOTVADER.

„Verleden jaar werd door een der ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur op Java het feit herdacht dat hij na *vijftien jaar* dienst nog controleur 2de klasse was. Als tegenhanger daarvan kan thans gewezen worden op een ander niet minder teekenend feit n. l. dat een ambtenaar op de Buitenbezittingen *reeds grootvader, maar nog altijd controleur* is. De heer C. L. Thieme kwam in 1879 gehuwd uit Holland, werd in twintig jaar tijds vader en grootvader en bekleedt thans in zijne grootvaderlijke waardigheid nog steeds dezelfde nederige controleursbetrekking die hij een paar jaar na aankomst in Indië reeds bekleedde! Wat erger is, tengevolge van de sinds ingetrokken bepaling op het verlies van ancienniteit tijdens buitenlandsch verlof wegens ziekte, staat de heer Thieme thans no. 26 op de ranglijst voor ass.-resident!

„Het zal, in verband hiermede, voor de controleurs op de buitenbezittingen in den vervolge weggelegd zijn om het jubileum te vieren, niet van hun vijftien-jarig maar van hun *vijf- en twintig*-jarig controleurschap en zulks „te midden van hunne dankbare kinderen en kleinkinderen."

„Bedenkt men dat deze grootvaders de elementen moeten leveren voor het corps-ass.-residenten en dat uit dezen wederom de residenten gekozen moeten worden, dan behoeft men geen groote illusies meer te maken van de frischheid van geest, den levenslust en de werkkracht bij de toekomstige *resident-overgrootvaders* op de Buitenbezittingen."

* * *

Aldus luidt een ontboezeming van den hoofdredacteur C. J. H(asselman) in het *Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur* (afl. 1 en 2, 1901.)

De breede blik, die, naar verwacht wordt, een verblijf aan de Leidsche Universiteit aan de aanstaande ambtenaren zal schenken, moet hun op hun ambtelijken levensweg nu maar de talisman zijn, die hun het gemis aan frischheid van geest, levenslust en werkkracht vergoedt bij het vieren van zilveren feesten als controleur bij het binnenlandsch bestuur.

v. S.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

15 Februari 1901.

INHOUD.

Mr. D. Fock over de wetgevende bevoegdheid der Staten-Generaal voor Ned.Indië, in het *Vaderland*. — Het *Algemeen Handelsblad* over de benoeming of verkiezing van dessahoofden — Vijfjaarlijksche economische verslagen in het *Algemeen Handelsblad*. — Mr. C. Th. van Deventer over de decentralisatieplannen in *De Gids*.

Bijna elk jaar hebben wij gelegenheid het op te merken — zoodra is de Indische begrooting niet door de beide Kamers der Staten Generaal aangenomen, of met de belangstelling der Nederlandsche pers voor Indische aangelegenheden is het voor geruimen tijd zoo goed als gedaan. Ware er dan ook ditmaal niet het „Indische vraagstuk" aan de orde, dat onuitputtelijk schijnt, en waarvan wellicht de oplossing in principe eerlang tot stand zal komen; de stof voor de Revue van deze maand zou tot een bedroevend mimimum terug gebracht zijn. Met het oog op deze afnemende belangstelling, die, gelijk wij reeds zeiden, vooral na medio Januari sterk aan den dag treedt, heeft Mr. D. Fock zeker een waagstuk ondernomen, door in een drietal artikelen in het *Vaderland* van 17, 19 en 21 Januari de aandacht van het Nederlandsche publiek te vragen voor een onderwerp als: „de wetgevende bevoegdheid der Staten Generaal voor Ned. Indië".

Mr. Fock is slecht over de Staten Generaal te spreken. Ons Parlement wordt samengesteld op een wijze, waardoor het wel allerminst het aangewezen lichaam kan zijn voor de behandeling van koloniale begrootingen en van de koloniale wetgeving. Ook de wijze, waarop ons land dikwijls aan ministers van koloniën wordt geholpen, verdient, volgens den schrijver geen onverdeelde lof.

De keuze voor den leider van het departement van koloniën is menigmaal zeer beperkt ten gevolge van de Nederlandsche strijdleuzen, die bij de verkiezingen hebben dienst gedaan. De wetgeving van Ned.-Indië wordt dus beheerscht door zaken die voor de Ned.-Indische belangen geen waarde hebben.

En evenmin doen de verschillende politieke partijen hun plicht ten opzichte van Ned. Indië. Een koloniaal programma wordt bij de verkiezingen niet op den voorgrond gesteld en zij, die als leiders vóór en bij de verkiezingen optreden, laten al wat de koloniën aangaat maar zooveel mogelijk rusten. De vaandels, waaronder de politieke partijen zich scharen, wijzen aan, wat het streven is der partijen ten aanzien van tal van zuiver Nederlandsche quaestiën: maar Indische quaestiën hebben op de partij-groepeering geen invloed. De strijd over een meer uitgebreid kiesrecht, over de sociale

wetgeving, over het onderwijs, zelfs het clericaal of anti-clericaal, dat alles is voor Indië niet van eenig gewicht.

En toch het is alleen of hoofdzakelijk daarop, dat het bij de verkiezingen aankomt. Hoe men over Indië en de behartiging van Indië's belangen denken moge, het doet niet af, dat wordt niet gevraagd.

Waar de Kamers aldus zijn samengesteld, de ministers van koloniën dikwijls meer met Nederlandsche dan met Ned. Indische belangen rekening houden, van koloniale programma's bij de verkiezingen bijna niet gerept wordt, en de politieke partijen zich weinig om Ned. Indië bekommeren, daar is het geen wonder, dat de wetgevende bevoegdheid der Staten-Generaal voor Ned. Indië zeer wrange vruchten oplevert. Met het voorstel der *N. Rott. Crt.* in haar nummer van 29 Nov. a. p. (zie onze Revue van Januari) gedaan, om aan Indië het recht van vertegenwoordiging in de Kamer te schenken — met deze proeve van verbetering is de heer Fock weinig ingenomen.

Het orgaan wil stemmen uit de Indische samenleving in de Tweede Kamer doen hooren, frisch van daar gekomen, onvermengd met tonen of tongvallen uit het moederland. Maar het vergeet, dat het gevolg van die voorwaarde al dadelijk zou moeten zijn, dat men geen onafhankelijke personen voor het mandaat zou krijgen. Immers zij, die niet tot den ambtelijken stand behooren, zouden zich moeilijk beschikbaar kunnen stellen. Welk particulier zou vier jaren uit zijn zaken kunnen loopen, om de Indische belangen in de Tweede Kamer te gaan vertegenwoordigen? Vele particulieren komen een of twee jaren naar Europa, om hetzij lichaam, hetzij geest wat te verfrisschen, maar voor langeren tijd kan men zijn werk niet aan anderen overlaten. Wanneer men dus voor de oud-Indische ingezetenen, die reeds korteren of langeren tijd hun Indische loopbaan hebben afgesloten en in Nederland gevestigd zijn, het mandaat niet zou willen openstellen, dan zouden alleen ambtenaren het mandaat kunnen aannemen. En van ambtenaren, die dan na afloop der vier jaren hun loopbaan in Indië weder zouden moeten hervatten, zou men in den regel weinig onafhankelijkheid kunnen verwachten. Zij zouden rekening hebben te houden met de meeningen hunner vroegere chefs, wier ondergeschikten zij ook later weder zouden moeten worden.

Maar behalve het bezwaar, dat er onder de particulieren geen liefhebbers voor het mandaat van Indisch volksvertegenwoordiger te vinden zullen zijn, stelt de schrijver zich ook niet veel voor van het nut, dat een samenspraak zal opleveren, gevoerd tusschen den Minister en de Indische afgevaardigden, waarbij de overige kamerleden staan te luisteren, niet wetende en niet in staat te onderzoeken aan welke zijde het gelijk is. Een groote verbetering zal het allerminst zijn, wanneer men vijf koloniale afgevaardigden heeft die met den Minister discussieeren. Het is en blijft de vergadering der honderd leden van de Tweede Kamer, die beslist. En wanneer werkelijk het grooter deel der leden van die vergadering het koloniaal debat aanhooren, zonder er iets van af te weten, of tot een behoorlijk onderzoek in staat te zijn, dan kan dat tot de conclusie leiden, zegt de heer Fock, dat aan die vergadering de bevoegdheid, om over de koloniale zaken te beslissen, moet worden ontnomen en dan schijnt de overbrenging van die bevoegdheid bij een ander lichaam, dat meer op de hoogte der koloniale zaken is, het meest natuurlijke middel om verbetering aan te brengen.

Dit meest natuurlijke middel — en hier komen wij aan het recept door Mr. Fock voorgeschreven — is te verwezenlijken door de oprichting van een Kolonialen Raad. Dit college zou in de eerste plaats de behoefte kunnen bevredigen der kamer aan meer licht op koloniaal gebied door adviezen, het in overweging geven van voorstellen, collectief of afzonderlijk, terwijl ook de ministers van den Raad kunnen profiteeren, eveneens in den vorm van adviezen, nota's, enz., enz. Voorts zal de Raad als een pépinière zijn te beschouwen van bijzondere commissarissen, noodig geacht overeenkomstig art. 110 van de grondwet. Een „uitdrukkelijke bepaling", dat de leden van den Raad voor dat regeeringscommissariaat kunnen worden aangewezen, mag in het toekomstig ontwerp, regelende de werkkring en bevoegdheid van den Kolonialen Raad niet ontbreken. Wat de samenstelling van den Raad, en het benoemen der leden betreft, hierin moet aan de Kamer een overwegende invloed toegekend worden.

Indien de Tweede Kamer tot de keuze der leden van den raad medewerkt, worden er personen gekozen, in wie de Kamer vertrouwen stelt, en hebben dus de adviezen van den raad voor de Kamer grootere waarde. Men geve daarom aan de Tweede Kamer de voordracht voor de leden van den raad en bepale, dat de benoeming door den Koning zal geschieden uit een voordracht van drie personen, die voor iederen zetel door de Kamer zal worden opgemaakt.

De keuze zal bovendien in zooverre nog moeten worden beperkt, dat alleen in aanmerking kunnen komen personen, die gedurende een bepaald aantal jaren (bijv. gedurende minstens vijf jaren) in Ned-Indië gevestigd zijn geweest. De raad moet bestaan uit personen, die de toestanden in Indië kennen. En heeft men in de Indische maatschappij geleefd en gewerkt, dan kan men, in den regel beter beoordeelen wat Indië noodig heeft, en zal men de voorstellen, die Indië betreffen, ook met meer belangstelling onderzoeken en behandelen

Ten slotte vraagt de heer Fock:

Zal de Koloniale Raad een adviseerend college moeten blijven, of zal het adviseerend karakter slechts een overgangsmaatregel zijn, en zal men later tot een beslissenden Kolonialen Raad moeten komen, wanneer door een Grondwetsherziening de gelegenheid daartoe zal zijn opengesteld? Op deze vraag wenscht hij thans geen antwoord te geven. Als de Koloniale Raad is ingesteld, zal blijken of het beter is de beslissing aan de Staten-Generaal te laten dan wel bij den Raad de beslissing over te brengen.

Met deze laatste opmerking kunnen wij ons geheel vereenigen. Wij vreezen echter, dat de ervaring in de 17de en 18de eeuw met de oppermachtige Heeren 17en opgedaan, velen huiverig zal maken het in de 20ste eeuw eens met de Heeren 20en van den heer Fock (de Raad zou 20 leden tellen) te probeeren. Overigens mogen de artikelen zeer zeker als een verdienstelijke bijdrage tot de litteratuur over het onderwerp „de Koloniale Raad" beschouwd worden.

* * *

Een voorstel van minder ingrijpenden aard, dan des heeren Fock's project, en waarvoor zeker ook meer te zeggen is, formuleert het *Algemeen Handelsblad* van 22 Januari. Het orgaan wil de dessa-hoofden op Java niet meer door de

bevolking laten kiezen, maar hen door de regeering doen benoemen. In 1899 bracht de heer Fransen van de Putte in de Iste Kamer deze quaestie ter sprake, en verklaarde zich uitdrukkelijk tegen een dergelijke wijziging van het dorpsbestuur. Baud kwam er aan te pas. Deze, lang overleden staatsman, was een groot voorstander geweest van de verkiezing van het dorps-hoofd door de dessabewoners. Volgens den heer Fransen van de Putte had Baud dit recht vergeleken met „het palladium van de Javaansche vrijheid", welke uitspraak echter niet door het *Alg. Hbl.* wordt aanvaardt.

„Voor zooverre wij het kunnen nagaan", zegt het orgaan, heeft Baud zich over die vrijheid wijselijk niet uitgelaten. Daarop geeft het een zinsnede uit een brief van den gewezen minister uit het jaar 1840, waarin wel van „dorpsbestuur" gewaagd wordt, maar dit voor het „palladium der rust op Java" doorgaat — hetgeen, naar het orgaan zeer juist opmerkt „geheel iets anders is." Na de terechtwijzing over deze „vrije vertolking" aan het adres van den heer Fransen van de Putte, neemt het *Alg. Handelsblad* nota van het antwoord, dat de heer Cremer bij het debat over dit onderwerp aan het Eerste Kamerlid gaf.

„Het schijnt, zeide de minister, dat bij de verkiezingen (der dessahoofden) vele misbruiken bestaan en dit heeft er toe geleid om naar den historischen grond dier verkiezingen een onderzoek in te stellen en de resultaten daarvan neer te leggen in de historische nota, die de geachte afgevaardigde ter sprake heeft gebracht. Die nota bestaat: dus het onderzoek heeft plaats gehad". . .

Nu vindt het blad, het wel eenigszins ontmoedigend voor hen, die onpartijdig streven naar kennis van de Indische toestanden, aldus te vernemen dat er „achter de schermen" wel iets is voorgevallen, maar ook dat het verzamelde licht zoo zorgvuldig mogelijk onder de korenmaat is gesteld. Waarom toch is die historische nota, welke immers sinds geruimen tijd bestaat, nooit openbaar gemaakt? Waartoe die geheimhouding?

Wanneer de in de nota voorkomende beschouwingen den toets der critiek niet kunnen doorstaan, zal dat bij openbaarmaking wel blijken. Wijzen zij verbeteringen aan die tegen de critiek bestand zijn, dan is die openbaarmaking zeker gewenscht. In ieder geval aldus besluit het Amsterdamsche orgaan zijn „historische nota's vrij wat nuttiger dan „gevleugelde woorden" al of niet afkomstig van dengene wien zij toegeschreven worden. Met de beginselen van Baud regeeren wij gelukkig thans in Indië niet meer; maar de geheimzinnigheid, waarmede in zijn tijd alles bedekt werd, is in den tegenwoordigen tijd geheel misplaatst.

Daar denkt men te Buitenzorg, te Batavia en ook te 's Gravenhage wel eens anders over, zouden wij in alle bescheidenheid wenschen op te merken.

* * *

Deze lust om de neus overal in te steken, een nieuwsgierigheid, die zelfs geen „historische" en andere geheimzinnige nota's ontziet, een streven dat onzerzijds steeds waardeering vond vinden wij ook terug in het *Alg. Handelsblad* van 22 Januari (Ochtendblad).

Dit maal geldt het oeconomische overzichten van Indië.

Wordt er gevraagd: gaat de welvaart van de bevolking in onze Indische bezittingen vooruit? dan antwoorden sommigen ja, zich beroepende op de stijgende inkomsten van het zoutmonopolie of enkele andere belastingen.

Anderen verklaren: neen en wijzen met evenveel recht op den achteruitgang der bedrijfsbelasting, op den „bloei" der pandhuizen.....

Om nu een juistere maatstaf ter beoordeeling te verkrijgen, was het volgens het *Alg. Hand.* indertijd een goed denkbeeld van den minister Van Dedem, om door de bestuurshoofden „oeconomische overzichten" te doen samenstellen, waarin de feitelijke toestanden werden vermeld; en tevens viel het in de Commissie uit de Tweede Kamer te prijzen, dat zij in haar „Verslag" van het Koloniaal Verslag van 1892 de wenschelijkheid uitsprak „dat soortgelijke overzichten periodiek, bijv. om de vijf jaren, opnieuw worden samengesteld". Men kon dan door vergelijking komen tot juister inzicht in bedoelde toestanden.

De Minister zeide, in de Kamerzitting van 19 October 1893:

„Ook ik acht het wenschelijk dat van tijd tot tijd nieuwe oeconomische overzichten worden geleverd en treed daarover met de Indische regeering in overleg".

Wij zijn, zoo besluit het orgaan, thans ruim zeven jaar verder, en de in de Tweede Kamer genoemde termijn van vijf jaren is dus reeds niet onbelangrijk overschreden. Men zal het niet ontijdig achten als wij in de verklaring van minister Van Dedem opgesloten toezegging in herinnering brengen en op de vervulling daarvan aandringen.

Hiermede gaan wij mede; altijd onder beding, dat die „vijf jaarlijksche" economische overzichten niet gebruikt worden om daaruit toestanden af te beelden, die met de feiten in strijd zijn, al zijn ook de daarop betrekking hebbende cijfers nog zoo juist kunstig gegroepeerd.

* * *

Waar wij in den aanvang onzer Revue spraken over *het* „Indische vraagstuk" daar vermoedden onze lezers zeker wel, dat wij het oog hadden op de door minister Cremer voorgestelde aanvulling van het Regeerings-Reglement, welke decentralisatie van ons bestuur in Indië mogelijk zal maken. Over dit onderwerp bevat de Februari-aflevering van de *Gids* een opstel van de hand des heeren Mr. C. Th. van Deventer, dat in vorm, inhoud en opzet, ongeveer het beste nadert, van hetgeen wij in de laatste tijden over deze quaestie lazen. Wat de vorm betreft, mag het gerust een „essay" genoemd worden. Het doet ons denken aan de schrijf- en betoogtrant, die onze buren aan gene zijde van het Kanaal gaarne in hun opstellen volgen, en waardoor zij hun gedachten en conclusies op zoodanige wijze weten weêr te geven, dat het droogste onderwerp genietbaar wordt, de minst onderlegde lezer er na de lezing zelfs *iets* van begrijpt. Van Hoëvell en enkele zijner medestanders bezaten ook in meer of mindere mate deze gave, en het heeft ons steeds toegeschenen, dat behalve aan de apathie van het tegenwoordige Nederlandsche publiek voor Indische zaken, nu er geen millioenen meer uit Indië te halen zijn — de geringe belangstelling van Nederland voor Indië ook gedeeltelijk te verklaren is, door het weinige schrijftalent, de gebrekkige voordracht, en de ongenietbare stijl, die menigmaal is op te merken in de geschriften van hen, die thans als pleitzorgers van Indië optreden. Men vergete niet: Multatuli heeft door zijn werken, ook al is er nog zooveel af te dingen op zijn beschouwingen, berekeningen en apodiktische uitspraken, meer zuivere, innige en oprechte belangstelling voor Indië opgewekt,

dan ooit is uitgegaan van dozijnen welsprekende sprekers of dikke boekdeelen vol wijsheid. En tot zekere hoogte kan van Van Hoëvell hetzelfde getuigd worden. Zijn arbeid was een andere genre, het publiek, dat hij trachtte te overtuigen, was niet gediend van de booze uitvallen en gepeperde uitdrukkingen van Douwes Dekker, maar in een opzicht is er een treffende overeenkomst bij beide mannen: de kringen, die zij bereiken wilden, werden overtuigd, en dat wel in de eerste plaats omdat zij hun stof een vorm gaven die tot lectuur uitlokte. Juist tegenover een publiek, voor wien het te behandelen onderwerp dikwijls volslagen „abrakadabra" is — wordt een keurige inkleeding, een met zorg gekozen gedaante een factor van niet te overschatten gewicht.

Bovenal klemt deze overweging in onze dagen van „sociale rechtvaardigheid". De druk komt nu niet meer van boven, maar van onderen en het is dus voor hen, die thans de nooden en behoeften van Indië in Nederland verdedigen een gebiedende eisch door een zoo groot mogelijk aantal hunner medeburgers begrepen en verstaan te worden.

Daarom begroeten wij dan ook met vreugde een opstel, gelijk Mr. van Deventer ons in de *Gids* aanbood; en veroorloven ons tevens aan de *Gids* redactie onze gelukwenschen aan te bieden met de opname in haar midden van den kundigen schrijver, van wien wij in de toekomst voor Indië nog veel goeds verwachten. Het ware wellicht voorbarig hier reeds van een Kamerlidmaatschap te spreken, maar daar bij de a. s. algemeene verkiezingen zeker wel één of meerdere candidaten voor de Kamer gesteld zullen worden, speciaal uit hoofde hunner Indologische kennis, zou het ons niet verwonderen, indien de keuze op den heer van Deventer mocht vallen.

Het kiezersvolk zou slechter kunnen!

Maar wij dwalen af.

Thans hier en daar een greep uit het *Gids* artikel.

Reeds in den aanvang van het opstel trof ons de uitnemende gedachte van den schrijver, om vooral nadrukkelijk te doen uitkomen dat *decentralisatie* nog geen *zelfbestuur* insluit. Hoe dikwijls vernamen wij niet uit den mond van overigens ontwikkelde personen: décentralisatie in Indië is nog zoo kwaad niet, waaraan zij dan beschouwingen vastknoopten over burgemeesters, wethouders, secretarissen, gemeenteraden en kiesvereenigingen, die getuigden hoe weinig men in het algemeen nog op de hoogte is, van de strekking en inhoud van het aanhangige wetsontwerp.

De heer v. D. beschouwt het als een wezenlijk voordeel van de plannen der tegenwoordige Regeering, dat daarbij het denkbeeld der decentralisatie niet onafscheidelijk is vastgeknoopt aan dat van zelfbestuur. Wel meent de Minister, dat de taak die aan lagere bestuursorganen kan worden toevertrouwd om „zelfstandig, doch onder de noodige contrôle van het centraal gezag, regelingen te maken, die van uitsluitend gewestelijk of plaatselijk belang zijn" eerst in haar vollen omvang zal kunnen worden vervuld indien aan de geschiktste en onafhankelijkste elementen uit de ingezetenen van verschillende landaarden, zoowel in als buiten 's lands dienst, een recht van medespreken wordt toegekend, doch ten aanzien van streken, waar de geschikte en onafhankelijke elementen mochten ontbreken of te gering in aantal zijn, behoeft daarom het beginsel der decentralisatie niet te worden prijsgegeven. „Wilde men, uit gehechtheid aan het denkbeeld van raden voor gewesten of gedeelten van gewesten, de

financieele decentralisatie bepalen tot die streken, waar zulke raden zonder bezwaar zouden kunnen worden opgericht, men zou wel een aantal op zich zelf staande administratiën verkrijgen, maar in de grondslagen der bestuursinrichting zou slechts weinig verbetering worden gebracht." Met deze woorden is het standpunt der tegenwoordige Regeering omschreven De schrijver meent dat het een zuiver standpunt is, en dat met het innemen daarvan een belangrijke stap in een goede richting werd gedaan.

Hetzelfde hoopt hij, dat geschieden zal met het kiezen der administratieve eenheden. Zullen dit de Residentiën zijn of de Regentschappen? De heer van Deventer pleit over het aannemen als zoodanig der Regentschappen, zoowel ter bewaring van de zelfstandigheid der inlandsche gemeenten, als tot behoud van het nationaal karakter van het regentenbestuur. Dit zijn de twee stevige grondstukken, waarop ons gezag over de ruim 20 millioen Javanen berust.

Daarom moet men, als tot bestuurs-centralisatie op Java wordt overgegaan, in den regel niet de residentie, maar het regentschap als *administratieve eenheid* worden gekozen. De huishouding van zulk een regentschap zal niet moeilijk in te richten en gemakkelijk te overzien zijn en, daar tusschen de ingezetenen onderling een door hen erkende en gevoelde band bestaat, zal een der hoofdvoorwaarden vervuld zijn voor de toepassing van het beginsel, dat elk zelfstandig onderdeel der gemeenschap zooveel mogelijk in eigen behoeften voorziet. De desaman in het regentschap Kendal zal weinig gevoelen voor het bouwen van een brug ter hoofdplaats Semarang en nog minder voor de oprichting van een pasarloods te Salatiga. Wordt echter in den weg, dien hij wekelijks eenige malen moet afleggen om ter afdeelingshoofdplaats Kendal in zijn padi of bamboe aan den man te brengen, een brug gebouwd, waardoor hem de moeite, het tijdverlies en het gevaar, verbonden aan het doorwaden van een bergstroom bespaard worden, of komt op die afdeelingshoofdplaats een behoorlijke marktinrichting tot stand, dan zal hij begrijpen, dat hij in ruil voor zijn belastingpenningen toch ook eenige nuttige zaken ontvangt.

Dit ware volgens den schrijver, het toepassen van een beginsel van sociale wijsheid, dat ook meer tot zijn recht moest komen dan blijkt uit de Memorie van Toelichting welke handelt over de benoeming, samenstelling en bevoegdheid der te scheppen Raden. Op dit stuk is de schrijver liberale beginselen toegedaan, onder beding echter, dat het niet-inlandsch element zich niet te sterk, en daardoor ten nadeele van de inheemsche bevolking zal doen gelden.

Maar dit is, zooals hij zelf zegt, een aangelegenheid die eerst later definitief zijn beslag zal krijgen. In het thans aangeboden ontwerp van wet wordt van de decentralisatie-zelve maar weinig gevonden.

Al dadelijk worden de wellicht hoog gespannen verwachtingen getemperd door de *overweging*, die aan de wetsartikelen voorafgaat, „dat het wenschelijk is *de gelegenheid te openen* om in Nederlandsch-Indië in de behoeften van gewesten of gedeelten van gewesten te voorzien uit geldmiddelen, welke afgescheiden van de algemeene geldmiddelen werden beheerd, en om gewestelijke, afdeelings- of plaatselijke raden in te stellen." Derhalve niet anders dan het open maken van een deur, door welke de decentralisatie kan worden binnen gelaten.

Gegeven, dat men te doen heeft met iets dat althans voor ons koloniaal gebied nieuw mag worden genoemd en bij welks invoering met onderling uiteenloopende plaatselijke omstandigheden zal moeten worden rekening gehouden, kan tegen de ministerieele *overweging* geen bezwaar bestaan. Maar wèl mag geëischt worden dat het resultaat dier overweging aan twee voorwaarden voldoet. Ten eerste: dat de deur dan ook zoo wijd mogelijk worde opengezet, met andere woorden, dat de wet een bevredigende oplossing van het decentralisatie-vraagstuk zal mogelijk maken en liefst bevorderen. En ten tweede: dat de wettelijke bepalingen, die, ter bereiking van dit doel, moeten worden gemaakt, in overeenstemming of althans niet in strijd zijn met de bestaande wetgeving, allereerst met de grondwet. In beide opzichten schijnen hem de twee nieuwe artikelen, die de Regeering tusschen de bepalingen van het regeerings-reglement, handelende over het gewestelijk en het regentschapsbestuur, wil doen inschuiven, niet boven verdenking verheven.

De heer v. Deventer heeft tegen het ministerieele ontwerp *wettelijke* en *praktische* bezwaren, die wij hier kortheidshalve niet op den voet kunnen volgen Volstaan wij met de vermelding, dat deze hinderpalen door een aanvulling van het regeeringsreglement en bovendien van de comptabiliteitswet, door hem uitvoerig toegelicht, uit den weg genomen kunnen worden.

Is hieraan voldaan, dan zou de zoogewenschte decentralisatie van het bestuur in Indië bereikt kunnen werden. Althans dit vermeent de heer v. D., die met een decentralisatie van twee kanten van boven en van onder, in ons bestuursstelsel voorloopig nog wil wachten.

Maar of zij tot een wezenlijke verbetering van den toestand van Nederlandsch-Indië, in het bijzonder van den toestand der inlandsche bevolking aldaar, zal kunnen leiden, indien zij niet gepaard gaat met ingrijpende maatregelen van financieele politiek, is een vraag die door den schrijver beslist ontkennend wordt beantwoord.

Wat hij met „ingrijpende maatregelen van financieele politiek" bedoelt, is bij den heer v. D , den man van de „Eereschuld", niet moeilijk te gissen.

Het is *niet* een verhooging van belastingdruk — dat vermoedden wij ook wel, reeds voordat wij van zijn nadere aanwijzing kennis namen. Integendeel Nederland moet betalen, en dat wel door de ten onrechte op de schouders der Indische belastingbetalers gelegde schuld van honderd millioen over te brengen in de rekening van Nederland, waar zij op haar plaats is. Voor Indië zou aldus al dadelijk een bate van vier millioen 's jaars beschikbaar komen. Een daarvan blijve bestemd voor de noodzakelijk uit te breiden en te verbeteren gelegenheid tot opleiding van Inlanders tot bestuurs- en andere betrekkingen, opdat de voor hoogere ontwikkeling vatbaren onder de inlandsche bevolking een stap verder worden gebracht en na een niet al te lang tijdsverloop belangrijke bezuiniging op de kosten der staatshuishouding zal mogelijk zijn. Doch de overige drie millioenen kunnen niet beter besteed worden dan ter verhooging van hetgeen uit de algemeene kas aan de locale besturen zal worden uitgekeerd. Daardoor stelt men deze in staat om al dadelijk méer te doen dan waartoe het centraal gezag tot dusver bij machte was en met name een drietal hoogst gewichtige volksbelangen, welker voorziening geheel op den weg der bijzondere besturen ligt, krachtig ter hand te nemen: de inkrimping,

waar noodig afschaffing, van persoonlijke diensten; den aanleg en het behoorlijk onderhoud van kleine irrigatiewerken; de bestrijding van den woeker door het oprichten van officieele credietinstellingen.

Met de verrekening van die honderd millioen, zoo besluit de schrijver, zal wel niet alles gedaan zijn — het is dan ook nog niet veel meer dan de helft der „eereschuld" — door haar zal althans de invoering der bestuurs-decentralisatie een wezenlijke en voorname beteekenis kunnen erlangen. Geen beter middel om de inlandsche bevolking duidelijk te maken dat met die invoering ook háár belang beoogd wordt en ons te verzekeren van een sympathie die voor het welslagen van onze hervormingsproef beslissend zijn kan. Wordt daarentegen de decentralisatie van het bestuur ingevoerd onder het van ouds bekende motto: „het mag niets kosten", dan misduide men althans den landzaat niet, dat hij tusschen het bestaande en hetgeen hem in de plaats daarvan wordt aangeboden niet meer onderscheid ontwaart dan tusschen een kwartje en dertig duiten.

CORRESPONDENTIE ARTIKELEN.

De streep tot afscheiding van terreinen voor Katholieke en Protestantsche zending.

Het is eenigen tijd geleden dat ook ik eens zat te peinzen, of de „wijze en verziende" Landvoogd, die de beruchte streep door de kaart van N.O.I. trok, daarmede niet een op zijn zachts gesproken arbitraire maatregel trof. Maar zie, wat gebeurde? Wij, Protestantsche zendelingen hadden verscheidene jaren op Java in de Residentie Djapara gearbeid, en verscheidene Christengemeenten mogen stichten, die rustig en vredig de goede belijdenis door een betamelijken wandel eer aandeden. Dat er, even als overal, kaf onder het koren school, ontging ons niet. Reeds hadden wij enkelen weder moeten buitensluiten, toen onverwachts een vreemde macht ons daarin op een eigenaardige manier te hulp kwam. Liefst uit die plaatsen, waar de zendeling niet voortdurend zelf aanwezig kan zijn, werden op heimelijke wijze leden der gemeenten naar Samarang gebracht, en door den pastoor aldaar in zijne „kerk" opgenomen. Een daarvan werd als zijn helper aangesteld, om ook van buiten de gemeenten personen tot hem te brengen die, hoe onbekend ook, maar aanstonds werden gedoopt. Iedereen begrijpt dat de pastoor uit onze gemeenteleden geen andere bekomt, dan dezulken, die toch weldra zouden blijken door ons afgesneden te moeten worden. Wat de anderen, die van buiten, betreft, daaronder waren verscheidenen die bekend stonden als deugnieten en opiumschuivers. En ook deze, werden zonder beproefd te zijn, maar pardoes als Christenen gedoopt! De getrouwe leden der gemeenten spraken dan ook, geheel uit eigen beweging, hierover hun verbazing uit, vragende wat voor een soort van Christendom het was, dat op die wijze met den Heiligen Doop handelde. Iedereen begrijpt evenzeer, dat wij met dit optreden niet konden instemmen; want wel werden onze gemeenten, altoos nog maar gedeeltelijk, van het kaf gezuiverd, maar 1° kon door mooie voorspiegeling ook wel eens een korreltje koren mede afgetrokken worden, en 2° is het niet de rechte manier om de tucht in de gemeente te oefenen, wanneer de tuchtelingen aan een andere corporatie worden afgestaan, waar ze bovendien nog worden gevierd en onthaald! Deze handelwijze werd door *De Maasbode* in bescherming genomen en als grond opgegeven, dat ons terrein door ons van Rome gestolen is, aangezien de gansche aarde aan Rome toekomt. Ook al ware dat zoo, dan is daarmede nog niet aangetoond, dat de Heer der Kerk die praktijken niet verafschuwt.

Het bovenstaande is zuivere geschiedenis, niet maar een gerucht, van hier of daar opgevangen. Denk ik nu verder na, dan komt mij onwillekeurig de

vraag op de lippen: is dat de manier van Rome? En luidt het antwoord bevestigend, dan zullen de geruchten, die ik van elders verneem, ook wel waar zijn. Trouwens het is overbekend, hoe men van die zijde bij de propaganda onder de heidensche volkeren te werk gaat. Ik behoef al die praktijken hier niet op te sommen. Wij weten immers allen, dat ten behoeve van den bloei der „kerk" daar *alles* goed en deugelijk geacht wordt.

En nóg verder doordenkende, kom ik dan ook tot de conclusie, dat het trekken van die streep inderdaad, zooals Pastoor W. zegt, af te keuren is; want daarmede is er een deel van N.O.I., dat aan die praktijken van Rome prijsgegeven wordt. Die landvoogd had een kring moeten trekken *rondom geheel N. O. I.* met de bepaling: binnen dezen kring mogen zulke praktijken niet uitgevoerd worden. Daarmede zou geheel voldaan zijn aan den eisch van het Regeerings-Reglement en van de Grondwet (naar de aanhaling van Pastoor W.): „Ieder belijdt zijne godsdienstige meening met volkomen vrijheid"; want het is niet te ontkennen, dat de *modus operandi* van Rome den onnoozelen Inlander in zijn vrijheid *belet*, zijn oordeel verduistert en afleidt van recht en waarheid, en van den eenigen weg des behouds, afgetrokken als hij wordt door de begeerte naar geld enz.!

PATI. P. JANSZ.

De Heerendiensten bij den bouw der waterleiding te Salatiga.

In de *Locomotief* van 19 Januari komt in het „van dag tot dag" artikel van den geachten hoofdredacteur een critiek op mijn *Indische Gids*-artikel van Juli 1900 „Heerendiensten" voor, die niet voor de poes is.

De informator van Mr. Brooshooft noemt mijn verhaal over de Salatigasche waterleiding, waarvoor minstens 30000 heerendienstplichtigen onwettig zouden zijn geprest een „formidabele leugen", daar er van mijn geheele verhaal niets aan is.

Bij nadere informatie van den geachten hoofdredacteur (zie *Locomotief* 26 Jan.), komt hij tot de conclusie dat ik mij zou hebben vergist of in de war was met een ander werk, zoodat hij met beslistheid kon verzekeren dat ik 2 takken van dienst ten onrechte een klad heb aangewreven, en hij er niet aan twijfelt dat ik mijn dwaling zoowel in de *Indische Gids* als in de *Locomotief* zou willen rectificeeren.

Tengevolge daarvan acht ik mij verplicht 't volgende mede te deelen.

1°. Dat het artikel „Heerendiensten *alleen* geschreven werd in 't belang van de bevolking zonder eenige bijgedachte om het Binnenlandsch Bestuur of de Genie „een kool te stoven".

Ik schreef o. m. daarin het volgende.

„Nog minder zou ik willen en kunnen beweren dat de uitvoerders zich ten koste van den bruinen-broeder hebben verrijkt, zoover ik weet valt er op 't personeel niets te zeggen."

Tot verduidelijking daarvan geef ik hierbij mijn innige overtuiging te kennen.

dat op den toenmaligen controleur van Salatiga den heer G., den Patih Raden Prawiro Werdojo, den Wedono kotta Raden Mas Soenario en den Wedono van Tengaran niets viel aan te merken.

Zooook op den opzichter der genie en den eerstaanwezend ambtenaar B. O. W. heb ik niet de minste verdenking als zouden zij zich ten koste van den Javaan verrijkt hebben.

Hoe ik echter aan die „formidabele leugen,' kwam?

Op het einde 1896 kreeg ik 't verzoek van een toenmaals „goeden vriend", om in 't onderdistrict Tiengkir te willen informeeren of er ook heerendienstplichtigen gebezigd werden voor 't geniewerk van Sendjojo naar Salatiga.

Zoo ja, of ik dan dessa's gewijze het aantal heerendiensten kon opgeven.

Vermoedende dat die inlichtingen gevraagd werden om 's volks belang te bevorderen, deed ik daar veel moeite voor en kon dan ook spoedig een gespecificeerde opgave overleggen.

Toen wist ik echter nog niet, dat dat werk geheel in vrijen arbeid *moest* gedaan worden, anders had ik mij wel de moeite getroost om uit te vinden hoe de vork aan de steel zat.

Toen was ik overtuigd dat heerendienstplichtigen zijn gebezigd.

Ik toch heb vaak te Sendjojo zelf gezien dat de opziener van 't werk geadsisteerd werd door heerendienstplichtigen bij de opruiming van de harde padas of steenlagen door dynamiet.

Sloeg ik toen de plank mis, door een gewoon irrigatiewerk voor een onderdeel aan te zien van de drinkwaterleiding? Zoo ja, hoe kwam dan een opzichter van de genie dat werk onder zich te hebben?

Van uit Europa is 't onmogelijk mij met bewijzen te verdedigen tegen den aanval van met „formidabele leugens" om te gaan.

Zulke wapens welke in 't gebruik meer kwaad dan goed moeten stichten, gebruik ik niet om de belangen van de bevolking te behartigen.

Heb ik inderdaad gedwaald en ben ik de dupe geweest van personen, die er toch geen belang bij konden hebben mij te bedriegen, zoo betuig ik gaarne mijn leedwezen, dat ik onwillekeurig ambtenaren gekrenkt heb, dis zeker niets dan hun plicht hebben gedaan door gegeven orders op te volgen.

Aan Mr. Brooshooft zal ik particulier de namen van mijn zegslieden mededeelen, zoodat hij zich zelf van mijn geloofwaardigheid en goede trouw kan overtuigen.

's GRAVENHAGE. WONG TANIE.

De onderwerping van Bantam 1676—1684.

DOOR

N. MAC LEOD.

I.

Sedert 1659 was er weinig verandering gekomen in de houding van het rijk van Bantam tegenover de O. I. Compagnie. Het was steeds halve vijandschap, heulen met hare vijanden en concurrenten en op alle wijzen trachten haar te benadeelen. Maar de Compagnie, d. w. z. hare 17 Bewindhebbers in Nederland, had hieraan zelf veel schuld. De handel van Bantam, dat door schepen van velerlei natiën bezocht werd, nam voortdurend toe. De Bataviasche regeering begon het voordeel van vrijen handel in te zien, maar de Bewindhebbers vreesden dat andere handelaars daardoor de voordeelen zouden genieten die der Compagnie toekwamen, en gelastten het monopolie nog te verscherpen (1676) zoodat zelfs Europeesche waren alleen met Compagnie's schepen mochten ingevoerd worden. Haar egoïsme bereikte een toppunt: Batavia en zelfs Ceilon begonnen te verarmen.

De onderlinge naijver met Bantam deed de regeering te Batavia steeds het uitbreken van een geregelden oorlog vreezen, hare handelingen in den Mataramschen oorlog werden daardoor niet weinig belemmerd. In 1677 wist of meende zij dat Troenâ Djâjâ door Bantam met volk, munitie, wapens en vaartuigen bijgestaan werd, en dat ook Cheribon, vasalstaat van Mataram, maar door Bantam bedreigd en begeerd, daaraan mede deed.

In het begin van 1678 werd de *Schelvis* met 3 sloepen en 22 tinggangs naar Krawang, Tjilimajo, Tjiassem, Pamanoekan en Indramajoe gezonden, om die landen tegen de Bantammers te beschermen; deze expeditie werd echter teruggeroepen toen de goede gezindheid van Cheribon gebleken was, zoodat men voor Bantamschen invloed niet behoefde te vreezen.

Het besluit betreffende het hierboven genoemde monopolie werd den 18en Februari afgekondigd. Intusschen zond de regeering den koopman Van Dijk naar Bantam om officieel kennis te geven van het overlijden van den Gouverneur-Generaal Maetsuijcker en tevens zooveel mogelijk in Bantam hoogte te nemen. Het bleek dat de Sultan [1]) beweerde recht te hebben op Cheribon, en dat hij wenschte dat Pangeran Poeger, en niet zijn oudste broeder Anoem, Soesoehoenan van Mataram zou zijn. Onderwijl trachtte de Sultan zelf vorst van Java te worden en deed hij door den geheelen archipel moeite om de Nederlanders te verdrijven. Europeesche handelaars voorzagen hem van wapens en munitie.

Nadat de in Juli 1677 in Mataram gevangen genomen pangerans naar Troenâ Djäjä in Kediri gezonden waren, zond hij die van Tjirebon aan den sultan van Bantam. Deze liet de drie broeders weder los, om Cheribon onder elkander te verdeelen en tevens Soemedang aan Bantam te onderwerpen.

De Gouverneur-Generaal, hiervan verwittigd, liet den oudsten dezer pangerans waarschuwen, zich niet tegen den Soesoehoenan en de Compagnie te vergrijpen; de prins beloofde zich hieraan te zullen houden, maar gaf tevens van een en ander kennis aan den Sultan van Bantam, die daarop den resident, den koopman Willem Caeff, bij zich deed ontbieden en dezen in tegenwoordigheid van de Engelsche, Fransche en Deensche opperhoofden zeide dat hij Cheribon onder zijne bescherming nam.

Deze uittarting had in Augustus 1678 eene tweede zending van Van Dijk tengevolge, aan wien de Sultan zeer hooge eischen stelde, o. a. opheffing van alle belemmeringen van den handel. De Sultan toonde zich woedend tegen de Regeering en scheen gereed tot oorlog. Ongetwijfeld voelde hij zich sterk, daar hij, op aanraden van den Engelschen agent Payne, de hulp van den Koning van Engeland tegen de Nederlanders had ingeroepen. Hij zette zijn rooftochten in de bovenlanden van Batavia, en op de kust beoosten Batavia voort. De koopman Jacob Couper, die onder Speelman in Oost-Java werkzaam was geweest, maar wegens ziekte zijner vrouw naar Batavia opgekomen was, had

[1]) De in 1651 aan de regeering gekomen Sultan Aboe'l Fatah regeerde nog steeds, maar sedert 1671 nam zijn zoon Aboe Nasar Abdoel Kahar, onder den titel van Sultan moedah deel aan de regeering, terwijl de oude Sultan, nu Sultan Agoeng betiteld, gewoonlijk te Tirtajasa verblijf hield. De jonge Sultan maakte van 1674—1676 eene reis naar Mekka. (Veth).

gelegenheid Bantamsche stroopers van Indramajoe naar Cheribon te verdrijven, maar toch lagen in October weer 10 of 12 Bantamsche oorlogsvaartuigen voor Indramajoe, waar zij menschen roofden. Een vaartuig, dat wekelijks tusschen de rivier van Bekasi en Batavia voer, met proviand voor de posten, werd door Bantammers uitgemoord. De jonge Sultan beweerde hiervan onkundig te zijn en maakte verontschuldigingen; evenwel ging hij voort met Bantam te versterken, evenals zijn vader deed met zijne gewone verblijfplaats Tirtajasa, 17 K.M. oostwaarts van Bantam gelegen, ongeveer 1 K.M. ten noorden van de Kali Pontang.

In April 1679 gingen zekere pangeran Aria Soeria en raden bagoes Abdoel Kadir met 3 prauwen en 150 man naar Indragiri op Sumatra, tastten daar bij nacht onze loge aan, vermoordden den koopman Jan van Assendelft en roofden alles weg.

De Regeering had in Oost-Java (waar, na de inneming van Kediri, nu tegen de Makasaren bij Képér geageerd werd) de handen zóó vol, dat zij tegen Bantam nog niets durfde ondernemen; zij liet echter voortdurend 3, 4 of 5 oorlogsvaartuigen langs de kust kruisen en hield verschillende punten bezet, zooals Tandjong Poera (in het Krawangsche, aan den rechteroever der Tji-taroem), met 70 Nederlandsche en 50 inlandsche soldaten; Indramajoe, met 130 Nederlanders en vrije inlanders en 80 gehuurde Makasaren; Tegal, met 60 à 65 Nederlanders en inlanders, allen in sterke pagars.

Den 9en December 1679 werd bij het eiland Rotterdam de hoeker de *Swaartvisch*, die daar zand voor ballast innam, door Bantammers overrompeld, en van de 39 koppen 16 man gedood. Men ondervond dat er geen klein vaartuig genoeg was om de snelzeilende Bantamsche prauwen (pantjallangs) te achterhalen. Evenwel werden nog naar Indramajoe drie „snedige chaloupen" gezonden, om „wat ontsach te geven," hetgeen echter niet belette dat de Bantammers in Januarij 1680 met 11 vaartuigen Pekalongan kwamen afloopen en verbranden, waarop de inwoners van Kendal en Kaliwoengoe te Semarang (waar men juist de nederlaag van Troenå Djåjå gevierd had), hulp kwamen inroepen.

Tegen de Bantammers, die zich in het Indramajoesche ophielden en versterkt hadden, zond de regeering den kapitein Jochem Michielsz met 60 à 70 Nederlanders en den Makasaarschen kraeng Besie met 70 à 80 van zijn volk uit, die hen naar Cheribon verjoegen, waar de Bantammers het den oudsten

pangéran vervolgens zoo benauwd maakten, dat ook hij om hulp vroeg.

Hoewel de rooverijen, ook te land, waar in Februarij 2583 menschen en kinderen, met paarden en vee, uit de desa's achter Batavia werden weggehaald, steeds voortgingen, ontstond er toch langzamerhand eenige verbetering in den toestand, niet onwaarschijnlijk ten gevolge van den indruk, dien het succes onzer wapenen en politiek in Oost-Java, op het bestuur van Bantam maakte. De jonge Sultan deed, nadat eenige represailles genomen waren en het volk van 4 of 5 Bantamsche vaartuigen „doodgeslagen" was, bij gongslag het rooven verbieden. De regeering ontwikkelde nu ook meer maritime macht op de kust. In Maart lagen voor Indramajoe de fluiten *Beemster* en *Goylant*; de jachten *Posthoorn*, *Smith* en *Mallabaar*, de sloepen *Luypert*, *Griffioen*, *Granaatappel*, *de Paauw*, de *Orangieboom* en de *Mangesboom* kruisten tusschen Bantam en Batavia tot beveiliging van de vaart, terwijl het jacht *Rammekens* met de sloepen *Orangie*, *Kalkoen*, *Massangboom* en *Vlieger* tot Poeloe Pandjang kruisten. De zeeroof hield hierdoor een tijdlang op.

Was het reeds sedert lang duidelijk, dat de Sultan-agoeng en de Sultan-moedah verschillend gestemd waren tegenover de Compagnie, eindelijk schijnt de vader begrepen te hebben dat het raadzaam was zijn zoon vrij te laten in zijne verzoeningsgezindheid, en op den 1en Mei 1680 gaf hij hem de regeering geheel in handen, misschien wel uit vrees voor den dreigenden oorlog met de Compagnie.

De resident Caeff komt den 8en te Batavia dit bericht brengen en voegt er bij dat de jonge Sultan een gezantschap zendt. Dit volgt terstond, met 10 prauwen en 300 koppen en brengt een brief mede, waarin de Sultan klaagt dat een onzer kruisers een Bantamsch vaartuig bij P° Lantjang (Groote Kombuis) heeft overvallen, terwijl hij vraagt of de Compagnie en hij geen goede vrienden kunnen blijven. De gezanten blijven eenigen tijd te Batavia, terwijl de raden van Indië Speelman en Camphuys gecommitteerd worden om met hen te onderhandelen. Nadat zij „in zijn Ed^ts^ Thuyn tot coste van de Comp^e^ honorabel getracteert" waren, vertrekken zij den 4en Junij.

Een contra-gezantschap, bestaande uit den fiscaal Gualter Zeeman en den Sjabandhar (havenmeester) Ocker Ockerse vertrekt den

20en Junij met de „aensienlycke schepen *Koevorden* en *Middelburg*, twee zeylchaloupen en twee roeyvaartuygen met roode tenten". Den 24en komen deze heeren te Bantam en den 27en hebben zij de eerste audientie bij den Sultan. Men kan het echter niet ééns worden, daar de Sultan zich niet verbinden wil om de gevangenen terug te geven en veroorzaakte schade te vergoeden; de onderhandelingen worden dus, hoewel in goede vriendschap, afgebroken. Ockerse heeft nog eene afscheids-audientie bij den ouden Sultan. De gecommitteerden komen den 14en Augustus te Batavia terug.

De verstandhouding met den jongen Sultan bleef overigens goed. Gehinderd door Makassaren, die op hunne beurt de Bantammers beroofden, wenschte hij eenige zijner vaartuigen tusschen Bantam en Batavia te laten kruisen, en onderwierp hij dit voornemen aan de regeering te Batavia, die het goedkeurde, mits de Bantamsche vaartuigen van passen voorzien en dat er een of twee Compagnie's vaartuigen bij zouden zijn.

De *Kater* werd aanstonds hiervoor aangewezen.

Terwijl Indramajoe nog bezet bleef, kwam weldra de kust van Pamanoekan, Tjiassem en Krawang tot rust en werden de overige kruisers den 12en September ingetrokken.

Intusschen bleef de handel te Batavia achteruit gaan en zag de regeering dien van Bantam bloeien, terwijl zij steeds meende dat de daar gevestigde Europeanen haar benadeelden. Van 10 April tot 13 October 1680 waren te Bantam aangekomen: 7 Engelsche schepen, 3 Portugeesche, 2 Fransche en 1 Siameesch; van December 1680 tot Maart 1681: 5 Engelsche, 3 Fransche, 1 Deensch, 1 Chineesch en 1 Arabisch schip. De regeering wist echter wel dat de Compagnie zelve aan den achteruitgang schuld had, omdat zij de particuliere vaart verbood en allerlei producten direct aan haarzelf deed leveren. Onder andere schreef de regeering „dat de vaste goederen sedert 2 jaren ten alderminste een derde opdat wij de helft niet en seggen, in waardye zijn afgeslagen, daar sigh onsen buurman den bantammer over verheugt, wiens deure voor een ijgelijck open staat tot exersitie van een vrije negotie die hem gelt, rijkdom en welvaren toebrengt, terwijle wij met alles even praecijs en nauw te willen limiteeren de commertie voorts van ons af en derwaarts heen jagen, maeckende alsoo een arme gemeente daar de Compagnie indien daer in niet voorsien komt te werden, haar nog wel over beklagen mogt".

Men dacht er over, Bantam maar weer den oorlog aan te doen, waarvoor wel reden te vinden zou zijn, maar voorzag dat men daardoor ook quaestie met de Engelschen zou krijgen, die o. a. met één schip 1000 musketten in Bantam brachten; ook gaf Oost-Java vooralsnog te veel te doen.

Met Cheribon kwamen de zaken meer en meer in 't reine.

De opperkoopman Jacob van Dijk sloot met de pangerans een contract en kwam met 2 gezanten van hen den 28en en 29en April 1681 te Batavia terug met de schepen *Smith*, *Posthoorn*, *Buren*, de *Snaauw* en *Zalm*, die voor Cheribon en Indramajoe gelegen hadden. De post te Indramajoe was verlaten en geslecht, en de kapitein Michielsz maakte een marsch over Indramajoe en Tjiassem naar Krawang. Te Cheribon bleven 44 man in den pagar.

De oude sultan van Bantam bleef met zijn zoon niet lang op goeden voet; hij bleef zich te veel met de regeeringszaken bemoeien. Reeds in 1680 waren dien ten gevolge twee hoofden Kiai Aria Mondjaja en Pangeran Lor, die eerst naar de Lampongs verbannen en vervolgens terug geroepen waren, op last van den jongen Sultan vermoord geworden. De oude Sultan vergenoegde zich niet met zijne verblijfplaats Tirtajasa, maar hield ook Tanggeran, Tanara en Pontang bezet, welke plaatsen eindelijk in het begin van 1682 door den jongen Sultan opgeëischt werden.

De regeering begreep dat zij dezen, die haar goed gezind was en nog lang vorst van Bantam zou kunnen zijn, steunen moest, al had hij in November 1681 een gezantschap naar den koning van Engeland gezonden, wat haar wel eenigszins verdacht voorkwam. Maar hij zond in December ook naar Batavia een gezantschap, met een olifantje als geschenk, welke beleefdheid gereciproceerd werdt door het zenden van een karosje, door 2 Bengaalsche osjes getrokken, tot vermaak van zijn zoon.

De wijze, waarop de regeering, in het Mataramsche rijk, getoond had het *recht* te willen handhaven, vervulde den jongen Sultan met vertrouwen. Hij zeide aan de autoriteiten te Bantam: „dat hij gantsch niet twijffelt aan d'E Comp hare affectie 't hemwaarts als spiegelende sich aen 't weder varen van den Sousouhounan dewelcke den rechten erff Hr zijnde en door hare hulpe en bijstand oock aen de Croone gebleven was, en dierhalven seer hartelk versogt dat wij UEd hoogh agtb zouden schrijven en uijt sijnen name versoecken, hem doch niet gelieven te verlaten als hij aen de verlieser handt mochte comen te vervallen".

Intusschen verdeelde Bantam zich meer en meer in twee partijen, waarbij die van den ouden Sultan wel de sterkste scheen en bereidde men zich aan weerszijden op oorlog voor. Caeff, die den 9en Februari weer naar Batavia ging, liet aan den jongen Sultan vragen of hij niet goed zou vinden dat er wat inlandsche Compagnie's troepen naar Tanggeran gezonden werden om Sultan-agoeng te intimideeren; het antwoord was dat hij het wel goed vond, maar nog liever het eenige dagen uitgesteld zag, daar hij zelf 7000 man op de been zou brengen, waarvoor hij echter van de Compagnie rijst noodig had, die met 3 prauwen, door een oorlogsloep geconvoyeerd, van Batavia zou gehaald worden. De Engelsche loge verschafte hem 43 vaatjes kruit. Dit beteekende echter geenszins dat de Engelschen op zijne hand waren, want zij kozen partij voor den ouden Sultan, wiens aanhang steeds sterker werd.

Den 12en gingen 3 à 4000 man, onder bevel van Pangeran Soeriadi Wangsa, een zwager van den ouden Sultan, naar Tanggeran op marsch, maar zij kwamen niet verder dan 2 mijl van Bantam, bij Klapa-doewa, waar de Pangeran zich neutraal hield.

Veel volk liep naar den ouden Sultan toe. Deze roept alle Makasaren, Balinezen en Maleiers naar Tirtajasa op. Den 14en vertrokken 6 à 700 Makasaren, die nog in Bantam woonden, onder een priester of hadji. die Sjech genoemd werd, waarschijnlijk dezelfde die later als Sjech Joesoef voorkomt. zoo het heette naar Bangka of naar Oost-Java, maar later bleek dat zij naar Tirtajasa gegaan waren. Ook een broeder van den jongen Sultan, Pangeran Poerbaja, ging daarheen. Den 19en werd zijne woning in Bantam in brand gestoken, bij welke gelegenheid een tiental pangerans of andere hoofden en 1000 anderen de stad verlieten.

Caeff was den vorigen dag met den hoeker *'t Wout* terug gekomen en had vergulde roers, karabijnen en pistolen als geschenken voor den jongen Sultan meegebracht. Hij trachtte hem te bepraten om zich met zijn vader te verzoenen, maar het was nu reeds te ver. De Sultan vroeg nu in ernst om troepen naar Tanggeran te zenden en om 2 of 3 schepen voor Bantam te laten kruisen; een vaartuig, dat een brief naar Batavia moest overbrengen, was door volk van den ouden Sultan genomen. Caeff, die reeds zekerheidshalve *'t Wout* had aangehouden, vroeg nu ook om een oorlogsjacht.

Den 26en wordt in Bantam op 7 plaatsen tegelijk brand gesticht; in den nacht daaraan, op 5 plaatsen. Voortdurend verlaten hoofden en volk de hoofdplaats en trekken óf naar 't binnenland óf naar

Tirtajasa. Te Bantam meent men zeker op een aanval te kunnen rekenen. Caeff vraagt nu om 2 jachten en 4 à 500 soldaten. De jonge Sultan schrijft herhaaldelijk naar Batavia om hulp, hij wil zijn land en al zijn rechten aan de Compagnie overgeven, als hij maar den titel van Sultan van Bantam of Soera Soewan (zoo heette het kasteel van Bantam) mag behouden. De Chineesche en Europeesche kooplieden laden hun goederen in de schepen. De Engelschen houden zich neutraal; zij weten dat hun rijk uit is, wanneer de Compagnie den ouden Sultan overwint. Caeff gaat weer naar Batavia om de zaken te bespreken.

De oude sultan zendt nu zijn volk naar Bantam. De Nederlandsche loge wordt geplunderd en de „boom" of het tolhuis aan de rivier bezet door 300 zijner Makasaren, met 3 stukken geschut. Toen den 5en Maart de *Alexander*, *Roemerswaal* en *Gecroonde Vreede* ter reede van Bantam komen, zien zij de stad op 3 plaatsen in brand staan. De jonge sultan heeft niets meer dan het door hem bewoonde fort, Soera Soewan, met 300 man bezet.

Men heeft te Batavia besloten zoowel over zee troepen naar Bantam, als over land naar Tanggeran te zenden. Den 5 Maart vertrekt de *Europa*, schipper Michiel van der Buys, met de *Snauw*, *Smith*, *Bantam*, *Griffioen*, *Massangboom*, *Japara*, *Salm*, *Windthondt*, *Muyderberg* en *'t Wout* van Batavia naar Bantam. Zij hebben 700 man troepen aan boord, onder den majoor Saint-Martin, de kapiteins Jan Albert Sloot, Jochem Michielsz en anderen. Caeff gaat met de *Europa* mede; hij heeft een brief van de regeering aan den sultan-agoeng.

De genoemde schepen komen van 8 tot 11 Maart successievelijk ter reede Bantam.

Saint-Martin laat 's nachts eene verkenning doen, waarbij men de rivier versperd vindt, terwijl het landen op de kust, die zeer modderig is, moeielijk blijkt te zijn. Men oordeelt dat de landing door een bombardement voorbereid zou moeten worden, om vervolgens de troepen in 3 échelons aan den wal te brengen, daar de gezamenlijke kleine vaartuigen der schepen maar 250 man kunnen bergen. Maar aan den ouden sultan is nog geen oorlog verklaard; men vraagt dus aan Batavia hoe te moeten handelen. De fluit *Waveren*, uit Nederland ter reede gekomen, neemt den brief mede, terwijl de *Salm* wordt aangewezen om het antwoord te halen. Van de 70 soldaten, die de *Waveren* aan boord had,

worden er 50, benevens 20 matrozen, gehouden; Saint-Martin vraagt daarbij nog 2 kompagnieën Baliërs aan.

Intusschen is de krijgsmacht van den ouden sultan te Bantam steeds aangegroeid; Jacob de Roy, een bakker, de als tolk bij den jongen sultan in het fort is, schrijft dat zij 1500 à 1600 man bedraagt, een Engelschman beweert 7000. Pangeran Poerbaja, een zoon van den ouden sultan, is benoemd tot bevelhebber, met den titel van pangéran adipati; ook Soeria di Wangsa is nu geheel aan die zijde. De vijand voert meer geschut aan, en heeft den 10en Maart 5 à 6 stukken tegenover het fort opgesteld.

Den 12en Maart komt de *Bombaja*, een schip van den jongen Sultan, onder een Engelsch kapitein, van Batavia aan, met rijst, kruit, projectielen en geld. Eene zekere Aria Nata Menggala was met het geleide hiervan belast. Deze verneemt bij zijne aankomst dat zijne familie door den ouden Sultan gevangen genomen is, en het wordt daarom niet onwaarschijnlijk dat hij met schip en al daarheen zal overloopen; Saint-Martin zet er een kompagnie soldaten op „om het genoemde schip, onder een beleefde compliment omtrent den Engelse Capiteyn daer op zijnde, en voormelde Kay Aria Natta Mangala, voor ons te verseekeren". Men tracht vervolgens met den ouden sultan te onderhandelen, die eindelijk den 17en, den brief van den Gouverneur-Generaal laat afhalen. De Engelsche, Fransche en Deensche factorijen geven kennis dat zij zich onder de bescherming van den ouden Sultan gesteld hebben.

Den 24en versamelt Saint-Martin zijne macht bij de *Muyderberg* en doet eene poging om door de rivier binnen Bantam te komen. De riviermond was gekanaliseerd met dammetjes van koraalsteen, $2\frac{1}{2}$ à 3 voet breed; aan de buitenzijden daarvan was zachte modder; ofschoon de rivier hierdoor eene bevaarbare diepte behield, bleef er toch, aan het einde der dammen, zooals gewoonlijk, een ondiepe drempel over. Men had een groote prahoe-sampan met 10 stukjes bewapend en wilde daarmede opvaren, maar zij kon niet over den drempel komen. De overige vaartuigen ruimden de buitenste versperring op en voeren met wassend water naar binnen, tot zij halverwege de rivier bij eene tweede versperring kwamen, sterker dan de eerste en door eene wacht bewaakt. Van de Bantammers, die in grooten getale kwamen toeloopen, kwam de vraag wat men hier zoo gewapend kwam doen, waarop geantwoord werd dat men als vrienden kwam, om eenige benoodigdheden te halen. De hoofden lieten hierop zeggen

dat zij dit goed vonden, mits het volk der Compagnie eerst naar boord terugkeerde, waarop weer geantwoord werd dat men zich niet met dreigementen liet verjagen. Pangeran Poerbaja zond 3 Europeanen, met wie een dergelijk gesprek gevoerd werd. Toen nu echter werd opgemerkt dat de Bantammers 3 prauwen als branders klaarmaakten, blijkbaar om die de rivier te laten afdrijven, lieten de onzen zich tot aan de sampan zakken en bleven daar, op een halven geweerschotsafstand van 25 à 30 Bantamsche oorlogsprauwen, die bewesten de rivier lagen, tot den volgenden morgen liggen. Om 6 a 7 uur gingen zij naar de *Muyderberg* terug om het volk zich te laten verfrisschen. De sampan wordt vervolgens weer naar de rivier gezonden en begint te vuren op de oorlogsprauwen, die afdeinzen. De schepen openen nu ook het vuur op alles wat buiten het fort zichtbaar is, en het fort doet mede. De rebellen richtten hunne stukken, die tot nu toe op het fort gevuurd hadden, op de schepen, en veroorzaakten nog al schade; wij bekwamen 3 dooden en 6 gekwetsten. Door gebrek aan munitie kon de beschieting niet voortgezet worden.

De expeditie was tamelijk overhaast of zorgeloos uitgerust; in de brieven naar Batavia werd nog al eens over gebrek aan verschillende zaken geklaagd; ook de voeding liet te wenschen over; de autoriteiten schreven o. a. dat zij dagelijks op speck en vleysch moesten bicken, men weet wat dat in Indië zeggen wil! Het was dus eene verademing, toen de fluitde *Pijnacker* verversching en munitie van Batavia aanbracht.

Ingevolge het op bl. 8 vermelde besluit der Regeering is intusschen eene expeditie georganiseerd, om onder bevel van den kapitein Willem Hartsinck naar Tanggeran te marcheeren. Zij is, met inbegrip van koelies en arbeiders, 1100 man sterk en bestaat uit 4 kompagniën europesche soldaten en 1 kompagnie „grenadiers" (matrozen), welke later nog versterkt worden met 2 kompagniën mardhika's, [1]) 2 kompagniën Makasaren, 1 kompagnie Boeginezen en 4 kompagniën Balinezen. De staf der 4 europesche kompagniën bestaat uit: 1 kapitein, 5 luitenants, 4 vendrigs, 14 sergeanten, 17 korporaals, 1 „soldaten-dominee", 9 tamboers, 1 scriba en 3 chirurgijns, terwijl de kompagnie marines of grenadiers telt: 1 kapitein, 1 luitenant, 2 sergeanten, 2 korporaals, 1 schrijver, 2 vuurwerkers, 1 konstabel, 4 bosschieters, 2 timmerlieden,

[1]) Vrije inlanders, burgers van Batavia,

1 „scheepskorporaal" (geweermaker), 1 grofsmid en ongeveer 40 „gemeenen".

Het wekt verwondering dat de Compagnie, terwijl zij bezig was, Oost-Java aan haar vriend den Soenan van Mataram en daardoor feitelijk aan haar gezag te onderwerpen, aan hare westzijde den vijand nog zóó nabij had als de Tjidani, de rivier van Tanggeran. Toen Hartsinck den 14^{en} Maart oprukte langs den weg naar Tanggeran, en den laatsten suikermolen, die aan den Chinees Teng Kwa toebehoorde, waar hij een dépôt vestigde, gepasseerd was, vond hij al spoedig den weg, die door bosch en moeras liep, met boomen en randjoes versperd, en ontmoette hij reeds vijandelijk volk, op naar gissing 3 uur afstand van Tanggeran. De weg was daarbij zóó slecht en smal, dat voortdurend gekapt en de grond met takken en bamboe begaanbaar gemaakt moest worden. Zijne verkenners werden den 18en en den 19en aangevallen; den 20en, nog steeds in het bosch, op ongeveer 1 uur afstand van de rivier, heeft een geregelde schermutseling plaats tusschen zijne Makasaren en Boeginezen en den vijand, die zich op den weg in pagars versterkt heeft, maar deze verlaat en terugtrekt. Hartsinck maakt een etappepost op ongeveer halfweg de grens van Batavia, en vraagt 2 veldstukjes aan.

Den 24en Maart heeft hij de rivier bereikt, tegenover eene versterkte kampong, op of althans nabij de plaats, waar tegenwoordig Tanggeran ligt. Hij begint terstond hier, bij Babakan, eene versterking te maken, voortdurend van de overzijde der rivier beschoten wordende, welk vuur hij met zijne musketten en snaphanen beantwoordt. Maar de vijand vertoont zich ook aan de oostzijde der rivier: den 30en worden de Makasaren, onder Daeng Matara, door de Bantammers verslagen en verliezen daarbij zelfs hun vaandel. Aan den oever der rivier wordt eene borstwering gemaakt, en onder de bescherming daarvan eene batterij aangelegd.

Van Bantam zijn inmiddels, den 28en Maart, Sloot en Caeff weer naar Batavia gegaan, met de *Swanenburgh* en *Egelenburgh*. Caeff vertrekt van daar weer den 1en April, met eenige troepen onder den kapitein François Tack. Deze ontmoet onderweg de *Zuyd-Beverland*, die 1 Juli 1681 uit Nederland en den 25en December van de Kaap vertrokken is, en neemt daaruit 30 soldaten over (aan acclimateeren werd toen niet zooveel gedacht als thans!)

De *Swanenburgh*, *Egelenburgh* en het jacht *Cadierie* komen den

3en April met 123 Nederlandsche soldaten ter reede Bantam, terwijl *'t Wout* en de *Quartel* drie kompagniën Baliërs aanbrengen. Na nieuwe verkenningen kan men den 4en aan den jongen Sultan schrijven dat besloten is voor het Kapatian, beoosten de rivier, waar een goed strand is, te landen.

Den 6en worden de troepen als volgt verdeeld: de voorhoede onder kapitein Struys wordt geladen in 3 schouwen (laadprauwen) en gevormd door eene kompagnie „marine"' onder schipper Reynier Schouten en de 3 kompagniën Balinezen; hierop volgt de hoofdtroep onder kapitein Jochem Michielsz, waarbij ook eene kompagnie marine is gevoegd, onder schipper Aggies, terwijl de kapitein Guilliam Liebout met 2 kompagnien Nederlanders en de mardhika's met de munitie in reserve blijft. In den nacht vaart men naar het strand, een vaartuig gaat vooruit om te looden, met den gewezen bottelier Huig Booy, die lang in Bantam geweest is en tot gids dient, terwijl de gewapende sampan op een pistoolschot afstand rechts van de voorhoede, tusschen deze en de kali, avanceert. Zonder ontdekt te worden nadert men het strand, totdat de vijand op de gong slaat, waarop zoo snel mogelijk geland wordt.

Nauwelijks geland, wordt men door den vijand aangevallen. De gids Huig Booy is een der eersten die sneuvelen. De vijand vermag echter niet den troep tegen te houden, die weldra de door 2 stukken verdedigde brug van Karang Antoe bereikt, waarbij de voorhoede, onder kapitein Struys, zware verliezen lijdt. Eerst toen ook de middeltocht en de achterhoede, resp. onder Michielsz en Liebout bij de brug gekomen zijn, gelukt het, deze over te trekken, waarna de marsch voortgezet wordt tot het kasteel, welks valbrug aanstonds neergelaten wordt. Om 9 uur v.m. is men daar binnen. Tot na den middag wordt gerust en vervolgens wordt de vijand van rondom het fort en van den boom verjaagd. Dit wapenfeit kostte 32 dooden (27 Europeanen en 5 inlanders) en 47 gekwetsten (34 Europeanen en 13 inlanders).

Hoe het gedrag der te Bantam verblijf houdende vreemde Europeanen was, blijkt uit het volgende. Het verjagen van den vijand geschiedde, zegt het rapport van Saint-Martin, „in het aensien van de heeren Francen, Engelsche en Deense residenten, die zulx meenen wy, met herten leed hebben moeten aenschouwen, en voornamentlyck de Engelsche, die alle te verre buyten de maate van nuteraliteyt (die sij soo wel als de andere natien nau-

keurich hadden moeten onderhouden) hebben overgetreden en alhoewel zij voorgeven, dat door de pangerans van den ouden Sulthan zijn gedwongen geweest hun cruyt, loot en alle verdere ammunitie van oorlog te moeten geven, alsmede dat die van hare natie, de welcke den ouden coninck hebben gedient en geadsisteert als schelmen van haar sijn weg geloopen, zoo blyckt het evenwel evident niet cunnende ontkennen dat zij in de wercken en approches digt onder het casteel geweest, dat van haar niet anders en wierd gerefuteert, als uyt curieusheyt geschiet te sijn, 't geen wij noch den jongen Sultan in zulcken voegen noch op die wijze niet en behoeven aentenemen, hebbende bovendien uyt het rapport van den coopman Willem Caaf verstaen, dat eenige van de Francen en andere Chinesen hem in alle sinceriteyt hadden verclaart hoe de voorsz Engelsche geresolveert en vastgestelt hadden, daags voor onse aencomste met haar 18 vrijwillige, benevens een constapel uytmakende de negenthiende het casteel in gezelschap van de belegeraars viva force aen de westcant te bestormen, dat door onse aencomst (Gode zij danck die ons desen zegen soo genadich heeft believen te verleenen), is verhindert geworden en die den ouden Sultan in die occagie gedient en bijgestaan hebben, alsmede voor een gedeelte loon nae wercken gecregen, zijnde twee van deselve en een daags te vooren doot geschoten."

Maar hoe was het, nadat het fort door de Nederlanders bezet was? „De Europeanen, die en sparen nu geen moeyten voornamentlijk de heeren Engelz om den jongen Sulthan op het alderbeleefste te ceremonieren ende met deze overwinninge te congratuleeren"! Dit belette echter niet dat hij hun te kennen gaf, dat het hun geraden zou zijn, Bantam te verlaten, omdat zij, zooals ook bleek uit een gevonden brief van pangeran Poerbaja aan den Engelschen resident, met zijne vijanden samengespannen hadden. Aan de voorspraak van Saint-Martin hadden zij te danken dat zij niet „scherper" werden behandeld.

In eene nota, door François Tack aan den Gouverneur Generaal Speelman, op diens last, gezonden, wordt gezegd dat de inlanders hunne wraaklust met geweld in het bloed van de Franschen, Engelschen en Portugezen wilden verzadigen, omdat zij de neutraliteit hadden geschonden en den wettigen Sultan tegengewerkt en de rebellen bijgestaan. Doch de Hollanders wendden dit af en zij kwamen er voor bedanken.

De Engelschen vroegen nu aan de Bataviasche regeering een

schip te huur, om te verhuizen. Zij vertrokken daarmede den 12en April, eene inderhaast uit het hoofd opgemaakte globale opgave van hetgeen zij te Bantam achterlieten, in handen van Saint-Martin latende. Later werden al hunne goederen met Compagnie's schepen naar Batavia overgebracht, zoodat niets van hen te Bantam bleef dan hunne, door ouderdom onbewoonbare loge.

De Sultan legde beslag op het ter reede liggende Portugesche schip, waarin ook goederen van de Franschen waren geladen. De Deensche agent der Deensche koninklijke Compagnie, Joan Joachim Pauly, kreeg van Saint-Martin een pas, om daarmede zijn vaartuig naar Batavia te zenden.

De regeering bood den Franschen directeur De Guilhem aan, te Batavia te komen wonen, wat door dezen dankbaar werd aangenomen, waarop hij aan boord van de *Egelenburgh*, in gezelschap van *het Wout*, *de Quartel*, *Cadiery*, *Japara* en *Masangboom*, den 14en April vertrok. De te Soerate resideerende Directeur-Generaal der Fransche Compagnie, onze bekende François Caron, betuigde later ook zijn dank hiervoor.

Al deze goede diensten beletten echter niet, dat de Engelschen, Franschen en Portugezen te Batavia klachten indienden wegens nadeelen, hun toegebracht, waarvan, meer in het bijzonder, genoemde Jacob de Roy door De Guilhem beschuldigd werd, die evenwel, zoo hij al aandeel had in het beslag op het Portugesche vaartuig en zijne lading, hierin slechts als dienaar van den Sultan gehandeld had.

Op den 14en April werd eene Godsdienstige Dankzegging gehouden.

De jonge Sultan had nu zijn fort aan de Compagnie in bewaring gegeven, in het vertrouwen dat deze de zaken ten zijnen beste zou besturen. De militaire macht bestond thans uit 577 Europeanen, verdeeld in 3 brigades, elk van 3 of 2 kompagnien, en nog 2 kompagnien marines; te samen 10 kompagnien, allen geëncadreerd met 1 luitenant, 1 vaendrich, 3 of 4 sergeanten, 1 tamboer en 2 of 3 korporaals. Door gebrek aan koelies kon echter voorshands weinig in den omtrek uitgevoerd worden; daarbij kwam ook nog dat de vuursteensloten dikwijls defect waren en men, naar 't schijnt, nog geen voldoende middelen bezat om ze te herstellen. Saint-Martin liet aan boord de beste scheepsgeweren uitzoeken om zijne soldaten te bewapenen en vroeg pieken aan!

Ook bij Hartsinck liet de uitrusting te wenschen over. Toen

hij op 9 April de tijding van de overwinning te Bantam ontving, liet hij met „3 chergies" van de musquetten en met de veldstukken die hij ontvangen had, victorie schieten, maar bij het 2e schot werd een der affuiten al onbruikbaar. Ook had hij een mortier van (circa) 12 c.M., waarvan de stoel geheel vergaan was. Gelukkig was de communicatie met Batavia, hoewel de weg zeer slecht was, niet moeilijk te onderhouden, over „het huys te halver weg" (de 2e of westelijkste étappepost) en de molen van Teng Kwa, en kon dus voldaan worden aan zijne aanvragen om suppletie, waarin wij o.a. de volgende munitien genoemd vinden: kneppelkogels (ook „lang scherp" geheeten, in onderscheiding van „rond scherp"), handgranaten, poortlaken, werken proppen en vuurkogels (brandkogels). Deze laatsten konden ook door den vuurwerker zelf gemaakt worden van: zwavel, kaarsvet, gewreven kruit (meelpulver), salpeter, terpentijn, harpuis en werk. Wisschers werden gemaakt van kabelgaren.

Het begaanbaar houden van den weg, die door de hevige regens hoe langer hoe slechter werd, zoodat men tot de knieën door den modder en soms tot het middel door het water moest gaan, werd, evenals het werken aan de batterij en den bedekten weg langs de rivier, zeer vertraagd door de aanhoudende desertie der Javaansche arbeiders, waarvan er bijvoorbeeld op 6 April 180 bleken te ontbreken; ook verdwenen de karbouwen, die als lastdieren de behoeften moesten transporteeren, met hunne geleiders op onbegrijpelijke wijze. Toch kwam den 16en de batterij gereed die den volgenden dag met 3 veldstukken bewapend werd, die echter te licht bleken om de vijandelijke pagars aan den overkant, die steeds sterker gemaakt waren, te beschadigen. Hartsinck vroeg daarom 12 ponders aan, die, naar hij meende, wel aangevoerd konden worden met prauwen over den daarvoor diep genoeg onder water staanden landweg! Van Batavia tot den molen kon men per tinggang komen.

Daar de, bij zijne aankomst aan de rivier, aangelegde pagar te groot was om behoorlijk verdedigd te kunnen worden, liet Hartsinck de batterij inrichten tot een gesloten werk voor ongeveer 100 man. Verder besloot hij, om communicatie met Batavia te kunnen houden, zuidwaarts langs de rivier een weg aan te leggen tot aan den weg naar Prigi, waarlangs men, over Soengi Tiga of Tjian Tiga (aan de Angkee-rivier), waar ook een wachtpost was, naar Batavia kon komen.

Hoe onveilig deze geheele, zoo dicht bij Batavia gelegen streek, was, blijkt wel daaruit dat de huizen te Soengi Tiga door kwaadwilligen in brand gestoken werden.

Het kleine werk aan de batterij werd den 28en April betrokken.

Den 4en Mei trekken 7 à 800 Bantammers, $1^1/_2$ mijl bezuiden Tanggeran, de rivier over. Zoodra Hartsinck hiervan, door zijne in die richting geposteerde Makasaren, bericht krijgt, zendt hij 5 kompagniën af, die den vijand zware verliezen toebrengen en op de vlucht drijven.

Intusschen werkt men aan den nieuwen weg langs de rivier voort, en wordt de overgang voorbereid door het maken van een bamboevlot, zoo lang als de rivier breed is, dat langs een in den hoogen oever uit te graven helling te water gelaten en vervolgens overgegierd zal moeten worden.

De regeering nam het werk van de verbetering van den weg naar Tanggeran ter hand, door 600 slaven, afgestaan door de Bataviasche burgerij, tot dat doel naar den post ter halver weg te zenden. Den 7en Mei begonnen dezen hun arbeid.

Dat de gezondheidstoestand der troepen niet gunstig was, in dezen natten tijd, is niet te verwonderen. Koortsen en buikloop heerschten. De sterkte bedroeg op den 6en nog slechts 779 koppen, n.l. 224 Europeanen, 98 mardhikas, 120 Makasaren, 49 Boegineezen en 287 Balineezen. De te wenschen overlatende voeding, het door de moeilijke communicatie soms ontbreken van de noodige levensmiddelen, droeg zeker hiertoe bij. Ook de officieren hadden geen rijke tafel, zooals blijkt uit den, ter afwisseling met de officieele rapporten, hieronder meegedeelden brief van Hartsinck aan de „ter halver weg" gedetacheerde heeren, die hem een kakap gezonden hadden:

Aan d'E Heeren Harman Egbertz en Van Leeuwen (1).

„Manhafte wijse voorsinnige en seer genereuse heeren en bijson-
„dere g'estimeerde vrunden.

„Het briefien door UE^s aan ons gesr is myn gisteren wel
„inhandicht daar de bygevoegde cacap mede geaccompagneert was,
„die we oock aanstonds zonder quartier en buyten forme van
„proces, aan 't vuer en consequentelyck aen onse tanden hebben

---

1) De eerste een kapitein van de „militie", de tweede van de burgerij.

„opgeoffert, en alsoo dit regaal gelyck het waarlyck iets bysonders „in dees tyt voor ons was, onder 't gedencken van Uws gesont- „heyt en welvaart met extra ordinaire smaack genuttigt, en met „een smal glasie naar ons geringh vermogen gelardeert neemt „dan ons danckbaar hert aan voor courant, vermits wij deficierende „zijn, UE^{s} die gewesene weldaat naar meriten te recompanceren, „UE^{s} zyn ten overvloede bewust dat ons niets aan de hand is „om haar te regaleren off ten ware UE^{s} met water uyt de „Tangerangse rivier gelieffden versien te wesen dat wy magtigh „zyn derwaarts te kunnen zenden, wy vinden ons oock verplicht „UE^{s} op 't serieuste te bedancken voor de aengewende debvoiren „die UE^{s} tot faciliteyt van onse weg en het bequamer overbrengen „der behoeftigheden gelieven te contribueeren. Latende hier mede „UE^{s} onder de protextie van de hemel &c^{a}.

UE geaffectionneerde vrind en dienaar
Int velt Leger by Tangeran W. Hartsinck.
den 3 May 1682.

Ook in Bantam had men veel zieken. Ofschoon op den 25en April per *Nieuw-Middelburg* eene versterking van 4 kompagniën, 250 man tellende, was aangebracht, beschikte Saint-Martin op den 7n Mei over niet meer dan 574 gezonde Europeanen, 323 Baliërs, 207 Maleiers en 32 mardhika's, terwijl het aantal zieke Europeanen 178 bedroeg. Hij bepaalde zich dan ook slechts tot het verjagen van de vijandelijke benden die, soms naar gissing 1000 man sterk, om de stad zwierven, en tot het opruimen van huizen, boomen, enz., om een vrijen omtrek te bekomen.

Twee sloepen, de *Japara* en *Masangboom*, die zich, op reis van Batavia naar Bantam, te ver in de bocht van Tanara gewaagd hadden, werden door den vijand afgeloopen.

In het westen van het Bantamsche rijk scheen de gezindheid voor den jongen sultan goed te zijn. De pangéran adipati Joeda Negara, van Tjaringin, zond bericht dat van Anjer af de geheele westkust zijne zijde gekozen had, en hij vroeg, om tegen het volk van den ouden sultan beschermd te zijn, om een paar schepen, wapens en munitie. Saint-Martin bepaalde dat de *Pijl*, *Kediri*, *Griffioen* en *Smith* naar de westkust zouden gaan, terwijl de *Muyderberg* en eenige kleine vaartuigen voor Tandjong Pontang (oosthoek van de baai van Bantam) zouden blijven kruisen om de hoofdplaats aan die zijde te beveiligen. De bestemde scheepjes

vertrokken den 9n Mei naar Tjeringin. De bevolking had ten noorden daarvan, bij de Moeara Pasang Tenang een sterkte opgeworpen en deze bezet. Weldra werd zij daar door 350 man van den ouden sultan aangevallen, terwijl nog meer vijanden in aantocht waren. De pagar werd spoedig verlaten en de bezetting trok naar Tjeringin terug. Reeds den 20n in den nacht vluchtte de bevolking ook van daar naar het gebergte en den volgenden morgen kwam de pangéran adipati Joeda Negara met 20 mannen en 15 vrouwen in twee prauwen aan boord van de *Pijl* bescherming zoeken, terwijl Tjeringin in brand stond. De schepen vertrokken onmiddellijk, namen onderweg nog vluchtend volk van pangéran Joeda ning Rat op, en kwamen den 24n te Bantam terug.

Hier waren inmiddels, den 18n Mei, nog 6 kompagniën inlandsche soldaten, onder den Amboneschen kapitein Joncker, per *Delfshaven* aangekomen. Saint-Martin zou weldra beproeven wat deze tegen den vijand waard waren.

Hartsinck ontving den 15en Mei bericht, dat de vijand op den weg naar Prigi, aan welks verbetering onze troepen bezig waren, een pagar gemaakt en bezet had. Hij trok er terstond heen, met de luitenants Joan Maurits van Happel en Abram Loot en 2 kompagniën Nederlanders, 1 mardikha's en 2 Balineezen, Makasaren en Boegis, die den vijand aantastten en verdreven. Verder zuidwaarts langs de rivier voortgaande, vond men nog een pagar, in een dicht begroeid kreupelbosch, op een hoogen heuvel, met drie diepe droge grachten er voor. Den volgenden dag, 16 Mei, werd deze versterking, met behulp van 2 veldstukken aangetast en vervolgens bestormd. De matrozen met handgranaten deden hierbij zulken goeden dienst dat Hartsinck in zijn rapport schreef dat de vijand zeker niet zou zijn geretireerd, ware het niet dat de handgrenadiers hem daartoe gedwongen hadden. De Bantammers trachtten zich te redden door bij hoopen in de rivier te springen; hunne lijken, pieken en schilden dreven Babakan voorbij. Wij hadden den eersten dag 2 Nederlanders gekwetst, 2 Makasaren dood en 1 gekwetst; den tweeden dag 2 Nederlanders dood en 10 gekwetst, 1 Balinees dood en 4 gekwetst, en 1 Makasaar gekwetst. De vijandelijke sterkte had, volgens later bericht, 800 man bedragen; hiervan waren 131 gesneuveld en 90 gewond; de overigen verstrooiden zich na het gevecht, zoodat Tanggeran maar met een paar honderd man bezet bleef. Men

verwonderde zich dan ook in onze legerplaats dat het aan de overzijde der rivier zoo stil was geworden.

Den 18en Mei kwam nog eene versterking met 2 kompagniën Bandaneezen en Boetonners aan.

De nieuwe weg langs de rivier was den 22en gevorderd tot Kadipaten, maar de Javaansche werklieden waren zóó bevreesd voor den vijand (eene eigenschap die zij ook in den Mataramschen oorlog ruimschoots getoond hadden te bezitten) dat het niet mogelijk was, hem tot Tjikokol te verlengen, dat n.b. maar $2^1/_2$ mijl (werkelijk niet meer dan 3,5 K.M. in rechte lijn) bezuiden Tanggeran lag. Men was dus eigenlijk maar een klein eindje gevorderd. Maar spoedig werd de aandacht van dit werk afgeleid.

Toen het voortdurend aan de overzijde stil bleef, en zelfs schieten en alarm maken den vijand niet scheen te doen ontwaken, waagden den 25en 4 inlandsche soldaten het, met een praauwtje over te varen. Zij vonden Tanggeran geheel verlaten en staken het, met opzettelijk medegenomen damars, [1]) in brand. Dit bracht een groote verandering te weeg. In Tanggeran vond men 12 prauwen, waarmede nu een brug kon gemaakt worden, zoodat men zich meester rekende van de westzijde der rivier. Den 26en werd door 5 inlandsche kompagniën eene verkenning naar beneden gemaakt langs dien oever; zij vonden drie ledige kampongs, o.a. Paroeng Koeda, die verbrand werden. Denzelfden dag kwam van Batavia eene versterking aan van 100 europeesche soldaten onder een vaandrig.

Den 27en ging de provisionele kapitein Joan Ruys, op het bericht dat de vijand misschien Kadipaten zou bezetten, met 3 komp. Europeanen, 1 mardhikas, de Makasaren, Boeginczen, Boetonners en 2 kompagnien Balinezen daarheen, maar hij vond geen mensch. De ledige kampongs, die blijkbaar pas verlaten waren, en waarin men o. a. een groot aantal kogels buit maakte, werden verbrand, waarbij eenige ontploffingen van kruitvoorraad plaats hadden.

Den volgenden dag had een dergelijke tocht plaats naar Selapadjang, dat eveneens verlaten gevonden en verbrand werd. Eene versterking van een vaandrig met 32 handgrenadiers kwam van Batavia aan.

---

[1]) Aan het woord „damar" herkent men nog het veelvuldig verblijf der officieren en ambtenaren in de Molukken, want op Java zegt men anders „obor,'.

Blijkbaar was thans de communicatie te water vrij en kon van de Tjidani gebruik gemaakt worden als transportweg, waarbij Selapadjang zich voordeed als étappepost of voorraadplaats. Ten einde den overtocht over de rivier te verzekeren, liet Hartsinck aan de westzijde een kleine pagar als bruggenhoofd maken.

Tengevolge van ons succes gaven verscheidene hoofden hun voornemen tot onderwerping te kennen. De voornaamsten daarvan waren Radèn Aria Wangsa'di Rĕdja, van Lengkong (12 KM ten zuiden van Tanggeran gelegen) en Toemenggoeng Joeda Menggala. Hartsinck liet bekend maken dat de hoofden binnen 8 dagen te verklaren hadden of zij vriend of vijand waren, en nam zich voor, naar Tanara op te rukken.

(Wordt vervolgd).

Britsch Noord-Borneo.

In 1883 schreef Le Monnier, dat men bij een vergelijking van Nederlandsch Borneo met de overige Nederlandsche bezittingen in Insulinde tot de conclusie moest komen, „dass die Holländer Borneo nicht als eigentliche Colonie betrachten, sondern nur durch dessen Besitz ihre Position in Java decken wollen. Hieraus ergibt sich auch die auffallende Thatsache, dass im Gegensatze zu den übrigen Colonien Borneo in wissenschaftlicher Hinsicht von den Holländern ziemlich vernachlässigt wurde." Deze laatste opmerking kan heden ten dage niet meer als juist gelden, daar gedurende de laatste jaren niet alleen van regeeringswege een belangrijk gedeelte van het eiland in kaart gebracht, maar daarenboven het eiland in korten tijd drie keeren doorkruist werd, nl. door de expeditions Molengraaff, van der Willigen en Nieuwenhuis.[1] Of deze grootere wetenschappelijke belangstelling ook tot pogingen aanleiding zal geven, om althans een gedeelte van het reuzeneiland oeconomisch te ontwikkelen en van de groote schatten partij te trekken, die het bevat, valt voorloopig niet te zeggen. Tot dusver zijn nog geen teekenen waar te nemen, die op een spoedige en krachtige exploitatie van Borneo's kostbare hulpbronnen wijzen. En toch bevindt zich in de onmiddellijke nabijheid van ons gebied een voortreffelijk voorbeeld van hetgeen ondernemingsgeest en kapitaal vermogen in een land, waar de maagdelijke bodem, de tropische warmte en de aanzienlijke neerslag samenwerken, om den mensch rijkelijk de moeiten en zorgen te vergoeden, die hij er aan de moederaarde ten koste legt. Nog geen halve eeuw geleden was Borneo van noord tot zuid en van oost tot west een wildernis, waar het oerwoud slechts onderbroken werd door uitgestrekte grasvlakten, en de dun gezaaide bevolking grootendeels een zwervend leven leidde, nu eens hier, dan elders den bodem tot een schralen oogst dwingend. Van Nederlandsch Borneo geldt zulks heden ten dage nog, niet echter van het deel, waarop ons land geen souvereiniteitsrechten deed gelden en dat daarom voor en na door Engeland in bezit werd genomen.

Terecht hebben wij met angstvalligheid, met ijverzucht gewaakt voor de integriteit van ons koloniaal gebied, ons krachtig er tegen verzet, dat aan Borneo's oostkust het niet te verzadigen Albion ook de hand legde op een terrein, waarop het geen recht had; doch het veroorzaakt een eigenaardige gewaarwording, als men van den eenen kant ziet, hoe ijverzuchtig

---

1) Ook hierin zijn ons de Engelschen voor geweest, want reeds Witti en Daly hebben het noordelijke deel van W. naar O. doorkruist, terwijl in 1890 Dunlop van de Kinabatangan in het O. naar de Padasrivier in het W. doordrong.

wij ons gebied bewaken en van den anderen kant, hoe schromelijk wij sommige deelen ervan verwaarloozen. Bijna kan het tweehonderd en vijftigjarige bezit van Borneo door ons gevierd worden, want onze eerste vestiging aldaar (te Banjermasin) dateert van het jaar 1664. Doch wat is er in die twee en een halve eeuw gedaan of ook maar beproefd, om dit bezit winstgevend te maken en ons bestuur aan de bevolking ten zegen te doen strekken? Bestuursambtenaren zijn er gevestigd, de vlag is hier en daar aan de kust vertoond geworden, expeditiën hebben er plaats gehad om inlandsche stammen te tuchtigen, zendelingen hebben getracht er het Christendom ingang te doen vinden, eenige wetenschappelijke reizigers hebben er onderzoekingen ingesteld, en Borneo is en blijft voor Nederland een onbelangrijke en rechtstreeks waardelooze bezitting. Als men de noordelijke helft van dit eiland met het overige gedeelte ervan vergelijkt, denkt men onwillekeurig aan de opkomst van Singapore, aan hetgeen die onvruchtbare, schijnbaar waardelooze rots tot 1819 was en aan hetgeen datzelfde, of juister daarna door Engeland gestichte Singapore tegenwoordig is. Ja, de ontwikkeling van Britsch Noord-Borneo is nog meer verbazingwekkend door zijn weergalooze snelheid en door de aanzienlijke oppervlakte van het in exploitatie gebrachte terrein.

Een schets van die ontwikkeling, van de natuurlijke gesteldheid van het land en van de tegenwoordig aldaar heerschende toestanden, moge hier een plaats vinden. Meer dan een schets zal dit opstel niet vermogen te geven, want vooreerst zijn nog uitgestrekte terreinen nooit of slechts enkele malen door Europeanen betreden, dan is onze geografische kennis van Britsch Borneo in sommige opzichten, b.v. wat gedaante en samenstelling van den bodem betreft, nog zeer gebrekkig en eindelijk is het uiterst moeilijk, zoo niet onmogelijk, sommige geschriften machtig te worden, waaruit voor de kennis van land en volk aldaar te putten valt. [1])

I. Grenzen. Oppervlakte. Staatkundige verdeeling. Geschiedkundige ontwikkeling.

Britsch Borneo omvat het noordelijke en noordwestelijke deel van dit groote eiland en wordt van het Nederlandsche gedeelte gescheiden door een onregelmatige lijn, die in 't algemeen in Z.W.-N.O. richting loopt, van kaap Datoe op 2° 5′ N.Br. en 109° 40′ O.L. aan de westkust tot Broershoek op 4° 10′ N.B. en 117° 37′ O.L. aan de oostkust. Aan de westkust door de Zuid-Chineesche Zee, aan de noordkust door de Mindoro- en aan de oostkust door de Soeloe- of Celebes-zee bespoeld, heeft het een aanzienlijke kustlengte met vele voortreffelijke havens en is gunstig gelegen, zoowel met het oog op het handelsverkeer tusschen Hongkong en Singapore, als dat tusschen

---

[1]) Een uitvoerige literatuuropgave, loopende tot 1883, vindt men aan het slot van het artikel van Fr. Ritter v. Le Monnier, Das nördliche Borneo nach dem heutigen Standpunkte unserer Kenntnisse. Mitteilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien, Bd. 26 (1883), blz. 563—566. De voornaamste literatuur na genoemd jaar tot heden vindt men in de aanmerkingen van ons artikel. Een lange lijst van ethnologische werken, hoofdzakelijk op den tijd na 1848 betrekking hebbende, geeft Henry Ling Roth in zijn belangrijk werk, The Natives of Sarawak and British North Borneo, London 1896, Appendices IV, Bibliography, CCXII vv.

Oost-Azië en Australië. De landgrens wordt ongeveer door de waterscheidende berg- en heuvelketens tusschen Nederlandsch- en Britsch-Borneo gevormd.

Zijne oppervlakte bedraagt met inbegrip der eilanden, die er toe behooren, 84000 v. Eng. mijlen of 217500 K.M^2., d. i. bijna $^1/_3$ der oppervlakte van het geheele eiland. Het gebied staat sedert een tiental jaren onder Engelsch protectoraat en omvat drie van elkander onafhankelijke deelen: Serawak, Broenei en de State of North Borneo. Eenmaal heerschte hier alleen de sultan van Broenei, afgezien van een klein gedeelte in het N.-O., waarop de sultan der Soeloe-eilanden aanspraak maakte. Omtrent de vroegere geschiedenis van dit rijk van Broenei of Borneo Proper, zooals het voorheen dikwijls genoemd werd, valt weinig met zekerheid te zeggen; want hier niet minder dan elders in Insulinde zijn historie en mythe zoo innig saamgevlochten, dat „de grenzen niet zijn aan te wijzen".[1] Vast schijnt alleen te staan, dat reeds in de 7e eeuw handelsbetrekkingen met het Hemelsche rijk werden aangeknoopt en de bevolking sterk met Chineesche, Maleische en Arabische elementen vermengd is. Ook sporen van een Hindoe-invloed (van Djohor uit) kunnen aangetoond worden en verschillende overblijfselen, vooral steenen uit die periode afkomstig, worden er aangetroffen. Voor ons doel is echter alleen de nieuwe geschiedenis van Noord-Borneo van belang, en deze omvat niet veel meer dan een halve eeuw, voor het noordoostelijke deel gaat zij zelfs veel minder ver terug. Zij is daarenboven van algemeene bekendheid, zoodat wij hier ter plaatse kunnen volstaan met de hoofdpunten er van in herinnering te brengen.

Het was James Brooke, oud-officier der Engelsche O.-I. Compagnie, die den stoot gaf tot een volslagen omwenteling in de toestanden van N.-Borneo. Op een reis van Calcutta naar China bezocht hij in 1830 Borneo en zag terstond in, welke waarde het door ons niet bezette deel van dit eiland voor Engelands wereldheerschappij en handel bezat. Daar hij er niet in slaagde de Engelsche regeering voor zijn denkbeelden te winnen, besloot hij op eigen gezag en voor eigen rekening te handelen en verliet den 27 October 1838 met een klein, doch goed uitgerust zeilschip Londen. Na verschillende punten in Insulinde te hebben aangedaan, liet hij in 1839 het anker aan de monding der Serawakrivier vallen, daar hij te Singapore vernomen had, dat deze landstreek tegen den sultan van Broenei in opstand was gekomen. Deze reis droeg meer het karakter van een verkenningstocht. Het volgend jaar keerde hij er terug en hielp den sultan in het bedwingen van het verzet, op voorwaarde dat hem het bestuur over dit gewest zou worden opgedragen (1841). Reeds een paar jaren later noopte hij den sultan hem het formeele en duurzame bezit van Serawak af te staan (1843), en onmiddellijk ontwikkelde radja Brooke buitengewone heerschersgaven. Hij kondigde voor zijn vorstendom een staatsregeling af, waarbij alle bewoners gelijk werden gesteld, stelde de havens voor den handel van alle natiën open, handhaafde orde, rust en veiligheid, ging te land het koppesnellen, ter zee de zeerooverijen met groote gestrengheid te keer. Bij het laatste werd hij krachtig gesteund

---

1) Ling Roth geeft in Hoofdstuk XII, blz. 299 v.v. van zijn werk een groot aantal belangwekkende legenden, die echter slechts ten deele als oorspronkelijk kunnen gelden en weinig historische waarde bezitten.

door de Engelsche oorlogsschepen, welke zich in deze wateren bevonden, en daar de sultan van Broenei, die den voortvarenden blanken radja gaarne weer uit zijn land weg wilde hebben, aan de zeerooverijen en de invallen in Serawak niet vreemd was, werd hij getuchtigd en gedwongen het voor de golf van Broenei gelegen eiland Laboean, van belang voor de Britsche marine wegens zijn steenkoollagen, aan Engeland af te staan (1845). In 1847 werd bij verdrag tusschen de regeeringen van Groot-Brittannië en Broenei deze afstand nader bevestigd. Brooke, die geheel op eigen gezag had gehandeld, werd spoedig daarop door de Engelsche regeering aangesteld als vertegenwoordiger aan het hof van den sultan, alsmede tot gouverneur van Labuan. Later tot consul-generaal van Engeland in Siam benoemd, keerde hij na korten tijd naar Serawak terug en werd eenigen tijd later door de Engelsche regeering als onafhankelijk vorst erkend. Twee keeren werd zijn troon aan het wankelen gebracht door een geduchten opstand der Chineezen (1857 en 1861), en alleen door zijn energiek en snel handelen wist hij het gevaar te bezweren. Toen hij twee jaren later (1863) het bestuur overgaf aan zijn neef, eveneens James Brooke geheeten, om zijn laatste levensjaren rustig in Engeland te gaan doorbrengen, had Serawak reeds een geheel ander aanzien gekregen, want in verbazend korten tijd was het hem gelukt „dies in dem Urzustande befindliche Land zu einer relativ bedeutenden Culturstufe und ansehnlichen Blüthe zu bringen".

Ook na het verlies van Serawak besloeg het rijk Broenei nog een aanzienlijke oppervlakte, doch verkeerde in een toestand van diep verval; het bestuur was er slecht en feitelijk heerschte er anarchie. Hoewel het gezag des sultans zich in naam tot aan de Westkust der Marudubaai uitstrekte, werd hij feitelijk alleen gehoorzaamd in de hoofdstad en dier onmiddellijke omstreken, en eveneens bestond de heerschappij des sultans van Soeloe over het gebied van de Marudubaai tot aan de Sibukurivier slechts in naam. Nu hadden tegelijker tijd met Engeland de Vereenigde Staten van N.-Amerika in 1847 een verdrag met den Sultan van Broenei gesloten en er een diplomatiek vertegenwoordiger, Mr. Moses, heen gestuurd. Deze wist in 1865 voor zich van den Sultan den afstand te verkrijgen van een uitgestrekt gebied. Hij droeg zijne rechten over aan eene American Trading Company, die een kolonie aan de Kimanisrivier, ongeveer 60 mijlen van Labuan verwijderd, stichtte. Deze Compagnie, uit Amerikanen en eenige Chineesche kooplieden bestaande, beschikte over te weinig kapitaal, de nederzetting verviel, de Chineezen keerden naar hun vaderland terug, pogingen tot stichting van nieuwe nederzettingen werden opgegeven en reeds na eenige maanden verliet de vertegenwoordiger der Compagnie, Mr. Torrey, Borneo. — In 1872 vestigde zich „The Labuan Trading Company", onder leiding van Mr. W. C. Cowie te Sandakan. Deze maatschappij, wier voornaamste aandeelhouders Carl Schomburgk en J. D. Ross waren, dreef drie jaren lang een winstgevenden handel, waarna zij haar rechten overdeed aan Mr. Cowie in vereeniging met den sultan van Soeloe. In 1875 trad Torrey te Hongkong in onderhandeling met den Oostenrijkschen generaal-consul aldaar, baron von Overbeck, aan wien hij alle rechten zijner maatschappij, waarvan hij de eenige overgebleven aandeelhouder was, afstond. Zij bezochten samen Broenei, waar de sultan en zijn vazallen de geldigheid der vroeger gedane concessies bekrachtigden. Daar het aan

Overbeck niet gelukte de regeering, noch de kapitalisten van zijn vaderland voor de onderneming te winnen, wendde hij zich naar Londen, waar hij beter slaagde bij het handelshuis Dent, Brothers & Co. Alfred Dent en Overbeck bezochten daarop den sultan van Broenei, die zich in December 1877 liet bewegen, hen het duurzaam beheer af te staan over het gebied tusschen de Kimanis- en de Sibukurivier, uitgezonderd eenige streken, die aan onafhankelijke vorsten toebehoorden. Wel maakte de sultan van Soeloe op een aanmerkelijk deel van dit gebied aanspraak, maar voornamelijk door Cowie's invloed werd deze in Januari 1878 er toe gebracht, al zijn rechten op N.-Borneo af te staan aan Overbeck, den vertegenwoordiger van bovengenoemd syndicaat. Dit laatste zou aan den sultan van Broenei jaarlijks 15000 dollars betalen, welk bedrag later op de helft verminderd werd, aan dien van Soeloe jaarlijks 5000. Het verworven gebied werd onmiddellijk in bezit genomen en factorijen gesticht te Sandakan, Tampassuk en Papar. Nadat Alfred Dent naar Engeland was teruggekeerd, openbaarde zich aldaar weldra groote belangstelling in de onderneming, en Dent, die inmiddels de aanspraken van Overbeck verworven had, bracht nu in het begin van 1881 de British North Borneo Provisional Association Limited tot stand, die het gebied met alle eigendommen, rechten en verplichtingen overnam. Inmiddels had men een verzoek om een koninklijk charter tot de Engelsche regeering gericht, hetgeen in November 1881 verkregen werd, waarop in Mei 1882 de British North Borneo Company tot stand kwam. Voortdurend vergrootte deze haar gebied door toevoeging van nieuwe landstreken, wier afstand zij tegen geldelijke schadeloosstelling wist te verkrijgen: in Mei 1884 het stroomgebied der Putatan, in November 1884 het Padasdistrikt, omvattende de rivieren Padas, Kalias, Tawaran en Bangawan; het Kawangstroomgebied kwam er in Februari 1885 bij, de Mantanani-eilanden in April van dit jaar. In 1890 werd door de Britsche regeering het eiland Labuan onder het beheer der Compagnie geplaatst, die in Maart 1898 van den sultan van Broenei afstand van al zijne rechten op de distrikten Menkabong, Mengatal, Inanam, Api Api, Membakut en Kwala Lama wist te verkrijgen, alsmede op alle landen, zeeën, baaien en eilanden in N.-Borneo ten N. van de Padasrivier. Zoo was het in korten tijd aan de Compagnie gelukt de vele enclaves in haar gebied, een bron van voortdurende moeilijkheden en nadeelen, te doen verdwijnen en uit haar gebied een aaneengesloten geheel te vormen. Voor al deze concessies betaalt zij tegenwoordig 23131 doll. per jaar. Inmiddels was het gebied der Compagnie reeds in 1890 onder Britsch protectoraat geplaatst en aldus in dezelfde verhouding tot Engeland gebracht als Broenei en Serawak, terwijl zijn officiëele benaming voortaan zou luiden: "The State of North Borneo".

Het optreden der Compagnie had protesten uitgelokt van de Spaansche en de Nederlandsche regeering. Spanje maakte aanspraak op de suzereiniteit over den geheelen Soeloe-archipel en de daartoe behoorende landen, daaronder die, welke door den sultan van Soeloe in N.-Borneo waren afgestaan. In Maart 1885 kwam het tot een verdrag tusschen Engeland, Spanje en Duitschland, waarbij Spanje van zijne eischen afzag. Niet zoo spoedig werd overeenstemming verkregen met ons land, daar de Nederlandsche regeering zich beriep op het verdrag van 1824, waarin o. a. bepaald was, dat Engeland en Nederland zich niet samen op hetzelfde eiland zouden vestigen. Daarenboven maakten wij

aanspraak op het geheele stroomgebied der Sibuku, daar de grens van Nederlandsch Borneo ter oostkust eerst bij Batu Tinagat zou eindigen. Terwijl men het omtrent het eerste punt spoediger eens werd, duurden de grenstwisten tot 1891, toen te Londen een overeenkomst tusschen beide regeeringen omtrent de grensregeling tot stand kwam. [1])

II. *Kustgesteldheid. Baaien en ankerplaatsen. Riviermonden en kustplaatsen.*

Britsch-Borneo bezit een aanzienlijke kustontwikkeling, terwijl niet alleen op vele plaatsen ruime baaien diep in het land opdringen en een veilige ligplaats voor de schepen aanbieden, maar ook menige breede riviermond daartoe de gelegenheid aanbiedt. Grootendeels is de kust laag en moerassig, daarbij, evenals zoovele tropische kusten, over aanzienlijke uitgestrektheden met een dichten mangrovegordel bezet, terwijl alleen die plaatsen, waar de uitloopers van het bergland tot aan zee naderen, een rotsachtig karakter vertoonen, zoodat aldaar somtijds voortreffelijke natuurlijke havens worden aangetroffen. Overigens bestaan er in vele opzichten tegenstellingen tusschen de beide kusten van Britsch-Borneo, de N.W.- en de N.O.-kust. Terwijl de eerste in 't algemeen een rechte lijn met weinig insnijdingen vormt, vertoont de laatste een rijke geleiding. Aan de N.W.-kust verheffen zich op korten afstand van zee hooge gebergten, aan de N.O.-kust loopen de bergen naar de kust toe geleidelijk af en laten ruimte over voor uitgestrekte vlakten, waarin groote rivieren zich ontwikkeld hebben. Aan de N.W.-kust eindelijk daalt de zeebodem steil omlaag en bereikt de zee op geringen afstand van de kust een groote diepte, terwijl er slechts enkele eilanden worden aangetroffen, aan de N.O.-kust strekken zich lange koraalriffen in de tamelijk ondiepe Soeloe-zee uit, terwijl zelfs ver uit den wal geen groote diepten worden aangetroffen. Talrijke grootere eilanden brengen een verbinding tot stand tusschen Borneo en de lange Palawan-eilanden, benevens de Philippijnen in het N., tusschen Borneo en den Soeloe-Archipel in het O.

Bij een nadere beschouwing der kusten [2]) kan men beginnen met kaap Datoe, op de grens van Nederlandsch-Borneo en Serawak, een gevaarlijk punt voor de scheepvaart, terwijl ook de geheele kuststreek van hier tot aan de Talang- of Schildpadden-eilanden niet zonder gevaar is. Deze eilanden ontleenen hun naam daaraan, dat in den goeden moesson de schildpadden zich in menigte er heen begeven om eieren te leggen. Het verzamelen daarvan is een monopolie van den radjah van Serawak en wordt door hem verpacht. Ook wordt aan deze kust veel troeboek gevischt, waarvan de kuit in China als een lekkernij geldt. Van k. Datoe tot k. Lundu is de kust rotsachtig en op enkele plaatsen steil, doordat uitloopers van het Datoegebergte, waarover de grensscheiding tusschen Sambas en Serawak loopt, onmiddellijk tot de zee naderen, zooals in beide genoemde punten. In de baai tusschen deze twee kapen monden een drietal minder belangrijke rivieren uit. Aan de oostelijkste daarvan,

---

[1]) Een historisch overzicht van het territoriale vraagstuk sedert 1824 gaf Prof. P. A. van der Lith in de *Gids*, 1891, IV blz. 444 vv.: Het Noord-Borneo-tractaat.

[2]) Een uitvoerige beschrijving der kustlijn vindt men in The China Sea Directory, vol. ii. Ook bezit men voor de kustbeschrijving een uitvoerigen en nauwkeurigen gids in de kaarten der Britsche admiraliteit, terwijl voor het binnenland betrouwbare kaarten nog steeds ontbreken.

de Lundu, ligt 14½ K.M. boven de monding, de plaats Lundu of Tudong. Zij bestaat uit een zeer groot huis, ongeveer 180 M. lang, en een aantal kleinere er om heen, terwijl hooger op aan de rivier een Chineesche wijk ligt, wier bewoners hoofdzakelijk den landbouw uitoefenen. Links van Lundu ligt een klein fort, rechts een protestantsch kerkje. Van de Lundu- tot de Serawakmonding volgt een moeraskust, terwijl het daarachter gelegen land zoozeer van waterarmen doorsneden is, dat zelfs de inlanders er somtijds geen weg weten en men binnendoor van de eene rivier in de andere kan komen. De Serawak valt met twee armen in zee, waarvan de Moratabas de best bevaarbare is en daarom ook 't meest gebruikt wordt. 29 K.M. stroomopwaarts ligt de hoofdplaats van Serawak, de stad Kuching of Serawak. Tusschen de beide mondingen ligt het Santubonggebergte, wiens uitlooper de steile kaap Sipang vormt, terwijl verder westelijk Po-Point in zee uitsteekt, waarop zich een vuurtoren verheft. De geheele kuststreek staat hier herhaaldelijk onder water en is alleen met enkele armzalige visschersdorpen bevolkt. De kust blijft verder oostwaarts laag en is grootendeels zandig, waarvan de rivieren de nadeelige gevolgen ondervinden, zooals de Samarahan, wier monding door een zandbank verstopt is, en de Sadong, wier nauwe, ondiepe monding de scheepvaart eveneens groote moeilijkheden in den weg legt. Hetzelfde geldt van de Batang Lupar, hoewel op de bank voor hare monding bij eb nog ruim 3 meters water staat.

De kustlijn gaat hier uit een W.-O. in een Z.-N. richting over, die zij tot kaap Sirik behoudt. De Saribus is ondanks hare breede en diepe monding van weinig belang voor de scheepvaart, hetgeen ook van de kleinere Kalukah geldt. Meer beteekenis bezit de Rejang, de hoofdrivier van Serawak. Zij vormt een groote delta, ingesloten door de beide armen Rejang en Egan, die meer dan 110 K.M van elkander verwijderd in zee vallen Tusschen beide liggen verschillende andere breede mondingen, die tal van eilanden insluiten. Op korten afstand beneden het punt van splitsing der Rejang en Egan ligt op het eiland Sibu in de laatste een Maleische plaats, beschermd door een fort. De verder oostwaarts uitmondende rivieren, zooals de Oya, Mukah, Balinean, Tatan en Bintulu lijden alle door zandbanken en door hevige branding in den kwaden moesson (November—April). De eenige goed beschermde haven langs de kust van k. Sirik tot aan het eiland Labuan wordt gevormd door de Kidorongbaai ten N. der Bintulumonding. Bij een goeden ankergrond bezit zij echter slechts geringe diepte (4½—5½ M.) De kust, die van de Eganmonding af een W.-O. richting had, neemt hier een noordoostelijke aan tot Barram Point. De aanwezigheid van een kustgebergte belet er de ontwikkeling van groote rivieren. De belangrijkste is de Suai, terwijl verder noordwaarts de Miri of Roode rivier in zee valt, voor wier monding een zandbank ligt, terwijl men aan den zuidelijken oever een dorp der Marudu's aantreft, vanwaar veel was en kamfer naar Singapore wordt uitgevoerd. Een weinig ten N. der Mirimonding bereikt men bij Barram Point de grensscheiding tusschen Serawak en Broenei. Hier ligt de breede en diepe monding der Barramrivier, waarvoor zich evenwel een zandbank uitstrekt met slechts 2 M. water bij ebbe. Alleen kleine schepen kunnen dan ook de monding binnenkomen en voor deze leveren de vele groote boomstammen, die onophoudelijk stroomafwaarts worden gevoerd, een ernstig gevaar op. De

waterhoeveelheid, welke de rivier in zee brengt, is zoo aanzienlijk, dat in het regenseizoen het zoet water tot 7 à 8 K.M. ver in zee nog te bespeuren valt.

De kust neemt thans een oost-noordoostelijke richting aan tot Pisang Point, is aanvankelijk geheel vlak en vertoont slechts de ondiepe mondingen van eenige kleinere rivieren, zooals de Balait en de Tudong. Naarmate men Brunei Bluff nadert, rijst de kust meer op en bereikt in den Pisangberg 200 M. Om het schiereiland, waarvan Brunei Bluff de noordpunt vormt, heen komt men in de groote, 30—36 M. diepe Bruneibaai, waarvoor in het N.O. het eiland Labuan is gelegen. Deze baai, een der schoonste van de geheele kust, wordt bij de zeelieden ook wel de Donder- en Bliksembaai geheeten, daar bijna geen dag voorbij gaat zonder dat zich onder den invloed der omringende bergen een onweer over de baai ontlast. Onder die bergen verheffen sommige, zooals de Brayong en de Guntang, zich tot 2700 M. De eigenlijke- of binnenbaai wordt in het N. afgesloten door het eiland Moaro. In de baai liggen eenige kleine eilandjes, zooals Ingaran, Churmin, Barou, Burbounoi, e.a. Aan den westelijken oever watert de Brunei-, aan den zuidelijken de veel belangrijker Limbangrivier uit. Dicht bij de monding der eerstgenoemde ligt de gelijknamige residentie des sultans. Door trusans (verbindingskanalen) staan beide rivieren met elkander in verbinding. Terwijl in het mondingsgebied der Brunei het land heuvelachtig is, is het aan de Limbangmonding en verder oostwaarts laag en grootendeels met mangrovemoerassen bedekt. De kust neemt langzaam een N.O. richting aan. Bij Sundar Point mondt de nog weinig bekende Trusanrivier, uit terwijl de kleine Sipitong op de grensscheiding van Brunei en den State of North Borneo is gelegen. Daar waar de kust uit de noordelijke in een westelijke richting ombuigt, ligt als onderdeel der groote Bruneibaai de Padasbaai, waarin de belangrijke rivier van dien naam haar water afvoert, een uitgestrekte delta vormende. Voorbij de diepe, doch smalle golf, waarin de Klias valt, wendt zich de kust bij Kalias Point noord- en vervolgens noordoostwaarts tot Nosong Point. Tegenover dit noordwaarts gerichte kustgedeelte ligt het eiland Labuan, het grootste der gelijknamige groep, waartoe verder de eilanden Kuraman, Burong, Rusukan-Besar, Rusukan-Ketjil, Enoe, Pappan en Daat behooren.

Ten O. van het rotsachtige Nosong Point strekt zich de Kimanis-baai uit, waarvoor de groep Pulo Tega ligt, bestaande uit de eilanden Tega, het Schildpaddeneiland en Burong. In de baai monden eenige rivieren uit, waarvan de Kapala de eenige is, waarop geen groote rollende zeegolven bij springvloed optreden. Belangrijker zijn de Lama en de Kimanis; hun loop is evenwel nog grootendeels onbekend. De kust neemt van hier tot Borneo's N. punt een noordelijke richting aan. Het gedeelte tot aan de Gaya-baai is voor het verkeer van geen belang en de hier mondende talrijke rivieren zijn van weinig beteekenis; de voornaamste is de Papar. Eenige kilometers boven hare monding ligt de gelijknamige bestuurszetel. De Gaya-baai zelf is een der beste havenplaatsen van de geheele Chineesche zee, want zij ligt veilig voor alle winden, heeft een aanzienlijke diepte, een voortreffelijken ankergrond en is zóó groot, dat zij geheele vloten kan bergen. Zij wordt beschut door het groote Gaya-eiland in het Z.W. en de kleinere eilanden Sapangar en Manukan in het W. Doordat de kust steil uit zee oprijst, is zij minder geschikt voor het ontstaan van plaatsen. Aan het oostelijk uiteinde van het Gaya-eiland heeft de Noord-Borneo Compagnie een station opgericht, waarbij schepen van

7 M. diepgang kunnen ankeren. Ten N. van het steile Gaya-Head vallen de Menkabong en Sulaman in zee, die slechts een korten loop hebben, doch zich nabij de monding zoodanig verbreeden, dat zij meer het karakter van zoutmeren dan van rivieren vertoonen. Zij bevatten talrijke eilandjes en zandbanken. De kust wordt hier rotsachtig en de Ambongbaai is door hooge bergen ingesloten. De kleinere Usakanbaai vormt een goede havenplaats, evenals de Abaibaai, van de vorige gescheiden door een rotspunt, waarvoor het eiland Usakan is gelegen, een hooge, zwarte, dicht begroeide bergtop. Van de rivieren, die verder naar het N. toe in zee vallen, verdient alleen de Tampassuk vermelding, die een zeer sterke strooming heeft en een zandbank voor de monding. De geheele kustzoom is hier vlak, zandig en aan een hevigen golfslag blootgesteld, zoodat het landen er gevaarlijk is. Verder noordwaarts, bij de Bisa-eilanden, wordt de kust wel rotsachtig, is echter niet minder gevaarlijk voor de scheepvaart. Ver uit den wal liggen hier de koraaleilanden Mantanani, waar schepen in elk jaargetijde kunnen ankeren. Zij worden bezocht tot het uithalen der zwaluwnestjes in de kleine holen. De korte, hier mondende rivieren, zijn niet veel meer dan zoutwateraestuariën en waren voorheen als schuilhoeken der zeeroovers berucht. De Agalbaai dringt wel diep in het land op, ligt echter geheel open voor de W.-winden. Voorbij Agal- en Kaliga-Point wordt Sampanmangio-Point bereikt, Borneo's N. punt, op ruim 7° N.Br. gelegen, waar de W.kust eindigt.

Aan de N.-O.kust ontmoeten wij onmiddellijk ten O. van genoemd punt een diepen inham, de Marudu- of Malludubaai, aan weerszijden door ver in zee zich uitstrekkende landtongen begrensd, zoodat zij in N.-Z. richting 45 K.M. lang is, bij een gemiddelde breedte van 20 K.M. en een diepte van 24 tot 34 M., naar het Z. toe geleidelijk afnemend, zoodat de diepte bij de Woodyeilanden nog 13 M. bedraagt. Ten N. der baai liggen een aantal eilanden, waarvan Balambangan en Banguey de grootste zijn, het eerste met $103^1/_2$ K. M^2., het laatste met 430 K. M^2. oppervlakte. Alleen Banguey is bewoond en heeft aan de Z.-kust een haven, waarin 9—22 M. water staat. De Marudubaai heeft aan de W.-kust de voortreffelijke Kudathaven, eerst in 1881 door het Engelsche schip „Egeria" ontdekt, waarna de Compagnie er de factorij Kudat heeft gesticht. Van de vele slibhoudende rivieren, die in de baai uitmonden, is de Marudu de voornaamste, waaraan de gelijknamige plaats ligt. De monding is evenwel tengevolge der slibbanken zóó ondiep, dat alleen lichte inlandsche schuiten er binnen kunnen komen. Hier heeft de baai dan ook slechts $3^1/_2$ tot $5^1/_2$ M. water en neemt de diepte nog steeds af. Aan de oostkust ligt de haven Selimpodor, terwijl verder noordelijk de Bengkoka uitmondt, aan wier oevers steenkoollagen ontdekt zijn. De landtong, die de Marudubaai in het O. begrenst, eindigt in Inaruntang-Point. Van hier voert de door hare talrijke koraalriffen gevaarlijke Mallawalle-passage tusschen het gelijknamige eiland en de kust naar de Paitanbaai, waarvoor een menigte eilandjes en koraalrotsen zijn gelegen. Een zeer nauwe passage scheidt het eiland Seemaddal of Jambongon van de kust, terwijl ver uit den wal, op 7° N.Br. en 118° 30' O.L., het vroeger aan Spanje toebehoorende Cagayaneiland is gelegen. De oevers der Paitanbaai zijn vlak en laag, evenals die van de verder zuidwaarts gelegen Marchesabaai. Een onderdeel dezer laatste vormt de Schomburgkbaai, waarin de breede en diepe Paitanrivier haar water uitstort. De belangrijke Sugutrivier komt diep uit

het binnenland en mondt bij de gelijknamige kaap. Tot hier is de kust vlak en vertoonen zich slechts op enkele plaatsen lage heuvels. Dit is ook het geval bij de wijde Labukbaai, langs wier oevers zandbanken en eilandjes de scheepvaart bemoeilijken. Van de hier uitwaterende rivieren is de Labuk de voornaamste. De drie het laatst genoemde baaien liggen geheel open voor O. en N. winden. Dit is niet het geval met de prachtige Sandakanbaai. 24 K.M. lang, is zij aan den ingang slechts 2 K.M. breed, terwijl de breedte vervolgens steeds toeneemt tot 8 K.M., de diepte afwisselt van $5^1/_2$ tot 29 M. Tal van eilanden geven er gelegenheid tot ankeren, zooals Bahala aan den ingang, Bai, Timbang, Tigowis en vele kleinere in de baai. De kusten der Sandakanbaai rijzen aan de westzijde op sommige plaatsen zeer steil tot 100 en meer meters omhoog, terwijl op andere punten de kust laag en met mangrovebosschen bedekt is, waardoor beken stroomen, die slechts in den regentijd water bezitten en voor wier monding modderbanken zijn gelegen. De grootste der dertien rivieren, welke in de baai uitmonden, schijnt de Segaliud te zijn. Door de vele insnijdingen der oevers is de baai rijk aan voortreffelijke havens. Zoo ligt de hoofdplaats van deze landstreek, Sandakan of Elopura, welke laatste naam „de mooie stad" beteekent, in 1879 gesticht, aan de westzijde der baai, slechts 1,2 K.M. van den ingang verwijderd; 16 K.M. verder zuidwaarts ligt aan denzelfden oever de North Bay, terwijl aan de tegenovergestelde zijde de Sapa- en Gaya-baai, aan het benedeneinde de Binnen- en de Sekongbaai worden aangetroffen.

De kust tusschen de Sandakan- en de smalle, doch diepe Dewhurst-baai is weer laag en moerassig en wordt door eenige eilanden vergezeld, die gedeeltelijk tot de reusachtige delta der Kinabatangan behooren. Ook de belangrijke Segama en de korte Maraoprivier brengen hun water naar diep indringende baaien van denzelfden naam, terwijl daarentegen de Tangusubaai, ten O. van het eiland Tambisan, zeer vlak en ondiep is. Bij kaap Unsang gaat de N.W.—Z.O. richting der kust in een Z. richting over en spoedig ontmoet men er de Dent-Haven, open voor O. winden, evenals de Labianbaai voor winden uit het Z. O. open ligt. Hier heeft de kust reeds eene westelijke richting aangenomen, blijft echter van de Discoveryrivier af tot aan de Tuncu weinig afwisseling vertoonen, terwijl het achterland, zooals het in de "Proceedings" van het jaar 1888 heet, „low and thickly wooded", daarbij niet bereisd en weinig bekend is. In het stroomgebied der Tuncu schijnt het land zeer heuvelachtig te wezen.

Voorbij het Darvelschiereiland komt men in de zeer groote Darvelbaai, aan alle zijden door heuvelland omringd, waarvan sommige toppen, zooals de Silam, ongeveer tot 1000 M. hoogte oprijzen. In de baai en aan haar Z. ingang liggen vele eilanden, zooals Saccar, dicht bij de N. kust, verder meer in het midden der baai Maganting, Bohihan, Tabauawan, Silumpat, Bakuhung, Adal, Bati Laut, Bati, het groote Tannu Ballu of Timbu Mata, Gaya, Langas en nog vele andere. Aan de N. kust der baai heeft men op verschillende plaatsen in het heuvelland goudriffen ontdekt. De Treacher Passage scheidt het Bum-Bum eiland, eindigende in kaap Panto, van het vasteland. De kust, waaraan hier Port Elphinstone is gelegen, heeft een rotsachtig karakter en is steil. Ten Z. van Bum-Bum eiland liggen een aantal kleinere eilanden, zooals

Sipangao, Nusatonga en Manampili, tot men voorbij Frederick Haven en kaap Batu Tinagat in de Sibucco of St. Luciabaai komt. Deze heeft een zeer sterk gelede, grootendeels echter moerassige kust, waarvoor, tusschen de rivier-mondingen, vele eilanden zijn gelegen. In de baai liggen het groote bergachtige Sebattik en het lage East Noenoekan, dichter onder den wal West Noenoekan. De beide laatste eilanden behooren reeds tot het Nederlandsche gebied, terwijl over Sebattik de grensscheiding tusschen Nederlandsch- en Britsch Borneo loopt. Van de talrijke rivieren, die haar water naar deze baai voeren, is weinig anders bekend, dan dat zandbanken hare mondingen verstoppen en zich langs den benedenloop groote moerasvlakten uitstrekken. Dit geldt ook van de zuidelijkste, de Sibuccorivier, die reeds in Nederlandsch Borneo is gelegen en waarmee wij dus de kustbeschouwing kunnen eindigen.

(*Wordt vervolgd*).

H. ZONDERVAN.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 Januari — 15 Februari 1901.

Door de enorme rijzing in Amerikaansche Spoorwegwaarden werd aan de koloniale fondsenafdeeling niet die mate van aandacht geschonken welke zij verdiende. Toch konden de Petroleum- en Mijnbouw- en sommige Tabaksaandeelen een zeer belangrijk avans behalen. De aandeelen in kleinere Tabakmaatschappijen waren over het algemeen flauw gestemd.

Hooger werden genoteerd:

Cert. v. Aand.		Ned. Handel Mij.	6¼ %
Aand.		Ned Ind. Escompto Mij.	1 „
„		Suikerfabriek Kalibagor	4 „
„		„ Sentanen Lor	2¾ „
„		Amsterdam Deli Compagnie	3 „
Cert. v. Aand.		Tabak Mij. Arendsburg	5 „
Aand.		Deli Maatschappij	8½ „
Pref. Aand.		Deli Tabak Maatschappij.	3 „
„		Tabak Mij. Langkat Soekaranda	2 „
Aand.	B.	Langkat Tabak Mij.	10¼ „
Pref. Aand.		Tabak Mij. Namoe Djawi	3½ „
Aand.		Rotterdam Deli Mij.	3⅜ „
„		Rotterdamsche Lloyd	3 „
„		Stoomvaart Mij. Nederland.	4½ „
Pref. Aand.		Dordt. Petr. Ind. Mij.	3 „
Aand.		Java Petroleum Mij.	1 „
„		Kon. Ned. Mij. v. Petr. bronnen	54¼ „
„		Sumatra Palembang Petr. Mij	5⅞ „

Aand.	Noord Celebes Mijnbouw Mij.	20	%
„	Oost Borneo Maatschappij	7	„
„	Redjang Lebong Mijnb. Mij.	54	„
„	Singkep Tin Maatschij.	1½	„
„	Mijnbouw Mij. Soemalata	69¼	„
„	Deli Spoorweg Mij.	1	„
„	Ned. Ind. Spoorweg Mij..	7	„
„	Malang Stoomtram Mij.	4	„
„	Oost-Java „ „	2¾	„
„	Serajoedal „ „	6	„

Lager werden genoteerd:

Aand.	Cult. Mij. der Vorstenlanden	1½	„
„	Ned. Ind. Handelsbank	1	„
„	Suikerfabriek Badas	6¾	„
„	Amst. Sum. Cult. Mij.	5½	„
„	Balangan Tabak Cultuur Mij.	1⅞	„
„	Besoeki Tabak Mij.	6	„
„	Deli Batavia Mij.	2½	„
„	Deli Plantage Mij..	3	„
„	Deli Tabak Mij.	3	„
„	B. Langkat Cultuur Mij.	3½	„
„	A. Langkat Tabak Mij.	4½	„
„	Nieuwe Asahan Tab. Mij.	3	„
Pref. Aand.	A. Padang Cult Mij.	4	„
Aand.	B. „ „ „	6⅝	„
„	Padang Tabak Mij.	7½	„
Pref. Aand.	Tab. Mij. Sakoeda	6	„
Aand.	A. Serdang Tab. Mij.	21½	„
„	B. „ „ „	8½	„
„	Petr. Mij. Moeara Enim	3⅞	„
„	Ned. Ind. Mijnbouw Mij.	1	„
„	Babat Djomb. St.tram Mij..	4	„
„	Bat. Electr. Tram Mij..	3½	„
„	Modjokerto Stoomtram Mij.	7½	„
„	Semarang Joana Tramw. Mij.	3	„

DIVIDENDEN.

Deli LangkatTabak-Maatschappij	7	%
Brand-Assurantie Mij. Veritas	10⅛	„

INCOURANTE FONDSEN.

De volgende werden verhandeld:

Aand.	Koetei Exploratie Mij.	$75^3/_4$ %
„	Redjang Lebong Mijnbouw Mij.	385–395 „
„	Tabak Mij. Ramboeng.	50 „
„	Landbouw Mij. Rongga.	100 „
„	Samarangsche Zee- en Brandass. Mij. . . .	100 „
„	Borneo Sumatra Mij. (zonder opr. bew.) . . .	98 „
„	West-Java Kina Cultuur Mij.	60–61 „
„	Billiton Mij. 2e rubriek	*f* 1625.–
5 % Obl.	Crediet- en Handelsver. „Banda"	95
Opr. bew.	Singkep Tin Mij.	*f* 90.–

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Febr. 1	TE AMSTERDAM. Febr. 15	TE BATAVIA. 11 Jan.
Borneo-Sumatra Mij..... Aand.	99	99	
Cultuur-Mij. d. Vorstenl..... „	55	54½	
id. ...Pref. Aand.	—	—	
Handelsv. Amsterdam.....Aand.	120	122	119½
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	75½	76	81
Javasche Bank..... „	181	181	182½
Koloniale Bank..... „	49	47¾	47*
id. .....Pref. Aand.	68	68	
Liquid. Barge & Moormann. Aand.	60	60	
Ned. Handel-Mij.....Cert. v. Aand.	160	161⅞	154
Ned. Ind. Escompto Mij.....Aand.	117	118	115
Ned. Ind. Handelsbank ..... „	85¾	84¾	86
Ned. Ind. Landb. Mij.....5 % Obl.	105	105	
Badas, Suikerfabriek.... ...Aand.	45	45	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij..... „	97½	97½	
Java'sche Cultuur-Mij..... „	94	95	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	—	67	
Kaliwoengie Plantaran..... „	—	—	
Melattie, Landbouw-Mij..... „	—	—	75*
Michiels-Arnold, Rijstl.... ...Cert. v. A.	—	—	
Ned Ind. Houtaankap Mij...Aand.	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij..... „	—	—	
Penampean Cult.-Mij..... „	—	—	
Pondok Gedeh Cult. Mij.... „	100	100	
Suikerond. Sentanen.-Lor... „	115	116¾	
Sindanglaoet, Suikerfabr. ... „	—	—	
Soemberredjo Cult.-Mij..... „	—	—	
Temoeloes, Landb.-Mij..... „	—	—	
West-Java Kina Cult.-Mij.... „	—	—	
Wilhelm. Koffie Cult. Mij... „	—	—	
Amsterdam-Deli Comp..... „	650	665	
Amsterdam Sum. Cult.-Mij... „	93¼	92¼	
Tabak-Mij. Arendsburg.....Cert. v. A.	668	675	
Balangan Tab. Cult. Mij.....Aand.	27⅝	27⅛	
Besoeki Tabak-Mij. ..... „	75	69	
Deli-Batavia-Mij..... „	414¾	417	
Deli-Cultuur-Mij..... „	78½	79⅛	
Deli-Langkat-Tabak-Mij. ....C. v. A.	—	—	
Deli-Maatschappij.....Aand.	440⅝	450	
Deli Padang Mij..... „	—	—	
Deli Plantage Mij..... „	84½	84	
Deli-Tabak-Mij..... „	48	46	
„ .....Pref. Aand.	67¾	68	
Tab.-Mij. Franco Deli.....Aand.	50¾	51½	
Tab. Mij. Kwala Pessilam... „	79¾	81	
Langkat-Cult.-Mij..... „ A.	115½	117½	
„ „ ..... „ B.	68	65	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda. Pref. Aand.	63	63	
Langkat-Tabaksbouw Mij ... Aand.	66¾	66¾	
„ Tabak-Mij..... „ A.	100	101	
„ „ „ ..... „ B.	69	79¼	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Febr. 1	TE AMSTERDAM. Febr. 15	TE BATAVIA. 11 Jan.
Medan-Tab.-Mij ..... Aand.	245	246	
Tab.-Mij. Namoe Djawi..... Pref. Aand.	98	97 1/2	
Nieuwe Asahan Tab. Mij.... Aand.	127 1/2	125 1/2	
Padang Cultuur Mij..... Pref. Aand. A.	83	83	
„ „ „ ..... Aand. B.	40	37	
Padang Tabak-Mij ..... „	124 3/4	122 1/2	
Rotterdam-Deli-Mij..... „	237	239 3/8	
Tabak Mij. Sakoeda ..... Pref. Aand.	80	79	
Senembah-Mij..... Aand.	424 1/2	430	
Serdang Tab. Mij..... „ A.	165	155	
„ „ „ ..... „ B.	68	67	
Ned.-Ind. Electr.-Mij..... „	65	65	75*
Kon. Paketvaart-Mij..... „	155 3/4	156 1/2	160
Rott. Lloyd ..... „	127	130	
Stoomv. Mij. Nederland ..... „	154 1/8	155	
Dordt. Petr. Industrie Mij ... Pref. Aand.	129	130	
Java Petroleum Mij..... Aand.	44 1/2	42	
Kon.Ned.Mij.v.Petr.br.in Indië „	348	380	
Petroleum Mij. Moeara Enim „	152 3/4	154	
Sumatra Palembang Petr. Mij. „	78 7/16	84 1/4	
Ned. Ind. Expl. Mij..... „	—	84	
id. Mijnbouw-Mij ..... „	98	96 1/2	85
N. Celebes Mijnb. Mij..... „	46	56 1/4	
Oost Borneo Mij..... „	15	22	
id. ..... Pref. Aand.	—	—	
Redjang Lebong Mijnb.-Mij... Aand.	400	404	347 1/2
Singkep Tin-Mij..... „	116	117	
Mijnbouw Mij. Soemalata.... „	158 1/2	212	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok.... „	—	—	
Deli-Spoorweg-Mij..... „	180	180	168*
Ned.-Ind. Spoorweg-Mij..... „	218	222	212*
Babat Djomb. St. tr. Mij.... „	57 1/2	55	
Bat. Electr. Tram-Mij..... „	48	46 1/2	
Kedirie Stoomtram-Mij..... „	107	107	112 1/2
Madoera „ „ ..... „	47	47	
Malang „ „ ..... „	76	76	114*
Modjokerto „ „ ..... „	50	50	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij..... „	133	133	135*
Oost-Java-Stoomtram..... „	89 3/4	89 3/4	
Passoeroean „ ..... „	82 3/4	82 3/4	
Probolingo Stoomtr.-Mij..... „	80	80	
Semar.-Joana Tramw.-Mij.... „	—	174	180*
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij.. „	138	137	138
Serajoedal St.-Tr.-Mij..... „	136	137	130*
Ned.-Ind. Hypotheekbank ... „	—	—	107 1/2
id. Cred.- & Bank-Ver. „	—	—	97 1/2*
id. Effectenbank..... „	—	—	100*
Handelsver. Java..... „	—	—	110*
Padangsche Handel Mij..... „	—	—	130*
Winkel-Mij. Eigen hulp ..... „	—	—	57 1/2
Maatsch. Onderlinge hulp ... „	—	—	95
Maatschij. Expl. Grondeigendom Eurazie I	—	—	105*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 11 Jan.
Ned.-Ind. Levensverz.- en Lijfr.-Mij	Aand.	340*
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	80*
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	100*
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	"	105*
Nederl. Lloyd	"	76*
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	185*
2de N.-I. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	130*
Koloniale id.	"	140*
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	130*
Brand-Verz.-Mij.Mercurius	"	175*
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	"	140*
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	"	230*
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	"	140
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	"	100*
Brand-Ass.-Mij. Unitas	"	100*
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	"	110
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	"	140*
2de id.	"	100*
Brand-Ass.-Mij. Padang	"	50*
id. de Merapi	"	95*
id. de Oosthoek	"	
id. de Westhoek	"	
id. Noordhoek	"	
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	"	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	"	135*
id. Ardjoeno	"	135*
id. Sumatra	"	
Batavia'sch Prauwenveer	"	135*
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv.	"	162½
Tagalsch Prauwenveer	"	180*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	"	165*
Prauwenv. te Soerabaya	"	130*
Oost-Java Prauw-Mij	"	102½*
Soer. Prauw-Mij.	"	135*
Nieuw Soerab. Pr.-veer.	"	185*
Nieuw Pad. Prauwenveer	"	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	"	150*
Bagelen-Thee & Kina-Mij	"	80*
Suikerf.-Mij. Tjoekir	"	185*
Cultuur-Mij. Pagottan	"	
" Tjiogreg	"	
Kina-Mij. Kertamana	"	100*
Cultuur-Mij. Perbawatie	"	185*
id. Goalpara	"	165*
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	"	65*
" Artana	"	102½*
Assam Thee Ondern. Gedeh	"	100*
Mij. t. E. v. Rijstlanden	"	205
Assam Thee Ondern. Malabar	"	157
Cultuur Mij. Ramawatie	"	172*
Assam Thee Ond. Wanasoeka	"	80*
" " " Singaparna	"	125
" " " Pasir Salam	"	100*
" " " Goenoeng Soesoeroeh	"	80*
Ned. Ind. Getah Pertjah Mij	"	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 11 Jan.
Kult. Mij. Tjidjangkar	Aand.	106*
Kult. Mij. Tjihoenie	„	70*
Preanger Bibit Maatschij	„	100*
Houtaankap Maatschappij Petjindilan	„	120*
Kultuur Mij. Gabes	„	200*
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	„	152½*
Intercomm. Telefoon-Mij	„	76*
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	102½*
Preanger Telefoon-Mij	„	97½*
Algem. Telephoon Mij	„	90*
Telephoon Mij. Insulinde	„	106*
Cheribon Telephoon Mij	„	195*
Mijnbouw Mij. „Belang"	„	72½*
Mijnbouw Mij. „Matinan"	„	22½*
Mijnbouw Mij. „Totok"	„	55
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong" 7½ % Obl.		345
Id. Lebong Soelit	„	92½
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„	15*
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„	40*
Exploratie-Mij. Balangan	„	35*
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij.	„	10*
Mijnbouw Mij Kahajan	„	90
Goud Exploratie-Mij. Pinogo	„	65*
„ „ Batjan	„	15*
Mijnbouw Mij. Monano	„	70*
„ „ Soepajang	„	27½*
„ „ Pangkallan	„	15*
Mijnbouw Mij. Atjeh	„	120*
„ „ „ Opr. bew.		*f* 125*
Goud Exploration Mij. Bone	„	40*
Exploratie Mij. Doda	„	24*
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	„	100*
„ „ Sonder	„	30*
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij.	„	20*
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„	15*
„ „ Pagoejaman	„	120*
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	„	
Mijnbouw Mij. Tomini	„	45*
„ „ Barma Sawah	„	80*
„ „ Pariet	„	200*
„ „ Loemar	„	120*
Lapoe Placer Mij	„	102½*
Mijnbouw Mij. Natal	„	100
„ „ Tebing-Tinggi	„	101½*
„ „ Timbang Sibonak	„	153*
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	„	78
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas	„	50*
Koffie pellerij Sisir	„	100
New Singap. dist. Water Ice Cy Ltd.	„	240*
Java Veem	„	115*
Ned. Ind. Sport Mij.	„	100*
Bandongsche Quinine Fabriek	„	100
Boekhandel Visser & Co	„	100*
Cheribonsche Apotheek	„	140*
Fabr. de Volharding Soerabaya	„	100*

De met een * geteekende koersen zijn die der laatste noteering.

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Cultuur Maatschappij Panoembangan.

(*Javasche-Crt. No. 102, van 21 December 1900.*)

Zetel: Pekalongan.

Doel: De overname en verdere exploitatie van de onderneming Panoembangan, res. en afd. Pekalongan en van later event. te verkrijgen ondernemingen, zoomede de verkoop van de producten dier ondernemingen.

Kapitaal: *f* 10.000, in 100 aandeelen à *f* 100.—.

Inbreng: Door den heer G. Mullemeister, voor 99 aandeelen: het erfpachtsrecht op een stuk grond, met de daarop rustende lasten.

Bestuur: 1 directeur: de heer G. Mullemeister; 1 commissaris: de heer Th. J. Veerkamp.

Winstverdeeling: De winst zal in de eerste plaats dienen tot delging van schulden. Van het voor verdeeling beschikbaar komende komt 10 % aan een reservefonds. Van het dan overblijvende komt 10 % aan den directeur, 5 % aan den commissaris, 85 % aan aandeelhouders.

Reservefonds: Maximum *f* 1000.—.

Snelpersdrukkerij Insulinde.

(*Javasche Crt. No. 103 van 24 December 1900.*)

Zetel: Padang.

Doel: Het exploiteeren van eene of meer snelpersdrukkerijen, het uitgeven van een of meerdere nieuwsbladen en van andere periodieke geschriften, het uitoefenen van het boekdrukkersbedrijf en het drijven van handel in papier, drukwerken en kantoorbenoodigdheden.

Kapitaal: *f* 40.000, in 2 seriën van 200 aandeelen à *f* 100.—.

Bestuur: 1 directeur: de heer K. H. H. van Bennekom; 2 commissarissen: de heeren F. W. J. H. Tengbergen en H. F. V. Lasueur.

Winstverdeeling: 5 % dividend. Van het overige komt 10 % aan het reservefonds, 10 % aan het personeel, 10 % aan den directeur, 10 % aan commissarissen, 60 % aan aandeelhouders

Reservefonds: Zoodra het reservefonds 50 % van het gestort maatschappelijk kapitaal bedraagt, komen de daarvoor genoemde 10 % van de overwinst aan aandeelhouders.

Thee Cultuur-Maatschappij Goenoeng Kantjana.

(*Javasche Crt. No. 104, von 28 December 1900.*)

Zetel: Batavia.

Doel: De exploitatie van de onderneming Goenoeng Kantjana en van andere te verkrijgen perceelen, geschikt voor cultuur-ondernemingen, of waarop die reeds zijn gevestigd.

Kapitaal: f 50.500, in 101 aandeelen à f 500.—.

Inbreng: Door den heer H. Gentis, voor 49 aandeelen: de bovengenoemde onderneming c.a. bovendien worden hem vergoed f 11.500 in contanten, wegens onkosten in het belang der onderneming gemaakt.

Bestuur: 1 directeur, de firma Gentis & Cie.; 2 commissarissen, de heeren L. de Sturler en H. J. L. Baron van Isselmuden.

Winstverdeeling: 10 % aan den directeur, 2½ % aan den administrateur, 5 % aan de commissarissen, 12½ % aan het reservefonds, 70 % aan de aandeelhouders.

Reservefonds: Zoodra en zoolang dit f 50.000 bedraagt, komt het daarvoor genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

Cultuur Maatschappij Tjihoerang.

(*Javasche Crt. No. 1, van 4 Januari 1901.*)

Zetel: Bandoeng.

Doel: De overname voor f 4000.— en de verdere exploitatie voor de cultuur van kina en/of andere gewassen van het erfpachtsperceel Tjihoerang, in de Preanger Regentschappen, afd. Bandoeng, distr. Bandjaran, dessa Pelajangan, en het aankoopen en exploiteeren van eigendoms- erfpachts- of opstalrechten op andere gronden.

Kapitaal: f 128.000, in 16 aandeelen à f 8000.—, als 12 aandeelen serie A en 4 serie B.

Inbreng: Door den heer F. W. Sijthoff voor de 4 aandeelen serie B: de door hem bewezen diensten en gedane uitgaven.

Bestuur: 1 directeur: de heer F. W. Sijthoff; 1 of 2 commissarissen: de heeren Dr. A. R. van Linge en E. Smit Sibinga.

Winstverdeeling: 10 % aan het reservefonds, 10 % aan de houders der aandeelen B, 5 % aan den directeur, 2½ % aan ieder der commissarissen, het overige aan de houders der aandeelen A.

Reservefonds: Nadat dit f 25.000.— zal bedragen, wordt telken jare over event. verdere reserves beslist.

Semarang Stoomvaart Maatschappij.

(*Javasche Crt. No. 5, van 18 Januari 1901*).

Zetel. Semarang.

Doel. De uitoefening der scheepvaart in den uitgebreidsten zin, het vervoeren over zee, van goederen en personen, het huren, verhuren, beladen en lossen van schepen, en voorts al hetgeen met een en ander in verband staat.

Kapitaal. *f* 500.000, in 500 aandeelen van *f* 1000.

Bestuur. 1 directeur: de Handel-Maatschappij Kian Gwan; 2 commissarissen: kapitein Oei Tiong Ham en luitenant Oei Tiong Bhing.

Winstverdeeling. Na aftrek van minstens 5 % der boekwaarde van alle schepen en vaartuigen bij het begin van het boekjaar, ten bate van het vernieuwingsfonds: 12½ % aan den directeur, 7½ % aan de commissarissen, 70 % aan de aandeelhouders, 10 % voor het reservefonds.

Reservefonds. Maximum *f* 100.000. Wanneer dit bereikt is, komen de daarvoor bestemde 10 % aan aandeelhouders.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Jan. 1901	f	15.700	f 5.60	91
„ 1900	„	13.700	„ 5.20	84
Verschil meer	„	2.000	„ 0.40	
Verschil minder	„	—	„ —	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Jan. 1901	f	65.500	f 7.80	270
„ 1900	„	51.200	„ 6.10	
Verschil meer	„	14.300	„ 1.70	
Verschil minder	„	—	„ —	

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Jan. 1901	f	65.600	f 6.60	319
„ 1900	„	66.100	„ 8.—	266
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	500	„ 1.40	

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Jan. 1901	f	20.200	f 16.70	39
„ 1900	„	19.200	„ 15.90	
Verschil meer	„	1.100	„ 0.80	
Verschil minder	„	—	„ —	

Lijn Modjokerto—Ngoro.

Jan. 1901		*f* 7.600	*f* 6.—	}	41
„ 1900		„ 5.700	„ 4.50	}	
Verschil	meer	„ 1.900	„ 1.50		
	minder	„ —	„ —		

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Januari 1901 (aantal reizigers 78.000) *f* 13.000; idem 1900 (aantal reizigers 64.000) *f* 12.000. In exploitatie 137 K.M. tegen p. m. 126 in Januari 1900.

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Januari 1901 (aantal reizigers 22.000) *f* 5500; idem 1900 (aantal reizigers *f* 18.500) *f* 4800. In exploitatie 54 K.M. tegen p. m. 37 in Januari 1900.

De Nederlandsche Regeering als leverancier voor Indië.

Telken jare worden door de Nederlandsche Regeering velerlei goederen uit Nederland naar Ned.-Indië gezonden, om te voorzien in de behoeften van het Koloniale Bestuur. Allerlei benoodigdheden voor de gevangenissen en de scholen, het kadaster en de posterijen; het mijn- en boschwezen; de veeartsenijkundige- als de geneeskundige dienst worden in Nederland aangeschaft, en over de verre zeeën verzonden. De materialen voor telegraafkabels en spoorwegen; de bewapening voor leger en vloot; de aanvulling der magazijnen van oorlog en waterstaat geschieden langs denzelfden omslachtigen weg. De Indische schepen worden in Nederland gebouwd; en hoe?

Omslachtig en duur! Want terwijl de steeds toenemende concurrentie in Indië weldra even goed de prijzen op normale hoogte zou brengen, als door aanbesteding (of onderhands gunnen) in Nederland het geval is, zijn aan deze sedert jaren gevolgde methode meerdere bezwaren verbonden. Levering toch, en de keuring op *de plaats van verbruik*, in plaats van aan het andere einde van den aardbol, heeft de volgende voordeelen:

1°. De keuring geschiedt door hen die *belang hebben bij de deugdelijkheid* der waar, wat nu niet het geval is.

2°, De *leveranciers blijven verantwoordelijk* voor de kwantiteit en de kwaliteit tot op het laatste oogenblik.

3°. Men kan *nauwkeuriger* nagaan wat van het geleverde, met alle onkosten inbegrepen, den *juisten prijs* is.

4°, Overdreven *groote voorraden* worden *vermeden.*

De tegenwoordige methode is alléén aanbevelenswaardig voor de *Nederlandsche* keurings-Commissie en de *Nederlandsche* leveranciers, die uit dien hoofde jaarlijks 8 à 9 millioen innen. [1]) Zij wordt veroordeeld door allen, die de reusachtige drainage waar-

[1]) In *1900* was dit *f 7.827.000*, in *1901* geraamd op *f 9.105.000*,

door Indië voortdurend armer wordt, betreuren, en door hen, die met leede oogen zien, dat hierdoor de ontwikkeling der *Indische industrie* kunstmatig wordt belemmerd.

Op welke wijze de Nederlandsche Regeering hare rol van leverancier vervult kan blijken uit enkele uittreksels uit de Verslagen der *Algemeene Rekenkamer* in Nederlandsch-Indië.

Dienstjaar 1889.

§ 41 — m. . . . Door een onverklaarbaar misverstand werd in plaats van de aangevraagde *Olijf-olie* gezonden „plantaardige" machine-olie, die blijkbaar niet in den smaak viel der militairen en — als onnoodig — werd afgekeurd tot eene hoeveelheid ~~van~~ van 2.350 liter.

Eene groote partij *boter* „bleek onbruikbaar", was wellicht óók beter voor het smeren van machines geschikt.

Dienstjaar 1890.

§ 38 en 39 . . . De keuring van de naar Indië gezonden goederen laat veel te wenschen over: men zond *schoenen* van „onbruikbare afmetingen", (p. 20) slechts *parafine-olie* uit Nederland terwijl zeer goede en goedkoope bij de Indische Petroleum bronnen verkrijgbaar was (21) er werd geklaagd over *te min* bevinding van goederen, „gevolg van ontvreemding bij de lossing der zeeschepen, dan wel bij het vervoer per prauw", enz.

Van de *schoenen* lag het naaisel geheel bloot. — *bultzakken* matrassen kwamen „in beschadigden toestand" aan, — en *lekkage* van de Parafine-olieblikken werd geconstateerd.

Dienstjaar 1891.

In dit jaar werden aangevoerd 7.200 blikken *gehakt*, waarvan reeds dadelijk bij aankomst in Indië er 514 moesten worden afgekeurd.

Dienstjaar 1892.

Groote voorraden nu overbodig geworden *Slaghoedjes* waren aanwezig; meer dan 33.000.000 stuks moesten door verkoop uit de Indische (en Nederl.?) militaire Magazijnen worden opgeruimd.

Dienstjaar 1893.

§ 48 . . . Afkeuring eener belangrijke hoeveelheid *katoen* voor onderbroeken voor het Indische leger uit Nederland gezonden,

daar de Leger-commandant zich verzet had tegen aanschaffing in Indië. Van de 51 m. meter moesten ruim 18.000 meter worden ter zijde gelegd.

§ 51 . . . Ten behoeve van het Departement van Marine was „niet gedroogde en slecht verpakte" *stokvisch* uitgezonden, met de te verwachten gevolgen.

Dienstjaar 1894.

§ 40. . . . Belangrijke verliezen op de *Parafine olie* voor de Kust-verlichting; soms, waren $^1/_{10}$ der kisten onbruikbaar, die men in Engeland kocht, terwijl bleek, dat zij in Indië bij de „Koninklijke" per kist van 36 liter *f* 5.40 goedkooper waren.

§ 41 . . . Groote hoeveelheden *Boter* bleken „onbruikbaar": van 24.636 kilogram, waren slechts 1232 kilo ietwat bruikbaar doch de overige 23.404 kilos „een walgelijk riekend vet" met „een scherpen, bitteren smaak, ranzig en zuur". Het verlies voor de koloniale kas was ongeveer 34.000 gulden.

Dienstjaar 1896.

Op bladzijde 18 t/m 21 eene lange lijst van *afgekeurde* benoodigdheden voor den Indischen dienst uit Nederland ontvangen:

Grein voor kleeding van Politie oppassers . . . „van zeer inferieure kwaliteit, geleek meer op katoen dan op grein; . . . onbruikbaar bevonden".

Omslagpapier voor de Landsdrukkerij . . . de riem van 22 kilo bleek niet meer dan 20 kilo te wegen".

Volksspijs ten dienste van het Leger . . . „van de 18.000 kilogram bleek reeds dadelijk bij aankomst 2.889 kilogram absoluut onbruikbaar". Van de goedgekeurde blikken waren velen „verroest en droegen de sporen van jarenlange opbewaring" bij het Departement van Marine in Nederland!

Groene erwten ten dienste van het Leger . . . „de bovenste lagen werden van goede kwaliteit bevonden. Toen zij naar Ampenan werden gezonden, bleek bij het openen, dat zij voor $^3/_4$ gevuld waren met bedorven erwten en alleen de bovenste lagen van goede kwaliteit waren". Van de 18.547 kilogram moesten 15.466 worden weggeworpen. Wij lezen letterlijk in het Verslag:

„Aan deze vaten was geen spoor te ontdekken, dat zij tot op- of iets beneden de hoogte tot waar de bedorven erwten reikten, nat zouden zijn geweest. Het was niet mogelijk dat de bedorven

erwten bij het inpakken van dezelfde kwaliteit geweest zijn als die van de bovenste laag en het bederf daarna in de onderste lagen was ontstaan. Indien toch in erwten van goede qualiteit door eene of ander omstandigheid onder in het vat bederf was ontstaan, zou de overgang van dat bederf naar boven geleidelijk zijn geweest. Hier echter was eene scherpe afscheiding tusschen totaal bedorven verschrompelde en erwten van goede qualiteit en grootte. De gecommitteerde met het onderzoek belast, was van oordeel dat het onder de gegeven omstandigheden niet mogelijk was, dat de onderste lagen erwten bij het inpakken in Nederland van goede kwaliteit zijn geweest.

10.547 K.G., uitmakende de geheele partij welke was aangebracht als van slechte qualiteit bovendien, afgekeurd. Bij de opening der vaten bleek, dat de erwten eene doordringend muffe lucht hadden. De partij bestond verreweg uit oude, verschrompelde erwten, die van binnen niet droog waren, vermoedelijk omdat zij onrijp (te jong) waren geplukt. De erwten waren zeer verschillend van kleur en ongelijk van vorm en grootte.

Beschouwde men als bovenkant van ieder vat dat gedeelte hetwelk met het deksel was gesloten waarop het adres voorkwam dan nam de qualiteit af naarmate men den bodem naderde.

Na eene zeer zorgvuldig gecontroleerde proefkoking in drinkwater (rivierwater) bleek dat de erwten, die vooraf 7 (zeven) uren waren geweekt, na verloop van $2^1/_2$ uur nog niet gaar waren. In dien half garen toestand hadden ze over het algemeen nog een muffen, walgingwekkenden smaak."

Galonband ten dienste van het leger ... „werd zwart".

Singelband voor de Cavallerie ... „was te los geweven, en het weefsel kon met geringe krachts-inspanning uiteen getrokken worden". De levens der huzaren verkeerden dus daardoor in gevaar.

Veldkanonnen van 7 cM. ten dienste der Artillerie ... „tal van bemerkingen van technieschen aard; een groot deel van het bij de vuurmonden gezonden materieel, als van afwijkend of vervallen model, onbruikbaar bevonden".

Blauw baaien hemden ... „over het algemeen zeer slordig afgewerkt en slecht genaaid".

Vilt voor ketelbekleeding ten dienste der Marine ...

„De geheele partij, bestaande uit 830 vellen, waarvan 30 vellen gratis, als proef zijn geleverd, afgekeurd. Het vilt was bedekt

met witte vlekken, die, in verband met de ammoniak lucht welke bij het van elkander nemen der vellen duidelijk waarneembaar was, en met den geringen samenhang van het haar op die plaatsen, op een reeds gevorderden staat van ontbinding van het vilt wees, waarschijnlijk veroorzaakt door het in vochtigen toestand inpakken der vellen. Bij het ontpakken vielen 200 vellen geheel in stukken, terwijl van 600 vellen bleek, dat ze min of meer beschadigd waren. De 30 vellen vilt (geprepareerd) welke voor proef waren uitgezonden, waren met de geprepareerde kanten naar elkander toe verpakt, waardoor de vellen twee aan twee zoodanig aan elkander kleefden, dat het vaneen nemen onmogelijk was".

Dienstjaar 1897.

In dit even als in de vorige jaren werd wederom een ruim gebruik gemaakt van de door art. 38 der Comptabiliteitswet aan den Minister van Koloniën machtiging verleende. De resultaten van dat „onderhandsch *gunnen*" zijn door bovenstaande voorbeelden reeds voldoende toegelicht. Voor *dezelfde* soort *schoenen*, dan wel *helmhoeden* betaalde het Departement zéér uiteenloopende prijzen, waarom de Rekenkamer aandrong op de „aanzienlijke besparing van uitgaven", die daarbij mogelijk was.

Ook wees zij op de dwaasheid om *Tin* voor den Ombilienspoorweg te koopen bij eene particuliere firma te Batavia, in plaats van die uit 's Lands pakhuizen aan te vragen.

In dit jaar werd eindelijk overgaan om de *Goeni-zakken*, benoodigd voor het emballeeren van rijst voor de mijnwerkers op Banka, uit te besteden en niet langer aan te koopen bij de Ned. Handelsmaatschappij. Dit gaf eene bezuiniging vergeleken met het vorige jaar van *f* 2.92 per 100 stuks of van 2.920 gl. in het geheel.

Dienstjaar 1898.

De voor de garnizoenen op Sumatra uit Nederland gezonden *Atilla's* konden aan den hals niet worden gesloten, daar „de gebezigde haken en oogen ten gevolge van roesten waren defect geraakt".

Een 600 tal mede uit Nederland gezonden *Stormlantaarns* konden niet branden", omdat de armen dier lantaarns gevuld waren met een kalkachtige massa, die den toevoer van lucht aan de vlam belette". Men zou aan Kampen gaan denken bij zulk een lange reeks van dwaasheden, die met vele andere zijn te vermeerderen.

Dienstjaar 1899.

In 1899 werd op herhaalden aandrang der Rekenkamer, althans voor het aanschaffen van levensbehoeften voor de Reconvalescenten-compagnien der Koloniale Reserve, de *openbare* aanbesteding voor het eerste toegepast. „Het resultaat was dat thans onderscheidene artikelen, als vleesch, worst, brood, aardappelen, enz. tegen aanzienlijk lager prijzen werden geleverd dan vroeger, toen de aanschaffing buiten openbare aanbesteding geschiedde.

Voor een groot aantal — door de invoering van een nieuwe uniform — „niet meer te benutten" *blauw katoenen pantalons* moest een bestemming worden gezocht. Zij zouden daarom de witte werkbroeken vervangen.

Uit Nederland gezonden *stormlantaarns* hadden zulke kleine beugels, dat „daaraan nieuwe grootere beugels met klosjes moesten aangebracht" worden.

Twee partijen *Snert-groenten* in ongeverfde blikken aangebracht, toonden al „zeer kort na aankomst bedorven" te zijn.

4500 meter overtollig *wit Katoen* van inferieure kwaliteit werd voor poetslappen benut.

Voor bijna alle uit Semarang naar Nederland vertrokken militairen, moesten de blauw *baaien borstrokken* „passend" worden gemaakt.

Eene partij afgekeurde *Serge* voor kleedingstukken van militairen, werd ten slotte tòch nog aangenomen door de Keurings-Commissie in Holland, wanneer de leverancier genoegen nam met eene reductie in het aantal meters naar reden van 105 op 100. Alleen de leverancier zou daarvan profiteeren; doch het land en de soldaat, die de spoediger versleten kleedij uit zijn eigen zak zou moeten betalen, moesten daardoor schade lijden.

Dit zijn eenige van de vele feiten van onvoldoende keuring en nonchalante behandeling van de goederen, die jaarlijks uit Nederland gezonden worden. Een *technisch Bureau* bij het Departement van Koloniën, dat jaarlijks *f 49.100* kost, en eene *keurings-Commissie*, die elk jaar eene onkosten-rekening van *f 35.000* indient ten laste van den inboorling, schijnen nog niet in staat te zijn zulk wanbeheer te voorkomen! De bruine broeder moet daarvan alweer de lasten dragen.

Hooge posten worden jaarlijks afgeschreven, en goederen van aanzienlijke waarden voor spotprijzen als „onbruikbaar" verkocht. De voeding, kleeding en bewapening van den soldaat en van allen

die Rijksgoederen moeten gebruiken, zijn aldus minder goed, dan zij voor het uitgegeven geld zouden kunnen en moeten zijn. Door het door dik en dun bevoordeelen van de Europeesche industrieelen, wordt de ontwikkeling eener koloniale Industrie kunstmatig tegengewerkt, die de loonen der ambachtslieden zou verbeteren en aan vele Indo's en bekwame Inlanders een behoorlijk bestaan zou kunnen bezorgen.

De drainage van onzen Oost-Indischen Archipel, die als een kanker knaagt aan de economische ontwikkeling, en wel leiden moet tot verarming en ellende, zon op deze en door andere middelen althans eenigszins worden tegengegaan. Het ware een éérste stap in de goede richting. om op alle mogelijke wijzen de evolutie van Indië te bevorderen,

Zoolang echter de belangen van het Moederland in de éérste plaats worden behartigd, zoolang men onze Koloniën vooral wil gebruiken om een ruimen afzet te vinden van *Nederlandsche* jongelieden en *Nederlandsche* kapitalen, is op een werken in die richting niet te hopen.

Doch waarop wèl moet worden aangedrongen en wat men het recht heeft te eischen, is dit: Wanneer men door tusschenkomst der Regeering onze koloniën goederen verschaft ten laste der Indische belasting-betalers, dat alsdan afdoende waarborgen worden genomen, om Indië in ruil voor zijne penningen *„waar te geven* voor zijn *geld"*, wat volgens bovenstaande bewijzen — eenige uit velen — tot heden nog *niet* het geval is.

PRINCENHAGE.

H. H. VAN KOL.

Over het Maleisch en het Hollandsch en over de Hollandsche beweging in Indië.

Het is opvallend — betreurenswaardig volgens sommigen — hoeveel Maleische woorden de *totok* zich in betrekkelijk korten tijd eigen maakt, zóó eigen, dat hij die vaak ook gebruikt, waar hem evengoede Hollandsche ten dienste staan, of voor het grijpen zijn. Bij de meesten is dit zeker een aanwendsel, waartegen niet veel meer te doen zal zijn dan tegen andere hebbelijkheden. Als statisticus wijs ik dan ook zelfs de bijgedachte aan een bescheiden waarschuwing af: een ieder is verantwoordelijk voor zijn eigen spreken.

Aan die woorden vinden we na korten tijd niets bijzonders meer. We gebruiken ze en daarmee uit: *familiarity breeds contempt* — ook op taalgebied. Toch zijn ze bij nadere d. i. linguistische kennismaking wel interessant om meer dan ééne reden: interressant als zooveel illustraties van de uiterlijke geschiedenis, interessant ook als bijdragen tot de kennis van de cultuurhistorie van de *Orang di bawah angin*. Bovendien geven zij den kolonialen mensch menig kijkje op taalgebieden, die hij anders niet licht betreden zal.

Tengevolge van de lotswisselingen dezer gewesten in den loop der tijden en van de invloeden, waaronder ze korter of langer geweest zijn, heeft de polynesische *lingua franca*, die we in ons verkeer met den inlander niet missen kunnen, zoo langzamerhand het karakter aangenomen, van een bonte staalkaart van allerlei talen: Indo-Germaansch, Semitisch en Indonesisch — om het woord van den heer Gerth van Wijk te gebruiken. Het laatste natuurlijk als overheerschend element. De Hindoe kwam, de Arabier, de Chinees, de Portugees, de Hollander en, zooals van zelf haast spreekt John Bull ook, en allen verrijkten zij den taalschat van het volk, waarmee zij in aanraking kwamen, door de

invoering van nieuwe woorden tegelijk met de nieuwe begrippen. Daarbij komt nog, dat de invloed van de Hindoes heel lang bleef nawerken, door de scholen en dat de Maleier.. vooral de beschaafdere of hooggeplaatste gaarne zijne taal opsmukt met Arabisch, de taal van zijn heilig land. Hebben wij zoo'n goede verontschuldiging als wij ons vergrijpen aan het Fransch of . . . . Maleisch?

Zal menigeen al groote oogen opzetten, als hij hoort, dat bijv. *klapper*, *negerij* of *kamp* geen zuiver Hollandsche woorden zijn, nog vreemder zal hij staan kijken, als men hem verteld, dat hij zonder het te weten zoo'n veelzijdig taalbeoefender is geweest, dat hij wat aan Sanskrit heeft gedaan, aan Arabisch, aan Javaansch, zelfs aan Perzisch en Chineesch, aan Portugeesch en nog veel meer. Hij verbeelde zich niets anders gesproken te hebben als Indisch Hollandsch!

De Indische onderwijzer, die behalve de zooveel gravenhuizen, oorlogen en vredes met de daarbij hoorende jaartallen — een van buiten geleerd en gedachteloos opgedreund lesje, dat men geschiedenis gelieft te noemen — ook nog iets van de geschiedenis van onzen archipel daarbij moet geven, kan die woorden met voordeel gebruiken als aanknoopingspunten voor wat hij zal behandelen. Want hier heeft hij gegevens, hier heeft hij vasten grond onder de voeten, hier spreekt hij tot het innigste wezen van zijn jongens, want hij grijpt in en uit hun volste zieleleven. Is er sprekender geschiedenis, sprekender getuigenis van het verleden, van juist dat, wat in de taal zijne sporen heeft nagelaten als zoovele gedenkteekenen, ieder woord een *monumentum aere perennius*? Maar waar men zelfs weinig of geen gebruik maakt van de andere historische overblijfsels, die in de musea zijn opgestapeld, zal men nog wel veel minder het geschiedenis-onderwijs beginnen met een taalles. Een museum is immers een... *goedang!*

Tijdens onze eerste komst alhier was de Maleische taal de meest verbreide van den Archipel, zooals ze nog altijd het Volapuk is van de Oost. Geen wonder dus dat de meeste Oostersche woorden, die we zoo ieder oogenblik noodig hebben om ons eens, erg juist in 't Hollandsch uit te drukken, ontleend zijn, aan het Maleisch natuurlijk, vooral die, welke dienen tot aanduiding van echt Indische begrippen. Alleen een verstokt purist kan daarover vallen en er is zelfs reden om er dankbaar voor te zijn, dat onze taal op die manier alweer wat rijker is geworden. Want als we „den gordel van smaragd" ook nog niet door eigen aanschouwing

kennen, ook dan hebben we reeds een kleinen voorraad Maleisch in ons taal-ik opgenomen. We praten en lezen van *moesson*, *bakkeleiea*, *kras*, *amper*, *soebatten* (sedert de 2e helft der 17e eeuw), *rotting*, *gutta percha* (misschien als Latinisten denkend aan *gutta*), *prauw*, *bamboe* (eigenlijk Hindostaansch) *baadje* (niet van *baai!*) *kakatoe*, *gladakker*, *pisang* (door van Deijssel in zijne Opstellen gebruikt) *orang* (een vervelende *orang*), *kaaiman*, *krandjang* (zelf in Hollandsche rekenboekjes!) *brani*, *sago*, *sambal*, *tali*, *kapok*, *sarong*, *kris*, etc.

Als we zoo kersversch komende uit 't „aloud vergrijsd Euroop" ons plotseling neergezet vinden te midden van een geheel nieuwe en vreemde omgeving, hoe kunnen we anders dan dingen — om het zoo eens uit te drukken — bij de waren, d. i. den uit het Conventie-Maleisch genomen naam noemen? Zoo gebruiken we Maleische namen voor titels, ambachten en bedieningen, als: *patih*, *djaksa*, *radjah*, *demang*, *hadji*, *lenganan*, *spen*, *kokkie*, *baboe*, *kebon* en de oneindig veel *toekans*.

Voor dieren als: *tjitjak*, *beo*, *orang-oetan*, *kalong*, *larong*, *andjing tanah*, *tjeroeroet*;

Voor planten, bloemen en vruchten als: *atap*, *bibit*, *sirih*, *kapok*, *katjang*, *djagong*, *pisang*, *doerian*, *doekoe*, *ramboetan*, *djeroek*;

Spijzen en toespijzen als: *sambal*, *dendeng*, *sajoer*, *atjar*, *roedjak*, *ketoepat*; munten, maten en gewichten: *gobang*, *stali*, *thail*, *bahoe*, *takker*, *gantang*, *pikoel*, *kojang*, *kati*, *htkat*;

Kleedingstukken: *koetang*, *saroeng*, *kabaja*, *oedit*, *slendang*; werktuigen: *arit*, *balioeng*, *gollok*, *patjol*, *pagerschaar*;

Huisraad: *palang pintoe*, *sapoe lidi*, *gendih*, *tempajan*.

Deze en dergelijke woorden zal men niet makkelijk door even *mundgerechte* Hollandsche kunnen vervangen, ja niet eens eene andere rubriek, waarbij een equivalent uit de moedertaal wèl te vinden ware, alleen omdat we nu eenmaal in de Oost zijn en meenen 's lands eer het best te kunnen verwerven, door 's lands wijs te volgen, vooral in den tijd als we de traditioneele pikol rijst nog niet op hebben. Mr. Piepers geeft in *De Gids* van 1876 een lijstje van zulke woorden, die men wel niet van den Maleier had hoeven te leenen. Dat lijstje is nog niet volledig en had kunnen uitgebreid worden bijv. met werkwoorden als: *djadièn*, *tjampoeren*, *boengkoesen*, *toctoepen*, *saringen*, *tjappen*, *adoeken*, *tjintjangen*, hoewel er weer andere in gebruik zijn, die men moeilijker kan missen ter aanduiding van beteekenisschakeeringen.

zooals o. a. *pidjitten*, *batikken*, *mandiën*, *keboeten*, *sirammen*, *tandakken*, *nontonnen*, dan wel *warong*, *kris*, *klewang*, *kampong*, *kalamboe*, *pedati*, enz.

Maar ook zijn er onder die Oosterlingen in onze dagelijksche spreektaal heel wat, die we alleen voor de locale kleur, geloof ik, gebruiken en daar we best buiten konden.

Waarom heeft *paitje* even veel recht als *bittertje*, *obat* als *medicijn*, *boeboer* als *pap*, *kali* als *rivier*, *orang* als *kerel*, *kwee-kwee* als *gebak*, *barang* als *goed*, *pedas* als *heet*, *bengkok* als *krom*, *roegi* als *scha*, *maloe* als *verlegen*, *tingka* als *kuur*, *binatang* als *beest?*

Sommige dier woorden mogen zich in eene bijzondere gunst verheugen bij de spraakmakende gemeente! *Soesah*, *gladakker*, *pinter*, *perkara* en *brani*, *sobat* — al of niet *kras* — *kassian*, *khabar*, *pikeren* en *adat* en *akal*; andere weer — *habent sua fata verba* — raken in het vergeetboek of worden uiterst zelden gehoord als: *tali-api*, *kaalkop* (= *kakap*) en zoo schijnt ook *kipas* wat in rang gedaald te zijn, als wij ten minste J. de G. H. moeten gelooven, waar hij (?) zegt dat omstreeks '76 niemand ooit van *waaier* sprak.

Hoe sterk deze trek naar 't verbodene is, blijkt het best daaruit, dat we die vreemdelingen ook al vinden, waar zij 't allerminst konden verwacht worden: in de diepste diepte, in het innigste weefsel van ons taalkundig ik: de taal der gemoedsaandoeningen. Zelfs die taal, de eenigste aangegroeide, is niet zuiver meer wat zij was en zoo vindt zich in zekeren zin Horatius gelogenstraft met zijn:

Coelum non animum mutant qui trans mare currunt. Au! roepen we niet meer of *ai!* maar *adoe!* Met *Soedah!* drukken we alles uit van af berusting, tot en met het laatste stadium van ongeduld; *kassian* gebruiken we minstens éénmaal per dag; *ajo* is veel gebruikelijker dan *toe!* of *vooruit!;* voor ongeloovige verbazing is *massa!* het juiste woord; en *tjobah! betoel!* en *slamat!* komen ons uiterst natuurlijk voor in velerlei omstandigheden. Is 't niet *terlaloe?*

Gemakkelijk is 't inderdaad, dat voor het ééne woord rijst het Maleisch er vier heeft: *padi*, *gaba*, *bras*, *nassi*. Een aanwinst voor fijngevoelige ooren ook, dat het Maleische *ringit* een mededinger is van het platte *slang-* woord *rijkspop*, dat ook wel eens uit lieve damesmondjes valt als het muisje uit dien van de mooie heks waarmee Faust danste op den Blocksberg-Sabbath.

In de laatste vijf en twintig jaar schijnt er nog al wat veranderd te zijn in de dagelijksche omgangstaal, ten minste als we uitgaan van het opstel: *Een Tjerita over Hollandsch en Maleisch.* (*Gids III 1876*).

Dat er bijv. op een bezoek midden in het gesprek op eens door een der heeren *api* geroepen wordt, zal nu niet meer voorkomen: de (*tali*) *api*-jongen behoort tot het verleden. Onze bedienden zijn behoorlijk — of onbehoorlijk al naar men het nemen wil, voorzien van Zweedsche lucifers, die maar niet opraken, terwijl de onze op schrikbarende wijze verminderen.

Het woord *tawar* heeft aanleiding gegeven tot de veel gebruikte spreekwijze: *boleh tawar* (= man kann's probieren!)

Thans hoort men wél van *zuur* naast *adjar* en zooals ik reeds opmerkte ook van *waaier* naast *kipas*.

De opmerking in datzelfde opstel, dat men moeielijk Fransch spreekt zonder er Maleische woorden door heen te gooien, als men eenmaal aan het Maleisch gewend is, wordt op eigenaardige wijze geïllustreerd voor wat ik een Fransch sprekend muziekonderwijzer tot een van zijn leerlingen hoorde zeggen: *Jouez moi ca un peu plus* **plan-plan!** [1])

In '76 schijnt men nog gesproken te hebben van *boekentrommels*, waar wij nu haast uitsluitend *leestrommel* zeggen. Of ze — dit tusschen haakjes — zoo'n zegen voor Indië is als Mr. van Deventer het wil doen voorkomen, is zeer te betwijfelen. Het loopt gewoonlijk af, met even de plaatjes kijken en hier en daar eens een brokje lezen, maar tot gezette en degelijke lectuur komen deze trommelaars zeer zelden.

Waar men in '76 onderscheidde *inlandsche* en *europeesche* meubelen, is dit thans weer anders geworden. Zoo men al spreekt van *inlandsche* meubelen, bedoelt men daarmee voornamelijk stoelen, banken en tafeltjes door inlanders op primitieve wijze van kistenhout in elkaar gezet. De *toekan kajoe's* komen daarmee aan de deur en raken ze nog al eens kwijt aan dames die op goedkoope wijze aan een bekleed ameublement stijl Kromo de zooveelste, willen komen. Die bekleeden ze dan zelf of ze laten het doen door inlanders, die werken of gewerkt hebben, bij een der groote firma's. De door Chineezen gemaakte meubelen beginnen nu zelfs in Europa al een goeden naam te krijgen — heel wat anders dus

[1]) Hieruit is misschien ook te verklaren het schetsenderwijze gebruikte *belonz-encore* voor nog niet.

dan Bas Veth de Hollandsche menschen op de mouw heeft willen spelden.

Nog altijd spreekt men van *jongens* en *meiden*, maar het laatste woord heeft ook dikwijls de hetairische bijbeteekenis van „inlandsche bijzit".

In '76 was men nog in de goeie dagen van het *pockoel-boem*, 's morgens om vijf uur, 's avonds om acht — vooral 's avonds om acht uur, de heerlijke gelegenheid voor de receptie — menschen om ongegêneerd het horloge te voorschijn te halen en plichtmatig gelijk te zetten, want we zijn menschen van de klok in den Oost. Reeds zijn door den couplet-zanger van Meurs pogingen gedaan, om het geliefde en dikwijls zoo gewenschte schot weer ingevoerd te krijgen, de eenigste tred van den tijd, die de meesten onzer hier in de „geluidlooze stilte" nog vernemen. De zaal brulde van geestdrift en daverde van de toejuichingen, maar de Regeering moet bezuinigen en heeft haar kruit voor zulke weelde reeds verschoten.

Leege praat heb ik nooit anders hooren noemen dan *omong-kossong* ook in onze Hollandsche gesprekken — niet *bitjara-kossong*. En te Soerabaja heeten de huurrijtuigen *kossongs*. Thans heeft men te Batavia ook — behalve de zoo poëtisch door Aug. de Wit beschreven *dos à dos* (*sado's* en *doos*) — leeg rondrijdende tentwagens: *ebro's* en *ropo's*, genoemd naar de afkortingsletters der verhuurmaatschappijen: E(erste) B(ataviaasche) R(ijtuig) O(nderneming) en R(ijtuig) O(nderneming) P(etodjo) O(edik). Nieuw is ook ten gevolge van de voltooing der spoorlijn Batavia-Soerabaja het *staatslogeergebouw* te Maos.

Tegenover residenten begint men zich familiaarder te gevoelen, dan die hoogwaardigheidsbekleeders misschien lief is, zoo vindt men zelfs in kranten deze heeren aangeduid met den naam van *rees* — secretarissen met dien van *sik*: het laatste trouwens ook Hollandsch.

Uit de lectuur en de spreektaal van den dag is het te zijner tijd zoo bekende *klimaat schieten* zoo goed als verdwenen — in '75 nog in volle kracht (*Gids 1875 III p. 428.*)

In deze zelfde verhandeling geeft Mr. Piepers op als opgenomen in het Hollandsch van Nederland o.a. *habbes*, *koffo*, *barring*, *krap*, *zonnehout*, *kajatehout* en *fesiken*. Ik geloof niet, dat er veel echte of Indische Hollanders zijn, die weten wat deze woorden beteekenen al worden ze ook op een lijn gesteld met *soebatten*, *rotting*, *prauw* enz.

Behalve dat men nog altijd spreekt van *boomklerken* is er thans het woord *boomzaken* bijgekomen — men zie de advertenties.

De *tuinjongen* schijnt weer herdoopt te zijn in zijn moedertaal, ik geloof, ten minste, dan men oneindig vaker zegt *kebon* dan *tuinjongen*.

Ondanks de *tiffin-room* in de stad schijnt het door Mr. P. vermelde *tiften* toch niet er boven op te kunnen komen; van „dikwijls gebruikt" is het bij lange na nog niet algemeen. Ook spreekt men minstens even dikwijls van *avondtafel* als van *Europeesche* dito — wel hoort men vaak van *Europeesch eten*.

Of ooit *inlandsch kind* gebruikt wordt als de benaming voor een persoon uit de vermenging van Kaukasisch met eenig ander ras gesproten (p. 451), moet ten zeerste betwijfeld worden. Voor de personen die ik er naar gevraagd heb, was *inlandsch kind* eenvoudig niets meer dan het zegt n.l, een kind van inlanders. Wel heb ik een in Indië geboren blanke hooren zeggen: „Ik ben een Indisch kind" maar de door Mr. P. bedoelde menschen worden door de bank aangeduid met de ietwat minachtende en als beleedigend gevoelde benamingen *sinjo* en *nonna* of collectief *Indo's*. Aan dit laatste is trouweus ook wel een luchtje van pursang uit de hoogte zijn, zoodat men dien naam liever vermijden moet en beter doet te spreken van *Indiërs*. Daartegen zal niemand bezwaar maken en de hier geborenen noemen zich bij voorkeur zelf zoo — men denke aan hun leus: „Indië voor de Indiërs." Wat Mr. P. verder opgeeft: *afstammelingen van Europeanen* of *met Europeanen gelijkgestelden* is staatsblad — en dus in zekeren zin géén taal.

Of eene maagd nóg *potje* genoemd wordt, weet ik niet, wel hoort men hiervoor het Maleische *prawan*.

Mr. P. maakt de zeer juiste opmerking, dat men in Indië langzamerhand aan verscheidene daar alleen gebruikelijke termen zóó gewoon raakt, dat men inderdaad meent ze reeds in Nederland te hebben gekend. Omgekeerd echter kan het ook gebeuren, dat men hier uitdrukkingen leert kennen, die men beslist voor Indisch Hollandsch houdt en die toch achter af gezien, ook in Nederland gebruikelijk zijn. Zoo heb ik het in Indië dagelijks haast gehoorde *een boom opzetten* bijna acht jaar lang voor een hier gemaakt gezegde versleten, tot het boek van Dr. Stoett over de Nederlandsche spreekwoorden en spreekwijzen mij uit den droom hielp.

Eveneens ging het mij met *een Engelschen brief schrijven* voor *een dutje doen*. Nog wil ik hier even vermelden, dat op een der

bijzondere scholen alhier de uitdrukking *in aanmerking komen willen* gebruikt wordt, voor opgemerkt willen worden.

„Wie zegt dat?" — Antwoord: *de Chineesche kerk*, hoorde men omstreeks '75 dagelijks. Bij ondervinding weet ik, dat zelfs taalleeraren, die jaren al in Indië doorbrachten, die uitdrukking niet kenden.

Men zou zoo denken dat de bijna zonder uitzondering in het Maleisch grootgebrachte Indische kinderen een massa woorden uit die taal in hun *slang* moesten opnemen. Dit is echter niet het geval. Wel hebben ze Maleische plaagnamen die dikwijls zeer raak zijn — voor hun onderwijzers — en gebruiken ze ook ter sluiks Maleische namen voor dingen en toespelingen, die de tôtôk-meester niet mag weten. Overigens is er niet veel Maleisch in hun schooltaal. Als ze van de lagere school op de H. B. S. komen, beginnen ze als *nieuwelingen* mee te tellen, maar ze worden pas voor vol aangezien als ze na *door de straat van Gibraltar* gegaan, d. i, op onbarmhartige wijze door de spitsroe gejaagd te zijn op een afgelegen plek, den *ouwelingsrang* en daarmee het recht op *négeren* en *doppen* verkregen hebben. Dan ook mogen zij den stormband van hun *dop* dwars over hun pet héén dragen. Dat boeken, en zelfs potlooden en *stief* (= gomelastiek) in de klasse *gezet* worden en dat er bij feestelijke gelegenheden zwarte jas *gebruikt* wordt, spreekt haast van zelf, eveneens dat vuurwerk *gespannen* wordt. Immers in 't Maleisch is het *taroh*, *pakeh* en *passang* schering en inslag. Ofschoon de echt Indische jongen nog altijd zijn „toebak drinkt", noemt hij het *smoken*, en hij is dan ook overgelukkig, als hij op de surveillance een leeraar treft, die niet *razend* wordt, als hij hier of daar wat blauwe rook de lucht ziet ingaan. Onder een *strootje* (ook cigaretten daaronder begrepen!) gaat het veel beter als hij zijn *bullen* nog eens even na moet kijken of jaartallen of formules *uit kop te leeren heeft.*

Immers hij kan niet altijd rekenen op *voorkaaien* (= voorzeggen), en *snijen* (= een slechte beurt maken) is drommelsch onaangenaam, want dan moet je des te meer *blokken*, om je cijfer weer *op te halen.*

Hoe sommigen altijd *rijen* (= een goede beurt maken) en nooit *bepekt* (= betrapt) worden als ze *tikken* of *over-Chineezen* (= afschrijven) is zelfs voor Argus-oogige leeraren een ondoorgrondelijk raadsel.

Geurbokken kan de hoogere burger niet goed uitstaan. Ze loopen dan ook dikwijls gevaar om uitgenoodigd te worden tot *kloppen* (= vechten) met of zonder *ganda* (= hulp). Wie *branie* genoeg is, om in de klas *kabaal* of *lol* te *trappen* is in de oogen van de andere *lui* een held vooral als er *uitkaaien* op volgt. Het gelukkigst is onze leergrage jongeling als het Zaterdag één uur is, of als er een „vrij lesuur" wordt gegeven; maar in den zevenden hemel, waar men blind mag zijn voor leeraren en andere gewone stervelingen, wanneer hij in den vooravond mag wandelen met zijn *flem* (= „vlam").

* * *

Zoo gemakkelijk het Maleisch is voor óns in onzen dagelijkschen omgang met den inlander en de stijfkoppige — of slimme? — vreemdelingen, die zich Oost-Indisch doof houden, zoodra men hun in het Hollandsch aanspreekt, zoo verderfelijk is het voor de hier geborenen, onverschillig of zij blanke of minder blanke ouders hebben.

„Als het gros der kinderen op zesjarigen leeftijd op school komt zijn zij, wat hun geestelijke ontwikkeling betreft, bij lange niet geschikt om met vrucht van het onderwijs, zooals dat in de lagere school gegeven wordt, te profiteeren.

„Zij spreken noch verstaan voldoende de Hollandsche taal en zijn ook niet in staat er gedurende de schooljaren zooveel van te leeren, dat de onderwijzer op behoorlijke wijze kan voortwerken."

Dit is gezegd door een Indisch onderwijzer-kinderschrijver ten aanhoore van de algemeene vergadering van het N. I. O. G.

Het kwaad is begonnen toen de eerste Hollander zijn eerste huishoudster nam, het kwaad duurt nog altijd voort en is nu misschien onuitroeibaar, tot maatschappelijk nadeel van honderden en duizenden.

Zoo veel talen een mensch spreekt, zooveel maal is hij mensch.

Een ieder heeft dat wel eens tot zijn vóór- of nadeel ondervonden. Maar het is even waar, dat, zooals iemand zijn taal is, zoo is hij — maatschappelijk gesproken. Immers onze individualiteit, onze beschaving, onze kennis, onze aanleg, geheel onze geestelijke persoonlijkheid wordt beoordeeld naar de taal die we spreken of schrijven.

Een platte uitspraak, foutieve zinswendingen, een onlogische gedachtengang, een verkeerd gespeld woord zelfs, dat alles pleit

tegen ons en kan onze bevordering in den weg staan of eene sollicitatie doen mislukken. Een goed gestelde brief is een even machtige aanbeveling, als een flink en open vóórkomen. Wie zijn taal goed kent, is drie kwart klaar voor de maatschappij in vele gevallen — vooral in een hier en daar intellectueel schaars bezette kolonie, waar op een gegeven oogenblik éénoog koning der blinden moet worden en de bureaucratie nog oppermachtig is.

Iedereen weet, dat de Indische jongens die aanbeveling gewoonlijk niet kunnen doen gelden, soms zelfs niet na vijf of meer campagnejaren aan de H. B. S., beloond met het lang begeerde eind-diploma. Er zijn moeielijkheden, die ze nu eenmaal niet overwinnen kunnen. Om te beginnen kan men bij velen reeds dadelijk merken — of ze diep in Kemajoran wonen of aan den omtrek van het Koningsplein, maakt weinig verschil — welke moedertaal zij van hun baboe leerden; de Maleische cadence of den Javaanschen stoottoon hoort men door hun Hollandsch heenklinken, afgezien nog van de onhollandsche uitspraak van sommige klinkers als bijv. *ui* en korte *u* en van de welbekende g-moeielijkheid. Hoe dikwijls heeft de taalleeraar in de eerste klasse zich niet te ergeren aan *hoede* (= goede), *hod* (= god), *geen en weer* (neergeschreven zelfs door een candidaat voor Alkmaar), *beheven* (= begeven), *cheven* (= gegeven), *handeheid* (= handigheid), en het te Batavia onder de hoogere burgers van haast alle studiejaren in zwang zijnde *mehanica?* Hoe weinig het taalgehoor bij sommige ontwikkeld is blijkt uit het feit, dat iemand, die *van der Heyden* heette, eens van een vader van een schoolkind een briefje ontving gericht aan den heer *van Derden!* Zoo hoort men van het Bataviaansch tooneel o.a. *lus'* zuiver als het Engelsche *lust*.

Dan de woordenkennis en het idioom!

Het is gebeurd, dat een vijfde-klasse-geleerde het woord *miskennen* niet begreep, dat er in het derde jaar waren, die vlotweg spraken van *hij verbeeldde* .... van *rijtuig op nahouden*, van *de menschen keken* (ons) *aan;* typisch ook zijn de vrij algemeene *ik heb niet's* en *hij heeft* (er) *vijf's*, alsmede de in stilte gefluisterde waarschuwing: *hij verneukt, seg*, wanneer de leeraar een der leerlingen een beetje in het ootje neemt. Op het onnederlandsche gebruik der Maleische *passe-partout's:* zetten, spannen en gebruiken heb ik reeds gewezen. De Nederlandsche leeraren zouden dit zondenregister mogelijk wel tot in het oneindige kunnen voortzetten. Ik wil alleen nog maar een staaltje geven van taalachterlijkheid

om dat te laten dienen als afschrikwekkend voorbeeld voor allen, die maar niet inzien willen, dat het zoo erg is, als men zijn kinderen de baboe geeft, tot eerste taalonderwijzeres. Uit den mond van een gepromoveerd akademie-burger hoorde ik o.a. eens: „Ja, ze schreewden natuurlijk merg en been".

Wat wij op de H.B.S. krijgen is in zekeren zin nog de bloem — wat daarbuiten gehouden wordt verkeert in veel ongunstiger omstandigheden en voor die arme stakkers zal het er misschien niet beter op worden nu de Hollandsche beweging zoo toeneemt onder de inlanders, ik bedoel, nu er op veel plaatsen Hollandsche cursussen worden opgericht voor de inlanders. Immers nu zal de mededinging van het inlandsche element den minderen Indiër nog meer op eigen terrein benaderen, nu moet hij de noodige wils- en werkkracht hebben om zich beter voor te bereiden tot den strijd; zijn taal moet nu meer dan ooit zijn wapen worden. Daarvoor moet zijn tong losser, zijn hand vaardiger, zijn woordenvoorraad grooter worden; hij zal zijn gehoor fijner moeten ontwikkelen en zijn begrip toespitsen op allerlei finesses; want het zou best kunnen zijn, dat de Inlander, die zijn moedertaal zeker grondiger kent dan hij, hem van huis uit al de baas was, te meer daar de inlander alleen heeft aan te leeren en niets heeft áf te leeren, terwijl bovendien de inlander pas begint met het Hollandsch als hij al een zekeren trap van taalontwikkeling heeft bereikt.

De vraag is, wat kan gedaan worden om den Indischen jongen hier de behulpzame hand te reiken?

Hervormt de school van onderen op! is er gezegd, zorgt eerst voor een goeden grondslag en bouwt daarop verder voort.

Een uitstekend middel zeker, als het uitvoerbaar was, maar we zullen altijd in dezelfde vizienzen cirkel blijven ronddraaien, omdat het eerste onderwijs steeds aldaar weer uitgaat van een erfelijk behept geslacht: men kan de indischen moeder niet op een gegeven oogenblik zoo maar in eens omscheppen in een goed Hollandsch sprekende opvoedster. Van de school kan die hervorming niet uitgaan, als het huisgezin niet eerst hervormd en tot norm is teruggebracht. Integendeel: zelfs de Indische onderwijzer klaagt er over, dat de goede Hollanders op de Indische scholen achteruit gaan, en de onderwijzer niet alléén. Ook ouders merken dat, soms zelfs al heel gauw.

Toch kan er misschien wel *iets* gedaan worden, als men maar eerst eens begint met tijd uit te winnen om het Nederlandsch te

maken tot het vak bij uitnemendheid door bijv. wat minder te doen aan die vervloekte jaartallen, aan het verstompende van buiten leeren van rivieren, steden, bergen, kapen, spoor- en postwegen en aan het traditioneele programma-Fransch, waarmee de leeraren in die taal niet eens zoo erg blij schijnen te zijn. Gelukkig komen er protesten in dag- en vakbladen, ook al in Holland, protesten, die dubbel gelden voor Indië, dat alleen met Fransche kappers te maken heeft en boeken en illustraties *pour les messieurs*. Met genoegen zal dan ook door velen het jongste protest begroet zijn tegen die taal door drie onderwijzers geteekend in *Het Onderwijs*.

Hier ligt een mooi arbeidsveld open voor de Vereeniging, die eigenlijk de ziel moest zijn van de Hollandsche beweging in Indië, en die nu nog niet veel meer is dan een doode commissie — na God weet hoeveel maanden. Ik bedoel: het Algemeen Nederlandsch Verbond.

Eerst heeft het zich het gras voor de voeten laten wegmaaien door de onderwijzers, die thans al op vele plaatsen Hollandsche cursussen hebben opgericht. Zij gaf echter geen teeken van leven. Zal dat nu verder zoo blijven? Waarom moest men ook hier weer den in Indië algemeen gebruikelijken weg opgaan, waar het gewoonlijk toch al de klieken van hoogstbezoldigden zijn, die alleen de lakens mogen uitgeven? Waarom mocht een litterator met een Nederlandsche reputatie als Dr. Charles van Deventer door zijn naam niet wat luister bijzetten aan een taalkundige vereeniging van haast niets dan fijne buurtbewoners? Waarom een Indischen jongen met de snijdige en snedige pen van O. Knaap buiten den kring gehouden? Is er dan maar één aristocratie in Indië, de koloniale aristocratie van geldzak en receptie-apekool?

Ook hebben we in Indië Doctoren in de Nederlandsche letteren en gediplomeerde leeraren in de Nederlandsche taal van min of meer vooruitstrevende richting, maar, helaas, ook die stumpers zijn niet hoog genoeg gesalariëerd om geacht te kunnen worden, verstand te hebben van — en hart voor de moedertaal! *Odi profanum vulgus et arceo*, zegt de Commissie en laat zich onderwijl aan den anderen kant van haar arbeidsveld het gras voor de voeten wegmaaien door den Indischen Bond, die op initiatief van Dr. Sloos thans ook al bezig is Hollandsche cursussen op te richten voor hier geborenen.

Dat men de paarden, die de haver verdienen ook in Indië

schraler bedeelt in hun voedsel, dan waar ze recht op hebben, is daarom nog geen reden om hun ook nog een schop te geven bovendien.

Wanneer eenmaal deze taalbeweging veld gewonnen heeft en mooie uitkomsten oplevert, dan zijn het de nederige werkers geweest, die dat tot stand moesten brengen en niet de groote heeren, dan zijn het weer de kleintjes geweest, die pas in aanmerking mogen komen als er bezuinigd moet worden aan den verkeerden kant of ingeteekend zonder pressie — maar met bus of lijst onder je neus — voor koninklijk geschenk of huldeblijk.

Nog op een ander punt kan het Algemeen Nederlandsch Verbond nuttig werkzaam zijn.

Dat het vak Nederlandsch niet, neen lang niet is wat het zijn moest, daarvan is grootendeels het Maleisch de schuld, juist omdat het laatste zoo dood gemakkelijk is. Reeds Busken Huet heeft daarop gewezen. Als grondtaal leeren de meeste kinderen nu een taal met één vorm voor enkel- en meervoud, een taal zonder tijdsuitgangen zonder wijze-aanduiding en zonder personen, zonder lidwoorden, zonder verbuiging en zonder grammatische geslachtsonderscheiding, zonder onpersoonlijke en met minder wederkeerige werkwoorden, met weinig inversies, met een woordschikking, meer lijkende op de Fransche of Engelsche dan op de Hollandsche, en met een zeer eenvoudige klemlegging.

Dat alles is *bred in the bone* en alleen een hoogst enkele maal gaat het geheel uit het vleesch. Dat is de eerste oorzaak, dat is de nog altijd werkende oorzaak, waarbij natuurlijk nog andere nadeelige invloeden komen.

Neen, zeggen de sporadisch in Indië verspreide Kollewijnsche totoks — niet het Maleisch, maar de Vries en te Winkel, de spelling daar zit het hem in en — consequent als altijd — beweren zij van den anderen kant, dat taal met spelling niets te maken heeft. Toch wordt de goedgeloovige gemeente wijsgemaakt, dat de ijverige, naar hooger strevende inlander zeer goed voelt dat de praktische moeielijkheid van onze schrijftaal één der groote bezwaren is om zich om onze taal eigen te maken, en dus in ons geestesleven deel te gaan nemen. Och die regels: onze taal is toch al moeielijk en dan verergert men de moeielijkheid door het vasthouden aan dingen die er niet zijn.

Maar in Engelsch-Indië dan? Daar schijnen geen ijverige vooruitstrevende inlanders te zijn, anders hadden ze al lang het juk

afgeschud van een land met een spelling die tot de onmogelijkste van de wereld behoort En daar zijn toch inlanders, die studeeren, die de hoogeschool bezoeken en promoveeren.

De spelling de bron van alle kwaad — het Kollewijnsch de *panacea* die alle kwaad geneest en, let wel, aanbevolen wordt door professor zus en professor zoo, dat liedje hebben we nu al uit den treuren gehoord. De spelling oorzaak van het onnederlandsche Nederlandsch van de lagere school, dat is weer eens iets nieuws. Waarom dan ook niet de spelling de oorzaak van alle pedantisme, verwaandheid, overdeftigheid, stadhuisgrootdoenerij in het moederland - de spelling, die met taal niets te maken? Het is zoo makkelijk een stok te vinden om een hond te slaan, vooral zoon'n stommen hond, maar als er dan ontaalkundige taal- en slechte leesboekjes in gebruik zijn, waarom maakt men dan geen betere? Die zullen beter zijn in elke spelling. Ligt hier geen schoon arbeidsveld open voor het Algemeen Nederlandsch Verbond? Kan het hier niet eens het initiatief nemen? De bestaande spelling is geen bezwaar. Dat bewijzen de honderdduizenden „Sjienezen" — rare Chineezen niet waar? — die onttogen moeten worden aan den invloed van het Engelsch, met zijne duizendmaal onlogischer spelling. Het kan en mag niet ontkend worden, dat er wat goeds schuilt in de Kollewijnsche beweging, dat er niet genoeg gewezen kan worden op natuur en waarheid, op de frischheid en rijkdom van de levende taal, maar aan den anderen kant moet niet vergeten worden, dat het „Hollandsch" daarom nog geen Nederlandsch is, met het uitsluitend en tyrannieke recht om te beslissen, wat goed is en wat niet. Ook niet, dat het scheepje dat de Kollewijners in de Nederlandsche haven willen binnenloodsen onder de vlag Individualiteit, misschien niet veel meer zal zijn dan een modderschuit. Ik bedoel het beginsel: schrijf zooals ge spreekt.

Onder deze leus zullen we krijgen het principe dat wat de moeite waard is om gezegd te worden, ook reeds de eer verdient zich te zien neergeschreven, zelfs dan wanneer het niet te doen is om een natuurgetrouwe nabootsing van de spreektaal. Sedert eenigen tijd begint dan ook het voluit g. v. d. op onrustbarende wijze toe te nemen in allerlei gedrukte dingen, die de wereld worden ingestuurd en dat niet alleen in den „oorspronkelijken" roman van de jongeren, maar ook in de in Indië een ieder onder de oogen komende courant. Zoo heeft een gepromoveerd leeraar in het Nederlandsch het niet beneden zich geacht

om in het Kollewijnsch — eens flinkweg mee te doen aan deze nationale hulde aan onzen nationaalsten god — naast de jenever, in een ook door jongens gelezen dagblad.

Onder deze leus wordt het onbeduidend subjectieve gewaarmerkt als het echt individueele ten troon verheven — met verwaarloozing van de kalme, klare weldadige objectiviteit, de klassieke oeconomie van het sobere en voldragen proza. Bij wijze van schertsende terechtwijzing is dan ook reeds het proza van Dr. Buitenrust Hettema door prof. van Hamel als „buitenrustig" of liever onrustig gekenschetst.

Waar nu de heethoofdige Kollewijners in zelfverblindenden proselietenijver buiten de schreef gaan van het Algemeene Nederlandsch, daar is het de plicht van het A. N. Verbond in te grijpen en bemiddelend op te treden, om wanneer eenmaal het goede in de Vereenvoudiging zijn beslag gekregen heeft na de nog altijd borrelende en woelende gisting, dat goede met meer dan stille kracht ingang te doen vinden in de Indische scholen.

BATAVIA. F. P. H. PRICK.

VARIA.

OPNEMING VAN NATIONALE OUDHEDEN OP JAVA.

„In 1887, toen de heer Sprenger van Eyk minister van koloniën was, was de belangstelling in de nationale oudheden op Java opgewekt, door de ontdekking van den voet van Boroboedoer en de resultaten der Archaeologische Vereeniging te Djokdjakarta, waaromtrent door de h.h. Dr. C. Leemans en J. W. IJzerman mededeelingen waren gedaan in de vergaderingen der Kon. Akademie van Wetenschappen.

„Naar aanleiding daarvan vroegen Dr. H. Kern, Dr. W. Pleyte en Dr. C. Leemans audientie bij den Minister van Koloniën, die goedgunstig werd verleend, doch op den vastgestelden dag was Dr. C. Leemans door ongesteldheid verhinderd mede te gaan. De beide andere heeren boden daarbij aan den Minister aan een nota, bevattende een tweeledig verzoek:

1°. over te gaan tot ontblooting en weder bedekking van den voet van Boroboedoer, nadat van de nieuwe serie bas-reliefs afklatschen waren genomen, welke later zouden dienen tot het vervaardigen van afgietsels;

2°. te besluiten tot het instellen van eene archaeologische opneming van Java, waarvan de noodzakelijkheid op beknopte wijze werd aangetoond.

„De Minister gaf den heeren de verzekering, dat omtrent het onderzoek van Boroboedoer bij hem geen bezwaren bestonden, doch de archaeologische opneming zou op financieele gronden niet kunnen worden begonnen (de kosten waren begroot op ƒ 12,000 's jaars).

„Dank zij den Minister werd de zaak van Boroboedoer spoedig ter hand genomen, maar het overleg vorderde veel tijd, vooral toen de uitgaven voor het maken der afgietsels hooger werden begroot, dan oorspronkelijk verwacht werd. Maar eindelijk kwam men tot eene beslissing en kon Cephas in 1891 zijn bekende reeks photo's vervaardigen.

„De kwestie der archaeologische opneming bleef verder rusten, tot de Parijsche tentoonstelling met zijn reconstructie van Tjandi Sari en zijn afgietsels van de fraaie beelden en bas-reliefs nieuwe belangstelling wekte. De commissaris-generaal Cremer drong er van den aanvang af op aan, dat ook de oude Hindoekunst van Java behoorlijk te Parijs zou worden vertegenwoordigd en zijn opvolger baron Michiels van Verduynen kon zich met dat denkbeeld ten volle vereenigen. De heer E. von Saher ging naar Java in den loop van 1898 en keerde met voldoende gegevens voor het beoogde doel terug. Door de samenwerking van hem, de heeren G. B. Hooyer en Th. Schill en IJzerman kwam het gebouw tot stand.

„De minister Cremer bleef ook later de waarde van de meerdere kennis onzer oudheden, uit een oogpunt van wetenschap en kunst beide, op hoogen

prijs stellen, en zijne meening werd in hooge mate gedeeld door Mr. A. Loudon, referendaris bij het departement, zoodat thans het denkbeeld der archeologische opneming opnieuw ter sprake kwam.

„Daarom stelde in Juli j.l. de heer W. P. Groeneveldt een nota op, over de algemeene wenschelijkheid, om over te gaan tot een oudheidkundige opneming van Java; de heer J. W, IJzerman gaf een technisch advies met kostenberekening: de heer G. P. Rouffaer een overzicht van wat de Archaeological Survey in Britsch-Indië verricht had.

„Deze papieren werden met instemming en aanbeveling door den Minister van Koloniën toegezonden aan den gouv.-gen. Rooseboom, bij wien het denkbeeld een zeer gunstig onthaal vond, terwijl ook de directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid, Mr. J. H. Abendanon, het Bataviaansch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, en de geraadpleegde deskundigen, Dr. J. L. A. Brandes, ambtenaar voor de Indische talen, er zich warm voor verklaarden.

„Als gevolg van een en ander werd door den minister Cremer besloten, voorloopig gelden uit te trekken voor deze zaak, het Bataviaansch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, als het daaartoe aangewezen lichaam op Java uit te noodigen als adviseur der regeering op te treden bij de uitvoering der werkzaamheden op de terreinen, waarvan Dr. Brandes in de eerste plaats leider zal wezen, terwijl de directeur van O. E. en N. toezicht zal houden op de financieele uitgaven.

„Hier te lande werd het bestuur van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië te Den Haag uitgenoodigd, de behulpzame hand te bieden, door zich te zijner tijd te belasten met de zorg voor de publicatie der op Java verkregen resultaten, en de regeering zoo noodig te dienen van advies in deze aangelegenheid. De driemaandelijksche rapporten welke de minister wenscht dat, zoodra de zaak haar beslag heeft gekregen, door de opneming zullen ingezonden worden, zullen aan het Kon. Instituut worden overgelegd.

„Het desbetreffend schrijven van den minister kwam 16 Febr. ter bestuursvergadering van het Kon Instituut in, vond algemeene instemming, en zal waarschijnlijk, zoodra de definitieve organisatie in Indië tot stand is gekomen, in de eerste plaats leiden tot de benoeming van een dezerzijdsche commissie uit de leden van het Instituut, welke meer bepaaldelijk zich belasten zal met deze nieuwe en eervolle taak.

„Hiermee kan dan gelukkig gezegd worden dat de Oudheidkundige Opneming van Java met het begin dezer nieuwe eeuw van het rijk der vrome menschen gebracht is tot verblijdende werkelijkheid".

* * *

Bovenstaande mededeeling bracht ons de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* Het is een welkome tijding voor elk, wien de Hindoe-kunst ter harte gaat.

Wij moeten echter één opmerking maken. Wij lezen hier dat de heer Cremer er van den aanvang af als commissaris-generaal op heeft aangedrongen „dat *ook de oude Hindoekunst van Java behoorlijk te Parijs zou worden vertegenwoordigd.*" Wij vonden dat men voor eene wereldtentoonstelling, die op koloniaal gebied minder een geschiedkundig karakter heeft, dan wel een beeld der actualiteit moet geven, in onze Indische afdeeling wel wat

te veel geofferd heeft aan de archeologie, ten slotte een bijzonder incompleet beeld heeft gegeven van het tegenwoordige Indië, met zijn hulpbronnen en ontwikkeling. Wellicht is dit met opzet gedaan, om de begeerige vreemde mogendheden niet al te heet te maken op ons Aziatisch bezit. Want het bezit van oudheden is in den tegenwoordigen tijd van reaal-politiek minder gevaarlijk, dan dat van suiker- of tabak-industrie. En dat wij in onze koloniën die landbouw-nijverheden er op na houden, sprong te Parijs minder in het oog, dan het feit, dat er Hindoetempels zijn, die 1000 jaren geleden zijn gebouwd. Doch de Parijsche tentoonstelling heeft ten minste dit goede gewerkt, dat ze ons een archeologische opneming bezorgen zal, die — te oordeelen naar het programma — in goede handen zal komen.

DE ZACHTE DWANG BIJ VRIJEN ARBEID AAN OPENBARE WERKEN.

De ingenieur E. Gerst schrijft in *de Ingenieur* No. 8 een belangrijk opstel, getiteld „de Sindopradja werken in gebruik genomen", een beschrijving bevattende van het laatste stadium van de waterstaatswerken, waarvan de bevloeiing van een belangrijk deel van het gouvernementsgedeelte der afdeeling Indramajoe, residentie Cheribon, afhangt. Er is echter in dit stuk een beschouwing over inlandsche arbeidskrachten, waarop wij de aandacht wenschen te vestigen en die wij hieronder weergeven:

„Evenals bij vele andere werken heeft hier het vraagstuk om geregeld in arbeidskrachten te voorzien veel zorg gebaard. De omliggende streek is bevolkt door lieden, die slechts onder den drang der omstandigheden naar de spade grijpen, om zich bij 's lands werken tot arbeiden aan te melden. Als er honger in het land is, of de belasting moet betaald worden, dan is er kans, dat de menschen aan het werk gaan; winstbejag en neiging om tot meer welstand te geraken, vormen slechts bij uitzondering de redenen, die tot den arbeid voeren. Of de werken in het belang der door hen bewoonde streek kunnen dienen, laat hen koud.

„Allerlei middelen zijn, zoowel hier als elders, toegepast, om de koelie-opkomst, zoo die te wenschen overliet, te verbeteren. Bij de Werken in de Solovallei zijn o. a. groote sommen gelds besteed aan koeliewerving in de omliggende residenties. Nadat gebleken was, dat ook dit middel geen merkbare verbetering gaf, heeft men van de verdere toepassing afgezien.

„Ik heb altijd gedacht, dat, indien men maar met onderhandsche aannemers, Indo-Europeanen of Chineezen zou werken, die met bijzondere eigenaardigheden van den inlander beter rekening zouden houden dan wij, men er wel in zou slagen een slechte koelie-opkomst te verbeteren. Het is bekend, dat de inlander liever betaling ontvangt in rijst of andere levensbehoeften dan in geld; ook dat hij gaarne voorschotten op door hem te leveren arbeid neemt. Uit den aard der zaak zou een aannemer, die zijn menschen kan overzien, deze faciliteiten beter kunnen geven dan wij. Wat is echter hier gebleken: — dat deze aannemers niet energiek genoeg zijn om eenige risico te aanvaarden, dat zij alleen koelies hadden, in tijden dat ook de opkomst bij het werk in eigen

beheer niet slecht was — en dat de koelies liever bij dit laatste werkzaam waren dan bij stamverwante werkgevers, die hen op allerlei wijzen beknibbelen en bedotten.

„Om de koelies niet al te veel het slachtoffer te doen zijn van de unfaire praktijken der aannemers, werd altijd gezorgd, dat dicht bij het werk, dat door dezen uitgevoerd werd, gelegenheid was voor de koelies, om bij de door ons onmiddellijk beheerde werkzaamheden geplaatst te worden. Overigens werkte gelukkig nog een factor breidelend op de neiging der aannemers, tot al te brutaal chicaneeren, — n. l. de angst om op eenen goeden dag kennis te maken met de altijd vlijmscherpe messen van eventueel tot razernij geprikkelde koelies. Naar mij medegedeeld is, heeft een der Chineesche aannemers, na het hem geboden vooruitzicht op de mogelijkheid eener dergelijke kennismaking, zijne spitsvondigheid bij de afrekening een weinig getemperd.

„Ik wil daarom het gebruik van onderhandsche aannemers niet veroordeelen. Waarbij betrekkelijke groote koelie-opkomst, weinig of niet zeer betrouwbaar, dan wel minder handig tijdelijk personeel ter beschikking is, acht ik het zeer raadzaam hun tusschenkomst aan te wenden, want het werken met deze lieden geeft een gemak en waarborg tegen bedriegerijen op groote schaal. Ook in gevallen, dat door onregelmatigheid in het terrein, het uitzetten van duidelijk begrensde taakwerken een fictie is, bestaat er reden om het in toepassing te brengen.

„Dat het echter een middel zou zijn om verbetering te brengen in de koelie-opkomst, acht ik op grond mijner ervaring opgedaan hier en elders, niet aan te nemen, wellicht werkt het eerder in omgekeerden zin.

„Een beter middel, welks aanwending de betrokken ingenieur echter niet *alleen* kan decreteeren, doch ten aanzien waarvan hij afhankelijk is van de inzichten van het hoofd van het bestuur van het gewest, waarin hij werkzaam is, zal ik in de volgende regelen ter overweging mededeelen.

„Het is van algemeene bekendheid, dat de suiker-industrie, mits eenigen tijd in een streek gevestigd, nimmer gebrek aan koelies heeft. De booze wereld zegt, en een mijner voorgangers heeft zelfs niet geschroomd het in een officieel schrijven te vermelden, dat de inlandsche hoofden van niet te hoogen rang het volk naar de tuinen der suikerfabrieken jagen, omdat zij daarbij geldelijk belang hebben. Hij wenschte dit te boekstaven, niet om een enquête uit te lokken, maar om in overweging te geven een poging in te stellen hetzelfde te bereiken, niet door dien hoofden een uitzicht op geldelijk voordeel te openen, doch door ambtelijke pressie.

„De toenmalige resident van Cheribon, de beschrevene minder zuivere toestanden onbesproken latend, vond het erg naar, dat het werk zoo langzaam vorderde wegens gebrek aan koelies; doch Zijn Hoog Edel Gestrenge kon z. i. niets meer doen dan bekend te laten maken, dat er bij de Sindopradja-werken gelegenheid was bijverdiensten te vinden door werk te leveren.

„Gelukkig voor deze werken, dat het toeval wilde, dat er in het precaire stadium, waarin zij in het afgeloopen jaar verkeerden, een resident in dit gewest bestuurde, die vond dat verdergegaan kon worden dan tot kennisgeven.

„Bij een bezoek, dat de resident J. W. Mesman, o.a. vergezeld van den regent van Madjalengka, in het begin van den oostmoesson van 1899 aan deze werken bracht, veroorloofde ik mij de vrijheid de aandacht te vestigen

op de urgentie, dat de bovenomschreven uitgraving, die een grondverzet omvatte van ± 200,000 M³., in den loopenden moesson gereed kwam, wilde niet de noodzakelijkheid geboren worden, ook weer in den e.k. westmoesson de Tjikeroe in de Sindopradja-leiding te voeren. Ik deelde mede wat de ervaring ons moest doen verwachten van de werking van deze rivier, op een gedeeltelijk voltooid kanaal, verder dat, zoo de koelie-opkomst niet vergroot werd, ik er niet voor kon instaan, dat we het ons ten doel gestelde zouden bereiken en eindelijk, dat het welslagen dezer werken problematiek zou worden door een herhaling van hetgeen in den jongsten westmoesson had plaats gevonden. En wat werd nu eenvoudig door den resident gezegd? „Regent, ik verwacht van u, dat u uw best zult doen, dat in dezen oostmoesson door uwen invloed op de bevolking, veel koelis bij deze werken zullen gaan arbeiden", en, op voor den regent hoorbare wijze, tegen mij: „Deelt u mij bij gelegenheid maar eens mede hoe de opkomst is."

„De regent zou zich naar den wensch van den resident gedragen en ik moet zeggen, dat hij dit op loyale wijze gedaan heeft. Wat het beteekent en hoe de uitwerking is, als een regent op Java, onder dien zachten dwang, mede wil werken in een richting, als van hem verlangd werd, heeft de daarna opgedane ondervinding geleerd. De gemiddelde koelie-opkomst bedroeg ruim het dubbele van die in 1898 en hetgeen te doen stond, kon verricht worden.

„Mochten er soms collega's zijn, wier werken gevaar loopen te traineeren, door overeenkomstige oorzaken, als hier in het spel waren, dan zou ik hun bescheidenlijk den raad willen geven eens te probeeren of er geen verbetering kan komen door analoge middelen, die hier toegepast zijn. Voor het geval zij dan eens een erg scrupuleus resident mochten ontmoeten, die een even bekrompen opvatting van zijn bevoegdheid mocht hebben als het hierboven ongenoemd hoofd van gewestelijk bestuur, dan zouden zij kunnen wijzen op het antecedent, gesteld door den resident Mesman, aan wiens medewerking voor een groot deel te danken is, dat de door de bevolking geliefde Tjimanoek, ook van uit de Sindopradja-leiding, tijdig zijn zegenrijke werking kon aanvangen en dat een eind gemaakt kon worden aan het rijk van de wispelturige Tjikeroe, die dikwijls met de eene hand nam, wat hij met de andere gaf.

* * *

Wij treffen hier een gedachtengang aan, waartegen wij protest aanteekenen. De slechtte opkomst van koelies is zeker voor een uitvoerend ingenieur onaangenaam en zeker niet in het algemeen belang van de spoedige oplevering van een openbaar werk. Dat de ingenieur alle pogingen in het werk stelt om die opkomst te bevorderen is zijn plicht. Maar dat een hoofd van gewestelijk bestuur zich er toe leent, om, niet door een direct bevel, want daarvoor zal hij zich wel wachten, maar door middel van zoogenaamde wenken — alias mondelinge bevelen aan de inlandsche hoofden — den vrijen arbeid om te zetten in gedwongen, zij het betaalden heerendienst, dat is ons te machtig. Dat is een oud-gasterij van de ergste soort, die niet te streng gegispt kan worden.

Motiveeringen, zooals daar zijn, dat de Javaan lui is, dat hem koud laat of het werk is in het belang der streek, dat winstbejag hem geen prikkel is, behooren in een lang vervlogen tijdperk thuis. Ze vonden geloof tegenover De

Bordes, toen deze, tot verbazing van elk ambtenaar, in 1863 voorstelde de eerste lijn der Ned. Indische Spoorweg-Mij. in vrijen arbeid te bouwen. Maar thans, na jaren, nog eens daarmee aan te komen, is ons al te kras.

Heeft men wel eens bedacht, dat de loonstandaard, bij openbare werken door de directie vastgesteld, gewoonlijk te laag is en dat daaraan meer dan aan eene andere oorzaak slechte opkomst van arbeidskrachten is te wijten. De heer Gerst denkt blijkbaar aan deze oorzaak in 't geheel niet.

Vooral bij een locaal irrigatiewerk, zooals de Sindopradjawerken, die slechts een omschreven deel bevloeien van de afdeeling, is het zoo onjuist, als 't maar mogelijk is, om te spreken van het belang der streek, dat de inlander zou moeten nopen zich als koelie te verhuren. Daarbij komt hier nog de plaats van het irrigatiewerk. De Tjimanok, die de Sindopradjaleiding thans voedt, vormt de uiterste westgrens der streek, waaruit de koelies moeten komen; en de meeste lieden waren dus vrij ver af van de plaats, waar zij werk zouden kunnen vinden. De slechte opkomst is nu door dwang gekeerd, dwang die deze lieden drijft op verren afstand van hun woonplaats werk te verrichten, zonder eenige vergoeding voor dien verren afstand, immers tegen het gewone dagloon, waaraan men nu eenmaal vindt dat een Javaan genoeg heeft.

Geen wonder, dat de Javaan de afschaffing van heerendiensten, die hem van tijd tot tijd wordt voorgespiegeld, niet vertrouwt, waar hij ondervindt, dat ook zonder die afschaffing, zoo maar door een gril van een bestuurshoofd, die een genoegen wil doen aan een ambtenaar der B. O. W., van hem, zonder schijn van recht, afzonderlijke heerendiensten gevorderd worden, tegen een betaling, die niet met zijn voorkennis is vastgesteld.

De heer Gerst heeft den resident Mesman geen dienst bewezen met zijn naïve mededeeling. De resident heeft zich — als de zaak zich zoo heeft toegedragen — schuldig gemaakt aan een schromelijk misbruik van macht, heeft letter en geest van het Regeeringsreglement overtreden en wij voor ons voelen meer voor den „erg scrupuleuzen," ongenoemden ambtsvoorganger, dien de heer Gerst belachelijk vindt, doch die in ons oog zijn plicht deed

---

HET 25-JARIG BESTAAN DER HOOGERE BURGERSCHOOL TE SOERABAJA.

De feestviering ter eere van het 25-jarig bestaan der hoogere burgerschool te Soerabaja op 2 November 1900 is zeer goed geslaagd, maar de aanleiding dat wij er hier een woord aan wijden, ligt in eenige merkwaardige bijzonderheden, die wij in het ons toegezonden *Gedenkboek* aantroffen.

In de eerste plaats het ontstaan der school.

In het midden van de negentiende eeuw begon zich onder de Europeesche bevolking onzer koloniën, met name te Batavia, de overtuiging te vestigen, dat een einde kon gemaakt worden aan de offers, die jaarlijks door vele ouders moesten worden gebracht ten gevolge der verplichting om hunne kinderen op nog jeugdigen leeftijd naar Europa te zenden in het belang hunner opleiding.

Onvermijdelijk was die scheiding dáár, waar men voor zijne zonen een ambtelijke of wetenschappelijke carrière op het oog had.

Helaas was het offer dikwijls tevergeefsch gebracht en kwam er met behulp der betaalde toewijding en zorg in Europa, op zijn zachtst gesproken, niet dat resultaat voor den dag, dat men zich voor zijn jongen gedroomd had.

En dáárvoor had men zich dan een scheiding getroost en afstand gedaan van zijn rechten op oudervreugde!

Treffend werden deze gewaarwordingen beschreven in een circulaire aan Batavia's ingezetenen, in 1850 opgesteld door eenige ouders, die zelf het initiatief wilden nemen voor de stichting met eigen middelen eener uitgebreide inrichting van onderwijs.

„De Europeanen" heet het daarin, „beschouwen deze anders zoo gezegende gewesten als een ballingsoord, door het smartelijke, dat gelegen is in de opvoeding hunner kinderen in ver afgelegen landen.

„Nauwelijks wordt het geluk der oudervreugde gesmaakt of zij denken aan zijn korten duur. De middelen missen zij, om hunne kinderen tot op zekeren leeftijd hier te houden.

De ouders elders genieten den wellust, hunne telgen physiek en moreel te zien ontwikkelen: *hier* is iedere schrede ter ontwikkeling eene nadering tot het treurige tijdstip, tot het onbeschrijfelijk smartelijk gevoel eener scheiding".

De particuliere onderwijsinrichting, die inderdaad in 1851 tot stand kwam, werd echter, hoewel door de Regeering krachtig gesteund, reeds in 1856 gesloten. Toch werden wederom, ook te Pasoeroean, aanzienlijke bedragen bijeengebracht voor nieuwe pogingen.

Het was toen, dat de Regeering zelve deze aangelegenheid ter hand nam.

Zoo had in 1858 de toenmalige Minister van Koloniën het voornemen den Koning een voorstel aan te bieden tot oprichting van twee inrichtingen van onderwijs te Batavia en te Soerabaia.

De hoofdcommissie van onderwijs te Batavia had in 1857 het voorstel gedaan om in 3 inrichtingen alleen voor onderwijs (zonder internaat) op de 3 hoofdplaatsen te stichten.

De Regeering meende evenwel, dat „wilde men goede gevolgen verwachten van opvoeding en onderwijs, deze vooral in Nederlandsch-Indië althans vooreerst nog aan ééne en dezelfde leiding behoorden toevertrouwd te worden".

Vandaar dan ook dat Z. M. Willem III bij kabinetsbeschikking van 17 Januari 1859 machtiging verleende tot het oprichten te Batavia voor rekening van den Lande van een Inrichting van opvoeding en gymnasiaal onderwijs. Reeds in 1860 werd dit Gymnasium Willem III geopend.

Na de invoering der wet op het M. O. van 2 Mei 1863 werd in 1867 dit gymnasium gereorganiseerd en veranderd in een Hoogere Burgerschool met 5 jarigen cursus benevens eene afdeeling B. tot opleiding van Indische ambtenaren Eerst acht jaren daarna, toen te Batavia het leerlingenaantal aan de afdeeling H. B. S. tot 186 was gestegen, waaruit de groote behoefte bleek aan M. O, werd overgegaan tot de stichting eener soortgelijke inrichting te Soerabaia, waar tot dusver de gelegenheid tot ander dan L. O. had ontbroken.

In 1871 was echter reeds door den Raad van Toezicht op de toenmalige Gouvernementsambachtsschool te Soerabaia de wenschelijkheid eener H. B. S. voor Java's eerste handelstad ter sprake gebracht.

Toen nu in 1872 een voorstel werd gedaan tot uitbreiding van het personeel van het Gymnasium Willem III, maakte de Directeur van Onderwijs, Eere-

dienst en Nijverheid het denkbeeld van de oprichting eener hoogere burgerschool te Soerabaia aanhangig en verzocht die departementschef aan het curatorium een geformuleerd voorstel terzake te willen doen.

Onder overlegging van een praeadvies van den directeur van het Gymnasium Willem III voldeed het curatorium in Mei 1873 aan dat verzoek, door indiening van een voorstel tot oprichting van hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus te Soerabaia en te Semarang.

Door den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid en de Indische Regeering ondersteund, werd het voorstel in het laatst van 1873 bij het Opperbestuur voorgebracht.

In bedoeld voorstel werd uitgegaan van de overweging dat staatsplicht en staatsbelang de oprichting dier school vorderden.

Bij Gouvernements besluit van 30 Augustus 1875 No. 12 werd daarop krachtens koninklijke machtiging eene H. B. S., evenwel met 3 jarigen cursus en alleen aan Soerabaia, toegestaan.

De opening greep plaats op den 1 November 1875.

De beginselen, waardoor de inrichting der school bepaald werd, waren neergelegd in het Reglement dat een jaar later werd vastgesteld en zich nauw aansloot aan het Reglement op de Rijks H. B. S. in Nederland.

En zoo was dus Soerabaia eene onderwijsinrichting rijk geworden, die in ruime mate het hare zou bijdragen om bij het opkomende geslacht in Oost Java het beschavingspijl te verheffen.

Het aantal leerlingen bij de opening bedroeg slechts 19 in 3 klasse afdeelingen, maar was na een 5 tal jaren reeds tot 100 gestegen, na 17 jaar tot 150, en nu, na 25 jaren, begon de nieuwe cursus met 222 leerlingen in 5 klassen en 10 afdeelingen. Ten deele was dit succes daaraan toe te schrijven dat de school in 1879 uitgebreid was geworden tot eene met 5 jarigen cursus.

In 1877 werd verbonden aan de H. B. S. eene Burgeravondschool, waardoor tegemoet werd gekomen aan de groote behoefte, die er bestond aan opleiding voor jongelieden, die, na de lagere school te hebben doorloopen zich wenschten te bekwamen voor ondergeschikte betrekkingen van technischen of industrieelen aard.

Ofschoon het onderwijs aan de B. A. S. zooveel mogelijk dienstbaar werd gemaakt aan de praktijk, zoodat ook les in bouwkundig en machineteekenen en in landmeten en waterpassen werd gegeven, werd het doel dat men met de Burgeravondschool beoogde, niet geheel bereikt en werd de school in 1885 geheel gereorganiseerd en afgescheiden van de Hoogere Burgerschool met een afzonderlijke Commissie van Toezicht en Directeur. De schoolgelden (ad ƒ 2 per maand) werden afgeschaft en de leermiddelen nu geheel kosteloos aan de leerlingen verstrekt, zoodat dit onderwijs voor een groot aantal jongelieden toegankelijk werd, wien de uitgaven voor het onderwijs aan de H. B. S. te zwaar vielen.

In het geheel werd de Hoogere Burgerschool bezocht door 1052 leerlingen, die het volledig onderwijs volgden en door hoogstens een honderdtal voor slechts enkele lessen.

Hoewel reeds in 1880 de ouders van 5 meisjes vergunning hadden gevraagd voor hunne dochters om deel te nemen aan het toelatingsexamen voor de 1e studiejaar, welk verzoek echter geweigerd werd, dagteekent de afwezigheid

van meisjesleerlingen eerst van 1891, toen na rijpe overweging en zonder veel eenstemmigheid in de adviezen der daarover gehoorde leeraren, [bij Gouvernementsbesluit van 7 Januari 1891 No, 10] meisjes werden toegelaten, mits hierdoor geene splitsing van klassen in parallelafdeelingen noodig werd. Was het vooral Midden Java dat van dezen maatregel voordeel, door het te Semarang ontbreken van speciale onderwijsinrichtingen voor meisjes, ook te Soerabaia bleek de behoefte te bestaan aan Middelbaar Onderwijs voor meisjes, zoodat het aantal dier leerlingen spoedig toenam en tegenwoordig reeds het getal 34 bereikt heeft.

Volmondig moet worden erkend dat de vrees van velen omtrent den ongunstigen invloed, die de aanwezigheid van meisjes zou hebben op gedrag en vorderingen der leerlingen, niet is bewaarheid.

Juist het tegendeel is tot nu toe opgemerkt. Bijna altijd gingen de meisjes in ijver en belangstelling, in ernstige behartiging van de studie voor, zoodat zij dus ook de beste vorderingen maakten. Het zijn zeer dikwijls meisjes, die aan de spits harer klasse staan. Ongeregeldheden veroorzaakt door hare aanwezigheid zijn hier nog niet voorgekomen. Vooralsnog bestaat dus allerminst reden om de verleende vergunning te betreuren.

Gedurende de afgeloopen 25 jaren werd de school bezocht door 57 meisjes, terwijl slechts 2 Javanen en 4 Chineezen het onderwijs volgden.

Wat zijn nu na 25 jaren de bereikte resultaten? Heeft de H. B. S. steeds getoond eene hooge opvatting te hebben van haar taak? Zijn de resultaten in gezonde verhouding tot de groote bedragen, die aan haar ten koste zijn gelegd? Iedere leerling gaf toch aanleiding tot eene uitgave door de Regeering van gemiddeld bijna *f* 800 per jaar.

Het antwoord op die vragen is gewoonlijk eene verwijzing naar examenresultaten. En toch valt niet weinig op dien maatstaf af te dingen. Hoe dikwijls wint examendressuur het niet van eene opleiding, die meer begrippen aankweekte in plaats van uitsluitend feitenkennis en tot zelfstandig nadenken leidde in plaats van tot gedachteloos napraten!

Wel is waar spreekt het Programma van de eindexamens der H. B. S. dat van de candidaten meer te eischen is van het verstand dan van het geheugen, maar de daarop volgende gedetailleerde omschrijving van de examen-eischen ontneemt veel aan de beteekenis van die aanwijzing. Het zou volstrekt niet ondenkbaar zijn dat eene tegenwoordige eindexamen-commissie, gebonden aan de eischen van het Reglement, jongelieden zou moeten afwijzen, die toch voor de maatschappij veel beloven; jonge mannen, zooals eene ideale school zou moeten leveren met hoogen zin en practischen blik, met krachtigen wil en taaie volharding, met een helder hoofd en warm hart, met wetenschap toegerust, niet als doode feitenkennis, maar als basis voor vruchtdragende denkbeelden, jonge mannen, die niet alleen veel kennen maar ook veel kunnen en branden van verlangen om dat „kunnen" in toepassing te gaan brengen tot voordeel van henzelf en van de maatschappij. Deze jongelieden zouden wellicht armer zijn aan schoolsche kennis dan de Hoogere Burgers van het tegenwoordige geslacht gedurende een korten tijd vóór en nog korter tijd na het eindexamen en dus . . . . afgewezen worden.

Van de 832 leerlingen die de Hoogere Burgerschool te Soerabaia bezochten,

legden slechts 181 van uit Soerabaia het eindexamens der Hoogere Burgerscholen af, waarvan slechts 140 slaagden. Van de jongelieden die hunne studies te Semarang en Batavia of in Nederland voortzetten, legden 62 met goed vervolg het eindexamen af, zoodat voor dat examen in het geheel slaagden 202 jongelieden, die geheel of gedeeltelijk het onderwijs aan de Soerabaiasche school volgden: een vierde deel dus der schoolbezoekers.

Van deze jongelieden zijn 49 geplaatst bij het Binnenlandsch Bestuur en 10 bij andere Bestuursdepartementen, hoewel het aantal bezitters van het radicaal van O. I. ambtenaar 67 bedraagt. Het verschil (8) vond plaatsing in den handel, in de cultures, bij de recherche, bij het kadaster, het boschwezen of zelfs als klerk, als gevolg van de minder gunstige vooruitzichten bij het Binnenlandsch Bestuur.

Dit was ook de reden, dat, terwijl het aantal ingenieurs, afkomstig van deze Hoogere Burgerscholen slechts 10 bedraagt, het aantal afgeleverde studenten voor de Polytechnische school in de laatste jaren het cijfer 36 bereikte, tegen slechts 8 voor O. I. ambtenaar. Toch is het totaal cijfer van hen [46 of 2.27 pCt. der bezitters van Diploma A], die bestemd zijn voor de Polytechnische school, ongetwijfeld te klein om voor Indië althans de uitspraak te kunnen waarmaken, dat de Hoogere Burgerscholen opleidingsscholen zouden zijn voor het Polytechnicum.

Hierdoor trachtte men te verantwoorden de groote uitbreiding van het mathematisch onderwijs aan de Hoogere Burgerscholen. Wanneer nog geen vierde deel der jongelieden, die den cursus voltooiden, een polytechnicum gaat bezoeken, is het zeker niet verantwoord ook de overige drie vierden te dwingen zich te veel te ontwikkelen in de technische en mathematische richting, ten koste van de taalstudie en handelswetenschappen.

Vandaar de wenschelijkheid om naast de school, zooals zij nu is ingericht, de gelegenheid te openen tot het volgen van eenen handelscursus. Niet minder toch dan 17 der gediplomeerden wijdden zich aan den handel, 14 aan de cultures, terwijl 6 suikerscheikundigen werden en 17 jongelieden hooger onderwijs gingen genieten, waarvan 8 reeds promoveerden.

Deze laatste cijfers zijn welsprekend vooral in verband met de hoogst ongunstigste omstandigheden, waaronder deze jongelieden verkeerden, door het ontbreken der gelegenheid om zich voor academische studie voor te bereiden. Al deze 17 jongelieden moesten dus na voltooid eind-examen, beginnen aan de studie van de oude talen door middel van privaat-lessen.

Verreweg de meesten der 832 oud-leerlingen verlieten de school lang voor het einde van den 5 jarigen cursus, vooral in de beide eerste studiejaren, maar ook na de 3e klasse te hebben doorloopen.

Dit aantal (155) is niet veel kleiner dan dat van de jongelieden die den geheelen cursus voltooiden (181). Een welsprekend pleidooi voor de wenschelijkheid eener Hoogere Burgerschool met driejarige cursus. Vele ouders toch meenen dat overdadige en overbodige hersenbelading geen welkome medegift is op den levensweg, voorstanders als zij zijn van het „multum non multa" vooral bij de opvoeding. Zij deden dus voor hunne kinderen afstand van het eindexamendiploma en gaven de voorkeur aan de practische kennis op kantoor of werkplaats opgedaan.

Deze opmerking geldt niet voor hen, die reeds in het eerste en tweede studie-

jaar de school verlieten en te zamen bijna de helft vormen der oud leerlingen.

In de groote meerderheid der gevallen behoorden zij tot die categorie van leerlingen die ongeschikt zijn voor het Middelbaar Onderwijs door gemis aan aanleg of vlijt en het dus niet kunnen brengen tot het 3e studiejaar.

Deze jongelieden kwamen meestal terecht bij cultures, in den handel of bij staatsspoorwegen of eindelijk als machinist en als leerling der Burgeravondschool, ook wel als militair en moesten zich vergenoegen met betrekkingen van minderen rang.

Met veel voldoening kan echter worden verwezen naar de lange lijst van oud-leerlingen, die ontegenzeggelijk mede tengevolge der opleiding, aan de H. B. S. te Soerabaia genoten, het hebben kunnen brengen tot achtenswaardige betrekkingen in de maatschappij.

Eenige grepen uit de door Dr. K. Mertens samengestelde statistiek van oud-leerlingen, wat betreft de door hen bekleede positie, laten wij hier volgen.

Het leeuwenaandeel (27.5 pCt.) komt toe aan de cultures. Dáár hebben de meesten der oud-leerlingen een bestaan gevonden, al zijn het ook vooral leerlingen uit de eerste studiejaren, omdat vooral vroeger de eischen voor employé bij koffie- of suikerondernemingen niet hoog gesteld werden, wat theoretische kennis betreft.

Daarna komt de handel met 22.7 pCt, ook al weder, vooral gerecruteerd uit de laagste studiejaren. Had de gelegenheid bestaan om zich aan de Hoogere Burgerschool meer in handelsvakken te bekwamen, dan had ongetwijfeld een groot deel der 130 jongelieden die nu lang vóór het 5e jaar hunne studie staakten, de school blijven bezoeken, waardoor hun voorzeker de weg geopend zou zijn tot eene hoogere positie, dan zij nu bekleeden.

Vervolgens komen de ambtenaren bij de Post- en Telegraafdienst met 8.3 pCt. vooral afkomstig uit het 3e studiejaar, omdat zij daar het grootste deel der kundigheden konden opdoen benoodigd voor het examen van commies bij dien tak van dienst.

In de vierde plaats eerst zien wij de ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur optreden (zonder de studenten mede te rekenen) met 7,7 pCt.

De reden hiervan is gelegen in de veel hoogere eischen aan deze candidaten gesteld. Zij allen hebben den geheelen 5 jarigen cursus moeten voltooien. Ditzelfde geldt ook voor de ingenieurs, die met een percentage van 1.7 voorkomen en voorafgegaan worden door ambtenaren bij de S. S., de officieren, de ambtenaren bij de recherche, de machinisten en de notarissen.

Het cijfer der overledenen blijft ver beneden dat, waargenomen bij het 25 jarig bestaan der H. B. S. te Amersfoort en Alkmaar, waar het sterftecijfer van het totaal aantal leerlingen respect. bijna 6 pCt en 4 pCt. bedroeg terwijl van al de leerlingen te Soerabaia in die 25 jaren slechts 3.1 pCt. ons ontvielen.

Wel een bewijs dat voor jonge mannen ons Indië nog niet zoo'n ongezond land is, als men het wel eens wil doen voorkomen.

Wij eindigen dit uittreksel uit een opgewekt verslag, dat toont hoezeer het middelbaar onderwijs voor Europeanen op Java aan zijn doel beantwoordt, al is het evenmin volmaakt als de oudere broeder in Nederland, die het al te slaafs heeft moeten volgen, ook daar het eindexamen der Indische H. B. S.

dezelfde eischen stelt als dat in Nederland. Wij halen als slot nog deze woorden aan van Dr. Mertens, den directeur dezer inrichting.

„Zeer overtuigend is bewezen dat het Middelbaar Onderwijs hier in Indië even goed op zijn plaats is als in Nederland en dat zal zeker niet minder het geval worden, wanneer eindelijk de tijd gekomen zal zijn van de reorganisatie van het Middelbaar Onderwijs; wanneer de lesprogramma's zullen worden ontlast van veel overtolligs en dus meer geconcentreerde studie mogelijk zal worden. Hier komt nog bij dat door consequente toepassing van het beginsel van bevoegdheid bij de benoemingen het korps leeraren zeker nog meer in waarde zal stijgen, al moet ook volmondig erkend worden dat het middelbaar onderwijs in Indië zeer veel te danken heeft gehad en nog heeft aan sommige niet bevoegden. In het algemeen echter zal het onderwijs door strenge uitsluiting van de niet door de wet erkende leeraren moeten winnen. Wij kunnen dus gerust afwachten wat de toekomst ons zal brengen. Al meer en meer zal blijken dat de Hoogere Burgerschool van Soerabaia genoemd mag worden: een zegen voor Oost Java".

INLANDSCH ONDERWIJS ZONDER SCHOLEN

Men kent de propaganda die ook in ons land wordt gemaakt voor aanschouwing als grondslag voor lager onderwijs door een *Gids* artikel van den ingenieur R. P. J. Tutein Nolthenius, en op daadwerkelijke wijze onder anderen in de scholen van de Vries te Enschedé, Jan Ligthart te 's Gravenhage en van der Meulen te 's Gravenhage.

Een zeer origineel denkbeeld opperde ten deze de afgevaardigde van Kol in de Kamerzitting van 29 November 1900. Origineel, want wij herinneren ons niet dat het ooit te voren is geuit, en dat kan men van weinig voorslagen op koloniaal gebied zeggen. De zaak is ons zoo vreemd dat we geen oordeel uitspreken. Wellicht dat de publicatie alhier een debat over deze interessante quaestie uitlokt.

Beraadslaging over *onderafd.* 59, luidende:

„*Onderwijs* voor de *Inlandsche* bevolking, f 1.481.834".

De heer **Van Kol**: Mijnheer de Voorzitter! Wanneer men onder Inlandsch onderwijs niet alleen wil verstaan het officieele onderwijs dat thans gegeven wordt, maar een werkelijk practisch en voor het volk noodig „volksonderwijs", dan kunnen wij gerust zeggen, dat wij tot heden schriel waren en onpraktisch.

Och, Mijnheer de Voorzitter, het ligt wel een beetje voor de hand; wij hebben hier weder te doen, niet met telgen van het heerschende, van het blanke ras, maar met de inboorlingen van het land. De intellectueele ontwikkeling van de inboorlingen wordt voortdurend verwaarloosd, en toch zijn het de inboorlingen die het leeuwenaandeel in de belastingen, de vruchten van hun arbeid in de schatkist storten — die men altijd en overal verwaarloost.

Terwijl van de inlanders het aantal inwoners op Java bijna duizendmaal meer bedraagt, zijn de uitgaven, gelijk ik bij de algemeene beschouwing heb

ingevoerd, die voor het inlandsche onderwijs worden gedaan, slechts de helft van hetgeen wordt uitgegeven voor de 25 duizend Europeanen. Voor 60.000 Europeanen wordt aan onderwijs-uitgaven voorgestel *f* 2.700.000, voor 35 millioen inlanders wordt ongeveer uitgegeven *f* 1.400.000. Elke inlandsche leerling (hun aantal is gering) kost den lande *f* 10, elke Europeesche *f* 150. Vroeger heeft men zich te dezen aanzien in een eenigszins andere richting bewogen.

Ik erken dat er een tijd geweest is, waarin op aandrang van de liberale partij de invloed van het onderwijs op de inlandsche bevolking is overschat. Naar aanleiding daarvan lees ik in een brochure van den heer Fokkens: „Vroeger zag men het grootste heil in inlandsch onderwijs, daarin lag de toekomst voor den inlander, de inlander moest ontwikkeld worden, op die wijze voornamelijk de zegeningen van ons bestuur ondervinden.

„Voor uitbreiding van inlandsch onderwijs werd alles toegestaan; men kon er haast niet te veel voor aanvragen. Dit duurde eenigen tijd, totdat de gevolgen van den Atjeh-oorlog voelbaar werden, en men moest gaan bezuinigen. Op eenmaal reactie ten aanzien van het inlandsch onderwijs, doch niet alleen reactie wat de uitgaven daarvoor betreft, welke begrijpelijk was, maar ook reactie ten aanzien der meeningen op dit punt".

Ten gevolge van die reactie, welke dateert van 1883, werden uit schrielheid leervakken afgevoerd, de toelagen voor opleiding aan de kweekscholen verminderd; verminderd werden tevens de eischen gesteld bij de examens voor onderwijzers; het Nederlandsch werd, wat trouwens beter is, als voertuig voor het onderwijs afgeschaft; men nam de moeite niet om behoorlijke inlandsche scholen te bouwen, maar huurde of richtte goedkoope gebouwtjes in. Men verminderde de traktementen en liet en laat de candidaat-onderwijzers jarenlang wachten op plaatsing. Zoo is de toestand nog thans. Per 1000 kinderen vindt men er slechts één, dat de school gebrekkig bezoekt. Inlandsche kinderen, die den geheelen cursus van eenvoudig lager onderwijs hebben gevolgd, vindt men er één op de 35.000 inwoners.

Maar al ware het anders, het tegenwoordig op de inlandsche scholen doorgevoerd leerplan deugt niet.

Schijnbaar een oudig is het toch te veel Europeesch opgevat. Men meende dat het onderwijs hetzelfde moest zijn in alle oorden der wereld, onder alle hemelstreken, tot schade van de ontwikkeling der inlandsche bevolking. Immers het volksonderwijs moet geregeld worden naar de volksbehoeften, den oeconomischen toestand en de ontwikkeling die het gevolg zijn van talrijke geschiedkundige perioden. Men moet hier niet vooropgezette theorieën volgen, maar den volksaard, de volksbehoeften. Het zou dwaasheid zijn om een en hetzelfde leerplan te willen doorvoeren voor den Javaan, den Maleier, den Alfoer, die ver in ontwikkeling met elkander verschillen. Men mag bij dit onderwijs in geen geval Europeesche methoden toepassen. geen Europeesche methoden toepassen, geen Europeesche modellen volgen; men moet de inlanders niet rukken uit hun element, maar het volksonderwijs aanpassen aan de ontwikkeling en de behoeften van land en volk. Bovendien, omdat men te veel let op de theoretische kennis van lezen en schrijven, te veel volgt een richting, die in Nederland de meeste voorstanders vindt, beweegt men zich in de verkeerde richting. De toekomst behoort aan hen, die meenen dat hoofd-

zaak moet zijn oefening van de zintuigen en de vaardigheid van de hand, verhooging van de kunstvaardigheid vooral bij inlanders, wat voor verbetering van de kleeding, het meubilair en bij den landbouw alleszins nuttig en noodzakelijk is. Wij moeten een eenvoudiger programma hebben, niet zooals thans, lezen, schrijven en de vier hoofdregels de hoofdzaak laten blijven.

Gegeven de gelden die beschikbaar zijn, gegeven de oeconomische ontwikkeling van de inlandsche bevolking en hun behoeften, moet men eenvoudig het lezen, schrijven en de vier hoofdregels ter zijde stellen. Ik wil daarop dadelijk een uitzondering maken voor de hoofdplaatsen, en voor de scholen van inlandsche hoofden, daar kan men de tegenwoordige methode grootendeels blijven volgen, maar voor de groote massa van het volk moet men een anderen weg op.

Sinds jaren draag ik die overtuiging met mij om, maar ik vreesde als een soort vandaal te worden beschouwd, wanneer ik mijn meening bekend maakte. Ik heb daarom het oordeel gevraagd van een man, die op het gebied van het onderwijs een ware hervormer mag worden genoemd; iemand die in plaats van de boekenstudie, het schoolonderwijs van tegenwoordig, meer streeft naar de ontwikkeling der hersenen en de vaardigheid van de handen. Op mijn vraag naar zijn oordeel over mijn meening, antwoordde hij mij het volgende:

„Als aan een kind niet langer dan gedurende twee jaren onderwijs wordt gegeven, heeft het *onderwijs* in *lezen* en *schrijven* bitter weinig beteekenis, aangezien zich dit dan uiteraard toch zoo goed als uitsluitend moet *bepalen* tot het *technische* deel er van, terwijl deze *kunst* of *vaardigheid* op *zichzelf*, niet de minste waarde heeft, noch uit een *formeel* noch uit een utiliteits-oogpunt.

„Maar geheel van nul en geener waarde is dit onderwijs voorzeker dan, als *na die twee jaren* geen *gelegenheid* bestaat tot lezen en geen *aanleiding* tot het toepassen van de aangeleerde schrijfkunst. Ten gevolge van dit laatste is de opgedane kennis (aangeleerde vaardigheid) trouwens na een paar jaar reeds *zoo goed als*, na een viertal jaren zeker *geheel* vervlogen.

„Men stelle daarom voor dit onderwijs in de plaats (of, wil men het niet geheel prijsgeven, in elk geval daarnaast) *aanschouwingsonderwijs* in dien zin, dat de gezichtskring wordt verruimd en het oordeel wordt gescherpt, dat tot *nadenken* wordt opgewekt; onderwijs *naar aanleiding* van wat de *omgeving* van het kind te zien, te bewonderen geeft, opdat die omgeving worde gekend, deze levend en levenwekkend voor de leerlingen wordt en interessant!

„Vooral de natuur worde bespied en in haar openbaring nagegaan in betrekking ook tot dat, wat de praktijk van het leven, de strijd om het bestaan later vraagt.

„Wat de nieuwe richting bij het onderwijs in Nederland bedoelt met *handenarbeid* als *leervorm*, *schoolwandelingen*, *tuinarbeid*, *schoolreisjes* en dergelijke en waarom zelfs het paedagogische Duitschland naar hier kwam, moet daarom in Indië *het* onderwijs vormen". (Kl. de Vries Czn., Enschedé).

Daarom, ieder die den toestand in Indië kent, zal ronduit erkennen, dat lezen, schrijven en de vier hoofdregels absoluut van geen nut zijn.

Wat heeft het kind aan lezen in de dessa, waar geen enkel boek is te vinden? Wil men echter op de tegenwoordige wijze voortgaan, wil men het onderwijs op Europeeschen voet blijven inrichten, dan, de ervaring in de Fransche koloniën heeft het bewezen, zal er voor ons gezag gevaar ontstaan. Dan worden er gevormd zoogenaamde schoolgeleerden, dat slechts wijsneuzen

zijn, zoekers naar baantjes. Ontbreken die baantjes, dan worden zij ontevreden. Zij worden onttrokken aan den landbouw en hebben een afkeer van handenarbeid; zij moeten hun leven rekken door bedrog, door zaakwaarnemerij, zooals met velen thans het geval is. Die halve geleerden, die wijsneuzen zullen dan ook hun demoraliseerenden invloed wel doen gevoelen. In de Fransche kolonie Algérie heeft men het ook beproefd en van officieele zijde is verklaard, dat er gevaarlijke elementen door ontstonden, die haters werden van de Europeesche Regeering en in de Britsche kolonie is hetzelfde het geval geweest. Ook daar hebben alle inlandsche elementen, die Europeesch onderwijs genoten hebben, slechts het middel gevormd om het verzet aan te wakkeren en wellicht zullen later de gevolgen zich niet laten wachten. Het goede inlandsche onderwijs zal men dus alleen kunnen krijgen door af te zien van onze tegenwoordige scholen, door den inlander meer dingen te leeren, die hem belang inboezemen, door hem al die zaken te laten waarnemen, die rond hem voorvallen, waardoor hij een beter begrip zal krijgen van den landbouw en de natuurverschijnselen, en waardoor zijn bijgeloof zal worden verminderd. Het kleine kind van de inlandsche school is vatbaar voor ontwikkeling; men kan het zonder dat het lezen of schrijven kan, leeren landmeten en dergelijke zaken, die in de practijk te pas komen, waardoor het onderwijs eenvoudiger en goedkooper wordt, want de opleiding voor de onderwijzers zal aan weinig eischen hebben te voldoen en de scholen zullen kunnen worden afgeschaft. Dat aanschouwelijk onderwijs zal men wandelend kunnen ronddeelen. Door hen te leeren in de vrije natuur, zal men het inlandsch kind ontwikkeling kunnen bijbrengen. Men zou, evenals thans reeds geschiedt, geschikte dessa-schrijvers kunnen aanstellen als dessa-onderwijzers en enkele hadji's desnoods in de gelegenheid stellen zulk een aanschouwingsonderwijs te geven. Verder zou men met behulp van wandelleeraren in staat zijn op goedkoope wijze aan nagenoeg alle inlanders behoorlijk onderricht te geven.

Dat men overigens zal moeten splitsen het onderwijs van hoofden en van minderen, heb ik reeds aangetoond. Dat de normaalscholen, die er thans zijn, voor een groot deel zullen kunnen vervallen, is eveneens een onvermijdelijk gevolg van hetgeen ik heb voorgesteld. Ik weet vooraf, dat het ingrijpend voorstel door mij gedaan, zoo het al de aandacht trekt, toch veel weerstand zal ontmoeten en wellicht met spotgelach zal worden bejegend; maar ik heb de overtuiging dat wanneer men het oordeel wil inwinnen, niet van ambtenaren, maar van zendelingen en anderen, die met en bij de inlandsche bevolking hebben geleefd, men zal vernemen, dat het schoolonderwijs, ondanks de millioenen die er voor worden uitgegeven, van bitter weinig nut is voor den inlander. Het eenige middel om de bevolking te ontwikkelen en haar hooger standpunt van beschaving te doen innemen zal daarom zijn — al zal het ook jaren duren vóór men het doel bereikt — te werken in de richting door mij aangeven.

De heer **Cremer**, *Minister van Koloniën:* Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde uit Enschedé is begonnen te verwijzen naar wat bij de algemeene discussie omtrent het inlandsch onderwijs gezegd is. Hij duide het mij ten goede, dat ik dit ook doe en hem in herinnering breng dat de vergelijking, die hij maakt tusschen de sommen voor inlandsch en voor Europeesch onder-

wijs uitgegeven, niet opgaat, gelijk ik toen heb aangetoond en zooals ik in de Memorie van Toelichting heb uiteengezet. De geachte afgevaardigde zeide, dat in vergelijking tot de sommen voor Europeesch onderwijs uitgegeven, de Staat bijzonder schriel is voor het inlandsch onderwijs. Ik geloof, dat die klacht niet geheel in overeenstemming is met den sterken aandrang, gisteren door den geachten afgevaardigde uitgeoefend om groote sommen te besteden voor Europeesch onderwijs. Maar dit daargelaten kan ik niet toegeven, dat men schriel is ten opzichte van het inlandsch onderwijs. Ik verwijs daartoe naar wat in de Memorie van Antwoord, bij de behandeling van dit onderwerp, in den aanvang is gezegd, namelijk, dat men het onderwijs aan vele inlandsche kinderen niet kan opdringen. Het is nu eenmaal zoo, dat de meeste dessabewoners niet het nut inzien van het lager onderwijs.

Nu is de geachte afgevaardigde van oordeel, dat het lager onderwijs, zooals het thans is geregeld, niet goed is. Ik herinner er aan, dat die regeling van 1893 dateert en men eenigen tijd noodig heeft om de resultaten na te gaan.

Hij zal niet van mij verwachten, dat ik inga op een bespreking van de radicale wijziging, die hem noodig voorkomt. Ik meen, dat men dergelijke zaken, zonder de noodige voorbereiding, bij het oraal debat niet en détail kan behandelen. Dit mag ik wel verzekeren, dat door velen in Indië, wien het inlandsch onderwijs bijzonder ter harte gaat, zal worden overwogen, wat door den geachten afgevaardigde is gezegd, ten einde na te gaan of de weg, dien hij aangeeft beter dan de tot nu toe gevolgde aan het doel zal beantwoorden.

De heer **Van Kol**: Wat de cijfers door den Minister aangevoerd betreft, moet ik opmerken, dat ik alleen heb willen betoogen, dat men er niet tegen op moet zien om voor het inlandsch onderwijs honderdduizenden of desnoods millioenen uit te geven, wanneer men in aanmerking neemt hoe groote sommen voor een betrekkelijk gering aantal Europeanen worden besteeds. Dat daaronder het onderwijs voor de Europeanen zou moeten lijden, heb ik niet betoogd. De Minister zeide dat men den inlander het lager onderwijs niet kan „opdringen"; volkomen juist; maar wanneer het onderwijs zich meer aanpast aan de behoeften van den inlander, is het ook niet noodig om het hem op te dringen. Het vreemde Europeesche onderwijs boezemt hem weerzin in, maar wanneer het op inlandsche leest was geschoeid, zou het zijn belangstelling wel gaande maken. Ik weet uit eigen ervaring dat in de Preanger de kinderen 's morgens en 's avonds soms palen ver loopen om te trachten enkele brokken wetenschap te bemachtigen buiten het officieele onderwijs om. Dat de regeling van 1893 dateert, is geen bewijs dat zij goed is. Trouwens zij wijkt slechts onbeduidend af van de vroegere regeling, die eveneens op Europeesche leest was geschoeid.

Dat de Minister op mijn bespreking tot doorvoering eener radicale wijziging thans niet kan ingaan, bevreemdt mij niet en is alleszins te billijken. Ik stel mij tevreden met zijne opmerking, dat bevoegde personen, wien het inlandsch onderwijs ter harte gaat, zullen overwegen of het goed is om in de door mij aangegeven richting werkzaam te zijn.

De beraadslaging wordt gesloten, en *onderafdeeling* 59 zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

OVERGANGSBEPALINGEN BIJ DE OPLEIDING DER AMBTENAREN B. B.

Het ontwerp-Koninklijk Besluit, regelende de opleiding der aanstaande admistratieve ambtenaren is — naar te verwachten was — nog in deze zitting aan de Kamers medegedeeld. De minister had bij de behandeling der Indische begrooting uitdrukkelijk verklaard dat hij de vertegenwoordiging daarin zal kennen, zoodat regeling buiten de Kamers om ten deze was uitgesloten. En de tijd dringt, wil men in September aanstaande de breede-blik-jongelingen al aan de Leidsche Universiteit zien verschijnen.

De details van die ontworpen regeling moeten wij uitstellen tot de volgende aflevering. Alleen willen we mededeelen dat er *overgangsbepalingen* zijn, die behelzen dat, hoewel de normale studietijd der candidaat-ambtenaren, nieuwe bedeeling, drie jaar is, de eerste lichting *vrij zeker* het voorrecht zal hebben reeds na twee jaar studie haar eindexamen (groot-ambtenaarsexamen) te kunnen doen.[1])

Een dergelijke bepaling komt ons voor te zijn, in de hoogste mate schadelijk voor den Indischen dienst. Twee jaar beteekent een verlicht examen, en daarmee zal dan de nieuwe aanvulling geschieden! Overbodig is de bepaling, omdat er ettelijke tientallen van gediplomeerden, oude bedeeling, naar plaatsing hunkeren, en dus de tegenwerping, dat de urgentie der uitzending geen drie jaar studie toelaat, niet opgaat, te meer, daar nog in 1901 en 1902 examen wordt afgenomen naar Delftschen trant en zich b.v. voor het groot-ambtenaars examen in Nederland, 1901, elf candidaten voorbereiden (zonder Indische Instelling). Heeft men nu plotseling zooveel grieven tegen de op zijn Delftsch opgeleiden, waaruit nota bene het geheele tegenwoordige ambtenaarskorps bestaat, dat men nieuwe candidaat-ambtenaren met verlicht examen, immers met tweejarige studie, zou verkiezen boven beschikbare gediplomeerden, die dan toch drie jaren studie achter den rug hebben? Bij ingrijpende verande-

---

[1]) De „Memorie van toelichting" van het ontwerp zegt:

Overgangsmaatregelen. Het spreekt vanzelf dat de nieuwe eischen van benoembaarheid voor de hier bovengenoemde betrekkingen geen invloed mogen hebben op de benoembaarheid van hen, die haar onder vroegere bepalingen reeds verkregen.

Ook dient de benoembaarheid verzekerd te worden aan hen, wien in 1901 of 1902 het diploma van het tweede gedeelte van het tegenwoordige groot-ambtenaarsexamen nog zal worden uitgereikt ingevolge het Koninklijk besluit van 18 Augustus 1900 nº. 37 (*Staatsblad* nº. 150).

Bekorting van de studie voor in 1901 aan te nemen candidaat-ambtenaren. Maar tevens dient voorzien te worden in het mogelijke geval dat reeds vóór 1904, zijnde het jaar waarin de driejarige studie van de in 1901 aan te nemen candidaat-ambtenaren voltooid zou wezen, nieuwe ambtenaren beschikbaar moeten zijn.

In dit geval — waaromtrent in den loop van dit jaar de noodige zekerheid kan worden verkregen — zullen in 1901 nevens hen, die de driejarige studie aanvangen, ook candidaat-ambtenaren zijn aan te wijzen voor wie de studie tot een tweejarige wordt bekort. Het eerste examen vervalt voor hen, en hun eindexamen zal loopen over:

1º. de grondtrekken der geschiedenis van Nederlandsch-Indië, in het bijzonder sedert den val der Oost-Indische Compagnie;

2º. de land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië;

3º. de staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië;

4º. de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van Nederlandsch-Indië;

5º. de Maleische taal, en, voor hen die de Minister daarvoor aanwijst, de Javaansche taal.

ringen is het billijk de overgangsbepalingen zóó te maken, dat die het minst drukken op hen die geheel buiten hun schuld, door andere inzichten omtrent de opleiding, daarvan het slachtoffer dreigen te worden. 't Is nu al wèl geweest, dat de Regeering de Indische Instelling gezelfmoord heeft; laat ze nu ten minste de jongelui, die daar studeerden op 't oogenblik dat ze gesloten wordt, niet nog daarbij zelfmoorden! Welke malle comedie is het om in 1901 en 1902 het tweede of laatste gedeelte van het groot-amtenaarsexamen af te nemen, nu men van plan is die beide jaren geen ambtenaren uit te zenden, en de laatste kans op plaatsing buiten uitzending door die overgangsbepalingen nog met een jaar te verkorten. Men vergelijke hiermede de eigenaardige aanvulling van het korps per advertentie in Indië, waarop wij in de Januari-aflevering de aandacht vestigden.

v. S.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

DEN HAAG 15 Maart 1901.

INHOUD.

Nogmaals het *Algemeen Handelsblad* en de 5 jaarlijksche economische overzichten. — Een uniek stukje van *Unico* over het batig salde in de *Residentiebode*. — Het *Algemeen Handelsblad* over opiumkitten speciaal voor vrouwen ingericht. — Heerendienst-cijfers in verband met de kosten verbonden aan de afschaffing dezer drukkende belasting in arbeid. — Een stukje van *Creusesol* in de *Nieuwe Courant* over Hollandsch sprekende Javanen. — Een noodkreet uit Curaçao in de *Residentiebode*.

De nieuwsgierigheid naar de 5 jaarlijksche verslagen over de economische toestanden in de verschillende gewesten van Ned. Indië door het *Algemeen Handelsblad* in haar nummer van 22 Januari (die onze Maart Revue) aan den dag gelegd, laat het orgaan maar geen rust. Het *Vaderland* had de welwillendheid de aandacht van het blad te vestigen op eene van den minister Cremer afkomstige nota van 8 Juni 1900 de Kamer overgelegd. Daaruit blijkt, dat er vroeger dienaangaande overleg is gepleegd met de Indische regeering met het gevolg, dat de minister Bergsma tot de slotsom kwam, dat het denkbeeld in zijne algemeenheid geen aanbeveling verdiende. Hoofdzakelijk omdat het zich niet wel scheen te verdragen met de steeds gehuldigde opvatting dat de Minister, als voor het Koloniaal Verslag verantwoordelijk, daarvoor kwalijk kan doen in de plaats treden de beschouwingen, welke de gewestelijke rapporteurs in zoodanige overzichten zouden goedvinden ten beste te geven. De minister Cremer verklaarde die opvatting te deelen.

Het *Vaderland* betwijfelt of deze redeneering afdoende is. De Kamer heeft er zich echter bij neergelegd, wellicht met de overweging dat er in Indië al genoeg papier vol geschreven wordt.

Dit is nu heelemaal niet naar den smaak van het *Alg. Handelsblad*, dat dd. 10 Maart nog eens op dit onderwerp terug komt.

Men verbeelde zich eens, zegt het blad, dat een Kamerlid aan den Minister vraagt: „hoe is in den laatsten tijd de economische toestand in Bantam, waaraan is de vooruitgang of achteruitgang toe te schrijven, wat kan er gedaan worden om dien toestand te verbeteren"? — en dat de Minister dan moet antwoorden: „ik weet het niet, ik kan het niet laten onderzoeken en rapporteeren... er wordt in Indië al zooveel onderzocht en gerapporteerd!" Hoe zou dan het wederantwoord van het Kamerlid luiden, als hij belang stelt in den gang van zaken?

Gaarne gelooft het blad dat in Indië dikwijls adviezen gevraagd worden die onnoodig zijn, en dat menig adviseur dikke adviezen schrijft die hoofdzakelijk compilatiewerk of subjectieve beschouwingen bevatten en weinig licht verspreiden. De bundel adviezen over de Gouvernements-koffiecultuur naar aanleiding van het verslag der Staatscommissie b.v. bevat afschrik-

wekkende voorbeelden. Maar dat er veel onnoodig geschreven wordt is geen argument om het noodige achterwege te laten.

Ook de ministrieele verantwoordelijkheid kan in dezen naar het oordeel van het *Alg. Handelsblad* geen afdoend bezwaar opleveren. Het is een dooddoener waarachter de vrienden van geheimzinnigheid zich behagelijk veilig meenen te gevoelen.

Ten alle tijde zijn bij het Koloniaal verslag stukken overgelegd, voor welks inhoud de Minister niet verantwoordelijk kan worden gesteld; alle jaren vindt men onder de bijlagen b.v. een overzicht van de geldmarkt in Nederlandsch-Indië, samengesteld door den president der Javasche Bank. Wie heeft ooit beweerd dat de ministerieele verantwoordelijkheid schade leed door de openbaar making van dat overzicht?

Eene gezonde opvatting is, dat de Minister verantwoordelijk is voor het *verslag* door de grondwet geeischt „van het beheer der koloniën en bezittingen en van den staat waarin zij zich bevinden". Hij heeft echter de vrijheid bij dat verslag stukken ter toelichting van andere autoriteiten over te leggen. De Minister is dan verantwoordelijk voor de overlegging van die stukken, maar niet voor hun inhoud.

Mocht men deze meening bestrijden en dus meenen dat de bijlagen van het Koloniaal Verslag slechts ministrieele mededeelingen mogen bevatten, dan is dat in ieder geval slechts een quaestie van vorm. *Als* men openbaarheid wil, meent het *Alg. H.* staan ook andere wegen open: afzonderlijke publicatie, of b.v. opneming in een tijdschrift als de *Indische Gids*.

Het behoeft wel geen nader betoog, dat wij in geval de ministrieele verantwoordelijkheid den minister bij het publiceeren van de 5 jaarlijksche verslagen in den weg blijft zitten gaarne onze kolommen beschikbaar zullen stellen. Wij hopen echter, dat het niet noodig zal zijn. Immers de bijlagen van het Koloniaal Verslag kunnen zonder schade met eenige vellen druks vermeerderd worden.

De moraal van de geschiedenis der „5-jaarlijksche" zoekt het blad echter elders. Die schuilt in de weinige belangstelling door de Kamer aan den dag gelegd ter verkrijging van meer kennis omtrent de toestand in onze koloniën. Het orgaan acht dit een „bedenkelijk verschijnsel".

Juist van de Kamer behoort aandrang tot meer openbaarheid uit te gaan, opdat hare leden zich een beter voorstelling zullen kunnen maken van al wat in Indië gedaan behoort te worden. Hoe kunnen wij anders naar behooren oordeelen over de begrootingen welke jaarlijks aan hunne goedkeuring worden onderworpen?

Daarom blijft het *Alg. Handelsblad* aandringen op de vervulling van Van Dedem's belofte: hoe de economische toestanden in Indië zijn, moet geregeld worden nagegaan, en de uitkomsten van dat onderzoek moeten worden openbaar gemaakt.

* * *

De katholieke pers verwent ons niet op het stuk van belangstelling in het lot van onze koloniën. Maar zoodra wordt niet in katholieke kringen de belangstelling gaande, of zij uit zich in eigenaardigen vorm. Zoo b.v. het stukje van Unico in de *Residentiebode* van 7 Maart. Welk een diepen blik straalt hier

niet in door! Wat een schat van indologische kennis moet de schrijver niet vergaard hebben! En hoe gemakkelijk heeft hij gelijken tred met den tijdgeest gehouden! Maar nu ter zake.

Het artikel is breed opgezet. Eerst een eeresaluut aan de roomsche kiezers in het district Beverwijk, die Pastoors tot lid der Tweede Kamer gekozen hebben. In stede van den Minister van Koloniën, die ook candidaat stond, maar niet gekozen werd, komt nu een man in de volksvertegenwoordiging, die „vermoedelijk de Nederlandsche schatkist voor verlies en de belastingschuldigen voor nog meerdere belasting zal vrijwaren."

Men begrijpt bijna niet, dat beschouwd in het licht van deze heuchelijke gebeurtenis er nog geen personen zijn, die voor dezen merkwaardigen man behoefte gevoelen een standbeeld op te richten. Om van den rijken aanwinst, die de Vergadering op het Binnenhof door deze keuze ondervindt, niet te spreken, en . . . . .

Maar dit is alles bijzaak. Plechtig verzekert *Unico* nu verder, dat bij de 2e Kamer een zestal finantieele wetsontwerpen aanhangig zijn.

Een daarvan is reeds in staat van wijzen; daarop is namelijk reeds het eindverslag uitgebracht. Hoewel er op gerekend was, dat het aangenomen zou zijn, is dit nog niet gelukt.

Het wetsontwerp waarop hij het oog heeft is dat waarbij voorgesteld wordt de intrekking van art. 4 en 28 der Indische Comptabiliteitswet. Daardoor wil men de verplichting opheffen om de batige sloten van het beheer in Nederlandsch Indië over te brengen in de Nederlandsche Schatkist. Zoowel bij de ontworpen begrooting voor Nederlandsch Indië, als bij de ontwerp-wet op de middelen der Nederlandsche Staatsbegrooting voor 1901 had men eenvoudig den memoriepost, genaamd: Bijdrage uit Nederlandsch Indië aan de middelen tot dekking der Nederlandsche Staats-uitgaven, weggelaten, doch de Kamer oordeelde dat zulks was een vooruitloopen op een wet, die nog niet was aangenomen en vorderde de vermelding, die dan ook werd opgenomen. De Ministers hadden wel gezegd: er komen geene batige sloten en als zij komen zal men ze wel verantwoorden, maar dat keurde de Kamer niet goed. Zij kan den Minister van Koloniën met zijne eigene woorden nu betalen, door te voteeren dat er geen haast is met de intrekking der bedoelde wetsbepalingen.

Want het geoefende oog van *Unico* ziet aan den horizont de stralen van de zon van het batig saldo door de Atjehsche nevelen heenbreken. Om de kans niet te missen zich in de weldadige zonnewarmte te koesteren, raadt hij het nederlandsche volk aan nog een weinig met de opheffing der „bestaande verplichting" te verpoozen.

Nu de Atjeh-oorlog wellicht ten einde loopt zegt hij, kan het zeer wel gebeuren dat er weer eens een batig slot ontstaat, dat bij de aanneming van het wetsontwerp dan niet in de Nederlandsche Schatkist zou terecht komen, maar wellicht ten bate van eenigen zou strekken. Met de Indische Financiën wordt toch op eene kwistige wijze omgesprongen en, om nu niet te spreken over de schorsingen en later de afschaffing van de rechten op de suiker, kan men wijzen daarop, dat een hoog ambtenaar voor Indië eenigen tijd geleden werd benoemd en, ofschoon hij nimmer in Indië was geweest en nog n a zijne benoeming les moest gaan nemen aan het Departement van Koloniën, toch

in het genot van het volle tractement werd gesteld, alsof hij zijne betrekking in Indië reeds had aanvaard.

Hiermede is zijn betoog niet geeindigd. Ten slotte komen de heer Cremer, de Beverwijksche kiezers en Pastoors nog op het tooneel. Ware nu de heer Cremer gekozen, dan — en hier geeft de schrijver blijk evenveel verstand te hebben van de wetten der logica als van indische zaken — had hij natuurlijk voor zijn wetsontwerp gestemd en was het wellicht aangenomen. Daarmede was dan volbracht de financieele scheiding tusschen Nederland en Nederlandsch Indië, waartegen de Kamer zich reeds herhaaldelijk had verklaard.

Eere dus den Beverwijkers, die door hunne keuze wellicht dezen toeleg hebben verijdeld en zich en hunne mede-ingezetenen voor meerdere belastingen hebben gevrijwaard.

Deze *Unico* draagt zijn naam met eere.

Natuurlijk merkt de redactie voor de *Residentiebode* op, dat men uit plaatsing van dit artikeltje vooral niet opmake, dat zij het met den inzender eens is. Integendeel staat zij in deze geheel aan de zijde van Minister Cremer, wien zij van harte toewenscht, dat hij de financieele scheiding tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië tot stand brenge, opdat wij nooit meer in de bekoring kunnen komen, Indische saldo's in de Nederlandsche schatkist te doen vloeien.

* * *

Moeten bij het opium schuiven de schaapjes streng van de bokjes gescheiden d.w.z. de mannen apart en de vrouwen apart gehouden worden, of mag een gemêleerd gezelschap zich in den opiumkit aan een versnapering van het heulsap overgeven? Ziedaar een vraag, die het *Alg. Hbld.* in het nummer van 4 Maart ter sprake brengt, naar aanleiding van een kol. ordonnantie (Ind. Stbl. 1901 no. 62) waarbij zoo noodig ook aan vrouwen gelegenheid wordt gegeven tot het gebruiken van opium, gekocht van de regie in daartoe met toestemming van het bestuur opgerichte verbruikplaatsen.

Het orgaan is met deze gelegenheid alléén voor dames ingericht, in het geheel niet tevreden. Het *Bat. Nbld.* steeds met de pinken er bij waar het meent te ontdekken, dat den inlander het vel over de ooren gehaald of als een citroen wordt uitgeperst, ziet in het openen van regeeringswege van vrouwen opiumkitten een dienen van het belang der schatkist. Mocht dit waar zijn dan verdient deze maatregel naar het Amsterdamsch orgaan zegt „strenge afkeuring". Maar heel zeker is het nog niet van zijn zaak. Daarom weigert het vooralsnog te gelooven dat overwegingen van fiscalen aard tot den besproken maatregel hebben geleid. Welke overwegingen dan?

Wij, het Nederlandsche volk, dat den opiumvloek zooveel mogelijk beperkt wenscht hebben er recht op dat te weten!

Een interpellatie in de Volksvertegenwoordiging kan het noodige licht verschaffen, en wij hopen, besluit het *Alg. Hbld.* dat zij niet lang uitblijve.

Kan onze minister van koloniën den genomen maatregel dan niet volkomen rechtvaardigen, — dat de Kamer dan daarover onverholen haar afkeuring uitspreke, en belette dat het doel der regie: vermindering van het opiumgebruik, aldus wordt verijdeld.

Wij kunnen ons in dit opzicht met het *Alg. Hbld.* vereenigen, maar gelooven

niet dat het verbruik van opium, nu de regie is ingevoerd veel zal verminderen. Het is veel te lekker. De Chineezen en Inlanders houden er te veel van!

* * *

De afschaffing van de heerendiensten is een maatregel waarvoor het blad van den heer Charles Boissevain met loffelijken ijver blijft strijden. Reeds jaren lang drong het orgaan op de afschaffing aan maar ondervond in dezen strijd wel eens teleurstelling. Zoo moet het thans erkennen, dat de grondslag zijner vroegere berekeningen niet geheel juist is. Het blad zondigt hier echter in commissie. Immers de regeering versterkt de cijfers; op hare last worden de heerendienst-rapporten gemaakt, zij heeft dus toe te zien dat zij te vertrouwen zijn. Van bevriende zijde opmerkzaam gemaakt dat aan de officieele cijfers heel wat hapert, vindt het *Alg. Handbld.* in haar nummer van 6 Maart daarin een reden te meer om door een afdoende maatregel de bevolking van den heerendienst te bevrijden.

Maar het erkent, dat aan de raming waarbij de kosten becijfering der afschaffing op niet meer dan omstreeks drie millioen gulden per jaar werd gesteld, nu de eenigszins vertrouwbare grondslag ontbreekt.

Het blad geeft echter den moed niet op.

Waar de opgaven der officieele heerendienstcijfers geen vertrouwen verdienen, wil het trachten langs anderen weg tot eene becijfering te komen.

Op het eiland Madura zijn, behalve het bezetten der wachthuizen, alle heerendiensten reeds afgeschaft; voor het onderhoud, herstellen, aanleggen, verharden van de wegen aldaar, wordt ten laste van het hoofdgeld der heerendienstplichtigen, jaarlijks *f* 190,000 gevorderd. Bij gebreke van beteren maatstaf merkt men op, dat Java ruim 23 maal grootere oppervlakte heeft, zoodat naar verhouding daar voor alle wegen c.a. $4^1/_2$ millioen gulden noodig zou zijn. Doch in verscheiden gewesten geschiedt de arbeid aan de wegen niet meer in heerendienst, nl. in Batavia, Cheribon, Semarang, Japara, Pasoeroean, Bagelen, Kadoe; behalve in Batavia werd in al deze gewesten de onbetaalde grintlevering nog behouden. De Vorstenlanden en de particuliere landerijen vallen ook buiten deze berekening.

Er is dus wel kans, dat al wat nog voor de wegen op Java noodig is, met drie millioen zal kunnen worden betaald. Maar nu alle zekerheid daarvoor nog ontbreekt, zou men zeggen: begin dan met de afschaffing van het drukkendste deel daarvan: de kostelooze verzameling van verhardingsmateriaal. Wanneer de levering daarvan plaatselijk wordt uitbesteed dan zal dat toch zeker voor geheel Java geen drie millioen gulden kosten.

En wanneer voorloopig op de Indische begrooting dit bedrag wordt beschikbaar gesteld, dan kan de heerendienst-grintlevering al dadelijk vervallen, en kan men zien in hoever de arbeid aan de wegen overal tegen betaling kan geschieden. Is het beschikbaar bedrag voor dit laatste niet toereikend, dan kan het een volgend jaar, zoodra de financieele toestand dat veroorlooft, verhoogd worden...

Op deze wijze zal men zonder langdurige en soms weinig resultaat gevende onderzoekingen de handen aan het werk kunnen slaan.

De verouderde „belasting in arbeid", die toch eigentlijk een zachte vorm van slavernij is, moet zoodra mogelijk vervallen. Mogen wij ons vleien,

zegt het *Alg. Handbld.*, daartoe op dezen manier een praktischen weg te hebben aangewezen.

Het *Alg. Handbld.* gaf al meermalen in dit vraagstuk „een praktischen weg" aan. Raming No. 1 en raming No. 2 geven ongeveer hetzelfde resultaat. Zoolang het echter in Indië peuteren knoeien en cijfers vervalschen blijft, helpen alle ramingen niets. En dat is juist het treurige van de zaak.

* * *

De *Nieuwe Courant* interesseert zich ook voor Indië. In haar nummer van 9 Maart vinden wij een artikel over Javanen en Hollanders onderteekend door *Creusesol*. Schrijver tracht hierin aan te toonen, dat het in het algemeen beter is Javanen geen Hollandsch te leeren. Wil men dit toch in de hand werken, dan moet men ook den hollandsch sprekende regent of *patih* niet meer den jongeren broeder van den Resident, maar zijn tweelingbroeder noemen. Anders krijgt men wat *Creusesol* noemt „een dualistische Javaan". De schrijver schijnt overigens niet afkeerig te zijn van een dualistische taal; althans het artikel wordt ontsierd door allerlei uitdrukkingen aan het fransch, duitsch en engelsch ontleend, die, veelal te onpas gebruikt, bij den lezer een potsierlijke indruk achterlaten. Zoo dwarrelen door het geheele opstel vergelijkingen heen als *most administrated man* = *native* = Javaan; *red-tape* = sleur, die misschien ergens anders „mooi doen", maar in dit opstel leelijk staan. De politieke beschouwingen van *Creusesol* geven geen aanleiding tot nadere bespreking. Deze eerste poging van *Creusesol* in de *N.Ct.* als politicus is geen meesterstukje. De schetsjes van het koffiehuisje „Soeka-Sepi" *minus* de poësie waren beter.

* * *

Wij besluiten onze Revue met een plaats in te ruimen aan een artikel over Curaçao Het is een noodkreet, een roepstem om hulp voor de hongerlijdenden op dat arme eiland. Pastoor Meyknecht schrijft hierover uit Curaçao aan de *Residentiebode* (opgenomen 9 Maart) het volgende :

. . . „Het vorige jaar was voor Curaçao een jaar van weinig werk, slechten oogst, kwade koortsen en dysenterie, dus verre van voorspoedig! 't Was het zevende van de reeks magere jaren, die we nu doorleefd hebben, maar 't zal helaas! niet het laatste zijn, want 1901 zal een jaar zijn zóó ellendig als zelfs het schrale Curaçao er weinig of geen gekend heeft. Hier ten minste, in het N. W. gedeelte van het eiland, in hetwelk mijne parochie ligt, en waarin ongeveer 5000 menschen wonen, is het thans droevig gesteld. Lang en moedig heeft de arme bevolking gekampt om den geesel van den hongersnood te ontkomen; waar te werken viel werd gewerkt; waar een stuivertje te verdienen was werd geen moeite ontzien; de gronden van het gouvernement en plantage-eigenaars in huur ontvangen werden zorgvuldig beplant en bebouwd; maar de regens bleven weg; eenige weinige buien uitgezonderd gaf de regentijd slechts fellen wind en zonnegloed als in 't hartje van den drogen tijd, zoodat er geen oogst is.

„Werk is er evenmin; de planters, die in de laatste jaren zeer weinig van hunne plantages trokken, laten slechts het allernoodzakelijkste doen; in de stad gaan de zaken meer dan slecht, en Venezuela moet nog bekomen van

de lange revolutie-periode, zoodat ook dàár geen werk wordt ondernomen. Geen oogst dus, en geen werk om iets te verdienen! Er is dan ook nu bepaald hongersnood in 't land.

„Gelukkig heeft Zijne Exc. de Gouverneur bij zijn jaarlijksch bezoek op 't eind van Januari zich van den treurigen toestand kunnen overtuigen en dan ook aanstonds flink geholpen. Zijne Exc. heeft ongeveer *f* 1000 aan de armsten doen uitdeelen, en nog verderen steun beloofd. Zijne Exc. helpt gaarne waar nood is; eigenhandig bijvoorbeeld deelde hij aan de schoolkinderen beschuiten uit, een vat vol! Steunend op die hulpvaardigheid van onze gouverneur heb ik verleden Zondag aan mijn parochianen gezegd, dat onder het rood, wit en blauw van Hollands vlag niemand van honger sterft. Ik hoop en vertrouw, dat ik niet te bout sprak, en dat het Nederlandsch gouvernement onzen gouverneur in staat zal stellen het volk te helpen. Men bedenke in Holland wel, dat, zoo Curaçao nu nog arm en soms hulpbehoevend is, het over eenige jaren, als het Nicaragua-kanaal open is, eene kolonie van groot belang zal zijn. Ook uit zuiver materiëel oogpunt dus, is het zaak, Curaçao zooveel mogelijk te steunen."

Wij gelooven aan deze welsprekende woorden niets te moeten toevoegen. Het is werkelijk erbarmelijk, zooals Nederland zijn West-Indische kolonies verwaarloost.

CORRESPONDENTIE ARTIKEL.

De streep.

„Wanneer de liberalen de macht in handen hebben, zullen wij hun de vrijheid vragen, want dat is hun beginsel; wanneer wij de macht bezitten, zullen wij hun de vrijheid weigeren, want dat is ons beginsel".

Deze woorden van den bekenden Veuillot, uitgever eens van een veel gelezen Roomsch blad te Parijs, kwamen ons voor den geest, toen wij in de *Indische Gids* van Juli het stuk lazen van pastoor C. W. J. Wenneker: *„Mag Nederlandsch-Indië ten opzichte van Katholieke Missie en Protestantsche Zending in twee deelen door de Regeering worden verdeeld?"* [1])

Met geen geringe vrijmoedigheid, — door groote driestheid pogen Rome's dienaars steeds te imponeeren, — komt de Ultramontaansche geestelijke tegen deze regeling op. Schijngronden moeten hier blijkbaar voor bewijzen dienen. Beschouwingen worden verondersteld, die schier niemand deelt. Men wordt voor dilemma's geplaatst, die zijn verouderd.

Wat was echter de zaak?

De Controleur F. A. H. schreef, „Herinneringen uit mijn Controleursloopbaan". [2]) Hij looft den Gouverneur-Generaal, die een streep — geen *„willekeurige"* — op de kaart over de Indische zee trok en beval, dat de Katholieke Missie op het eiland Flores; het Rotterdamsche Zendelinggenootschap in de Minahassa werkzaam zoude zijn.

Het doel van deze onpartijdige Bestuurs-verordening was natuurlijk om ongeregeldheden bijtijds te voorkomen.

Pastoor Wenneker teekent tegen deze regeling en de waardeering daarvan protest aan. Die het waagt hier tegen op te komen, zal hij staan.

„Is die lof verdient?" zoo vraagt hij. 't Ontkennend antwoord heeft hij gereed.

De Roomsche geestelijke spreekt opzettelijk van een *„willekeurige"* streep en denkt daarbij waarschijnlijk aan den reuzenstreep eens door paus Alexander VI eigenmachtig over een geheel werelddeel getrokken.

Deze opperpriester bepaalde toch, na de ontdekking van Amerika door Columbus, dat alle landen, die meer dan 370 mijlen westwaarts van de Azorische eilanden lagen, aan Spanje zouden behooren en al de andere aan Portugal. (3 Mei 1493).

Het is echter bekend, dat zich niemand ooit aan deze willekeurige streep gehouden heeft. De streep, door dien Gouverneur-generaal in ruste getrokken, is lang geëerbiedigd, hoe ook de curie, bij de verschillende hem opvolgende landvoogden, poogde haar te doen uitwisschen.

Onder Z. Exc. den G. G. Van Rees gelukte dat eindelijk, dank de machinaties eener ondoorgrondelijke politiek, zooals het eens medegelukte op Pahiti, Nieuw-

[1]) In de *Ind. Gids* 1900, dl. II, blz. 870.

[2]) Katholieke missie, concurreerend met protestantsche zending, door F. A. H., *Ind. Gids* 1900, dl. I. blz. 378.

Zeeland, de Sandwicheilanden, Birma, Witi, Madagaskar, Hawaï, de Loijaliteitseilanden, de Gilberteilanden, Mauritius, Tonga en elders. Edoch, over het algemeen met weinig succes.

Het „régner c'est prévoir" van den vooruitzienden staatsman, wordt hier door „Heeroom" in geen geval toegelaten. Hij karakteriseert diens handeling als „*wetsverkrachting*", als „*onrechtvaardig*", als „*ongeoorloofd*". De persoon in kwestie kan het er mee doen. „En toch, de aarde beweegt". De ongenoemde Gouverneur-generaal, *moest* voorzichtig zijn, om redenen van staatsbeleid. Dit leert de geschiedenis overvloedig.

De invloed der Roomsche Missie blijkt ten slotte steeds heilloos te zijn. Vooral omdat de paters zich al spoedig met de politiek bemoeien, als b. v. in China, Anam, Cochin-china, Fonkin en op vele andere plaatsen. Zoo stelde de Fransche bisschop Lefèbre (Anam) een tegenkeizer aan (1857), welke eigenmachtige handeling, moord en doodslag ten gevolge had. In Tonkin ging het niet anders. In China was het de alles trotseerende arrogantie van den bisschop Tavrier; die door zijn overmoed tegenover de Regeering kwaad bloed zette. In de Revue des deux mondes (Mei 1872) spreekt een Katholiek diplomaat, Giquel, zeer afkeurend over de handelingen van de Roomsche geestelijken in China. „De bisschoppen", zoo zegt hij, „laten zich voor hooge Fransche gevolmachtigden doorgaan en dragen de insigniën van voorname Chineesche ambtenaren". Dat de Roomsche geestelijkheid zich indringende in Protestantsche missies twist en tweedracht zaait, ja aanleiding geeft tot burgeroorlog, is bekend.

Een voorbeeld uit een Fransche bron (Republique Française, aangehaald Ev. Miss. Mag. 1881, 210 en verv. 1872, 457). Tot de Loijaliteitsgroepen behoort het eiland Mare. Door de Fransche wapenen geholpen (1864), had hier de priester-invasie in de Evangelische missie plaats. Er ontstonden vijandelijkheden. Niets kwaad vermoedende Protestanten werden door de Roomschen overvallen. Dit leidde ten laatste tot een formeelen veldslag, waarin de eersten overwinnaars bleven. Daar de Roomsche zendelingen — immer en overal provoceerend — niet wilden toegeven, richtten de Protestantsche inboorlingen een groote slachting onder hun landgenooten aan.

De schuld dezer treurige gebeurtenis komt voor rekening van de Roomsche zendelingen, die de door hen bekeerden reeds sedert lang tegen de Protestanten hadden opgezet".

Op de Tokelau-eilanden, op Tahiti, Samoa, Witi, Nieuw-Zeeland, enz. enz. had ongeveer hetzelfde plaats (Ausland 1884 177) Jezuietische priesters marcheerden er aan het hoofd van gewapende benden; zij trachtten om Protestantsche kerken in bezit te nemen en de daar plaatshebbende godsdienstoefeningen uiteen te jagen. Bij deze rooftochten werden geheele dorpen afgebrand en den Protestanten hun landerijen ontnomen. Tot oorlog en geweld werd opgehitst. Maar het walgt ons hier meer van te verhalen. Mocht pastoor Wenneker op nog meerdere feiten gewezen willen worden, dan zijn wij bereid die in ruime mate bij te brengen.

De invallen van de Roomsche missie in Protestantsche zendingen werkten steeds allerverderfelijkst voor de betrokken bevolking en gaven aan de Regeeringen veel moeite en zorg.

Zou het in de Minahassa beter gaan?

Waarom, mogen wij vragen, gaan de Roomsche priesters niet naar Heidenen en Mohammedanen? Er zijn nog ± 1000 millioen. Een pastoor gaf eens het antwoord: „Ik geef toe, wij gaan niet naar de Heidenen; want wij denken, die kunnen misschien nog door het licht van hun eigen verstand gered worden. Maar wat de Evangelische Christenen betreft, van die zijn wij zeker, dat zij verloren gaan. Daarom komen wij tot hen".

De pastoor heeft echter nog andere, scherper gepunte pijlen op zijn boog. Hij beroept zich op de *„Grondwet"*, op *„de vrijheid* een ieder door haar gewaarborgd".

OP DE GRONDWET.

De heer Wenneker is Ultramontaansch geestelijke; daarbij Jezuïet, zooals immers de meeste zoo niet alle pastoors hier in Indië.

Mogen wij vragen: staan de Ultramontanen, de Jezuïeten, zoo zeer bekend als voorstanders en daders van onze wetgeving? Wij meenden dat de Syllabus haar veroordeelt. Een voorbeeld. De eed op de Nederlandsche grondwet luidt: *„ik zweer trouw en gehoorzaamheid aan de wetten des rijks en aan den koning"*. De Syllabus-volgens eene beslissing van de Poenitentiaria te Rome-decreteert: *„de eed of belofte van trouw aan eene wet, die algemeene vrijheid van geloof en geweten geoorlooft, is ongeoorloofd"*. Een trouw Katholiek geen Ultramontaan, geen Jezuït, — zooals er in ons goede vaderland eens zoo velen waren, — wij bedoelen Dr. L. G. Merz, heeft dan ook de vraag opgeworpen: „kan hij, *die den Syllabus als rechtzinnig, de Encycliek als levensrichtsnoer*, en in verband daarmede de *pauselijke onfeilbaarheid als leerstuk aanneemt, Nederlandsch staatsambtenaar* (de pastoors zijn dat ook) *blijven, ja of neen?"*

„Een bevestigend antwoord" zoo laat hij dan volgen — „op deze vraag kan hij alleen geven, die ontkenning en bevestiging van dezelfde zaak te gelijk mogelijk acht."

„Wetsverkrachting?" — Maar hebben de Ultramontanen onze grondwet niet bij herhaling met voeten getreden?

Uit duizende gevallen enkelen.

Geheel tegen de bedoeling van art. 82 der Grondwet wordt door de Ultramontanen met hun afgevaardigden steeds ruggespraak gehouden. *De laatsten hebben te gehoorzamen. Alle zelfstandigheid wordt bij hen uitgedoofd.*

Gelijkheid voor de wet zou Rome voorstaan? Het mocht wat. Heerscht er niet in onze zuidelijke provinciën een *schrikbewind* in den staat, dat ten doel heeft, de rechten der minderheid, — daar de Protestanten, — geheel en al te supprimeeren?

In menige openbare school, in Nd. Braband en Limburg, wordt het onderwijs aangevangen met het kruisteeken, de catechismus overhoord, de rozenkrans gebeden enz. Eenigen tijd geleden las men in „het Huisgezin", een Roomsch tijdschrijft, een oproeping *voor Roomsche onderwijzers aan een openbare school.*

De Grondwet verbiedt processies of openbare godsdienstoefeningen op plaatsen, waar deze niet alreeds waren toegelaten. Maar de curie stoorde zich daar niet aan. Te Maastricht, Sittard, Thorn en op andere plaatsen werden op eens (1873) processies gehouden. Men lachtte de politie uit zeggende: „maakt maar proces-verbaal, er komt toch niets van."

Er is ook in Nederland veel geld in de doode hand. Tal van rijke kloosters of zedelijke instellingen maken geregeld gebruik van een strooman, om daardoor niet in handen van den fiscus te geraken. Toch zegt de Grondwet (art. 172): „geen privilegiën kunnen in het stuk van belastingen worden verleend".

Heeft men onzen koning Willem II niet overgehaald, tegen de Grondwet in, zonder daarin de vertegenwoordiging te kennen, of de Raad van State te hooren, — het aanzijn te verleenen aan ongeveer 50 kloosters?

En zoo zou er meer zijn te noemen. Maar wij mogen niet te uitvoerig worden.

Pastoor Wenneker zweert, nu het hem in zijn kraam te pas komt, bij de Grondwet. Toch ligt hij als priester met dit product van den modernen staat innig overhoop. „*Dat recht voor allen*", „*plaatsruimte voor vrijheid en ontwikkeling*", „*bescherming van de rechten ook van wederpartijders*" — zooals A. Pierson het uitdrukte — „*deze zelfverloochening*" is nu eenmaal niet in overeenstemming met de wenschen eener internationale priesterheerschappij. Deze wil geen pariteit. Zij duldt alleen den rechtzinnigen Roomsch-Katholieken godsdienst. De andere kerkgenootschappen moeten met alle mogelijke, ook gewelddadige, middelen òf bekeerd òf verdreven worden. „De Katholieke kerk" (zoo het heet in een brief, blijkbaar aan Oldenbarneveld gericht) „*heeft een vasten regel en bepaalde geloofsartikels, waarvan zij niet kan afwijken*; **daarom is het onmogelijk godsdienstvrijheid toe te staan.**" De Roomsche geestelijkheid in België begeerde dan ook, na den val van Napoleon I, de *vroegere oppermacht der Kerk*, en eischte de *uitsluiting van alle andere godsdienstoefening dan de Roomsche*.

Het is daarom geen overdreven bewering, dat de beginselen, in de Grondwet neergelegd, in de Clericalen vijanden vinden. Openlijk wordt dagelijks door hen geleeraard, dat die beginselen principieel verderfelijk zijn. Onze wetten zouden, om goed te zijn, met de staatkundige leerlingen van den Syllabus in overeenstemming moeten worden gebracht.

Het wordt levendig gevoeld, zoowel door Katholieken als door Protestanten, dat wij op alle punten van ons staatkundig en maatschappelijk leven tegenover een macht staan, wier zegepraal de ondergang zou zijn van die milde beginselen, welke ten laatste ons eigendom en eindelijk, na veel strijd doorgevoerd, het heil van ons volk en zijn vooruitgang waarborgen. De Ultramontanen en Jezuïten zijn daarentegen bezig ons naar de middeleeuwen terug te brengen.

Eenigszins smadelijk hooren wij den heer Wenneker betuigen: „de Nederlander is bijzonder tuk op vrijheid van godsdienst, heeft in den regel den mond vol van vrijheid van geweten, ja menig Nederlander, nu komt de slag op den vuurpijl, „menig Nederlander beweert, dat onze voorvaderen tachtig jaar lang voor die vrijheid van geweten gestreden hebben."

Is misschien pastoor Wenneker geen Nederlander? Ja toch, en zoover wij weten, is hij in Nederland geboren. Als priester kent hij evenwel geen vaderland.

Intusschen: „dat menig Nederlander beweert enz." is hier kostelijk. Dit „tachtig jaren" moest men kunnen elimineeren. Dit nu is vooral het streven van de Jezuïeten.

Willem de Zwijger, Maurits, Frederik Hendrik worden door Dr. Schaepman vergeleken met — „*onkruid* tusschen het gouden graan."

Dr. Nuijens getuigt in een boekje voor de Roomsche scholen bestemd, van Prins Willem I: „Hij wilde in alles de eerste en voornaamste zijn, was zeer onverschillig voor den godsdienst; alle middelen waren hem welkom, als zij hem van dienst konden wezen." En in de „Nederlandsche Beroerten:" „Willem van Oranje was een meester in de kunst van veinzen, in looze streken, in het opsporen en volgen van slinksche gangen." Philips II wordt verheerlijkt, hij was: „goedhartig," „zacht," „godsdienstig," „rechtvaardig".

Pater Brouwers kon den afval van Spanje **„eene vloekwaardige en afschuwelijke daad noemen."**

Lodewijk van Nassau verwijst hij naar de galg.

Doch ter zake. Nu die G. G. die streep getrokken heeft, — eigenlijk heeft Z. Exc. slechts verordend, dat de zendelingen van beide Kerken niet op elkaars terrein mochten komen — kunnen die arme Inlanders *niet kiezen, niet beoordeelen welke godsdienst de ware is.*

„Immers één van tweeën moet toch de ware zijn; of de Roomsche of de Protestantsche godsdienst". Alzoo pastoor Wenneker.

Heeroom, meer dan iemand een man van gezag, die wil dat de leeken zich daarvoor eerbiedig zullen buigen, stelt hier een onontwikkelde Alfoer voor de keuze tusschen de Roomsche Kerk en de Protestantsche Kerk. 't Zal, meenen wij, nog lang duren, eer deze menschen iets van onze treurige geschillen zullen begrijpen. Men zal ze kunnen fanatiseeren; dogmatici zal men van deze natuurkinderen wel niet kunnen maken. In de Minahassa kwam het voor, dat een troep pas geworven Roomschen hun ouden leeraar kwamen uitjouwen.

Neen, 't was zeker goed gezien van den ongenoemden G. G., de Inlanders niet bloot te stellen aan zulk eene degeneratie; aan zooveel paedagogisch onverstand van priesterfanatisme.

Met nadruk spreken wij hier van priesterfanatisme. Immers dit kent geen verdraagzaamheid, geen waardeering van andersdenkenden.

Perrone, Professor in de Dogmatiek aan het Collegium Romanum, een gezaghebbend leeraar bij de Roomschen, verklaart: *„het Protestantisme is in religieus opzicht, wat de pest is op natuurlijk gebied."* *„Turken noch Heidenen hebben zulk een slechte leer voortgebracht."* *„Gij moet het Protestantisme haten met geheel uw hart; het verafschuwen als het grootste kwaad."*

Te Mtesa (Afrika) verklaarde pater Gérauld: *„Wij zullen nooit tolerant tegenover de Protestanten zijn"* . . . *„wij zullen overal leeren dat de Protestantsche zendelingen dwaalleeraars zijn."* *Perrona noemt de godsdienstige verdraagzaamheid „goddeloos en dwaas* (impia et absurda)", en hij verbiedt zelfs den vorsten van landen, waar de Katholieke kerk de heerschende is, vrijheid van godsdienst te verleenen.

Geheel in dezen geest zegt de Bisschop Ryan van St. Louis in Noord-Amerika: *„wanneer eens de meerderheid der bevolking hier Katholiek zal zijn, dan zal het met de godsdienstvrijheid in de Vereenigde Staten een einde nemen".*

Volgens den tegenwoordigen Paus, Leo XIII, (Encyclica 3 December 1880) *„zijn de Protestantsche zendelingen bedreigers; verbreiders van dwaalleeringen; dienaars van den duivel; huurlingen".* Zie! Met deze opvattingen zouden de priesters in de vreedzame Minahassa komen, zooals zij kwamen op zoo menige plaats, waar Protestantsche zendelingen met vrucht werkzaam waren. Zou eene bevolking aan de zendelingen zeer gehecht, dat maar zoo kunnen verdragen?

Bestond er geen gevaar, dat zij op hare wijze, tegen al die lasteringen in verzet zou komen?

Maar de Minahassers waren reeds Roomsch ten tijde van de Portugeezen, **ten getale van „ongeveer honderd duizend"**.

Pastoor Wenneker overdrijft hier schromelijk. Trouwens, tegen deze wijze van doen, waarschuwt reeds de secretaris der Roomsche Propaganda Cerri. Hij heeft geen vrede met de statistieke opgaven der Jesuiten: *„Volgens hun gewoonte" zoo getuigt hij, „schrijven zij nooit aan de congregatie, zonder van duizenden personen te spreken, die zich bekeerden, eene omstandigheid, welke veroorzaakt, dat men aan hetgeen wij zeggen, weinig geloof schenkt."*

Laat ons eens nagaan. Wanneer kwamen hier de Portugeezen, — of liever, *wanneer* gingen zij heen? Heel in het begin der 17de eeuw. Welnu, zelfs twee eeuwen later waren er in de geheele Minahassa nog geen 100.000 Alfoeren, laat staan zooveel vroeger en dan enkel zooveel Roomsche Inlanders! Aan het flatteeren van getallen hebben de Ultramontanen ons gewend. Of kent pastoor Wenneker misschien den „klassieker" Marshalt niet? De Briso doopte, volgens hem, in Indië „in 10 dagen 12.000 personen en de Lainez bekeerde 50.000 afgodendienaars." De laatste „hield er van solide grondslagen te leggen." De Roomsche zendeling Abbé Dubois vond echter, waar Lainez had gewerkt, slechts „een schaduwbeeld van Christelijk leven". (1815).

In het jaar 1542 landde Xaverius te Goa. Hij kende taal noch volk. Zes jaren later waren er reeds 200.000 Christenen; volgens Huber — een oud Katholiek — „met behulp van de Portugeesche Regeering door gewelddadige middelen gewonnen".

„Zonder hulp van wapenen", zoo sprak Xaverius zelf, „verkrijgt men geen ware Christenen". (Steinmesz, Hist of the Jesuist I 437, geciteerd door Warneck). De priester Jansen noemt dit „enkel met kruis en brevier missioneeren.

Omstreeks 1540 werd het Christendom op die frissche manier ingevoerd op Celebes. Er werd als gewoonlijk maar gedoopt en weinig of in 't geheel niet onderwezen.

„En ook in Indië was de Inquisitie werkzaam om de Inboorlingen tot de aanneming van het Christendom te dwingen". (S. Coolsma, „De zendingseeuw".)

Wat is van de zeer oppervlakkige werkzaamheid der Roomsche Missie overgebleven; van de honderdduizenden gedoopten in Abessinië, in Congo, in Brazilië, Chili, Ecuador, Argentinië, op de Philipinen, in China, Japan, in den zoo geroemde Jezuietenstaat Paraguay, in Britsch-Indië en elders?

Op één dag kon Xaverius zoo 10.000 menschen doopen, tot hem de stem begaf en zijn armen ondersteund moesten worden. De Nobili bekeerde in Madoera meer dan 100.000 Brahmanen. In Mexico ging het met 't werk der Roomsche missie zoo voorspoedig, dat in 15 jaren 7 millioen inboorlingen gedoopt werden. (Henrion I, 392, 435.)

Volgens Marshell *waren al deze gedoopten, „model Christenen"*.

Edoch, wij denken nog aan het getuigenis van Dubois en..... twijfelen. Warneck citeert hier de „Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Genootschap te Utrecht": „Hoewel de tot de Katholieke kerk bekeerde Insulaners nog menscheneters waren, werden zij door de Jezuïten toch *als zeer goede Christenen en godvruchtige lieden voorgesteld."*

Verwonderlijk! Want het is inderdaad zeer slecht gesteld met dezen doop

der massa's. Van zinsverandering en kennis geen idee. 't Sacrament is hier slechts een nietsbeteekenende uitwendige handeling. Een pater Rafary b.v. ging bij de plechtigheid van den kinderdoop — die vooral mede telt — zoo listig te werk, dat de betrokken ouders er niets van merkten. Hij had twee gelijke fleschjes bij zich; een met welriekende olie en een ander met doopwater gevuld. Eerst goot de geestelijke een weinig reukwater op het voorhoofd der kleinen bij wijze van artsenij. Na het fleschje heimelijk omgeruild te hebben, herhaalde hij de vorige handeling, „waardoor het kind wedergeboren werd, zonder dat iemand het merkte." (Kath. Missionen 1880, bijlage 12, Beleuchtungen 1845, 37.) En dit is een al-oude wijze van doen. In het begin der achttiende eeuw schreef pater Bourges uit Indië: „Wij doopen *zonder de toestemming der ouders te vragen, die stellig geweigerd zou worden. Onze Helpers doopen onder het voorwendsel van medicijn te geven.*" (Beleuchtungen 1850, 30.) In Canton had eene arme Chineesche vrouw in 25 jaren zoo ± 13000 Heidenkinderen gedoopt. (Kath. Missionen 1874, bijlage 4.)

Doch het aanhalens zou geen einde nemen. 't Is en blijft een diep treurige historie. Of zou zulk handelen, en wij lieten nog veel abnormaliteiten buiten bespreking, in den geest van Jezus kunnen wezen? Gelukkig heeft de nieuwere zending der Roomschen wel iets van de Evangelische missie geleerd; er wordt meer gedaan aan katechetisch onderwijs dan vroeger, maar het is nog te veel dressuur. Er gaat zoo weinig waarachtige bezieling ten goede van uit.

Al is het ook waar, dat de Roomsche Kerk in Zuid- en Noord-Amerika, Indië, China, Japan en West-Afrika de Evangelische missie is vóór geweest, toch kan niet worden ontkend, dat er in de tweede helft der 18e eeuw een achteruitgang, zoo geen stilstand in Rome's streven plaats vond, waardoor menige missie een kommervol leven begon te leiden, soms geheel verliep. Toen in 't begin der 19e eeuw de zendingsgeest in de Evangelische kerk wakker werd, ontwaakte die daar door tot naijver gewekt, langzamerhand ook onder de Roomsche geestelijkheid. De leeken hebben er nooit zeer in gedeeld.

't Eigenaardige van deze herleving was, dat men — ja, niet de verwaarloosde Congo, of 't diep onwetende Zuid-Amerika, dan wel een andere zeer verdord Roomsch zendingsveld weer opvatte, *maar wel dat men zich systematisch drong in Protestantsche missies.*

De Protestansche zendelingen daarentegen vestigden zich steeds onder Heidenen en Mohammedanen. Ook de Alfoeren in de Minahassa waren volslagen Heidenen, Koppensnellers zelfs, toen Evangelische zendelingen daar vóór ongeveer zeventig jaren hun moeilijk werk begonnen.

Maar we moeten nog terug komen op een alternatief ons door den heer Wenneker gesteld: „Of bij den Roomschen — óf bij den Protestantschen godsdienst is de waarheid". Eén Jezuïetisch idee: „er is maar ééne waarheid; er is of één godsdienst of er is geen". „Gezond verstand en logica" verbieden ons hier te kiezen. Ik meende dit met een bekend verhaal op te helderen.

Twee jongens liepen in den mist. De een zei tegen den ander: „wat is 't mistig bij jou". „Neen", zei de tweede, „bij jou is het mistig".... „*En het was mistig bij beiden*".

Op godsdienstig-christelijk gebied zijn nog meerderen aan het kibbelen. Maar het is bij allen *mistig*: immers allen zijn eenzijdig. De waarheid is bij

geen van die warme hoofden en koude harten. Het Christendom, de gegeven waarheid in Jezus Christus, staat veel te hoog om geheel begrepen te worden. En daartoe zouden onze onmondige Javanen, Soendaneezen en Alfoeren in staat zijn! Neen, men moet er hen toe opvoeden, zooals ook wij zelf door meerder rijpheid van geest en toenemende levenservaring er meer inkomen.

Want 't Christendom is niet maar leer alleen — iets buiten ons — het is vooral leven.

Wil men iets voor Jezus leer gevoelen, er iets van vatten, dan moet men haar beleven. Jezus Christus zelf is *de Waarheid*. Steeds meer heeft het: „Hoort Hem", beteekenis. Wat al afschuwelijke namen: Roomsch," „Protestantsch," „Gereformeerd" en wat dies meer zij! Vele Christenen, zoo niet de meesten, hechten er al heel weinig aan, vooral in het meer waarheidlievende Indië. Ze zijn dan ook doorgaans een nietszeggend; of wel een bedriegelijk etiket. Over het geheel zijn wij geen Roomschen, geen Protestanten meer.

Wij wenschen zooveel mogelijk menschen, slechts Christenen te zijn.

De zoogenaamde Protestantsche zendelingen maakten dan ook van Alifoeren en Javanen geen Protestansche Christenen. Zij bedoelden hen op te voeden tot de belijdenis van den eenigen Naam tot zaligheid gegeven: dien van Jezus, zonder meer. Zij beantwoorde ongeveer aan het ideaal dat de groote reiziger Stanley zich van een missionair maakte: *„een man die geen kerk toebehoort"*.

De oud-kontroleur noemt de priesters die in de Minahassa vielen: „wolven die om de schaapskooi loeren." En dat van een Katholiek priester! De priester Wenneker vindt dat verschrikkelijk. 't Klinkt dan ook zoo geheel anders dan „een andere Heiland," „de Heer van den God der natuur."

„Voorbeeld aller deugden," namen anders wel aan „Heerzoon" of „Heerbroeder" — den pastoor gegeven.

Maar de oud-kontroleur spreekt uit jarenlange ervaring.

Heeft Z. W. E. G. soms slecht waar genomen?

Maar is het dan niet waar, dat de heeren pastoors — van Meurs o. a. — wel bij de zendelingen logeerden en van deze gelegenheid 's nachts gebruik maakten om die gemeenteleden te ontvangen en „om te doopen?" Is het niet waar, dat de priesters de toevlucht waren van ontevredenen in de gemeenten, en zoo oorzaak werden van tuchteloosheid?

Edoch, den Jezuieten staat alles vrij. Heden nemen zij het hoog op voor de Protestantsche vrijheid; morgen staan zij gereed haar te verguizen.

Hier ontbreekt o. i. karakter, innige vroomheid, oprechtheid. Het is zelfs geoorloofd „secretelijk Catholijk" te zijn. De orde, ten onrechte die van Jezus genoemd, betoonde zich van sluipmoord zelfs niet afkeerig, waar het haar te doen was de zucht naar godsdienstvrijheid te smoren: Balthasar Gerards bekende, dat hij zijn plan, om den Prins te dooden, aan den rector van het Jezuïeten College te Trier had meegedeeld, en deze zijn goedkeuring daarover had te kennen gegeven, terwijl hij hem zijn zegen gaf met de verzekering, dat hij, zoo hij viel, onder de martelaren zou worden opgenomen. Beter Panne, die Maurits wilde vermoorden, bekende door de Jezuïeten te zijn omgekocht.

Gelijk bekend, zijn vele Katholieken den Jezuïeten niet zeer genegen. Onder de lateren treffen wij aan, Paus Clemens XIV, den vicaris-generaal

Von Wessenberg, Koning Lodewijk I van Beijeren, Professor Hirscher, Dr. Ruland, Völk (volksvertegenwoordiger), Von Fischer (id.) Dr. Windthorst en vele anderen.

Hun getuigenis doet ons schrikken van de zwarte bende, die letterlijk nergens voor staat.

Alweder, niet alles kunnen wij aanhalen. Een paar citaten mogen volstaan.

Paus Clemens XIV, getuigt: „zoolang de Jezuïeten-orde zal bestaan, is het onmogelijk, dat de Kerk tot een ware en duurzame vrede komt."

Von Wessenberg (1774—1860). „Met hun grondstellingen is het zoodanig gesteld, dat zij onvermijdelijk de Christelijke geloofs- en zedeleer ondermijnen en de verhouding van kerk en staat in de war sturen. Hun leer van het probabilisme, van de reservatio mentalis, van het doel dat de middelen heiligt en de oorlof bij den eed iets anders te denken dan men zegt, zet de geheele Christelijke moraal op losse schroeven."

Gelukkig is er, zooals wij mochten opmerken, een breede schaar van Katholieken, die met de Jezuïten niet mede gaat. Of dit ook het geval is met de Roomsche priesters in onze Oost? Eens drongen zich de volgelingen van Loyola in de gelederen der geestelijkheid, aanvankelijk niet door dezen gewild. Nu schijnt 't zoover gekomen, althans in ons land en in Indië, dat zij **de** geestelijkheid zijn.

Nederland zij op zijn hoede!

Régner c'est prévoir.

BANDOENG. J. KREEMER.

NASCHRIFT VAN DE REDACTIE.

Na de opneming van het artikel van pastoor C. W. J. Wenneker, meenden wij ook aan dit stuk van den zendeling J. Kreemer een plaats te moeten geven, waarin aan het *Odium theologicum* niet overal het zwijgen is opgelegd. Arm Christendom, welks belijders elkaar zoo weinig waardeeren!

v. S.

Herinneringen uit mijn Controleurs loopbaan

IV.

Er in geloopen.

Er was in de residentie waar ik als controleur een afdeeling bestuurde een nieuw Hoofd van Bestuur opgetreden, en, daar ik door omstandigheden verhinderd was bij de overname tegenwoordig te zijn, maakte ik eerst een paar maanden later mijn opwachting bij mijn nieuwen chef.

De ontvangst was hartelijk; zoowel de man als zijn vrouw waren beschaafde menschen en vielen mij zeer mede.

Zoo over het een en ander mijn afdeeling betreffend sprekende, zeide ik. „Ja Resident, zeker weet ik het niet, doch zoodra ik weder terug ben, wil ik het aan Mamahit (uitgesproken memeid) vragen".

Mevrouw keek mij met groote oogen aan, stond op en ging naar binnen. De Resident werd eenige oogenblikken later geroepen en ik bleef alleen zitten.

Het duurde een poosje, voordat hij terugkwam. Hij had zijn pet op. „Mijnheer de controleur", zoo sprak hij mij toe, „U maakt er zeker aanspraak op een welopgevoed man te zijn, en dan vraag ik U, wat gaf u aanleiding om in tegenwoordigheid van mij, Uw chef, en van mijn vrouw, van je meid te gewagen? U zijt immers gehuwd"?

Daar ging me een licht op, en, moeite doende om niet in eene lachbui uit te barsten, antwoordde ik: „Resident mijn eerste klerk heet Mamahit (uitgesproken memeid) en ik bedoelde hem te vragen wat er van de zaak aan was".

„O! zoo! pardon, dat zal ik dan even aan mijn vrouw gaan zeggen," en meteen verdween hij weêr.

Of mevrouw dat zoo grif niet aannam, dan wel zich reeds ontkleed had, en niet van plan was om dien onbeschoften controleur meer te woord te staan, weet ik niet Het duurde mij echter te lang en ik verzocht den hoofdoppasser mij wegens een plotseling opgekomen onpasselijkheid te verontschuldigen, verdween en bespaarde mijn chef een pijnlijk excuus maken. Ik was er in geloopen.

F. A. H.

Reorganisatie van den Indischen Waterstaatsdienst.

In de Novemberaflevering 1900, van de *Indische Gids* zijn door den Ingenieur Lamminga eenige denkbeelden ontwikkeld omtrent eene wenschelijke reorganisatie van den Indischen waterstaatsdienst, die in hoofdzaak op het volgende neerkomt:

handhaving van de scheiding van den dienst in drie deelen nl. in den algemeenen dienst (A. D.) gewestelijken dienst (G. D.) en in den dienst der irrigatieafdeelingen (I. A.)[1];

het toevoegen aan den chef eener Waterstaatsafdeeling (C. W. A.) van een Ingenieur 2e kl., die in het bijzonder belast zal worden met de leiding van den G. D. waardoor de C. W. A. een meer feitelijken invloed op den A. D. zal kunnen uitoefenen;

het benoemen van een hoofdingenieur van irrigatie, die tevens als chef der I. A zal optreden.

Het hiermee te bereiken doel is meer éénheid te brengen in den dienst, en de positie van den C. W. A. te releveeren. Bevreemding moet het daarom wekken, dat in de verhouding van den C. W. A. tot dien belangrijken, zoo niet belangrijksten dienst, dien der I. A. geen wijziging wordt noodig geacht.

Zooals toch in de bovengenoemde verhandeling reeds is medegedeeld, staat de chef eener I. A. onder den Resident van een gewest, technisch direct onder den Directeur van B. O. W. De C. W. A. heeft dus feitelijk in geen enkel opzicht bemoeienis met die afdeelingen.

Wel worden de ontwerpen door tusschenkomst van den C. W. A. ingediend, en kan hij daartegen zijne bedenkingen opperen, doch, daar de C. W. A. geen invloed heeft kunnen uitoefenen bij het opmaken dier ontwerpen, bovendien geen plaatselijk onderzoek heeft ingesteld, kan zoo'n advies slechts onvolledig zijn, en zal ook in de meeste gevallen geen groot gewicht in de schaal leggen. Zelfs indien de C. W. A. zich in 't geheel niet kan vereenigen met de voorgestelde oplossing, mist hij de bevoegdheid om die stukken ter nadere toelichting of omwerking aan den ontwerper terug te zenden of met hem daarover van gedachten te wisselen. Alleen indien de Directeur der B O W. zich met de opmerkingen van den C. W. A. vereenigt, worden de ontwerpstukken direct van dat departement terug ontvangen, en komt de ontwerper

[1] Over den aard dier diensten wordt naar bovengenoemde verhandeling verwezen.

in kennis met het gevoelen van den C. W. A. Bij de weder-indiening, al of niet met weerlegging van die bedenkingen, wordt de tusschenkomst van den C. W. A. niet vereischt.

Op de uitvoering heeft de C. W. A. totaal geen invloed, hetgeen het duidelijkst blijkt uit het feit dat de werken der I. A. door dien Chef worden opgenomen.

Die toestand, waarbij het hoofd van eene waterstaats-afdeeling in het geheel niet of slechts geringe bemoeiënis heeft met zoo'n belangrijken dienst in zijn ressort, is niet wenschelijk te achten, en bij eene eventueele reorganisatie dient daarmede rekening gehouden te worden. Wel zijn er tot nu toe slechts drie van zulke afdeelingen opgericht, waarvan er in 1901 twee definitief zullen ingevoerd zijn, maar daar, waar zoo algemeen het nut der I. A. wordt erkend, zoodat, al is het dan ook eerst na vele jaren, ten slotte geheel Java wel in een aantal I. A. zal verdeeld zijn, is het niet ontijdig, om nu reeds met dien dienst rekening te houden.

En dan komt men gedeeltelijk tot andere denkbeelden dan door den Ingenieur Lamminga zijn ontwikkeld.

Alvorens er toe over te gaan mee te deelen op welke wijze ik mij eene reorganisatie heb gedacht, wil ik even de aandacht vestigen op de stiefmoederlijke behandeling van één dier I. A.

Dat indertijd, toen het denkbeeld werd opgeworpen om Java in een zeker aantal I. A. te verdeelen, hiertoe niet direct is overgegaan doch eerst met één, later met een drietal eene proef is genomen, komt mij alleszins verklaarbaar voor. Maar, waar die proef als gelukt moet beschouwd worden, door het feit dat twee der drie als proefdienende afdeelingen in 1901 zullen bestendigd worden, daar moet het bevreemding wekken, dat de derde afdeeling, die in Serang, nog op proef moet blijven voort werken. Plaatselijke omstandigheden kunnen hier toch goen invloed hebben.

Het oprichten van dergelijke I. A. is *overal* wenschelijk, of *overal* van geen nut. Men zou dus geneigd zijn de reden van deze achterstelling der I. A. Serang te wijten aan minder goede resultaten daar verkregen, doch dat denkbeeld moet terstond verworpen worden, waar de leiding aan onbetwistbaar goede handen is toevertrouwd. In elk geval kan en mag een personenkwestie daarbij den doorslag niet geven. Elke regeling die staat of valt met een bepaalden persoon, of met eene zeer kleine groep van personen, kan op die naam geen aanspraak maken. Slechts financieele overwegingen kunnen m. i. geleid hebben tot het niet bestendigen der I. A. „Serang". Blijkt dit vermoeden juist te zijn, dan is zekere vrees gewettigd dat er nog wel een tiental jaren over heen zullen gaan eer men tot eene algemeene invoering zal geraken. Ook het feit dat nog geen nieuwe afdeelingen, zij het dan ook voorloopig als proef, tot dat betrouwbare gegegens zijn verkregen omtrent het daarvoor benoodigde personeel, opgericht worden, wijst er op dat op een spoedige algemeene invoering niet te rekenen is.

Bij de door mij gedachte reorganisatie ben ik uitgegaan van het denkbeeld, dat Java in den loop der tijden geheel in een aantal I. A. zal verdeeld worden. Voorloopig zal dus die organisatie slechts van toepassing zijn, daar, waar reeds I. A. bestaan; elders zou geen betere oplossing te vinden zijn dan die door den ingenieur Lamminga aangegeven.

Op het oogenblik zijn er drie diensten waartusschen zoo goed als geen verband bestaat, terwijl zij toch dikwijls elkaar zouden kunnen aanvullen. Wel berust de leiding van den A. D. en G. D. bij één persoon nl.: bij den C. W. A., maar, zooals de ingenieur Lamminga aantoont, bestaat die leiding slechts in naam. De I. A. staan geheel op zich zelf en vormen dus feitelijk staten in een staat. Overleg tusschen G. D. en I. A. komt in het geheel niet voor, tusschen A. D. en I. A. alleen voor zoover de persoon belast met de leiding van den A. D. dat wenscht. Officieel is dat overleg niet voorgeschreven. Dat dit tot eigenaardige en minder wenschelijke toestanden aanleiding kan geven, moge de navolgende voorbeelden aantoonen.

Met het opmaken van ontwerpen voor de bevloeiing van de districten Singenkidoel en Grogol, een deel uitmakende van de Demaksche waterwerken, doch om financieele redenen van het oorspronkelijke plan afgevoerd, werd, zooals steeds het geval is, een ingenieur der A. D. belast. Het water voor die bevloeiing moet ontleend worden aan de Kali Toentang bij de stuw van Glapan, door middel van een reeds vroeger gebouwde inlaatsluis. Deze bevloeiings verbetering staat dus in nauw verband met de reeds op den anderen oever aanwezige bevloeiing. Toch werd aanvankelijk gewerkt zonder in een enkel opzicht daarin de Chef der I.A. „Serang", onder wiens beheer de Demaksche waterwerken ressorteeren, te kennen. Van diens uitgebreide locale kennis vooral wat betreft de hoeveelheid water die voor uitbreiding van bevloeiing uit de Toetang beschikbaar is, werd geen gebruik gemaakt, hetgeen trouwens geheel volgens de voorschriften was. Uit de bestaande en opgevraagde débietstaten en uit de grootte van het reeds bevloeide oppervak werden conclusies getrokken, waarop een voorloopig ontwerp werd gebaseerd. Toen later officieus overleg plaats vond, bleek eenerzijds dat door een bepaalde exploitatie dier werken met een geringere hoeveelheid water per bouw kon volstaan worden, anderzijds echter dat, om te suppleeren in het tekort der Serang-bevloeiing eveneens een onderdeel uitmakend der Demaksche waterwerken, het wenschelijk was meer water aan de Kali Toentang te ontleenen, waartoe dan ook spoedig de noodige voorstellen werden ingediend. Veel werk bleek daardoor voor niets gedaan, hetgeen voorkomen had kunnen worden, indien dat overleg onmiddellijk had plaats gevonden.

De weinige lust die er bij de ingenieurs in Indië bestaat, om het een of ander resultaat van hunne bevinding te publiceeren, voor een groot deel toe te schrijven aan gebrek aan tijd, en de onmogelijkheid om mondeling van gevoelen te wisselen, is zekerlijk oorzaak, dat zoo weinig gebruik wordt gemaakt van de ervaring van anderen. Hierin zou echter op eenvoudige wijze verbetering zijn te brengen, als van Departementswege een maandelijksch tijdschrift werd uitgegeven, kosteloos aan de ingenieurs rond te zenden, waarin genomen werd het belangrijkste van de verschillende ingekomen ontwerpen en nota's. Hetgeen daarin voorkomt, behoeft niet in elk opzicht opgevat te worden als bindende voorschriften, die verder in acht te nemen zijn, doch meer om elkander geregeld op de hoogte houden van en in kennis brengen met den arbeid en ervaring van anderen. Vele zaken worden nu door verschillende ingenieurs ieder zelfstandig tot eene zelfde oplossing gebracht. De tijd door de andere ingenieurs daaraan besteed zou dan voor andere werkzaamheden vrij komen. De weinige bekendheid van het grootste gedeelte der ingenieurs

met de wijze van exploitatie van de Demaksche, Pekalen en Patagoewan-werken zou dan tot het verleden behooren.

Doch zelfs daar waar dat gemis aan overleg geen meerder werk tot gevolg had, kan het toch nimmer wenschelijk geacht worden, dat de chef eener I. A. totaal onkundig wordt gehouden van werken die in zijn ressort worden tot stand gebracht. Bedoelde chef wordt later belast met de exploitatie dier werken, wat hem veel gemakkelijker zou vallen indien bij het ontwerpen, met zijn denkbeelden was rekening gehouden. Het opstellen van een reglement voor de exploitatie van alle irrigatiewerken zal wel ondoenlijk blijken. Plaatselijke omstandigheden spelen daarbij een te groote rol, wat duidelijk blijkt uit de zoo uiteenloopende stelsels toegepast bij de Demaksche- en Pategoewan-werken, die ieder op zich zelf niet voor verbetering vatbaar zijn. Men kan dan ook niet aan den ingenieur die met het opmaken der projecten belast is, een model instructie verleenen, waaraan hij zich bij de exploitatie dier werken heeft te houden. Voor elk nieuw irrigatiewerk van eenigen omvang zal wellicht in hoofdtrekken dezelfde, in de onderdeelen echter afwijkende wijze van exploitatie moeten opgesteld worden en daarna zijn de werken te projecteeren.

Een chef eener I. A. is daarom de aangewezen persoon om voor zijn ressort de wijze van exploitatie aan te geven, en kan zooveel mogelijk er voor zorg dragen, dat de uniformiteit niet verloren gaat.

Het bezwaar verbonden aan het gemis aan overleg tusschen den G. D. en den dienst der I. A. springt even sterk, zoo niet sterker in het oog.

Regel is dat door den G. D. voorstellen worden opgemaakt, die bij een werkplan door tusschenkomst van den C. W. A. worden ingediend. Tegelijkertijd worden copieën van die voorstellen tot consideratie en advies gezonden aan den chef der I. A. Dit advies betreft alleen de beoordeeling van de aangenomen doorstroomingsprofillen, met uitsluiting dus van de beoordeeling der constructie. Alhoewel bij deze voorloopige voorstellen volstaan kan worden met schetsteekeningen zoo zijn de daarmede gepaard gaande ontwerpteekeningen met evenveel zorg behandeld als die later geäuthoriseerd worden, hetgeen ook wel noodig is om een zuivere raming der bouwkosten te kunnen overleggen.

Van de in de residentie Pasoeroean in de laatste drie jaar in advies ontvangen 75 zoogenaamde voorloopige voorstellen konden er 6 geheel vervallen, moesten 4 een grootere capaciteit verkrijgen, kon bij 16 met een geringere dagwijdte worden volstaan, terwijl in overweging werd gegeven met den bouw van 10 doorlaten te wachten totdat de reeds ontworpen plannen tot verbetering der bevloeiing uit de Moiek en Kedoeng-Kandangleiding tot stand waren gekomen, zoodat slechts 39 of iets meer dan de helft ongewijzigd konden blijven. Tot welke bezuiniging dit heeft aanleiding gegeven kon niet nagegaan worden, aangezien de werkelijke bouwkosten hier niet bekend zijn, trouwens nog niet allen der hier bedoelde kunstwerken gereed zijn gekomen.

Dat zoovele wijzigingen noodig waren is niet te wijten aan de mindere kundigheid van het toevallig in deze residentie aanwezige personeel, maar aan de omstandigheid dat het opmaken dier ontwerpen nagenoeg geheel zelfstandig aan opzichters wordt overgelaten, die niet in staat zijn om het vraagstuk van alle zijden te bekijken. Zij missen de bij het projecteeren

van doorlaten zoo noodzakelijke locale kennis van de belangen van water aan- en afvoer. Bovendien steunen zij daarbij geheel op den inhoud van de circulaire van den directeur der B. O. W. van 15 Augustus 1859 No. 23/2400, een oude circulaire, die echter nog steeds van kracht is en waarin eenige wenken gegeven worden bij het projecteeren. Tot beoordeeling der aan de bruggen te geven capaciteit wordt verlangd een dwarsdoorsnede van den waterloop ter plaatse van de te bouwen brug met de hoogste en laagste waterstanden en zoo noodig bovendien eenige profielen op eenigen afstand boven- en benedenstrooms. Ofschoon het waarschijnlijk niet de bedoeling is geweest, worden deze voorschriften zoo opgevat, dat op 25 à 50 M. afstands boven en beneden de brug een profil wordt opgenomen met ingeteekende hoogste waterstanden volgens aanwijzing van de bevolking; van die profilen (meestal slechts drie in aantal) wordt de gemiddelde natte inhoud berekend en dat gemiddelde wordt aangehouden voor de aan het kunstwerk te geven capaciteit. Verdere berekeningen of onderzoekingen worden niet ingesteld, en omdat wellicht nooit op het onvolledige daarvan is gewezen, integendeel, de ontwerpen op dergelijke berekeningen worden goedgekeurd, zoo is het niet te verwonderen, dat vermeend wordt dat daarmêe al wonderlijk wel volstaan kan worden.

Het spreekt wel van zelf dat men zoodoende zonderlinge resultaten verkrijgt. Om slechts één voorbeeld te noemen. Het is hier voorgekomen, dat over dezelfde afvoerleiding op ± 200 M. van elkaar bruggen werden ontworpen, waarvan de bovenstroomsche een grootere capaciteit had dan de benedenstroomsche/

Veel zou dus in deze toestand verbeterd worden door de aanstelling van een aan den C. W. A. toe te voegen ingenieur 2e kl, die speciaal belast zou zijn met de leiding van den G. D. Maar dit is nog niet voldoende. Bedoelde ingenieur zal uit den aard van zijnen werkkring niet geheel op de hoogte kunnen zijn van de belangen van water aan- en afvoer. Om goed werk af te leveren zou hij voor elk ontwerp een uitgebreid plaatselijk onderzoek moeten instellen, hetgeen hem veel tijd zal kosten daar goede voorlichting hem daarbij niet ten dienste staat. Elk ontwerp zou dan echter zooveel tijd in beslag nemen, dat het spoedig zou blijken dat met één ingenieur in elk der W. A. niet volstaan kan worden.

Om nu bovengenoemde bezwaren op te heffen zou ik mij eene organisatie van den Indischen Waterstaat als volgt denken:

Het bestaan van drie diensten naast elkaar worde opgeheven, en daarvoor treedt in de plaats die der I. A. Daartoe wordt Java in een aantal van die afdeelingen verdeeld, waartoe zoo spoedig mogelijk moet worden overgegaan. De afdeelingen worden onderverdeeld in secties, aan het hoofd waarvan, al naar gelang van de belangrijkheid, een ingenieur 2e of 3e kl. komt te staan [geen adspirant ingenieur daar deze bij normale promotie te weinig ondervinding zal hebben om in die mate zelfstandig op te kunnen treden]. Aan deze sectie-ingenieurs voege men toe het noodige opzichters- en mantripersoneel, terwijl zij belast worden:

a. met de exploitatie der permanente en inlandsche bevloeiingswerken.

b. met het ontwerpen en uitvoeren van niet te omvangrijke bevloeiings- en afwateringsverbeteringen.

c. met het ontwerpen en uitvoeren van doorlaten in de wegen en met het onderhoud daarvan met inbegrip van de niet permanenten.

d. het onderhoud en aanleg van wegen.

Met andere woorden: bij zijn tegenwoordigen werkkring wordt aan den sectie-ingenieur nog toegewezen het belangrijkste deel van den arbeid van de G. D. en een deel van de taak van de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur. Het is ongetwijfeld bevreemdend, dat nog steeds het onderhoud van de wegen niet opgedragen is aan dien dienst, die geacht wordt daarmeê het beste vertrouwd te zijn. Dat nog in enkele residenties dat onderhoud geheel, in andere nog gedeeltelijk, in heerendienst geschiedt, kan geen bezwaar vormen, waar deze methode van werken herhaaldelijk voorkomt bij het maken van bevloeiingswerken.

Daarmede gaat evenwel niet de geheele taak van den G. D. in andere handen over, want het tot stand brengen en het onderhouden van 's Lands gebouwen zou ik aan een specialen dienst wenschen over te laten, evenals dit, naar ik meen, ook in Nederland het geval is. Aan dat corps moeten dan ook speciale eischen gesteld kunnen worden, hetgeen ongetwijfeld een gunstigen invloed zal uitoefenen op het aanzien dier gebouwen.

Met dat samenvoegen van de G. D. bij den dienst der I. A. mag echter geen inkrimping van het nu aanwezige opzichters-personeel gepaard gaan, want anders zou de taak dier opzichters te omvangrijk kunnen worden.

Althans in de Residentie Pasoeroean is bezuiniging niet wenschelijk, alleen zouden de standplaatsen wat gewijzigd moeten worden om tot een goede onderverdeeling te geraken.

Toestanden, zooals nu voorkomen, n.l. dat de opzichter van de I. A. meer dan 20 paal (30 K.M.) moet afleggen om toezicht te houden op het bouwen van een kunstwerk, waar de opzichter van den G. D. slechts eenige palen vandaan, woont, behooren dan tot de onmogelijkheden. Zoo ook dat op één plaats èn een opzichter van den G. D. èn een der I. A. gevestigd is, die soms in verschillende reiswagens elkaar achterna rijden, de een met een onverschillig gezicht langs eene in aanbouw zijnde brug rijdend, de ander langs een irrigatiewerk.

Het besteden van tijd aan het opmaken van ontwerpen, die later blijken te kunnen vervallen, of die geheel moeten omgewerkt worden, wordt op deze wijze eveneens vermeden. Immers de ingenieur, belast met de leiding, zoo ook de opzichter, belast met het ontwerpen, zal door en door bekend zijn met de bevloeiings- en afwateringstoestanden, of kan zich althans daar gemakkelijk van op de hoogte stellen.

Een bijkomend voordeel van de samensmelting is gelegen in het vereenigen der inventarissen, waardoor meer nut daarvan is te trekken.

Voor overlading van den werkkring dier sectie-ingenieurs behoeft geen vrees te bestaan. Het projecteeren der bruggen, na vaststelling der hoofdmaten (hetgeen nu toch voor het uitbrengen van advies noodig is), kan, evenals nu het geval is, aan de dan toegevoegde opzichters toevertrouwd worden. Alleen zal het overweging verdienen de sectie-ingenieurs zoo weinig mogelijk over te plaatsen. Het vordert natuurlijk geruimen tijd, voordat zij voldoende met alle toestanden op de hoogte zijn.

Het onderhoud van de wegen zal de werkzaamheden vermeerderen,

maar dit is naar mijn bescheiden meening, geen bezwaar tegen het door mij aangegeven reorganisatie plan.

Aan het hoofd eener I. A. of zoo deze te klein is, aan het hoofd van twee I. A. (die daardoor dus feitelijk tot één groote worden gemaakt) komt te staan een Ingenieur 1ste kl. of oud ingenieur 2e kl. Deze is de onmiddellijke chef der sectie-ingenieurs en hij draagt er zorg voor dat, waar verschillende secties gemeenschappelijke belangen hebben, daarmêe voldoende wordt rekening gehouden.

Het vereenigen van de betrekking van chef eener I. A. met den werkkring van sectie-ingenieur komt mij niet raadzaam voor, daar dit zoo goed als zeker moet leiden tot minder goede vervulling van één der beide posten. De taak van den chef, zoowel als die van den sectie-ingenieur, zal toch zooveel omvattend zijn, dat bij een goede plichtsvervulling de combinatie niet mogelijk zal blijken.

Administratief blijft de chef eener I. A. staan onder het hoofd van het gewest, waarin die afdeeling is gelegen, hetgeen met het oog op de exploitatie wenschelijk is. Technisch zal hij echter onder den C. A. W. komen, niet meer, zooals nu het geval is, direkt onder den directeur der B. O. W. De C. W. A. kan er dan zorg voor dragen dat in aangrenzende I. A., voor zooverre dit mogelijk en wenschelijk is, de éénheid niet verloren gaat. Het zal dan echter noodzakelijk zijn de grenzen der waterstaats-afdeelingen te wijzigen. Nu vallen zij samen met de grenzen der gewesten, dan met de grenzen der I. A.

De I. A. Brantas bijvoorbeeld zou bij de oude indeeling ressorteeren onder twee C. W. A., een toestand die niet gunstig kan werken. Door de wijziging, die ik aangaf, worden de grenzen van de W. A. ook rationeeler dan nu het geval is.

In het bovenstaande is de plaats, die de A. D. in deze nieuwe organisatie zal innemen, nog niet omschreven.

Deze dienst zal niet mogen worden opgeheven. Het opmaken en de uitvoering van eenigszins groote ontwerpen kan niet aan het personeel der I. A. worden opgedragen, daarvoor zou de noodige tijd ten eenenmale ontbreken. Afzonderlijk personeel zal hiervoor steeds noodig blijven wil het tot stand komen van belangrijke verbeteringen niet nog langer op zich laten wachten.

De A. D. moet echter niet meer, zooals thans het geval is, op zich zelf werken, doch tijdelijk toegevoegd worden aan den chef der I. A binnen wiens ressort de te maken werken vallen Alleen op deze wijze kan de zoo zeer gewenschte eenheid, en het zoo noodige overleg bereikt worden.

Om bij de keuze van de personen, belasten met het opmaken dezer meer omvangrijke ontwerpen, niet te beperkt te zijn is het noodig, zooals reeds werd gezegd, aan het hoofd der I. A. een oudere ingenieur te plaatsen, liefst een 1e klasse. De adspirant-ingenieurs zouden dan in den regel eerst werkzaam gesteld moeten worden bij den A. D., om daar vertrouwd te raken met het opnemen, ontwerpen en de uitvoering, verder, doordat bij het ontwerpen steeds de exploitatie ter sprake komt, ook in theorie met de exploiatite.

De omschrijving van den A. D. zou dan kunnen luiden: „dienst van aanleg," in tegenstelling met „dienst van exploitatie", die bij de I. A. thuis behoort. Beide diensten mogen echter niet gescheiden worden, maar moeten één corps blijven vormen.

Brengt men deze wijzigingen aan in de verhouding der dienstvakken onderling, dan wordt de positie van den C. W. A. belangrijk verhoogt, want wellicht wordt de werkkring daardoor te uitgebreid om die behoorlijk te kunnen waarnemen. In dat geval blijft echter nog de weg open, aangegeven door den ingenieur Lamminga, n.l. het aan den C. W. A. toevoegen van een ingenieur 2e kl. voor de examinatie der minder belangrijke ontwerpen, het behandelen van minder belangrijke zaken, het opnemen der voltooide werken.

Ook de benoeming van een hoofdingenieur van irrigatie blijft wenschelijk als tusschen-persoon tusschen den C. W. A. en het Departement van B. O. W.

Deze organisatie kan alleen gelden voor Java en Madura. Op de buitenbezittingen, waar nog niet zoo ingegrepen wordt in de irrigatie-toestanden en dus het oprichten van I. A. geen zin heeft, wordt voorloopig de G. D. gehandhaafd. De toestand blijft daar dus bij het oude, totdat ook daar de toestand rijp is voor eene regeling, zooals nu voor Java wordt voorgesteld.

Resumeerende, zou dus de reorganisatie op het volgende moeten neerkomen:

1°. Verdeeling van Java en Madoera in een zeker aantal Irrigatie Afdeelingen met een ingenieur 1ste kl. als chef.

2°. Onderverdeeling der I. A. in een aantal secties, waarvan de leiding berust bij een ingenieur 2e of 3e kl., aan wien het noodige opzichters- en mantri-personeel wordt toegevoegd. Deze sectie ingenieurs zijn belast met alles wat de droge en natte waterbouwkunde betreft, met het onderhoud van alle permanente en inlandsche waterstaats-werken, inclusief dat aan de wegen en de exploitatie der bevloeiingswerken.

3°. De groepeering dezer I. A. tot een 5 tal W. A., aan het hoofd waarvan staan Hoofd-ingenieurs, en aan wie de Chefs der I. A. technisch onder geschikt zijn.

4°. Het opmaken en het uitvoeren van eenigszins belangrijke werken blijft opgedragen aan het personeel van den A. D. (dienst van aanleg), dat voor elk bepaald werk echter wordt toegevoegd aan den C. I. A., binnen wiens ressort die werken vallen.

5°. Het toevoegen aan den C. W. A. van een ingenieur 2e kl. voor de behandeling der minder belangrijke zaken en de opname der voldoende werken.

6°. De benoeming van een hoofdingenieur van de irrigatie.

7°. De vorming van een afzonderlijk bouwkundig corps, belast met het ontwerpen, de uitvoering en het onderhouden van 's Lands gebouwen.

Welke kosten aan deze organisatie verbonden zullen zijn, kan ik moeilijk berekenen, daar mij daartoe de noodige gegevens ontbreken. Neemt men echter de Irrigatie Afdeeling „Brantas" als voorbeeld, dan wordt voor eene uitgestrektheid van 15630 KM² (ongeveer de helft van de oppervlakte van Nederland) vereischt:

1 Ingenieur 1ste kl. en 3 Ingenieurs 2e of 3e kl.

Zoodat volgens dien maatstaf voor geheel Java en Madura noodig zouden zijn ongeveer:

9 Ingenieurs 1ste kl. en 27 Ingenieurs 2e of 3e kl.

Van de tegenwoordige formatie, die 56 Ingenieurs telt, met uitzondering van de Hoofdingenieurs, zouden voor den A. D. en den G. D. op de buitenbezittingen beschikbaar blijven 20 Ingenieurs.

Wellicht zal dus geen grootere uitbreiding van het corps noodig zijn dan bij het voorstel van den Ingenieur Lamminga. Dit is echter een zeer globale berekening, waaruit ik dan ook liever geen verdere conclusies wenscht te trekken.

Wanneer deze organisatie echter wenschelijk wordt gevonden, zijn de daaraan verbonden kosten slechts van ondergeschikt belang.

Waarschijnlijk zal tegen dit plan het bezwaar geopperd worden, dat zoodoende teruggekeerd wordt tot een vroegeren toestand, die sedert verlaten is. Men vergeten echter niet, dat vroeger de G. D. als de belangrijkste dienst gold, en alles wat met bevloeiing in verband stond als bijzaak werd aangemerkt, hetgeen nu juist omgekeerd het geval is. De werkzaamheden verbonden aan den G. D. blijven feitelijk opgedragen aan het opzichters-corps, nu echter onder de zoo wenschelijke hoogere leiding. Ook de voorgestelde oprichting van een afzonderlijk bouwkundig corps neemt een groot bezwaar weg, dat tegen de vroegere regeling werd aangevoerd.

Komt de reorganisatie volgens de hierboven aangegeven wijze tot stand, dan kan de tegenwoordige benaming van „Ingenieur bij den Waterstaat en 's Lands Burgelijke Openbare Werken" heel wat vereenvoudigd worden. Het woord „Burgelijke" in dezen titel is mij trouwens nooit geheel duidelijk geweest. Dat woord zou er toch op wijzen, dat er nog andere soorten van Openbare Werken zijn, en voor zoover mij bekend, zijn die niet aan te wijzen. Door het ontnemen van de zorg voor 's Lands gebouwen aan den dienst zal het laatste gedeelte geheel kunnen vervallen, en de titel luiden:

„Ingenieur van den (Indischen) Waterstaat".

Ten slotte wenschte ik nog even te wijzen op de manier waarop de uitvoering van werken tot stand komt, en na te gaan of daarin geen vereenvoudiging te brengen is.

Tot voor korten tijd werd voor werken van den G. D., doch nu ook voor die van den A. D. en der I. A., tegen November van elk jaar een werkplan verlangd, bevattende voorloopige voorstellen voor over twee jaar tot stand te brengen werken, vernieuwingen of herstellingen, in dien zin dat het op November 1900 ingediende werkplan werken betreft die in 1902 uitgevoerd moeten worden. Die voorloopige voorstellen behoeven volgens de geldende voorschriften slechts vergezeld te gaan van schetsteekeningen, doch daar het noodig is er een eenigszins vertrouwbare raming van kosten bij te voegen, nemen de overgelegde teekeningen al spoedig het karakter van uitgewerkte ontwerpen aan. Zonder een eenigszins gedetailleerde teekening kan men voor werken van eenigen omvang natuurlijk onmogelijk een goede begrooting samenstellen. Het eenige verschil met later in te dienen ontwerpstukken tot authorisatie is misschien hierin gelegen dat aan deze teekeningen iets minder zorg is besteed, of dat niet alle teekeningen worden overgelegd.

Voorts gaat het indienen van dat werkplan gepaard met het aanbieden van een urgentie-staat, waardoor het departement kan beslissen welke werken uitgesteld zullen worden, indien de beschikbare fondsen de uitvoering van alle werken niet toelaten. Zoodoende worden de gegevens verzameld,

voor de op te maken begrooting van Nederlandsch-Indië. Is men nu maar verzekerd, dat ten slotte alle voorgestelde werken tot uitvoering komen, hetgeen wel het geval is met de werken, die bepaald noodig zijn, dan is de arbeid dier zoogenaamde voorloopige ontwerpen niet nutteloos geweest.

Kan bij den G. D. gewoonlijk zonder bezwaar twee jaren van te voren worden nagegaan, welke bruggen voor „permanent maken" in aanmerking komen, bij werken van den A. D. en der I. A. is dat anders gesteld. Wel is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat werken, waarop bij het werkplan niet gerekend is, tot stand komen, hetzij door een bijzondere urgentie-verklaring, hetzij door verwisseling met een werk, dat wel op het werkplan voorkwam, maar dit neemt het bezwaar tegen die regeling niet geheel weg. Bovendien bestaat er steeds veel kans, dat de ontwerper niet tevens de uitvoerder zal zijn. Wel is waar, mag dit geen onoverkomenlijk bezwaar heeten, indien er goede en duidelijke teekeningen bestaan, maar aangezien elk waterstaatswerk voor meer dan ééne oplossing vatbaar is, is de kans niet uitgesloten, dat de opvolger, al is het dan ook niet wat betreft de hoofd-afmetingen dan toch ten opzichte van vele details, andere denkbeelden is toegedaan. Of hij berust bij de voorgestelde oplossing, of, wat eerder het geval zal zijn, hij werkt het voorloopig ontwerp geheel om, en dan is er weer een groot deel arbeid nutteloos besteed. Voor herstellingen of vernieuwingen zal het wel in de meeste gevallen ondoenlijk blijken om reeds twee jaar van te voren met zekerheid de noodzakelijkheid te beoordeelen.. Het gevolg is dus, dat vele herstellingen verricht worden, alléén omdat die nu eenmaal op het werkplan voorkomen — herstellingen dikwijls, die zeer goed een jaar uitstel zouden kunnen lijden.

Al deze bezwaren komen te vervallen. indien het opmaken der voorloopige voorstellen van eerst over twee jaar uit te voeren werken niet meer verplichtend werd gesteld, hetgeen trouwens, zooals reeds medegedeeld is, tot voor korten tijd bij werken van den A. D. en der I. A. het geval was. Op de begrooting van elk dienstjaar zou dan een vast bedrag komen, zoowel voor vernieuwingen en herstellingen als voor nieuwe werken van niet te grooten omvang. Voor grootere werken zal de tot nu toe gevolgde wijze van werken wel behouden moeten blijven, omdat voor die werken eene speciale machtiging noodig is, en de rentabiliteit dier werken te beoordeelen is, indien de kosten daarvan zoo nauwkeurig mogelijk bekend zijn. Eene splitsing van fondsen toegestaan voor nieuwe werken, in gelden voor werken van den tegenwoordigen G. D. en A. D. moet dan ook achterwege blijven. Aangezien beide diensten nu niet meer naast elkaar staan, kan de met de leiding belaste ingenieur de urgentie dier werken onderling vergelijken en nagaan welke zullen tot stand ge bracht worden bij beperkte geldmiddelen. De toestand, zooals die nu is, dat vele bruggen worden gebouwd waarvan het „permanent maken" veel minder urgent is dan dat van bevloeiingswerken, waarvoor geen fondsen disponibel zijn, zal dan tot het verleden gaan behooren.

Wel zal het steeds wenschelijk zijn, dat in het begin van het jaar, bijvoorbeeld in de maand Februari of Maart, de in dat jaar tot autorisatie voor te stellen werken ingediend worden, opdat het bij de begrooting toegewezen bedrag over de verschillende afdeelingen naar gelang der noodzakelijkheid van de onderscheidene werken, verdeeld worde.

Hiertegen bestaat geen bezwaar, omdat de meeste ontwerpen ook nu reeds tegen dien tijd gereed komen.

Mocht, door onverwachtte vertraging bij de uitvoering of om andere redenen, het beschikbaar gestelde bedrag niet verwerkt worden, dan zou dat verschil overgebracht moeten worden op een volgend dienstjaar. Het dan te verwerken bedrag is dan zooveel grooter te maken. Vooral met de som voor vernieuwingen en herstellingen zou dat wenschelijk zijn.. De bedragen, die hier aan uitgegeven worden, zijn niet elk jaar even groot, en het ligt dan voor de hand, dat men licht overgaat tot het doen van herstellingen, die nog eenigen tijd konden wachten, uit vrees een volgend jaar voor de dan noodige herstellingen fonds te kort te komen.

MALANG.

J. VAN TUBERGEN
Ingenieur van den Waterstaat.

Britsch Noord-Borneo.

(*Vervolg en slot.*).

III. *Vorm en samenstelling van den bodem. Rivieren.*

Onze kennis van Borneo, zoowel van de N.- als van de Z.-helft, is in geen enkel opzicht zoo gebrekkig, als wat de verheffing van den bodem en diens geologischen bouw betreft. Op de weinige bestaande kaarten van Britsch-Borneo wordt dan ook de richting der bergketenen slechts in algemeene trekken aangeduid, en zelfs daarvan berust nog veel op gissing. Slechts zeer algemeen kan men daarom zeggen, dat zich langs de kusten een breede strook laagland uitstrekt, op vele plaatsen moerassig door overstroomingen der rivieren of van de zee, terwijl langs een aanzienlijk gedeelte der kustlijn een min of meer breede gordel van mangrovebosschen de grensscheiding tusschen land en zee onzeker maakt. Achter deze laagvlakte rijst heuvelland op, dat den overgang vormt tot de nog verder binnenlands gelegen bergstelsels. Omtrent deze laatste heet het ook nog in de jongste publicatie, dat hun loop "have not yet been laid down with any attempt at accuracy in the published maps."[1]) Een der voornaamste groepen schijnt in elk geval die van den Kinibalu te zijn. Van hier loopt een hoofdketen in Z.W. richting en wel zoodanig, dat zij veel dichter bij de W., dan bij de O.-kust is gelegen, waardoor de rivieren in het W. een aanmerkelijk geringere lengte hebben, dan die ten O. ervan. Gemiddeld bedraagt de afstand dezer keten van de W.-kust 40 K.M., terwijl de Kinibalu zelf even ver van de W.-kust en 84 k.m. van het noordelijkste punt des eilands is verwijderd. Deze hoofdketen, wier hoogte tusschen 1600 en 4000 M. zou afwisselen, draagt verschillende namen in de onderscheiden deelen; zoo ontmoeten wij van den Kinibalu af achtereenvolgens de Torreyketen, de Crockerketen, de Rayo- en Walkerheuvels en de Limbakauhgroep, het brongebied der Padas, waar sommige toppen tot boven de 3000 M. oprijzen. Van deze en de daarmee evenwijdige Read-, Witti- en Overbeck-ketenen loopen onder min of meer rechte hoeken vele dwarsketenen naar links en rechts, die soms weer verbonden zijn door N.-Z. gerichte ketenen. Veelal rijzen de gebergten steil uit de vlakte op en zijn grootendeels met dichte bosschen bezet. Tusschen de hoofdketen en de W.-kust ligt nog een kustgebergte van 1000 tot 1500 M. hoogte. Het begint ongeveer op de hoogte van Gayapoint en loopt evenwijdig met het hoofdgebergte zuidwaarts.

De Kinibalu groep (Kini-balu = Chineesche weduwe) bevat de hoogste toppen van het eiland. Hij werd 't eerst beklommen door Hugh Low in 1851, terwijl de poging daartoe in 1856 door den Engelschen natuuronderzoeker Lobb

---

[1]) Views of British North Borneo with a brief history of the colony. London 1899, blz. 12.

gedaan, mislukte. In 1858 beklom Spencer St. John den zuidelijken top, eenige maanden later, in vereeniging met Low, ook den oostelijken, hoogsten top. Van de latere bestijgingen moet vooral die van Little vermeld worden, daar hij alleen hoogtemetingen op den top heeft verricht. Hij bepaalde de absolute hoogte op 11562 E. vt. Grooter vertrouwen verdient evenwel de trigonometrische hoogtemeting van zee uit door admiraal Sir Edward Belcher verricht, volgens wien de hoogte 13698 vt. bedraagt. De top, die volgens St. John 3,2, volgens Witti daarentegen wel 6 à 8 K.M. lengte-uitgestrektheid bezit, bestaat uit syeniet en graniet, terwijl in de diepte een harde soort van „shale of greenstone" aangetroffen schijnt te worden en de voorgebergten uit zandsteen zijn samengesteld. Een tiental toppen verheffen zich op een O.-W. waarts gerichte lijn, ten Z. waarvan, door een laag, breed terras gescheiden, een geïsoleerde top oprijst. Welke van deze toppen, die bijna altijd in nevel gehuld zijn, de hoogste is, moet nog uitgemaakt worden. Aan den rand van het zooeven genoemde terras verheft zich een wal van geweldige graniet-blokken, terwijl in verschillende richtingen bergruggen loopen, daaronder, zooals reeds werd opgemerkt, de Torrey- en Readketenen in Z. W. richting. De bebouwde terreinen reiken aan den Kinibalu op sommige plaatsen tot 1000 M hoogte, terwijl de hellingen tot 2000 M. met fraai bosch bedekt zijn, op gunstig gelegen plekken nog hooger, echter zelden boven 2300 M. Van hier af worden de boomen lager, 3—6 M., zijn zij veelal gekromd en dikwijls met mos bedekt. Boven de 3000 M. komt slechts kreupelbosch voor en eindelijk verdwijnt ook dit, zoodat op de hoogste gedeelten alleen mossen en rhododendrons worden aangetroffen, benevens vele bekerplanten. De geheele landstreek heeft hier volgens Le Monnier [1]) het voorkomen van een Alpenlandschap, want groene, woudbedekte dalen en bergen wisselen af met goed bebouwde en bevolkte vlakten, doorsneden met kleine rivieren. Behalve bergrijst worden in deze vlakten zoete bataten, mais en een weinig katoen verbouwd, terwijl men bij de dorpen kokospalmen, areka's, bananen en andere vruchtboomen aantreft. Op het klimaat schijnt de Kinibalu een bijzonderen invloed uit te oefenen, daar hij als „Wolkensammler" tot veel neerslag aanleiding geeft en daardoor tevens de temperatuur beneden het normale bedrag dezer tropische gewesten verlaagt. Het Kinibalumeer, dat zoo langen tijd aan den Z.-O. voet van dezen berg op de kaarten een vaste plaats innam, is eindelijk voor goed verdwenen. Wel vindt men ter plaatse een uitgestrekte vlakte, ongeveer 500 M. boven zee-niveau gelegen, langwerpig vierhoekig van vorm en van alle zijden door bergen ingesloten. Deze vlakte, bij de inboorlingen Danao [2]) geheeten, is goed bebouwd en betrekkelijk dicht bevolkt. Zij vindt hare afwatering in twee rivieren, de Manzanaban en de Linogu, doch staat volgens Hatton in het natte seizoen dikwijls langer dan een maand geheel onder water. [3])

Ongeveer 80 K.M. verder naar het Z.-O. strekt zich een zelfstandig berglandschap uit met vele hooge toppen, waaronder de Mentapok, die als hoogste

[1]) Mitteilungen der k.k. geogr. Ges. in Wien, 1883 Bd. 26, blz. 444.

[2]) Het is deze benaming, welke waarschijnlijk de gedachte aan een meer heeft opgewekt, daar *danao* in het Maleisch meer beteekent.

[3]) Zie ook Dr. Th. Posewitz, Der Kina-balu-See in Borneo. Petermann's Mitteilungen 1887, blz. 249.

top 2500 à 3000 M. zou bereiken. Elders rijzen geïsoleerde berggroepen of toppen op, gedeeltelijk langs de rivieroevers, gedeeltelijk zelfs in de nabijheid der kust, waarvan sommige 1000 en meer meters hoogte bezitten, zooals b.v. de Mount Hatton (650 M.) in het midden van het groote oostelijke schiereiland tusschen de Sandakan- en de Darvelbaai, terwijl ten Z. er van de Bagahac zich tot 900 M. verheft. De Silam bij de gelijknamige plaats is 1000 M. hoog, het Datugebergte, welks uitloopers de kapen Datu en Lundu vormen, zou zelfs in de toppen Kewai, Brooke en Poe 2000 M. bereiken, daarentegen het Santubonggebergte, dat in de steile kaap Sipang eindigt, slechts 900 M. Nog menige afzonderlijke keten of top wordt in de verschillende reisbeschrijvingen vermeld of op de kaarten weergegeven, hunne opsomming zou echter slechts weinig of niet bijdragen om een beter inzicht te verkrijgen in het relief des bodems, kan derhalve hier gevoegelijk achterwege blijven.

De hoofdformatie van Britsch Borneo is zandsteen, terwijl eenige bergen de scherpe, hoekige vormen van kalksteen vertoonen, de top van den Kinibalu uit graniet en syeniet is samengesteld. Vulkanische gesteenten zijn niet bekend, evenmin als eenig spoor van vroegere of recente vulkanische werkzaamheid.

Daar de rivieren hier nog steeds de beste, zeer dikwijls de eenige verkeerswegen vormen en derhalve de meeste tochten van reizigers of ambtenaren in het binnenland op en langs de rivieren hebben plaats gehad, bezitten wij omtrent hun loop vele, somtijds uitvoerige mededeelingen. Toch laat onze kennis ook in dit opzicht nog zeer veel te wenschen over, vooral wat betreft hun bovenloop en dien der zijrivieren, terwijl in het algemeen in de verste verte nog niet gedacht kan worden aan een behoorlijke wetenschappelijke beschrijving van het net van wateraderen, dat het land bedekt.

Van de talrijke rivieren verdienen de volgende een afzonderlijke bespreking met het oog op de beteekenis die zij hebben, òf voor het verkeer, òf voor de besproeiing der naburige landen. Aan de W. grens van Serawak beginnende ontmoet men eerst de Lundu, die aan de monding een zandbank heeft, waarop bij eb nauwelijks 1 M. water staat, terwijl hare oevers slechts dun bevolkt zijn door Chineezen en Land-Dajaks. De voornaamste plaats, eveneens Lundu geheeten, ligt 16 K.M. stroomopwaarts en heeft aan den rechteroever der rivier een kerkje, aan den linker een klein fort. Boven deze plaats zijn gambier- en peperplantages aangelegd, terwijl deze streek overigens met oerwouden bedekt is, waaruit bergtoppen, als de Brooke en Po tot boven de 2000 M. oprijzen. Het oostwaarts volgende gebied is tot aan de Serawak met zulk een dicht net van wateraderen bedekt, dat somtijds zelfs de inlanders er den weg niet weten. De Serawak zelf bezit twee mondingsarmen, waarvan de Moratabas de grootste diepte heeft en het drukst bevaren wordt. De hoofdstad Serawak of Kuching ligt 29 K.M. stroomopwaarts. Langs de oevers, die aanvankelijk laag zijn, ontmoet men suiker-, gambier- en peperaanplantingen, die er goed gedijen, terwijl proeven met koffie, suiker en tapioca mislukt zijn. De bevaarbaarheid der rivier eindigt spoedig achter de hoofdstad en de streek wordt bergachtig; 25 K.M. boven Kuching, bij Ledah Tanah, vereenigen zich de twee bronrivieren der Serawak. Langs de linker- of oostelijke bronrivier verheft zich een fraai landschap, terwijl het rivierbed nauwer wordt en rotsen stroomversnellingen doen ontstaan, waardoor zelfs voor kleine booten de vaart gevaarlijk wordt. Aan de oevers rijzen een aantal geïsoleerde bergen

steil omhoog, in de eerste plaats de Stat, die wel is waar slechts 500 M. hoogte bezit, doch daar hij steil uit de vlakte oprijst, zelfs van zee uit zichtbaar is. De rivier treedt hier in het kalkgebergte en vormt tal van phantastische holen, terwijl het kiezelachtige bed een menigte krommingen beschrijft. Zeer schilderachtig is het kleine dorp San Pro gelegen, waarvan alle huizen denzelfden vorm vertoonen; op hooge palen rustend, hebben zij een cirkelronde gedaante met een spitstoeloopend kegelvormig dak en een menigte ramen, die bij gunstig weer over dag open staan. Voorbij den berg Rumbang, die geheel met holen doorboord is, bereikt men het dorp Grung, waar de rivier nog slechts voor tweemansbootjes bevaarbaar is. Het land vertoont van hier af het karakter van een heuvellandschap, geheel met een dichten plantengroei bedekt en bewoont door den stam der Senah's, die veel rijst verbouwen. Het heuvelland neemt zuidwaarts in hoogte toe, terwijl de Serawak meer en meer een zuivere bergstroom wordt, die in den regentijd geducht kan stijgen, somtijds tot 12 à 15 M. boven het gewone niveau, vandaar dat de inboorlingen op vele plaatsen zeer lichte en sierlijke hangende bruggen hebben gebouwd. Als bronnen van dezen tak der Serawak gelden de Samban en de Sena, die zich bij Bongo vereenigen. De westelijke arm is aanmerkelijk korter. Hij ontspringt aan den Api of Gombong en sluit met den oostelijken een gebied in, dat rijk is aan kostbare mineralen en metalen, als diamant, goud, antimonium en kwikzilver.

De Samarahan heeft wel is waar weer een zandbank voor de monding, doch staat door een bevaarbaren zijtak met de Serawak in verbinding. De Sadong ontspringt op het grensgebergte tusschen Nederlandsch Borneo en Serawak. In den benedenloop is de rivier voor diepgaande schepen bevaarbaar, hoewel zij een nauwe monding heeft, waarin bij eb slechts 2 M. water staat. 29 K.M. stroomopwaarts ligt het dorp Simunjantak met een steenkolenmijn in de buurt. De Batang Lupar behoort tot de aanzienlijke rivieren, want bij eb staat voor de monding nog 3 M. water, terwijl de stroom in haar benedenloop 3—5 K.M. breed is. Zij heeft lage oevers, geheel uit alluvialbodem bestaande en met dicht kreupelbosch bezet. · 32 K.M. boven de monding ontvangt zij van links de Lingga bij de gelijknamige plaats; aan dezen zijtak ligt Banting, de hoofdplaats der Balau-Dajaks. Deze plaats, die ook een missiehuis bezit, telt 30 groote woningen, omringd door vruchtboomen. De Batang Lupar zelf levert boven Lingga door de vele banken groote moeilijkheden voor de scheepvaart op, terwijl de bevaarbaarheid der geheele rivier lijdt door de eigenaardige vloeden, die bij volle maan optreden en die ook, hoewel minder sterk, op de Sadong voorkomen. Een enkele hooge vloedgolf, ongeveer 2 M. hoog, dringt bruisend en schuimend 100 K.M. ver de rivier op, alles overstelpend wat haar in den weg treedt. Ongeveer 130 K.M. ver stroomopwaarts ligt een aanzienlijke Maleische nederzetting, Simanggan, met een fort. 30 K.M. verder vindt men de kleine Chineesche vestiging Marup met goudwasscherijen in de buurt. Het bovenland der Batang Lupar wordt bewoond door eenige der meest oorlogzuchtige stammen van de Zee-Dajaks. De Saribus is veel korter van loop dan de vorige rivier, doch zeer breed en waterrijk. Ver stroomopwaarts ligt aan deze rivier het plaatsje Sarebas. De grootste rivier van geheel Serawak is de Rejang, die niet ver van de Nederlandsche grens ontspringt en in het algemeen in O.-W. richting stroomt. Zij vormt een groote delta, want de beide hoofdarmen, de Z.-W. stroomende

Rejang en de N. stroomende Egan, liggen aan de monding 110 K.M. van elkander verwijderd. Tusschen beide armen liggen vele eilanden, op een waarvan, dicht bij de splitsing, de groote Maleische stad Sibu met een fort is gelegen, in belangrijkheid de tweede plaats der provincie Serawak. Voor schepen van 2—3 M. diepgang is de rivier 25 K.M. ver bevaarbaar, voor zeer ondiepe schepen 250 K.M., nl. tot fort Kapit, terwijl nog hooger op alleen kano's dienst kunnen doen. De rivier werd in 1898 over een lengte van 500 K.M. bereisd door Miller. [1]) Waar zij de Balleh opneemt, eindigt de bevaarbaarheid door de vele hooger op voorkomende stroomversnellingen en watervallen. Behalve de Balleh neemt zij aan de linkerzijde nog eenige belangrijke bijvloeden op, zooals de Katibas, de Nymah en de Kanowit met de Kajulau. Het laagland tot aan de Balleh is dun bevolkt, in het ten Z. daarvan gelegen heuvelland is de bevolking dichter, vooral langs de Katibas en de Kanowit. Het zijn voornamelijk Zee-Dajaks, Kajans en Pengs, die hier wonen en wier aantal wel 60 000 zou bedragen. [2]) Het voornaamste landbouwprodukt is rijst, echter niet voldoende om in de behoefte te voorzien, vandaar dat de bewoners veel getah pertjah en rotan, ook ijzerhout uitvoeren. Als uitvoerhaven dient het dorp Rejang.

De Oya, Mukah, Balinean, Tatan en Bintulu ontspringen alle op het kustgebergte, stroomen bijna geheel door een lage vlakke streek en vertoonen aan de mondingen zandbanken. Toch zijn zij in den goeden moesson (April-Nov.) gemakkelijk bevaarbaar voor kleine kustschoeners, terwijl gedurende de overige maanden de hevige branding aan de kust alle scheepvaart onmogelijk maakt. De Suai en de Miri zijn kleine stroomen, die eveneens zandbanken voor de monding hebben. Veel grooter beteekenis bezit de Barram, die bij de gelijknamige kaap in zee valt. Wel strekt zich ook voor hare monding een zandbank uit, waarop bij eb slechts 2 M. water staat, daarachter bereikt de diepte echter onmiddellijk 7—9 M. bij een breedte van ongeveer 1200 M. In het natte seizoen is het zoete rivierwater 7—8 K.M. ver in zee nog onvermengd, wordt echter de scheepvaart voor kleine vaartuigen zeer gevaarlijk gemaakt door de vele boomstammen, die de rivier meevoert. Bij de monding is het land laag, moerassig en bedekt met nipahpalmen, casuarinen en grof gras, het laatste een gezocht voedsel voor herten en wilde buffels. Het land, dat uren ver geheel vlak is, wordt dikwijls onder water gezet. Eerst bij Pagalayan verheft zich de bodem een weinig. Ter weerszijden der rivier strekken zich grasrijke vlakten uit, hier en daar afwisselend met dicht kreupelbosch en zeer spaarzaam bevolkt. 56 K.M. boven de monding neemt de Barram de Bakong op, aan wier monding een aantal huizen liggen. Eerst bij Claudetown of Barram, circa 100 km. stroomopwaarts, begint de bodem aanmerkelijk te stijgen. Deze plaats is zetel van een regeeringsambtenaar en vormt de hoofdplaats van het gelijknamige district? Zij bezit een houten fort en is het handelscentrum der geheele rivier, vandaar dat men er vele groote Chineesche winkels aantreft, waarin alles te koop is, wat maar naam heeft. „Es werden zwei Kategorien von Waren unterschieden, die auch die Eingeborenen gut kennen, „„London"" und „„Germany."" Die Marke „„London""

1) Proceedings of the American Philosophical Society, Vol. 35 (1898). blz. 321 v. v.

2) Volgens William M. Crocker in de Proceedings of the Roy. Geogr. Society Londor, ol. III (1881) blz. 193.

ist teuer, aber auch gut, ihr wird heftige Konkurrenz gemacht durch die billigen und schlechten als „„Germany"" bezeichneten und auch von daher stammenden Producte". [1]) In den omtrek vindt men veel zwaar en goed timmerhout. 35 K.M. verder ontvangt de Barram links het water van hare voornaamste zijrivier, de Tinjar, in wier mondingsgebied de bodem weer laag en met kreupelhout bedekt is. Aan de monding der rechterzijrivier Tutau ligt het dorp Long Tutau, waar door agenten der Chineesche en Maleische kooplieden van Claudetown met de inboorlingen handel wordt gedreven. Het dorp bestaat uit één huis, ongeveer 100 M. lang en op 7 M. hooge palen rustend, benevens uit eenige hutten, die er om heen staan. Hooger op aan de Tutau ligt het dorp Batu Blah. Bij de plaats Long Ikang is het land langs de Barram weer hoog en naderen bergketenen de rivier. Te Batu Gading stroomt zij over een kalksteenbodem en bevindt men zich in een mooi landschap. Bij Long Salai nemen de stroomversnellingen een aanvang en is de rivier nog slechts 30 M. breed. Van de Akarmonding af tot hier heeft zij zich een bed in den zandsteen uitgeschuurd, bezit zij hooge oevers, een onstuimigen loop en vormt zij vele watervallen. De oevers prijken met allerlei vruchtboomen van de Akar- tot de Salaänmonding. Hooger op vermindert het aantal versnellingen en watervallen weer en ligt het land meer open, daar de rivier door het bergland heen is. Bij de Libbungmonding doen zich echter opnieuw watervallen voor, en van hier tot de bronnen is geen scheepvaart meer mogelijk. Deze bronnen liggen dicht bij die der Rejang en Batang Kayan in het hart van Borneo. [2])

Niet ver van de monding der Barram ligt die der Balait, welke geheel door laagland stroomt en een veel minder langen loop heeft. Dit geldt ook van de Tutong met haar breede, diep indringende, golfachtige monding. Dan volgt de Broenei, wier monding in de gelijknamige baai reeds vermeld werd. Deze monding is in vroegere tijden kunstmatig vernauwd geworden, zoodat grootere schepen slechts onder het bereik der kanonnen van het fort op het eiland Ingaran binnen kunnen komen. De diepte wisselt met den waterstand tusschen 3 en 5 M. af, doch voor het paleis des sultans staat weer 11 M. water. De hoofdstad van het rijk Broenei is daar gelegen, waar de sterk zouthoudende rivier zich tot een klein meer verbreedt. De huizen zijn op palen op de slibbanken in dit meer gebouwd, welke palen volgens Le Monnier binnen 3 jaren verrotten. Hij noemt de plaats, door de inboorlingen met den wijdschen titel „Dar' u' Salam", d. w. z. „Stad des Vredes" aangeduid, dan ook het „Venetië der hutten". [3]) Hooger op aan de rivier ligt de kampong Terkoyong, waar de meeste parelvisschers wonen, en nog verder stroomopwaarts ontmoet men een aantal dorpen, wier bewoners nipahmatten vlechten, ijzer en goud smeden, of olie persen, zoodat rondom de hoofdstad meer dan ergens elders in het rijk de inlandsche nijverheid flink ontwikkeld is.

In de binnenbaai van Broenei mondt de Limbang uit. Het land is hier laag en grootendeels met mangrovebosschen bedekt. Ook verder stroomopwaarts blijft het land laag en vlak en vertoont vele rijstvelden, sagoboomen en

---

[1]) Forschungsreise in den Molukken und in Borneo, von Dr. Willy Kükenthal, Frankfurt a. M. 1896, blz. 262.

[2]) The Geographical Journal, London 1893, Vol. I. blz. 193.

[3]) Mitt. der k.k. Geogr. Ges. Wien, l.c. blz. 465.

bananen. Langs de rivieroevers is de bevolking schraal; tot Pandan wonen Maleiers, verder op de inlandsche stammen der Bisaja's, Muruts en Kadajans. Het land is hier grootendeels met bosch bedekt, terwijl de rivier er tal van kronkelingen beschrijft. Bij Batang Parak werd vroeger door Chineezen peper verbouwd. De eerste stroomversnellingen liggen bij Naga Surei. De Limbang neemt nu links de belangrijke Madalam op en stroomt door heuvelland met mooie bosschen, is echter door de versnellingen moeilijk te bevaren. In het W. vertoont zich de lange keten der Kamauheuvels, in het O. rijzen de Sertabbergen op. Van de monding der kleine Salindong af worden hare oevers rotsachtig, het bed eng, doch diep. Waar de Limbang uit de W. in de N. richting overgaat, valt de groote Madihit er in, die zelf weer de Limbang of Long Brunei opneemt, afkomstig van de Pamaboketen, diep in het binnenland gelegen. De Madihit zelf ontspringt op de Tobangketen, niet ver van de bronnen der hoofdrivier. Deze laatste treedt bij hare vereeniging met de Madihit uit een mijlenlange rotskloof, waarin de eene stroomversnelling achter de andere ligt. Aan den eenen (r) oever rijzen de Umurbergen omhoog, aan den anderen verheffen zich de Tobangketen en andere. De Kalio vormt hier een bergknoop, ongeveer 1800 m. hoog, vanwaar uit ketenen in verschillende richtingen loopen. Alvorens deze kloof te betreden, heeft de Limbang zich reeds vereenigd met haar voornaamste bronrivier de Adan, die op de Adanketen ontspringt.

De Bruneibaai ontvangt verder nog het water van de Pandaruan, de Tamburong, Trusan, Pounong, Benkoolet, Mangalong, Sipitong, Lucutan, Padas en eenige kleinere rivieren.

De Padasrivier is vooral bekend geworden door de jachtreis van luitenant Crespigny [1]) en den tocht van Daly. [2]) De rivier vormt eene uitgestrekte delta, doorsneden van vele zoutwaterkreeken en bedekt met mangrovebosschen, die zich tot 25 K.M. ver van de kust uitstrekken. De volgende 80 K.M. vormen een moerassig terrein met sago-aanplantingen en rijstvelden bedekt, waartusschen zich hier en daar bosschen uitstrekken. De bevolking dezer streek behoort grootendeels tot den stam der Besajah's, vermengd met Broenei's, Doesoens en Maleiers. De voornaamste plaatsen langs de rivier zijn Bangkalalak, Gadong, Paring, Limbawang, Morak en Berkalow. De huizen en tuinen vertoonen zekere mate van welvaart, kudden buffels en hoornvee zwerven langs de oevers der rivier rond en op de braakliggende padivelden groeit weelderig gras. De geheele streek tusschen de zee en het kustgebergte vormt een uitgestrekte moerasvlakte, grootendeels bedekt met sagobosschen. Aan de rechterzijde neemt de Padas de Mantannior op, die twee dagen ver stroomopwaarts, nl. tot Bebunao, met kleine booten bevaarbaar is. Van hier loopt een handelsweg over de kustketen totdat de Padas weer bereikt wordt. Dit kustgebergte bestaat uit zandsteen en heeft vele spitse en steile toppen. De weg voert over de Tataubunpas, 1100 M. boven zeeniveau gelegen, door het gebied der Muruts, die het geheele stroomgebied der boven-Padas bewonen. Waar de Padas door de kustketen breekt, vormt zij een aantal versnellingen en neemt spoedig daarna haar voornaamste zijrivier, de Pagalan op, die haar oorsprong op een der uitloopers van den Kinibalu heeft en door een vruchtbare vlakte stroomt, zoodat langs beide oevers vele padivelden

[1]) Proceedings Roy. Geogr. Society London, 1872, blz. 171 v. v.
[2]) ibid. 1888, blz. 1 v. v.

liggen, waarop roode rijst wordt geteeld. De Pagalan is in gewone tijden een smal, onstuimig en troebel water, 7—8 dagreizen stroomopwaarts bevaarbaar voor platboomde schepen. De langs hare oevers levende Muruts zijn als koppensnellers van ouds berucht en dragen als eenig kleedingstuk een lapje boomschors. Aan de samenvloeiïng van Pangalan en Padas ligt Binahi, hooger op aan eerstgenoemde rivier een groot huis, toebehoorende aan Panglima Prang, dat zich onderscheidde door groote zindelijkheid en de afwezigheid van varkens er onder. Verder stroomopwaarts ontmoet men aan de Padas de plaatsen Punshilan, Gunting, Bahab, Binahi en Naloyan, waar de genoemde weg over het kustgebergte eindigt. Voedsel wordt er in dit gebied in overvloed gevonden, alleen zout ontbreekt er en is daarom hoog geschat. De rivier wemelt er van krokodillen, waaronder exemplaren van 4—5 M. lengte. Hooger op vernauwt zich de Padas en stroomt door het gebied der Peluans, daarna tot aan hare bronnen op het Kinibalugebergte door het land der Aggis, waarschijnlijk een stam der Dusuns.

In den State of North Borneo valt in de eerste plaats de Kimanis te vermelden, die in de gelijknamige baai uitmondt. Van de overige kleine rivieren dezer baai is de Kapala de eenige, die geen last heeft van groote rollende zeegolven bij springtij; bij vloed is hare monding toegankelijk voor schepen van 4 M., bij eb slechts van $1-1^1/_2$ M. diepgang. Van de overige reeds bij de kustbeschouwing vermelde kleinere rivieren is geen enkele voor de scheepvaart van belang; dit geldt zelfs van de grootere Papar en de Tawaran, welke laatste althans tot aan de monding zoetwater heeft. De Tampassuk heeft een langeren loop en ontvangt veel water van het Kinibalu-gebergte; echter is de monding door een zandbank versperd. Ook de overige rivieren der N.W. kust zijn van ondergeschikt belang.

Aan de N. kust wateren o.a. de Marudu, de Bongon en de Bengkoka uit, wier monden evenwel door slibbanken verstopt zijn. Aan de oevers der laatste heeft men steenkoollagen ontdekt.

Aan de N.O. kust valt in de eerste plaats de breede en diepe Paitanrivier te noemen. De Sugut komt diep uit het binnenland, evenals de Labuk, voor wier monding het eilandje Linkabo is gelegen, bekend door parelvisscherij. Langs den benedenloop der Labuk en harer rechterzijrivier Tungud hebben o. a. de Amsterdamsche Borneo Maatschappij en de Amsterdamsche Borneo-Tabak Maatschappij uitgestrekte terreinen in pacht. Van de vele plaatsjes langs de Labuk vallen stroomopwaarts te melden Lomantie, Tandu Balu, Imam Tisong, Buis, Kuanomu, Punguh, Liposu Seraän, Garak en Inowantei. Boven laatstgenoemde plaats is de loop der rivier, wier stroomgebied tot hier toe goed bevolkt is, nog onbekend. De Segaliud werd reeds in 1880 door Dr. Montano over een aanzienlijken afstand bevaren.[1]) Aan hare monding ontbreekt een zandbank weer niet. De oevers zijn laag, met mangrove en nipah begroeid en vormen tallooze kronkels. Buiten enkele armzalige dorpen is langs de rivier geen spoor van menschelijk leven te ontdekken.

De belangrijkste en best onderzochte rivier der N. O. kust vormt de Kinabatangan, in 1881 reeds over een aanzienlijke lengte bevaren door Pryer, in 1883 door Daly.[2]) Zij vormt een zeer uitgestrekte delta, waarin twee

[1]) Bulletin de la Société de Géographie Paris, 1880. blz. 184.

[2]) Proceedings, London 1888, blz. 1.

hoofdarmen het water naar zee voeren. Deze delta is één groot moeras, 70—80 K.M. breed en 30 lang, omzoomd door nipahpalmen en mangroveboomen; bij vloed staat dit moeras onder water, bij eb blijft een zwarte sliblaag achter. Zoo ver als de getijden zich op de rivier doen gevoelen, zijn de oevers met nipah's en mangroves begroeid. Er komen hier een groot aantal lagunen voor, waarin het uiterst moeilijk is den weg te vinden en waarin de aanzienlijke Alfredrivier zich verliest. De eerste noemenswaardige plaats is Malapi, stapelplaats van vogelnestjes, die afkomstig zijn uit de merkwaardige Gomantonholen, 20 K.M. verder noordwaarts gelegen. Achter Malapi treedt weldra het oerwoud op, dat dagen lang een bijna ondoordringbare plantenmuur langs de rivier vormt. „Nicht nur die Menschen, auch Vögel, Schmetterlinge, sowie die grossen Sängethiere fehlten in diesen unbetretenen ungeheuren Urwäldern." [1]) Ook verder stroomopwaarts vergezellen ondoordringbare oerwouden de rivieren, waartusschen echter hier en daar bebouwde vlakten worden aangetroffen. Een pokkenepidemie deed omstreeks 1880 vele dorpen uitsterven of verlaten, zoodat dan ook Pryer over een afstand van meer dan 500 K.M. slechts 3 bewoonde plaatsen langs de rivier aantrof. 140 K.M. boven de monding is de Kinabatangan nog 7,3 M. diep en bijna 20 M. breed. In later tijd zijn weer nieuwe vestigingen langs de rivier ontstaan.

Opvallend is, dat aan de oostkust van Britsch Borneo geen sagoaanplantingen voorkomen, hoewel de bodem er uitnemend voor geschikt is, terwijl op de westkust de sago een der voornaamste middelen van bestaan der bevolking uitmaakt. Daarentegen vindt men van Malapi tot de monding der zijrivier Lokan wel rijstcultuur. Ditzelfde gedeelte telt juist de meeste bloeiende plaatsen, bewoond door Soeloes, Boeloedoepis en Tambanuahs. Er komen niet zoozeer bepaalde dorpen voor, maar de huizen liggen over een zekere landstreek verstrooid, terwijl ieder huis zijn eigen rijstvelden, vruchtboomen en een stuk bosch bezit. Verschillende cultuur-maatschappijen hebben deze streek (Malapi-Lokonmonding) in pacht. De Lokon, wier oevers mede goed bevolkt zijn, valt van de linkerzijde in de Kinabatangan, die rechts reeds de Temegang en de Lamag heeft opgenomen. Aan deze zijde ontvangt zij later nog de Maluar en de Quarmote of Kwamut, links de Karamuk, vervolgens weer rechts de Penungah. Allengs treden meer en meer stroomversnellingen op en hier eindigt de bevaarbaarheid voor goed. Waar de Penungah, in de Kinabatangan valt, bevindt zich naast eenige houten loodsen tot opstapeling der boschprodukten een politiepost, en hoewel het gebouw meer dan 20 M. boven den waterstand is gelegen, dien de rivier op 15 September 1884 had, wordt het in den regentijd wel eens overstroomd. Te Punungah zoowel als elders op de rivier treft men groote houtvlotten aan, waarop huizen zijn gebouwd, wier bewoners — kooplieden — aldus zich zelf en hunne waren beveiligen. Deze waren bestaan uit katoentjes, rijstzakken, olie, metalen voorwerpen, gedroogde visch en zout, waarvan het laatste meestal zeer duur is. De inboorlingen geven in ruil voor deze artikelen getah pertjah, india rubber, kamfer, vogelnestjes, bijenwas en andere boschprodukten.

---

[1]) Le Monnier, l. c., blz. 546.

Ongeveer $1^1/_2$ K.M. boven deze plaats splitst zich de Kinabatangan in twee armen, de Melian en de Mungcago, waarvan de eerste als de eigenlijke bronrivier geldt. [1]) Rondom verheffen zich bergketenen, die een hoogte van 700—2000 M. bereiken, hoofdzakelijk uit zandsteen samengesteld en met dichte bosschen begroeid zijn. Het Obang-Obanggebergte in de buurt, ongeveer 700 M. hoog, bestaat daarentegen uit kalksteen, en in zijn holen vindt men een menigte eetbare vogelnestjes. Orang oetans leven hier in groot aantal in de bosschen.

Ook de Segama heeft een aanzienlijke lengte, komt echter niet zoover uit het binnenland, daar zij in haar bovenloop een boog beschrijft. Daar volgens berichten der inlanders aan hare oevers goud gevonden zou worden, werd zij reeds in 1885 door Walker 325 K.M. ver bevaren, tot dicht bij hare samenvloeiing met de Danan. Inderdaad werd er alluviaal goud aangetroffen.

Van de overige rivieren is nog slechts weinig bekend. Langs de Tuncu is de bodem zeer vruchtbaar, zoodat rijst er manshoog wordt, suikerriet en peper er eveneens goed gedijen. Van de velen stroompjes, die in de Darvel- en Sibucubaai vallen, zijn de meeste slechts weinig belangrijke kustrivieren, terwijl van de grootere alleen het mondingsgebied nader bekend is, zooals bij de Ting Kaju, de Kumpong en de Kalabakang.

IV. *Klimaat en Voortbrengselen.*

Met de overige deelen van het eiland heeft Britsch Borneo wat zijn klimaat betreft gemeen, dat het geen groote uitersten vertoont en verder, dat het beheerscht wordt door de tegenstelling tusschen de beide moessons. Klimatologische bijzonderheden zijn alleen van de kuststreek bekend, waar gedurende korter of langer tijd waarnemingen plaats hebben, zooals te Silam en Sandakan (hier reeds sedert 1880) aan de oost-, te Kudat aan de noord- en te Gaya, Papar, Mempokol, Barram, Kuching en Trusan aan de westkust, terwijl omtrent het binnenland alle positieve gegevens ontbreken. [2]) Voor een tropisch land zijn temperatuur, neerslag en wind, alsook de gezondheidstoestand „of the most mild and temperate types". Als het ongunstige jaargetijde moet de periode van den N.O. moesson beschouwd worden, die van begin September tot begin Maart waait; alsdan heerschen stormen en hevige regenbuien en maakt een zware branding het naderen der kust moeilijk. Doorgaans waaien er in dit tijdperk N. en O. winden van niet al te groote kracht; in December en Januari treden nu en dan stormen op, die veelal 3—9 dagen aanhouden. In gewone tijden neemt de wind tegen den avond toe, om tegen den ochtend te gaan luwen en somtijds voor een landwind plaats te maken; meer geregeld treedt deze laatste op bij het begin en einde van dit seizoen. Wat de neerslag betreft vormen November, December en Januari de eigenlijke regenmaanden, met inbegrip van een gedeelte van October of van Februari, somtijds van beide. Alsdan is de hemel meestal somber grijs, terwijl de regen gelijkmatig over dag en nacht verdeeld is, nooit echter dagen lang achtereen

[1]) Deze aan Daly ontleende voorstelling stemt niet overeen met de zijn artikel begeleidende kaart in de „Proceedings" van 1888. Volgens deze laatste zijn de Melian en de Muncago twee linkerzijrivieren, die zich vooraf vereenigen, en heeten de bronrivieren der Kinabatangan, de Melikop en de Penungah.

[2]) Handbook of British North Borneo, London 1896.

aanhoudt. Als maximum neerslag in 24 uren werd op een Januari-dag van het jaar 1886 te Sandakan 9 duim gemeten. De Z.W. moesson is het goede of droge jaargetijde. Alsdan heeft de wind minder kracht, doet zich de landwind des ochtends meer gevoelen en zijn de stormen van korter duur en minder hevig. Daarentegen treden alsdan dikwijls des middags of des avonds rukwinden op, die de kracht van een storm bezitten, echter slechts enkele uren aanhouden. Het werkelijk droge seizoen volgt onmiddellijk op het natte en omvat Maart en April, somtijds ook een deel van of de geheele maand Mei, benevens een deel van Februari. In die periode vallen er nu en dan des nachts en in den vroegen ochtend regenbuien, terwijl overigens de lucht zeer helder is. Geheel zonder regen is echter geen maand en zelfs in den voor N. Borneo zeer drogen zomer van 1885 telde Maart nog 6 en April 10 regendagen en viel er in die twee maanden 1.35 dm. neerslag. Op dit droge tijdperk volgt een tweede natte periode met een matigen regenval. Zij duurt ongeveer zes weken en neemt omstreeks Juni een aanvang. De regen valt alsdan meestal tegen den middag of avond in den vorm van donderbuien, die zoo hevig kunnen zijn, dat bijv. op 15 Juni 1884 te Sandakan in 40 minuten 2.05 dm. gemeten werden. Het water verdwijnt echter spoedig weer, ten deele doordat het langs de oppervlakte snel wegstroomt of spoedig verdampt, tendeele doordat de poreuze grond het opzuigt, zoodat de neerslag geen aanleiding geeft tot het ontstaan van meren en plassen. Hoewel dit hygiënisch een voordeel is, staat er tegenover, dat in de behoefte aan drinkwater alleen voorzien kan worden door de rivieren, bronnen, putten of kunstmatige reservoirs. In het tweede droge seizoen, dat op het tweede natte volgt en tot het intreden der kentering aanhoudt, heerscht er dan ook wel eens in de kuststreken gebrek aan drinkwater, want de rivieren vormen aan hare mondingen tot mijlen ver stroomopwaarts zoutwaterlagunen, terwijl de vlakke, weinig boven zeeniveau verheven bodem uit een niet dikke sliblaag bestaat, waaronder zich op vele plaatsen een laag in ontbinding verkeerend mangrovehout uitstrekt.

Volgens tienjarige waarnemingen bedroeg de gemiddelde jaarlijksche regenval te Sandakan 123,89 dm., verdeeld over 147 regendagen [1]). Te Barram was de neerslag in 1893 over de verschillende maanden aldus verdeeld:

Januari.....	7,34	Eng. dm.	Juli...	11,73	Eng. dm.
Februari.....	8,57	„ „	Augustus.....	8,74	„ „
Maart.....	7,32	„ „	September....	7,76	„ „
April.....	13,02	„ „	October.....	3,96	„ „
Mei.....	3,65	„ „	November....	10,06	„ „
Juni.....	8,90	„ „	December.....	5,03	„ „

1) Volgens het Handbook of British North Borneo, 1890 was de toestand van temperatuur en neerslag in 1888 als volgt:

Plaats.	Temperatuur in Fo. Max.	Min.	Neerslag in dm.	Aantal regendagen.
Sandakan	88.0	75.1	128.89	147
Silam	85.0	71.5	84.76 (gem. over 6 j.)	—
Kudat (1886)	87.1	74.3	187.00 (1887)	175
Limbuak-Banguey (1886)	—	—	143.65 („)	224
Papar (1882	83.5	72.1	146.09 („)	199
Kuching	—	—	107.41	176
Trusan	—	—	153.34	217
Banjermasin (Ned. Borneo)	80.6 (gem. over 8 j.)	—	92.04	180

De temperatuur is gedurende het geheele jaar verrassend gelijkmatig en bedraagt aan de kust gem. 70° tot 72° F. des ochtends en 82°—85° F. tegen den middag, rijst slechts een enkele maal tot 93° of 94° F. Te Barram bedraagt de gem. jaarl. temperatuur des ochtends om 8 uur 77° F. De max. temperatuur werd waargenomen op 15 Mei 1891, nl. 91° 7 F., het minimum op 25 Januari van dit jaar 70° 5 F. Hoewel niet buitengewoon hoog stijgend, kan de temperatuur toch afmattend werken wegens de groote vochtigheid des dampkrings. Des nachts daalt de temperatuur somtijds aanmerkelijk, in het bergachtige binnenland tot 50° F., terwijl de top van den Kinibalu juist beneden de gemiddelde temperatuur van het vriespunt is gelegen.

De invloed van het klimaat op den gezondheidstoestand schijnt niet nadeeliger te zijn dan in andere tropische landen. De minst gezonde streken zijn ook in N. Borneo de rivierdelta's, de minst gezonde tijden die der kenteringen, als wanneer vooral koortsen en ziekten der ademhalingsorganen optreden. De meest voorkomende ziekten zijn koorts, berri-berri en dysenterie, terwijl anemie en zonnesteek eveneens veelvuldig optreden, cholera en pokken het land meer dan eens geducht geteisterd hebben. Zoo moet omstreeks 1870 een groot gedeelte, misschien wel de helft der bevolking aan een pokkenepidemie bezweken zijn.[1]) Op de Europeanen oefent het klimaat wel een verslappenden, doch geen duurzaam nadeeligen invloed uit; de Chineezen schijnen minder goed tegen het klimaat bestand te wezen.

Een rijke neerslag, in vereeniging met een hooge temperatuur en een vruchtbaren, maagdelijken bodem hebben niet alleen het noordelijke deel, maar geheel Borneo met een plantenkleed bedekt zóó weelderig, zóó rijk aan soorten en vormen en zoozeer uitmuntend door reusachtige exemplaren, dat het slechts in de oerwouden van Sumatra en van het Amazonegebied zijn weergade vindt. Ook Britsch Borneo draagt van het strand der zee tot de toppen der hoogste bergen een samenhangenden, dichten plantenmantel, waartusschen de aanzienlijke stroomen zich als breede linten slingeren, grootendeels onder het bladerendak verscholen; slechts hier en daar strekken zich grasvelden uit, of vormen de ontgonnen dan wel weer verlaten akkers der inboorlingen kleine gapingen in het oerwoud, dat de binnenlanden bedekt, om naar de kust toe op vele plaatsen voor kreupelbosch plaats te maken, terwijl aan het strand nipahbosschen welig tieren of een breede krans van mangroves den moerasbodem met hun wortelnet bedekken. Belangrijke verschillen met de vegetatie van het overige gedeelte des eilands zijn niet bekend, zijn ook niet te verwachten, zoodat een afzonderlijke beschrijving der plantenwereld van Britsch Borneo, voor zoover deze uit de gebrekkige gegevens mogelijk zou wezen, hier ter plaatse als overbodig kan gelden. Hetzelfde geldt van de fauna, die ook in de oerwouden van het N. deel des eilands zeer goed ontwikkeld is. Zelfs schijnt de olifant tot het N. O. des eilands beperkt en dit deel tevens bijzonder rijk aan orang-oetangs te zijn. Ook de langarmige wou-wou en vele andere apensoorten leven er in groot aantal, terwijl rhinoceros, buffel, hert en wild zwijn er in groote kudden rondzwerven. Beer en panter, hoewel niet zoo menigvuldig, komen er toch voor, naast een menigte kleinere dieren, die aan het geheele eiland gemeenzaam zijn, evenals de talrijke krokodillen, waaronder

1) Handboek, l. c. 1890.

reusachtige exemplaren. Van visschen leven er een groot aantal soorten, zoowel in de rivieren als langs de kust, zoodat inderdaad voor den jachtlievenden Engelschman „the finding of an extensive district in North Borneo well stocked with big game is quite a boon to the sportsman." (1)

Hoewel het land nog te weinig onderzocht is, om reeds te kunnen beslissen omtrent den mineraalrijkdom des bodems, weet men althans met zekerheid, dat deze steenkool, ijzer, goud en petroleum in aanzienlijke hoeveelheden bevat, terwijl er ook diamanten, kwikzilver en antimonium voorkomen, tin, koper-, en cinoberertsen dikwijls door de inboorlingen aangebracht werden. Alleen op Labuan werden in 1897 ongeveer 50.000 ton steenkool uit den bodem gehaald; steenkolen van goede kwaliteit werden kort geleden ontdekt te Sugut en Sandakan, terwijl hun aanwezigheid reeds langer bekend is aan de Benkoka-rivier en te Cowie-haven.

Dat sommige streken goudhoudend zijn, wist men reeds geruimen tijd, want reeds in 1812 werd door zekeren Hunt aan Sir Raffles bericht gezonden omtrent het bestaan van een rijk goudveld te Madai aan de Darvelbaai. Daarbij bleef het echter, totdat in 1872 Cowie goud ontving van de inboorlingen dezer streek en in 1885 het goudveld van Hunt opnieuw ontdekt werd door Walker, kapitein Beeston en andere dienaren der British North Borneo-Company. Monsters van het erts, dat „has been proved to exist in payable quantities over a large area", zijn te Londen onderzocht en zeer goudhoudend bevonden geworden. Daarenboven komt dit metaal in vele rivieren voor en wordt het dan ook reeds lang door inlanders en Chineezen op kleine schaal ontgonnen. Vooral het stroomgebied der Segama moet zeer goudhoudend wezen en in 1898 is een zoogenaamde gouddreg op deze rivier in werking gesteld geworden, terwijl bij gunstigen uitslag meerdere dezer toestellen ingevoerd zullen worden.

De mineraalrijkdom der bovenlanden van Serawak is reeds langer bekend; hier worden goud door Chineezen en diamanten door Maleiers gedolven, terwijl ook antimonium en kwikzilver uitgevoerd worden.

V. *Staatkundige en Oeconomische toestand. Bronnen van inkomsten en Bestuur.*

Hoewel sedert 1888 geheel onder Britsch protectoraat geplaatst, bestaat Noord-Borneo toch nog uit drie van elkander onafhankelijke deelen: Serawak, Broenei en de State of North Borneo, onder welk laatste deel sedert 1890 ook het eiland Labuan, een Engelsche strafkolonie, ressorteert. De grens tusschen de beide eerstgenoemde deelen loopt van Barram Point op korten afstand van en ongeveer evenwijdig met den oostelijken oever der Barramrivier en haar rechterzijtak de Tutan, terwijl de grensscheiding tusschen Broenei en het derde deel in een rechte lijn loopt van de monding der Sipitong naar het snijpunt van den vierden parrallel N.-Br. met den meridiaan van 116° O. L.

Serawak heeft een oppervlakte van 130.000 K.M². en een bevolking van 300.000 zielen. De radjah is souverein vorst en oefent het bestuur uit in overeenstemming met de staatsregeling door den stichter van het rijk, den

(1) Views, l. c. blz. 30.

oom van den tegenwoordigen vorst Sir Charles Johnson Brooke, aan de bevolking geschonken. Hij wordt in de regeering bijgestaan door een staatsraad, wier leden door hem zelf worden gekozen en ten deele Engelschen, ten deele inboorlingen zijn. De provincies, waarin het rijk verdeeld is, worden bestuurd door residenten. De resident is niet alleen de vertegenwoordiger van den radjah, maar tevens de opperste rechter, de bevelhebber der inlandsche (Dajaksche) troepen, ontvanger der belastingen, die door de inlandsche hoofden geïnd worden, en rondreizend rechter tot beslechting van geschillen tusschen de inlanders in het binnenland zijner provincie. Onder deze ambtenaren staan assistent-residenten, die kleinere gebieden zelfstandig besturen. Daarnaast heeft men in de hoofdstad nog eenige ambtenaren, zooals de bevelhebber der troepen van den staat, de ontvanger, de directeur van post- en telegraafwezen, enz. Een gedeelte van de bestuurstaak is aan de inlandsche hoofden overgelaten. Zij innen b. v. den hoofdelijken omslag, die 2 dollars per jaar voor iedere familie, 1 doll. voor ieder afzonderlijk levend mannelijk persoon, die tot werken in staat is, bedraagt. Het verdient wel vermelding, dat het raderwerk der staatsmachine door een klein aantal ambtenaren gedreven wordt en in overeenstemming daarmede de bestuurskosten gering zijn. „Es wird", zegt Kükenthal, „allem Anscheine nach in Sarawak sehr wenig Papier verschrieben, dafür aber um so thatkräftiger gehandelt." [1]) Even klein is de gewapende macht, want het staande leger telt slechts 250 man, hoofdzakelijk Dajaks, en kost jaarlijks niet meer dan 50.000 doll. Daarnaast heeft men een politiecorps van 150 man. Dreigt er echter gevaar, b.v. door een opstand, dan wordt de geheele weerbare bevolking onder de wapenen geroepen. De marine bestaat uit 10 booten met 130 matrozen bemand.

De inkomsten en uitgaven der regeering bedroegen in 1893 resp. 457.122 en 478.198 doll.

Inkomsten 1893 in doll.		Uitgaven 1893 in doll.	
Opiumbelasting	156.000	Openbare werken	72.629
Belasting op hazardspelen	40.567	Leger	50.000
Arak	25.000	Schatting aan Broenei	15.500
Invoerrechten	27.700	Agenturen	43.000
Uitvoerrechten	55.400	Godsdienst en Onderwijs	4.000
Gerechtskosten en geldboeten	37.800	Civiele lijst	230.000
		Salaris der ambtenaren	40.700

De handel heeft nog geen groote afmetingen aangenomen en is tot enkele voorname plaatsen, als Kuching, Sibu en Brooketon beperkt. Naast houthandel met Hongkong speelt de uitvoer van boschproducten de hoofdrol. Van de mineralen en ertsen, die de bodem bevat, als steenkool, goud, zilver, antimonium, kwikzilver en diamanten, worden alleen belangrijke hoeveelheden steenkool uitgevoerd, in 1895 17.862 ton. De gezamenlijke waarde van den invoer bedroeg in 1895: 3,089.393 doll., waarvan voor een bedrag van 1.173.796 doll. op den kusthandel viel; de uitvoer bedroeg 3.141.932 doll., waarvan 935.209 doll. kusthandel. [2])

---

[1]) Forschungsreise, l. c., blz. 301

[2]) The Statesman's Year Book, London 1897.

In 1891 vertegenwoordigden de voornaamste in- en uitvoerproducten de volgende waarde in dollars:

Invoer.		Uitvoer.	
Koperwerk	68.470	Bijenwas	15.189
Kleedingstukken	235.402	Vogelnestjes	20.447
Aardewerk	10.917	Kamfer	4.053
Rijstzakken	25.443	Getah pertjah	246 473
IJzerwaren	53.257	India rubber	52.360
Groote potten	11.016	Rotting	297.490
Olie	64.668	Hout	23.709
Opium	59.746	Antimonium	35.640
Rijst	232.257	Steenkool	59.415
Zout	11.537	Goud	20.602
Suiker.	27.221	Kwikzilver.	16.900
Kramerijen	377.951	Kopra	32.542
Contanten	260.407	Gambier.	101.109
Tabak.	69.323	Rijstzaad	2.849
Spiritualiën	28.968	Peper	231.813
Totaal . . .	2.350.810	Sago	553.485
		Tabak.	18.000
		Olie	1.291
		Visch	15.922
		Kramerijen.	27.815
		Contanten	78.014
		Rijst	19.134
		enz.	—
		Totaal. . .	2.649.880

De hoofdstad Kuching ligt 29 K.M. stroomopwaarts aan de Serawakrivier. De stad heeft zich snel ontwikkeld, want in 1848 was het een onbeduidend dorp met eenige Chineesche en Maleische woningen te midden van het oerwoud, in 1870 telde zij reeds 20.000, thans ongeveer 30.000 bewoners, Engelschen, Chineezen, Maleiers en inlanders. De Chineezen vormen een aanzienlijk bestanddeel der bevolking en leven voornamelijk van den handel. Zij bewonen den zuidelijken rivieroever, waarlangs zich een aaneengesloten rij winkels uitstrekt. De Maleiers bewonen een eigen kampong aan den tegenovergestelden oever. De Europeanen zijn gevestigd aan een goed onderhouden weg, die van de stad uit naar een naburige hoogte voert, waarop een houten kerkje, alsmede een museum is gelegen. Zoowel de Anglicaansche als de Roomsch-Katholieke missie is in Kuching werkzaam en beide houden er een kerk en een school op na. Het belangrijkste deel der stad strekt zich langs den Z. oever uit, want daar bevindt zich de markt, een gemetselde bazar, een Protestantsche kerk, een bisschoppelijke woning, een bibliotheek, het postkantoor en verschillende regeeringsgebouwen. De radja zelf, volgens Kükenthal „ein aristokratisch aussehender, älterer Herr, dessen Gesichtszüge auf den ersten Blick Wohlwollen und Herzensgüte erkennen lassen," woont zeer mooi op een hoogte, nabij het fort gelegen. Kuching heeft flinke straten, waarin zich het leven van Singapore in het klein afspeelt, en staat in ge-

regelde scheepvaartgemeenschap met Singapore. Op de rivier voor de stad heerscht steeds veel levendigheid.

Broenei, eenmaal een machtige Maleische staat, waartoe een aanzienlijk deel van N. Borneo behoorde, heeft sedert de vestiging der Engelschen aldaar meer en meer van zijn beteekenis verloren. Niet alleen kromp zijn oppervlakte voortdurend meer in, bedraagt dan ook heden ten dage nog slechts 75000 K.M^2., maar gelijktijdig is het gezag der sultans, dat reeds erg verzwakt was, nog verder gedaald, en reeds Le Monnier verklaarde, dat „jetzt fast vollständige Anarchie in Brunei eingerissen ist" Sedert 1888 onder Britsch protectoraat geplaatst, moet de sultan daarenboven bij zijn binnenlandsch bestuur te rade gaan met de grootwaardigheidbekleeders van zijn rijk, terwijl eveneens alle belangrijke staatstukken door twee hunner onderteekend moeten worden. Bijna ieder district behoort aan de een of andere adellijke familie, die er het gezag over de bevolking uitoefent en leeft van de belasting, welke die bevolking moet opbrengen. Daar deze adellijken niet onder toezicht der regeering staan en hun vermogen dikwijls verkwist hebben, maken zij zich aan onderdrukking en afpersing schuldig, hetgeen verarming en ontvolking van menige streek ten gevolge heeft gehad. De bevolking is weinig talrijk en belijdt grootendeels den Islam; zij behoort tot verschillende stammen, waarvan de Moeroets, Bisayas en Kayans de voornaamste zijn. Wat bodemgesteldheid en producten betreft, stemt Broenei geheel overeen met het naburige gebied.

Zooals reeds vroeger werd medegedeeld, is de hoofdstad Broenei, door de inboorlingen „Dar' u' salam" geheeten, op palen gebouwd op slibbanken in de gelijknamige rivier. Traag en vuil stroomt het water onder de huizen, terwijl bij ebbe de droogvallende modderbanken gassen doen opstijgen, die herhaaldelijk tot koortsepidemiën aanleiding hebben gegeven. De stad, in kampongs verdeeld, zou volgens Le Monnier 25.000 inwoners tellen. De markt wordt op het water in booten gehouden. Het benoodigde drinkwater wordt verkregen uit kleine holen in het omringende gebergte, vanwaar een bamboegeleiding het water naar de stad voert.

Het eiland Labuan beslaat een oppervlakte van 77 K.M^2. en telde in 1896 5853 bewoners. Labuan is het grootste eiland der gelijknamige groep, is in het noorden hoog en uit harde gesteenten opgebouwd, in het Z. laag en met klei bedekt; daarbij wordt het van eenige kleine stroompjes doorsneden. Het klimaat is gunstig en wordt gekenmerkt door regelmatig en bestendig waaiende land- en zeewinden, alsmede door veel neerslag, waarvan de grootste hoeveelheid in de maanden Juni en Juli valt. Het eiland is grootendeels met dicht bosch bedekt en bevat steenkoollagen; in 1897 werden ongeveer 50.000 ton steenkool ontgonnen. Toen de Engelschen het eiland bezetten, was het onbewoond, in 1871 telde het reeds 4898 bewoners, waaronder 50 blanken en 600 Chineezen. Hoofdmiddel van bestaan vormt de handel, die voornamelijk met de naburige kust van Borneo en den Soeloearchipel met inheemsche schepen gedreven wordt. Aan de Z. O. kust ligt Victoriahaven tegen beide moessons behoorlijk beschermd. Terwijl een kleine stoomboot het verkeer met Sandakan en Soeloe onderhoudt, vaart iedere 3 weken een stoomer naar Singapore en wordt het eiland eenige keeren per jaar aangedaan door een groote boot uit Hongkong, die Chineesche waren, rijst en zout aanvoert, in

ruil tegen ijzerhout en eetbare vogelnestjes. De Engelsche regeering had aanvankelijk hooge verwachtingen van dit eiland, die echter niet vervuld zijn geworden, vandaar dat eerst het bestuur zooveel mogelijk vereenvoudigd en het garnizoen opgeheven, later (1889) het eiland onder het bestuur der Br. N. B. Compagnie werd geplaatst. In 1896 hadden de in- en uitgaande schepen een gezamenlijken inhoud van 141411 ton. De waarde van in- en uitvoer bedroeg (met inbegrip van specie en edel metaal):

		1870.	1880.	1890.	1897.
Invoer.....	£	123 000	167 000	70 000	—
Uitvoer.....	„	61 000	165 000	43 000	127 851.

De inkomsten en uitgaven bedroegen.

		1870.	1880.	1890.
Inkomsten.....	£	7 159	5 923	4 701
Uitgaven	„	7 302	6 713	5 364

De State of British North Borneo beslaat een oppervlakte van 80.000 K.M². met een bevolking van naar schatting 200.000 zielen, waaronder 20.000 Chineezen. Daarvan wonen 150.000 in de landstreken aan de W. kust, die dus veel beter bevolkt zijn, dan de oostelijke distrikten. Het hoofbestuur der maatschappij bestaat uit een Commissie van directeuren, die te Londen zetelt, terwijl op Borneo zelf een gouverneur aan het hoofd staat, ter zijde gestaan door een secretaris, terwijl onder hem staan de verschillende departementen van algemeen bestuur, de thesaurie, drie residenten en meerdere assistent-residenten. De gouverneur is tevens hoofd der rechtspraak, die grootendeels op het Indisch wetboek van straf- en burgerlijk recht steunt. Verder heeft men er een wetgevenden raad, waarvan de meeste hooge regeeringsambtenaren lid zijn. Het onmiddellijke bestuur over de inlanders en het handhaven der orde en rust is aan de inlandsche hoofden opgedragen. Ook zijn er maatregelen genomen om een einde te maken aan de slavernij, die dan ook reeds in de laatste jaren sterk verminderd is. De politiemacht van den staat telt 470 man, onder bevel van kapitein-commandant; het grootste deel der manschappen zijn Sikhs.

Als bronnen van inkomsten voor de regeering gelden voornamelijk: belastingen op opium, spiritualiën en andere producten, de in- en uitvoerrechten op boschproducten, een hoofdgeld van de inlanders en een zegelbelasting; verder de opbrengst van landverkoop, gerechtelijke boeten en de inkomsten der posterijen en telegrafie. Als munten gelden koperstukken van $^1/_2$ en 1 cent en dollars. Mexicaansche-, Straits Settlements-, Hongkong- en Britsch Indische dollars gelden als wettig betaalmiddel. Ook is de State lid der postunie. Administratief is het geheele gebied in 9 distrikten verdeeld, n.l. Keppel, Alcock, Dewhurst, Dent, Martin, Myburgh, Cunliffe, Elphinstone en Mayne. De posten, die door Europeesche ambtenaren bestuurd worden zijn: Labuan, Mempakol, Putatan, Gantian (Gaya baai), Ambong, Kudat, Sugut, Sandakan, Lahad Datu (Darvel baai) en Tawao (Cowie haven). Daarmede hebben wij tevens de voornaamste handelscentra langs de kust vermeld. In het binnenland moeten als zoodanig nog genoemd worden: Penungah, Kaningow, Tenom, Beaufort en Bukau.

De hoofdstad Sandakan ligt aan den westelijken ingang der baai van dien naam. In 1879 gesticht, telt zij thans reeds ongeveer 7000 inwoners. In het belang der scheepvaart heeft men er een zwaren havendam aangelegd. Rechts

ervan ligt het fort Bluff, terwijl de woningen der Europeanen op schilderachtige punten der naburige berghellingen worden aangetroffen. In de stad zijn een twintigtal handelshuizen gevestigd. De voornaamste uitvoerprodukten zijn rotan en tripang. Een kampong wordt bewoond door Chineezen, een andere door Soeloeneezen. De omstreken der stad zijn vruchtbaar en bedekt met aanplantingen van tabak, suiker, koffie, thee, cacao, oliepalmen, peper, kruidnagels, kaneel, gambir, indigo, sago, katoen, manillahennip, bananen, oranjeappels, kokosnoten en zoete aardappelen. Reeds drie jaren na de stichting der stad verscheen er een courant *The North Borneo Herald and Official Gazette*, terwijl er tegenwoordig een flink hotel, een bank, een hospitaal, tennisvelden en de meeste gemakken der beschaafde samenleving worden gevonden. Ook heeft men er scholen en den hoofdzetel der beide missies, die in N. Borneo werkzaam zijn, een Protestantsche en een Roomsch-Katholieke. Buiten Sandakan is de eerstgenoemde ook in Kudat, Labuan en Kaningow gevestigd, terwijl de R. Katholieke tal van missionarissen, kerken en scholen in het land bezit en vooral onder de Doesoens met vrucht werkzaam is.

De landbouw, die door de inlanders wordt uitgeoefend en zich vooral met de teelt van maïs, rijst, bananen, zoete aardappelen en meer dergelijke produkten bezighoudt, staat nog op denzelfden lagen trap als elders in Borneo. De door de Europeanen of juister onder hun toezicht uitgeoefende landbouw levert tabak, suiker, peper, gambir, manillahennip, kokosnoten, arekapalmen, koffie, kapok, india rubber, sago (uitvoer in 1898 9000 ton), tapioca, indigo, oranjeappels, lemoenen en andere vruchten. Daaronder speelt de tabak verreweg de grootste rol. In korten tijd heeft zich deze cultuur zeer krachtig ontwikkeld, want in 1887 vertegenwoordigde de geheele tabaksoogst van 311 balen een waarde van £ 400, in 1891 was deze met 12.255 balen reeds gestegen tot £ 100.000. in 1897 met 10.469 balen tot £ 168.000.[1]) Daarbij zal de aanleg van goede wegen en in het bijzonder van spoorwegen de beteekenis dezer cultuur nog doen stijgen en eveneens den uitvoer van boschprodukten en kostbare houtsoorten, waaraan het land zoo rijk is, sterk doen toenemen.

De tegenwoordige handelsbeteekenis kan uit de volgende cijfers blijken:

	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.
Invoer	1.116.714 doll.	1.329.066	1.663.906	1.882.188	1.887.498
Uitvoer. . . .	1.780.593 „	1.698.543	2.130.600	2.473.753	2.942.293

De uitvoer omvatte in 1897 de volgende produkten, waarbij het eiland Labuan buiten rekening is gelaten:

Atap	1.068 doll.	Oude potten . . .	1.401 doll.
Bijenwas.	5.971 „	Opium.	1.089 „
Vogelnestjes. . . .	57.141 „	Peper	895 „
Kamfer	30.913 „	Rijst en padie . .	16.726 „
Kokosnoten	1.471 „	Rotan	127.332 „
Kopra	2.145 „	Bloem van sago .	121.765 „
Koffie	29.278 „	Sago	23.905 „
Katoen.	1.264 „	Paarlen	11.877 „
Categu.	232.460 „	Sisik tenggiling. .	2.143 „

1) Views, l. c. blz 27.

damar	18 521 doll.	Haaienvinnen . .	5.601 doll.
gedroogde visch . .	7.219 „	Schelpen	4.734 „
gambir	5.152 „	Suiker	656 „
Getah pertjah . . .	93.639 „	Diversen	109.394 „
huiden en matten .	5.460 „	Timmerhout . . .	117.916 „
Hoornen	1.891 „	Tabak	1.686.173 „
India rubber	49.513 „	Edel metaal . . .	120.510 „
Ivoor	1.477 „	Tripang	21,442 „
Levend vee	11.664 „	Schildpad	11.858 „

Eens per maand bestaat er gelegenheid tot het verzenden van brieven, terwijl telegrammen overal heen verzonden kunnen worden van Labuan, Mempakol, Tenom, Kaningow, Penungah, Lamag en Sandakan uit. Een zestal stoomers zijn in de vaart tusschen N. Borneo en Singapore, twee bewerkstelligen de verbinding met Hongkong, terwijl 20 stoomsloepen en een groot aantal zeilschepen bij de kustvaart dienst doen

Van groote beteekenis voor het land en bepaaldelijk voor den uitvoer der vele kostbare houtsoorten, die het oerwoud bevat, belooft de ontworpen spoorweglijn te worden, die van Weston aan de Broeneibaai uit eerst tot Sapong aan de Padasrivier, over een lengte van 80 K. M. zal worden aangelegd, terwijl indien de verwachtingen, die men er van koestert, vervuld worden, de lijn doorgetrokken zal worden, vooreerst in het kustgebied tot Gantian aan de Gayabaai en van den anderen kant dwars door het binnenland tot de Cowiehaven aan de Oostkust. Op 1 Mei 1898 is het eerste gedeelte der lijn tusschen Bukau en Beaufort, ter lengte van ongeveer 40 K. M., voor het verkeer geopend geworden, als eerste spoorweglijn op het eiland Borneo.

WARFUM. HENRI ZONDERVAN.

De onderwerping van Bantam 1676—1684

DOOR

N. MAC LEOD.

II.

Het hoofdkwartier van den opperbevelhebber der Bantamsche troepen rondom Soeroesoean, [1]) Pangéran Soeria 'di Wangsa, was eene sterkte bij Margasana, $2^1/_2$ KM ten z.w. van Bantam, met 12 bassen bewapend en door 6 à 800 man bezet; Pangéran Aria Djogja, broeder van pangéran Poerbaja, lag met 400 man in Kanari, aan de Bantamsche rivier, $2^1/_2$ K. M. in zuidelijke richting; Kiai Aria Djongpati, met 120 man in Kartasana, z.o. waarts. Te Sérang lagen 400 man, waaronder „overzeesche Mooren" die „ijzeren vuurpijlen" maakten. De rivier van Saroeni (Tji-bĕbĕr) was versperd en daarbij was eene benteng, met 100 man bezet. Bij Djambangan, „$^1/_2$ mijl" (eigenlijk maar $1^1/_2$ KM.) z.z.w. van de stad, was een pagar met 4 à 500 man. Verder hielden de spionnenberichten in dat in Tirtalaja, aan de rivier, zuidwaarts van Sérang, 500 man lagen, en 100 man in Bodjong Lopang, ten noorden van en nabij Sérang, aan den grooten weg, in een met 3 bassen bewapenden pagar. De weg van Margasana tot aan de rivier was met randjoes beplant en het heette dat in Kanari een groote hoeveelheid vergiftige planten versameld waren, om het naar Bantam stroomende rivierwater te vergiftigen.

Den 14en had nabij Soeroesoean een schermutseling met den vijand plaats gehad. Den 24en versterkte Saint-Martin zich nog met 60 matrozen van de schepen, om kruit en lood te dragen en in den vroegen morgen van den 25en rukte hij uit naar Margasana.

De voorhoede werd gevormd door de inlandsche kompagnien van Joncker, op den rechter-, en die van den kapitan-Melajoe Abdoel Bagoes, op den linker-vleugel. Achter de opening tusschen

[1]) In de voorgaande aflevering werd abusivelijk Soera-soean geschreven.

deze beide vleugels volgden 3 Nederlandsche kompagnien, met 3 Balische, als corps de bataille, onder kapitein Jochem Michielsz; hierachter de bagage en munitie onder den treinmeester Jan Leeman met eene kompagnie handgrenadiers, en eindelijk de achterhoede, 3 kompagnien onder kapitein Feyt.

Men had spoedig de versterking van Djambangan bereikt. De beide deelen der voorhoede moesten deze aan weerszijden bekruipen, waarna Michielsz „met de trom" het sein tot den aanval zou geven. De rechtervleugel, onder Joncker, voerde den last goed uit, maar de Maleiers raakten zoo verward, dat zij zelfs op de andere eigen troepen schoten. Niettemin werd de sterkte genomen. Onmiddellijk marcheerde men door tot Margasana. Joncker attaqueerde ten oosten, Michielsz ten noorden, de vijand vluchtte en werd tot aan den voet van den goenong Pinang. $5^1/_2$ K.M. w z.w. van Bantam, vervolgd, ongeveer 90 man aan dooden en 40 aan gewonden verliezende. Pangéran Soeria 'di Wangsa was door de beide armen geschoten en zijn rechterbeen was verbrijzeld; hij overleed aan zijne wonden in het begin van Augustus.

Saint-Martin liet in den veroverden pagar rusten en zond in den namiddag kapitein Tack met 2 europeesche en 2 balische kompagnien uit om de dooden en vermisten op te zoeken. Deze kompagnien werden aangevallen en leverden een scherp gevecht, waarbij zij den vijand nogmaals 60 dooden en gewonden bezorgden en zóó goed versloegen, dat zij, zonder „thuisgebracht" te worden, terugkeerden. Maar ook aan onze zijde waren velen gekwetst; de kapitein Tack had een schot aan de linkerhand, de luitenant de Ruyter aan den rechtervoet en het rechterbeen.

Als buit werden 24 bassen en 24 koebeesten binnen Bantam gebracht, benevens eenige afgehouwen hoofden, voor elk waarvan de sultan 5 realen cadeau gaf. Hij herkende er een van zijn zwagers onder.

De met zulk een goeden uitslag bekroonde aanval op het vijandelijk hoofdkwartier had dadelijk een merkbaar gevolg. Den 29en Mei ontving de sultan een brief van zijn oom pangéran Ardi, jongste broeder van den sultan-agoeng, waarbij hij aanbood zich te onderwerpen. Dit werd hem toegestaan, en den 31en meldde hij zich, met zijn zoon ratoe bagoes Abdoel en 4 priahis aan de westpoort van het fort aan. Nadat *door vrouwen* (fijn gevoeld!) hunne krissen in ontvangst waren genomen en aan den sultan gebracht, werden zij door Michielsz en Joncker in de voormalige Engelsche

loge ontvangen. Vervolgens werden zij met staatsie, troepen onder de wapens, enz. bij den sultan toegelaten. Op de gebruikelijke wijze vernederde de pangéran zich voor den sultan, die hem daarna een weinig oprichtte en sirih liet aanbieden. Saint-Martin hield een lange rede over zijn afval en de rechten van den Sultan, en hoe men de Compagnie verkeerde bedoelingen toeschreef, waarbij hij hare handelingen ten opzichte van den Soesoehoenan van Mataram als voorbeeld aanhaalde. De Sultan zelf verklaarde daarbij „dat zijne behoudenis eerst van Godt en daarnae van d' E Comp[a] schuldigh was". De pangéran verontschuldigde zich een beetje en zweeg toen .... De Sultan bleef een half uur (!) op zijn ebbenhouten armstoel zitten, stond toen op en zei dat de pangéran naar de engelsche loge kon teruggebracht worden. Hij kreeg hier eten, en 's avonds werden hem de krissen terug gezonden, met een „eeren kleet", dat hij dadelijk aantrok. Den volgenden morgen werden hij en zijn gevolg met „honeur" tot aan de buitenwacht uitgeleid.

Ardi betrok nu met 300 man den pagar van Margasana, waar hij eene zonderlinge rol speelde. Zijne vrouwen uit het binnenland willende laten komen, verzocht hij dat Saint-Martin den weg daartoe zou vrij maken, door de oud-Bantammers van Doekoe-malang en Katja-raboenan te verdrijven. Tevens ried hij aan, hoe eer hoe beter Pontang en Tanara te vermeesteren, het laatste door langs het strand daarheen te trekken, van Kali-asin of van Tandjong-Lontar (een hoek beoosten de monden der Pontang-rivier) uit. Maar tegelijkertijd deed hij het voorkomen alsof hij Margasana voor den ouden Sultan bezet hield (aan de onzen belovende zich bij een eventueel gevecht neutraal te houden, waarbij hij zich door een half-rood, half-wit vaandel zou doen onderkennen), en eindelijk begaf hij zich in persoon naar Tirtajasa, waar hij door den ouden sultan, nadat deze hem zijn ongenoegen had te kennen gegeven over zijn bezoek aan den jongen Sultan, in genade werd aangenomen.

In het Tanggeransche ondervond men hetzelfde of nog erger van Radèn Aria Wangsa en Toemenggoeng Joeda Menggala. Den 9n Junij wist men, dat deze het nog met den ouden sultan hielden en dat zij de verbrande kampongs weer in bezit wilden nemen. De luitenant Joan Maurits van Happel werd daarop met eenige kompagniën naar Kadipaten gezonden om dit te bezetten. Denzelfden dag kreeg men een bezoek van den resident Caeff, met

pangeran Aria Dipa ning Rat. Men vernam ook dat naar Tji Sabi (5 K.M. ten z.z.w. van Tanggeran) door den ouden sultan 500 man waren gezonden. Eene sterkere macht zou zich verderop, te Pagoetan, aan de Tjidani bevinden. Tot meerdere beveiliging aan den zuidkant deed Hartsinck Lengkong bezetten door den prov. kapitein Joan Ruys. Deze vernam dáár dat Pagoetan maar 4 uur verder lag en dat zich in die richting maar weinig vijandelijk volk bevond. Hij meende daarom wel te doen met op eigen gezag verder dan zijn post te gaan, om den vijand vrees aan te jagen door eenige kampongs in brand te steken. Dit deed hij op den 15n Junij. Maar hij kwam er slecht af. Reeds op een halve mijl van Lengkong ontmoette hij vijanden en plotseling bevond hij zich zoo dicht bij eene versterking, dat hij niet anders kon doen dan haar bestormen, echter met dat gevolg, dat hij teruggeslagen werd en met eenige dooden en gewonden niet slechts naar Lengkong, maar zelfs naar Tanggeran terugkeerde.

De vijand naderde nu Tanggerán meer en meer; hij bezette Kadipaten en zijne patrouilles ontmoetten de onzen op een half uur van Tanggeran. Van oprukken naar Tanara kwam nog niets.

Hartsinck ging, met eene hevige oogontsteking, in de laatste dagen van Junij naar Batavia en werd door den kapitein Egberts, die op den post Halfweg lag, tijdelijk vervangen. Ook andere officieren en vele manschappen waren ziek; den 26 Junij bedroeg de sterkte 682 man, n.l. 152 europeesche soldaten, 57 marinen, 47 mardhikas, 97 Ambonezen en Boetonnezen, 233 Baliërs, 65 Makasaren en 29 Boegis.

Onder de bestaande omstandigheden kon er tegen den vijand niet handelend opgetreden worden. Egberts bepaalde zich tot het slechten der vijandelijke versterkingen van Tanggeran en het voltooien van het bruggenhoofd, zoomede het slechten van de oude batterij aan den rechteroever. Ofschoon de gezondheidstoestand in Julij iets verbeterde, nadat versch vleesch verstrekt werd, bleef toch de „persing" (dysenterie) aanhouden; daarenboven verloor men voortdurend veel volk door desertie.

Een voorbeeld hoe de vijand steeds stout optrad, werd gegeven op den 26en Julij; 15 prauwen liepen naar den hoek van Ontong Djawa en overvielen daar 2 sloepen die hout haalden, onder dekking van een sergeant met 12 soldaten. Een stuurman en 3 matrozen werden vermoord; de sergeant, korporaal en 8 soldaten sneuvelden, 1 matroos en 1 soldaat werden vermist. De overigen ontkwamen

met een sampan naar Onrust. De baas van Onrust, die van een en ander ooggetuige was en het rapporteerde, vroeg aanstonds 50 soldaten aan tot bescherming van het eiland.

Door het dralen met het aantasten van Tirtajasa scheen de kans voor den ouden Sultan, om zich staande te houden, weer grooter te worden.

Hij versterkte zijne stelling meer en meer. Tirtajasa was gelegen op en aan een dijk, die, ongeveer evenwijdig met het strand, van de Pontong-rivier (Tji-oedjoeng) naar de Tji-doerian liep, en aan welks zuidzijde het nu nog bestaande Sultans-kanaal, dat de beide rivieren verbindt, gegraven was. Het terrein aan de noordzijde van den dijk was grootendeels sawah. Aan deze ligging ontleende Tirtajasa zijne grootste sterkte. Het verblijf van den Sultan was omringd door eene palisade van klapperstammen, aan de binnenzijde voorzien van een aarden wal, dik, volgens de berichten van overloopers of ontsnapte gevangenen, een vadem en twee span, en hoog 1 vadem en 4 span. Aan weerszijden was een bastion, waardoor de dijk rechts en links bestreken werd. Op elk dezer bastions stonden 5 stukken.

De beide vleugels der geheele stelling werden gevormd door Pontang en Tanara, die aanzienlijk versterkt waren. De rivier van Pontang was gesloten door eene versperring, door twee zwaar bestukte batterijen verdedigd, die door *Engelsche* konstabels bediend werden; in die rivier lagen branders gereed.

Langs het zeestrand vond men natuurlijk het gewone mangi-mangi of kreupelhout (rizophoren), dat echter op één punt, Tandjong Lontar, opengekapt was, terwijl langs het strand batterijen werden aangelegd.

Volgens andere berichten waren er in de geheele stelling 50 kanonnen van 2, 3, 4 en 6 ℔, terwijl de bezetting van Tirtajasa werd geraamd op 2000, die van Pontang en Tanara elk op 1000 man. De oude Sultan had een Makasaar gezonden naar Balambangan in Java's oosthoek, om hulptroepen te werven. Pangéran Koelon werd naar de binnenlanden gezonden om volk te pressen, en men verhaalde dat acht pantjallangs naar Lampong waren gegaan om de bevolking dáár tot de partij van den ouden Sultan over te halen en volk mede te brengen.

Nabij Bantam maakte de vijand weer meer vertooning en wierp hij meer versterkingen op.

De hiertegenover staande macht der Compagnie bedroeg op 8 Julij: 374 Europesche soldaten, 92 matrozen (marinen), 52 mardhika's en 819 inlandsche soldaten, te samen 1337 gezonden en 149 zieken.

Den 26en Julij liet St. Martin door Joncker eene verkenning doen in de richting van Margasana, waarbij wat gevochten en de brand in twee kampongs gestoken werd. Overigens bleef hij langen tijd tamelijk werkeloos.

Den 27en Juli werd te Tanggeran de kapitein Egberts door zijn ranggenoot Harmen Dircksz Wanderpoel vervangen. Den volgenden dag kwamen twee, van Batavia overland gezonden 12 Ters, aldaar aan.

De Regeering zond nu den heer Anthonie Hurdt, ordinaris raad van Indië, om te Tanggeran eene inspectie te houden. Thans, in den drogen tijd, was de weg zeer goed. Hurdt reed den 5 Augustus in zijne „kales" naar Tanggeran. Met 't lumieren van den dag van de suikermolens op de Bataviasche grens vertrokken, kwam hij reeds om half zeven, dus in ongeveer $1^1/_2$ uur, in het leger aan. Te oordeelen naar de door hem bevolen of voorgestelde maatregelen, was zijn bezoek niet overbodig. Zij betroffen voornamelijk het verbeteren van de bestaande toestanden, ook met het oog op een voortdurend behoud. Den weg vond hij wel goed, maar te smal, vooral met het oog op afkalven als het land onder water stond. Het bruggenhoofdje aan de overzijde der rivier moest veranderd worden in een kroonwerk, en aan de oostzijde eene schans gemaakt worden, zóó breed, dat zij met hare rechter- en linker-bastions, waarop de 12-ponders zouden geplaatst worden, het kroonwerk flankeerde. Tot nu toe had de bezetting gewoond onder afdaken, die aan alle zijden geheel open waren; Hurdt gaf last deze met geslagen bamboe of matten te sluiten. Ook moest de pagar op den weg, die door een Nederlandschen wachtpost bezet was, verbeterd worden. Eindelijk stelde hij voor, in een der bastions van de groote schans een gemetseld kruithuisje te zetten, en een overhaalpont te laten maken. Dit wat het materieel betreft. In het belang van den gezondheidstoestand beval hij aan, de manschappen tweemaal daags $^1/_2$ mutsje arak te geven, en een gedeelte van het rantsoen vleesch en spek in geld uit te betalen, vertrouwende dat er dan wel spoedig een pasar zou komen, waar

het volk zich naar eigen verkiezing van toespijs en versnapering kon voorzien. Tegenover de verstrekking van arak stond echter dat het koopen van saguweer, toewak en dergelijke alcoölische dranken verboden moest worden.

Den 7n Augustus des namiddags ten 4 uur vertrok Hurdt weder, en om half zeven kwam hij in het kasteel van Batavia aan. Den 19n maakte hij een toertje naar Tanggeran, en nam daarbij zijne vrouw en eenige vrienden mede.

Dit nam intusschen niet weg, dat de vijand zich steeds zeer nabij Tanggeran bevond. Te Kademangan, 1 uur bezuiden, lagen 1200 man onder Aria Wangsa 'di Redja, en zij patrouilleerden tot vlak bij onze versterkingen. Toen echter een paar der blokkadeschepen zich voor de rivier van Tanara vertoond hadden, maakte laatstgenoemd hoofd zich gereed om te vluchten. Een bewijs voor de groote vrees die de inlanders hadden voor hetgeen wij met onze schepen konden uitvoeren, en misschien een bewijs, dat er onzerzijds niet krachtig genoeg gehandeld werd.

Den 1en September kwam er een bericht, dat de oude sultan eene batterij liet maken aan het strand bij Tangkoerak (op de kaart 4 K.M. van Tirtajasa) en dat daar 1000 man zouden liggen.

In den nacht van 4—5 Sept. waagde de vijand zelfs aan de oostzijde der rivier eene poging tot brandstichting in ons werk, door het werpen van brandende stoffen over de omheining. Intusschen was de poeasa ingetreden en viel er geruimen tijd niets belangrijks voor.

Terwijl men aldus, zoowel ten westen als ten oosten van Tirtajasa tamelijk passief bleef, werd ter zee nog handelend opgetreden.

Door het blokkeeren van de Seroeni-rivier, ten westen, en de Pitjok-rivier, ten oosten van Bantam, werden nu en dan pantjallangs genomen en verbrand, en uit Batavia werd eene expeditie gezonden, onder den kapitein Jan Albert Sloot, bestaande uit het jacht *Zeyst*, de sloep *Paliacata* en een groot aantal pantjallangs, die de regeering zich had aangeschaft om even bezeilde vaartuigen te hebben als de Bantammers. De Ternataansche prins Rotterdam en eenige Makasaarsche daengs waren op deze flotille ingescheept, die den vijand zooveel mogelijk afbreuk moest toebrengen. Voor Pontang lag in Augustus de *Muyderberg* nog, voor Tanara de *Couwerven* en *Buijren* (Buren), terwijl de *Roemers-*

waal en *Gecroonde Vreede*, beide in slechten staat, als „treynscheepen" voor Bantam lagen. Ook de *Naaldwijk* en *Pijl*, en in September de *Rammekens* en *Hoop*, namen aan deze blokkade deel, die, naar men uit sommige rapporten zou opmaken, haar doel wel eens voorbij streefde. De schipper van de *Naaldwijk* zette in Augustus voor Tanara een prauwtje na, dat eerst aan den wal achterhaald werd, en waarin men een engelsche broek vond, waaruit werd afgeleid dat hiermede weer een Engelsche „schelm" uit Batavia naar Tirtajasa was gegaan om den ouden sultan tegen ons te helpen. Hij rapporteerde verder: „en alsoo op den 15n daaraenvolgende, door ons alhier is genomen een vaartuygh dat van Mandaar quam, geladen met cocus nooten en weynich derselver olij en sonder pas versien ende daar bij hebben become 8 mans en een vrouwspersoon, waarvan 2 derselver en de vrouw gequets door ons ware geworden, soo hebben wij de nachoda ende alle de andere met scherp vraginge en eenige pijnicheden aendoende uyt haar iets tragten te vernemen, maar alsoo deselve seer hartneckigh en even tros blyvende, en ons op onse vrage niet anders en beantwoorden als maskij mattij, mattij, boenoe, boenoe, soo hebben wij dan volgens ordre van Uw Ed^le^ geresolveert omme deselve gesamentlijck door de houwer laten springen datter de doot naar volgt is, excepte het vrouwspersoon, hoewel gequetst bij 't leve is verschoont geworden . . ."

Waarmee hadden deze arme zonder pas varende handelaars, die niets konden zeggen dan in hunne marteling uitroepen: „ik zal sterven, doodt mij liever!", de doodstraf verdiend?

Het gebruiken van inlandsche vaartuigen bleek een eigenaardig nadeel mede te brengen. Toen eenigen onzer kruisende pantjallangs in den nacht het van de westkust komende schip *Silida*, schipper de Vlamingh, naderden, werden ze door dit schip hevig beschoten, gelukkig zonder nadeelige gevolgen.

Daar de verdeeldheid betreffende het aanhangen van den jongen of den ouden Sultan zich ook tot de Lampongs uitstrekte, waar Toelong Bawang het met den ouden hield en de bevolking der Semangka-baai ook daartoe wilde dwingen, had de regeering in Juli besloten eene expeditie daarheen te zenden. De koopman Everard Verschuur en de onderkoopman Abraham Holscher kwamen, als gecommiteerden voor de Lampongs, in Augustus per *Japan* van Batavia te Bantam aan. De expeditie zou bestaan uit de

schepen *Alexander* en *Odijck*, *de Smith* als adviesjacht, en twee kleine oorlogsvaartuigen. Het land was nog nagenoeg onbekend: men verzamelde, uit inlichtingen van inlanders, zooveel mogelijk gegevens. Den 24 Augustus vertrokken de genoemde schepen, met nog 4 gewapende vaartuigen van den Sultan er bij, van Bantam naar Lampong. De Sultan gaf 23 brieven mede, gericht aan verschillende hoofden.

Hoewel van de *Betuwe*, die 19 Mei van Soerate vertrokken was en den 19 Juli bij den Vlakken-hoek land gehaald had, in het begin van Augustus in de Lampong-baai een naar den wal gezonden sloep afgeloopen en het volk waarschijnlijk vermoord was, liep toch deze expeditie vredelievend af De schepen kwamen den 30en November ter reede van Bantam terug.

Betreffende de blokkade valt slechts te vermelden dat in September de *Pijl* en *de Hoop* voor de rivier Pitjok, de jachten *Rammekens* en *Paliacatte*, de fluit *Buren* en 20 kleine Compagnies vaartuigen voor Tanara lagen, dat den 6en November het *Huys te Kleeff* daar aankwam, en de *Silida* voor Tjeringin lag of daar kruiste.

Den 25en November kwam Reijnier Casembroot, gewezen Directeur in Perzië, vandaar over Ceilon terug met de *Macasser*. Hij was 6 maanden geleden uit Perzië vertrokken en 12 weken geleden van Gale.

De werkeloosheid van Saint-Martin duurde steeds voort. Hij schreef den 26en Augustus naar Batavia dat men zich niet sterk genoeg achtte om iets tegen den vijand te ondernemen. Echter waren niet alle leden van zijnen raad het hiermede eens; enkelen meenden dat men in elk geval westwaarts wel iets kon doen om het terrein winnen van den ouden Sultan in die richting tegen te gaan.

De gevolgen van het stilzitten, opgesloten in het fort van Bantam, bleven niet uit. Een vrij groot aantal soldaten en matrozen deserteerden, andere moesten wegens misdrijven opgezonden worden om terecht te staan, het aantal zieken nam, ook door gebrek aan verversching, toe. Nu en dan had even buiten het fort eene schermutseling plaats, maar overigens kenmerkte het bedrijf van Saint-Martin zich slechts door eindelooze inlichtingen en plannen.

De rustigheid te Tanggeran duurde tot 14 October. Plotseling vertoonde de vijand zich bij den toen door een sergeant gekom-

mandeerden westelijksten post op den weg naar Batavia. Deze werd overvallen, de sergeant en 3 man gedood, 2 gewond, en de pagar in brand gestoken. Uit Babakan, waar men het schieten gehoord had, rukte den volgenden morgen de kapitein Ruys met een kompagnie uit, die slechts de verwoesting kon constateeren.

In deze legerplaats bepaalde men zich overigens tot enkele kleine uitvallen tegen de vijandelijke werken aan de overzijde der rivier, totdat op den 29en de kapitein Wanderpoel weer door Hartsinck was afgelost. Het schijnt wel dat deze van de Heeren te Batavia eene aanbeveling had gekregen om krachtig op te treden. Hij begon dadelijk met aan de oostzijde der rivier, tegenover Kademangan, eene batterij op te werpen, die met de 12-ponders bewapend werd.

Den 31en kreeg hij eene versterking van troepen, en uit zijne aanvraag van 100 roers, 1000 vuursteenen en eenige stukken „Chinees lijnwaad", om eventueele gesneuvelde inlandsche soldaten dadelijk te kunnen laten begraven, omdat anders hun kameraden ze mee terug zouden dragen, blijkt het ernstige van zijne voornemens.

Den volgenden dag marcheert Hartsinck 's avonds, met 2 Nederlandsche kompagnien en eenige inlanders, langs de rivier tot tegenover Kademangan, brengt 's nachts een 12-ponder en een mortier in batterij, en den 2en November begint hij het oostelijkste, bij de rivier liggende werk van Aria Wangsa te beschieten, dat weldra verlaten wordt.

Den 5en ontvangt hij weer eene versterking van 108 Europeanen, waardoor de sterkte nu is: 529 Europeanen en 760 inlanders. De tweede 12-ponder wordt ook opgesteld. Den 6en maakt hij een verkenning langs den westelijken oever. De vijand, die zich stil houdt, laat hem doormarcheeren totdat de voorhoede van Makasaren en Boeginezen tusschen Kademangan en de rivier gekomen is, en opent toen zijn vuur op hen, zoodat zij terugtrekken. Hartsinck vindt echter gelegenheid om, in eene laagte vóór de hoog gelegen vijandelijke werken, zich achter blinden op te stellen, vooreerst met twee metalen 2-ponders.

Kademangan vertoonde zich als een hoog opgetrokken werk, bekleed met dikke boomstammen en eene rij schietgaten aan den bovenkant, en daarboven nog een aarden borstwering met schietgaten. De palisaden waren zoo hoog dat men er geen handgranaat over heen kon gooien. Hartsinck besloot door bres te schieten en door naderingswerken zoo dicht mogelijk bij de sterkte te

komen, wat bij het geringe doordringingsvermogen van de vijandelijke projectielen, waartegen men zich door blinden of schermen en fascines voldoende dekken kon, niet zeer moeilijk was.

Hij liet nu de 12-ponders en den mortier naar den westoever overbrengen, vroeg kettingkogels, kneppelkogels en een mortier van grooter kaliber aan, en naderde in den nacht van den 7en reeds tot op 50 à 60 roeden (250 à 300 pas); den 9en 's avonds schoof hij nog 10 roeden vooruit. Zijne inlandsche troepen leverden op zijn linkervleugel, bij de rivier, een hevig gevecht, waarbij men zelfs handgemeen werd, betrekkelijk om eene kleinigheid, namelijk het bezit van twee lijken van manschappen der bezetting van Kademangan, die bij het baden of water halen doodgeschoten waren.

De rechterhoek van de sterkte werd uitgekozen als het punt om bres te schieten; zoodra het geschut was opgesteld, werd daarop het vuur geopend. De aangevraagde groote mortier werd den 11en ontvangen en kwam den 13en in werking; op denzelfden dag sprong echter een der 12-ponders. Deze dag was nog meer ongelukkig, daar de vaandrig Cornelis Ruys, broeder van den kapitein Joan Ruys, door een kogel in het achterhoofd gewond werd, tengevolge waarvan hij den 19en overleed.

Het bres schieten ging niet zoo spoedig als men wel wenschte: de vijand herstelde voordurend de schade, en afschoon de bommen uit den mortier herhaaldelijk brand veroorzaakten, vernam men dat de belegerden er persoonlijk weinig van te lijden hadden, daar zij zich in kuilen dekten en de projectielen in hun lange vlucht zagen aankomen en dan uit den weg liepen. Hartsinck verving nu en dan de granaat door „een goede korff groote steenen, dat buyten twyffel haar onverwagt voorgecomen en haar in haare hoolen en kuylen soo onder hare borstweringe als te midden haar werck schaade gedaan zal hebben, sulx wij diergelycke nog meer in practyck vermeenen te stellen want onse vuurwerckers, al vrij wat werck hebben eerse een bom, twee a drie konnen gereet crygen, alsoo er zommige zoo groot van openinge boven sijn datter geene van d'becomen pijpen (buizen) daar toe passen, en oock meest alle de proppen te kleijn mitsgaders de spiegels niet genoeghsaam uytgeholt sijn dat veel in een correcte worp scheelt, sijnde onder anderen bomben hier gebracht, die onder geklocken sijn, en niet derven gebruycken uijt vreese datse gelyck eenige van onse cleijne reeds gedaan hebben soo draase uyt d'mortier maar een voet, vijff, ses hoogh geschooten syn, mogte komen

te springen en daardoor een onvergoedelijcke schaade erlangen, boven des ist schroot soo cleijn en ligt dat het beter is, om mossen als Javanen te schieten."

Deze brief geeft weer een aardig inzicht in den toestand van het materieel in dien tijd.

Terwijl een andere 12-ponder van den suikermolen gehaald wordt, nadert men onder dekking van fascines meer en meer, maar langzaam. Den 16n komen nog 156 soldaten aan, met 2 luitenants. Den 20n is men nog 25 roeden van den wal en 80 roeden van den oever der rivier. De vijand heeft daar een werkje gemaakt, waardoor het aanvalsfront geflankeerd wordt; Hartsinck zal dus dit werkje het eerst moeten nemen. Om over de hindernis van randjoes heen te kunnen komen, laat hij bamboezen horden maken.

Intusschen schijnt het der Regeering niet vlug genoeg te gaan. Ofschoon zij *schriftelijk* groote voorzichtigheid had aanbevolen, zendt zij met de kapiteins Jan Fransz Holsteyn en Harmen Dircksz Wanderpoel mondelinge vermaningen. Het heeft er zelfs wel iets van, of zij aan de voortvarendheid van Hartsinck twijfelde, want zij opperde het denkbeeld, Wanderpoel bij hem te laten blijven om het bevel over een gedeelte van den troep te krijgen en aldus den aanval op Kademangan bij te wonen. Maar Hartsinck wist dit handig af te wijzen, door te schrijven: „nadien het wel voor 't alderseguerste oordeelen dat onse macht bij malcanderen gehouden en daar mede 's vijants vastigheyt in eenen seth aangedaan werdt, soo is het niet voor soo nootsaackelijck g'acht dat den E. cap^{n} Harmen Dircksen Wanderpoel alhier soude verblijven, om 't werck bij te woonen en dierhalven goetgevonden sijn E, daar omtrent met alle respect te excuseeren."

Wanderpoel vertrok dus weer naar Batavia en Hartsinck maakte zich den 27n November meester van het werkje bij de rivier, na een gevecht, dat $1^{1}/_{2}$ uur duurde, en geleverd werd door de inlandsche soldaten, bijgestaan door 6 handgrenadiers. Ons verlies bedroeg 2 dooden en 14 gewonden, behalve nog 11, die door de randjoes gekwetst waren. Twee vaandels, 23 musketten en 19 koppen werden als zegeteekenen meegebracht. Tot aanmoediging en belooning werd uitgekeerd: voor een kop $2^{1}/_{2}$ rijksdaalder, voor een musket 2 en voor een vaandel 10 rijksdaalders.

Den 1n December werd door Wanderpoel eene troepenversterking van Batavia aangebracht, waarna hij eenige dagen te Babakan bleef.

Den volgenden dag waren 5 kompagniën, elk van 56 man, en alle versterkt met eenige handgrenadiers, voor de bestorming aangewezen. Eerst werd nog een aan de rivier liggend pagartje genomen, en daarop van die zijde, dus anders dan de vijand vermoedelijk verwachtte, tegen den wal van Kademangan opgerukt. De vaandrig Anthony Eygel plantte het eerst zijn vaandel op de borstwering. Na een half uur lagen 400 dooden in de versterking en gingen de 3 à 400 overigen, die misschien nog een 100-tal dooden meenamen, op de vlucht. Negen vaandels vielen den onzen in handen.

Na de inneming van Kademangan was de omtrek van Tanggeran, tot op 15 à 20 K.M. afstand, van Bantammers gezuiverd. Op eene verkenning naar Kadipatèn en naar Selapadjang, den 3en December, eene andere naar Lengkong, den 7en, en nog meerdere, werden geene vijanden, soms geen enkel mensch, ontmoet. Hartsinck stelde voor, zoowel Kademangan als de door hem aangelegde aanvalswerken te slechten. Hij vertrok, op last der Regeering, met Wanderpoel den 5en December naar Batavia, in het bevel tijdelijk opgevolgd door Joan Ruys. Ook werd een groot gedeelte der inlandsche troepen teruggeroepen; hiervan bleven slechts 3 kompagniën, van 48 man. Ruys stelde voor, de Europeanen gedurende den westmoeson te legeren in Babakan, en de inlanders aan de westzijde der rivier. Op den 13en was de sterkte aan Europeanen 212 koppen. Weldra deed echter de westmoeson zijn invloed gevoelen, daar het aantal zieken sterk toenam; op den 20en hadden 32 man dysenterie.

De verslagen vijanden hadden zich intusschen naar verschillende plaatsen in het gebergte verspreid. De tactiek, die ten hunnen aanzien nu gevolgd werd, was, hun het verblijf in den omtrek onhoudbaar te maken, doch tevens te trachten, hen door belofte van vergiffenis over te halen om zich te onderwerpen. In verband hiermede werden pardonbrieven uitgezonden, maar tevens de kampongs langs de Tji-Mantjeuri, de voornaamste rivier tusschen de Tjidani en de Tji-doerian, verbrand; waar rijst gevonden werd, bracht men daarvan zooveel mogelijk naar Tanggeran, en verbrandde wat men niet kon meenemen. Tji-apoes, Pagoetan en Djasinga waren de plaatsen waarheen men zeide dat verschillende hoofden gevlucht waren. Aria Soera Menggala liet weten dat hij zich zou onderwerpen, als hij pardon kreeg. Een inlandsche luitenant, met een patrouille naar Pagoetan gezonden, volgde een

spoor van langs den weg gestorte padi tot aan den voet van het gebergte, en vond daar 40 menschen, die hij naar Tanggeran opbracht. Zij werden vrij gelaten, om anderen over te halen zich te onderwerpen. Eene andere patrouille ontdekte dat Radèn Aria Wangsa, die zeer ziek lag aan zijn wonden, zich te Djasinga met 100 Bantammers ophield. Hij klaagde dat hij voor 20 bossen padi een rijksdaalder moest betalen en niets anders te eten had dan deze dure rijst en wat zout. Den hem aangeboden pardonbrief wilde hij echter niet aannemen, omdat hij bevreesd was dat die bij hem gevonden zou worden.

Toen de tijding der verwoesting van Kademangan te Bantam vernomen werd, was de jonge Sultan zeer verheugd en vierde men, den 8en December, de overwinning met salvoos van musketten en saluutschoten van het kasteel Soeroesoean en de schepen. Misschien was het wel een gevolg van dit succes, dat op den 10en, 130 mannen met 300 vrouwen en kinderen, die vroeger in Bantam gewoond hadden en naar Seroeni gevlucht waren, terug kwamen.

Het werd nu echter meer dan tijd, dat ook hier iets uitgevoerd werd. Saint-Martin werd teruggeroepen, terwijl J. de Gheyn met het gezag belast werd. De afgetreden bevelhebber vertrok den 12en per *de Snauw* naar Batavia.

Terwijl 400 man te Bantam in bezetting bleven voor het kasteel, den boom, Karang Antoe en andere posten, werden de overige troepen bestemd om deel te nemen aan de expeditie, die te Batavia onder den kapitein François Tack georganiseerd werd om rechtstreeks van de zeezijde tegen Tirtajasa te ageeren. Volgens rapport van kapitein de Roy, (dezelfde die bakker te Bantam was geweest en nu voor Tanara lag), was de macht van den ouden Sultan grootendeels naar Tanggeran getrokken, (waar zij verslagen was), en was Tangkoerak nog maar bezet met 300 man, waarbij 10 Engelschen en eenige Hollandsche deserteurs.

Den 16en December vertrok Tack van Batavia met de schepen *Nieuw Middelburg*, *Macassar* en *Poeloe Ron*, de fluit *Buuren*, het jacht *de Rogh*, de sloepen *de Leeuw* en *Egmont* en eenige tinggangs. Den 18en ankert hij voor Tanara, waar hij de blokkade-schepen onder den kapitein Jochem Michielsz vindt, n.l. de *Rammekens*, *Paliacatta*, *Snauw*, *Bataviasche Coopman*, *Windthondt* en *Experiment*, met een aantal pantjallangs. Van Bantam voegen zich de *Muyderberg*, *Smith*, *Henricus*, *Cadiry* en *de Hoop* met 7 inlandsche

vaartuigen bij de vloot, medebrengende 14 kompagniën inlandsche soldaten, 817 man sterk, namelijk 5 van Joncker (meest Ambonezen), 3 van den kapitein Malajoe Abdoel Bagoes en 6 Balische, die later nog door 100 Javanen van den jongen Sultan gevolgd worden.

Deze 18 schepen, met vele laadprauwen en andere kleine vaartuigen er bij, moeten wel een machtigen indruk op den ouden Sultan en zijn aanhang gemaakt hebben. De uitrusting der expeditie liet anders, als naar gewoonte, wel te wenschen over. De munitie, bij voorbeeld, was voor alle schepen geladen in de *Poeloe Ron*, maar alles lag in dit schip zoo door elkaar, dat men, om iets te kunnen vinden, de geheele lading eerst op andere bodems moest overschepen.

Den 22en 's nachts zeilt de vloot van Tanara naar Tangkoerak en ankert n.w. van die plaats. De landing zal plaats hebben even beoosten Tangkoerak, waar de schepen dicht bij den wal kunnen komen en het strand zandig is. De troepen worden op ondiep gaande vaartuigen overgescheept, maar plotseling opkomend slecht weer uit het Z.W. doet de goentings en pantjallangs van hunne ankers slaan en naar het eiland Menscheneter vluchten. Eerst den 25en ligt de vloot beoosten Tangkoerak.

De *Experiment*, een oud en lek vaartuig, met 8 ℔ers bewapend, is geheel leeg gemaakt, heeft nog 4 12℔ers van de *Roemerswaal*, het voor Bantam liggende treinschip, aan boord gekregen, en wordt, nadat zijn masten gekapt zijn, tegen den wal gehaald, om als flankbatterij tegen de versterkingen van Tangkoerak te dienen. Verder worden 150 matrozen van de drie groote schepen tot handgrenadiers bestemd en in 3 kompagniën verdeeld, respectivelijk onder den treinmeester Dirck Thomasz, den schipper Reynier Schouten en den luitenant Anthony Mathysz. Mars; de matrozen van de pantjallangs worden in 2 kompagniën verdeeld en gewapend met pieken en bijlen of wel met houwers.

De *Buuren*, die weinig diepgang heeft, de kleine jachten en sloepen worden in linie langs den wal gerangeerd om de landing te dekken.

In den nacht van 25 – 26 Dec. om 3 uur zijn alle troepen in goentings, laadprauwen, booten en pantjallangs geladen en met aanbreken van den dag heeft de landing plaats. De vijand geeft eenige salvoos af, vlucht daarna in het strandbosch en *laat daardoor den aanvaller den tijd om zich op te stellen.*

Dit was anders niet gemakkelijk, want het was hoog water en het strand tusschen de zee en de mangi-mangi daardoor zeer smal. De voorhoede werd gevormd door de kompagniën van Joncker en Abdoel Bagoes met de Baliërs. Daarop volgde kapitein Jacob de Roij en 2 kompagniën „marinen" onder den kapitein (schipper) Reijnier Schouten en luitenant Mars; vervolgens kapitein Wanderpoel met Dirck Thomasz, en Jochem Michielsz met een kompagnie matrozen uit de pantjallangs; eindelijk de achterhoede onder kapitein de Ruijter, met de kompagnie mardhikas en de kampagnie Makasaren. Zoo rukte men uit de flank tegen de strandbentings op, terwijl een laadprauw, met twee stukjes bewapend, de beweging ondersteunde. De inlandsche troepen in de voorhoede durven de batterijen niet te bestormen en de hen volgende Europeesche kompagniën kunnen, door de geringe breedte van het strand, hen niet voorbij gaan: de luitenants Timmerlings en Slier, de vendrig van Neck zijn reeds gewond; de vendrig Verwer en eenige sergeanten gesneuveld. Eindelijk rukt Wanderpoel op en het gelukt hem, den vijand uit zijn pagars te verdrijven. Nu durven de inlanders, en zetten hem na, waarbij zij echter teruggeslagen worden, terwijl de achterhoede ook wordt aangevallen. De Makasaren van de Ruyter houden zich echter goed en slaan dezen aanval af, waarop de vijand al zijn strandversterkingen in brand steekt en verlaat, omdat de eenige weg, die door de natte sawah naar Tirtajasa voert, hem afgesneden is.

De gemaakte buit bestond uit 4 stukken en eenige bassen. Onder de 30 gevonden dooden van den vijand waren 6 Europeanen.

Den volgenden dag wordt landwaarts in eene verkenning gemaakt in de richting van Tirtajasa, waarbij men de troepen van den ouden Sultan aan de overzijde van natte sawahs in 't zicht krijgt. De Makasaren worden weer aangevallen, maar slaan den aanval af. De verkenning avanceert tot Soedjoeng, 4 K.M. w.z.w. van Tangkoerak en 2 K.M. noord van Tirtajasa. Tack laat dit punt bezetten door eenige kompagniën van Joncker en den kapitein Melajoe met eenige „grenadiers" en 4 veldstukjes (z.g. prince-stukjes). Belegerings-materieel, als metalen stukken (z g. beuckers,) mortieren, blinden en planken worden ontscheept.

Joncker schuift den 28en 150 roeden langs den dijk naar Tirtajasa vooruit. Maar de vijand heeft zóó den schrik gekregen, dat de onzen zich verdere moeite kunnen besparen. In den volgenden nacht steekt hij de 3 hoofdpunten van zijne stelling: Pontang,

Tirtajasa en Tanara in brand en neemt de vlucht. Tirtajasa wordt door eene kruitontploffing vernield. De oude Sultan gaat in eene prauw de Tji-oedjong op, eerst tot Ketos (15 K. M.) en later tot daar, waar de rivier bij den Tjoeroeg-Karang (klipwaterval) ophoudt bevaarbaar te zijn.

Wat er in Tirtajasa nog buit te maken is, wordt aan de inlandsche troepen overgelaten. In Pontang vindt men 7 stukken, in Tanara een groote pagar en eene kleine aan de rivier, met 3 stukken. Tack laat nog 3 stukken, die in de kampong gevonden worden, in deze pagar brengen, die den naam van De Hoop verkrijgt, en laat haar door Jochem Michielsz bezetten.

Aan Joncker wordt opgedragen, met eene kompagnie Nederlanders en de inlanders, Tirtajasa geheel te slechten. Het veroverde geschut wordt op *de Pijl* ingescheept. De Baliërs, die bij den ouden Sultan gediend hebben, vluchten niet, maar geven zich over; 674 mannen, vrouwen en kinderen worden op de *Makassar* ingescheept om naar Batavia overgevoerd te worden.

Reeds op den 30en komt Pangéran Ardi van zijne schuilplaats Tirtalaja naar Bantam af, om voor zichzelf, Pangéran Djogja en andere hoofden vergiffenis te vragen. In de volgende dagen bestond er een stroom van volk naar beneden. Allen werden, te Bantam komende, ontwapend, en zoo nauwgezet mogelijk werd van alles aanteekening gehouden.

Op den 5en Januarij 1683 telde men in het fort 3743 afgenomen krissen en 2413 pieken. Op den 9en had men de terugkomst van 6023 menschen geregistreerd, die men trachtte zoo spoedig mogelijk naar Tanara en andere plaatsen te doen verspreiden, om gebrek aan voedsel te voorkomen. Maar ook was voorzichtigheid geboden. Tack zond daarom den 6en Januarij 4 Nederlandsche kompagniën per *Roemerswaal* en *Pijl* naar Bantam.

Tegen hen, die zich nog niet onderworpen hadden, vaardigde de Sultan een plakaat af, dat in de bestaande omstandigheden onnoodig was geworden en in elk geval van wreedheid getuigt. Hij stelde 3000 rijksdaalders op de *hoofden van zijn vader en Pangéran Poerbaja* en van 1000 tot 100 op die van andere met name genoemde rebellen.

Den 7en kwam Joncker met zijne troepen te Tangkoerak terug, na van Tirtajasa niets anders dan een aardhoop overgelaten te hebben. Op denzelfden dag bracht de *Sillida*, die steeds in straat Soenda, voor Tjeringin, kruiste, een Engelsch scheepje bij de vloot

op, dat uit Europa kwam; het werd naar Batavia doorgelaten.

Tack had zich intusschen reeds sedert eenige dagen weer op de *Nieuw Middelburg* ingescheept. Den 10en Januari keerde hij met de vloot naar Bantam terug. Het was op Zondag. Men hield in zee een algemeenen dankdag, heesch alle vlaggen en wimpels en ankerde, met saluutschoten, des avonds ter reede van Bantam Tack werd door vele hoofden in prauwen te gemoet gevaren, en bij den Sultan „met groote allegresse" verwelkomd. Zijn aanbod om in het kasteel te komen logeeren nam hij echter niet aan, om niet te familiair te worden en „om namaels met des te meerder respect en aensien s'comps belangen by den selven te mainteneren". Hij gaat aan den boom logeeren in het huis van Pangéran Dipa ning Rat en laat den kapitein Nicolaas Feyth als commandant in het fort.

De Regeering gaf nu last dat de post te Tjeringin, die in Mei 1682 door de bezetting uit de bevolking verlaten was geworden, weer bezet moest worden. Met *de Pijl* vertrokken den 15en Januari 1 kompagnie Nederlanders, 1 kompagnie mardhikas en vier 3ters daarheen, terwijl de onderkoopman Dirck de Gheijn medeging, voornamelijk om te zorgen dat passeerende schepen steeds van verversching konden voorzien worden. Thans werd *de Rog* naar dit station gezonden, om te samen met de *Sillida* te kruisen. Niet onwaarschijnlijk stonden deze maatregelen in verband met de verwachte terugkomst van het gezantschap, dat nu ruim 2 jaar geleden door den jongen Sultan naar den Koning van Engeland gezonden was.

Den 19en kwam inderdaad een Engelsch schip voor Tjeringin, dat het gezantschap aan boord had; het was 5 maanden geleden uit Engeland vertrokken. De gezanten brachten een brief van den koning mede, behoorlijk aan Sultan Aboe Nasar Abdoel Kahar geadresseerd, waaruit bleek dat deze als Sultan erkend werd, en niet zijn vader, zooals de te Bantam gewoond hebbende Engelschen steeds beweerden. De koning beloofde een gezant te zenden om een tractaat met den Sultan te sluiten Met hetzelfde schip had ook de Engelsche O. I. compagnie een brief aan den Sultan meegegeven, waarin zij niet verzuimde de Nederlandsche compagnie zwart te maken, den Sultan te wijzen op het nadeel, dat hij van het monopolie der Compagnie moest ondervinden en, als een waarschuwend voorbeeld, op het lot van den sultan van Makasar en andere vorsten, die door de Compagnie onderworpen waren.

Te Babakan had Ruys den 25en en 26 December het schieten bij Tirtajasa gehoord. Den 28en liet hij, na bekomen bericht der verovering, victorie schieten. Hij liet terstond aan Aria Wangsa te Djasinga weten dat de oude Sultan overwonnen was, en hem op nieuw vergiffenis aanbieden met een brief, die door Aria Soera Menggala aangenomen en beantwoord werd. Men moest geduld hebben, zeide deze, er de volgende opmerkelijke woorden bij voegende: „waar zoude ick doch andersints mij heen konnen keeren, al wast dat ick oock myn lichaam in eenigh spelonck off wildernissen zoude willen verbergen, zoo en kan ick de Compe dogh niet ontgaan."

Weinig bijzonders viel verder te Babakan voor. De bevolking keerde dagelijks, half verhongerd, terug, en werd van wege de Compagnie van voedsel voorzien en huisvesting aangewezen. Ook Toemenggoeng Aria Joeda Menggala (zie bl. 22) zond den 5en bericht dat hij wenschte terug te komen.

Ten einde zich van het verblijf van den ouden Sultan en den toestand in het binnenland op de hoogte te stellen, zond Tack eenige hoofden uit, die, na 2 dagen te paard en nog een dag te voet gereisd te hebben, den gevluchten vorst bij den Tjoeroeg-Karang vonden, wonende in een sampan met 30 personen bij zich. Den weinigen hoofden die daaronder waren verveelde dit leven, zij wilden zich onderwerpen en rieden dit den Sultan aan, maar deze kon nog maar niet beslúiten zijn zoon te erkennen.

Joncker werd den 25en Januari met 3 kompagnien Ambonezen en 2 kompagnien Baliërs naar Tirtalaja gezonden, en vond daar alles rustig.

Om eene poging te doen, den ouden Sultan over te halen, werd pangéran Joedaning Rat den 8sten Februarij naar hem toe gezonden, zoogenaamd om hem een bezoek te brengen, maar met last bij hem te blijven totdat hij afkwam. Daarop kwam, den 23sten, een inlander te Bantam, om voor den gevallen monarch visch, uien, sirih-kalk e. d. te koopen; hij bracht een brief mede van pangéran Joeda, meldende dat de Sultan nu waarschijnlijk spoedig te Bantam zou komen.

Den 26sten Februarij — het is geene gebeurtenis die op de politiek betrekking heeft, maar wij vermelden haar omdat zij om bijzondere redenen verdient niet vergeten te worden — ging de oude kapitein Joncker, die nu reeds 17 jaar lang zijne Ambonezen in de oorlogen der Compagnie aangevoerd en menige kloeke daad

verricht had, wegens ziekte naar Batavia, veel lof en aanbeveling van zijnen Commandeur medenemende.

Den 2den Maart kwam de retourvloot, bestaande uit de schepen: *'T Huys te Spyck*, *Tidoor*, *Schieland*, *Europa*, *Azia*, *Gouwdesteijn*, *Java*, *Strijen* en *Schiebroeck*, onder den commandeur Hendrick van Outhoorn, op weg naar Nederland, voor Bantam ten anker. De officieren debarkeerden om aan den wal, met den Sultan, den verjaardag van den gouverneur-generaal Speelman te vieren. Den volgenden dag zette de vloot hare reis voort. Zij ondervond echter reeds in straat Soenda slecht weer. (*'T Huys te Spyck* kwam eenige dagen later met veel averij van een verloren reis terug en zeilde eerst in Januarij 1684 op nieuw uit).

Zoodra de Sultan tijding bekwam dat zijn vader tot Ketos genaderd was, zond hij hem 52 familieleden te gemoet om hem te begroeten. In den nacht van 14 op 15 Maart kwam de stoet voor de poort van Soeroesoean en kondigde zich met 3 salvoos aan.

Daarop werden de krissen van Pangeran Soeria Tirtajasa. zooals de oude Sultan zich nu noemde, en zijn aanhang binnen het kasteel gebracht, „met welcke verschyninge alle vorige beroertens en veroveringen een eynde nemen", schreef Tack, terwijl hij den gouverneur-generaal hartelijk geluk wenschte.

Voor dat alles geëindigd was, hadden echter nog treurige tooneelen plaats, want het gemoed van den Sultan scheen nu eerst warm te worden en moest verkoeld worden.

De oude sultan en zijn aanhang werden aanstonds in verzekerde bewaring gebracht en hun bagage gevisiteerd. Men vond in het hoofdkussen van den ouden vorst twee krissen verborgen, waarover de sultan reeds dadelijk zeer verbolgen was. Nadat Tack met zijne officieren hem waren komen gelukwenschen, liet hij zijn vader voorbrengen. Deze werd „uyt zyne wooninge affgehaalt en te voorschijn gebracht, daar hem een stoeltje op een matige distantie regt tegen zijn hoogh^{t} over gestelt wierdt, in welcke ontmoetinge wij veel graviteijt maar wynich affectie bemerckten". Na een kort gesprek over het voorgevallene werd de vader weer in bewaring terug geleid. Een der medeplichtige hoofden werd weldra in stilte gekrist. Maar hierbij bleef het niet. De overigen werden zonder eten of drinken opgesloten en 9 hunner (waaronder pangéran Koelon) werden tusschen 21 en 27 Maart ter dood gebracht. Op laatstgenoemden dag werd er nog een gekrist en een ander in de gracht van het fort verdronken. Drie Engelschen,

die als kanonniers bij den ouden sultan in dienst waren geweest, bleven gevangen. In April kwamen nog 3 Europeanen, deserteurs uit het leger der Compagnie, van boven, die geëxecuteerd werden. Met hen waren de schatten van pangéran Soeria Tirtajasa, die hij had weten te redden, medegekomen; o. a. 20000 rijksdaalders, in bamboe geborgen, eene groote hoeveelheid wapens, waaronder 73 geweren, verder veel goud- en zilverwerk en diamanten.

Toen Tack op den 29en Mei zijn verjaardag vierde, en de Sultan hem bij die gelegenheid kwam gelukwenschen, stelde deze voor, dat Tack bij zijn aanstaand vertrek naar Batavia zijn vader zou meenemen, opdat de regeering hem naar een eiland of naar de Kaap de Goede Hoop zou verbannen. Ratoe-bagoes of radèn-bagoes Kadir, die in 1679 Indragiri had afgeloopen (bl 352) had het ongeluk met Ratoe-bagoes Lanan, die ook daarbij geweest was, den Sultan in handen te vallen; beiden werden den 8en Junij 's avonds in eene prauw naar zee gebracht en daar verdronken.

Nu scheen eindelijk in het gemoed van den Sultan rust te komen. Den 15en Junij verscheen hij op de aloen-aloen en kondigde daar plechtig een algemeene amnestie af. Ten bewijze dat ook in het gewest de rust was wedergekeerd, maakte Tack den 23en Junij een toertje naar Sérang en Tirtalaja, met de heeren en dames van het Nederlandsche personeel. De heeren gingen te paard, de dames met prauwtjes, de rivier op. De familie van den Sultan bereidde hun eene verrassing, door dien dag ook naar Sérang een picnic te maken, en hen daar feestelijk en gezellig te onthalen. Dit „noodtsaeckelick spel en plaijsiertoghtje", zooals Tack het noemde, liep dus inderdaad genoegelijk af en had eene gewenschte toenadering ten gevolge.

Hierop vertrok Tack naar Batavia. Wanderpoel volgde hem op in het bevel, terwijl de Gheyn met de administratie werd belast. Den 29en nam Tack afscheid van den Sultan, die hem het verzoek aan den Gouverneur-Generaal medegaf om het sluiten van een contract en het bouwen van eene sterkte aan den boom te willen bevorderen. Tack vertrok, onder saluutschoten van den wal en van de schepen, den 2en Julij.

Evenals de bevestiging van het rijk van Mataram, had ook die van Bantam haar náspel. De Makasaren, die bij den ouden Sultan in dienst waren geweest, veroorzaakten eenigen tijd nog moeite. Sjech Joesoef, waarschijnlijk dezelfde die in Februarij 1682 van

Bantam wegging, plaatste zich aan hun hoofd, verzamelde een grooten troep van Makasaren, Boeginezen, Javanen, Maleiers en anderen, te zamen, met vrouwen en kinderen een 1500 à 2000 personen, en is daarmee het binnenland in getrokken. Een herhaling van Képér zou hiervan het gevolg kunnen zijn. Volgens mondelinge berichten zou hij, na de vlucht uit Tirtajasa, naar Lengkong gegaan zijn, waar hij 2 dagen bleef, in gezelschap van pangéran Kidoel, en zich vervolgens met hem begeven hebben naar Moentjang (3 KM. boven Djasinga) en Lawang-tadji (5 KM. verder) aan de Tji-doerian gelegen. Zij hadden in het gebergte pangéran Poerbaja ontmoet, die Aria Wangsa di Rédja en 4 Europeanen bij zich had. Terwijl pangéran Poerbaja met 100 man zich te Lawang van hem afscheidde, trok Sjech Joesoef, Aria Wangsa tegen wil en dank medenemende, naar de Tji-kaniki (die in het Halimoengebergte ontspringt en niet ver boven Tjiampea in de Tji-dani uitloopt).

De Regeering gaf last dat deze onrustmakers zouden vervolgd worden, en zond daartoe den luitenant Joan Maurits van Happel, met 20 eur. soldaten, een komp. Baliërs en een komp. Ambonezen naar Tanggeran, waar zij den 21 Januari aankwamen. Den 24en zond Ruys hem met 29 eur. soldaten, 4 handgrenadiers, 27 Boetonners, een kompagnie Baliërs en 8 dagen victualie naar het binnenland. Van Happel was den 1e Februari te Lawang en den 3en aan de Tji-kaniki, waar hij op 3 uur afstand van den Sjech kampeerde, die, zooals hij nu vernomen had, 500 gewapende Makasaren met 120 geweren bij zich had, terwijl zijn eigen troep ongeveer 300 Baliërs met 62 geweren telde. Hij had een Javaansch hoofd te Lawang opgedragen, hem van rijst te voorzien, maar deze voldeed daaraan zeer spaarzaam; de weg was zeer moeilijk en hij had eigenlijk geen volk genoeg om den Sjech aan te tasten. Honderd Baliërs en 20 Ambonezen, door hem uitgezonden, vonden eenige doode en een aantal verhongerde menschen in het bosch, doodden een paar Maskasaren die zij ontmoetten, en brachten eenige gevangenen mede, maar rapporteerden daarbij dat eene vervolging, door de onbegaanbaarheid van het gebergte, bijna niet mogelijk was. Weldra had van Happel niet meer te eten; hij behielp zich met vruchten, maar zijn volk werd ziek. Nu besloot hij, met de Europeanen terug te gaan en de inlanders te laten blijven, die hij uit Lawang van rijst zou laten voorzien. De zieken zond hij over Pagoetan, zoodat zij gedeeltelijk per

vaartuig, de Tjidani af, naar Babakan konden gaan, en zelf marcheerde hij den 8en over Lawang terug. Den 10en was hij reeds te Batavia, waar hij zijn rapport deed en verzocht om met versterking van inlanders, maar zonder Europeanen, „die in 't bosch van geen dienst waren", zijn tocht te mogen voortzetten.

Intusschen had de Regeering reeds uit Batavia versterking en proviand verzonden, die den 10en 's avonds te Babakan aankomen en den 12en en 13en naar boven gaan, hetgeen evenwel niet verhinderde dat de Balinesche kapitein Tiben, die door van Happel aan de Tjikaniki gelaten was, ook wegens gebrek terugkeerde tot Pagoetan.

Sjech Joesoef bereikte intusschen Tji-seroea, „waar geen weg of doorgang meer was", maar werkte zich door het bosch heen.

Op last der regeering neemt nu Ruys zelf de leiding der vervolging op zich. Hij neemt maar 30 Europeanen mede, gewapend met karabijnen en pistolen (waarschijnlijk omdat de „roers" en musketten te hinderlijk waren in het bosch) en had ook reeds *patroontasschen* aangevraagd „die veel beter om te marcheeren dan de bandeliers zijn". Wij leeren hieruit ongeveer den tijd kennen van deze wijziging in de uitrusting.

Den 21en Februarij zendt Ruys den luitenant van Happel vooruit, den 23sten volgt hij zelf. Te Pagoetan aangekomen, verdeelt hij zijn troep in drie deelen, die opvolgend zullen vertrekken. 1° van Happel met 1 kompagnie Balinezen, de Boegis en 16 Europeanen; 2° de vaandrig Anthony Eygel met 1 kompagnie Balinezen, 9 mardhikas en de overige Europeanen; 3° de vaandrig Carel Samuel met 1 kompagnie Ambonezen.

Terwijl van Happel terstond oprukte, bleef Ruys vooreerst te Pagoetan, tijding van hem afwachtende.

Sjech Joesoef bleef door de wildernis om de Zuid trekken. Zijn aanhang, die aanvankelijk op 2000 menschen geschat werd, leefde in het bosch van palmiet en het vleesch hunner paarden, en versmolt sterk. Zoo kwam hij aan de Tjilintjing.

Een van hier weggeloopen Makasaar kwam dit vertellen en voegde daarbij dat de Sjech het voornemen had door Midden-Java naar den oosthoek te gaan (het steeds, naar het schijnt, door oproermakers voor gastvrij gehoudene Balambangan). De regeering zond hierop dadelijk een expresse naar Ruys, en ook naar Tandjongpoera, vanwaar de vaandrig Willem Kuffeler reeds in het laatst van Februarij inlandsche hoofden en volk uitzond om den Sjech te zoeken.

Eerst op den 17en Maart ontving Ruys bericht dat van Happel den 6en Maart te Tji-kalong was (tusschen de Denggari en Mandalawangi, noordoost van Tjiandjoer) en dat Sjech Joesoef bij Tji-tjoak lag, (een plaatsje of riviertje ergens ten zuiden van den Salak) waar hij eindelijk voedsel gevonden had, terwijl zijne Makasaren in den omtrek gingen rooven.

Nu marcheerde Ruys, den volgenden dag, terstond op en kwam den 21en te Tji-lingsir, aan de oostelijke helling van den Salak, vanwaar hij aan de regeering een verzoek zond om toezending van Ternataansche of Amboneesche soldaten, omdat zijne Baliërs, die vroeger den sultan gediend hadden, in plaats van het belang der Compagnie te bevorderen, de bevolking voortdurend als roovers lastig vielen en daardoor bevreesd maakten. Hij zond den 22en de kompagnie Ambonezen, en den 24en de Europeanen met de bagage en munitie, onder den vendrig Carel Samuel naar van Happel en bleef zelf met Eijgel, 6 Europeanen en de overgebleven Baliërs nog eenige uren te Tjilingsir, om op antwoord van Batavia te wachten. Toen dit niet spoedig kwam, zond hij op eigen gezag 59 Baliërs naar Batavia terug, en marcheerde vervolgens naar Tanabang (waarschijnlijk Lema-abang, 10 K.M. bewesten Tandjongpoera). Den 26en hier aangekomen, vond hij 7 inlanders die door Kuffeler uitgezonden waren om hem te zoeken, en ontving tevens een briefje van van Happel, van 22 Maart, waarin deze hem meldde dat hij een Javaan naar Tjitjoak op kondschap had gezonden, die berichtte dat pangeran Poerbaja met 100 man aan de Tji-pélang lag, een Makasaarsche daeng met 70 personen, w. o. vrouwen en kinderen, aan de Tji-tjoak, en Sjech Joesoef met pangeran Kidoel aan de Tji-tarik (dit en de Tji-pélang zijn zijriviertjes van de Tji-mandiri, die in de Wijnkoopsbaai valt). Ruys zond aan Kuffeler order om hem, hetzij naar Tanabang, hetzij naar Tji-kalong, zooveel soldaten en munitie te zenden als hij maar kon missen, verliet Tanabang reeds weer op den 27en en nam den kortsten weg, over Sampora, Nambó en Bodjong-lawa [1]) dwars door rivieren en gebergte, naar Tji-kalong, waar hij den 30en, met zijn zeer vermoeide manschappen, bij van Happel aankwam.

Den 31en werd de vendrig Carel Samuel wegens ziekte naar Batavia teruggezonden. Terwijl Ruijs te Tjikalong was, waar hij

[1]) Deze route wijst ook aan, dat Tanabang het bedoelde Lemabang was.

8 dagen bleef, meldden zich een aantal Baliërs, Boeginezen en ander volk bij hem aan, meest boeven, weggeloopen slaven van Batavia en ander gespuis, die, bevreesd van door Ruijs opgepakt te worden, zeiden zich vrijwillig te komen onderwerpen. Zij stonden onder drie hoofden, nl. een zekeren Soerapati, Soerajoeda en Wirajoeda. De eerstgenoemde was de voornaamste, en te beschouwen als de leider van alle vluchtelingen uit Bantam. Ruijs, die het veiliger vond dit geboefte onder zich te houden dan op zijn marsch in zijn rug te hebben, nam hen in zijnen dienst aan en liet hen zelf hunne sergeanten en korporaals kiezen.

Hij ontving hier ook nog een brief van pangéran Poerbaja, die zich onderwerpen wilde, maar door de Makasaren daarin verhinderd werd. Den 8en April brak hij op en ging zich nog meer om de zuid posteeren, nl. bij Tji-kondang, aan de Tji-sokan, bij de noordelijke helling van den goenoeng Boeboet. Hier was de passage, zooals Ruys zeide, waar de Sjech dóór moest. Inderdaad is het de laagte tusschen de Gedeh en het Kendang-gebergte, die men ook voor den tegenwoordigen spoorweg heeft moeten kiezen. Ruys vernam dat Sjech Joesoef, op denzelfden dag, den 10en April, waarop hij te Tji-kondang aankwam, daar verwacht werd, op zijn tocht naar Mataram. Hij vond er werkelijk een 160 tal Makasaren, die hij verjoeg,een voorhoede, naar 't scheen, van de hoofdmacht, die gezegd werd 1200 personen sterk te zijn. Hij besloot, zich hier door een pagar te versterken en meer troepen af te wachten. Eene verkenning om de west leerde hem dat de Sjech (misschien wel nadat hij bemerkt had dat de doortocht belemmerd was) nog bij Karang-tengah (4 K.M. benoorden de Tji-mandiri) lag en daar pagars gemaakt had

Af en toe werden versterkingen naar Ruys gezonden, waarvan echter het gehalte te wenschen over liet. O. a. kreeg hij den 7en Mei 74 Europeanen, die hij „slecht en onnoosel volck" noemde: 40 van die strijders hadden zich, van Tji-kalong af, laten *dragen!* Hij had nu ongeveer 9 kompagnien bij zich, en daarenboven 140 Javanen met vuurwapens, 370 met pieken en 570 koelies, te samen omstreeks 1500 man.

Intusschen had Sjech Joesoef den 4en Mei Karang-tengah verlaten. Ruys vernam dit den 9en door een spion. Zich den gewonen weg afgesneden ziende, was de Sjech dwars door bosch en gebergte om de zuidoost gegaan, naar Tjidamar en Kandang-wèsi, nabij de Zuidzee. Pangéran Poerbaja, die achtergebleven

was, had den 24en April uit Tji-tjoak een briefje aan den oudsten pangéran van Cheribon doen toekomen, waarin hij diens bescherming vroeg, en in Mei ontving Ruys een briefje, meldende dat Poerbaja zich met 7 personen te Tji-salak ophield (er is een Tji-salak 15 K.M. w.n.w. van Karang Tengah.)

Hopende den Sjech opnieuw den pas te kunnen afsnijden, zond Ruys den 11en Mei van Happel om de zuid, over het Kendanggebergte, met 1 kompagnie Europeanen, 1 do. Amboneezen, de Boegis, 3 kompagnien Baliërs en 40 mardhikas. Den volgenden dag zond hij den vendrig Anthony Eijgel met 6 Europeanen, 24 Bandanezen en 24 Baliers naar Karang-tengah, om te trachten Poerbaja in handen te krijgen. Eijgel vernam daar echter dat Poerbaja niet in die streek was, en kwam den 18en te Tjikondang terug.

Van Happel kwam bij den goenong Djampang, ongeveer 60 K.M ten z.o. van Tji-kondang, op het spoor van den Sjech; deze was daar namelijk geweest, 5 dagen voordat van Happel er aankwam. Op zijn weg vond hij randjoes, 2 dooden en eene nog half levende vrouw, en nam hij twee Europeesche deserteurs en een Makasaar gevangen. Toen Ruys hiervan bericht kreeg, zond hij den vendrig Nicolaas Christiaansen, met 2 bosschieters, 4 mardhikas, provisiën en munitie naar van Happel, met last den vijand te vervolgen en in te halen; tevens nam hij zich voor, met zijne geheele macht naar Kandang-wèsi, den Sjech achterna te gaan, over Tji-sokan, Tji-hea, Bandoeng, Timbanganten enz. Anthony Eygel, door hem tot provisioneel luitenant bevorderd, werd met 1 kompagnie Ambonezen. 1 kompagnie Bandanezen, 1 kompagnie Baliërs en 16 Europeanen, den 21en vooruit gezonden, om te Kandang-wèsi post te vatten.

Vóór zijn vertrek ontdekte Ruys nog dat sommige Soendaneesche hoofden met den Sjech heulden en dat het briefje van pangéran Poerbaja, dat aanleiding had gegeven tot het zenden van Eygel naar Tji-salak, niet van dien pangéran afkomstig, maar door een hunner geschreven was om Ruys te misleiden. Hij liet een paar dier hoofden oppakken en door een raad van huns gelijken ter dood veroordeelen. Zij werden aan den rivierkant met een pistool doodgeschoten.

Nadat den 25en de opperchirurgijn Pieter Roscia en 6 bosschieters waren aangekomen, rukte Ruys den 28en op en kwam den 31en te Tji-rawa (24 KM. n.w.t.w. van Bandoeng) Hier ontving hij een

bericht van Eygel, van den 28en uit Bandoeng, dat de vijand reeds in Kandang-wesi gezien was en hij daarom niet daarheen, maar naar Karang (oostelijker en bij de zuidkust gelegen) zou marcheeren ten einde den Sjech te beletten door Soekapoera langs de kust naar of in de richting van Mataram te ontsnappen.

Ruys zag zich hierdoor aangewezen ook zijn plan te wijzigen, en niet over Timbanganten te gaan, maar een minder zuidelijken koers te nemen. Toen hij den 2en Juni Tji-rawa verliet, ging hij dus benoorden den Mandalawangi om en kwam den 10en Juni bij den Galoenggoeng, waar hij in eene desa van dien naam zijn hoofdkwartier vestigde.

Van Happel maakte een moeitevollen marsch naar Kandang-wesi. Hij vond overal de desa's ontbloot van levensmiddelen en den aanplant vernield, zoodat zijn troep honger leed en van omstreeks 24 tot 29 Mei zich met paardenvleesch moest voeden. Later bleek dat dit het werk was van met den Sjech heulende inlandsche hoofden, die in last hadden onze troepen te verzorgen, maar in plaats daarvan hun tocht bemoeielijkten. Een in Karang wonende hadji, die als goeroe van den ouden Sultan in Bantam geweest was, speelde hierbij ook eene rol.

Den 28en Mei had van Happel eene aanraking met den vijand. Bij het overzwemmen van eene rivier, werd hij plotseling uit eene hinderlaag aangevallen. De vijand hield echter geen stand en trok langs de kust voort, door van Happel gevolgd, die hierbij den volgenden dag het geluk had bij een onbeschadigd padi-veld te komen, zoodat hij weer voedsel voor zijn troep had. Zoo bereikte hij Kandang-wèsi, waar hij vooreerst bleef.

(*Wordt vervolgd*).

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 Februari — 15 Maart 1901.

Bijna de geheele Indische fondsenmarkt verkeerden in zeer willige stemming. Het meest profiteerden de aandeelen Mijnbouw-Mij. Soemalata, de Kon. Ned. Mij. van Petroleumbronnen en eenige tabaks-aandeelen.

Hooger werden genoteerd:

Aand.	Borneo-Sumatra Mij.	3½	%
"	Handelsvereeniging Amsterdam	2	"
"	Ned. Ind. Handelsbank	1¼	"
"	Amsterdam Deli Compagnie	19½	"
"	Amst. Sum. Cult. Mij.	9⅛	"
Cert. v. Aand.	Tabak Mij. Arendsburg	10	"
Aand.	Besoeki Tabak Mij.	9	"
"	Deli Batavia Mij.	8½	"
"	Deli Cultuur Mij.	15⅞	"
"	Deli Plantage Mij.	9¾	"
"	Deli Tabak Maatschappij	5	"
Pref. Aand.	" " "	7⅞	"
Aand.	Tabak Mij. Franco Deli	12¼	"
"	Tabak Mij. Kwala Pessilam	7	"
"	A. Langkat Cultuur Mij.	7½	"
"	B. " " "	6	"
Pref. Aand.	Tabak Mij. Langkat Soekaranda	2	"
Aand.	A. Langkat Tabak Mij.	7½	"
"	Medan Tabak Mij.	23	"
Pref. Aand.	Tabak Mij. Namoe Djawi	5½	"
Aand.	Nieuwe Asahan Tab. Mij.	8½	"
Pref. Aand.	A. Padang Cult. Mij.	9	"
Aand.	B. " " "	7	"
"	Padang Tabak Mij.	13½	"
"	Rotterdam Deli Mij.	11⅝	"
Pref. Aand.	Tabak Mij. Sakoeda	3	"
Aand.	A. Serdang Tab. Mij.	32½	"
"	B. " " "	16½	"
"	Java Petroleum Mij.	21	"
"	Kon. Ned. Mij. v. Petr. bronnen	64¼	"
"	Ned. Ind. Expl. Mij.	6	"

Aand	Ned. Ind. Mijnbouw Mij.	3½ %
„	Noord Celebes Mijnbouw Mij.	12¾ „
„	Oost Borneo Maatschappij	1 „
„	Singkep Tin Maatschij.	1½ „
„	Mijnbouw Mij. Soemalata	86½ „
„	Bat. Electr. Tram Mij.	9¼ „
„	Semar. Cheribon St. tram Mij.	1¼ „

Lager werden genoteerd:

Aand.	Balangan Tabak Cultuur Mij.	2⅛ %
„	Langkat-Tabaksbouw Mij.	5¾ „
„	Senembah Maatschappij	3 „
„	Kon. Paketvaart Mij.	1½ „
„	Rotterdamsche Lloyd	6½ „
„	Stoomvaart Mij. Nederland.	5 „
„	Sumatra Palembang Petr. Mij	6¾ „
„	Redjang Lebong Mijnbw. Mij.	4½ „
„	Ned. Ind. Spoorweg Mij.	3 „
„	Madoera Stoomtram Mij.	7 „
„	Malang Stoomtram Mij.	6 „
„	Modjokérto Stoomtram Mij.	3 „
„	Ned. Ind. Tramweg Mij.	5 „

DIVIDENDEN.

Kol. Zee- en Brand Assur. Mij.		8⅘ %
2e Idem		7⅗ „
Brand Assur. Mij. de Oosterling		9 „
„ „ „ Insulinde		11⅗ „
„ „ „ Unitas		6⅗ „
Ned. Ind. Hypotheekbank		7 „
Algemeene Consignatiebank		7½ „
United Langkat Plantations Comp.	(Slot)	5 „
Suikerfabrieken Phaëton en Olean	(Voorloopig)	5 „
Javaveem		10⅖ „
Onderneming tot goederenvervoer te Tjilatjap		8½ „
Cultuur Mij. Kaliwoengoe Plantaran		2 „
Oost-Java Prauw Mij.		10 „
N. Probolinggo en Oosthoek Prauwenveer		10 „
Brandassur. Mij. Ardjoeno		9⅛ „
Tabak Maatschij. Arendsburg.		42 „
Landbouw Mij. Ngoepit		5¼ „
Brandverzekg. Mij. Mercurius.		14³⁵/₁₀₀ „
Stoomvaart Mij. Nederland.		8⅖ „
De Houthandel Oost-Java		3½ „
Exploitatie Mij. Paras		6⅘ „
Hotel du Pavillon, Samarang.		*f* 10.75
Rotterdam Deli Mij.		10 %

INCOURANTE FONDSEN.

De volgende werden verhandeld:

Aand.	West-Java Kina Cultuur Mij.	61	%
„	Cultuur Mij. Pondok Gedeh.	100	„
Obl.	Soemalata Mijnbouw. Mij.	420–480	„
Aand.	Billiton Mij. 1e rubriek	*f* 1875–	*f* 1905
„	„ „ 2e „	„ 1600–	„ 1700
„	Borneo Sumatra Mij.	104	%
„	Singkep Tin Maatschij.	119	„
„	Mijnbouw Mij. Redjang Lebong	404	„
„	Ned. Ind. Mijnbouw Mij..	103–104	„
„	Tabak Mij. Ramboeng.	50	„
„	Babat Djombang Stoomtram Mij.	55	„
„	Senembah Cultuur Mij. 1e serie	50	„
„	Mij. t. Expl. v./h. Land Widodaren.	40	„
„	Mijnbouw Mij. Boekit Pondok	98	„
„	Ned. Ind. Gas Mij.	143	„
„	Kina Mij. „Djajagiri" te Haarlem.	112	„
„	Sumatra Cultuur Mij.	190	„
Obl.	Landbouw Mij. Bangak	65	„
Opr. Aand.	Ned Ind. Exploratie Mij..	*f* 25.–	
„ bewijzen.	Singkep Tin Mij.	„ 95.–	*f* 100.–
„ „	Ned. Ind. Gas Mij.	„ 550.–	
„ Aand.	Petroleum Mij. Moeara Enim.	„ 850.–	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Maart. 1	TE AMSTERDAM. Maart. 15	TE BATAVIA. 22 Febr.
Borneo-Sumatra Mij..... Aand.	—	102½	
Cultuur-Mij. d. Vorstenl..... „	55½	55	
id. ...Pref. Aand.	—	—	
Handelsv. Amsterdam.....Aand.	123	124	122
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	76½	76½	81½
Javasche Bank..... „	181	181	182½
Koloniale Bank..... „	46⅞	48	47*
id. .....Pref. Aand.	68 1/16	68 1/16	
Liquid. Barge & Moormann. Aand.	62⅜	61	
Ned. Handel-Mij.....Cert. v. Aand.	161¼	162	157
Ned. Ind. Escompto Mij.....Aand.	117	117	115
Ned. Ind. Handelsbank ..... „	84	86	88
Ned. Ind. Landb. Mij.....5 % Obl.	105	104½	
Badas, Suikerfabriek.....Aand.	45	45	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij..... „	—	—	
Java'sche Cultuur-Mij..... „	95	95	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	64	67	
Kaliwoengie Plantaran..... „	—	—	
Melattie, Landbouw-Mij..... „	—	—	75*
Michiels-Arnold, Rijstl.....Cert. v. A.	—	—	
Ned. Ind. Houtaankap Mij...Aand.	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij..... „	250	250	
Penampean Cult.-Mij..... „	—	—	
Pondok Gedeh Cult. Mij.... „	—	—	
Suikerond. Sentanen.-Lor... „	116¾	116	
Sindanglaoet, Suikerfabr.... „	—	—	
Soemberredjo Cult.-Mij..... „	—	—	
Temoeloes, Landb.-Mij..... „	—	—	
West-Java Kina Cult.-Mij.... „	—	—	
Wilhelm. Koffie Cult. Mij... „	—	—	
Amsterdam-Deli Comp..... „	668	684½	
Amsterdam Sum. Cult.-Mij... „	93	111⅜	
Tabak-Mij. Arendsburg.....Cert. v. A.	675	685	
Balangan Tab. Cult. Mij.....Aand.	25	25	
Besoeki Tabak-Mij..... „	69	78	
Deli-Batavia-Mij..... „	417	425½	
Deli-Cultuur-Mij..... „	82⅞	95	
Deli-Langkat-Tabak-Mij.....C. v. A.	—	—	
Deli-Maatschappij.....Aand.	449	450	
Deli Padang Mij..... „	—	—	
Deli Plantage Mij..... „	85	93¾	
Deli-Tabak-Mij..... „	46	51	
„ .....Pref. Aand.	65⅛	75⅞	
Tab.-Mij. Franco Deli.....Aand.	49¼	63¾	
Tab. Mij. Kwala Pessilam... „	79	88	
Langkat-Cult.-Mij..... „ A.	119	125	
„ „ ..... „ B.	65	71	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda. Pref. Aand.	60¼	65	
Langkat-Tabaksbouw Mij ... Aand.	61	61	
„ Tabak-Mij..... „ A.	100	108½	
„ „ „ ..... „ B.	79¼	79¼	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Maart. 1	TE AMSTERDAM. Maart. 15	TE BATAVIA. 22 Febr.
Medan-Tab.-Mij .....Aand.	250½	269	
Tab.-Mij. Namoe Djawi.....Pref. Aand.	95	103	
Nieuwe Asahan Tab. Mij....Aand.	125	134	
Padang Cultuur Mij.....Pref.Aand. A.	82⅛	92	
„ „ „ .....Aand. B.	36	44	
Padang Tabak-Mij ..... „	116	136	
Rotterdam-Deli-Mij..... „	237	251	
Tabak Mij. Sakoeda .....Pref. Aand.	76	82	
Senembah-Mij.....Aand.	419	427	
Serdang Tab. Mij..... „ A.	159	187½	
„ „ „ ..... „ B.	66½	83½	
Ned.-Ind. Electr.-Mij..... „	—	—	75*
Kon. Paketvaart-Mij..... „	156	155	159
Rott. Lloyd..... „	124¾	123½	
Stoomv. Mij. Nederland..... „	150½	150	
Dordt. Petr. Industrie Mij...Pref. Aand.	129	129	
Java Petroleum Mij.....Aand.	40	63	
Kon.Ned.Mij.v.Petr.br.in Indië „	392½	444¼	
Petroleum Mij. Moeara Enim „	157⅜	155	
Sumatra Palembang Petr. Mij. „	83 /4	77½	
Ned. Ind. Expl. Mij..... „	90	90	
id. Mijnbouw-Mij..... „	103¹⁵/₁₆	100	96
N. Celebes Mijnb. Mij..... „	62¼	69	
Oost Borneo Mij..... „	23	23	
id. .....Pref. Aand.	—	—	
Redjang Lebong Mijnb.-Mij...Aand.	398	399½	380
Singkep Tin-Mij..... „	118½	118½	
Mijnbouw Mij. Soemalata.... „	247½	298½	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok.... „	—	—	
Deli-Spoorweg-Mij..... „	179	179	168*
Ned.-Ind Spoorweg-Mij..... „	217	219	212*
Babat Djomb. St. tr. Mij.... „	55	55	
Bat. Electr. Tram-Mij..... „	45	55¾	
Kediri Stoomtram-Mij..... „	106	106	112½*
Madoera „ „ ..... „	—	40	
Malang „ „ ..... „	—	70	114*
Modjokerto „ „ ..... „	47	47	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij..... „	128	128	132
Oost-Java-Stoomtram..... „	—	90	
Passoeroean „ ..... „	—	—	
Probolingo Stoomtr.-Mij..... „	—	—	
Semar.-Joana Tramw.-Mij.... „	174	174	181½*
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij.. „	137½	138¼	138
Serajoedal St.-Tr.-Mij..... „	—	—	132*
Ned.-Ind Hypotheekbank... „	—	—	100½*
id. Cred.- & Bank-Ver. „	—	—	100*
id. Effectenbank..... „	—	—	100*
Handelsver. Java..... „	—	—	110*
Padangsche Handel Mij..... „	—	—	130*
Winkel-Mij. Eigen hulp..... „	—	—	55
Maatsch. Onderlinge hulp... „	—	—	100
Maatschij. Expl. Grondeigendom Eurazie I	—	—	105*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 22 Febr.
Ned.-Ind. Levensverz.- en Lijfr.-Mij	Aand.	350*
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	80*
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	100*
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	„	105*
Nederl. Lloyd	„	76*
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	185*
2de N.-I. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	130*
Koloniale id.	„	140*
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	130*
Brand-Verz.-Mij. Mercurius	„	180*
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	„	140*
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	„	230*
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	„	140*
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Unitas	„	100*
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	„	110*
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	„	140*
2de id.	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Padang	„	50*
id. de Merapi	„	95*
id. de Oosthoek	„	
id. de Westhoek	„	
id. Noordhoek	„	
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	„	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	„	135*
id. Ardjoeno	„	135*
id. Sumatra	„	
Batavia'sch Prauwenveer	„	137½*
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv.	„	162½*
Tagalsch Prauwenveer	„	180*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	„	165*
Prauwenv. te Soerabaya	„	130
Oost-Java Prauw-Mij	„	102½*
Soer. Prauw-Mij.	„	135*
Nieuw Soerab. Pr.-veer	„	185*
Nieuw Pad. Prauwenveer	„	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	„	150*
Bagelen-Thee & Kina-Mij	„	80*
Suikerf.-Mij. Tjoekir	„	185*
Cultuur-Mij. Pagottan	„	
„ Tjiogreg	„	
Kina-Mij. Kertamana	„	100*
Cultuur-Mij. Perbawatie	„	185*
id. Goalpara	„	165*
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	„	65
„ Artana	„	100*
Assam Thee Ondern. Gedeh	„	100*
Mij. t. E. v. Rijstlanden	„	205*
Assam Thee Ondern. Malabar	„	162½
Cultuur Mij. Ramawatie	„	172*
Assam Thee Ond. Wanasoeka	„	80*
„ „ „ Singaparna	„	125*
„ „ „ Pasir Salam	„	100*
„ „ „ Goenoeng Soesoeroeh	„	80*
Ned. Ind. Getah Pertjah Mij	„	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 22 Febr.
Kult. Mij. Tjidjangkar	Aand.	106*
Kult. Mij. Tjihoenie	„	70*
Preanger Bibit Maatschij	„	100*
Kultuur Mij. Gabes	„	200
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	„	152½
Intercomm. Telefoon-Mij	„	75
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	102½*
Preanger Telefoon-Mij	„	95
Algem. Telephoon Mij	„	90*
Telephoon Mij. Insulinde	„	106*
Cheribon Telephoon Mij	„	195*
Mijnbouw Mij. Martapoera	„	100*
Mijnbouw Mij. „Belang"	„	72½*
Mijnbouw Mij. „Matinan"	„	22½*
Mijnbouw Mij. „Totok"	„	37½
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong" 7½ % Obl.		395
Id. Lebong Soelit	„	77½
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„	15*
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„	45*
Exploratie-Mij. Balangan	„	35*
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij.	„	10*
Mijnbouw Mij Kahajan	„	90
Goud Exploratie-Mij. Pinogo	„	50*
„ „ Batjan	„	15*
Mijnbouw Mij. Monano	„	70*
„ „ Soepajang	„	27½*
„ „ Pangkallan	„	15*
Mijnbouw Mij. Atjeh	„	120*
„ „ „ Opr. bew.		*f* 140
Goud Exploration Mij. Bone	„	54
Exploratie Mij. Doda	„	24*
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	„	100
„ „ Sonder	„	30*
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij.	„	25*
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„	15*
„ „ Pagoejaman	„	120*
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	„	
Mijnbouw Mij. Tomini	„	45*
„ „ Barma Sawah	„	80*
„ „ Pariet	„	200*
„ „ Loemar	„	120*
Lapoe Placer Mij	„	102½*
Mijnbouw Mij. Natal	„	100*
„ „ Tebing-Tinggi	„	101½*
„ „ Timbang Sibonak	„	106
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	„	78
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas	„	50*
Koffie pellerij Sisir	„	100
New Singap. dist. Water Ice Cy Ltd.	„	250
Java Veem	„	100*
Ned. Ind. Sport Mij.	„	100*
Bandongsche Quinine Fabriek	„	100
Boekhandel Visser & Co	„	90
Cheribonsche Apotheek	„	140*
Fabr. de Volharding Soerabaya	„	100*

De met een * geteekende koersen zijn die der laatste noteering.

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Afscheep- en Commissiezaak voorheen J. F. Esser.

(Javasche Crt. No. 10, van 5 Febr. 1901.)

Zetel. Pasoeroean.

Doel. In het bijzonder de voortzetting van bovengenoemde handelszaak, welke zich belast met de in ontvangstname, den opslag en den afscheep van producten voor rekening van derden, met het doen van expeditiezaken, met het uitvoeren van diverse commissiën en met het waarnemen van verschillende agenturen; en in het algemeen het drijven van dergelijke handelszaken te Pasoeroean en/of elders in Nederlandsch-Indië.

Kapitaal. *f* 50.000, in 50 aandeelen à *f* 1000.—.

Inbreng. Door den heer J. van Gilse voor 48 aandeelen: de handelszaak onder den naam J. F. Esser gedreven c. a.

Bestuur. 1 directeur: de heer J. van Gilse; 1 commissaris: de heer Mr. A. Paets tot Gansoyen.

Winstverdeeling. 15 % aan den directeur, 5 % aan den commissaris, 80 % aan de aandeelhouders.

Mijnbouw Maatschappij Timordaja.

(Javasche Crt. No. 10, van 5 Febr. 1901.)

Zetel. Soerabaia.

Doel. De overname van de overeenkomst, door den heer P. van der Heyden gesloten met de Polynesië Petroleum Mij. te 's Gravenhage, en de exploitatie van te verkrijgen vergunningen voor mijnbouwkundige onderzoekingen op terreinen in den Ned. Ind. Archipel, en van concessiën, mijn- en andere rechten en het handeldrijven in delfstoffen.

Kapitaal. *f* 180.000. in 360 aandeelen à *f* 500.—.

Inbreng. Door de heeren W. J. M. en P. van der Heyden en Mr. W. Birnie, voor de 360 aandeelen: de bovengenoemde overeenkomst.

Bestuur. 1 directeur: de heer Mr. W. Birnie; 2 commissarissen: de heeren P. en W. J. M. van der Heyden.

Winstverdeeling. Na event. afzondering voor een reservefonds, komt van de winst 5 % aan den directeur, 5 % aan de commissarissen, 90 % aan de aandeelhouders.

Maatschappij van Import- Export- en Commissiehandel, voorheen C. F. Lannoy.

(Javasche Crt. No. 11, van 8 Februari 1901.)

Zetel. Batavia, met eventueel filialen op andere plaatsen.

Doel. Het drijven van den import- export- en commissiehandel, inzonderheid op het gebied van fournitures voor kleedermakerij, schoenmakerij, horlogemakerij en nieuwste systemen petroleum- en andere lampen,

Kapitaal. *f* 50.000, in 500 aandeelen à *f* 100.—, waarvan 200 serie A en 300 serie B.

Inbreng. Voor de 200 aandeelen serie A, door den heer J. C. Zijlmans: alle baten en lasten aan zijne handelszaak (tokolokaal) verbonden.

Bestuur. 1 directeur: de heer J. C. Zijlmans; 2 of 3 commissarissen: de heeren E. G. Volkers en J. F. C. van Alphen.

Winstverdeeling. Na eventueele uitkeeringen aan het personeel, eerst 6 % dividend, van het overige: 20 % aan het reservefonds, 20 % aan de commissarissen, 10 % aan den directeur, 50 % aan de aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit 25 % van het geplaatst maatschappelijk kapitaal bedraagt, komt het genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

Bouw-Maatschappij Plijnaer.

(Javasche Courant No. 12, van 12 Februari 1901.)

Zetel. Semarang.

Doel. Het exploiteeren van onroerende goederen en alles wat daartoe in den ruimsten zin behoort.

Kapitaal. *f* 70.000, in 70 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng. Door den heer J. H. Plijnaer voor 69 aandeelen: 3 te Semarang gelegen onroerende goederen.

Bestuur. 1 directeur: de heer J. H. Plijnaer; 1 commissaris.

Winstverdeeling. 5 % aan den directeur; 10 % aan het reservefonds, het overige aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 10.000.— bedraagt, komt het genoemde winst aandeel aan aandeelhouders.

Maatschappij tot Exploitatie van Meelfabrieken de Oengarang.

(Javasche Courant No. 12, van 12 Februari 1901).

Zetel. Semarang.

Doel. Het langs machinalen weg bereiden van meel uit in Ned.-Indië geteelde gewassen in daartoe door de vennootschap te stichten of van derden over te nemen inrichtingen, zoomede de verkoop van het fabrikaat.

Kapitaal. *f* 100.000, in 40 aandeelen à *f* 2500. Er worden 20 oprichtersaandeelen uitgegeven.

Inbreng. Door den heer F. J. H. Soesman, voor 19 aandeelen: de tapiocameel-fabriek met toebehooren, rechten en verplichtingen; gelegen residentie Semarang, afdeeling Oengarang, desa Kalidodol.

Bestuur. 1 directeur: de Chinees Lie Soey Tjien; 2 commissarissen: de heeren Mr. T. B. Pleyte en F. J. H. Soesman.

Winstverdeeling. 5 % van de winst aan de houders van oprichtersaandeelen, het overige komt na event. aftrek van uitkeeringen aan directeur en/of commissarissen, aan de aandeelhouders.

MAATSCHAPPIJ TOT VOORTZETTING EN EXPLOITATIE DER ZAKEN FIRMA G. W. VERSTEEG.

(*Javasche Crt. No. 13, van 15 Febr. 1901*).

Zetel. Noordwijk te Weltevreden, nabij Batavia.

Doel. De voortzetting der handelszaken, onder de firma G. W. Versteeg gedreven.

Kapitaal. *f* 257.000, in 257 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng. Door de heeren R. van der Gaag en M. K. Houtbeckers, voor 254 aandeelen: de bovengenoemde handelszaak en het perceel waarin die gedreven wordt.

Bestuur. 3 directeuren: de heeren E. Kroon, C. J. B. Couterier Jr. en J. V. Olifiers; 2 commissarissen: de heeren R. van der Gaag en M. K. Houtbeckers.

Winstverdeeling. De winst strekt eerst tot betaling van de schulden der Vennootschap en van al het verschuldigde. In verband hiermede wordt een reservefonds gevormd, tot dekking onder meer van event. verliezen.

MIJNBOUW-MAATSCHAPPIJ LAKAPA.

(*Javasche Crt. No. 13, van 15 Febr. 1901*).

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van vergunningen tot mijnbouwkundig onderzoek en van concessiën tot mijnontginning, het in het leven roepen van maatschappijen tot één of meer dezer doeleinden, alles voor zooveel den Indischen Archipel betreft.

Kapitaal. *f* 100.000, in 10 seriën van 100 aandeelen à *f* 100.—

Inbreng. Door de firma Verbunt & Cie., voor 40 aandeelen: de aan den heer L. Stibbe verleende vergunning voor een terrein, gelegen in het Gouvernement Sumatra's Westkust, res. Padangsche Bovenlanden, afd. Loeboe Sikaping.

Bestuur. 1 directeur: de firma Verbunt & Cie. Eventueel 2 commissarissen.

Winstverdeeling. 7½ % aan den directeur, 7½ % aan de commissarissen, zoo die er zijn, het overige aan aandeelhouders.

CULTUUR MAATSCHAPPIJ TRATAK.

(*Javasche Crt. No. 13, van 15 Febr. 1901*).

Zetel. Pekalongan.

Doel. De verdere exploitatie van de onderneming van landbouw, genaamd Tratak en van de daartoe behoorende en event. later te verkrijgen perceelen, en wel door beplanting met koffie en/of andere gewassen, de bereiding en verkoop der door die cultuur te verkrijgen producten.

Kapitaal. *f* 50.000, in 200 aandeelen à *f* 250.—

Inbreng. Door den heer W. J. van Soelen, voor 10 aandeelen: de onderneming Tratak met de daartoe behoorende perceelen.

Bestuur. Een raad van beheer, bestaande uit 3 commissarissen: de heeren K. O. Biekart, president, W. J. van Soelen, secretaris-thesaurier en B. P. Greuder.

Winstverdeeling. Eerst 5 % dividend. Van het overige komt 25 % aan

het reservefonds, 7½ % aan den president, 7½ % aan den secretaris thesaurier, 5 % aan den anderen commissaris, het overige aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 15.000 bedraagt, vervalt het genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

MIJNBOUW-MAATSCHAPPIJ SINABOEAN.
(*Javasche Crt. No. 14, van 19 Febr. 1901.*)

Zetel. Batavia.

Doel. Het doen van mijnbouwkundige onderzoekingen in een terrein, in het Gouvernement Sumatra's Westkust, afd. Loeboek Sikaping, res. Padangsche Bovenlanden, en het exploiteeren van concessiën en andere rechten in genoemd en in event. verder te verkrijgen terreinen.

Kapitaal. *f* 150.000, in 10 seriën van 150 aandeelen à *f* 100 —

Inbreng. Door den heer H. W. Köbke, voor 1200 aandeelen: de vergunning voor genoemd terrein.

Bestuur. 1 of 2 directeuren: de heer H. W. Köbke; 3 commissarissen: de heeren P. A. Ellwanger, F. L. Isasca en J. F. J. Karthaus.

Winstverdeeling. Na aftrek van event. tantièmes en andere belooningen voor het personeel, eerst 6 % dividend. Zoo de winst hiertoe niet toereikend is, zal die, zoo mogelijk, uit de winst van volgende jaren worden aangevuld. Van het overige komt 80 % aan aandeelhouders, 10 % aan de commissarissen, 10 % aan de(n) directeur(en).

MELAWI DREDGING MAATSCHAPPIJ.
(*Javasche Crt. No. 14, van 19 Febr. 1901.*)

Zetel. Soerabaia.

Doel. Het exploiteeren van vergunningen voor mijnbouwkundig onderzoek, concessiën voor de ontginning van metaal en mineraalhoudende rivierbeddingen en gronden in Ned. Indië, het verkrijgen van die rivierbeddingen en gronden zelf, de exploratie en exploitatie daarvan, het aanleggen, aankoopen, verkoopen, huren of verhuren van railbanen tot vervoer van ertsen, personen of goederen, het handeldrijven in het verkregen erts, metaal of mineraal.

Kapitaal. *f* 1.000.000, in 6500 aandeelen serie A en 3500 aandeelen serie B, elk à *f* 100.—.

Inbreng. Voor de 6500 aandeelen A: 23 concessies voor terreinen in de bedding van de rivier Melawi (Westerafd. van Borneo) van af Sintang stroomopwaarts tot het zijriviertje Pehasin. Van de aandeelen serie B worden 500 stuks aan de rechthebbenden overhandigd als vergoeding voor de door hen gemaakte kosten van exploratie enz.

Bestuur. 1 directeur: de heer Mr. W. Birnie; 3 commissarissen: de heeren Jhr. H. M. E. van den Brandeler, J. J. H. Kater en M. Sanders.

Winstverdeeling. Na aftrek van tantièmes aan het personeel: 10 % aan het reservefonds, 75 % aan aandeelhouders, 7½ % aan den directeur, 7½ % aan de commissarissen.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 500.000 bedraagt, komt het hiervoor genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN MALEISCHE DAG-, WEEK- OF ANDERE BLADEN IN NEDERLANDSCH-INDIË.

(Javasche Crt. No. 15, van 22 Februari 1901.)

Zetel. Batavia.

Doel. De uitgifte van het te Batavia verschijnend Maleisch weekblad onder den naam van „Hoekoem Hindia" (zoogenaamd „Bagian Pengadilan Hoekoem Hindia") en van eventueel meerdere Maleische dag- of week- dan wel andere bladen, en het uitoefenen van het boek- en steendrukkersbedrijf c. a.

Kapitaal. *f* 10.000, in 100 aandeelen à *f* 100.—.

Inbreng. Door de Inlandsche vrouw Tjanting, voor 30 aandeelen: *a.* het recht van uitgifte van bovengenoemd weekblad, en *b.* al de rechten en verplichtingen voortspruitende uit eene overeenkomst van cessie, door haar gesloten met den heer W. P. Vasques.

Bestuur. 1 directeur: de heer F. Wiggers; 1 of 2 commissarissen: de heer E. C. H. van der Hout.

Winstverdeeling. Na event. gratificatiën aan het personeel: 15 % aan het reservefonds, 5 % aan den directeur, 5 % aan de(n) commissaris(sen), 75 % aan de aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 5000 bedraagt, zal over event. verder noodige reserves nader worden beslist. Indien in eenig jaar door de algem. Vergadering wordt beslist, dat geen reserve voor dit fonds noodig is, komt het genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

MAATSCHAPPIJ HOTEL MONTANARI.

(Javasche Crt. No. 16, van 26 Februari 1901).

Zetel. Oenarang.

Doel. De overname en exploitatie van het hotel Montanari. De Vennootschap kan ook andere hôtels en gezondheidsétablissementen overnemen, exploiteeren of daarin deelnemen.

Kapitaal. *f* 40.000, in 160 aandeelen à *f* 250.—.

Inbreng. Door de heeren P. Montanari en H. Tiggeloven, voor 56 aandeelen: 2 perceelen te Oenarang. De hypothecaire schulden groot per resto *f* 550.—. en *f* 7000.— blijven ten laste van de inbrengers.

Bestuur. 1 Directeur: de heer P. Montanari; 2 commissarissen: de heeren F. J. H. Soesman en H. Tiggeloven.

Winstverdeeling. Na aftrek van het noodige werkkapitaal: 20 % aan het reservefonds, 7 % aan den directeur, 8 % aan de commissarissen, 65 % aan de aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 15.000.— bedraagt, wordt over eventueel verder noodige reserves en het daardoor vrijkomende winstaandeel nader beslist.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

DELI SPOORWEG MAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 102 K.M. tegen 102 K.M. in 1900.

Opbrengst Januari 1901.	*f*	138,000	tegen *f*	131.945	in	1900
„ per dagkilometer.	„	43.64	„ „	41.72	„	1900

In exploitatie 102 K.M. tegen 102 K.M. in 1900.

Opbrengst Februari 1901	*f*	132.000	tegen *f*	131.899	in	1900
„ per dagkilometer.	„	46.21	„ „	46.18	„	1900
„ sedert 1 Jan. 1901.	„	270.000	„ „	263.844	„	1900

BATAVIA ELECTRISCHE TRAM-MAATSCHAPPIJ.

Januari 1901. Exploitatie-lengte 13.775 K.M. Aantal vervoerde reizigers 260.000. Opbrengst *f* 12.850.

PROBOLINGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Januari 1901 *f* 8300 (telegrafisch); dito 1900 *f* 6543. Vermeerdering *f* 1757.

PASOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Januari 1901 *f* 6600 (telegrafisch); dito 1900 *f* 3811. Vermeerdering *f* 2789.

SOLOSCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Januari 1901 *f* 3800 (telegrafisch); dito 1900 *f* 3962. Vermindering *f* 162.

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst in de maand Januari 1901 *f* 26.600 tegen *f* 30.279 in 1900. Opbrengst sedert 1 Juli 1900 *f* 182.800 tegen *f* 198.286 in 1899.

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Febr. 1901	*f*	15.600	*f* 6.10	91
„ 1900	„	14.000	„ 5.90	84
Verschil { meer	„	1.600	„ 0.20	
Verschil { minder	„	—	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 28 Febr. 1901	„	31.300	„ 5.80	91
1900 „ 28 „ 1900	„	27.600	„ 5.60	84
Verschil { meer	„	3.700	„ 0.20	
Verschil { minder	„	—	„ —	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitati
Febr. 1901	*f*	61.900	*f* 8.20	{ 270
„ 1900	„	51.000	„ 6.70	{
Verschil { meer	„	10.900	„ 1.50	
Verschil { minder	„	—	„ —	

Van 1°. Jan.:					
1901 tot 28 Febr. 1901		„ 127.400	„ 8.—		270
1900 „ 28 „ 1900		„ 102 200	„ 6.40		
Verschil	meer	„ 25.200	„ 1.60		
	minder	„ —	„ —		

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Febr. 1901		f 55.700	f 6.20	319
„ 1900		„ 60.700	„ 8.10	266
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 5.000	„ 1.90	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 28 Febr. 1901		„ 121.300	„ 6.40	319
1900 „ 28 „ 1900		„ 126.700	„ 8.10	266
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 5.400	„ 1.70	

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Febr. 1901		f 16.600	f 15.20	39
„ 1900		„ 17.800	„ 16.30	
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 1.200	„ 1.10	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 28 Febr. 1901		„ 36.800	„ 16.—	39
1900 „ 28 „ 1900		„ 37.000	„ 16.10	
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 200	„ 0.10	

Lijn Modjokerto—Ngoro.

Febr. 1901		f 6.900	f 6.—	41
„ 1900		„ 7.100	„ 6.20	
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 200	„ 0.20	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 28 Febr. 1901		„ 14.500	f 6.—	41
1900 „ 28 „ 1900		„ 12.800	„ 5.30	
Verschil	meer	„ 1.700	„ 0.70	
	minder	„ —	„ —	

MODJOKERTO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Februari 1901 *f* 6388 tegen *f* 6882. Sedert 1 Jan. 1901 *f* 14,604 tegen *f* 12.533.

BABAT-DJOMBANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Februari 1901 *f* 3811 tegen *f* 1767, in expl. 32 K.M. tegen 16 K.M.; sedert 1 Jan. 1901 *f* 8651 tegen *f* 3322, in expl. 32 K.M. tegen 16 K.M.

Nederlandsch Indië bij de Algemeene Verkiezingen van 1901.

Wie den huidigen staatkundigen toestand van Nederland vergelijkt met dien van een kwart eeuw geleden, zal ongetwijfeld moeten toegeven, dat wij in menig opzicht zijn vooruitgegaan. Voorzeker valt er nog veel te verbeteren. Dikwijls wordt er geklaagd over weinig voortvarendheid, met onze sociale wetgeving zijn wij vergeleken bij onze naburen ten achter, de „public spirit" kon opgewekter zijn, en de trage opkomst der burgers bij de verkiezingen is zeker geen teeken van hunne overgroote belangstelling in de publieke zaak — maar toch werden in de afgeloopen periode vorderingen gemaakt, de staatsmachine stond niet op „stop" . . . . . *les idées marchent!*

Kunnen wij ons hier over slechts verheugen — ten aanzien van Nederlandsch-Indië zouden wij niet gaarne dezelfde woorden willen bezigen ter kenschetsing van den ontwikkelingsgang in dat land gedurende de laatste 25 jaar. Integendeel. Wij vermeenen hier eerder te mogen spreken van . . . . . *les idées dorment!* waarin dan nog een veronderstelling opgesloten ligt, die dikwijls reeds eene illusie bleek.

Want koestert het Nederlandsche volk inderdaad nog „gedachten" omtrent het beheer en bestuur zijner koloniën? Beseft het wel ten volle de gewichtige plichten, die het daarginds in het verre Oosten heeft te vervullen? Door welke beginselen wordt het in zijn koloniale staatkunde geleid? Welke beloften liggen daar voor Indië in de toekomst in opgesloten? — Ziedaar eenige vragen die wij met het oog op de a.s. verkiezingen wenschen te stellen, en waarop wij in de volgende bladzijden trachten zullen een antwoord te geven.

* * *

De beginselen van koloniale staatkunde door een of meer personen individueel voorgestaan, blijven hier buiten beschouwing.

Het tijdperk, waarin de welsprekendheid, de groote kunde, de speciale kennis van een klein aantal mannen, daartoe bij uitstek aangewezen het lot van Ned. Indië in of buiten de Tweede Kamer hielp beslissen, is afgesloten. De invloed die een van Hoëvell, een Baud, een de Waal, een Rochussen om slechts eenige aanvoerders te noemen, ook buiten de Kamer of buiten hun partij uitoefenden, is thans een onmogelijkheid geworden. Het Parlement heeft langzamerhand alle macht aan zich getrokken, en in het Parlement heerschen de partijen. De stemming over gewichtige besluiten geschiedt volgens partijformatie; het belang van de partij gaat boven het inzicht van een enkel persoon, ook ook al mocht hij tot de partij behooren. Wij spreken hier geen oordeel uit; wij constateeren slechts. Theoretisch, dikwijls door zeer bevoegde schrijvers over ons staatrecht, wordt dit weliswaar anders uitgelegd, maar in de praktijk komt het hier toch op neer.

Voor ons onderzoek naar de beginselen van koloniaal beleid, die hier te lande worden beleden, moeten wij dus in de eerste plaats te rade gaan met hetgeen daarover in de politieke programma's der verschillende partijen staat vermeld. Meestal zijn het slechts eenige regels die van de koloniën gewagen. In détails wordt niet of slechts terloops getreden. De sociaal-democraten maken op dezen regel een uitzondering. Hun koloniaal program, dat den 7den April op het partij-congres te Utrecht werd aangenomen, is zeer uitvoerig.

* * *

Beginnen wij met de drie partijen door hunne tegenstanders de clericalen genoemd; welke benaming wij gemakshalve verder in ons betoog zullen behouden.

Op het program van actie der anti-revolutionnairen prijkt met No. 4 de koloniale paragraaf, die als volgt luidt:

1. Onttrekkking van de inlandsche christenen aan het mohammedaansche recht. 2. Bevordering van de kerstening van Indië: *a.* door het beschikbaar stellen van vaste uitkeering aan de bijzondere scholen, en *b.* door het steunen van de medische zending. 3. Tegengaan van de vergiftiging der bevolking door den opium.

Op het program der katholieke leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal wordt voor de koloniën geeischt:

Herziening der verordeningen op het toelaten van christenleeraars, priesters en zendelingen in Nederlandsch-Indië.

Krachtiger ondersteuning der Missiën.

Bij het inlandsch onderwijs behoort de invloed der erkende christelijke Kerkgenootschappen langs wettelijken weg te worden verzekerd.

Voorziening in den rechtstoestand der inlandsche Christenen.
Verbetering van den financieelen toestand door krachtiger ontwikkeling der natuurlijke hulpbronnen.

Op het program van den Christelijk Historischen Kiezersbond vastgesteld door de Algemeene Vergadering van 26 November 1900 staat als laatste en 13de artikel vermeld:

Het besef, dat het bezit van Koloniën aan een volk dure verplichtingen oplegt, worde meer en meer openbaar. De regeering verloochene in de Indiën het christelijk karakter der natie niet, maar bevordere de Zending met wijsheid en beslistheid; verbetere den rechtstoestand der inlandsche Christenen; trachte, door opwekking van veerkracht en arbeidzaamheid, den inlander in vrijen arbeid te doen deelen in het partijtrekken van de vele bronnen van welvaart, die onder zijn bereik liggen. Ook zie de regeering toe, dat de eene Christelijke Zendingsarbeid niet verstorend ingrijpe op het terrein van den anderen.

Het onderwijs, van regeeringswege aan inlanders gegeven, zij niet op Europeesche leest geschoeid, en trachte niet de goede scholen der Zendelingen te verdringen.

Reeds dadelijk valt het op: wat de algemeene beginselen betreft, welk een treffende overeenkomst!

Van sociale eischen, waarvan in het gedeelte van het program, dat over Nederlandsche aangelegenheden handelt, zoo breed wordt uitgemeten, is in de koloniale paragraaf in het geheel geen sprake. Het „herzien van verordeningen", de „vaste uitkeeringen", de „verbeteringen", de „krachtige ondersteuning", schijnt volgens de clericalen bij uitstek en allereerst noodig op het stuk godsdienst.

Wist men niet beter, de vraag lag voor de hand: vermeenen deze partijen misschien, dat wij zonder zending onze koloniën zouden verliezen? — Nu geven wij gaarne toe, dat een verstandig geleide zending veel goeds kan stichten, vooral indien zij haar arbeidsveld kiest vér van de groote steden verwijderd, diep het binnenland in. Tevens zijn wij echter van oordeel, dat een totale afwezigheid van zendelingen niet met één slag een einde zou maken aan ons bestaan als koloniale mogendheid. Het ontbreken van belasting betalers komt ons oneindig bedenkelijker voor.

Hierbij laten wij de militante, agressieve zending met strijdlustige kerkvorsten, zooals er in China „arbeiden", en bemoeizieke, lastige, weinig gepolijste protestante misssionarissen buiten beschouwing. Voor het oogenblik behoeven wij ons in Ned. Indië voor dergelijke geestdrijvers niet ongerust te maken. Maar verhuisden de koloniale paragrafen van het program van actie of

beginselen naar een regeeringsprogram, dan zou het gevaar, steeds in meer of mindere mate verbonden aan het verblijf van priesters en zendelingen in de koloniën, verre van denkbeeldig zijn.

Trouwens waarheen een consequent doorgevoerde clericale politiek in de koloniën leidt, leeren de resultaten daarmede in de Portugeesche en gewezen Spaansche bezittingen verkregen.

Dáár werden en worden nog „vaste uitkeeringen aan bizondere scholen" verstrekt; dáár steunde men de zending met „beslistheid" — de wijsheid, die de christelijk-historischen er bij halen, zullen wij er maar buiten laten — dáár waren geen verordeningen op het toelaten van christenleeraars te herzien, want de import werd niet door protectie maatregelen belemmerd; dáár werd het christelijk karakter der natie niet „verloochend", kortom in die gezegende gewesten slaagden de Christelijke Europeanen er in na massale moorden gepaard aan gruwelijke wreedheid en schandelijke afpersing, ergerlijke rechtsverkrachting en onverbiddelijke strengheid, enkele beginselen van koloniaal beleid neergelegd in de artt. 4, 7 en 13 van de anti-revolutionnaire, christelijk-historische en roomsch-katholieke programma's ten uitvoer te leggen.

Ervaring en praktijk staan dus lijnrecht tegenover eisch en theorie, verkondigd in de paragrafen der genoemde partijen.

Verder is hierbij nog opmerkelijk, dat men in de laatste jaren van de zijde van neutralen in het algemeen met veel lof en waardering over de zending hoorde spreken. Slechts het onderling getwist der zendelingen veroorzaakte wanklanken. En bij die gelegenheden werden dan wel eens giftige pijlen over en weer afgeschoten, die andersdenkenden in de meening versterken, dat juist de religieuse invloedssfeeren gevoegd aan een stevige ambtelijke contrôle de eenige voorwaarden zijn voor een vruchtbare, nutstichtende zending.

Van de uitvloeisels, de onmiddellijke gevolgen verbonden aan de toepassing der beginselen van de christelijke koloniale programma's, wordt in de magere paragrafen bijna niet gerept. Uit het zinsverband mogen wij echter opmaken dat er aan gedacht is.

Zoo koppelen de christelijk-historischen aan de zendingspolitiek vast „eene opwekking van de veerkracht en arbeidzaamheid van de bevolking". Tevens zal de Inlander in staat worden gesteld „in vrijen arbeid te deelen in het partij trekken van de vele bronnen van welvaart, die onder zijn bereik liggen."

Mooi gezegd, en misschien ook goed bedoeld — maar indien de

weldadige artt. 119 tot 124 uit het Reg. Regl. werden gelicht, zouden de christenleeraren, priesters en zendelingen wel raad weten met „den vrijen arbeid" van den Inlander, en het met de veerkracht en arbeidzaamheid der bevolking in Ned. Indië spoedig evenzoo gesteld zijn als vroeger op de Philippijnen en Cuba, om van de Portugeesche koloniën Timor, Macao en Goa niet te gewagen.

De anti-revolutionnairen, die er een keur van programma's op nahouden (wij drukten alleen de paragraaf van het program van actie af) maken er zich in art. 18 van hun program van beginselen van af, door de „zedelijke verplichting" te stellen tegenover de „baatzuchtige neiging onzer staatkunde".

De katholieken vinden het blijkbaar overbodig de gevolgen van hun koloniale politiek nader aan te duiden.

Van nieuw te scheppen toestanden, gebaseerd op de beginselen in de clericale koloniale paragrafen neêrgelegd, kunnen wij ons dus bij gebrek aan gegevens al heel slecht op de hoogte stellen. Het is en blijft zending, nog eens zending, zending „und kein Ende!"

In verband met dit vooropzetten van de zending in zake de koloniën, biedt de lezing van art. 18 van het program van beginselen der anti-revolutionnairen een eigenaardige lectuur aan. Immers daar lezen wij, dat „alle belemmering van de vrije prediking van het Evangelie dient opgeheven" te worden, en dat dit „herhaaldelijk door anti-revolutionnaire staatslieden, wier inzicht op bestudeering der quaestie gegrond was" aangegeven is.

Gaarne nemen wij nota van het inzicht der anti-revolutionnaire staatslieden, maar het blijft ons dan toch een raadsel, waarom niet een hunner b. v. Keuchenius, ten tijde hij minister was, alle belemmeringen, die de vrije prediking in den weg stonden opruimde.

Moesten wij ons aan een oplossing wagen, wij zouden die zoeken in de weinige behoefte, die er aan een vrije prediking in den trant der clericalen bestaat. Gezien de groote verdraagzaamheid, die er in Ned. Indië op het gebied van godsdienstige aangelegenheden wordt betracht, heeft de zendingspolitiek in onze oogen veel van „enfoncer une porte ouverte". Heeft men ooit gehoord van Javanen, die hunkerden naar eene vrije prediking van het Evangelie? Welke verstandige europeesche kolonist zal zich tegen het nederzetten van een „*toewan panditah*" in zijn nabuurschap verzetten, altijd onder beding dat deze zich uitsluitend met zijn Bijbel en proselietenteelt onledig houdt?

Eerlijk gezegd schijnt het ons dan ook toe, dat die z.g. vrijheidsbeneming, waaronder de zendelingen heeten te lijden meer van denkbeeldigen aard is, dan met de werkelijkheid overeenkomt. Wij zien in dit vooropzetten van zaken, die zonder erg gemist, en het verzwijgen van onderwerpen van urgent belang, eerder een bewijs der onverschilligheid, welke men in die kringen der bevolking ten opzichte onzer kolonien aan den dag legt. Wij zijn zelfs geneigd hieraan een tweede conclusie vast te knoopen. Dit weglaten van alle zaken, die voor de stoffelijke ontwikkeling der inlandsche maatschappij levensquaesties zijn, zou dit ook misschien niet schuilen in een gebrek aan indologische kennis onder hen die in de Kamer en in de partij voor exponenten der kerkelijke richting doorgaan?

De katholieken hebben nooit geschitterd met staatslieden van indischen huize. Alleen in de 50er en 60er jaren toen zij gezamelijk met de liberalen tegen de conservatieven optrokken, lieten zij aan de kolonien zich iets gelegen liggen. En dan was het nog meer omdat de bondgenoot er groot belang bij had, dan wel uit zuivere belangstelling. Alleen Des Amorie van der Hoeven en Van Nispen deden als katholieke indische staatslieden van zich hooren. Met de anti-revolutionnairen stond het anders. Zij beschikten over mannen van groote kunde en bekwaamheid, die Indië door een langdurig verblijf kenden. Deze zijn echter gestorven, en hun plaats is in de partijgelederen opengebleven. Behalve de heer van Limburg Stirum, die alle jaren zijn speech houdt over de koffie cultuur, is er niemand onder hen, van wien gezegd kan worden, dat hij zich onderscheidt door diepgaande studies over Indië. Over dr. Kuyper spreken wij hier niet. In dezen merkwaardigen man is alles vereenigd. Maar dit neemt niet weg, dat hij nimmer Indië van aangezicht tot aangezicht aanschouwde, en zijn koloniale adviezen, afgescheiden van den clericalen stempel, daarvan ook duidelijk het kenmerk dragen.

Bij de christelijk-historischen over gebrek aan indologische kennis te klagen ware onbillijk en eigenlijk overbodig. Onbillijk daar deze heeren het veel te druk hebben met hun antipapistische studiën omtrent het Pausdom en de „paapsche stoutigheden", om van hen bovendien te eischen, dat zij zich behoorlijk van Indische zaken op de hoogte zullen stellen. Overbodig omdat de indische samenleving zeer goed het antipapistisch venijn kan missen. De belangstelling van „staatslieden" van het slag van

een dominé de Visser en van de eminentie van een Mr. Verkouteren, zou Indië dan ook, als het niet anders kon, desnoods kunnen ontberen.

Er is thans dus in de rijen der clericalen van verschillende belijdenis groote schaarschte aan mannen niet van goeden wil — dit willen wij gaarne aannemen — maar aan personen, toegerust met de noodige kunde en doorzicht, die de Indische behoeften uit eigen ervaring en door een plaatselijk verblijf leerden kennen. De voeling met Indië, nimmer zeer sterk in die hoek, is niet onderhouden, thans geheel verbroken.

* * *

Herhaaldelijk stuit men dan ook in die kringen op zonderlinge opvattingen omtrent den aard, aanleg en behoeften van den Inlander.

Moest men b.v. aan den hand hunner paragrafen zich een beeld van den Inlander vormen, men verkreeg voorwaar! een vreemd produkt.

Gesteld een bewoner van Mars werden de artt. 4, 7 en 13 voorgelegd en hem gezegd: ziedaar een kort begrip van de eerste nooden en behoeften van een zeker volk, geef mij nu eens met een enkel woord een karakteristiek van die menschen, tien tegen één, of hij zal kennis dragende van de wetten der logica slechts tot één slotsom moeten komen, n.l.: „de Inlander is een aspirant-christen!"

Maar niet alleen de man van de planeet Mars, ook de geleerdste aardsche professor zou moeilijk tot eene andere uitspraak kunnen geraken. En hetgeen wij het meest betreuren, is het feit, dat zij die zich tot de clericale politiek bekennen, dit nimmer zullen toegeven. Zij vergeten, dat de Inlander, ook heeren- en dessadienst moet verrichten, koffie voor het gouvernement heeft te planten, groot belang heeft bij een goede en vlugge politie en justitie, dikwijls behoefte gevoelt aan irrigatiewerken, gaarne goedkoop en veel met spoor en tram reist, liefst zijn goed in een fatsoendelijk pandjeshuis brengt, waar hem een kleine kans is gegeven het er na eenigen tijd en onder betaling van een schappelijke rente weder uit te halen; dat hij er niet van houdt door zijn hoofden uitgezogen te worden — *n'en déplaise* wat oudgasten goedvinden hierover te vertellen — en nog honderd andere dingen meer, die hem veel nuttiger toeschijnen, dan een prachtig georganiseerde zending en zware subsidies aan scholen met den Bijbel. Werd hierover een algemeen referendum in Nederlandsch-Indië uitgeschreven, van de 35 millioen inwoners zouden slechts zeer enkelen

de clericalen liefdegaven boven een afdoende verbetering in hunne materieele positie verkiezen.

Evenmin maakt men zich daar erg warm voor een herziening van den rechtstoestand der inlandsche christenen. Dit is een stokpaardje door alle kerkelijke partijen bereden. Bij de behandeling der indische begrooting in de Kamer wordt deze zaak jaar in jaar uit van die zijde ter sprake gebracht. Is dit nu echter werkelijk zulk een diep gevoelde behoefte, of is zij af te leiden uit de voorstelling, die de kerkelijke partijen zich van den Inlander maken, waarbij het aspirant christen-zijn op den voorgrond treedt? Met deze laatste veronderstelling aan te nemen, blijft men o. i. niet ver van de waarheid verwijderd. Het is echter zeer de vraag, of de wijziging van art. 109 van het Reg. Regl. in den geest der clericalen wel bevordelijk zal zijn voor de „kerstening" van Indië. Komt die tot stand, dan zullen de javaansche christenen ongetwijfeld boven hun medeburgers bevoorrecht worden. Er wordt, zooals de heer N. D. S. in de *Nederlandsche Zendingsbode* van 24 November 1899 [1]) terecht opmerkt, een premie gezet op het christen worden. Natuurlijk geeft dit schele oogen, en voor den begunstigde zou dit van de zijde zijner stam- niet-geloofsgenooten wel eens onaangename gevolgen kunnen hebben. Daarom schijnt ons voor de zending een dergelijke maatregel eer nadeelig dan voordeelig toe.

In elk geval moet de toekomst uitwijzen, in hoeverre de heilzame vruchten te plukken van een onttrekking der inlandsche christenen aan de mohammedaansche rechtspleging, de breedopgezette debatten rechtvaardigen, die over dit onderwerp telken jare in de Kamer bij de behandeling der indische begrooting worden gehouden. Men is nu vrijwel tot overeenstemming gekomen, en een proefneming ware dus aan te bevelen. Voor de overweldigende meerderheid, de millioenen niet-gekerstende Inlanders heeft deze maatregel, al mocht zij ook slagen, evenwel niet de minste waarde. Hun toestand blijft dezelfde. De zending, de kerstening, de christelijke school raakt — om ons eens van een volksuitdrukking te bedienen — hun koude kleeren niet.

Voordat wij van de clericalen afscheid nemen nog een enkel woord over de anti-papistische koloniale politiek. Hier te lande mogen de christelijk historischen als de ganzen-bewakers van het protestantsche Kapitool zich een kleine schaar van vrienden ver-

[1]) Zie *Indische Gids* 1900, I, blz. 126,

worven hebben, in Indië is men veel te verdraagzaam om de eigenaardige „politiek" dezer alarmisten te kunnen waardeeren.

Bovendien kent men daar beter dan in Europa hetgeen zij zouden willen benadeelen n.l. de vele nuttige inrichtingen van allerlei aard door roomsch-katholieke zendelingen in die landen gesticht. Deze wetenschap laat niet na de bekoorlijkheid van het komische aan het koloniale anti-papisme te verleenen. Immers 300 jaar voordat de Christelijk Historische Kiezersbond in het leven werd geroepen, hadden de Jesuiten reeds naast veel kwaads ook veel goeds in het Oosten tot stand gebracht. Vergelijkt men daarmede eens wat de christelijk historischen praesteerden, dan behoeft het geen nader betoog dat zij nog veel werk voor den boeg hebben, voor en aleer zij recht van spreken krijgen. Dit zal echter nog lang duren. Zij zijn tè sterk in de geschiedenis der Jesuitenorde, tè zwak in de kennis van het Mohammedanisme. Ware het omgekeerd, men zou goede verwachtingen mogen koesteren. Ten slotte vestigen wij de aandacht op den anti-papistischen giftangel, die in art. 13 te vinden is, waar wij lezen van: „het niet-verstorend ingrijpen van de eene christelijke zendingsarbeid op het terrein van den andere."

Is er op den inhoud der paragrafen veel aan te merken, ook in de beknoptheid is allerminst een teeken te zien van groote belangstelling op koloniaal gebied.

Wij kunnen ons dan ook geheel aansluiten bij hetgeen het *Algemeen Handelsblad* van 18 Februari j.l. daarover opmerkt, nl. dat wanneer men de vraag stelt wat in de eerstvolgende jaren van Regeering en Staten-Generaal moet worden verwacht, met hetgeen in de koloniale paragrafen staat, toch waarlijk niet volstaan kan worden. Tevens brengt het orgaan een andere aangelegenheid van groot gewicht ter sprake. Het gewaagt van een samengaan van alle partijen in zake de koloniën; en bepleit daarvan de mogelijkheid.

Wij betwijfelen echter sterk, of de leiders der kerkelijke partijen hierop in zullen gaan. Zij hebben in de eerste plaats met de kiezers rekening te houden, die alléén op clericale leuzen afkomen en die dus ook ongaarne in de koloniale paragraaf zouden missen, wat daar thans een eere- en eenige plaats inneemt n. l. de zending en subsidie voor secte-scholen. Iets anders ware om met behoud dezer zaken ook de stoffelijke belangen der koloniale maatschappij in eenige wel omschreven punten vast te leggen. Het zou ons

niet verwonderen of langzamerhand zal het hiertoe komen. Hoe meer zich de politieke strijd van godsdienstig naar economisch terrein verschuift, des te krachtiger zullen de kerkelijke partijen de behoefte gevoelen om ook Indië van uit dien gezichtshoek te beschouwen. Daaraan zal dieper gaande studie van indische zaken verbonden moeten worden, en de averrechtsche voorstelling van den Inlander, als slechts begeerig het christelijk geloof te omhelzen, voor een juistere waardeering moeten plaats maken. Vergissen de teekenen des tijds niet, dan staat deze ommekeer in de koloniale politiek der kerkelijke partijen voor de deur.

Vatten wij het hier opgesomde te zamen; onze einddruk is uitermate onbevredigd. Uit de beginsel verklaringen blijkt nergens, dat deze partijen ook maar flauw de verplichtingen gevoelen, die het koloniaal bezit Nederland oplegt. De zendingspolitiek consequent doorgevoerd, leidt onvermijdelijk tot resultaten, die hare voorstanders zeker niet wenschen te aanvaarden. En van iets anders als zending en secteschool wordt niet gerept. De voeling met Indië hebben èn de anti-revolutionairen èn de katholieken verbroken. De christelijk-historischen blijven hier buiten beschouwing. Zij worden alleen aan Indië herinnerd, zoodra hun anti-papistische nijd boven komt. Zonder dr. Kuyper, die echter nooit in Indië geweest is, maken de clericalen dan ook bij een koloniaal debat een pover figuur. Ook buiten de Kamer verneemt men van die zijde hoogst zelden blijken van belangstelling. Wat er aan boeken over Indië geschreven wordt, komt gewoonlijk niet van de hand van iemand, die de clericale beginselen is toegedaan. Mocht dit bij uitzondering toch het geval zijn, dan geldt het natuurlijk de zending *cum annexis*. Van lezingen over Indië hoort men meer, maar het onderwerp geldt — natuurlijk wederom de zending. Zoo blijft de belangstelling tot één zaak beperkt, de blik wordt niet verruimd. In den Inlander zien zij slechts den candidaat-christen, wat hij verder van noode heeft, hebben zij meestal van hooren zeggen.

Voor de naaste toekomst heeft Indië dan ook al heel weinig van de clericalen te verwachten. De Inlander, wiens „zedelijke verheffing" allen zoo ter harte gaat, verlangt meer dan hetgeen zij hem aanbieden. Hij kan daarmede niet volstaan; hij heeft recht op meer. Wordt hem dit door de liberalen geboden?

* * *

Mocht hier de koloniale paragraaf buiten beschouwing blijven, dan zouden wij voorzeker geneigd zijn deze vraag bevestigend te beantwoorden.

Immers veel hebben de liberalen in hun voordeel om een voor Indië en den Inlander zegenrijke politiek te voeren. Zij kunnen krachtens hunne algemeene beginselen van staatsbeleid zich al dadelijk op een zuiverder standpunt stellen dan b.v. de clericalen. Dezen zien in den Javaan bovenal den aspirant-christen; zij daarentegen beginnen met den Inlander te beschouwen niet als zondaar maar als een mensch, wel is waar bruin van huid en met andere karakter eigenschappen dan de Westerling — maar toch als een mensch van vleesch en bloed, gelijk zij zelf zijn, en wiens stoffelijke behoeften het allereerst voor voorziening in aanmerking komen. Wat hij geestelijk van noode heeft, voor zooverre dit de godsdienst betreft, daarin laten zij hem de grootst mogelijke vrijheid. In dit opzicht kennen zij dan ook van overheidswege geen „handelen naar heiliger richtsnoer".

Is zijn geloof geschokt aan der *pontianaks* wondere kracht, voldoet hem de gelukzaligheid hem in het hiernamaals door Mohammed plechtig beloofd niet meer — welnu, de liberalen zullen gewis zijn overgang tot een andere religie niet beletten. Maar om een massale „kerstening" met alle middelen in de hand te werken, hem door een onbepaald aantal dominees, pastoors en zendelingen, misschien nog zwaarder dan thans reeds door de regeering gesubsidieerd, voortdurend voor oogen te houden, dat zijn godsdienst een „pseudo religie" is, zijn kerkelijke plechtigheden gelijk staan met een „afgodisch comediespel", en zijn onschuldige *slamatans* „ter ontduiveling van huis of bosch"; door ons toegelaten worden niet uit waardeering, maar krachtens de eisch van het christelijk beginsel zelf — deze singuliere tolerantie in praktijk te brengen ligt niet op den weg der liberalen. Voor hen blijft de Javaan in de eerste plaats een mensch, een stoffelijk wezen, aan wiens stoffelijke behoeften voor alles moet voldaan worden. In zijn godsdienstig leven wenschen zij niet in te grijpen. Hierin verzekeren zij hem alle vrijheid, slechts onder beding dat hij de wetten en het gezag eerbiedigt.

Deze neutraliteit op religieus gebied geeft aan het koloniale gebouw der liberalen een hechten grondslag. Rustig kunnen zij daarop voortarbeiden, met groote zekerheid dat het niet eenklaps ineen zal storten.

En de Javaan kan vrijmoedig het aldus opgetrokken huis binnentreden. Voor hem bestaat er kans door den huisheer-bouwmeester begrepen en verstaan te worden. Althans hier is deze mogelijkheid grooter dan elders, waar de meester des huizes hem dadelijk over de voortreffelijkheid van den „Eenigen Waren God" onderhoudt, hem onmiddellijk na de kennismaking met de leer van Calvyn of Rome lastig valt. Door de kerk in het midden te laten, wordt de omgang in elk geval vrijer, vertrouwelijker, meer ongedwongen. Met dit beginsel tot uitgangspunt is vruchtbare samenwerking van Javaan en liberaal mogelijk.

Het zou ons weinig moeite kosten om voor de liberalen op nog meerdere lichtpunten te wijzen. Zij kunnen zich gemakkelijk deskundige voorlichting in zake de koloniën verschaffen. Bijna het geheele corps indische ambtenaren is liberaal getint. Zoo ook het overgroote deel der Europeanen, die in Indië wonen of er verblijf hielden. In deze groep van personen schuilen voor de liberalen, indien zij er gebruik van wenschen te maken — dus uitnemende koloniale woordvoerders of z. g. „specialiteiten". De liberalen zijn oppermachtig in de groote pers. Door middel van deze dagbladen, die financieel hiertoe in staat zijn, kunnen zij, ook al weer indien zij het wenschen — zich dus behoorlijk over indische aangelegenheden op de hoogte laten houden. Zij beschikken over een „governing class". Zij hebben ook al weer indien zij dit verlangen — dus het vereischte personeel ter uit- en doorvoering van ingewikkelde, ingrijpende hervormingen. In de kringen der bevolking, waar zij hunne meeste aanhangers tellen, in handel industrie en scheepvaart zijn velen direct in indische zaken betrokken. Onder deze geestverwanten belangstelling voor Indië, ook van niet materieelen aard, op te wekken kan der liberalen dus niet lastig vallen.

Ten slotte herinneren wij aan het schitterend parlemantair tournooi in de 50er en 60er jaren, in welken strijd de liberalen zich als pleitbezorgers van Indië onverwelkbare lauweren hebben verworven. Wie nog gelooft en hecht aan traditie, aan een verplichting die een roemrijk verleden der nakomelingsschap oplegt, vinde ook hierin wellicht een omstandigheid, welke de koloniale taak den liberalen van heden opgelegd, zou kunnen verlichten. Door historische banden aan Indië gehecht, staat het slechts aan hen die vaster aan te halen of geheel te laten schieten. Parvenus zijn de liberalen op koloniaal gebied zeker niet.

Maar deze overwegingen gelden echter het *kunnen* der liberalen. Ter beoordeeling der feitelijke, der officieele liberale koloniale politiek, waarmede wij ons uitsluitend hier hebben bezig te houden, zijn het nuttige vingerwijzingen, maar meer ook niet. In dezen is onze eenige maatstaf de koloniale paragraaf van het partijprogramma. Als zoodanig vinden wij op het program der Liberale Uniemannen — over de vrijzinnige democraten aanstonds — als § 11 het volgende vermeld:

Op het terrein der koloniale staatkunde:

bevordering van de vrije ontwikkeling der particuliere nijverheid, onder krachtdadige bescherming van de rechten en belangen der inlanders;

hervorming van het bestuur onzer Oost-Indische bezittingen, met name in de richting van overbrenging van een deel der bestuurstaak van het centraal gezag naar onderdeelen;

behartiging van de geestelijke en stoffelijke ontwikkeling der bevolking.

Alvorens tot een bespreking over te gaan, wenschen wij in het kort te vermelden, wat met betrekking tot deze koloniale paragraaf werd gesproken en geschreven.

* * *

Over het aannemen der paragraaf door de vergadering der Liberale Unie op 26 Januari kunnen wij zeer kort zijn. Zonder debat, stemming of toelichting, werd zij goedgekeurd. Noch in de openingsrede van Mr. E. Smidt, noch van de zijde der afgevaardigden der aangesloten kiesvereenigingen kwam de indische politiek ter sprake. Toch waren de heeren, gelijk bij monde van hunnen voorzitter werd verklaard in het gebouw *Eensgezindheid* te zamen gekomen „om ten nutte van het vaderland werkzaam te zijn." Deze hooge patriotische gevoelens, en het absoluut zwijgen der vereenigde vaderlanders over het rijk in Indië ..... dit feit alleen „speaks volumes."

Niet minder beteekenisvol is hetgeen in de kiesvereeniging 's *Gravenhage* plaats vond. Daar werd door Mr. Ch. T. van Deventer een poging aangewend om de hierboven afgedrukte, door een andere, van zijne hand afkomstige paragraaf te vervangen. In een circulaire aan de leden verzonden, merkt hij niet zonder ironie o. m. op:

dat de koloniale paragraaf van het Hervormingsprogramma *ook na*[1]) *de* uitbreiding die het Hoofdbestuur daaraan wenscht te geven, niet gezegd kan worden juist en volledig de eischen te omschrijven, die een inderdaad vrij-

[1]) De cursiveering is van ons.

zinnige en rechtvaardige staatkunde aan Nederlands bestuur en beheer over onze koloniën stelt.

Zijn concept-voorstel kwam in zijn geheel op het volgende neer:

„krachtdadige bescherming van de rechten, voortdurende behartiging van „de geestelijke en stoffelijke ontwikkeling der inlandsche bevolking, en, voor „zoo verre als met een en ander bestaanbaar, bevordering van de vrije ont„wikkeling der particuliere nijverheid;

„regeling der financieele verhouding tusschen Nederland en Nederlandsch „Oost-Indië, op den grondslag van het beginsel, dat:

„*a.* Nederland de sedert 8 Januari 1867 ten laste der indische geldmiddelen „genoten voordeelen aan Indië zal teruggeven;

„*b.* het aandeel van Indië in de algemeene lasten van den nederlandschen „staat zoo voor het verledene als voor de toekomst gekweten wordt „geacht door de vóór 1 Januari 1867 door Nederland ten laste der in„dische geldmiddelen genoten voordeelen;

„hervorming van het bestuur over N. O.-Indië, met name in dien geest, dat „een deel der bestuurstaak worde overgebracht van het centraal gezag naar „onderdeelen en dat bij de uitoefening van de bestuurstaak zoo veel mogelijk „gebruik worde gemaakt van de werkkracht van behoorlijk onderlegde In„landers;

„verbetering van den maatschappelijken toestand der Indo-Europeanen, in „het bijzonder door hun op ruime schaal gelegenheid te verschaffen om zich „overeenkomstig hun aanleg tot verschillende maatschappelijke beroepen of „bedrijven te bekwamen.

Het zou ons te ver voeren een parallel te trekken tusschen de paragraaf door Mr. v. D. voorgesteld, en die der Liberale Unie. Volstaan wij met de vermelding, dat *'s Gravenhage* in hare vergadering van 21 Jan. besloot het voorstel van den heer v. D. tot een nadere algemeene bijeenkomst te verdagen. Een curieus debat ging hieraan vooraf.

Aan het verslag van het *Algemeen Handelsblad* ontleenen wij daaromtrent het volgende:

De voorzitter, de heer A. Bouman meende, dat de zeer ingrijpende wijzigingen moeielijk in deze vergadering te beoordeelen waren.

Mr. Pijnacker Hordijk, lid der Tweede Kamer, verklaarde bezwaar te hebben tegen de door den heer Van Deventer voorgestelde alinea. Restitutie van 30 millioen ware wellicht zonder bezwaar mogelijk; niet van 200 millioen. Ware slechts in pricipe een voorstel tot restitutie gedaan, spr. zou geen bezwaar er tegen hebben, doch met dit voorstel zou hij niet kunnen meegaan.

De heer Feugen stelde voor, om met het voorstel van den heer Van Deventer geen beslissing te nemen, welk denkbeeld door mr. Macalester Loup werd ondersteund.

De heer Kits van Heijningen merkte nog op, dat voor het denkbeeld-Van Deventer geen candidaten te vinden zouden zijn, die dit zouden willen onderschrijven. Uit een practisch oogpunt zou dit denkbeeld dus geen aanbeveling verdienen.

Ook hier kunnen wij niet lang bij stilstaan. Wij vestigen er slechts de aandacht op ter kenschetsing der denkbeelden, die in een Nederlandsche kiesvereeniging over indische politiek Anno Domini 1901 werden ten beste gegeven. Inderdaad keurige argumenten krijgen wij te hooren. Prachtig is b.v. hetgeen de heer Kits van Heyningen in het midden brengt. In onze eigen woordenkeus overgebracht, komt dit hierop neer, dat een candidaat, die de meest elementaire beginselen van eerlijkheid en rechtvaardigheid ten opzichte van Indië zou wenschen toe te passen, eenvoudig in den lande niet te vinden is. Blijkbaar draaide de spreker de zaken om. Hij bedoelde zeker, dat de kiezers, voorstanders eener dergelijke politiek niet te vinden zijn. Niemand der aanwezige heeren bemerkten echter de kleine, maar kostelijke vergissing. Komisch wordt het geval door de tegenwoordigheid van den heer Van Deventer. Immers nu stond vlak voor hem een specimen van de zoo zeldzame soort van candidaten! Had hij daaraan slechts gedacht, wie weet of hij niet „*Eureka*" had uitgeroepen!

Ook het argument door den heer Pijnacker Hordijk gebezigd, levert veel stof tot nadenken. Het doet ons denken aan de ontelbare voorstanders van het algemeen stemrecht.... in principe. Tevens schiet ons een snaaksche uitval van Von Bismarck te binnen.... „Die Anname in Princip ist eine höfliche Form der Ablehnung". Maar wij dwalen af.

In de 44 andere bij de Liberale Unie aangesloten kiesvereenigingen werd, voor zooverre ons bekend is — de koloniale paragraaf niet besproken. Dezelfde onverschilligheid viel in de pers waar te nemen. Met uitzondering van het *Algemeen Handelsblad* hielden de persorganen zich muisstil. In een artikel met het opschrift: Een program van actie in zake de koloniën, waarop wij later terug zullen komen, merkte het Amsterdamsche blad op, dat de uitdrukking „behartiging van de geestelijke en stoffelijke ontwikkeling der bevolking" een weinig omlijnd begrip is. Het zag liever wat meer in bijzonderheden aangetoond, hoe de bedoelde behartiging zou moeten geschieden. Tot discussie leidde dit artikel niet.

Hiermede kunnen wij ons overzicht afsluiten. Wij somden alles op, wat naar aanleiding dezer koloniale paragraaf in woord en geschrift werd te berde gebracht.

Van gezaghebbende zijde luidde het oordeel dus bepaald on-

gunstig. Bij het *Algemeen Handbld.* vond zij weinig instemming, de heer van Deventer wilde haar liefst geheel omwerken. Uit een nadere beschouwing zal ons blijken, dat hiermede niet te veel is gezegd. Eerder te weinig.

* * *

Reeds de 1e. al. doet ons denken aan de opmerking door het Amsterdamsche orgaan over het derde lid gemaakt, n.l. het vage weinig omlijnde begrip. Wat hebben wij te verstaan onder „bevordering van de vrije ontwikkeling der particuliere nijverheid?" Blijkbaar moet ieder dit voor zich zelf uitmaken. Deze zinsnede herinnert ons onwillekeurig aan de stellingen, waarop een jeugdig doctorandus in de rechten wenscht te promoveeren. Is dit het geval, hebben wij inderdaad hier te doen met een wetenschappelijke formule, dan dringt zich op de vraag: zou het in de practische politiek geen aanbeveling verdienen ook eenige détails te noemen?

Nu voere men ons niet tegemoet: technische bijzonderheden zijn hier niet op hare plaats, slechts de leidende gedachte, het algemeen karakter der te volgen staatkunde mag met een enkel woord aangegeven worden. Wij verwijzen dan naar het Nederlandsche gedeelte. Daar lezen wij in § 6, dat handel en nijverheid dienen behartigd te worden o.m. „door verbetering van verkeersmiddelen, ook tusschen afgelegen streken en de centra der bevolking" enz.

Voor de Nederlandsche nijverheid, Nederlandsche politiek verlaat men dus wel de algemeene vorm, worden nauwkeurig de middelen ter bevordering der industrie aangegeven.

Vrage: waarom dit verschil, dit meten met twee maten?

Antwoord: omdat de kiezers, waar hun eigen directe belangen op het spel staan, eenvoudig geen genoegen nemen met wetenschappelijk, misschien wel proffesorenwerk, met beloften, die tegen St. Juttemis in vervulling gaan. Zij verlangen tot in bijzonderheden te weten, hoe de liberale heeren zullen handelen; verzuimen zij dit, de kiezers zeggen de klandizie op, stemmen op de tegenpartij. Indië bezit echter geen vertegenwoordigers, geen kiezers die de duimschroeven kunnen aanzetten; ergo kan het zonder bezwaar met een groote, sonore phrase afgescheept worden.

Wij zullen de vergelijking met het keurige, volledige Nederlandsche gedeelte van het program niet voortzetten. De verhouding van 10 uitvoerige paragrafen tot één mager koloniaal verlanglijstje snijdt ons daartoe de pas af. Herinneren wij er nog aan, dat op

het program van urgentie Indië heelemaal vergeten is. Waarschijnlijk zijn er in de opvatting der Liberale Uniemannen in de koloniën geen „urgente" zaken af te doen. De anti-revolutionnairen huldigen een andere opvatting. Zij hebben ten minste in hun program van actie overeenkomend met het urgentieprogram der liberalen aan Indië gedacht.

Wij hebben echter nog een bezwaar tegen deze alinea. De volgorde schijnt ons verkeerd. Eerst wordt de vrije ontwikkeling der particuliere nijverheid genoemd, en daarna volgt „de krachtige bescherming van de rechten en belangen der inlanders".

In de goede dagen der planterspartij, toen de liberalen voor vrijen arbeid en voor een vrije particuliere industrie op Java streden, had deze volgorde geen reden tot aanstoot kunnen geven. Verschil tusschen beide zaken zag men niet, in de vrije industrieschool school het belang van den inlander en omgekeerd. Het waren broertje en zusje. Sedert verliepen vele jaren en heeft de practijk uitspraak gedaan. Thans weet men, dat de particuliere nijverheid het belang der bevolking *kan* bevorderen. Beide zaken gaan echter niet altijd samen, dikwijls ontstaat er botsing. Deze toestand had zich ook in de paragraaf op het program van 1901 moeten afspiegelen, en wel in dier voege, dat eerst de bescherming van de rechten der inlanders, daarna gelijk ook in het conceptvoorstel van den heer van Deventer staat „voor zooverre als met een en ander bestaanbaar is" de bevordering der particuliere industrie ware genoemd. Dit zou tevens meer in overeenstemming zijn met de „overwegingen" die aan het program ten grondslag leggen o. m. met deze „dat elke bevoorrechting van het kapitaal ophoude, en de belangen van den arbeider tot hun recht komen". Aldus had men zich én op principieel standpunt gesteld, én blijk gegeven den actueelen toestand te verstaan. Dit dubbel verzuim gevoegd bij de vaagheid van uitdrukking ontneemt aan deze eerste alinea alle waarde.

Een gunstiger indruk maakt het tweede lid. Wel is waar worden ook daar de puntjes niet op de i gezet, gewaagt men slechts van een algemeen streven n.l. naar „hervorming van het bestuur", zoekt men tevergeefs naar een aanwijzing, in welke mate bij „de overbrenging van een deel der bestuurstaak van het centraal gezag naar de onderdeelen" van inlandsche krachten zal worden gebruik gemaakt, maar de koers bij de hervorming te volgen is voldoende aangegeven, iedereen kan dezen nagaan. Met alinea 2 hebben wij het gebied der algemeenheden verlaten ; wij staan óp den bodem der feiten.

Helaas is deze vreugde slechts van korten duur.

Bij de derde en laatste alinea zijn wij genoodzaakt rechts omkeert te maken, met versnelde pas gaat het wederom op het rijk der bespiegeling toe. Immers een wereld van gedachten ontsluit zich waar wij lezen van de „behartiging van de geestelijke en stoffelijke ontwikkeling der bevolking". Betreden wij het labyrinth aan de hand van een ervaren padvinder, den kundigen schrijver der indische artikelen in het *Algemeen Handelsblad.*

De aandrang tot geestelijke ontwikkeling zegt hij, heeft betrekking niet alleen op de zending, maar ook op het onderwijs; de samenvatting van geestelijke en stoffelijke ontwikkeling herinnert ons aan het vakonderwijs, dat nog voor zoo groote uitbreiding vatbaar is. En de stoffelijke ontwikkeling doet ons denken aan zooveel, wat nu de vooruitgang en welvaart nog al in den weg staat, het gemis aan bevloeiings-werken; het vorderen van onbetaalden arbeid; de pandhuispacht, die vele tonnen gouds, als belasting op de armoede, in de Indische schatkist brengt; de gedwongen koffiecultuur, die, hoezeer reeds beperkt, in menig deel van Java den planter geen voldoend loon voor zijn arbeid biedt en dus wordt gehandhaafd in strijd met de bedoeling van den wetgever; het gemis aan deugdelijke regelen voor de te heffen belastingen, zoodat bij de landrente nog altijd sprake kan zijn van admodiatie; het gemis aan een behoorlijk geregeld landbouwkrediet....

Verder komen wij niet. De zin wordt niet voltooid. Is het bestek van een courant-artikel den schrijver te beperkt om ons langs alle wegen te voeren, de reis ten einde te brengen? Het zou ons niet verwonderen, want bijna elke verbetering, iedere gewenschte hervorming in de indische maatschappij tot stand te brengen, houdt „in dieperen zin" verklaard, verband met de behartiging hetzij der geestelijke, hetzij der stoffelijke ontwikkeling der bevolking. Over al. 3 ware dan ook met gemak 6 dikke folianten vol te schrijven.

Deze rijkdom aan begrippen maakt haar echter voor de koloniale paragraaf te eenenmale ongeschikt. Zij geeft ons geen afgerond denkbeeld van koloniaal beleid, spreekt niet van een feitelijken toestand, preciseert niet, laat ons alles en niets raden.

Bovendien is zij hoogst onduidelijk, zelfs overbodig. Onduidelijk, omdat wij in de onzekerheid verkeeren, of de behartiging van genoemde ontwikkeling de bevolking moet beveiligen óf tegen baatzuchtige neigingen van den Staat, óf tegen slechte practijken van particulieren. Overbodig, omdat er geen reden van bestaan meer is voor het eerste alternatief sedert de batig saldo politiek is veroordeeld, en in het tweede alternatief reeds door al. 1 werd

voorzien. Zonder schade zou al. 3 dan ook op de koloniale paragraaf gemist kunnen worden.

Wel zit er alles in, maar voor de praktijk komt er niets uit. Hiermede eindigen wij onze beschouwing over de paragraaf in hare onderverdeeling.

* * *

In haar geheel genomen, licht tegenover schaduwzijde gesteld, laat zij, het is na het bovenstaande ligt te bevroeden, een uiterst onbevredigenden indruk achter. Alinea 2 niet mede gerekend, geeft zij nergens uitdrukking aan een der vele in Indië zoowel door Europeaan als Inlander nijpend gevoelde behoeften of misstanden. Waar de Inlander naar verlangt, wij kunnen het uit dit stuk niet opmaken. Waar hij, staatsrechterlijk minderjarige, geacht wordt recht op te hebben, de voogden laten ons daaromtrent in het duister. Elke positive aanwijzing ontbreekt. Wat op het program moest vermeld worden, is verzwegen. Wij missen letterlijk alles. Zelfs geen syllabe over de finantiën.

Toch staat of valt het succes der bestuurs-décentralisatie, gelijk nog onlangs door Mr. van Deventer in zijn keurig *Gids*-artikel werd aangetoond, met een herziening op billijken grondslag der finantieele verhoudig tusschen Nederland en Indië. Waarom echter in al. 2 de minior genoemd, en de major weggelaten? In men soms bevreesd voor de conclusie?

In stede van scherp afgeteekende liberale beginselen, vinden wijsgeerig economische formules in delphisch orakelgewaad gestoken.

Zinsneden van een verbijsterende algemeenheid. Zóódanig, dat alleen de woorden „Inlanders" en „Oost Indische Bezittingen" aan Indië herinneren. Want de begrippen waarmede deze woorden verband houden, kunnen evengoed op een patagonisch als op een nederlandsch-indisch program tot hun recht komen. Althans in Vuurland en omstreken zou „de behartiging der geestelijke en stoffelijke ontwikkeling der bevolking" lang niet misplaatst zijn. En als wij daarbij bedenken, dat deze holle frase (al. 3.) de „aanvulling" is, [1]) welke het program van 1901 „up to date" heet te maken, dus voldoen moet aan nieuwe behoeften ontstaan uit een 4 jarig voortschrijden der indische maatschappij op den weg der

[1]) De eerste en tweede allinea zijn woordelijk overgenomen van het program van 1896.

evolutie — dan ligt er in dit feit alleen, afgescheiden van elke andere overweging, reeds een vernietigend vonnis opgesloten.

In hooge mate onbeduidend, onvolledig in die mate, dat zij met de liberale programma's van vroegeren datum, ook al droegen die den officieelen partijstempel niet, slechts den naam gemeen heeft, maar in inhoud niet te vergelijken is, getuigt zij allerminst van een ernstig streven dezer partij op koloniaal gebied. Het tekort, den Inlander bij het opmaken der clericale rekening toegewezen, vult zij niet aan. Evenmin zal zij den Europeaan gevestigd in onze bezittingen, of den Indo bevredigen. Zij staat in schrille tegenstelling met het kunnen der liberalen, wier bevoorrechting op koloniaal gebied wij uitvoerig bespraken. Voor de toekomst zal Indië dan ook van die partij weinig te verwachten hebben. Tenminste geen teekenen wijzen op het tegendeel. De heer Geertsema, hun geestverwant rechts, wenscht niet meer voor een kamerzetel in aanmerking te komen, de heer Pijnacker Hordijk heeft zich bij den vrijzinnig democratischen Bond aangesloten. Met deze beide heeren gaan de mannen heen, die tot dusverre in de liberale gelederen werden beschouwd als de personen aan wier advies in koloniale zaken waarde is te hechten. Denkt men er nu aan de aldus opengekomen zetels te laten bezetten door personen met Indië bekend, die een studie van Indische aangelegenheden maakten gegrond op eigen aanschouwing, persoonlijk verblijf in de tropen?

Tot dusverre verluidde van een candidateeren in dien geest van hunne zijde niets.

Inderdaad de koloniale paragraaf der Liberale-Uniemannen is een vrij zuivere maatstaf ter beoordeeling van hun belangstelling in Indië, hun indologische kennis, hun ijver om het welzijn van de koloniën met alle hun ten dienste staande middelen te willen bevorderen.

* * *

Deze maatstaf ontbreekt ons ten opzichte der vrijzinnig-democraten. Noch in hun beginselverklaring, noch in hun verkiezingsprogram, vastgesteld op de vergadering van 17 Maart te Utrecht, wordt van Indië melding gemaakt. De vrijzinnig-democratische Bond heeft bij den a. s. verkiezingsstrijd slechts de eisch tot grondwetsherziening benevens 5 andere onderwerpen van sociale politiek vóór alles urgent verklaard.

De kiezers behoeven wat die partij betreft, dus geen uitspraak

te doen over een te volgen koloniaal beleid. Voor Indië is dit in de toekomst zeker een weinig bemoedigend begin. Vooral indien wij dit in verband brengen met hetgeen op hunne bijeenkomsten te Amsterdam en te Utrecht plaats vond.

In de constitueerende vergadering den 14en Februari te Amsterdam onder leiding van professor Mr. W. F. Treub gehouden, tot het stichten van een vrijzinnig-democratische Vereeniging, kwam de koloniale politiek ter sprake naar aanleiding der koloniale paragraaf, welke op het concept-program van beginselen was geplaatst. Deze luidt als volgt:

Beheer der koloniën en bezittingen ter bevordering van de ontwikkeling dezer gewesten zelve, zonder rechtstreeksche baten voor de schatkist van het rijk in Europa.

Zorg voor de ontwikkeling van de exploitatie der natuurlijke bronnen van welvaart in de koloniën en bezittingen onder bevordering van de belangen der inlandsche bevolking.

Hierover werd een kort debat gevoerd. Eenige sprekers drongen er op aan om beter te doen uitkomen, dat de belangen der inlandsche bevolking op den voorgrond moesten staan. Deze onbeduidende opmerking gaan wij met stilzwijgen voorbij. Daarna echter kwam iemand aan het woord — zijn naam wordt niet genoemd in het verslag door het *Algemeen Handelsblad* van deze vergadering gegeven — die voorstelde om in de paragraaf de verklaring op te nemen, dat de koloniën eer een nadeel dan een voordeel voor het Moederland zijn.

In hoeverre dit ongetwijfeld origineele denkbeeld bij de aanwezigen bijval vond, en waarop dit berustte, wordt niet vermeld. Wel lezen wij, dat de president tegenover deze meening stelde:

Dat dit zeker niet juist zou wezen, omdat onze geschiedenis steeds toonde dat wij door kolonisatie groot werden en het zeker een bewijs van zwakheid ware, als de Staat zijn koloniën wilde loslaten. Het zou een ramp zijn voor ons land als wij zoo weinig beseften het grootste belang onzer koloniën, dat wij gingen zeggen dat ze de moeite niet waard waren er iets voor te doen.

Het is zeker voorbarig hieraan de gevolgtrekking vast te knoopen, dat Indië voor de vrijzinnig democraten in de hoofdstad een onverschillige zaak is. Na het antwoord van den president aan den ongenoemden heer, die de koloniale winkel maar finaal wilde sluiten — anders nogal een bloeiend zaakje met vele Amsterdamsche klanten — kan aan deze uiting slechts symtomatische waarde worden gehecht. Blijft echter de aangenomen koloniale paragraaf, die zeker

niet van een waarlijk vrijzinnige en democratische geest getuigt. Althans de eerste alinea voert ons al dadelijk onwillekeurig een 25 jaar terug. Toen lagen de „rechtstreeksche baten voor de schatkist van het Rijk in Europa" nog versch in het geheugen. Maar welke partij wenscht thans het oude régime te herstellen? Wij gelooven dat de indische millioenenstrijd, ook al ontbreekt daaraan de wettelijke sanctie, tot het verleden behoort. Dit ontneemt aan de eerste alinea elke beteekenis. Ook de tweede zinsnede waarin „over de koloniën en bezittingen" wordt gesproken, komt dringend voor herijk in aanmerking.

Wij zullen hier niet langer bij stilstaan. Vermelden wij nog dat Indië op de bijeenkomst te Utrecht, waar den 17 Maart besloten werd tot het oprichten van een vrijzinnig democratischen Bond, er niet veel beter afkwam. Hier moeten wij volstaan met de verklaring van den voorzitter, professor Molengraaff, die namens allen constateerde, dat de koloniale kwestie voor den Bond niet een onverschillige zaak is.

Voorzeker zijn dit geen gunstige voorteekens. Maar geven deze aanwijzingen voldoenden grond om nu reeds te besluiten, dat de vrijzinnig democraten met hun later te volgen koloniale staatkunde in het voetspoor der Liberale Uniemannen zullen treden?

Wij kunnen het niet gelooven. Wel is waar had Indië al was het dan ook maar met een kort woord in hun beginsel of verkiezingsprogram mogen herdacht worden, maar daartegenover staat, dat dit verzuim door de buitengewone omstandigheden, waaronder de vergadering te Utrecht bijeenkwam, verklaard en ten deele gerechtvaardigd wordt.

Immers zooals Mr. van Deventer in het *Sociaal Weekblad* van 23 Maart terecht opmerkt, kan het hen

> ..... die zich voornamelijk met moederlandsche belangen bezighouden, voorkomen, dat Indië tegenwoordig zoo wat buiten de politiek staat wijl de strijd, die vroeger met zoo groote felheid gestreden werd, de vraag of de koloniën ten bate van het moederland moeten worden geëxploiteerd of om hun zelfswil behooren te worden bestuurd, sedert lang in laatstbedoelden zin beslist is en er dus eigenlijk geen koloniale quaestie meer bestaat.

Bovendien zou het onbillijk zijn niet rekening te houden met de korte spanne tijds, den bijeenroepers der vergadering ter voorbereiding gegeven, waardoor het hun onmogelijk was een nieuw uitgebreid program te ontwerpen en door de geestverwante kiesvereeningen te doen behandelen. Wat er uit den Bond kan voort-

komen, wat er van worden zal, wie er zich bij aan zal sluiten, welke kracht die Bond zal ontwikkelen, is nog niet te zeggen. Het beginsel programma schrijft den Bond echter beslist voor ook op koloniaal gebied een vooruitstrevende politiek te voeren. Wij vertrouwen en hopen dan ook dat de commissie van redactie, belast met het ontwerpen der statuten en programma's van den Bond in haren arbeid blijk zal geven van tegenover de koloniën een standpunt in te nemen, dat overeenkomt met de beginselen door hem in Nederland voorgestaan; een indisch program zal formuleeren dat, getuigt van dezelfde kennis, breeden blik en opvatting als het stuk, waarvoor wij thans de aandacht vragen.

* * *

Dit is het koloniaal program aangenomen op het partij-congres der sociaal-democraten den 7en April te Utrecht gehouden. Het luidt:

I. *Grondbeginsel.* Het welzijn der inboorlingen. hun physieke, verstandelijke en moreele ontwikkeling, moet het hoogste doel zijn onzer koloniale politiek.

De economische evolutie te bevorderen, met verzachting, zooveel mogelijk, van het overgangstijdperk, is onze voornaamste taak.

Het baatzuchtig beheer en de kapitalistische exploitatie onzer koloniën moet plaats maken voor een staatkunde en zedelijke verantwoordelijkheid.

II. *Politieke rechten.* De handhaving der Inlandsche bestuurs-organismen als regel stellende, zal de toenemende wetgevende bevoegdheid van gemeentelijke en plaatselijke besturen een einde moeten maken aan het thans gevolgd bureaukratisch en centralistisch beheer.

Ter voorbereiding van den tijd, dat het begrootings-recht voor de Koloniën aan het Nederlandsche Parlement zal worden onttrokken, samenstelling eener adviseerende kommissie voor onze Staten-Generaal

In het bijzonder voor de

Oost-Indische Koloniën:

III. *Justitie.* Vrijheid van vereeniging en vergadering, van woord en schrift.

Kostelooze rechtspleging voor onvermogende inlanders. Eenvoudige, snelle rechtspraak, de bevolking zooveel mogelijk latende in het genot harer eigen rechtsinstellingen onder behoorlijk toezicht.

Verbetering der politie tot verzekering der veiligheid van personen en goederen. Bescherming tegen woekeraars. Wijziging der Koelie-ordonnantiën.

Verbod van het gebruik van dwangarbeiders op expeditiën.

IV. *Onderwijs.* Kosteloos aanschouwelijk en praktisch onderwijs, vooral met het oog op landbouw, veeteelt en ambachten. Middelbaar en hooger vak-onderwijs vooral ten dienste der Inlandsche bevolking.

V. *Volks-vlijt.* Ontwikkeling van landbouw, handel en nijverheid, in de eerste plaats van de Inlanders. Aanleg van wegen, bevloeiings- en waterkeeringswerken.

Bevordering van het Inlandsch landbouwkrediet. Bescherming van d

rechten en belangen der Inlanders tegenover het kapitaal. Betere regeling van het arbeids-kontrakt, verzekering der werklieden tegen ongelukken.

Verbetering van den maatschappelijken toestand der Indo-Europeanen.

Staatsexploitatie der bosschen, mijnen en spoorwegen als regel, en heffing van een sterk opklimmende belasting der netto winsten van den partikulieren mijnbouw.

Opheffing der partikuliere landerijen.

VI. *Openbare gezondheid.* Kostelooze genees- en verloskundige hulp voor alle minvermogenden; krachtige voorzorgen ten bate der algemeene gezondheid.

Bestrijding van venerische en besmettelijke ziekten.

Steun, vooral der medische zending.

VII. *Belastingen.* *a.* Bezuiniging door vereenvoudiging van het Europeesch Bestuur en verlaging der hooge tractementen en pensioenen van Europeesche Ambtenaren. Uitbreiding van de bestuurstaak der Inlanders.

b. Afschaffing van alle gedwongen cultuur- en heere-diensten, geleidelijke opheffing der Desa-diensten en der onbetaalde diensten voor lokale Irrigatiewerken.

c. Overname van alle verpachte middelen in eigen beheer, en energieke bestrijding van het opiumgebruik.

d. Billijker regeling van de landrente met verlichting van den belastingdruk der Inlanders. Heffing eener progressieve inkomstenbelasting — met zwaarderen druk voor inwonenden eigenaren — van mijnbouw-, landbouw- en transportondernemingen.

VIII. *Finantiën.* Voor het verledene: Eerlijke afrekening op een rechtvaardigen grondslag; voor de toekomst: scheiding der Nederlandsche en Indische financiën.

Afzien van alle veroveringspolitiek, van elk Imperialistisch streven, waarvan in elk geval de gevolgen door den Souverein moeten worden gedragen.

IX. *Onze plicht.* Den inlander door wijze en onbaatzuchtige voogdij opvoeden tot zelfbestuur

Terwijl de volgens de sociaal-democraten dringende eischen van koloniaal beleid op hun verkiezingsprogram zijn gebracht, dat de volgende koloniale paragraaf bevat:

Ontwikkeling van het koloniaal beheer in de richting van het zelfbestuur der koloniën. Uitgaande van dit beginsel worden de volgende eischen gesteld.

Wat Oost-Indië betreft:

a. Beëindiging van den Atjeh-oorlog. Scheiding der financiën, decentralisatie van het Bestuur.

b. Afschaffing der heerendiensten en van de gedwongen koffie-cultuur. Overname der pandhuizen in eigen beheer.

c. Krachtige voortzetting van bevloeiingswerken. Landbouw-crediet.

d. Verschaffing van verloskundige hulp.

e. Verbetering van den maatschappelijken toestand der Indo-Europeanen.

Hierop is van de hand des heeren H. H. van Kol een uitnemende, van veel studie en toewijding getuigende toelichting verschenen,

opgenomen in de *Nieuwe Tijd* (April aflevering). Dit is inderdaad een der beste pennevruchten, welke wij ons herinneren van dezen schrijver gelezen te hebben.

* * *

Ons bestek laat niet toe de koloniale politiek in dit program nedergelegd in den breede te bespreken. Het zou ons te ver voeren. Er is anders menige beschouwing aan vast te knoopen, zij geeft aanleiding tot velerlei opmerkingen. De stof ons door andere partijen onthouden, ligt hier voor het grijpen.

Beperken wij ons dan slechts tot een vluchtig woord over de algemeene beginselen; trachten wij het standpunt te bepalen, waarop deze voor Indië nieuwe partij zich tegenover de koloniën stelt. Dit laatste is niet moeilijk te vinden. „Het welzijn der inboorlingen moet het hoogste doel zijn onzer koloniale politiek". Daarmede opent het program. Tot dusver is in den zin der woorden geen afwijking van de beginselen door de andere partijen voorgestaan. Dit heeft eerst plaats waar wij lezen van de „kapitalistische exploitatie onzer koloniën", die plaats moet maken voor „een staatkunde van zedelijke verantwoordelijkheid". Hier treedt het onderscheid sterk aan het daglicht. Als een roode draad, nu eens duidelijk zichtbaar dan weder verscholen, loopt het kapitalisme door het program heen. In paragraaf 5 vinden wij het terug, aan de overige paragrafen ligt het ten grondslag. In de toelichting is het schering en inslag; telkens wordt het op het tapijt gebracht in de artikels van 2 en 21 Februari en 6 Maart in het *Volk*, waarin de koloniale politiek door verschillende heeren nader wordt behandeld.

Het leidt geen twijfel uit welk oogpunt de Inlander door de sociaal democraten beschouwd wordt. Is hij voor de clericalen een Christen in den dop, die den Bijbel noodig heeft, voor de liberalen een persoon, die met „ontwikkeling" zonder meer gelukkig wordt, voor de socialisten is hij een proletariër, die als het kan, liefst met Marx in kennis moet gebracht worden.

Alvorens dit standpunt nader te beschouwen, is het van belang na te gaan, hoe de Javaan-proletariër, hoe het proletariaat in Indië is ontstaan. Volgens den heer van Kol (*Volk* 2 Februari) is dit „in de koloniën zonder tusschenschakel uit de slavernij ontstaan". Als datum van geboorte geeft de tekstverklaring op: „Nauwelijks een derde eeuw geleden na het verval van het cultuurstelsel kon

het kapitalisme vrij zijn vlerken uitslaan, en heeft het een groote vlucht genomen". (*Nieuwe Tijd* bl. 8). Nog verder heet het: „het toepassen van machines en een meer intensieve cultuur, schonk voor minder arbeid meer voortbrengselen, en een bezitloos proletariaat werd geschapen." (*Nieuwe Tijd* bl. 8).

Is dit alles historisch juist?

Enkele der genoemde feiten zijn voor geen tegenspraak vatbaar. Machines schenken meer voortbrengselen voor minder arbeid. Aan de Noordpool zoowel als in Australië. Maar de datum der geboorte? Daarmede gaan wij in het geheel niet accoord. De literatuur over het cultuurstelstel leert ons iets anders. Is er sprake van een inlandsch proletariaat, dat „geschapen" werd, dan was het in die dagen, onder dat systeem van productie. Toen had er op Java een groot kapitalistische voortbrenging plaats, die met een leger van arbeiders opereerde, op wien al was het niet in loonvorm, toch tot op zekere hoogte „de ijzeren loonwetten" van Lassalle werden toegepast. Zij verkregen juist genoeg om van te leven en zich voort te planten. Toen was de Javaan in de klauwen van het kapitaal; toen was er voor hem geen ontkomen aan. Het cultuurstelsel dàt bracht de proletariër-teelt op groote schaal mede. Wij willen de vrije industrie hier niet tegenover stellen. Ook zij is niet vrij van smetten, maar zij althans gaf den Inlander kans op lotsverbetering. Door haar kon de Javaan zijn voordeel doen met de vraag en aanbod naar werkkracht, die in den regel het arbeidsloon bepalen.

Wij kunnen hier niet langer bij stilstaan. Genoeg, dat uit het bovenstaande o.i. blijkt, dat het bezitloos proletariaat niet „geschapen" werd na den val van het cultuurstelsel. Eerder het tegendeel. De vrije industrie, onder behoorlijk ambtelijk toezicht, werkte het aankweeken van proletariërs juist tegen.

* * *

Keeren wij nu tot ons uitgangspunt: den Inlander-proletariër terug. Een vergelijking met den Europeeschen proletariër ligt hier voor de hand.

Verkeeren beiden in dezelfde, nagenoeg dezelfde omstandigheden? Voelen beiden ongeveer in dezelfde mate den druk van het kapitaal? Is „de toenemende verarming onzer inboorlingen", zijn „de hartverscheurende kreten van honger en ellende, die over de zeeën weerklinken". (*Nieuwe Tijd* bl. 7.) veroorzaakt door „de hebzucht van het kapitaal"?

Deze en vragen van eensluidende strekking dringen zich op bij de kennisname van het sociaal-democratisch progam. In zekeren zin geeft het program zelf reeds een antwoord. Daarin lezen wij: „De economische evolutie te bevorderen met verzachting zooveel mogelijk van het overgangstijdperk is onze voornaamste taak." Dit beginsel bewijst dat de sociaal-democraten het onderscheid gevoelen. Daarentegen treffen wij op hetzelfde program de nieuwste snufjes aan op het gebied der sociale rechtvaardigheid en der Europeesche democratie. Wij vinden er b.v. kostelooze rechtspleging voor onvermogenden, kosteloos aanschouwelijk onderwijs, verzekering der werklieden tegen ongelukken enz. enz. Ergo: dezelfde medecijn, die dienen moet voor den Europeeschen proletariër wordt ook uitnemend geacht voor den Inlandschen patient. Zeggen wij te veel door te vermoeden, dat in de sociaal-democratische opvatting het onderscheid tusschen den Europeaan-proletariër en den Inlander-proletariër zeer gering is, beide onder eenzelfden druk van het kapitaal gebukt gaan, het overgangstijdperk in hunne oogen slechts een periode van luttele jaren is?

Toch ware een dergelijke basis van koloniaal beleid o. i. verkeerd. Immers de Inlander leeft en werkt onder geheel andere conditiën. Het kapitalisme heeft veel minder vat op hem. Het werkt in de oostersche maatschappij op geheel andere wijze dan in de westersche maatschappij.

Allereerst het verschil in levenswijze en levensvoorwaarden. Voorzeker ook in het Oosten zijn de volkskwartieren bedompt, vies, soms ware varkenskrotten. Maar het warme klimaat veroorlooft den Inlander meer in de open lucht te leven. De walchelijke onreinheid wordt getemperd door het bad, dat hij overal in de rivier kan nemen. De beschutting, die zijn lichaam tegen de weersgesteldheid noodig heeft, is luttel. Zijn materieele behoeften zijn gering.

Levert dit reeds een groot onderscheid met den toestand in Europa; in verband met de eigenaardige inrichting der oostersche maatschappij wordt het verschil nog scherper, snijdender, dieper. Het communaal bezit en de dito productie-wijze nivelleert. Het voorkomt de opeenhooping van enorme kapitalen, doet het verschil tusschen rijk en arm minder gevoelen, verzacht de armoede. Zij is in het Oosten beter te dragen, demoraliseert niet in dezelfde mate als in Europa. Bovendien werkt het patriarchale familieleven leniging van nood in de hand. Wie in het Oosten bekend

is, weet hoe de Oosterling — en dat niet alleen in Nederlandsch-Indië! — overal „familie" ontdekt, en door den begunstigde ook direct in die kwaliteit wordt erkend. Tevens dient men rekening te houden met de enorme vruchtbaarheid van den bodem. Al deze invloeden ontnemen aan de armoede hare scherpe kanten, sterken tegelijk den arbeider tegen het kapitaal, dat daardoor reeds met geknipte nageltjes de Oostersche maatschappij binnentreedt. Want het heeft daar niet gelijk in Europa armée-corpsen van geoefende arbeiders ter zijner willekeurige beschikking. Integendeel de goede werkkrachten staan als hierboven aangegeven, op veel steviger economische beenen. Wat het krijgen kan, zijn duizenden koelies, die te goedkoop en toch te duur zijn.

Te goedkoop, omdat er geen verhaal op hen is, zij niet in vrouw en kinderen te treffen zijn. Te duur, omdat zij in den arbeid niet geoefend zijn. En zoo heeft het met nog meerdere, hem in Europa onbekende moeilijkheden te kampen.

Op grond dezer overwegingen besluiten wij dan ook, dat de Inlander werkende op een cultuur- of mijnbouw-onderneming — de fabrieksnijverheid is in Nederlandsch-Indië nog in hare kinderschoenen — in geheel andere omstandigheden verkeert dan de proletariër in Europa. Wel is waar zijn beide loon-arbeiders, beider bezit is luttel, beider kans op het verkrijgen van bezit gering. Maar tegenover het kapitaal is hunne verhouding een andere. De een is er geheel afhankelijk van, de ander in veel geringer mate. Laatstgenoemde kan het zelfs dikwijls voordeel aanbrengen. Dit is het groote verschil.

Uit dien hoofde achten wij een koloniaal beleid uitgaande van het begrip van den Inlander-proletariër, slachtoffer van het kapitaal; een staatkunde, die als hoofdbeginsel aanneemt den strijd tegen de kapitalistische exploitatie der koloniën met een geopende sociaal democratische medicynkist er naast, niet zonder gevaar. Ook al spreekt deze politiek van een „overgangstijdperk", al is haar einddoel: het welzijn van den Inboorling. Want in deze overgangs-periode kan de sociaal-democratische medicynkast gerust gesloten blijven.

En dat zal wel juist niet in de bedoeling der sociaal-democraten liggen.

Wij mogen hier niet verder op doorgaan. Het onderwerp is trouwens nog slechts in het eerste stadium van studie. Tot een grondig onderzoek naar den economischen onderbouw der oostersche maatschappij ontbreken alsnog de noodige gegevens, betrouwbare

statistieken, voldoende kennis der verschillende toestanden in die landen. Het wachten is in deze op een Oostersche Adam Smith of Marx. Maar gebrekkig als de reeds vergaarde kennis is, zooveel is toch duidelijk, dat de wonde plekken der Indische maatschappij niet en zelfs niet in hoofdzaak ontstaan door de „hebzucht van het kapitaal". Men zoeke de oorzaak elders. Ten eerste dient veel op rekening gesteld te worden van bezoekingen van Hooger Hand. Wij bevinden ons in de tropen. Aardbevingen, watersnooden, misoogsten zijn aan de orde van den dag. Daartegen valt natuurlijk niet te vechten. Ten tweede is menige misstand te wijten aan slappe plichtsbetrachting van de zijde der regeering. Hield zij streng de hand aan art. 55 van het Regeerings-Reglement, het uit den vreemde aangebrachte kapitaal zou zich aan geen uitspattingen kunnen schuldig maken. Integendeel het kan en moet veel ter vermeerdering van den bloei der koloniën bijdragen.

* * *

Houdt men dit scherp in het oog, dan vervalt vanzelf als profijtelijk en actief beginsel van koloniaal beleid de strijd tegen het kapitaal en een kapitalistische exploitatie in de beteekenis, welke men daaraan gewoonlijk hecht. Het zou lijnrecht tegen de ware belangen der koloniën indruisen. Als beginsel met repressieve en preventieve strekking kan het evenwel goede vruchten afwerpen. *Repressief* ter afwering van „kapitalistische aanslagen", waarvan de heer H. H. v. Kol in de *Indische Gids* (April-aflevering) in zijn artikel: „de Nederlandsche regeering als leverancier voor Indië", een zeer gelukkig voorbeeld aangaf. *Preventief* ter voorkoming van „kapitalistische uitspattingen" gelijk die zich voordoen in Deli en bij de vrije cultuur op Java. Als zoodanig kan het voor de ondernemers een spoorslag zijn dergelijke schandalen te voorkomen, der regeering aanleiding geven tot verdubbelde waakzaamheid.

Komt dit onderscheid in de toepassing en strekking van het beginsel wel duidelijk genoeg in het program uit? Wij betwijfelen het. Eenerzijds laat het ruimte voor de opvatting: de Javaan is bovenal een proletariër; anderzijds ontnemen de „economische evolutie" en het „overgangstijdperk", waarvan het grondbeginsel gewaagt, alle kracht en heerlijkheid aan de bij uitstek sociaal-democratische strijdleuze: weg met het kapitaal!

Hebben wij hier nu te doen met een gematigde, ideale kapita-

listische politiek? Waar is de grenslijn te trekken? Hoe lang duurt deze overgangperiode?

Een afdoend antwoord geeft noch het program noch de toelichting in de *Nieuwe Tijd*. Is de veronderstelling gewaagd, dat over standpunt en grondbeginsel der sociaal-democratische koloniale politiek nog niet het laatste woord gevallen is? En allerminst van de zijde der sociaal democraten zelf voor wie de koloniale kwestie ongetwijfeld een hoog interessant veld van studie moet zijn. Immers zij leert dat „honger en ellende" niet door invoering van den sociaal-democratischen heilstaat te genezen is, maar juist door de hulp in te roepen van het zoo zeer bestreden kapitaal. Een tegenstelling, waarin voor hen gewis een zekere bekoring zal schuilen.

* * *

Hoewel niet als grondbeginsel genoemd, mogen wij den strijd tegen het „imperialistisch streven" en „het afzien van alle veroveringspolitiek" op het program onder *Financiën* opgenomen, niet met stilzwijgen voorbijgaan.

Allereerst een opmerking over de plaatsing. Deze schijnt ons minder gelukkig toe. Het imperialistisch streven is een politiek beginsel, niet in maatregel van fiscalen aard. Het ressorteert onder buitenlandsche zaken, niet onder financiën, draagt een politiek niet een administratief karakter. Derhalve ware het rationeel geweest den strijd tegen het imperialisme als een der grondbeginselen op het program te vermelden. Bovenal klemt dit op de politieke geloofsbeleidenis der sociaal-democraten; voor een partij die het imperialisme en het kapitalisme als Siameesche tweelingen beschouwt.

Wekt dit reeds eenige bevreemding op, bepaald onbevredigend en onvoldoende is de toelichting op dit onderwerp in de *Nieuwe Tijd*, teleurstellend het program, dat geen meerder licht ontsteekt. Wat onder imperialisme verstaan moet worden? Wat een expansiepolitiek veronderstelt? Waarin beide verschillen en overeenkomen? Daarover laat én program én toelichting ons in het duister.

Als eenige vingerwijze beschikken wij over het volgende:

Elke *annexatie-politiek* door het geweld der wapenen moet ons een gruwel zijn, wij moeten afstand doen van elk imperialistisch streven, waarvan wij de droeve gevolgen op Atjeh hebben ervaren. Wil Nederland, ondanks het roekelooze van zulk heilloos streven, zijn zucht tot expansie bot vieren, zijne heerschappij uitbreiden over nieuwe gevesten, dan eischt de meest primitieve eerlijkheid, dat de Souverein de kosten zijner Souvereiniteit drage en niet

door anderen, door de inboorlingen laat betalen de kosten zijner veroveringsoorlogen. Voor zulk misdrijf is geen straf te zwaar.

Wij zijn niet veeleischend, maar hadden ons toch de toelichting op een dergelijk gewichtig punt van staatsbeleid anders gesteld gedacht. Kort en bondig had aangegeven kunnen zijn: een annexatie oorlog wordt gemeenlijk veroorzaakt door. . . . volgen de omstandigheden en oorzaken; wordt ondernomen met. . . . . volgt het doel; is af te keuren. . . . . volgt de kritiek, en verder ter nadere aanwijzing eenige voorbeelden van dergelijke oorlogen ontleend aan de geschiedenis. Het imperialisme had op dezelfde wijze geteekend kunnen worden. In dier voege aangeduid, ware een duidelijke voorstelling verkregen van een veroveringspolitiek en een imperialistisch streven. Uit hetgeen de *Nieuwe Tijd* daarover mededeelt, is het onmogelijk zich er een klaar en duidelijk denkbeeld van te vormen. Steenen voor brood, woorden voor feiten worden ons gegeven. Waar wij lezen van „geweld van wapenen, droeve gevolgen, heilloos streven, misdrijf en straf", daar zit ons gevoel als het ware op een *montagne russe*, krijgen wij wel onwillekeurig kippevel, maar worden er niet wijzer door op het stuk van imperialisme. Ons eenig houvast in de toelichting is de Atjeh oorlog. Moet deze soms dienen als een voorbeeld van het imperialisme? Uit het zinsverband is zulks op te maken. Wij kunnen de keuze echter niet bewonderen, want met het imperialisme heeft deze strijd niets uit te staan.

* * *

Toetsen wij den Atjehoorlog in oorzaak en doel aan de moderne imperiale krijgstochten. Deze hebben tweeërlei oorzaak. De dieper liggende zijn: het zoeken naar een uitweg voor overbevolking en overproductie; de meer aan de oppervlakte zichtbare: nationale opgeblazenheid voortspruitende uit een gevoel van vermeende of werkelijke macht, en geloof aan eigen voortreffelijkheid; benevens nationale hebzucht, die geprikeld door de moderne materieele levensbeschouwing verzadigd wil worden door het verkrijgen van bezit van anderen, liefst rijken buit, eigendom van zwakkeren Dit zijn de voornaamste geestelijke en stoffelijke oorzaken der imperiale oorlogen, gelijk wij thans in Transvaal en China aanschouwen.

Past dit voor het imperialisme uitgeknipte patroon ook op het Atjehsche kleed?

In geen enkel opzicht. Van overbevolking en overproductie

was in 1873 geen sprake. Wie wel eens de *Handelingen* der Staten Generaal uit die dagen doorbladerde, zal allerminst getroffen worden door een geest van nationale zelfverheerlijking. Eerder het tegendeel. Met het besef van onze nationale eigenwaarde was het toen nog treuriger gesteld dan thans. En van nationale opgeblazenheid was er in het geheel geen spoor te bekennen. Wat de nationale hebzucht zich uitende in landhonger betreft, die moge bestaan hebben zooals zij nu en door alle eeuwen heen bestaan heeft, maar werd volkomen geëlimineerd door de diepgewortelde overtuiging van eigen zwakheid en onmacht. In eigen oogen stond het uitoefenen van dit boekaniers bedrijf gelijk aan zelfmoord. Een voldoende reden dus om zich daarvan te onthouden.

De oorzaken die tot den Atjehoorlog leidden, waren dan ook van gansch anderen aard. Bij tractaat van 1872 met Engeland gesloten, had dit land ons op Sumatra geheel de vrije hand gegeven. Daarmede verbond Nederland zich om voor de internationale veiligheid en rust in dat gedeelte van den Archipel te zorgen. Nu leefde Atjeh zoo niet geheel van zeeroof, dan toch had het er ver in gebracht. Engeland klaagde er over, onze eigen onderdanen hadden er last van. Onze contractueele en moreele verantwoordelijkheid raakte in de klem. Vertogen tot Atjeh gericht hielpen niets; wij werden voortdurend misleid. Het rijk van Atjeh verkeerde in een staat van ontbinding, grenzende aan anarchie. De toestand werd met den dag onhoudbaarder, eischte dringend voorziening. Wij stonden nu voor het dilemma óf zelf Atjeh tot reden te brengen, óf dit hetzij vereenigd met Engeland hetzij door dit land alleen te laten doen. In beide laatstgenoemde gevallen hadden wij Engeland zeker tot buurman gekregen, ons winstpercentage in het verdrag van 1872 ware verloren, ons prestige in het geheele Oosten was onherroepelijk geknakt geworden.

Kuiperijen van Atjeh met Italië en Turkije over het aanbieden van de souvereiniteit waren in dit opzicht speldenprikken, die zich reeds pijnlijk deden gevoelen. Ter eere der mannen van 1873, van een Loudon, en een Fransen van de Putte zij gezegd, dat zij de gedachte aan een gecombineerde actie met Engeland verwierpen, de plichten der verantwoordelijkheid aanvaardden, ons prestige handhaafden. Het resultaat was de expeditie van 1873. Het verder verloop van den oorlog heeft voor ons betoog geen waarde. Of de expeditie mislukte, waarom zij mislukte, en een

tweede noodzakelijk maakte, of er al of niet beleid is getoond — dit doet hier ter zake niets af.

Wij hebben slechts de oorzaken van den oorlog na te gaan. Deze verschillen hemelsbreed van die, welke een imperialen krijg uitlokken. Zij stempelen den Atjehoorlog tot een defensief-offensieven oorlog. Offensief in zooverre, dat wij den Atjeher moesten opzoeken en aangrijpen, daar hij niet naar ons toe kwam. Defensief daar wij den oorlog aanbonden ter verdediging van ons reeds verkregen bezit. Bovendien was de oorlog onvermijdelijk en rechtvaardig. Onvermijdelijk omdat de Atjeher ons voortdurend fopte, de anarchie in het Atjehsche Rijk vroeg of laat Europeesche interventie tot een zekerheid verhief. Rechtvaardig omdat de Atjeher weigerde als goed buurman naast ons te leven, hij ons dwong uit noodweer toe te slaan. Atjeh wenschte geen arbitrage, nam geen verzoenende houding aan toen het zag, dat het ons ernst werd.

* * *

Is de Atjehoorlog dus in oorzaak niet te vergelijken met een imperialistischen strijd, in beider doel is evenmin overeenkomst te vinden.

Het einddoel van een imperialen oorlog is het verkrijgen van het beheer en de vrije beschikking over waardevolle mijnen, concessies en eigendommen gelegen in een ander land. Kan dit niet door list geschieden, dan wordt met terzijdestelling van het beschreven en onbeschreven recht, wapengeweld gebruikt. Er wordt geannexeerd. Ten slotte brengt het bezit der geroofde rijkdommen slechts aan eenige weinige kapitalisten voordeel aan. Verkiest het aangerande volk zich niet te schikken naar den wil van den overweldiger, dan wordt het uitgeroeid. De opzet van den oorlog berust uitsluitend op een rekensom. Debet- en creditzijde worden tegenover elkander gesteld — het batig saldo beslist. Als bondgenoot wordt het patriotisme aangenomen. Niet met beslissende stem in het kapittel, maar onder cijfers gebracht, gekocht, als betaalde factor berekend.

Was dit nu ook het geval met den Atjehoorlog? Was dit ook het doel van dezen strijd? Wij kunnen nergens een aanknoopingspunt ontdekken.

Atjeh was *terra incognita* voor ons. Wij wisten niet eens de ligging van den Kraton, hadden uiterst gebrekkige inlichtingen omtrent de toestanden in dat rijk. De grondgesteldheid was ons volslagen onbekend. Van Atjehsche goudmijnen was geen sprake.

Eerst in de laatste jaren is er gouderts gevonden. Wij vernamen nimmer van kapitalisten, die door middel van een bewerkte pers regeering en volk aanspoorden om Atjeh te veroveren. Het lag niet in onze bedoeling het Atjehsche volk uit te roeien. Tot zelfbestuur had het zich absoluut ongeschikt getoond. Voor onze komst heerschte anarchie in Atjeh. Toch gaven wij menigmaal blijk, en doen dit nog om het een aandeel te geven in de regeling zijner huishoudelijke zaken. Dit is trouwens een oud en beproefd beginsel van ons koloniaal bestuur. Wij zouden nog op meerdere omstandigheden kunnen wijzen, die het onderscheid duidelijk doen uitkomen. Volstaan wij echter met het bovengenoemde ten bewijze, dat wat een imperialistischen oorlog karakteriseert in de geschiedenis van den Atjehoorlog ten eenenmale ontbreekt.

In oorzaak en doel loopen beide uiteen. Overal zien wij verschil, nergens eenige overeenkomst, tenzij in „wapengeweld, droeve gevolgen" enz. enz. Maar dit kan met recht van elken oorlog getuigd worden. Als voorbeeld van een imperialistischen oorlog kan den strijd op Atjeh dus niet dienen. Stond aan ons de keuze, wij hadden eerder de Flores expeditie in 1890 genoemd. Toen ging men op het bezit van tinmijnen uit, werd er werk gemaakt van concessies. Die onderneming was imperialistisch gekleurd. Er hadden echter geen „gruwelen" plaats. Het „wapengeweld" hield spoedig op. Toch had zij als aanwijzing van een Nederlandsch imperialistisch streven beter kunnen dienen dan Atjeh. De Atjehoorlog is voor dit doel onbruikbaar.

* * *

Tot besluit wenschen wij hieraan nog een opmerking vast te knoopen. Wij kunnen ons voorstellen, dat de propaganda en agitatie aan de sociaal-democraten hooge eischen stellen. Tegenover de dikke woorden der tegenstanders, moeten zij nog dikkere woorden bezigen, hetgeen hun recht is, en waarin ze gewoonlijk buitengemeen goed slagen. Op koloniaal terrein ware het echter wenschelijk, indien zij daarin eenige matiging betrachten. In de eerste plaats in het belang der koloniën zelf. Men kweekt door het voortdurend overdrijven en persoonlijk worden eerder onverschilligheid dan belangstelling. Waarom b.v. als de koelie-ongerechtigdheden op Deli ter sprake komen, te gewagen van de „gruwelen van Minister Cremer"? (*Volk* 19 Maart"). Het is mogelijk, dat deze heer wel eens indertijd een Chinees bij zijne ooren heeft getrokken. Maar zijn daarom de delische „gruwelen"

zijn gruwelen? En wat heeft dit uit te staan met den bloei van Sumatra? Misschien loopen er wel bruine en gestaarte broeders rond, die vroeger op gelijke wijze de aandacht genoten van de zijde van den geachten ontwerper van het sociaal-democratisch koloniaal program. Maar in welk verband nu zou dit tot het program kunnen staan?

Zijn evenwel de gruwelen in Deli dikwijls maar al te waar, ter rechtvaardiging der imperiale en expansie „gruwelen" moeten zij hoofdzakelijk op een rijk ontwikkelde fantasie hunner toehoorders en lezers vertrouwen. Wij wezen reeds op den Atjeh-oorlog. Hierin zou men hoogstens een expansie oorlog kunnen zien, en dan nog wel een, die volkomen in den haak is. Maar waar worden in den Archipel de andere imperiale oorlogen gevoerd? Het is toch geen imperialisme, indien een of ander inlandsch potentaat zich uit eigen beweging onder ons rechtstreeks bestuur stelt. Dit kan van onze zijde toch geen opzettelijk uitbreiden van grondgebied heeten! In de Battaklanden, op Borneo, en op Celebes is dit voorgekomen, en komt dit nog voor. Bovendien is dit meer in het voordeel der bevolking dan van ons.

De strijd tegen het Nederlandsch imperialisme heeft dan ook veel van donquichotterie. Het is een vechten tegen windmolens, waarbij heele leelijke woorden worden gebruikt, die het belang der koloniën niet bevorderen. Minder koloniale offers gebracht op het altaar der propaganda en agitatie zou o. i. de koloniën geen schade doen.

* * *

Wij moeten ons van verdere beschouwingen over het sociaal-democratische program, waartoe het door zijne groote verscheidenheid in onderwerpen zoo ruimschoots gelegenheid biedt, onthouden. Er ware een geheele aflevering over vol te schrijven; ons staan slechts eenige bladzijden ter beschikking. Geven wij dus met een enkel woord onze eind-indruk weêr. Deze is, behoudens de gemaakte opmerkingen, onverdeeld gunstig. Het program getuigt van groote belangstelling in het welvaren onzer koloniën. De inhoud is een volledige opsomming van de nooden en behoeften van Indië, geeft de actueele toestand uitnemend terug, is op enkele punten na voor vriend en vijand duidelijk.

Het draagt dan ook in elk opzicht den stempel van studie en medeleven met de indische maatschappij. Er is samenhang in. De onderdeelen hangen niet gelijk in de andere programma's, als

droog zand aan elkander vast. Inlander en Europeaan in de tropen gevestigd, beiden zullen het in de meeste zaken kunnen onderschrijven. Maar bovenal schijnt het ons uitmuntend geslaagd als oplossing van het vraagstuk, dat den sociaal-democraten in zake de koloniën gesteld was. Er is genoeg sociaal-democratische tendenz in om het als zoodanig zijn karakter niet te doen verliezen en toch bruikbaar om er in de praktijk naar te handelen. De onderdeelen bevatten een verlanglijstje, dat op het liberale program had moeten voorkomen, alleen de grondbeginselen verraden, dat het daarvan niet afkomstig is. Het zet de poort, die den Javaan toegang verleent tot den sociaal-democratischen hemel op een kiertje open. Maar het fraais, dat hij er te zien krijgt, zou hij ook in het liberale Walhalla moeten vinden. Dat hij dat dáár juist vindt, is een ernstig verzuim der liberalen, maar tevens een der grootste verdiensten van het socialistische koloniale program.

* * *

Met het bovenstaande hebben wij getracht een antwoord te geven op de in den aanvang van dit opstel gestelde vragen: Welke beginselen van koloniaal beleid worden door het Nederlandsche volk beleden? Welke beloften liggen daarin voor Indië in de toekomst opgesloten? Wij zouden dan ook gevoeglijk dit overzicht kunnen afsluiten, ware het niet wenschelijk nog met een enkel woord de aandacht te vestigen op een onderwerp van groot actueel belang, n. l. de quaestie der wetgevende bevoegdheid der Staten Generaal voor Nederlandsch-Indië.

De koloniale paragrafen der clericalen en liberalen zwijgen over deze zaak Slechts het sociaal-democratisch program gewaagt er van. Onder het hoofd: *politieke rechten* lezen wij „ter voorbereiding van den tijd, dat het begrootingsrecht voor de koloniën aan het Nederlandsch Parlement zal worden onttrokken", is het wenschelijk over te gaan tot de „samenstelling eener adviseerende commissie voor onze Staten Generaal".

De sociaal-democraten wenschen dus een Kolonialen Raad, hetzelfde wat Mr. D. Fock in het *Vaderland* van 17, 19 en 21 Januari [1]) aanbeveelt, een voorstel, dat velen toelacht. De andere oplossing: Indië in de Kamer te doen vertegenwoordigen, gelijk in de *Nieuwe Rott. Crt.* van 29 November 1900 [2]) werd aangegeven,

[1]) Zie *Indische Gids* 1901, blz. 338.
[2]) Idem 1901, blz. 100.

is met minder ingenomenheid begroet. Hieraan gaat grondwetsherziening gepaard, die natuurlijk nog lang kan uitblijven. De Koloniale Raad echter is zonder grondwetsherziening in het leven te roepen, een omstandigheid, waarin velen die op spoedige hervorming aandringen, een groot voordeel zien. Toegegeven, dat dit zóó is, dat dadelijke en misschien gedeeltelijke verbetering alleen door het oprichten van een Raad — welks bevoegdheid, samenstelling en andere détails wij hier laten rusten — is te verkrijgen; toch schijnt ons het volgen van den anderen weg tot betere, meer afdoende, meer duurzame resultaten te zullen leiden.

De Raad geeft geen principieele oplossing — de vertegenwoordiging van Indië in de Kamer juist wel; zij tast het kwaad, dat men verhelpen wil, in het hart aan. Thans klaagt men over slechte indische wetten, over de langzaamheid, waarmede de Kamer een indisch wetsvoorstel behandelt en afdoet, over de totale onbevoegdheid van vele leden om over indische aangelegenheden te kunnen oordeelen, over het te veel praten naar aanleiding van futiliteiten bij de indische begrooting, over te weinig gedachtenwisseling bij belangrijke indische vraagstukken. Hierover bestaat een *communis opinio*. Vrij wel iedereen laat zich daarover in denzelfden geest uit. Maar nu: de verbetering.

Komt naast de Kamer een Raad te staan, die adviezen uitbrengt, is daarmede dan het euvel weggenomen? Wij betwijfelen dit ten zeerste. Immers wat weggenomen dient te worden zijn de belemmeringen die *in* de Kamer den goeden gang van zaken hinderen. De Raad die *buiten* de Kamer staat zal daarin geen verandering — laat staan een verbetering brengen.

De Kamer is en blijft de bron van gezag, waaruit de wetten ontspringen.

Wil men dus betere indische wetten, minder of meer gepraat over Indië — dan kan dit niet geschieden door een Raad te benoemen, die de Kamer slechts van advies dient.

De wetten zullen er niet door verbeteren, de belangstelling der leden voor Indië zal er niet door stijgen, in het veel of weinig gediscussieer over Indië zal geen verandering worden gebracht. De Raad maakt het raderwerk van de staatsmachine nog ingewikkelder, volgens het project Fock zullen er 20 personen onder dak gebracht worden — maar dat is dan ook alles. De onhoudbare toestand wordt er niet door verbeterd.

Wij spreken hier nu in het geheel niet van het plan om den Raad het Indisch budget recht te verleenen. Daartoe zou er 1°. grondwetsherziening noodig zijn, 2°. is de ervaring met heeren Zeventienen en later nog met den Raad van Oost-Aziatische Bezittingen en Etablissementen opgedaan niet van dien aard om het thans eens met heeren Twintigen — ook al vergaderen die in het openbaar — te beproeven.

Staan wij dus met een vertegenwoordiging van Indië in de Kamer op veel zuiverder, principieel standpunt, ook uit een staatsrechterlijk-historisch oogpunt beschouwd, is zij verre boven een Raad te verkiezen.

Immers deze oplossing houdt verband met het vroegere door Thorbecke verdedigde stelsel, van een wetgevende macht, die het gansche Rijk omvat. Nu is dit stelsel wel gedeeltelijk aangenomen, maar zooals Mr. W. J. van Welderen Baron Rengers in zijn *Schets eener parlementaire geschiedenis* terecht opmerkt, werd onder den schijn van beide deelen des Rijks gelijkelijk te onderwerpen aan dezelfde macht, in werkelijkheid, slechts het eene met de heerschappij over het andere bekleed, en verviel men in een stelsel, dat zelfs door een radicaal als Stuart Mill in zijn werk *„On representative government"* uitdrukkelijk wordt veroordeeld. Slechts bij gelijk aandeel van beide deelen aan de rijkswetgeving zou het stelsel van Thorbecke kunnen worden toegepast ..... Verkreeg Indië dus het recht van vertegenwoordiging in de Kamer, de lijn door Thorbecke aangegeven, werd slechts doorgetrokken, ons staatsrecht ontwikkelde zich in historische richting.

Maar de vertegenwoordiging heeft boven den Raad nog een ander groot voordeel. Zij zou mede voldoen aan de behoeften der huidige indische samenleving. Men zou er in Indië meer belangstelling door opwekken voor de publieke zaak, er werd minder gemopperd, een gezonde publieke meening zou er zich door kunnen ontwikkelen. Voor wanordelijkheden bij het kiezen in Indië zij men niet bevreesd. In Nederland worden wel 100 afgevaardigden gekozen zonder dat een burger een blauw oog er bij oploopt — de Nederlander in de tropen is nog oneindig phlegmatieker. Wij zijn geen Franschen. Bovendien ligt in het feit dat men zich daar te midden van een Oostersche bevolking bevindt, reeds een correctief opgesloten tegen dergelijke uitspattingen. Verder verdient men te overwegen, dat het Oost- en West-Indië van thans niet meer het Indië van Beets, Multatuli, of ten Brink is. Types als

in de *Camera Obscura* geteekend, treft men er niet meer aan. De aan wal gespoelde scheepsjongen, die het tot resident brengt, is een legendarische persoonlijkheid geworden. Daarentegen heeft het overgroote deel der Europeanen thans in Indië gevestigd, meestal een zekere opvoeding genoten, komt wel herhaaldelijk in Nederland terug, doch blijft er langer, omdat tegenwoordig de kans om spoedig rijk te worden, minder is geworden, en stelt daarom ook meer belang in het wel en wee der naaste omgeving. Deze beschouwingen zouden wij verder kunnen doortrekken. Volstaan wij met het opgesomde ten bewijze dat een indische vertegenwoordiging in de Kamer als de oplossing van het vraagstuk der wetgevende bevoegdheid der Staten-Generaal voor Indië boven een Raad de voorkeur verdient.

Brengen wij dit ten slotte in verband met onze opmerkingen naar aanleiding der koloniale paragrafen, waarbij wij aantoonden hoe weinig belangstelling het nederlandsche volk in koloniale aangelegenheden aan den dag legt, hoe zonderling de opvattingen zijn die gekoesterd worden over de nooden en behoeften der Indische samenleving, over die van den Javaan zoowel als van den Europeaan, aldaar gevestigd; vatten wij dit alles te zamen — dan gelooven wij dat voor de toekomst van Indië het wachtwoord moet luiden: geen Indische specialiteit meer, maar *Indische afgevaardigden*.

O. VAN BERESTEYN.

Den Haag, 15 April.

VARIA.

HET INSTITUT COLONIAL INTERNATIONAL.

In de Trèveszaal (Ministerie van Waterstaat, Binnenhof, 's Gravenhage) zal 28 Mei te 10 uur worden geopend de zitting van het *Institut Colonial International*. President: Mr. C. Pijnacker Hordijk. Secretaris-generaal: Cam. Janssen.

De volgende vraagpunten zijn aan de orde gesteld:

1°. Le régime foncier aux colonies. Rapporteur: Dr. G. K. Anton.
2°. Quelle est la meilleure manière de légiférer pour les colonies? Rapporteur: J. Chailley-Bert.
3°. Des rapports politiques entre la Métropole et les colonies. Rapporteur: A. Girault.
4°. Des rapports financiers entre la Métropole et les colonies. Rapporteur: Maurice Chotard.
5°. La codification des coutumes indigènes est-elle un moyen d'amener l'assimilation des aborigènes? Rapporteur: Dr. F. Meyer.
6°. De l'enseignement colonial. Rapporteur: Froidevaux.

DE VEREENIGING „MOEDERLAND EN KOLONIEN".

Uit de ter ziele gegane Indische Kiesvereeniging te 's Gravenhage onstond den 14den Maart 1901 de Vereeniging „Moederland en Koloniën", die het volgende bestuur koos. P. H. van der Kemp, voorzitter, J. L. Swart, secretaris Stephensonstraat 23 's Gravenhage, P. M. E. Soeters, penningmeester, Jhr. J. P. J. van der Does de Bye, ondervoorzitter, Mr. P. Dijkmeester, tweede secretaris, F. Verstijnen, tweede penningmeester, C. G. van Baerle, P. J. Kooreman, J. B. Malherbe, G. A. Scherer.

Zoolang het ongeraden blijkt een periodiek te vestigen als orgaan der Vereeniging, zal het Bestuur er naar streven, binnen de geldelijke krachten der Vereeniging, door het uitgeven van genommerde, vliegende blaadjes, van hare werkzaamheid te getuigen.

Van deze vliegende blaadjes verschenen de eerste twee nummers, in één blad. We vonden daarin een program over de „De bemoeiingen der Vereeniging met de Landsverkiezingen", waaruit wij het volgende ontleenen.

De belangstelling, waarmede door menigeen de oprichting dezer Vereeniging is gade geslagen; de vragen, waartoe ze, speciaal met betrekking tot de verkiezingen voor de 2e Kamer der Staten-Generaal, aanleiding gaf, ook van velen, die nog buiten haar staan, doen het haar Bestuur gewenscht voor-

komen om kortelijk de richting van haar streven in dit opzicht nader te ontvouwen.

„Onze Vereeniging, in de eerste plaats beoogende de belangstellenden in *Oost-* en *West-Indië* en wat met het Koloniaal beheer in verband staat, als handel, leger, vloot, consulaatwezen, industrie enz., te samen te brengen; en overwegende, dat vele van die belangen volstrekt niet met eene partijrichting samenhangen, — getuige nog de dezer dagen uitgekomen ontwerp-Ambtenaarsverordening, welk belangrijk stuk weldra door ons in overweging zal worden genomen — heeft buiten hare Statuten gesloten de vorming van hetgeen verstaan wordt onder eene *Kiesvereeniging*, met eene ten aanzien van moederlandsche aangelegenheden bepaald omlijnde politieke richting, wier leden zedelijk verplicht zijn de door haar gestelde candidaten te steunen. De opgerichte Vereeniging zal zich slechts bepalen tot *het aanbevelen van candidaten*, overeenkomstig de beslissing bij meerderheid van stemmen, in elk bijzonder geval uit te lokken. De minderheid, die zich wegens hare politieke overtuiging, daarmede niet kan vereenigen, heeft volkomen de vrijheid haar eigen weg te gaan. Andersdenkenden behoeven zich dus evenmin van de Vereeniging af te scheiden, noch zich van het worden van lid te onthouden, want volstrekt niet uitsluitend, allerminst in hoofdzaak, is haar streven op de verkiezingen gericht; evenzoo behoeven zich *niet-Indiërs* geenszins te beschouwen, als noodzakelijk staande buiten den kring dezer Vereeniging, wijl integendeel opwekking tot het belangstellen in moederlandsche aangelegenheden mede door de Statuten is voorgeschreven.

De gedachte aan het vormen van deze Vereeniging is, niettegenstaande menige ontmoedigende teleurstelling, levendig gebleven en tot werkelijkheid geworden o. a. door de telkens terugkeerende erkenning, dat nog nooit, sinds van Höevell en Baud, de behartiging der koloniale aangelegenheden in de 2e Kamer der Staten-Generaal zóó zwak geweest is, als tegenwoordig.

Aan welke algemeene oorzaken men dit ook moge toeschrijven, het kan kwalijk worden verwacht, dat daarin eenige verbetering kome, wanneer het aantal koloniaal-deskundigen in de Vertegenwoordiging niet aanmerkelijk wordt versterkt.

Op dezen stond telt men, wat Oost-Indië betreft, slechts drie oud-Indiërs ter Tweede Kamer.

Vooreerst, de heer J. M. Pijnacker Hordijk, die inderdaad aan alle billijke eischen voldoet.

In de tweede plaats, de heer H. van Kol, wiens kennis van en ijver voor Indië zeker nooit te kort schoten; aan wien bovendien de eer toekomt, dat nog niemand, in de mate gelijk hij deed, en ongetwijfeld niet zonder vrucht, de belangstelling voor de koloniën onder ons volk trachtte op te wekken. Nochtans deze oefent niet altijd den gewenschten invloed uit: eensdeels tengevolge van zijne steile politieke richting op sociaal gebied, die tevens op de koloniale inzichten terugwerkt; anderdeels door te veel te willen omvatten, waardoor somwijlen het doel wordt voorbij gestreefd; eindelijk door, in edelmoedige opwellingen, nu en dan in te gaan op voorstellingen, die bij nader ernstig onderzoek zich onder gewijzigden vorm voordoen.

In de derde plaats, de heer W. J. Geertsema, die tot nu toe niet de gelegenheid heeft gegeven om in zijne qualiteit van oud-Indiër op prijs gesteld te worden

Zonder eenigzins te kort te doen aan de verdiensten der achtenswaardige leden der 2e Kamer, die zich mede met de Indische zaken inlaten, zijn deze drie mannen dan toch de éénigen, die door langdurige ervaring, gegrond op eigen waarneming en medeleven in Indië zelf, geroepen zijn voor de behartiging der koloniale zaken in het bijzonder op te komen. En min of meer exclusief als ieder verleden is, brengt deze geringe verscheidenheid van koloniale volksvertegenwoordigers mede, dat een zeker gemis aan breedte den degelijkheid van behandeling ontstaat, eene zekere matheid in de gedachtenwisseling, eene zucht naar afdoen, zonder grondig onderzoek, die werkelijk soms voor den deskundigen *out-sider* op pijnlijke wijze aan den dag treedt.

Het ligt niet in de bedoeling om dezen indruk, dien velen in de laatste jaren van de bespreking der koloniale zaken hebben ontvangen, aan de Handelingen der Staten-Generaal bepaaldelijk te toetsen, teneinde het beweerde met feiten te staven; doch als toelichting moge dienen, het volgend incident, dat nog pas in de maand November van het vorige jaar in de 2e Kamer plaats had, bij de behandeling der *reorganisatie van het Hooggerechtshof van Ned. Indië*. Het min of meer verdienstelijke dier verordening wordt hier geheel onbesproken gelaten, doch enkel de aandacht gevestigd op het van Regeeringswege medegedeelde waaraan op het laatste oogenblik, toen het ontwerp tot verwerping scheen veroordeeld, de wet haar leven heeft te danken gehad; want dit onverwacht opgeworpen argument, waaraan de Regeering zelve zóó weinig waarde scheen gehecht te hebben, dat het bevorens niet te berde gebracht was en er dus ook niet voor behandeling buiten de Kamer gelegenheid bestond, deed de ongunstige stemming plotseling omkeeren, zonder dat er eén deskundige in de Vertegenwoordiging kon opstaan, om op de zwakte van het aangevoerde te wijzen. Hoe kort ook, en daardoor wellicht eenigermate onvolledig, — nadere aanwijzing, wat hier bedoeld wordt, is noodig.

De strekking van het Ontwerp was de mogelijkheid in het leven te roepen om het Hooggerechtshof in te krimpen, door vermindering van de werkzaamheden: „vermits", zeide de Memorie van Toelichting dd. 16 Januari 1900, „deze overmatige arbeid van storende invloed is op de vervulling der gewichtige werkzaamheden, waartoe het Hof overigens geroepen is en hij wegens zijnen aard zoowel als wegens zijnen omvang gevoegelijk kan worden verdeeld over verschillende lagere rechtcolleges, zooals reeds in de buitenbezittingen het geval is." Deze vermindering werd en is nu hierin gezocht, dat men de tot dusver bestaande revisie en examinatie van strafzaken der inlandsche rechtbanken van het Hof overbracht op de Raden van Justitie op Java. Niemand, en vermoedelijk de Regeering ook niet, heeft hierbij aan iets anders gedacht dan wat feitelijk revisie steeds geweest is, te weten *appèl op de stukken*, een appèl dat nu van het Hof naar een anderen rechter zou overgaan; doch toen voor het ontwerp zijn laatste uur scheen geslagen, kwam de commissaris der Regeering Mr. W. A. P. F. L. Winckel, onverwacht en in strijd met hetgeen over *revisie van het Hof* vooropgesteld scheen, voor den dag met de mededeeling, dat..... het geen *appèl op de stukken* zou blijven, maar langzamerhand kon worden een werkelijk hooger beroep, namelijk met verhoor van beklaagden en getuigen, alzoo *een volledig mondeling debat bij den revisierechter*.

Voor de niet deskundige leden der Kamer viel het de Regeering niet moeielijk om dit nieuwe gezichtspunt als zéér gewoon, als zéér aanneme-

lijk voor te stellen. Immers art. 294 van het Indisch Reglement op de Strafvordering schreef reeds voor, dat wanneer het Hof bij de revisie van vonnissen der Raden van Justitie schending der bepalingen ondekte enz., dat dan gelast kon worden, dat de beklaagde opnieuw zou terechtstaan en wel voor het Hof. In 1874 en 1882 heeft men dergelijke bepalingen ook gemaakt voor de Raden van Justitie te Padang en te Makasser (revisierechters der vonnissen van inlandsche rechtbanken op de Buitenbezittingen); en nu werd aan de 2e Kamer medegedeeld, dat hetzelfde zou worden in het leven geroepen voor de bij de Raden van Justitie over te brengen revisie van de inlandsche rechtbanken. Toen van de Regeeringstafel werd bemerkt, dat het slechts ter loops aangevoerde invloed kreeg op de stemming, werd het meer uitvoerig behandeld en wel alsof — in strijd met de werkelijkheid — dit punt nu de eigenlijke hoofdzaak bij de revisie was.

In strijd met de werkelijkheid! Ja, want het aangehaald artikel 294 Strafvordering dateert van het jaar 1848, terwijl tot op den huidigen dag, d. w. z. gedurende ruim eene halve eeuw, de bepaling, zoover men dit heeft kunnen nagaan, *nooit bij het Hooggerechtshof toepassing heeft gevonden.* En wat de Raden van Justitie te *Padang* en *Makassar* betreft, de commissaris der Regeering wist zich, Makassar aangaat, ofschoon er zelf vier jaar Officier van Justitie geweest zijnde, niet meer dan drie gevallen te herinneren, daarbij als voorbeelden aanhalende, dat de Raad eens nog één getuige gehoord had en een ander maal, dat het College een beklaagde voor zich had doen verschijnen, om zijne bekentenis te herhalen. Wat eindelijk Padang betreft, hier zou in den loop van vijf jaren, de bepaling ook slechts een paar maal zijn toegepast.

Wijzen deze feiten er op, dat het aangevoerde argument van te weinig beteekenis moest geacht zijn, om het ongunstig oordeel over de innerlijke waarde der hervorming te wijzigen, de verklaring van den Minister van Koloniën, dat de Regeering zeer scherp op de toepassing van het nieuwe instituut zou *toezien*, had natuurlijk evenmin de geringste wezenlijke beteekenis, daar *toezien* hier niet gelijk staat met *invloed uitoefenen*, zijnde alle tusschenkomst der Regeering in zaken van Justitie, niet bij het Reeerings-Reglement toegestaan, verboden. Maar gesteld ook, dat overeenkomstig de van de Regeeringtafel gegeven opening, het nieuwe instituut *veelvuldig* toepassing zou vinden: waar gaat men dan heen? . . . . Op Java en Madoera zijn 73 landraden en slecht drie Raden van Justitie; deze zijn nu reeds met werkzaamheden overkropt: rechtbanken toch, wier resort, gelijk de Commissaris zelf herinnerde, zich zoover uitstrekt als van 's-Gravenhage naar de Fransche grens; nochthans zoude hierbij nu een nieuwe last van werkzaamheden komen, die met geen mogelijkheid door de bestaande rechtbanken op den tegenwoordigen voet — immers zonder vermeerdering van personeel, wat den Raad van Justitie te Semarang betreft en die te Batavia met geringer personeel — zou kunnen worden gedragen.

Ook zich op het standpunt stellende van hen, die de hervorming niettemin zouden toejuichen, kan men niet nalaten op te merken, dat dan toch hier geheele nieuwe gezichtspunten geopend hadden moeten worden, die bepaaldelijk bespreking verdienden.

Niemand echter wees er in de Tweede Kamer op, hoe de groote uitgaven,

die aldus vanzelf het nieuwe instituut zou kunnen medebrengen, te rijmen zijn met de geldbesparing, die bij het Wetsontwerp werd vooropgesteld; niemand ook, wat het uit dat oogpunt beteekent, wanneer van wijd en zijd, zelfs uit de binnenlanden der buitenbezittingen, getuigen en beklaagden moeten opgeroepen worden, om alsnog te Batavia, te Semarang of te Soerabaja te verschijnen; niemand, die er op wees welk een indruk het op den toch al tegen justitieele zaken opzienden inlander moet maken, wanneer hij als getuige naar een der genoemde hoofdplaatsen uit zijne desa wordt gedreven en zoodoende, aan zijn gezin en werk voor wellicht tal van dagen wordt onttrokken; niemand, hoezeer dit alweer kan medewerken tot het verhelen van die zaken; niemand, eindelijk hoezeer aldus het gevaar ontstaat voor eene nieuwe verlenging der *preventieve hechtenis*, dien vloek, in zoo menig opzicht, voor de rust van den inlander.

Wij wenschen het nog uitdrukkelijk te herhalen, dat het vorenstaande enkel beoogt er de aandacht op te vestigen, dat de wet op onvolledige voorlichting is aangenomen geworden, eene voorlichting, die ontbrak door gemis aan deskundige oud-Indiërs in 's Landsvertegenwoordiging. En met dit voorbeeld, ter aantooning van eene zwakheid in behandeling, die vermeden diende te worden, meent men hier te moeten volstaan. De overtuiging, dat die ten aanzien der koloniale zaken in het algemeen heerscht, rechtvaardigt het streven naar verbetering en men doet als burger van den Staat, wat men in deze kan, door te trachten het aantal bekwame mannen, die op koloniaal gebied als deskundig beschouwd kunnen worden, te versterken in de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

De Vereeniging wil dien weg bewandelen, niet door het aanhoudend vooropstellen van oud-Indiërs; doch slechts daar, *wanneer en waar het pas geeft*, en speciaal in de Kiesvereenigingen, de aandacht te vestigen op verdienstelijke, geschikte oud-Indiërs, die, dank groote kennis en ervaring, alleszins eene waardige plaats zouden kunnen innemen in 's Landsvertegenwoordiging.

In deze samenwerking dus zal de Vereeniging haren invloed ten goede trachten te versterken met betrekking tot de Landsverkiezingen, niet slechts te 's Gravenhage, doch ook elders. Het Bestuur koestert de hoop, dat het op dit gebied vruchtdragend werkzaam zal kunnen zijn, — eene overtuiging, die gevestigd is op dien gezonden burgerzin, welke een geopend oog heeft voor het goede van een streven, dat verre van persoonlijke motieven, wil ijveren en strijden voor het algemeen belang van „Moederland en Koloniën]"

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN

15 April 1901.

INHOUD.

De heer H. H. van Kol in *Le Mouvement Socialiste* over „La question coloniale en Hollande." — Dezelfde over onze West-Indische eilanden (een noodlijdende Kolonie). — Levensschets van Dr. Snouck Hurgronje door Mr. Dr. Th. W. Juynboll in de *Mannen en Vrouwen van beteekenis*. — Een klacht van *Oost en West*. — De noodlijdende particuliere koffie-cultuur in het *Algemeen Handelsblad*. — Indische millioenen studiën van Professor Baron Mr. d'Aulnis gerectificeerd in het *Algemeen Handbld*. — Het *Nieuws van den Dag* over het nieuwe stelsel van opleiding van Indische administratieve ambtenaren. — Het *Algemeen Handelbld*. over de verkiezing van dessa hoofden, naar aanleiding van een rapport van den controleur Tengger opgenomen in het *Tijdschrift* van het Bataviaasch genootschap.

Het veertiendaagsche tijdschrift *Le Mouvement Socialiste* heeft in de nummers van 1 en 15 Maart de gestenographeerde rede, door den heer H. H. van Kol gehouden op initiatief van de groep der collectivistische studenten te Parijs op 21 Januari 1901, onder voorzitterschap van burger-neger Légitimus, afgevaardigde van Guadeloupe. Die rede heeft tot onderwerp „La question coloniale en Hollande", en wil volgens de inleiding de geschiedenis van onze koloniaal politiek geven; daarna zegt de heer van Kol, „je vous dirai pourquoi le petit groupe socialiste du Parlement Hollandais fait une vive opposition à la politique coloniale de la Hollande, qui est inspirée par l'impérialisme et qui mène à la misère du peuple dont elle devrait assurer le bien-être". In krachtig Fransch geeft de heer van Kol hier een lang niet malsche acte van beschuldiging tegen ons bestuur, die te beschouwen is als een kort résumé van zijn vele redevoeringen over koloniale onderwerpen in de Tweede Kamer. De gang van zijn betoog is deze. Nimmer heeft, zooals in de 19de eeuw, de koloniale staatkunde zooveel invloed gehad op het lot van het menschdom. Zij is gekarakteriseerd door de kolossale expansie, het imperialisme. De reden daarvan ligt in de ontwikkeling van het kapitalisme, van de machinale voortbrenging en de vorderingen der landbouwwetenschap, die te zamen leiden tot een overproductie van artikelen, waarvan de menschheid niet profiteert; men kan vervaardigen en vervaardigt duizenden hemden, en er zijn lieden die zonder hemd gaan. Het kapitalisme heeft markten noodig en is daardoor gedwongen verre landen te bemachtigen en de bevolking te knechten. Ons Europa is te klein voor het kapitalisme, 't is als een reuzenspin die zijn web spint over de geheele wereld. Geen enkel eiland in den Oceaan of er waait een vlag van een der groote mogendheden; Afrika knipte men te Berlijn in stukken en China, een rijk van 400 millioen vreedzame landbouwers, is thans aan de beurt om door het overwinnende kapitalisme en imperialisme ver

pletterd te worden. Zoo is de veiligheidsklep van het kapitalisme geopend geworden: alle groote mogendheden, beheerscht door het Gouden Kalf, door het kapitaal, zijn veroordeeld tot expansie. Ze hebben geen keuze dan tusschen imperialisme of revolutie.

Na deze algemeene beschouwing van het standpunt van den sociaal-democraat, komt de heer van Kol tot het concrete geval: de Nederlandsche koloniaal staatkunde. Na een geschiedkundig overzicht, waarbij hulde wordt gebracht aan onze voorouders, waarbij het octrooi der Oost-Indische Compagnie wordt vergeleken met het charter der Chartered Company, en wordt uitgecijferd, dat voor 1750 de O. I. C. 800 millioen gulden gestolen heeft van de werkkrachten der Javanen, krijgt het cultuurstelsel een beurt. De heer van Kol zegt hier veel waars, maar hij zondigt toch door overdrijving. Zoo, wanneer hij aan zijn Fransch gehoor meledeelt: „on peut dire que les Javanais vivaient, enfantaient et mouraient dans les plantations de café du gouvernement". De Nederlandsche schatkist intusschen trok een batig saldo van 800 millioen tusschen 1840 en 1865 van de gedwongen cultuur. Hoe is het cultuurstelsel grootendeels afgeschaft? Op die vraag antwoordt de heer van Kol, dat het niet grootendeels verdwenen is uit een gevoel van menschelijkheid en rechtvaardigheid, maar uitsluitend uit handelsoverwegingen, waar de dwangcultuur niets meer opbracht; zoo is de gedwongen suiker-cultuur afgeschaft, omdat het suikerriet een zware concurrent kreeg in den beetwortel. Om geen andere reden is de dwangcultuur afgeschaft, dan omdat ze geen winst meer gaf, omdat de concurrentie met de Europeesche suikerfabrikanten niet volgehouden kon worden door de staatscultures.

Wij meenen dat dit toch beslist onjuist is, wat de suiker betreft. De geschiedenis der zoogenaamde suikerwet, (wet van 21 Juli 1870 tot wijziging der artikelen 56 en 60 van het Regeeringsreglement) van De Waal, waardoor de suikercultuur van het gouvernement trapsgewijze zou verminderen om in 1890 geheel op te houden, geeft toch niet het recht tot deze bewering. De heer Van Kol had hier wel van den aandrang der liberale partij mogen spreken. Ook is het toch wel wat kras, als hij na van de nog bestaande dwang koffiecultuur gezegd te hebben, dat zij nog bestaat, dat men telken jare de Javanen dwingt om dagen en dagen op uren afstand hunner woning te arbeiden in de koffievelden, om boonen te kweeken, boonen te oogsten en deze op hun rug uren lang te dragen naar de gouvernementspakhuizen, om een ware aalmoes als loon te krijgen, het volgende beweert:

„Cela n'a pas encore disparu, mais nous socialistes, depuis que nous sommes au Parlement, nous avons condamné cette exploitation féodale, nous avons flagellé cet abus de puissance, qui écrase les faibles et les affame, et nous avons le ferme espoir qu'il ne faudra pas beaucoup d'années pour voir disparaître avec la culture forcée le dernier vestige de l'ancienne tyrannie coloniale. (*Applaudissements*).

Hoe zoo — vragen wij ons af — zijn het nu de socialisten in de Kamer geweest die den strijd tegen de gedwongen koffiecultuur hebben op touw gezet? De heer Van Kol kan dit niet ernstig meenen.

Is deze rede dus hier en daar niet vrij van overdrijving, aan de andere zijde moeten wij met schaamte erkennen dat de spreker in vele opzichten de waarheid spreekt. Zoo waar hij de eereschuld te berde brengt en er op wijst,

dat, sedert ons parlement de begrooting vaststelt, dus sedert 1867, nog 150 millioen zijn ontfutseld aan Indië. Daarentegen gaan wij niet met hem mee, als hij de uitbreiding van ons koloniaal gebied door annexatie voorstelt als uitsluitend te zijn ingegeven door imperialisme.

„Chaque fois qu'on supposait que tel ou tel pays contenait des richesses; que des voyageurs racontaient qu'ils avaient trouvé des terrains fertiles ou entendu parler de trésors cachés dans les sous-sols, on pouvait être certain que quelques années après, le gouvernement sous un prétexte quelconque déclarerait la guerre à ces pays indépendants pour les annexer, si cela lui était possible".

De expansie van een koloniaal gebied is iets fataals, iets wat de eerste vestiging op de kust al in kiem bij zich heeft. En slechts noode is door onze Regeering ten slotte overgegaan tot het onvermijdelijke: de annexatie van de aan onze vestiging grenzende streek. De gouverneurs van Sumatra's Westkust, zoowel als residenten op Riouw, zouden kunnen vertellen van den onwil van onze Regeering, om te treden in hun gemotiveerde voorstellen, om te voldoen aan den bepaald uitgedrukten wensch van landschappen, tot annexatie of opheffing van inlandsch bestuur. Eer te angstvallig dan te gretig is onze Regeering hierbij geweest. Toch is een groot gebied geannexeerd in de laatste halve eeuw, en met niet alle zijn wij ingenomen. Zoo hebben we — evenals de heer Van Kol — geprotesteerd tegen de vestiging in het wespennest Nieuw-Guinea. Maar, nu eens even de oorzaken van onze expansie ter zijde gelaten; wij weten dat de heer Van Kol grif toe zal geven dat elk landschap onder ons direct bestuur het oneindig beter heeft dan onder inlandsch zelfbestuur. Ja, wij weten dat de Engelschen dat ook beweren; en dat de Transvalers dit niet wilden gelooven. Maar in ons Indië geloofden ook de inlanders, die zoo herhaaldelijk annexatie vroegen! Door de vreedzame annexatie in zoo menig landschap hebben wij inderdaad heel wat goeds gesticht.

Waar de heer Van Kol eindelijk in zijn protest tegen den Atjeh-oorlog uitroept tot zijne landgenooten: legt de hand op het hart en durft nog de Engelschen veroordeelen, wanneer, wat zij doen in Zuid-Afrika, gij doet, naar de mate uwer middelen op Noord-Sumatra, dan begrijpen wij zeer goed de toejuichingen die hij inoogstte bij zijn enthusiast en licht mee te sleepen gehoor. Maar hij vergunne ons de opmerking dat wij in Atjeh thans niet meer terug kunnen, afgescheiden van de oorzaken van den oorlog, zonder te gronde te gaan als groote Aziatische mogendheid. Evenmin als Engeland thans in Afrika terug kan, zonder te abdiceeren van zijn wereldpositie. Dat is de ellendige consequentie van handelingen gedurende eenigen tijd in dezelfde richting.

In zijn tweede gedeelte ontwikkelt de heer van Kol de gevolgen van het koloniale imperialisme die hij militairisme noemt. Wij begrijpen in werkelijkheid niet wat de heer van Kol meent. Hij schijnt hiermee meer den Atjeh-oorlog op het oog te hebben, want hij klaagt hier — overigens zeer terecht — over het merkwaardige dat feitelijk de Javanen en niet de Nederlanders den Atjeh-oorlog betalen. Maar is die oorlog een quaestie in militairisme? Het artikel is hier niet duidelijk.

Van een socialistisch standpunt bezien is de ontwikkeling van de Europeesche

landbouwnijverheid en particuliere mijnbouw gelijk te stellen met de ontwikkeling van het kapitalisme in Indië en die ontwikkeling nam daar eigenlijk zulk een groote vlucht na 1870, toen de kapitalen in Indische maatschappijen van dien aard 30 millioen bedroegen, terwijl ze thans 300 millioenen bedragen.

Hij wijst dan bij de Deli-maatschappijen op de koeliemishandelingen en de schaduwzijden der koeliecontracten; bij Java op de 3200 cultuur en 260 suikerfabrieken, welke laatste in 't afgeloopen jaar 17 millioen winst gaven, die in den zak der kapitalisten terecht komt evenals de winsten in den tijd van het cultuurstelsel in de Nederlandsche schatkist werd gestort. Hij protesteert tegen de bevoorrechting verleend aan 36 goudconcessionarissen die hun concessies voor 17 millioen en 11 petroleumconcessionarissen die hun concessies voor 17 millioen inbrachten. En hij voorziet de hongersnood — op de wijze van Britsch-Indië — als gevolg van de draineering van Indië ten behoeve van het moederland. Die drainage schat hij op 75 millioen per jaar. Ze bestaat 1° uit de bezoldiging der Nederlandsche ambtenaren, waarvan de hoogste Nederlanders zijn; want men laat door de inlanders in hoofdzaak slechts de lagere betrekkingen over, „Ce qui fait que par quelques centaines de functionnaires Européens, il y a un drainage annuel de 46 millions de francs, tandis que des milliers d'indigènes ont des salaires dérisoires."

In de tweede plaats heeft Nederland „l'audace de faire payer une grande partie de sa flotte de guerre, de sa marine, par les impôts javanais." Terwijl Frankrijk ten minste zoo eerlijk is, als ze veroveringsoorlogen maakt, om de lasten van marine en leger ten laste van het moederland te brengen, hebben de Nederlanders niet geschroomd „de faire payer les opprimés eux mêmes", en zij realiseeren daardoor een winst van 16 millioen ten bate van het imperialisme. Dan komen nog de winsten der Europeesche kapitalistische ondernemingen. Som der draineering ten bate van het moederland: 75 millioen. Daarom zal binnen korten tijd de hongersnood komen.

Niet minder overdreven is de schildering van het belastingstelsel van den Javaan. Zoo lezen wij de bewering, dat in theorie de landrente $^1/_5$ van den oogst is in geld omgezet; maar die landrente is gebaseerd op vruchtbare gronden; dikwijls hebben landbouwers, die in ongunstige condities gewerkt hebben, aan de schatkist tot $^3/_4$ van hun oogst te betalen, en heel dikwijls is het gebeurd, dat de landrente grooter is dan de waarde van den oogst. Men moest soms rotanslagen toepassen, om de menschen te dwingen naar hun land te gaan, omdat zij liever niet wilden werken dan het uitsluitend te doen ten bate van het gouvernement.

Deze schildering is ons toch heusch te bar! De toestanden op Java zijn den heer van Kol te goed bekend, dan dat wij hem zouden verdenken dit *letterlijk* te meenen.

Die overdrijving schaadt dit overigens zoo verdienstelijk en welsprekend pleidooi van rechtvaardigheid tegenover den inlander.

* * *

Alle hulde daarenboven aan de werkkracht van den heer van Kol, die zich thans ook als pleitbezorger van West-Indië verdienstelijk maakt.

In Oost-Indië wordt nog al eens geklaagd over het Nederlandsche bestuur.

Maar wie zeker geen reden hebben zich over dat bestuur te verheugen zijn onze landgenooten, de bewoners van de eilanden die wij in Amerika bezitten; Curaçao, Bonaire, Aruba, de eilanden beneden den wind, allen onder den rook van den vasten wal van Venezuela; en de eilanden boven den wind Saba, St. Martin, voor de helft, en St. Eustatius. De heer H. H. van Kol heeft een brochure uitgegeven en aan zijne mede-Kamerleden rondgezonden, onder den titel „Een noodlijdende Kolonie", waarin hij aandringt op het onverwijld benoemen eener staatscommissie om de toestanden daar te onderzoeken, en zulks op voorbeeld van Engeland, dat niet alleen zulk een commissie voor zijn West-Indië benoemde, maar ook krachtdadige en daadwerkelijke hulp verleende in geld, toen die commissie dat noodig oordeelde.

De heer van Kol geeft een overzicht van de vroegere bloeiperiode van die eilanden, dat ons doet watertanden. Daarna, als tegenstelling, beschrijft hij de misselijke economische toestanden van heden, die inderdaad huiveringwekkend zijn. Curaçao heeft 30.000 inwoners, waarvan geen 500 (en hieronder zijn de ambtenaren) meer dan *f* 1000 inkomen hebben. Op die bevolking rust 4 millioen hypotheekschuld met een rentelast van *f* 250.000 's jaars. In de stad zijn 10.000 kleurlingen en 1/4 der blanken, hulpbehoevend en buiten de stad behooren 10.000 kleine landbouwers en veldarbeiders tot dezelfde categorie.

Het eiland wordt beschreven als „een dorre grond onder een koperen hemel": het regende er in 2 jaar bijna niet - alles is met een laag grauwe stof overdekt; hooge stofwolken, die als nevel de overkant van de straat aan ons gezicht onttrekken, worden door den hevigen wind opgezweept. Waar de menschen van leven is een raadsel. Want de handel is te gronde gericht; de maïsoogst wordt schaarscher en schaarscher en maïs is het nationale voedingsmiddel. Men klaagt op Curaçao over het Nederlandsche bestuur, dat in de vette jaren van vroeger geen reserve maakte op de wijze van Jozef in Egypte; men klaagt over drukkende lasten ten behoeve van de andere eilandjes, die er nog erger aan toe zijn en nog minder goed in eigen behoefte kunnen voorzien, doch die een administratief geheel uitmaken met Curaçao; men klaagt en is ontevreden over den gang van zaken; ja men gelooft dat een vereeniging met Noord-Amerika een uitkomst zal zijn voor land en volk.

Wij spreken nu maar niet over de andere eilanden.

Het denkbeeld eener commissie lacht ons wel aan, al was het maar alleen om de geheimzinnige geschiedenissen te onderzoeken die de heer van Kol mededeelt: de zaak van de phosphaat-exploitatie Santa-Barbara en van de Aruba phosphaat-maatschappij. Wat de brochure van Kol hierover mededeelt is doodeenvoudig kras en het is wel wenschelijk dat hierover helder licht schijne.

* * *

Dr. C. Snouck Hurgronje door Mr. Dr. Th. W. Juynboll is het onderwerp van aflevering 2, jaargang 1901 van de *Mannen en Vrouwen van beteekenis in onze dagen.*

Wij mochten van dezen geleerde herhaaldelijk studiën publiceeren namelijk: besprekingen van werken van Mr. L. W. C. van den Berg en van Prof. de

Louter in 1883 en daarop gevolgde polemiek. Verder „De laatste vermaning van Mohammed aan zijne gemeente, uitgevaardigd 1880. n. Chr., vertaald en toegelicht" (1884); „Mohammedaansch recht en rechtswetenschap" (naar aanleiding eener brochure van Prof. Köhler) en aankondigingen van werken van Hughes en Poensen in 1886. Hoe strijdvaardig en strijdlustig hij was, toonde hij in dit tijdschrift, behalve in de aangehaalde artikelen in zijn polemiek tegen Mr. Piepers (1886) Van Dissel en Fokker (1892) en in de *Java Bode* tegen den directeur van de *Indische Gids* Van Kesteren, onder het hoofd „Een onbevoegd advocaat", toen deze eenige opmerkingen had gemaakt over „De Atjehers". En een listige vraag van den tegenwoordigen hoofdredacteur van de *Indische Gids* in de *Locomotief*, leidde tot het eenige artikel wat Dr. Snouck schreef in het jaar 1899: elf kolommen druks in de *Java Bode* onder den titel „Een onbezonnen vraag".

Wij werden in dat artikel zoo grandioos uitgescholden en het artikel bevatte zoo juist het antwoord op onze vraag, dat we het stuk uit de *Javabode* hier overdrukten. (*Ind. Gids* 1900 I, blz. 236). Wij geven de hoop niet op, dezen man van beteekenis, tevens *animal disputax* in den hoogsten graad, nog eens weer gastvrijheid te mogen verleenen. En daar onze persoonlijke betrekking tot hem zich bepaalt tot deze zoo niet hoffelijke dan toch scherpe polemiek, grepen we met begeerte naar deze levenschets. Maar ze liet ons onvoldaan. Wel vonden we heel wat interessante mededeelingen, maar de man van beteekenis zelf leeft niet. De heer Juynboll schrijft ons te veel over zijn boeken, te weinig over hem zelf. 't Is alsof hij hem zelf niet kent. En nu hebben we „Mekka" en „de Atjehers", de beide hoofdwerken van Snouck, heusch al gelezen, voordat de heer Juynboll ons er stukken uit citeert. Wij willen echter den man van beteekenis zelf zien. Zoo vinden we hier geen woord over de belangrijke politieke rol, door dezen geleerde gespeeld op staatkundig gebied; onder anderen zijn aandeel in de verandering van politiek in Atjeh bij het afbreken der richting Deijkerhoff.

De geleerde wordt ons hier vertoond in zijn werken. Dit geeft aan deze levenschets iets onwezenlijks, iets doods. Maar het is nu eenmaal de opvatting geweest van Mr. Dr. J., en, eenmaal van die opvatting uitgaande, kon men geen betere biographie verwachten.

* * *

De Vereeniging *Oost en West* geeft een veertiendaagsch orgaan uit, waarvan de twee eerste nummers verschenen zijn. In No. 2 klaagt de redactie dat No. 1 niet sterk de aandacht trok.

„Er is, zoo luidt de klacht, over het verschijnen van ons eerste nommer door de dagbladpers en bij name door de groote bladen slechts weinig gezegd. Oprecht gesproken is ons dit niet meegevallen; wanneer men denkt iets goed te doen en voor dat goede veel belangstelling voelt, dan komt men er allicht toe te veronderstellen dat anderen die belangstelling dadelijk zullen deelen. Ook hadden wij moeten verwachten, dat men ons orgaan meer zou beschouwen als een huishoudelijk geschrift, een onder-onsje voor de leden van Oost en West, dan als een journalistiek blad, geschreven in het belang van het ééne groote Nederland in Europa, Azië en Amerika.

„Toch zouden wij wel willen, dat men ook op dit doel van ons blaadje

acht sloeg en dat men ons een plaatsje gunde in de groote werkplaats van hen die schrijven voor het publiek.

Wij hebben ons eerste nommer doen toezenden aan alle ons bekende dag- en weekbladen in ons land zelf en in de koloniën en wij doen dit nu ook met ons tweede nommer. Op den duur kan *Oost en West* echter de kosten eener gratis toezending niet dragen en ons verzoek is dus: of dat men ons als bewijs van instemming met ons streven in ruil zijn blad toezende, of dat men zich op 't onze abonneere."

Wij brengen dit verzoek gaarne over, en heeten dit blad hartelijk welkom. Maar we mogen wel wijzen op de tegenspraak in de eerste alinea, door ons aangehaald. Als de inhoud van *Oost en West* belangrijk wordt, zullen „de groote bladen" het zeker niet negeeren; als het echter al van te voren als onder-onsje poseert, wordt van zelf de belangstelling dier bladen afgesneden.

* * *

In het *Algemeen Handelsblad* van 1 April wordt een hartig woord gesproken over de particuliere koffiecultuur op Java. Met dezen tak van landbouwindustrie is het inderdaad treurig gesteld. Verscheidene ondernemingen hebben geheel opgehouden te bestaan, het daarin vastgelegd kapitaal ging verloren, de bevolking derfde daardoor natuurlijk belangrijke inkomsten, de Staat inde geen belastingpenningen meer. Zoo is thans de toestand. Dit kan echter zooals het *Algemeen Handelsblad* terecht opmerkt, niet in het belang zijn van een der partijen: bevolking, planters en schatkist!

Herhaaldelijk werd er op aangedrongen dat de Regeering, gelijk zij vroeger voor de thee en de suiker deed, het uitvoerrecht op de koffie zou laten vervallen, dat niet meer uit de winsten kan worden betaald en dus den dood der particuliere koffiecultuur verhaast. Bij het behoud van dat uitvoerrecht had de Staat toch weinig belang, want het zou binnen weinige jaren, door den val der cultuur, zichzelf afschaffen!

Men heeft de voor eene noodlijdende cultuur onverantwoordelijke belasting tot den huidigen dag gehandhaafd.

Hare afschaffing zou thans niet meer voldoende zijn. De Regeering heeft haar voornemen te kennen gegeven om den achterstalligen canon aan de ondernemingen kwijt te schelden, maar ook daarmede wordt het kapitaal niet weder beschikbaar; wat thans, behalve afschaffing van het uitvoerrecht, stellig noodig is om het vertrouwen in de toekomst te toen herleven is schorsing voor eenige jaren van alle belasting, zooals canon en verponding, die niet uit de winst kan worden betaald.

Nu mag volkomen waar zijn, dat wat niet kan blijven staan, moet vallen, maar de Staat is niet verantwoord wanneer hij dien val verhaast door zijn fiscale maatregelen! Integendeel: het algemeen belang vordert dat hij er toe medewerkt om dien val te voorkomen; dat hij, door tijdelijk afstand te doen van zijne voordeelen, zich het behoud van voordeelen op den langen duur tracht te verzekeren.

Het is echter te vreezen dat de Regeering dit eerst zal inzien als het te laat is. Het *Algemeen Handelsblad* achtte het zijn plicht, nogmaals te waarschuwen. Wil zij, zoo besluit het orgaan, maatregelen nemen om den definitieven ondergang der particuliere koffiecultuur te voorkomen, dat zij zich dan

haaste; de hoofdcultuur der bergstreken heeft er dringend behoefte aan dat het kapitaal zich niet verder terugtrekke, dat het vertrouwen in een betere toekomst weder worde opgewekt.

Het is heel jammer, dat koffie geen tabak is. Wat zou het dan spoedig tot een afschaffing van het uitvoerrecht komen!

* * *

Prof. Baron d'Aulnis sprak den 29sten Maart in een vergadering van Amsterdamsche winkeliers over beschermende rechten en wat daaraan annex is. Zoo kwamen ook de indische saldo's, zaliger nagedachtenis, ter sprake. En de professor, ervaren rekenmeester, legde den amsterdamsche magazijnhouders — wij durven het woord winkeliers bijna niet gebruiken — haarfijn uit, dat de batige saldo's uit Indië bij slot van rekening een druppel in een emmer waren; zij bedroegen ongeveer 500 millioen gulden, maar ze waren niet in staat de rente te betalen van de Nederlandsche Staatsschuld, door de Compagnie in Indië nagelaten.

Dit is zeker een verrassend gezichtspunt; dat echter aanleiding gaf tot „misverstand," waarover de hooggeleerde heer aan het *Algemeen Handelsblad* een rectificatie toezond (opgenomen in het nummer van 1 April). Hij had de 500 millioen niet tegenover de rente, maar tegenover het kapitaal der schuld gesteld. Voorts verklaarde hij geheel onvoorbereid voor dit onverwachts opgeworpen rekenvraagstuk te zijn geplaatst.

Het punt van het debat trouwens op het bedoelde oogenblik was of het de batige saldo's zijn, dan wel de eigen nationale arbeid, die als de bron van Nederland's rijkdom moeten worden aangemerkt. Voor den nationalen rijkdom zijn de saldo's werkelijk „een droppel in den emmer" geweest. De heer Van Deventer, zoo eindigt de professor in zijn nadere toelichting, zal dat wel niet kunnen ontkennen.

Zoodra is niet sprake van indische millioenen, of de heer Van Deventer komt er aan te pas. Voor den man der „Eereschuld" zeker een niet geringe satisfactie, maar of hij niet op de zonderlinge calculaties van den Utrechtschen hoogleeraar — ook na diens „opheldering" — heel wat aan te merken zou hebben, daarover willen wij geen oordeel uitspreken. Maar het komt ons wel waarschijnlijk voor.

* * *

Het *Nieuws van den Dag* van 11 April wijdt een slap artikeltje aan het nieuwe stelsel van opleiding van indische administratieve ambtenaren. Over het algemeen kan het orgaan zich met het systeem, dat de „breede blik" jongelieden moet opleveren, nog al vereenigen, al vond het *Nieuws* bij de bespreking van de indische begrooting voor 1901 (in het nummer van 26 Sept. 1900) het verkeerd, dat de Regeering de regelmatige werking van het sinds 1864 toegepaste stelsel van opleiding van indische administratieve ambtenaren had gestremd, zonder dat zij gereed was ons daarvoor iets anders in de plaats te geven.

Nu de nieuwe organisatie er eenmaal is, valt zij het blad mede, dat echter minder optimistisch is dan de regeering wat betreft de „noodvoorziening" over twee jaar bij een tekort aan ambtenaren.

Of de op het geval van zoodanig tekort doelende noodvoorziening wel toepassing zal behoeven te erlangen, wordt nog als twijfelachtig voorgesteld. Maar waar het bekend is dat niet alleen sinds eenigen tijd in Indië geen overcompleet aan ambtenaren meer bestaat, doch wegens de zoozeer beperkte uitzending van personeel in de laatste jaren reeds de behoefte is gevoeld om menschen op te zoeken en in dienst te nemen, die bij de verwerving van het groot-ambtenaars-examen-diploma geen benoeming deelachtig hadden kunnen worden, blijft er voor twijfel aan een tekort in 1903 weinig plaats, en is het veeleer te voorzien, dat de Regeering het als een geluk zal beschouwen, wanneer zich voor haar de gelegenheid voordoet om, terugkomend op haar besluit van verleden jaar, in 1901 en 1902 alsnog eenige ambtenaren uit te zenden.

Wat hiervan zij, zeker is het dat de indische dienst in ongelegenheid zou geraken, wanneer de thans bij de Staten-Generaal aanhangig gemaakte voordracht niet met den meesten spoed in behandeling werd genomen, en nog meer indien zij verworpen werd wegens bedenkingen tegen het nieuwe stelsel van opleiding van Indische administratieve ambtenaren.

Deze eventualiteit zou de indische specialiteit van het *Nieuws* zeer betreuren, want hij is met de nieuwe regeling, die studie in Nederland met gouvernementssubsidie in de plaats stelt van studie aan het gymnasium Willem III te Batavia zeer ingenomen. Dit is in zijn oogen allerminst een bezwaar, want het is zeker dat de Europeesche ambtenaar, die onder de inlanders de Europeesche beschaving moet vertegenwoordigen, dit beter zal doen wanneer hij zijne maatschappelijke en geestelijke vorming hier te lande heeft gehad, dan wanneer hij zich nooit buiten Indië heeft bewogen; „en alleszins juist is het door den Minister geleverde betoog, dat voor de Indische ingezetenen de nieuwe regeling niet onvoordeeliger is dan de oude."

Bij het stelsel van candidaat ambtenaren geeft het blad wel eenigszins zijn bevreemding te kennen, dat de Minister zijn beschouwing uit het rapport der commissie van advies d.d. 27 Mei 1899 overneemt, want de Regeering ondervindt juist tegenwoordig, welk eene uitkomst het voor haar kan zijn over eenigen voorraad van gediplomeerden te kunnen beschikken.

„Of dit nu alles zoo prachtig zal uitvallen als de Regeering het zich voorstelt, staat te bezien, maar er is zeker geen reden om a priori van de toepassing van haar stelsel slechte gevolgen voor den indischen dienst te voorspellen. Het is iets geheel nieuws, aan twee Staatscommissiën toe te vertrouwen om bij examens op nog iets anders te letten dan op de kunde waarvan de candidaten blijk geven en aan eene van de twee bovendien om studenten eenerzijds met verstandigen raad bij te staan, anderzijds, zonder hen in hunne vrijheid van beweging te belemmeren, toch genoeg in het oog te houden om de Regeering te kunnen waarschuwen als de eene of andere onder hen zich mocht kenmerken door eigenschappen, die hem voor den Indischen dienst niet bruikbaar moeten doen achten. Alleen de ondervinding zal kunnen uitwijzen, of het denkbeeld zoo goed is uit te voeren als het bedoeld is. Doch van eene proefneming met de toepassing verwacht het *Nieuws van den Dag* in geen geval schadelijke, in het ergste geval negatieve uitkomsten, in dien zin, dat de permanente commissiën geen kans zullen zien de candidaten te beoordeelen naar andere gegevens dan die waarmede gewone examen commissiën hebben

te rekenen. Dat zij door vooroordeel, verkeerd inzicht of kleingeestigheid kwaad zouden stichten, is natuurlijk van de eminente mannen, waaruit de Regeering de permanente commissiën wenscht samen te stellen, niet te vreezen."

Verder hoopt het blad, dat het verblijf den a.s. controleurs te Leiden en de gelegenheid, die zij daar zullen hebben om in den vollen stroom van het geestesleven mede te leven, goed moge bekomen. Ten slotte spreekt het nog een woordje over de finantieele zijde der nieuwe organisatie.

Op financieele bezwaren behoeft het fraaie plan niet af te stuiten. 's Rijks kas zal er niet bij verliezen, want hetgeen voor leerkrachten en leermiddelen meer is uit te geven, wordt gecompenseerd door de te ontvangen college-gelden. De uitgaven, die ten laste van de Indische kas zullen komen wegens overtocht, toelagen en gratificatie voor uitrusting van de Indische candidaat-ambtenaren, verschillen weinig van de uitgaven die bespaard worden, omdat de Indische Instelling te Delft niet meer gesubsidieerd en de afdeeling B van het Gymnasium Willem III te Batavia niet in stand gehouden behoeft te worden. Dat de Nederlandsche candidaat-ambtenaren bij hunne uitzending naar Indië als gratificatie voor uitrusting *f* 600 meer zullen ontvangen dan tot dusver gegeven werd, kan buiten rekening blijven bij eene vergelijking van de financieele gevolgen van het oude en van het nieuwe stelsel van opleiding, want ook bij bestendiging van het oude stelsel zou, volgens 's Ministers verklaring, die verhooging noodig zijn geweest.

Het laat zich heel aardig lezen, die veranderingen en verbeteringen, maar politiek noemen wij een dergelijken maatregel niet. Evenmin als de opheffing der militaire school te Meester Cornelis.

* * *

In een officieel rapport van den controleur van Tengger, opgenomen in het „Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap" vindt het *Algemeen Handelsblad* van 10 April aanleiding nog eens terug te komen op de wenschlijkheid om de dessahoofden niet door z.g. vrije verkiezing der dessabewoners maar door de Regeerig te laten benoemen. De controleur toonde in zijn rapport aan, dat de europeesche ambtenaren bij die verkiezing hun invloed doen gelden.

Het dessahoofd van Wonokitri zoo meldt hij, was ontslagen: er was geen orde, rust of veiligheid. De controleur vroeg aan de kiezers, wie voor de vervanging in aanmerking kwamen, maar geen der candidaten had eenige geschiktheid: „geen van hen kon lezen of schrijven, zelfs niet afstempelen." Op de vraag waarom men niet Raden Danoekromo nam, die de noodige bekwaamheid wèl bezat, en naar 's controleurs meening de eenige geschikte en beschikbare persoon was, bleek dat men niets van hem wilde weten, omdat men hem niet kende.

„Wanneer men de keuze van dessalieden zoude willen volgen die zij (voor dessahoofd) zouden doen, dan zal men altijd iemand krijgen die dom en zwak is, om daardoor in de dessa vrij spel te hebben en alles te kunnen doen wat ze zouden willen. Bij dessa-verkiezingen gebeurt dit veel".

De controleur en het districtshoofd maakten dus gebruik van hunne bevoegdheid, om Danoekromo tijdelijk met de waarneming van het ambt te belasten;

als zoodanig voldeed hij uitstekend, en toen drie maanden later de verkiezing plaats had, werd Danoekromo met algemeene stemmen gekozen. Met diens bestuur kwamen orde, rust en veiligheid in de dessa terug en zij is thans, negen jaar later, een van de best geregelde en welvarendste dessa's.

Zooals men ziet, zegt het *Algemeen Handelsblad* als men de vrije dessaverkiezingen volledig zou willen handhaven, zou men niet handelen in het belang der bevolking, die allereerst recht heeft op een goed bestuur. Wie dit laatste verlangt, moet, de beschikbare wettige middelen te baat nemende, zorg dragen dat van de vrijheid geen misbruik worde gemaakt en de bevolking op een wijze die haar niet hindert, weten te leiden.

De ontworpen regeling ter opleiding tot bestuurs- en bureau-ambtenaren.

Bij Koninklijke Boodschap van 22 Maart 1901 is door H. M. de Koningin ingediend een ontwerp van wet tot aanvulling der begrooting van uitgaven voor Indië voor 1901. Dit ontwerp bevat 2 artikelen.

Bij het eerste artikel wordt in het Iste hoofdstnk der begrooting tusschen de onderafdeelingen 21 en 22 gevoegd: *Onderafdeeling* 21*a*. Opleiding van Indische bestuurs- en bureau-ambtenaren *f* 12.000

Bij het tweede artikel wordt in het IIde hoofdstuk van de begrooting tusschen de onderafdeelingen 36 en 37 gevoegd: *Onderafdeeling* 36*a*. Opleiding van Indische bestuurs- en bureau-ambtenaren *f* 18.500.

Wij laten hier twee bescheiden volgen, die bij dit ontwerp zijn gevoegd namelijk de Memorie van Toelichting en het Ontwerp Koninklijk Besluit.

MEMORIE VAN TOELICHTING.

In de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1901 heeft de ondergeteekende, na uiteenzetting van de hoofdbeginselen, die zijns inziens eene nieuwe regeling der benoembaarheid van ambtenaren voor den Indischen admistratieven dienst moeten beheerschen, gezegd dat definitief niets beslist zou worden voordat de Staten-Generaal in de gelegenheid waren geweest om hun oordeel uit te spreken.

Het hierbijgaande wetsontwerp betreft de geldelijke gevolgen van hetgeen de nieuwe regeling, waarvan het ontwerp bij deze Memorie is overgelegd, naar het inzien der Regeering behelzen moet.

Aan eene bespreking daarvan moge met betrekking tot de bestaande regeling der benoembaarheid, — voorzooveel betreft hen die hunne benoembaarheid niet ontleenen aan het aanvullingsexamen voor doctoren in de rechtswetenschap, bedoeld bij artikel 92, 2de lid, der wet tot regeling van het hooger onderwijs (*Staatsblad* 1876 nº. 102), — het volgende voorafgaan.

Verband der bestaande regeling met die van 1864. De hoofdbeginselen der bestaande regeling — vrije studie en aanneming van de ambtenaren volgens

den uitslag van een vergelijkend examen — zijn die van het Koninklijk besluit van 10 September 1864, nº. 47 (*Staatsblad* nº. 93), waarbij o. a. de bijzondere voorwaarden voor benoembaarheid tot de betrekkingen van algemeen secretaris, gouvernementssecretaris, referendaris, hoofdcommies, inspecteur van financiën en cultures, resident en gouverneur, assistent-resident, secretaris bij de gewestelijke besturen, en controleur bij de landelijke inkomsten en cultures op Java en Madura en bij het binnenlandsch bestuur in de buitenbezittingen werden bepaald.

Rijksinstelling voor onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden (1864). Sedert 1843 was de opleiding voor ambtenaar der 1ste en der 2de van de 3 klassen een deel van de taak — tevens monopolie — der Koninklijke Academie te Delft geweest (zie *Indisch Staatsblad* 1843 nº. 12 en 15). Toen die Academie door de wet van 2 Mei 1863 tot regeling van het middelbaar onderwijs (*Staatsblad* nº. 53) plaats moest maken voor de Polytechnische School, werd ten behoeve van het Indisch onderwijs, zoowel voor particulieren als voor aanstaande ambtenaren, bij de wet van 10 Juni 1864 eene Rijksinstelling opgericht en te Leiden gevestigd (*Staatsblad* 1864 No. 71 en 80).

Toelichting van de regeling die de Regeering destijds beoogde. In de Memorie van Toelichting betreffende het ontwerp dier wet (No. LXXXVI van de gedrukte stukken der Tweede Kamer, zitting 1863/64) liet de Regeering zich over het nader te volgen stelsel van opleiding voor „de talrijke klasse van hen, die voor hun toekomstig ambt noch speciale studie van rechtsgeleerdheid, noch die der ingenieurswetenschappen behoeven," aldus uit:

„De omschrijving der bijzondere vakken, welker kennis voor hen vereischt wordt, zou reeds leiden tot het programma eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus: het hoofddoel van zulk eene school, de vorming van beschaafde, grondig praktische jonge mannen, maakt het aaneengesloten geheel van het daar gegeven onderwijs tot een geschikten waarborg voor kunde en bekwaamheid.

„Is hunne algemeene vorming, gelijk die aan eene hoogere burgerschool met vollen cursus verkregen wordt, voltooid, dan wordt de studie in Indische taal-, land- en volkenkunde aangevangen aan eene bijzonder daartoe bestemde instelling . . . .

„Niet minder dan de opleiding aan een hoogere burgerschool geeft ook die aan een gymnasium en de universiteit tot zekere hoogte ontvangen, waarborgen voor kennis en beschaving . . . . .

„De verscheidenheid van opleiding geeft uitzigt, dat de Regering voor de dienst in Nederlandsch-Indië niet alleen over vele, maar ook over velerlei intellectuele krachten kunne beschikken . . ."

Nadere toelichting. En uitvoeriger lichtte de Regeering haar standpunt toe in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer:

„De opheffing der Delftsche Akademie, voor zooveel het technisch onderwijs aangaat, — het gevolg van de stichting der Polytechnische School, door die wet" (op het middelbaar onderwijs) „voorgeschreven, — maakt voorziening in het Indisch onderwijs, tot dusverre aan die Akademie gehecht, onmisbaar.

Daarbij heeft die wet, met de urgentie van zoodanige voorziening, een toestand doen geboren worden, die op den aard der nieuwe regeling van beslissenden invloed moet zijn.

Middelbaar onderwijs grondslag der opleiding. „Het middelbaar onderwijs der hoogere burgerscholen was in Nederland vóór de invoering der wet van 2 Mei 1863 naauwelijks bekend. Gelegenheid, om door openbaar onderwijs intellectuele krachten te doen ontwikkelen, in die rigting en in die mate, welke de hedendaagsche maatschappij eischt, werd buiten de akademiën en athenaea niet gegeven.

„Nu zij, volgens de bepalingen dier wet en blijkens hetgeen hare uitvoering thans reeds doet verwachten, op vele plaatsen zal ontstaan, kan het Indische onderwijs, zooals het te Delft bestond sedert lang door de meest bevoegde beoordeelaars onvoldoende geacht, bij de nieuwe regeling zoowel met algemeen middelbaar als met hooger onderwijs in een ander en naauwer verband komen.

„Aldus wordt tweeërlei doel bereikt:

„1°. de studie van Indië wordt op breeder voet gebragt, en

„2°. het belangrijke vraagstuk der opleiding van toekomstige Indische ambtenaren komt eindelijk tot eene eenvoudige oplossing. . . .

„Opleiding van hen, die zich voor Indië bestemmen, heeft twee hoofddeelen, een, om het dus te noemen, Westersch, middelbaar of hooger, en een bijzonder Indisch onderwijs. Dit laatste nu zal, zoo het zich ten doel stelt een helder begrip van de Nederlandsch-Indische wereld te ontwikkelen, en daartoe een volledig programma tot grondslag heeft, juist voor den aanstaanden ambtenaar, wiens deugdelijke voorbereiding eenen waarborg in de Rijksinstelling moet vinden, meer praktische vruchten dragen, dan eene uitsluitende kweekschool voor een bepaalden werkkring zou kunnen schenken. Onze ambtenaren in Indië moeten in volle mate vertegenwoordigers dar Europeesche beschaving zijn, en inzonderheid ook als zoodanig ons overwigt bij de inlandsche bevolking verzekeren.

Geen monopolie voor het Indisch onderwijs. „Het karakter der Rijksinstelling brengt, overeenkomstig den wil van het Gouvernement, mede, dat zij aan onderwijs daarbuiten op geenerlei wijze in den weg is. Met het vervallen van den band, welke de studie van Indië uitsluitend aan toekomstige Staatsambtenaren bij een Staatsschool dienstbaar deed zijn, kan Indisch onderwijs zich ook elders vestigen en vermenigvuldigen. Geene bevoorregting noch dwang meer; de Regering geeft het voorbeeld van volledig, doeltreffend, grondig eveneens als praktisch onderwijs van Indische wetenschap: provinciën, gemeenten, bijzondere vereenigingen of personen zijn vrij om gelijke gelegenheid te openen."

Voorts verklaarde de Regeering geen admissie-examens voor de instelling te willen eischen, daar aan niemand eenig studiestelsel mocht opgedrongen worden en de Regeering aan niemand den toegang tot de instelling wilde ontzeggen.

Geen ambtenaarsschool, noch africhting. Het was niet de bedoeling eene school op te richten tot het aanleeren van ambtenaarsdienst, en bovenal geen school met africhtend onderwijs.

Vergelijkend examen voor ambtenaren. Voor hen die amb-

tenaar wilden worden, zou een examen plaats hebben. „Tot het afleggen van dit examen zullen allen worden toegelaten die zich daartoe aanmelden. De meest bekwame, onverschillig waar en hoe zij zich hebben bekwaamd, zullen vervolgens, bij mededinging, in aanmerking komen voor eene benoeming door den Gouverneur-Generaal. Als vereischten voor dit examen mogen gesteld worden de kundigheden, te verkrijgen aan eene hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus, aangevuld met eene voldoende kennis van taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië. . . . Daardoor wordt de waarborg verkregen dat genoegzaam intellectueel ontwikkelde jongelieden het ambtelijk leven in Nederlandsch-Indië intreden." Het examen zou, naar de Regeering alsnog bij het mondeling debat verklaarde, vergelijkend zijn, zonder te groote eischen te stellen aan de speciale opleiding, en zou zoowel in Indië als in Nederland worden afgenomen, volgens hetzelfde programma. Er zou niet meer gevraagd worden: waar en hoe hebt gij uwe kundigheden opgedaan, maar: zijt ge bekwaam?

Het examen wordt vastgesteld bij artikel 4 van het reeds genoemde Koninklijk besluit van 19 September 1864 (*Staatsblad* No. 93); het reglement van orde voor het examen met de examenprogramma's werd vastgesteld bij ministerieele beschikking van 14 Maart 1865, opgenomen o. a. in de *Staatscourant* van 18 Maart 1865.

Het tweeledige examen. Eensdeels was het examen van algemeenen aard (het zoogenaamde examen A); daarvan werden vrijgesteld zij die een academischen graad aan een van 's Rijks hoogescholen verkregen hadden, dan wel volgens artikel 55 der wet op het middelbaar onderwijs een voldoend eindexamen aan eene hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus, landbouw- of polytechnische school hadden afgelegd. Anderdeels (het zoogenaamde examen B) omvatte het de geschiedenis, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, de kennis der staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië, de beginselen òf van de Javaansche òf van de Maleische taal, en voorts, ter keuze van den candidaat, een of meer der volgende vakken: de beginselen van de tweede der reeds genoemde of van andere in Indië inheemsche talen, de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch-Indië, het landmeten en waterpassen, en het boekhouden.

Examen A in 1872 vervallen. Het eerste deel van het examen kan verder buiten beschouwing blijven. Het strekte alleen tot het verkrijgen van de bevoegdheid om tot het tweede deel te worden toegelaten, verviel ook na herhaalden aandrang van de examen-commissies, in 1872 (*Staatsblad* 1871 No. 72), toen zoowel in Indië als in Nederland het bezit van een diploma als vereischte kon worden gesteld.

Gymnasium Willem III te Batavia. Door reorganisatie van het in 1860 te Batavia geopende Gymnasium Willem III was daar nl. in 1867 eene hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus op den voet der wet op het middelbaar onderwijs gekomen, waarnevens toen ook, op het voorbeeld van de Rijksinstelling te Leiden, de afdeeling voor Indische taal-, land-, en volkenkunde verrees, de zoogenaamde Afdeeling B. van het Gymnasium Willem III.

De algemeene ontwikkeling was nimmer een factor voor vergelijking. Vergelijkend — en voor de benoeming beslissend — was van den beginne

alleen het examen B, dat door *Staatsblad* 1871 No. 72, hetwelk ook de vakken landmeten en waterpassen en boekhouden deed vervallen, een uitsluitend Indisch examen werd, waartoe behoudens de noodige overgansbepalingen — alleen toegankelijk verklaard werden zij die in het bezit waren van:

a. een academischen graad, aan eene van 's Rijks hoogescholen verkregen;

b. het bewijs, dat zij het examen als adelborst der 1ste klasse of het examen als officier der landmacht, na volbrachte opleiding aan het Koninklijk-Instituut voor de Marine of aan de koninklijke Militaire Akademie, of wel het examen van officier van gezondheid of bij den pharmaceutischen dienst met voldoenden uitslag hadden afgelegd (en aan de bepalingen betreffende hunnen verplichten diensttijd hadden voldaan):

c. het getuigschrift of diploma voor goed volbracht eindexamen eener hoogere burgerschool, landbouw- of polytechnische school, verkregen volgens artikel 55 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* No. 50), tot regeling van het middelbaar onderwijs, of een daarmede overeenstemmend getuigschrift in in Nederlandsch-Indië verkregen;.

welke voorwaarden in 1877 en 1878 (*Staatsblad* nos. 158 en 73), in verband met de wet van 28 April 1876 tot regeling van het hooger onderwijs, alleen gewijzigd werden in dien zin dat voor *a* in de plaats kwam: een doctorale graad van of het bewijs van voldoend afgelegd candidaats-examen aan eene Nederlandsche universiteit, en bijgevoegd werd: het getuigschrift van goed volbracht eindexamen van een gymnasium met zesjarigen cursus, maar overigens — zoo niet naar den vorm, dan toch naar het wezen — in latere bepalingen werden overgenomen (zie art. 2 van *Staatsblad* 1883 No. 133 en art. 2 van *Staatsblad* 1893 No. 117).

Oprichting Gemeente-Instelling te Delft. De Rijksinstelling te Leiden, waarnevens tegelijkertijd (1864) de gemeentelijke instelling voor onderwijs in de taal- land- en volkenkunde te *Delft* verrees, heeft niet beantwoord aan de verwachtingen die de Regeering van haar koesterde.

Rijksinstelling 1864—1874. In een artikel „De Rijksinstelling voor onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden, 1864—1874", in *de Gids* van Maart 1874, wees mr. J. PIJNAPPEL, hoogleeraar aan de Instelling, er op dat haar doel mislukt was; dat, terwijl zij niet uitsluitend voor aanstaande ambtenaren was opgericht, maar voor allerlei categorieën van personen, die hun weg in Indië wilden zoeken, en gevestigd was in eene academiestad ten einde de gelegenheid te geven om bij de universitaire studiën ook die van Indische wetenschap te voegen, in de tien jaren van haar bestaan volstekt niemand zich op die wetenschap had toegelegd dan alleen zij die als ambtenaar naar Indië wenschten te gaan; dat zij zich zelfs in een druk bezoek van aanstaande ambtenaren niet mocht verheugen en het getal ingeschrevenen aan de Gemeente-instelling te Delft doorgaans veel grooter was. Het tweeledig doel der instelling moest leiden tot een conflict, dat dan ook niet uitbleef, en wel een conflict tusschen vrij, wetenschappelijk onderwijs eenerzijds, en dresseerend onderwijs, om klaar te maken voor het vergelijkend staatsexamen, anderzijds. De leerlingen die ambtenaar wilden worden hadden er recht op dat gezorgd werd dat zij na volbrachte studie tot dat examen in staat zouden zijn en de vergelijking konden doorstaan met de leerlingen der Delftsche inrichting, maar het gevolg daarvan was dat de wetenschappelijke

richting niet tot haar recht kon komen, en voorzooveel men die nog niet geheel prijs wilde geven, strekte zulks ten nadeele van het klaarmaken voor het examen. Het was een hinken op twee gedachten, hetwelk ten gevolge had dat noch het een, noch het ander van het tweeledig doel, dat men zich voorstelde, bereikt werd.

De Rijksinstelling door de Regeering een failure verklaard en opgeheven. De wet van 28 April 1876 tot regeling van het hooger onderwijs (*Staatsblad* 1876, No. 102, juncto *Staatsblad* 1877, No. 101) stichtte leerstoelen voor het wetenschappelijk onderwijs in Indische vakken aan de Universiteit te Leiden en hief de Rijksinstelling daar ter plaatse op. Bij de discussies over art. 91 der wet (*Handelingen* Tweede Kamer, 1875/76, bladz. 1369) verklaarde de Regeering dat de Rijksinstelling gebleken was een *failure* te zijn, dat africhting van ambtenaren voor het staatsexamen en de wetenschappelijke vorming niet konden samengaan.

Oprichting Gemeente-Instelling te Leiden. Toen volgde de gemeente Leiden het voorbeeld van Delft en riep eene gemeente-instelling voor de opleiding van Oostindische ambtenaren in het leven (1877).

Wijzigen in het examen sedert 1865. Het examen (-programma) was inmiddels, buiten de reeds vermelde afschaffing van vakken landmeten en waterpassen en boekhouden niet ongewijzigd gebleven. Reeds van meet af werd er door de examencommissiën over geklaagd dat de studie van het Javaansch verontachtzaamd werd voor het zooveel gemakkelijker Maleisch; klachten over de faculatiefstelling van het gewichtige vak van de kennis der godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch-Indië kwamen daarbij, en na raadpleging van de Indische Regeering provoceerde de Minister, overwegende o. a. dat het Maleisch te beschouwen was als de lingua franca van den geheelen Indischen archipel, en het voor de richtige vervulling van zoovele betrekkingen bij het binnenlandsch bestuur op Java noodig was dat studie van het Javaansch of het Soendaneesch moest worden gemaakt, eene wijziging van artikel 4 van het Koninklijk besluit van 10 September 1864 in dier voege, dat onder de verplichte vakken van het examen werden opgenomen de godsdienstige wetten enz., de Maleische taal, *en* de Javaansche taal of in haar plaats een andere in Indië inheemsche taal, wanneer daarin van gouvernementswege onderwijs wordt gegeven dáár (d. i. in Nederland of in Indië) waar het examen wordt afgenomen (*Staatsblad* 1871, No. 72).

Het aldus verzwaarde examen, dat in 1873 bindend zou zijn, vond blijkens de schriftelijke en mondelijke behandeling van de Indische begrooting voor 1872 in de Staden-Generaal bedenkingen; in de bepaling dat examen afgelegd zou kunnen worden in Javaansch of eene *andere* Indische taal, *mits daarin onderwijs gegeven wordt van gouvernementswege*, zag men eene bevoordeeling van de Rijksinstelling te Leiden, en nog voordat het verzwaarde examen kon worden lokte de inmiddels nieuw opgetreden Minister eene nieuwe bepaling uit, krachtens welke het examen in de talen zou loopen over het Maleisch óf het Javaansch, ter keuze van den candidaat, „aan wien de bevoegdheid wordt gelaten om in beide talen examen af te leggen en in iedere andere in Nederlandsch-Indië inheemsche taal, wanneer daarin aan eenige Rijks-, gemeente- of bijzondere instelling in het land waar het examen wordt afgenomen, onderwijs wordt gegeven, of waarin, ter beoordeeling van den

Minister van Koloniën, dan wel van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, onder voldoende waarborgen, examen kan worden afgenomen"; terwijl ter aanmoediging van de studie van het Javaansch aan een voldoend examen in die taal de voorkeur voor plaatsing op Java werd verbonden (*Staatsblad* 1872, No. 106).

De in 1883 (*Staatsblad* No. 133) vastgestelde nieuwe regelen omtrent de benoembaarheid en uitzending, die in hooofdzaak eene verwerking van de destijds bestaande bepalingen tot eene op zichzelf staande regeling waren, brachten noch in den aard, noch in don vorm van het examen verandering. Samen met eene toelichtende nota, met het Koninklijk besluit van 10 September 1864, zooals dat destijds luidde, en met het nieuwe reglement en programma voor het examen, werden ze als bijlage WW aan het Koloniaal Verslag van 1883 toegevoegd.

Art. 1 van het besluit van 1883 bepaalde, dat het examen zich in elk „geval uitstrekt over de navolgende vijf vakken, die mitsdien verplichte vakken worden geheeten:

„1°. de geschiedenis van Nederlandsch-Indië;

„2°. de land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië;

„3°. de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van Nederlandsch-Indië;

„4°. de staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië;

„5°. de Maleische taal of de Javaansche taal, ter keuze van de belanghebbenden.

„Belanghebbenden kunnen desverkiezende ook in *beide* genoemde talen examen afleggen, zoomede in iedere andere in Nederlandsch-Indië inheemsche taal, waarin onder voldoende waarborgen (ter beoordeeling van den Minister van Koloniën of van den Gouverneur-Generaal) examen kan worden afgenomen.

„Elke taal wordt bij het examen aangemerkt als een afzonderlijk vak."

Tegenwoordige vorm. Dezen vorm behield het examen totdat het Koninklijk besluit van 20 Juli 1893 (*Staatsblad* No. 117) het in tweeën splitste. Naar den ouden vorm werd het nog alleen in 1894 en 1895 afgenomen; het eerste gedeelte naar den nieuwen vorm werd van 1894, het tweede gedeelte van 1896 afgenomen. Die vorm is de thans nog geldende.

Onder het eerste gedeelte werden gebracht de navolgende vakken, waarbij is aangegeven de omschrijving volgens het programma, vastgesteld bij ministerieele beschikking van 31 Juli 1893 la. D. N°. 53 en opgenomen in de *Nederlandsche Staatscourant* van 5 Augustus 1893:

1°. *de aardrijkskunde van Nederlandsch-Indië* (Kennis van de ligging, de natuurlijke gesteldheid en het klimaat der voornaamste eilanden en eilandengroepen van den Indischen Archipel, van de ligging der voornaamste bergen en wateren en van de hoofdtrekken der administratieve indeeling);

2°. *de kennis van de Nederlandsch-Indische wetboeken* (Kennis van den hoofdinhoud der algemeene bepalingen van wetgeving en van het Burgerlijk Wetboek; e nig begrip van de belangrijkste der instellingen, in het Wetboek van Koophandel geregeld, en van den vorm der Europeesche burgerlijke en strafrechtspleging; kennis van den hoofdinhoud van het Inlandsch reglement en van de beide Indische Wetboeken van Strafrecht);

3°. *de inleiding tot de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken*

van Nederlandsch-Indië (Kort overzicht van het ontstaan en de uitbreiding van den Islam, vooral met betrekking tot Nederlandsch-Indië; kennis van de voornaamste secten van den Islam; kort begrip van de geloofsleer der tegenwoordige orthodoxe Mohammedanen; kort begrip van het karakter en de ontwikkelingsgeschiedenis van het Mohammedaansche recht; kort begrip van de godsdienstige en andere wetten der Mohammedanen in Nederlandsch-Indië);

4°. *de beginselen van de Maleische taal* (Het schriftelijk, en met behulp van een woordenboek, vertalen van een niet moeilijk stuk, gedrukt in Maleisch letterschrift);

5°. *de beginselen van de Javaansche taal* (Het schriftelijk, en met behulp van een woordenboek, vertalen van een gemakkelijk stuk, gedrukt in Javaansch letterschrift).

Onder het tweede gedeelte werden gebracht de volgende zes verplichte vakken:

1°. *de geschiedenis van Nederlandsch-Indië* (Kennis in groote trekken van de lotgevallen der voornaamste volksstammen, die den Indischen Archipel bewonen, van de voornaamste feiten die betrekking hebben op de vestiging en uitbreiding van het Nederlandsch gezag in dien Archipel, en meer bijzonder van de lotgevallen van Nederlandsch-Indië sedert het bestuur van den maarschalk Daendels);

2°. *de land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië* (Kennis van de belangrijkste voortbrengselen van Nederlandsch-Indië; kennis in hoofdtrekken van de zeden, den maatschappelijken en oeconomischen toestand en den graad van beschaving der voornaamste volken van Nederlandsch-Indië; eenige kennis van den godsdienst en de instellingen der niet-geïslamiseerde volken van Nederlandsch-Indië);

3°. *de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van Nederlandsch-Indië* (Kennis van de voornaamste instellingen der belijders van den Islam in Nederlandsch-Indië, in verband gebracht met het Mohammedaansche recht);

4°. *de staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië* (Bekendheid met de voornaamste bepalingen van het Regeeringsreglement, en van de overige organieke wetten en algemeene verordeningen uit de Grondwet en het Regeeringsreglement voortvloeiende; kennis van de voornaamste bepalingen betreffende het bestuur, het rechtswezen, de comptabiliteit, de belastingen en de verschillende andere takken van administratie; alles zooveel mogelijk in ontstaan en ontwikkeling);

5°. *de Maleische taal* (Vaardigheid in het schriftelijk vertalen van een opstel uit het Nederlandsch in het Maleisch, en in het mondeling vertalen van een stuk proza uit het Maleisch in het Nederlandsch; kennis van de gronden der taal gepaard aan eene goede uitspraak en geoefendheid om geschreven Maleische stukken of brieven van verschillende hand zonder bijzondere voorbereiding te lezen; eenige vaardigheid om zich ook in de gewone spreektaal uit te drukken);

6°. *de Javaansche taal* (Vaardigheid in het vertalen van een niet moeilijk stuk in proza uit het Javaansch in het Nederlandsch; eenige geoefendheid om zich in de Javaansche taal uit te drukken, blijkbaar door het schriftelijk vertalen van eenige gemakkelijke volzinnen uit het Nederlandsch in het Javaansch; kennis van de gronden der taal, gepaard aan eene goede uitspraak;

vaardigheid om geschreven Javaansche stukken en brieven van verschillende hand zonder bijzondere voorbereiding te lezen).

Daarbij bleef het facultatieve examen in andere Indische talen behouden. Het programma voor die talen is gelijkluidend met dat voor het Javaansch.

Twee- en driejarige cursus voor het onderwijs. Kort vóór deze verzwaring van het examen was de cursus van de Indische Instelling te Delft, die tot nogtoe, op den voet van de Rijksinstelling te Leiden, en evenals de gemeente-instelling aldaar, een tweejarige geweest was, tot een driejarigen uitgebreid. Na de verzwaring van het examen volgde dergelijke uitbreiding van den cursus voor Indische taal-, land- en volkenkunde (afdeeling B) van het gymnasium Willem III te Batavia.

Het examenstelsel in zijne werking. Thans dient de werking van het stelsel van vrije studie met vergelijkend staatsexamen te worden nagegaan.

Reeds bleek, dat de taak die aan de (model) Rijksinstelling in dat stelsel werd toegedacht, nl. het geven van volledig, doeltreffend, grondig zoowel als practisch onderwijs van Indische wetenschap, bovenal geen africhting, — met het vergelijkend examen niet vereenigbaar was.

Het ligt dan ook voor de hand dat van het oogenblik dat niet alle geslaagde candidaten voor plaatsing in aanmerking kwamen, en derhalve het volgnummer op de ranglijst een zeer belangrijke rol spelen ging, het onderwijs *per se* ingericht moest worden op, dus ondergeschikt gemaakt aan het examenprogramma zooals het in de practijk toepassing vond. De concurrentie, niet alleen tusschen de verschillende instellingen, maar bovendien tusschen de candidaten onderling, moest onverbiddelijk leiden tot dressuur.

Concurrentie tusschen de gemeenteinstellingen van Delft en van Leiden. Scherper dan tusschen de Rijksinstelling te Leiden en de Delftsche gemeente-instelling, trad de concurrentie tusschen deze laatste en de Leidsche gemeente-instelling te voorschijn. De ondergeteekende herinnert hier aan de geruchtmakende polemiek tusschen curatoren van de gemeente-instelling te Leiden en de Nederlandsche commissie voor het groot-ambtenaarsexamen voor den Indischen dienst van 1878, betreffende de studie- en exameneischen en meer speciaal de verkeerde werking van het examenprogramma alsmede de wijze waarop het examen afgenomen werd. Men vindt de stukken verzameld in de brochure: „Een laatste woord van verdediging in zake de curatoren van de gemeente-instelling voor de opleiding van Oost-Indische ambtenaren te Leiden tegen de commissie, belast met het afnemen van het Oost-Indisch ambtenaarsexamen, door J. Spanjaard, lid en secretaris van de examen-commissie voornoemd, hoogleeraar te Delft" (uitgegeven bij gebr. Belinfante te 's Gravenhage, 1879).

Het examenstelsel door beide instellingen veroordeeld. Vertegenwoordigers van beide gemeente-instellingen, prof. van der Lith van Leiden en prof. Spanjaard van Delft, brachten in 1888, in opdracht van den Minister Keuchenius, een gemeenschappelijk rapport over de oprichting van eene Rijksschool ter opleiding van Indische ambtenaren uit, waarin zij over het bestaande stelsel van het vergelijkend examen het volgende zeiden:

„De Regeering eischt in den aanstaanden Indischen ambtenaar eene bepaalde mate van kennis in sommige vakken van wetenschap, stelt in verband daarmede een examenprogramma vast, en benoemt ter uitvoering daarvan eene examen-

commissie. Zij meent daarmede hare taak te hebben afgewerkt, zonder te bedenken, dat bij examens — vooral die voor Staatscommissiën afgelegd en waarbij *alleen* op het examen mag worden gelet — nooit volkomen zekerheid kan worden verkregen omtrent de aanwezigheid van grondige kennis en van die persoonlijke en karakter-eigenschappen, die in bestuursambtenaren eigenlijk onontbeerlijk zijn. Al mist een jongmensch alle eigenschappen, die hem als besturend ambtenaar geschikt zouden maken, zoodra hij zich de gevorderde kennis in die mate zal hebben eigen gemaakt, dat hij onder de eersten op de ranglijst behoort, wordt hij geplaatst, zonder dat men zich verder over zijne persoonlijke eigenschappen mag bekommeren..... De concurrentie der beide thans bestaande gemeentelijke instellingen heeft zeer groote nadeelen. Daar het toch alleen van het getal punten, dat de candidaat bij het examen behaalt, afhangt of hij geplaatst zal worden, neemt de student zijne toevlucht tot het aanleeren van zooveel inlandsche talen als hem maar eenigszins mogelijk is en zijn de beide instellingen verplicht een zoo groot mogelijke uitbreiding te geven aan het aantal der te onderwijzen talen. Daarbij komt dat zij, die hunne studiën aan één dier onderwijsinrichtingen hebben aangevangen, grootendeels genoodzaakt zijn die zoolang voort te zetten totdat zij eindelijk slagen en aldus gedurende langen tijd voor anderen den weg blijven versperren. Thans heeft men dan ook reeds lang een vrij aanzienlijk getal personen, die twee of drie maal voldoend examen deden, zonder voor plaatsing in aanmerking te komen; zij zijn wel genoodzaakt door te studeeren; de speciale opleiding toch, die zij genoten, dwingt hen in dezelfde baan te blijven. Dat uit dien toestand, waaraan de Staat, door de zonderlinge regeling dezer zaak, moeielijk zou kunnen gezegd worden geheel onschuldig te zijn, groote teleurstellingen, ook voor de veelal weinig bemiddelde ouders der bedoelde personen, voortvloeien, behoeft geen betoog."

Veroordeeling van de puntenjacht. Volkomen sluit hierbij aan de klacht, die geuit werd in het artikel van den oud-resident L. Wessels, die jaren lang lid van de examencommissie is geweest, in de *Indische Gids* van 1888, dl. II, pag. 1093 vlg., over „De tegenwoordige vooruitzichten van hen die zich bekwamen voor den Indischen dienst". De schrijver wijst er op, dat het grootste deel van het in dat jaar geslaagde getal examinandi wederom „bitter teleurgesteld is, want al zagen zij zich ook al een diploma uitgereikt van met voldoenden uitslag het groot-ambtenaarsexamen te hebben afgelegd, dat hun de bevoegdheid verleende om ambtenaar te worden, de *benoeming* bleef uit. Een jaar gaat voorbij, met onvermoeide studie en inspanning doorgebracht; weder een diploma, maar evenzeer *zonder* benoeming. Zoo zijn er verscheidene aan wie dit jaar hun *derde*, één zelfs aan wien een *vierde* diploma werd uitgereikt; en van hen die voor de *derde* maal een diploma ontvingen zijn er *twee* die wederom niet tot de uitverkorenen hebben mogen behooren". „Dat ook de studie onder dat jagen naar veel punten lijden moet, spreekt wel van zelf", gaat hij dan voort. „Vroeger werd gewoonlijk in *twee* talen examen afgelegd, de *twee* talen namelijk onder de verplichte vakken opgenomen. Thans achten de meesten zich verplicht *vier* talen te gelijk te bestudeeren, uit vrees van anders in het *geheel* niet der concurrentie het hoofd te kunnen bieden. Werkelijk grondige taalstudie wordt zoodoende geheel onmogelijk. Die zou al moeielijk zijn, als men *al* zijn tijd aan de beoefening

van talen wijden kon. Maar behalve dat de studie van de Staatsinstellingen in Nederlandsch-Indië, Mohammedaansche wetten, instellingen en gebruiken aldaar, even veel inspanning kosten als de taalstudiën, moet, tegen het tijdstip dat het examen weer nadert, een groot deel van dien tijd besteed worden aan *memoriewerk* voor de *geschiedenis* en vooral voor de *land- en volkenkunde*. Zou men allicht geneigd zijn, dat geestdoodende en afmartelende inpompen van plaatsnamen en bijzonderheden wat achterwege te laten — de gedachte aan de te behalen *punten* maakt dat onmogelijk. . . . . Een groot aantal van de geslaagden, maar niet geplaatsten, behaalden op de laatste examens *meer* punten dan de *eersten* van de ranglijst korte jaren geleden ontvingen. Zoo zien vele van die jongelui hun schoonste verwachtingen vervlogen en hun toekomst vernietigd. . . . zij zien hun vreugdelooze jeugd voorbijgaan in het vruchteloos najagen van een schoon doel".

Gemeente-Instelling van Leiden opgeheven. In de concurrentie dolf de gemeente-instelling van Leiden het onderspit. Nadat reeds in 1886 hare sluiting een punt van overweging voor den gemeenteraad had uitgemaakt, doch verworpen was (zie de stukken in het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, jaarg. 1886, dl. I, blz. 81—194), werd zij in 1891 opgeheven.

Contractueele band tusschen de Regeering en Delftsche Instelling. Aldus bleef de Indische Instelling te Delft de eenige inrichting hiertelande waar voorbereiding tot het groot-ambtenaarsexamen te vinden was. Nadat in 1893 (*Staatsblad* nº. 117) de nieuwe bepalingen betreffende het examen tot stand waren gekomen, vroeg de gemeente Delft een subsidie, dat haar tot een bedrag van *f* 12.000 's jaars verleend werd, terwijl de Regeering zich eenigen invloed verzekerde op het onderwijs en op de aanstelling en het ontslag van het onderwijzend personeel, waarvoor een door haar benoemd college van curatoren ingesteld werd.

Die band kon de werking van het examenstelsel niet keeren. Maar aan de verkeerde werking van het examenstelsel kon dat geen eind maken. De bezwaren lagen in het stelsel zelf. Partieele veranderingen, zooals de wijziging van het examenreglement van 27 December 1897, waardoor het examen in de verplichte vakken meer tot zijn recht gebracht en de invloed van dat in de onverplichte gefnuikt werd (zie Koloniaal Verslag van 1898, pag. 139), konden geen voldoende verbetering brengen.

Bezwaren van het examenstelsel door de Commissie van Advies geformuleerd. Duidelijk zijn die bezwaren saamgevat in het bekende rapport van de Commissie van Advies van 27 Mei 1899. Ten eerste, het vergelijkend examen heeft de studie meer en meer opgedreven tot détailkennis; het geheugenwerk in de studie, dat daarvan het gevolg is, doodt bij velen de liefde voor het onderwerp en vermindert dus het latere streven naar verdere ontwikkeling door eigen onderzoek. Vervolgens, de welvolbrachte studie geeft geen waarborg voor het verkrijgen van de daarmêe beoogde plaatsing in 's lands dienst, terwijl zij uit hoofde van haar zeer speciaal karakter geen andere carrière opent en aldus jaren doet verloren gaan op een leeftijd die dienen moet tot voorbereiding voor het verkrijgen van een maatschappelijke positie. Beiden, de overdrijving van de studie en de onzekerheid van welslagen, ook bij goed volbracht examen, dwongen de candidaten de studie zoo vroeg mogelijk aan te vangen en dus den kortsten weg voor den toegang tot het examen, namelijk

de hoogere burgerschool, te volgen, en werkten afschrikkend op anderen, op wier mededinging prijs te stellen viel, zooals gediplomeerden van het gymnasium of hen die reeds eenig examen aan de universiteit hadden afgelegd, hoedanigen zich slechts bij hoogere uitzondering aanmeldden. En eindelijk is het een groot bezwaar tegen de geheele regeling dat zij alle gewicht op de Indische studie legt en nog met de algemeene ontwikkeling en de mate van beschaving, noch met de karaktereigenschappen van de candidaten rekening houdt.

Aan het stelsel zijn de goede ambtenaren niet te danken. Die bezwaren zijn algemeen beaamd, ofschoon niemand ontkennen zal dat er zoowel in Indië als in Nederland onder het bestaande stelsel ook uitnemende ambtenaren verkregen zijn. Maar dit kan geen resultaat van het stelsel genoemd worden; dat gaf slechts eene schifting tusschen hen die meer of die minder aan het examen voldeden, terwijl de verdere geschikt- of ongeschiktheid buiten beoordeeling bleef. Alleen het stelsel gelden de bezwaren; de verschillende instellingen voor het onderwijs, vooral de Indische Instelling te Delft, die in dat onderwijs het leeuwendeel had, verdienen lof voor hetgeen ze onder het stelsel hebben gepraesteerd.

Bezwaren van het tegenwoordige stelsel merkbaar in den dienst. Dat intusschen de bezwaren aan het bestaande stelsel verbonden, zich ook in den dienst en het gehalte van de ambtenaren moesten doen gevoelen, ligt voor de hand.

Bij de behanding in de Tweede Kamer van de voorstellen betreffende de reorganisatie van het binnenlandsch bestuur in Nederlandsch-Indië wezen de heeren Mackay en de Waal Malefijt reeds op de klachten, daaromtrent zoowel door landgenooten als door een vreemdeling, den heer Chailley-Bert geuit (*Handelingen* 1898—1899, bladz. 205/209). Volkomen instemmende met de de hulde, aan vele ambtenaren, sieraden van het korps, gebracht, verklaarde de ondergeteekende dat hij niet blind was voor de gebreken die het korps aankleven en niet alleen door salarisverhooging verbeterd kunnen worden, en dat hij dan ook reeds van bevoegde zijde advies omtrent eene herziening der vigeerende bepaling had gevraagd.

De door de heeren Mackay en de Waal Malefijt aangehaalde klachten behoeft de ondergeteekende niet nader te bespreken. Dat ook de toenmalige Gouverneur-Generaal ze deelde, heeft de ondergeteekende reeds meermalen in de Staten-Generaal gezegd. Ook uit rapporten van bestuurshoofden in Nederlandsch-Indië, die den ondergeteekende verleden jaar onder de oogen kwamen, blijkt dat het stelsel onvoldoende resultaten voor den dienst afwerpt.

Een resident in de buitenbezittingen schreef naar aanleiding van eene inspectiereis: „Slechts een krachtige energieke hand, met zachten dwang de bevolking dwingende te doen wat tot vermeerdering harer stoffelijke welvaart noodig is en waartoe zij uit zichzelve niet komt, is hier noodig om de bevolking op te heffen uit het verval waarin zij zich bevindt. Maar de hand van den gewestelijken bestuurder die zich zulks ten doel stelt dient daarbij gesteund te worden door bekwame, voor hun werk berekende en met liefde bezielde ambtenaren, doch de bekentenis moet mij van het hart, dat zulke ambtenaren in de tegenwoordige rangen van het binnenlandsch bestuur niet dan zeer dun gezaaid zijn." En in een ander rapport luidt de klacht, dat men in de rangen der ambtenaren van het binnenlandsch bestuur „aantreft

personen in het geheel niet geschikt voor hunne taak, zoowel wat aangaat karakter, intellect als physiek", waardoor de keus voor moeilijke afdeelingen of voor min of meer zelfstandige plaatsing gering is.

Of het gehalte der tegenwoordige ambtenaren in vergelijking met de vroegere achteruit is gegaan, is hier de vraag niet. De ondergeteekende verklaarde ook reeds in de vergadering van de Eerste Kamer van 29 December 1898 (*Handelingen* bladz. 77) dat beschouwingen daaromtrent behooren tot die subjectieve opvattingen, waarover moeilijk te twisten valt, maar dat niet vergeten mag worden hoeveel hooger de eischen, waaraan de ambtenaar heeft te voldoen, gaandeweg geworden zijn. Het spreekt vanzelf dat met de verdere ontwikkeling van Indië die eischen nog zullen stijgen. Dat is uit het oogpunt van het landsbelang de belangrijke quaestie. En al zijn nu onder het tegenwoordige examenstelsel vele goede elementen in dienst gekomen, het is een gerechtvaardigde grief tegen dat stelsel dat het zoo weinig waarborg voor een algemeen voldoende waarde van de aanstaande ambtenaren geeft.

Bezwaren voor het publiek en voor de Delftsche Instelling. Toen in 1897 een overcompleet van ambtenaren noodzaakte tot beperking van de aanneming van ambtenaren en in dat jaar en de volgende jaren telkens slechts 15 ambtenaren zouden worden aangenomen, d. i. 10 hiertelande en 5 in Indië, traden ook weder de bezwaren van meer persoonlijken aard, die aan het examenstelsel verbonden zijn, scherp aan den dag. Er werden van 1897 tot en met 1900 40 ambtenaren van hier uitgezonden, terwijl 191 [1]) eindexamens werden afgelegd, waarvan 124 met voldoenden uitslag, en 20 ambtenaren in Indië aangenomen, terwijl daar 70 [1]) eindexamens werden afgelegd, waarvan 47 voldoende.

Ondanks de reeds beperkte indienstneming hield het overcompleet van ambtenaren aan, en dit, in verband met de omstandigheid dat eventueel nog personeel te vinden zou zijn onder het groote getal gediplomeerden, die volgens de ranglijsten van de examens niet voor plaatsing in aanmerking waren gekomen, leidde tot het besluit — tijdig bekend gemaakt — om noch in 1901 noch in 1902 ambtenaren uit de geëxamineerden van die jaren bepaaldelijk voor den dienst te bestemmen, dus ook geen uitzending uit Nederland te doen plaats hebben.

Verzoek van Delft om hooger subsidie. Een en ander had natuurlijk aanhoudende vermindering van het getal studenten der Indische Instelling te Delft ten gevolge, wat aanleiding gaf tot een verzoek van de zijde dier gemeente om verhooging van het subsidie. Daaraan is èn wegens de geschiedenis van dat subsidie èn omdat hangende de herziening van de opleiding der ambtenaren afwijking van de bestaande overeenkomst ontijdig zou zijn, geen gevolg gegeven. Die quaestie werd in den breede behandeld bij de ontwerp-begrooting van Nederlandsch-Indië voor net dienstjaar 1900 (*Handelingen* der Tweede Kamer 1899/1900, bladz. 474 477), en kan dus hier buiten verdere beschouwing blijven.

Opheffing Indische Instelling te Delft. Teleurgesteld wat de verhooging van het subsidie betreft, en nog slechts enkele studenten voor den nieuwen cursus verwachtende, besloot de gemeenteraad van Delft tot opheffing der

1) Onder deze cijfers is ook begrepen het getal van hen die zich gedurende het examen terugtrokken; dat zijn 16 in Nederland en 6 in Indië.

Indische Instelling. Zij werd 1 September 1900 gesloten en ultimo December opgeheven. De ondergeteekende, die met het oog op de overeenkomst, welke een termijn van een jaar voor de opzegging bepaalde, daaraan zijne goedkeuring had kunnen onthouden, meende daarvan geen gebruik te moeten maken en in deze de gemeente Delft ter wille te kunnen zijn.

Terwijl aldus hiertelande de gelegenheid om zich voor het groot-ambtenaarsexamen voor te bereiden een einde nam, daarentegen eene herziening van de opleiding in bewerking was en het wenschelijk voorkwam, dat inmiddels zoomin in Indië als in Nederland jongelieden hun studiën op den voet van het bestaande stelsel zouden aanvangen, werd bepaald (*Staatsblad* 1900, No. 150) dat in afwachting van de herziening der opleiding geen gelegenheid meer zou worden gegeven om het eerste gedeelte van het groot-ambtenaarsexamen af te leggen, terwijl tot aflegging van het tweede gedeelte nog in de jaren 1901 en 1902 gelegenheid zal bestaan. Dit laatste sterkt ten behoeve van diegenen, die hunne studiën reeds aangevangen en aan het eerste gedeelte van het examen voldaan hadden.

Spoedige totstandkoming der nieuwe regeling noodzakelijk. De opheffing van de Indische Instelling heeft intusschen de totstandkoming van de nieuwe regeling der opleiding tot eene zeer spoedeischende zaak gemaakt, te meer omdat zij, zooals nader zal blijken, een driejarige Indische studie beoogt en dus belangrijk langer zal zijn dan volgens het voorstel der Commissie van Advies het geval zou zijn geweest.

Ontwerp der nieuwe regeling, hierbij overgelegd. De ondergeteekende is hiermede genaderd tot de plannen betreffende de nieuwe regeling.

Ofschoon de voorstellen van de Commissie van Advies veel goeds bevatten, het daarbij ingenomen standpunt in vele opzichten wel aantrekkelijk is, moet de ondergeteekende instemmen met een groot deel van de critiek, die van vele kanten en ook door de Indische Regeering over verschillende van die voorstellen is uitgesproken.

De regeling, die thans beoogd wordt, blijkt uit het bij deze Memorie gevoegde ontwerp Koninklijk besluit.

Hier volge nu eene beschouwing van de hoofdpunten dier regeling.

Instelling van het candidaat-ambtenaarschap. Aanneming van de candidaten vóór de opleiding. De groote bezwaren tegen de bestaande regeling, eenerzijds de weinige waarborgen omtrent de geschiktheid der adspiranten als ambtenaar, anderzijds het verloren gaan van jarenlange studie voor hen, die niet de beoogde plaatsing in 's lands dienst kunnen verwerven, zijn alleen te ondervangen door de aanwijzing der candidaten te doen voorafgaan aan de Indische studie en de candidaten gedurende hun verdere opleiding te blijven gadeslaan, o. a. om, zoo noodig, nader ongeschikt blijkende elementen te kunnen verwijderen.

Dit beginsel, het candidaat-ambtenaarschap, neemt de ondergeteekende, in overeenstemming met den Gouverneur-Generaal, met volle overtuiging uit de voorstellen van de Commissie van Advies over, evenals het denkbeeld om voor de keus van en het toezicht op de candidaat-ambtenaren een met groote zorg gekozen Permanente Commissie in te stellen.

Verder overgenomen of verworpen voorstellen van de Commissie van Advies. Categorieën van personen, door haar opgesomd, waaruit de candidaat-ambtenaren te kiezen zouden zijn. Anders

is het met de door de Commissie van Advies voorgestelde categorieën van personen waaruit de candidaat-ambtenaren te kiezen zouden zijn. Het komt ook den ondergeteekende voor, niet alleen dat er, in de practijk, aan de keus van de candidaat-ambtenaren uit de door de Commissie voorgestelde categorieën van personen groote bezwaren verbonden zouden blijken, en zelfs tegen sommige dier categorieën terecht bedenking is gemaakt, maar ook, dat het een overwegend bezwaar is dat geen van de examens en betrekkingen, die de Commissie als kenmerken van voldoende algemeene ontwikkeling voorstelt, in Indië afgelegd of verkregen kan worden.

Indische studie van één jaar te kort. En ook acht hij een jaar voor de Indische studie te kort, zoowel op zichzelf als omdat de ambtenaar in Indië in den regel niet veel tijd zou hebben om op de door de Commissie voorgestelde elementaire studie voort te bouwen.

Opleiding aan de Universiteit te Leiden. Daarentegen is hij met de Commissie van oordeel dat de opleiding voor den Indischen dienst hiertelande moet plaats hebben, en dat de Rijks-universiteit te Leiden daarvoor de aangewezen plaats is.

Deze punten komen nog nader ter sprake.

Keus der candidaatambtenaren. Diploma hoogere burgerschool. De keus van de candidaat-ambtenaren zal zich ook uitstrekken over jongelieden, die in Indië hunne opleiding ontvangen hebben. Dit sluit in zich, dat de ondergeteekende een diploma der hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus — het hoogste diploma dat in Indië te verkrijgen is — voor de candidaat-ambtenaren voldoende acht. Hij sluit zich ten deze aan bij de in den aanvang van dit stuk gememoreerde toelichting tot de regeling van 1864 en bij de meening, door prof. de Louter uitgesproken in de vergadering van het Indisch Genootschap van 26 September 1882 over de opleiding der der Oostindische ambtenaren. Die hoogleeraar noemde algemeene ontwikkeling „een allerbelangrijkst, ja onmisbaar vereischte" voor den Indischen ambtenaar, want „personen, geroepen om in vreemde gewesten den Nederlandschen Staat te vertegenwoordigen tegenover eene aanzienlijke bevolking, die van dien Staat alles verwacht, alles te hopen en te vreezen heeft, geroepen om hare ingewikkelde rechten en belangen te handhaven en tevens de vervulling harer veelsoortige verplichtingen te verzekeren; personen telkens genoopt naar eigen oordeel zelfstandig te handelen en te beslissen; zulke personen hebben naast hunne physieke en moreele eigenschappen geen sterkere behoefte dan aan algemeene ontwikkeling, die hen in staat stelt de honderdvoudige moeilijkheden hunner gewichtige betrekking te boven te komen;" — maar het middelbaar onderwijs achtte hij daarvoor niet onvoldoende; aan het hoofdvereischte van algemeene ontwikkeling wordt met een diploma der hoogere burgerschool zoo goed voldaan als in verband met de heerschende wetgeving mogelijk en ook noodig is.

Diploma gymnasium of staats-examen. Maar het is wenschelijk meer dan tot nog toe jongelieden van gymnasiale opleiding voor de studie te winnen. Terwijl, overeenkomstig het bestaande gebruik ten aanzien van de verdeeling der beschikbare plaatsen bij den Indischen administratieven dienst, als regel gesteld is dat één derde gedeelte van de candidaat-ambtenaren in Indië wordt gekozen, en wel uit jongelieden van de hoogere burgerscholen

met vijfjarigen cursus daar te lande afkomstig, en dat de overige twee-derden in Nederland zullen worden aangewezen, zullen van deze laatste twee derden zooveel mogelijk de eene helft genomen worden uit hen die in het bezit zijn van een getuigschrift van bekwaamheid tot de studie van eene Universiteit, verworven na afloop van een gymnasium met 6jarigen cursus dan wel bij eene commissie als bedoeld in art. 12 der wet op het hooger onderwijs, en de andere helft uit gediplomeerden van de hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus in Nederland. De ondergeteekende verwacht dat onder dit nieuwe stelsel, — aanwijzing van de candidaat-ambtenaren vóór den aanvang der Indische studie, met wegneming van de onzekere en ongunstige kansen van het bestaande vergelijkend examen, en bepaalde bestemming van een deel der plaatsen voor jongelieden van gymnasiale opleiding, — het genoemde desideratum bereikt zal worden.

Geen voor ieder toegankelijk examen. Een vergelijkend examen waarbij het bezit van een der hierboven bedoelde diploma's geen vereischte is, acht de ondergeteekende verwerpelijk. Hij zou kunnen wijzen op de klachten waartoe indertijd examen A aanleiding gaf; maar de ondervinding van dien tijd daargelaten, meent hij dat een volledig toelatingsexamen op den duur tot dresseer-inrichtingen zou leiden, tot schade van onderwijs en leerlingen beiden.

Examen voor gediplomeerden hoogere burgerschool enz. Maar wel moet bij de keus der candidaat-ambtenaren een vergelijkend examen plaats hebben, dat verschillend is al naar gelang het sollicitanten met een diploma der hoogere burgerschool of anderen van gymnasiale opleiding, geldt, niet loopen mag over vakken, vallende buiten het examen dat voor het verworven diploma is noodig geweest, en zoodanig behoort te zijn ingericht dat in de eerste plaats van algemeene ontwikkeling en beschaving blijkt. Een voorname factor daarbij zal moeten zijn dat de sollicitant heeft blijk te geven van degelijke vaardigheid in het mondeling en schriftelijk gebruik der Nederlandsche taal.

Dat examen — in Nederland zijn het blijkens het voorgaande twee verschillende — zal zoowel in Indië als in Nederland afgenomen moeten worden ten overstaan van Permanente Commissiën, bestaande uit ten minste 5 en ten hoogste 7 leden, in Nederland te benoemen door de Koningin, in Indië door den Gouverneur-Generaal.

Permanente Commissiën. Die Commissiën zullen, vooral die in Nederland, wier taak veel omvattender zal zijn dan die van de Indische Commissie, met de grootste zorg zijn samen te stellen. Aan het hoofd van de Nederlandsche Commissie zal een man moeten staan van hoog aanzien en karakter, bij voorkeur een die in Indië een hooge positie heeft bekleed. Wijders komt het den ondergeteekende wenschelijk voor, dat in de Commissie zitting hebben een of meer personen, die een eervolle Indische loopbaan achter zich hebben, een of meer hoogleeraren van de Leidsche Universiteit en een hoofdambtenaar van het Departement van Koloniën. Op deze wijze zullen de eischen van den Indischen dienst tot hun recht komen en de aanrakingen van de Commissie met de Universiteiten het Departement gemakkelijk worden. De ondergeteekende meent echter, dat voor de samenstelling der Commissie overleg te plegen zal zijn met den Voorzitter, wanneer hij zal zijn aangewezen.

Ranglijst van geëxamineerden. De Commissiën brengen elk een gemotiveerde beoordeeling van de solicitanten uit, met een ranglijst van hen die zij voor aanwijzing geschikt achten. Die ranglijst behoeft niet gebonden te zijn aan den uitslag van het examen alleen; nevens het examen kunnen andere factoren van beoordeeling toegelaten worden, in het algemeen alle omstandigheden die van invloed kunnen zijn op de geschiktheid voor den dienst. De voordrachten moeten dan ook breed gemotiveerd worden. Hierbij kan nog worden gewezen op de omstandigheid dat — behoudens den voor aanneming als candidaat-ambtenaar gestelden maximum-leeftijd — het examen niet binnen een bepaalden tijd na verkrijging van een der vereischte diploma's behoeft afgelegd te zijn, en het eene aanbeveling geacht zou kunnen worden indien de sollicitant middelerwijl bij voorbeeld een candidaatsexamen aan de universiteit met gunstig gevolg had afgelegd.

Geneeskundig onderzoek. Leeftijd. Slechts zij zullen worden aangewezen — in Nederland door den Minister, in Indië door den Gouverneur-Generaal —, die door de daarvoor bestemde geneeskundige commissie physiek geschikt zijn bevonden voor den Indischen dienst, ten minste 18 jaar oud zijn en hun 21ste jaar nog niet hebben volbracht.

Tegemoetkoming voor de in Indië aangewezen candidaats-ambtenaren. De door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen candidaat-ambtenaren vertrekken naar Nederland als gouvernementspassagiers der 1ste klasse en genieten ten laste van de Indische begrooting eene toelage van *f* 1000 's jaars, ingaande met de maand waarin zij zich in Nederland hebben aangemeld en eindigende met den laatsten der maand, waarin zij ter beschikking van den Gouverneur-Generaal worden gesteld of ophouden candidaat-ambtenaar te zijn. Uit die *f* 1000 toelage zijn ook de collegegelden aan de Universiteit ad *f* 200 's jaars te bestrijden.

Opleiding in Nederland met opheffing van die in Indië. Over het denkbeeld om de opleiding in Indië te doen vervallen, heeft zich veel verschil van gevoelen geopenbaard.

De critiek, die door de desbetreffende voorstellen van de Commissie van Advies is uitgelokt, kan hier buiten beschouwing blijven, omdat de voorstellen van veel verdere strekking waren dan de thans voorgenomen regeling, in zoover zij op zichzelf niets stelden tegenover de opheffing der Indische opleiding en zij zelfs de mogelijkheid van volledige voorbereiding in Indië, voor candidaat-ambtenaar, uitsloten. Dit laatste is terecht door velen onaannemelijk geacht.

Beschouwingen van 1864. Reeds bij de mondelinge behandeling van het vroeger genoemd wetsontwerp betreffende de oprichting van de Rijksinstelling te Leiden heeft gedachtewisseling plaats gehad over de vraag of het in het algemeen wel goed was in Indië gelegenheid te geven om het groot-ambtenaars-examen af te leggen.

Geheel instemmende met de door de Regeering vooropgezette stelling, dat onze ambtenaren in Indië in volle mate vertegenwoordigers der Europeesche beschaving moeten zijn en inzonderheid ook als zoodanig ons overwicht bij de inlandsche bevolking moeten verzekeren, spraken verschillende afgevaardigden als hunne overtuiging uit dat daartoe opleiding in Europa een vereischte was. Men kon aan de Indische ouders de behulpzame hand bieden

voor het wenschelijke verblijf in Nederland van de aanstaande amtenaren; maar Indische jongelieden voor den ambtenaarsdienst bestemd, moesten onttrokken worden aan den invloed der Indische maatschappij, zij moesten hier te lande Europeesche beschaving en ontwikkeling zien en in zich opnemen; het was, als wij eene koloniale mogendheid wilden blijven, onze eerste plicht te zorgen dat ons gezag vertegenwoordigd werd door kundige, wetenschappelijke ontwikkelde, beschaafde mannen, die in het moederland een degelijke opvoeding hadden genoten; de opleiding in Nederland was allernoodzakelijkst om den band tusschen moederland en de koloniën te bevestigen en te behouden.

De Regeering beaamde, dat eene Europeesche opleiding, zoo al geen vereischte waarop eene uitzondering onmogelijk moest worden geacht, toch in den regel eene hoogst wenschelijke zaak was. Tegen verzwakking van de banden tusschen moederland en kolonie zou naar hare meening, de Rijksinstelling, met haar ruime bestemming, waken. Erkennende dat de manuen, die aan het hoofd der Indische maatschappij komen, niet vreemd mochten zijn aan Nederland en aan de Westersche beschaving, achtte zij den eisch van Europeesche opleiding voor allen onmogelijk en onstaatkundig. Zij vreesde dat het voor velen een zeer groote hinderpaal zou zijn om zich aan den Indischen dienst te verbinden, wanneer men zijne kinderen naar Nederland moest zenden, wilde men ze niet van 's lands betrekkingen uitgesloten zien. Tegen gebrek aan wetenschappelijke ontwikkeling van de in Indië zich aanmeldende candidaten zou gewaakt worden door het examen, dat vroeger ten eenenmale ontbrak. En als bijv. Nederlandsche jongelieden, die om bijzondere redenen de Rijksinstelling te Leiden niet hadden kunnen bezoeken, zich in Indië in het practische leven de voor het examen vereischte kundigheden hadden weten te verwerven, — of wel wanneer in Indië geborenen, die de middelen voer een opleiding hier te lande misten, in den Staatsdienst en door eigen studie, gepaard wellicht aan buitengewonen aanleg, zich voor het examen bekwaamd hadden, dan zou het billijk noch staatkundig te achten zijn dat zij in Indië de gelegenheid niet hadden om zich daaraan te onderwerpen.

De Regeering van 1864 gaf dus aan een algemeene opleiding in Nederland de voorkeur en zij verwachtte dat die regel zou zijn; zij meende echter dat uitzonderingen niet buitengesloten moesten worden. Aan den eenen kant mag daarbij niet over 't hoofd worden gezien dat destijds in Indië nog zeer weinig gelegenheid bestond om zich voor het door de Regeering gewenschte examen voor te bereiden, — wat intusschen weldra veranderde, — maar daartegenover dient erkend te worden dat de voorkeur, die aan de Nederlandsche opleiding geschonken werd, voortsproot uit de overtuiging dat de Indische ambtenaren met de Europeesche samenleving en begrippen bij ondervinding vertrouwd moeten zijn, onafhankelijk van de mate hunner wetenschappelijke kennis.

Latere beschouwingen. Het denkbeeld om de opleiding in Indië te staken is later, ook daar te lande, meermalen aan de orde geweest; de de ondergeteekende herinnert hier slechts aan het artikel van den heer P. H. VAN DER KEMP in de *Vragen des Tijds*, jaargang 1896, 2de deel, bladz. 261 v.v., waarin hij het rapport publiceerde dat hij als Directeur van onderwijs,

eeredienst en nijverheid in 1892 aan den Gouverneur-Generaal had ingediend over het denkbeeld om de opleiding in Indië te vervangen door opleiding in Nederland op staatskosten of met eene toelage van staatswege van een zeker getal aan bepaalde eischen voldoende Indische jongelieden. Bij de hoogere tot advies geroepen ambtenaren waren er steeds verklaarde voorstanders en warme tegenstanders van de opheffing. Ook de beschouwingen naar aanleiding van het rapport der Commissie van Advies liepen uiteen, schoon men — gelijk reeds gezegd is — hierbij in aanmerking heeft te nemen dat een groot deel van de afkeurende critiek op de voorstellen betreffende de verplichte opleiding in Nederland is toe te schrijven aan de omstandigheid, dat in het stelsel van genoemde Commissie zelfs geen volledige voorbereiding voor het candidaat-ambtenaarschap in Indië mogelijk was, gezwegen van de aanneming en tegemoetkoming van Indische candidaten, welke een der grondslagen van de thans ontworpen regeling uitmaakt.

De argumenten van de voorstanders der opheffing van afdeeling B. van het Gymnasium Willem III te Batavia waren in hoofdzaak dezelfde als die, welke in 1864 te berde werden gebracht; men ontkende daarbij dat eene opleiding in Indië, buiten aanraking met Nederland, voor ambtenaren, die het Nederlandsch gezag hadden te vertegenwoordigen, kon volstaan; en op grond van ondervinding werd verklaard, dat de in Indië opgeleide ambtenaren, wat hunne vorming betreft, over het algemeen achterstaan bij hen, die hunne opleiding in Nederland hadden genoten.

Daartegenover werd de opheffing onraadzaam geacht uit een politiek oogpunt, wegens de ontstemming die ze in Indië zou wekken en het nadeel dat aan Indische Ingezetenen zou worden toegebracht; gewezen werd op de vele goede elementen, die de opleiding in Indië had opgeleverd, alsmede op hetgeen vele Indische jongelieden bij voorbaat op de Nederlandsche vóór hebben, zooals de gewendheid aan Indische natuur, leefwijze, taal en omgeving enz.; en zoo er al een leemte was in de vorming van Indische jongelieden, die alleen door een verblijf in Europa is aan te vullen, dan kon de verloftijd van den ambtenaar daarin voorzien, beter dan dit te wachten was van een kortstondig verblijf van den jongeling hiertelande. Meermalen werd ook van Regeeringszijde van dergelijke opvatting blijk gegeven; men zie de Memories van Antwoord op de Voorloopige Verslagen over de Indische begrootingen voor 1890 (bladz. 45), 1893 (bladz. 29 en 30), 1895 (bladz. 24 en 25) en 1897 (blad. 28 en 29), bij welke laatste gelegenheid ook het reeds genoemde artikel van den heer Van der Kemp ter sprake kwam.

Motiveering van het thans ingenomen standpunt. Bezwaren tegen de opheffing van afdeeling B ondervangen. De ondergeteekende is van meening dat wanneer het candidaat ambtenaarschap ook in Indië toegankelijk wordt gemaakt voor aldaar opgevoede jongelieden en hun eene tegemoetkoming voor het verblijf in Nederland worde verleend, de bezwaren tegen de opheffing van afdeeling B van het Gymnasium Willem III geheel uit den weg worden geruimd.

Bezwaren, op grond van utiliteit aan te voeren. Allereerst de bezwaren die op utiliteitsgronden kunnen aangevoerd worden, namelijk wegens de goede vruchten die afdeeling B heeft afgeworpen en in het algemeen wegens de voordeelen die ook de opvoeding in Indië zou geven. Want de geschikte elementen onder de Indische jongelieden — dat die er zijn, zelfs

dat er bij uitstek goede zijn, wordt volmondig erkend — zullen ook in 't vervolg voor den Indischen dienst gewonnen kunnen worden, en de voordeelen van de Indische opvoeding, als gewendheid aan de Indische leefwijze, omgeving, taalkennis, enz., zullen bij een daarop volgend verblijf in Europa niet te loor gaan. Dat intusschen de voordeelen van eene Indische opvoeding lang niet algemeen erkend worden, of wel lager geschat worden dan de nadeelen, blijkt voldoende uit de omstandigheid dat de ouders die, als zij ook met groote geldelijke opofferingen, hunne kinderen naar Europa *kunnen* zenden, bijna zonder uitzondering daartoe overgaan. Te dien aanzien kan er nog op gewezen worden dat van de 291 in het laatste 10jarig tijdvak hiertelande met voldoenden uitslag afgelegde grootambtenaarsexamens voor den Indischen dienst er 131, dus 44,5 pCt., zijn afgelegd door in Indië geborenen, terwijl van de in dat tijdvak uitgezonden 189 geslaagden er 74, dus 39 pCt., mede tot die categorie behoorden. Wel is waar omvatten die getallen, behalve de herwaarts gezonden jongelieden, ook de in Indië geboren zoons van hiertelande gevestigde oud-ingezetenen van Nederlandsch-Indië, maar daar staat tegenover dat de voorbereiding voor het groot-ambtenaarsexamen ook geheel in Indië kon plaats hebben, zelfs met meer kans op succes dan hier.

Politiek bezwaar. Wat het politieke bezwaar tegen de opheffing van afdeeling B van het Gymnasium Willem III betreft, ook dit, meent de ondergeteekende, mits allen grond wanneer voor dat instituut het candidaat-ambtenaarschap met tegemoetkoming voor opleiding in Europa in de plaats gesteld wordt.

Het verzet, dat zich in Indië geopenbaard heeft tegen het denkbeeld om aan de opleiding daartelande een einde te maken (nl. zooals dat denkbeeld belichaamd was in de voorstellen van de Commissie van Advies), zou den indruk kunnen geven dat het een groot gedeelte van Indië's ingezetenen is, hetwelk belang heeft bij de instandhouding van afdeeling B. Dit is volstrekt niet het geval. Sedert 1870 heeft die afdeeling opgeleverd 228 ambtenaren voor den administratieven dienst, gemiddeld dus 8 per jaar. Feitelijk zijn het alzoo maar weinig ingezetenen die van het bestaan der afdeeling profiteeren. Men kan aannemen dat het verzet aan dieper liggende oorzaken dan onmiddellijk materieel belang ontsproten is, dat hier meer een protest tegen onderschatting van de Indische jongelieden, of hoe men het anders noemen wil, in het spel is. Doch wat het ook zij, de openstelling van het candidaat-ambtenaarschap voor Indische jongelieden met de daaraan voor hen verbonden tegemoetkoming doet aan het verzet elken redelijken grond ontzinken.

Voor het meerendeel van hen, die anders te Batavia studeerden, zoo niet voor dezen allen, zal het candidaat-ambtenaarschap financieel voordeeliger zijn, want de studie zal met zoo goed als vaste vooruitzichten aangevangen worden, wat tot nog toe niet het geval was wegens de risico van het vergelijkend examen, en de geldelijke tegemoetkoming gedurende den studietijd zal zeer zeker aan die ouders, die elders dan te Batavia wonen, en voor het verblijf hunner zoons daar ter plaatse groote kosten te maken hebben, maar vermoedelijk ook aan ingezetenen van Batavia zelf, niet anders dan aangenaam kunnen zijn. Daarbij zal het voor velen, die thans, wegens de kosten, zelfs van studie te Batavia moeten afzien, mogelijk zijn naar het candidaat-ambtenaarschap te dingen, en de hoogere betrekkingen alzoo ook onder het

bereik van meer kringen der Indische maatschappij worden gebracht, een zaak van gewicht, ook omdat sinds de verzwaring van het groot-ambtenaarsexamen, welke de bepalingen van 1893 (*Staatsblad* No. 117) invoerden, eigen voorbereiding voor dat examen feitelijk onmogelijk was en minvermogende jongelieden dus van de betrekkingen, waarvoor het examen vereischt werd, uitgesloten bleven.

Gedwongen scheiding van ouders en kinderen kan geen geldig bezwaar worden genoemd. Reeds werd er aan herinnerd hoe vele ouders uit eigen beweging hunne kinderen naar Europa zenden, en zelfs bij de studie te Batavia is scheiding voor velen onvermijdelijk. De verdere verwijdering, naar Nederland, heeft bij de tegenwoordige communicatiemiddelen veel van haar gewicht verloren: daarbij valt er op te wijzen dat voor zoover de candidaat-ambtenaren zoons zijn van Indische landsdienaren, wat met velen wel het geval zal wezen, een tijdelijk samenzijn hiertelande met hunne ouders, bij de tegenwoordige regeling van de buitenlandsche verloven voor landsdienaren, volstrekt niet tot de uitzonderingen zal behooren.

Vrees voor schadelijke gevolgen van de groote vrijheid, die de jongelieden hiertelande zullen genieten, is niet meer dan een denkbeeldig bezwaar; men lette ook hier op het ruime gebruik dat Indische ouders, als zij daartoe bij machte zijn, van een Europeesche opleiding voor hunne kinderen maken. Buitendien moeten de candidaat-ambtenaren, die na verloop van eenige jaren bestemd kunnen worden voor een afgelegen post, waar zij zoo goed als geheel aan zichzelf zijn overgelaten, reeds in hun studietijd op eigen beenen leeren staan. Mislukking van een jongmensch is voor het minst evenzeer een gevolg van persoonlijke eigenschappen of neigingen, als van de omstandigheden waarin hij verkeert; te Batavia, waar tusschen de leerlingen van afdeeling B en gewone schooljongens bijna geen verschil wordt gevallen van mislukking ook wel voorgekomen. Intuschen zullen de candidaat-ambtenaren hiertelande geenszins aan hun lot worden overgelaten; zij zullen raad en steun vinden bij de Permanente Commissie.

Noodzakelijkheid van opleiding in Nederland. Al bleef evenwel, ondanks dit alles, nog eenigerlei bezwaar bestaan het zou moeten wijken voor het overwegend belang van den lande. Het in 1864 uitgesproken desideratum, dat de ambtenaren in volle mate vertegenwoordigers der Europeesche beschaving moeten zijn en inzonderheid als zoodanig ons overwicht bij de inlandsche bevolking hebben te verzekeren, acht de ondergeteekende volkomen juist. De bestuursambtenaar vertegenwoordigt het Nederlandsch gezag, wordt door de inlandsche bevolking aangemerkt als de afgezondene van het moederland, is voor haar de maatstaf waarnaar Nederland en het Nederlandsche bestuur beoordeeld moeten worden. Met dit zeer speciale karakter van den bestuursambtenaar is het kwalijk vereenigbaar dat tot zulk ambt geroepen kunnen worden personen, die Nederland en Europa nimmer hebben gezien. Voor de aanstaande vertegenwoordigers van Nederland kan een onafgebroken verblijf in Indië niet voldoend vormend werken.

Dit op zichzelf zou reeds aanleiding genoeg zijn om althans de ambtenaarsopleiding uitsluitend in Nederland te doen plaats hebben. Er komt nog bij, ten eerste dat met het candidaat-ambtenaarschap de instelling te Batavia voor een zeer beperkt getal leerlingen in stand gehouden zou moeten worden,

en voorts, wat van meer gewicht is, dat de voortschrijdende ontwikkeling van Indië hoogere eischen stelt, die een niet alleen goed onderlegd, maar tevens zoo breed mogelijk ontwikkeld ambtenaarskorps vorderen. En almede voor die breedere vorming is een verblijf hiertelande noodzakelijk.

Ook voor den Gouverneur-Generaal, evenals voor zijn ambtsvoorganger, staat de noodzakelijkheid van opleiding in Nederland vast. Daarnevens kan nog op eenstemmig oordeel in dien zin van vele bevoegden buiten de van ambtswege geroepen adviseurs gewezen worden, terwijl uit het korps ambtenaren zelf gezaghebbende stemmen voor de opleiding in Europa zijn opgegaan, het laatst nog van den resident van Bali en Lombok F. A. Liefrinck en van den resident van Benkoelen J. F. H. Schultz, in de *Indische Gids* van Dec. jl.

Opleiding aan de Universiteit te Leiden. Geen Rijksinstelling, noch vrije studie. De Universiteit te Leiden is de vanzelf aangewezen plaats voor de opleiding der candidaat-ambtenaren. Men vindt er reeds gelegenheid voor de studie van Maleisch, Javaansch, Maduresch, Soendaneesch, Mohammedaansch recht, staatsinstellingen en land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, bovendien van het Sanskriet, het Arabisch, het Chineesch, de staathuishoudkunde en de statistiek, en van de rechtswetenschap in haar verschillende onderdeelen. De leerkrachten aan die Universiteit behoeven slechts weinig aanvulling; overigens geeft zij voor de candidaat-ambtenaren de schoonste gelegenheid tot ontwikkelende studie. Met warme instemming heeft de Universiteit zich voor het onderwijs aan de candidaat-ambtenaren beschikbaar gesteld.

De keus tusschen de Universiteit en eene van sommige zijden weder aanbevolen Rijksinstelling kan niet moeilijk zijn, zoowel wegens de hooge kosten welke de oprichting van eene Rijksinstelling vergen zou, als omdat eene Rijksinstelling nevens de betrokken faculteiten der Universiteit te Leiden eene ongewenschte verbrokkeling van leerkrachten ten gevolge zou hebben, terwijl zoodanige Rijksinstelling toch nimmer in haar speciale bestemming de hoogte zou bereiken van de Leidsche Universiteit, waar behalve de voor den aanstaanden ambtenaar bepaald noodige vakken ook zeer belangrijke hulpvakken (om ze dus te noemen) worden gedoceerd. Het getal candidaat-ambtenaren zou daarbij te klein zijn om een afzonderlijke instelling te wettigen, daar er jaarlijks tusschen de 20 en 30 zullen kunnen worden aangenomen. Eindelijk — en dit weegt geenszins het minst — is het voor de aanstaande Indische ambtenaren allerwenschelijkst te achten, dat zij in den vollen stroom van het geestesleven aan de Universiteit medeleven. De ondergeteekende schreef reeds in zijne Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer betreffende de begrooting voor 1901, dat naar zijne meening slechts daarin, als degelijke studie er meê gepaard gaat, de zoozeer noodige ruimte van blik verkregen kan worden, althans meer en gemakkelijker dan elders. Dat de tegenwoordige opleiding te uitsluitend technisch en te laag bij den grond is, is ook het oordeel van den heer Chailley-Bert, op wien men zich indertijd in de Tweede Kamer beriep; volgens hem en ook volgens andere schrijvers moet de opleiding op een breederen, dus meer met het universitair onderwijs verband houdenden grondslag gebaseerd worden, en daar nu van de candidaat-ambtenaren niet gevorderd kan worden, dat zij reeds studiën aan de Universiteit hebben gemaakt, blijft

alleen over de ambtenaarsopleiding daar te doen plaats hebben; het zelfstandig leeren denken en behandelen van vraagstukken is nergens beter gewaarborgd dan aan de Universiteit.

De ondergeteekende ziet geen reden voor „vrije studie" in dien zin, dat de candidaat-ambtenaren zich ook elders dan te Leiden, met name aan andere Universiteiten, zouden kunnen bekwamen. Voorshands in elk geval is de Leidsche Universiteit de vanzelf aangewezene, omdat nergens anders een zoo complete gelegenheid voor de Indische studie bestaat. Door openstelling van een min of meer daaraan nabijkomende gelegenheid uit te lokken, begeeft men zich ook hier in het gevaar van verbrokkeling van leerkrachten en wordt een in dit geval mogelijke concentratie op universitair gebied, waarvan de wenschelijkheid reeds in algemeenen zin bepleit wordt, zonder noodzaak prijsgegeven.

Verhouding van de Nederlandsche Permanente Commissie tot de candidaat-ambtenaren. Er is nog een andere reden waarom opleiding van alle candidaat-ambtenaren op één plaats wenschelijk is. De Nederlandsche Permanente Commissie toch zal het oog te houden hebben op de candidaat-ambtenaren. Niet in dien zin dat de jongelieden een behoorlijke vrijheid van beweging zouden missen, maar zoo, dat de Commissie in staat is om hen te leeren kennen en met raad bij te staan. Vooral voor de in Indië aangenomenen zal dit laatste van groot belang zijn. Het wordt daarbij volkomen gerechtvaardigd doordien de Staat zich hunner reeds aangetrokken heeft en, wat de Indische candidaat-ambtenaren betreft, zelfs eene tegemoetkoming in de kosten der opleiding verleent. De bemoeiingen nu van de Permanente Commissie zijn ontegenzeggelijk het best verzekerd, wanneer de candidaat-ambtenaren hun studiën allen aan dezelfde inrichting volbrengen.

Driejarige studie. Zal het verblijf aan de Universiteit werkelijk effect hebben, dan dient het niet te kort te zijn, vooral ook omdat de Indische studie, op zichzelf beschouwd, niet eng beperkt mag worden. De ondergeteekende zou een te korten studietijd een zeer gevaarlijke proefneming achten, te meer omdat, ook wanneer er na korten tijd al verandering in werd gebracht, de gevolgen zich lang zouden doen gevoelen. In verband met een en ander wordt de studie normaal op 3 jaren gesteld.

Studieplan voor candidaatambtenaren. Het verplichte onderwijs, dat de candidaat-ambtenaren gedurende dien tijd zullen genieten, wordt in breede trekken aangegeven door bepalingen aangaande de examens, welke zij hebben af te leggen.

Na afloop van het eerste studiejaar moeten de candidaat-ambtenaren het bewijs leveren, dat zij met vrucht de lessen hebben gevolgd in:

1°. de grondtrekken der geschiedenis van Nederlandsch-Indië, in het bijzonder sedert den val der Oost-Indische Compagnie;

2°. de landkunde van Nederlandsch-Indië;

3°. de grondbeginselen der staathuishoudkunde;

4°. de beginselen der Javaansche taal;

5°. de beginselen der Maleische taal;

Na afloop van de volgende twee studiejaren hebben zij een eindexamen af te leggen, loopende over:

1°. de volkenkunde van Nederlandsch-Indië;

2°. de Nederlandsch-Indische wetboeken;
3°. de staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië;
4°. de kennis der verschillende stelsels van koloniaal bestuur;
5°. de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van Nederlandsch-Indië;
6°. de Maleische taal;
7°. de Javaansche taal voor hen die voor de verdere studie van die taal zijn aangewezen;
8°. andere talen voor hen aan wie de studie daarvan opgedragen is.

Tevens moeten zij dan toonen, voldoende bedreven te zijn in het paardrijden.

Nieuwe vakken. Nieuw in dit programma zijn, wat het eerste gedeelte betreft, het vak van de grondbeginselen der staathuishoudkunde, en wat het tweede gedeelte betreft, het vak van de kennis der verschillende stelsels van koloniaal bestuur. Het eerstgenoemde vak mag voor de aanstaande ambtenaren niet ontbreken, ook al maakt het reeds deel uit van het voorbereidend onderwijs van hen die van de hoogere burgerscholen afkomstig zijn. Ook het andere, de kennis der verschillende stelsels van koloniaal bestuur, is voor hen van groote waarde, al ware het alleen in het belang van hunne algemeene ontwikkeling, ter verruiming van hun blik. De wenschelijkheid van bedrevenheid in het paardrijden behoeft geen betoog.

Javaansch en Maleisch. Met de thans verplichte studie van Maleisch en Javaansch voor alle aanstaande ambtenaren wordt gebroken.

De opneming van Javaansch onder de verplichte vakken voor het grootambtenaars-examen is in 1893 geschiedt op een voorstel dat de toenmalige Minister van Dedem overnam van de voor 1892 benoemde examen-commissie. Het werd verdedigd hoofdzakelijk op grond van het Maleisch en het Javaansch de in den Indischen Archipel meest verbreide talen zijn, die elk eene op zichzelf staande beschaving vertegenwoordigen en die, hetzij beide, hetzij een van beide, haar invloed hebben doengelden in alle deelen van Nederlandsch-Indië, zoodat hare kennis onontbeerlijk zou zijn voor allen, die in den dienst worden opgenomen. Ook werd aangevoerd dat de kennis van Maleisch en Javaansch het aanleeren van andere in Indië inheemsche talen gemakkelijk maakte.

Ten aanzien van ambtenaren, die buiten aanraking met de bevolking van Java blijven, werd reeds destijds het beweerde belang van de studie van het Javaansch betwist, zoowel in den boezem van de examen-commissie zelf als door de Indische Regeering.

Ook de ondergeteekende is van meening dat het nut van de studie van het Javaansch voor hen, die niet bij het binnenlandsch bestuur op Java geplaatst worden, geenszins opweegt tegen den niet geringen tijd welken die studie vordert, en wenscht dus, in overeenstemming met den Gouverneur-Generaal, de studie van het Javaansch alleen op te dragen aan hen, die voorshands bestemd worden voor het binnenlandsch bestuur op Java.

Daarvoor dient evenwel eerst te blijken wie voor de studie van het Javaansch geschikt is, en dus zullen allen gedurende het eerste jaar èn Maleisch èn Javaansch studeeren; terwijl dan na het eerste examen de Minister, op voordracht van de Nederlandsche Permanente Commissie, die de examens bijwoont, bepaalt wie der candidaat-ambtenaren de studie van het Javaansch zullen voortzetten. Het aantal wordt bepaald na overleg met den Gouverneur-

Generaal en in verband met de vermoedelijke behoefte aan personeel voor het binnenlandsch bestuur op Java en Madura.

De studie van het Maleisch wordt door allen vervolgd.

Andere talen. Aan hen intusschen, die met Javaansch kunnen eindigen, zal de studie van eene andere taal kunnen worden opgedragen. Wanneer dat een andere in Nederlandsch-Indië inheemsche taal is, dan zal de gedurende een jaar van het Javaansch gemaakte studie daarvoor een niet te verwerpen voorbereiding zijn. Evenwel is de ondergeteekende niet vreemd aan het denkbeeld, dat het goede vruchten zou afwerpen wanneer door sommigen ook de studie werd voortgezet van de Engelsche taal, zijnde die van de regeering van bijna alle koloniën, die onzen archipel omringen.

Eene beslissing omtrent die taalstudie behoeft nog niet genomen te worden; zij zal eerst aan de orde komen wanneer er candidaat-ambtenaren voor het tweede studiejaar zijn.

Nederlandsch-Indische wetboeken. Uit het rapport der Commissie van Advies zijn de bezwaren bekend, die in 1893 tegen het destijds alsmede ingevoerde examenvak van de kennis der Nederlandsch-Indische wetboeken ontwikkeld zijn. De Commissie van Advies, met uitzondering van den heer Mullemeister, heeft zich daarbij aangesloten; zij meende, „dat hetgeen de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur moeten leeren op het gebied van rechtskennis, eene plaats moet vinden bij het onderwijs in de staatsinstellingen." Volkomen deelt de ondergeteekende de bezwaren tegen de bestaande regeling, die het vak onder het eerste gedeelte van het examen rangschikt en derhalve een éénjarige studie er voor bestemt, wat veel te kort is en waarvan de vruchten in elk geval bij de eerst op zijn minst twee jaren later volgende indiensttreding weder zoo goed als te loor zijn gegaan, een bezwaar waarop trouwens ook enkele malen gewezen is door die leden van de commissie voor het groot-ambtenaarsexamen, die met het afnemen van het examen in genoemd vak belast waren. Maar de waarde van het vak zelf stelt de ondergeteekende, evenals de Indische Regeering, zeer hoog, en daarom wenscht hij het te handhaven, echter in dien zin, dat het wordt ingedeeld bij het tweede gedeelte der studie en er aldus ook ten minste twee jaren aan besteed worden.

Geen verschil van opleiding van ambtenaren bestemd voor het binnenlandsch bestuur en die bestemd voor de bureaux. Het verschil in taalstudie uitgezonderd, volgen alle candidaat-ambtenaren dezelfde opleiding, onverschillig of zij voor den bureaudienst dan wel voor het binnenlandsch bestuur in aanmerking zullen komen. Eerst in den dienst toch kan de meerdere geschiktheid voor het eene of het andere vak ten volle blijken; scheiding te voren zou zeer moeilijk zijn. Maar ook is gelijke opleiding wenschelijk opdat de ambtenaren, daartoe geroepen, zonder bezwaar van het eene in het andere dienstvak kunnen overgaan.

Eventueele verlenging van den studietijd of ontslag. Voor wie een der examens niet op den gestelden tijd met gunstigen uitslag heeft afgelegd, vervalt de aanwijzing als candidaat-ambtenaar, behoudens bijzondere omstandigheden, ter beoordeeling van den Minister, die den studietijd dan verlengen kan. De Minister blijft overigens bevoegd, om na ingewonnen advies of op voordracht der Nederlandsche Permanente Commissie, ontslag te geven aan wie volgens zijn oordeel ongeschikt is voor den Indischen dienst.

De door den Gouverneur-Generaal aangewezen candidaat-ambtenaar, wiens aanwijzing vervalt of die ontslagen wordt, behoudt gedurende nog vier maanden aanspraak op overtocht naar Indië voor gouvernementsrekening. Deze bepaling is een noodzakelijk uitvloeisel van de regeling van het candidaat-ambtenaarschap voor Indische jongelieden.

Ranglijst voor de uitzending. Na afloop van het tweede examen brengt de Nederlandsche Permanente Commissie, die de examens bijwoont en zich voortdurend op de hoogte heeft gehouden van de candidaat-ambtenaren gedurende hunnen studietijd, aan den Minister van Koloniën een rapport uit met een gemotiveerd ontwerp van eene ranglijst.

Voorwaarden van uitzending. Uitzending naar Nederlandsch-Indië zal slechts plaats hebben nadat bij geneeskundig onderzoek gebleken is, dat de bij de aanneming geconstateerde physieke geschiktheid voor den Indischen dienst nog aanwezig is.

Aan de uitzending wordt, behalve overtocht op den voet van de daaromtrent geldende bepalingen, verbonden een voorloopig traktement van *f* 150 's maands, ingaande met den dag van aankomst te Batavia, en eene gratificatie voor uitrusting van *f* 1000. Alleen dit laatste wijkt van den bestaanden regel af, volgens welken de gratificatie *f* 400 bedraagt. Op de billijkheid dier verhooging, in verband met de voor de andere categorieën van ambtenaren geldende bepalingen (ingenieurs van den waterstaat en mijningenieurs ontvangen *f* 1500, rechterlijke ambtenaren, houtvesters en leeraren M. O. *f* 1000) is ook in het rapport van de Commissie van Advies gewezen.

Uit de bestaande regeling (art. 18 van *Staatsblad* 1883, No. 133) is overgenomen het in artikel 26 van het ontwerp-besluit gemaakte voorbehoud om, zoo noodig, de speciale voorwaarden van uitzending bij gewoon besluit te wijzigen.

Andere bepalingen betreffende de benoembaarheid enz. Betrekkingen waarvoor de regeling geldt. Behalve de candidaat-ambtenaren zullen tot de betrekkingen van aspirant-contrôleur en contrôleur bij het binnenlandsch bestuur, assistent-resident, gewestelijk secretaris, resident en gouverneur alsmede tot de betrekkingen van referendaris — met uitzondering van die bij de comptabiliteit — en van secretaris bij de Departementen van algemeen burgerlijk bestuur, bij de Algemeene Secretarie en bij den Raad van Nederlandsch-Indië, daaronder begrepen de betrekkingen van algemeen secretaris en van gouvernementssecretaris, alleen nog benoembaar zijn de doctoren in de rechtswetenschap, die voldaan hebben aan het examen bedoeld bij artikel 92, 2de lid, der wet tot regeling van het hooger onderwijs (*Staatsblad* 1876 no. 102), terwijl uitsluitend voor de genoemde bureaubetrekkingen ook benoembaar verklaard zullen worden doctoren in de rechtswetenschap, die het zooeven genoemde examen niet hebben afgelegd, alsmede doctoren in de staatswetenschap.

Dit is — op het candidaat-ambtenaarschap na — geheel conform de bestaande regeling van de afdeelingen II en III van *Staatsblad* 1883 no. 133 juncto *Staatsblad* 1897 no. 261, waarin alleen de thans opgenomen betrekking van adspirant-contrôleur ontbreekt, waartoe intusschen nog niemand werd benoemd die niet de benoembaarheid voor contrôleur bezat.

Dispensatie. Mede bij overeenstemming met de bestaande regeling is te

bepalen, dat wanneer in bijzondere gevallen het belang van 's lands dienst mocht vorderen, dat tot de genoemde betrekkingen benoemd worden personen, die de benoembaarheid niet bezitten, aan hen dispensatie van het vereischte tot de benoembaarheid kan worden verleend. Alleen komt het wenschelijk voor ook den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid tot het verleenen van dispensatie te geven, voor zooveel betreft personen, die zich in Indië bevinden.

Uitzending van anderen dan de candidaat-ambtenaren. Bij gebreke van een voldoend getal beschikbare candidaat-ambtenaren zullen ook andere benoembare kunnen worden uitgezonden, namelijk doctoren in de rechtswetenschap die voldaan hebben aan het zoogenaamde faculteitsexamen (art. 92 2lid der hooger-onderwijswet), voor betrekkingen bij het binnenlandsch bestuur en bij de bureaux, en doctoren in de rechts- of doctoren in de staatswetenschap alleen voor bureaubetrekkingen. Het geval kan zich bij voorbeeld voordoen dat in eenig jaar van uitzending meer ambtenaren noodig zijn dan er candidaat-ambtenaren voor dat jaar beschikbaar komen, hetzij doordien de behoefte grooter blijkt dan aanvankelijk geraamd was, hetzij doordien eenige candidaat-ambtenaren zijn uitgevallen wier vervanging in het jaar van uitzending noodig blijkt.

Overgangsmaatregelen. Het spreekt van zelf dat de nieuwe eischen van benoembaarheid voor de hierbovengenoemde betrekkingen geen invloed mogen hebben op de benoembaarheid van hen, die haar onder vroegere bepalingen reeds verkregen.

Ook dient de benoembaarheid verzekerd te worden aan hen, wien in 1901 of 1902 het diploma van het tweede gedeelte van het tegenwoordige groot-ambtenaarsexamen nog zal worden uitgereikt ingevolge het Koninklijk besluit van 18 Augustus 1900 No. 37 (*Staatsblad* No. 150).

Bekorting van de studie voor in 1901 aan te nemen candidaat-ambtenaren. Maar tevens dient voorzien te worden in het mogelijke geval dat reeds vóór 1904, zijnde het jaar waarin de driejarige studie van de in 1901 aan te nemen candidaat-ambtenaren voltooid zou wezen, nieuwe ambtenaren beschikbaar moeten zijn.

In dit geval — waaromtrent en den loop van dit jaar de noodige zekerheid kan worden verkregen — zullen in 1901 nevens hen, die de driejarige studie aanvangen, ook candidaat-ambtenaren zijn aan te wijzen voor wie de studie tot een tweejarige wordt bekort. Het eerste examen vervalt voor hen, en hun eindexamen zal loopen over:

1°. de grondtrekken der geschiedenis van Nederlandsch-Indië, in het bijzonder sedert den val der Oost-Indische Compagnie;

2°. de land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië;

3°. de staatsinstellingen van Nederslandsch-Indië;

4°. de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van Nederlandsch-Indië;

5°. de Maleische taal, en, voor hen die de Minister daarvoor aanwijst, de Javaansche taal.

Data van aanmelding en examen in 1901. En ten slotte is te rekenen op het geval dat de nieuwe regeling niet tijdig genoeg tot stand komt om al dadelijk zonder bezwaar de gewone termijnen van aanmelding en examen voor candidaat-ambtenaar — die zóó gesteld zijn dat aan dat examen ook kunnen deelnemen geslaagden van het in hetzelfde jaar afgenomen eindexamen der

hoogere burgerscholen, zoo in Indië als in Nederland, en van de laatst afgenomen examens voor de Universiteit— te doen gelden, (Zie art. 26 juncto 6 en 7 van het ontwerpbesluit).

Financieele gevolgen der regeling. Terwijl in de kosten der examens, zoo in Indië als in Nederland, vermoedelijk weinig verandering zal komen, nemen de *uitgaven* toe met die voor:

a. de kosten van den overtocht van Indië naar Nederland, omgekeerd van Indische candidaat-ambtenaren. Hun aantal is *in maximum* op 10 per jaar te stellen, naar eene maximale behoefte van 30 personen per jaar. De overtocht herwaarts kost per persoon *f* 25, die naar Indië *f* 700, samen dus 10 × *f* 1425 *f* 14 250. Dit kan nog verhoogd worden met de overtochtskosten voor de echtgenooten van die Indische candidaat-ambtenaren, die vóór hun terugkeer naar Indië in het huwelijk treden. Gesteld dat dit met een 3-tal het geval is, dan wordt de post met 3 × *f* 700 vermeerderd, dus. . . . . *f* 16 350

b. de toelagen voor de Indische candidaat-ambtenaren, ad *f* 1000 's jaars, klimmende tot voor 30 personen (namelijk 10 van elk studiejaar) . . . . . „ 30 000

c. de gratificatiën voor uitrusting van de Indische candidaat-ambtenaren, jaarlijks op 10 gerekend en de verhooging van de gratificatie voor de andere uit te zenden candidaat-ambtenaren, gerekend op een 20-tal ad *f* 600 per persoon . . . . . „ 10 000 „ 12 000

d. de kosten van de Indisch Permanente Commissie die den Gouverneur-Generaal ter zijde zal staan voor de aanneming van candidaat-ambtenaren, en de kosten van de Nederlandsche Permanente Commissie, die den Minister van Koloniën ter zijde zal staan voor de aanneming van candidaat ambtenaren en belast zal zijn met toezicht op de studiën enz. van alle candidaat-ambtenaren, respectievelijk *f* 1000 en *f* 2500 samen. . . . . „ 3 500

Tegenover de hier gestelde verhooging der uitgaven, ad *f* 71 850, kan de volgende *vermindering* worden geplaatst:

1. na den cursus 1901/02 vervalt afdeeling B van het Gymnasium Willen III te Batavia, waarvan de kosten globaal bedragen *f* 40 000 's jaars, buiten die van uitzending, verloven en pensioenen van het personeel, en

2. het vervallen van het subsidie voor de Indische Instelling te *Delft* ad *f* 12 000. welke som, waarvan thans nog een gedeelte ten behoeve van gewezen docenten der Instelling op de begrooting voorkomt, waarschijnlijk belangrijk verhoogd had moeten worden wanneer voor de opleiding van het beperkte getal candidaat-ambtenaren de Indische Instelling te gebruiken ware geweest, — dus samen in minimum *f* 52 000.

Blijft over een stijging der uitgaven met ongeveer *f* 20 000, waarbij intusschen gerekend is op het maximum-getal candidaat-ambtenaren, en waaronder *f* 18 000 begrepen is voor verhooging van de gratificatie voor uitrusting, een maatregel die ook zonder de nieuwe regeling van de benoembaarheid der ambtenaren billijk zou zijn; terwijl men er nog tegenover zou kunnen stellen de sub 1 genoemde kosten van uitzending enz. van personeel van afdeeling B van het gymasium *Willem III* en de sub 2 bedoelde verhooging, die het subsidie van de Indische Instelling te Delft had kunnen ondergaan.

Hiervóór is echter reeds gezegd, dat de doorgaande gemiddelde behoefte

jaarlijks 20 tot 30 ambtenaren zal zijn. Vermoedelijk zal het middelcijfer dichter bij 20 dan bij 30 zijn.

Gesteld dat het gemiddelde 24 blijkt, dan zijn daarvoor jaarlijks aan te nemen 8 jongelieden uit Indië en 16 uit Nederland.

De verschillende posten van de opgegeven lijst van verhooging van uitgaven worden dan:

a.		ƒ 13 500
b.		„ 24 000
c.		„ 8 000
		„ 9 600
d. blijft		„ 3 500
	Samen	ƒ 58 600
De verhooging van de gratificatie voor uitrusting moet ook hier afgescheiden worden. Dit is (*c*) een bedrag van		„ 17 600
Blijft alzoo een verhooging van		ƒ 41 000

En daartegenover staat dan de reeds vermelde vermindering ad ƒ 52 000 in minimum.

Nadere toelichting van het wetsonderwerp. De nieuwe regeling kan voor het jaar 1901 de volgende behoeften brengen:

I. wat *Indië* betreft:

I°. de permanente commissie	ƒ 1000
2°. de kosten van het examen van adspiranten voor het candidaat-ambtenaarschap	„ 4000
3° de koste van overtocht herwaarts van de aan te nemen Indische candidaat-ambtenaren	„ 14 500
	ƒ 18 500

II. wat *Nederland* betreft:

1°. de permanente commissie	ƒ 2 500
2° de kosten van het examen van adspiranten voor het candidaat-ambtenaarschap	„ 3 000
3°. toelagen van de Indische candidaat-ambtenaren, die ongeveer met September hiertelande kunnen zijn, dus over 4 maanden gerekend	„ 7 000
	ƒ 12 500

De kosten der examens zijn natuurlijk afhankelijk van het getal adspiranten die zich zullen aanmelden, en van de samenstelling der examencommissiën.

Voor de kosten van overtocht herwaarts en toelagen van Indische candidaat-ambtenaren is gerekend op 10, die reeds na tweejarige studie zijn uit te zenden, en op 10 die de normale driejarige studie hebben aan te vangen. De kosten van den overtocht zijn hier afgescheiden gehouden van de algemeene uitgaven voor transportkosten (onderafdeeling 55 van het IIde hoofdstuk der Indische begrooting van uitgaven), in overeenstemming met het gebruik ten aanzien van uit Indië overgezonden leerlingen voor de Koninklijke Militaire Academie enz. (onderafdeeling 116 van het IIde hoofdstuk der begrooting van uitgaven van Nederlandsch-Indië.)

Daar de uitgaven voor onderwijs slechts een klein gedeelte der kosten van opleiding uitmaken en de candidaat-ambtenaren meerendeels voor het binnenlandsch bestuur bestemd zijn, schijnt het regelmatiger de nieuwe posten niet — zooals vroeger het subsidie aan de gemeente Delft — op de Vde begrootingsafdeeling (onderafdeeling Onderwijs), maar op de IVde begrootingsafdeeling uit de trekken.

De Minister van Koloniën,
CREMER.

ONTWERP KONINKLIJK BESLUIT, HOUDENDE VASTSTELLING VAN DE BIJZONDERE VOORWAARDEN VOOR BENOEMBAARHEID TOT BETREKKINGEN BIJ HET BINNENLANDSCH BESTUUR EN BIJ DE GOUVERNEMENTS-BUREAUX IN NEDERLANDSCH-INDIË.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ. Op de voordracht van Onzen Minister van Koloniën dd. Den raad van State gehoord; Gezien het nader rapport van onzen voornoemde Minister; Overwegende dat het noodig is de benoembaarheid tot betrekkingen bij het binnenlandsch bestuur en bij de gouvernements-bureaux in Nederlandsch-Indië opnieuw te regelen: Gelet op artikel 7 van het Koninklijk besluit van 10 September 1854 (*Nederlandsch Staatsblad* no. 93 en *Indisch Staatsblad* no. 194): Hebben goedgevonden en verstaan: met intrekking van de desbetreffende regeling, vervat in het Koninklijk besluit van 29 Augustus 1883 (*Nederlandsch Staatsblad* no. 133, *Indisch Staatsblad* no. 249), zooals zij later is gewijzigd, vast te stellen de volgende bijzondere voorwaarden voor benoembaarheid tot betrekkingen bij het binnenlandsch bestuur en bij de gouvernements-bureaux in Nederlandsch-Indië:

Artikel 1.

Tot de betrekkingen van adspirant-contrôleur en contrôleur bij het binnenlandsch bestuur, assistent-resident, gewestelijk secretaris, resident en gouverneur, alsmede tot de betrekkingen van referendaris, met uitzondering van die bij de comptabiliteit, en secretaris bij de Departementen van algemeen burgelijk bestuur, bij de Algemeene Secretarie en bij den Raad van Nederlandsch-Indië, daaronder begrepen de betrekkingen van algemeen secretaris en van gouvernements-secretaris, zijn alleen benoembaar:

a. zij, die, na te zijn aangewezen als candidaat Indisch ambtenaar, hunne studiën hebben voltooid volgens de bepalingen van dit besluit;

b. zij die hebben voldaan aan het examen bedoeld bij artikel 92, 2de lid, der wet van 28 April 1876 tot regeling van het hooger onderwijs (*Staatsblad* 1876, no. 102); en, uitsluitend voor de genoemde bureaubetrekkingen,

c. doctoren in de rechtswetenschap en doctoren in de staatswetenschap.

Artikel 2.

1) De Minister van Koloniën stelt telken jare na overleg met den Gouverneur-Generaal vast, hoeveel candidaat Indische ambtenaren zullen worden aangewezen.

2) Een derde van het aantal plaatsen wordt in Nederland beschikbaar

gesteld voor hem die in het bezit zijn van een getuigschrift dat zij bekwaam zijn tot de studie aan eene universiteit, verworven na afloop van een gymnasium met zesjarigen cursus dan wel bij eene commissie als bedoeld in artikel 12 der wet op het hooger onderwijs; een derde, eveneens in Nederland, voor hen, die in het bezit zijn van het getuigschrift van eindexamen van de hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus in Nederland en een derde, in Nederlandsch-Indië, voor hen, die in het bezit zijn van het getuigschrift van eindexamen van de hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus daartelande.

3) In Nederland wijst de Minister van Koloniën, in Nederlandsch-Indië de Gouverneur-Generaal, de candidaat Indische ambtenaren aan.

Artikel 3.

1) De aanwijzing der candidaat Indische ambtenaren geschiedt zoowel in Nederland als in Indië op de voordracht van een permanente commissie, die de sollicitanten — in Nederland van elke der twee categorieën afzonderlijk — onderwerpt aan een vergelijkend examen.

2) Slechts zij kunnen worden aangewezen, die door de daarvoor bestemde geneeskundige commissie physiek geschikt zijn bevonden voor den Indischen burgelijken dienst, ten minste 18 jaar oud zijn en hun 21ste jaar nog niet hebben volbracht.

Artikel 4.

1) De programma's van de in hèt vorig artikel bedoelde vergelijkende examens worden vastgesteld door den Minister van Koloniën.

2) Zij mogen niet loopen over vakken, niet begrepen in de vroeger afgelegde examens, onderscheidenlijk voor de studie aan de universiteit en ter verkrijging van het getuigschrift der hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus.

3) Zij zullen zoodanig zijn ingericht dat in de eerste plaats blijkt van algemeene ontwikkeling en beschaving.

Artikel 5.

1) De parmanente commissiën, bedoeld in artikel 3, bestaan ieder uit ten minste vijf en ten hoogste zeven leden, die in Nederland door Ons, in Nederlandsch-Indië door den Gouverneur-Generaal benoemd en ontslagen worden.

2) De voorzitter en de secretaris van elke commissie worden in Nederland door Ons, in Nederlandsch-Indië door den Gouverneur-Generaal uit de leden aangewezen.

3) Voor het afnemen van de in artikel 3 bedoelde examens kunnen de permanente commissiën worden bijgestaan door zooveel examinatoren als op hare voordracht, in Nederland door den Minister van Koloniën, in Nederlandsch Indië door den Gouverneur-Generaal, worden aangewezen.

Artikel 6.

1) Uiterlijk in het begin van de maand April ontvangt de Nederlandsche permanente commissie van den Minister van Koloniën, de Indische permanente commissie van den Gouverneur-Generaals, eene opgaaf van het aantal candidaat Indische ambtenaren, dat in dat jaar respectievelijk in Nederland en in Nederlandsch-Indië aangewezen zal worden.

2) De permanente commissiën roepen daarop sollicitanten op.

Artikel 7.

1) De sollicitanten melden zich vóór 15 Mei schriftelijk aan bij de permanente commissie met een volledige opgaat van hun adres en onder overlegging van:

1°. een zooveel mogelijk door bewijsstukken gestaafd relaas van hun verleden, vermeldende o.o. de door hen bezochte inrichtingen van opvoeding en onderwijs;

2°. de diploma's en getuigschriften in hun bezit;

3°. een extract uit hun geboorte-akte;

4°. het bewijs van physieke geschiktheid voor den Indischen dienrt, afgegeven door de daarvoor bestemde commissie;

5°. een door de bevoegde autoriteit afgegeven verklaring van goed maatschappelijk gedrag;

en zij die zich in Nederland bevinden daarenboven:

6). een bewijs aantoonende welke verplichtingen ten aanzien van den militairen dienst zij nog te vervullen hebben.

2) Indien er voor hen uitzicht bestaat om na hunne aanmelding nog getuigschriften omtrent hunne studiën te verkrijgen, deelen zij dit mede. Zoo spoedig mogelijk, en in elke geval vóór het examen, moeten de nog verworven getuigschriften aan de permanente commissie worden ingezonden.

Artikel 8.

De vergelijkende examens bedoeld in artikel 3 worden afgenomen in Nederland in de maand Augustus en in Indië in de maand Juli.

Artikel 9.

1) De permanente commissiën dienen, in Nederland aan den Minister van Koloniën, in Indië aan den Gouverneur-Generaal, een gemotiveerde beoordeeling der sollicitanten in met de ranglijst van hen, die zij voor aanwijzing geschikt achten.

2) Daarop heeft de aanwijzing der candidaat Indische ambtenaren plaats.

3) Wanneer blijkt dat uit eene der drie categorieën van gegadigden het daarvoor beschikbare aantal plaatsen niet kan worden vervuld, dan beslist de Minister van Koloniën omtrent de voorziening in het incompleet uit een der beide of uit beide andere categorieën.

4) Ook de nadere aanwijzing van candidaat Indische ambtenaren, die ingevolge 's Ministers beslissing nog in Indië zal plaats hebben, geschiedt door den Gouverneur-Generaal.

Artikel 10.

1) De in Nederlandsch-Indië aangewezen candidaat Indische ambtenaren vertrekken binnen den door den Gouverneur-Generaal te bepalen tijd naar Nederland, waar zij zich onmiddellijk aanmelden bij het Departement van Koloniën en bij de Nederlandsche permanente commissie.

2) De Gouverneur-Generaal draagt zorg dat de bescheiden, die op hunne aanwijzing betrekking hebben, dan in het bezit van den Minister van Koloniën zijn.

3) De Gouverneur-Generaal verleent aan de door hem aangewezenen overtocht als gouvernementspassagier der eerste klasse op den voet der daaromtrent bestaande bepalingen.

4) Ten laste van de Indische begrooting genieten zij eene toelage van *f* 1000 's jaars, ingaande met de maand, waarin zij zich in Nederland hebben aangemeld, en eindigende met den laatsten der maand, waarin zij ter beschikking van den Gouverneur-Generaal worden gesteld, of ophouden candidaat Indisch ambtenaar te zijn.

Artikel 11.

De candidaat Indische ambtenaren worden opgeleid aan de Rijksuniversiteit te Leiden.

Artikel 12.

Na afloop van het eerste studiejaar moeten de candidaat Indische ambtenaren door het afleggen van een examen het bewijs leveren dat zij met vrucht de lessen hebben gevolgd in:

1°. de grondtrekken der geschiedenis van Nederlandsch-Indië, in het bijzonder sedert den val der Oost-Indische Compagnie;

2°. de landkunde van Nederlandsch-Indië;

3°. de grondbeginselen der staathuishoudkunde;

4°. de beginselen der Javaansche taal;

5°. de beginselen der Maleische taal.

Artikel 13.

1) Nadat de candidaat Indische ambtenaren het in het vorige artikel bedoelde examen hebben afgelegd, bepaalt de Minister van Koloniën hoeveel en wie van hen de studie van het Javaansch zullen voortzetten.

2) Hun aantal wordt bepaald na overleg met den Gouverneur-Generaal en in verband met de vermoedelijke behoefte aan personeel voor het binnenlandsch bestuur op Java en Madura.

3) Voor voortzetting van de studie van het Javaansch zullen allereerst worden aangewezen zij, die zulks verlangen en van wie gebleken is dat zij de beginselen dier taal met de meeste vrucht hebben beoefend.

4) De aanwijzing geschiedt op voordracht van de permanente commissie in Nederland.

5) De Minister van Koloniën kan aan hen, die de studie van het Javaansch niet zullen voortzetten, de studie van een andere taal opdragen.

Artikel 14.

Na afloop van de volgende twee studiejaren leggen de candidaat Indische ambtenaren een eindexamen af, loopende over:

1°. de volkenkunde van Nederlandsch-Indië;

2°. de Nederlandsch-Indische wetboeken;

3°. de staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië;

4°. de kennis der verschillende stelsels van koloniaal bestuur;

5°. de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van Nederlandsch-Indië;

6°. de Maleische taal;

7°. de Javaansche taal voor hen, die voor de verdere studie van die taal aangewezen;

8°. andere talen voor hen, aan wie de studie daarvan is opgedragen.

Artikel 15.

1) De in artikelen 12 en 14 bedoelde examens worden afgenomen door eene commissie, benoemd door den Minister van Koloniën en zooveel mogelijk samengesteld uit de hoogleeraren en docenten aan wie het onderwijs in de vakken, waarover het examen loopt, is opgedragen, welke commissie aan hen die aan het examen voldoen een diploma uitreikt.

2) Zij hebben plaats in tegenwoordigheid van de Nederlandsche permanente commissie.

Artikel 16.

Voor wie een der examens niet op den daarvoor gestelden tijd met gunstigen uitslag heeft afgelegd, vervalt daardoor de aanwijzing als candidaat Indisch ambtenaar, tenzij wegens bijzondere omstandigheden, ter beoordeeling van den Minister van Koloniën, zijne aanwijzing verlengd wordt.

Artikel 17.

1) De Nederlandsche permanente commissie wijdt hare aandacht aan de studiën en het levensgedrag der candidaat Indische ambtenaren.

2) Na ingewonnen advies of op voordracht van de commissie is de Minister van Koloniën ten allen tijde bevoegd om hen te ontslaan op grond van volgens zijn oordeel gebleken ongeschiktheid voor den Indischen dienst.

Artikel 18.

De door den Gouverneur-Generaal aangewezen candidaat Indische ambtenaar, wiens aanwijzing vervalt ingevolge artikel 16, of die ontslagen wordt ingevolge artikel 17, heeft recht op overtocht naar Nederlandsch-Indië als gouvernements-passagier der eerste klasse op den voet der daaromtrent bestaande bepalingen, mits hij de reis aanvaardt binnen vier maanden na het vervallen zijner aanwijzing of na zijn ontslag.

Artikel 19.

1) Nadat de candidaat Indische ambtenaren het eindexamen hebben afgelegd, toonen zij ten genoegen van de permanente commissie aan, dat zij voldoende bedreven zijn in het paardrijden.

2) De Commissie brengt over de studiën der candidaten en den uitslag daarvan rapport uit aan den Minister van Koloniën, waarbij de diploma's worden overgelegd, zoomede het gemotiveerde ontwerp van eene ranglijst.

Artikel 20.

De candidaat Indische ambtenaren, die voor den Indischen dienst in aanmerking komen, worden, behoudens het bepaald bij artikel 22, door den Minister van Koloniën ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal, die hen plaatst bij den burgerlijken dienst in Nederlandsch-Indië, en wel hen, die eindexamen hebben afgelegd in de Javaansche taal, bij voorkeur bij het binnenlandsch bestuur op Java en Madura.

Artikel 21.

Bij gebreke van een voldoend candidaat Indische ambtenaren kunnen ook anderen, die volgens artikel I van dit besluit benoembaar zijn, door den Minister van Koloniën ter beschikking van den Gouverneur-Generaal worden gesteld.

Artikel 22.

1) Geen uitzending heeft plaats dan nadat (voor zooveel de candidaat Indische ambtenaren betreft, opnieuw) gebleken is van physieke geschiktheid.

2) Een in Indië aangewezen candidaat Indisch ambtenaar, die wegens gemis van physieke geschiktheid niet ter beschikking van den Gouverneur-Generaal kan worden gesteld, heeft recht op overtocht naar Nederlansch-Indië overeenkomstig artikel 18.

Artikel 23.

Aan de uitzending is, behalve overtocht voor gouvernementsrekening op den voet der daaromtrent geldende bepalingen, verbonden.

1°. een voorloopig traktement van *f* 150 (honderd vijftg gulden 's maands, ingaande met den dag van aankomst te Batavia;

2°. een gratificatie voor uitrusting ten bedrage van *f* 1000 (duizend gulden).

Artikel 24.

Zij, die ter beschikking van den Gouverneur-Generaal worden gesteld, verbinden zich tot teruggaaf van alle gelden, welke aan hen en te hunnen behoeve zijn voldaan ter zake van overtocht naar Nederlandsch-Indië en van gratificatie voor uitrusting, indien zij binnen den tijd van vijf jaren na hunne aankomst in Nederlandsch-Indië, anders dan ten gevolge van wèlbewezen ziels- of lichaamsgebreken, buiten eigen toedoen ontstaan, ter beoordeeling van de Regeering, uit 's lands dienst worden ontslagen of indien zij niet binnen den hun aangewezen tijd naar Nederlandsch-Indië vertrekken, dan wel de reis derwaarts moedwillig afbreken.

Artikel 25.

Wanneer in bijzondere gevallen het belang van 's lands dienst mocht vorderen, dat tot de betrekkingen, genoemd in artikel 1, personen benoemd worden, die de bij dit besluit geregelde benoembaarheid missen, kan aan hen dispensatie van het vereischte tot de benoembaarheid worden verleend, wanneer zij zich in Nederland bevinden door Ons, en wanneer zij zich in Nederlandsch-Indië bevinden door den Gouverneur-Generaal.

Artikel 26.

Wij behouden Ons voor, zoo noodig de artikelen 23 en 24 van dit besluit bij gewoon besluit te wijzigen.

Overgangsbepalingen.

Artikel 27.

1) Artikel 1 van dit besluit ontneemt de benoembaarheid tot de daarin genoemde betrekkingen niet aan hen, die haar bij het inwerkingtreden van dit besluit bezitten.

2) Zij, aan wie in 1901 of in 1902 het diploma van het tweede gedeelte van het groot-ambtenaarsexamen voor den Indischen dienst, zooals het is geregeld bij het Koninklijk besluit van 20 Juli 1893 (*Staatsblad* No. 117) en de later daarin aangebrachte wijzigingen, zal worden uitgereikt, zullen benoembaar zijn tot de in artikel 1 genoemde betrekkingen.

Artikel 28.

Voor de aanwijzing van candidaat Indische ambtenaren in 1901 kan worden afgeweken van den termijn genoemd in de artikelen 6, 7 en 8.

Artikel 29.

1) De studie van een gedeelte der candidaat Indische ambtenaren, die in 1901 worden aangewezen, kan door den Minister van Koloniën worden ingekort tot twee jaren.

2) Voor dit gedeelte vervalt alsdan het eerste examen en zal het eindexamen loopen over:

1°. de grondtrekken der geschiedenis van Nederlandsch-Indië, in het bijzonder sedert den val der Oost-Indische Compagnie;

2°. de land- en volkenkunde Nederlandsch-Indië;

3°. de staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië;

4°. de godsdienstige wetten, volksinstellingen gebruiken van Nederlandsch-Indië;

5°. de Maleische taal, en, voor hen die de Minister van Koloniën daarvoor aanwijst, de Javaansche taal.

Onze Minister van Koloniën is belast met de uitvoering van dit besluit, dat in het *Staatsblad* zal worden geplaatst en waarvan afschrift zal worden gezonden aan Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, aan den Raad van State en aan de Algemeene Rekenkamer.

KANTTEEKENINGEN.

Een paar kantteekeningen vinden hier plaats.

De overgangsbepalingen (art. 29) komen ons in dezen vorm schadelijk voor; wij hebben dit reeds in de vorige aflevering uiteengezet. De nieuwe soort ambtenaren in te voeren in Indië met een eerste uitzending van slechts voor twee derde voorbereid materiaal, verdient onzes inziens strenge afkeuring. Geen tweejarige studie of verlicht examen is ten deze te motiveeren.

Gelukkig is de geringschatting van de vakstudie, die uit het rapport der commissie sprak, hier niet overgenomen. Geen éénjarige studie, maar, evenals thans, een driejarige. De breede-blik-menschen — de candidaat-ambtenaren gerecruteerd uit officieren, ingenieurs, registratie-ambtenaren maar vooral uit meesters; bij gebreke van dien uit candidaten in de rechten, — vinden wij hier evenmin overgenomen. De aanvulling zal geschieden *als vroeger* uit H. B. S. en gymnasium. Alleen schuilt er een adder onder het gras, waar men bepaald $^1/_3$ der totale hoeveelheid altijd wil nemen uit de gymnasiasten, die thans konden komen zooveel zij wilden; doch voor de eer bedankten. Waartoe dit dient, wordt niet gezegd. We kunnen slechts vermoedens uiten. Waarschijnlijk is het, dat men daardoor de „betere standen" een goede kans wil geven, want de concurrentie onder de gymnasiaal gediplomeerden zal

voor dat $^1/_3$ vrij wat minder zijn dan die onder hen die het diploma H. B. S. hebben, onder welke een verwoede concurrentie zal uitbreken; daar de permanente commissie niet slechts naar de punten behoeft te oordeelen, zal hier een rijke bron schuilen voor mogelijke misbruiken. De bepaling, dat het vergelijkend examen zich alleen bepaalt tot de personen van één categorie, schept hier een reusachtige ongelijkheid. Zoo is die concurrentie in Indië, dat $^1/_3$ der candidaat-ambtenaren levert alleen uit de eindexamens H. B. S., zeker veertig maal minder dan onder de Nederlandsche H. B. S. jongelieden. Hoe men het zal aanleggen om Indo's te weren, wat wel degelijk een der motieven schijnt geweest te zijn van het aandringen op verandering, is ons niet duidelijk. Het aandringen op hun uitsluiting heeft ons altijd het toppunt van onrechtvaardigheid toegeschenen en zal noch hier, noch in Indië kunnen worden doorgevoerd.

Blijft de algemeene ontwikkeling van hen die zich aan de studie wijden dus dezelfde als vroeger, toe ze ook uit H. B. S. (en gymnasium) voortkwamen, de studievakken zijn evenmin belangrijk gewijzigd. De toevoeging van één jaar staathuishoudkunde, voor de jongens der H. B. S. slechts een repetitie en voor de oud-gymnasiasten — dus voor $^1/_3$ der candidaat-ambtenaren — alleen iets nieuws, kan moeilijk als serieus worden beschouwd.

De toevoeging van „verschillende stelsels van koloniaal bestuur" is dan de eenige uitbreiding. Daarvan is wel iets te maken. Maar voor die toevoeging behoefde men toch waarlijk niet de Delftsche Indische Instelling te zelfmoorden! Wat algemeene ontwikkeling en studievakken betreft, waren dus blijkbaar de Delftsche- en Bataviasche inrichting nog zoo kwaad niet, en de hier voorgestelde wijziging motiveert allerminst de eigenaardige wijze van optreden der Regeering tegenover Delft.

Onvoorwaardelijk juichen wij toe de poging om de vergelijkende examenrazernij te beperken tot den aanvang van de opleiding. Dit beteekent zooveel gebroken carrières minder per jaar, terwijl de examencommissie er ten slotte niet altijd de besten (wel die met de meeste punten en meeste talen) kon uitpikken; maar om *dit* te wijzigen behoefde men Delft noch Batavia af te schaffen.

De verhooging van de gratificatie voor uitrusting is ons uit het hart gegrepen.

Een rijksinstelling zouden we in alle opzichten verkiezen boven dit aanhangsel aan de Universiteit; de breede blik daar op te doen

is ons een al te versleten cliché. Afschaffing der opleiding in Indië is een onvergeeflijke politieke fout. De permanente commissie beteekent den intocht van gunstbejag en nepotisme.

Dat de Regeering zich uitdrukkelijk (art. 25) voorbehoudt des gewenscht menschen zonder radicaal aan te stellen in den een of anderen rang van het binnenlandsch bestuur, daarvoor hebben wij al geruimen tijd geijverd. Mits de Regeering hiervan een uiterst spaarzaam gebruik make.

Eigenaardig, maar te begrijpen, is dat de Memorie van Toelichting alleen die periodes uit enkele *Indische Gids*-artikelen over dit onderwerp aanhaalt, die in haar kraam (bv. bij de verdediging der afschaffing der opleiding in Indië, de denkbeelden van Liefrinck en Schultz) te pas komen, doch èn het systeem van Mr. van Deventer met de Rijksinstelling èn het denkbeeld van Potter doodzwijgt, die ook in ons tijdschrift ontwikkeld zijn, noch een onzer andere opstellen *tegen de afschaffing der opleiding in Indië* (o a. het krachtig pleidooi van den heer Fransen van de Putte) over dit onderwerp noemt. Dit is wel wat te veel advocatenmanier, om het te bewonderen.

Ten slotte een enkele kantteekening over de inlandsche talen. Wij zijn op dat gebied leek en riepen de hulp van een onzer Indonesische philologen, die zoo welwillend was ons het volgende mede te deelen, als zijn meening.

De studie der inlandsche talen zal toch zeker voor de aanstaande nieuwe soort ambtenaren een hoofdzaak blijven. Van het Javaansch leeren allen de eerste beginselen gedurende een jaar. De verdere studie van het Javaansch zal worden opgelegd aan hen die zeker voor Java bestemd zijn. Van Soendaneesch en Madoereesch wordt niet gerept, maar we willen aannemen dat aan sommigen ook die talen worden opgedragen. In dat opzicht is het ten minste niet noodzakelijk dat de beoefening dezer talen geheel verdwijnt, wat wij zouden betreuren.

Nu het Maleisch. De studie van deze taal, de verkeerstaal in den Indischen Archipel, wier gebied zich steeds uitbreidt, en die zeker als wereldtaal wel nooit door het Nederlandsch zal worden vervangen, tegelijk de moedertaal van een uitgestrekte streek, is van het hoogste gewicht. Nu vernemen wij dat de leerkrachten aan de Leidsche Universiteit zouden worden vermeerderd met *twee* nieuwe hoogleeraren, doch dat niet het minste plan bestaat een hoogleeraar in een Indische taal aan te stellen. Het onderwijs in het Maleisch zou blijven opgedragen aan den lector Klinkert, die ruim 71 jaar is, en die nog volkomen in staat zou zijn zijn taak te blijven vervullen. De leeftijdsgrens van 70 jaar bestaat alleen voor de hoogleeraren, geldt niet voor de *dii minores*, de lectoren.

Het wil ons voorkomen dat er noodzakelijkheid bestaat een hoogleeraarsstoel

voor de Maleische taal aan de Leidsche Universiteit te scheppen. De heer Klinkert, wiens bijbelvertaling verdienstelijk genoemd wordt en die ten behoeve daarvoor indertijd drie jaar te Riouw vertoefde, zal zich zelf zeker niet onder de taalgeleerden willen rangschikken. Had men nu niemand beschikbaar, dan ware het te begrijpen, dat men den toestand voor het Maleisch continueert. Maar nu er als 't ware iemand is aangewezen voor hoogleeraar in 't Maleisch, dringen wij ernstig aan op een uitbreiding der hoogleeraarsplaatsen te Leiden met een leerstoel voor het Maleisch.

Wij hebben hier niet het oog op den verdienstelijken Dr. Juynboll, een zeer geleerd Javanicus, die vooral lauweren plukte in het oud-Javaansch (hij schreef een proefschrift over een stuk van de oud-Javaansche Mahâbhârata), die, als er ook een professoraat in 't Javaansch moest komen, zeker een ernstig candidaat zou zijn. Maar het Maleisch heeft hier den voorrang! En dan ligt het voor de hand dat Dr. A. A. Fokker hiervoor de aangewezen man is, die in Nederland de eenige is die promoveerde op een Maleisch onderwerp, de *Malay Phonetics*, de eerste Maleische klankleer die ooit geschreven is. (In Indië zijn twee mannen eveneens op Maleische onderwerpen gepromoveerd Drs. van Ronkel, gewezen tijdelijk leeraar in het Maleisch aan de Indische Instelling te Batavia en Tendeloo, controleur 1e kl. B. B.). De heer Fokker — zoo schrijft ons verder de deskundige — gaf bepaald nieuwe denkbeelden, o. a. een eenvoudige verklaring van het werkwoord, in verschillende artikelen in de *Indische Gids* (o. a. „Meer licht in de Mal. spraakleer" en nieuwe „Etymologieën"). Hij gaf een „Leercursus in 't Maleisch", een omwerking van Dr. de Hollander's „Handleiding voor de Maleische taal", „Maleische gesprekken naar Swettenham", met veel nieuws, een „Maleisch brievenboekje", en hoezeer zijn theoriën ingang vonden blijkt wel uit Spat's Nieuwe Spraakkunst voor de Mil. Akademie, op last der Regeering geschreven, die geheel berust op de nieuwe denkbeelden. Ten slotte vinden wij van zijn hand een vertaling van een werkje over veeziekte uit het Engelsch in het Maleisch, door tusschenkomst van het departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid vervaardigd voor de Bataviasche Landbouw-Maatschappij.

Fokker was ambtenaar B. B. van 1885—1890, was $2^1/_2$ jaar op Java, $1^1/_2$ jaar ter Westerafdeeling van Borneo en 1 jaar te Batavia, studeerde daarna te Leiden en promoveerde in de talen van Indië op het reeds genoemde Maleisch proefschrift, was van 1895—1898 privaat-docent aan de Indische Instelling en is thans leeraar aan de Handelsschool, aan de Opleidingschool van aspirant-administrateurs bij de Marine en privaat-docent aan de Universiteit, alles in het Maleisch te Amsterdam.

Hopen wij dat de Minister doordrongen wordt van het groote belang van een hoogleeraarschap voor het Maleisch te Leiden en dat alsnog gelden daarvoor worden aangevraagd.

Wij hopen ten slotte dat dit ontwerp niet ongewijzigd tot stand komt. De gelegenheid tot opleiding in Indië, na 40 jaar bestaan te hebben, af te schaffen, is archi-reactionair.

v. S.

Demonstratie-velden voor Indische cultures.

Ter aanvulling mijner artikels geplaatst in de *Locomotief* van 4 Mei 1900. „Een plan tot verhooging van de rijstproductie op Java en Madoera" en in de *Indische Gids* (Juli-aflevering 1900). „Op- en aanmerkingen op het werk van den Ingenieur J. Homan van der Heide over volkswelvaart en irrigatiewezen op Java". wensch ik hier nog het een en ander te laten volgen over demonstratie-velden voor inlandsche cultures.

Hoewel ik den goeden wil van onze Regeering gaarne erken, doet mij toch haar besluit om slechts 8 demonstratie-velden op te richten, vreezen dat het doel, waarnaar gestreefd wordt in het geheel niet zal worden bereikt.

Wij laten dit besluit hier volgen:

Gouv. besluit van Sept. 1899 ..... heeft goedgevonden en verstaan.
Eerstelijk: Te bepalen, dat onder leiding van den directeur van 's Lands Plantentuin een proef zal worden genomen met den aanleg van demonstratievelden in het belang van den Inlandschen landbouw, op daartoe geschikte terreinen en nader aan te wijzen gewesten van Java.

Ten tweede: Voornoemden Directeur op te dragen:

1°. Na persoonlijk onderzoek en gehouden overleg met de hoofden van gewestelijk bestuur, de terreinen aan te wijzen waar de in artikel 1 van dit besluit bedoelde velden zullen worden gevestigd, die terreinen in te huren en verder alle andere daarmede in verband staande maatregelen te treffen;

2°. het noodige inlandsche personeel ten behoeve van de demonstratievelden aan te stellen en een voorstel in te dienen ter aanwijzing van den deskundige die onder zijn ('s directeurs) bevelen zal worden belast met het toezicht en de contrôle op bedoelde velden;

3°. minstens eenmaal 's jaars aan de Regeering verslag uit te brengen omtrent de resultaten der proefneming en den invloed daarvan in de directe omgeving der demonstratie-velden.

Ten derde: Al verder te bepalen enz.

Ten vierde: Den Directeur van Binnenlandsch Bestuur te machtigen om binnen de grenzen der Begrooting op aanvraag van den Directeur van 's lands Plantentuin de voor de proefneming benoodigde fondsen ter beschikking te stellen van dien hoofdambtenaar door wien de verstrekte gelden aan genoemden Departementschef zullen worden verantwoord.

Valt nu deze proefneming verkeerd uit, dan zal men allicht tot het besluit komen dat „zelfs 8 demonstratie-velden op geheel Java en Madoera" (!!!) den Inlandschen landbouwer niet uit zijn „sleur", „adat", „laksheid", „apathie" en wat al niet meer, kunnen opwekken.

Overtuigd van het groot belang der zaak, en van den goeden wil onzer Regeering wensch ik mijn ideën die natuurlijk voor verbetering vatbaar zijn, hier nader te ontvouwen en toe te lichten.

Als „Wong Tanie" kan ik volstaan met het aangeven van een kort schema en verder aan deskundigen overlaten dat, indien het hunne instemming mocht verwekken, in den breede uit te werken.

Welnu, ik zou niet 8 demonstratie-velden (in casu prul proefvelden), maar *een flink degelijk proefstation*, onder 't direct toezicht van een alleszins theoretisch en practisch bekwaam *vakman* (met of zonder Dr. titel) met enkele flinke Europeesche opzieners willen oprichten.

Dit ware zeer goed mogelijk nu de Regeering toch besloten schijnt om in Indië een technicum en een land- en boschbouwschool op te richten.

I. Daardoor bevordert en verbetert zij de inlandsche jarige- en overjarige cultures.

II. Op de Landbouwschool kunnen de a. s planters dan uitstekend de practijk beoefenen.

III. Verkrijgt de „opleidingsafdeeling" voor de jonge ambtenaren van het B. B. prachtige proefvelden ter beschikking waar de a. s. ambtenaren zich in elk opzicht practisch kunnen bekwamen voor hun lateren werkkring.

Dit proefstation zal op Midden-Java moeten worden opgericht; en ik acht de afdeeling Magelang daarvoor als bij uitstek geschikt.

Alle met verschillende proeven verkregen resultaten worden duidelijk beschreven, de rapporten omtrent de proeven op 's landsdrukkerij in het Hollandsch en Maleisch gedrukt en aan ieder ambtenaar B. B. Europeaan of Inlander een exemplaar toegezonden.

De Residenten krijgen dan de „printah" van den „Kandjeng Goepermen" dat in hun gewesten, in ieder district of onderdistrict één of meer demonstratievelden moeten worden aangelegd, onder direct toezicht van den blanken en bruinen ambtenaar B. B., die dus niets anders te doen heeft dan de door het proefstation aangegeven werkwijze na te volgen.

---

[1]) Bij aanvrage voor particulieren te bekomen, tegen toezending van porto.

Die demonstratievelden zullen, wanneer men met verstand en takt te werk gaat, niet veel kosten. Alleen gedurende een paar jaren zullen zij eene kleine vermindering van landrente veroorzaken.

Hoe nu deze demonstratievelden met de belangen der bevolking in overeenstemming te brengen?

* * *

Stel onderdistrict A heeft 45 dessas. Tien dessas hebben alleen tegallans en 35 idem sawahs en tegallans.

Men kiest vervolgens een midden dessa van de tegallans afdeeling uit: stel dessa no. 6. Uit die dessa kieze men een flinke „wong tanie"; laat ons aannemen Pak Saridin.

Welnu aan Pak Saridin legge men duidelijk en vriendelijk uit welke plannen de Regeering heeft om den landbouw te verbeteren. Ten einde echter zijn dessagenoten van de goede uitkomsten eener gewijzigde werkwijze te overtuigen, is de Regeering besloten, zoo brenge men Pak Saridin aan het verstand — om de hulp in te roepen van een harer beste onderdanen, en daarom wendt ze zich, door hem (wedono of contrôleur) tot Pak Saridin, opdat hij in het belang van zichzelf, zijn land en volk de regeering met die demonstraties-velden helpe.

Van hem wordt geeischt dat hij trouw de gegeven wenken en raadgevingen, bij de grondbewerking, zaadwinning, uitzaaiing, overplanting enz. enz. opvolgt. Ter vergoeding van 't meerdere werk dat onder toezicht plaats heeft is hij, Pak Saridin, gedurende den geheelen demonstratie tijd vrij van *elke* belasting ook landrente dessa- en gemeentediensten.

Ieder jaar neemt men met 2 à 3 soorten tegalgewassen de proef en laat dan later op de velden en in de „koempoelans" duidelijk aan den kleinen man de voordeelen van de nieuwe methode uitleggen.

In 't complex sawah en tegaldessa's neemt men b. v. de dessa's No. 25 en No. 30. In dessa No. 25 heeft men een rijstdemonstratieveld en in dessa No. 30 een polowidjo idem.

Zijn de landbouwers van de streek gewend „slametans" in de verschillende stadiums van hun bedrijf te geven, ga die offerfeesten dan niet tegen. Integendeel wekt ze zelf daartoe op. Door die niets beduidende en kostende aanbeveling krijgt de ambtenaar direct een „wit voetje" bij zijn bevolking, welk feit voor 't succes van de onderneming van groote waarde is.

Ik zou mij dan ten zeerste in den Inlander en onzen ambtenaar

van het B.B. moeten vergissen, of op die wijze zal in 10 jaren tijds reeds veel in het landbouwbedrijf ten goede gewijzigd kunnen worden.

Dat er van den ambtenaar *veel* tijd, geduld en liefde voor zijn taak wordt gevergd, wie zal dat durven tegenspreken?

Het geld dat de regeering ten koste legt aan proefstations, gelijk door ons werd aangegeven, zal zij langs indirecten weg met woekerrente terug ontvangen.

Daarentegen zullen de uitgaven voor de 8 demonstratievelden, zooals thans vastgesteld, met de daaraan verbonden reis- en déclaratiegelden voor inspecties etc. etc. zeer hoog zijn, en de uitkomsten een deceptie blijken. Nu spreek ik nog niet eens van de oneenigheden, die met reden te verwachten zijn van een samenwerken van Dr. Treub met ambtenaren B.B.

Werkelijk ik begrijp niet hoe men in gemoede eenig succes kan verwachten van het Regeeringsbesluit van 1 Sept 1899. Het is zeker op een der bureaux door heele knappe mannen uitgewerkt, die echter bij al hun bekwaamheid weinig practischen zin hebben en doorzicht missen.

Men schijnt onze groote botanicus Dr. Treub te beschouwen als een stalen machine met een verbazend groot weerstandsvermogen, waaruit men — nu 't nog tijd is — alles moet halen wat er uit te halen is.

Laat men den heer Treub tot adviseur van het proefstation benoemen, maar belast den Europeesch vermaarden man niet met de directe leiding — al is het ook van uit Buitenzorg — van een cultuur proefstation.

Dr. of Prof. Treub blijve dus kalm in zijn studeerkamer en laboratorium nuttig werkzaam, en voor het proefstation zoeke men een uitmuntend bekwaam vakman.

In 't kort is dus mijn plan: Eén uitmuntend proefstation met in alle opzichten bekwame Europeesche beheerders, en daarna in elk onderdistrict eén of meer demonstratievelden, die bestuurd moeten worden door den ambtenaar B.B.

Verder kan de Inspecteur der cultures op zijn inspectiereizen zich ook vergewissen van den goeden gang van zaken, welke echter direct aan de goede zorgen van den Residenten moeten worden toevertrouwd.

WONG TANIE.

De onderwerping van Bantam 1676—1684.

DOOR

N. MAC LEOD.

III. (*Slot*).

Eerst den 8en Juni kwam de vendrig Nicolaas Christiaanse te Kandangwesi bij van Happel. Deze was op zijn marsch zóó ziek geworden, dat hij besloot, zich over Timbanganten naar Tandjongpoera te laten dragen. Hij schreef den 6en en den 8en aan Ruys, gaf zijn bevel aan Christiaanse over en begaf zich op weg. Maar na een of twee dagen gereisd te hebben, kreeg hij „eene imaginatie" (telepathie, of geestelijke ingeving?) „alsoff hem ijmand derwaerts teruggeroepen had", liet rechtsomkeert maken en kwam den 12en weer in Kandang-wesi terug, waar hij Christiaanse vrij ziek vond, terwijl hij zelf wat beter was. Hij wilde nu den vijand vervolgen, maar kreeg order van Ruys om naar Galoenggoeng op te komen.

Eygel was intusschen van Bandoeng (28 Mei) zuidoostwaarts naar Karang gemarcheerd en berichtte den 9en, 10en en 11en Juni van daar, dat, tengevolge van het verschijnen van zijne troepen en die van van Happel, Sjech Joesoef naar het strand opgedrongen en thans op weg naar Pamotan (bij den mond der Tji-tandoewi) was, waar hij naar alle waarschijnlijkheid die rivier zou willen overgaan. Eygel meende, dat hij gemakkelijker over Galoenggoeng, dan langs de kust naar Pamotan kon geraken, en zette daarom nu koers naar Galoenggoeng. Meteen zond hij, door den toemenggoeng Joeda Menggala, regent van Panembang, een brief aan van Happel, om dezen van zijne veranderde marschrichting kennis te geven. (Deze brief werd echter niet bezorgd).

Zoodra Ruys bovenstaande tijding ontvangen had, zond hij den luitenant Adolf Winckelaer met 28 Europeanen en eene kompagnie Baliers naar Pamotan, voorzien van schoppen en spaden, om zich

daar vast te zetten, ten einde den vijand den doortocht te beletten. Winckelaer vertrok den 13en, en den 14en kwam Eygel terug.

Het schijnt eene fout, dat de beide kolonnes van van Happel en van Eygel om de noord gingen, want Sjech Joesoef had nu geen vijand meer achter zich, en had, zich den pas afgesneden ziende, weer om de west kunnen trekken, waar hij zulke goede vrienden had. Maar het was Ruys blijkbaar te doen om zooveel mogelijk troepen bij zich te krijgen, ten einde daarmee den beslissenden slag te slaan. Daarom vroeg hij ook steeds versterking aan Cheribon. Den 19en ontving de opperkoopman Samson zulk een verzoek van hem, den 17en verzonden, en den 19en schreef hij nogmaals, waarop een sergeant, met 16 man te paard, een trompetter en 50 Javanen van de Pangerans, over Maniis, Talaga en den pas van Bandong [1]), den 22en naar Galoenggoeng gezonden werden.

Winckelaer was den 19en te Pamotan, verzamelde dadelijk prauwen om de Tji-tandoewi over te trekken, en berichtte den 20en dat hij aan de overzijde was en alle vaartuigen had ingerekend, zoodat de vijand, die volgens bekomen tijding nu Pamotan naderde, geen overtochtsmiddelen zou vinden.

Op dit bericht zond Ruys de twee kompagniën Amboneezen, onder hun inlandsche luitenants Arnold de Vlamingh [2]) en Patebele, een kompagnie Baliers en de Europeanen, die met Eygel en van Happel (de laatste den 26en) waren teruggekomen, onder het bevel van Eygel naar Pamotan. Toen zij den 27en aangetreden stonden om op marsch te gaan, kwam de zoo even genoemde sergeant met zijne manschappen van Cheribon aan, en deze gingen, onaangezien hun vijfdaagschen marsch, „*zonder af te stijgen*" mede, zoodat de Europeanen nu 40 man sterk waren.

Daarentegen werden Joan Maurits van Happel en Nicolaas Christiaansen naar Cheribon gezonden, de eerste omdat hij ziek was, de andere omdat hij „een beul over de Javanen is, deselve continueel met slagen en stoten tracterende, buijten dat hij een man zij die onbeschaamt ten disrespect van onse natie sigh niet ontsiet, den inlander iets aff te bedelen, en daar voor haar na de mont te praten".

Nog andere gerechtigheid had Ruys te doen. Vooreerst liet hij

[1]) Wellicht wordt hiermede bedoeld de weg tusschen Gng Tjandana en Gng Parongpong.

[2]) Naam van den bevrediger van Ambon en de Molukken in 1650–1656.

een der deserteurs, door van Happel gevangen, aan een boom ophangen, en „zijn lichaam voor de raven werpen." Verder bracht de demang van Galoenggoeng, die hem trouw diende, uit dat toemenggoeng Joeda Menggala, regent van Panembang, en de hoofden van Tradjoe, Paroeng, Nagara en Karang den Sjech voortgeholpen en onze troepen bij het vervolgen in den steek gelaten hadden. De drie eerstgenoemden waren daags te voren met van Happel mede gekomen en werden dadelijk gevangen genomen, zoomede de toemenggoeng van Soekapoera, die niet voldaan had aan den last, om Eygel met rijst en het kappen van den weg bij te staan.

Toen Eygel den 30en Juni te Padaherang kwam (aan de Tji-tandoewi, 19 KM. van de kust af), vernam hij dat Sjech Joesoef te Pamotan was aangekomen en zich op eene aan de rivier gelegen plaats, Tongilis genoemd [1]) wilde versterken. Eygel ging hem onmiddellijk te gemoet, „ten welcken eijnde op wegh gepeurt en omtrent 3 uuren ter halven wegen gecomen wesende, was sijn voortroep van tien inl. soldaten onder een sergiant, van de vijandt, die op een voordeelige hooghte in embuscade lagh, aengetast en twee derselver gequetst geworden en dat sy buyten twyffel daer soo goet koop niet afgecomen souden syn, indien hy met syn byhebbende magt deselve voortroep soo digt niet op de hielen geseten hadt, waardoor den vijandt sig in postuur van defentie aan weder zijde van het bosch stelde en soo 't scheen nae dat cleene hoopie niet meer om sach maar wat moeyte hij Eygel aanwende soo hadt hy de Amboinese als de voorste van syn troep synde, niet konnen aan den man krygen daer tegen den vyandt continueel op d'onse schooten en eindelycke de mine maackten om op d'onse losselyck in te vallen, doch de Europeanen ondertusschen van haar paarden gestegen, was hy genootsaackt geweest met deselve, en de compagnie Baliers tegen d'hooghte op te dringen als wanneer de vyand eyndelijck de vlugt nam, achterlatende twee dooden en drie schietgeweeren, buyten veele die sy soo doot als gequest weg droegen, die hy niet had connen agterhaalen, schoon hij den vijandt sonder toeven hadt vervolgt 't geen een goet ende weegs gedaan zijnde, was hij van resolutie geworden niet verder op maar weder na de negorye Paderangh terugh te trecken eensdeels omdat den avondt op handen was en de regen begon te drygen ten anderen omdat hem

[1]) Dit zal wel Tengelles moeten zijn. Het tegenwoordige Tengelles ligt aan de oostzijde der rivier.

de gelegentheyt van vyandts werck tot Tongilis haar sterckte off sy daer een pagger gemaackt hadden, en hoe verre die negorije nogh van hem gelegen onbewust was". Terugkomende op de plaats van het gevecht vond hij een zwaar gewonden Europeeschen deserteur, die vertelde dat de Sjech altijd door de inlanders op de hoogte gehouden was en dat hij bij Pamotan de rivier had willen overgaan, maar dit niet kunnende, omdat Winckelaer de prauwen had weggenomen, nu stroomopwaarts langs de rivier over Padaherang naar Kawasan op weg was, waar hij meende beter van leeftocht voorzien te kunnen worden. Hij had bij Tongilis een pagar gemaakt en nog 5 à 600 weerbare mannen met anderhalf maal zooveel vrouwen bij zich. Nadat Eygel deze inlichtingen van den gewonde verkregen had, liet hij hem van kant maken, omdat hij, levend, te veel last van hem zou hebben. Wij mogen aannemen dat tot deze wreedheid veel werd bijgedragen door de overweging dat de ongelukkige, als deserteur, toch des doods schuldig was.

Zoodra Ruys, den 2den Julij, het bericht van Eygel's gevecht vernomen had, rukte hij onmiddelijk met 20 Europeanen en alle inlandsche troepen, die hij nog bij zich had, naar het Zuiden op, slechts het noodige personeel tot bewaking van de gevangen inlandsche hoofden achterlatende. Den 5den kwam hij te Padaherang bij Eygel. Door uitgezonden spionnen wist men dat de vijand verscheidene pagars bij Tongilis had en dat de sterkste, met den Sjech, te Pamotan was. terwijl deze zich reeds 50 prauwen had weten te verschaffen. Ruys besloot, zich van de versterkingen meester te maken en maakte dit door eene algemeene order bekend.

Den volgenden dag, 6 Julij, trok hij naar Tongilis op, dat hij des voormiddags om 10 uur bereikte. Nadat 4 aanvallen van zijne inlandsche troepen waren afgeslagen, liet hij de Europeanen stormloopen, die, ondanks randjoes en vuur, den vijand uit de pagar joegen, waarna hij gedurende $1^1/_2$ uur vervolgd werd. Aan onze zijde waren 2 dooden en 15 gekwetsten, de randjoewonden niet medegerekend.

Ten einde den vijand nu in den hoek opgesloten te houden en uit te hongeren, begon Ruys dadelijk voor zijne eigene troepen pagars te maken en zich hier voor eenigen tijd in te richten. Hij achtte zijne macht echter nog niet sterk genoeg en vroeg voortdurend om versterking.

Reeds den 24 Junij was uit Cheribon de vaandrig Casper Tabbert op marsch gegaan met 2 sergeanten, 1 meester (onderchirurgijn), 1 tamboer, 4 matrozen van de *Naardermeer*, 32 soldaten en 470 Javanen, benevens een vivres-transport van spek, zoute visschen, Bengaalsche boter, zout, specerijen, peper, Bataviasche kuijp (arak), Spaansche wijn, brandewijn, olijfolie en azijn; de Spaansche wijn was meest bestemd voor de zieken, die „beschuijt met eenigh Spaance wijn, bier en broodt gekookt" kregen.

Men had echter de onhandigheid begaan om Tabbert te gelasten niet verder dan den pas Bandoeng te gaan, waarschijnlijk ten gelieve van de Javanen, die daar op de grens van het gebied hunner Heeren, de pangerans van Cheribon, kwamen. [1]) Ruys wachtte daardoor te vergeefs op hem, maar zond hem op eigen verantwoordelijkheid eene order om bij hem te komen, zoodat Tabbert eindelijk op den 18den Julij aankwam.

Den 21sten schreef Ruys een verzoek naar Batavia om met nog meer Europeanen versterkt te worden; van Cheribon vertrok den 23sten de vaandrig Jan Pietersen met de laatste 12 manschappen die beschikbaar waren.

In afwachting van meer troepen bepaalde Ruys zich vooreerst tot het insluiten en zoo mogelijk uithongeren van zijn vijand. Deze had echter communicatie met Noesa Kembangan, met behulp van een pagartje aan de rivier. Ruys besloot, hem dit af te nemen en daardoor zichzelven gelegenheid te verschaffen van den overkant rijst te halen. Den 16en Augustus, met het aanbreken van den dag, werd dit werkje met 15 prauwtjes aangetast en na een hevig gevecht genomen, met verlies van 1 handgrenadier en 1 Ambonees, terwijl gekwetst waren 3 handgrenadiers, 3 Eur. soldaten en 6 inlandsche.

De vijand had echter tegelijkertijd ook een voordeel behaald, want het gelukte hem in denzelfden nacht, de rivier op te varen tot Padaherang, daar pagars te maken en de wegen te versperren.

Na het nemen van den pagar aan de rivier liet Ruys den luitenant Winckelaer van de overzijde terugkomen en zond hij den vendrig Tabbert in zijne plaats, om te fourageeren. Winckelaer nam vervolgens den vijand een pagar bij Padaherang af.

Het doorsluipen om de noord was het begin van eene belangrijke verandering in den toestand. Reeds in Julij was in het

[1]) In een ander bericht staat dat Tabbert *naar Bandoeng* marcheerde (misverstand?).

Zuidergebergte van Mataram weer een hoop kwaadwilligen, die zich naar Wånå Koesoemå [1]) en Kadjoran noemden, levendig geworden. De Soesoehoenan zond er zijne bekende veldheeren Ariå Sindoerédjå en Adipati Oerawan op af, maar met zoo weinig succes, dat de te Kartåsoerå 'di ning Rat garnizoen houdende officieren Arnoldus Grevink en Claas Ditloff vreesden dat de verrezen opstandelingen zich met Sjech Joesoef vereenigen zouden, en naar Cheribon schreven om maatregelen daartegen te nemen. Het duurde werkelijk niet lang, of Ruys wist dat de bij Padaherang liggende 250 Makasaren, die 25 geweren en 24 maliekólders (badjoe-rantej) hadden, versterkt waren met 150 Javanen onder een zich noemenden pangéran Ariå Koesoemå en een Makasaar, die zich radja Bima noemde, met Namroed meegevochten had en na diens dood nog herhaaldelijk in de rapporten uit Kartåsoerå genoemd werd. Hoewel Ruys den Sjech door zeven pagars ingesloten hield, en de tusschenruimten voortdurend door patrouilles en schildwachten liet bewaken, moest hij nu echter ook achter zich oppassen.

Intusschen deed hij eene poging om zonder verder bloedvergieten een einde aan de zaak te maken. Hij liet den Sjech vragen of hij de wapens wilde neerleggen. Deze antwoordde door vier diamantringen aan Ruys te zenden, die ze echter niet aannam, maar slechts zijn overgave eischte. Deze onderhandeling liep vruchteloos af.

Tot tweemaal toe trachtte de vijand weer in het bezit van het rivierpagartje te komen. Het werd echter door den vendrig le Majeur zoo goed verdedigd dat de Makasaren met verlies van dooden en gekwetsten werden afgeslagen.

Ruys wachtte intusschen steeds op versterking. Den 1en September was te Cheribon de fluit *de Beemster* aangekomen, met 135 Europeesche en 38 Amboneesche soldaten.

Samson bestemde den luitenant François Frémont om met 64 Europeanen, de Ambonezen en 400 koelies naar Ruys op marsch te gaan. Toen echter den 3en de brief van Ruys, van 25 Augustus, ontvangen werd, waarin deze meldde hoe hij in den rug bedreigd werd, vroeg Samson aan de pangérans om 100 gewapenden, lichtte hij 10 matrozen van de *Beemster*., om als grenadiers dienst te doen, en voegde hij 2 veldstukjes („prinsenstukjes") en 2 bassen aan Frémont toe, die op den 4en, met den

[1]) Mas Wånå Koesoemå, die 18 Februarij 1682 bij Kartå Soerå ontsnapte.

vendrig Frederik Verschueren, 116 Europeanen en 39 Ambonezen op marsch ging.

Ruys vermeldt in een zijner rapporten dat de vijand bericht kreeg dat deze versterking in aantocht was, en wel door de zonen van pangéran Kidoel, die, uit vrees van even als zoo vele andere familieleden van den Sultan van Bantam gekrist te zullen worden, van daar gevlucht waren en het kamp van Sjech Joesoef hadden weten te bereiken. Dit zou oorzaak geweest zijn van hetgeen in den avond van 12 September voorviel. Ruys had, om zijn volk te sparen en om beter op zijn hoede te zijn tegen de in zijn rug naderende vijanden, die niet verder dan tweemaal een geweerschotsafstand van Tongilis af waren, 's nachts zijne patrouilles niet meer uitgezonden, en hiervan maakten de ingeslotenen gebruik, om, op genoemden avond, even nadat in onze pagars de taptoe geslagen was, in stilte de zijne te verlaten, hetgeen eerst den volgenden morgen, toen er weer patrouilles uitgezonden waren, ontdekt werd. Ruys zond dadelijk den sedert eenigen tijd weer hersteld teruggekomen van Happel, met 1 kompagnie Europeanen, 2 kompagniën Baliërs en de Boeginezen, den door het bosch vluchtenden vijanden achterna, waarvan er nog 16 gedood werden. In de volgende dagen bleek, bij voortdurend patrouilleeren, dat zij werkelijk afgetrokken waren. Ruys liet inmiddels alle pagars bij Pamotan, ook zijne eigene, verbranden en trok al zijn volk te Tongilis samen. Radja Bima en ariâ Koesoemâ hadden ook hunne positie verlaten en vereenigden zich met den Sjech bij Madoera, aan de noordzijde van de Tjitandoewi, waarheen deze, van Tjiloa (Tjileuweung, 33 K.M. n.w.t.w. van Padaherang) dwars door het bosch een weg gekapt had.

Toen Ruys hiervan den 19en bericht kreeg, vertrok terstond Eygel, die reeds met 48 Europesche soldaten, 7 handgrenadiers, 1 kompagnie Ambonezen en 2 kompagniën Baliërs gereed stond, in prauwen de rivier op. Tegelijk werd van Happel naar Tji-leuweung gezonden. Denzelfden dag kwam Frémont met zijn troep aan, maar deze zou aan de krijgsverrichtingen niet meer deelnemen.

Eygel voer de door eene moerassige streek loopende rivier op tot daar, waar zich aan den linkeroever de eerste heuvels vertoonen, 30 K. M. van Pamotan. Hier, bij Tji-longkrang, landde hij op den 20en of 21en en vernam er dat de vijand zich ophield

van Madoera tot Daja-loehoer [1]). Onmiddelijk in die richting op weg gaande naar Limbangan, 11 K.M. van Tji-longkrang, vernam hij den 22en dat de vijand zich te Daja-loehoer verzamelde en daar stand zou houden. Eygel bivakkeerde 's nachts te Limbangan en marcheerde den 25en met het aanbreken van den dag op, in de volgende orde: een Balineesch sergeant met 6 Baliërs en 4 Ambonezen als voorwacht, daarop de kompagnie Ambonezen onder den luitenant Zacharias, vervolgens een kompagnie Baliërs onder hun hoofd Soerapati, door Ruijs met den rang van luitenant begiftigd, de 48 Europeanen onder Pietersz, de munitie met 7 handgrenadiers, de andere kompagnie Baliërs, eindelijk de bagage. Na een paar uren gemarcheerd te hebben, werd de voorwacht beschoten en trok terug. Eygel liet voortgaan en was voortdurend onder vuur, dat echter geen kwaad deed. Om 1 uur kreeg hij de vlakte van Daja-loehoer in 't zicht, terwijl de vijand van de omliggende hoogten afdaalde; hij trok vervolgens het riviertje over en zag dat de vijand zich in de vlakte had opgesteld en hem afwachtte. Het was voor dezen provisioneelen luitenant weggelegd, de eer te hebben met zijn kleinen troep een einde aan de expeditie te maken. Onmiddelijk viel hij den vijand in front aan [2]): deze week niet en men werd dus handgemeen. Eygel joeg zelf radja Bima met zijn pistool een kogel in 't lijf; het opperhoofd viel niet, maar werd, wankelend, door Baliërs afgemaakt. De vijand trok hierop naar de achter hem liggende omheinde kampong terug, waar hij zich verwoed verdedigde, maar met behulp van onze geweeren en handgranaten onder den voet geloopen werd.

Pangéran Kidoel met zijn zoon, jongste broeder en 5 andere hoofden sneuvelden; Sjech Joesoef was gewond doch ontkwam; 70 à 80 dooden werden gevonden. Eygel telde aan zijne zijde 6 dooden, nl. 4 Europeanen en 2 Ambonezen, en 12 gekwetsten,

---

[1]) In de rapporten wordt steeds van „d'Ilhoor" gesproken. Het moest eene plaats zijn, in eene vlakte gelegen, met bergen en eene rivier er bij. Eygel had eenige uren werk om van Limbangan er heen te komen. Daar nu in den omtrek van Limbangan alleen Madjenang en Dajaloehoer aan bovengestelde topografie voldoen, maar Madjenang slechts 4 K. M., Daja-loehoer echter 15 K. M. van Limbangan verwijderd is, zal het dit laatste, in een kommetje in het heuvelland gelegen, wel zijn.

[2]) Men herinnert zich, hoe hij de eerste was bij de bestorming van Kademangan.

nl. 3 Europeanen, 5 Ambonezen en 4 Baliërs. De vijand liet 200 vrouwen en kinderen achter, die onder de troepen „verdeeld" werden.

De bevolking was zóó verheugd over den dood van radja Bima, dat zijn afgehouwen hoofd in alle kampongs in den omtrek vertoond werd.

Den 25en ontving Ruys te Tongilis bericht van Eygel's overwinning. Met 20 Europeanen ging hij dadelijk naar Daja-loehoer, waar hij den 27en aankwam. Frémont was te Tongilis met het bevel over de overige troepen belast gebleven.

Van Happel had intusschen het land in alle richtingen doorkruist en ook Ruys liet het aan de overzijde der Tji-tandoewi en Tji-djolang doen; hier en daar werden eenige Makasaren of opstandelingen gevonden, maar zij bleken geheel verstrooid te zijn. De bevolking durfde hen nu ook aan en deed mede om hen van kant te helpen; Ruys loofde voor iederen kop 6 rijksdaalders uit en daarenboven een eeretitel aan hem die de meesten aanbracht (alsof het kakkerlakken op zindelijkheidsparade waren!) Daar de achtergelatene en gevangen genomen eerste vrouw van Sjech Joesoef gezegd had dat haar man zich wel wilde onderwerpen, zond Ruys twee santris uit om hem te zoeken en vergiffenis aan te bieden.

Hiermede beschouwde Ruys zijne taak afgeloopen. Het regende dagelijks, hij versamelde zijne troepen en marcheerde naar Cheribon af: van Happel den 3den, hijzelf den 4den October, terwijl Frémont van Tongilis achterna kwam. Zij bereikten Cheribon respectievelijk op den 7sten, 8sten, en 12den October. Winckelaer kwam als invalide mede: hij had het ongeluk gehad bij eene ontmoeting van twee patrouilles in het bosch, door een kogel van eigen troepen in het been gewond te worden.

De te Galoenggoeng gevangen gehouden hoofden werden naar Cheribon opgebracht. Ruys zond Joeda Menggala naar Batavia, maar de overigen, op blz. 621 genoemd, werden met 21 aanhangers te Cheribon ter dood gebracht.

Na de ontbinding dezer expeditie werden 150 Europeanen en Ambonezen met het jacht *St. Maartensdijk* naar Djapara overgebracht, terwijl 80 man te Cheribon en Tegal, waar de vaandrig Tabbert heenging, in garnizoen bleven.

Betreffende pangéran Poerbaja was in September te Cheribon

bericht gekomen dat hij zich te Tji-moentjang, in het binnenland van Padjadjaran [1]) ophield. Hij deed geen kwaad en leefde in armoede.

Den 25sten November schreef hij aan den Gouverneur-Generaal een brief, waarbij hij om vergiffenis vroeg. De vaandrig Kuffeler werd gezonden om hem naar Tandjongpoera op te roepen. Den 4den December kwam hij, met zijn broeder radèn Sakeh en met eenige hoofden en 150 geweerdragenden van allerlei landaard, te Tjikalong bij Kuffeler, die hem, op grond van een reeds den 31sten October door de regeering genomen besluit, zijne vergiffenis mededeelde. Toen zijn volk daarop de wapens moest afleggen, toonde het zich onwillig: de soldaten van Kuffeler maakten zich gereed om vuur te geven, waardoor een schrik ontstond, tengevolge waarvan Poerbaja en Sakeh weer ontsnapten. Kuffeler vond echter nog 500 menschen die zich onderwierpen.

Sjech Joesoef verborg zich een tijdlang in Mandala op de Tjerimai. Ruys, dit vernemende, zond van Happel naar hem toe, aan wien hij zich den 14den Dec. met 19 mannen en 4 vrouwen overgaf, waarna hij naar Cheribon geleid werd.

De *Hellevoetsluys* werd van Cheribon naar Krawang gezonden om de onderworpen volgelingen van pangéran Poerbaja, die naar Tandjongpoera waren gezonden, af te halen, terwijl deze pangéran zelf nog gezocht werd door Kuffeler en door den Balischen luitenant Soerapati, die door Ruijs er op uitgezonden was. Het gelukte Kuffeler, radèn Sakeh weer te vangen, maar hij werd ziek en ging naar Tjikalong om te herstellen. De regeering gaf hem order om Soerapati met alle Baliërs naar Batavia op te zenden. Kuffeler bracht te Tjikalong dezen last aan Soerapati over, in dien zin dat deze zich zou gereedmaken om over Tandjongpoera naar Batavia te marcheeren. Soerapati antwoordde hierop dat Ruijs hem schriftelijk had bevolen geene orders van Kuffeler, maar die van van Happel op te volgen en verklaarde ronduit dat hij niet naar Tandjongpoera, maar wel rechtstreeks naar Batavia wilde gaan, waarin Kuffeler, waarschijnlijk zijne onmacht en minderen rang bewust, toestemde. Tegelijk schreef hij echter (27 Januari 1684) om nadere orders naar Batavia, daar hij meende dat Soerapati liever te Tjikalong scheen te willen blijven. Op dienzelfden dag was een Bengaalsche jongen, die slaaf bij den Raad van Indië

[1]) Thans Buitenzorg; zie blz. 501.

van Outhoorn was geweest, bij Kuffeler komen vragen of hij met hem naar Batavia mocht gaan, om weer bij zijn ouden meester te komen, en meteen vertelde hij dat de Baliërs van plan waren, op weg naar Batavia de Hollanders te vermoorden en dan *om de Oost* zich uit de voeten te maken. Kuffeler begon den volgenden dag den pagar, waarin hij met zijne Europeanen lag, terwijl de Balinezen daarbuiten gekampeerd waren, te versterken. Maar 's middags om half een reeds vielen laatstgenoemden den pager aan, doodden dadelijk den korporaal en 7 man van de wacht en maakten amok. Kuffeler schoot een paar van de aanvallers neer en kon gelukkig nog 16 man van zijn volk versamelen, waarmede hij, toen de Balinezen de hutten in brand gestoken hadden, zich steeds verdedigende naar de vlakte aftrok, radèn Sakeh medevoerende. Een troep Javanen onder den demang van Galoenggoeng, ook toemenggoeng Soekapoera genoemd, zag hem voorbijtrekken, maar kwam hem niet te hulp. Deze demang was dus niet zoo trouw als hij zich in Junij getoond had (bl. 621).

De Baliërs vervolgden hem 3 uur lang. Met den donker kwam hij aan eene rivier, waarover eene bamboebrug lag. Hij trok die over en liet, met behulp van den Krawangschen oemboel Naja Dipa de brug afbreken, waarna dit hoofd met 20 van zijn volk hem vergezelde tot Tandjongpoera, waar hij den 30en om 10 uur 's avonds aankwam. Den 5en Februarij kwam Kuffeler te Batavia zijn rapport brengen.

Soerapati zwierf van nu af als opstandeling in de binnenlanden. De reden van zijne muiterij was misschien wel geene andere, dan de vrees om te Batavia te komen, en daar voor zijne vroegere wandaden gestraft te worden. Maar de Compagnie werd er zelve door gestraft, wier beheer toeliet dat Ruijs deze bende in dienst nam, met het plan hem later van kant te helpen, zooals hij zelf aan de regeering geschreven had; dat hij hem in April 1683 een schriftelijk bewijs gaf dat zij geen straf voor hun vroeger gedrag zouden krijgen, echter met het voornemen, zooals hij aan de regeering schreef, om daarop later excepties te maken; en dat hij toch in Soerapati vertrouwen genoeg stelde om hem eene zelfstandige opdracht te geven! Nog 22 jaar lang was Soerapati een hoofdpersoon in de onlusten op Java.

De regeering zond den 29en Januari 1684 *'T Wapen van Middelburgh* en *'T Huys te Merwede* van Batavia naar Cheribon. Met eerstgenoemden bodem bracht Ruijs Sjech Joesoef naar Batavia

over, terwijl met het andere schip 7 à 800 zijner landgenooten naar Makasar vervoerd werden. Hiermede was Java grootendeels van deze lastige gelukzoekers bevrijd. Sjech Joesoef werd in den loop van het jaar per *Coevorden* naar Ceilon gezonden.

Joan Maurits van Happel (nu provisioneel kapitein), haalde den 11en Februari radèn Sakeh van Cheribon af.

Pangéran Poerbaja werd niet weer gevangen, maar kwam den 7en Februari vrijwillig te Batavia zijn kris overgeven. Op grond van het reeds den 23 October 1683 uitgevaardigd pardon werd hij begenadigd en voorloopig in het bastion de Saffier van het kasteel van Batavia gelogeerd. Aan het verzoek van den Sultan van Bantam, om overlevering van zijne broeders, werd vooreerst geen gevolg gegeven, omdat men voor hen zijne wraakzucht vreesde.

Waren het in de binnenlanden de Makasaren, die onrust bleven veroorzaken, evenzoo maakten zij de zee onveilig. Zij hadden hunne schuilhoeken in de Agnieten-eilanden. Om hen uit te roeien werd eene kleine expeditie onder den kapitein Joan Struys daarheen gezonden, bestaande uit de *Cruanvogel*, *de Hoop*, *Smith*, *de Snauw*, *de Salm*, 4 Bantamsche pantjallangs, en eenige ingescheepte troepen. De toenmalige Indische regeering deed beter dan men tegenwoordig doet, want voor zulk eene kleinigheid zouden niet lichtelijk 5 oorlogsvaartuigen, al waren ze maar klein, worden uitgezonden. De expeditie vertrok den 28en Juli 1683, vond eenige roovers en keerde den 12 Augustus te Batavia terug.

Nog een ander soort van roovers trachtten uit onzen Bantamschen oorlog munt te slaan. In Juni 1683 was een Engelsch schip, de *Carolina*, onder bevel van eenen John Harding, te Bantam aangekomen, medebrengende een schrijven van den koning van Engeland aan de Indische regeering der Compagnie, den eisch bevattende dat deze:

360.000 £ schadevergoeding aan de Engelsche Compagnie zou betalen (n. b. de Engelsche compagnie had nooit meer dan 30.000 £ kapitaal gehad en hare factorij had, na het vertrek van Caeff in 1682, de Nederlandsche loge geplunderd) en

dat zij hare macht uit Bantam zou terugtrekken en aan de Engelschen hunne loge teruggeven; en verder de beschuldigingen, dat kapitein Saint-Martin den koninklijken standaard en de vlag der Engelsche compagnie verscheurd zou hebben (n.b. er had nooit

eene andere Engelsche vlag gewaaid dan *de witte met rood kruis*);
dat Saint-Martin £ 29 000 zou geplunderd hebben (n.b. de Engelschen in Indië hadden zelf nooit een woord daarvan gerept),
en dat de jonge Sultan de Engelschen te Bantam had willen houden, maar de Hollanders hem hadden overgehaald hen weg te zenden (zie n.b. hierover bl. 362).

Het bleek dat deze beschuldigingen grootendeels voortkwamen uit den mond van een zoogenaamden kapitein Fisher, eigenlijk een hoogbootsman te Bantam, een man van lage afkomst, die door dobbelen en andere practijken wat geld had gemaakt en een tapperijtje en commensalenhuis had gehouden. Zij gaven niettemin aanleiding tot langdurige onderhandelingen tusschen de besturen der beide Compagnien in Europa, en tot eene voortdurende waakzaamheid in Indië, in de onzekerheid of de Engelschen ook met geweld hunne eischen zouden komen ondersteunen. De regeering liet daarom een flink eskader in straat Sunda kruisen. De Engelsche kooplieden die te Bantam hunne factorij gehad hadden, vertrokken intusschen met „al haren omslagh" den 1en September 1683 naar Sumatra, waar zij zich vestigden en op nieuw lastige mededingers van de Compagnie werden.

De gouverneur-generaal Camphuys en zijn Raad bepaalden op den 4en Februari 1684 dat François Tack, benoemd president te Makasar [1]) naar Bantam zou gaan om een nieuw tractaat tot stand te brengen.

Op den 1en April kwam de *Hellevoetsluys* met de vlag aan de groote steng ter reede van Bantam. Drie schoten kondigden de komst van den commissaris der regeering aan, die van het kasteel van den Sultan met 42 schoten gesalueerd werd, welk saluut door de *Hellevoetsluys* met 11 schoten werd beantwoord. Aan den boom werd Tack door Joeda ning Rat en een groot aantal hoofden verwelkomd, door de batterij aan de pabejan met 15 schoten en met geweersalvoos nogmaals begroet, en onmiddellijk daarna had onder het genot van sirih en pinang eene conferentie plaats van een uur lang. Tack deelde voorloopig mede dat hij in last had, de zaken met den Sultan „finalick" af te handelen, een nieuw contract te sluiten en het oude te vernieuwen, nadat de

[1]) Tack trad echter niet in deze betrekking op. Hij werd als majoor belast met de zorg voor de „militie" te Batavia (= chef van het militair departement) terwijl Willem Hartsinck in Maart 1685 naar Makasar ging.

rekening van den Sultan geliquideerd zou zijn. Welke waarde aan zijne zending werd toegekend, blijkt uit het enorme ceremonieel dat daarbij in acht genomen werd en de massa kruit die daarbij werd verschoten.

Den 3den begaf Tack zich, met den brief en de geschenken van de regeering aan den Sultan, naar den dalem, afgehaald door 4 pangerans, 6 mindere hoofden, benevens 8 gedegradeerde pangerans en radèns, die tot de partij van den ouden Sultan behoord hadden. Vervolgens werd de brief „in een silvre schotel geleght, en met een witten doeck overdeckt zijnde, in een pallanquyn, costelick versiert en opgepronckt (bij de coninck daer toe afgesonden) uijt sijn E logement, ondert losbranden van 15 canonschooten naer 't casteel gedragen, dat in de naer beschreven ordeninge en conduicte toeginck.

Voor uijt marchieerde een comp^{e} amboinesen dewelcke onder slaende trom, door den luyten^{t} marcus pais wiert op gevoert, voor sich hebbende sijn ordinaire schermeren, [1]) dien den aenschouwer met hare aerdigheden verlustighden, ende den weg vermakelick maeckte.

Hiernaer wierden de oppassers d' E H^{r} commandeur tot Statie by haer hoogh Ede tot Batavia bij gevoeght, door den Luyten^{t} Winckelaer opgevoert, meest met wijdmondere [2]) versien dewelcke van de voorz^{r} gerebelleerde grooten Rana Mangala &c met haer gesleep gevolght werden.

Waer op dan eijndelinge de schenckagie goederen bestaande in

1 p^{s} schair laken
1 „ purper phulp
10 „ perpetuanen gecoleurde
2 bodidaers met goude bloemen
2 taetsen off goude laecken
3 goude } alegias
3 silvere }
20 armosijnen
20 pelanghs
25 fijne mallemollen [3])
2 curieuse snaphaenen roers
2 pistolen

---

[1]) tjakalèlers waarschijnlijk.

[2]) donderbussen.

[3]) armosijn en mallemollen (madapolam?) waren stoffen uit Bengalen, pelanghs uit Tongkin.

en pallenquijn dat tusschen 24 schutters van sijn majes^{ts} lijfguarde, in root laken gekleedt, en met kostelicke engelz^{r} roers gewapent, gedragen wiert aenquamen gevolght werdende ondersteeckende trompet van den meergemelden heer afgesant verselt van de panger^{r} Jouda ningrat, natta nagara, wanxa Jouda en martha widjaja, mitsgaders de gesamentl. raets personen in rang en ordre soo als de selve hier vooren door sijn E. gestelt waren, die met den anderen door 24 schutters van d'ordinaire lijfguarde van sijn E onder een sargiant, aen wederzijden geconduiseert wierden.

Terwijl de Luyten^{t} Gerrit Pietersz^{n} met een aensienlicke comp^{e} nederlanderen het corpus besloot, naer sigh latende, een menigte arias, kiays en mindere grooten die bij hoog gemelte majes^{t} gesonden waren, om deze statie bij te woonen, en te helpen magnificeren.

Dus dan langs den wegh, door de gedemoliseerde straet van de Chinesen en over de steene brugge aan de Z^{t} west zijde der stadt, onder een confluentie van veel duijsende menschen en klocken gespeel (daer eenige comp^{s} Javanen met piecken en schilden geposteerd stonden) op 't plain voort casteel gecomen sijnde, wiert het pallanquijn voor den inganck neergeseth, als wanneer de panger^{r} natta widjaja uijt den naem van den coninck naar buijten, de brieff en schenckagie goederen quam over te nemen, en den heer afgesant bij sijn hoogh^{t} te geleijden, 't gunt geschiedende wiert zijn E. van de selve met een bijsondere groete ontfangen, omhelst en voorts onder de conduicte van veele Ed^{le} en hovelingen door sijn hoogh^{ts} lijffguarde aen wederzijden gerengieert staende, naer de ordinaire residentie gebracht, inwijle dat sigh het canon, van 't casteel dapper hooren liet en dit gerughte overal verspreijdende was.

Alwaer met den anderen op stoelen aen een tafel (met een zijde alkatijff overdeckt, en waarop de gem^{r} schootel met de brieff gestelt was) nedergeseten sijnde, en sijn hoogh^{t} gevraeght hebbende naer de gesonth^{t} van den heer gouv^{r} gener^{l} en rade van India, wiert het compliment van begroetinge en geluckwenssinge aen sijn hoogh^{t} met het goet succes, en eyndiging des oorloogs uyt de naem van haer hoogh Ed^{s} afgeleijt, en hierna de brieff in geel gebloemt pelangh genaijt, geopent en door den tolck Intche Ismael in de tegenwoordigh^{t} van sijn hoogh^{t} grooten gelesen" enz.

Nu de opstand geëindigd was, kwam het der regeering niet langer noodig voor te Tjaringin bezetting te houden; deze post werd dus opgeheven; de *Smith* en de *Winthont* vertrokken den 5den April om het volk en den omslag af te halen. Evenwel bleef in straat Sunda op deze hoogte een belangrijke kruispost van een paar vaartuigen, met het oog op de aankomst van vreemde schepen, waarvan steeds zoo spoedig mogelijk naar Batavia bericht gezonden moest worden.

Nadat de regeering van Tack bericht had ontvangen over zijne besprekingen over het contract, waarbij voornamelijk bepalingen betreffende den aankoop van peper en den verkoop van lijnwaad gemaakt waren, zond zij Willem Caeff en pangeran Dipa ning Rat met hare laatste instructies naar Bantam, waar zij den 12den aankwamen. Tack had den volgenden dag in het kasteel nog eene conferentie met den Sultan, en den 17den werd het contract geteekend en beëedigd. Onmiddelijk werd hiervan met de sloep de *Pisang* naar Batavia bericht gezonden.

Met de *Hellevoetsluys* waren pangéran Poerbaja en radèn Sakeh van Batavia medegekomen. Zij werden den 18en van boord gehaald en vervolgens door Tack met de heeren van den raad en eene wacht naar het kasteel gebracht, waar zij door den Sultan, in tegenwoordigheid van alle priahis en onder 't gedonder van 't geschut werden ontvangen en begenadigd. Tack nam hen vervolgens weer mede naar zijne woning en gaf hun daar hunne krissen terug, waarna hij hen weer naar de *Hellevoetsluys* liet brengen, zoodat hun leven gespaard bleef en tevens wellicht nieuwe ongeregeldheden werden voorkomen, want het volk had op den weg, aan Poerbaja groote genegenheid getoond.

De *Hellevoetsluys* vertrok met een saluut van 15 schoten den 20sten naar Batavia, om Wanderpoel, die het contract onder zijn geleide had, en tevens de begenadigde broeders van den Sultan over te brengen. De *Smith* en *Winthont* waren den vorigen dag met de bezetting van Tjaringin terug gekomen.

Op den 3den Mei had de Sultan gelegenheid om te toonen hoe hij zich tegenover concurrenten van de Hollanders wist te gedragen. Een Engelsch schip kwam van Koromandel, met een lading, die het zocht kwijt te raken, en zond eene sloep naar den wal. De

Sultan liet echter den kapitein verzoeken maar weer te vertrekken, daar hij niets van hem noodig had.

Den 6den kwam van de regeering de order om ook den post te Tanara op te heffen, en tevens het bericht dat de kapitein Willem Hartsinck tot gezaghebber te Bantam benoemd was. De *Smith* en *Winthont* vertrokken den 10den naar Tanara, om daar hetzelfde te verrichten als te Tjaringin, en Jochem Michielsz uit zijn modderig verblijf te verlossen en den 11den kwam de *Hellevoetsluys*, met Hartsinck aan boord, van Batavia terug. Saluutschoten werden in dien tijd steeds kwistig gedaan. De *Hellevoetsluys* deed er 7 bij het ter reede komen, en 13 toen Hartsinck van boord ging.

Den 15den nam Tack afscheid van den Sultan en bedong daarbij nog even dat aan de bevolking bij gongslag zou aanbevolen worden, hare kleeding alleen bij de Compagnie te koopen. Den volgenden dag werd Hartsinck geïnstalleerd, vervolgens het afscheidsmaal gebruikt, en om 3 uur ging Tack naar boord, natuurlijk onder vele saluutschoten, die door de *Hellevoetsluys* met 15 schoten beantwoord werden. Toen de landwind doorkwam, zeilde hij weg.

Wij mogen hiermede het verhaal van de onderwerping van Bantam als geëindigd beschouwen.

In Junij kwam het Engelsche schip *Charles II*, onder bevel van Sir Thomas Grantham, te Batavia. Deze deelde mede „dat de geschillen tusschen de Nederlantse en d'Engelse Compe over en ter saake van het gepasseerde tot Bantam, aan zijnen Coningh verbleven, en dien volgende genoegsaam by geleyt waren" Maar „nadien ons de ondervindinge meermalen heeft geleert dat op het Engels seggen en voorgeven geen de minste staat te maken zij", zeide de regeering, zoo was zij niet gerust voordat zij op den 20sten der genoemde maand brieven uit Nederland ontving van November 1683, die haar, „hoewel niet ten volle", gerust stelden.

Sir Thomas had het onder de vlag van den ordinaris Raad van Indië en Admiraal Marten Pit kruisende eskader ontmoet en betuigde zijne bewondering over het uiterlijk daarvan.

Na het bekomen der genoemde gunstige berichten liet de regeering dit eskader naar Batavia opkomen, echter nog 4 schepen, die voor eene groote reis minder zeewaardig waren, onder den

Schoutbijnacht Barent IJsbrantzn Visser, eenigen tijd op de kust van Bantam latende kruisen.

Zoo bleef steeds de zeemacht voor het beschermen en het behoud van het verkregene onmisbaar. [1])

---

[1]) De vloot in Indië telde in het begin van 1684 65 schepen, 36 fluiten en 12 hoekers en andere vaartuigen. („Schepen" waren spiegelschepen, die de kajuit bovenop hadden, eene kampanje dus; „fluiten" en „katten" hadden de kajuit beneden, dus een glad dek). Van de „schepen" waren 18 van 500—600 last, 20 van 350—450, 12 van 200—320, 15 van 75—180; van de fluiten 23 van 250—350, 13 van 80—230; de hoekers enz. maten van 50—70 last.

De sterkte van het garnizoen te Batavia was op den 15en Februari, met inbegrip van de posten in de nabijheid, 1464 Europeanen, waaronder 50 man ruiterij. Wij laten niet onopgemerkt, dat, hoewel de eigenlijke kavalerie eene geringe getalsterkte had, in den oorlog dikwijls groote afdeelingen bereden gemaakt werden. Is het niet ten onrechte, dat men dat later nagelaten heeft?

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 Maart — 15 April 1901.

De meeste tabaksaandeelen ondergingen eene sinds lang ongekende koersverbetering: de gunstige afloop der eerste inschrijving gaf daartoe dan ook alle reden. De aandeelen Mijnbouw-Mij. Soemalata moesten een groot gedeelte van hun avans prijsgeven. Voor het overige verwijzen wij naar de onderstaande rubriek.

Hooger werden genoteerd:

Aand.	Crediet- en Handelsvereeniging Banda	2½	%
Pref. Aand.	Koloniale Bank	2	„
Aand.	Amsterdam Deli Compagnie	35½	„
Cert. v. Aand.	Tabak Mij. Arendsburg	84	„
Aand.	Deli Batavia Mij.	46½	„
„	Deli Cultuur Mij.	24½	„
„	Deli Maatschij.	66	„
„	Tabak Mij. Franco Deli	15	„
„	„ „ Kwala Pessilam	9¼	„
„	A. Langkat Tabak Mij.	2½	„
„	B. Idem	4	„
„	Medan Tabak Mij.	57	„
Pref. Aand.	Tabak Mij. Namoe Djawi	7¼	„
Aand.	Nieuwe Asahan Tabak Mij.	33¾	„
„	Padang Tabak Mij.	19	„
„	Rotterdam Deli Mij.	51½	„
„	Senembah Maatschappij	40	„
„	Kon. Paketvaart Mij.	3	„
„	Stoomvaart Mij. Nederland	6	„
Pref. Aand.	Dordt. Petr. Industrie Mij.	9½	„
Aand.	Ned. Ind. Mijnbouw Mij.	19½	„
„	„ „ Spoorweg Mij.	3	„
„	Babat Djombang Stoomtram Mij.	15	„
„	Madoera Stoomtram Mij.	5	„
„	Semarang Cheribon Stoomtram Mij.	2¾	„

Lager werden genoteerd:

Aand.	Ned. Ind. Escompto Mij.	3	%
„	Amst. Sumatra Cult. Mij.	5 3/8	„
„	Besoeki Tabak Mij.	3 1/2	„
„	Deli Tabak Mij.	6	„
Pref. Aand.	Idem	3 3/8	„
Aand.	A. Langkat Cultuur Mij.	10	„
„	Langkat-Tabaksbouw Mij.	2	„
„	B. Padang Cultuur Mij.	3 1/2	„
Pref. Aand.	Tabak Mij. Sakoeda	2	„
Aand.	A. Serdang Tabak Mij.	38 1/4	„
„	B. Idem	13 5/8	„
„	Java Petroleum Mij.	6	„
„	Kon. Ned. Mij. v. Petr. bronnen in Indië	7 3/4	„
„	Sumatra Palembang Petr. Mij	2 1/2	„
„	N. Celebes Mijnbouw Mij.	2 1/4	„
„	Redjang Lebong Mijnbouw. Mij.	17	„
„	Mijnbouw Mij. Soemalata	37 1/2	„
„	Bat. Electr. Tram Mij.	3 3/4	„
„	Kedirie Stoomtram Mij.	8	„
„	Malang Stoomtram Mij.	7	„
„	Modjokerto „ „	8 1/2	„

DIVIDENDEN.

Administratiekantoor van Indische fondsen, te 's Hage.		4	%
Stoomvaart Mij. Rotterdamsche Lloyd.		3 1/10	„
Particulier Prauwenveer te Soerabaja.		9	„
Chartered Bank of India, Australia and China	(Slot)	5	„
Nieuw Prauwenveer te Batavia		12	„
Suikerfabriek Kaliwoengoe.		*f* 65.—	
Amsterdam Deli Compagnie	(slot)	32	%
West-Java Kina Cultuur Mij.		*f* 9.—	
Tabak Mij. Arendsburg		42	%
Rotterdamsche Lloyd		*f* 15.50	

INCOURANTE FONDSEN.

De volgende werden verhandeld:

Pref. Aand.	British Deli Langkat Tob. Cy. Ld.	12 1/2	%
Aand.	Oost-Java Stoomtram Mij.	90	„
„	Billiton Mij. 1e Rubriek	*f* 1925—*f* 1950	
„	„ „ 2e „	„ 1650—„ 1700	
„	Mijnbouw Mij. Redjang Lebong	394—395	%
„	Landbouw Mij. Rongga	90—100	„
„	Mij. t. Expl. v./h. Land Widodaren.	40	„

Cert. v. Aand.	Tabak Mij. Arendsburg	685	%
Aand.	West Java Kina Cultuur Mij	61	„
„	Koetei Exploratie Mij.	70—85	„
„	Ned. Ind. Escompto Mij.	114	„
„	Cultuur Mij. Kayoe Enak	25	„
„	„ „ Soember Redjo	100	„
„	Senembah Cultuur Mij.	50—70	„
„	Sumatra Cultuur Mij.	200—210	„
„	Mijnbouw Mij. Lebong Soelit.	84—84½	„
„	Deli Padang Maatschij.	82½	„
„	Landbouw Mij. Manang	101¼	„
„	Ned. Ind. Gas Mij. te Rotterdam.	149¼	„
„	Landbouw Mij. Melattie	70	„
Pref. Aand.	Mijnbouw Mij. Bwool	25	„
Aand.	„ „ Totok	25	„
„	Exploratie Mijnbouw Mij. Sumatra lr. A	16	„
„	Crediet- en Handelsver. Banda	63	„
„	Java Petroleum Mij.	58	„
„	Samarangsche Zee en Brand Ass. Mij.	101½	„
„	Cultuur Mij. Watoetoelis Poppoh	110	„
„	Landbouw Mij Pangerango (ex div.)	100	„
„	„ „ Temoeloes	105	„
5 % 3e Hyp.	Obl. Suikerfabriek Klaling	53	„
4 „ Oblig.	Madoera Stoomtram Mij.	87	„
5 „ „	Crediet- en Handelsver. Banda	95	„
Opr. bewijzen.	Algem. Consignatie-Bank	f 200—f 225.—	
„ „	Singkep Tin Mij.	„ 70—„ 90.—	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. April. 1	TE AMSTERDAM. April. 15	TE BATAVIA. 8 Maart.
Borneo-Sumatra Mij.....Aand.	102 7/8	103	
Cultuur-Mij. d. Vorstenl..... „	54 1/2	54 1/2	
id. ...Pref. Aand.	—	—	
Handelsv. Amsterdam.....Aand.	124	123	122
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	76 1/2	79	79
Javasche Bank..... „	181	180 1/2	182 1/2
Koloniale Bank..... „	47 3/4	48	47*
id. .....Pref. Aand.	66	70	
Liquid. Barge & Moormann.Aand.	61	61 1/2	
Ned. Handel-Mij.....Cert.v.Aand.	161	162 3/8	160
Ned. Ind. Escompto Mij....Aand.	114	114	115
Ned. Ind. Handelsbank ..... „	86 1/4	86	87 1/2
Ned. Ind. Landb. Mij.....5 % Obl.	104 1/2	104 1/2	
Badas, Suikerfabriek.....Aand.	—	—	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij..... „	—	—	
Java'sche Cultuur-Mij..... „	95	95	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	67	67	
Kaliwoengie Plantaran..... „	—	—	
Melattie, Landbouw-Mij..... „	—	—	75*
Michiels-Arnold, Rijstl.....Cert. v. A.	—	—	
Ned. Ind. Houtaankap Mij...Aand.	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij..... „	—	—	
Penampean Cult.-Mij..... „	—	—	
Pondok Gedeh Cult. Mij.... „	—	—	
Suikerond. Sentanen.-Lor... „	116	117	
Sindanglaoet, Suikerfabr.... „	—	—	
Soemberredjo Cult.-Mij..... „	—	—	
Temoeloes, Landb.-Mij..... „	—	—	
West-Java Kina Cult.-Mij.... „	—	—	
Wilhelm. Koffie Cult. Mij... „	—	—	
Amsterdam-Deli Comp..... „	712 1/2	720	
Amsterdam Sum. Cult.-Mij... „	110 1/2	106	
Tabak-Mij. Arendsburg.....Cert. v. A.	711	769	
Balangan Tab. Cult. Mij.....Aand.	—	—	
Besoeki Tabak-Mij. ..... „	74	74 1/2	
Deli-Batavia-Mij..... „	460	472	
Deli-Cultuur-Mij..... „	100	119 1/2	
Deli-Langkat-Tabak-Mij.....C. v. A.	—	—	
Deli-Maatschappij.....Aand.	511	516	
Deli Padang Mij..... „	—	—	
Deli Plantage Mij..... „	88 1/2	94	
Deli-Tabak-Mij..... „	44	45	
„ .....Pref. Aand.	72	72 1/2	
Tab.-Mij. Franco Deli.....Aand.	69 3/4	78 3/4	
Tab. Mij. Kwala Pessilam... „	92	97 1/4	
Langkat-Cult.-Mij..... „ A.	122	115	
„ „ ..... „ B.	72	72	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda. Pref. Aand.	60	64	
Langkat-Tabaksbouw Mij ... Aand.	66	59	
„ Tabak-Mij..... „ A.	111	111	
„ „ „ ..... „ B.	79 1/2	83 1/4	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:	TE AMSTERDAM. April. 1	TE AMSTERDAM. April. 15	TE BATAVIA. 8 Maart.
Medan-Tab.-Mij .....Aand.	307½	326	
Tab.-Mij. Namoe Djawi.....Pref. Aand.	107	110¼	
Nieuwe Asahan Tab. Mij....Aand.	168¾	167¾	
Padang Cultuur Mij.....Pref.Aand. A.	92¾	93	
„ „ „ .....Aand. B.	40	40½	
Padang Tabak-Mij ..... „	145	155	
Rotterdam-Deli-Mij..... „	303	302½	
Tabak Mij. Sakoeda .....Pref. Aand.	79½	80	
Senembah-Mij.....Aand.	445	467	
Serdang Tab. Mij..... „ A.	158½	149¼	
„ „ „ ..... „ B.	71½	69⅞	
Ned.-Ind. Electr.-Mij..... „	—	—	75*
Kon. Paketvaart-Mij..... „	154¾	158	159 incl. div.
Rott. Lloyd ..... „	119¼	119	
Stoomv. Mij. Nederland ..... „	155	156	
Dordt. Petr. Industrie Mij ...Pref. Aand.	133	138½	
Java Petroleum Mij.....Aand.	58	57	
Kon.Ned.Mij.v.Petr.br.in Indië „	447	436½	
Petroleum Mij. Moeara Enim „	154⅝	155	
Sumatra Palembang Petr. Mij. „	76	75	
Ned. Ind. Expl. Mij..... „	90	90	
id. Mijnbouw-Mij..... „	117	119½	97½
N. Celebes Mijnb. Mij..... „	70½	66¾	
Oost Borneo Mij..... „	24	24	
id. .....Pref. Aand.	—	—	
Redjang Lebong Mijnb.-Mij...Aand.	382	382½	390
Singkep Tin-Mij..... „	120	119	
Mijnbouw Mij. Soemalata.... „	292	261	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok.... „	—	—	
Deli-Spoorweg-Mij..... „	179½	179	180
Ned.-Ind. Spoorweg-Mij..... „	222	222	212*
Babat Djomb. St. tr. Mij.... „	65	70	
Bat. Electr. Tram-Mij..... „	53	52	
Kediri Stoomtram-Mij..... „	106	103	112½*
Madoera „ „ ..... „	45	45	
Malang „ „ ..... „	65	63	114*
Modjokerto „ „ ..... „	35	38½	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij..... „	—	127	132
Oost-Java-Stoomtram..... „	90	90	
Passoeroean „ ..... „	—	—	
Probolingo Stoomtr.-Mij..... „	—	—	
Semar.-Joana Tramw.-Mij.... „	—	175	180
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij.. „	141	141	139
Serajoedal St.-Tr.-Mij..... „	—	—	132*
Ned.-Ind. Hypotheekbank... „	—	—	100 ex div
id. Cred.- & Bank-Ver. „	—	—	100*
id. Effectenbank..... „	—	—	100*
Handelsver. Java..... „	—	—	110*
Padangsche Handel Mij..... „	—	—	130*
Winkel-Mij. Eigen hulp ..... „	—	—	57½
Maatsch. Onderlinge hulp... „	—	—	100
Maatschij. Expl. Grondeigendom Eurazie I	—	—	105*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 8 Maart.
Ned.-Ind. Levensverz.- en Lijfr.-Mij	Aand.	350*
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	80*
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	100*
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	„	105*
Nederl. Lloyd	„	76*
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	185*
2de N.-I. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	130*
Koloniale id.	„	140*
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	120
Brand-Verz.-Mij. Mercurius	„	170
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	„	140*
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	„	230*
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	„	140*
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Unitas	„	95
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	„	110*
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	„	140*
2de id.	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Padang	„	50*
id. de Merapi	„	95*
id. de Oosthoek	„	
id. de Westhoek	„	
id. Noordhoek	„	
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	„	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	„	135*
id. Ardjoeno	„	135*
id. Sumatra	„	
Batavia'sch Prauwenveer	„	137½*
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv.	„	162½ incl. div.
Tagalsch Prauwenveer	„	180*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	„	165*
Prauwenv. te Soerabaya	„	130*
Oost-Java Prauw-Mij	„	102½*
Soer. Prauw-Mij.	„	135*
Nieuw Soerab. Pr.-veer	„	185*
Nieuw Pad. Prauwenveer	„	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	„	150*
Bagelen-Thee & Kina-Mij	„	80
Suikerf.-Mij. Tjoekir	„	185*
Cultuur-Mij. Pagottan	„	
„ Tjiogreg	„	
Kina-Mij. Kertamana	„	100*
Cultuur-Mij. Perbawatie	„	185*
id. Goalpara	„	165*
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	„	65*
„ Artana	„	100*
Assam Thee Ondern. Gedeh	„	100*
Mij. t. E. v. Rijstlanden	„	205*
Assam Thee Ondern. Malabar	„	165
Cultuur Mij. Ramawatie	„	172*
Assam Thee Ond. Wanasoeka	„	80*
„ „ „ Singaparna	„	120
„ „ „ Pasir Salam	„	100*
„ „ „ Goenoeng Soesoeroeh	„	80*
Ned. Ind. Getah Pertjah Mij	„	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

N A M E N:		TE BATAVIA, 8 Maart.
Kult. Mij. Tjidjangkar	Aand.	106*
Kult. Mij. Tjihoenie	„	70*
Preanger Bibit Maatschij	„	100*
Kultuur Mij. Gabes	„	200*
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	„	152½
Intercomm. Telefoon-Mij	„	75
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	102½*
Preanger Telefoon-Mij	„	95
Algem. Telephoon Mij	„	90*
Telephoon Mij. Insulinde	„	106*
Cheribon Telephoon Mij	„	195*
Mijnbouw Mij. Martapoera	„	100*
Mijnbouw Mij. „Belang"	„	72½*
Mijnbouw Mij. „Matinan"	„	22½*
Mijnbouw Mij. „Totok"	„	30
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong" 7½ % Obl.		395*
Id. Lebong Soelit	„	75
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„	15*
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„	45*
Exploratie-Mij. Balangan	„	35*
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij.	„	10*
Mijnbouw Mij Kahajan	„	94
Goud Exploratie-Mij. Pinogo	„	47½
„ „ Batjan	„	15*
Mijnbouw Mij. Monano	„	70*
„ „ Soepajang	„	27½*
„ „ Pangkallan	„	15*
Mijnbouw Mij. Atjeh	„	120*
„ „ „ Opr. bew		f 140
Goud Exploration Mij. Bone	„	54*
Exploratie Mij. Doda	„	24*
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	„	100*
„ „ Sonder	„	30*
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij.	„	20
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„	15*
„ „ Pagoejaman	„	120*
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	„	
Mijnbouw Mij. Tomini	„	45*
„ „ Barma Sawah	„	80*
„ „ Pariet	„	200*
„ „ Loemar	„	110
Lapoe Placer Mij	„	102½*
Mijnbouw Mij. Natal	„	100*
„ „ Tebing-Tinggi	„	101½*
„ „ Timbang Sibonak	„	100 met scrip f 200.—
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	„	78*
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas	„	50*
Koffie pellerij Sisir	„	100*
New Singap. dist. Water Ice Cy Ltd.	„	250*
Java Veem	„	100*
Ned. Ind. Sport Mij.	„	100*
Bandongsche Quinine Fabriek	„	100
Boekhandel Visser & Co	„	90*
Cheribonsche Apotheek	„	140*
Fabr. de Volharding Soerabaya	„	100*

De met een * geteekende koersen zijn die der laatste noteering.

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN EEN LABORATORIUM VOOR SUIKERINDUSTRIE.
(*Javasche Crt. No. 17, van 1 Maart 1901*).

Zetel. Soerabaia.

Doel. Het exploiteeren van een laboratorium, het verrichten van analyses speciaal op het gebied van suikerindustrie, het houden jaarlijks van een cursus voor suikerindustrie en het drijven van handel in laboratorium-benoodigdheden en eventueel ook in fabrieks-benoodigdheden.

Kapitaal. *f* 30.000, in 60 aandeelen à *f* 500.—.

Inbreng. Door den heer H. Jantzen, voor 52 aandeelen en *f* 4.000 in contanten: het laboratorium met toebehooren, in een perceel te Soerabaia en zijn huur-contract met de eigenaren van dat perceel.

Bestuur. 1 directeur: de heer J. F. Nienaber; 2 commissarissen: de heeren H. Jantzen en Dr. E. F. O. Rose.

Winstverdeeling. Na eventueele afzondering voor een reservefonds, komt de winst aan aandeelhouders.

HANDELSVEREENIGING VOORHEEN I. MOHRMANN & CO. TE MAKASSAR.
(*Javasche Crt. No. 19, van 8 Maart 1901*).

Zetel. Makassar, met agentschappen op plaatsen als nader te bepalen.

Doel. Het verrichten van daden van koophandel en het drijven van handelszaken, het waarnemen van agenturen van bankinstellingen, van brand-, zee- en levensverzekeringmaatschappijen, van reederijen, en in het bijzonder het voortzetten van den handel en de zaken van de geliquideerde handelsvennootschap onder de firma I. Mohrmann & Co.

Kapitaal. *f* 360.000 in 360 aandeelen à *f* 1000.—, als serie A 240 en serie B 120 aandeelen, waarvan serie A is geplaatst. Als de aandeelen serie B worden uitgegeven, zullen de heeren E. L. Meijer, A. F. H. Laspe en F. H. Witthoefft voor 2/3 en de heeren F. W. H. L. von Abercron en K. Auer voor 1/3 de preferentie van aankoop hebben.

Bestuur. 1 directeur: de heer K. Auer; 1 commissaris: de firma Behn Meijer & Co.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend, van het overige komt 25 % aan het reservefonds, 75 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 60.000 bedraagt, komt het genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

EMIGRATIE-, VERKOOP- EN COMMISSIE-KANTOOR.
(*Javasche Crt. No. 20, van 12 Maart 1901*).

Zetel. Soerabaia.

Doel. Het drijven van handel, van vendu- en commissiezaken, en het aanwerven en expedieeren van werkvolk.

Kapitaal. *f* 150.000, in 1500 aandeelen à *f* 100.

Inbreng. Door de „Soerabajasche Maatschappij tot het drijven van een kantoor in Vendu- en Commissiezaken" voor 120 aandeelen: *a*) haar geheele bedrijf van af 1 Juli 1900, met uitzondering van de bestaande vee-leverancies naar Bandoeng; *b*) de huurovereenkomst voor de benedenlokalen van het perceel te Soerabaia, op den hoek van Kembang Djepoon en de Chineesche Voorstraat; *c*) de gebruiksrechten op een stuk Gouvernementsgrond, grenzende aan genoemde benedenlokalen; *d*) de huurovereenkomst van het terrein te Soerabaia, in de buurt Passar Baroe (O. Z. Kalimaas); en door den heer E. F. J. 't Sas, voor 250 aandeelen: al zijn tijd en vlijt en al zijn handelsrelaties en zijn geheele koopmansbedrijf in Nederl. Indië.

Bestuur. 1 directeur: de heer E. F. J. 't Sas; 2 of 3 commissarissen: de heeren Mr. W. Birnie, L. Th. Stibbe en D. F. W. Schelten.

Winstverdeeling. Na uitkeering van gratificatie aan het personeel, komt eerst 1 pct. aan de „Soerabajasche Maatschappij tot het drijven van een kantoor in Vendu- en Commissiezaken", zoo lang deze vennootschap nog bestaan zal; daarna 6 pct. dividend. Van het dan overblijvende komt 20 pct. aan het reservefonds, 25 pct. aan aandeelhouders, 15 pct. aan den directeur, 10 pct. aan de commissarissen.

Reservefonds. Zoodra en zoo lang dit *f* 60.000 bedraagt, vervalt het genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

Mijnbouw Maatschappij Soerabaja Goud Syndicaat.
(Javasche Crt. No. 21, van 15 Maart 1901.)

Zetel. Soerabaja.

Doel. Het exploiteeren van te verkrijgen vergunningen voor mijnbouwkundige onderzoekingen, van concessies, mijn- en andere rechten; een en ander in Ned. Indië.

Kapitaal. *f* 100.000, in 1000 aandeelen à *f* 100.—

Inbreng. Door de leden der maatschap, op 15 December 1899 opgericht, de heeren G. W. J. Kooy, Mr. D. C. J. H. Kropveld, S. E. Ramondt en A. J. Haaxman, voor 220 aandeelen: alle baten en lasten dier maatschap.

Bestuur. 1 directeur: de firma Kooy & Co.; 2 of 3 commissarissen: de heeren Mr. D. C. J. H. Kropveld en W. van Waalwijk.

Winstverdeeling. 5 % aan den directeur, 2½ % aan elken commissaris, het overige aan aandeelhouders.

Mijnbouw-Maatschappij Groot-Atjeh.
(Javasche Crt. No. 22, van 19 Maart 1901.)

Zetel. Batavia.

Doel. Het exploiteeren van te verkrijgen vergunningen voor mijnbouwkundige onderzoekingen, van concessies, mijn- en andere rechten, een en ander in Nederlandsch Indië.

Kapitaal. *f* 250.000, in 2500 aandeelen à *f* 100.—. Er worden 200 oprichtersbewijzen uitgegeven.

Inbreng. Door de Mijnbouw-Maatschappij Atjeh, voor 200 aandeelen en

175 oprichtersbewijzen: de vergunning voor een terrein, in het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden, afd. Groot-Atjeh omvattende de Sagi XXVI Moekims. 25 oprichtersbewijzen worden aan den heer A. A. P. von Karácson uitgereikt.

Bestuur. 1 directeur: de firma John Pryce & Cie; hoogstens 4 commissarissen: de heeren A. A. P. von Karácson, J. P. Boissevain, Mr. F. A. Ruys en K. F. van Swieten.

Winstverdeeling. 5 % aan den directeur, 15 % aan de commissarissen; 40 % aan de houders van oprichtersbewijzen, 40 % aan de aandeelhouders.

CULTUUR MAATSCHAPPIJ KALIDJEROEK.
(*Javasche Crt. No. 23, van 22 Maart 1901.*).

Zetel. Soerabaia.

Doel. De exploitatie door beplanting met koffie, caoutchouc en/of andere gewassen van de natenoemen en van event. later te verkrijgen erfpachts perceelen.

Kapitaal. *f* 100.000, in 100 aandeelen à *f* 1000.–

Inbreng. Door den heer J. L. H. Wattendorff, voor 91 aandeelen: 3 erfpachts-perceelen in het district Ranoelamongan, afd. Loemadjang, res Probolinggo.

Bestuur. 1 directeur: de heer F. L. Wattendorff; 1 of 2 commissarissen: de heer A. W. T. T. Mens Fiers Smeding.

Winstverdeeling. 6 % aan het personeel, 3 % aan de commissarissen, 6 % aan den directeur, minstens 10 % aan het reservefonds, het overige aan aandeelhouders.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ „SOEMBER TENGA."
(*Staats-Crt. No. 76, van 1 April 1901*).

Zetel. Rotterdam.

Doel. De cultuur van koffie en andere landbouwproducten op gronden in de residentie Besoeki.

Kapitaal. *f* 300.000, in 300 aandeelen à *f* 1000.

Inbreng. Door den heer Mr. J. W. Ramaer, voor 298 aandeelen: de erfpachts-rechten op 2 perceelen woeste gronden, genaamd Soember Tengah I en II, in de afd. Djember, res. Besoeki, met alles wat daartoe behoort. De directie is gemachtigd de onroerende goederen bij wijze van krediet-hypotheek aan de geldschietster te verbinden tot een maximum van f 100.000.

Bestuur. De directie bestaat uit 1 of meer personen, firma's of naamlooze vennootschappen: de heer Mr. J. W. Ramaer; 2 commissarissen: de heeren J. van Hoboken en Mr. J. A. A. Bosch.

Winstverdeeling. Na aftrek van eventueele tantièmes aan het personeel: 5 % dividend; van het overblijvende 10 % aan het reservefonds, 10 % aan de directie, 6 % aan de commissarissen, 74 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Dit wordt, voor zoover het niet als werkkapitaal wordt gebruikt, opgevoerd tot *f* 100.000.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ „SATRIAN", MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN ONROERENDE GOEDEREN OP JAVA EN HET IN CULTUUR BRENGEN VAN DIE GOEDEREN.

(Staats Crt. No. 81, van 9 April 1901).

Zetel. Amsterdam.

Doel. Het huren, verhuren, in cultuur brengen en verkrijgen in opstal, erfpacht of eigendom, van onroerende goederen op Java en het verkrijgen van de daarvoor noodige werktuigen, beesten en dergelijke.

Kapitaal. ƒ 500.000, in 500 aandeelen à ƒ 1000.—

Inbreng. Door den heer K. van Gessel, voor 396 aandeelen: de huurrechten van de in de afd. Klaten, res. Soerakarta gelegen landbouwonderneming Satrian Sëlap, met de gebouwen, inrichtingen en fabrieken

Bestuur 1 directeur de heer K. van Gessel; 2 commissarissen: de heeren L. Wurfbain en A. E. Dudok van Heel; 1 administrateur, de heer J. J. Smits.

Winstverdeeling. Gedeelten van de winst worden afgezonderd voor den directeur, voor de commissarissen, voor het personeel in Indië en voor een reservefonds. Het overige komt aan aandeelhouders.

PETROLEUM-MAATSCHAPPIJ „MOESI ILIR".

(Staats Crt. No. 81, van 9 April 1901).

Zetel. Amsterdam. Elders kunnen bijkantoren worden gevestigd.

Doel. Het verkrijgen en exploiteeren van vergunningen tot onderzoek van petroleumhoudende terreinen, zoo in Ned.-Indië als elders en van concessiën tot het exploiteeren van zoodanige terreinen.

Kapitaal. ƒ 9.600.000 of wel 20 millioen francs, in 80.000 aandeelen à ƒ 120 of wel fr. 250. De vennootschap geeft uit 4800 oprichtersaandeelen.

Inbreng. Door de heeren B. C. de Jong en C. H. M. Hick, voor 10417 aandeelen en 4800 oprichtersaandeelen: de vergunningen voor 2 terreinen, in de afd. Moesi-Ilir, res. Palembang. De verdere voorwaarden voor dezen inbreng, met name de betaling van eene royalty van ƒ 1.50 per ton ruwe olie over een maximum opbrengst van 100.000 ton per jaar, en van ƒ 1. per ton over elke opbrengst boven de 100.000 ton per jaar, zullen nader worden vastgesteld.

Winstverdeeling. Eerst 7 % dividend. Van het overige komt 5% aan het reservefonds, 15 % aan de directie en de commissarissen te samen, 15 % aan de houders van oprichtersaandeelen, 65 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit 25 % van het geplaatst maatschappelijk kapitaal bedraagt, vervalt het genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

DE BATAVIA—ARAKMAATSCHAPPIJ.

(Staats- Crt. No. 83, van 11 april 1901.)

Zetel. Amsterdam.

Doel. Het stoken, doen stoken, behandelen, in- en uitvoeren, koopen en verkoopen van arak, met alles wat daartoe behoort.

Kapitaal ƒ 1.000.000, in 1000 aandeelen à ƒ 1000.—

Inbreng. Door de Batavia-Arak-maatschappij firma Zimmt en Roos, voor

100 aandeelen: 3 perceelen onroerend goed, in de res. Batavia, kad. afd. Stad en Voorsteden, waarop gebouwen en stokerij en het recht tot het doen leveren van arak, gestookt in de arakstokerij Padjagallen, Blandongan, Gang Ribal en Glodok, te Batavia. De prijs voor overname van haar geheele bedrijf met voorraden en verdere baten en lasten nader te regelen.

Bestuur. 2 of 3 directeuren: de heeren M. Zimmt en J. L. A. Roos; 3 à 5 commissarissen, nader te benoemen.

Winstverdeeling. Eerst 5 % dividend, van het overige komt 25 % aan directeuren, 15 % aan commissarissen, 60 % aan aandeelhouders.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over Februari 1901.

Samarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).

Reizigers, aantal (85.700)	*f*	39.900.—
Goederen, tonnen (25.100)	„	135.300.—
Diverse ontvangsten	„	9.000.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	184.200.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	166.033.—
Van af 1 Jan. dit jaar	„	379.900.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	349.541.—
Per dag-kilometer deze maand	„	32.09
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	28.93
Van af 1 Jan. dit jaar	„	31.41
„ „ 1 Jan vorig jaar	„	28.90

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (74.100)	*f*	26.500.—
Goederen, tonnen (7.500)	„	33.000.—
Diverse ontvangsten	„	2.800.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	62.300.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	64.784.—
Van af 1 Jan. dit jaar	„	129.300.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	129.882.—
Per dag-kilometer deze maand	„	39.73
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	41.32
Van af 1 Jan. dit jaar	„	39.13
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	39.31

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (18.100)	*f*	2.100.—
Goederen, tonnen (3.300)	„	1.600.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	3.900.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	4.219.—
Van af 1 Jan. dit jaar	„	7.800.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	8.228.—
Per dag-kilometer deze maand	„	5.80
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	6.28
Van af 1 Jan. dit jaar	„	5.51
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	5.81

Stoomtram Djocja—Magelang. (Lengte 47 kilom.).

Reizigers, aantal (39.500)	*f*	8.000.—
Goederen, tonnen (1.300)	„	4.200.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	12.400.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	12.594.—
Van af 1 Jan. dit jaar	„	27.900.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	27.862.—
Per dag-kilometer deze maand	„	9.42
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	9.57
Van af 1 Jan. dit jaar	„	10.06
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	10.05

Stoomtram Goendih—Soerabaja (in aanleg.) 107 kilom. [1]).

Reizigers, aantal (35.000)	*f*	7.600.—
Goederen, tonnen (4.800)	„	3.500.—
Diverse ontvangsten	„	100.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	11.200.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	— *)
Van af 1 Jan. dit jaar	„	24.800.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	— *)
Per dag-kilometer deze maand	„	3.74
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	— *)
Van af 1 Jan. dit jaar	„	3.93
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	— *)

1) Gemiddeld in exploitatie.

*) Van af 1 April 1900.

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst in de maand Maart 1901 *f* 28.800 tegen *f* 28.831 in 1900. Opbrengst sedert 1 Juli 1900 *f* 240.000 tegen *f* 256.537 in 1899.

BATAVIA ELECTRISCHE TRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Maart 1901 *f* 12.900.

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Maart 1901	*f*	17.300	*f* 6.10	91
„ 1900	„	15.900	„ 6.10	84
Verschil meer	„	1.400	„ —	
Verschil minder	„	—	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Maart 1901	„	48.600	„ 5.90	91
1900 „ 31 „ 1900	„	43.500	„ 5.80	84
Verschil meer	„	5.100	„ 0.10	
Verschil minder	„	—	„ —	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Maart 1901	*f*	70.700	*f* 8.50	270
„ 1900	„	50.900	„ 6.10	
Verschil meer	„	19.800	„ 2.40	
Verschil minder	„	—	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Maart 1901	„	198.100	„ 8.20	270
1900 „ 31 „ 1900	„	153.100	„ 6.30	
Verschil meer	„	45.000	„ 1.90	
Verschil minder	„	—	„ —	

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Maart 1901	*f*	76.600	*f* 7.70	319
„ 1900	„	62.300	„ 7.60	266
Verschil meer	„	14.300	„ 0.10	
Verschil minder	„	—	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Maart 1901	„	197.800	„ 6.90	319
1900 „ 31 „ 1900	„	189.000	„ 7.90	266
Verschil meer	„	8.800	„ —	
Verschil minder	„	—	„ 1.—	

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie
Maart 1901		f 17.200	f 14.20	39
„ 1900		„ 17.300	„ 14.30	
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 100	„ 0.10	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Maart 1901		„ 54.000	„ 15.40	39
1900 „ 31 „ 1900		„ 54.300	„ 15.50	
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 300	„ 0.10	

Lijn Modjokerto—Ngoro.

Maart 1901		f 6.400	f 5.—	41
„ 1900		„ 5.800	„ 4.60	
Verschil	meer	„ 600	„ 0.40	
	minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Maart 1901		„ 20.900	f 5.70	41
1900 „ 31 „ 1900		„ 18.600	„ 5.—	
Verschil	meer	„ 2.300	„ 0.70	
	minder	„ —	„ —	

SOLOSCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Maart 1901 *f* 3600 + *f* 116; sedert 1 Jan. *f* 10.862 — *f* 339.

PASOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Maart 1901 *f* 5000 + *f* 2033; sedert 1 Jan. *f* 16.000 + *f* 5497.

PROBOLINGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Maart 1901 *f* 5200 — *f* 47; sedert 1 Jan. *f* 19.100 + *f* 1416.

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

In exploitatie ± 127 K.M. in Maart 1901 tegen ± 126 K.M. in Maart 1900. Ontvangsten *f* 11.500 tegen *f* 12.500. Sedert 1 Jan. 1901 *f* 36.500 tegen *f* 37.000.

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 54 K.M. in Maart 1901 tegen ± 37 K.M. in Maart 1900. Ontvangsten *f* 5000 tegen *f* 5100. Sedert 1 Jan. 1901 *f* 14.175 tegen *f* 14.475.

MODJOKERTO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Maart 1901 *f* 5228 tegen *f* 6232; sedert 1 Jan. *f* 19,832 tegen *f* 18.756.

BABAT-DJOMBANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

(32 tegen 16 K.M.) Ontvangsten Maart 1901 *f* 4204 tegen *f* 1521; sedert 1 Jan. *f* 12.855 tegen *f* 4843.

De rentabiliteit der Solo-valleiwerken.

De conclusie, waartoe de Hoofdinspecteur van cultures komt, bij het vaststellen van het bedrag der, na het tot stand komen der werken, in de Solo-vallei te heffen landrente, luidt volgens blz. 274 van het verslag der Commissie van advies nopens de werken in de Solo-vallei:

„Aangezien in de Solo-vallei alleen voldoende bevloeiing in den West-moesson kan worden gegeven en de padi-prijzen wel laag zullen blijven, in de eerste plaats, omdat vermoedelijk de oogst vrij gelijktijdig over de geheele streek zal invallen en ten tweede, omdat de bevolking bij gebrek aan droge gewassen haar padi in den Oost-moesson zal *moeten* verkoopen om in andere behoeften te kunnen voorzien, zoodat het aanbod bijzonder groot zal wezen, meen ik de landrente te moeten stellen op een bedrag, dat in geen geval de *f* 5.— per bouw mag overschrijden".

Bij de berekening van de rentabiliteit dezer werken, waarbij de vermoedelijke vermeerdering der landrente een hoofdrol vervult, neemt de Commissie dit bedrag zonder nader commentaar over. Waren de omstandigheden na het schrijven van de in den aanvang bedoelde Nota ongewijzigd gebleven, dan zou dit zeer verklaarbaar zijn, daar het vaststellen van het bedrag der te heffen landrente natuurlijk beter kan toevertrouwd worden aan den Hoofdinspecteur van Cultures dan aan eene commissie waarvan de meerderheid met Indische toestanden onbekend is. Nu echter die omstandigheden voor een groot deel wel gewijzigd zijn, daar moet het bevreemding wekken, dat de commissie daarmee geen rekening heeft gehouden, of wat nog beter geweest was, nader het oordeel van dien Hoofd-ambtenaar heeft gevraagd.

Dat werkelijk die omstandigheden niet meer dezelfde zijn, kan uit het navolgende blijken.

Door toepassing van het systeem van den ingenieur Heijning op

de West-moesson-bevloeiing in de Solo-vallei, zal de oogst niet gelijktijdig over het geheele gebied invallen, doch zich minstens over zeven weken verdeelen, hetgeen juist één der groote voordeelen van dat systeem is. In werkelijkheid zal die termijn nog langer zijn, daar, indien mag verondersteld worden, dat als regel padi-dalem wordt verbouwd, de 25000 bouws voor de suiker-cultuur in beslag te nemen, met de spoediger rijpende padi-gendjah zullen beplant zijn.

Verder toont de commissie aan, dat wel is waar in het tot nu toe voorgekomen ongunstigste jaar slechts de met suikerriet beplant gedachte 25000 bouws bevloeiingswater zouden kunnen ontvangen, doch in alle andere jaren bovendien een niet onbelangrijke oppervlakte met polowidjo beplant. Deze oppervlakte stelt de commissie in de jaren 1898, 1896 en 1893 respectievelijk op 35.000, 40.000 en 80.000 bouws en noemt daarbij 1896 een meer normaal Oost-moessonjaar. Gemiddeld mag dus in den Oost-moesson gerekend worden op eene waterverstrekking aan 40000 + 25000 = 65000 bouws, uitmakende $^1/_3$ van de totale oppervlakte. Op dit $^1/_3$ deel is dus de cultuur van 2 gewassen (suikerriet onder deze algemeene benaming begrepen) mogelijk, zoodat die oppervlakte in veel gunstiger condities verkeert dan het overige $^2/_3$ deel en dus ook hooger in de landrente kan aangeslagen worden. Ten slotte wordt de draagkracht der bevolking aanmerkelijk verhoogd door de mogelijkheid een 25 tal suikerfabrieken op te richten, zoodat ik de overtuiging heb dat de aangehaalde conclusie geheel anders zou luiden, indien de Hoofdinspecteur met deze veranderde omstandigheden in kennis was gesteld.

Wel is uit de mededeelingen op blz. 285 van het verslag der Commissie af te leiden dat een nader advies van dien Hoofdinspecteur is gevraagd en blijkt uit het voorwoord van professor Kraus bij de verhandeling van den Resident de Jaager over de rentabiliteit van Waterwerken, voorkomende in de Januari-aflevering van *de Indische Gids*, dat de commissie zelf ook gevoeld heeft, dat aanvulling van de nota van den Hoofdinspecteur wenschelijk was, waarom men zich bij afwezigheid van dien Hoofdinspecteur eerst gewend heeft tot genoemden Resident (waarom niet tevens tot den waarnemend Hoofdinspecteur?) doch heeft de commissie waarschijnlijk niet nadrukkelijk gewezen op de omstandigheid dat gemiddeld op bevloeiing van $^1/_3$ van het oppervlak in den Oostmoesson kan gerekend worden en had zij daarmee blijkbaar alleen het doel om te vernemen wat wenschelijker was:

het weinige beschikbare water in den Oostmoesson voor tweeden aanplant van de bevolking of in de allereerste plaats voor de suikerrietcultuur te bestemmen en verder, of het heffen van een cijns van ƒ 10.— per bouw suikerriet mogelijk is.

Laatstbedoeld betoog dient toch voornamelijk om aan te toonen dat het én voor de bevolking én voor de schatkist wenschelijk is om een flinke suikerriet-cultuur in de Solo vallei in de hand te werken, met welke opinie de Commissie zich dan ook vereenigd heeft. Dat in een normaal te noemen jaar behalve 25000 bouw riet nog 40000 bouw met polowidjo beplantbaar zal zijn, daarvan wordt door beide Hoofdambtenaren met geen enkel woord gerept.

Wordt blijkens het bovenstaande door de Commissie veel waarde gehecht aan het oordeel van den Resident de Jaager, geen gebruik wordt gemaakt van de conclusie, dat de door de suikerfabrieken te betalen cijns gevoegelijk op ƒ 18.— per bouw kan gesteld worden, dat de rechtstreeks van elke fabriek te verkrijgen baten op ƒ 6500.— zijn aan te nemen en dat de landrente ten gevolge van de vestiging der particuliere industrie met ƒ 1.— per bouw kan stijgen dus op ƒ 6.— per bouw kan gebracht worden, terwijl de commissie daarvoor aanneemt respectievelijk ƒ 10.—, ƒ 3000.— en het ongewijzigde bedrag van ƒ 5.—.

Een nader onderzoek naar het in de toekomst te heffen bedrag aan landrente wordt nog te meer wenschelijk, daar ik meen te kunnen aantoonen — waarop hier echter kortheidshalve niet verder wordt ingegaan — dat in het ongunstigste jaar, rekenende op eene waterberging van 65 millioen M³. nog aan minstens 75.000 bouws in den Oost-moesson bevloeiingswater had verstrekt kunnen worden, of indien het reservoir bij de heuvels van Pegat tot stand wordt gebracht aan minstens 105.000 bouws. Deze oppervlakten zijn niet nauwkeuring bepaald, in de eerste plaats omdat de mij ten dienste staande diagrammen, aangevende het debiet der rivier, een eenigszins nauwkeurige planimetreering van de benoodigde suppletie niet mogelijk maakten, in de tweede plaats omdat de grootte van het door het reservoir van Pegat te bevloeien oppervlak, zonder nader daarop in te gaan, werd overgenomen van het verslag der commissie.

Deze berekende toch, dat indien gemiddeld 0.2 liter per bouw en secunde noodig is (dus hetzelfde bedrag waarvan ook ik vermeen dat moet uitgegaan worden) met den aanwezigen water-

voorraad van 70 millioen M³. 30.000 bouws bevloeibaar zullen zijn, waarbij uitgegaan wordt van de veronderstelling, dat die waterverstrekking gedurende volle vijf achtereenvolgende maanden noodig is.

Tegen dien termijn van 5 maanden heb ik nu geen bezwaar, want wel duurt de cultuur van 2e gewassen slechts drie maanden, doch zal, daar niet overal gelijktijdig kan worden begonnen ook gedurende een langeren tijd met dat gewas rekening te houden zijn. Maar niet kan ik mij vereenigen met de voorstelling als zou de bevloeiing van uit dat reservoir iets op zich zelf staande zijn. Even goed als de suppletie uit de andere reservoirs moet ook de suppletie uit het reservoir Pegat berekend worden in verband met het beschikbare debiet in de hoofdleiding. Doet men dit, m. a. w. gaat men uit van een beschikbaren watervoorraad van 135 millioen M³., dan leert eene planimetreering, voor zooverre deze op die kleine schaal der diagrammen zuiver is te verrichten, dat in het tot nu toe voorgekomen ongunstigste jaar (1891) nog 115.000 bouws voldoende bevloeid hadden kunnen worden.

In plaats dus dat slechts de aanplant van suikerriet op 25.000 bouws verzekerd is, kan deze zonder eenig bezwaar gesteld worden op $^1/_3$ van 115.000 [of 38.000 bouws, zoodat met de oprichting van 38 fabrieken in stede van 25 kan rekening gehouden worden.

Het is echter de vraag of er voldoende gronden aanwezig zijn, geschikt voor de suikerriet-cultuur om zoo'n grooten aanplant mogelijk te maken. De meerderheid der commissie meent, eensdeels in verband met de beperkte hoeveelheid Oostmoesson-water, die uitgestrektheid of niet meer dan 10 pct. van het bruto bevloeiingsoppervlak (262.000 bouws) te mogen stellen. De directeur de Meijier acht het raadzaam op niet meer dan een tiental fabrieken ieder met 1000 bouws aanplant te rekenen. Indien men echter weet, dat in de Afdeelingen Sidoardjo, Djombang en Modjokerto van het oppervlak der sawahs door de suikerriet cultuur wordt in beslag genomen achtereenvolgens 20 pct., 17 pct. en 24 pct., bovendien, zooals door verschillende autoriteiten herhaaldelijk beweerd wordt, de gronden in de Solo-vallei niet ten achter zullen staan bij die in de bovengenoemde afdeelingen, dan komt het mij voor, dat ook voor de Solo-vallei op ± 20 pct. van het netto sawah oppervlak of 38.000 bouws mag gerekend worden.

38,000 bouws suikerriet veronderstellen 114,000 bouws voor die cultuur geschikte gronden, zoodat van het totale gebied nog

ruim 80,000 bouws als minderwaardig kunnen beschouwd worden. Wel zal de fabrikant, waar mogelijk, alleen de beste gronden inhuren, doch waar hij die niet kan krijgen, zal hij nog erg tevreden zijn met de zoogenaamde tweede soort gronden. Deze omstandigheid zal dan ook geloof ik niemand er van terughouden, om suikerfabrieken in die streek op te richten.

In het ongunstigste tot nu toe voorgekomen jaar, was dus nog meer dan de helft van de totale oppervlakte in den Oostmoesson bevloeibaar, in andere jaren had deze oppervlakte nog belangrijk meer kunnen zijn. Stelt men bijvoorbeeld dezelfde berekening in voor het jaar 1896, dat, zooals boven reeds werd medegedeeld, door de commissie als een meer normaal Oostmoesson jaar wordt aangemerkt, dan zal het blijken dat met eene suppletie van 130 millioen M³ ruim 190,000 bouws bevloeibaar waren m. a. w. nagenoeg de geheele daarvoor in aanmerking komende oppervlakte van de Solo-vallei.

Mag nu werkelijk 1896 als een meer normaal Oostmoessonjaar worden aangemerkt?

Om dat te beoordeelen zou wederom voor elk jaar van waarneming berekend moeten worden, in verband met een waterberging van 135 millioen M³, het in den Oostmoesson bevloeibare oppervlak, iets wat mij door het ontbreken van voldoende gegevens niet mogelijk is. Beschouwt men echter het ondervolgend staatje, aangevende de waargenomen minimumdebieten der Solo-Vallei bij Karang nongko.

Jaar van waarneming	'90	'91	'92	'93	'94	'95	'96	'97	'98
Minimum debiet . . .	18	*7*	*15*	24	17	17	**16**	*15*	*12*

dan ziet men, dat van de 9 jaren in 4 het minimum debiet lager, in de 4 overige daarentegen hooger was dan in 1896, zoodat alleen daarop lettende, dit jaar als een gemiddelde mag beschouwd worden. Die minimum debieten vormen echter geen vertrouwbare maatstaaf. In 1898 bijvoorbeeld toen het minimum debiet daalde tot 12 M³ s., het op één na laagst voorgekomen bedrag, zou met eene suppletie van 100 millioen M³ hetzelfde resultaat verkregen zijn als in 1896 met 130 millioen M³, dank zij de vrij belangrijke afvoeren die tot midden in den Oostmoesson optraden en dank zij de omstandigheid dat deze lage afvoeren slechts

kort aanhielden. Met het oog op de Oostmoesson-bevloeiing was dus in werkelijkheid het jaar 1896 met een minimum debiet van 16 M^3 s., ongunstiger dan 1898 toen het minimum debiet daalde tot 12 M^3 s.

Van de andere jaren, met uitzondering van 1893 toen de suppletie slechts 35 millioen M^3 had moeten bedragen, kan door mij, door gebrek aan gegevens, niet worden nagegaan de eischen die aan de waterberging hadden gesteld moeten worden, doch daar de commissie op zoovele andere plaatsen getoond heeft vooral aan den voorzichtigen kant te willen blijven, en van de negen waarnemingsjaren juist 1898 uitverkoor om een voorbeeld te stellen van een minder dan normaal, maar beter dan ongunstigst jaar, daar geloof ik wel te mogen veronderstellen, dat een nader in te stellen onderzoek zal aantoonen dat met uitzondering van 1891 steeds nagenoeg het geheele oppervlak in den Oostmoesson bevloeibaar was geweest.

In het bovenstaande is stilzwijgend verondersteld, dat het reservoir bij de heuvels van Pegat tot stand komt, iets wat ik dan ook een onafwijsbaren eisch acht, al was het alleen omdat daarmêe eenigszins wordt tegemoet gekomen aan het door den Hoofd-inspecteur van Cultures geopperde bezwaar, — dat door de bevoorrechting van de suikerriet-cultuur tegenover den aanplant van de bevolking, in plaats van tevredenheid, de irrigatie ontevredenheid, onrust en verzet zou veroorzaken, in plaats van een zegen, een vloek voor de landstreek zou worden.

Van uit een finantieel standpunt kan tegen het tot stand brengen van dit werk geen bezwaar bestaan, want al stijgen de bouwkosten daardoor ook met één millioen gulden (zie blz. 130 van het Verslag) de landrente behoeft, als gevolg van de daardoor verzekerde Oostmoesson bevloeiing van een oppervlak groot 40,000 bouws, slechts met één gulden per bouw te stijgen om verzekerd te zijn van de rente van dat kapitaal. Let men verder op de omstandigheid dat een gevolg van dat werk kan wezen dat 13,000 bouws niet meer zullen verbouwd worden, en deze een cijns opbrengen van ƒ 130.000.—, dan wordt het maken van dit reservoir zelfs gebiedend om daardoor de rentabiliteit van het geheel te doen stijgen.

Daar ik niet verwachten kan, dat in mijne mededeelingen eene aanleiding zal gevonden worden, om een nader onderzoek te gelasten naar het, in verband met de gewijzigde omstandigheden,

te heffen bedrag aan landrente, zoo wil ik mij zelf op dat gevaarlijke terrein wagen, gevaarlijk omdat dat een grootendeels onbekend terrein voor mij is. Toch kan ik den lust daartoe niet weerstaan, omdat volgens mijne berekening de rentabiliteit van de Solovalleiwerken verzekerd te achten is, en daardoor dus de eenige slagboom, die de hervatting der werkzaamheden nog tegenhoudt, weg wordt genomen.

Alvorens dan het bedrag te noemen, waarop ik de landrente zou willen brengen, wil ik eene korte uitlegging geven van de wijze waarop dat bedrag wordt bepaald hetgeen wel niet overbodig zal zijn, daar vele mijner collega's wellicht daarmêe niet bekend zijn.

Een en ander is door mij ontleend aan de aanteekeningen geplaatst bij het staatsblad van 1872 No. 66, voorkomende in het werk van Boudewijnse en van Soest: „de Indo-Nederlandsche wetgeving" en aan de welwillend verstrekte inlichtingen van den assistent-resident toegevoegd aan den Hoofd-inspecteur van cultures.

Vóór 1872 gold het zoogenaamde admodiatiestelsel, het beste te vertalen door „schipperstelsel" omdat van een feitelijk systeem waarnaar de landrente bepaald werd, geen sprake was. Alles werd daarbij overgelaten aan gissingen van de bestuurs-ambtenaren, gegrond op onvertrouwbare opgaven van dessa-hoofden waarvan dan ook het gevolg was dat die heffing elken billijken grondslag miste en zeer ongelijkmatig drukte.

Bij staatsblad van 1872 No. 66 werd als grondbeginsel aangenomen dat landrente was eene heffing van het hoofdgewas, dus waar padi werd geteeld van deze cultuur. Naar gelang van de bruto-opbrengst zouden de gronden in klassen verdeeld worden, terwijl voor elke klasse het bedrag der landrente tevens werd vastgesteld. Bijvoorbeeld: een veld waarvan de bruto-opbrengst bedraagt meer dan ƒ 60.— tot en met ƒ 70.— zou betalen ƒ 12.— zoodat het percentage te staan komt op 17 à 20. De klassen klimmen op met ƒ 10.— de landrente met ƒ 2.—, zoodat het bovengenoemde percentage behouden bleef. Andere omstandigheden, zooals de aanwezigheid van fabrieken, de min of meer gemakkelijke afvoer van de overtollige productie, de mogelijkheid om al dan niet tweede gewassen in den Oostmoesson te planten kwamen dus niet in aanmerking. Geen wonder dus, dat al direkt na de uitvaardiging van dat besluit de onhoudbaarheid van die

regeling van alle zijden aangetoond werd. In den aanvang werden nog in schijn de bepalingen opgevolgd door gefingeerde cijfers aan te nemen voor de marktprijs van het hoofdgewas en voor de opbrengst der velden, spoedig echter werd ook zelfs de schijn niet meer gered en keerde men maar weer terug tot het oude stelsel, waarbij tenminste nog de mogelijkheid bestond om met de bijkomende omstandigheden rekening te houden.

Bij de nieuwe „Preanger regeling" die nu ook geleidelijk in de andere residenties zal ingevoerd worden, voor zooverre gewijzigd als in verband met locale omstandigheden wenschelijk zal blijken, is gehandhaafd het beginsel, dat landrente is eene belasting van het hoofdgewas. Zij wijkt echter in zooverre van de oude regeling af, dat niet meer een vrij vast procent van de bruto-opbrengst wordt geheven, doch dat de heffing varieert tusschen 8 en 20 pCt. van de belastbare waarde, terwijl onder „de belastbare waarde" verstaan wordt het geldswaardig bedrag der bruto-opbrengst van één padi-oogst na aftrek van tien picols per bouw. Dat vaste bedrag van tien picol wordt beschouwd als eene restitutie voor ten behoeve der bebouwing verbruikt kapitaal, waaronder gerekend kan worden de zaadpadi, de slijtage van landbouwwerktuigen en soms de vermindering in waarde van het ploegvee, en komt in mindering omdat vermeend wordt dat het geen zin heeft over dat bedrag belasting te heffen. Dat deze raming niet laag is, blijkt o. a. daaruit dat de Resident de Jaager in zijn meer genoemde nota daarvoor slechts 4 pikol in rekening brengt om uit te rekenen de som die de landbouwer derft met zijn grond aan de fabriek te verhuren.

Het op te brengen percentage wordt nadat de belastbare waarde zoo nauwkeurig mogelijk is vastgesteld, (door het houden van goed gecontroleerde proefsnitten, het kadastraal opnemen der bouwvelden, het instellen van een grondig onderzoek naar de marktwaarde van het produkt) voor elke dessa vastgesteld, waarbij rekening wordt gehouden met den economischen toestand, dus met de draagkracht der bevolking. Een belangrijke rol bij de beoordeeling daarvan speelt de omstandigheid, of het aanplanten van tweede gewassen mogelijk is en of de bevolking een gemakkelijken afzet vindt voor dat deel der productie dat niet voor eigen consumptie noodig is.

Zonder dieper in deze regeling door te dringen, aangezien dat voor mijn verder betoog geen waarde zou hebben, wil ik nu

trachten na te gaan welk resultaat de toepassing van deze nieuwe regeling op de Solo-vallei zal opleveren m. a. w. welk bedrag daar redelijkerwijze voor de vermoedelijk te heffen landrente kan aangenomen worden.

Nogmaals wijs ik er op, dat het vaststellen van dat bedrag de taak is van die ambtenaren, die volkomen op de hoogte zijn van plaatselijke toestanden en volkomen vertrouwd met de toepassing van deze nieuwe landrente regeling, zoodat ik mijne cijfers niet wensch aangemerkt te zien als voor geen wijziging vatbaar.

De beoordeeling van den economischen toestand eener dessa zal steeds vergelijkender wijze moeten plaats vinden. Gewoonlijk wordt daartoe een streek uitgezocht waar sinds jaren een gevestigde toestand heerscht en wordt daarvoor nagegaan of de daar geldende landrenteheffing een billijke is m. a. w. of zij niet te hoog of te laag is.

Is dan eenmaal het bedrag vastgesteld, dan kan in verband met de belastbare waarde het percentage worden berekend. De andere dessa's worden vervolgens met deze streek vergeleken en in verband daarmeê het voor ieder geldend percentage bepaald.

Voor de Solo-vallei kan nu deze methode niet gevolgd worden. Door de verbetering der irrigatie en afwatering, het openstellen van de streek voor de Europeesche nijverheid, het maken van een directe scheepvaartverbinding met Soerabaia, den aanleg van de lijn Soerabaia—Goendih door de Ned. Ind. Spoorweg Maatschappij, wordt de toestand zoo gewijzigd, dat geen enkel gedeelte daar binnen als uitgangspunt kan dienst doen. Er zit dus niets anders op dan de Solo-vallei in haar geheel te vergelijken met andere in de nabijheid gelegen bevloeiingsgebieden.

Kan nu de Solo-vallei later vergeleken worden met de delta van Sidoardjo, zooals de ingenieur Homan van der Heide in zijn bekend werk op blz. 274 vermeent te mogen doen of zal zij ten achter staan bij de uit de Brantas goed bevloeide velden in de Residentie Kediri, volgens het oordeel van den Resident de Jaager medegedeeld in zijn reeds aangehaalde beschouwingen m. a. w. kan de gemiddelde landrente op *f* 12 gesteld worden of zal zij beneden de *f* 7 moeten blijven.

Aangezien er, zooals ik vermeen aangetoond te hebben, steeds water voldoende zal zijn voor een aanplant van 38000 bouws suikerriet en ik ook vermeen dat met een driejaarlijksche wissel

bouw daarvoor voldoende gronden aanwezig zijn, zoo zal in de Solovallei hetzelfde percentage der sawahs door die cultuur in beslag genomen worden als in de delta van Sidoardjo en dus wat dat betreft in dezelfde condities verkeeren.

Wat de padi-productie betreft, zoo mag de verwachting uitgesproken worden, dat deze dezelfde hoogte zal bereiken als te Sidoardjo, aangezien de Westmoessonbevloeiing even overvloedig is, het water der Solorivier, door zijn hooger slibgehalte, grooter bemestende waarde heeft en de geaardheid van den grond, althans naar van verschillende zijden verzekerd wordt, niet ten achterstaat.

De polowidjooogst kan, met uitzondering van een enkel zeer ongunstig en zeldzaam voorkomend jaar en dan nog over meer dan de helft van het oppervlak, verzekerd geacht worden, en zal door de bestaande verkeerswegen de te vormen directe scheepvaartverbinding, en de in aanleg zijnde tramlijn Soerabaia—Goendih, hetgeen niet voor eigen consumptie noodig is, een gemakkelijken afvoer vinden naar Soerabaia en van daar naar Madura. In dit opzicht is echter de Solo-vallei niet zoo gunstig gelegen als Sidoardjo, doch zal toch zekerlijk wel te vergelijken zijn met de velden in de Residentie Kediri.

Eene vergelijking met de delta van Sidoardjo, indien men de overdreven zwaartillende beschouwing van de Commissie, wat betreft de Oost-Moessonbevloeiing niet deelt is, m. i. dan nog niet zoo geheel onjuist, doch wil men alles niet door een te rooskleurige bril beschouwen, dan zal er toch wel geen bezwaar bestaan om de Solo-vallei op *minstens gelijken voet* te stellen als de uit Brantas goed bevloeide velden in de Residentie Kediri, die volgens de mededeeling van den Resident de Jaager ook in een centrum van nijverheid zijn gelegen doch voor den afzet der producten niet zoo gunstig gelegen als Sidoardjo.

Tegen deze vergelijking zal dan ook genoemde Resident geen bezwaar meer hebben, indien hij weet dat de Oost-Moessonbevloeiing ook in de Solo-vallei verzekerd is. In zijne meergenoemde verhandeling staat toch geschreven: „De Solovallei zoude dus, om billijk te oordeelen, hoogstens met die streek (Kediri) vergeleken mogen worden en dan nog in aanmerking worden genomen, dat de eerste niet de tweede wel van eene Oost-Moesonbevloeiing is voorzien", zoodat het eenige gemaakte voorbehoud vervalt. Nu wordt van de bovenbedoelde sawahs in Kediri volgens de opgave van den Resident de Jaager een land-

rente geheven van 6 à 7 gulden per bouw zoodat ik dus voor de Solo-vallei, in verband met het bovenstaande en lettende op de omstandigheid dat in Sidoardjo gemiddeld *f* 12.— wordt betaald, vermeen te mogen aannemen een bedrag van *f* 7.— per bouw.

Dat dit bedrag niet te hoog is blijkt o. a. hieruit dat de Resident de Jaager de landrente alleen ten gevolge van de vestiging der particuliere industrie vermeent te mogen brengen van *f* 5 op *f* 6 en daarbij uitgaat van het standpunt dat van Oostmoessonbevloeiing in de Solo-vallei geen sprake kan zijn. Indien dat dus wel het geval is zal tegen een opvoeren tot *f* 7 wel geen bezwaar bestaan, aangezien tegen een meerdere belasting van *f* 1 per bouw staat een meerdere opbrengst voor de bevolking van minstens *f* 15 per bouw.

Verder wordt in de adviezen van de Residenten van Soerabaia en Rembang respectievelijk van 18 December 1891 en 25 Januari 1892 (zie blz. 36 van het Verslag) een bedrag van *f* 8 zeer goed mogelijk geacht.

Ook op de volgende wijze kan aangetoond worden, dat in vergelijking met andere streken daardoor de bevolking geen te zware lasten wordt opgelegd.

Past men de nieuwe landrenteregeling toe op de Solo-vallei dan moet in de eerste plaats de belastbare waarde bepaald worden, waarvoor het noodzakelijk is een zekere waarde aan te nemen voor de te verwachten gemiddelde productie en voor de gemiddeld te bedingen marktwaarde van het hoofdproduct.

Beide factoren zijn daar, waar een goede irrigatie nog slechts in uitzicht wordt gesteld, lastig te bepalen en moet men daarvoor weer te rade gaan bij in ongeveer gelijke omstandigheden en liefst in de nabijheid gelegen streken. Nu bedraagt de gemiddelde productie voor de Residentie Soerabaia 38.2 picol. Houdt men nu rekening met de omstandigheid dat slechts ± 40 pCt. der thans alhier bevloeide sawahs eene goede geregelde bevloeiing hebben, dan mag ook in verband met de grootere bemestende waarde van het Solo-water, voor de Solo-vallei waar de geheele oppervlakte goed bevloeibaar zal worden, zeker wel een gemiddelde van 40 picol bruto aangehouden worden.

De marktwaarde van padi wordt in het verslag der Solo-valleicommissie herhaaldelijk op *f* 2 gesteld, de Resident de Jaager acht dit bedrag echter te hoog en meent daarvoor slechts *f* 1.50 te mogen aannemen. Zelf onbevoegd om hierin een oordeel

te vellen en niet wetende den uitspraak van welke autoriteit te moeten aannemen, zal ik maar den middenweg bewandelen en de prijs van 1 picol padi stellen op *f* 1.75.

De belastbare waarde wordt dan:

$$(40-10) \times f\ 1.75 = f\ 52.50.$$

Zooals hierboven is toegelicht kan de landrente in verband met den economischen toestand der landstreek variëeren tusschen 8 en 20 pCt. Om een bedrag van *f* 7 te verkrijgen zou dat percentage dus moeten bedragen 13.33 of nog minder dan het middencijfer, zoodat voor eene landstreek waar de economische toestand zoo uiterst gunstig zal worden het door mij aangenomen bedrag toch werkelijk niet te hoog te noemen is.

Alvorens na te gaan welke gevolgen deze nieuwe gezichtspunten zullen hebben op de vermoedelijke rentabiliteit der Solo-valleiwerken, wil ik eerst even wijzen op eene onbillijkheid in de nieuwe landrente-regeling, die in de meeste gevallen niet zwaar zal wegen, doch in een zeer ongunstig jaar voor een deel der Solo-vallei m. i. niet weggecijferd kan worden.

Zooals gezegd, is de landrente uitsluitend eene heffing van het hoofdgewas, waarbij echter met de mogelijkheid om tweede gewassen te planten wordt rekening gehouden.

Afschrijving of vermindering van de te betalen landrente kan volgens de bepalingen alleen volgen, wanneer de velden onbeplant zijn gebleven of indien door deugdelijk geconstateerd misgewas de opbrengst, verminderd met het geldswaardig bedrag van 10 picol padi, niet meer bedraagt dan de helft van de berekende belastbare waarde.

Het kan nu voorkomen dat op slecht bevloeide velden in den West-moesson padi, in den Oost-moesson tabak wordt verbouwd.

Al is het geldswaardig bedrag van den tabaksoogst ook veel grooter dan die van den padi oogst, toch wordt padi als het hoofdgewas beschouwd. De belastbare waarde is daardoor onevenredig laag, waaraan echter wordt tegemoet gekomen door het percentage te verhoogen, waarbij men tot het maximum van 20 percent kan gaan. Mislukt nu echter de padi-oogst, doch slaagt de tabaks-oogst dan wordt de landrente verminderd of geheel afgeschreven, vindt het omgekeerde plaats dan wordt het volle bedrag geïnd, alhoewel het aangenomen hooge percentage in zulk een jaar allen grond mist.

Al is het dan ook in veel mindere mate, hetzelfde geval kan zich ook in de Solo-vallei voordoen. Bij het vaststellen van de landrente zal uitgegaan moeten worden van de mogelijkheid, dat nagenoeg over het geheele gebied een polowidjo-aanplant mogelijk is. In een paar jaar met afvoeren als in 1891 zijn geconstateerd, zal dat echter maar voor ruim de helft van het oppervlak mogelijk zijn, zoodat in zoo'n jaar de kleine helft vergelijkender wijze te veel betaalt.

Aangezien nu niet nagegaan kan worden om de hoeveel jaar zich zoo'n ongunstig jaar zal voordoen is met die omstandigheid bezwaarlijk rekening te houden.

Deze onbillijkheid zou vervallen indien, althans voor de Solo-vallei, het principe, dat alleen het hoofdgewas belast wordt, verlaten wordt en dat duidelijk onderscheiden wordt eene belasting op den padi- èn op den polowidjo-oogst. Dit zal natuurlijk de administratie eenigszins verzwaren, doch waar slechts zelden mislukking van een deel van den polowidjo-oogst is te verwachten bovendien door de verdeeling van het gebied in kleine irrigatievakken gemakkelijk de uitgestrektheid van die mislukking is te bepalen, daar kan dat geen overwegend bezwaar zijn. Men zou dan bijv. de belasting op de padicultuur kunnen stellen op *f* 6.— per bouw, op die van tweede gewassen op *f* 1.— in welk geval daar met mislukking van één der beide cultures rekening te houden is.

Het hierbovenstaande geef ik alleen in overweging, daar de mogelijkheid van die wijziging niet door mij kan beoordeeld worden. Dat daarmee echter het principe der landrente-regeling wordt aangetast kan geen motief daartegen zijn, aangezien het mij voorkomt dat de bepalingen getroffen moeten worden naar de omstandigheden en niet omgekeerd. Voor een gebied van 195.000 bouws, opbrengende ruim *f* 1.330.000 aan landrente is het toch werkelijk wel de moeite waard, zoo noodig, afzonderlijke bepalingen te creëeren al wordt daardoor ook de in Indië zoo hoog geprezen eenheid van vorm verbroken.

Laten wij nu eens, in verband met het hierboven ontwikkelde, een nieuwe rekensom opmaken om de vermoedelijke rentabiliteit der Solo-valleiwerken te bepalen.

Door de Commissie werden de vermoedelijke baten, na aftrek

der exploitatiekosten gesteld op	*f*	700 000
Hierbij komt dus aan meerdere landrente 190.000 × *f* 2.— = ...	„	380.000
Aan meerdere cijns van 13 fabrieken ieder van 1000 bouws aanplant	„	130.000
Aan meerdere directe baten en opbrengst der patentbelasting als gevolg van de oprichting dezer 13 fabrieken (zie blz. 281 van het verslag	„	78.000
Totaal	*f*	1.288.000
Hiervan gaat af:		
$2^1/_2$% aan meerdere landrente afschrijving	*f*	9.500
8% meerdere collecte loonen.	„	29.640
Totaal	*f*	39.140

zoodat de netto baten zullen bedragen *f* 1.248.860 (een millioen twee honderd acht en veertig duizend acht honderd zestig gulden).

Evenals de Commissie de reeds uitgegeven bedragen buiten beschouwing latende, zal dit bedrag de rente vormen van een kapitaal groot 28.5 millioen gulden (de kosten van het reservoir bij Pegat à één millioen medegerekend) zoodat een rente gekweekt wordt van ruim **4.38** % of indien men geen rekening wil houden met de mogelijkheid om 13 suikerfabrieken meer op te richten, dan zou de rente toch nog altijd 3.65% bedragen.

Met deze cijfers voor oogen, geloof ik mijne meening wel gemotiveerd te hebben dat een nieuw onderzoek naar de rentabiliteit der werken in de Solo-vallei alleszins wenschelijk is. Al mag het dan blijken, hetgeen ik echter niet verwacht, dat mijne cijfers hier of daar wat geflatteerd zijn, dan zal toch zeker de noodzakelijk geachte en voor zoovelen nuttige irrigatiewerken noodlottige $3^1/_2$ pCt. van het aanleg-kapitaal in den vorm van vermoedelijke baten wel gevonden worden.

Hiernede zou ik aan het slot van mijne beschouwingen gekomen zijn, indien ik niet nog even wilde wijzen op het verschillend standpunt dat bij de berekening van de rentabiliteit van voorgestelde irrigatiewerken wordt ingenomen en op de onjuiste voorstelling, die gegeven wordt van de aanlegkosten per bouw van sommigen reeds tot stand gebrachte werken.

Met dit laatste wil ik beginnen, waarbij ik meer speciaal het

oog heb op de Pategoewan werken, waarmêe ik meer van nabij bekend ben.

Op blz. 295 van het verslag der Solo-vallei Commissie worden de kosten der Pategoewan werken opgegeven als bedragen te hebben ƒ 95 per bouw, waartegen dan de vermoedelijke kosten der Solo-vallei werken ad ƒ 174, ja zelfs de voor de voltooiing nog uit te geven gelden ad ƒ 123 per bouw al zeer ongunstig afsteken. Dat cijfer van ƒ 95 is echter niet geheel juist en vereischt bovendien eenige nadere toelichting.

De Pategoewan werken hebben gevorderd een uitgave van ƒ 821.158 waarmêe de bevloeiing is tot stand gebracht van 8058 bouws, zoodat per bouw is uitgegeven een bedrag van ƒ 101.80. Het verschil met het door de Commissie genoemde bedrag moet waarschijnlijk gezocht worden in het te groot aangenomen bevloeiingsgebied, althans in het verslag der B. O. W. van 1898 wordt dit nog opgegeven te zijn 9000 bouws. Om echter de uitgaven voor deze werken te kunnen vergelijken met die der Solo-vallei; moet men de zaak zuiverder stellen. De Pategoewanwerken werden toch gedeeltelijk in heerendienst tot stand gebracht de kosten van het vaste personeel (ingenieurs en opzichters) kwamen niet ten laste van het werk, evenmin de kosten van opname en projectwerk. Of men moet dus de kosten van de Solo-vallei-werken van die posten ontdoen òf men moet de kosten van de andere werken berekenen alsof alles in vrijen arbeid was tot stand gebracht.

In totaal werd voor de Pategoewanwerken gebruik gemaakt van 496.685 heerendienst-plichtige dagdiensten, die omgezet in vrijen arbeid een gelds-waarde vertegenwoordigen van ƒ 99.337,— aangezien de dagloonen gesteld moeten worden op ƒ 0.30 en 1 vrijen arbeider hetzelfde werk zal verrichten als $1^1/_2$ heerendienstplichtige. De tractementen en reisgelden van het vaste personeel belast met de uitvoering, hebben eene uitgave gevorderd van ƒ 179.000,— de opname en het projectenwerk ƒ 42.662,— zoodat de Pategoewanwerken in vrijen arbeid werkelijk gekost zouden hebben ƒ 1.142.157 of per bouw ruim ƒ 141, dus heel wat meer dan het daarvoor te boek staande bedrag. De kosten van opname en projectwerk (ruim ƒ 5 per bouw) zijn hoog te noemen daar deze volgens de opgave, voorkomend in het reeds genoemd verslag der B O. W. van van 1898 gemiddeld slechts ƒ 2.70 per bouw vorderden. Of de besteede kosten aan tractementen en reisgelden van het personeel

in vergelijking met andere werken hoog zijn of niet, kan ik door gebrek aan gegevens niet beoordeelen, doch de omstandigheid dat de Ingenieur C. W. Weijs met de uitvoering was belast, zal wel een waarborg zijn, dat de werken flink zijn aangevat.

Niet ondienstig zou het zijn dat deze berekening ook eens, door hen die daartoe in de gelegenheid zijn, voor andere gereed gekomen werken werd ingesteld, omdat eerst dan eene zuivere vergelijking der kosten van die werken onderling mogelijk zal worden en het tevens zal blijken, dat de kosten der Solo-valleiwerken werkelijk niet zoo exhorbitant hoog zijn. Vooral voor het Singomerto-complex vermoed ik dat een eenheidsprijs zal gevonden worden die niet veel van die der Solo-vallei zal afwijken.

De wijze waarop de kosten van een irrigatiewerk worden berekend zal natuurlijk ook grooten invloed hebben op de berekening der vermoedelijke rentabiliteit der werken, hetgeen het beste met een voorbeeld toe te lichten is.

De aanlegkosten van het werk „de verbetering en de uitbreiding van de bevloeiing in het district Sengoro" de zoogenaamde Molekwerken, waaraan een begin van uitvoering is gegeven zijn geraamd op ƒ 452.500 + 398.000 Heerendiensten, de vermoedelijke baten op ƒ 30.447, de exploitatie kosten op ƒ 6000. Dit betrekkelijk lage bedrag voor de exploitatie kosten (± ƒ 1 per bouw) moet geweten worden aan de omstandigheid dat met die exploitatie zal belast worden het personeel der Irrigatie afdeeling „Brantas" zoodat geen uitgaven voor uitbreiding van vast personeel vereischt worden, en voor een ander deel daaraan dat het onderhoud in heerendienst zal geschieden.

De netto baten bedragen dus ƒ 24,447 alzoo 5.4 % van het aanlegkapitaal. Geen wonder dus dat, van uit een finantieel oogpunt, de uitvoering warm werd aanbevolen.

Voor de berekening der rentabiliteit op deze wijze valt zeker veel te zeggen. De voor het tot stand brengen der werken benoodigde gelden bedragen werkelijk slechts ƒ 452,500. De arbeid van heerendienstplichtigen kan als een extra belasting de bevolking opgelegd worden aangemerkt, die anders niet geïnd zou worden, en het met de uitvoering te belasten personeel zou, al werd het hier niet te werk gesteld, toch bezoldigd moeten worden.

Maar het gaat m. i. niet aan, om dan eene andere maatstaf toe te passen op de Solovallei, daar men door die beide factoren daar wel bij de aanlegkosten in rekening te brengen, veel hooger eischen stelt aan de rentabiliteit dan bij andere werken.

Werd toch bij de Molekwerken alles in vrijen arbeid tot stand gebracht en het met de uitvoering te belasten vaste personeel ten laste van dat werk gebracht, dan zou de kosten-berekening er als volgt uitzien:

Aan gereed geld	*f* 452,500.—
398.000 Heerendiensten à *f* 0.40 × $^2/_3$ [1]). . .	„ 106,113.—
Kosten van opname volgens het verslag der B. O. W. van 1898	„ 11,769.—
Kosten voor het vaste personeel belast met de opname en het projectiewerk	„ 7,200.—
Vermoedelijke kosten vast personeel te belasten met de uitvoering (n.l. 1 ing. 2e kl. 1 adsp. ing., 2 opzichters 3e kl. gedurende $3^1/_2$ jaar	„ 57.540.—
Totaal.	*f* 635,142.—

In dat geval zouden dus de te verwachten baten slechts 3.85 % van het aanlegkapitaal vormen, of heel wat minder dan door de rentabliteitscommissie werd becijferd. Om echter alarmisten dadelijk gerust te stellen, wil ik de aandacht er op vestigen, dat de vermoedelijke baten zeer laag zijn geraamd, daar in het geheel geen rekening is gehouden met de zoogenaamde indirecte baten en met de omstandigheid dat waarschijnlijk de suikercultuur op veel grootere schaal zal gedreven worden (reeds werden twee concessieaanvragen voor de oprichting van nieuwe fabrieken ingediend) zoodat in werkelijkheid toch nog meer dan 4% zal verkregen worden.

De omgekeerde berekening voor de Solo-vallei werken in te stellen is niet zoo gemakkelijk, doch zou aan de hand van de gegevens, voorkomende in het Verslag der Commissie als volgt kunnen verricht worden.

Volgens bijlage T van dat Verslag bedraagt de raming van kosten aan tractementen en toelagen van het vaste personeel (dus alleen van de ingenieurs en opzichters) per jaar *f* 228.960 of gedurende gemiddeld 11 jaar dat de volle formatie zal noodig zijn 2.5 millioen gulden.

Volgens blz. 269 van het Verslag wordt nu in de Solo-vallei aan

[1]) De koelie-loonen in de afdeeling Malang zijn hooger dan in de afdeeling Bongal van de Residentie Pasoeroean. Kon voor de Pategoewanwerken het dagloon op *f* 0.30 gesteld worden, voor de Molekwerken moet daarvoor aangehouden worden *f* 0.40.

hoofdgeld geïnd ƒ 111.246 m. a. w. er zijn 111.246 heerendienstplichtige mannen. Stel nu dat iedere werkbare man per jaar gemiddeld ongeveer 9 dagen uitkomt, dan geeft dat in een tijdvak van 15 jaren een totaal van 15 millioen dagdiensten, gelijkstaande met 10 millioen werkdagen van vrije arbeiders, of berekend tegen een dagloon van ƒ 0.25, vertegenwoordigend een geldswaardig bedrag van 2 5 millioen gulden.

Dit bedrag en het hooger genoemde, te zamen 5 millioen gulden mag nu m. i. niet bij de berekening van de rentabiliteit meetellen, althans als men zich met het standpunt, ingenomen bij de beoordeeling van andere werken, kan vereenigen. En voor het bedrag in de plaats tredende der feitelijk te presteeren dagdiensten van heerendienstplichtigen vind ik veel te zeggen.

Zooals ik reeds te voren heb opgemerkt moet dat bedrag beschouwd worden als een extra bijdrage van de bevolking aan het aanlegkapitaal, dus zou te vergelijken zijn met een provinciale bijdrage in Nederland. Wil men nu deze bijdrage niet opeischen, en voor de Solo-vallei schijnen daartegen overwegende bezwaren te bestaan al wordt daarover geen nadere toelichting gegeven, dan moet dit beschouwd worden als een bijzondere bevoordeeling van een bepaalde landstreek ten koste van de geldmiddelen van het geheel. Of men nu voor- of tegenstander is van het gebruik maken van heerendienstplichtigen doet niets ter zake, aangezien zoolang daarvoor nog geen equivalent is gevonden in den vorm van andere belastingen, men daarmêe wel rekening moet houden. Kan men die daad verantwoorden, dan moet dat bedrag uit de gewone middelen bestreden worden.

Men zou ook het volgende standpunt kunnen innemen. De bevolking is op het oogenblik niet in staat die bijdrage te leveren. Het Gouvernement neemt daarom ook dat bedrag voor zijne rekening, doch eischt daarvoor dan de rentebetaling van dat kapitaal. Dit bedrag moet dan echter door een bijzondere belasting opgebracht worden, waarvoor dan in aanmerking zouden kunnen komen, eene na tot stand brengen der werken ingaande verhooging van het hoofdgeld of opcenten op het naar denzelfden maatstaf als elders berekende bedrag aan landrente.

Van welke zijde men dus de zaak ook beschouwt, bij de door de commissie gevolgde wijze van berekening der te verwachten baten mag daar tegenover niet gesteld worden het bedrag der werken bij uitvoering in vrijen arbeid.

De kosten van het vaste personeel moet komen ten laste van het artikel der Indische begrooting regelende de tractementen en toelagen van het vaste personeel der B. O. W. Is het vaste corps te klein om in de behoefte bij al de onderhanden zijnde werken te voorzien, dan moet dat corps tijdelijk uitgebreid worden, doch mogen de kosten daaruit voortvloeiende, evenmin als bij andere werken, drukken op de aanlegkosten.

De som, die bij de berekening der rentabiliteit in aanmerking komt is dan 5 millioen minder.

Volgens de berekeningen van de Commissie zouden dus de berekende baten van ƒ 700.000 de rente vormen van een kapitaal groot $22^1/_2$ millioen gulden, aldus 3.11 pCt.; volgens mijne hierboven overgelegde berekeningen bedragen die baten ƒ 1.248.860 of ƒ 1.040.860 naar gelang men al of niet rekening houdt met het oprichten van meerdere fabrieken, tegen een aanlegkapitaal van $23^1/_2$ millioen gulden, zoodat een rente gekweekt wordt van 5.30 pCt. of 4.42 pCt.

J. VAN TUBERGEN,

sectie-ingenieur der irrigatie-afdeeling „Brantas".

MALANG.

Herinneringen uit mijn Controleurs loopbaan.

V. *Zal mijn zoon ambtenaar op de buitenbezittingen worden?*

Voor en aleer verder iets mede te deelen, wat mij wedervoer, vraag ik eenige ruimte om een vader in Nederland te antwoorden, die mij verzocht hem in te lichten of het raadzaam was, zijn zoon te bestemmen voor Ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur op de Bezittingen buiten Java en Madura, en, indien ik hem dit moest afraden, wat dan wel de bezwaren zijn, welke volgens mijn meening aan die betrekking verbonden zijn.

Ik zou Uw zoon moeten kennen, zoo schreef ik hem — om met een gerust geweten te kunnen antwoorden: „laat hem het beproeven".

Om te slagen heeft hij noodig een ijzersterk lichaam, met idem zenuwgestel, gepaard aan volharding en moed, om teleurstelling en tegenspoed, die ruimschoots zijn deel zullen zijn, te dragen; verder dient hij ongehuwd uit te komen, om zoo door de 10 eerste dienstjaren trachten heen te komen.

Dit laatste is brood noodig, want gehuwd uitkomen, om dan op jeugdigen leeftijd met kinderen gezegend te worden, zou zijn zorgen te groot maken, terwijl de opvoeding der kinderen, in verband met het inkomen, te bezwarend zou zijn.

Daar er nergens scholen zijn op de posten waar hij vertoeft, groeien zij „telle quelle" op, tot hij verplicht is ze naar Holland te zenden, ten minste indien hij nog zoo gelukkig is aanverwanten aldaar te hebben, die zich hunner willen aantrekken, en de opvoedingskosten daardoor niet te groot worden. Wat daarna van het inkomen overblijft, is nauwelijks voldoende voor levensonderhoud, terwijl overplaatsing, waarmede steeds geldverlies gepaard gaat,[1]) hem dikwerf zal noodzaken zich in schulden te steken.

[1]) Een oververplaatsing, en schrijver dezer regelen overkwam dat gedurende zijn diensttijd 10 maal, kost den gehuwden ambtenaar met zijn gezin, aan wat hij verliest op zijn telkens te verkoopen inboedel en wat hij meer aan verblijfkosten uitgeeft, dan het land hem vergoedt, minstens *f* 1000.

Twintig jaren en misschien nog veel langer gaan voorbij, voordat de kans bestaat om als Assistent-Resident op *f* 600 'smaands in iets betere conditie en gezelliger omgeving (?) te komen.

Maar van dit inkomen moeten dan de gemaakte schulden betaald worden en de opvoeding der in Holland verblijvende jeugd vereischt gedurig grootere offers.

Eerst na dertig jaren dienst (meer dan een menschen-leeftijd) onder de palmen, waarvan de laatste jaren als Ass. Res. op *f* 700 'smaands en dan .... ja, dan acht men hem waarschijnlijk en ten rechte niet meer geschikt voor den veeleischenden rang van Resident, en een pensioen van ± *f* 3000 's jaars is alles waarop hij aanspraak maken kan.

Aangenomen dus, dat alles gunstig loopt, de bevolking hem niet afmaakt, het afwisselend klimaat hem spaart en hij geen aanvechting tot zelfmoord of drankmisbruik in zich voelt opkomen, en dat de Regeering hem ten slotte nog geschikt acht voor den Residentsrang — dan kan hij daarin soms een vergoeding voor veel lijden vinden; kan hij dan iets overhouden van zijn inkomen en terugkeeren naar patria met een voldoend pensioen, voor de weinige jaren levens die hem nog gegund zijn. Dit is dan de belooning voor een eerlijk en trouw dienen in de tropen gedurende meer dan 30 jaren.

Laat uw zoon dus ter dege overwegen, of hem een dergelijke toekomst toelacht.

F. A. H.

Ambulante ambachtsscholen voor den „tani".

Vaak hoort men de klacht van den Europeaan dat de Javaan geen initiatief bezit, welke klacht ook door onzen indoloog G. Stoll wordt geuit, die het Javaansche volk op het gebied van landbouw, handel en nijverheid een „nation morte" noemt.

Uit mijn artikel in de *Indische Gids* van Juni 1900 kan men zien dat ik met den heer Stoll volkomen medega, wat betreft de oorzaken van dat gebrek aan initiatief.

Hiervoor bestaan echter vele verzachtende omstandigheden.

Tot die omstandigheden behooren allereerst onze eigen laksheid en het verzaken van onzen duren plicht, om die lust en dat initiatief bij den Javaan op te wekken en aan te wakkeren.

Ons inziens is 't het best in dit opzicht volkomen onze schuld te erkennen, en bij die erkenning tevens de vaste belofte te doen om thans, hoewel zeer laat toch met alle macht, die in ons is te herstellen wat nog te herstellen is.

Tegenwoordig is bij velen, die den Javaan een goed hart toedragen een lofwaardig streven om de middelen aan te wijzen, welke de volkswelvaart kunnen ten goede komen.

Dat streven concentreert zich echter o. i. te veel op het gebied van wat men noemt afdoende middelen, maar omdat deze zoo enorm veel geld kosten, en geldgebrek in Indië's kas een chronisch verschijnsel is, terwijl de onwil van het Moederland om haar „Eereschuld" te delgen nog voortduurt, moet men zich niet te veel illusies maken over de ten uitvoerlegging dezer grootsche plannen.

Dat er voor het welslagen van mijne ideëen een wissel op de Regeering en op hare ambtenaren moet worden getrokken, behoeft zeker geen betoog, maar ik wensch nog iemand anders aan te spreken, namelijk den Groothandel.

Zijne connecties in Europa en elders, het direct belang dat hij heeft bij meerdere soorten van uitvoerartikelen en bij het stijgen

van de koopkracht van den kleinen man, moeten hem bewegen de Regeering de hand te reiken, waar het geldt een Algemeen belang te bevorderen zonder zijn eigen belangen te benadeelen. Integendeel het algemeen belang en het handelsbelang vallen hier zeer gelukkig samen.

De door mij bedoelde „kleine middelen" zijn legio en ik acht mij zelfs niet bij machte om ze alle op te noemen.

Het aangeven van enkele dier middelen zal voor den goed verstaander reeds voldoende zijn om hem mijn gedachtengang duidelijk te maken.

Zoo kan de „tani" concurreeren op de wereldmarkt [1]) in:

Bamboesen gevlochten voorwerpen als hoeden, broodmandjes, bloempotten, stevige vogelkooien enz. enz.

Houtsnijwerk, stokken enz. van diverse soorten prachtig hout dat in onze bosschen zoo talrijk te vinden is.

Soorten van vloer- en gangmatten, loopers enz. van kokosnootvezel (sĕpĕt) en van den arenboom (dook).

't Conserveeren van slangen, krokodil- en leguaanvellen.

't Conserveeren van allerlei soort pelterijen als van de djlarangs, walang-koppo's, loengsangs (otters), regools (een soort otter), rasihs, loewaks, garangans, blatjans enz. enz.

Aardewerk, met annexe glazuurkunst, voor allerlei gebruik.

Steenhouwersvak, wapensmederij voornamelijk krissen en lansen met „pamor".

Weefsels v. n. met goud en zilverdraad, welke artikelen in Europa zeer gewild zijn.

't Maken van voorwerpen van de beste pandansoorten geschikt voor binnen en buitenlandsch gebruik.

Pauwenveeren sigaren- en sigarettenkokers.

't Verzamelen van vlinders, torren etc. etc. voor de liefhebbers in Europa en Amerika.

Enz. Enz. Enz. Enz.

Om het bovengenoemde echter naar de eischen, welke het groote publiek stelt, te vervaardigen, heeft hij niet alleen goeden wil en geduld maar... .. ook theoretische en praktische kennis noodig.

Die theorie en praktijk kan hij o. i. alleen machtig worden door de oprichting van „ambulante ambachtsscholen".

---

[1]) Ik wijs naar den Finschen boer en naar de Lappen die 's winsters huisvlijt beoefenen.

Hoe ik mij een dergelijke inrichting voorstel, zal ik hieronder beschrijven.

Aan het hoofd van zulk een school staat een „Mas", die de leerlingen kan leeren schrijven en rekenen.

Wanneer de leerlingen deze vakken zoover machtig zijn dat zij hun gedachten op papier kunnen zetten, en niet meer de dupe van Jan en alleman kunnen worden, is dit voldoende.

Ik heb voorbeelden genoeg gezien dat een echte „orang dessa" in 6 maanden reeds zich zoover bekwaamd had, dat hij duidelijke handschriften kon ontcijferen en leesbare nota's schrijven. Meer heeft hij voorloopig niet noodig [1]).

Die „Mas Goeroe" krijgt al naar gelang van de voortbrengselen van het onderdistrict een of meer uitstekende werklieden onder zich, die den „tani" in een ambacht kunnen onderwijzen.

Stel in een onderdistrict met veel bosschen en bamboe-aanplantingen een timmerman of houtsnijwerker en een vlechtbaas.

In een onderdistrict met uitstekende kleigroeven, harde padas of basalt klipsteen, en marmer heuvels een pottebakker en beeldhouwer.

Kortom, de werklieden worden ingedeeld zoodanig dat zij aan de behoeften van het onderdistrict voldoen, en de grondstoffen van zoo'n streek voor de bewoners inderdaad tot een zegen maken.

Het onderwijs in het ambacht moet zich natuurlijk ook tot goed prepareeren, splijten, loogen etc. van de grondstoffen uitstrekken, opdat wat opgeleverd wordt niet meer krimpt, niet te beschadigd is, geen boeboekfokkerij wordt.

Ieder weet te goed dat zulke „koopjes" slechts eens gesnapt worden en zoo'n „koopje" voldoende is, om het fabrikaat in discrediet te brengen.

De „Mas Goeroe" en de bazen nemen hun intrek in een groote dessa, omringd door de noodige kleinere dessa's en gehuchten,

---

[1]) „Pienter keblienger" (woordelijk vertaald: Knap verdraaid, vrij vertaald: Dat de knapheid zich in verkeerde richting uit) zegt een Javaansche spreekwijze, die voor onzen tijd zeer teekenend en ook toepasselijk is.

Vaak vernam ik ook van den kleinen man 't volgende van een „geleerden" dessagenoot, die zijn knapheid misbruikte, daarmede pronkte, of dacht dat hij daardoor een hooger wezen was dan zijn ouders of diens gelijken. „Kiambakhipoen sak jetoshipoen dërèng koewawi njanggi kepientaran"; m. a. w. „Hij kan de weelde of de geestelijke ontwikkeling nog niet dragen."

in een temporaire woning of men verschaft hun logies bij de dessa-bestuursleden.

In het lezen, schrijven en rekenen wordt les gegeven aan de leerlingen b. v. van 11 v. m. tot 1 uur n. m.

Zij die alleen een ambacht willen leeren, kunnen gedurende die uren ook les van de bazen krijgen; terwijl de meereischenden, stel 's avonds van half zeven tot negen uur, zich in het een of ander vak kunnen bekwamen.

Op die wijze stoort men den landbouwer niet in zijn bedrijf, en leert men hem met zijn vrijen tijd woekeren.

In één jaar tijd kan zoo'n inrichting veel nut stichten en kunnen vlugge en handige lieden verder de dessagenooten voorthelpen. Is de kunst eens doorgedrongen dan zullen de ouders vanzelf hun kinderen een ambacht wel leeren.

(Ik wensch hier volstrekt geen onderscheid tusschen mannen en vrouwen gemaakt te zien, beide geslachten kunnen hun vrijen tijd productief maken).

Na één jaar, òf langer òf korter, al naar de resultaten, worden de „Mas Goeroe" en zijn bazen overgeplaatst naar een ander complex dessa's, dat in dezelfde conditie verkeert als het vorige. Is er verschil in de aanwezigheid van grondstoffen, dan komt er ook mutatie onder de vakbazen.

De beeldhouwer wordt b. v. vervangen door een wever, huidenbereider, of insectenvanger en conserveerder.

Alvorens tot die proef over te gaan, is het natuurlijk noodig om bij den groothandel te informeeren of voor de te maken fabrikaten in Europa en Amerika ook goede afnemers zijn te vinden, en welke prijzen voor de geleverde monsters te bedingen zijn.

Wordt dit plan in hoofdzaak flink aangepakt, dan zal hetgeen er verder te regelen valt als: de bepaling van de plaatsen en wijze van de in ontvangstname der artikelen, de wijze van emballeering en transport naar de afvoerplaatsen, ook wel tot tevredenheid van den werkman en den afnemer te regelen zijn.

Alles wat metaalwerk is, benoodigd voor diverse voorwerpen als: scharnieren, knipjes, slotjes, ringen etc. etc. wordt natuurlijk den eersten tijd geïmporteerd.

Wanneer men nu ernstig overweegt, dat op velerlei gebied jaarlijks millioenen verloren gaan door onkunde en onverschilligheid, dan zal men 't met mij wel eens zijn, dat het alle over-

weging verdient om te trachten „die kleine middelen" eens ten algemeenen nutte aan te wenden.

Voor alles zijn natuurlijk toewijding en geld noodig. De toewijding zal wel onder ambtenaren en particulieren, die behalve voor hun eigen belangen ook liefde gevoelen voor hun land met zijne koloniën, te vinden zijn.

Maar nu 't geld? Zou de handel als hij inderdaad eene goede rente kan verwachten van het kapitaal, dit er niet in willen steken?

Daarover behoeven wij ons geloof ik, niet ongerust te maken. Hetzij de winst gemaakt wordt op shirtings, uit provisies, op dranken, op stapelproducten of op luxe artikelen van bamboes, huishoudelijke waren van Inlandsche vezelstof, gedroogde vellen enz. enz., dat alles blijft toch hetzelfde. Winst is winst.

En nu het geld voor de „Ambulante ambachtsscholen."

Door reorganisatie van 't Inlandsch lager schoolwezen kan o. i. de Regeering zonder meerdere uitgaven reeds zeer ver komen.

Ziehier wat het Kol. Verslag van 1900 ons leert.

Java en Madoera bezaten in 1899 27 1e kl. en 205 2e kl. lagere scholen, benevens 144 gesubsidieerde en 92 ongesubsidieerde particuliere scholen.

Gedurende 1899 bedroeg 't totaal der leerlingen 67480 met het einde van het jaar slechts 42434 (zie Bijl. P.).

Aannemende dat de bevolking van Java en Madoera 25 mill. telt, waarvan 5 millioen werkbare mannen, dan kan men gerust zeggen, dat van die 5 millioen $^4/_5$ landbouwers, en $^1/_5$ niet landbouwers zijn.

Men zal mij ook wel niet van overdrijving beschuldigen, als ik aanneem dat er 4 mill. kinderen zijn van 8 – 14 jaren.

Dezelfde verhouding als bij de werkbare mannen aannemende, krijgt men 3,2 millioen kinderen van landbouwers en 0,8 millioen van niet-landbouwers.

Een ieder die op Java een weinig uit zijn oogen heeft gezien, zal weten dat de scholen in de centra zijn te vinden, en zij zeer weinig door dessa-kinderen worden bezocht, zoodat men kan aannemen, dat de plattelandsbewoners niets aan die scholen hebben.

Volgens de voorloopige gegevens heeft 't Gouvernement aan de inlandsche scholen in 1899 ten koste gelegd ƒ 1.382.566 (pag. 99) of $^4/_5$ daarvan op rekening brengende van de landbouwers geeft dat een bedrag van ƒ 1 006 052, betaald voor 't welzijn van de niet landbouwerskinderen.

(Nu spreek ik nog niet eens van de Europeesche lagere scholen die volgens de voorloopige gegevens ƒ 2.303.910 gekost hebben).

De billijkheid eischt o. i. dat wie lasten te dragen heeft ook de lusten daarvan een weinig geniet.

Welnu mijn denkbeeld is om de landbouwers naar rato van hun belasting-opbrengst ook te laten genieten van de uitgaven voor onderwijs-doeleinden.

Wanneer men in 't uiterste geval voor ieder district één ambulante school rekent en de kosten van één school schat op ƒ 2000 's jaars, dan zouden de landbouwers van hun aandeel in de onderwijskosten voor ± ƒ 800.000 terug ontvangen.

Mijn schatting is een „Mas Goeroe" ƒ 40 à ƒ 50 en een baas ƒ 30 tot ƒ 40 salaris 's maands, plus reiskosten te verstrekken.

Onkosten zijn: temporaire gebouwen, verlichting en schrijfbehoeften.

Aangezien 't een volksbelang geldt, kan men het toezicht op den goeden gang aan niemand anders toevertrouwen dan aan de ambtenaren van het B. B.

Dat die ambtenaren thans met allerlei zaken worden belast die hun niet hadden mogen worden opgedragen, is een vaststaand feit, 't eerst door 't corps zelf erkend.

Dat om een goed belangstellend ambtenaar te worden in de eerste plaats die bijbaantjes dienen geschrapt, zal niemand ontkennen.

Wat betreft 't onderwijs heb ik de volgende ideeën. Even veeleischend als ik ben voor den met gezond verstand bedeelden zoon van den Inlander-aristocraat, even conservatief — noemt 't ouderwetsch desnoods — ben ik voor den zoon van den „wong tani".

De eerste moet in elke richting ontwikkeld worden, in elke betrekking zijn krachten aan den dienst van het Gouvernement en zijn volk kunnen wijden.

Den laatsten moet men eerst uit zijn onmondigheid, zijn apathie opheffen.

Nu reeds te trachten, evenals in onze Westersche maatschappij, alle standen weg te cijferen, verraadt een gevaarlijke kortzichtigheid, die in het Oosten toegepast zeker een revolutie zal teweeg brengen, waarvan de gevolgen allertreurigst zullen zijn.

Laat men in en met alles oprecht wezen. Schandelijk hebben wij onzen taak verwaarloosd en den overgangstijd tusschen baby en volwassen mensch genegeerd. De „tani" kunnen wij nog steeds baby noemen, de aristocraat echter is vrij wel volwassen.

Wil men beide nu kleeden in lange zwarte broek, rok of smoking, met een kachelpijp op, een fijne havanna in den mond en een dandy knuppel in de hand, zoo kan ieder zich voorstellen, hoe dan de inlandsche wereld er uit zal zien en dat de meesten topzwaar zullen tuimelen en vertrapt worden.

Resumeerende kom ik tot deze conclusie:

Het inlandsch lager schoolwezen moet georganiseerd worden, zoodanig dat in de centra zoowel als op het platteland de bevolking daarvan kan profiteeren.

De „tani's" hebben vooreerst genoeg aan ambulante ambachtsscholen, waar het ambacht de hoofdzaak, lezen, schrijven en rekenen bijzaak is.

De kottabewoners geve men goede lagere, tevens ambachtsscholen. De ambachten voor de bevolking in de centra zijn natuurlijk niet geheel dezelfde als die voor de landbouwers.

Voor de eerste komen in aanmerking de vakken van timmerman, schrijnwerker, smid, verver, metselaar, kleermaker, blik- en koperslager, beeldhouwer, zadelmaker, schoenmaker enz. enz.

Voor de „tani's" kan men volstaan met hen te leeren hun vrijen tijd productief te maken.

In den eersten tijd make men daartoe desnoods gebruik voor het ambachtsonderwijs van de uitstekende Chineesche krachten op velerlei gebied.

Deze Chineesche ambachtslieden, niet gevaarlijk voor den Staat, hebben natuurlijk evenveel recht op bescherming van ons Gouvernement als de andere burgers en het ligt volstrekt niet in mijn bedoeling aan de staartdragers, die reeds op Java gevestigd zijn een oneerlijke concurrentie aan te doen.

Wel zou ik ook ten sterkste aanraden, zooals zoovelen dat reeds aangeraden hebben, om alle immigratie van „Singkèhs" op Java en Madoera te beperken, desnoods geheel te verbieden, hoe eerder hoe beter. Er zijn op de hoofdplaatsen thans reeds tal van Chineesche ambachtslui, die bijvoorbeeld het meubelmakers, timmermans-, schrijnwerkers-, smids-vak geheel in handen hebben. De Chineesche bewerkers van rotan (vlechtwerk) concurreeren eveneens sterk. De onbeperkte aanvoer van al deze lieden maakt de strijd voor het bestaan van den inlander zelf zooveel te zwaarder.

Moge er in deze richting inderdaad spoedig krachtdadig worden aangepakt.

WONG TANI.

VARIA.

CONCLUSIE IN ZAKE DE ZAAK BOSCH.

In onze revue vindt de lezer eenige beschouwingen omtrent de weer opgerakelde zaak Bosch.

De conclusie van het Verslag der Commissie uit de Tweede Kamer, in wier handen zijn gesteld de Inlichtingen op het adres van F. G. T. Bosch, gepensionneerd kapitein der artillerie van het Indisch leger, te 's Gravenhage, houdende verzoek tot herstel van, naar zijne meening, aan zijnen broeder, den gewezen 1ste-luitenant der infanterie van hetzelfde leger, H. G. T Bosch aangedaan onrecht strekt:

1°. den Minister dank te zeggen voor de gegeven inlichtingen;

2°. als hare meening uit te spreken, dat het aan den 1ste-luitenant H. G. T. Bosch op grond van art. 30 2°. der regeling van de bevordering, het ontslag en het op non-activiteit stellen van de Europeesche officieren der in Nederlandsch-Indië aanwezige landmacht, (*Indisch Staatsblad* 1860, n°. 26, gewijzigd bij *Indisch Staatsblad* 1880, n°. 23) gegeven ontslag, evenals de daaraan voorafgaande opdracht aan een raad van onderzoek, in strijd is met genoemde bepaling;

3°. den Minister in overweging te geven zoodanige stappen te doen als er toe leiden kunnen, dat het nadeel, hetwelk voor den heer H. G. T. Bosch, uit de tegenover hem gevolgde handelwijze is voortgevloeid, zooveel mogelijk worde hersteld.

De Minister van Koloniën zeide hierover in de zitting van 10 Mei 1901 het volgende:

„Uit het Verslag der Commissie, waarvan ik met veel belangstelling heb kennis genomen, heb ik ontwaard, dat de meening der Commissie, die uit rechtsgeleerden van naam bestaat, anders is dan die welke den Gouverneur-Generaal geleid heeft tot het aan den luitenant Bosch gegeven niet-eervol ontslag en dan die welke mij geleid heeft tot de inlichtingen, welke de Kamer van mij verlangde.

„Gouverneur-Generaal heeft gehandeld overeenkomstig het advies van den Raad van Indië, waarin een bekwaam jurist gezeten was, en ik heb mijn inlichtingen aan de Kamer gegeven, na het gevoelen te hebben ingewonnen van hen die ik het meest competent acht om mij in zaken als deze advies te geven.

„Er blijkt hieruit, dat er in deze zaak tusschen de juristen verschil van opvatting bestaat. De Kamer zal nu zeker van mij niet verlangen en ook niet verwachten, dat ik het schriftelijk juridisch debat hier mondeling zal voortzetten.

„Vereenigt de Kamer zich met de voorstellen der Commissie, dan zal de in het Verslag der Commissie voorgestane juridische opvatting ongetwijfeld voor de toekomst bij de toepassing van de betrekkelijke bepaling in Indië van groot gewicht zijn, en mijnerzijds zal ik dan — ik kan hiervan de verzekering geven — mijn aandacht wijden aan het sub 3°. bedoelde voorstel en nauwgezet overwegen wat in deze door de Regeering kan worden gedaan.

„Ik hecht er echter aan de volgende omstandigheid onder de aandacht der Kamer te brengen.

„De Gouverneur-Generaal heeft *voordat* tot het verleenen van gratie aan de luitenants Bosch en Lutjes werd overgegaan, overwogen of — en hij had daaruit de overtuiging gekregen dat — de Gouverneur-Generaal bevoegd was om bij wege van gratie de tegen die officieren uitgesproken vervallen verklaring van den militairen stand op te heffen, waardoor elk gevolg der veroordeeling zou worden weggenomen, daar het vonnis — doordat als straf was opgelegd *gevangenis* — geen onteerend vonnis was en niet *uit zich zelf* rechten deed verloren gaan, zooals het geval zou geweest zijt, indien *tuchthuisstraf* opgelegd ware.

„Derhalve" — schreef de Gouverneur-Generaal — „had de tegen genoemde officieren uitgesproken vervallenverklaring van den militairen stand opgehouden te bestaan, zoodat aanwezig was de voor de toepassing van het bij *Staatsblad* 1880, n°. 23, gewijzigd artikel 30 n°. 2 van *Staatsblad* 1860, n°. 26, vereischte voorwaarde van het bestaan eener rechterlijke veroordeeling, die het verlies van den militairen rang niet uit haren aard ten gevolge heeft."

De Gouverneur-Generaal schreef verder: „Was ik toen niet van meening geweest dat die bepaling — de eenige welker toepassing mogelijk was — ook voor het geval van den heer Bosch gold, dan had ik hem zeker geen gratie verleend van de vervallenverklaring van den militairen stand, want ik was het met den legercommandant en den Raad van Nederlandsche-Indië volkomen eens, dat hij noodzakelijk uit het leger verwijderd moest worden, en had het voor mij niet boven twijfel gestaan dat er vrijheid bestond om hem voor den raad van onderzoek te brengen en dat in verband daarmede zijn ontslag uit den dienst — eervol of niet eervol, naarmate het advies van den Raad uitviel — in mijn macht lag, dan had ik de vervallenverklaring wel moeten handhaven en dan had hij niet, zooals nu, de kans gehad van eervol ontslagen te worden en was hem geen onderstand te beurt gevallen."

„Uit deze mededeelingen van den Gouverneur-Generaal blijkt dus dat, hetzij er hier sprake is van een onjuiste opvatting eener wettelijke bepaling, hetzij het hier geldt een wettelijke bepaling die voor twee uitleggingen vatbaar is, in elk geval de gewezen luitenant Bosch geen slachtoffer is geweest van de door den Gouverneur Generaal gevolgde handelwijze, maar dat hij er slechts voordeel door heeft gehad.

„Evenwel, zoo eindigde de Minister, zooals gezegd, ik zal de door de Kamer te nemen conclusie in ernstige overweging nemen."

De conclusie werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Welke invloed zal dit nu hebben op het lot van den heer Bosch?

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

DEN HAAG, 15 Mei 1901.

INHOUD.

W. in het *Sociaal Weekblad* en Abbas in de *Controleur* over de positie van den mohammedaanschen priester bij inlandsche rechtbanken. — De heer P. C. C. Hansen en Mr. C. Th. van Deventer in de *Amsterdammer* over de Solowerken. — De Vereeniging „Moederland en Koloniën", besproken in het *Sociaal Weekblad*. — Het *Algemeen Handelsblad* over Poeloe Weh. — De zaak Bosch weer opgerakelt in de *Nieuwe Rott. Courant*, het *Algemeen Handelsblad* en door Mr. P. Brooshoofd in hetzelfde blad, en in het *Weekblad van het Recht*. — Een lofrede van Ralph in brochurevorm op den gewezen resident Fokkens. — Het opstel van den heer E. B. Kielstra in *Onze Eeuw* over de afschaffing der heerendiensten. — De heer C. P. Rouffaer over monumentale kunst op Java in de *Gids*. — Rechtvaardige koloniale politiek door Mr. C. Th. van Deventer in het *Sociaal Weekblad*.

In het *Sociaal Weekblad* van 13 April en in de *Controleur* van gelijken datum wordt de positie besproken van den Mohammedaanschen priester, die bij de terechtstelling voor inlandsche rechtbanken advies heeft uit te brengen conform de islamitische wetgeving. W. in het *Sociaal Weekblad* en Abbas in de *Controleur*, (waarschijnlijk dezelfde persoon) hebben nimmer eenig nut van de voorlichting dezer Mohammedaansche priesters ondervonden.

Volgens Abbas weten de rechters, die zitting hebben in een inlandsche rechtbank, evenmin als van het strafrecht volgens westersche begrippen, iets af van het Mohammedaansche recht. Ten minste op de buitenbezittingen is dat zoo het geval.

Het klinkt dwaas zegt hij, dat waar een rechtbank geen andere straffen mag uitspreken dan dwangarbeid, geldboete, gevangenisstraf en doodstraf, de beraadslagingen der rechters niet kan plaats hebben, alvorens is geadviseerd dat een hand, dan weer eens een voet, moet worden afgekapt, tanden moeten worden uitgeslagen of een oog uitgestoken en voor moord geldboete moet worden opgelegd. De rechters nemen dan ook niet de minste notitie van de voorlichting van zoo'n geestelijk heer, die dat trouwens zeer goed weet, en als hij een modern inlandsch heertje is, soms zelf om zijn advies moet glimlachen. De rechters zijn gemeenlijk aanzienlijker dan die priester, ze zijn vaak van hooger geboorte en rijker familie, en inlander als ze zijn, stellen zij zich boven den door 't gouvernement aangestelde rechtbankpriester en bijgevolg ook boven zijn adviezen.

Ook W. in het *Sociaal Weekblad* is deze meening toegedaan. Toch had in het rechtsgeding, waarvan hij verhaalt, het advies van een Mohammedaansche rechtsgeleerde groote waarde. Hij beschrijft ons een samenspanning om de Europeanen, die in een zekere afdeeling wonen, te vermoorden, 's landskas te vermeesteren en daarna een inlandsch zelfbestuur te vestigen. Deze

zaak kwam voor de rechtbank. Op dit misdrijf is, zooals men weet, bij het Wetboek van Strafrecht voor den inlander in Ned Indië de doodstraf gesteld Onder de beklaagden waren er, naar 't bleek, die zonder bijoogmerken gaarne hun leven veil hadden voor den strijd tegen de ongeloovigen, en zich gelukkig zouden gerekend hebben, in zulk een strijd te vallen. Anderen hadden met hen geloofd aan het welslagen der onderneming, mits de aanval plaats had, wanneer het bestuur daar volstrekt niet op verdacht was. Zij beschouwden echter den triumf van den muzelman over den „kafir" als bijzaak. Hoofdzaak was voor hen het bemachtigen van geld en het bezetten van een voordeelig ambt in den nieuw te vestigen staat. Weer anderen waren in hun domheid de slachtoffers geworden van de overredingen der gevaarlijke dwepers.

Toen nu ter terechtstelling de president aan den Mohammedaanschen priester, Hadji Abbas vroeg „wat is uw oordeel?" gaf hij te kennen, dat..... ja, wat zou hij er van zeggen, heel erg was het van Mohammedaansch standpunt gezien niet. Naar zijn oordeel waren de beklaagden schuldig, omdat zij dezen strijd hadden willen beginnen, zonder dat er kans was op een gunstigen uitslag. Zij verdienden daarom straf, weswege hij een jaar dwangarbeid of gevangenisstraf eischte.

De rechtbank sprak echter zware straffen uit. De hoofdaanleggers werden ter dood veroordeeld.

Zonder nu verder op deze zaak in te gaan, komt het ons voor, dat het advies van den Mohammedaanschen priester meer in overeenstemming was met het rechtsgevoel der oostersche justiciablen, dan het vonnis van de rechtbank. Voorzeker verdient een samenzwering tegen het europeesch bestuur gestraft te worden, maar deze politieke-religieuse misdadigers staan niet op een lijn met gewone boeven, die alleen uit zijn op moord en doodslag gepaard aan roof en diefstal. Dit onderscheid in den aard van beide misdrijven deed Hadji Abbas duidelijk uitkomen. Wij kunnen ons dan ook niet vereenigen met de slotsom, waartoe W. komt n.l. dat men die volgens onze begrippen dwaze en volmaakt nuttelooze adviezen afschaffe in de rechtbanken, die volgens Europeesche rechtsbegrippen moeten straffen. Gaarne stemmen wij toe, dat het advies van den priester tot het afkappen van handen en voeten of het uitslaan van tanden aan den schuldige nutteloos is. Dit zijn barbaarsche straffen.

Maar bij het opleggen van straffen, die ontleend zijn aan een westersch wetboek van strafrecht, moet steeds rekening gehouden worden, dat zij toegepast worden op Oosterlingen, wier begrip van schuld of onschuld hemelsbreed verschilt van onze meening daaromtrent; op dit onderscheid te wijzen is de taak van den mohammedaanschen priester, wiens advies zoo niet letterlijk dan toch in den geest er van door de rechtbank zal moeten opgevolgd worden, wil zij niet schreeuwend onrecht plegen.

* * *

Over de voortzetting der Solo-valleiwerken bevat de *Amsterdammer, Weekblad voor Nederland*, een tweetal artikelen. In het nummer van 21 April stelt de heer P. C. C. Hansen Jr. de vraag of de voortzetting dier werken verantwoord zou zijn. Hij meent dat alleen dan, indien vaststaat dat die werken na hun voltooiing genoegzame directe voordeelen voor den fiscus

zullen opleveren om daaruit de rente en de geleidelijke aflossing van de voor die voltooiing vereischte kapitalen te bestrijden, tot de voortzetting mag worden overgegaan. Staat dit niet vast, dan loopt men gevaar, een werk tot stand te brengen, dat weliswaar een klein gedeelte van Java ten goede komt, maar dat daarentegen alle buiten dat gedeelte wonende ingezetenen van N.-Indië lasten oplegt, waar voor hen geenerlei lust tegenover staat. En daar de heer Hansen nu vrij wel zeker schijnt te zijn, dat de directe voordeelen, na de voltooiing dier werken te behalen, in geen verhouding zullen staan tot de aanlegkosten, meent hij, dat hun voortzetting „eerder een schade voor Nederland dan een zegen voor Java (zou) kunnen worden genoemd".

Tegenover deze meening verdedigt Mr. C. Th. van Deventer in het nummer van 28 April van de *Amsterdammer* het standpunt, dat bij den aanleg van een openbaar werk niet alleen op de directe voordeelen, die het werk zal opleveren mag gelet worden.

Naast de directe mogen ook indirecte verwacht worden, voortvloeiend uit de verhoogde welvaart eener landstreek, welker economischen toestand men verbetert. En het aanbrengen dier verbetering wordt staatsplicht, indien zij het eenige middel blijkt om een redelijke kans op welvaart te geven aan hen, die onder zeer ongunstige levensvoorwaarden verkeeren. Zoo dachten dan ook de drie leden der Solo-commissie, de heeren Telders, Leemans en Kraus er over, die eenstemmig tot de conclusie kwamen, dat de aangevangen irrigatiewerken moesten worden voltooid, omdat daardoor aan de bevolking zou worden gegeven wat zij in de eerste plaats tot verbetering van haar economischen toestand behoeft.

Hiermede is, zegt Mr. van Deventer, in weinig woorden, het standpunt, dat ten deze moet worden ingenomen, omschreven. Een rechtvaardig bestuur behoort er voor te waken, dat de levensvoorwaarden voor de ingezetenen van het bestuurd gebied zooveel mogelijk gelijkelijk gunstig zijn. Het mag niet dulden, dat in de eene landstreek, tengevolge eener slechte waterverdeeling, periodiek gebrek wordt geleden, terwijl elders, waar hetzij de natuur, hetzij menschelijk vernuft voor een beteren toestand zorgden, de grond voldoende opbrengt om den honger der opgezetenen te stillen. Het moet doen wat noodig is om de bewoners der minder-bevoorrechte landstreek, zooveel mogelijk in denzelfden toestand te brengen, als waarin zij verkeeren, die geen gebrek lijden en indien van dezen daarvoor eenige opoffering gevergd wordt, dan is dit, wel verre van onrechtvaardig te zijn, juist de toepassing van het solidariteitsbeginsel, waarvan elke naar rechtvaardigheid strevende menschenmaatschappij behoort uit te gaan.

Volgens den heer van Deventer lijdt het dan ook geen twijfel of de voortzetting der Solo-vallei-werken is een eisch van rechtvaardigheid, dus van gezonde politiek. Hier moeten echter de kosten van dat werk, ten laste van Indië, gevonden worden? vraagt hij. De Javaan, ook in de zoogenaamd welvarende streken is reeds boven zijn krachten belast. Hem nu nog met een bijdrage van 2 millioen ten behoeve der Solo-vallei te bezwaren, moet dan ook onvoorwaardelijk worden afgewezen. De schrijver acht het daarom noodzakelijk, dat Nederland deze uitgaven betaalt, en herinnert daarbij aan de verzekering, indertijd gegeven, toen Nederland zich in vroeger jaren de overschotten der Indische rekeningen toeëigende, dat Nederland zoo noodig, Indië wederkeerig zou te gemoet komen.

Door niemand schrijft hij, is dit duidelijker en gemoedelijker gezegd dan door den heer N. G. Pierson, toen hij in 1871 de beteekenisvolle woorden sprak: *„Indien wij op onze beurt bereid zijn om Java, als het in nood verkeert, uit onze schatkist te helpen, mogen wij, dunkt mij, ook wel toestaan dat het overschot van Java, indien het langs natuurlijken weg, zonder kunstmiddelen is ontstaan, aan Nederland ten goede komt."*

Dat deze financieele en koloniale specialiteit tot dusver in gebreke bleef, zijn woord van voorheen tot daad te maken, is een der pijnlijkste teleurstellingen, die de onbevangen strijder voor Indië's goed recht heeft kunnen ondervinden. Toch late hij alle hope nog niet varen, zelfs niet de hope, dat zij die ná den heer Pierson mochten komen wellicht bereidwilliger zullen worden gevonden om de consequenties der door dezen verkondigde leer te aanvaarden.

Want waarlijk zoo besluit de heer van Deventer, *Java verkeert in nood.* De voortzetting der Solo-vallei-werken kan uit de indische middelen niet bekostigd worden, zonder dat andere indische belangen worden opgeofferd of geschaad. Het is meer dan tijd om de gegeven belofte te vervullen. *Qui accepte, paye.*

* * *

De „Vereeniging „Moederland en Koloniën" wordt in het *Sociaal Weekblad* van 27 April met een enkel woord besproken. Het orgaan is het tot zekere hoogte met het streven van Moederland en Koloniën eens, n.l. dat het aanbeveling verdient om in de Tweede Kamer het aantal koloniale specialiteiten te vermeerderen. *Afdoende* verbetering zou echter volgens het *Sociaal Weekblad* alleen te verkrijgen zijn, indien de bemoeiing der Staten-Generaal met koloniale aangelegenheden kon worden beperkt tot algemeene beginselen van wetgeving en bestuur en indien alles, waarbij het noodig is in bijzonderheden af te dalen, kon worden toevertrouwd aan een uit wezenlijke deskundigen op allerlei gebied samengesteld lichaam. Van de instelling van een Kamer van Ned.-Indië nog onlangs warm aanbevolen door Mr. C. Th. van Deventer, verwacht het meer heil voor moederland en kolonie beide, dan van een daarom toch ook niet te versmaden versterking van het koloniaal element in onze Volksvertegenwoordiging.

Hoe de vereeniging nu echter qua vereeniging de vermeerdering van koloniale specialiteiten zal bereiken, is het *Sociaal Weekblad* niet duidelijk. Wil de vereeniging invloed uitoefenen op *verschillende* politieke richtingen, dat zij zich dan bepale tot bespreking der koloniale belangen en opwekking van alle bij haar aangesloten leden om over die belangen, *in den boezem der staatspartij tot welke zij behooren*, te ijveren. Maar wil zij zich *rechtstreeks* bemoeien met de „landsverkiezingen", en dat doet zij zoodra zij bepaalde candidaten aanbeveelt, laat haar dan vooraf nagaan, aan welke politieke richting zij zich het meest verwant gevoelt, en, terwijl zij bij voorkeur de tot *die* richting behoorende candidaten steunt, er tevens met al haar macht voor ijveren, dat haar koloniale denkbeelden die worden der partij, bij welke zij zich aansluit. Dan zal zij het groote voordeel bereiken, dat niet enkel de candidaten die met haar steun verkozen worden, maar allen die tot deze partij behooren, voor haar koloniale beginselen zullen opkomen.

Het weekblad zag dan ook met genoegen, dat zij bij haar eerste optreden op verkiezingsterrein zich al vast niet in verschillende politieke richtingen heeft bewogen. Zij stelde in haar vergadering van 19 April den heer Pijnacker Hordijk candidaat voor de Kamer, en daar deze heer een „Indische specialiteit", een vrijzinnig-democraat is, koestert het *Sociaal Weekblad* de gegronde hoop, dat „Moederland en Koloniën" zich eerlang bij die partij zal aansluiten.

Zonder ons in dezen aan een uitspraak te wagen, gelooven wij toch, dat de „gegronde hoop" van het orgaan vooreerst nog wel een illusie zal blijven. Ook al zijn de beginselen, door den heer Pijnacker Hordijk in „Moederland en Koloniën" ontvouwd, voorbestemd om deel uit te maken van het program der vrijzinnig-democraten.

* * *

Poeloe Weh begint in trek te komen bij de Russische vloot. Sedert 13 Januari 1899 de eerste Russische kruiser de Sabang-baai binnenliep, is Poeloe Weh door heel wat schepen aangedaan, en vooral bij de Russische oorlogsvloot in den smaak gevallen.

Het *Algemeen Handelsblad* van 5 Mei vindt dit een zeer verblijdend teeken. Vooral voor oorlogsschepen heeft het aandoen van P. Weh in plaats van P. Pinang eigenaardige voordeelen. Kolen, Cardiff- en Bengaalsche zoowel als Ombilin-kolen, kan men er even goed krijgen als in Pinang (de Cardiff-kolen zijn er tegenwoordig blijkbaar ook niet duurder dan in laatstgenoemde plaats), het water is er goed, het binnenkomen is zóó gemakkelijk dat men het zonder loods doet en het feit eindelijk dat er aan wal weinig divertissement te vinden is, iets dat voor koopvaarders nog al eens als nadeel wordt genoemd, zal door den gezagvoerder van een oorlogsschip eer een voordeel worden geacht. Russische oorlogsschepen zullen zich bovendien liever wennen aan een route via een Hollandsche dan via een Engelsche haven.

Maar zegt het *Algemeen Handelsblad* daar hebben wij het nu juist! De Russische oorlogsschepen gaan aan die route wennen en men kan er vast op aan dat zij die ook in oorlogstijd zullen volgen

Nu ligt ook daarin voor ons niet het minste gevaar.... als wij maar zorgen dat wij ook in oorlogstijd baas zijn op Poeloe Weh.

Het blad vindt het daarom noodig dat de Sabang-baai verdedigingswerken krijgt. Geen kanonnen van vestingkaliber maar kustgeschut, dat het tegen de zware marinekanonnen kan opnemen. Daarvoor zijn geen dure forten noodig maar slechts een of twee gemaskeerde kustbatterijen, liefst verplaatsbaar, zooals in der tijd eens in de *Indische Gids* is aanbevolen voor de verdediging van Straat Soenda. De hooge omgeving van de Sabang-baai levert vanzelf de domineerende stelling.

Zeker, dat kost weer geld. Maar dat moet men over hebben voor de voordeelen, die Poeloe Weh begint op te leveren.

En voor onze onzijdigheid.

Zooals de Sabang-baai daar nu ligt, wordt zij bij een oorlog in het verre Oosten voor ons onmiddelijk een gevaar.

* * *

Als een Indische aangelegenheid, die in het tijdperk waarover onze Revue

loopt, heel wat pennen in beweging bracht, mogen wij de zaak Bosch aanmerken. Het is een oude geschiedenis. De waarnemend civiele en militaire gouverneur van Atjeh vaardigde den 27sten Juli 1896 een commandements order uit, waarbij herinnerd werd aan den VIIden titel van het Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te lande, handelende over geweldenarijen en strooperijen. Ondanks dit bevel werd kort daarop door een patrouille uit het bivouak Samahani uitgerukt en in de kampong Lam Ilir verschillende voorwerpen van waarde geroofd, hetgeen tot een onderzoek leidde, waarbij twee luitenants der infanterie, de heeren Bosch en Luitjes voor den krijgsraad werden getrokken. De krijgsraad te Kota-Radja sprak hen vrij, maar het Hoog Militair Gerechtshof te Batavia verklaarde hen schuldig aan het misdrijf van diefstal en veroordeelde hen tot een jaar gevangenisstraf en vervallen verklaring van den militairen stand. Later werden deze straffen „bij wijze van gratie" veranderd in een geldboete van *f* 250, en de luitenant Bosch voor een raad van onderzoek gebracht, die met *algemeene* stemmen het „schuldig" over hem uitsprak, doch eveneens met algemeene stemmen, de aanwezigheid van verzachtende omstandigheden aannam, waarop de 1ste-luitenant H. G. T. Bosch, bij gouvernementsbesluit van 13 Juli 1898 nº. 2, uit den militairen dienst werd ontslagen, met toekenning van een voortdurenden onderstand, ten bedrage van *f* 435 's jaars (art. 29 van het bij Koninklijk besluit van 29 Mei 1893 nº. 37, *Indisch Staatsblad* nº. 187, gewijzigde officiers-pensioenreglement, *Indisch Staatsblad* 1880 nº. 22).

Tegen deze beslissing is de broeder van den heer Bosch, de gepensionneerden kapitein der artillerie van het Ned.-Indische leger, F. G. T. Bosch, in een request aan de Tweede Kamer opgekomen, waarbij hij o.m. aanvoert, dat zijn broeder niet voor den raad van onderzoek gedaagd kon worden, omdat de veroordeeling tot vervallenverklaring van den militairen stand bleef bestaan, niettegenstaande van die straf gratie verleend was.

Dit verzoekschrift werd aan den minister van koloniën ter nadere inlichting gerenvoyeerd, die in zijn nota van inlichtingen d. d. 11 April opmerkt, dat hij de juistheid van deze bewering niet kon toegeven.

Integendeel is volgens Z. Exc. door de verandering bij wege van gratie van de straffen van gevangenis en van vervallenverklaring van den militairen stand in een geldboete, de veroordeeling tot de beide eerstvermelde straffen te niet gedaan en vervangen door een veroordeeling tot laatstgemelde straf. Er bleef dus na de gratie slechts een veroordeeling tot geldboete over, zonder meer.

En daar nu een veroordeeling tot geldboete zonder eenigen twijfel een veroordeeling is, die het verlies van den militairen rang niet ten gevolge heeft, was de Indische Regeering volkomen in haar recht, toen zij art. 30. No. 2, toepaste. Het gedeelte van de rechterlijke uitspraak, waarbij de luitenant Bosch schuldig was verklaard aan het misdrijf van diefstal bleef toch na de gratieering bestaan en het behoeft weinig betoog dat de na de gratieering overblijvende veroordeeling tot een geldboete mitsdien had plaats gehad wegens een handeling die den officier onwaardig maakte om dien rang te bekleeden.

Onrecht is dus den heer Bosch niet aangedaan; integendeel is hij door den loop dien de zaak heeft genomen na 's hofs arrest van veel betere conditie geworden.

Dit springt aanstonds in het oog, zegt de minister ten slotte, wanneer men zijnen toestand onmiddellijk na dat arrest vergelijkt met dien nadat de zaak geheel was afgeloopen. Na het arrest toch was hij in de positie van een officier, die tot een jaar gevangenisstraf was veroordeeld met vervallenverklaring van den militairen stand zonder eenig uitzicht op pensioen of onderstand. Na afloop der zaak was hij een niet eervol ontslagen officier, die, onder oplegging van een geldboete van *f* 250, van de beide zware straffen was ontheven, en wien bovendien nog een jaarlijksche onderstand van *f* 435 was toegekend.

Over de juistheid van beider standpunt is een uitvoerig juridisch debat gevoerd. Wij kunnen hier niet alle artikelen die daarop betrekking hebben resumeeren.

Volstaan wij met de vermelding, dat de *Nieuwe Rott. Courant* van 28 April de zienswijze van den minister bestreed: alsof gratie de veroordeeling zelve zou opheffen of veranderen. Het orgaan sloot zich bij de meening van den requestrant aan, dat aan het door de Ned.-Indische regeering gegeven ontslag wettige grond heeft ontbroken.

Het *Algemeen Handelsblad* van 28 April is minder beslist in zijn oordeel. Wel erkent het blad, dat de heer Bosch na het gestrenge vonnis tot betere conditie is gekomen, maar nu tegen de gevolgde handelwijze bezwaar wordt gemaakt, stemt het *Algemeen Handelsblad* toe, „dat dit op zichzelf niet ongegrond is."

Het vonnis zegt het blad — dat bleef bestaan, al werd door het gratiebesluit de straf niet uitgevoerd — had het verlies van den militairen rang ten gevolge; en het later op advies van den Raad van Onderzoek. verleend niet-eervol ontslag met onderstand geschiedde, zooals punt 2 van art. 30 der „Regeling van bevordering, ontslag en nonactiviteit" luidt „na een rechterlijke veroordeeling die, ofschoon het verlies van den militairen rang niet uit haren aard ten gevolge hebbende, nochtans heeft plaats gehad wegens een handeling, die hem onwaardig maakt den rang van officier te bekleeden."

Van de zijde van den heer Bosch wordt beweerd, vervolgt het Amsterdamsche orgaan, dat hij niet op grond van dit punt 2 voor den Raad van Onderzoek had mogen getrokken worden, en wordt gereclameerd tegen het besluit, dat op grond van de uitspraak van dien Raad genomen is.

Aangenomen nu dat deze reclame gegrond verklaard, en op grond van een Kamervotum het ontslagbesluit wordt ingetrokken, wat zal er dan geschieden?

Hij zal dan opnieuw voor den Raad van Onderzoek worden gebracht, nu niet op grond van punt 2, maar van een ander „punt" der „Regeling".

Daar is punt 3, dat spreekt van „gedragingen of daden in het openbaar.... waardoor de waardigheid van den officiersrang.... of de krijgstucht bepaaldelijk wordt aangerand", of punt 9, dat spreekt van „verregaande nalatigheid in het vervullen der opgelegde plichten."

Men zal moeten toegeven, dat na het vonnis van het Hof, en na de door den minister medegedeelde commandantsorder no. 101, waarbij „geweldenarijen en strooperijen" „rooven en plunderen, medevoeren van gevogelte, geiten, schapen, rammen, enz." met al de gestrengheid van de wet werden bedreigd, de Raad van Onderzoek den heer Bosch dan niet onschuldig zou kunnen verklaren. En — mits hij dan weder verzachtende omstandigheden aannam — zou dan

weder een besluit van de Indische Regeering moeten volgen, waardoor de heer Bosch weder juist in denzelfden toestand kwam van thans.

Het *Algemeen Handelsblad* vindt het jammer dat de heer Bosch niet liever heeft berust in hetgeen de Regeering in zijn belang deed, en er aldus van zijne zijde toe medewerkte om de gansche zaak zoo spoedig mogelijk te doen vergeten. Men heeft hem, geen dienst bewezen door de quastie weder op te rakelen.

Aldus het Amsterdamsche orgaan, dat zijne meening ook in een naschrift van het nummer van 4 Mei handhaafde tegenover de opvatting van Mr. P. Brooshoofd, die in een ingezonden stuk in het *Algemeen Handelsblad* van 4 Mei den wensch uitsprak, dat de Kamer niet den heer Bosch opnieuw z. i. onwettiglijk zal laten dagen voor een Raad van Onderzoek, maar hem doen terugbrengen in de positie waarin hij was na het gratie-besluit, onder voorwaarde dat hij (wegens nuttigheidsredenen) eervol ontslag zal vragen uit den militairen dienst hetwelk hem dan worde toegekend met recht op pensioen.

Volledigheidshalve merken wij hier nog op, dat de *Nieuwe Rott. Crt.* in haar nummer van 5 Mei nog eens de zaak ter sprake bracht, een „Jurist" in het *Algemeen Handelsblad* van 5 Mei zich in den strijd mengde en het *Weekblad van het Recht* No. 7574 en 7581 tot twee maal toe er een oordeel uitsprak. In het laatste nummer neemt het stelling tegenover den „Jurist", die o.m. beweerd had, dat het *Weekblad* de quaestie niet geheel „objectief" zou hebben behandeld. Dit wordt door het vakblad een insinuatie genoemd, waarvoor schijn noch schaduw van bewijs wordt aangevoerd. Het weet zeer goed dat alleen door de opheffing der vervallenverklaring de mogelijkheid werd geschapen den heer Bosch den toegekenden onderstand te verleenen, maar „acht den landvoogd hoog genoeg om hem niet te verdenken dat „de gratie enkel werd verleend met de leelijke arrière pensée om deze later door niet eervol ontslag uit 's lands dienst geheel van haar werking te berooven, zij 't dan ook onder toekenning van een jaarlijkschen onderstand, die niets beteekent tegenover een gebroken leven en de verloren militaire eer". Veel aannemelijker acht de redactie het, dat de Gouverneur-Generaal, die zonder de hem thans toegedichte verborgen bedoeling de gratie had verleend, eerst daarna toegaf aan de pressie, door het legerbestuur in het werk gesteld om den gegratieerden officier niettemin uit het leger te verwijderen".

Tot zooverre de polemiek, die deze quaestie in de pers uitlokte. Afgescheiden van de zuiver juridische bezwaren, die van weerszijden zijn te berde gebracht, en waarover wij als leeken ons tot oordeelen onbevoegd verklaren, maakt deze zaak op ons een onverkwikkelijken indruk. De gewezen luitenant Bosch deed, wat honderden voor hem gedaan hebben, wier handelingen ongestraft bleven. Hij werd echter aangeklaagd en veroordeeld tot een straf, die ongekend zwaar mag heeten. Er moest een voorbeeld gesteld worden; hij was misschien tot op zekere hoogte de zondebok, die beladen met de schuld van velen de woestijn werd ingejaagd. Hiermede zouden wij ons onder zekere reserve nog kunnen vereenigen, stond hiertegenover niet de vrijspraak van den krijgsraad en het schuldig door het Hoog Militair gerechtshof over hem uitsproken. Deze tegenspraak in de vonnissen van twee rechtscolleges maakt de zaak voor den gewonen burger uiterst pijnlijk. Immers waaraan moet men zich nu houden? Juridisch voorzeker aan het in hoogste instantie

gewezen vonnis, dat van het Hoog Militair gerechtshof. Maar — en zóó redeneert het groote publiek — de krijgsraad was samengesteld uit kameraden van den beschuldigde, dezen spraken hem vrij, en dus zal het misdrijf, dat hem ten laste werd gelegd, wel niet zoo heel zwaar zijn geweest. Althans niet van dien aard, dat daarop een straf moest komen te staan, gelijk door het Hoog Militair gerechtshof werd noodig geacht. Van uit dezen gezichtshoe beschouwd, strekt de zaak Bosch dan ook niet ter versterking van het vertrouwen in de militaire rechtspraak.

* * *

Ter recensie wordt ons een brochure toegezonden handelende over de interpellatie van den heer van Kol den 22ste November 1900 in de Tweede Kamer gehouden naar aanleiding van de benoeming van den resident Fokkens tot tijdelijk lid van de Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch-Indië. Het werkje, verschenen bij de Zuid-Holl. Boek en Handelsdrukkerij te 's Gravenhage en geschreven door Ralph, bevat weinig nieuws en is in hoofdzaak een compilatie van verschillende dagbladartikelen, o. m. opstellen uit de *Javabode*, *Bataviasch Nieuwsblad*, *Haagsche Courant*, en *Dagblad voor Zuid-Holland en 's Gravenhage*. De strekking van Ralph's verzamelwerk is om aan te toonen, dat de heer Fokkens „een man, die zijn geheele leven gewerkt heeft voor de belangen van den Inlander," bij de tegenwoordige regeering niet gezien is, en men hem er uit wil hebben. De argumenten door den schrijver tot staving van deze zienswijze aangevoerd, schijnen ons echter weinig afdoende. Hij bepaalt zich hoofdzakelijk tot een verdachtmaking der superieuren van den resident, die zich op Timor van een eigenaardige zijde deed kennen, en stelt daartegenover een bloemlezing van al hetgeen ten gunste van zijn beschermeling werd geschreven. Onder het lezen van de keurige collectie epitheta door Ralph bijeengegaard, konden wij een glimlach niet onderdrukken. Zoo heet de heer Fokkens niet alleen een „verdienstelijk man", een „Javanen vriend" (door den schrijver gespatieerd) maar zelfs wordt het een onrecht genoemd, indien „een hoofdambtenaar als de heer Fokkens met een carrière en een verdienste" als door den schrijver aangetoond „nog wel tegen zijn zin geplaatst wordt bij een geheel anderen tak van dienst, waar niet het minst van zijne bekwaamheden en zijn ondervindig is te profiteeren". Wij kunnen ons begrijpen, dat dit in de oogen van den pamfletist met een gruwel gelijk staat. Volgens hem is de heer Fokkens rijp plaats te nemen op den zetel te Buitenzorg. Anderen, minder overtuigd van de groote hoedanigheden van dien heer, vinden het echter dood gewoon, dat de gewezen resident van Timor, na zijn gestie in zake Kleian tot tijdelijk lid van de Algemeene Rekenkamer is benoemd. Wij wenschen zelfs den zeker zeer bekwamen ambtenaar hartelijk geluk met dezen afloop, dien wij eerlijk gezegd niet hadden durven voorspellen.

Ralph bewijst hem er dan ook allerminst een dienst mede door te insinueeren, dat de gouv.-generaal Rooseboom, die een blauwe Maandag in Indië is", zich door „heftigheid en hartstochtelijkheid onderscheidt", en deze hooge staatsdienaar er aan schuldig is, „dat het Binn. Bestuur van een verdienstelijk ambtenaar werd beroofd". Dit is door een onhandigen advocaat neergeschreven, die met zijn pleidooi zijn cliënt in zekeren zin in een belachelijk daglicht heeft gesteld.

Als biografische proeve is de brochure beter geslaagd. Het is ons onbekend of de heer Fokkens er een huis-archief op nahoudt. Mocht dit zoo zijn, dan is het op verdienstelijke wijze door Ralph benut. Is dit vermoeden echter onjuist, dan ontneemt dit niets aan de waarde, die het werkje als levensbeschrijving bezit. In dit opzicht laat het aan volledigheid niets te wenschen over, en kan het in latere jaren van pas komen, indien de heer Fokkens, zooals Ralph gewis vurig hoopt, nog tot hooger macht en aanzien zal zijn gestegen.

* * *

In het *Sociaal Weekblad* van 27 April is een artikel van Mr. C. Th. van Deventer opgenomen onder het opschrift: rechtvaardige koloniale politiek.

De schrijver bespreekt daarin het koloniaal program der sociaal-democratie en wel in het bijzonder de VIIIste paragraaf van voornoemd program, gewijd aan de Financiën. Deze luidt in haar geheel:

Voor het verledene: eerlijke afrekening op een rechtvaardigen grondslag; voor de toekomst: wettelijke scheiding der Nederlandsche en Indische financiën.

Afzien van alle veroveringspolitiek, van elk imperialistisch streven, waarvan in elk geval de gevolgen door den Souverein moeten worden gedragen.

Met het eerste gedeelte is Mr. van Deventer het geheel eens. Met het tweede lid is hij echter minder ingenomen. Hij meent, dat het streven naar machtsuitbreiding, als middel ter verhooging van aanzien of om redenen van winstbejag, zeker niet sterk genoeg kan worden afgekeurd en indien dit streven wordt aangeduid met het woord *imperialistisch*, dan kan er geen bezwaar bestaan, het onvoorwaardelijk in den ban te doen. Maar het zou onjuist zijn te meenen, dat álle veroveringspolitiek dit laakbare karakter draagt. Bij het bestuur over een uitgebreid koloniaal gebied als het onze kan een gewapend optreden, gevolgd door inlijving van vroeger min- of meer onafhankelijke streken, noodzakelijk zijn in het algemeen belang der koloniezelve. Dit zal zich o. a. voordoen, indien in eenig deel van den Archipel toestanden heerschen, met de door ons uitdrukkelijk of stilzwijgend verzekerde rechtsorde in strijd: of wel toestanden, welker voortduur een bedreiging zou opleveren van ons gezag en dus ook van het beschavingswerk, dat wij, met behulp van dat gezag, ondernomen hebben.

Een voorbeeld van het eerst-bedoelde geval leverde *Lombok* op, waar wij optraden om aan een tot schromelijke willekeur en onderdrukking leidend wanbestuur een einde te maken en waar wij alleen tot inlijving overgingen, nadat op een, helaas, al te bloedige wijze gebleken was, dat op de verzekeringen van het vorstenbestuur niet te rekenen viel.

Als een ander voorbeeld noemt Mr. van Deventer Atjeh. Een krijg als de Atjeh-oorlog moet gestreden en uitgestreden worden, meent de schrijver, om erger te voorkomen. Resumeerende geraakt hij dan ook tot de slotsom, dat het tweede lid dezer paragraaf in zijn algemeen besluit verwerpelijk is.

Naar zijn vaste overtuiging zal Indië bovendien bij een zuivere toepassing der in het eerste gedeelte nedergelegde beginselen reeds voldoende gebaat zijn, in zooverre dat daardoor, bij een overigens verstandig en zuinig beheer, de economische hervormingen zullen kunnen tot stand komen, waaraan Indië zoo dringend behoefte heeft.

Een ander punt in het koloniaal program der socialisten, dat zijn aandacht trok, is de houding, die daarin tegen het *kapitaal* wordt aangenomen. De heer van Deventer meent, dat de houding door de socialisten tegenover het particulier kapitaal ingenomen van groote beteekenis is omdat het daardoor voor velen, die in andere opzichten niet tot hun geestverwanten behooren, mogelijk wordt om, waar het koloniale belangen betreft, schier geheel met hen samen te gaan.

Ten slotte gelooft de schrijver, dat het koloniaal program der sociaal democraten derhalve aanleiding kan geven tot nauwere aaneensluiting van allen, die ten aanzien der koloniën een waarlijk vooruitstrevende en vrijzinnige, maar dan ook vrijgevige politiek voorstaan. Zonder twijfel ligt het op den weg der vrijzinnig-democraten een zoodanige politiek tot de hunne te maken. Ontdaan van de socialistische terminologie en behoudens de blijkbare dwaling in zake de „veroveringspolitiek", kan het program-van Kol, nagenoeg in zijn geheel en zeker althans wat de algemeene strekking betreft, aanvaard worden door een partij, die „rechtvaardigheid boven alles" in haar banier heeft geschreven en zich aan geen ander beginsel dan dit onderworpen acht.

Wij zijn het in dezen geheel met den geachten medewerker van het *Sociaal Weekblad* eens, maar zijn niet al te hoopvol gestemd, dat het spoedig zoo ver zal komen.

De belangstelling der vrijzinnige-democraten in Indische aangelegenheden is niet bijster groot, en het door den heer van Deventer gewenschte program kost geld, veel geld, dat ontnomen moet worden aan de eischen der „sociale rechtvaardigheid." Deze zal wel boven de Indische rechtvaardigheid gaan, althans wij vreezen hiervoor.

* * *

Onze Eeuw, het nieuwe tijdschrift der oud-liberalen is in zijn eerste aflevering met een keurig Indisch artikel voor den dag gekomen over „Heerendienst op Java" van de bekwame hand van den heer E. B. Kielstra. In een uitvoerig, volledig en goed gestyleerd historisch exposé wordt den lezer voorgehouden, hoezeer de belangen van den inlander in den loop der tijden geleden hebben door dit vicieus stelsel van arbeid zonder loon, hoe mannen van uiteenloopende staatkundige richtingen in hoofdzaak het eens waren over de nadeelen, die het medebracht, en welk een misbruik er gemaakt is van den arbeid der bevolking. Wij bepalen ons in dit overzicht tot de slotsom van zijn betoog, dat in het kort hierop neder komt:

„De Regeering kan *rechtstreeks* ten deze niet veel doen; de ontwikkeling van de inlandsche maatschappij moet haren natuurlijken loop hebben. *Indirect* kan zij echter dien loop eenigszins bespoedigen door alle misbruik te keeren, bij voortduring door hare ambtenaren te doen wijzen op de groote voordeelen, aan verdeeling van arbeid verbonden, — vooral door hare inlandsche ambtenaren, wien door de zooveel verbeterde opleiding veel grooter ontwikkeling „ruimer blik" dan voorheen geschonken wordt . . . Maar bovenal, door zelve het voorbeeld te geven en alle heerendiensten te doen verdwijnen; als alle werkzaamheden ten behoeve van den Staat in betaalden arbeid worden verricht, zal zich te eerder voor elke klasse van arbeid eene klasse van werklieden vormen en het begrip worden aangekweekt dat ieder zijn tijd het nuttigst besteedt aan den

arbeid waarvoor hij eenige bijzondere bekwaamheid bezit. De tijd, dat aldus ook de plaatselijke belasting in arbeid zal vervangen zijn door belasting in geld, zal eenmaal komen. Wij stellen ons voor dat deze „conversie", in enkele dessa's tot stand gebracht, weldra elders navolging zal vinden ... maar ook, dat het nog verscheiden tientallen van jaren zal duren voordat die navolging algemeen is en de belanghebbenden algemeen van haar nut overtuigd zijn.

De afschaffing der heerendiensten daarentegen zal dadelijk kunnen geschieden. „Al zou het bewind van een Gouverneur-Generaal zich door niets anders kenmerken" — zoo zegt mr. Margadant terecht in zijn werk over het Regeeringsreglement — „dan zou alleen hierdoor die bewindsman zich de diepgevoelde dankbaarheid verzekeren van de aan zijne bescherming toevertrouwde inlandsche bevolking tot in verre latere geslachten".

Er is te meer reden om hiermede in te stemmen, wanneer men denkt aan den invloed, dien de heerendiensten hebben op den geheelen gang der inlandsche maatschappij. Een directeur van Binnenlandsch Bestuur schreef, 13 jaar geleden, dat het alleen aan de heerendiensten te wijten is dat al onze agrarische bepalingen, die ten doel hebben verbetering te brengen in den toestand van het inlandsch grondbezit, in de practijk geen gevolg hebben gehad. Geen wonder: wanneer steeds wordt uitgegaan van het beginsel: „de heerendienst rust op den grond", dan moet er tusschen heerendienst en grondbezit wel nauw verband bestaan. . .

Maar hierover zullen wij niet verder uitweiden. Er zullen nog wel meer indirecte voordeelen aan te wijzen zijn, verbonden aan de afschaffing der heerendiensten, — de hoofdzaak is in ieder geval deze, dat, voor zoover dit van den Staat afhangt, de inlander de vrije beschikking erlangt over zijn tijd en zijn arbeid, en dat daardoor krachtig zal worden medegewerkt tot de verhooging van zijn welvaart.

Als dan de noodzakelijkheid der afschaffing van de heerendiensten op Java algemeen wordt erkend; als, geen financieele overwegingen haar meer mogen tegenhouden, dat men dan ook niet langer aarzele, aan de Javaansche bevolking deze weldaad te bewijzen.

Daardoor zoude, beter dan tot dusverre, vervuld worden de plechtige toezegging, bij publicatie van 7 November 1817 door Commissarissen-Generaal haar gedaan:

„Wij hebben in uitdrukkelijken last van den Koning, om de inlandsche bevolking *tegen alle willekeur te beschermen; haar lot te verbeteren;* haar het genot van eigendom en *van de vruchten van haren handenarbeid te verzekeren* en alzoo haar, zoowel als andere zijner onderdanen, in de gelukkige gevolgen zijner Vaderlijke Regeering te doen deelen".

Wij moeten er toch op wijzen dat de afschaffing der heerendiensten zonder gelijktijdige behoorlijke regeling en organisatie der dessa-diensten niet aan het doel zal beantwoorden. Er is dan alle kans dat de Javaan met de eene hand iets wordt gegeven wat hem met de andere hand weer wordt ontnomen. Is men in 't onzekere, dank zij de weinige vertrouwbaarheid der officieele opgaven hoeveel heerendiensten er feitelijk worden gepraesteerd, over de gemeentelijke diensten weten wij nog veel minder. En bij de drang naar „zachten dwang", waarvan het correspondentieartikel in deze aflevering weer

een bewijs geeft, is het brood-noodig dat juist omschreven worde wat de Javaan na de afschaffing der officieele heerendiensten aan niet officieelen onbetaalden arbeid te doen zal hebben. Want beide zijn voor den patiënt volkomen gelijk: ze vallen beiden in de categorie van slavenarbeid

* * *

Over monumentale kunst op Java schreef de heer G. P. Rouffaer een opstel in de Mei-aflevering van de *Gids*. Als tekst nam de schrijver het boek van E. A. von Saher: „de versierende kunsten in Nederlandsch Oost-Indië. Eenige Hindoemonumenten op Midden-Java" (Haarlem Erven Bohn 1900). Na ons op zijn manier — en gaarne voegen wij hier aan toe op uitnemende wijze — een kijkje gegeven te hebben op het schoon, dat de Hindoekunst op Java biedt, volgt in het derde en laatste hoofdstuk van zijn artikel een critiek op bovengenoemd werk, waarmede hij niet bijster schijnt ingenomen te zijn. Noch het begeleidend plaatwerk noch de beschrijving van von Saher kan in de oogen van den heer Rouffaer genade vinden. Deze reproductie naar reproductiën in gips, zegt hij, zijn koud en averecht gevoeld en missen te zeer de heilige vonk, die Busken Huet terecht in de onovertreffen foto's van van Kinsbergen gehuldigd heeft. En wat de beschrijving betreft, gelooft hij, dat men te veel voelt met een uittreksel te doen te hebben uit Fergusson's „History of Indian and Eastern Architecture" en uit andere werken op indische archaeologisch gebied. Het zijn architectonische beschrijvingen met nauwkeurige opsomming van maten, maar met geheel onvoldoende steun in het materiaal der illustraties. Vele zijn de tekortkomingen, die de schrijver in het boek van von Saher meent aangetroffen te hebben. Maar tegenover de vermelde schaduwzijde moge met een enkel woord herinnerd worden, dat de heer Rouffaer ook de verdienste van von Saher's arbeid recht laat wedervaren. Hij meent, dat dit werk vooral door zijn platen en de bescheiden prijs, een zeer verblijdende taak vervult. Het geeft aan een groot publiek een eerste inzicht, een voorsmaak van het mooie, dat nu al te bereiken is, en naar te hopen valt, in komende jaren aanzienlijk zal vermeerderd worden. „Een eerste besef aan velen dat daar monumentale schoonheid, groote verkwikkende schoonheid op Java is te vinden." En waar hij aan het slot van zijn interessant artikel aanspoort om nu eens eindelijk systematisch op Java te gaan doen, wat de Engelschen sinds 1862 èn voor de hindoesche èn voor de mohammedaansche kunst met talent en wilskracht gedaan hebben in hunne koloniën — bij dezen aandrang kunnen wij ons geheel aansluiten.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

HANDEL MET CHINA.

Van *De Indische Mercuur* is een extra nummer (21*a*) verschenen, waarin de heer C. Kraaij tal van gegevens betreffende den „Handel op China" verschaft, en wel als een *eerste* vervolg op een voordracht over „Reisindrukken uit Oost-Azië op handels- en ander gebied", door hem in November j.l. — op verzoek van het *Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap* — te Amsterdam gehouden.

Wij vestigen de aandacht op dit „China-nummer", waaraan een goede kaart van het land is toegevoegd.

De inhoud van „Handel met China" is van nut voor importeurs, exporteurs enz., en, in het algemeen, voor ieder die in de toekomst van China belang stelt. Op dit laatste gebied heeft de heer Kraaij, naast zijne eigen zienswijze, de meeningen van tal van anderen vermeld. Interessant is het al die verschillende zienswijzen te vergelijken.

Wij komen op dit belangrijke artikel in onze „Revue" van de volgende aflevering terug, en bepalen ons thans tot de bloote aankondiging.

CORRESPONDENTIE ARTIKEL.

ONGEMOTIVEERDE VERONTWAARDIGING OVER ZACHTEN DWANG BIJ VRIJEN ARBEID AAN OPENBARE WERKEN.

Door omstandigheden, die op historischen bodem liggen, zijn we gebracht tot het besturen van volken, die ons zoo vreemd zijn, wier zeden en inzichten zoo van de onze verschillen, dat het een wonder mag heeten, dat ons bestuur zich nog in die mate heeft kunnen aanpassen aan de behoeften en nooden der beheerschten, dat het daarvoor lof heeft kunnen inoogsten van den vreemdeling en wat sterker is, de overtuiging heeft kunnen wekken bij den landzaat, dat hij zijne belangen in geen betere handen zou kunnen leggen. De karaktereigenschappen van den Javaan zijn in zoo vele opzichten de tegenvoeters van die van den Westerling, dat het dezen moeite kost zich in den Indischen gedachtengang te verplaatsen, de heerschende begrippen op bestuursgebied te toetsen aan de Javaansche zeden en gebruiken; in één woord grondige bekendheid met land en volk te verwerven.

Gaat het verkrijgen dezer kennis met inspanning gepaard, moeielijker schijnt het, en weinigen is het gegeven zich die kennis zoodanig te assimileeren, dat ze bestand is tegen de invloeden, die een langdurige afwezigheid van het object van studie ten nadeele doet werken.

Het is een bekend verschijnsel, dat sommige personen, die na een langdurig verblijf in *Indië*, weer geruimen tijd in *Nederland* woonden, ontoegankelijk geworden zijn voor denkbeelden, die destijds wel ingang bij hen konden vinden, dat zij niet kunnen begrijpen dagelijks getuigen geweest te zijn van handelingen, die hun daar gewoon toeschenen, terwijl de bloote vermelding van analoge feiten thans in staat is, ze in toorn bliksems te doen slingeren tegen anderen, die toevallig daarvoor tot doelwit kunnen dienen.

Het doet me leed den heer R. A. van Sandick na zijn protest tegen „ergerlijke zachte dwang", voorkomend in het jongste Aprilnummer van de *Indische Gids*, tot dezulken te moeten rekenen.

Als de heer Van S. de moeite nam zijn geheugen eens op te frisschen in het staalbad der herinneringen, zou hij dan niet onwillekeurig terug denken aan vele gevallen van zachten dwang, die hij destijds waarschijnlijk welgevallig opgenomen, als voorbeelden van vaderlijke zorg van het Bestuur beschouwd heeft.

Het is niet aan te nemen, dat de heer Van S. die jaren in de Javaansche dessa gewoond heeft, onbekend gebleven is met de praktijk der „printah aloes", des zachten dwangs.

De woorden „*zacht*" en „*dwang*", die met elkaar vereenigd eene contra dictio in terminis schijnen op te leveren, vormen te zamen een uitdrukking die zeer wel het wezen der zaak aanduidt.

Er wordt gedwongen, zeer zeker, maar op zachte gemoedelijke manier. De hoofden vertellen aan den dessaman, dat het zoo nuttig zou zijn, dat en dat te doen; natuurlijk ze zijn vrij het te laten, maar het zou den Regent, den

„Kandjeng Boepatie", die met vaderlijke genegenheid voor den kleinen man bezield is, toch zoo innig genoegen doen als hij zag dat deze zijn goeden raad niet in den wind sloeg.

Machtsontwikkeling heeft nimmer daarbij plaats, onwilligen wordt niet gestraft.

Het is van algemeene bekendheid, dat de printah aloes als een roode draad door het weefsel van de geheele bestuursinrichting op Java loopt, dat hij is de onmisbare schakel tusschen bestuurders en bestuurden in een land waar het gezag zoo menige prikkel derft die in meer ontwikkelde samenlevingen de zaak in het goede spoor houdt.

Ook den heer Van Sandick kan het niet ontgaan zijn dat de kenmerkende eigenschappen van den Javaan hem ongeschikt maken voor een bestuur, dat zich angstvallig wil schoeien op Westersche leest; hij kan toch niet blind gebleven zijn voor de noodzakelijkheid dat de regeerder van den Javaan beschikken kunne over middelen, die een intensieve leiding van den onmondigen Oosterling mogelijk maken.

Het is een niet weg te redeneeren feit, dat niet alle volken op den aardbol volgens dezelfde regelen bestuurd kunnen worden, dat staatsinstellingen die hier in harmonie zijn met de gemiddelde volksontwikkeling, elders in onvruchtbaren bodem vallen en hun voortbestaan bedreigd zien.

Een kenner van het Oosten bij uitnemendheid: Sir Robert Hart heeft onlangs met betrekking tot China het navolgende gezegd: „It is a fact and beyond question that western methods are not always suitable for, or successful in China," and a closer study of locality and people is *everywhere* advisable before the old is banished and the new rung in; the same soil will not grow all crops and what is possible or beneficial in one locality need not necessarily be so in another."

Dit zijn woorden die geheel toepasselijk zijn op *Java* en behartigd dienen te worden door diegenen, die gewoon zijn Indische toestanden te bezien door een Westerschen bril, waardoor die toestanden in hun oog scheeve gedaanten bekomen, ergo door hen scheef beoordeeld worden.

Laat ons thans eenige voorbeelden der toepassing van de „printah aloes" opsommen. Ze zijn voor het grijpen.

De sawahs moeten bijtijds beplant worden, anders is het gunstige oogenblik voorbij. Het dessabestuur krijgt een printah aloes.

De woonerven kunnen als zij beplant zijn met vruchtboomen aan den bezitter een niet te versmaden voordeel opleveren. Ze worden beplant op printah aloes.

De Regeering zag o zoo gaarne monosoekokoffie geteeld en warempel de hooge wensch wordt bevredigd. Het gaat ten koste van slechts een kleine printah aloes.

Men wil proefstations voor de rijstcultuur, uitstekend. Maar zijn de promotors daarvan zich wel bewust, dat al het daaraan besteede geld weggeworpen zou zijn, indien verlangd werd, dat het Bestuur zich bepalen zou tot het laten bekend maken der eventueel gevonden middelen, die uitzicht op vermeerdering van productie der velden openen? Als er geen *„schromelijk misbruik van macht"* gemaakt wordt, als er geen printah aloes gegeven wordt om tot het op betere wijze behandelen der zaadpadi, tot andere grondbewerking over te gaan, dan is er geen enkele Javaan die maar in het minst zal afwijken van de door den grootvader en betovergrootvader gevolgde methoden.

Er wordt dan in zulk een geval niet gezegd „*Regent*, ik verwacht van U, „dat U uw best zult doen, dat in dezen Oostmoesson door uwen invloed op „de bevolking veel koelies bij deze werken zullen gaan arbeiden", maar wel: „*Regent*, ik verwacht van U dat u uw best zult doen, dat in dezen Westmoeson, „door uw invloed op de bevolking overgegaan zal worden tot de toepassing „van de, langs wetenschappelijken weg gevonden, verbeterde methoden ten „aanzien van de rijstcultuur." Wat bij de Sindopradjawerken gebeurd is, is derhalve niets anders dan een toepassing van de printah aloes in de eenvoudigste gedaante; behoudens het verschil, dat er thans gebruik van gemaakt werd in het belang van een anderen tak van dienst dan het Binnenlandsch Bestuur, dat vrij wel het monopolie daarvan scheen te bezitten.

De door mij bedoelde „ongenoemde ambts-voorganger" van Resident Mesman, die ter wille van de Sindopradjawerken geen pressie op de bevolking wilde uitoefenen, zou, ik ben er vast van overtuigd, tegenover een Hoofdinspecteur van cultures bij vereischten invoer van verbeteringen op agrarisch gebied, niet met gemoedsbezwaren ten aanzien van daarbij onvermijdelijken zachten dwang hebben durven aankomen.

Doordien de heer Mesman de noodzakelijkheid ingezien heeft er ook van gebruik te maken in het onderwerpelijk geval, waarin het hem gemakkelijk geweest ware eene inmenging te weigeren en zich te verschuilen achter de weinige bemoeienis, die hem als Resident met in uitvoering zijnde openbare werken gegeven is, is het bewijs geleverd dat hij een open oog heeft ook voor de belangen van takken van dienst, die naast en onder het Bestuur een aandeel nemen in de bevordering van het welzijn van den Inlander.

In dit geval leidde dezelfde oorzaak tot hetzelfde gevolg. Men wil het goede van den Inlander, men heeft zijn medewerking daartoe dringend noodig, doch stuit op stoïcynsche onverschilligheid, onwrikbare inertie. Het „tua res agitur" heeft op hem geen invloed. Welke weg staat er dan open, buiten dien van gebruik te maken, ja, laat ons zeggen misbruik te maken van het prestige dat in die verre gewesten gelukkigerwijze nog het Bestuur met een nimbus omgeeft. Ik begrijp volkomen en deel in den natuurlijken afkeer, die ons, vrije Nederlandsche staatsburgers een wijze van besturen als hierboven geschetst moet inboezemen, doch als we overtuigd zijn dat in verband met bestaande toestanden en niet weg te cijferen daadzaken geen andere toepasselijk is, laten we er ons dan, in afwachting van andere wellicht betere tijden, bij neerleggen en de printah aloes als een noodzakelijk kwaad beschouwen.

Thans iets over de détails der uitvoering van de printah aloes bij de Sindopradjawerken.

Ik kan den heer Van Sandick geruststellen omtrent het lot der slachtoffers. Er is geen hard woord gevallen, uitteraard is geen enkele straf uitgedeeld. We hebben immers hierboven reeds aangetoond, dat er geen machtsontwikkeling in dergelijke gevallen plaats heeft, van machtsmisbruik kon dus moeielijk quaestie zijn en waar de heer Van Sandick dit woord toepast op hetgeen bij de Sindopradjawerken heeft plaats gehad, laadt hij den schijn op zich een misverstand begaan te hebben, dat voortspruit uit onvolledige bekendheid met hetgeen geschied is. Uit iedere dessa van de betrokken streek ging een aantal werkbare mannen onder geleide van iemand uit het dessabestuur naar de werken. Dit groepsgewijze optrekken naar het werk onder vroolijke

kout en gezang verminderde voor de betrokkenen in niet geringe mate de bezwaren die hen weerhielden om uit eigen beweging te gaan arbeiden.

Een inlander houdt van gezelligheid en vindt niets onuitstaanbaarder dan in eene vreemde omgeving te zijn, vooral als daar gewerkt moet worden Er werd niet meer werk gevorderd dan zij wenschten te praesteeren, er had een *zeer behoorlijke betaling* plaats. Om veel geld was het hun trouwens niet te doen. Als de lust voorgezeten had veel duiten te verdienen, dan had gemakkelijk in een normalen dag een bedrag van 45 cts. bereikt kunnen worden. De meesten van hen stelden zich met een derde daarvan tevreden, werkten dan ook niet langer dan tot 's morgens elf uur. Die lieden hadden geld niet zoozeer noodig. De goed geslaagde padioogst was pas binnen, de de loemboengs (padischuren) waren gevuld; er bestond geen prikkel tot werken, wel lust tot een far niente, dat hun gaarne en van harte gegund zou geweest zijn, indien niet een belang op het spel stond dat een interventie wettigde.

Voegen wij hierbij ten slotte de mededeeling dat in dien gedenkwaardigen Oostmoesson elk bewoner van de betrokken landstreek slechts gedurende een tiental dagen bij de Sindopradjawerken in zachten dwang gearbeid heeft, dan vermeen ik dat er geen reden bestaat tot ach- en weegeroep; „Les gens que vous tuez se portent à merveille."

Wellicht heb ik in mijn opstel over de Sindopradjawerken met te weinig sprekende kleuren aangegeven, te weinig nadruk gelegd op het gevaar dat deze werken bedreigde indien de werkzaamheden niet met kracht konden geschieden. Althans de heer Van Sandick schijnt weinig getroffen te zijn door de noodzakelijkheid, dat voorkomen moest worden, dat tonnen gouds verspild en het gereedkomen van een werk van hoog openbaar nut onbepaald verschoven werd. Hij zou zich in het tegenovergesteld geval niet vergenoegd hebben met te laken, doch den weg aangegeven hebben, die dan wel te bewandelen geweest ware. Zijn aantijging tegen den lagen loonstandaard bij den waterstaat in het algemeen in gebruik kan met den besten wil niet als plaatsvervanger van eene vingerwijzing aangemerkt worden.

De heer Van Sandick schijnt van meening te zijn, dat met eene eenvoudige verhooging van de eenheidsprijs van het grondverzet de zaak te redden geweest ware. Tot zijn naricht diene, dat een dergelijke maatregel niet genomen is, omdat bij voorbaat bekend was dat het resultaat daarvan nihil zou zijn. Bij de Pemaliewerken werkten koelies uit de bergdistricten der residentie Tegal, die telkens gedurende 5 à 6 dagen op het werk arbeidden om daarna met het verdiende huiswaarts te keeren en eerst terug te komen als moeder de vrouw ze bij dreigende penurie van de baléh-baléh verjoeg om bij het graven van de slokkan, zooals ze dat noemden, weer wat klinkende munt te gaan verdienen.

De totale opkomst liet te wenschen over, zoodat de uitvoerende ingenieur middelen zocht tot vermeerdering daarvan. Het zeer voor de hand liggend middel, verhooging van de eenheidsprijs van het grondverzet werd toegepast met dat gevolg, dat eensdeels de koelies hunne werkperioden verkortten, anderdeels die van het niets doen verlengden, weshalve een negatief resultaat bereikt werd; er werkten na de prijsverhooging minder koelies op het werk dan voorheen. Verrijkt met de in Tegal opgedane ervaring, wachte ik mij wel in Cheribon voor het provoceeren van kleinere koelieopkomst door het

verhoogen van den prijs van het grondverzet, waaruit anderen hoofde daarvoor in het minst geen reden bestond. Een vlijtige met grondverzet vertrouwde koelie kon bij de Sindopradjawerken in een werkdag zestig cents verdienen. Dit cijfer behoeft voor den kenner van koelieloonen op Java geen commentaar.

Ik herhaal dat het een geluk was voor de Sindopradjawerken en derhalve voor de belangen van de uitgebreide landstreek met talrijke bevolking, die met het welslagen dier werken nauw samenhingen, dat de Resident Mesman een andere opvatting van plicht had dan de heer Van Sandick blijkens zijne woorden in de *Indische Gids* daarvan heeft. Waar Z.Ed. Gestr. een vervulling van plicht ziet in een zuiver negatieve handeling, namelijk het *niet* toepassen van een in den Binnenlandschen Bestuursdienst zeer gebruikelijke maatregel, dan lijkt het al zeer gemakkelijk het hem in plichtquaesties naar den zin te maken, en zouden ambtenaren, die, in urgente gevallen waarin ingrijpen niet door het *Staatsblad*, maar door overwegende redenen geboden is, zich daarin laten weerhouden uit heilige vrees voor het op zich nemen van verantwoordelijkheid, als modellen voor anderen moeten gelden.

Ik waag het te betwijfelen of de Regeering in deze de inzichten van den heer Van Sandick deelt en of zij niet liever gediend wordt door mannen als Mesman, die, wanneer het noodig is, buiten hun boekje durven te gaan, dan door residenten, die vreezen zich aan koud water te branden, die wanneer hun secretaris op het Residentiekantoor uit de Staats- en Bijbladen geen oplossing voor een vraagstuk heeft kunnen vinden, niet beters weten te doen dan instructies uit Batavia te vragen en in afwachting daarvan Gods water over Gods akker laten vloeien.

Het was niet om den Resident Mesman een dienst te bewijzen dat ik zijn bemoeienis met de Sindopradjawerken ter sprake bracht, evenmin als het nu is om hem in verdediging te nemen dat ik bovenstaande zinnen uit mijn pen heb doen vloeien. Voor het eerste bestond even weinig reden, als er noodzaak voor het tweede zou bestaan.

De heer Mesman heeft mijn diensten in den zin als de heer Van Sandick bedoelt niet noodig, terwijl eventueele verdediging, zoo die vereischt werd, in geen betere handen zou zijn dan in de zijne, om reden niemand beter dan hij den gedachtengang kan expliceeren, die de aanleiding tot zijn handelingen geweest is.

Aan den anderen kant zag ik geen reden om de daad van Resident Mesman die, in welken zin ook beoordeeld, *de reddingsplank der Sindopradjawerken* geweest is, weg te moffelen als iets dat het daglicht moest schuwen.

Op gevaar van nogmaals iets naiefs te berde te brengen, wil ik bekennen dat ik nimmer het nut heb kunnen inzien van doekjes te winden om bevindingen. Men moet vooral in een land als Indië de waarheid flink onder de oogen durven zien. Hoe kunnen ooit hervormingen tot stand gebracht worden, hoe kan ooit het uitzicht op iets beter geopend worden, als de kennis van het bestaande niet in alle opzichten gemeengoed geworden is. Juist het angstvallig omhullen van de waarheid, het luid protesteeren, wanneer een tipje van den sluier opgelicht wordt, is bevorderlijk aan een politiek van, wat niet weet, dat niet deert, een politiek die reeds *te lang* in Indië gevolgd en reeds *te veel* tot scheeve verhoudingen aanleiding heeft gegeven.

's Gravenhage. E. GERST.

NASCHRIFT VAN DE REDACTIE.

De geachte schrijver geeft hier een fraai pleidooi..... voor een slechte zaak. De zachte dwang is en blijft een parodie op vrijen arbeid en is een schadelijk surrogaat voor den betaalden heerendienst die bij de Sindopradja-werken vroeger in gebruik was. De heer Gerst doet, in het bewuste artikel in „de Ingenieur", ons de eer aan een tijdschrift artikel van onze hand aan te halen, verschenen in de *Verhandelingen* der Indische Afdeeling van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, 1884, getiteld „Bijdrage tot de hydrographie van Indrama Joe". Hij heeft daarin zeker wel gelezen dat de Sindopradja-werken 18 jaar geleden werden uitgevoerd in heerendienst tegen een tegemoetkoming van $12^1/_2$ cent per dagdienst. Het is hem ook bekend dat later door de regeering werd besloten, om ze geheel in vrijen arbeid uit te voeren, zooals zoo menig ander groot irrigatie-werk op Java. Nu vragen wij wat het voor een ergerlijke komedie is, om, als het blijkt, dat de koeli-opkomst te wenschen overlaat, de vrije arbeid weer te vervangen door „vrijen arbeid in zachten dwang". Men had dan ruiterlijk en flink terug moeten keeren tot het stelsel van betaalden heerendienst. Want die door den heer Gerst zoo aandoenlijk geprezen zachte dwang is, waar het de vervanging betreft van arbeid, vroeger in heerendienst geleverd, in de hoogste mate demoraliseerend, omdat ze zoo ongelijk drukt, immers op de bedeesden en vreesachtigen, terwijl de brutalen, die doodeenvoudig weigeren, vrij loopen, terwijl hun aandeel dan natuurlijk wordt omgeslagen over hen, die niet durven tegenspartelen.

Dat ziet er wel is waar anders uit dan de volgende beschrijving van den heer Gerst.

> Uit iedere dessa van de betrokken streek ging een aantal werkbare mannen *onder geleide van iemand uit het dessabestuur* naar de werken. Dit groepsgewijze optrekken naar het werk onder vroolijke kout en gezang verminderde voor de betrokkenen in niet geringe mate de bezwaren, die hen weerhielden om uit eigen beweging te gaan arbeiden.

Om dit bloempje van naiveteit naar behooren te kunnen genieten, moet men weten dat die „werkbare mannen", evenals van ouds de heerendienstplichtigen door die leden van het dessa-bestuur worden opgebracht en afgeleverd aan de werken, waar ze dan 5 dagen achtereen *moesten* arbeiden.

De „vroolijke kout" van die „werkbare mannen" kan men zich

wel voorstellen, vooral van hen die op ettelijke tientallen van palen afstand van het werk woonden, en die op dat werk evenveel geld verdienen als de dichtst bijwonenden. Want het eigenaardige van dien zachten dwang in dit onderhavige geval is dat hij zich uitstrekte over de geheele afdeeling Indramajoe tot het Cheribonsche toe en bovendien tot een deel der afdeeling Madjalengka. Maar men was daar niet zoo gewillig, ten minste niet in de buurt van de suikerfabriek Kadhipaten, waar de bevolking categorisch weigerde aan den zachten dwang gehoor te geven.

Juist omdat wij ons de toestanden in Indramajoe en Madjalengka nog zoo heel goed herinneren, omdat wij daar inderdaad zelf een paar jaar „in de dessa" hebben gewoond, zooals de heer Gerst het noemt, durven wij in dit geval den heer Gerst met de hand op het hart verzekeren dat het absenteïsme ons ten deze heusch geen parten speelt. Wij hebben in Indramajoe veel met heerendienstplichtigen gewerkt en wij weten nog heel goed hoe dat toeging. Wil men zulke dingen bestendigen, hetzij zoo, maar dan verkoope men geen apekool. Want zoo noemen wij het, waar men de heerendiensten voor irrigatie-werken plechtig afschaft, en ze door het geheime deurtje van den zachten dwang onmiddellijk daarna weer binnenhaalt. Met een dergelijke huichelarij is de Javaan al heel slecht gediend

Aan de andere zijde vinden wij het flink van den resident van Cheribon Mesman dat hij ruiterlijk de verantwoordelijkheid voor zijn daden durft dragen en er geen doekjes omwindt. Wij willen zelfs aannemen, op gezag van den heer Gerst, dat in dit geval zijn onwettig optreden in het belang is geweest der Sindopradja-werken en de totstandkoming van die werken heeft bespoedigd. Maar dit is den heer Gerst nog niet voldoende. Hij raadt zijn collega's aan gedaan te krijgen van energieke residenten om bij eventueel koeligebrek evenzoo te handelen; hij verdedigt de zachte dwang als stelsel voor de B. O. W.! Welnu als *dat* de geest is van de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, wat baat het dan om te streven naar afschaffing van heerendiensten. Het is alsof wij elkaar openlijk voor den mal houden. Mogen wij dan bijvoorbeeld den heer Kielstra, den ijverigen strijder voor de vrijmaking van den Javaan van slavenarbeid, wiens schitterend pleidooi in „Onze Eeuw" wij in deze revue bespreken, vragen wat de Javaan er wel voor nut van heeft, als de behoorlijk gereglemen-

teerde heerendienst als *printah kras* wordt afgeschaft, wanneer *printah aloes*, die zoo ongelijk drukkende zachte dwang, hem zal vervangen. Als *dat* de geest is van de ambtenaren B.B., wat wij ondanks de pathethische ontboezemingen van den ingenieur Gerst niet kunnen gelooven, dan schiet er niets anders over dan de onbetaalde heerendienst te vervangen door betaalden heerendienst. Afschaffing der heerendiensten toch was dan volslagen nutteloos, zelfs schadelijk: de zachte dwang, die daarvoor in de lijn van den heer Gerst in de plaats komt, is veel grooter vexatie.

v. S.

De ontworpen regeling ter opleiding van administratieve ambtenaren in ons Parlement.

Wij gaven in de Mei-aflevering blz. 576 de aan de Kamers overgelegde bescheiden behoorende bij dit ontwerp. Wij gaan thans voort, met de behandeling dezer zaak in de Tweede Kamer *in extenso* mede te deelen.

Het *Voorloopig Verslag* verscheen 6 Mei. Het is geteekend: Focker, Drucker, Van de Velde, Van Vlijmen en Pijnacker Hordijk.

Wij laten het hier volgen met de *Memorie van Antwoord*.

VOORLOOPIG VERSLAG.

Het afdeelingsonderzoek heeft aanleiding gegeven tot de volgende beschouwingen en opmerkingen:

§ 1. Door verscheidene leden werd geklaagd over de late indiening van dit wetsontwerp. Deze late indiening is te meer te betreuren, indien het juist is, dat, gelijk in de Memorie van Toelichting wordt aangevoerd, de opheffing der Indische Instelling te Delft het tot stand komen eener nieuwe regeling van de opleiding van Indische ambtenaren tot eene zeer spoedeischende zaak heeft gemaakt. De Regeering heeft de opheffing der Delftsche school bevorderd door haar besluit om noch in 1901 noch in 1902 ambtenaren uit de geëxamineerden van die jaren bepaaldelijk voor den dienst te bestemmen en dus ook geen uitzending uit Nederland te doen plaats hebben. Sommige leden keurden het af, dat tot de opheffing aanleiding is gegeven op een tijdstip, waarop de Regeering nog geen nieuw plan van opleiding gereed had en zelfs nog geen gevestigde meening had omtrent de wijze, waarop die opleiding voortaan geregeld zou moeten worden. Zij meenden, dat de Regeering had behooren te zorgen, dat de instelling te Delft bleef bestaan, totdat eene nieuwe regeling tot stand zou zijn gekomen. Hoe ontijdig de opheffing was, blijkt wel uit het feit, dat de Regeering zich reeds gedwongen heeft gezien voor de aanvulling van het korps Indische ambtenaren hare toevlucht te nemen tot benoeming van personen, die vroeger het vereischte diploma verwierven, doch niet geplaatst werden.

Nu het wetsontwerp eerst in het laatst van Maart bij de Kamer is ingekomen, op een oogenblik, toen zij met werk overstelpt was, meenden verscheidene leden, dat van afdoening daarvan vóór het aanstaand reces geen sprake mocht zijn. Er was, naar men meende, thans voor de leden geen voldoende gelegenheid zich behoorlijk voor te bereiden tot de behandeling van deze belangrijke aangelegenheid.

Voorts achtte men het wenschelijk ter zake geene beslissing te nemen, voordat belanghebbenden en belangstellenden in Indië de gelegenheid hebben gehad van hun gevoelen over de voorgestelde regeling, welke ook de opheffing van de afdeeling B van het gymnasium Willem III met zich zou brengen, te doen blijken. Ook drong men aan op overlegging van de Indische adviezen over deze zaak en wenschte men den noodigen tijd te hebben van die stukken kennis te nemen, voordat de zaak in openbare behandeling kwam. Er waren er onder deze leden, die meenden, dat spoedige afdoening ook volstrekt niet noodig was, aangezien voorshands aanvulling van het korps Indische ambtenaren kan plaats vinden door benoeming van de nog beschikbare personen, die vroeger het vereischte diploma verwierven, en van hen, die nog in 1901 en 1902 het ambtenaarsexamen zullen afleggen, terwijl bij niet-afdoening van het ontwerp ook opleiding bij de afdeeling B van het gymnasium Willem III gelegenheid kan blijven geven tot aanvulling van het korps.

Andere leden waren van oordeel, dat den Minister geen verwijt gemaakt mocht worden wegens de late indiening van het wetsontwerp. Toen hij overtuigd was, dat het bestaande stelsel van opleiding verbetering behoefde, heeft hij het advies eener Staatscommissie ingewonnen, en toen dit was ingekomen, is daaromtrent het gevoelen der Indische Regeering gevraagd. De late indiening is het gevolg geweest van den onvoorzienen langen duur van het overleg met de autoriteiten in Indië en den Raad van State. Dezerzijds werd verder betoogd, dat het inderdaad hoogst wenschelijk is het wetsontwerp nog vóór het aanstaand reces der Kamer af te doen. Men achtte het bedenkelijk, voor de aanvulling van het korps ambtenaren uitsluitend te rekenen op de nog beschikbare gediplomeerden en op hen, die nu nog studeeren voor het verwerven van een diploma. Het aantal dezer personen zou, vreesde men, niet groot genoeg zijn, om in de behoefte aan aanvulling te voorzien. De gelegenheid om alsnog een diploma te verwerven zal alleen bestaan in 1901 en 1902 en het is de vraag, of zij, die het daarvoor noodige examen wenschen te doen, wel eene voldoende gelegenheid tot voorbereiding zullen vinden, waar de leiding hunner studie afhangt van voormalige hoogleeraren der Delftsche instelling, waarvan er reeds één een nieuwen werkkring heeft gevonden, terwijl dezelfde omstandigheid zich spoedig kan voordoen ten opzichte van een of meer andere voormalige hoogleeraren. Men wees er op, hoe de Minister het zelfs mogelijk acht, dat reeds vóór 1904 personen, naar de nieuwe regeling opgeleid beschikbaar zullen moeten zijn, maar men achtte het onraadzaam personen aan te stellen, die slechts twee jaren hebben gestudeerd, waar naar het nieuwe stelsel driejarige studie noodig wordt geacht om de vereischte geschiktheid te verkrijgen. Ook met het oog hierop is het wenschelijk het nieuwe stelsel zoo spoedig mogelijk in werking te doen treden. Aan afdoening van het wetsontwerp vóór het aanstaand reces was overigens, naar de meening dezer leden, geen overwegend bezwaar verbonden, nu uit de Memorie van Toelichting, aan de uitvoerigheid en degelijkheid waarvan men hulde bracht, blijkt, dat de voorstellen der Regeering met groote zorg zijn overwogen. Waar de bestaande regeling gebrekkig is, verdient het zeker aanbeveling zoo spoedig mogelijk te komen tot aanstelling van ambtenaren, die meer waarborgen opleveren, dat zij geschikt zijn voor hun werkkring.

Enkelen hadden overwegend bezwaar tegen den vorm, waarin eene beslissing der Staten-Generaal over de wijze van opleiding van Indische ambtenaren wordt gevraagd. Wanneer na aanneming van de voorgestelde wijzigingen der begrootingen van Indië en Nederland, de regeling geschiedt bij algemeene maatregel van bestuur, zal haar de noodige vastheid ontbreken. Die regeling zal dan niet veel meer zijn dan eene nieuwe proefneming, waarin buiten medewerking der Staten-Generaal allerlei belangrijke wijzigingen gebracht kunnen worden. Wettelijke regeling van de opleiding kwam dezen leden noodig voor.

§ 2. Dat de regeling der benoembaarheid verbetering behoeft, vond zoo goed als geen tegenspraak. Alleen betwijfelden enkelen, of de klachten over het gehalte der Indische ambtenaren wel gegrond waren. Zij achtten hetgeen hieromtrent in de Memorie van Toelichting gezegd wordt niet overtuigend en zouden dit punt gaarne nader toegelicht zien. Daarbij zouden zij wenschen te vernemen, of in de practijk gebleken is, dat ambtenaren, die hunne opleiding in Europa ontvingen, beter voldoen dan zij, die in Indië werden opgeleid en daar het grootambtenaarsexamen hebben gedaan. Verder werd gevraagd, hoe men thans reeds kon oordeelen over de resultaten van de wijze van opleiding, zooals die in de laatste jaren te Delft was ingericht. Betoogd werd, dat zij, die na 1893 de Delftsche school bezochten, nog niet lang genoeg in Indië kunnen geweest zijn dan dat men nu reeds met kennis van zaken kan uitmaken, in hoeverre de laatstelijk gevolgde wijze van opleiding al dan niet voldoende mag genoemd worden. Vele anderen achtten het daarentegen niet twijfelachtig, dat het gehalte der Indische ambtenaren te wenschen overlaat, en dat hierin verbetering behoort gebracht te worden door verbetering van het stelsel van opleiding.

Verder werd van verschillende zijden erkend, dat in de voorgestelde regeling belangrijke verbeteringen zijn begrepen. De afschaffing van het vergelijkend eindexamen en de toelating van een beperkt aantal candidaat-ambtenaren vonden op de in de Memorie van Toelichting met duidelijkheid uiteengezette gronden algemeenen bijval. Het streven naar het verkrijgen van ambtenaren, die eene voldoende algemeene ontwikkeling en beschaving bezitten, werd toegejuicht. Over de vraag, of het voor het verkrijgen der noodige verbeteringen wenschelijk is de opleiding zoo in te richten, als door de Regeering is voorgesteld, bestond echter verschil van gevoelen.

In de eerste plaats hadden sommige leden bezwaar tegen opleiding aan eene bepaalde Universiteit en het vervallen van vrije studie. Tot dusverre werd niet gevraagd, *waar* maar alleen *of* de adspirant-ambtenaar de vereischte kundigheden had opgedaan. Voortaan zal het bezoek van de Leidsche Universiteit noodig zijn om een diploma als ambtenaar te verwerven. Dit is een niet gering bezwaar onder anderen voor de velen, die gemoedsbezwaren hebben tegen het studeeren aan eene Rijksuniversiteit.

In de tweede plaats werd betwijfeld, of eene Universiteit wel de geschikte plaats is voor deze opleiding. Men betoogde, dat het hooger onderwijs aan eene Universiteit moet strekken tot het verkrijgen van algemeene wetenschappelijke ontwikkeling. Eene Universiteit is iets anders dan eene vakschool. Daarom zouden, naar men meende, de hoogleeraren te Leiden in niet geringe verlegenheid komen, indien zij hun onderwijs zoo moeten inrichten, dat het even geschikt is voor

de opleiding der candidaat-ambtenaren als voor de studenten der Hoogeschool. Wil men den candidaten eene universitaire opleiding doen genieten op denzelfden voet als de studenten, dan zal het onderwijs allicht minder geschikt zijn tot het verkrijgen van die speciale kundigheden, welke Indische ambtenaren behoeven. Bovendien rijst dan het bezwaar, dat het onderwijs der hoogere burgerschool niet als eene voldoende voorbereiding voor universitaire opleiding kan worden beschouwd. Enkele begaafde jongelieden mogen, ook blijkens de ondervinding, met die voorbereiding kunnen volstaan, in den regel kan voor de studie in rechtsgeleerde en letterkundige vakken gymnasiaal onderwijs niet gemist worden. Intusschen zullen naar de voorgestelde regeling alle candidaten, die uit Indië komen, en de helft van hen, die hier te lande toegelaten worden, kunnen volstaan met het afloopen van eene hoogere burgerschool met vijfjarige cursus. En daar deze cursus een jaar korter duurt dan die van een gymnasium, zullen zij, die eene opleiding voor den Indischen dienst wenschen te ontvangen, allicht aan het bezoek eener hoogere burgerschool de voorkeur geven, zoodat het de vraag zal zijn, of niet de Minister van Koloniën, overeenkomstig art. 9, derde lid, van het bij het wetsontwerp overgelegde ontwerp-besluit, zich somtijds verplicht zal zien meer dan de helft der in Nederland toe te laten candidaten te kiezen uit jongelieden, die eene burgerschool bezochten. Ook wezen enkelen op de gevaren van zedelijken aard, die het verblijf aan eene Universiteit met zich kan brengen. Toezicht door eene permanente commissie zou huns inziens voor de afwending van die gevaren weinig beteekenen en zelfs een verkeerden invloed op de karaktervorming kunnen uitoefenen.

Nog werd er op gewezen, dat bij de behandeling der Indische begrooting voor 1901 (Handelingen bladz. 429) twijfel gegopperd is omtrent de mogelijkheid van eenzelfde inrichting van de universitaire studie voor hen, die het zoozeer uiteenloopende onderwijs aan de gymnasia en aan de hoogere burgerscholen hebben gevolgd. De Minister antwoordde toen, dat hij dit punt zou overwegen en daaromtrent later meer uitvoerige mededeelingen zou doen. Intusschen wordt hierover in de Memorie van Toelichting met geen enkel woord gesproken. Men wenschte de toegezegde mededeelingen alsnog te ontvangen.

Door eenige leden werd het gevoelen verdedigd, dat boven universitaire opleiding te Leiden behoud eener inrichting te Delft de voorkeur zou verdienen. Dit zou huns inziens minder kosten dan uitvoering van de plannen des Ministers. Zij voerden aan, dat het aanbrengen van de verbeteringen, welke in het voorgedragen stelsel zijn vervat, daarmede geenszins is uitgesloten. Ook dan kan het vergelijkend eindexamen vervallen en door eene permanente commissie aanwijzing geschieden van de candidaat-ambtenaren en op hun gedrag en studie toezicht worden gehouden. Ook in de regeling van het onderwijs is geene reden gelegen om van de te Delft gevolgde wijze van opleiding af te wijken. Het onderwijs, dat volgens het stelsel der Regeering zal gegeven worden wijkt zeer weinig af van dat, hetwelk te Delft werd verstrekt. En beschouwt men als de voornaamste grief tegen de bestaande wijze van opleiding, dat behoefte bestaat aan ambtenaren uit meer beschaafde kringen van de maatschappij dan waaruit zij in den laatsten tijd voortkwamen, dan valt

op te merken, dat er volstrekt geen uitzicht is, dat hierin door invoering van het stelsel der Regeering eenige verandering zal komen. Voorts werd opgemerkt, dat opleiding te Delft het voordeel heeft, dat de jongelieden in aanraking komen met de studenten der Polytechnische School, met wie zij in hun Indischen werkkring bij irrigatiewerken, mijnontginningen en het uitvoeren van openbare werken dikwijls zullen hebben samen te werken, terwijl zij veel minder zullen te doen hebben met personen, die te Leiden gestudeerd hebben. Tot opheffing der Delftsche school heeft in zekere mate bijgedragen het gebrek aan harmonie, dat tusschen de hoogleeraren dier school bestond. Dit kan echter geen overwegend bezwaar zijn tegen de herleving der instelling, aangezien het door reorganisatie van het personeel is weg te nemen.

Eenige andere leden meenden boven eene universitaire opleiding de voorkeur te moeten geven aan opleiding te Wageningen, in aansluiting aan de Rijkslandbouwschool aldaar. Gewezen werd op het groot belang van het bezit van kennis van den landbouw bij de Indische bestuursambtenaren. Het had bij deze leden bevreemding gewekt, dat de Memorie van Toelichting over deze wijze van opleiding het zwijgen bewaart, niettegenstaande in en buiten de Kamer herhaaldelijk op de behoefte aan voorlichting van de inlandsche bevolking op landbouwgebied door de ambtenaren van binnenlandsch bestuur is gewezen. Tot het verkrijgen van kennis van den Indischen landbouw bestaat te Wageningen eene uitstekende gelegenheid in het bezoek van de Rijkslandbouwschool en van de daaraan verbonden afdeeling voor Indische cultures. Sommigen wenschten de studie van Indische talen grootendeels te reserveeren, totdat de candidaat-ambtenaren in Indië zouden zijn aangekomen en meenden, dat hun te Wageningen gelegenheid moest worden gegeven datgene te leeren, wat zij overigens voor de verschillende werkkringen, die zij in Indië zouden hebben te vervullen, behoeven. Naar de voorgestelde regeling zal ten aanzien van het letten op kennis van den landbouw zelfs een stap achteruit gedaan worden. Bij het Koninklijk besluit van 20 Juli 1893 (*Staatsblad* no. 117) werd immers noch aan hen, die het eindexamen aan de Rijkslandbouwschool of het examen, dat afgenomen wordt van hen, die onderwijs genoten in den voorbereidenden cursus, bedoeld in het Koninklijk besluit van 9 Januari 1891 (*Indisch Staatsblad* no. 104), aflegden, het recht verzekerd hunne studiën aan eene instelling tot opleiding van Indische ambtenaren voort te zetten. De wensch werd geuit, dat in de nieuwe regeling althans eene bepaling zou worden opgenomen, krachtens welke jongelieden, die de Indische afdeeling der hoogere land- en boschbouwschool te Wageningen met vrucht hebben doorloopen, bij voorkeur als candidaat-ambtenaar zullen worden toegelaten. Voorts werd gevraagd, of in het stelsel der Regeering de hoogere burgerschool met vierjarige cursus te Wageningen voor de toelating als candidaat-ambtenaar niet gelijkgesteld moet worden met de in art. 2 van het concept-besluit genoemde hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus. Met het oog op het leerplan der Wageningsche school werd deze gelijkstelling billijk geacht.

Andere leden zagen in universitaire opleiding der candidaat-ambtenaren een der voornaamste voordeelen van de voorgestelde regeling. Waar het in de eerste plaats aankomt op het verkrijgen van algemeene ontwikkeling en beschaving, is zulk eene opleiding

hoogst gewenscht te achten. Bovendien beschouwde men zoodanige opleiding als eene goede oefenschool voor karaktervorming en menschenkennis. Verder werd aangevoerd, dat het in Indië voor de hoogere autoriteiten niet altijd mogelijk is een nauwkeurig en gestadig toezicht te houden op het gedrag der bestuursambtenaren, terwijl daar vaak ook de contrôle van de publieke opinie niet zooveel beteekent als in het moederland. Het is dus dubbel noodig, dat de personen, die tot ambtenaar worden aangesteld, zich onderscheiden door een sterk gevoel van zedelijke verantwoordelijkheid. Ook uit dit oogpunt werd opleiding aan eene Universiteit, onder toezicht eener speciale commissie, aanbevelenswaardig geacht.

Verder werd ontkend, dat het onderwijs der hoogere burgerscholen ongeschikt zou zijn als voorbereiding voor de universitaire opleiding der candidaat-ambtenaren. Aan die scholen wordt onder meer onderwijs gegeven in de staatsinstellingen en in de staathuishoudkunde en dit onderwijs is voor de aanstaande ambtenaren van groote beteekenis. Ook is uit de ondervinding, bij de medische en natuurkundige faculteiten der Hoogescholen opgedaan, duidelijk gebleken, dat het onderwijs der hoogere burgerscholen eene volkomen voldoende voorbereiding is voor studie aan eene Hoogeschool

Nog werd opgemerkt, dat, indien de opleiding te Wageningen geschiedde, het onderwijs in den landbouw zou lijden onder de bijvoeging der andere voor het verkrijgen der vereischte bekwaamheid noodige vakken. Wel zou, naar de meening van enkelen, in overweging genomen kunnen worden speciale ambtenaren te Wageningen op te leiden ter voorlichting van de inlandsche bevolking op landbouwgebied.

Onder hen, die universitaire opleiding van de candidaat-ambtenaren wenschelijk achtten, waren er verscheidenen, die aan opleiding te Amsterdam de voorkeur gaven. Zij betoogden, dat het verblijf in de hoofdstad des lands meer uitzicht geeft op het verkrijgen van een breeden gezichtskring dan het verblijf in eene academiestad als Leiden. Ook werd gewezen op de relatiën met personen uit de kringen van handel en industrie, welke de candidaat-ambtenaar te Amsterdam kunnen aanknoopen en welke voor hen later van veel nut kunnen zijn. Bovendien bestaat te Amsterdam niet het gevaar, dat de candidaat-ambtenaren door de overige studenten zullen worden beschouwd als personen, die eigenlijk geene studenten zijn. Te Delft werden de kweekelingen der Indische school door de studenten der Polytechnische School niet op voet van gelijkheid behandeld en wellicht zou hetzelfde ook te Leiden geschieden. Voor zooverre echter de candidaat-ambtenaren in den kring der studenten zouden worden opgenomen, is verblijf te Leiden ook minder aan te bevelen dan te Amsterdam, omdat de candidaat-ambtenaren te Leiden allicht met de studenten zullen willen meedoen in allerlei zaken, die betrekkelijk hooge uitgaven noodig maken, hetgeen voor minder bemiddelde ouders groot bezwaar zal opleveren. In eene zoo groote stad als te Amsterdam bestaat dit gevaar niet. De onderlinge band der studenten is daar veel losser.

Hiertegenover werd door anderen opgemerkt, dat opleiding te Leiden de voorkeur verdient, omdat daar onderwijs in verschillende Indische vakken wordt verstrekt, welke te Amsterdam niet worden onderwezen. Overigens geloofde men niet, dat uit het aankoopen van relatiën met

personen uit de industrieele en commercieele kringen van Amsterdam door candidaat-ambtenaren veel nut getrokken zou worden.

Door sommigen werd gevraagd, of het niet wenschelijk is, dat de te Delft aanwezige ethnographische verzameling door het Rijk worde aangekocht. Men vroeg, of daartoe reeds pogingen zijn gedaan. Anderen meenden, dat de aankoop wegens de aanwezigheid van het zeer uitgebreide ethnographische museum te Leiden volstrekt niet noodig is.

§ 3. Verschillende bezwaren werden ingebracht tegen de wijze, waarop naar de voorgestelde regeling zal voorzien worden in de opleileiding van Indische jongelieden.

In de eerste plaats hadden sommige leden bedenking tegen de opheffing van de afdeeling B van het gymnasium Willem III. Zij herinnerden, dat, toen het voornemen tot die opheffing in Indië bekend werd, daartegen in openbare vergaderingen en in de Indische pers met veel nadruk is opgekomen en dat die opheffing ook door verscheidene hier te lande gevestigde personen van groot gezag in Indische zaken ontraden wordt. Deze leden achtten de opheffing uit een politiek oogpunt bedenkelijk. Zij meenden, dat door het verleenen van toelagen aan uit Indië komende candidaat-ambtenaren de bezwaren tegen de opheffing eener in Indië zelf gevestigde instelling tot opleiding van ambtenaren niet kunnen worden weggenomen.

Voorts waren er, die betwijfelden, of op de voorgestelde wijze het doel, dat met het opleiden van Indische jongelieden hier te lande beoogd wordt, wel zou worden bereikt. Het kwam hun voor, dat, wanneer die jongelieden tot hun achttiende jaar in Indië blijven, een driejarig verblijf aan eene Nederlandsche universiteit onvoldoende is om hen, zooals de Memorie van Toelichting wil, „in volle mate" te maken tot „vertegenwoordigers der Europeesche beschaving".

Enkele leden achtten het onbillijk alleen tegemoetkoming te verleenen voor de opleiding tot den Indischen bestuurs- en bureaudienst. Zij betoogden, dat gelijke tegemoetkoming behoort gegeven te worden aan de Indische jongelieden, ook aan inlanders, die hierheen komen om zich voor andere Indische betrekkingen te bekwamen, zoolang niet in Indië zelfs gelegenheid bestaat de daarvoor noodige opleiding te ontvangen. Hierbij werd ook op vestiging van gymnasia in Indië aangedrongen. Zeer groote financieele offers zou eene meer algemeene tegemoetkoming in de kosten eener Europeesche opleiding voor Indische betrekkingen naar de meening dezer leden niet vorderen, omdat het aantal jongelieden, dat zich voor zoodanige tegemoetkoming zou aanmelden, niet groot zou zijn.

Anderen merken naar aanleiding hiervan op, dat het vestigen van inrichtingen in Indië voor de opleiding tot hoogere Indische ambten niet raadzaam is te achten, waar voor eene goede vervulling van die ambten bekendheid met Europeesche denkbeelden en toestanden kwalijk gemist kan worden. Men wees in verband hiermede op Engeland, waar men dit ook inziet. Dat het verleenen van eene meer algemeene tegemoetkoming aan de Indische jongelieden, die eene Europeesche opleiding behoeven voor het verkrijgen van betrekkingen in Indië, groote financieele offers zou vergen, achtten deze leden niet twijfelachtig. Overigens bestond, naar men meende, voor het verleenen van geldelijken steun aan hen, die zich voor den administratieven

dienst bekwamen, eene speciale reden, omdat de Staat bij de goede bekleeding dezer betrekkingen een bijzonder belang heeft.

Voorts waren enkelen van meening, dat naar de voorgestelde regeling de ouders van Indische jongelieden boven hier te lande wonende ouders bevoorrecht worden. Dat men aan de uit Indië komenden vergoeding voor de kosten van overtocht toekent, achtten deze leden alleszins billijk. Maar indien de jongelieden eenmaal hier zijn, is de positie der ouders dezelfde als die van Nederlandsche ouders. Ook deze kunnen in den regel zich niet te Leiden vestigen, zoolang hunne zoons daar studeeren. Zij moeten de kosten van het verblijf te Leiden dragen en men zag dus niet in, waarom Nederlandsche ouders geene en Indische wèl eene tegemoetkoming zouden ontvangen.

Hiertegen werd aangevoerd, dat het verleenen van tegemoetkoming aan de Indische ouders ook moest beschouwd worden als eene vergoeding wegens de opheffing der afdeeling B van het gymnasium Willem III.

Nog werd gevraagd of de jaarlijksche toelage van *f* 1000 bij voortduring verstrekt zal worden, wanneer de ouders kort na de toelating van hun zoon als candidaat-ambtenaar, met verlof of voor goed hierheen komen. De vraag scheen in ontkennenden zin beantwoord te moeten worden, waar geene toelage verleend wordt, als de ouders vóór de toelating met hun zoon zijn gerepatrieerd. Bevestigende beantwoording der vraag zou ten gevolge hebben, dat velen hun terugkeer naar Nederland zouden uitstellen tot na de toelating van hun zoon als candidaat-ambtenaar in Indië.

§ 4. De instelling van permanente commissiën, naar de voorstelling die in de Memorie van Toelichting wordt gegeven, vondt bij sommige leden tegenkanting. Men vreesde, dat de bemoeiing dezer commissiën met de aanwijzing van candidaat-ambtenaren en, wat de Nederlandsche commissie betreft, ook met de benoeming der ambtenaren tot nepotisme en tot willekeur aanleiding zou geven. Het eenige middel om dit te vermijden bestond naar de meening dezer leden in opdracht van de beslissing omtrent de aanwijzing van candidaat-ambtenaren en de benoeming der ambtenaren aan examencommissiën, op grond van den uitslag der examens, met dien verstande, dat de Nederlandsche commissie voor het tweede examen, ter betere beoordeeling van de kundigheden der candidaten, ook kennis zou moeten nemen van het rapport der commissie, die het eerste examen afnam.

Andere leden merkten hiertegen op, dat men op die wijze weder zou terugkomen tot het stelsel van vergelijkende eind-examens, waaraan blijkens de ondervinding zeer groote nadeelen zijn verbonden. Waar het doen is waarborgen te vinden voor het verkrijgen van ambtenaren, die niet zijn gedresseerd tot het afleggen van een in allerlei details afdalend examen, maar die eene voldoende mate van algemeene ontwikkeling en beschaving bezitten, dient men van vergelijkende eind-examens in den trant als tot nu toe werden afgenomen af te zien en dan kan de instelling van commissiën van toezicht kwalijk gemist worden. Evenwel gaven verscheidene leden toe, dat vooral aan de Nederlandsche commissie zeer hooge eischen van bekwaamheid, menschenkennis, paedagogisch talent, zelfstandigheid en onpartijdigheid gesteld zullen moeten worden. Men vreesde, dat de

taak, den leden der commissie toegedacht, zoo zwaar zal zijn, dat het zeer moeilijk wezen zal daarvoor bij voortduring geschikte personen te vinden. De taak der Indische commissie zal veel lichter zijn dan die van de Nederlandsche, maar de keuze van de leden moet daar te lande uit een zeer beperkt personeel geschieden. Men wees er op, dat het hoogst wenschelijk zal zijn bij voortduring met groote zorg te waken voor goede samenstelling der commissiën en dat het daarom raadzaam is niet te gemakkelijk te zijn met de herbenoeming der leden. Voor Indië, waar de commissie alleen te doen heeft met de aanwijzing der candidaat-ambtenaren, achtten sommigen het niet raadzaam, dat zij bij voortduring uit dezelfde personen zou bestaan.

Voorts werd opgemerkt, dat volgens de Memorie van Toelichting het vergelijkend examen voor de toelating als candidaat-ambtenaar zoo moet zijn ingericht, dat in de eerste plaats van algemeene ontwikkeling en beschaving blijkt. Eenige leden begrepen niet, hoe dit mogelijk zal zijn. Naar hun inzien kon uit een examen wèl blijken van het bezit van zekere kennis in bepaalde vakken, maar niet van algemeene ontwikkeling en beschaving.

Nog werd gevraagd, of de Nederlandsche commissie uitsluitend zal worden samengesteld uit personen, die te of nabij Leiden wonen. Enkelen meenden, dat daardoor de keuze te zeer beperkt zou worden. Aan den anderen kant is echter te overwegen, dat personen, die op verren afstand van Leiden wonen, niet in staat zijn gestadig toezicht op daar studeerende jongelieden uit te oefenen.

Eindelijk werd opgemerkt, dat volgens de Memorie van Toelichting voor de samenstelling der Nederlandsche commissie overleg zal zijn te plegen met den voorzitter dier commissie, maar dat deze verklaring moeilijk scheen te rijmen met de in het ontwerp besluit voorkomende bepaling, dat de voorzitter uit de leden zal worden gekozen.

§ 5. Sommige leden achtten het niet noodig en wenschelijk voor de in art. 1 van het ontwerp-besluit genoemde bureaubetrekkingen dezelfde eischen te stellen als voor betrekkingen bij het binnenlandsch bestuur. Zij wezen op de omstandigheid, dat de grieven, die in de Memorie van Toelichting tegen het personeel der Indische ambtenaren zijn geuit, en in het bijzonder het daarin vermeld afkeurend oordeel van een resident in de buitenbezittingen, enkel betrekking hebben op de bestuursambtenaren. De werkkring van bureau-ambtenaren is van geheel anderen aard. Met de inlandsche bevolking en hare hoofden komen zij niet in aanraking. Volgens de Memorie van Toelichting zou gelijke opleiding van bestuurs- en bureau-ambtenaren wenschelijk zijn, opdat de ambtenaren zonder bezwaar van het eene in het andere dienstvak kunnen overgaan. Naar men meende, heeft de ondervinding echter geleerd, dat plaatsing van bestuursambtenaren bij de bureaux in bijzondere gevallen wenschelijk kan zijn, maar dat daarentegen plaatsing van bureau-ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur geen goede resultaten geeft. Voor bureaubetrekkingen achtten deze leden het afleggen van het klein-ambtenaarsexamen voldoende, terwijl van de verplichting tot het afleggen daarvan kunnen vrijgesteld worden zij, die een zwaarder examen deden. Bij de bevordering op de bureaux diende verder naar hun inzien uitsluitend op geschiktheid voor bureauwerk en op ervaring gelet worden. De voorgestelde regeling zou, meenden zij, zeer nadeelig zijn voor vele Indische jongelieden, die in

de bureaux werkzaam zijn en die op die wijze geen gelegenheid hebben tot hoogere betrekkingen op te klimmen, al bezitten zij daarvoor de noodige geschiktheid.

Andere leden meenden daarentegen, dat de voorgestelde regeling te recht ook de hoogere bureaubetrekkingen omvat. Voor de goede vervulling dezer betrekkingen achtten zij het bezit van algemeene ontwikkeling van groot belang. Overigens vergete men niet, dat volgens art. 25 van het ontwerp-besluit voor bureau-, evenals voor bestuursbetrekkingen in bijzondere gevallen dispensatie kan worden verleend van de eischen voor benoembaarheid.

Verscheidene leden begrepen niet, waarom voor de betrekking van referendaris bij de comptabiliteit minder hooge eischen zouden zijn te stellen dan voor die van hoofden van andere afdeelingen. Een referendaris bij de comptabiliteit wordt vaak geroepen tot samenstelling van verordeningen van ingewikkelden aard en tot het stellen van belangrijke stukken.

§ 6. Ten aanzien van de bijzonderheden der voorgestelde regeling werden nog de volgende opmerkingen gemaakt.

Sommige leden achtten het wenschelijk bij de aanwijzing vast te stellen, welk deel der candidaten zal bestemd worden voor het binnenlandsch bestuur op Java, voor het binnenlandsch bestuur in de buitenbezittingen en voor bureaubetrekkingen. Waar het totaal van het telken jare benoodigd aantal personen bekend is, kon, meenden zij, het vaststellen van het aantal van elke dezer drie categorieën geen bezwaar opleveren. Ten aanzien van de candidaten, bestemd voor bureaubetrekkingen, konden dan andere physieke eischen gesteld worden dan voor hen, die voor het binnenlandsch bestuur worden aangewezen. Kleine afwijkingen van den normalen lichaamsbouw kunnen toch geen voldoende reden tot uitsluiting zijn voor bureaubetrekkingen. Ook is het niet noodig van hen, die voor deze betrekkingen bestemd worden, te vergen, dat zij tijd en kosten besteden voor het leeren van paardrijden.

Voorts werd aangevoerd, dat het bezit van aanleg voor taalstudie en daarmede ook voor de studie der Javaansche taal evengoed kan blijken bij het toelatingsexamen als na afloop van het eerste studiejaar. Wordt op grond van het na dat jaar af te leggen examen beslist, welke candidaten de studie van het Javaansch zullen voortzetten en voor plaatsing bij het binnenlandsch bestuur op Java in aanmerking zullen komen, dan zal er weder aanleiding ontstaan tot het streven naar het behalen van vele punten bij het examen in het Javaansch. Bovendien zal voor hen, die op grond van dit examen niet voor het binnenlandsch bestuur op Java worden bestemd, de volbrachte studie in die taal verloren moeite zijn.

Tegen deze laatste beschouwing werd aangevoerd, dat het toch zeer moeilijk zou zijn uit het toelatingsexamen op te maken, in hoeverre de candidaten geschikt zijn voor de studie van het Javaansch. Voorts vertrouwde men, dat bij het na het eerste studiejaar af te leggen examen de permanente commissie niet alleen zal afgaan op het aantal behaalde punten. Het kan zeer goed voorkomen, dat een candidaat, die sommige der bij een examen gestelde vragen niet behoorlijk beantwoordt en dus naar het puntenstelsel een minder aantal punten zou verwerven, toch duidelijke blijken geeft van goeden aanleg voor het leeren van een bepaald vak.

Enkelen wenschen voor de toelating als candidaat-ambtenaar aflegging van het candidaats-examen in de rechten verplicht te stellen, met verhooging van de leeftijdsgrens van 21 jaren. Enkele anderen wilden de permanente commissie vrijlaten in de aanwijzing der candidaat-ambtenaren. De verantwoordelijkheid zou dan geheel neerkomen op de commissie. Anderen konden hiermede niet medegaan, ook omdat eene met anderen gedeelde persoonlijke verantwoordelijkheid niet altijd sterk gevoeld wordt.

Tegen het stellen van den leeftijd voor de aanwijzing van candidaat-ambtenaren op ten hoogste 21 jaren werd door enkelen bezwaar geopperd, op grond dat officieren, consuls, landbouwkundigen en andere daarmede gelijk te stellen personen dan voor die aanwijzing niet in aanmerking zouden kunnen komen. Men wenschte afwijking van deze leeftijdsgrens toegelaten te zien.

Volgens art. 7 van het ontwerpbesluit moeten de sollicitanten voor aanwijzing als candidaat-ambtenaar zich aanmelden met overlegging van hunne diploma's en getuigschriften. In het laatste lid van het artikel wordt gezegd, dat zij zich ook kunnen beroepen op het uitzicht tot verkrijging van getuigschriften omtrent hunne studiën en dat die getuigschriften dan nog vóór het afleggen van het toelatingsexamen moeten worden ingediend. Van diploma's wordt hier niet gesproken. Nu wordt op bladz. 19 van de Memorie van Toelichting gezegd, dat aan het examen ook kunnen deelnemen geslaagden van het in hetzelfde jaar, dat is na 15 Mei, afgenomen eindexamen der hoogere burgerscholen. Dat dit zoo is, blijkt echter niet duidelijk uit het ontworpen artikel. Sommigen zouden, althans voor de in Nederland aan te wijzen jongelieden, de zaak veel liever zoo geregeld zien, dat de bij de bedoelde examens geslaagde personen eerst in het volgende jaar worden toegelaten: in den tusschentijd zouden de candidaten zich op vermeerdering hunner algemeene ontwikkeling kunnen toeleggen.

Voor Indië en voor Nederland is het tijdstip van aanmelding op 15 Mei gesteld, terwijl de examens in Indië in Juli en in Nederland in Augustus zullen plaats hebben. Ten einde aan de Indische commissie denzelfden tijd te geven voor het inwinnen van inlichtingen omtrent de geschiktheid der sollicitanten als aan de Nederlandsche, werd in overweging gegeven den tijd voor aanmelding voor Indië op 15 April te stellen.

Voor het volgen der lessen in de geschiedenis van Nederlandsch-Indië wordt blijkens artikel 12 van het ontwerpbesluit de tijd van een studiejaar voldoende geacht. Thans wordt het onderwijs in dit vak gedurende twee jaren gevolgd. Sommigen achtten dit verkieslijk, waar kennis der geschiedenis van Indië voor Indische ambtenaren van groot belang is.

In art. 14 van het ontwerpbesluit wordt onder de examenvakken vermeld de kennis der verschillende stelsels van koloniaal bestuur. Sommigen meenden, dat dit ten onrechte als afzonderlijk examenvak wordt vermeld, aangezien de kennis dier stelsels een onderdeel vormt van het onderwijs in de staatsinstellingen en in de geschiedenis van Indië.

Voorts zal examen worden afgenomen over de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van Indië. Hieronder zal ook behooren het Mahomedaansche recht. Sommigen drongen er op aan, dat aan de studie van dit recht vooral niet te veel tijd zou worden besteed.

Grondige studie daarvan zou huns inziens toch onmogelijk blijven, waar de cursus slechts twee jaren duurt.

In art. 25 van het ontwerp-besluit wordt den Gouverneur-Generaal bevoegdheid gegeven aan in Indië verblijvende personen in bijzondere gevallen dispensatie van het vereischte voor de benoembaarheid te verleenen. Eenige leden vreesden dat deze bepaling aanleiding zou kunnen geven tot misbruik.

Volgens art. 26 van het ontwerp-besluit kunnen de artt. 23 en 24 bij „gewoon besluit" gewijzigd worden. De opmerking werd gemaakt, dat de uitdrukking „gewoon besluit" minder correct en niet gebruikelijk is. Bovendien zag men niet in, waarom over de wijziging van de genoemde artikelen niet het advies van den Raad van State zou worden gevraagd.

Tegen de wijzen, waarop de Regeering tot 1904 in de aanvulling der Indische ambtenaren wil voorzien, werden verschillende bezwaren geopperd. In de eerste plaats werd van verschillende zijden betoogd, dat bij de voorgestelde regeling niet voldoende rekening is gehouden met de belangen van hen, die het eerste gedeelte van het groot-ambtenaarsexamen hebben afgelegd en het tweede gedeelte van dat examen in 1901 of 1902 zullen afleggen. Art. 27 van het ontwerp-besluit bepaalt, dat deze personen, als zij het diploma van dat tweede gedeelte verwerven, tot ambtenaar benoembaar zijn. Maar men vreesde, dat bij de wijze, waarop tegenwoordig in de aanvulling van het korps wordt voorzien, hunne kans op benoeming zeer gering zal kunnen zijn. Die aanvulling geschiedt door benoeming van hen, die vroeger een diploma verwierven, doch niet geplaatst werden, en van dezen schijnen — in strijd met art. 11 van het besluit van 29 Augustus 1883 (*Staatsblad* no. 133), dat voorrang schonk aan hen, die het laatst het examen aflegden — zij die het examen in 1896 en daarna zij, die het in elk der opvolgende jaren aflegden, achtereenvolgens in aanmerking te komen. Zijn alle deze personen benoemd, dan zullen wellicht reeds beschikbaar zijn de candidaat-ambtenaren, bedoeld in art. 29 van het ontwerp-besluit. Maar op deze wijze is het gevaar groot, dat zij, die in 1901 of 1902 het tweede gedeelte van het examen afleggen, niet benoemd zullen worden. Dit ware zeer onbillijk, want, toen deze personen hunne studie begonnen, hadden zij uitzicht op plaatsing en op uitzending op kosten van het Rijk. Men wenschte, dat aan hen, die in 1901 en 1902 het ambtenaarsdiploma verwerven, voorrang gegeven zou worden boven hen, die naar de nieuwe regeling worden opgeleid, of wel dat zij zonder examen als candidaat-ambtenaren zouden worden aangenomen.

In de tweede plaats konden zeer vele leden zich niet vereenigen met verkorting van den studietijd van sommige candidaat-ambtenaren tot twee jaren, ten einde hen in 1903 als ambtenaar te kunnen uitzenden. Men achtte het verkeerd de eerste toepassing van het nieuwe stelsel op die wijze te doen plaats hebben. Het valt niet te betwijfelen, dat candidaten, die slechts twee jaren hebben besteed voor eene opleiding, waarvoor, is het nieuwe stelsel juist, drie jaren noodig zijn, niet voldoende geschikt zullen zijn voor de betrekking, die zij zullen hebben te vervullen. De personen, die op zulk eene wijze het ambtenaars-diploma verwerven, zullen ook in Indië niet als geschikt worden beschouwd en bij promotiën allicht bij anderen achterstaan. Deze leden wenschten, dat tot 1904 in de aanvulling van het korps uitsluitend

voorzien worde door aanstelling van hen die vroeger het diploma verwierven doch niet geplaatst werden — van welke categorie, naar men meende, nog een vijftigtal personen beschikbaar zijn — en van hen, die in 1901 en 1902 het diploma zullen verwerven. Wel kan het dan onmogelijk blijken eenige vacatures tijdig te vervullen, maar dit tijdelijk bezwaar werd niet van voldoende beteekenis geacht om averechtsche toepassing van het nieuwe stelsel te rechtvaardigen.

Ten slotte werd in overweging gegeven aan den algemeenen maatregel van bestuur tot regeling van de opleiding der ambtenaren een korten titel te geven, ter vergemakkelijking van de aanhaling daarvan.

Met groote snelheid (8 Mei, dus *binnen 2 dagen*) verscheen hierop de

MEMORIE VAN ANTWOORD.

§ 1. Ook de ondergeteekende betreurt het, dat het wetsontwerp eerst zoo laat is kunnen worden ingediend, maar terecht, meent hij, zijn verschillende leden van oordeel dat den Minister daarvan geen verwijt mag worden gemaakt, daar de late indiening het gevolg is geweest van den onvoorzienen langen duur van het overleg, dat niet alleen met de Indische Regeering heeft plaats gehad, maar ook met den Minister van Binnenlandsche Zaken, wegens de dienstbaarmaking van de Leidsche universiteit aan de opleiding, waaromtrent zoowel de betrokken faculteiten als het Curatorium der universiteit moesten worden gehoord. Ten aanzien van het gewraakte besluit van 1900, om noch in 1901 nog in 1902 gediplomeerden van het groot-ambtenaarsexamen van die jaren bepaaldelijk voor den dienst te bestemmen en dus ook geen uitzending uit Nederland te doen plaats hebben, verwijst de ondergeteekende naar zijne Memorie van Toelichting, pagina 9. Het is onjuist, rechtstreeksch verband te zoeken tusschen dat besluit, de opheffing van de Indische Instelling te Delft en de urgentie der onderwerpelijke regeling. Met kunstmatige instandhouding van de Indische Instelling ware geen belang van den lande gediend geweest. Daarentegen was het wel van belang, nu eenmaal de Instelling opgeheven was, te zorgen voor tijdige aanvulling van het korps ambtenaren volgens de nieuw ontworpen regeling, ook bij driejarige studie. Dáárin ligt het spoedeischende dier regeling. Overigens toont de omstandigheid, dat voor aanvulling van het ambtenaarskorps personen in dienst zijn genomen, die reeds in vorige jaren het diploma verwierven maar destijds niet voor plaatsing in aanmerking kwamen, geenszins aan, dat de opheffing der Indische Instelling ontijdig was; immers hetzelfde zou gebeurd zijn indien de Instelling was blijven bestaan.

Veel ernstiger dan de vertraging, die de voorbereiding van de regeling ondervond, zou een uitstel zijn dat het onmogelijk maakte reeds dit jaar de nieuwe opleiding te doen aanvangen. De goede gang van den dienst zou daardoor bepaaldelijk in gevaar worden gebracht. Voor dat uitstel zou allerminst als motief kunnen gelden, dat belanghebbenden en belangstellenden in Indië nog gelegenheid moeten hebben om over de voorgestelde regeling van hun gevoelen te doen blijken. De herziening der opleiding is lang genoeg aan de orde geweest om hun alle gelegenheid te geven om hunne meening, in het bijzonder

wat betreft de opheffing van afdeeling B van het gymnasium Willem III te Batavia, te zeggen, en dat van die gelegenheid gebruik is gemaakt blijkt uit de Memorie van Toelichting, pagina 12—15. Omtrent het onderwerp is geen eenstemmig oordeel te verwachten; maar de ondergeteekende is overtuigd, dat zij, die de tegemoetkoming aan de bezwaren, welke in Indië tegen de opleiding hier te lande geopperd kunnen worden, niet voldoende achten, uitzondering moeten zijn terwijl hij zelf vaststaat in de overtuiging dat, wat nu is ontworpen, met particuliere belangen zooveel rekening houdt als 's lands belang gedoogt.

De tijd is nu, na lange voorbereiding, aangebroken om hier tot een beslissing te komen aangaande de wijze waarop de vertegenwoordigers in Indië van het Nederlandsche gezag zullen worden opgeleid voor hunne belangrijke taak.

Zooals in de Memorie van Toelichting reeds werd aangestipt, zijn de voornaamste beginselen der ontworpen regeling — het candidaatsambtenaarschap, de opleiding in Nederland, de permanente commissiën — geheel in overeenstemming met de voorstellen van den Gouverneur-Generaal. Welk nut de overlegging van de zeer uiteenloopende en niet voor overlegging bestemde Indische adviezen zou opleveren, kan de ondergeteekende niet inzien.

Met erkentelijkheid nam hij kennis van het oordeel van die leden, die, de wenschelijkheid betoogende om het nieuwe stelsel zoo spoedig mogelijk in werking te doen treden, aan afdoening van het wetsontwerp vóór het aanstaand reces geen overwegend bezwaar verbonden achtten op grond dat de voorstellen der Regeering met groote zorg overwogen blijken te zijn. Aan het bezwaar van die leden tegen de verkorte studie, ter verkrijging van ambtenaren in 1903, zal, gelijk nader zal blijken, te gemoet gekomen worden.

Tegen wettelijke regeling van de opleiding der candidaat Indische ambtenaren heeft de ondergeteekende reeds vroeger bezwaren ontwikkeld; behalve dat er hoegenaamd geen reden voor kan zijn, wijl zooveel belangrijker koloniale verordeningen niet wettelijk zijn vastgesteld, zou zij thans zeker voorbarig zijn. Inderdaad belangrijke wijzigingen zal de regeling wel niet spoedig ondergaan, en mocht dat onverwacht wel het geval zijn dan zullen zij zonder eenigen twijfel finantieele gevolgen hebben, in welk geval de medewerking der Staten-Generaal vanzelf noodig is.

§ 2. Het moge den ondergeteekende ten goede worden gehouden dat hij, nu zoo algemeen erkend wordt dat de bestaande regeling der benoembaarheid verbetering behoeft, niet in nadere beschouwingen treedt over de waarde van de ambtenaren onder die regeling verkregen, en evenmin over het verschil tusschen hen die in Indië en hen die in Nederland werden opgeleid. De vraag, hoe men thans reeds kon oordeelen over de resultaten van de wijze van opleiding der laatste jaren, is hem niet duidelijk. In elk geval veranderde die wijze van opleiding niets aan het terecht gewraakte examenstelsel, zooals reeds in de Memorie van Toelichting, bladz. 7/8, is gezegd, en overwegingen van meer persoonlijken aard kunnen daarbij buiten aanmerking blijven.

In het vervallen van vrije studie door de aanwijzing van een bepaalde universiteit kan, naar het den ondergeteekende voorkomt, moeilijk een ernstig bezwaar worden gezien. Vrijheid van studie

bestond ook onder de oude regeling slechts in schijn; voor de studie bestond feitelijk hier te lande geene andere instelling dan die te Delft en in Indië die te Batavia.

Twijfel, of wegens het doel der opleiding eene universiteit wel de geschikte plaats voor de opleiding is, en vrees voor verlegenheid van de hoogleeraren te Leiden met betrekking tot het door hen te geven onderwijs, behoeven niet gekoesterd te worden, daar de universiteit zelve, zooals op bladz. 15 der Memorie van Toelichting is gezegd, met warme instemming zich voor het onderwijs aan de candidaat-Indische ambtenaren beschikbaar stelde. Daarmede vervalt ook de bedenking, dat het onderwijs minder geschikt zou zijn voor jongelieden, die van de hoogere burgerschool afkomstig zijn. Ook het onderwijsprogramma — dit strekke tevens tot antwoord op de vraag naar mededeelingen omtrent de mogelijkheid van eenzelfde inrichting der universitaire studie voor hen, die het zoozeer uiteenloopende onderwijs aan de gymnasia en de hoogere burgerscholen hebben gevolgd — is in overleg met de universiteit opgemaakt; het kan aansluiten bij beide groepen, aan het vroeger genoten onderwijs; en dat daarbij het verschil van de voorbereidende opleiding niet uit het oog is verloren, blijkt uit hetgeen in de Memorie van Toelichting op bladz. 16/17 ad „Nieuwe vakken" is gezegd. Gevaren van zedelijken aard zijn niet uitsluitend aan het verblijf aan eene universiteit verbonden en ze zijn daar naar het voorkomt niet grooter dan in de nabijheid van eene Polytechnische School of van de kampong in Indië. In elk geval is het, waar de opleiding ook geschiede, niet mogelijk de aanstaande Indische ambtenaren buiten alle gevaren van zedelijken aard te houden. Daarnaar te streven zal ook niet op den weg liggen der permanente commissie; deed zij het, dan zou zeker met recht gevreesd kunnen worden voor verkeerden invloed op de karaktervorming.

Overigens sluit de ondergeteekende zich geheel aan bij hetgeen is aangevoerd door die leden, die de universitaire opleiding verdedigden tegenover opleiding aan eene nieuwe inrichting te Delft, of opleiding in een cursus aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen. Wat daarvoor is aangevoerd, ontzenuwt in geen enkel opzicht hetgeen in de Memorie van Toelichting, pag. 15, aangaande opleiding buiten de Leidsche universiteit is gezegd. Ongetwijfeld zouden de kosten van een afzonderlijke inrichting veel hooger zijn dan van hetgeen thans wordt voorgesteld. Ernstig moet de ondergeteekende protesteeren tegen de opvatting, dat „als de voornaamste grief tegen „de bestaande wijze van opleiding" beschouwd zou worden „dat behoefte bestaat aan ambtenaren uit meer beschaafde kringen van de maatschappij dan waaruit zij in den laatsten tijd voortkwamen"; dat bij de nieuw ontworpen regeling uitdrukkelijk de eisch gesteld wordt van beschaafdheid, houdt geen verband met voorkeur voor bijzondere maatschappelijke kringen, doch ziet eenvoudig op de persoonlijke eigenschappen van de sollicitanten.

Omtrent opleiding aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen had de ondergeteekende zijne meening reeds gezegd in de zitting van de Tweede Kamer van 23 November 1900 (*Handelingen* pag. 430). Daarbij gaf hij te kennen, voor de ambtenaren eene opleiding te willen tot goede bestuurders, het oog vestigend op aller belangen, maar te vreezen dat, wanneer zij zich te veel op landbouwgebied zouden begeven, en dan nog wel met de kennis die zij hier te lande hebben

opgedaan, zij vervallen zouden in te groote bemoeizucht met dat belang. En hij wees er op, dat een deel der bestuursambtenaren — en dat is niet het kleinste deel — ook nimmer gelegenheid zal hebben om zich met den landbouw der inlanders in te laten. Voegt hij hierbij, dat met de uitbreiding van het boschwezen in Nederlandsch-Indië reeds vanzelf meer personeel komt, dat de inlandsche bevolking op landbouwgebied kan voorlichten, dat de bemoeienis van 's Lands plantentuin met alle cultures voortdurend toeneemt, terwijl, zooals bekend is, plannen tot verbetering van het landbouwonderwijs in Indië aanhangig zijn, dan kan het geen verwondering wekken dat hij er overwegend bezwaar tegen heeft, in het ontwerp-besluit eene bepaling op te nemen, krachtens welke jongelieden, die de Indische afdeeling der hoogere land- en boschbouwschool te Wageningen met vrucht hebben doorloopen, bij voorkeur als candidaat Indische ambtenaren worden toegelaten. Doch gaarne wil hij — ook op grond van hetgeen voor het groot-ambtenaarsexamen nu bepaald is, al werd er zeer weinig gebruik van gemaakt — in ernstige overweging nemen of het mogelijk zal zijn gediplomeerden van de hoogere land- en boschbouwschool, onverschillig of zij van de Nederlandsche dan wel van de Indische afdeeling afkomstig zijn, tot mededinging toe te laten, ook wanneer zij niet eene hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus, maar de aan de Rijkslandbouwschool verbonden vierjarige hebben doorloopen.

De ondergeteekende schaart zich aan de zijde van die leden, die opleiding te Leiden verdedigden tegenover hen, die aan opleiding te Amsterdam de voorkeur gaven. Wat Amsterdam boven Leiden voor kan hebben in de gelegenheid om relatiën aan te knoopen met personen uit de kringen van handel en industrie, weegt niet op tegen de te Leiden bestaande gelegenheid tot de zooveel meer omvattende studie op Indologisch gebied. Daar toch geeft de Staat reeds nu alleen de gelegenheid tot opleiding van de toekomstige rechterlijke ambtenaren voor Indië. Intusschen zullen de candidaat-ambtenaren, nu de examenjacht ophoudt en de studie zooveel rustiger wordt, ook wel gelegenheid hebben om desverlangd ook elders dan te Leiden relaties te onderhouden en aan te knoopen. In dit opzicht, evenzeer als wat betreft de verhouding tot andere studenten te Leiden, kan de permanente commissie hun van veel nut zijn.

Voorshands is ook de ondergeteekende van meening, dat aankoop van de ethnographische verzameling der indische Instelling onnoodig is wegens het uitgebreide ethnographische museum te Leiden.

§ 3. Na hetgeen in de Memorie van Toelichting, bladz. 12 tot 15, omtrent de opheffing van afdeeling B van het gymnasium Willem III in het midden is gebracht, kan de ondergeteekende zich hier bepalen tot de opmerking, dat indien de tegemoetkoming, aan uit Indië komende candidaat-ambtenaren te verleenen, al niet mocht opwegen tegen de bezwaren, die ten aanzien van de opheffing van afdeeling B kunnen worden ingebracht, — wat hij intusschen ontkent, — in elk geval 's lands belang de opleiding in Nederland vordert.

De invloed van een driejarig verblijf hier te lande op jongelieden, die in Indië toch ook reeds Europeesch lager en middelbaar onderwijs genoten hebben, moet niet worden onderschat. Zeer zeker zou een langer verblijf in Europa nog beter zijn, maar het ontwerp gaat zoo ver als noodig en mogelijk is.

Wat de tegemoetkoming van Indische jongelieden in de opleiding voor den Indischen bestuurs- en bureaudienst betreft, is de ondergeteekende het geheel eens met hen, die haar gerechtvaardigd achten door het opheffen van de thans in Indië bestaande gelegenheid om zich voor dien dienst te bekwamen. Voor tegemoetkoming in andere opleiding bestaat die reden niet; ook de ondergeteekende meent dat zij belangrijke offers zou vergen. Te recht is ook aangevoerd, dat voor het verleenen van geldelijken steun aan hen die zich voor den administratieven dienst bekwamen, de bijzondere reden bestaat, dat de Staat bij de goede bekleeding dezer betrekkingen een bijzonder belang heeft. Vestiging van gymnasia in Indië ligt, naar het voorkomt, buiten het onderwerp dat thans aan de orde is.

Het is de bedoeling dat de eenmaal aan Indische candidaat-ambtenaren verstrekte toelage blijft doorloopen, ook wanneer de ouders herwaarts komen; deze zijn dan juist tot groote uitgaven verplicht en zullen in den regel mindere inkomsten hebben dan waaraan zij gewoon zijn.

§ 4. Met hetgeen in het midden is gebracht tegen het door sommige leden weder aangeprezen thans nog bestaande examenstelsel, met loslating van de permanente commissies, vereenigt de ondergeteekende zich geheel. In de permanente commissies ligt juist een correctief van de eenzijdigheid van examens. Niet het minst is dat van gewicht bij de voordracht ter aanneming van de candidaat-ambtenaren, waarbij ook op algemeene ontwikkeling en beschaving te letten is. Ofschoon die bij het examen zelf ook tot zekere hoogte te beoordeelen zijn, wanneer in het bijzonder gelet wordt op eene beschaafde en heldere wijze van zich in de moedertaal uit te drukken, zullen ook bepaaldelijk de permanente commissies een onderzoek daaromtrent hebben in te stellen. Vrees voor nepotisme en willekeur bij de benoeming — d. w. z. de uitzending na volbrachte studie — der candidaat-ambtenaren, zou al zeer weinig vertrouwen verraden zoowel in de integriteit van de mannen, die voor opneming in de Nederlandsche permanente commissie in aanmerking kunnen komen, als in de Regeering, aan welke alle beslissing voorbehouden blijft en moet blijven. De vrees zou daarenboven ongemotiveerd zijn; het spreekt vanzelf dat de permanente commissie geen voorstellen zal doen, die niet volledig zijn toegelicht, ook in die gevallen waarin de verordening dit niet uitdrukkelijk eischt (artt. 16 en 17), en wat meer in 't bijzonder de beslissing over het al dan niet voldoende van de studiën der candidaat-ambtenaren aangaat, die beslissing behoort juist uitsluitend aan de examen-commissies, door den Minister ingevolge artikel 15 te benoemen, terwijl de permanente commissie over de studiën en den uitslag daarvan alleen rapport uitbrengt met een ontwerp van een ranglijst (art. 19), waaromtrent de Minister te beslissen heeft.

Dat ook de ondergeteekende doordrongen is van het gewicht, dat aan de samenstelling vooral van de Nederlandsche permanente commissie is te hechten, blijkt uit hetgeen hij dienaangaande op bladz. 11 der Memorie van Toelichting schreef. Hij meent dat de daar in 't algemeen aangegeven wijze van samenstelling — waarvan intusschen in détail zal kunnen worden afgeweken — voldoende waarborgen oplevert; daar intusschen geen bindend voorschrift voor de wijze van samenstelling wordt gegeven, de keus alzoo vrij blijft, zal men geen

gebrek aan werkelijk geschikte personen voor het lidmaatschap der commissie te duchten hebben.

Aanwijzing van den voorzitter uit de leden der permanente commissie sluit niet de mogelijkheid uit om, voor de eerste samenstelling der commissie, te rade te gaan met den man, die vermoedelijk voor het voorzitterschap in aanmerking komt. Dit was de bedoeling van de gewraakte passage in de Memorie van Toelichting.

De woonplaats zal bij de keus van de nieuwe leden der commissie geen hinderpaal behoeven te wezen, maar verreweg de meerderheid van hen, die voor het lidmaatschap in aanmerking kunnen komen, is uit den aard der zaak in de nabijheid van Leiden gevestigd. Daar ter stede zal de commissie vertegenwoordigd zijn en voortdurende aanraking met de candidaat-ambtenaren hebben, bijaldien gevolg wordt gegeven aan het voornemen om een of meer hoogleeraren der Leidsche Universiteit onder hare leden op te nemen.

§ 5. Zich geheel vereenigende met het oordeel van de leden, die voor de hoogere bureaubetrekkingen algemeene ontwikkeling van groot belang achten, moet de ondergeteekende verklaren in geenen deele te kunnen instemmen met het denkbeeld om voor die betrekkingen andere eischen te stellen dan het ontwerpbesluit aangeeft. Ook blijft hij van gevoelen, dat voor velen eigenlijk eerst in den dienst van meer of minder geschiktheid voor het eene of het andere dienstvak blijken kan. Dit is, met de omstandigheid dat het slechts een zeer klein getal der candidaat-ambtenaren is, dat voor den bureaudienst bestemd wordt, voldoende reden om voor bureauambtenaren geen gewijzigde opleiding in te voeren. Gelijke eisch voor bestuurs- en bureauambtenaren intusschen is niet nieuw; hij geldt ook thans, en de ondergeteekende kan dus niet toegeven dat de voorgestelde regeling zeer nadeelig zou zijn voor vele Indische jongelieden; ze bestendigt te hunnen aanzien den bestaanden toestand, die niet ongunstig is, want bij de bureaux kunnen jongelieden die het klein-ambtenaarsexamen hebben afgelegd het brengen tot hoofdcommies, en, bij de comptabiliteit, tot referendaris.

De betrekking van referendaris bij de comptabiliteit is er in den regel een van routine; voor die betrekking zullen doorgaans alleen in aanmerking kunnen komen ambtenaren, die lang bij de comptabiliteit zijn werkzaam geweest; hun zou dus toch bijna altijd dispensatie moeten verleend worden, en wanneer dit te voorzien is, is het beter die ambtenaren reeds aanstonds buiten den regel te stellen. Dit is bij het in *Staatsblad* 1897 nº. 261 afgekondigde Koninklijk besluit dan ook geschied op voorstel van de Indische regeering.

§ 6. De ondergeteekende gelooft niet dat het in het belang van den dienst en van de betrokken personen zou zijn reeds dadelijk bij de aanneming der candidaat-ambtenaren te bepalen wie van hen bestemd zullen worden voor het binnenlandsch bestuur op Java, wie voor het binnenlandsch bestuur op de buitenbezittingen, en wie voor bureaubetrekkingen. Wie meer geschiktheid heeft voor besturend ambtenaar en wiens aanleg zich meer eigent voor den bureaudienst, kan eerst later blijken. Daarom is het wenschelijk dat allen de benoembaarheid voor beide soort van betrekkingen bezitten. De ondergeteekende is het eens met hen, die meen en dat het zeer moeilijk zou zijn uit het toelatingsexamen op te maken in hoever de candidaten geschikt zijn voor de studie van het Javaansch.

Dat de ontworpen regeling aanleiding zou geven tot een afkeurenswaardig streven naar het behalen van veel punten bij het examen in het Javaansch, vreest hij niet. Al dadelijk is het de vraag of allen, dan wel de meesten, in aanmerking wenschen te komen voor plaatsing bij het binnenlandsch bestuur op Java, en dat de permanente commissie bij de beoordeeling van de vraag wie met de studie van het Javaansch moeten doorgaan, niet alleen zal afgaan op het aantal behaalde punten, vertrouwt ook de ondergeteekende.

Voor de toelating als candidaat-ambtenaar het afleggen van het candidaatsexamen in de rechten te eischen, zou gelijk staan met van de toelating uit te sluiten alle gediplomeerden van de hoogere burgerscholen en dus ook allen, die hun voorbereidend onderwijs in Indië ontvingen.

Wanneer de permanente commissie geheel vrij werd gelaten in de aanwijzing van de candidaat-ambtenaren, dan zou ook naar de meening van den ondergeteekende de vrees voor te groote verantwoordelijkheid voor de uit te brengen voorstellen reden van bestaan hebben. De verantwoordelijkheid voor de beslissingen behoort echter op den Minister te blijven rusten. Men vergete wijders niet dat hetgeen beoogd wordt met de permanente commissies iets geheel nieuws is, waarvan de werking binnen zekere grenzen moet worden gadegeslagen alvorens er sprake van zou kunnen zijn die grenzen uit te breiden.

De leeftijdsgrens is bepaald in verband met den leeftijd, waarop men kan aannemen dat geschikte personen in het bezit kunnen zijn van de diploma's, die gevorderd worden voor de aanneming als candidaat-ambtenaar. Die grens uit te breiden om ook meer gevorderden en zelfs hen, die reeds een andere maatschappelijke positie verwierven, te kunnen aannemen, kan niet wenschelijk zijn, want het is noodig dat de ambtenaren van den burgerlijken dienst op jeugdigen leeftijd hunne carrière in Indië beginnen.

Met getuigschriften, in het laatste lid van art. 7 van het ontwerpbesluit, zijn ook diploma's bedoeld. Het artikel zal in dien zin worden aangevuld. De jongelieden, nadat zij het diploma van het eindexamen der hoogere burgerscholen hebben verkregen, een jaar te laten rondloopen zonder bepaalde bezigheid, zou naar het voorkomt in den regel niet in hun belang zijn.

De tijd, die bij de ontworpen regeling aan de Indische commissie wordt gegeven voor het inwinnen van inlichtingen omtrent de sollicitanten, komt voldoende voor. Men houde daarbij ook in het oog dat de taak in Indië gemakkelijker is dan hier te lande, omdat de commissie daar slechts te doen heeft met drie inrichtingen van onderwijs, waarvan de candidaten afkomstig zijn, terwijl in de betrekkelijk kleine Europeesche maatschappij in Indië, waar bovendien de menschen minder voor hun leven aan een bepaalde plaats gebonden zijn, de relaties naar verhouding veel uitgebreider zijn dan hier te lande.

Kennis der geschiedenis van Indië is voor de Indische ambtenaren zeker van groot belang. Dit geldt in het bijzonder van de geschiedenis sedert den val der Oost-Indische Compagnie. Het vak is niet zoo uitgebreid dat er niet in den tijd van één jaar de kennis van zou kunnen worden bijgebracht, die voldoende is om het overzicht te geven, dat de ambtenaar noodig heeft. Meer tijd aan dit vak besteed zou afgenomen moeten worden van den tijd, die bestemd is voor andere vakken en dien die vakken niet missen kunnen.

Kennis der verschillende stelsels van koloniaal bestuur is als nieuw

vak in het programma opgenomen. De ondergeteekende meent dat het kan mede werken tot verhooging ook van het wetenschappelijk peil der ambtenaren, maar dan moet het meer geven dan wat er misschien van ter sprake komt bij het onderwijs in de staatsinstellingen en in de geschiedenis.

Dat bij het onderwijs in de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken er voor gezorgd zal worden dat aan dit vak niet meer tijd wordt besteed dan in verband met het doel en de verdere samenstelling van het programma wenschelijk is, meent de ondergeteekende te mogen verzekeren. Het strookt geheel met zijne inzichten.

Hij ziet geen reden voor de vrees dat de Gouverneur-Generaal misbruik zou maken van de hem bij artikel 25 gegeven bevoegdheid.

De bepaling van artikel 26 is overgenomen uit art. 18 van de tegenwoordige regeling (*Staatsblad* 1883 n°. 133). Waarom de ook daar gebezigde uitdrukking „gewoon besluit" minder correct zou zijn, is niet duidelijk. Vaststelling van de voorwaarden van uitzending van personeel voor den Indischen dienst, geschiedt steeds zonder dat de raad van State gehoord wordt.

Bij nadere overweging is de ondergeteekende tot het besluit gekomen om art. 29 uit het ontwerp-besluit te lichten, maar alleen wanneer het wetsontwerp in deze zitting tot stand komt; hij voorziet toch geen dringende behoefte aan ambtenaren van de verkorte studie ter uitzending in 1903. Tot die verkorte studie zou hij ook slechts noode zijn overgegaan. Zij zal echter onvermijdelijk noodig zijn wanneer met de nieuwe opleiding eerst in 1902 een aanvang kon worden genomen, want dan is met zekerheid te voorzien, dat in de behoefte, zelfs door plaatsing van allen die een diploma bezitten of in 1901 en 1902 nog kunnen verkrijgen, niet kan worden voorzien bij uitsluitende toepassing van de 3-jarige studie.

De bezwaren, die tegen de desbetreffende regeling zijn aangevoerd op grond van de belangen van hen, die in 1901 en 1902 nog in het tweede gedeelte van het groot-ambtenaarsexamen kunnen slagen, wil hij niet stilzwijgend voorbijgaan, schoon ze thans vervallen. Er is geen quaestie van, dat de gediplomeerden van 1901 en 1902 door de uitzending van 1903 gedupeerd hadden kunnen worden. Bij de bepaling van het getal candidaatambtenaren, die voor uitzending in 1903 zouden zijn te bestemmen geweest, zou in elk geval met die gediplomeerden rekening zijn gehouden. Het behoeft echter geen betoog, dat hun kansen thans niet verminderd zijn. Dat het in strijd zou wezen met artikel 11 van het besluit in *Staatsblad* 1883 n°. 133, dat bij de in den laatsten tijd plaats gehad hebbende aanstellingen de beschikbare gediplomeerden van de oudste jaren het eerst zijn geplaatst, is niet juist; het bewuste artikel geeft een voorschrift voor de *uitzending* van personeel uit Nederland, niet voor de aanstelling van in Indië beschikbaar personeel. Omtrent den regel, die bij verdere indienstneming van personeel, in verschillende jaren in het groot-ambtenaarsexamen geslaagd, gevolgd zal worden, is de ondergeteekende intusschen met den Gouverneur-Generaal in overleg getreden.

De ondergeteekende stelt zich voor, het besluit den titel te doen geven van „Besluit op de benoembaarheid voor den Indischen administratieven dienst".

De Minister van Koloniën,
CREMER.

En ten slotte verscheen nog van de Commissie van Rapporteurs *reeds den volgenden dag* (9 Mei):

VERSLAG.

De Commissie is van oordeel dat door de gewisselde stukken de openbare behandeling van het wetsontwerp voldoende is voorbereid. Intusschen betwijfelt zij, of hetgeen de Minister op bladz. 1 onderaan der Memorie van Antwoord zegt, zoo moet opgevat, dat geen enkel der Indische adviezen over deze zaak voor overlegging vatbaar zou zijn. Het zou der Commissie aangenaam zijn, indien de Minister kon besluiten die adviezen, welke wèl voor overlegging vatbaar zijn, alsnog aan de Kamer te doen toekomen.

Let men op de data van de drie hierboven afgedrukte stukken, dan is hier inderdaad met buitengewone spoed gewerkt.

In de Kamerzitting van 10 Mei werd te vergeefs een poging gedaan om de openbare behandeling uit te stellen. Wij geven het daar gesprokene in extenso weer.

VERGADERING DER TWEEDE KAMER VAN 10 MEI 1901.

Adres van „Moederland en Koloniën".

De heer **Pijnacker Hordijk**, *voorzitter der Commissie van Rapporteurs*, betrekkelijk het wetsontwerp tot aanvulling en verhooging der begrooting van uitgaven in Nederlandsch-Indië, voor het dienstjaar 1901, brengt het volgende verslag uit:

In handen der Commissie is gesteld een adres van de Vereeniging „Moederland en Koloniën", waarbij de wensch wordt uitgesproken, dat, welk verschil van gevoelen ook over de ontwerp-verordening mocht rijzen, de daarop betrekkelijke wetsvoorstellen door Uwe Kamer worden aangenomen, daar er niet zoo spoedig een einde kan gemaakt worden aan den treurigen toestand, die door de onverwachte opheffing der Delftsche instelling ter vorming van Indische ambtenaren is ontstaan.

Uwe Commissie heeft de eer voor te stellen dit adres ter griffie neder te leggen ter inzage voor de leden.

De Kamer vereenigt zich met de voorgestelde conclusie.

Een geheime brief van den gouverneur-generaal die een jaar oud is.

Aan de orde is: aanvulling en verhooging der begrooting van uitgaven van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1901;
verhooging van hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1901.

De **President:** Ik wensch nog mede te deelen, dat in den loop van dezen morgen van Regeeringswege is ontvangen, naar aanleiding van een vraag, gedaan in het Eindverslag, een geheime brief van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van 6 Juli 1899, met twee bijlagen.

Deze stukken zullen ter griffie worden nedergelegd, uitsluitend ter inzage voor de leden.

Mislukte poging tot uitstel der behandeling.

De heer **de Savornin Lohman:** Gaarne wil ik medewerken om af te doen wat afgedaan kan worden, en ofschoon er straks reeds door u een ontwerp genoemd is, dat naar ik geloof, in gewone omstandigheden niet aan de orde zou zijn gesteld, heb ik voor mij toch gemeend daartegen niet te moeten opkomen. Ik meen de kanalisatie van Westerwolde. Maar tegen het aan de orde stellen van de laatstelijk door u genoemde ontwerpen heb ik groot bezwaar. Het betreft een van de belangrijkste quaestiën waarover wij sinds langen tijd te oordeelen hebben gehad, namelijk de opleiding van ambtenaren voor Nederlandsch-Indië.

Nu geloof ik wel, dat voor de heeren die geheel op de hoogte van die zaak zijn, deze quaestie gemakkelijk is te behandelen.

Het aantal stukken zouden wij nog wel kunnen lezen vóór aanstaanden Dinsdag, maar de zaak is van groot belang en niet gemakkelijk te beoordeelen. Wij hebben gekregen het Voorloopig Verslag op 6 Mei en daarop is gekomen een Memorie van Antwoord op 8 Mei en wij zijn, gelijk de Kamer weet, elken dag bezig met het bijhouden der stukken, die den volgenden dag moeten worden afgedaan. Vóór aanstaanden Dinsdag zullen wij weder tal van zaken hebben om na te lezen, willen wij ten minste weten waarover wij stemmen zullen.

Het is daarom dat ik meen, dat het hoogst onvoorzichtig zou zijn, een zaak als deze af te doen. Ik weet wel dat het een dringende zaak is, maar dat mag ons toch niet verhinderen over deze quaestie met kennis van zaken te oordeelen. Ik stel daarom voor, dit ontwerp niet op de agenda te plaatsen.

De heer **Pijnacker Hordijk:** Ik behoor tot de leden die bij het afdeelingsonderzoek van dit wetsontwerp hun teleurstelling hebben te kennen gegeven over de late indiening en die het afkeurden, dat de Minister de opheffing van de Indische Instelling te Delft heeft geprovoceerd vóór dat hij met een nieuw plan tot regeling der benoembaarheid van ambtenaren voor den Indischen administratieven dienst gereed was. Ik betreur dat te meer, omdat, waar het een zeer belangrijk onderwerp geldt, dat ook een politieke zijde heeft, de belangstellenden en belanghebbenden in Indië niet in de gelegenheid zijn geweest daarover hun meening te zeggen.

Daardoor is ons dwang opgelegd, namelijk de overhaaste aanneming van dit wetsontwerp, dien wij echter naar ik meen, niet van ons kunnen afwentelen, indien wij althans willen voorkomen dat de Indische regeering in de eerstkomende jaren in ongelegenheid geraakt bij de noodzakelijke aanvulling van het korps ambtenaren.

Hoe toch zou de toestand zijn indien wij dit ontwerp thans niet behandelden?

Wij staan aan den vooravond van de verkiezing en wij weten dus niet of de Minister, die dit ontwerp heeft ingediend, bij den aanvang van het volgend zittingjaar nog aan het hoofd van het Departement van Koloniën zal staan; wij weten evenmin of een eventueel opvolger ten aanzien van deze regeling dezelfde denkbeelden zal zijn toegedaan als de tegenwoordige Minister. Is hij dat niet, wat zal dan het gevolg zijn? Dat de nieuw op te treden Minister een andere regeling zal moeten voorbereiden, waarmede — de ervaring heeft het ons bij dit

ontwerp geleerd — veel tijd verloren gaat, omdat ook die regeling voor advies naar Indië zal moeten worden gezonden en de Raad van State er in gekend moet worden. Het is dan volstrekt niet zeker dat reeds het volgende jaar in de opleiding van ambtenaren zal zijn voorzien. Komen wij zelfs dan niet tot een nieuwe regeling, dan staat het vast dat de Indische regeering binnen enkele jaren voor het feit zal staan, dat zij de voor den administratieven dienst noodige ambtenaren niet kan aanvullen.

Mijnheer de Voorzitter! Dat is de overweging — het belang dus van Indië — welke mij doet besluiten vóór uw voorstel te stemmen, ofschoon ik de gegrondheid der bezwaren van den heer de Savornin Lohman erken.

De heer **Geertsema:** Ik ben het met den vorigen spreker eens en moet den heer Lohman alsnog de opmerking maken, dat in de zeer uitvoerige Memorie van Toelichting bijna alles voorkomt, wat wij noodig hebben om dit ontwerp te beoordeelen, en die Memorie is reeds geruimen tijd in ons bezit. Ik zou het een groot nadeel voor Indië achten, indien wij dit wetsontwerp nu niet behandelden. Want de tegenwoordige hoogst gebrekkige zeer voorloopige toestand mag niet langer blijven voortbestaan. Het is beter dat wij dit ontwerp thans aan de orde stellen; de heer Lohman kan er dan tegen stemmen. Wordt het wetsontwerp onverhoopt verworpen, dan kan de Regeering nieuwe maatregelen in deze materie nemen.

Het is om deze reden dat ik vóór het voorstel van den Voorzitter stemmen zal.

De heer **de Savornin Lohman**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb natuurlijk wel overwogen de bezwaren, die door de beide geachte sprekers van zooeven zijn aangevoerd. Indien de Kamer meent, dat zij niets meer te doen heeft met de behandeling van Indische onderwerpen, dan vind ik het zeer rationeel, dat zij dit wetsontwerp terstond in behandeling neemt. Maar ik beweer dat iedereen zal moeten bekennen, dat wij dan handelen zonder oordeel des onderscheids. De heeren Geertsema en Pijnacker Hordijk zullen ongetwijfeld als oud-Indisch gasten geheel op de hoogte zijn van dit onderwerp, maar de kamerleden moeten niet alleen weten wat in de stukken staat, zij moeten ook trachten van elders het een en ander te vernemen. Wanneer men voortgaat om op het laatste oogenblik zulke gewichtige onderwerpen aan de orde te stellen, dan heeft de Tweede Kamer geen reden van bestaan meer, dan effaceert zij zich zelf. Ik maak den Minister van Koloniën thans niet het allerminst een verwijt van de late indiening, maar ook wij staan voor onzen plicht. Mocht dit wetsontwerp aan de orde worden gesteld, dan zal ik aan de behandeling geen deel nemen en die overlaten aan de andere heeren, in de hoop dat de Eerste Kamer, die gelukkig nog niet is afgeschaft, zal rectificeeren wat de Tweede Kamer in haast verkeerd mocht hebben gedaan.

De heer **Cremer**, *Minister van Koloniën:* Het is voor een Minister altijd moeilijk zich te bemoeien met de regeling van de werkzaamheden der Kamer. Wanneer dit eenigszins mogelijk was heb ik mij daarvan onthouden. Maar in dit geval wensch ik daarvan af te wijken, op den voorgrond stellende, dat ik meer dan iemand uwer betreur, dat dit wetsontwerp laat is ingediend. De heer Lohman heeft gezegd,

dat hij mij geen verwijt maakt van die late indiening en daarvoor ben ik hem dankbaar. Ik ben mij bewust, dat ik gedaan heb wat ik kon om de inzending te bespoedigen. Ik kon daarvoor niet meer doen dan ik heb gedaan. Onafhankelijk van mijn wil is de inzending meer vertraagd dan ik had kunnen en mogen voorzien. Bij de Memorie van Antwoord over de Indische begrooting voor 1901 heb ik echter een uitvoerig aperçu gegeven van hetgeen ik voornemens was te doen en dat aperçu, alle hoofdtrekken der nieuwe regeling aangevende, is ook tijdig gemeen goed geworden in Indië. Zij in Indië, die zich met de wijze van opleiding, zooals ik die omschreven heb, niet konden vereenigen, hebben alle gelegenheid gehad daartegen op te komen.

Ten tweede heb ik, juist om te gemoet te komen aan de bezwaren die ik voorzag, naar aanleiding van de late indiening, mijn Memorie van Toelichting zoo uitvoerig gemaakt, dat alle redenen voor en tegen dat besluit werden besproken. Ik heb mijn uiterste best gedaan om aan de Kamer dadelijk al het licht te geven wat bij andere wetsontwerpen eerst wel eens bij de Memorie van Antwoord wordt verschaft, en ik geloof ook niet dat bij de gewisselde stukken, die kort geleden het daglicht gezien hebben, noch bij het Verslag der Kamer, noch bij de Memorie van Antwoord eenige belangrijke nieuwe punten ter sprake zijn gekomen. Daarom geloof ik een beroep te mogen doen op de welwillendheid der Kamer om in een tijd, die ons nog scheidt van de volgende week, nog eenige aandacht te willen schenken aan dit ontwerp en om nog eens over te lezen wat daarover is voorgevallen, ten einde daarna het wetsontwerp in behandeling te nemen. Ik vraag dit niet omdat ik er persoonlijk eer in stel om dit wetsontwerp tot stand te brengen, maar in het belang van den Indischen dienst. Uit de laatste aanvraag uit Indië toch is gebleken, dat er werkelijk moeilijkheden zouden ontstaan wanneer niet een beslissing viel. Wanneer de opleiding van drie jaar in dit najaar ingaat, zullen eerst einde 1904 ambtenaren van de nieuwe opleiding aangesteld worden, zoodat eerst in 1905 die ambtenaren in Indië kunnen optreden. Nu is mij gebleken uit een onlangs ontvangen berekening van de Indische Regeering, dat, indien behalve de reeds gediplomeerden, *al* de jongelieden, die in 1901 en 1902 de gelegenheid zullen hebben om examen te doen volgens de oude regeling en het diploma verwerven, geplaatst werden — en dat dit geschieden zal kan ik dan ook nu zeer zeker in 't vooruitzicht stellen, evenals dat zij de gelegenheid niet zullen missen om hun studie voort te zetten — het er dan nog om houden zal of tot 1905 in de behoeften van den dienst zal kunnen worden voorzien. Vertraging in de behandeling van dit wetsontwerp meen ik op dien grond aan de Kamer te mogen ontraden.

De heer **van Kol**: Het zal weder een der vele feiten zijn die bewijzen met welke luchthartigheid de Indische belangen hier worden behandeld, wanneer wij thans overgaan, na zoo weinige voorbereiding, om zulk een gewichtige beslissing te nemen. Ik zou in gemoede aan mijn mede-kamerleden wel eens de vraag willen stellen, om een voorbeeld van min of meer gelijksoortigen aard te kiezen: wanneer wij stonden voor een volledige reorganisatie van de opleiding van de ambtenaren voor de rechterlijke macht in Nederland, of men er dan ook vrede mede zou hebben om het voorstel te behandelen aan het einde der zitting, wanneer alles haast maakt en jaagt? En toch, van de beslissing

hier genomen ten opzichte van de opleiding der ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur hangt voor een groot deel de toekomst van de uitvoering der wetten en van ons geheele koloniale beheer af.

Ik heb eenige opmerkingen gehoord van eenige leden, die minder juist zijn. De heer Pijnacker Hordijk is begonnen met gewichtige bezwaren te berde te brengen, waarbij ik mij volkomen kan aansluiten. Maar hij eindigde met de bewering dat wij toch zullen moeten overgaan om hals over kop dit wetsontwerp af te hameren, omdat wij gebrek zullen krijgen aan ambtenaren. Ik geloof niet dat men dit behoeft te vreezen. Er is thans een 70tal jongelingen die examen gedaan hebben en het diploma voor ambtenaar bezitten, maar nog geen plaatsing hebben kunnen vinden. Voor enkele jaren dus is er nog gelegenheid om de vacante plaatsen bij het binnenlandsch bestuur aan te vullen. De heer Geertsema meende dat men in de gewisselde stukken genoegzame gegevens had om in deze te oordeelen. Dit hangt af van het standpunt dat men inneemt. Ofschoon ik geloof dat het mij niet aan ijver ontbreekt, durf ik verklaren op dit oogenblik onbevoegd te zijn tot oordeelen in deze zeer ingewikkelde zaak.

De Minister beroept zich op de Gedrukte Stukken, die ons verschaft zijn, maar die bevatten alleen de officieele meening, de officieele berichten. Wat wij missen is het oordeel van vele bevoegde beoordeelaars en van de Indische pers. In het Voorloopig Verslag worden zaken genoemd, afwijkende van de voorstellen in het wetsontwerp neergelegd; daarin worden geheel andere plannen opgeworpen, bij voorbeeld om niet als spil, waarom alles draait, te nemen de Universiteit te Leiden, maar om een hervormde Indische Instelling of een verbeterde landbouwschool te Wageningen op te richten.

Over al die zaken is het wenschelijk eerst eens rustig zijn gedachten te laten gaan, om behoorlijk beslagen advies te kunnen uitbrengen.

Wanneer men zonder nadere toelichting deze gewichtige zaak hals over kop toch in behandeling neemt, wat ik ten zeerste zou betreuren, — doch wat ik van deze Kamer vrees — dan zal dit weer een bewijs te meer zijn hoe luchthartig hier omgesprongen wordt met de Indische wetgeving.

De heer **de Savornin Lohman**, voor de derde maal het woord gevraagd en verkregen hebbende, zegt:

Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de Kamer dat zij mij nogmaals het woord gegeven heeft.

Ik wensch de heeren opmerkzaam te maken op hetgeen de Minister van Koloniën zegt in zijn Memorie van Beantwoording betrekkelijk wetsontwerp No. **184**, waar hij de mogelijkheid onderstelt, dat het wetsontwerp niet in behandeling zal komen.

Op bladz. 6 toch lezen wij:

„Bij nadere overweging is de ondergeteekende tot het besluit gekomen om art. 29 uit het ontwerp-besluit te lichten, maar alleen wanneer het wetsontwerp in deze zitting tot stand komt; hij voorziet toch geen dringende behoefte aan ambtenaren van de verkorte studie, ter uitzending in 1903. Tot die verkorte studie zou hij ook slechts noode zijn overgegaan. Zij zal echter onvermijdelijk noodig zijn wanneer met de nieuwe opleiding eerst in 1902 een aanvang kon worden genomen, want dan is met zekerheid te voorzien dat in de behoefte, zelfs door plaatsing van allen die een diploma bezitten of in 1901 en

1902 nog kunnen verkrijgen, niet kan worden voorzien bij uitsluitende toepassing van de 3-jarige studie."

Het heele ongemak waarin wij zullen komen is dit, dat misschien enkele ambtenaren naar Indië gezonden zullen worden, die geen volledige studie gemaakt hebben.

Ik vraag: mag tegen een groot belang als het hier geldt zulk een klein bezwaar opwegen?

Laat het zijn dat er enkele ambtenaren naar Indië gaan, die geen volledige studie gemaakt hebben, moeten wij daardoor dan gedwongen worden een zaak van zoo groot gewicht aan te nemen? Indien het inderdaad is zooals de Minister zegt, dan zouden wij verplicht zijn, hoe gaarne ook, om voor deze zaak afzonderlijk terug te komen; maar het gaat niet aan ons te dwingen de zaak op zoo lichtvaardige wijze af te doen om redenen, die ons niet aangaan.

De heer **Cremer**, *Minister van Koloniën:* Mijnheer de Voorzitter! Slechts één woord. De heer Lohman heeft bewezen mij niet begrepen te hebben.

Als dit wetsontwerp niet in behandeling komt, dan kan ik er niet op rekenen de tweejarige voorloopige opleiding te beginnen, want dat is een opleiding volgens dit wetsontwerp.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het *voorstel* van den Voorzitter wordt in stemming gebracht, en met 47 tegen 20 stemmen aangenomen.

VERGADERING DER TWEEDE KAMER VAN 14 MEI 1901.

Algemeene beraadslaging.

De algemeene beraadslaging wordt geopend.

De heer **van de Velde:** Ik kan in de allereerste plaats niet anders doen dan mij in hoofdzaak aansluiten bij de gegronde klacht die door den heer de Savornin Lohman hier in het midden is gebracht, waar hij de vorige week tegen het zoo ongehoord overhaast aan de orde stellen van dit wetsontwerp heeft geprotesteerd.

Het komt mij voor, dat in deze gehandeld wordt niet op de kalme en degelijke wijze waarop het Nederlandsche Parlement een dergelijke zaak behoort te behandelen en dat in deze gehandeld wordt met onveranderlijke haast. Op het laatste oogenblik, terwijl de Kamer op het punt staat uiteen te gaan, is nog een lijvig stuk van den Gouverneur-Generaal aan de Kamer overgelegd, en ik geloof, dat zeer weinigen van ons in de gelegenheid geweest zijn om er slechts oppervlakkig inzage van te nemen. Zelfs ontbreekt ons min of meer de tijd om na te lezen hetgeen de vereeniging „Moederland en Koloniën" ten deze, zij 't ook niet zonder overhaasting harerzijds, heeft in het midden gebracht, en toch ware *ook* hetgeen die vereeniging heeft gezegd, van voldoende gewicht geweest om hier in ruimer omvang en op rustiger wijze dan nu mogelijk was overwogen te worden.

Er is in deze aan alle kanten gehandeld met overgroote haast en het komt mij voor dat die niet noodig ware geweest, omdat behalve de *stok* van p. m. vijftig beschikbare benoembare ambtenaren èn in 1901, èn in 1902, èn in Indië èn hier te lande, alle gelegenheid heeft bestaan en bestaan zal om examen af te leggen en dat zelfs jongelieden zich naar Indië begeven hebben, omdat zij staande voor de plotselinge

opheffing van de Indische instelling, meenden aldaar meer in hun belang te kunnen werkzaam zijn, indien zij daar hun studiën gingen volbrengen. Ook geloof ik, dat ten eenen male vergeten wordt de weg die open blijft voor opleiding krachtens art. 92 der wet op het hooger onderwijs en dat er geen haast zou zijn deze zaak te regelen, omdat er ook langs dien weg personen genoeg zullen gevonden worden, die zich zouden kunnen bekwamen voor het afleggen van de examens en voor het verkrijgen der geschiktheid om benoemd te worden tot ambtenaren van burgerlijk bestuur in Indië, althans de Minister zal toch niet ontkennen, dat dezen daarvoor bevoegd zouden zijn.

Ik wensch dan in de allereerste plaats mijn teleurstelling uit te spreken over den thans door den Minister gekozen weg. Niemand zal ontkennen, dat de Minister van koloniën en hij alleen oorzaak is, van de roekelooze opheffing van de Indische instelling te Delft, zonder er iets anders voor in de plaats te kunnen stellen. Opzettelijk, men zou haast zeggen, met geleider lage is er op aan gestuurd om de gemeente Delft te dwingen tot opheffing van de inrichting aldaar. En nu zou men meenen, dat er iets goeds voor in de plaats kwam, maar bijna niets is veranderd. De geheele opleiding waarom het heet te gaan blijft vrijwel dezelfde, alleen zal zij nu te Leiden in plaats van te Delft geschieden. Niets is veranderd dan hetgeen ook te Delft had kunnen worden veranderd: de beperking van de toelating, die door de belanghebbenden kan worden toegejuicht, de beperking van de leerstof en niet meer het vergelijkend zijn van de examens bij het einde der studie. Dit alles wordt toegejuicht, maar niemand zal ontkennen, dat die veranderingen evengoed mogelijk waren geweest door reformatie van de instelling te Delft. Er ware niets verloren, indien men de gemeentelijke instelling aldaar eenvoudig als Rijksinstelling had ingericht en ik kan mij met een enkel woord beroepen op het gezag van professor de Louter, die in zijn bekend *Handboek* zegt, dat hij dit de natuurlijkste zaak van de wereld had gevonden, waar hij, sprekende van het Rijkssubsidie aan Delft in 1893 (Bladz. 237) schrijft: „Deze nieuwe inrichting te Delft mag als de overgang worden beschouwd tot de verheffing van de Indische school te Delft tot een Rijksinstelling, die deze gemeente alsdan aan haar volharding en beleid zal hebben te danken."

De ontslagen hoogleeraren, zij zijn er, de gebouwen, zij zijn er; de verzamelingen, zij zijn er en de bibliotheek is er ook. In plaats van dat alles wordt nu met ruwe hand hervormd in den vorm van een eenvoudigen begrootingspost, meer niet; de Kamer heeft geen tijd, wij moeten naar huis toe.

Wat hadden wij in 1864? Hoe geheel anders toen. Toen hadden wij in deze vergadering een wetsontwerp te dezer zake. Men had toen een breed flink opgezet debat over de grondbeginselen. Nu niets van dat alles en ook niets van dat alles is mogelijk, waar wij staan voor een Koninklijk besluit, dat wij te slikken hebben. Ja meer dan dat, dat wij met huid en haar te slikken hebben. Een Koninklijk besluit wordt overgelegd, maar niets wordt door de Regeering vastgelegd. Zij verzet zich met hand en tand tegen een wettelijke regeling. De eenige wettelijke regeling die ons wordt aangeboden is de begrootingspost. Of wij bezwaren hebben tegen artikelen van het Koninklijk besluit, het geeft niets. Mij is geen vorm bekend waarop ik van mijn groote bezwaren daartegen zou kunnen doen blijken

anders door een protest. Mij wordt toegevoegd door den heer Drucker: door uw motie. Ik heb inderdaad reeds vroeger een motie ingediend en ik wensch dien te handhaven omdat ik deze wijze van handelen nadeelig acht voor Nederland en Indië beiden. Ik handhaaf die motie om te kunnen blijven protesteeren tegen wat nu gebeurt en omdat ik overtuigd ben dat men eenmaal erkennen zal dat wij niet op den goeden weg zijn met dit onvolmaakte wetje en definitieve wettelijke regeling de eenige oplossing is.

Ik zeide: of wij bezwaren hebben tegen artikelen van het Koninklijk besluit, het geeft niets. De begrootingspost moet toch geslikt worden. De Regeering is dan vrij om te doen wat zij wil. Indien wij ooit het gemis betreuren van een adviseerenden kolonialen raad, dan is het op dit oogenblik, te meer omdat ons niet zijn overgelegd de adviezen van den Raad van State. Met zekeren ophef heeft de Minister van Koloniën eenmaal in deze Kamer gezegd, dat er is een goede afdeeling van den Raad van State, waarmede hij aangenaam werkt. Maar van het licht van die afdeeling kunnen wij geen gebruik maken. Werden ons de adviezen van die afdeeling met Koninklijke machtiging overgelegd, misschien zouden wij tot andere gedachten komen.

De bezwaren tegen de nu voorgenomen regeling zijn inderdaad niet gering. Ik heb alleen te noemen het woord permanente commissie. Wat is dat voor nieuwigheid? Ik geloof dat men versteld en verstomd moet staan, dat men het nu wagen durft in onze dagen, in onze eeuw aan te komen dragen met een permanente commissie, die de candidaat-ambtenaren zal aanwijzen zonder beslissend examen, zonder eenige aanwijzing welke weg daarbij moet gevolgd worden, eenvoudig langs den weg van willekeur, gunstbetoon en nepotisme.

Ik geloof dat men langs dezen weg niets anders zal kunnen verkrijgen dan een stelsel van de zuiverste en ruwste willekeur, en ik mag niet nalaten van mijn zijde daartegen op ernstige wijze te protesteeren. Dit is de wijze niet waarop men beslissen mag over de toekomst van jonge lieden van 18 tot 21 jaar, hetzij in Nederland hetzij in Indië.

Wij komen hier wederom tot een verhooging van de Indische begrooting. Indië kan wederom meer betalen. Op hoofdstuk X van de Staatsbegrooting schijnt geen plaats te zijn, of heeft men die niet gevonden voor het doen van deze uitgaven. Alleen op hoofdstuk V vindt men eenige gelden meer voor de Leidsche Universiteit uitgetrokken. En tegenover die meerdere kosten voor Indië staat, dat Indië zijn eenige inrichting voor de opleiding van Indische ambtenaren ziet verdwijnen en mag betalen voor de Indische jongelieden, die, in Batavia blijvende, overtochtskosten zouden besparen en beter geacclimatiseerd worden.

De lessen te Leiden zullen, indien ik het goed begrijp, kosteloos zijn, ook voor hen die het betalen kunnen. Natuurlijk voor rekening van Indië. Met milde hand wordt eenvoudig een oplossing gezocht, die wij thans moeten doordrijven. Er wordt niet gelet op het verschil dat nu eenmaal bestaat tusschen universitaire opleiding en vakonderwijs en op de bezwaren die een deel van ons volk heeft tegen universitair Staatsonderwijs. Wat doet het er toe hoe door een stel verplichtend te volgen lessen, in strijd met universitaire opvatting, de *„ruime breede blik"*, waar zoo dikwijls mede gespot is, in bevoegde kringen zal moeten worden verkregen? Ik vraag dit met een dubbel vraagteeken. De literaire faculteit, waartoe de candidaatambtenaren zouden behooren die van den anderen kant geen propaedeusis ontvangen voor

de Universiteit door hun hoogere burgerschool-opleiding, zal moeten zorgen voor de rest.

Er is nog een vraag die ik zou willen stellen, gebruik makende van de gelegenheid dat de Minister van Oorlog hier tegenwoordig is. Tot dusver kwamen ook officieren van de Krijgsschool de lessen van de Indische instelling bijwonen. Zullen zij nu naar Leiden moeten gaan ten einde nog eenige meerdere schakeering en afwisseling te brengen in het „geestesleven der Leidsche Universiteit?

In der haast, met ruwe hand, wordt de opleiding te Leiden gebracht niet denkende aan de ernstige gevolgen voor de toekomst. Zelfs zeer belangrijke hervormingen, die nog noodig mochten zijn, worden hier in hooge mate gepraejudicieerd. Er is namelijk zeer wel een verbetering van de Indische ambtenaren denkbaar door het stelsel van inkrimpen van het aantal ambtenaren en betere bezoldiging. Ik heb bij een vorige gelegenheid er op gewezen, dat men in Britsch-Indië, met een zooveel grootere bevolking, met zooveel minder ambtenaren toekomt, terwijl de betaling daar zoo aanzienlijk veel beter is.

Het stelsel van inkrimping van het aantal ambtenaren wordt door zeer bevoegde personen verdedigd. Nog onlangs in het Indisch Genootschap. Ook daarop wordt in deze niet gelet. Ook niet op de verbetering van de opleiding van de inlandsche ambtenaren, terwijl men door die verbetering met minder Europeesche ambtenaren zou kunnen volstaan en een beter gehalte met de door mij gewenschte betere bezoldiging mogelijk zou zijn.

Van dergelijke belangrijke quaestiën is zeer stellig bij dezen begrootingspost — want een wetsontwerp waarbij moeite gedaan is om een wel doordacht geheel te geven en waarin althans op eenige principieele wijze wijziging gebracht kan worden in overleg met de Kamer — daarvan is op dit oogenblik geen sprake; het recht van amendement wordt op die wijze in deze eenvoudig aan de Kamer ontnomen.

Met een begrootingspost is alles te regelen: men noemt een som geld, legt een Koninklijk besluit over, zooals de Minister gedaan heeft, en men is klaar. Op die wijze is het zeer gemakkelijk om wetsontwerpen te maken. Ik kan mij voorstellen dat op die wijze de leerplicht geregeld had kunnen worden. De heer Drucker vraagt mij „hoe dan?" Ik zal trachten een antwoord te geven op deze interruptie; Indien het Rijk het particulier initiatief in de gemeenten zoodanig gesteund had, dat eerst een onderzoek ware ingesteld naar het schoolverzuim in iedere gemeente en daarna gelden beschikbaar gesteld werden om met die gelden het schoolverzuim te keeren. — Ik haal dit slechts aan om aan te toonen dat het formeel aldus zou kunnen.

In den vorm van een begrootingspost was het op gelijke wijze zeer wel mogelijk geweest om allerlei andere gewichtige punten van Staatsbeleid te regelen en met de beurs in de hand baas te blijven. Voor alles wat „epineus" is is een begrootingspost een uitkomst en een aardige solutie, maar niet de eenige solutie die behoort te bestaan bij het gemeen overleg tusschen Regeering en Kamer. Het geeft wel voordeel; het kost aan de Nederlandsche schatkist bijna niets; er geschiedt slechts een kleine verhooging van hoofdstuk V — meer niets; Indië betaalt de rest: de zaken kunnen blijven liggen tot later te gelegener tijd of te wel nooit de eereschuld van Indië eens aan de orde komt.

Waartegen ik echter ten slotte nog mijn protest aanteeken, is

echter de opheffing van het gymnasium Willem III in Indië, die ongetwijfeld in Indië bij de aldaar bestaande verhoudingen paste en gevaarlijke ontevredenheid wekken moet. Het doet mij bijzonder leed dat wij daarover zoo weinig afdoende ingelicht zijn.

De Minister moge verwijzen naar de blz. 12—15 der Memorie van Toelichting — ik heb er niets in gevonden dat ook maar eenigszins motiveert het besluit om de eenige inrichting *in Indië* voor de opleiding van Indische ambtenaren, die gedurende 35 jaren met vrucht werkzaam geweest is, met één pennestreek te vernietigen.

De heer **Pijnacker Hordijk:** Het stelsel dat tot nog toe voor de opleiding der Indische administratieve ambtenaren werd gevolgd had zeker gebreken. Maar erkend moet worden dat het vele bekwame, goed ontwikkelde en voor hun taak berekende mannen heeft geleverd, die den dienst bij het binnenlandsch bestuur en op de bureaux tot eer hebben gestrekt. De klachten over dit stelsel en over het gehalte der ambtenaren, daardoor gevormd, zijn mijns inziens niet vrij van overdrijving. Dat niet allen voldaan hebben aan de eischen, welke in het bijzonder aan de bestuursambtenaren in de koloniën moeten worden gesteld, valt niet te ontkennen, maar dit zal ook bij de thans voorgestelde regeling der opleiding niet zijn te vermijden. Er worden in de Memorie van Toelichting — aan welke samenstelling ik overigens alle hulde breng — veel bezwaren tegen het bestaande stelstel ingebracht, doch de toelichting bepaalt zich tot algemeenheden. De klacht over gebrek aan algemeene ontwikkeling en beschaving is schering en inslag. Er wordt echter niet aangegeven waaruit dat gebrek blijkt en in welke mate het bestaat. Dat het een gevolg zou zijn van het in den laatsten tijd voortkomen van ambtenaren uit de minder beschaafde kringen van de maatschappij, wordt door den Minister ten stelligste ontkend, waar hij in de Memorie van Antwoord ernstig protesteert tegen die opvatting en daarop laat volgen: „dat bij de nieuw ontworpen regeling uitdrukkelijk de eisch gesteld wordt van beschaafdheid, houdt geen verband met voorkeur voor bijzondere maatschappelijke kringen, doch ziet eenvoudig op de persoonlijke eigenschappen van de sollicitanten."

Mijnheer de Voorzitter! Ik stel op den voorgrond, dat ook ik veel waarde hecht aan de persoonlijke eigenschappen van de bestuursambtenaren, in het bijzonder wat betreft hun algemeene ontwikkeling en beschaving. Ik onderschrijf in dat opzicht geheel de meening van prof. de Louter in de Memorie van Toelichting aangehaald: personen, geroepen om in vreemde gewesten den Nederlandschen Staat te vertegenwoordigen tegenover een aanzienlijke bevolking, die van dien Staat alles verwacht, alles te hopen en te vreezen heeft, geroepen om haar ingewikkelde rechten en belangen te handhaven en tevens de vervulling harer veelsoortige verplichtingen te verzekeren; personen telkens genoopt naar eigen oordeel zelfstandig te handelen en te beslissen; zulke personen hebben naast hun physieke en moreele eigenschappen geen sterkere behoefte dan aan algemeene ontwikkeling, die hen in staat stelt de honderdvoudige moeilijkheden hunner gewichtige betrekking te boven te komen".

En ook beschaving en vormelijkheid zijn onmisbare vereischten bij ambtenaren, die dagelijks in aanraking komen met de eigenaardig beschaafde bevolking en haar hoofden, die meer nog dan de Westersche

volken aan vormen gehecht zijn en elke afwijking daarvan ten strengste veroordeelen.

Dat met die eigenschappen rekening moet worden gehouden bij de benoeming van ambtenaren voor den administratieven dienst, in het bijzonder van de bestuursambtenaren, kan ik ten volle beamen. De vraag is voor mij dan ook of dat *beter* geschiedt bij de thans voorgestelde dan bij de bestaande regeling en of dat *betere*, als het zoo is, opweegt tegen de bezwaren die aan het nieuwe stelsel zijn verbonden.

Ik moet in de eerste plaats opmerken, dat het breken met het vicieuse stelsel van vergelijkend examen mij ernstig heeft doen overwegen of ik met het Regeeringsvoorstel zal kunnen mee gaan, ondanks de bezwaren welke ik tegen sommige onderdeelen van het wetsontwerp heb. Die zeker belangrijke wijziging doet mij ook lijdzamer berusten in de opheffing der afdeeling B van het gymnasium Willem III te Batavia dan anders het geval zou zijn geweest, omdat ik erken, dat de kosten voor die afdeeling te hoog zouden zijn in verhouding tot het gering aantal candidaten, dat in opleiding zou kunnen worden genomen.

Het is volkomen juist wat ten opzichte van het stelsel van vergelijkend examen, na afloop der Indische studie, door den oud-resident L. Wessels in de Indische Gids van 1888 is geschreven en op bladz. 7 van de Memorie van Toelichting bij dit wetsontwerp in herinnering gebracht. De aanwijzing van de candidaat-ambtenaren na een vergelijkend examen vóór den aanvang der Indische studie verdient dan ook zeker de voorkeur boven het tot nog toe gevolgde stelsel. Het is voor de jongelui die zich aan den administratieven dienst in Indië wenschen te wijden van het grootste belang, dat zij, als candidaat-ambtenaar aangenomen, bij voldoende plichtsbetrachting gedurende de Indische studie en bij later te blijken geschiktheid, van een plaatsing verzekerd zijn.

Ga ik dus mee, Mijnheer de Voorzitter, met de aanwijzing der candidaat-ambtenaren, ik heb bezwaar tegen de wijze waarop dit volgens het conceptbesluit op de benoembaarheid voor den Indischen administratieven dienst zal geschieden, bezwaar vooral tegen het buitengewoon gezag dat ook daarbij aan de in te stellen permanente commissiën zal worden gegeven. Mijn bezwaar is niet zoozeer gegrond op de vrees voor nepotisme en willekeur bij de benoeming — d. w. z. de uitzending na volbrachte studie der candidaat ambtenaren, die in de Memorie van Antwoord wordt weerlegd, dan wel op de overtuiging, dat de taak bij art. 3 van het ontwerp besluit aan de permanente commissiën opgedragen, zoo al niet tot willekeur dan toch tot mistasting en onbillijkheid bij de beoordeeling der sollicitanten moet leiden. De programma's van de vergelijkende examens zullen, bepaalt art. 4, zoodanig zijn ingericht, dat in de eerste plaats blijkt van algemeene ontwikkeling en beschaving. Welke maatstaf ter beoordeeling daarvan zal worden aangelegd is noch uit het concept-besluit noch uit de Memorie van Toelichting op te maken. Is het de wijze waarop de sollicitanten hun gedachten zullen uitdrukken, de meer of minder beschaafde houding die zij op het examen aannemen of hun uiterlijk voorkomen? Zoo ja, dan zal daarbij in aanmerking moeten worden genomen dat de examinandi in den regel niet normaal zijn en dat soms zelfs de meest beschaafden en ontwikkelden, door een eigenaardige verlegenheid, door nederigheid of door een te lagen dunk van

eigen bekwaamheid als anderszins, den schijn van onbeholpenheid op zich laden, die het vermoeden wekt van gebrek aan algemeene ontwikkeling. De brutalen zullen dan de beste kansen hebben.

Ook moet betwijfeld worden of bij jongelui op 18-jarigen leeftijd wel van algemeene ontwikkeling sprake kan zijn. Mijns inziens kan die eerst verkregen worden bij hun verdere ontwikkelende studie", „bij het zelfstandig leeren denken en behandelen van vraagstukken" en „het medeleven in den vollen stroom van het geestesleven aan een Universiteit", waarvan de Memorie van Toelichting gewaagt.

Mijnheer de Voorzitter! Hoezeer ik ook het stelsel van vergelijkend examen na volbrachte studie veroordeel, zou ik toch, juist omdat ik zooveel waarde hecht aan de algemeene ontwikkeling en beschaving bij de Indische bestuursambtenaren, er de voorkeur aan geven om deze eigenschappen eerst bij het eindexamen bedoeld in art. 14 van het concept-besluit in aanmerking te nemen. Daaraan zou niet het bezwaar zijn verbonden van de te recht veroordeelde puntenjacht voor speciale vakken; doch zou het wel een gewenschte prikkel zijn voor de candidaten om zich op algemeene ontwikkeling en beschaving toe te leggen, waartoe het verblijf aan een Universiteit hun de gelegenheid geeft?

En wil men nu toch reeds bij het toelatingsexamen op die eigenschappen letten, dan zal dit, naar ik meen, beter dan aan een permanente examen-commissie, aan een *niet*-permanente examen-commisie kunnen worden toevertrouwd, bijgestaan door eenige professoren, die evenzeer met tot oordeelen bevoegde personen kan worden samengesteld als de commissiën, die de Minister wenscht te benoemen. Een groot voordeel zou daarbij zijn dat de Regeering de keuze van die personen in handen houdt en dat de sleur en het subjectieve oordeel, welke dikwijls bij permanente commissiën ontstaan, zouden worden voorkomen. Het moeten niet slechts dezelfde personen zijn die feitelijk de aanvulling van den Indischen administratieven dienst beheerschen. Willekeurige voordrachten zijn daarbij veel meer te vreezen dan bij niet permanente commissiën.

Evenmin acht ik een permanente commissie noodig om toezicht te houden op de studiën en het levensgedrag der candidaat-Indische ambtenaren. Dat toezicht is niet vereenigbaar met de vrije studie aan een Universiteit, noch met de vrijheid van beweging der Indische studeerende jongelui. Mocht het levensgedrag van enkelen van dien aard zijn, dat zij zich het candidaatschap onwaardig maken en ongeschikt zijn voor den Indischen dienst, dan blijft de Minister van Koloniën te allen tijde bevoegd hen te ontslaan. Daarvoor acht ik geen voordracht van de permanente commissie noodig.

Mijnheer de Voorzitter! Laatsleden Zaterdag ontvingen wij eenige beschouwingen van de hier ter stede gevestigde vereeniging „Moederland en Koloniën" betreffende het in behandeling zijnde wetsontwerp. Die vereeniging bestaat voor het grootste deel uit personen met Indië bekend, waarvan velen een eervolle loopbaan hadden in Gouvernementsdienst en geacht kunnen worden volkomen bekend te zijn met de eischen van de verschillende takken van dienst. Hun oordeel, ook over dit onderwerp, verdient dus ten volle onze aandacht. En nu is het wel opmerkelijk, dat de deskundige commissie uit die vereeniging, die prae-advies uitbracht over de voorgestelde nieuwe regeling, bijna eenstemmig was in haar afkeurend oordeel over de permanente commissiën en dat in de algemeene vergadering der vereeniging, waarin

het concept-besluit werd behandeld, geen der leden iets ter verdediging van die commissiën wenschte aan te voeren.

Ik geloof dan ook dat de voorgestelde regeling veel in populariteit en ook in waarde zal winnen, indien de Minister kan besluiten om de instelling van de permanente commissiën daaruit te doen vervallen.

Mijn tweede bezwaar tegen het Regeeringsvoorstel is de negatie van het landbouwbelang bij de opleiding der ambtenaren voor het binnenlandsch bestuur in Indië. Dat belang is zoo herhaaldelijk en op deugdelijke gronden, zoowel in als buiten deze Kamer, aangetoond, dat ik mij van uitvoerige beschouwingen dienaangaande kan onthouden. Bovendien vrees ik, dat ik in dit opzicht bij dezen Minister aan doovemans ooren zou blijven kloppen, nu hij bij de nieuwe regeling, in plaats van een tegemoetkomende houding aan te nemen, eerder een stap achteruit gaat, zelfs de billijke wensch in de Memorie van Toelichting geuit, dat in de nieuwe regeling althans een bepaling zou worden opgenomen krachtens welke jongelieden, die de Indische afdeeling der hoogere land- en boschbouw-school te Wageningen met vrucht hebben doorloopen, bij voorkeur als candidaat-ambtenaar zullen worden toegelaten, wordt beantwoord met de toezegging, dat hij (de Minister) gaarne in ernstige overweging wil nemen of het mogelijk zal zijn gediplomeerden van de hoogere land- en boschbouw-school, onverschillig of zij van de Nederlandsche dan wel van de Indische afdeeling afkomstig zijn, tot mededinging toe te laten.

Aan die verklaring in de Memorie van Antwoord ontbreekt alleen maar, dat de woorden „in ernstige overweging zal nemen" en „of het mogelijk zal zijn" niet cursief zijn gedrukt.

Alsof er eenig bezwaar zou kunnen zijn tegen de mededinging van jongelui, die in het bezit zijn van een getuigschrift van eindexamen van een hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus — de eisch die het ontwerp-besluit voor de toelating tot het vergelijkend examen stelt — of van de hoogere burgerschool met vierjarigen cursus te Wageningen, welke jongelui bovendien reeds onderricht hebben ontvangen in de Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië, land- en volkenkunde en de Javaansche en Maleische spreektalen, na afgelegd Staatsexamen, den titel van landbouwkundige hebben verworven!

De enkelen — want velen zullen het zeker niet zijn — die zich vrijwillig een langere voorbereidende studie willen getroosten dan het ontwerp-besluit voor de aanwijzing der candidaten voorschrijft — zullen toch zeker, als ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, met vrucht werkzaam gesteld kunnen worden in die streken, waar dringende behoefte bestaat aan landbouwkundige voorlichting voor de inlandsche bevolking, dan wel toegevoegd worden aan den hoofdinspecteur der cultures, van wien tot nog toe — hoe vreemd het ook schijne — geen landbouwkennis wordt vereischt.

De wensch om aan hen, die in het bezit zijn van een getuigschrift van landbouwkundige, bij het vergelijkend examen de voorkeur te geven, kan dus waarlijk niet als ondoelmatig worden beschouwd. Zooals in de resumtie der beschouwingen van de leden der vereeniging Moederland en Koloniën te recht wordt opgemerkt, zou aan die jongelui, die gedurende hun landbouwstudie natuurlijk een deel van het geleerde op de hoogere burgerschool hebben vergeten en daardoor moeilijk kunnen concurreeren met hen, die pas een laatstgenoemde inrichting hebben verlaten, bij het vergelijkend examen een voorsprong

van een zeker aantal punten moeten worden gegeven boven hen, die slechts het diploma van een hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus bezitten.

Liefst zou ik de opleiding van de bestuursambtenaren voor Indië willen verbonden zien aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen, maar waar de Minister de wenschelijkheid van landbouwkennis voor die ambtenaren niet deelt en de voorgestelde regeling dan ook op een geheel anderen grondslag berust, daar kan ik niet verwachten dat hij toch met mijn denkbeeld zou meegaan en bepaal ik mij tot den wensch, dat Zijn Excellentie aan het door mij uitgesproken verlangen, dat door velen, die den toestand in de binnenlanden van Java kennen, wordt gedeeld, zooveel mogelijk te gemoet zal komen.

Ik meen te mogen aannemen, dat dit verlangen ook niet in strijd is met de meening dienaangaande van de Indische autoriteiten.

Mijnheer de Voorzitter! In het Voorloopig Verslag werd de vraag gesteld of in het stelsel der Regeering de hoogere burgerschool met vierjarigen cursus te Wageningen voor de toelating als candidaat-ambtenaar niet gelijkgesteld moet worden met de in art. 2 van het concept-besluit genoemde hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus. De Minister heeft de bedoeling van die vraag blijkbaar niet goed begrepen en althans in de Memorie van Antwoord geen afdoend antwoord gegeven. Hij brengt zijn antwoord in verband met de verlangde mededinging van gediplomeerden van de hoogere land- en boschbouwschool, terwijl de vraag afgescheiden daarvan werd gesteld.

Ik meen dat er alleszins reden is om ook aan de leerlingen van die hoogere burgerschool, die in het bezit zijn van een getuigschrift van eindexamen, het recht te geven om bij het vergelijkend examen voor candidaat-ambtenaar mede te dingen.

Gaarne ontving ik daaromtrent een nadere verklaring van den Minister.

In het Voorloopig Verslag wordt de wenschelijkheid betoogd om reeds dadelijk bij de aanwijzing der candidaten vast te stellen welk deel zal bestemd worden voor het binnenlandsch bestuur op Java, voor het binnenlandsch bestuur in de buitenbezittingen en voor de bureau-betrekkingen. Daarop antwoordt de Minister dat eerst later kan blijken wie meer geschiktheid heeft voor besturend ambtenaar en wiens aanleg zich meer eigent voor bureau-betrekkingen en hij laat daarop volgen in de Memorie van Antwoord, dat het zeer moeilijk zou zijn uit het toelatings-examen op te maken in hoeverre de candidaten geschikt zijn voor het Javaansch. Het eerste geef ik toe, indien de Minister althans volhardt in zijn voornemen van alle candidaten dezelfde opleiding te laten volgen, onverschillig of zij voor den bureaudienst dan wel voor het binnenlandsch bestuur in aanmerking zullen komen, waartegen evenwel in het Voorloopig Verslag ook mijns inziens gegronde bedenkingen zijn ingebracht. Wat echter de opmerking betreft, dat uit het toelatings-examen de meerdere of mindere geschiktheid voor het Javaansch niet zou zijn op te maken, stel ik daartegen over, dat daarbij de aanleg voor taalstudie toch wel zal blijken.

Voor mij blijft echter het groote bezwaar tegen een schifting na het eerste studiejaar, dat de meeste candidaten zich in het bijzonder zullen toeleggen op de kennis van het Javaansch, ten nadeele van de andere vakken en dat de zoo zeer veroordeelde puntenjacht weer zal te voor-

schijn treden. Het ligt toch voor de hand, dat de meeste candidaten, voor den dienst bij het binnenlandsch bestuur aangewezen, op Java wenschen geplaatst te worden, waar zij in een veel betere conditie komen dan op de meeste standplaatsen in de buitenbezittingen. Heeft de schifting dadelijk bij de toelating plaats, dan zullen de voor de buitenbezittingen aangewezen candidaten zich daarin eerder schikken en rustiger hun Indische studiën aanvangen dan indien dit eerst geschiedt na het eerste studiejaar.

Overweging zou het verdienen en in vele opzichten aanbeveling — ik merk dit slechts even op omdat het niet ter zake is — indien gebroken werd met het stelsel van scheiding tusschen de bestuursambtenaren op Java en die in de buitenbezittingen.

Ten slotte nog een kort woord over de opheffing van afdeeling B van het gymnasium Willem III.

Aanvankelijk heb ik het plan om daartoe over te gaan ten zeerste betreurd en nog vrees ik dat het op de Europeesche ingezetenen van Indië een ongunstigen indruk zal maken. Nadat hun eerst de gelegenheid was ontnomen om hun kinderen in Indië op te leiden voor officier bij het leger — die opleiding is verplaatst naar het moederland — gaat men nu hetzelfde doen voor de toekomstige bestuursambtenaren. Daardoor zal het vermoeden worden gewekt van achteruitstelling en van miskenning der goede diensten door verschillende uitstekende ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, gevormd aan het gymnasium Willem III, aan Indië bewezen. Ontkend kan bovendien niet worden dat de Indische jongelui, al dan niet in Indië geboren, maar die daar hun jeugd of een groot deel van hun jeugd hebben doorgebracht, dus in de onmiddellijke omgeving der inlandsche bevolking zijn opgevoed, veel voor hebben bij de Nederlandsche jongelui, die bij hun aankomst in Indië het land en de taal, de zeden en gewoonten der inheemsche bevolking slechts uit de boeken of bij monde van de leeraren en hoogleeraren hebben leeren kennen en zich nog inwerken moeten in de eigenaardige toestanden en begrippen, waarmede zij als besturende ambtenaren rekening hebben te houden.

Toch, Mijnheer de Voorzitter, heb ik gemeend mij bij de opheffing van de gelegenheid om ook in Indië tot administratief ambtenaar opgeleid te worden, te moeten neerleggen, omdat ik erken, dat het wenschelijk is, dat de Indische jongelui, althans zij die bij het binnenlandsch bestuur zullen worden geplaatst, door eigen aanschouwing het moederland leeren kennen, hun voordeel kunnen doen met de westersche beschaving en ontwikkeling, veelzijdiger leeren denken en handelen.

Van mijn standpunt kan ik mij natuurlijk geheel vereenigen met de bepaling in art. 10 van het ontwerp-besluit, dat aan de in Indië aangewezen candidaat-ambtenaren vrije overtocht als gouvernementspassagier der eerste klasse en een toelage van *f* 1000 's jaars gedurende hun studietijd in Nederland wordt verleend. Ook verheug ik mij in de verklaring van den Minister in de Memorie van Antwoord gegeven, dat het de bedoeling is dat de eenmaal aan Indische candidaat-ambtenaren verstrekte toelage blijft doorloopen, ook wanneer de ouders herwaarts komen, al moge dit onbillijk schijnen tegenover de reeds vroeger uit Indië teruggekeerde en hier te lande gevestigde ouders.

In het Voorloopig Verslag werd op de vestiging van gymnasia in Indië aangedrongen. De Minister antwoordde daarop, dat deze zaak,

naar hem voorkomt, buiten het onderwerp ligt dat thans aan de orde is. Ik kan dit niet toegeven en meen dat de vraag naar gymnasia in Indië haar verband houdt met de thans voorgestelde regeling der benoembaarheid van de Indische administratieve ambtenaren. Afgescheiden toch van de wenschelijkheid om de jongelui in Indië in de gelegenheid te stellen zich voor te bereiden voor het universitair onderwijs in het algemeen, eischt het belang van den administratieven dienst, overeenkomstig de voorgestelde regeling, dat het zwaartepunt niet blijft bij de hoogere burgerscholen, maar dat aan de leerlingen van de gymnasia gelijke kansen worden gegeven bij de mededinging naar dat candidaat-ambtenaarschap.

Dit is te bereiken door de oprichting van gymnasia in Indië.

De heer **Geertsema**: Alle authoriteiten die daarover oordeelen kunnen zijn zonder onderscheid van meening er iets hapert aan de opleiding der Indische ambtenaren. Het resultaat dier opleiding is niet meer voldoende. De ambtenaren, in het algemeen gesproken, voldoen niet meer in alle opzichten aan de hooge eischen, die hen moeten gesteld worden.

Dat verschijnsel vindt in de eerste plaats zijn oorsprong in het feit, dat door de ontwikkeling van onze Indische bezittingen die eischen steeds grooter worden. Een jong ambtenaar, die voor 25 jaren een goed ambtenaar kon genoemd worden, zoude dat nu niet meer zijn.

De inlanders, vooral de inlandsche hoofden, gaan vooruit; alleen de witte huid, gedekt door de gouden pet, is niet meer genoeg om het prestige tegenover hoofden en bevolking op te houden: meer ontwikkeling, breeder inzichten zijn voor den ambtenaar noodig.

Dat verschijnsel doet zich niet alleen bij het Gouvernement voor, ook bij alle takken van den grooten landbouw en industrie in Indië is zulks het geval. Vergelijk de hoofden van groote ondernemingen van 25 jaar geleden en nu. Het verschil springt dadelijk in het oog: de industrie en landbouw eischen tegenwoordig meer van hun dienaren en richt hun opleiding daarnaar in.

Bij gelegenheid van de behandeling van het wetsontwerp omtrent de reorganisatie van het burgerlijk bestuur op Java, heb ik van deze plaats beweerd dat de regenten en hooge inlandsche ambtenaren in de toekomst mochten worden Hollandsch sprekende ambtenaren, opgeleid in goede inrichtingen van onderwijs, onze ambtenaren in kennis evenarende, die dan tot vele betrekkingen die nu door Europeesche ambtenaren bekleed worden, kunnen benoemd worden; want in de eerste plaats: Indië voor de inlanders.

Evenwel zullen steeds Europeesche ambtenaren noodig zijn om ons gezag te handhaven, maar het springt in het oog, hoe meer de inlandsche hoofden zich ontwikkelen, de Europeesche ambtenaren dat in nog grootere mate zullen moeten doen, willen zij hun positie van ouderen broeder naar behooren kunnen bekleeden.

Om dat te bereiken moeten wij het systeem van opleiding onzer ambtenaren veranderen.

Het is toch in de praktijk gebleken niet genoeg te zijn de adspirant-ambtenaar een ontzaglijk aantal punten op het examen haalt, zonder meer, de Staat moet weten hij ook wat karakter-opvoeding en algemeene ontwikkeling betreft het beste krijgt wat onder de mededingenden is. Een quaestie van stand is het niet, want in iederen stand zullen

jongelui aangetroffen worden die aan de eischen voldoen, anderen niet. De uitslag van het examen kan dus niet uitsluitend het criterium van benoembaarheid blijven.

Welnu, dan zal bij die keuze nog op andere hoedanigheden moeten gelet worden, dat zal dan niet anders kunnen geschieden dan door een commissie die niet alleen behoeft te letten op het afgelegd examen.

Hierin nu zit mijns inziens het zwaartepunt van de nieuwe regeling.

Waar toch de opleiding zal geschieden en hoe het leerplan zal zijn samengesteld zijn mijns inziens ondergeschikte punten.

Nu is het natuurlijk altijd een moeilijk werk als de eene mensch de andere moet beoordeelen. Het zijn toch altijd subjectieve opinies, men kan falen enz., ik geef dat alles toe, maar een ander middel is er niet en daarom moet mijns inziens deze proefneming gewaagd worden.

Er zal in ons land nog wel een commissie zijn samen te stellen, waarvan de leden moreel zoo hoog staan, dat alle denkbeeld van nepotisme en gunstbetoon is uitgesloten. Buitendien kan die commissie niet mir nichts dir nichts zeggen, A. wordt aangenomen, B. niet.

De voordracht omtrent iederen candidaat moet met redenen omkleed zijn en ten slotte kiest de Minister.

Heeft de commissie, heeft de Minister zich vergist, in de driejarige studietijd kan die vergissing aan den dag komen en hersteld worden.

De commissie kan als zij dat wil den levensloop van den candidaat nagaan, en overal inlichtingen omtrent hem inwinnen. Komt de candidaat op het examen, een voorloopig dossier kan klaar liggen.

Het toezicht van de commissie op de candidaten in den studietijd behoeft niet gehouden te worden krachtens een stelsel van spionage of verklikking, waarom zoude de commissie die ellendige rol spelen. Maar wil men zeker zijn geschikte candidaten te hebben en te houden, dan is toezicht noodzakelijk.

Zijn dan onze officieren te land en te water er minder geschikt om omdat er toezicht op hun studiën is uitgeoefend?

Ziedaar, eenige algemeene beschouwingen die het doel hebben te betoogen, dat ik mij kan vereenigen met de algemeene strekking van dit wetsontwerp.

De verdere beraadslaging wordt verdaagd.

VERGADERING DER TWEEDE KAMER VAN 15 MEI 1901.

Vaststelling der algemeene beraadslaging.

Tegenwoordig, met den Voorzitter, 84 leden.

De algemeene beraadslaging wordt voortgezet.

De heer **van Kol:** Met veel instemming heb ik gisteren beide redevoeringen gehoord van de heeren van de Velde en Pijnacker Hordijk. Vooral de rede van den eersten afgevaardigde zou ik bijna geheel kunnen onderschrijven Hij heeft te recht en met klem gewezen op de haast waarmede dit gewichtige wetsontwerp wordt behandeld hij heeft te recht genoemd de opheffing van de Delftsche instelling een roekeloos bedrijf en met tal van feiten aangetoond, dat alle veranderingen en verbeteringen in dit wetsontwerp opgesloten, even goed hadden kunnen worden tot stand gebracht bij de handhaving der Delftsche instelling en van vroeger verkregen rechten.

Ten slotte heeft hij er op gewezen, dat wij hier staan voor een

Koninklijk besluit, dat wij, zooals hij het te recht zeide, hebben „te slikken", omdat elk amandeeren der Tweede Kamer is onmgelijk gemaakt.

Zou men naar aanleiding van al die zaken nog wel veel behoeven te zeggen? Rondweg gesproken gevoel ik meer lust tot protesteeren dan tot argumenteeren, vooral in deze Kamer, waar ik reeds genoegzame ervaring heb opgedaan om te weten, dat, ondanks bezwaren van verschillende zijden tegen deze zaak, met groote meerderheid dit wetsontwerp binnen enkele uren zal worden aangenomen en het derhalve monnikenwerk zoude zijn er veel tegen te strijden en er zijn krachten op te beproeven.

Het gelden hier dan ook slechts Indische belangen, geen Nederlandsche. Waar wij gisteren nog gezien hebben, dat bijna een geheelen dag is verstreken met het behandelen der belangen bij het fokken van paarden, zal hier wederom binnen enkele uren — ik zal dan maar zeggen — de opleiding van ambtenaren worden afgehamerd.

Vooral betreur ik dit, omdat ik overtuigd ben dat betrekkelijk weinig leden in de gelegenheid waren kennis te nemen van die geheime missive van den Gouverneur-Generaal van 6 Juli 1900, die eerst in de laatste uren op de griffie ter inzage is nedergelegd. Hadden meerdere leden kennis genomen, al was het slechts van de eerste vijf bladzijden dier missive, dan zou het vroegere voorstel om dit wetsontwerp nu niet aan de orde te stellen, waarschijnlijk een meerderheid gevonden hebben.

Wat moet men nu doen? Amendeeren is onmogelijk; de tijd ontbreekt om stelsel tegenover stelsel te plaatsen, en de gegevens van bevoegde personen hebben wij nog niet kunnen verzamelen.

Over het leerplan, een gewichtige zaak, zal, naar het zich laat aanzien, geen woord gewisseld worden. Er is geen gelegenheid om uitvoerig in te gaan op de onderwerpen die daarop ten onrechte voorkomen en anderzijds op die, welke, hoewel noodig voor behoorlijke vorming der Indische ambtenaren, gemist worden.

Ik wil mij dan in hoofdzaak bepalen tot enkele protesten.

Ik protesteer dadelijk tegen het *karakter van nepotisme* dat de in het wetsontwerp bedoelde permanente commissie zal aankleven.

Ik neem gaarne aan dat de Minister trachten zal voor de commissie hier te lande de meest onbevooroordeelde en onafhankelijke personen te verkrijgen, maar de menschelijke zwakheid kennende, kan men vooruit zeggen dat vrienden en magen en standgenooten den voorrang zullen hebben boven vreemden. De voorzitter der permanente commissie zal een almachtige persoonlijkheid zijn, die te beslissen zal hebben over het al of niet toelaten van candidaat-ambtenaren. Dezen zullen vooraf trachten bij hem in het gevlei te komen, en daarvan zal niet, zooals de Minister wenscht, karaktervorming en zelfstandigheid van de ambtenaren, maar oogendiening het gevolg zijn.

Wat de Indische commissie betreft, het ligt voor de hand dat zij den voorrang zal geven aan personen die men kent, bijv. jongens te Batavia geboren, boven hen die verder af wonen.

Nu reeds heerscht in alle mogelijke betrekkingen te Batavia nepotisme.

Meermalen hebben ambtenaren mij verklaard weerzin te hebben tegen den werkkring bij de algemeene secretaire te Batavia, doch toch naar een plaatsing daarbij te streven, omdat gunstbetoon aldaar het meest vermag. Een bekend spreekwoord is het dan ook te Batavia: „dat wie het dichtst bij de kachel zit, zich het best warmt".

Is er wel een weliger bodem voor nepotisme dan Indië?

Ik wensch in verband hiermede enkele frappante feiten van nepotisme aldaar, een paar uit velen, aan te halen.

Een Gouverneur-Generaal heeft indertijd de ambtenaarsexamens verlicht om zijn zoon, die niet over voldoende capaciteiten beschikte, in de gelegenheid te stellen controleur te worden.

Onlangs hebben wij in het verslag der Rekenkamer, toch een bezadigd lichaam, kunnen lezen, hoe een kort geleden afgetreden Gouverneur-Generaal bewerkt heeft dat een zijner vrienden voor een reeds ruimschoots beloond werk, nog *f* 30.000 werd uitgekeerd.

In een onlangs rondgedeelde brochure hebben de kamerleden kunnen lezen hoe onder dezen Gouverneur-Generaal voor de terugzetting van een man als Fokkens eveneens nepotisme in het spel was.

Wij kunnen nu zeggen dat die permanente commissie in handen zal komen van een côterie en de toekomst der jongelieden, die bij het binnenlandsch bestuur hun carrière wenschen te vinden, niet vrij zal zijn van gunstbetoon. Het vermijden van nepotisme kan dus niet worden gewaarborgd.

De heer Geertsema heeft deze zaak vrij kalm opgenomen. Hij wil een proef wagen en afwachten wat er de resultaten van zullen zijn. Waar het echter zulk een ernstig belang geldt, mag van een proefneming geen sprake zijn, maar moet men innig overtuigd wezen, dat die permanente commissie noodzakelijk is en dat deze regeling der opleiding van ambtenaren proefhoudend zal blijken. Ik acht die proefneming roekeloos en zal er dan ook niet aan meedoen. Daar ik de innige overtuiging heb gekregen, dat die permanente commissie, vooral in Indië, aanleiding zal geven tot nepotisme, zal ik dan ook onverbiddelijk tegen dit wetsontwerp stemmen.

Een tweede protest geldt het *anti-democratisch karakter*, dat dit wetsontwerp aankleeft. Wie zullen hier en in Indië de leden der commissie zijn? De hoogen onder de hoogen, de hooge ambtenaren en personen van invloed.

Het is dan ook niet te verwachten, dat een zoon van een kruidenier bijv., die zich op grond van zijn neigingen en talenten mocht aanbieden voor candidaat-ambtenaar, door die hooge heeren niet lichter zal worden afgewezen en dat een persoon van hun stand niet meer kans zou hebben van in aanmerking te komen. De Minister meent dit te moeten ontkennen en schrijft dienaangaande op bladz. 2 en 3 der Memorie van Antwoord: „Ernstig moet de ondergeteekende protesteeren tegen de opvatting, dat „als de voornaamste grief tegen de bestaande wijze van opleiding" beschouwd zou worden „dat behoefte bestaat aan ambtenaren uit meer beschaafde kringen van de maatschappij dan waaruit zij in den laatsten tijd voortkwamen"; dat bij de nieuw ontworpen regeling uitdrukkelijk de eisch gesteld wordt van beschaafdheid, houdt geen verband met voorkeur voor bijzondere maatschappelijke kringen, doch ziet eenvoudig op de persoonlijke eigenschappen van de sollicitanten".

Maar, Mijnheer de Voorzitter, is het wel gemakkelijk, is het bijna niet onmogelijk een juisten maatstaf aan te leggen voor de „beschaving" die een persoon heeft bereikt? Waar de Minister echter in art. 3, alinea 2, als een der program-eischen, aan den candidaat te stellen, „blijk geven van beschaving" opnoemt — waardoor de algemeene hilariteit in de vergadering der Vereeniging Moederland en Koloniën

werd opgewekt, – zou ik van den Minister wel een antwoord op deze vraag willen vernemen: wat verstaat gij onder beschaving? Welken maatstaf wilt gij hiervoor aanleggen?

Een ander protest geldt het *anti-Indo-karakter*, dat ook in dit wetsontwerp ligt opgesloten door de opheffing van de afdeeling B van het gymnasium Willem III te Batavia.

Ik erken gaarne, de Minister heeft naar mate van de middelen waarover hij beschikt aan dat bezwaar trachten te gemoet te komen door eenig subsidie, op bevredigende wijze door den Minister toegekend. Maar is het hier uitsluitend een geldelijk belang? Is hier ook niet een moreel en politiek belang in het spel? Laat ons daar laten of de grief rechtmatig is dan wel of zij niet eenigszins wordt overdreven door de personen aldaar. Wij kunnen gerust verklaren wat ook de heer Fransen van de Putte meermalen in de Eerste Kamer heeft beweerd, dat men door de opheffing der afdeeling B, ondanks het geldelijk voordeel, een politieke fout zou begaan. Want de meerderheid van hen, die tot de Indo-maatschappij behooren, meent dat zij achteruit wordt gesteld bij de zonen van het blanke ras. Dit zal niet worden weggenomen, maar juist worden aangewakkerd, wanneer men hen niet meer in de gelegenheid stelt in Indië zelf de hoogste rangen te bereiken. De Indo heeft immers het volste recht in zijn eigen land de middelen te vinden tot opleiding, ook voor de hoogere rangen. En is er niet iets hards in gelegen, dat ouders hun zonen in de kracht van hun leven moeten weezenden naar een ver land en bloot stellen aan de gevaren van het studentenleven? Iedereen die eenige jaren aan de Universiteiten heeft doorgebracht en daar gezien heeft hoe meestal het levensgedrag der Indische jongelieden is, weet ook, dat procentsgewijs veel meer van die jongelieden, wegens gemis van contrôle, zich aan wangedrag schuldig maken dan jongelieden, die onder direct toezicht van hun ouders de Hoogeschool bezoeken. Is het echter werkelijk geheel en al onmisbaar, dat die jonge menschen eenigen tijd in Nederland verblijven, om zich een algemeene ontwikkeling en beschaving te verschaffen, dan moet men, mijns insziens, dien tijd zoo kort mogelijk maken.

Ik zou er veel voor gevoelen, om, gelijk de heer van Deventer in het Indisch Genootschap heeft verdedigd, uitsluitend de theoretische opleiding in Nederland te doen plaats hebben, en de practische, het leeren der talen, de kennis van land- en volkenkunde enz., daar ginds te doen geschieden, waar de studenten meer in de gelegenheid zijn de noodige kundigheden van dien aard op te doen dan hier te lande het geval is.

Verder moet ik protesteeren tegen het *anti-inlandsch karakter* dat het gevolg van dit ontwerp zijn zal. In de toekomst zal het getal Europeesche ambtenaren in Indië toch wel moeten verminderen en dat der inlandsche ambtenaren toenemen, omdat men aan de inlandsche bevolking meer rechtstreekschen invloed in het bestuur van Indië zal moeten toekennen. Nu maakt de Minister het door dit wetsontwerp weder veel moeilijker voor de inlanders om aandeel te krijgen aan het binnenlandsch bestuur.

De heer Geertsema stelt er prijs op door het aanleeren der Nederlandsche taal, de regenten geschikter worden gemaakt voor den werkkring dien zij hebben te vervullen. Is dit stelsel wel daaraan bevorderlijk of het tegendeel het geval?

Maar er is meer. Is het niet onbillijk dat wij alle mogelijke pogingen

in het werk stellen om Nederlandsche ambtenaren een goede opleiding te verschaffen en dat voor de opleiding der regenten zoo bitter weinig wordt gedaan? Zou men niet, wanneer men de Indische instelling in Indië had gehandhaafd, aan de hoogere inlandsche ambtenaren de opleiding hebben kunnen geven, welke zij nu absoluut missen, terwijl zij toch gewichtige werkkringen hebben te vervullen?

Er is nog een enkele vraag te doen naar aanleiding van de nota van de Vereeniging „Moederland en Koloniën". Worden, zoo vraagt men daar, voor de bureaubetrekkingen de vrouwen uitgesloten? Gaarne ontving ik daarop een duidelijk antwoord. Verder zou ik wel aan den Minister de vraag willen stellen: wat wilt gij hier te lande doen met de personen, die gaarne hun zonen willen opleiden voor Indisch ambtenaar en gemoedsbezwaren hebben tegen de opleiding aan de Universiteit te Leiden?

Ik moet eveneens protesteeren tegen de kunstmatige *bevoorrechting* die uit dit wetsontwerp spreekt ten bate *van de Universiteit te Leiden.* Wanneer men een zuiver Indisch standpunt inneemt en alleen de belangen van Indië wil behartigen, dan zou men de voorkeur geven aan een opleiding te Delft, omdat daar de studenten omgang kunnen hebben met de ingenieurs, met wie zij later moeten samenwerken, terwijl zij door den omgang met Indische familiën — ik weet dit uit eigen ervaring — bekend worden met de Indische toestanden en levensvoorwaarden.

Te Wageningen — de heer Pijnacker Hordijk heeft er reeds op gewezen — zou men een betere opleiding kunnen krijgen voor den landbouw, die toch onmisbaar is voor een Indisch ambtenaar, terwijl men te Leiden in die opleiding niet kan voorzien.

Het is ook al jaren lang bekend, dat in de Leidsche studentenwereld een zeer bekrompen geest heerscht; er heerschen daar sterke aristocratische neigingen en de meeste reactionnaire studenten worden te Leiden aangetroffen.

Is het verder niet te vreezen, dat Indische ouders, wanneer zij gedwongen worden hun kinderen drie jaren in Leiden te laten doorbrengen, dat later wellicht zullen betreuren?

Kenschetsend is wat ik onlangs las in het *Nederlandsch Studentenweekblad.* Daarin komt een mededeeling voor die goedgekeurd is door de redactie, bestaande uit zes personen, gekozen door de meerderheid van het korps; men kan zeggen uit de elite van de studenten de vertrouwdsten van het korps. Zij hebben die mededeeling klakkeloos opgenomen, zonder eenig protest. Ik acht mij verplicht het geschrevene in een van onze bladen voor te lezen ter kennisname van de kamerleden alhier, maar vooral van de ouders in Indië, die nu weten wat hun kinderen soms wacht wanneer zij die voor hun studiën naar Nederland zenden.

Het bericht luidt:

„De room der burgerij. Misschien is het niet van alle nut ontbloot, om eens in ruimeren kring te doen zien, hoe sommige studenten denken over de treurige gevolgen, die uit slechte maatschappelijke toestanden voortspruiten.

Eenigen tijd geleden werd te Leiden het lijkje van een pasgeboren kind gevonden. In het vacantienummer der *Minerva,* Algemeen Nederlandsch Studentenweekblad van 16 April 1901, werd hierover als volgt gesproken:

„Meer emotie-verwekkend was de vervolging van een mooi dienstmeisje, verdacht van te-vondeling-legging.

„Enfin, 'n griezelig verhaal; maar zij is weer à prendre.

„Dat tot troost voor de komende maand Mei."

Het blad voegt er bij: „Hoe vindt u een dergelijk hartloos en luchtig omspringen met iets zoo treurigs, als een dienstmeisje, dat uit wanhoop en schaamte haar kind vermoordt en te vondeling legt?

„Is het niet iets teekenends voor de hedendaagsche studeerende jongelingschap, dat een dergelijke uiting geschreven werd niet alleen, maar dat zelfs de zes leden der hoofdredactie van genoemd weekblad geen bezwaar maakten tegen de opname?" (*Het Volk* 11 Mei 1901.)

Al zijn deze zaken uitzondering en geen regel, zoo verdienen zij toch ernstige overweging. Zij wekken het vermoeden dat het bezoeken, van onze universitaire inrichtingen, in plaats van beschavend, integendeel voor sommigen demoraliseerend werkt.

Na al die protesten verheugt het mij te kunnen zeggen dat er ook iets goeds in het wetsontwerp is op te merken. De beslissing of iemand candidaat-ambtenaar zal worden, zal voortaan bij het begin van de studie worden genomen. Daardoor wordt een einde gemaakt aan de zoogenaamde examen-dressuur, aan de bekende puntenjacht. Dit voordeel had men echter even goed kunnen verkrijgen indien de instelling te Delft ware gehandhaafd of de landbouwschool te Wageningen in die richting ware gereorganiseerd.

Een kleine wijziging ware voldoende geweest, en men had desnoods de gemeentelijke instelling tot een Rijksinstelling kunnen maken, waardoor het doel eveneens zou zijn bereikt.

Die algemeene ontwikkeling wordt wel wat erg op den voorgrond geschoven. Het heeft mij bevreemdt dat de heer Geertsema de algemeene ontwikkeling eigenlijk alles noemt en het leerplan daaraan *ondergeschikt* acht.

Verder betreur ik het dat de Regeering geen splitsing heeft willen doorvoeren tusschen de candidaten voor bureau- en bestuursambtenaren. Het ligt toch voor de hand dat deze ambtenaren aan geheel andere eischen moeten voldoen en een geheel andere studie, ten minste voor een groot deel, noodig hebben.

Rationeel zou ook geweest zijn dadelijk de splitsing tusschen ambtenaren bestemd voor Java en voor de Buitenbezittingen in te voeren. Al die ambtenaren, die nu controleur in de Buitenbezittingen worden, hebben nu een jaar lang nutteloos Javaansch geleerd, en hadden hun tijd en krachten kunnen besparen.

Een ander bezwaar is de achteruitzetting van de Landbouwschool te Wageningen tegenover de hoogere burgerscholen. Men krenkt daardoor verkregen rechten.

Men zou in plaats van de permanente commissie een soort van vergelijkend examen in het begin van de studie kunnen doorvoeren, en er bijvoegen enkele assessoren die over het karakter, de algemeene ontwikkeling en de beschaving van de candidaten advies zouden kunnen uitbrengen.

Maar nu de geheele grondslag, het raison d'être van het wetsontwerp?

Is het werkelijk juist dat volledige hervorming van de opleiding der Indische ambtenaren noodig was? Was een verbetering van bestaande gebreken niet voldoende? De drijfveer, de prikkel, de haastige jacht,

het voortzweepen is eenvoudig het gevolg van het meermalen herhaald beweren van af de groene tafel, dat het gehalte der ambtenaren achteruitgegaan was. En op wiens beweren berust deze zware beschuldiging tegenover een korps, dat vroeger dikwijls het keurkorps werd genoemd?

In hoofdzaak op mededeelingen van Chailly Bert en een rapport door een bekend particulier persoon uitgebracht aan de Regeering. En nu moge men voor dien schrijver allen eerbied hebben wegens den prettigen toon in zijn geschriften, maar zoowel in die geschriften als in zijn mondelinge gedachtenwisselingen wordt zoodanig van den Franschen slag gebruik gemaakt, dat men er niet dan een oppervlakkigen indruk van krijgt. Hij geeft losse beweringen, die hij echter niet door feiten kan staven; meer niet. En nu is het eigenaardig, dat, nadat een vreemdeling op het minder gehalte van de Indische ambtenaren wees, dergelijke beweringen hier klakkeloos van de Regeeringstafel zijn gehoord. Is het al of niet juist wat men in de Indische bladen leest, dat de Raad van Indië eenparig met den meesten lof gesproken heeft over de Indische ambtenaren, dat al de directeuren der departementen zonder eenige uitzondering gesproken hebben van de superieuriteit van het grootste gedeelte — er is natuurlijk ook kaf onder het koren — van de ambtenaren bij het burgerlijk bestuur? Is het niet juist dat alle adviseerende autoriteiten en ook de Gouverneur Generaal met lof gesproken hebben over die ambtenaren en dat het onverdiend was een blaam te werpen op dat keurkorps? Welke was dan de reden om hier dadelijk in te grijpen?

Wij hebben een geheime missive van den Gouverneur-Generaal ter inzage gekregen, nadat door de Commissie van Rapporteurs nadere overlegging van die stukken gevraagd was. Eerst toen kregen wij die ter lezing.

De Gouverneur Generaal is zelf van oordeel dat het aanbeveling verdient om die zoogenaamde geheime missive van den 6den Juli 1900, bevattende allerlei gegevens omtrent ambtenaren, niet in den doofpot te stoppen, maar te publiceeren. Ik druk bij deze den wensch uit dat de Minister het geheim opheffe en bedoelde missive aan het oordeel van het publiek onderwerpe. Dan zou men kunnen zien of er al weer verschil bestond tusschen de officieele waarheid van de groene tafel en den werkelijken toestand.

Daar ik door amendeering mijn doel toch niet kan bereiken, wensch ik thans nog op eenige details te wijzen, die eigenlijk meer bij de artikelen thuis behooren.

Zoo lezen wij in al. 2 van art. 2 van het Koninklijk besluit:

„Een-derde van het aantal plaatsen wordt in Nederland beschikbaar gesteld voor hen, die in het bezit zijn van een getuigschrift dat zij bekwaam zijn tot de studie aan een Universiteit, verworven na afloop van een gymnasium met zesjarigen cursus, dan wel bij een commissie als bedoeld in art. 12 der wet op het hooger onderwijs; een-derde, eveneens in Nederland, voor hen, die in het bezit zijn van het getuigschrift van eindexamen van de hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus in Nederland; en een-derde, in Nederlandsch-Indië, voor hen, die in het bezit zijn van het getuigschrift van eindexamen van de hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus daar te lande."

Hierdoor krenkt men de verkregen rechten van de leerlingen der hoogere landbouwschool te Wageningen.

Bij Koninklijk besluit van 20 Juli 1893 (*Staatsblad* nº. 117) heeft men aan de leerlingen in het bezit van het diploma van het eindexamen dezer school het recht toegekend tot het grootambtenaarsexamen te worden toegelaten. Thans heeft men dat recht met een pennestreek vernietigd. Toch hebben de leerlingen der Landbouwschool misschien meer recht tot dat examen toegelaten te worden dan de leerlingen der hoogere burgerschool, daar op de Landbouwschool, Indische afdeeling, in verschillende nuttige wetenschappen onderwijs gegeven wordt, zoodat men daar zeer zeker van algemeene ontwikkeling kan spreken. Er wordt onderwijs gegeven in Javaansch, Maleisch, in land- en volkenkunde en de leerlingen worden bekend gemaakt met de Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië. Natuurlijk hebben zij veel meer kennis van landbouwzaken dan de leerlingen der hoogere burgerschool. En ondanks de tegenspraak van den Minister houd ik vol dat kennis van cultures en landbouwzaken voor den Indischen ambtenaar onmisbaar is; want de controleur is ook adviseur der bevolking tot betere grondbewerking, bemesting, doeltreffende zaadkeuze en bestrijding van plantenziekten.

Men zou dan niet meer kunnen wijzen op het dwaze feit, wat thans voorkomt, dat er soms tot hoofd-inspecteurs voor de cultures benoemd worden personen, die niet de minste notie hadden van landbouwzaken. Tal van vexatiën, waaraan de inlanders thans blootstaan, zullen verdwijnen, wanneer er ambtenaren zijn die op de hoogte van landbouwzaken zijn, en dan zullen ook niet meer circulaires uitgevaardigd worden op het gebied van den landbouw, waarvan de uitvoering aan onbevoegden moet worden opgedragen.

Zou het daarom niet wenschelijk zijn — ik geef dit den Minister in overweging — om, evenals voor de hoogere burgerscholen en de gymnasia, een kleinere fractie der plaatsen beschikbaar te stellen voor de leerlingen van de Landbouwschool te Wageningen?

Een ander bezwaar ligt voor mij in den aanvangsleeftijd der candidaat-ambtenaren. Deze is door den Minister vastgesteld op 18 jaar. Nu zijn er in 1900 bij het eindexamen der hoogere burgerschool in Nederland 530 leerlingen geslaagd; daarvan waren er 107, dus $^1/_5$, niet meer dan 17 jaren oud. Welnu, jongelui die op dezen leeftijd met glans eindexamen van de hoogere burgerschool afleggen, behooren tot de vlugsten. En is het nu te verantwoorden om hen na afgelegd examen een jaar lang werkeloos te laten rondzwerven, zonder doel, zonder nuttige bezigheid?

En dat alles tot schade ook van den Indischen dienst, want menig ouder zal zeggen: ik kan dien jongen geen jaar laten leegloopen, en zoek dus liever een anderen werkkring voor hem, en op die wijze gaat menig verdienstelijk ambtenaar voor Indië verloren.

Dat onderbreken van de studie acht ik hoogst verderfelijk en nadeelig uit een oogpunt van menschenkunde en van onderwijs. Waarom zulke jongelui met het diploma van eindexamen niet toegelaten tot de Indische studiën? Zijn zij na afloop daarvan nog te jong om in dienst te treden, dan kan men hen nog verschaffen eenige speciale opleiding in Indië. Ook zou men hen op nuttige wijze kunnen te werk stellen aan het Departement, of hen op de eene of andere wijze gelegenheid geven zich meer vertrouwd te maken met de kennis van taal, land en volk. Dat zou hun algemeene ontwikkeling zeer ten goede komen, en zoo ware het bezwaar van den

Minister om *te* jonge menschen aan te stellen gemakkelijk te ondervangen.

Ik hoop dat de Minister de wenken die ik gaf zal willen toetsen aan het oordeel van werkelijk deskundigen.

Als zoodanig mag beschouwd worden de Vereeniging „Moederland en Koloniën", die een krachtig protest doet hooren tegen „de *anti-Nederlandsche*, *anti-liberale* en *arbitraire* regeling" welke dit wetsontwerp kenmerkt. Dat protest wordt geheel door mij onderschreven, eveneens als de volgende scherpe critiek op het voorgedragen stelsel:

„Het eenige zekere resultaat van dit censorschap zal zijn, dat de candidaat-ambtenaren reeds gedurende hun opleiding aan spionage en verklikking zullen blootstaan; de een zal trachten den ander voorbij te streven door te trachten een wit voetje te krijgen bij de controleerende commissieleden, ten koste van wien of wat ook. Het *nepotisme zal gevoed*, en op de candidaten in Leiden reeds het kwaad geënt worden, dat in de Indische ambtenaarswereld zoo welig tiert."

Met die critiek ga ik in alle opzichten mede, niet echter met de conclusie, die aanraadt om ondanks dit alles toch vóór het wetsontwerp te stemmen. Ik voor mij kan niet heenstappen over zulke ernstige en principieele bezwaren. Mocht echter deze Kamer, gedreven door een strafwaardige geringschatting van de Indische belangen, en zonder verzekering van den Minister dat deze gewichtige grieven zullen worden weggenomen, toch dit wetsontwerp aannemen, zoo zal ik, al mocht ik daarin gansch alleen staan, tegenstemmen, omdat mijn plicht mij dat zal gebieden.

De heer **Mackay**: Ik vereenig mij geheel met hen die er zich over beklagen, dat dit wetsontwerp zoo overijld in behandeling wordt genomen.

De Minister merke dit niet aan als een persoonlijk verwijt aan zijn adres, alof hij, na de gegevens uit Indië te hebben, niet den noodigen spoed achter het werk heeft gezet om tot de indiening van het wetsontwerp te komen.

Toen de stukken uit Indië waren gekomen heeft de Minister m. i. zich gehaast om dit wetsontwerp in gereedheid te brengen en bij de Staten-Generaal in te dienen.

Maar wel maak ik er hem een verwijt van dat, toen eenmaal de Minister het plan had opgevat om te breken met de opleiding, zooals die tot nog toe plaats vond, hij niet gezorgd heeft, dat hij althans wist welken weg hij moest uitgaan om in de nieuwe opleiding te voorzien, met andere woorden, dat, toen hij het besluit nam om de oude schoenen weg te werpen, hij volstrekt niet wist welke soort nieuwe schoenen hij zou aanschaffen en dat, nu het oogenblik gekomen is, dat werkelijk er nieuwe schoenen moeten zijn, wij als het ware gedwongen worden elke schoen aan te nemen die ons aangeboden wordt, hetzij die past of niet past.

Wat nu het ingediende voorstel betreft, schijnt omtrent één punt wel eenstemmigheid te heerschen, dat is namelijk, dat gebroken moet worden met het vergelijkend eindexamen; althans al degenen die zich over de zaak hebben doen hooren zijn het daarover eens, dat een van de nadeelige gevolgen van de tegenwoordige opleiding te wijten is aan dat vergelijkende eindexamen.

Overgaande tot de beschouwing van hetgeen de Regeering thans heeft voorgesteld, moet ik erkennen dat zij die den tijd hebben

kunnen vinden om de zaak eenigszins na te gaan, het wel zoover hebben kunnen brengen dat zij eenigszins een critiek kunnen uitoefenen over het plan van de Regeering maar dat zeer zeker de tijd ontbroken heeft om werkelijk opbouwende critiek te leveren, om met kennis van zaken en met de noodige gegevens, waar zij meenen dat aanmerkingen zouden te maken zijn omtrent de wijze van opleiding die de Minister wenscht, te kunnen mededeelen hoe zij de opleiding in détails zouden wenschen geregeld te zien.

Veel zal men thans moeten laten liggen, dat men anders gaarne zou besproken hebben.

De Regeering stelt nu voor om een driejarige opleiding te doen plaats vinden aan een onzer Academiën.

Het komt mij voor, dat, wanneer men het getal vakken, waarin onderwijs zal gegeven worden, nagaat en den tijd die de jongelieden noodig zullen hebben om zich daarin te bekwamen, een tijdvak van drie jaar niet te lang kan gerekend worden. Bij mij doet zich de vraag voor of, wanneer nu eenmaal besloten is door dezen Minister om deze opleiding te doen plaats vinden aan de academie, de tijd dan niet gekomen was, om, in overeenstemming met het universitair onderwijs, voor deze soort ambtenaren, een afzonderlijk doctoraat te creëeren. Ik geloof dat drie jaar voldoende zou zijn om zich te bekwamen voor zulk een doctoraat en dat het wetenschappelijk peil er door zou verhoogd worden; tevens zou dat onderwijs zich ook beter aanpassen aan het universitair onderwijs.

Er is wel door sommigen de opmerking gemaakt dat de tijd van drie jaar zeer ruim is, dewijl zij meenen dat enkele vakken niet in dat opleidingstijdvak zouden behoeven onderwezen te worden, omdat de candidaten later, als zij in Indië zijn, in de gelegenheid zullen zijn om zich in die vakken te bekwamen.

Dit slaat natuurlijk in de eerste plaats op de talen. Echter geloof ik dat te recht bij de Regeering er op is aangedrongen om ook dat onderwijs te doen geven gedurende deze drie jaar, want de ondervinding heeft geleerd, dat, wanneer men die opleiding overbrengt naar den tijd, dat de ambtenaar in de koloniën in betrekking is, er dan niet veel van terecht komt. Vroeger heeft men zulks beproefd, maar dat stelsel heeft fiasco gemaakt.

De geachte afgevaardigde uit 's Gravenhage heeft er voorts te recht op gewezen, dat het examen af te leggen na het eerste jaar moet leiden tot, wat hij noemde, puntenjacht, wat zeker vooral verkeerd is bij een universitaire opleiding.

Diezelfde geachte afgevaardigde heeft nog met nadruk den wensch uitgesproken, dat veel meer werk zou gemaakt worden van de opleiding in landbouwzaken van de aanstaande ambtenaren, maar met dien wensch kan ik mij niet vereenigen. De landbouw kan voor den aanstaanden ambtenaar nimmer een hoofdvak zijn — en dat verlangde de geachte afgevaardigde.

Nu kan ik niet geheel en al beoordeelen of het wellicht wenschelijk zou zijn dat aan de candidaat-ambtenaren eenige landbouwkennis werd bijgebracht, maar toch geloof ik dat de resultaten daarvan niet heel gunstig zouden zijn. Immers er zou slechts weinig tijd aan kunnen besteed worden en de vrees is derhalve gerechtvaardigd dat de opleiding zou verloopen in een soort van dilletantisme, dat vooral in landbouwzaken zeer gevaarlijk is, waardoor men groot gevaar zou loopen

eigenwijze ambtenaren te krijgen, die niet genoeg van de zaak weten, zoodat de landbouw er nog minder goed bij zou varen. Men vergete toch niet dat met wat algemeene landbouwkennis men hier niet toe kan; de verschillende cultures hebben haar zeer verschillende eischen, en men weet niet of een ambtenaar zal geplaatst worden in een residentie waar koffie-, waar thee-, waar kina of suikercultuur de hoofdzaak is, of een waar het boschwezen de aandacht vraagt; en voor elk dier cultures kan men de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur toch niet opleiden; het is dan beter dat de hoofden van gewestelijk bestuur onder leiding van speciale daartoe opgeleide deskundigen toezicht houden op den landbouw in hun gewesten.

Gelijke eenstemmigheid als ten aanzien van de eind-examens heerscht ten opzichte van een ander punt, namelijk omtrent het afkeurenswaardige van de permanente commissie door den Minister gewenscht.

Waar de Regeering zoo goed als geheel gebroken heeft met het rapport van de commissie van advies, daar geloof ik dat zij beter had gedaan ook deze regeling daaruit niet over te nemen, want ik voeg mij bij al degenen, die hun stem hebben doen hooren tegen de samenstelling van een dergelijke commissie.

Die commissie zal worden samengesteld gedeeltelijk met het oog op het admissie-examen, maar ook — en dat is misschien wel het voornaamste punt — om toezicht te houden op de jongelieden, gedurende de drie jaren die zij aan de Academie doorbrengen, in verband met de plaats die deze in de ranglijst bij het eind-examen zullen innemen. Nu hecht ik veel aan een opleiding aan de Academie, maar wanneer die opleiding moet geschieden onder de oogen van officieel aangestelde censores morum, dan komt de gewenschte karaktervorming en zelfstandigheid der jongelieden toch niet tot haar recht.

Wij hebben hiervan een voorbeeld in onze geschiedenis.

Jaren geleden, toen ik nog student was, werden in Utrecht jongelieden opgeleid voor militaire geneeskundigen. Zij werden onderwezen door daarvoor speciaal aangestelde leeraren, maar mochten overigens, evenals studenten op kamers in de stad wonen. De toenmalige Regeering volgde denzelfden weg als nu deze Regeering wil inslaan. Die jongelieden werden ook na een vergelijkend admissie-examen toegelaten als candidaat-militair-geneeskundigen. Wilden die jongelieden na volbrachten studietijd een goed eind-examen doen, dan moesten, meende men toen, die jongelieden ook gedurende dien studietijd onder toezicht staan, om na te gaan of zij hun tijd goed besteedden en zich fatsoenlijk en goed gedroegen. Daarvoor werden aangesteld speciale heeren, die ten taak hadden de jongelieden na te gaan. Nu waren die jongelieden de ongelukkigste wezens in de academiestad die men zich denken kan. Omringd door jongelieden die als studenten een geheel vrij leven voerden, voelden zij zich altijd onder tuteel geplaatst en zelfs op hun kamer waren zij niet vrij en blootgesteld aan de mogelijke komst van den inspecteur, of, zooals men bij aanneming van dit ontwerp zal zeggen: lid van de permanente commissie, die kwam nagaan of zij wel op hun tijd aan het werk waren. Dit had ten gevolge dat wel zoo veel mogelijk gezorgd werd dat, wanneer de inspecteur kwam, de jongelieden over hun boeken gebogen zaten, maar nauwelijks was hij weg of het jongmensch verdween van zijn kamer. En wat het verkeerdste was, nog wel in vermomming, uit vrees van een of ander inspecteur te zullen ontmoeten. Uiterlijk waren het de

vlijtigste studenten, tot laat in den nacht zag men aan de verlichte vensters hunner kamer dat de lamp nog brandde, maar al brandde de lamp, daarom waren zij toch niet aan de studie.

Welk gevolg heeft nu een dergelijke regeling? Dat men jongelieden vormt die zich voordoen als brave Hendrikken en oogendienaars worden. Dat zal hier ook het geval zijn. Er is den jongelieden alles aan gelegen, dat de leden der permanente commissie een zoo goed mogelijken dunk van hen krijgen. Want van het rapport der commissie hoe de jongelieden hun tijd aan de academie hebben doorgebracht, zal voor een goed deel afhangen de plaats, die zij bij het eindexamen zullen innemen.

En hoe denkt men dit toezicht uit te oefenen? Wij kunnen aannemen dat er over pl. m. 90 jongelieden — er zijn er pl. m. 30 per jaar, die gedurende 3 jaren aanblijven — toezicht valt te houden. Hoe denkt men dit te doen? Wanneer men dien weg uit wil, laat dan liever al de jongelieden met de permanente commissie samenwonen in een gebouw, dan kan het toezicht zoo vaderlijk mogelijk zijn.

Maar niet alleen is het nadeelig voor de karaktervorming der jongelieden, ook voor de commissie zelf zal het mijns inziens niet goed zijn. Er is gezegd, dat zulk een permanente commissie met de haar toegedachte bevoegdheden zich zal schuldig maken aan nepotisme; en de Minister en de heer Geertsema komen hiertegen op en vragen: hoe kan men zoo iets denken, waar wij van plan zijn de ambtenaren van den hoogsten rang in de commissie te benoemen. Maar, Mijnheer de Voorzitter, het nepotisme tiert juist het weligst in de hoogste en het minst in de laagste rangen. De Minister zegt verder daaromtrent in de Memorie van Antwoord: „Vrees voor nepotisme en willekeur bij benoemingen — d. w. z. de uitzending na volbrachte studie — der candidaat-ambtenaren zal zeer weinig vertrouwen verraden in de integriteit van de mannen, die voor opneming in de Nederlandsche permanente commissie in aanmerking kunnen komen".

Het is moeilijk voor mij om dit te beoordeelen, omdat ik niet in de gelegenheid ben geweest van zeer nabij met de Indische ambtenaren bekend te worden. Maar wij hebben in het rapport van de commissie van prae-advies der Vereeniging moederland en koloniën, personen, die er dus wel over kunnen oordeelen, een belangrijk getuigenis daaromtrent.

En hoe oordeelt die commissie nu daarover? Zij zegt, sprekende over de taak die der commissie zal worden opgedragen ten opzichte van de examens, dat de deur wijd opengesteld zal worden voor nepotisme, en sprekende over het door die commissie op de jongelieden te houden toezicht, zegt zij dat het nepotisme zal worden gevoed en op de candidaten van Leiden reeds het kwaad ingeënt worden, dat in de Indische ambtenaarswereld zoo welig tiert.

En dit is nu het getuigenis van personen die een zeer eervolle loopbaan gehad hebben in Indië en waaronder er verscheidene zijn, die een hoogen rang bekleed hebben in de ambtenaarswereld in Indië en die de Minister zeker geschikt zou achten in die permanente commissie zitting te nemen. Waar men nu bij voorkeur de leden dier commissie zal kiezen uit de Indische ambtenaarswereld, waar volgens deskundigen het nepotisme nu welig tiert, meen ik wel te mogen zeggen, dat de grief tegen die commissie ingebracht niet geheel denkbeeldig kan genoemd worden.

Nu nog een opmerking betreffende de samenstelling der commissie. Als de commissie haar taak niet goed vervult, zegt de Minister, kan en zal de Minister van Koloniën, bij wien de eindbeslissing is, daarvoor waken. Ik laat daar hoe het den Minister mogelijk zal zijn dit te doen in Indië, maar wat Nederland betreft, meen ik er op te moeten wijzen, dat in die commissie zal worden opgenomen een hoofdambtenaar verbonden aan het Ministerie van Koloniën. Deze zal natuurlijk wegens zijn vele werkzaamheden weinig tijd over hebben. Hoe zal hij nu zijn taak naar behooren vervullen? Hoe zal hij den tijd vinden de levenswijze na te gaan van de negentig jongelieden aan de Academie? Maar wellicht zal de Minister zeggen dat hij hierbij meer het oog had op misbruiken bij de examens, en dat, als de permanente commissie zich daaraan mocht schuldig maken, hij dáár is om dat te keer te gaan.

Maar het is niet wel denkbaar of de Minister zal in de eerste plaats zijn inlichtingen moeten krijgen van een lid van de permanente commissie, en wel van dien hoofdambtenaar aan het Departement van Koloniën, die zeker een overwegenden invloed op den Minister zal uitoefenen. De Minister zal dus oordeelen op de inlichtingen, verstrekt door een lid van de commissie zelf.

Maar er is meer. Wanneer men weet welken enormen invloed de commissie heeft op het admissie-, maar vooral op het eindexamen, vraag ik of het wijs, verstandig en paedagogisch is een ambtenaar van het Departement van Koloniën in de commissie zitting te doen nemen. Die zal naast, ja boven den voorzitter de machtige man zijn, en wat zullen de jongelieden al niet doen om te zorgen dat deze althans een goeden dunk van hen heeft!

Nu nog een woord over de toelating tot de opleiding. Om voor die toelating tot de voorbereidende studie alleen candidaten in de rechten in aanmerking te doen komen, zou, naar ik meen, moeilijk gaan. Men kan in den regel niet op zoo jeugdigen leeftijd candidaat in de rechten zijn, zoodat, wanneer dan nog daarop een driejarige studietijd zou volgen, de ambtenaar licht ook te oud zou zijn om naar Indië te gaan om zijn carrière te beginnen. Maar de Minister geeft een andere reden op waarom hij er tegen is dat slechts candidaten in de rechten zouden worden toegelaten en wel omdat hij een deel van hen die wenschen opgeleid te worden voor ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur wil nemen uit hen die de hoogere burgerschool bezocht hebben, naast een ander deel uit hen die op het gymnasium zijn geweest. Daargelaten nu of zulks goed gezien is, waar ik straks op terugkom, vraag ik of er wel reden is om de laatsten achter te stellen bij de eersten met betrekking tot den leeftijd die voor de toelating is bepaald. De minimum leeftijd van aangifte is de 18-jarige leeftijd, zoodat men op zijn vroegst op 21-jarigen leeftijd zijn betrekking kan aanvaarden.

De Minister zegt ons in de Memorie van Antwoord wat de reden is van het bepalen van dien leeftijd op 18 jaar. „Die leeftijdgrens is bepaald in verband met den leeftijd waarop men kan aannemen dat geschikte personen in het bezit kunnen zijn van de diploma's die gevorderd worden voor de aanneming als candidaat-ambtenaar".

Nu vraag ik: is dit juist? De jongelieden komen meest op hun 13de jaar op het gymnasium — de enkelen die er vroeger komen vertoonen later soms overeenkomst met vroegrijpe vruchten — zoodat zij op hun 19de jaar eindexamen kunnen doen, wanneer zij alle klassen

op tijd doorloopen hebben. Het is geen zeldzaamheid dat er 7 jaren noodig zijn voor het doorloopen van het gymnasium, maar toch minstens 6, zoodat de leeftijd waarop men het gymnasium verlaat toch in den regel 19 jaar is. Hoe is dit te rijmen met hetgeen de Minister zegt?

De Minister heeft bepaald, dat de helft zou komen van de hoogere burgerschool. Maar daar heeft men een 5-jarigen cursus en kan men dus den leeftijd stellen op 18 jaar. De heer van Kol zegt dat men dan 17 moet nemen, maar toegegeven dat er op 17-jarigen leeftijd gereed zullen zijn, de meesten leggen het eindexamen af op 18-jarigen leeftijd.

Mijns inziens is het geen goede bepaling, dat zij, die de hoogere-burgerschoolopleiding genoten hebben ook voor deze studie in aanmerking komen.

Men zie daarin nu niet, dat ik iets tegen dat onderwijs zoude hebben, maar men moet niet vergeten, dat de opleiding aan een gymnasium en die aan een hoogere burgerschool een andere strekking hebben.

Terwijl de studie op het gymnasium hoofdzakelijk ten doel heeft algemeene ontwikkeling en om op te leiden voor de Academie en dan ook het eindexamen van het gymnasium te gelijk toelatingsexamen voor de academische lessen is, zoo bevat de opleiding aan de hoogere burgerschool meer technisch onderwijs en dan ook het eindexamen aan de hoogere burgerschool het toelatingsexamen voor de Polytechnische School. Daarom meen ik, dat, wanneer men academische opvoeding eischt, men de jongelieden moet nemen van gymnasium, die aldaar den cursus gevolgd hebben die toegang geeft tot de lessen aan de Academie.

Nu meene men niet, dat dit een groot onrecht zou daarstellen voor hen die opgeleid worden aan de hoogere burgerschool. Men vergete niet, dat, behalve de rechterlijke ambtenaren, voor bijna alle betrekkingen in Indië alleen in aanmerking komen oud-hoogere-burgerscholieren. Alles wat betrekking heeft op de cultures, den mijnbouw, de ingenieurs, zoowel bij de sporen als de irrigatiewerken, wordt gekozen uit hen, die de Polytechnische School hebben gevolgd of andere speciale inrichtingen, waar zij de benoodigde wetenschap hebben kunnen opdoen. Zij die hun opleiding gehad hebben aan een gymnasium komen hiervoor niet in aanmerking.

Daarom geloof ik dat er van onrecht geen sprake kan zijn om hier de hoogere burgerschool uit te sluiten, waar het geldt een aantal van ten hoogste tien plaatsen per jaar, en men ontkomt daarbij aan eigenaardige moeilijkheden; wanneer wij nu nemen jongelieden van de hoogere burgerschool, dan komt, zooals wij reeds merkten, straks een ander en vraagt: waarom niet zij die opgeleid zijn aan de landbouwschool, waarom niet zij, die admissie-examen gedaan hebben voor de Militaire Academie; waarom den leeftijd niet lager gesteld voor hen die hun opleiding aan de hoogere burgerschool vóór hun achttiende jaar hebben volbracht?

Al deze moeilijkheden voorkomt men door eenvoudig te eischen, dat de candidaten hun opleiding hebben genoten aan een gymnasium.

Nu zal men zeggen: hoe moet het dan gaan met de Indische jongelieden?

Wat dezen betreft merk ik vooreerst op, dat ik er geen bezwaar

in zie, dat afdeeling B van het gymnasium Willem III wordt opgeheven. Ik beaam ten volle wat de Regeering in de Memorie van Toelichting zegt omtrent de noodzakelijkheid dat zij, die later geroepen zullen zijn om hooge ambten te bekleeden bij het binnenlandsch bestuur in Indië, gedurende een drietal jaren hun studiën in Nederland maken.

Ernstige overweging verdient het echter m. i. of de tijd niet gekomen is om in plaats van die afdeeling B in Indië een gymnasium op te richten. Dat zou voor veel ouders in Indië, die hun kinderen een academische opleiding hier te lande zoude willen geven, van zeer veel belang zijn.

Daarmede zou het gemis van afdeeling B meer dan gecompenseerd worden en elk bezwaar zijn opgeheven om voor alle candidaat-ambtenaren een opleiding aan een gymnasium voor te schrijven.

Maar al wil men ook toelaten hen die hun opleiding aan een hoogere burgerschool hebben genoten, dan is toch de bepaling van den achttienjarigen leeftijd voor de toelating tot het admissie-examen niet houdbaar.

Mocht die bepaling onveranderd blijven, dan zal ik mijn stem aan dit ontwerp niet kunnen geven.

Formeel zouden wij voorschrijven dat de jongelui van het gymnasium zouden kunnen concurreeren met de anderen, maar feitelijk zal dat niet het geval zijn. Bij elk admissie-examen zullen de jongelieden van het gymnasium een jaar ouder zijn dan zij die van de hoogere burgerschool komen en zoo zullen ook na het eindexamen van de ambtenaren van een zelfde promotie, zij die van een gymnasium gekomen zijn, steeds in den regel een jaar ouder moeten zijn dan zij die van de hoogere burgerschool kwamen; een onbillijkheid die op hun geheele verdere carrière zal doorwerken. Ik hoop dan ook dat de Minister er alsnog toe zal willen overgaan om, als noodzakelijk gevolg van hetgeen hij zelf in de Memorie van Antwoord heeft gezegd, de 18 jaar te veranderen in 19 jaar.

De heer **Hesselink van Suchtelen:** Een der bedenkingen, die ik tegen dit wetsontwerp had, werd ten deele opgeheven toen ik door de Memorie van Antwoord het uitzicht geopend zag dat de bezwaren, die, vergeleken met de thans op dit punt bestaande voorschriften, uit de ontworpen regeling der benoembaarheid tot Indisch ambtenaar voor de leerlingen der Rijkslandbouwschool dreigden voort te vloeien, zullen worden afgewend, in zoover de Minister bij die Memorie heeft verklaard gaarne in ernstige overweging te nemen „of het mogelijk zal zijn gediplomeerden van de hoogere land- en boschbouwschool, onverschillig of zij van de Nederlandsche dan wel van de Indische afdeeling afkomstig zijn, tot mededinging toe te laten, ook wanneer zij niet een hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus, maar de aan de Rijkslandbouwschool verbonden vierjarige hebben doorloopen".

Op de gronden, meer uitvoerig ontwikkeld door de geachte afgevaardigden, de heeren Pijnacker Hordijk en van Kol, ten zeerste overtuigd van het hoog belang, dat er voor de Indische bevolking bij betrokken is dat haar bestuursambtenaren in de beginselen van den landbouw, het hoofd- ja bijna eenig middel van haar bestaan, geen volslagen vreemdelingen zijn, had ook ik zeer gewenscht dat de Minister zijn candidaat-ambtenaren *bij voorkeur* ware gaan zoeken onder de gediplomeerden van de Indische afdeeling der Rijkslandbouw-

school, jongelieden die aan deze inrichting niet alleen een breede cultuur-technische ontwikkeling hebben verkregen, maar ook onderwijs hebben genoten in sommige vakken, waarvan de kennis van de Indische ambtenaren onmisbaar is, als de Javaansche en Maleische talen, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië en Indische Staatsinstellingen.

Waar mij evenwel is gebleken, dat de Minister van Koloniën er niet voor te vinden is de jongelieden, die bedoelde afdeeling met vrucht hebben doorloopen, *bij voorkeur* tot het candidaatambtenaarschap toe te laten, en ik mij zeer zoude bedriegen als de Kamer zich in deze niet aan de zijde der Regeering schaarde, acht ik het vrijwel verloren moeite nader op een beslissing in dien zin aan te dringen.

Wel veroorloof ik mij den Minister te verzoeken, indien het ingesteld onderzoek hem mocht hebben overtuigd van de wenschelijkheid der toelating tot mededinging op den voet aangegeven bij de zooeven aangehaalde zinsnede der Memorie van Antwoord, zich dienaangaande te verklaren, zoo mogelijk het daarheen te leiden, dat, overeenkomstig het door den heer Pijnacker Hordijk uitgesproken verlangen, de jongelieden, die met gunstig gevolg het eindexamen hebben afgelegd der hoogere burgerschool met vierjarigen cursus, die een afdeeling vormt der Rijkslandbouwschool, met gediplomeerde leerlingen der hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus worden gelijkgesteld. De eerstgenoemden mogen in de historisch-literarische vakken bij de laatsten eenigermate achterstaan, zeer zeker zijn zij hun minderen niet in de mathematisch-natuurkundige vakken en voor wat hun aan kennis van geschiedenis en letterkunde ontbreekt, bestaat door de uitstekende leerkrachten te Wageningen aanwezig ruimschoots gelegenheid tot aanvulling.

De heer **Cremer**, *Minister van Koloniën*: Na de uitvoerige schriftelijke mededeelingen, die ik èn bij de Memorie van Antwoord op de Indische begrooting in October van het vorige jaar èn bij dit wetsontwerp heb gedaan, zal de Kamer van mij wel niet veel nieuwe argumenten verwachten.

Het geldt hier een urgente zaak. Urgent — hetzij mij vergund een enkel woord aan te halen uit den brief van den Gouverneur-Generaal, dien ik heb overgelegd en waarop verschillende sprekers reeds hebben gewezen — urgent ook volgens dien landvoogd, en niet uit hoofde van de moeilijkheid, die gerezen is door de opheffing van de Indische Instelling, maar urgent volgens hem in het belang van het ambtenaarskorps zelf en van het algemeeen.

En ofschoon ook hij deelt de gunstige meening, die omtrent een deel van het Indische ambtenaarskorps gekoesterd wordt door verschillende adviseerende ambtenaren en colleges in Indië en ook door den Minister zelf, die daarvan nimmer, zooals de heer van Kol zeide, een zwarte schildering heeft gegeven, meent ook de landvoogd, evenals bijna alle deskundigen, dat er verbetering moet komen.

De geachte afgevaardigde uit de residentie en ook de heer van Kol hebben gezegd: maar gij hebt toch geen voorbeelden gegeven. Ik vraag: kan men verwachten, dat een Minister met voorbeelden zal komen en om aan te toonen, dat er ambtenaren zijn, die niet bekwaam geacht kunnen worden voor hun betrekking? Dat zou toch zeker zeer onpolitiek zijn. Doch deze verklaring kan ik wel geven, dat

waar ons gezag moest worden uitgebreid, of liever een nieuwe vestiging van ons gezag noodig was of waar een moeilijke of belangrijke post moest worden vervuld, het dikwijls is voorgekomen dat een gewestelijk bestuurder aan den Gouverneur-Generaal moest schrijven: om aan uw opdracht behoorlijk te voldoen, kan ik tot mijn leedwezen geen goede keus doen onder de ambtenaren, die ik onder mij heb.

De heer **van Kol**: Hoe minder annexeeren, hoe beter.

De heer **Cremer**, *Minister van Koloniën*: Dit heeft met deze zaak niets te maken. De behoorlijke uitoefening van ons gezag vereischt nieuwe vestigingen om rustverstoringen te voorkomen en rust en vrede te handhaven. Daarvoor zijn wij verantwoordelijk, niet alleen tegenover Nederland, maar ook tegenover Europa.

Telkens komt het voor dat kennis gegeven moet worden dat onder het vrij aanzienlijk aantal ambtenaren, die het gewestelijk bestuur te zijner beschikking heeft, geschikte krachten voor belangrijke posten ontbreken. Daarom o. a. acht de tegenwoordige landvoogd, evenals zijn voorganger en ook de Minister die nu het woord voert, verbetering noodzakelijk. Ik beroep mij daarbij op wat bij een vorige gelegenheid door den heer Mackay en anderen is gezegd; ik heb mij nooit beroepen op hetgeen door den heer Chailley Bert, maar wel op wat van zeer bevoegde Nederlandsche zijde is in het midden gebracht.

De heer van de Velde zeide gisteren, dat de urgentie voor een groot deel zou ontstaan zijn door de roekelooze opheffing van de Delftsche Instelling. Andere sprekers hebben zich daarbij aangesloten. Wanneer men mij echter de schuld van die opheffing aanwrijft, dan heb ik een goeden getuige ten bewijze dat dit niet juist is. Die getuige is de heer van de Velde zelf, die in zijn redevoering van 24 November 1899, toen alle maatregelen reeds door dezen Minister genomen waren om de nadeelen te keeren die door een vroeger overmatige uitzending van ambtenaren ontstaan waren, zeide: „Deze instelling (de Delftsche) zal, „in afwachting van de beslissing over 's Ministers plannen, stellig blijven bestaan. *Les gens que vous tuez se portent assez bien.* Het gaat de Instelling goed, behalve dat de Regeeringsmaatregelen dit jaar van invloed zijn geweest op het aantal studenten dat zich opgaf om de lessen te volgen." Toch is de opheffing gevolgd, en wel vóór dat mijn plannen bekend waren.

Mijn plannen, veel later bekend geworden, hebben dus niet geleid tot de opheffing.

Neen, de zaak stond zoo. De gemeente Delft wilde wel de Indische Instelling doen voortbestaan, mits het Rijk het subsidie verhoogde. Maar daartoe vond ik geen vrijheid met het oog op de cijfers omtrent de overschotten en de tekorten, die Delft sedert de subsidieering verkregen had door die gemeente-instelling. De geachte afgevaardigde heeft hier die cijfers, die mij overigens reeds bekend waren, bij zijn evengenoemde redevoering overgelegd, en daaruit blijkt dat sedert de Minister van Dedem in 1894 met het subsidieeren van de Indische Instelling begonnen was, in drie jaren, van 1894–'96, de gemeente Delft een overschot had van bijna het geheele bedrag van het subsidie van *f* 12.000 's jaars, namelijk ruim *f* 35.000. En toen eenigszins ongunstiger jaren kwamen ten gevolge van die te groote uitzending van welke omstandigheid de gemeente Delft in de vorige jaren had

geprofiteerd, had Delft in de jaren 1897 en 1898 bij te leggen ruim *f* 9600. De vijf jaren gedurende welke het subsidiestelsel had gewerkt, hadden aan de gemeente Delft dus een overschot van *f* 25.000 ruim geschonken. En nu vraag ik, of ik toen in ernst hier bij de Kamer had kunnen komen om een hooger subsidie voor te stellen aan de gemeente Delft voor de instandhouding van de Indische Instelling?

Toen de gemeente Delft — ik laat nu de indirecte voordeelen van dergelijke instelling nog onbesproken — meende dat geen voordeelen met de Indische Instelling meer te verkrijgen waren, heeft zij die onmiddellijk opgeheven.

Nu wordt door de heeren van de Velde en van Kol gevraagd: waarom hebt gij die Instelling niet tot een Rijksinstelling gemaakt? Het antwoord ligt voor de hand. Wat had dit aan het Rijk gekost? Het Rijk, dat in de Hoogeschool te Leiden reeds een inrichting heeft, waar op ruime schaal en breeden grondslag bijna alle onderwijs gegeven wordt wat verlangd wordt, en waar daarvoor alleen de toevoeging van een paar hoogleeraren noodig is om aan alles te voldoen, zal toch, zonder noodzaak, leerkrachten en leermiddelen niet in dubbeltal inrichten.

En mij dunkt, van het Indisch standpunt is het wel een lichtpunt — en ik meen dat dit wel eens gereleveerd mag worden — dat Indië deze opleiding zal verkrijgen zonder daarvoor iets te betalen, terwijl, indien de opleiding te Delft gebleven was, het de kosten of het subsidie voor die inrichting geheel had moeten dragen. Er wordt bij elke aanraking tusschen moederland en kolonie scherp toegezien op de sommen die door Indië moeten betaald worden; welnu, hier heeft men dan eens een voorbeeld dat Indië iets van groote beteekenis zonder verrekening kan verkrijgen, en moet men daarmede nu weer geen rekening houden?

De heer van de Velde zeide: gij komt toch met een verhooging van de begrooting. Dat argument kan met een enkel woord wederlegd worden en wel door de mededeeling, dat daar grooter verlaging van de Indische begrooting tegenover staat. Wanneer de geachte afgevaardigde van het wetsontwerp, dat sedert Maart in zijn handen was, de toelichting gelezen had, had hij dit kunnen zien.

Hij vraagt verder: hebt gij wel gedacht aan de officieren van de krijgsschool? Zeker, Mijnheer de Voorzitter, daar is aan gedacht. Meent de geachte afgevaardigde, dat die officieren in het geheel geen onderwijs in de Indische vakken krijgen, nu de Indische inrichting reeds *is* opgeheven? Welnu, al vóór de opheffing ontvingen die officieren van de krijgsschool dat onderricht los van de instelling, maar van eenige harer professoren. Deze geven dat onderwijs nu in den Haag, hetgeen dit onderwijs ten goede komt. Het zal geen bezwaar ondervinden, welke regeling men hier make, om dat onderwijs te kunnen voortzetten.

Een ander bezwaar, door den geachten spreker en anderen geopperd, betreft de regeling bij Koninklijk besluit. Er werd op gewezen, dat er in 1864 tijd geweest is voor ampele bespreking van het toen ingediende wetsvoorstel.

Dat was een geheel ander geval.

In 1864 stelde de Regeering voor de oprichting van een inrichting van middelbaar onderwijs tot aankweeking van Indische ambtenaren; dit moest natuurlijk bij wet geschieden, maar het ontwerp is zeer

kort gemaakt, er kwam zelfs niet eens in voor de naam van de plaats waar de inrichting komen zou.

Rijzen nu bezwaren tegen overhaasting, gebrek aan toelichting en aan tijd tot ampele bespreking, toen klaagde men over de kortheid van het wetsontwerp, waarin eerst later de plaats van vestiging der instelling, Leiden, werd opgenomen, maar de kamer heeft daarin geen reden gevonden het niet aan te nemen. De regeling echter van de *benoembaarheid* van Indische ambtenaren — die het ook hier geldt — heeft bij die wet toen niet plaats gehad. In art. 49 Regeeringsreglement wordt die zaak aangewezen voor regeling bij algemeene verordening. Ik geloof niet dat er, toen die regeling later gemaakt is, zooveel gelegenheid geweest is om haar te bespreken als nu hier het geval is.

Men moge klagen, zooals eenige leden gedaan hebben, dat voor Indië niet alle onderwerpen bij wet geregeld worden, zeer zeker zijn er veel belangrijker onderwerpen, dan hetgeen ons thans bezighoudt, die niet bij wet geregeld zijn: het strafrecht, het burgerlijk recht, te veel om te noemen. Wilde de Kamer alle onderwerpen bij wet regelen, dan vrees ik dat het er met de Indische wetgeving treurig zou uitzien, en men de klacht zou hooren, die men thans verneemt, dat er geen tijd is om alles te behandelen. Regeling bij verordening is dan ook de regel door het Regeeringsreglement ten opzichte van Indische belangen gesteld.

Ik kom thans tot de bezwaren, door vele leden geopperd tegen de permanente commissiën.

De heer Pijnacker Hordijk had overwegend bezwaar vooral tegen de regeling der toelating tot het candidaat-ambtenaarschap, neergelegd in artt. 3 en 5 van het ontwerp-besluit. Ik wensch te doen opmerken, dat, stelt men die toelating afhankelijk alleen van de op elk vergelijkend examen behaalde punten, zonder meer, het gevolg daarvan zou zijn, dat jongelieden, die pas van het gymnasium of de hoogere burgerschool komen, de meeste kans van slagen zullen hebben, daar zij het geleerde nog versch in het hoofd zullen hebben, en dat zij, die hooger ontwikkeling hebben nagestreefd en bijv. verkregen het einddiploma van de hoogere land- en boschbouwschool te Wageningen, of het candidaatschap in de rechten of staatswetenschappen, bij het toelatings-examen, als het alleen op punten aankomt, allicht zullen achterstaan bij de jongere leerlingen van gymnasium of hoogere burgerschool.

Ik stelde mij nu voor dat de permanente commissie bij voorkeur nemen zou jongelieden, die de meeste ontwikkeling blijken te hebben, zelfs al mochten in eenige vakken anderen meer punten hebben gehaald.

Maar na het hooren van de vele bezwaren tegen de voorgestelde eerste toelating, ben ik genegen om, met handhaving van het principe, dat niet de punten alleen den doorslag zullen geven, een wijziging aan te brengen. Ik wordt daarbij vooral geleid door het denkbeeld, dat ik het niet goed zou vinden als deze nieuwe regeling reeds dadelijk bij haar verschijning in het *Staatsblad*, met wantrouwen zou worden bejegend.

Welnu, de bedoeling van de wijzigingen die ik dan wensch aan te brengen, is deze: Er zullen voor de toelatings-examens voor candidaat-ambtenaren, zoo in Indië, door den Gouverneur-Generaal, als hier te

lande door den Minister van Koloniën, examen-commissiën benoemd worden, die ranglijsten zullen opmaken, geput uit de gegevens der examens. De permanente commissie in Nederland, en een niet permanente commissie in Indië, een blijvende commissie blijkt daar bij nader inzien niet noodig te zijn) een commissie van bijzitters dus ginds, telken jare door den Gouverneur-Generaal te benoemen, zal advies uitbrengen over die ranglijsten en het recht hebben verschikkingen daarop aan den Minister of den Gouverneur-Generaal voor te stellen, in aanmerking nemende de gebleken ontwikkeling en geschiktheid der jongelieden.

Alzoo zullen de examen commissiën bij de toelating meer op den voorgrond treden, terwijl de bezwaren, die ten deze opgeworpen zijn tegen de permanente commissie, er door opgeheven worden. Men zal dan ook niet behoeven te vreezen voor nepotisme, evenmin voor den voorrang dien Batavia als zetel der Indische permanente commissie zou hebben ten opzichte van verder afgelegen streken.

De beslissing en de verantwoordelijkheid echter zullen blijven bij den Gouverneur-Generaal en den Minister van Koloniën.

Verder meen ik het behoud van de permanente commissie in Nederland met kracht te moeten blijven handhaven.

Inderdaad, men maakt zich van den aard en den werkkring der commissie overdreven voorstellingen, en daarmede beginnende, kan men heel ver gaan.

Op den voorgrond staat in deze zaak, dat er door het scheppen van een candidaat-ambtenaarschap een band ontstaat tusschen de Regeering en die candidaat-ambtenaren, een band die aan die candidaten, bij behoorlijke vervulling hunner studie-plichten, rechten geeft, een band die ook een financieele zijde heeft, omdat jongelui voor Rijksrekening uit Indië hier komen en subsidie voor hun studie genieten.

Welnu, die band brengt mede, dat er aanraking is tusschen de Regeering en die jongelui. Nu is het voor een Minister en zijn ambtenaren in den Haag, die dikwijls met werk overkropt zijn, moeilijk om aan den eisch, zich met de jongelui te bemoeien, behoorlijk te voldoen. Bij een audientie bij den Minister of een kort bezoek bij een referendaris, om belangen te bespreken, zal het meestal wel blijven; maar welk nut is daarvan te verwachten?

En nu geloof ik, dat het voor de Indische jongelieden van groot nut kan zijn, en dat het ook strekken zal tot geruststelling van Indische ouders die hun zoons naar hier zullen zenden en die geen na-familie of vrienden hebben, dat er een commissie zal zijn die de jongelieden met raad en daad, waar zij die noodig hebben, kunnen bijstaan. De normaal studeerende jongelieden zullen natuurlijk van die commissie weinig bemerken; wil men geen commissie, dan zal de Regeering toch waarschijnlijk enkele hoogleeraren moeten uitnoodigen om hun aandacht aan de jongelieden te wijden, maar dan heeft men ook al een soort commissie. Ik meen dat het beter is, dat die commissie bestaan zal uit eenige hoogleeraren, die reeds uit den aard der zaak voortdurend met de jongelieden in aanraking komen, en een paar andere met Indië goed vertrouwde personen. Dan is er een lichaam dat den Minister kan inlichten voor het geval, dat er ingegrepen moet worden of dat, door tijdig vermaan, zulk ingrijpen kan worden voorkomen. Dat ingrijpen zal noodig kunnen zijn — men moet zich op het standpunt plaatsen dat ieder candidaat

niet per se Indisch ambtenaar moet worden — want men vergete niet, dat de jongelieden in den driejarigen studietijd ook te toonen hebben dat zij vertrouwd kunnen worden mettertijd de oudere broeders te worden van de deftige inlandsche hoofden en dat zij geschikt zijn voor den belangrijksten werkkring in Indië.

Men vreest dat tengevolge van de aanraking met de permanente commissie oogendienarij en huichelarij zal ontstaan. Ik acht die vrees niet gewettigd, ja on-Hollandsch. Ik geloof dat de Nederlander van eenige beschaving, van eenige ervaring, van eenige ondervinding, van eenigen stand, al heel weinig toegankelijk is voor vleierei, *schmeichelei* en oogendienarei. Ik geloof dat een jong mensch, die frank en vrij tegenover hem optreedt, steeds een beteren indruk zal maken dan hij die hem om den tuin tracht te leiden door zich als brave Hendrik voor te doen.

De geachte afgevaardigde uit Kampen, de heer Mackay, heeft een beeld opgehangen van vroegere toestanden in Utrecht, zaken mij niet bekend, doch ik ben overtuigd dat geen van de leden der commissie langs Leidens straten zal gaan wandelen om te kijken of de jongelieden wel op hun kamer zijn. Daarvoor staat die commissie en staan de hoogleeraren te hoog.

Men vreest dat die commissie slechts bij wijze van gunstbetoon invloed op de ranglijst zal uitoefenen bij het eindexamen. Elke zaak heeft haar goede en haar kwade zijde, en nu zou ik meer vreezen, dat wanneer een dergelijke commissie er niet was, de jongelieden weder te veel zouden gaan studeeren om punten te behalen bij het eindexamen, en dat zou een groot bezwaar zijn. Het is natuurlijk voor de jongelieden niet onverschillig of zij als no. 1 of als no. 15 naar Indië zullen gaan. Wanneer wordt gestreefd naar dat behalen van punten, dan zal dit ongunstig influenceeren op de geheele studie. Dat voor de handliggende gevaar vrees ik meer dan de door verschillende sprekers zoo breed uitgemeten gevaren voor bevoorrechting.

Het is niet overdreven, te verwachten dat een commissie, ik zeg het alweder: samengesteld uit eenige professoren en mannen van ervaring, die gedurende eenige jaren de jongelieden hebben gadegeslagen, een goeden invloed zal kunnen uitoefenen op de plaatsing in de ranglijst, daarbij lettende meer op karakter en diepte van de studie in eenige vakken, dan op veelweterij. Men vergete hierbij echter niet, dat ik op den voorgrond heb gesteld, dat bij het eindexamen het verkrijgen van het *diploma* niet afhangt van de permanente commissie, maar, krachtens art. 15, van de examen-commissie.

Ik kom nu tot de bezwaren, die tegen de opleiding te Leiden geopperd zijn, in verband met de bewering dat aan een Universiteit geen vakstudie zou kunnen plaats hebben.

Bij de bespreking van dit punt moet ik in de eerste plaats opkomen tegen hetgeen gezegd is door den heer van Kol omtrent den geest die te Leiden onder de jongelieden zou heerschen, een geest, dien hij aristocratisch noemde, terwijl hij bovendien mededeelde, dat in die stad door de studenten gruwelen werden gepleegd zooals hij scheen te willen bewijzen door het voorlezen van een stuk uit een blaadje waarin werd verhaald, als ik het wel verstaan heb, dat eens iets zou zijn gebeurd met een meisje. Den zin heb ik echter bij de voorlezing niet kunnen volgen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof niet dat men een enkele stad of eenig dorp in Nederland of in Indië zou kunnen noemen waar niet

eens iets onbehoorlijks is gebeurd, maar dat Leidens Universiteit een voorbeeld zou geven van verdorvenheid, moet ik ten sterkste tegenspreken, en zeer zeker is daarvan door den spreker het bewijs niet geleverd. Waar nu de geachte afgevaardigde alleen wijst op de gevaren voor de jongelieden te Leiden, daar meen ik dat men de gevaren die zij zullen loopen in elke andere plaats, niet het minst in Indië, niet uit het oog mag verliezen.

Wat nu hun positie aan de Universiteit betreft: door de betaling van collegegelden zullen de betrokken jongelieden als student worden ingeschreven aan de Hoogeschool ingevolge art. 63 en 64 van de wet op het hooger onderwijs. Zij staan dan gelijk met de andere studenten; zij kunnen alle colleges bijwonen, die gegeven worden, zij hebben toegang tot alle verzamelingen; zij kunnen alleen, evenals degenen die voor arts worden opgeleid, geen academischen graad krijgen (art. 85); maar ik mag vragen waar nu toch de grens ligt tusschen vak- en universitair onderwijs.

Ik geloof dat er maar één doctoraat bestaat, waaraan geen bevoegdheden van maatschappelijken aard verbonden zijn; het is het doctoraat in de philosophie. Welnu, aan geen der drie Rijks-universiteiten is, naar ik meen, sedert onze wet op het hooger onderwijs tot stand kwam, een doctoraat in dat vak behaald. Bijna ieder student studeert met een doel, dus eenigermate voor een vak, zoowel zij die zich bekwamen voor jurist, voor literator, als zij die het diploma van arts of dat voor Indische ambtenaar begeeren; de universitaire studie voor hen alle is de breede grondslag van hun opleiding.

De opleiding van den Indischen ambtenaar zal dus, naar den wensch van de Regeering, zijn een universitaire, geen africhtende. Nu heeft men beweerd, dat de hoogere burgerschool daarvoor geen behoorlijke voorbereiding gaf, maar ook dit wensch ik te weerspreken met een verwijzing naar de opleiding der artsen, die toch ook van de hoogere burgerschool afkomstig zijn. De hoogere burgerschool heeft toch ook ten doel aan de burgerij die algemeene ontwikkeling te geven, waarop verder zal kunnen worden voortgebouwd, en de senaat van de Leidsche Universiteit, die mij ten deze van advies heeft gediend, heeft niet het minste bezwaar, dat dit ook hier zal geschieden.

Wat de bezwaren betreft tegen het niet geven van landbouwonderwijs, daaromtrent verwijs ik naar hetgeen vroeger door mij daarover is gezegd en naar wat hedenmorgen de heer Mackay heeft opgemerkt. Ik kan er niet toe komen om het eindexamen van de 4-jarige hoogere burgerschool te Wageningen gelijk te stellen met dat van een 5-jarige hoogere burgerschool elders. Ook elders zou hetzelfde kunnen worden gevraagd, en dan zouden de jongelieden den korteren cursus gaan verkiezen boven den langeren. Het is mij evenwel gebleken dat ernstig wordt overwogen om de 4-jarige burgerschool te Wageningen te vervormen tot eene 5-jarige. Die overwegingen hebben nog niet tot een voorstel geleid, maar mocht dit geschieden, dan is het bezwaar vanzelf vervallen. Maar wat ik in de Memorie van Antwoord heb gezegd, herhaal ik bij deze, en voeg er bij dat bij nader onderzoek is gebleken, dat geen bezwaar bestaat om jongelieden die het diploma van de hoogere land- en boschbouwschool te Wageningen hebben verworven, tot mededinging toe te laten, ook wanneer zij niet een hoogere burgerschool met

5-jarigen cursus, maar de aan de Rijkslandbouwschool verbonden 4-jarige hebben doorloopen.

Er is gesproken over de splitsing al dadelijk in ambtenaren bestemd voor de bureau's, voor Java en voor de buitenbezittingen. Mij komt het voor dat een dergelijke splitsing al dadelijk afbreuk zou doen aan de breede opleiding in Leiden. Zoodra ik zeg: ik moet zooveel jongelieden hebben voor den bureaudienst en zooveel voor het binnenlandsch bestuur, kom ik tot de vakopleiding, die ik juist niet wensch, daargelaten nog dat de Gouverneur-Generaal mij nog onlangs heeft verzekerd, dat een dergelijke splitsing allesbehalve wenschelijk is voor den dienst, en hij daar sterk tegen is. Het moet altijd mogelijk blijven om ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur te plaatsen op de bureau's en ook omgekeerd. En wat aangaat het al dan niet dadelijk bestemmen voor Java, de vrees voor puntenjacht, omdat na het eerste jaar bij het tusschenexamen een beslissing moet worden genomen omtrent de verdere studie van het Javaansch, die vrees acht ik geheel ongegrond. Ik geloof dat men het den hoogleeraren, die dit tusschenexamen zullen afnemen, gerust kan overlaten te beslissen, of de kennis der jongelieden in het Javaansch een gevolg is van bepaalden aanleg of van b.v. blokken.

Wat de leeftijd van toelating betreft, de heer van Kol wenscht dien leeftijd te verlagen tot 17 jaar, om aan jongelieden die vlug aan de hoogere burgerscholen hebben gestudeerd, gelegenheid te geven als candidaat-ambtenaar te worden toegelaten.

Hij blijft echter vasthouden aan den leeftijd van 21 jaar als het jaar, waarop men zal in dienst treden. Daardoor zou het jonge mensch 4 jaar in plaats van 3 jaar candidaat blijven. Ik wil echter op dit oogenblik daarover geen pertinente beslissing nemen, doch ik zal gaarne ernstig overwegen of bij wijze van uitzondering jongeren zullen kunnen worden toegelaten.

De heer Mackay heeft er op gewezen, dat de jongelieden gewoonlijk eerst op hun 19de jaar het gymnasium verlaten, doch mijns inziens staat daar tegenover dat er ook jongelieden zijn, die reeds na 5 jaar studie het Staatsexamen afleggen en daardoor hun studie met een jaar verminderen. Hij zou liever zien, dat alleen zij werden toegelaten, die aan het gymnasium zijn opgeleid, en hij komt daardoor in strijd met den wensch van den heer van Kol, in strijd ook met den geachten afgevaardigde uit Delft, den heer van de Velde, die de Indische Instelling te Delft hersteld wilde zien, waar feitelijk bijna uitsluitend jongelieden van de hoogere burgerschool kwamen. Ik meen echter dat het voorstel van den Minister, de helft der hier te lande aan te bieden plaatsen beschikbaar stellen voor gymnasiasten, reeds een groote stap vooruit is, die echter den heer Mackay nog niet groot genoeg is. Waar bijna op elk punt, dat men voorstelt, tegenstrijdige adviezen uit de Kamer komen, is het uiterst moeilijk allen te voldoen. Maar ik koester de vrees van den geachten afgevaardigde omtrent de achteruitstelling van het gymnasium niet, want wat zal het geval zijn? De geachte afgevaardigde zegt, dat men via de hoogere burgerschool de positie van candidaat-ambtenaar een jaar vroeger kan bereiken. Goed; het gevolg daarvan kan zijn, dat meer jongelieden dien weg inslaan, doch daarvan zal weder het gevolg zijn, dat hun kans op plaatsing geringer wordt.

Wanneer in eenig jaar 10 plaatsen worden aangeboden voor de

leerlingen der hoogere burgerschool en er bieden zich 100 candidaten aan, dan wordt de kans op toelating een-tiende. Krijgt nu het gymnasium minder toeloop van leerlingen, en bieden zich voor de 10 plaatsen, voor dergelijke jongelingen opengesteld, 20 candidaten aan, dan is de kans op plaatsing een-tweede en zullen er vermoedelijk meer jongelieden trachten hun doel langs den gymnasialen weg te bereiken. Zij moeten dan wel een jaar langer studeeren, maar zij hebben dan ook meer kans op slagen terwijl hij, die de hoogere burgerschool in 5 jaar heeft afgeloopen, daardoor nog niet de zekerheid heeft candidaat-ambtenaar te worden; wellicht zal hij nog eens moeten terugkomen. Daarom zal dit bezwaar zich zelf wel genezen.

Nu heeft de heer van Kol nog gevraagd of vrouwen blijven uitgesloten als bureau-ambtenaren. Deze vraag zal ik liever aan de Indische Regeering ter beslissing overlaten. Er zijn bij den post- en telegraafdienst vrouwen bij wijze van proef in dienst gesteld; de Indische Regeering heeft dus een open oog voor deze quaestie. Of het mogelijk zal zijn voor de nu besproken Indische opleiding vrouwen te recruteeren, ik zou daarop geen bevestigend antwoord kunnen geven.

Ik kom nu tot een belangrijk punt, dat door verschillende sprekers in verschillenden geest is besproken, namelijk de opheffing van de afdeeling B van het gymnasium Willem III. Van de heeren Pijnacker Hordijk, Geertsema en Mackay heb ik daartegen geen politieke bezwaren vernomen. Waar de heer van Kol gezegd heeft dat deze opheffing zou hebben een anti-Indo-karakter, wensch ik er hem op te wijzen dat de heer dr. van Lingen, de stichter van het genootschap Soeria Soemirat, die juist meer dan menig ander getoond heeft met *daden* de belangen van de Indo-Europeanen te bevorderen — die ook wel degelijk kennis heeft genomen van de mededeeling van mijn plannen in de Memorie van Antwoord, welke plannen dan ook in de geheele Indische pers zijn besproken — in de *Semarangsche Courant* een overzicht heeft gegeven van wat in de Indische pers daarover is gezegd. Hij constateert daarna dat de toongevende Bataviasche bladen tegen de opheffing waren, die te Semarang en te Soerabaija evenwel geheel of gedeeltelijk er voor. Hij trekt daaruit de conclusie, gelijk hij trouwens reeds vroeger beweerde, dat het een zaak van plaatselijk, van Bataviaasch, niet van Indisch belang is. — Zooals meer en ook hier wel eens het geval is, de plaatselijke belangen brengen meer pennen en monden in bewegieg dan de algemeene. — Hij zegt verder, dat het adres van den Indischen bond aangaande deze zaak geenszins de algemeene opinie in Indië weergeeft, maar slechts van een klein gedeelte der burgerij.

Ik haal slechts deze uiting aan omdat zij ook vanzelf spreekt, want van uitsluiting of belemmering van de Indo-Europeanen om in het bestuur te komen is geen sprake. Jongelieden buiten Batavia genieten zeer zeker meer voordeelen dan nadeelen van deze opleiding en ook de Bataviasche gaan er niet op achteruit. In Indië kan wel niet meer verkregen worden het radicaal van ambtenaar, maar wel dat van candidaat-ambtenaar. De band tusschen de Regeering en de jongelieden wordt dus in Indië reeds gelegd. Het voordeel is dat zij nu gedeeltelijk voor gouvernementskosten studeeren, terwijl zij tot nu toe alle kosten uit eigen zak moesten bestrijden, wat voor de minder gegoede ouders buiten Batavia wonende bezwaarlijk of onmogelijk was.

Laten wij nu niet veel zeggen over de gevaren voor Indische jonge lieden in Nederland. Tal van die jongelieden bezoeken hier inrichtingen van hooger of daarop gelijkende van middelbaar onderwijs. Een jonge man die niet tegen eenige gevaren bestand is in Nederland, kan evenmin met succes een plaats innemen bij het bestuur in Nederlandsch-Indië.

De hoofdzaak die mij geleid heeft tot deze voorstellen is, dat ik de diepe overtuiging heb van het toenemend belang van een goede opleiding van de Indische ambtenaren. De heeren van de Velde en van Kol hebben gezegd: Gij verliest de opleiding van de inlanders uit het oog. Neen, wanneer de geachte afgevaardigden met aandacht hadden gelezen de discussiën en voorstellen bij de Indische begrooting in het afgeloopen jaar, dan hadden zij juist gezien, hoe het onderwijs voor de inlandsche hoofden onlangs op de drie hoofdenscholen, nu „opleidingscholen voor inlandsche ambtenaren" genoemd, is gereleveerd, nadat het in 1893 was achteruit gegaan door de Maleische taal toen als voertuig te nemen.

Het inlandsch bestuur moet geheel op de hoogte van zijn belangrijken werkring zijn en daarom is er voor gezorgd — en ik hoop, dat daarmede zal worden voortgegaan — dat de inlandsche ambtenaren een betere opleiding krijgen.

Maar wanneer men een hoogere opleiding wil voor de inlandsche ambtenaren, waardoor allengs een grooter aandeel in het bestuur in hun handen komt, moet men niet vergeten, dat de naast hen of boven hen staande Europeesche ambtenaren dan ook een opleiding moeten hebben op breedere basis dan tot nu toe het geval was. Het voorgaande slaat voornamelijk op Java, maar ook de buitenbezittingen stellen steeds hooger eischen.

Het is toch niet onbekend, hoe wij meer en meer omringd worden door krachtige koloniale naties, en dat daar een ontwikkeling komt, waaraan wij vroeger niet dachten. Op de buitenbezittingen moeten derhalve niet meer gezeteld zijn, zooals ik dat wel eens, zelfs door hooggeplaatste ambtenaren, heb hooren beweren, jongelieden in Indië geboren en getogen, omdat dezen daardoor het best geschikt zouden zijn, niets anders dan Indië gezien hebbende, om het op een post op die buitenbezittingen uit te houden en daar te blijven zitten — neen, er moet daar zijn een krachtig en zeer ontwikkeld bestuur, en wij moeten hebben menschen, al of niet in Indië geboren, maar met flinke Europeesche opleiding en een oog voor Europeesche begrippen.

Zij moeten in staat zijn om te gaan met de vertegenwoordigers van andere Regeeringen, met wie zij dikwijls in aanraking komen; met inlandsche hoofden die hun oog vestigen op toestanden ook buiten onze koloniën, met handelaren en ondernemers van allerlei landaard.

Ik kan dus niets doen, dan de Kamer dringend in overweging geven om mede te werken tot het tot stand komen dezer regeling. Daarbij zijn niet uit het oog verloren de rechten die Indië gekregen heeft, doordat het zoo lange jaren zijn aandeel heeft gehad in die opleiding; daarom staat men dan ook niet voor een regeling ab ovo, maar voor eene, die zooveel doenlijk aanpast bij datgene wat geweest is. Ik heb daarbij vele deskundigen van beteekenis op het gebied van onderwijs ten deze geraadpleegd, die de groote bezwaren hier in de Kamer ontwikkeld niet hebben geopperd, en ik durf daarom dit ontwerp met vertrouwen aan de Kamer aan te bevelen.

De heer **Pijnacker Hordijk**: Evenmin als in mijn eerste rede zal ik thans in nadere beschouwingen treden over de late indiening van dit wetsontwerp, omdat ik dienaangaande mijn meening reeds heb gezegd bij de aan-de-ordestelling van het ontwerp. Alleen wensch ik den heer Mackay, die de late indiening verdedigde door op te merken, dat de Minister, zoodra de voorstellen uit Indië waren teruggekomen, ze met den meesten spoed in behandeling heeft genomen, er op te wijzen dat de brief van den Gouverneur-Generaal gedateerd is 6 Juli 1900.

De heer Mackay kan beter dan ik beoordeelen hoeveel tijd er noodig zal zijn geweest voor het gereed maken van het wetsontwerp en het hooren van den Raad van State, maar het komt mij voor dat het tijdsverloop van 6 Juli 1900 tot aan de indiening van het ontwerp wel wat bekort had kunnen worden, waardoor voorkomen zou zijn dat wij deze belangrijke zaak met zooveel overhaasting moeten afdoen.

Met het oog op den weinigen tijd, die ons overblijft, zal ik trachten zoo kort mogelijk te zijn en mij tot de hoofdbezwaren tegen het ontwerp-besluit bepalen.

In de eerste plaats is dit de permanente commissie, die voor Nederland gehandhaafd zal blijven. En dan mag ik constateeren dat slechts een der sprekers, die deze instelling behandeld hebben, zich voor het behoud daarvan verklaard heeft, en dat daarentegen de andere sprekers argumenten hebben bijgebracht, die mij versterkt hebben in mijn overtuiging dat de permanente commissie schadelijk zal werken.

Een van die argumenten, door den heer Mackay aangevoerd, is ook mijns inziens van groote beteekenis, namelijk het bezwaar, dat het in de bedoeling ligt van den Minister om in die commissie ook een hoofdambtenaar van Koloniën zitting te doen nemen; hetgeen de heer Mackay dienaangaande gezegd heeft onderschrijf ik ten volle.

De Minister schijnt aan onze bezwaren eenigermate te gemoet te willen komen. Ik heb Zijn Excellentie met de meeste aandacht gevolgd, maar toch zou hij mij genoegen doen indien hij nog nader zijn bedoeling wilde toelichten of die herhalen. Heb ik hem goed begrepen, dan zou hij van de permanente commissie in Indië willen afzien en aan die in Nederland een veel mindere macht geven dan in het ontwerp-besluit, zooals het aan ons is overgelegd, bedoeld wordt. Daarin zou die commissie feitelijk de beslissing hebben gehad over het al of niet toelaten van de sollicitanten als candidaat-ambtenaar.

Art. 3 toch bepaalt:

„De aanwijzing der candidaat Indische ambtenaren geschiedt zoowel in Nederland als in Indië op de voordracht van een permanente commissie, die de sollicitanten — in Nederland van elke der twee categorieën afzonderlijk — onderwerpt aan een vergelijkend examen."

En art. 5: „Voor het afnemen van de in artikel 3 bedoelde examens kunnen de permanente commissiën worden bijgestaan door zooveel examinatoren als op hare voordracht in Nederland door den Minister van Koloniën, in Nederlandsch-Indië door den Gouverneur-Generaal, worden aangewezen."

Zelfs het bijstaan door examinatoren zou dus facultatief zijn geweest en de parmanente commissie aan hun oordeel niet gebonden zijn.

Heb ik den Minister goed begrepen, dan zou hij die artikelen in zooverre willen wijzigen, dat elk jaar examen-commissiën zouden worden benoemd, die te oordeelen hebben, zoowel over de kennis als over de meerdere of mindere geschiktheid der sollicitanten, dus

ook over hun algemeene ontwikkeling en beschaving, en dat het examen in Nederland zou worden afgenomen ten overstaan van de permanente commissie, en in Indië van een speciaal daartoe aan te wijzen commissie. Ik zou hieromtrent gaarna nader ingelicht worden, in het bijzonder over de vraag of ik juist heb verstaan, dat de voordracht der aan te wijzen candidaten zal worden opgemaakt door de gecombineerde examen- en permanente commissie en in Indië door de examen- en de speciale commissie. Zoo ja, dan zouden in dit opzicht mijn bezwaren tegen de permanente commissie voor een groot deel worden opgeheven, al blijf ik twijfelen aan het doelmatige van haar taak om toezicht te houden op de studiën en het levensgedrag der jongelui.

Uit de rede van den Minister meen ik echter te moeten opmaken, dat dit toezicht beschouwd moet worden als een bijzaak, als een bijstand aan de candidaten te verleenen, en dat het niet de bedoeling is om de levenswijze en de studiën der jongelui in bijzonderheden door de permanente commissie te laten nagaan, te doen spionneeren of zij misschien zich aan kleine afwijkingen schuldig maken, waarvoor zij dan telkens ter verantwoording zouden moeten worden geroepen. Maar dan is daarvoor ook geen permanente commissie noodig. Verwaarloozen de jongelui hun studie of is hun levensgedrag van dien aard, dat zij een ambtelijke positie in Indië onwaardig zijn, dan kunnen zij toch te allen tijde worden ontslagen. Misschien heb ik ook hier den gedachtengang van den Minister niet goed kunnen volgen en zal ik ook daaromtrent gaarne, zoo noodig, nader ingelicht worden.

Ook blijft mijn bezwaar bestaan tegen het opmaken van de ranglijst, na afgelegd eindexamen, door die permanente commissie. Of is het de bedoeling van den Minister dat dit zal geschieden in overleg met de examen-commissie?

De Minister schijnt de gegrondheid van de bezwaren tegen de permanente commissiën aangevoerd wel te hebben gevoeld, nu hij die in Indië wil laten vervallen en vervangen door een niet-permanente examen-commissie, bijgestaan, als ik hem wel heb begrepen, door assessoren. Maar die bezwaren gelden in nog hoogere mate voor de commissie in Nederland. Mijnheer de Voorzitter! Het betreft hier een belangrijke quaestie, die voor mij door de rede van den Minister niet geheel duidelijk is geworden en heb ik dan ook behoefte aan een nadere verklaring van zijn bedoeling. Die permanente commissie toch zou voor mij een reden kunnen zijn om tegen het wetsontwerp te stemmen. Veel zal daarbij afhangen van het antwoord dat ik van den Minister zal ontvangen.

Een tweede bezwaar door mij in mijn eerste rede ontwikkeld tegen het Regeeringsvoorstel, is het negeeren van de Indische landbouwbelangen.

De Minister wordt hierin gesteund door den heer Mackay, die de vrees uitsprak, dat de vereeniging van landbouwstudie met de velerlei andere studievakken, ten gevolge zou hebben, dat de landbouwkennis onvolkomen zou zijn en de toekomstige ambtenaren op dat gebied geen degelijke adviezen zullen kunnen geven.

Ook hierin wil de Minister aan mijn bezwaren te gemoet komen door tot het vergelijkend examen ook de gediplomeerden van de Rijkslandbouwschool te Wageningen toe te laten.

Zeker is dat een verbetering, maar de Minister vergete niet, wat

ik reeds in mijn eerste rede opmerkte, dat slechts zeer weinigen van die gunstiger bepaling gebruik zullen maken, omdat die jongelieden in zoover ten achterstaan bij die van de hoogere burgerschool en het gymnasium komen, dat zij zich eerst op hoogeren leeftijd voor het vergelijkend examen zullen kunnen aanmelden, omdat zij hun voorbereidende studiën met twee jaren hebben moeten verlengen, die de cursus aan de Rijkslandbouwschool eischt.

Toch kan het voorkomen, dat zij verlangen bij den Indischen administratieven dienst geplaatst te worden en dan zal bij de bepaling van de leeftijdsgrens rekening moeten worden gehouden met den tijd reeds aan de landbouwstudie en andere vakken gewijd. Bovendien zullen de jongelieden, die pas het diploma verkregen hebben van een gymnasium of van een hoogere burgerschool, in gunstiger positie zijn ten aanzien van de vakken, die daar worden onderwezen. Maar in elk geval zal voor de sollicitanten, die in het bezit zijn van een getuigschrift als landbouwkundige, de leeftijdsgrens van 21 jaar met een of twee jaren moeten worden verhoogd.

Over de leeftijdsgrenzen zijn verschillende opmerkingen gemaakt; sommigen wilden het minimum verlagen, anderen het verhoogen.

Ik vereenig mij ten deze met hetgeen daaromtrent is gezegd door den heer van Kol, die den leeftijd voor de toelating op 17 jaar wenschte gesteld te zien, omdat vele jongelieden dan reeds het diploma van de hoogere burgerschool behaald hebben, en het zoowel voor de ouders als voor hen een groot ongerief zou zijn als zij een vol jaar doelloos zouden moeten doorbrengen.

De heer Mackay zou de voorkeur willen geven aan de jongelieden die aan de gymnasia zijn opgeleid en wees er op dat de gediplomeerden van die inrichtingen in ongunstiger conditie zijn dan die van de hoogere burgerscholen, omdat de studie aan de gymnasia 6 jaren en die aan de hoogere burgerscholen slechts 5 jaren vereischt. Ik acht de opleiding op een hoogere burgerschool gewenscht, omdat het daar gegeven onderwijs den blik op het practische leven verruimt, wat voor den administratieven dienst in Indië in de eerste plaats noodig is. Maar daarom zou ik toch geenszins de jongelieden die van de gymnasia komen willen uitsluiten, omdat ook daaraan behoefte bestaat, en dat in het bijzouder voor de aanstaande bureau-ambtenaren. Zooals ik in mijn eerste rede opmerkte zou ik liefst aan beide categorieën gelijke kansen willen geven, wat verkregen kan worden door de oprichting van gymnasia in Indië.

Nog eens terugkomend op het mijns inziens groote belang, dat de bestuursambtenaren kennis hebben van landbouwzaken, erken ik gaarne met den Minister en den heer Mackay, dat een opleiding in die richting, als bijvak in het leerplan voor de Indische studie, niet grondig genoeg zou kunnen zijn. Ik wenschte dat ook niet, maar wel dat de nieuwe regeling de gelegenheid zou geven om ook degelijk onderlegde landbouwkundigen bij den administratieven dienst in Indië op te nemen, en zij die met de toestanden in de binnenlanden van Java bekend zijn, zullen moeten toegeven dat dit met het oog op de belangen der inlandsche bevolking, die hoofdzakelijk van den landbouw moet leven en daarbij voorlichting noodig heeft, inderdaad wenschelijk is. Verschillende Indische bestuursambtenaren hebben mij verzekerd, dat zij in de waarneming van hun betrekking, zoowel in de lagere als in de hoogere rangen, telkens het gemis aan landbouwkennis hebben

gevoeld en betreurd. Wij weten bovendien, Mijnheer de Voorzitter, dat de gouvernements-koffiecultuur op Java juist daarom zulk een groote plaag was en nog is voor de inlandsche bevolking, omdat de besturende ambtenaren, zonder eenige landbouwkennis te bezitten, toch met de regeling van en het toezicht op die cultuur zijn belast, wat ten gevolge heeft dat een opvolger telkens afbreekt wat zijn voorganger had bevolen. Dat het nut van landbouwkennis in Indië tot nog toe niet naar zijn waarde geschat en zelfs verwaarloosd wordt, blijkt ook hieruit, dat die zelfs voor den hoofdinspecteur van de cultures, die toch veelvuldige aanraking heeft met den landbouw der inlanders, o. a. met de rijstcultuur, niet wordt vereischt.

Ten slotte, Mijnheer de Voorzitter, wensch ik met een enkel woord ook mijnerzijds op te komen tegen hetgeen de heer van Kol ten aanzien van de Leidsche Universiteit heeft gezegd. Ook ik zie in zijn beschuldiging een schromelijke overdrijving. Het gaat toch niet aan om uit een enkel feit — hoe afkeurenswaardig dit ook moge zijn — af te leiden, dat het verblijf aan de Hoogeschool te Leiden schadelijk zou zijn uit een moreel oogpunt. De heer van Kol meent de ouders, die hun kinderen naar Leiden zouden willen zenden voor de opleiding als Indisch ambtenaar, te moeten waarschuwen; ik acht protest noodig om te voorkomen dat zij zich door een ongerechtvaardigde beschuldiging daarvan zouden laten terughouden.

De heer **de Savornin Lohman**: Mijnheer de Voorzitter! Ik blijf bij het gevoelen, dat ik bij de beraadslaging over het aan de orde stellen van dit wetsontwerp heb uitgesproken, dat wij, dit wetsontwerp thans behandelende, dit zouden doen zonder ons daarop behoorlijk te hebben kunnen voorbereiden en ik ben eveneens nog van meening, dat zoo spoedige behandeling niet absoluut geboden was en de Minister van Koloniën zich vergist heeft, toen hij mijn opmerking tegensprak, dat die haast niet noodig was, indien men zich de eerste maal tevreden wilde stellen met een tweejarige opleiding.

Het komt mij voor dat uit de stukken duidelijk is geworden, dat wij die haast niet hadden te maken. En wanneer nu ook hedenmorgen wederom is gezegd, dat deze Minister van Koloniën zou kunnen aftreden en wij dan staan voor een ongeregelde zaak, dan antwoord ik daarop, dat wanneer deze Minister niet aftreedt, dit argument vervalt; en treedt hij wel af, dan is dit nog geen reden om zijn opvolger en ook ons te plaatsen voor een min of meer gedesorganiseerden toestand, waarbij ik in het midden laat wie de oorzaak is van die desorganisatie. Nu echter de zaak eenmaal aan de orde is gesteld, begrijp ik zeer goed, dat wij ook onze stem zullen moeten uitbrengen.

In het algemeen wensch ik evenwel deze opmerking te maken, dat al stemmen wij voor dezen post, wij toch in geenerlei wijze stemmen voor de regeling door de Regeering voorgesteld. Het is geen wet waarover wij hier stemmen; wij geven den Minister alleen het geld, om hem in staat te stellen datgene te doen wat hij in deze goed acht, maar zijn opvolgers zijn staatsrechtelijk in geen enkel opzicht gebonden aan hetgeen door dezen Minister is gezegd en door ons is aangehoord. En wanneer de Minister het hem toegestane bedrag bezigt om de zaak op een andere wijze in te richten, dan geloof ik dat hij daartoe volkomen bevoegd is.

Herhaaldelijk heb ik hier hooren zeggen, dat dit slechts een voor-

loopige regeling is. Dit is mijn meening niet. Wanneer deze regeling niet goed werkt, dan zullen wij dit eerst over jaren bemerken. Het is een geheel nieuw stelsel dat hier wordt ingevoerd, en wanneer het na de invoering blijkt niet te deugen, dat zal voor een onafzienbaren tijd Indië de slechte resultaten daarvan ondervinden. Ik zal mij intusschen wel wachten te zeggen dat de resultaten slecht zullen zijn, omdat ik zelf met kennis van zaken over de voorgestelde regeling niet kan oordeelen.

Maar er is toch in elk geval een zaak in deze regeling, die mijns inziens afkeuring verdient, en dat is de reeds veel besproken permanente commissie.

De Regeering heeft in haar Memorie van Toelichting voor die commissie een afzonderlijken post op de voorgestelde aanvraag gebracht, en nu komt het mij voor, dat, waar de Kamer zulke gewichtige bedenkingen tegen de instelling van bovengenoemde commissie heeft, zij ook het recht heeft de daarvoor uitgetrokken som te weigeren. Ik zal dit intusschen voorstellen wanneer het artikel aan de orde is; ik hoop dan de Kamer in de gelegenheid te stellen over dit gewichtige vraagstuk haar gevoelens uit te spreken.

Die permanente commissie is in mijn oogen een inderdaad slechte instelling. De Minister heeft daar straks getracht het gevaarlijke van die instelling eenigermate weg te nemen door te zeggen, dat er zal zijn een examen-commissie, en dat die examen-commissie, als ik het goed heb begrepen, ook zal vaststellen de ranglijst, doch dat de permanente commissie de bevoegdheid zal hebben daarvan af te wijken, terwijl, zooals vanzelf spreekt, de Minister van Koloniën altijd de formeel aansprakelijke persoon blijft. Maar nu is mijn bezwaar tegen die permanente commissie juist dat zij permanent is.

Niemand in de Kamer ontkent, dat tegen het tegenwoordig puntenstelsel bezwaren bestaan en wil men niet geheel en al door den uitslag van het examen gebonden zijn, dan moet eenige afwijking daarvan zijn geoorloofd. Daarom heb ik er geen bezwaar tegen de zaak zóó in te richten, dat ten slotte de Minister van Koloniën na persoonlijk onderzoek, van de eenmaal vastgestelde orde afwijkt en zich daarbij laat inlichten door speciaal door hem daartoe van jaar tot jaar aan te wijzen personen. Hij kan die personen nemen uit alle deelen des lands, het eene jaar dezen, het andere jaar genen. Dan weten de jongelieden die examen moeten doen, niet tot wien zij zich zullen moeten vervoegen en de mama's der jongelieden — want die zijn de gevaarlijkste sollicitanten — weten het dan ook niet. Tegen een dergelijke regeling zou ik geen bezwaar hebben. Maar onoverkomelijk bezwaar heb ik er tegen, dat ten aanzien van dit gewichtige punt de geheele verantwoordelijkheid van het Departement van Koloniën feitelijk wordt overgedragen aan een groep onverantwoordelijke personen, die geheel kunnen arbeiden naar hun persoonlijk inzicht. Ik twijfel niet of dit zullen allen voortreffelijke personen zijn, maar dit is niet voldoende. Wij moeten ook rekening houden met de menschelijke zwakheden.

Wanneer ik weet wie voorzitter zal worden van de commissie, wanneer ik weet, dat zij zal worden bijgestaan door heeren uit Leiden en omstreken en dat zij voornamelijk zal worden samengesteld uit professorale kringen, dan weet ik ook nu reeds, tot wien ik mij te vervoegen heb, als ik mijn zoon voor Indië wensch op te leiden.

en aan wien ik daartoe mijn hof moet maken. Nu kan de commissie oordeelen naar den uitslag van het examen, maar wie zal de innerlijke beweegredenen der commissieleden nagaan, waar zij misschien reeds te voren bewerkt zijn door familie en vrienden, die hun hebben trachten aan te toonen dat de candidaat zoo bijzonder geschikt is? Dertig jongelieden hebben examen gedaan, maar twintig kunnen slechts worden geplaatst. Wie zal nu een commissie kunnen contrôleeren, waar zij zegt, dat onder de tien, die onder op de lijst staan, toch juist een buitengewoon voortreffelijk jongmensch is, die hooger moet worden geplaatst? Men kan daarover altijd gemakkelijk een rapport maken. Wie van nabij bekend is met het maken van rapporten — niet over zaken, zooals bij de paardenfokkerij, cornage, spat, enz., maar over de innerlijke eigenschappen van den mensch — weet, dat men dat rapport kan maken zooals men zelf wil. En zelfs al zullen de menschelijke zwakheden zich niet in de commissie te openbaren, het publiek zal het toch gelooven; wanneer iemand niet naar de ranglijst gekozen wordt, en deze behoort toch allicht tot de familie of kennissen van een commissielid, dan zal het publiek natuurlijk denken: ja, dat spreekt vanzelf. Doch wij moeten zorgen, dat het publiek niet kan onderstellen.

Wij moeten hebben — dat mag ik wel mededeelen uit het geheime rapport, waarvan ik volstrekt niet begrijp waarom het geheim is — mannen van karakter, initiatief en ontwikkeling.

Zoudt gij meenen, Mijnheer de Voorzitter! dat wij langs dezen weg krijgen mannen van karakter? Ik meen dat een van de bezwaren die tegen de Indische ambtenaren bestaan, is, dat men om vooruit te komen zijn meerderen naar de oogen ziet. Nu vraag ik of men de jongelieden van 18 of 19 jaar, die examen hebben gedaan, reeds aan de Academie in die soepelheid wil opleiden. Over drie jaren moeten zij gekeurd worden door die permanente commissie, die over hun geheele toekomst beschikt; daarom is het van het grootste belang een wit voetje te hebben bij de heeren van die commissie en zich te oefenen in hetgeen zij later, helaas, vanzelf moeten leeren, hun meerderen naar de oogen te zien. Is dat de vorming van karakter, die de Minister zich voorstelt in te voeren door deze permanente commissie? Ik zou het een ramp achten wanneer op deze wijze jongelieden die naar Leiden gestuurd worden om zich te ontwikkelen, komen onder toezicht van menschen die over hun geheele toekomst zullen hebben te beschikken.

Wanneer die permanente commissie eenige jaren bestaan heeft, loopt men gevaar dat bij voorkeur menschen van één richting, misschien zelfs van één godsdienstige richting, aangenomen worden. Dit is geen denkbeeldig gevaar. Wij weten hoe vaak het gebeurt dat menschen die zekere godsdienstige denkbeelden zijn toegedaan, worden beschouwd als minder knap; wel knap, maar niet zoo knap als zij die „de nieuwe wereldbeschouwing zijn toegedaan". Jaren geleden, in mijn studententijd, is het gebeurd dat iemand van de examen-commissie over natuurkundige vakken een zoodanig certificaat ontving, uitstekend.... maar waarin stond dat de man de oude levensbeschouwing was toegedaan. Sapienti sat. Het gevolg was dat overal waar die man zich vervoegde, hij niet werd geplaatst. Zoo iets moge nu niet meer zwart op wit worden geschreven, maar de gedachte zit nog in de hersenen van vele personen.

Ik wensch niet mede te werken om een zoodanige richting te geven aan de zaak, dat door een vaste commissie vastgesteld wordt wie als ambtenaar zullen worden aangesteld.

Wanneer men den Minister van Koloniën in werkelijkheid de keus laat doen — formeel gebeurt dit ook volgens 's Ministers voorstel — moet de Minister zelf weten bij wien hij zijn inlichtingen zal inwinnen. De examinandus weet niet wie over een paar jaren Minister van Koloniën zal zijn en bij wie deze zijn inlichtingen zal inwinnen. De examinandus weet niet wie over een paar jaren Minister van Koloniën zal zijn en bij wien deze zijn inlichtingen zal inwinnen. Ik heb er niets tegen dat de Minister telken jare voor zich zelf een commissie benoemt, ten einde te laten assisteeren bij het examen en rapport uit te brengen over hetgeen zij gezien heeft en advies in te winnen omtrent het algemeen voldaan hebben der examinandi.

Maar dit is iets geheel anders dan een permanente commissie, en het wordt er ook niet beter door of men een commissie laat samenstellen, die uit 5 leden, dan wel, die uit 1 lid bestaat.

Natuurlijk is bij een commissie uit verschillende personen samengesteld het gevaar voor opzettelijke misleiding minder groot, maar daar staat tegenover, dat men ook heeft het hodie mihi, cras tibi, dat zeer licht iemand uit de commissie kan aandringen iemand toe te laten, omdat hij zoo voortreffelijk is en het vooral zoo noodig heeft, en dan gesteund wordt door een ander lid, die het eveneens opneemt voor een dergelijk candidaat.

Een permanente commissie vind ik daarom verkeerd, maar ook omdat van die commissie ten slotte zal afhangen of een candidaat-ambtenaar zal ontslagen worden.

Men moet zich deze zaak juist voorstellen.

Wanneer een permanente commissie heeft toegelaten, dat candidaat-ambtenaar zal worden de heer A., dan moet er al zeer veel gebeuren, wil diezelfde commissie naderhand zeggen: die man is niet geschikt. Een zoodanig besluit is voor zoo'n candidaat ruineus, zulk een vonnis is nog minder te verwachten van een commissie die zoo'n jong mensch eerst heeft toegelaten.

Wanneer men wil, dat aan het einde van den drie-jarigen cursus een commissie gehoord wordt over de geschiktheid van den persoon die als ambtenaar zal worden geplaatst, dan heb ik daar niets tegen, maar dan moet er over geoordeeld worden door personen wier namen van te voren niet aan die candidaten bekend waren en ook niet bekend konden zijn. Dan eerst wordt de vrijheid der studenten gewaarborgd. Nu heeft men mij herhaaldelijk gezegd: wat wilt gij er dan voor in de plaats hebben? Het ligt niet op den weg der Kamer om iets in de plaats te stellen; maar ik heb, om aan dat verlangen te gemoet te komen, toch een denkbeeld willen uitspreken, dat zooveel mogelijk aansluit bij het denkbeeld van den Minister; dat zou dan wezen: benoem telkens een commissie wanneer gij die noodig hebt. Maar een permanente commissie is zoozeer in strijd met alle — ik mag dat nu wel zeggen — liberale beginselen, waarvoor zoo lang is gestreden, dat ik mij niet begrijpen kan, dat zoo iets door deze Kamer zou kunnen worden goedgekeurd.

Waarom anders is de Koninklijke macht in haar uitoefening telkens beperkt geworden als om voortdurende contrôle te hebben en de benoemingen niet uitsluitend te laten berusten bij een permanenten

Minister? Dit toch achtte men groot gevaar op te leveren voor nepotisme en andere verkeerde dingen.

Wij hebben dat in onze jeugd geleerd als vanzelf sprekend, en zouden wij nu op het scheiden der markt iets nieuws gaan invoeren, waartegen telkens gestreden is.

Zal men dit nu, nu de president van die permanente commissie een gewoon burger is, toestaan, terwijl men anders handelde toen er een groot heer aan het hoofd stond? Ik kan mij niet begrijpen hoe men, wanneer men eenigermate vrijzinnige denkbeelden is toegedaan, hier zulk een denkbeeld kan verdedigen.

Ik heb onlangs gelezen in een der bladen, dat wij, op het punt zijnde van te sterven, kalm en rustig onzen naderenden dood te gemoet zien. Ik hoop, dat wij ook op het laatste oogenblik in dien rustigen toestand zullen blijven en ons leven niet zullen eindigen met op dat oogenblik een wondere beweging te maken, die inderdaad zou moeten doen denken, dat wij ons bewustzijn gansch hebben verloren.

De heer van Kol: Ik kan uiterst kort zijn, daar het meeste wat ik te zeggen had reeds gezegd is. Ik heb dan ook alleen het woord gevraagd omdat in den loop van het debat door den Minister wijzigingen zijn aangebracht, en verschillende gezichtspunten zich geopenbaard hebben, waartegenover men verplicht is kleur te bekennen.

De Minister heeft alsnog getracht te verdedigen de stelling, dat het mindere gehalte van het tegenwoordige korps ambtenaren van het binnenlandsch bestuur aanleiding en oorzaak was van deze gejaagde regeling. Ik herinner echter nogmaals aan hetgeen in verschillende bladen heeft gestaan — en dat door den Minister niet kan worden ontkend — dat alle autoriteiten die bevoegd tot oordeelen zijn, zoowel de Raad van Indië als de directeuren, unaniem een gunstig oordeel vellen over het gehalte der ambtenaren van het binnenlandsch bestuur.

De Minister schudt van neen, maar dan zou ik hem willen vragen, waarom hij dan geen gehoor wil geven aan den wensch van den Gouverneur-Generaal, om zijn missive van 6 Juli 1900 te publiceeren. Ik handhaaf dan ook mijn bewering, dat geen enkele reden bestond om zoo krenkend te spreken over het gehalte der tegenwoordige ambtenaren, die eerder lof verdienen, wat ook het algemeene gevoelen is der bevoegde autoriteiten in strijd met de ontkenning van den Minister.

De geheele opleiding, zegt de Minister, kost Indië geen cent. Waar wij kunnen spreken van een zee van onrecht, Indië financieël aangedaan, daar mogen wij er ons niet op beroemen dat een enkele druppel daarvan wordt weggenomen!

Het geldt hier Nederlandsche belangen en nu is het alleszins billijk dat Nederland betale hetgeen benoodigd is om Nederlanders gereed te maken voor goed betaalde betrekkingen in een, al zijn het onze koloniën, vreemd land.

De Minister heeft een ingrijpende wijziging gebracht, welke nadere overweging noodzakelijk maakt en waarvan de portée niet zoo dadelijk te grijpen is. Hij heeft de permanente commissie in Indië opgeheven, maar die in Nederland gehandhaafd. De heer de Savornin Lohman heeft daarentegen echter nogmaals zulke gewichtige bezwaren ingebracht, dat ik daaraan niets behoef toe te voegen.

Tegen hetgeen ik omtrent den geest te Leiden gezegd heb, meende

de Minister, het spreekt vanzelf, een soort van protest te moeten laten hooren.

Is het echter niet algemeen bekend dat te Leiden als regel een zeer reactionnaire geest in het studentenkorps heerscht, en dat weinigen van de jongelieden aldaar iets van den geest van den modernen tijd in zich hebben opgenomen, terwijl onder de jongelieden te Delft zich reeds sedert jaren een vooruitstrevende geest verspreidde? Heeft men wellicht daarom aan Leiden de voorkeur gegeven?

Ik heb een enkel feit aangehaald om den toestand te schetsen, zonder nochtans te generaliseeren.

Ik heb in herinnering gebracht hoe een korps, dat enkele vertrouwde personen als redacteuren gekozen heeft, in zijn blad een artikel van min allooi heeft geplaatst, en ik deed dit in de hoop dat dit een aanleiding mocht zijn om aan dergelijke wijze van schrijven voor goed paal en perk te stellen.

Verder heeft de Minister eenige toezeggingen gedaan, waardoor ik geheel bevredigd ben. De leertijd van toelating voor scholieren der hoogere burgerschool zal overwogen worden. Alleen heeft de Minister het recht niet, waar ik er op aandring jongelieden die het eindexamen hoogere burgerschool hebben afgelegd dadelijk tot de candidatuur toe te laten, daartegen mijn woorden tegen den heer Mackay uit te spelen, want ook ik gevoel het onrecht, dat aan gymnasiasten geschiedt, waar zij feitelijk een jaar moeten achterstaan in de promotie. De bezwaren van den heer Mackay maak ik dan ook geheel tot de mijne.

Of vrouwen tot bureaubetrekkingen zullen worden toegelaten wenscht de Minister over te laten aan het oordeel der Indische Regeering. Ik kan mij daarbij neerleggen, maar ik zou toch een stap verder willen gaan en willen vragen of, waar wij hier zoo moeilijk de gemoedstoestanden der Indische bevolking kunnen beoordeelen, ook de opheffing der afdeeling B. van het Gymnasium Willem III niet beter aan de Indische autoriteiten ware overgelaten. Het is mijn innige overtuiging — want ook daar stonden raden van Indië en vele andere autoriteiten naast ons — dat de opheffing der afdeeling alsdan niet zou zijn geschied.

Ik heb reeds gezegd, dat er tal van bezwaren zijn waarbij wij meer in het oog moeten houden de toestanden die werkelijk bestaan, dan ons laten meesleepen door theoretische beschouwingen. En thans nu — een eenig verschijnsel in Nederlandsch-Indië — een request van den Indischen bond, onderteekend door honderden personen, als uiting van de publieke opinie, — te recht of ten onrechte, dit wensch ik in het midden te laten — het wegnemen van die onderwijsinrichting betreurt, daar meen ik, dat de meeste Regeeringsautoriteiten, tegen het advies van den Gouverneur-Generaal in, die opheffing zouden veroordeelen.

Wat de inlanders betreft alleen deze opmerking. Waar de geest des tijds er naar drijft alle betrekkingen, zonder uitzondering, thans door Europeanen bekleed, open te stellen ook voor den inlander, die daarvoor geschiktheid betoont, zou het billijk zijn den inlander in de gelegenheid te stellen om opgeleid te worden tot ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur, waar door dit ontwerp zoo goed als elke gelegenheid daartoe is uitgesloten.

Wij hebben ten slotte een beslissing te nemen over zaken, die misschien een 20-tal jaren lang richting zullen moeten geven aan de wijze waarop Indië in Nederlands naam zal worden bestuurd. Gelukkig echter hebben wij van den heer Lohman een staatsrechterlijke opmer-

king vernomen die alleszins overweging verdient. Waar wij hier te doen hebben met een begrootingspost en de Minister de vrijheid heeft de opleiding geheel te regelen zooals hij dat wenscht binnen de grens der toegestane gelden, heb ik met genoegen gehoord, dat wij in de gelegenheid zullen zijn bij elke begrooting op deze quaestie terug te komen. Daarom meen ik de opmerking te mogen maken, dat, ondanks de drijfjacht der laatste dagen, de quaestie van opleiding der ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur nog *niet* is van de baan. En waar wij nog hebben een motie van den heer van de Velde, waardoor zal beslist worden of wettelijk zal worden geregeld wat de Minister tracht bij Koninklijk besluit door te voeren, kan op al die bezwaren worden teruggekomen. Wij behoeven ons dus thans slechts voorloopig en protesteerend neer te leggen bij het wetsvoorstel, dat ons eenvoudig wordt *opgedrongen*.

De heer **Geertsema**: De geachte afgevaardigde, de heer Lohman, wil geen permanente commissie, maar wel een commissie die ieder jaar benoemd wordt.

Nu zie ik niet in, dat principieel daardoor iets aan de zaaak verandert al de argumenten die hij tegen een permanente commissie heeft te berde gebracht zijn ook op een tijdelijke commissie toepasselijk. Intrigeeren is altijd mogelijk zoowel bij tijdelijke als permanente commissiën; dat bezwaar, als het er een is, wordt dus niet opgeheven. Mijn grief is, dat door een amendement als de heer Lohman wenscht voor te stellen, de quaestie weer op losse schroeven komt te staan; de veroordeelde aanneming volgens het puntenstelsel komt dan weder geheel op den voorgrond.

De leden der ieder jaar te benoemen commissie zullen niet den tijd en de gelegenheid hebben om de jongelieden die zich aanmelden behoorlijk in alle opzichten te beoordeelen en geheel afgaan op de examencommissie die hun zal ter zijde staan. Geen band zal er bestaan tusschen een ieder jaar wisselende commissie en de candidaat ambtenaren.

Wij komen, wanneer dat amendement wordt aangenomen, geen stap verder en alles blijft bij het oude. Ik hoop dat, wanneer dat amandement wordt voorgesteld, de Minister er zich ten sterkste tegen zal verzetten, daar men poogt de ruggegraad uit zijn wetsontwerp te halen.

De heer **Mackay**: De geachte afgevaardigde uit de residentie heeft er zijn verwondering over uitgesproken, dat ik gemeend heb hier te kunnen in het midden brengen, dat de Regeering, nadat zij de stukken uit Indië had gekregen, met den noodigen spoed dit wetsontwerp in gereedheid had gebracht. Na echter dien geachten afgevaardigde gehoord te hebben, bemerk ik, dat ook bij mij de sporen merkbaar zijn van de overhaasting, waarmede wij de stukken hebben moeten nazien. Mij was ontgaan, dat de brief van den Gouverneur-Generaal reeds dateert van 19 Juni 1900; maar ik moet nu erkennen dat ik de dagteekening over het hoofd gezien heb; ik meende, dat dat schrijven in het begin van dit jaar was ontvangen. Ik was in de meening dat althans op dit ééne punt op een spoedige behandeling van de zijde van den Minister kon gewezen worden, maar die datum was mij ontgaan, en ik moet erkennen dat ook dat laatste lichtpunt ontvalt.

Over de permanente commissie zal ik, na hetgeen door den geachten afgevaardigde uit Goes daarover is in het midden gebracht, niet meer spreken. Slechts één opmerking. De Minister zegt, dat hij altoos gemeend heeft dat onze studenten aan de Universiteiten konden geacht worden te zijn vrije en franke jongelieden, geen oogendienaars.

Ik antwoord daarop: laten wij dan ook zorgen dat dat zoo blijft, maar ik wil zeggen, dat, wanneer die jongelieden hadden gestaan onder de tuteel van censores morum, van een dergelijke permanente commissie als de Minister thans in het leven wil roepen, hun die lof niet had kunnen worden toegebracht.

Nu nog een enkel woord over de opleiding der jongelieden, die toegelaten zouden worden tot de voorloopige opleiding, met betrekking tot den leeftijd.

In de eerste plaats merk ik op, dat eenige verhooging van den leeftijd op zich zelf reeds gewenscht is. Wij hebben het voorbeeld van Engeland, waar men vroeger ook een lageren leeftijd had voor ambtenaren voor Britsch-Indië, maar er ook toe is gekomen den mininum leeftijd waarop zij kunnen benoemd worden tot ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur te brengen op 22 jaar, zooals thans nog het geval is. Wanneer men hier te lande den leeftijd voor toelating tot de voorloopige opleiding stelt op 19 jaar, dan hebben de ambtenaren bij hun benoeming ook den leeftijd van 22 jaar bereikt, waartegen naar mijn meening geen bezwaar kan zijn.

Maar het hoofdbezwaar tegen het aannemen van den leeftijd van 18 jaar is door den Minister volstrekt niet opgelost. Ik heb in het algemeen gezegd, dat ik gaarne had gezien, dat alleen zij die de lessen op een gymnasium hadden gevolgd, zouden worden toegelaten tot de voorloopige opleiding.

Hiertegen heb ik hooren aanvoeren, dat degenen, die van een hoogere burgerschool komen, zeer geschikt zijn om aan een Academie te worden opgeleid, want juist aan de burgerscholen worden meer dan op de gymnasia de speciale vakken onderwezen. Maar wat is de groote grief, die wij hebben tegen de tegenwoordige ambtenaren? Juist dit, dat zij niet genoeg algemeen ontwikkeld zijn, en nu zal men het middel, dat men kan aangrijpen om daaraan te gemoet te komen, niet te baat nemen. Men zal de candidaten niet gaan nemen alleen uit degenen wier geheele studie de strekking heeft gehad om hen algemeen te ontwikkelen, maar ook uit hen wier studie gericht is op een opleiding in technische vakken, en wat het ergste is: men stelt de eersten achter bij deze laatsten, men brengt hen ten opzichte van dezen in ongunstiger positie.

Nu zeide de Minister: de opleiding aan de Academie ook van hen die van een hoogere burgerschool komen, gaat thans goed. De Minister wees op de semi artsen, die eerst opgeleid worden aan de hoogere burgerscholen en daarna aan de Academie. Ieder weet evenwel dat dit indertijd niet gedaan is omdat men een opleiding aan een hoogere burgerschool een even goede wijze van opleiding vond om tot de academische lessen te worden toegelaten, als de gymnasia, maar eenvoudig met het oog op het gebrek aan artsen. Dus noodgedrongen heeft men de jongelieden die van de hoogere burgerschool afkomstig zijn op de Academie gebracht. Maar dit voorbeeld behoeft niet tot navolging te strekken, vooral niet waar de meest bevoegden erkennen dat het in het algemeen niet wenschelijk is om jongelieden van de

hoogere burgerscholen aan de academische studien te doen deel nemen.

Ik heb er reeds op gewezen, dat uit hetgeen de Minister in de Memorie van Antwoord zegt, hij er toe gebracht had moeten worden den leeftijd op 19 jaren vast te stellen. De leeftijdsgrens — leest men daar — is bepaald in verband met den leeftijd, waarop men kan aannemen dat geschikte personen in het bezit kunnen zijn van de diploma's, die gevorderd worden voor de aanneming als candidaat-ambtenaar.

Dit is voor de jongelieden die de klassen van een gymnasium afloopen, althans in den regel, 19 jaren. En wat zegt de Minister nu? Die leeftijd van 18 jaren kan zeer goed behouden worden.

Er wordt toch niet voorgeschreven, zegt hij, dat de jongelieden het eindexamen moeten afleggen aan de gymnasia na volbrachten zes-jarigen cursus, maar zij mogen ook reeds vroeger, na afloop van de vijfde klasse, het gymnasium verlaten en alsdan het eindexamen afleggen voor de Staatscommissie, en zoo bereikt men toch zijn doel en kan men ook langs den weg van het gymnasium zich op achttien-jarigen leeftijd aanmelden voor het toelatings-examen. Ik had wel gewenscht dat de Minister had geraadpleegd met onderscheidene van zijn ambtgenooten, die meer van nabij bekend zijn met de inrichting van ons hooger onderwijs, dan zou hij die woorden waarschijnlijk niet gesproken hebben.

Mag het aanbeveling verdienen den gymnasialen cursus na afloop van het vijfde jaar af te breken en te trachten met kunst- en vliegwerk een eindexamen af te leggen voor de Staatscommissie? Is dat een geschikt middel om goed onderlegde jongelieden te krijgen? Het komt mij voor, dat de Minister met eenige lichtvaardigheid dit antwoord gegeven heeft. Ik hoop inderdaad, dat andere quaestiën in dit wets-ontwerp door hem niet met meer ernst behandeld zijn dan het geval is met deze hoogst gewichtige zaak.

Nu de Regeering er bij blijft de leeftijdsgrens te stellen op 18 jaren, waardoor de toelating van jongelieden aan gymnasia opgeleid, bemoeilijkt wordt, zal ik tegen dit wetsontwerp stemmen.

De heer **Cremer,** *Minister van Koloniën:* De heeren Pijnacker Hordijk en Mackay doen der Regeering het verwijt dat zij te langzaam gewerkt heeft, omdat de brief van den Gouverneur-Generaal over deze aangelegenheid geda teerd was van 6 Juli. Dit verwijt zoude ik mij kunnen aantrekken die als brief, in Augustus hier aangekomen, klakkeloos had kunnen leiden tot het doen van een voorstel, wat in geenen deele het geval geweest is.

De Minister van Koloniën is geen onderwijs-specialiteit, aan zijn ministerie is geen afdeeling voor onderwijs in Nederland; dat weten de heeren zeer goed.

Toen het voorstel uit Indië hier ontvangen werd, is dus mijn eerste werk geweest overleg te plegen met onderwijs-specialiteiten, ook met mijn collega voor Binnenlandsche Zaken. Vooral ook heb ik veel geconfereerd met nu wijlen den hoogleeraar van der Lith, die mij met zijn groote ervaring op dit gebied ter zijde gestaan heeft, waaraan ik met dankbaarheid gedenk.

Over de daarna ontworpen regeling moest daarop gehoord worden de senaat der Leidsche Hoogeschool door bemiddeling van den Minister van Binnenlandsche Zaken; na den senaat moesten curatoren

gehoord worden, en daarna moest ik de adviezen verwerken en tot overeenstemming komen met mijn ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken.

Ten slotte werd het voorstel naar den Raad van State verzonden en hoewel sommigen, vooral dit laatste college, zich met spoed van hun taak gekweten hebben, spreekt vanzelf dat ik die verschillende lichamen niet kon dwingen om het werk binnen een bepaalden tijd op te leveren. Ik mag echter zeggen dat ik mijn uiterste best gedaan heb om spoed met de zaak te maken, zelfs door particuliere briefwisseling, en dat door mij in deze geen uur verzuimd is.

In de stukken heb ik reeds gezegd, dat ik het betreur dat de Kamer eenigszins haastig voor dit onderwerp gesteld is. Waar een zaak een Minister ter harte gaat, weet hij zeer goed dat aandrang tot spoed geen gunstige omstandigheid voor hem schept om een wetsontwerp te verdedigen. De indiening is dus niet uitgesteld om te trachten de Kamer te vergauwen, daarom heb ik in het begin van November van het vorige jaar de hoofdpunten van deze regeling uitvoerig medegedeeld; dit heeft toen misschien niet zoozeer de aandacht getrokken, waarschijnlijk omdat er toen geen spoed bij was.

Wat de permanente commissie betreft, kan ik er op wijzen dat de hoogleeraren uit Leiden en Utrecht, en de hooge ambtenaren die in December 1898 geroepen zijn geworden advies uit te brengen, die hebben voorgesteld; senaat en curatoren der Leidsche Universiteit hebben er nu geen bezwaar tegen gemaakt.

In mijn eerste reden heb ik — de heer Pijnacker Hordijk heeft dat juist opgevat — te kennen gegeven dat en hoe ik aan de bezwaren tegen den invloed van permanente commissiën bij de toelating tot het candidaatschap zooveel mogelijk wil te gemoet komen door te bepalen dat de toelating niet uitsluitend zal worden beheerscht door de punten van het examen, maar dat de permanente commissie in Indië verschikking in de ranglijst van het examen kunnen voorstellen, waarover Minister of Gouverneur-Generaal beslist.

Ik heb gezegd waarom ik deze regeling noodig acht, en dat beoordeeling alleen op punten niet goed is.

Is men voor den Nederlandschen dienst daaraan verbonden?

Hier in Nederland zijn de Ministers geheel vrij in de wijze waarop zij het personeel voor hun bureau's willen kiezen. Ook benoemingen bij het Nederlandsche „binnenlandsch bestuur", van commissarissen der Koningin, burgemeesters, secretarissen van gemeenten enz., geschieden zonder vergelijkende examens, alleen volgens dat, „stelsel van protectie", en waarom vreest men dat nu zoo voor Indië? Gaat het hier te lande zoo slecht? Men zegt: oud-Indische ambtenaren zelfs van hoogen rang, vertellen dat daar alle promotie op prospectie berust. Zou het dan soms kunnen zijn, dat die ambtenaren in Indië hooge betrekkingen hebbende nog wel hooger hadden willen stijgen en in hun wrevel over deceptie gaan beweren dat daar alles protectie is? Dat zou toch niet pleiten voor de omgeving waarin zij zich zoo lang hebben bewogen.

Inderdaad, ik weiger te gelooven aan die beschuldigingen tegen mannen, die ons vertrouwen hebben, en meen dat de geest in Indië beter is dan men hier de goede gemeente wil opdisschen.

Wanneer het er zóó gesteld ware, zou men moeten wanhopen aan de mogelijkheid nog iets goeds door regeling te verkrijgen.

Ik heb gezegd en aangetoond, dat de meeste jongelui van de permanente commissie weinig zullen merken, want er is niet één reden, om jongelui, die normaal studeeren, zooals het gros der andere jonge menschen dat doet, bijzonder na te gaan. Men heeft intusschen niet weersproken mijn argument, dat er tusschen die candidaten en de Regeering een bepaald verband bestaat; het zijn niet alleen studenten, maar ook candidaat-ambtenaren.

En hoe zou een Regeering nu met hen voeling kunnen houden zonder een commissie?

Nu zegt wel de geachte afgevaardigde, de heer de Savornin Lohman: benoem dan telkens een commissie ad hoc. Ik weet niet hoe telkens andere geschikte personen voor een dergelijke commissie te vinden. De commissie moet permanent zijn, ten einde met de jongelieden in aanraking te kunnen blijven. Die commissie zal niet bestaan uit zedemeesters, maar, zooals ik in de Memorie van Toelichting gezegd heb, die commissie zal haar aandacht wijden aan de jongelieden.

Ik kan dus het verschrikkelijke van die commissie niet inzien. Ik geloof integendeel, dat voor velen van de Indische jongelieden, die hier zullen komen, het zeer aangenaam zal zijn dat zij zich eens tot die commissie zullen kunnen wenden om raad en steun te vragen, wanneer zij die zullen noodig hebben. De geachte afgevaardigde heeft gezegd: juist in het permanente van die commissie zit het bezwaar en dit mist men bij een examen-commissie. In theorie laat zich dit zeer goed aanhooren, maar in de practijk is het volmaakt onjuist. Ik wil er aan herinneren, dat de commissie voor het afnemen van de Indische examens al sinds jaren denzelfden president en denzelfden secretaris heeft en dat telkens dezelfde leden daarin benoemd worden.

Wanneer men eenmaal een goede commissie heeft, dan zal geen opvolgend Minister reden vinden om daarin andere menschen te gaan benoemen; men is al heel blij dat men dergelijke menschen heeft en zoo is dan ook de commissie voor het examen van de Indische ambtenaren feitelijk elk jaar dezelfde. Nu zegt men wel, dat dit een commissie is die alleen de gegeven punten in aanmerking neemt, maar vergeet daarbij dat het toekennen der punten niet geschieden kan naar mathematische gegevens. Een dergelijke commissie kan daarom evengoed blootstaan aan aanvallen van influenceerende ouders of tantes, die aan de leden kunnen zeggen: mijn zoon of neefje is zoo zenuwachtig, hij kan zich niet goed uiten, neem dit bij het geven van punten in overweging. Aan alle verleiding die men vreest voor de permanente commissie staan ook de examen-commissieleden bloot, maar voor zoover mij bekend is, heeft men zich nooit over de commissie beklaagd en ik weet niet of de commissieleden zich ooit er over beklaagd hebben, dat zij lastig gevallen werden door solliciteerende familieleden of vleiende jongelieden. Ik heb zooveel vertrouwen in onze natie, dat ik gerust durf zeggen, dat al dergelijke manoeuvres hen niets zouden helpen.

Maar vóór alles is noodig dat 'er een eind gemaakt worde aan het puntenstelsel. Vóór 1848 werden alle benoemingen gedaan door den Minister, kon er sprake zijn van nepotisme, en stond het stelsel van solliciteeren op den voorgrond. Nu is de examen-manie en daarmede het puntenstelsel weder al te veel op den voorgrond gekomen. De thans voorgestelde regeling heeft ten doel dit stelsel te breidelen. Ik geloof

dat dit niet anders kan zijn dan in het belang van den dienst e van de jongelieden.

Ook het landbouwonderwijs is weder ter spraken gekomen.

De geachte afgevaardigde uit 's Gravenhage heeft de opmerking gemaakt, dat de jongelieden, die den cursus op de landbouwschool hebben gevolgd, zich zelden zouden kunnen aanbieden, omdat zij een paar jaar later dan anderen gereed zouden komen.

Nu is het mij gebleken uit een schrijven van een der directeuren van aan de landbouwschool verbonden inrichtingen, dat er wel jongelieden gevonden worden, die aan het examen voor den administratieven dienst wenschen deel te nemen, en dit juich ik zeer toe, maar willen zij met succes mededingen, dan moet niet uitsluitend het aantal behaalde punten over de toelating beslissen, en elke permanente of andere commissie, die zich niet tot het examen zelf bepalen moet, zou zeker aan den Minister in overweging geven om de omstandigheid in aanmerking te nemen, dat die jongelieden reeds eenigen tijd aan hun vakstudie hebben gewijd en niet kersversch van de hoogere burgerschool komen.

Wat betreft de vraag of in Indië kennis van den landbouw noodig is, zijn wij het, geloof ik, ook eens; wij verschillen alleen hierin, dat ik bepaaldelijk daarvoor opgeleide personen daarvoor zou wenschen aan te wijzen; ik hoop dat er het volgend jaar in Indië een landbouwschool zal komen en daardoor ook in het land zelf personen zullen worden opgeleid, die op dit gebied voorlichting kunnen geven; maar ik meen dat de besturende ambtenaren niet de aangewezen personen zijn om zich te veel met de uitoefening van den landbouw door de bevolking in te laten. Dit kan in enkele gevallen nuttig zijn, maar — ik ben het met den geachten afgevaardigde uit Kampen eens — veelal zal leiden tot ongewenschte inmenging, want géén kennis is in dit geval zeker beter dan halve kennis.

De heer van Kol heeft nogmaals de opheffing ter sprake gebracht van de afdeeling B van het gymnasium Willem III te Batavia en gevraagd, waarom ik, die altijd zooveel wensch over te laten aan de Indische Regeering, haar deze zaak ook niet heb overgelaten. Mijnheer de Voorzitter, ik han hierop antwoorden, dat de Gouverneur-Generaal het geheel met mij eens is, dat, wanneer het vergelijkend examen wordt verplaatst van het einde naar het begin der ambtenaarsstudie, zoodat het getal studeerenden belangrijk zal verminderen, er voor een dergelijk schooltje te Batavia geen stof meer is.

Wat betreft de leeftijdsgrens zal ik gaarne overwegen wat door de verschillende sprekers is gezegd.

De geachte afgevaardigde uit Kampen is teruggekomen op de achterstelling der gymnasia, die ik ontkend had op grond dat voor jongelieden van die instellingen eenzelfde aantal plaatsen wordt opengesteld als voor die van de hoogere burgerscholen. Ik mag er bovendien op wijzen dat de leeftijd niet is 18 jaar, maar die loopt van 18—21 jaar. Waar verder de geachte afgevaardigde zegt dat de opleiding voor arts alleen maar is toegelaten *pour besoin de la cause*, daar mag ik herinneren dat de senaat tegen de opleiding van de Indische ambtenaren aan de hoogescholen geen enkel bezwaar heeft gemaakt en niet beducht is voor verlaging van het peil van het onderwijs. Ook hierin derhalve is m. i. geen reden gelegen om dit voorstel niet aan te nemen.

De heer **Goeman Borgesius**, *Minister van Binnenlandsche Zaken:* Mijnheer de Voorzitter! Al ben ik als Minister van Binnenlandsche Zaken wel bij dit wetsontwerp betrokken, al heb ik bij de voorbereiding van dit ontwerp gaarne met volledige instemming mijn medewerking verleend, toch zou ik bij de behandeling er van, vooral na de uitvoerige en mijns inziens afdoende verdediging van den Minister van Koloniën, het woord niet hebben genomen, indien ik niet zijdelings door den geachten afgevaardigde uit Kampen, den heer Mackay, in het debat ware gehaald.

Die geachte afgevaardigde heeft bij zijn bestrijding van de voorgestelde regeling tot den Minister van Koloniën gezegd: waarom hebt gij althans wat de details betreft, niet meer advies ingewonnen bij hen die meer in het bijzonder met de behartiging van de belangen van ons middelbaar en hooger onderwijs zijn belast?

Welnu, het behoeft nauwelijks betoog dat dit in ruime mate is geschied. Niet alleen dat de Minister van Binnenlandsche Zaken als chef van de verschillende takken van onderwijs aan de voorbereiding heeft medegewerkt, maar de regeling heeft ook, zooals bekend, een punt van behandeling uitgemaakt in de senaten der Rijks-universiteiten en van de Universiteit in Amsterdam. Waaruit kan dan de geachte afgevaardigde met eenig recht concludeeren, dat niet genoeg rekening is gehouden met den bijzonderen aard van de verschillende takken van onderwijs in Nederland?

Het schijnt wel dat de geachte afgevaardigde de meening is toegedaan, dat, indien men nog meer deskundigen had geraadpleegd, men dan tot de conclusie zou zijn gekomen, dat bij de toelating tot de voorbereidende studiën voor betrekkingen bij het Indisch bestuur de leerlingen der hoogere burgerscholen met 5-jarigen cursus niet moesten worden gelijkgesteld met de leerlingen der gymnasia, doch dat dan alleen laatstgenoemde leerlingen in aanmerking zouden zijn gekomen.

Ik weet wel dat de geachte afgevaardigde in zijn laatste rede heeft gezegd: ik wil niet dat aan leerlingen der gymnasia de voorkeur wordt gegeven, maar van voorkeur voor gymnasiasten is bij deze regeling geen sprake; er is alleen gelijkstelling tusschen hen die als leerlingen eener hoogere burgerschool het einddiploma hebben behaald en de leerlingen van het gymnasium, die tot de universitaire studiën zijn toegelaten. Zeer te recht heeft de Minister van Koloniën heden-morgen reeds doen uitkomen, dat al is de cursus aan een hoogere burgerschool ook een jaar korter dan die aan een gymnasium — waarin een prikkel kan liggen om aan de opleiding langs den weg der hoogere burgerschool de voorkeur te geven — daartegenover staat, dat, zoodra de toevloed van leerlingen van hoogere burgerscholen te groot wordt, de kans op toelating als candidaat-ambtenaar voor het Indisch Bestuur uit deze categorie zooveel kleiner wordt, en dat daardoor weer een prikkel in het leven zal worden geroepen om den weg van het gymnasium te kiezen, al duurt die studie ook een jaar langer. Op die wijze wordt het evenwicht tusschen beide categorieën, al wordt het ook een oogenblik verbroken, spoedig weder hersteld. Geen voorkeur dus voor de een of ander categorie, maar volledige gelijkstelling, een gelijkstelling die mijn inziens alleszins te rechtvaardigen is.

De geachte afgevaardigde uit Kampen, die gelijkstelling bestrijdende,

heeft het doen voorkomen — en dit is de voornaamste reden waarom ik mijnerzijds een ernstig woord van protest wensch te doen hooren — alsof de opleiding aan een hoogere burgerschool daarom een minder goede weg zou zijn voor de toelating als candidaat-ambtenaar, omdat zijns inziens de opleiding aan een hoogere burgerschool eigenlijk niets anders is dan een voorbereiding voor de studiën aan de Polytechnische School.

Dit nu, Mijnheer de Voorzitter, treft het karakter van de hoogere burgerschool, en ik ben als Minister van Binnenlandsche Zaken verplicht tegen die opvatting zoo ernstig mogelijk te protesteeren.

Ware die opvatting juist, dan zou de opleiding, zooals zij thans aan de hoogere burgerscholen wordt gegeven zijn èn in strijd met de wet èn in strijd met practijk en de zich overal openbarende behoeften. Maar de geachte afgevaardigde vergist zich ten éénenmale. Juist in de laatste jaren neemt het aantal leerlingen der hoogere burgerschool zeer toe, niet alleen met leerlingen, die van plan zijn later de Polytechnische School te bezoeken, maar vooral met leerlingen die daar komen om op de hoogere burgerschool te verkrijgen die kennis en die algemeene ontwikkeling, die zij noodig hebben om later in handel en nijverheid een geschikten werkkring te vinden. De opleiding aan de hoogere burgerschool voor dat doel wordt tegenwoordig zóó uitstekend geacht, dat ik op mijn Departement reeds een groot aantal adressen — ik geloof zelfs niet minder dan tien — heb liggen van gemeentebesturen, die aan de Regeering verzoeken om in hun gemeente de oprichting eener hoogere burgerschool te bevorderen, niet, althans niet in de eerste plaats, omdat er zijn die in die gemeente aan de Polytechnische School willen gaan studeeren, maar omdat er in de plaats hunner inwoning zoo groote behoefte is aan ontwikkelend middelbaar onderwijs.

Toen de Minister Thorbecke de wet op het middelbaar onderwijs verdedigde, plaatste hij zich ook geheel op hetzelfde standpunt. Wel is er meermalen op aangedrongen aan het middelbaar onderwijs een andere richting te geven en het meer uitsluitend te maken tot vakonderwijs, tot speciale voorbereiding voor de opleiding van bepaalde inrichtingen van onderwijs, maar opvolgende Ministers hebben steeds geweigerd dien weg op te gaan. Ik weet wel, Mijnheer de Voorzitter, dat vele leerlingen van de hoogere burgerschool naar de Polytechnische School of wel naar de Universiteit, ten einde voor arts te studeeren — in vroeger jaren gingen ook velen naar de Indische Instelling — maar dit neemt niet weg, dat het onderwijs van de hoogere burgerscholen niet mag ontaarden in een africhting voor dergelijke speciale opleiding, maar dat op den voorgrond moet blijven staan de opleiding van de zonen uit de burgerij tot mannen die later in de rijen der ontwikkelde handelaren en industrieelen een eerste plaats kunnen innemen.

De geachte afgevaardigde heeft zich, zeer zeker tegen zijn bedoeling, kleinachtend over het onderwijs aan de hoogere burgerschool uitgelaten. Zoo heeft hij het ook doen voorkomen, alsof het verlof, aan leerlingen der hoogere burgerschool met einddiploma gegeven om zich aan een Universiteit voor arts te bekwamen, nog altijd slechts als een bedroevenden maatregel moet worden beschouwd. Ook tegen die opvatting moet ik zoo ernstig mogelijk protesteeren. Het moge waar zijn, dat daartoe indertijd is besloten vooral uit deze overweging, dat al het mogelijke moest worden beproefd om meer artsen te

krijgen, — het resultaat van den genomen maatregel is van dien aard, dat bijna niemand er thans op zou willen terugkomen. Immers het is een feit, dat de studenten, afkomstig van de hoogere burgerscholen, in menig opzicht door de hoogleeraren gesteld worden zelfs boven de leerlingen van het gymnasium. De ervaring heeft dus in dezen ten voordeele van de hoogere burgerscholen uitspraak gedaan. In en buiten deze Kamer zijn er dan ook reeds tal van stemmen opgegaan om er bij de Regeering op aan te dringen de wet in dien zin te wijzigen, dat oud-leerlingen der hoogere burgerscholen niet alleen arts kunnen worden, maar ook den doctorstitel kunnen behalen. Is dit alles niet volkomen in strijd met de opvatting hier door den heer Mackay verdedigd?

Ik zeide zoo straks reeds, dat naar mijn overtuiging de door den Minister van Koloniën in dezen voorgestelde regeling alle aanbeveling verdient en dat ik niet het woord gevraagd zou hebben tot verdediging van dit wetsontwerp, indien men mij niet in het debat had betrokken, maar nu ik toch aan het woord ben, wensch ik aan het reeds aangevoerde toch nog enkele opmerkingen toe te voegen. Niets heeft mij in deze geheele discussie meer gefrappeerd dan dat men het van een zijde, waarvan ik het niet verwacht had, het doen voorkomen alsof door het in het leven roepen van een commissie waarin hoofdzakelijk of althans voor een groot deel hoogleeraren van onze Universiteiten zullen zitting hebben, de protectie en de hofmakerij feesttijde zouden vieren.

Ik geloof dat onze professoren te hoog staan om dit wantrouwen te wettigen. Ook bij de beste regeling komt het meer aan op de personen dan op de regeling. Als het waar was in Nederland — maar Goddank is het niet waar wat de heer Lohman ons tracht diets te maken — dat zelfs bij dergelijke commissiën, waarin professoren zitting hebben, nepotisme en protectie hoofdrol zouden spelen, dan zou ik zeggen: doe wat gij wilt, roep de beste regeling in het leven, er komt toch niets goeds van terecht. Maar zoover is het Goddank in Nederland nog niet. Als het waar ware dat zelfs de besten onder de besten zich door persoonlijke voorliefde laten meeslepen, zich door papa's en mama's laten bepraten, dan zou er werkelijk niets anders overblijven door alles te laten voorkomen op de ranglijsten der examens en alleen heil te zoeken in de puntjesjacht. Maar ik meende dat tegen die overdreven puntjesjacht juist reactie viel op te merken. In den laatsten tijd, gij herinnert het u, Mijnheer de Voorzitter, is bij elke begrooting tot den Minister van Binnenlandsche Zaken gezegd: kunt gij er niets aan doen om aan de overdreven examenmanie althans eenige paal en perk te stellen? En ziet — nu in die richting een zeer kleine stap wordt gedaan, maakt men allerlei bezwaren. Toen gisteravond de Minister van Koloniën mij zeide, dat hij aan de punten op de ranglijst toch nog wat meer invloed wilde toekennen dan hij aanvankelijk van plan was, toen antwoordde ik hem: bedenk dat gij, dat doende, althans aan de rechterzij der Kamer, groote bestrijding zult vinden, want daar is men zeer afkeerig van de neiging om alles van de examencijfers te laten afhangen. Maar het blijkt nu, dat ik mij vergist heb en dat men er integendeel er den Minister van Koloniën nog een grief van maakt, dat hij te weinig invloed aan examencijfers wil toekennen. Maar hoe dit zij, Mijnheer de Voorzitter, ik ben nog altijd van meening, dat de grondslag van

de thans voorgedragen regeling juist is, en uit volle overtuiging heb ik daartoe mijn medewerking verleend.

De heer **van de Velde:** Ik wensch geen verder debat uit te lokken of voort te zetten. Ook niet na de beweringen van den Minister van Binnenlandsche Zaken, die anders tegenspraak zouden eischen.

Eer we tot een beslissing overgaan wensch ik, afgezien van alle nevenconsideratiën, ook namens mijn politieke vrienden te verklaren, waarom wij aan dit ontwerp onzen steun moeten onthouden.

Ik doe dit, zonder in debat over onze principieele bezwaren te treden, daar de overhaasting, die ik in mijn eerste reden critiseerde elk principieel debat afsnijdt. Ik som onze bezwaren slechts op. Ze zijn vijf in aantal:

1°. sluit een regeling die de adspiranten, volgens de Memorie van Toelichting noodzaakt zich in den vollen stroom van het geestesleven der Leidsche Universiteit te dompelen" voor mijn geestverwanten den toegang voor dezen tak van den Indischen dienst;

2°. belet een regeling die voor twee-derden der adspiranten diploma van de hoogere burgerschool eischt, ons, die geen eigen hoogere burgerschool bezitten en van de bestaande in den regel geen gebruik kunnen maken, voor twee-derde van deze inrichting uit;

3°. mogen wij niet medewerken tot een regeling, die den toegang tot dezen dienst afhankelijk stelt van het arbitraire oordeel eener commissie, die als vanzelf er toe komen zal om aan jongelieden van hoogere sociale positie een monopolie te verzekeren;

4°. keuren wij een regeling af die Indische jongelieden op een leeftijd van achttien jaar overplaatst in een wereld vol verleiding, waartegen hun moreel geen wapen biedt en die gevaar loopt hen naar Indië te doen terugkeeren met opvattingen, die bedenkelijk zijn voor de handhaving van ons gezag, en

5°. hebben wij bezwaar tegen een regeling, die den schijn heeft van universitair te zijn en het toch niet is en aldus de tweeërlei geheel verschillende beginselen van vakschool- en Universiteitsopleiding dooreenmengt en verwart.

Gelijk gezegd ontbreekt de tijd ten eenenmale om over dit alles in uitvoerig debat te treden en volsta ik derhalve met aldus kortelijk onze bezwaren tegen het ontwerp aan te geven.

De heer **Drucker:** Tegen mijn zin wordt ik genoopt, op dit late uur eenige oogenblikken van de aandacht der Kamer te vergen.

De heer Van Kol heeft het gewaagd, een aanval te richten op personen, die zich hier niet kunnen verdedigen Waarop steunt de heftige aanval, door dien spreker gericht tegen de Leidsche studenten-wereld? Uitsluitend op een uittreksel uit een artikel in een studenten-weekblad.

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer de heer Van Kol dat studenten-weekblad zelf in het origineel had geraadpleegd, en had gevolgd wat naar aanleiding van het bewuste artikel later in dat blad is verhandeld zou hij gezien hebben, dat zijn rede niet noodig was, om die zoogenaamde aardigheid, in een vacantienummer voorkomend, als een misplaatste aardigheid te kenschetsen. Ook in de studentenkringen zelf is het kleine feit, waaraan de heer Van Kol herinnerde, scherp afgekeurd en door de redactie van het weekblad is het artikel, dat in een vacantienummer, bedoeld waarschijnlijk als grap, was geplaatst, niet in bescherming genomen.

Mijnheer de Voorzitter, men moet bezitten een neiging tot generaliseeren, gelijk wij die bij den heer Van Kol meermalen hebben kunnen opmerken, om uit een dergelijke kleine gebeurtenis, gelijk zij in elken kring der maatschappij helaas een enkele maal voorkomt, grieven te putten tegen, een afkeurend oordeel te vellen over, een blaam te werpen op een geheel korps. Naast een dergelijke enkele afkeurenswaardige handeling zijn onder de leerlingen der Leidsche Universiteit gelukkig nog andere feiten te constateeren, feiten die getuigen van gezonden zin en zedelijken ernst.

Overigens kan ik den heer van Kol de verzekering geven, dat in de Leidsche studentenwereld bijna alle richtingen, die in de groote maatschappij voorkomen, zijn vertegenwoordigd, en zeker de richting, welke de heer van Kol is toegedaan, daar niet ontbreekt.

De heer **van Kol:** Dan toch erg zwakjes.

De heer **Drucker:** De heer van Kol zegt: erg zwakjes. Ik heb geen percentsgewijze telling kunnen houden, maar het zou mij verwonderen, als in de Leidsche studentenwereld het percentage dier richting niet geringer was dan in de groote maatschappij.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wensch, nu ik toch aan het woord ben, ook mijnerzijds op te komen tegen enkele uitlatingen van den heer de Savornin Lohman, vooral met het oog op het groote gezag, dat de woorden van dien geachten afgevaardigde in deze Vergadering genieten.

De heer de Savornin Lohman heeft gesproken van misbruiken, die bij een permanente commissie zouden kunnen insluipen. Ik ben het volkomen eens met den Minister van Binnenlandsche Zaken, dat onze maatschappij diep zou moeten zijn gezonken, wanneer mannen, die met zorg zijn gekozen voor de vervulling eener moeilijke taak — en ik hoop, dat die mannen steeds met zorg zullen worden gekozen, niet alleen wegens een zekeren rang of stand, die zij in de maatschappij bekleeden — zoo hun plicht zouden veronachtzamen, als de geachte spreker het heeft voorgesteld. Waren zulke misbruiken anders dan bij hooge uitzondering te vreezen, dan zou het eenige redmiddel zijn de uitvinding eener automatisch werkende machine om de candidaten te toetsen.

Want of men heeft permanente of niet-permanente commissiën, examen-commissiën of andere, zoolang menschen geroepen worden andere menschen te beoordeelen, zullen dergelijke misbruiken tot de mogelijkheden blijven behooren. Zelfs in het meest uitsluitende puntenstelsel kan een plichtvergeten commissie middelen vinden om vrienden te begunstigen en vijanden te weren. Ik heb de eer gehad, jarenlang deel uit te maken van een examen-commissie, welke in zekeren zin was een permanente commissie, want de vader en moeder, ooms en tantes van hen die examen moeten afleggen bij een academische faculteit weten vooruit, door wie zij zullen geëxamineerd worden. Maar in mijn ervaring, die over verscheidene jaren loopt, is mij van dergelijke misbruiken gelukkig niets gebleken.

Men mag daarbij ook niet vergeten, dat zelfs, wanneer onverhoopt in zulk een commissie iemand mocht zitten tot zoodanige fraude geneigd, de openbare meening in ons land gelukkig zich nog krachtig genoeg doet gelden om zelfs dengene die deze neining bij zich mocht voelen opkomen, er van terug te houden, daaraan toe te geven.

De heer **Mackay,** het woord voor de derde maal gevraagd en verkregen hebbende, zegt: Slechts een zeer kort woord, opdat de Minister van Binnenlandsche Zaken in deze laatste bijeenkomst dezer Kamer in dit zittingjaar geen verkeerden indruk medeneemt van het door mij gesprokene. Hij meent dat ik mij ongunstig zou hebben uitgelaten over het onderwijs aan de hoogere burgerscholen en dit toch was niet de strekking van mijn betoog. Ik heb gezegd dat een der voornaamste redenen waarom een wijziging in de opleiding van de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur in Indië gewenscht wordt, is om te krijgen personen met algemeene ontwikkeling; dat de opleiding aan een hoogere burgerschool meer ten doel heeft opleiding in technische kennis en het eindexamen dier school dan ook tevens is toelatingsexamen tot de Polytechnische School, de school voor hooger vakonderwijs, terwijl de opleiding aan een gymnasium meer ten doel heeft algemeene ontwikkeling en dan ook het eindexamen van het gymnasium tevens is het toelatings-examen tot het academische onderwijs, waarbij algemeene ontwikkeling op den voorgrond treedt. Daarom zeide ik dat in dit geval een opleiding aan een gymnasium de voorkeur verdient boven een aan een hoogere burgerschool.

Nu de Minister van Koloniën gezegd heeft, dat hij met zijn Collega van Binnenlandsche Zaken bij het samenstellen van dit ontwerp is te rade gegaan, zou ik van dezen gaarne vernemen of volgens hem het ontijdig verlaten van het gymnasium na het vijfde jaar aanbeveling verdient, terwijl men degelijke, goede opleiding verlangt.

Ik kan niet gelooven dat hij onderschrijven zal wat de Minister van Koloniën gezegd heeft, dat men zich maar moet behelpen en een jaar vroeger eind-examen doen voor de Staatscommissie.

De algemeene beraadslaging wordt gesloten.

Beraadslaging over de artikelen Amendementen de Savornin Lohman.

Beraadslaging over art. 1, luidende:

„In het Iste hoofdstuk der begrooting van uitgaven van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1901 wordt tusschen de onderafdeelingen 21 en 22 gevoegd:

Onderafdeeling 21*a*. Opleiding van Indische bestuurs- en bureauambtenaren / 12,500".

De heer **de Savornin Lohman:** Ik heb de eer op art. 1, onderafd. 21*a*, een amendement voor te stellen, strekkende om de daar uitgetrokken som van *f* 12,500 te verminderen met *f* 2500, terwijl ik mij voorstel op art. 2, onderafd. 36*a*, een vermindering voor te stellen van *f* 1000.

De cijfers zijn gegrond op hetgeen in de Memorie van Toelichting voorkomt, waar de Regeering een specifieke opgave der kosten geeft en tot het resultaat komt dat voor de permanente commissie noodig is, hier te lande *f* 2500 en in Indië *f* 1000.

Het spreekt wel vanzelf dat het hier niet om de cijfers gaat, zoodat, wanneer de Minister zeide: ik zie af van de permanente commissie, maar ik heb toch geld noodig voor door mij te raadplegen leden der commissie, dan zou ik mij tegen het toekennen van gelden voor dat doeleinde niet verzetten; het zou mij niet de moeite waard zijn daarover te debatteeren, doch ik kan vooralsnog niet beoordeelen of de Regeering daarvoor nog geld noodig heeft. Daarom stel ik nu

alleen dit amendement voor, om de Kamer in de gelegenheid te stellen, uit te maken of zij zich kan vereenigen met het standpunt, door den Minister van Koloniën en nu ook met zekere heftigheid en warmte door den Minister van Binnenlandsche Zaken verdedigd. Ik heb alweer gemerkt, dat ik wat oud begin te worden en daardoor waarschijnlijk niet meer met mijn tijd mee kan; want de denkbeelden van den Minister van Binnenlandsche Zaken in deze komen mij zeer zonderling voor. Deze Minister schijnt nu plotseling uitsluitend vertrouwen te stellen in personen en niet meer in instellingen die moeten voorkomen dat menschen misbruik maken van hun macht. Misschien zouden wij ons hierbij kunnen neerleggen, als wij ook een „permanent Ministerie" hadden, maar er kunnen na dit ook Ministeries komen die minder vertrouwen verdienen. Daarom wensch ik voor de toekomstige Ministeries waarborgen tegen partijdigheid te stellen.

Ik moet mij nog een paar opmerkingen veroorloven, maar zal daarbij zeer kort zijn.

De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft het voorgesteld alsof wij hier opkwamen voor het puntenstelsel. Dat is in het geheel het geval niet. Ik heb uitdrukkelijk gezegd, en aan deze zijde der Kamer is het voortdurend betoogd, dat ook wij dat stelsel, zoo op de spits gedreven als bij de Indische examens geschiedt, afkeuren, en de Minister heeft dus niet het recht het te doen alsof ik niet anders had beweerd.

Wanneer ook de heer Geertsema zegt, dat wat door mij wordt voorgesteld eenvoudig is een terugkeer tot den ouden toestand, moet ik dit volkomen onjuist noemen. Ik heb volstrekt niet beweerd, dat men het puntenstelsel moet handhaven, maar alleen dat, wanneer men wil afwijken van de rangen, aangewezen door de punten, men dit moet laten doen door een commissie waarvan men niet vooraf weet wie er deel van zullen uitmaken.

De Minister heeft gezegd, dat eenige maanden geleden door niemand bezwaar tegen de regeling was geopperd, en doet het voorkomen alsof die bezwaren plotseling uit de lucht zijn komen vallen, eerst in het Voorloopig Verslag en nu in de Kamer. Wanneer wij echter lezen het stuk van de Vereeniging moederland en koloniën, waarop reeds gewezen is, dan zien wij, dat in het prae-advies bijkans niets anders staat, dan dat men opkomt tegen de permanente commissie. Dat prae-advies is geteekend door mannen geheel met de practijk van Indië bekend en men mag dus wel eenige meerdere waarde hechten aan de argumenten die daarin worden aangevoerd. Het stuk is o. a. ook geteekend door den heer Immink, gewezen vice-president van het Hooggerechtshof. Ik kan niet alles uit dat stuk voorlezen, het is verscheidene bladzijden groot en bespreekt bijna alleen de permanente commissie. De meerderheid dier commissie is tegen de permanente commissie.

Ik lees daar o. a.: „Het vorenstaande, dat uitsluitend betrekking heeft op de permanente commissie, bevat de meening van de meerderheid onzer commissie. Een lid, schoon de gegrondheid beamend van de tegen de instelling eener permanente commissie geopperde bezwaren, is van gevoelen dat zulk een commissie, mits geheel bestaande uit personen met groote menschenkennis en geheele toewijding aan het eereambt, nog veel goed zou kunnen stichten".

Het is dus geen gezocht bezwaar.

En nu heeft de Minister van Koloniën gezegd: Maar men is ook hier te lande toch volkomen vrij om te benoemen wien men wil; hier worden de ambtenaren aan Koloniën en aan de andere Departementen van bestuur ook zonder examens benoemd en de burgemeesters, secretarissen dito, dito. Maar als dit argument iets bewijst, laat ons de examens dan geheel afschaffen, dan is men nog veel vrijer.

Als dat kon, zegt de heer Geertsema. Voorzeker! dan hebben wij niets meer noodig dan vrienden die elkander helpen.

Men roept: oh!, maar laat ons zoo niet roepen oh! Wij moeten de zaken bezien zooals zij zijn; er zijn tal van familiën, die elkaar goed kennen, om de posten in Indië te bezetten, doch wij hebben als Nederlanders allen gelijk recht daarop. En al roept men nu hier telkens: oh! oh!, wij zijn verplicht hier op te komen voor het recht van allen en daarom zijn wij.....

De heer **Goeman Borgesius,** *Minister van Binnenlandsche Zaken:* Word nu zelf niet heftig. Gij beschuldigt mij van heftigheid, maar zoo heftig heb ik toch zeker niet gesproken.

De heer **de Savornin Lohman:** Mijnheer de Voorzitter! Ik zal den Minister van Binnenlandsche Zaken antwoorden, wanneer u hem het woord hebt gegeven.

Daarom zijn wij verplicht hier op te komen voor het recht van allen en daarvoor ook te zorgen, dat wij ons als regel houden aan de examens en deze niet eenvoudig op zijde laten, om daarvoor in de plaats aan den Minister de bevoegdheid te geven om te zeggen: die man is wel knap, hij heeft zooveel punten behaald, het is een zeer geschikt persoon, maar ik heb nog een ander die geschikter is. Dit moge soms noodig zijn, maar het is altijd een gevaarlijk iets, dat wij behoorlijk onder de oogen moeten zien.

De Minister zegt, dat men hier te lande de burgemeesters en secretarissen ook zoo maar zonder examen benoemt, maar ik wil vragen: durft men zeggen, dat daarbij dan geen protectie plaats heeft en dat daarbij niet menigeen benoemd wordt, die liever niet had moeten worden benoemd? Is het zeker dat de Minister van Binnenlandsche Zaken altijd voor die betrekkingen de beste mannen kent en zich niet laat influenceeren door invloeden hier in de Kamer en daarbuiten? En als ik hier zeg, dat van alle kanten invloeden zich doen gevoelen bij de benoemingen, mag de Minister van Binnenlandsche Zaken hier dan komen zeggen, dat dit iets ongehoord is, alsof de Volksvertegenwoordiging nooit onder invloeden stond van buiten?

Laat ons erkennen, dat iedere Regeering, van iedere richting, zich laat influenceeren door invloeden van buiten, evenals het autocratische bewind van vroeger dat deed toen het volk veel minder te zeggen had. Onze instellingen zijn gekomen in de plaats van die vroegere autocratische instellingen, maar de zaak is vrijwel dezelfde gebleven, behalve wanneer door bepaalde waarborgen, zooals examens, daartegen gewaakt wordt. Wij moeten ons niet beter voorstellen dan wij inderdaad zijn en zulke redeneeringen als die van den Minister van Binnenlandsche Zaken kan ik niet toeschrijven aan te groote naïveteit. Wij weten hoe het toegaat en dat er nog steeds protectie bestaat.

En als ik hier de onaangename taak vervul om daartegen op te komen en naar waarborgen te zoeken — meer doe ik niet, ik be-

schuldig niemand — tegen mogelijke protectie, heeft dan de Minister van Binnenlandsche Zaken het recht te zeggen, dat ik hier hoogleeraren, die aan de academiën zijn, verneder en hen niet hoog genoeg acht?

Neen, Mijnheer de Voorzitter! Ik heb alle achting voor alle heeren, die in het bestuur zitten, maar menschen zijn zij allen, en niet allen zijn zij bestand tegen elken invloed van buiten. En als de Minister van Binnenlandsche Zaken dat niet weet — ik zal echter geen namen noemen — zou ik kunnen wijzen op een hoogleeraar, die niet meer leeft en van wien bekend was, dat, wanneer hij de visites ontving van een student met een titel, hij buitengewoon beleefd was, maar wanneer de bezoeker geen titel had, hij veel minder beleefd was. En wanneer er later gesolliciteerd werd, en aan dien hoogleeraar gevraagd werd, hoe hij over de sollicitanten dacht, dan werd er wel degelijk onderscheid gemaakt tusschen degenen, die tot de kringen behoorden, tegen welke die hoogleeraar hoog opzag en degenen die daartoe niet behoorden.

Men moet hier de zaken noemen zooals zij zijn en als de Minister Goeman Borgesius dat niet weet, kan ik hem daar nog wel meer van vertellen. Ik heb het recht hier op te komen tegen dergelijke redeneeringen van den Minister van Binnenlandsche Zaken, die tegen mij heeft staan oreeren, alsof ik iets zeide dat geen recht van bestaan had.

Neen, in alle landen en in alle tijden heeft men moeten waken tegen protectie. De Minister van Binnehlandsche Zaken moest mij dankbaar zijn, dat ik zoek naar waarborgen, opdat hij en zijn opvolgers niet worden blootgesteld aan verkeerde beslissingen. Dit gebeurt niet omdat ik kwade trouw veronderstel. Geenszins. Ik ben overtuigd, dat ook de Minister zoekt naar waarborgen en hij moet het dus een kamerlid niet kwalijk nemen wanneer die hem daarin helpt.

Men heeft zich beroepen op de Indische examen-commissie. Hiertegen kom ik ten sterkste op. Wat de beide Ministers over de examen-commissie gezegd hebben denatureert de bedoeling van het door mij gesprokene. Dit zou den indruk maken alsof ik veronderstel dat de commissieleden met opzet valsche rapporten zouden maken. Dit heb ik niet beweerd. Indien een examen-commissie een partijdig verslag geeft, dan kan dat moeilijk anders dan te kwader trouw geschieden. Daarom heeft dit dan ook bij examen-commissiën geen plaats. Er zijn toch in elke commissie onderscheidene leden; ieder teekent de punten op die hij meent dat moeten worden toegekend. Die punten worden later vergeleken en daarvan het gemiddelde genomen. Op die wijze wordt het punt bepaald dat ten slotte wordt toegekend. Dit is — ik geef dit toe — eenigszins automatisch. Maar dit is dan ook iets geheel anders dan wanneer een commissie het recht heeft te zeggen bijv.: die jongelieden behooren niet tot de beste families of hebben geen goede manieren. Men zegge nu niet: oh, oh! Waarom toch is het te doen? Men wil in Indië personen die zich goed voordoen, personen die goed weten om te gaan met de groote heeren onder de inlandsche bevolking. Dat is een volkomen geoorloofde wensch. Maar het is een geheel subjectieve meening of iemand zich goed voordoet. Daarmede heeft de quaestie van stand op zich zelf niets te maken. Wanneer bijv. uit Groningen iemand hierkomt, die niet gewend is aan de Haagsche manieren, dan zal hij aanvankelijk allicht geen aangenamen indruk maken op de commissie, en deze

zal zeggen: het is niet de man die wij noodig hebben. Daarin is niets ongeoorloofds. Maar het is volstrekt niet zeker, dat, wanneer dit jongmensch 2 of 3 jaren in het Leidsch Atheen heeft geleefd, hij zich niet voortreffelijk zal voordoen en geschikt geacht zal worden.

Mijn groote bezwaar is dat één commissie jongelieden reeds op 18-jarigen leeftijd moet beoordeelen en uitmaken of zij op veel lateren tijd geschikt zullen zijn voor den Indischen dienst. En al erken ik, dat zoo iets geschieden moet, dan wil ik het oordeel daarover toch niet toestaan aan een permanente commissie, die allicht langzamerhand een eenzijdig oordeel en inzicht zal hebben.

De Minister zegt: wij hebben een band noodig; daarom is permanente commissie onmisbaar.

Dit punt uit 's Minister rede begrijp ik in het minst niet. Het eene oogenblik zegt hij: wij hebben noodig een band tusschen de commissie en de jongelieden, die studeeren; maar een oogenblik te voren heeft hij gezegd dat geen toezicht door de commissie gehouden wordt. In de stukken vindt men precies dezelfde tegenspraak; het eene oogenblik wordt gezegd: wij hebben toezicht op de jongelieden noodig, maar op de vraag hoe dat toezicht zal moeten worden uitgeoefend, wordt geantwoord dat de commissie de jongelieden even vrij in hun handelingen zal laten als andere kweekelingen van Rijks-universiteiten.

Men hinkt op twee gedachten.

Laat de Minister van Koloniën toch eens duidelijk maken wat die band is.

Wat moeten die heeren van de commissie doen?

De heer **Seret**: Thee drinken!

De heer **de Savornin Lohman**: Ja, dat geloof ik ook. Maar de Minister zegt: zij moeten advies en raad geven. Dat kunnen curatoren ook doen. Ik wijs op de opvoeding van de militaire artsen voor Indië. Daar hebben wij hetzelfde. Zij worden opgeleid op Rijkskosten. Zijn zij geschikt, dan gaan zij naar Indië, zelfs zonder vergelijkend examen: maar er is geen college van censoren, geen permanente commissie van toezicht.

Waarom moet nu hier een permanente commissie van toezicht zijn?

De Minister wil zijn vertrouwen stellen op 1, 2 of 3 personen — ik heb er niet tegen dat hij die benoemt — maar ik wensch niet dat wij gesteld worden voor een commissie, die niet vervangen kan worden door een andere zonder de bestaande commissie voor het hoofd te stooten. Wanneer elk jaar opnieuw benoemd worden personen, die bij het examen mede mogen oordeelen over de geschiktheid der candidaten, kan ik mij er bij nederleggen. Maar wanneer deze Minister van Koloniën — of welke Minister ook — een commissie instelt, die niet verwijderd kan worden, zonder den Minister in zekeren zin in een onaangename positie te brengen, acht ik het een bedenkelijke instelling.

Daarom zal ik mij niet door de kolossale woorden van den Minister van Binnenlandsche Zaken uit het veld laten slaan. Ik blijf er bij dat dit een zeer bedenkelijk voorstel is, en zal daarom aan de Kamer verzoeken om over dit amendement te willen stemmen.

Het *amendement* wordt ondersteund door de heeren van Kol, de Bieberstein, van der Kun, Mutsaers en anderen, en maakt mitsdien een onderwerp van beraadslaging uit.

De heer **Cremer,** *Minister van Koloniën*: Mijnheer de Voorzitter! De heer Lohman zegt zich door de kolossale woorden van den Minister van Binnenlandsche Zaken niet te laten afhouden van het voorstellen van een amendement. Ik zal mij door de zeker niet minder kolossale woorden, van de overzijde tot mij gericht, niet laten afschrikken van verdediging van mijn stelsel.

Als ik spreek van kolossale woorden, rangschik ik daaronder die door den heer van de Velde gesproken, die 5 punten noemde waardoor het wetsontwerp voor hem en zijn vrienden geheel onaannemelijk was, waarover wij dan ook maar liever niet verder moeten spreken.

Als het Delft gold, zou er evenveel plaats zijn voor die onoverkomelijke bezwaren van den geachten afgevaardigde, maar zouden wij die waarschijnlijk niet vernemen, integendeel dan zouden wij een warme aanbeveling hooren. De afgevaardigde zegt: Delft heeft geen Universiteit! Ik antwoord dat het er toch veel op lijkt, en wat daar de verleiding betreft is die er niet minder dan te Leiden, omdat het nog dichter bij den Haag is gelegen.

De geachte spreker uit Goes heeft kolossale woorden gebezigd, en het doen voorkomen, alsof de „toelating tot het ambtenaarschap" in handen zou zijn der permanente commissie. Dit is niet zoo; deze speelt daarin maar een secundaire rol: de examen-commissie, door hem zoo hoog gehouden, beslist over de al of niet „toelating", en de permanente commissie treedt met haar advies aan den Minister slechts eenigszins regelend op, doordien zij voor de ranglijst ook andere overwegingen kan laten gelden dan „punten". Het puntenstelsel wordt niet afgeschaft, maar getemperd.

De geachte spreker maakt een sterk onderscheid tusschen permanente en examen-commissiën, zelfs als de laatste ook permanent zijn, gelijk het geval is bij de examens voor den consulairen en diplomatieken dienst, waartegen nooit bezwaren worden gehoord, en zegt dan dat voor hem toch die permanente commissie in deze zaak een hoofdbezwaar blijft tegen het wetsontwerp.

Ik meen dat de heer Drucker klemmend heeft aangetoond, dat ook door een examen-commissie niet automatisch beslist kan worden en dat altijd veel zal afhangen van den indruk dien de examinatoren van de examinandi zullen ontvangen.

De rede van den heer de Savornin Lohman heeft meer warmte gewekt dan overtuiging. Bijna al zijn argumenten omtrent influenceeren zijn even toepasselijk op een examen-commissie als op een permanente commissie. De leden zullen altijd menschen blijven. Zijn beschuldigingen, alsof het mij er om te doen zou zijn alleen aristocratische jongelui te benoemen, werp ik verre van mij, want ik ben van meening dat goede manieren, beschaving en ontwikkeling aan geen stand zijn gebonden. Ik zal dat niet trachten aan te toonen, de heeren weten het wel.

En als de geachte afgevaardigde nu vraagt: gij spreekt altijd over een band die bestaat, welke is dan de band die er bestaat tusschen de candidaat-ambtenaren en de permanente commissie? dan antwoord ik: Gij hebt mij verkeerd verstaan. Ik heb niet gesproken van den band die tusschen de commissie en de jongelieden bestaat, maar van den band tusschen de Regeering en de jongelieden, die als candidaat-ambtenaren uit Indië zijn gekomen, of die hier het diploma van candidaat-ambtenaar hebben verkregen. Er moet gezorgd worden dat

die band niet losgaat en daarvoor kan de Regeering niet voldoende zorgen, daarin moet de commissie haar bijstaan. De vergelijking met de candidaat-artsen gaat geheel niet op; die worden meestal aangenomen wanneer zij het einde hunner studiën reeds nabij zijn gekomen; dit is een band die zelden langer dan een jaar duurt, vaak slechts eenige maanden.

Nu heeft de geachte afgevaardigde nog gewezen op de zooveel gewicht bij hem in de schaal leggende meening van „Moederland en Koloniën". Hij heeft gezegd: die vereeniging, die toch bestaat uit oud-ambtenaren, die is toch tegen die permanente commissie. Ik heb er in mijn vorige rede al op gewezen: de leden van de commissie van advies, die toch ook uit Indische ambtenaren bestond, hadden er geen van allen bezwaar tegen.

Wanneer men nu zulk een groote waarde hecht aan de opinie van „Moederland en Koloniën", dan hoop ik dat de geachte afgevaardigde en zijne vrienden ook kennis zullen nemen van § 27 van de resumtie der beschouwingen van de leden dier vereeniging, luidende als volgt:

„Ten slotte werd opgemerkt, dat welke verschillen van gevoelens zich ook over de onderscheidene bepalingen van het ontwerp-besluit mochten openbaren, algemeen en zonder uitzondering, overeenkomstig het prae-advies, de wensch werd te kennen gegeven, dat de aanhangig gemaakte wetsontwerpen mochten worden aangenomen, zoowel omdat men niet spoedig genoeg uit den treurigen staat kon komen, waarin men zich nu bevond door de afbraak van de Delftsche Instelling, vóórdat die door iets anders was vervangen; als omdat — let wel — men eenparig de meening was toegedaan, dat het ontwerp-besluit een buitengewoon groote verbetering, vergeleken met de vroegere toestanden, zou aanbrengen, welke zeer zeker aan Nederlandsch-Indië ten goede moest komen."

Ik zou het ten zeerste betreuren, wanneer het amendement van den geachten afgevaardigde straks werd aangenomen, want de permanente commissie is een der steunsels van mijn ontwerp. Wanneer dat er aan wordt ontnomen, kan ik niet verklaren of ik een nieuw stelsel zou kunnen opbouwen of het oude zoodanig wijzigen, dat ik de verantwoordelijkheid tegenover de Koningin daarvan op mij zou kunnen nemen. Ik kan niet verklaren, welke gevolgen de aanneming van dit amendement zou kunnen hebben. Ik zal dit natuurlijk moeten overwegen, maar ik zou de Kamer geen zekerheid kunnen geven dat het ontwerp, gewijzigd zooals dan noodig zou zijn, de „buitengewoon groote verbetering" zou kunnen geven, die het geacht wordt, vergeleken met den vroegeren toestand, te kunnen aanbrengen.

De heer **Goeman Borgesius**, *Minister van Binnenlandsche Zaken*: Mijnheer de Voorzitter: Als ik nog een oogenblik lust mocht gevoelen om met eenige warmte op te komen voor de zaak die ik goed acht, dan zou het voorbeeld, mij door den geachten afgevaardigde uit Goes gegeven, mij daarvan zeer stellig wel afgeschrikt hebben. Die geachte afgevaardigde is gewoon, om, zooals hij het zelf heeft uitgedrukt, met groote vrijmoedigheid, te zeggen zooals hij het meent en er geen doekjes om te winden, maar wanneer dan ook van de Regeeringstafel diezelfde methode wordt toegepast en ook met vrijmoedigheid door den Minister tegen de door den heer Lohman gegeven voorstelling wordt opgekomen, dan stuift hij op, alsof hem een groot onrecht wordt aangedaan.

De geachte afgevaardigde heeft zich vooral geërgerd aan hetgeen ik gezegd heb omtrent de permanente commissie en de professoren die daarin zitting zullen hebben. Toch neem ik daarvan geen woord terug. Ik blijf volhouden, dat de heer Lohman het zeer ten onrechte heeft doen voorkomen, alsof dezen gevoelig zouden zijn voor hofmaking en andere persoonlijke bewerking. Thans zegt de geachte afgevaardigde, dat hij het niet zoo bedoeld heeft, maar in één adem voegde hij er bij, dat er wel eens een professor geweest is, die studenten van geringer stand minder vriendelijk ontving dan die van hoogeren stand. Wat zegt de Minister van Binnenlandsche Zaken daar wel van, heeft de heer Lohman gevraagd. Daarvan zegt de Minister van Binnenlandsche Zaken, dat, als er eens weer zulk een professor kwam, deze zeker niet door den Minister van Koloniën in de permanente commissie behoorde te worden benoemd. Maar, mij dunkt, daarvoor zou ook al heel weinig gevaar bestaan. Een enkele waarschuwing van den heer Lohman, indien de betichting gegrond ware, zou zeker voldoende zijn om van dergelijke benoeming terug te houden. Hoe echter dergelijk verhaal wantrouwen tegen de professoren in het algemeen zou wettigen, verklaar ik niet te begrijpen.

Op één punt moet ik nog even terugkeeren, namelijk op een opmerking die de geachte afgevaardigde zich heeft veroorloofd ten opzichte van de benoeming van burgemeesters en secretarissen. Hij heeft namelijk gezegd, dat ook daarbij tegenwoordig zoowel als vroeger protectie een groote rol speelt en dat het wel wenschelijk zou zijn ook daaraan door de invoering van examens een einde te maken.

Mijnheer de Voorzitter! Ik zal daarvan alleen dit zeggen: Indien ik bij de Kamer kwam om het stelsel der benoeming van burgemeesters en secretarissen te wijzigen in dien zin, dat ook daarbij het afleggen van een examen verplichtend en de ranglijst van het examen beslissend zou worden, dan — ik ben er zeker van — zou de overgroote meerderheid der Kamer — en zeer te recht — ondanks de misbruiken, waartoe onder zwakke Ministers het bestaande stelsel aanleiding kan geven — daarvan niets te willen weten.

Van mij is trouwens zoodanige voordracht niet te verwachten. Meermalen is het mij gedurende den korten tijd, dat ik de eer heb Minister van Binnenlandsche Zaken te zijn, voorgekomen, dat iemand kwam solliciteeren, die bij het examen van de Vereeniging voor gemeentebelangen een hoog nummer op de ranglijst had gekregen en tot wien ik toch moest zeggen: staak uw sollicitatiën, want gij hebt toch geen kans burgemeester te worden. Al ontbreekt het u niet aan kennis, gij hebt niet het prestige om aan het hoofd te staan van het bestuur eener gemeente.

Er is in dezen een groot verschil tusschen bureau-ambtenaren, zooals commiezen van de posterijen, enz., en bestuurs-ambtenaren. Om bestuursorganen van geschikte personen te voorzien kan men niet uitsluitend afgaan op examencijfers voor zekere vakken. Beoordeeling van de qualiteiten, de persoonlijke hoedanigheden die voor bestuurder geschikt maken, moge moeielijker zijn, men kan zich daaraan niet onttrekken, waar het in casu op die hoedanigheden nog meer aankomt dan op een zekere dosis kennis in bepaalde vakken.

De heer **Pijnacker Hordijk,** *Voorzitter der Commissie van Rapporteurs,* verkrijgt het woord om, namens deze, haar gevoelen mede te deelen

over het amendement en zegt: Mijnheer de Voorzitter! De meerderheid der Commissie van Rapporteurs meent de aanneming van het amendement te moeten aanbevelen; de minderheid verklaart zich daartegen. Zich aansluitende zoo niet aan alle dan toch aan vele der bezwaren die aangevoerd zijn tegen de instelling der permanente commissiën, meent de meerderheid dat de wijziging in de bevoegdheid van die commissiën, welke de Minister zal aanbrengen, geen verbetering is. Immers aan de examencommissiën zal nu wel het oordeel worden overgelaten over de kennis der sollicitanten, maar de permanente commissie zal het recht behouden om, met terzijdestelling van dat oordeel, andere overwegingen te doen gelden, algemeene ontwikkeling en beschaving als anderszins, om daarnaar de voordracht te regelen. Ook het opmaken van de ranglijst, na afgelegd eindexamen, blijft geheel aan haar overgelaten. De meerderheid der Commissie van Rapporteurs ziet daarin een te groote macht van de permanente commissie, die tot willekeurige beslissingen zou kunnen leiden, en verklaart zich daarom vóór het amendement. De minderheid stelt zich geheel op het standpunt van den Minister en is tegen het amendement.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het *amendement* van den heer de Savornin Lohman wordt in stemming stemming gebracht en met 39 tegen 36 stemmen aangenomen.

Voor hebben gestemd de heeren van Bylandt (Apeldoorn), Loef, van Asch van Wijck (Wijk bij Duurstede), de Bieberstein, van Alphen, Pijnacker Hordijk, Ketelaar, van Heemstra, van Kol, Passtoors, Travaglino, van Limburg Stirum, Michiels van Verduynen, van de Velde, Mackay, Nolens, Fokker, Harte van Tecklenburg, Brummelkamp, Bouman, van Kempen, van Dedem, van den Bergh van Heemstede, Donner, van der Kun, de Ram, 't Hooft, van Basten Batenburg, Kolkman, Seret, van den Heuvel, Mutsaers, van der Borch van Verwolde, Schaepman, de Savornin Lohman, Dobbelmann, Merckelbach, van Vlijmen en Bolsius.

Tegen hebben gestemd de heeren Meesters, Roessingh, Conrad, Pijnappel, Groen van Waarder, van Bylandt (Gouda), van Deinse, Basteit, Drucker, de Ras, van Gijn, Goedkoop, Tydeman, Geertsema, van Gilse, Lely, Smeenge, van Styrum, Heldt, van Raalte, de Klerk, Lieftinck, Pyttersen, Goeman Borgesius, van Karnebeek, Marchant, Schepel, Rink, Kool, Mees, Verhey, Knijff, Ferf, Kerdijk, Hesselink van Suchtelen en de Voorzitter.

Het *gewijzigd art.* 1 wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Beraadslaging over ART. 2, luidende:

„In het IIde hoofdstuk van voornoemde begrooting wordt tusschen de onderafdeelingen 36 en 37 gevoegd:

Onderafdeeling 36*a*. Opleiding van Indische bestuurs- en bureauambtenaren, *f* 18,500.",

waarop is voorgesteld een *amendement* door den heer de Savornin Lohman, strekkende om onderafdeeling 36*a* te verminderen met *f* 1000.

De heer **de Savornin Lohman,** het woord verkregen hebbende tot

toelichting van het amendement, zegt: Mijnheer de Voorzitter! Bij mijn vorige rede heb ik reeds voldoende dit amendement toegelicht, zoodat ik mij thans van verdere toelichting, kan onthouden.

Het *amendement* wordt ondersteund door de heeren van de Velde, van den Heuvel, van der Kun, de Ram en anderen, en maakt derhalve een onderwerp van beraadslaging uit.

De heer **Pijnacker Hordijk,** *voorzitter der Commissie van Rapporteurs*, het woord verkregen hebbende om, namens deze, haar gevoelen over het amendement mede te deelen, zegt: Mijnheer de Voorzitter! Ik meen dat het amendement dezelfde strekking heeft als het vorige, zoodat het advies der Commissie overbodig kan geacht worden.

De **Voorzitter**: Mag ik den Minister van Koloniën vragen of het amendement na de gevallen beslissing door hem overgenomen wordt.

De heer **Cremer,** *Minister van Koloniën:* Neen, Mijnheer de Voorzitter.

Het *amendement* wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Het *gewijzigd art. 2* wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De BEWEEGREDEN wordt zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Het *wetsontwerp* wordt op verzoek van den heer van de Velde in stemming gebracht, en met 43 tegen 33 stemmen aangenomen.

WIJZIGING IN HET ONTWORPEN KONINKLIJK BESLUIT.

De Minister van Koloniën heeft de volgende missive, onder dagteekenining van 21 Mei 1901, aan den Voorzitter der Eerste Kamer gericht:

„Na de aanneming in de Tweede Kamer van het amendement van den heer de Savornin Lohman op het wetsontwerp tot aanvulling en verhooging der begrooting van uitgaven van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1901, heb ik het mij ten plicht geacht, ernstig na te gaan of ook zonder instelling van de Nederlandsche permanente commissie, die het ontworpen besluit op de benoembaarheid voor den Indischen administratieven dienst beoogde, de in dat ontwerp-besluit aangegeven regeling der opleiding van candidaat-Indische ambtenaren, voor uitvoering vatbaar is.

„Ik ben daaromtrent tot een bevestigend antwoord gekomen, dank zij de toegezegde medewerking van hoogleeraren der Rijks-universiteit te Leiden en heb thans de eer u hoogedelgestrenge aan te bieden een gewijzigd ontwerp-besluit, zooals ik mij voorstel aan Hare Majesteit ter bekrachtiging in overweging te geven, wanneer het wetsontwerp door de Eerste Kamer aangenomen zal zijn."

De bepalingen, betrekkelijk de examen-commissie (vervangende de permanente commissiën) luiden in het gewijzigd Koninklijk besluit als volgt:

Artikel 5. 1) De sollicitanten worden onderworpen aan een vergelijkend examen, dat in Néderland en in de maand Augustus en in Indië in de maand Juli wordt afgenomen door telken jare door den minister van koloniën en door den Gouverneur-Generaal te benoemen commissiën.

2) Van elke der twee categorieën in Nederland wordt een afzonderlijk examen afgenomen.

3) Bij het afnemen der examens zal behalve op de kennis der sollicitanten in de eerste plaats gelet worden op hunne algemeene ontwikkeling en beschaving.

Artikel 6. 1) De programma's van de in het vorig artikel bedoelde vergelijkende examens worden vastgesteld door den Minister van Koloniën.

2) Daarin mogen niet worden opgenomen vakken niet begrepen in de vroeger afgelegde examens.

Artikel 7. 1) De examencommissiën dienen, in Nederland aan den Minister van Koloniën, in Indië aan den Gouverneur-Generaal, rapporten in met gemotiveerde ontwerpen van ranglijsten der geslaagden.

2) Daarop heeft de aanwijzing der candidaat Indische ambtenaren plaats.

3) Wanneer blijkt dat uit eene der drie categorieën van gegadigden het daarvoor beschikbare aantal plaatsen niet kan worden vervuld, dan beslist de Minister van Koloniën omtrent de voorziening in het incompleet uit een der beide of uit beide andere categorieën.

4) Ook de andere aanwijzing van candidaat Indische ambtenaren, die ingevolge 's Ministers beslissing nog in Indië zal plaats hebben, geschiedt door den Gouverneur-Generaal.

Artikel 17. Nadat de candidaat Indische ambtenaren het eindexamen hebben gelegd, leggen zij hunne diploma's aan den Minister van Koloniën over, zoomede een bewijs dat zij voldoende bedreven zijn in het paardrijden.

Artikel 18. De commissie belast met het eindexamen brengt over de studiën der candidaten en den uitslag daarvan rapport uit aan den minister van koloniën, met het gemotiveerde ontwerp van eene door den minister vast te stellen ranglijst.

NASCHRIFT.

Behalve dat het *vergelijkend examen* verplaatst is van het eind na het *begin* van den cursus, is er nu eigenlijk geen enkele zóó beteekenende verandering gebracht in de vakken noch in de recruteering, die zou kunnen motiveeren dat Delft en Batavia moesten worden afgeschaft en vervangen door Leiden. Want het vervallen der permanente commissiën, die om zoo te zeggen de ruggegraat van de nieuwe regeling waren, maakt dat alles heel veel blijft lijken op hetgeen was.

't Is nu een waar geknutsel geworden, waarop Nederland waarlijk niet trotsch behoeft te zijn. Maar Leiden krijgt de eenige Indische, en daarom is het, naar het schijnt, maar te doen. En de omgang van de fijn beschaafde Leidsche studenten, zal den candidaat-ambtenaar nu toch den breeden blik schenken, die zij in het minder deftige Delft en in het inlandsche Batavia nimmer deelachtig konden worden.

v. S.

Oud tegenover nieuw in de Maleische en de Javaansche spraakkunst.

De heer Bezemer, leeraar in de Maleische en Javaansche talen aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen, uit in een particulier schrijven zijne bezwaren tegen onze taalopvatting in verband met het Javaansch. Daar 't nu voor derden zijn nut kan hebben eens van beide zijden — een vertegenwoordiger der oude en der nieuwe leer van 't verbum — het voor en tegen dier leer te vernemen, hebben wij, met toestemming van genoemden heer, besloten diens opmerkingen in dit tijdschrift te beantwoorden.

Naar aanleiding van ons beweren, dat in de zinnetjes:

akoe mangan oewoh (ik eet een vrucht)

en *oewoh sing ko pangan* (de vrucht, die gij gegeten hebt),

beide daarin voorkomende werkwoordsvormen *actief* zijn, maar 't eerste een *imperfectief* en het tweede een perfectief is; dat de bouw van den zin er volstrekt niets toe doet, en *ko* gebruikt wordt in plaats van *kowé*, omdat het laatste emphatisch is en 't eerste niet, naar aanleiding hiervan dan, zegt de heer B.:

Volgens mijne meening bepaalt in het Javaansch juist de constructie van den zin *bijna uitsluitend* en *zonder noemenswaarde uitzondering* den vorm van 't werkwoord. *a.* Spreekt men van het onderwerp, dan heeft het w.w. een der z. g. actieve vormen, spreekt men in de plaats van 't voorwerp, dan heeft het w.w. een der z.g. passieve vormen. *b.* Van zelf volgt hieruit, dat in 't laatste geval, zoo de dader de 1e en 2e pers. is, de voornaamwoorden de niet-emphatischen vorm aannemen: als terloops worden ze aangeduid. *c.* Evenzeer spreekt het van zelf, dat ook een imperfectief door het actief kan worden uitgedrukt: men kan van den dader zeggen, wat hij aan 't doen is: maar ook een passief kan een imperfectief zijn: men kan van een voorwerp zeggen, wat men er mee aan 't doen is. En een actief kan even-goed al een passief een perfectief zijn."

Jawel, dit is de redeneering, die wij zelf vroeger ook volgden. Ziehier ons antwoord:

a. Tal van plaatsen uit verhalen enz., ook uit de dagelijksche spreektaal weerspreken deze bewering. Wij doen maar grepen. Uit het „Verhaal van eene koopmansdochter en drie vrijers" van Sastråtåmå: over een mat sprekende, die *Mas Wasistå* wil aankoopen, zegt hij:

Roemijin saweg kålå dèrèng koelå nijat wadé, sampoen wonten tijang ingkang ngawis *kalih roepijah.* (Vroeger, toen ik nog niet van plan was haar te verkoopen, waren er al menschen, die er twee gulden voor boden). Waarom hier nu *ngawis* en niet *dipoen awis* met anderen zinsbouw? De *mat* is toch in de gedachten, de zaak waarover gesproken wordt.

En zoo is 't steeds wanneer *kang, ingkang* of *sing* gebruikt wordt.

Ziehier uit een proza-bewerking van *Rámâ:* Er wordt over *Dèwi Sintâ* gesproken:

Sampoen katah pârâ ratoe toewin pârâ satrijâ ingkang sami nglamar, *nanging Dèwi Sintâ* anampik.

Nglamar en *anampik* zijn hier beide actief, volgens den heer B. Toegegeven, maar waarom dan niet, als er van de vorsten en edelen sprake is, hier *dipun-tampik* of *katampik* gebezigd? Naar onze verklaring zou *katampik Dèwi Sintâ* hier niet juist zijn, om dezelfde reden waarom

Dèwi Sintâ les refusa

in 't Fransch hier onjuist zou wezen, en in geen andere taal waar een *imperfect* kan uitgedrukt worden hier iets anders dan dit zou aangewend worden.

Dit wil volstrekt niet zeggen, dat een Fransch of ander *imperfectief* steeds met een Javaanschen *imperfectief* zou overeenkomen: wat bij 't eene volk in een bepaald geval imperfectief gedacht wordt, wordt soms bij een ander in 't zelfde geval anders opgevat. Als wij in onze taal zeggen:

„Ik vond hem *slapende* naast het vuur," zal een Franschman zeggen:

„Je le trouvai *endormi* à côté du feu."

Bij ons is *slapende* als tegenwoordig deelwoord hier een imperfectief-vorm, het Fransche *endormi* als verleden deelwoord daarentegen een perfectief-vorm.

Van sommige w. w. bestaan wel eens in een taal volstrekt geen imperfectieven. Zoo is er in 't Engelsch geen „progressive form" en geen tegenwoordig deelwoord van *can*, noch van *may*, noch van *must*, en 't Fransche *je pouvais*, zoowel als *je pus* is in 't Engelsch *I could*, 't Fransch *il devait* en *il dut, he must.*

De heer B. geeft den neusklank als onmisbaar kenmerk der actieve vormen op. De vormen met neusklank (als overblijfsel van een voorgevoegd a — of nog met dit voorvoegsel) zijn volgens hem alle actief, en dan nog tal van andere vormen. Deze, als *toekoe* enz., zijn dus dan ook actief, als ze geen

tak, dak, ko, di, dipoen, ka of *ke*

vóor zich hebben: want dan zijn ze passief.

Als men nu op een Javaansche pasar staat, en b. v. naar vruchten wijst, die men niet wil koopen, dan zou een zinnetje als 't volgende bepaald foutief zijn:

Ikoe wis bosok, akoe ora gelem toekoe,

„die zijn rot, die wil ik niet koopen."

Want hier zijn de vruchten het voorwerp, dat men in de gedachten heeft, en zou dus volgens den heer B. een *passief* moeten gebruikt worden, terwijl toch *toekoe* hier duidelijk actief is; 't woord heeft geen voorvoegsel en geen geprefigeerd voornaamwoord bij zich.

Gesteld, dat de toegesproken koopvrouw antwoordt:

Menawi sampéjan boten kersâ toembas, sampoen tâ, zou ze dan slecht Javaansch spreken of deugt de passief-theorie van den heer B. niet? Ook hier is *toembas* volgens dezelfde redeneering actief.

En als ik zeg: *kowé arep mangan,* dan is in dit zinnetje *arep* actief, niet waar? Actief overgankelijk zelfs, want *mangan* is hier 't voorwerp van *arep* en staat in den accusatief. Maar in *sampéjan kersâ dahar* is *kersâ* passief? En

dat alleen omdat het met „*ke*" van *arså* is afgeleid? Toch beantwoordt 't laatste zinnetje geheel aan 't eerste. Hoe kan dat?

In een gesprek van Winter, nº. 2 van de verzameling achter Dr. de Hollander's Handleiding, lezen we:

Kowé åpå doewé djaran? Ora, nanging jèn sidji bahé, akoe biså njilih.

Heb je een paard? Neen, maar als 't er maar één is (d. w. z. als er maar één noodig is), kan ik 't leenen. Ons dunkt, dat hier 't *paard* 't besproken voorwerp is en in de gedachten voorop staat. Toch is *njilih actief.* De heer B. verklaart dit door *biså* met *in staat zijn* te vertalen. Het is dan volgens hem logisch, dat er steeds op *biså* een actief volgt, en even logisch dat *kenå* een passief op zich laat volgen, omdat dit eigenlijk „getroffen, geraakt" zou beteekenen. Maar is deze verklaring steekhoudend? Hoe dan te verklaren, dat men in zuiver Javaansch zegt:

kowé ora kenå njilih djaran,
je *moogt* geen paard leenen?

De heer B. kan hier *kenå* toch moeilijk met „getroffen, geraakt" vertalen. En in de beteekenis van *mogen* volgt op *kenå* immers zoowel een actief als een passief w.w. „Dat *tak-dak-ko-* en *di-* nooit de hulpw.w. bakal, arep, wis enz. tusschen zich en 't w.w. toelaten, pleit, dunkt ons, voor de meening, dat die woorden reeds halt als formatieve elementen met 't w. w. vereenigd worden," zegt de heer B., en ziet hierin een bewijs voor zijn geloof in een *subjectief-passief.*

Ten eerste merken wij op, dat *tak* of *dak* ook voorkomt in „*akoe tak toeroc,*" „kom, laat ik maar gaan slapen." Verder, dat *di-* geenszins gelijk te stellen is met *tak, dak* en *ko,* de laatste zijn persoonlijke voornaamwoorden, *di-* is het niet. Als *di-* 't ware, zou *ka-* 't ook wezen, want *di-* in 't laag-Javaansch wordt zeer vaak door *ka-* in 't hoog weergegeven. En waarom ook zou *di-* in *ditinggal* persoonlijk voornaamwoord van den derden persoon zijn als de dader, degeen die achterlaat, genoemd is, en in *ditinggal wong* niet, en evenmin in *dikebat* (vooral snel). Neen, *di-* moet men als „formatief" opvatten met de beteekenis van een *voorzetsel,* evenals *sa* en verschillende andere voorvoegsels. De beteekenis van voorzetsel moet zich dan ontwikkeld hebben uit die van aanwijzend woordje.

Men lette op *ding* = *sing* (gesloten vormen van *di* en *si,* waarvan *si* nog ten huidigen dage als aanwijzend woordje optreedt): beide worden als „artikel" gebezigd, d. w. z. als aanwijzend woordje. Zoo ook *sang* (gesloten vorm van *sa*) in *sang nåtå,* DE Vorst.

En wat *tak-dak-* en *ko-* betreft, in 't hoog-Javaansch worden ze steeds door 't volledige *koelå, sampéjan* enz. uitgedrukt. Dit spreekt niet tegen, dat eerstgenoemde woordjes steeds met een w. w. er achter gebruikt worden, maar bewijst toch ook geenszins, dat ze met 't w. w. als 't ware vergroeid zijn. Wij zeggen nooit aan 't begin van een zin *i-zegt* of *i-doet* a. a., wel zeggen we *zegt-i* en *doet-i;* bewijst dit daarom, dat *-i* daar met het voorafgaande w. w. *één vorm* uitmaakt?

En als in 't Maleisch *koe tikam* en *akoe tikam* volkomen gelijk staan, evenals *kaw tanam* en *enkaw tanam,* wat b.v. uit Abdoellah's werken te bewijzen is, als men ons gezag — op praktische ervaring berustend — in deze niet erkent, als verder in tal van andere Mal. Pol. talen in dergelijke gevallen

geen onderscheid in den vorm der persoonlijke voornaamwoorden wordt gemaakt, waarom zou dan in 't Javaansch speciaal het verkorten of gewijzigd voorkomen dier woordjes op een *subjectief passief* wijzen?

Een derde tegenwerping voor 't als imperfectief opvatten van w.w. vormen met den „nasaal" (n.b., wij vatten deze alleen dan als imperfectief op, wanneer die neusklank op een voorvoegsel *a* wijst) ziet de heer B. in 't voorkomen van

woengoe, k.i. van *tangi*,

naast *moengoe*, k.i. van *anggoegah*, en zoo nog vele andere w.w. waar de neusklank een gewijzigde beteekenis geeft!

Maar stellig denkt onze geachte tegenspreker dan niet aan *dipoen-woengoe* of *di-woengoe* als k.i. van *digoegah*, aan *koelâ woengoe*, k.i. van *tak goegah* enz.

Ook brengt hij zich niet voor den geest, dat het niet aangaat te spreken van een Maleisch *djaga*, ontwaken, wakker worden, naast een *mendjaga*, bewaken, als twee werkw. met verschillende beteekenis. 't Jav. woordenboek bevat wel meer, dat minder juist is, behalve deze onnauwkeurigheid. Men vergete niet, dat de bewerker Roorda's theorie van 't w.w. voor onomstootelijk waar houdt. Bij deze theorie is een merkwaardige dooreenhaspeling van de begrippen *actief* en *overgankelijk*: *woengoe*, wakker worden, is *onovergankelijk*, maar daarom niettemin even actief als *woengoe*, wakker maken. Overgankelijk of onovergankelijk hangt van de beteekenis af, actief of pastief van 't gebruik in den zin. 't Is onzin te praten van een *actief werkwoord* als ware dit een soort van werkwoorden, wel kan men zeggen: dit is een overgankelijk w.w., een ander maal: dit is een overgankelijk en onovergankelijk w.w. tevens.

Bojong is als „verhuizen" onovergankelijk, als „gevankelijk wegvoeren" onovergankelijk. Van 't w.w. in de laatste beteekenis bestaat natuurlijk ook de vorm zonder *em*. De beteekenissen hangen natuurlijk samen.

En wij zien niet in, waarom *embojong* niet als imperfectief en b.v. *kabojong* als perfectief zou kunnen verklaard worden. Dat *bojong* in de beteekenis van „verhuizen" nooit *em* aanneemt, en *dus* nooit imperfectief is, beweren wij niet; 't zou dan nog *a* kunnen aannemen en toch imperfectief kunnen wezen, want wij zien in dit voorvoegsel 't eigenlijke criterium van 't imperfectief, maar zelfs al komt a, zonder neusklank, niet bij *bojong* voor, wat zou 't dan nog schaden, van dit woord te verklaren, dat het *steeds* een perfectief is? Heeft de heer B. 't ooit in sterk sprekend imperfectieven zin zien of hooren gebruiken? *Sampoen bojong* kan correct wezen — en is 't op ons gezag — terwijl *saweg bojong* nooit voorkomt. Waarom zouden er geen werkwoorden kunnen wezen, waarvan alleen een *perfectief* bestaat, terwijl van andere niet anders dan 't *imperfectief* voorkomt? Zoo is „zwemmen" steeds *nglangi* of *anglangi*, „slapen" steeds *toeroe*, en gaat het bij 't eerste vrijgoed op van een imperfectief gedachte handeling te spreken, en is bij 't laatste het perfectieve niet in de uitgedrukte waar te nemen, dat belet ons niet aan de onderscheiding van perfectief en imperfectief in 't algemeen bij 't Javaansche werkwoord te gelooven. In 't Latijn had men den werkwoordsvorm *novi*, een perfectvorm waarvan geen tegenwoordige tijd bestond. Toch zal niemand beweren, dat daarom *weten* in die taal niet wel eens imperfectief gedacht kon worden en daarom *novi* geen perfect-*vorm* mocht genoemd worden. Zoo is 't immers in meer talen: grilligheid en afwijking van 't logisch te verwachten verschijnsel

ziet men telkens en telkens. Vorm en beteekenis dekken elkaar in geen enkele taal volkomen.

Uit de door den heer B. aangehaalde Javaansche zinnen, waaruit het onhoudbare onzer opvatting der w.w. zou moeten blijken, wordt het ons duidelijk, dat hem die opvatting nog niet geheel klaar is. In den zin *Ladjeng Mas Wasistå anggelar lampitipoen, tijang tiga waoe sami anglinggihi* zou volgens hem *anglingihi* „gaan zitten" beteekenen, en *dus* geen imperfectief wezen. Nu is juist het „gaan doen" een der beteekenissen van het imperfectief. Dit toch wijst, dunkt ons, op een onvolkomen handeling.

Inderdaad kan „de mat waarop zij zittende waren" in 't Javaansch uitgedrukt worden met *lampit ingkang dipoen linggihi*, ofschoon men beter zegt *„lampit panggénan sami linggih,"* maar ook in 't Maleisch en verscheidene andere talen, ook niet-Maleisch-Polynesische, missen een imperfectief voor den lijdenden vorm van 't werkwoord.

Een ander zinnetje is aan Winter's Samenspraken ontleend. Zooals bekend, zijn deze vaak eenigszins gewrongen, en 't wil ons voorkomen, dat sommige gezegden opzettelijk aan de Roordasche Spraakkunst gehoorzamen. Ze missen vaak het frissche van uit den mond des volks opgenomen taal.

Bedoeld zinnetje luidt:

Apå kang ko wåtjå? Wat lees je? Als tweede vraag nadat men op de vraag: wat doe je, geantwoord heeft: *akoe lagi måtjå.*

Wij gelooven niet, dat een Javaan dit zoo zou uitdrukken, maar wel:

Kowé lagi måtjå åpå?

't Eerste is naar ons idee meer: Wat heb je gelezen, wat las je?

In den zin:

Sadateng koelå ingrikoe, koelå njéwå baitå tambangan, koelå toempaki datêng pelaboehan (uit Poerwå Lelånå) is inderdaad *njéwå* een imperfectief en *toempaki* een perfectief:

Toen ik daar kwam (lett. bij mijn komst aldaar), *ging ik* een boot *huren*, om over te varen, ik *besteeg* die en *ging* naar de haven.

De aanhaling uit een der verhalen van *Sastråtåmå*: *Ladjeng laré tetigå sami ngaken bodjo kalijan njepeng tanganipoen Embok Lårå Moenten; wondéning Mas Wasistå ingkang dipoen-tjepengi tangan keng kiwå* geeft al evenmin aanleiding om in onze taalovertuiging te wankelen. Wij vertalen:

Daarop verklaarden al de drie jongelui haar tot echtgenoote, *terwijl* ze E. L. M. 's hand vasthielden; Mas Wasistå nu greep haar linkerhand....

Waarom is er eenig bezwaar hier *ngaken* en *njepeng* beide als imperfectief en daarna *tjepengi* als perfectief op te vatten?

Een Franschman zou vertalen:

Puis les trois jeunes hommes, *prenant* E. L. M. par la main, la *déclaraient* leur épouse; quant à M. W., il lui *prit* la main gauche...

In:

Ingkang koelå tjangklong ing wingking koelå niki nåpå (Wat ik hier over mijn schouder gehangen heb) zien wij ook al geen tegenspraak voor onze theorie.

Dat „tjangklongen" is geheel afgeloopen, 't is een *feit* geworden: Mas Wasistå doet het niet meer. Er is nl. sprake van een wondermat.

Ook de zesde aanhaling van den heer B.:

Menggah lampit menikâ, menawi dipoen lenggahi, ingkang lenggah waoe enz. levert geen stof tot omverredeneering onzer denkbeelden. De vertaling luidt:

Wat die mat aangaat, als men er op zit (lett. zij bezeten wordt), ... de zittende.

Lenggah is hier voor *alenggah; dipoen-lenggahi* zou als verleden tijd in 't Fransch vertaald luiden: *quand on s'y asseyait.* Inderdaad is 't begrip hier imperfectief; maar het is een passief. En naar onze opvatting kent het passief geen afzonderlijken vorm voor het imperfectief. We wezen er meer op, dat dit ook in 't Engelsch vrij wel altijd met de z. g. „progressive form" het geval is: ook daar komt deze in den lijdenden zin zoowat niet voor.

Doch we moeten hier even uitweiden over de definitie van *perfectief* en *imperfectief:* 't eerste duidt een volkomen handeling of daad (aorist als schakeering, nuance der beteekenis), 't laatste een onvolkomen daad aan. Deze handeling kan *in alle drie tijdsfeeren* gedacht worden.

Ziehier een verduidelijking met twee Hollandsche voorbeelden:

I *a.* Ik glijd uit, zie een touw, grijp het en klem mij eraan vast.

I *b.* Ik gleed uit, zag een touw, greep het en klemde mij eraan vast.

I *c.* Ik zal uitglijden, een touw zien, het grijpen, mij eraan vasthouden.

Dit zijn alle aoristen: de momentane schakeering van 't perfectief „'t even. ereis" geschieden, 't begrip van den Franschen *passé-défini*, van 't historisch perfectum", op alle tijdsfeeren toegepast.

II *a.* Ik ben uitgegleden, heb een touw gezien, heb het gegrepen, heb er mij aan vast geklemd.

II *b.* Ik was uitgegleden, had een touw gezien, had het gegrepen, had er mij aan vast geklemd.

II *c.* Ik zal uitgegleden zijn, een touw gezien, het gegrepen en mij eraan vastgeklemd hebben.

Dit zijn alle perfecten, volkomen *gedachte* daden, of men zich die in 't heden in 't verleden of in de toekomst denkt, doet er in 't Maleisch of Javaansch voor den werkwoordsvorm niets toe.

III *a.* Onder 't glijden houd ik mij aan een touw vast.

III *b.* Onder 't glijden hield ik mij aan een touw vast.

III *c.* Onder 't glijden zal ik mij aan een touw vast houden.

IV *a.* Om 't touw te grijpen, wil ik vooruitspringen.

IV *b.* Om 't touw te grijpen, wilde ik vooruitspringen.

IV *c.* Om 't touw te grijpen, zal ik vooruit willen springen.

De voorbeelden onder I en II bevatten *perfectieven*,
die onder III en IV bevatten *imperfectieven*.

Alleen zij hier opgemerkt, dat wil, wilde, zal willen in IV *a. b.* en *c.* mede perfectieven zijn (nl. aoristen — enkele daden), terwijl de daarop volgende infinitief *vooruitspringen* imperfectief is.

Dus kan ook een infinitief perfectief of imperfectief wezen? Natuurlijk.

Evenmin als 't Maleisch onderscheidt het Javaansch een finiet-*vorm* van een infiniet-*vorm*, een „bepaalde" wijs van een „onbepaalde": 't verband van den zin moet dit uitmaken.

In *Kowé arep ngombé âpâ?* is *ngombé* infinitief in *kowé ngombé âpâ?* finiet-vorm.

't Zou ons veel genoegen doen indien vorenstaande uitweidingen, die soms wel wat droog *moesten* worden, niettemin ertoe bijgedragen hadden, den Heer B. en met hem andere „andersdenkenden" tot onze denkbeelden te bekeeren.

't Komt er vooral op aan, de definities duidelijk te stellen. Veel getwist ontstaat, doordat de twistenden zich niet volkomen duidelijk voor den geest brengen wat eigenlijk wederzijds beweerd wordt.

Van de overige aanhalingen van onze geachten tegenspreker noemen we nog even dit:

Sampéjan doekani. inggih soemånggå: U heeft mij berispt, goed, ik neem er vrede mee. Dit wordt toch gezegd nadat het „betoornen" een feit geworden is?

De rest laten wij ter nadere overdenking van den heer B. over; *koelå soemanggakaken:* En dan denken we vertrouwend *mangså bodowå* in de letterlijke beteekenis.

Voordat we eindigen, willen we nog wijzen op den z.g. *passieven imperatief:* deze wordt door Roorda alleen daarom passief genoemd, omdat hij gebruikt wordt wanneer over een *bepaald object* gesproken wordt. Als er in andere gevallen een „bepaald object" is, ziet men in 't Javaansch een passieven vorm gebruiken (d. w. z. een met *di. tak, ko* enz.), hier is steeds een bepaald object, dus is de werkwoordsvorm passief. Deze redeneering is vreemd en onhoudbaar.

't Spreekt wel van zelf, dat de z. g. passieve imperatief (d. i. die op *-en*) op een „bepaald object" wijst: de uitgang *en* is een aanwijzend woordje en geheel synoniem met *é*, zooals we dat in den z. g. propositief zien bezigen:

in *djoepoek-en* en *tak djoepoeké*

beteekenen *en* en *é* beide *het, hem, haar, ze, dat ding, dat voorwerp.* Vraag dit aan iederen Javaan, en hij zal 't beamen.

Trouwens, *en* komt in 't Madoereesch als synoniem van *nah* voor (dit = Mal. *nja*, Javaansch *é, dibiken* is slechts dialectisch voor *dibiknah.*)

Is 't nu niet al te dwaas iets, dat *haal het* beteekent, dus zoo actief, zoo bedrijvend mogelijk, een lijdende gebiedende wijs te noemen, en zijn toevlucht te nemen tot een gedachtenverdraaiing als:

het worde door jou gehaald,

om er een redelijke verklaring aan te geven? En dan nog: wat is een passieve imperatief? Gebiedt men een mensch of een voorwerp om.... iets gedaan te worden?!

Och kom! wat in sommige grammatica's van andere talen „passieve imperatief" heet, behoorde anders gedoopt te worden. En „het worde"... is niet eens een imperatief.

Hiermee voorloopig genoeg over dit onderwerp.

Amsterdam, Dec. 1900.

Dr. A. A. FOKKER.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 April — 15 Mei 1901.

De koersverbetering van de vorige maand hield geen stand, doch maakte plaats voor eene flauwe stemming voor tabaks- en petroleum-aandeelen. Ook droeg hiertoe bij de plotselinge daling der Amerikaansche spoorwegaandeelen, waardoor eenige koloniale fondsen door zwakke houders moesten verkocht worden.

Hooger werden genoteerd:

Pref. Aand.	Koloniale Bank	6	%
Aand.	Int. Cred. en Handelsver. Rotterdam	1	„
„	Ned. Ind. Expl. Mij.	5	„
„	„ „ Mijnbouw Mij.	17	„
„	Deli Spoorweg Mij.	2	„
„	Madoera Stoomtram Mij.	5	„

Lager werden genoteerd:

Aand.	Cultuur Mij. der Vorstenlanden	3½	%
„	Liquid. Barge & Moormann	4½	„
„	Javasche Cultuur Mij.	5	„
„	Amsterdam Deli Cie.	23	„
„	Amsterdam Sum. Cult. Mij.	14	„
Cert. v. Aand.	Tabak Mij. Arendsburg	38	„
Aand.	Besoeki Tabak Mij.	11½	„
„	Deli Batavia Mij.	29½	„
„	Deli Cultuur Mij.	17½	„
„	Deli Maatschappij	25	„
„	Deli Plantage Mij.	9	„
„	Deli Tabak Mij.	5	„
Pref. Aand.	Idem	17	„
Aand.	Tabak Mij. Franco Deli	13¼	„
„	„ „ Kwala Pessilam	6	„
„	A. Langkat Cultuur Mij.	2	„
„	A. Langkat Tabak Mij.	17	„
„	Medan Tabak Mij.	26	„
Pref. Aand.	Tabak Mij Namoe Djawi	8¼	„
Aand.	Nieuwe Asahan Tab. Mij.	32¼	„
Pref. Aand.	A. Padang Cultuur Mij.	15	„
Aand.	Padang Tabak Mij.	27	„
„	Rotterdam Deli Mij.	34½	„
Pref. Aand.	Tabak Mij. Sakoeda	4	„

Aand.	Senembah Mij.	32 %
„	A. Serdang Tabak Mij.	15 3/4 „
„	B. Idem	9 7/8 „
„	Stoomvaart Mij. Nederland	2 „
Pref. Aand.	Dordt. Petroleum Industrie Mij.	7 1/2 „
Aand.	Java Petroleum Mij.	5 „
„	Kon. Ned. Mij. v. Petr. bronnen	58 1/2 „
„	Sumatra Palembang Petr. Mij	9 „
„	N. Celebes Mijnbouw Mij.	17 1/4 „
„	Oost Borneo Mij.	5 7/8 „
„	Redjang Lebong Mijnbouw. Mij.	14 1/2 „
„	Mijnbouw Mij. Soemalata	4 „
„	Bat. Electr. Tram Mij.	11 3/4 „
„	Malang Stoomtram Mij.	3 „
„	Modjokerto „ „	8 1/2 „
„	Ned. Ind. Tramweg Mij.	2 „

DIVIDENDEN.

Assam Thee Ondern. Gedeh.		3 1/2 %
Cultunr Mij. Perbawatie	(slot)	10 „
Nieuw Samarangsch Prauwenveer		f 108.—
Deli Maatschij	(slot)	„ 113.—
Amsterd. Chininefabriek		8 %
Cultuurmij. Tjikapoendoeng		f 292.80
Idem Winstaandeelen		„ 1940.—
Cultuur Mij. Soember Kareng	(slot)	„ 455.—
Mij. „Onderlinge Hulp" te Batavia		7 %
Nieuwe Asahan Tabak Mij.		10 „
Petrol. Mij. Moeara Enim		9 „
Idem Oprichtersaandeelen		f 30.—
Soerabayasche Hulpbank.		5 %
Kina Cult. Mij. Tjilongkrang aand. A		55 „
Idem Oprichtersaandeelen		17 1/2 „
Volksapotheek Malang.		f 20.—
Bataviasche Hulpbank		5 1/4 %
Semarangsche „		3 3/4 „
Apotheek de Vriendschap, Soerabaja		8 „
Suikerfabriek Kaliwoengoe Tjeweng		f 65.—
Mij. t. Expl. v./d. landen Pantjoer en Angkrek.		15 %
Koffiepellerij Sisir		5 „
Handelsver. voorheen Moll		10 „
Batav. Volks- en Stadsapotheek		8 „
Padangsche Spaarbank.		2 1/2 à 4 1/2 „
Deli Batavia Mij.	(slot)	9 1/2 „
Stoomvaart Mij. Nederland.		8 2/10 „
Cultuur Mij. Wonolangan		7 „

Senembah Maatschappij	15	%
Medan Tabak „	10	„
Oost-Javasche Landbouw- en Deposito-Bank	2	„
Nederl. en Javasche Hypotheekbank	4	„
Pekalongansche Telefoon Mij.	10	„
Gecombin. Mineraal- en Medicinaal Waterfabrieken Fortuna	3	„
Kartasoera Cultuur Mij.	6	„
Buitenzorgsche Hulpbank	5	„
Soerabaya Courant en Drukkerijen	3	„
Soerabayasche Incasso-, Spaar- en Hulpbank	7 4/5	„
Preanger Telefoon Mij.	4	„
Cultuur Mij. Tjiekandi Oedick	3 8/10	„
Deli Spoorweg Maatschij.	9 1/2	„
Pharmaceutische Handelsv.	11	„
Cultuur Mij. Perbawatie (slot)	f 50.—	
Billiton Mij., coupon No. 32, 1e Rubriek. (blauw)	„ 49.60	
Idem dividend No. 81, 1e „ (voorl.)	„ 200.—	
Idem „ No. 72, 2e „ („)	„ 200.—	
Koffieland Kedaton	„ 30.—	
Ned. Ind. Brandwaarborg Mij.	8 3/10	%
Sumatra Cultuur Mij.	f 107.25	
Droogdok Mij. Tandjong Priok	10	%
Nieuw Samarangsch Prauwenveer	18	„
Simpangsche Apotheek	6	„

INCOURANTE FONDSEN.

De volgende werden verhandeld:

Aand.	Landbouw Mij. Rongga	95	%
„	„ „ Temoeloes	105—105 1/4	„
„	West-Java Kina Cultuur Mij.	56	„
„	Koetei Exploratie Mij.	100	„
„	Billiton Mij. 2e rubriek.	f 1650.— —, 1700.—	
„	Tabak Mij. Ramboeng	55	%
„	Senembah Cultuur Mij.	50	„
„	Tabak Mij. Soelingan	25	„
Cert. v. Aand.	Deli Cultuur Mij.	110	„
„ „ „	Rotterdam Deli Mij.	310	„
Aand.	Singkep Tin Mij.	119	„
„	1e Kol. Zee- en Brand-Assur. Mij. te Batavia	115	„
„	Cultuur Mij. Kayoe Enak	25	„
„	Landbouw Mij. Tjiseureuh	100	„
Cert. v. gew. Ad.	United Langkat Plant. Co.	230	„
Oprichtersbew.	Singkep Tin Mij.	f 85.—	
„	Petr. Mij. Moeara Enim	„ 850.—	
„	Droogdok Mij. Tandjong Priok	„ 409.—	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Mei. 1	TE AMSTERDAM. Mei. 15	TE BATAVIA. 4 April.
Borneo-Sumatra Mij. . . . . Aand.	103	103	
Cultuur-Mij. d. Vorstenl. . . . . „	52	51	
id. . . . Pref. Aand.	132	131	
Handelsv. Amsterdam. . . . . Aand.	124	123	
Int. Cred. & H. V. Rotterd. . „	80	80	80
Javasche Bank. . . . . „	180½	180½	182
Koloniale Bank. . . . . „	49¾	47⅛	
id. . . . . Pref. Aand.	74⅞	76	
Liquid. Barge & Moormann. Aand.	60½	57	
Ned. Handel-Mij. . . . . Cert. v. Aand.	162¾	163¼	160
Ned. Ind. Escompto Mij. . . . . Aand.	—	—	115
Ned. Ind. Handelsbank . . . . . „	87	86½	87
Ned. Ind. Landb. Mij. . . . . 5 % Obl.	—	104	
Badas, Suikerfabriek. . . . . Aand.	—	—	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij. . . . . „	—	95	
Java'sche Cultuur-Mij. . . . . „	95	90	
Kalibagor, Suikerfabriek. . . . . „	66½	66½	
Kaliwoengie Plantaran. . . . . „	—	—	
Melattie, Landbouw-Mij. . . . . „	—	—	75*
Michiels-Arnold, Rijstl. . . . . Cert. v. A.	—	—	
Ned. Ind. Houtaankap Mij. . . Aand.	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij. . . . . „	—	—	
Penampean Cult.-Mij. . . . . „	—	—	
Pondok Gedeh Cult. Mij. . . . „	—	—	
Suikerond. Sentanen.-Lor. . . „	117	117	
Sindanglaoet, Suikerfabr. . . . „	—	—	
Soemberredjo Cult.-Mij. . . . . „	—	—	
Temoeloes, Landb.-Mij. . . . . „	—	—	
West-Java Kina Cult.-Mij. . . . „	—	—	
Wilhelm. Koffie Cult. Mij. . . „	—	—	
Amsterdam-Deli Comp. . . . . „	710	665	ex div.
Amsterdam Sum. Cult.-Mij. . . „	95½	92	
Tabak-Mij. Arendsburg. . . . . Cert. v. A.	745	689	ex div.
Balangan Tab. Cult. Mij. . . . . Aand.	27½	27½	
Besoeki Tabak-Mij. . . . . „	60	63	
Deli-Batavia-Mij. . . . . „	445	433	ex div.
Deli-Cultuur-Mij. . . . . „	105	102	
Deli-Langkat-Tabak-Mij. . . . . C. v. A.	—	—	
Deli-Maatschappij. . . . . Aand.	499	480	ex div.
Deli Padang Mij. . . . . „	—	—	
Deli Plantage Mij. . . . . „	91	85	
Deli-Tabak-Mij. . . . . „	40	40	
„ . . . . . Pref. Aand.	56¼	55½	
Tab.-Mij. Franco Deli. . . . . Aand.	71	65½	
Tab. Mij. Kwala Pessilam. . . „	88	91¼	
Langkat-Cult.-Mij. . . . . „ A.	114	113	
„ „ „ . . . . . „ B.	—	—	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda. Pref. Aand.	63	63	
Langkat-Tabaksbouw Mij. . . Aand.	59	59	
„ Tabak-Mij. . . . . „ A.	105	94	
„ „ „ . . . . . „ B.	83¼	83¼	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Mei. 1	TE AMSTERDAM. Mei. 15	TE BATAVIA. 4 April.
Medan-Tab.-Mij .....Aand.	321	300	
Tab.-Mij. Namoe Djawi.....Pref. Aand.	107	102	
Nieuwe Asahan Tab. Mij....Aand.	150	135½	
Padang Cultuur Mij.....Pref.Aand.A.	87	78	
„ „ „ .....Aand. B.	39½	39½	
Padang Tabak-Mij ..... „	141	128	
Rotterdam-Deli-Mij..... „	294	268	
Tabak Mij. Sakoeda .....Pref. Aand.	76	76	
Senembah-Mij.....Aand.	450	435	
Serdang Tab. Mij..... „ A.	140	133½	
„ „ „ ..... „ B.	60¼	60	
Ned.-Ind. Electr.-Mij..... „	—	—	75*
Kon. Paketvaart-Mij..... „	157½	158	158
Rott. Lloyd ..... „	115¼	119	
Stoomv. Mij. Nederland..... „	152	154	
Dordt. Petr. Industrie Mij...Pref. Aand.	136	131	
Java Petroleum Mij.....Aand.	52	52	
Kon.Ned.Mij.v.Petr.br.in Indië „	430	378	
Petroleum Mij. Moeara Enim „	158⅞	155	
Sumatra Palembang Petr. Mij. „	72½	66	
Ned. Ind. Expl. Mij..... „	95	95	
id. Mijnbouw-Mij..... „	135	136½	115
N. Celebes Mijnb. Mij..... „	62	49½	
Oost Borneo Mij..... „	24	18⅛	
id. .....Pref. Aand.	—	—	
Redjang Lebong Mijnb.-Mij...Aand.	370	368	385
Singkep Tin-Mij..... „	119	119	
Mijnbouw Mij. Soemalata.... „	269	257	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok.... „	—	—	
Deli-Spoorweg-Mij..... „	177	181	180*
Ned.-Ind. Spoorweg-Mij..... „	220¼	221	212*
Babat Djomb. St. tr. Mij.... „	70	70	
Bat. Electr. Tram-Mij..... „	46	40¼	
Kedirie Stoomtram-Mij..... „	103	103	112½*
Madoera „ „ ..... „	50	50	
Malang „ „ ..... „	60	60	114*
Modjokerto „ „ ..... „	35	30	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij..... „	125	125	132*
Oost-Java-Stoomtram..... „	—	—	
Passoeroean „ ..... „	—	—	
Probolingo Stoomtr.-Mij..... „	—	—	
Semar.-Joana Tramw.-Mij.... „	175	175	180*
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij.. „	142	142	140
Serajoedal St.-Tr.-Mij..... „	—	—	132*
Ned.-Ind. Hypotheekbank... „	—	—	102½
id. Cred.- & Bank-Ver. „	—	—	100*
id. Effectenbank..... „	—	—	100*
Handelsver. Java..... „	—	—	110*
Padangsche Handel Mij..... „	—	—	135
Winkel-Mij. Eigen hulp..... „	—	—	55
Maatsch. Onderlinge hulp... „	—	—	100
Maatschij. Expl. Grondeigendom Eurazie I	—	—	105*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 4 April.
Ned.-Ind. Levensverz.- en Lijfr.-Mij	Aand.	350*
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	80*
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	100*
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	„	105*
Nederl. Lloyd	„	76*
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	150
2de N.-I. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	130*
Koloniale id.	„	140*
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	120*
Brand-Verz.-Mij. Mercurius	„	170
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	„	140*
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	„	230*
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	„	140*
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Unitas	„	95*
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	„	110
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	„	140*
2de id.	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Padang	„	50*
id. de Merapi	„	95*
id. de Oosthoek	„	
id. de Westhoek	„	
id. Noordhoek	„	
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	„	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	„	135*
id. Ardjoeno	„	135*
id. Sumatra	„	
Batavia'sch Prauwenveer	„	130
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv.	„	162½*
Tagalsch Prauwenveer	„	180*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	„	165*
Prauwenv. te Soerabaya	„	120
Oost-Java Prauw-Mij	„	102½*
Soer. Prauw-Mij.	„	135*
Nieuw Soerab. Pr.-veer	„	185*
Nieuw Pad. Prauwenveer	„	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	„	150*
Bagelen-Thee & Kina-Mij	„	80*
Suikerf.-Mij. Tjoekir	„	185*
Cultuur-Mij. Pagottan	„	
„ Tjiogreg	„	
Kina-Mij. Kertamana	„	100*
Cultuur-Mij. Perbawatie	„	172½
id. Goa Pria	„	165
Cultuur-Mij. Ceonga Meloer	„	65*
„ Artana	„	100*
Assam Thee Ondern. Gedeh	„	100*
Mij. t. E. v. Rijstlanden	„	205*
Assam Thee Ondern. Malabar	„	165
Cultuur Mij. Ramawatie	„	172*
Assam Thee Ond. Wanasoeka	„	80*
„ „ „ Singaparna	„	120*
„ „ „ Pasir Salam	„	100*
„ „ „ Goenoeng Soesoeroeh	„	80*
Ned. Ind. Getah Pertjah Mij	„	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 4 April.
Kult. Mij. Tjidjangkar	Aand.	106*
Kult. Mij. Tjihoenie	„	70*
Preanger Bibit Maatschij	„	100*
Kultuur Mij. Gabes	„	200*
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	„	152½
Intercomm. Telefoon-Mij	„	75*
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	102½*
Preanger Telefoon-Mij	„	95*
Algem. Telephoon Mij	„	90*
Telephoon Mij. Insulinde	„	106*
Cheribon Telephoon Mij	„	195*
Mijnbouw Mij. Martapoera	„	100*
Mijnbouw Mij. „Belang"	„	40
Mijnbouw Mij. „Matinan"	„	22½*
Mijnbouw Mij. „Totok"	„	30
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong" 7½ % Obl.		370
Id. Lebong Soelit	„	79
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„	15*
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„	50
Exploratie-Mij. Balangan	„	35*
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij.	„	10*
Mijnbouw Mij Kahajan	„	96
Goud Exploratie-Mij. Pinogo	„	47½
„ „ Batjan	„	15*
Mijnbouw Mij. Monano	„	70*
„ „ Soepajang	„	27½*
„ „ Pangkallan	„	15*
Mijnbouw Mij. Atjeh	„	117½
„ „ „ Opr. bew		f 140
Goud Exploration Mij. Bone	„	71
Exploratie Mij. Doda	„	24*
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	„	100*
„ „ Sonder	„	30*
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij.	„	20*
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„	15*
„ „ Pagoejaman	„	120*
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	„	
Mijnbouw Mij. Tomini	„	45*
„ „ Barma Sawah	„	80*
„ „ Pariet	„	200*
„ „ Loemar	„	110*
Lapoe Placer Mij	„	102½*
Mijnbouw Mij. Natal	„	80
„ „ Tebing-Tinggi	„	101½*
„ „ Timbang Sibonak	„	100
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	„	78*
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas	„	50*
Koffie pellerij Sisir	„	100*
New Singap. dist. Water Ice Cy Ltd.	„	225
Java Veem	„	100*
Ned. Ind. Sport Mij.	„	100*
Bandongsche Quinine Fabriek	„	99½
Boekhandel Visser & Co	„	90*
Cheribonsche Apotheek	„	140*
Fabr. de Volharding Soerabaya	„	100*

De met een * geteekende koersen zijn die der laatste noteering

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Maatschappij tot exploitatie van het land Wangsa Naija of Petjandran.

(Javasche Crt. No. 24, van 26 Maart 1901.)

Zetel. Meester-Cornelis.

Doel. De exploitatie van het land Wangsa Naija of Petjandran.

Kapitaal. *f* 50.000, in 10 aandeelen à *f* 5000.—.

Inbreng. Door den heer J. M. L. Bohl, voor 1 aandeel: het bovengenoemde land, gelegen in de resid. Batavia, in het Westerveld, wijk Petjandran.

Bestuur. 1 directeur: de heer J. M. L. Bohl.

Winstverdeeling. Na event. aftrek van tantièmes en bijdrage voor een reservefonds, komt de winst aan aandeelhouders.

Maatschappij tot exploitatie van Rijstpelmolens.

(Javasche Crt. No. 24, van 26 Maart 1901.)

Zetel. Batavia.

Doel. Het drijven en exploiteeren van rijstpelmolens op plaatsen in Nederl. Indië, en het opkoopen en weder verkoopen van padi, het vermalen van padi en het verkoopen van de daaruit verkregen producten. De vennootschap vangt hare werkzaamheden aan met de exploitatie van de établissementen Djatiragas en Tjinanggoh, beide gelegen in de resid. Batavia en Tjibenda, gelegen in de res. Preanger Regentschappen, welke établissementen met den geheelen inventaris, zoomede de huur- en andere rechten op die établissementen zonder eenige vergoeding worden ingebracht.

Kapitaal. *f* 25000, in 25 aandeelen à *f* 1000.—.

Bestuur. 1 directeur: de heer T. J. A. Jacometti; 1 commissaris: de chinees Tan Kwie Hong.

Winstverdeeling. Na event. uitkeering van gratificatiën aan het personeel: 15 % aan het reservefonds, 15 % aan den directeur en den commissaris te zamen, 70 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 10.000 bedraagt, komt het genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

Landbouw-Maatschappij Radjamandala.

(Javasche Crt. No. 24, van 26 Maart 1901.)

Zetel. Bandoeng.

Doel. De overname en exploitatie van de erfpachtsperceelen Radjamandala I en II, gelegen in de resid. Preanger Regentschappen, afd. Bandoeng, distr. Radjamandala, dessa's Pakemitan en Tjisambeng, en de uitbreiding der onderneming door het aankoopen en exploiteeren van eigendomsrechten, erfpachtsperceelen of rechten van opstal op andere gronden. Ofschoon de hoofdaanplant uit koffie en thee zal bestaan, zullen andere gewassen niet worden uitgesloten.

Kapitaal. *f* 170.000, in 340 aandeelen à *f* 500 —.

Inbreng. Door den heer K. A. R. Bosscha, voor 100 aandeelen: de Cultuur-Onderneming Radjamandala c. a. en zijne rechten, voortvloeiende uit de hem gedane toezegging tot afstand in erfpacht van een aan Radjamandala I grenzend stuk grond. Ten laste der vennootschap komen de door hem gedane uitgaven voor het aanleggen van theeplantsoenen

Bestuur. 1 directeur: de heer K. A. R. Bosscha; 2 commissarissen: de heeren L. A. F. H. Baron van Heeckeren tot Walien en S. W. Zeverijn.

Winstverdeeling. Na reserve van hetgeen voor uitbreiding, vernieuwing of verandering van installatie en eventueel benoodigd werkkapitaal wordt bestemd: 6 % dividend. Van het overige komt 10 % aan het reservefonds, 15 % aan directeur en commissarissen, 10 % aan den administrateur, 65 % aan aandeelhouders. Zoodra en zoolang het reservefonds *f* 50.000 bedraagt, zal de overwinst aldus worden verdeeld: 18 % aan directeur en commissarissen, 12 % aan den administrateur, 70 % aan aandeelhouders.

VEREENIGD COMMERCIEEL EN INDUSTRIEEL BEZIT.

(Javasche Crt. No. 30, van 16 April 1901.)

Zetel. Batavia, eventueel met vertegenwoordiging op andere plaatsen door agenten en correspondenten.

Doel. Door het vereenigen van het bezit van aandeelen van- en obligatiën in- in Nederlandsch-Indië werkende (of zullende werken) handels-, cultuur- en industrieele ondernemingen, het risico, dat aan het bezit van die fondsen verbonden is, te verdeelen en daardoor te verminderen, tevens de aan die fondsen gewoonlijk eigen hoogere rentewinning te genieten en alzoo een bezit te scheppen, waarin beleggers eene gelegenheid vinden bij het ontvangen van een maximum rente een minimum risico te loopen. De vennootschap zal dit doel trachten te bereiken door het inkoopen van zulke fondsen als zij daartoe geschikt zal oordeelen. Tevens zal haar doel zijn winsten te behalen uit den omzet van handels-, .industrieele- en/of cultuurzaken in naamlooze Vennootschappen of in het deelnemen aan zulk een omzet.

Kapitaal. *f* 100.000, in 2 seriën: A groot 100 aandeelen à *f* 500.— en B, groot 500 aandeelen à *f* 100.—. De serie A is geheel en van de serie B zijn 50 aandeelen geplaatst. Bij uitgifte der aandeelen B boven pari zal het avans ten bate van het reservefonds worden gebracht, tenzij dit zijn na te noemen maximum heeft bereikt, als wanneer het avans ten voordeele der winst- en verliesrekening komt. De vennootschap zal haar kapitaal kunnen uitbreiden door het uitgeven van verdere seriën, elke groot *f* 50.000, geletterd C tot en met K.

Bestuur. 1 of 2 directeuren: de firma Gentis & Co.; 3 à 6 commissarissen: de heeren Mr. J. Schoutendorp, Jhr. Mr. C. H. J. van Haeften, de nog benoodigde nader te benoemen.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 10 % aan het reservefonds, 4 % aan den directeur, 6 % aan de commissarissen, 40 % aan de aandeelhouders serie A, terwijl de overige 40 % gelijkelijk verdeeld worden over serie A en de andere seriën en wel over het gestorte bedrag hunner aandeelen.

Reservefonds. Dit mag niet hooger worden opgevoerd dan tot het geplaatste bedrag van het maatschappelijk kapitaal.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ „KENTENG".
(*Staats Crt. No. 101, van 2 Mei 1901*).

Zetel. Haarlem.

Doel. Het exploiteeren van gronden, gelegen op Java, behalve in de residentiën Soerakarta en Djokjokarta, door beplanting met koffie en andere gewassen en den verkoop van producten.

Kapitaal. *f* 155,000, in 31 aandeelen à *f* 5000.

Bestuur. 1 directeur: de heer A. F. Kremer.

Winstverdeeling. De winst wordt aan aandeelhouders uitgekeerd.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

DELI SPOORWEG MAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 102 K.M. tegen 102 K.M. in 1900.

Opbrengst Maart 1901	*f* 136.000	tegen *f*	148.201	in	1900
„ per dagkilometer	„ 43.01	„ „	46.80	„	1900
„ sedert 1 Jan. 1901	„ 406.000	„ „	412.135	„	1900

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over Maart 1901.

Samarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).

Reizigers, aantal (91.400)	*f*	44.000.—
Goederen, tonnen (29.900)	„	153.200.—
Diverse ontvangsten	„	9.000.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	206.200.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	200.745.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	586.100.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	550.286.—
Per dag-kilometer deze maand	„	32.45
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	31.59
Van af 1 Jan. dit jaar	„	31.77
„ „ 1 Jan vorig jaar	„	29.83

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (84.900)	*f*	28.400.—
Goederen, tonnen (9.800)	„	37.100.—
Diverse ontvangsten	„	2.900.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	68.400.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	71.087.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	197.700.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	200.969.—
Per dag-kilometer deze maand	„	39.40
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	40.95
Van af 1 Jan. dit jaar	„	39.23
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	39.87

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (19.000)	f	2.200.—
Goederen, tonnen (1.600)	„	3.100.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	f	5.500.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	5.367.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	13.300.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	13.595.—
Per dag-kilometer deze maand	„	7.39
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	7.21
Van af 1 Jan. dit jaar	„	6.16
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	6.29

Stoomtram Djocja—Magelang. (Lengte 47 kilom.).

Reizigers, aantal (37.500)	f	7.800.—
Goederen, tonnen (1.400)	„	4.500.—
Diverse ontvangsten	„	300.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	f	12.600.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	14.220.—
Van af 1 Jan dit jaar (voorloopig)	„	40.500.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	42.082.—
Per dag-kilometer deze maand	„	8.65
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	9.76
Van af 1 Jan. dit jaar	„	9.57
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	9.95

Stoomtram Goendih—Soerabaja (in aanleg.) 107 kilom. [1]).

Reizigers, aantal (36.600)	f	8.200.—
Goederen, tonnen (9.200)	„	5.900.—
Diverse ontvangsten	„	100.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	f	14.200.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	— *)
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	39.000.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	— *
Per dag-kilometer deze maand	„	4.28
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	— *)
Van af 1 Jan. dit jaar	„	4.05
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	— *)

1) Gemiddeld in exploitatie.
*) Van af 1 April 1900.

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ

Tijdvakken.			Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
April 1901		f	20.400	f 7.50	91
„ 1900		„	15.600	„ 6.20	84
Verschil	meer	„	4.800	„ 1.30	
	minder	„	—	„ —	
Van 1°. Jan.:					
1901 tot 30 April 1901.		„	68.900	„ 6.30	91
1900 „ 30 „ 1900.		„	59.100	„ 5.90	84
Verschil	meer	„	9.800	„ 0.40	
	minder	„	—	„ —	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.			Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
April 1901		f	67.100	f 8.30	270
„ 1900		„	50.200	„ 6.20	
Verschil	meer	„	16.900	„ 2.10	
	minder	„	—	„ —	
Van 1°. Jan.:					
1901 tot 30 April 1901.		„	265.200	„ 8.20	270
1900 „ 30 „ 1900.		„	203.300	„ 6.30	
Verschil	meer.	„	61.900	„ 1.90	
	minder	„	—	„ —	

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.			Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
April 1901		f	68.400	f 7.10	319
„ 1900		„	63.900	„ 8.—	266
Verschil	meer	„	4.500	„ —	
	minder.	„	—	„ 0.90	
Van 1°. Jan.:					
1901 tot 30 April 1901.		„	266.200	„ 7.—	319
1900 „ 30 „ 1900.		„	252.900	„ 7.90	266
Verschil	meer	„	13.300	„ —	
	minder	„	—	„ 0.90	

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.			Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
April 1901		f	17.400	f 14.90	39
„ 1900		„	17.000	„ 14.60	
Verschil	meer	„	400	„ 0.30	
	minder	„	—	„ —	

Van 1°. Jan.:				
1901 tot 30 April 1901	„	71.400	„ 15.30	39
1900 „ 30 „ 1900	„	71.300	„ 15.20	
Verschil meer	„	100	„ 0.10	
Verschil minder	„	—	„ —	

Lijn Modjokerto—Ngoro.

April 1901	ƒ	5.800	ƒ 4.70	41
„ 1900	„	5.300	„ 4.30	
Verschil meer	„	500	„ 0.40	
Verschil minder	„	—	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 30 April 1901	„	26.600	ƒ 5.40	41
1900 „ 30 „ 1900	„	23.800	„ 4.80	
Verschil meer	„	2.800	„ 0.60	
Verschil minder	„	—	„ —	

MODJOKERTO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten April 1901 ƒ 6192 tegen ƒ 5609; sedert 1 Jan. 1901 ƒ 26.024 tegen ƒ 24.374.

BABAT-DJOMBANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten April 1901 ƒ 4425 tegen ƒ 2280; sedert 1 Jan. 1901 ƒ 17.280 tegen ƒ 7123.

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten April ƒ 12.000 tegen ƒ 13.000. Sedert 1 Jan. 1901 ƒ 48.500 tegen ƒ 50.000.

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten April 1901 ƒ 7000 tegen ƒ 7100. Sedert 1 Jan. ƒ 21.175 tegen ƒ 21.600.

PROBOLINGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten April 1901 ƒ 5100 — ƒ 797. Sedert 1 Jan. ƒ 24.309 + ƒ 728.

SOLOSCHE TRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten April 1901 ƒ 3500 — ƒ 189. Sedert 1 Jan. ƒ 14.387 — ƒ 504.

PASSOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten April 1901 ƒ 4800 + ƒ 2026 Sedert 1 Jan. ƒ 20.826 + ƒ 7549.

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst in de maand April 1901 ƒ 26.500 tegen ƒ 28.131 in 1900.
Opbrengst sedert 1 Juli 1900 ƒ 266.500 tegen ƒ 284.669 in 't vorig jaar.

BATAVIA ELECTRISCHE TRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten April ƒ 11.950.

De directie der Batavia Electr. Tram Mij. voegt aan de publicatie der verkeerscijfers over April de mededeeling toe, dat de hoogere ontvangsten over Febr. en Maart j.l. uitsluitend zijn toe te schrijven aan de vele gewone en bijzondere feestdagen, die in deze maanden een sterker verkeer veroorzaakten.

